GALLINA ZSOLT – VARGA SÁNDOR

A DUNA–TISZA KÖZÉNEK HONFOGLALÁS ÉS KORA ÁRPÁD-KORI TEMETŐI, SÍR- ÉS KINCSLELETEI I.

A KALOCSAI SÁRKÖZ A 10–11. SZÁZADBAN

SZEGED–BUDAPEST 2016

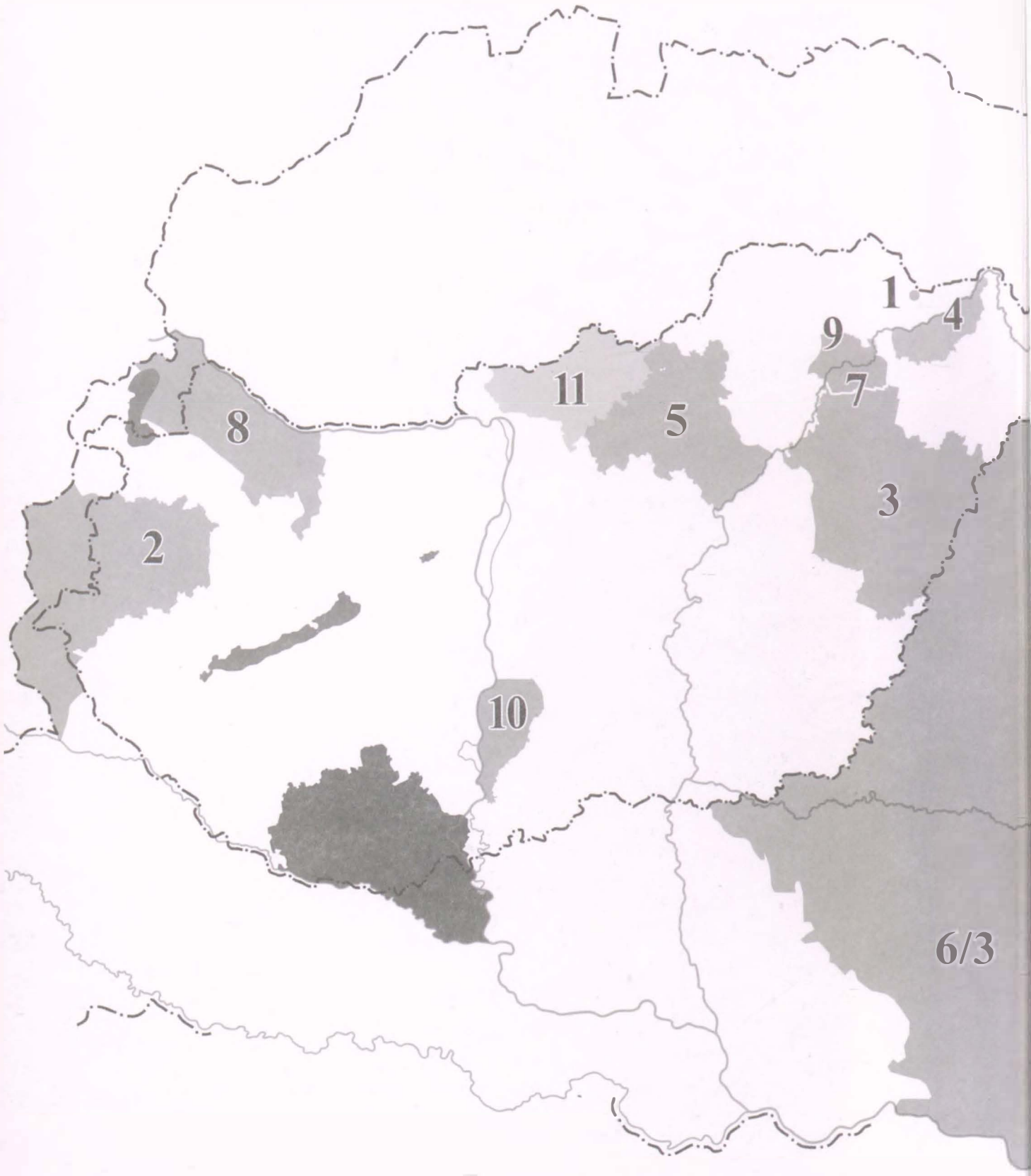
1
4
9
7
11
5
8
3
2
10
6/3

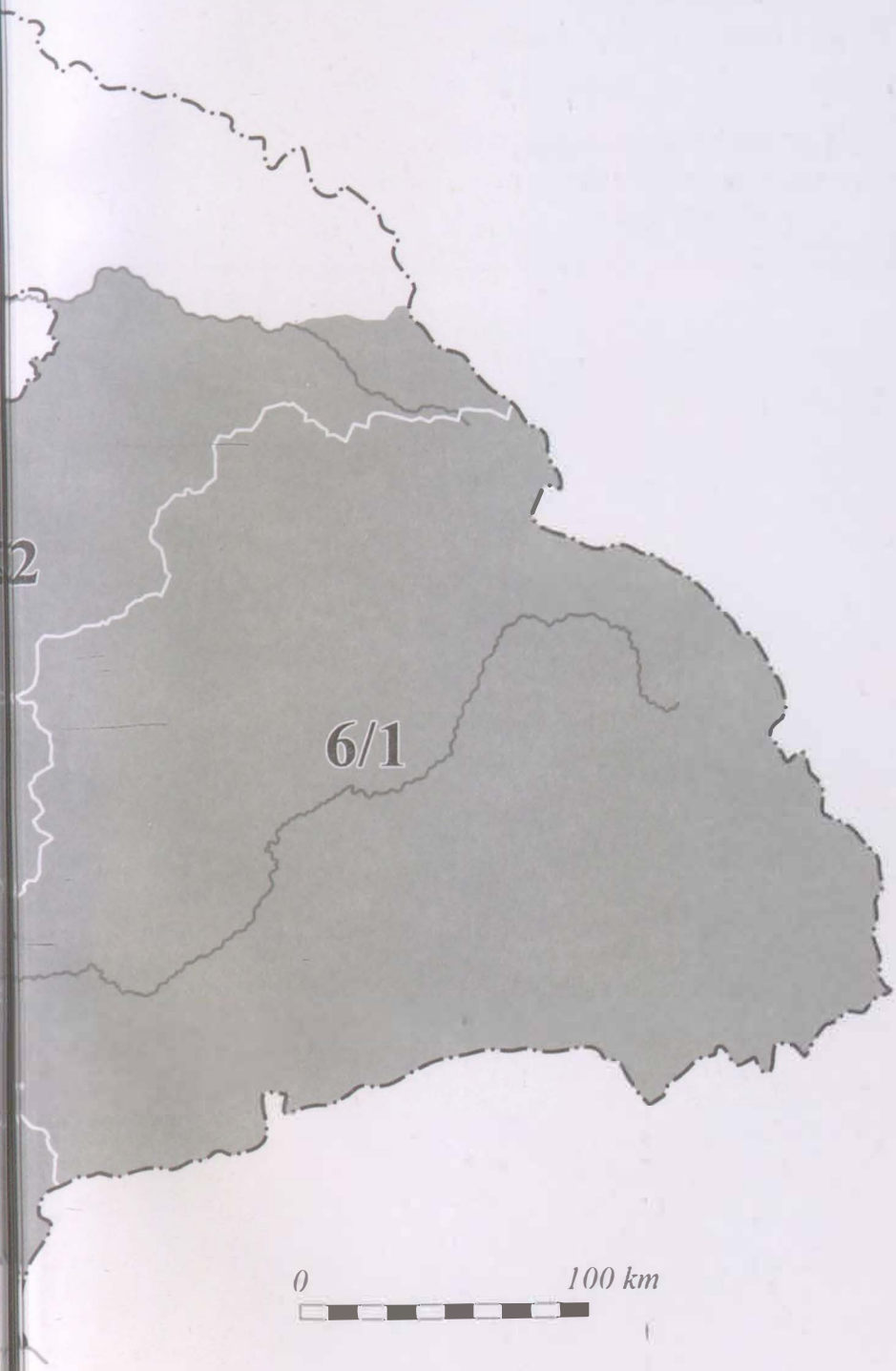

MAGYARORSZÁG HONFOGLALÁS ÉS KORA ÁRPÁD-KORI TEMETŐINEK LELETANYAGA

Kiss Attila
Baranya megye X–XI. századi sírleletei. Budapest 1983.

MAGYARORSZÁG HONFOGLALÁS KORI ÉS KORA ÁRPÁD KORI SÍRLELETEI

Megjelent kötetek

1. Révész László
A karosi honfoglalás kori temetők. Régészeti adatok a Felső-Tisza vidék X. századi történetéhez. Miskolc 1996.
2. Kiss Gábor
Vas megye 10–12. századi sír- és kincsleletei. Szombathely 2000.
3. M. Nepper Ibolya
Hajdú-Bihar megye 10–11. századi sírleletei I–II. Budapest–Debrecen 2002.
4. Istvánovits Eszter
A Rétköz honfoglalás és kora Árpád-kori leletanyaga. Nyíregyháza–Budapest 2003.
5. Révész László
Heves megye 10–11. századi temetői. Budapest 2008.
6. Gáll Erwin
Az Erdélyi-medence, a Partium és a Bánság 10–11. századi temetői, szórvány- és kincsleletei I–II. Szeged 2013.
7. Tóth Anikó
A nyíri mezőség a 10–11. században. Szeged 2014.
8. Horváth Ciprián
Győr és Moson megyék honfoglalás és kora Árpád-kori temetői és sírleletei. Szeged 2014.
9. Kovács László
A Taktaköz 10–11. századi sír- és szórványleletei, valamint a tiszalúc-sarkadi 11. századi temető. Szeged–Budapest 2015.
10. Gallina Zsolt–Varga Sándor
A Duna–Tisza közének honfoglalás és kora Árpád-kori temetői, sír- és kincsleletei I. – A Kalocsai Sárköz a 10–11. században. Szeged–Budapest 2016.

Előkészületben

11. Horváth Ciprián
Nógrád megye honfoglalás és kora Árpád-kori temetői és sírleletei. Szeged–Budapest, *várható megjelenés: 2017.*

MAGYARORSZÁG HONFOGLALÁS KORI ÉS KORA ÁRPÁD-KORI SÍRLELETEI 10.

Sorozatszerkesztő:
Kovács László és Révész László

ISBN 978-963-9046-79-5 Ö
ISBN 978-963-306-495-5
ISSN 1219-7971

10.62150/HONF.10.2016

Szerkesztő:
FELFÖLDI SZABOLCS

Technikai szerkesztő:
BERTÓK KRISZTINA – TÓTH CSABA

Táblaszerkesztő:
OLGYAY JÁNOS – VARGA SÁNDOR

Lektorálta:
KOVÁCS LÁSZLÓ – RÉVÉSZ LÁSZLÓ

A rajzokat készítette:
BARTA GÁBOR, HARASZTI LÁSZLÓ, KERESZTES NOÉMI NINETTA, KONCZ MARGIT, MÉSZÁROS SZILVIA, VAJDICS ISTVÁN

Temetőtérképek:
PÁNYA ISTVÁN

Értelmezett temetőtérképek:
ŐSI SÁNDOR

A rezümét fordította:
GYUCHA ATTILA

Borítóterv:
ABINÉRI GÁBOR

A borítón:
Homokmégy-Székes 210. sír
Homokmégy-Halom 7. sír
Kecel-Vádéi dűlő 1. sír

Tárgyfotók:
CSONKA EDIT, GULYÁS GYÖNGYI, VARGA SÁNDOR

GALLINA ZSOLT – VARGA SÁNDOR

A DUNA–TISZA KÖZÉNEK HONFOGLALÁS ÉS KORA ÁRPÁD-KORI TEMETŐI, SÍR- ÉS KINCSLELETEI I. A KALOCSAI SÁRKÖZ A 10–11. SZÁZADBAN

MUNKATÁRSAK: BALÁZS JÁNOS, BARKÓCZY PÉTER, BERECZKI ZSOLT, CSEH GABRIELLA, GULYÁS GYÖNGYI, KOVÁCS ÁRPÁD, KÖLTŐ LÁSZLÓ, MARCSIK ANTÓNIA, MOLNÁR ERIKA, PÁNYA ISTVÁN, ROMSICS IMRE, SIPOS ENIKŐ, TÖRÖK BÉLA

Szeged–Budapest

2016

A kötet
a Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszéke,
az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Régészeti Intézete,
a Magyar Nemzeti Múzeum és a Viski Károly Múzeum, Kalocsa
közös kiadványa

Készült
az OTKA K 84159. sz. kutatási és az NKFIH PUB-K 117197. sz.
publikációs pályázatai anyagi segítségével

Nyomás és kötészet:
Kódex Könyvgyártó Kft.

TARTALOMJEGYZÉK

Bagdán László emlékére

BEVEZETÉS

A Kárpát-medence közepén elterülő Duna–Tisza köze kiemelkedő jelentőséggel bír a honfoglaló magyarság régészeti emlékanyagának kutatása szempontjából. Pontosan 182 évvel ezelőtt, 1834-ben, az akkor még Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye területéhez tartozó Ladánybene-Benepusztáról kerültek elő elsőként olyan leletek, amelyeket egyértelműen a 10. századi magyarsághoz kapcsolt a kutatás.[1] A Bene vitézként elhíresült, a kalandozó hadjáratokban részt vett harcos férfi sírjában talált részleges lovas temetkezés, a sírba helyezett mellékletek és viseleti tárgyak, valamint a temetkezésben előforduló itáliai veretek párhuzamai alapján országszerte gyarapodni kezdtek a korszak temetkezései, temetői. Ez a tendencia érvényes volt a Duna–Tisza közének területét magába foglaló megyék, köztük a mai Bács-Kiskun megye területére is, ahol hosszabb-rövidebb időközönként jelentősen nőtt a korszakba sorolható lelőhelyek száma.[2] A lelőhelyek számának ilyen periodikus növekedése elsősorban az egyes kutatók munkásságával, illetve egy-egy terület gazdasági fejlődésével együtt járó nagyszámú leletmentő és megelőző feltárás növekvő számával magyarázható.

A Duna–Tisza közéről[3] jelenleg közel 300[4] honfoglalás és kora Árpád-kori lelőhelyet ismerünk.[5] A korszakra vonatkozó, csekély mennyiségű írott forrás, valamint a helynevek mellett e lelőhelyek adataira támaszkodva vizsgálhatjuk a térség 10–11. századi történetét. Ez utóbbi forráscsoport jelentőségét azonban nagymértékben csökkenti, hogy a leletanyag többsége nem régész irányította tudatos kutatások eredményeként, hanem a véletlenek, a földrajzi és geomorfológiai sajátosságok (pl. a futóhomok) és a nagyarányú mezőgazdasági, valamint ipari és katonai földmunkák következtében kerültek napvilágra. Talán még ennél is nagyobb gondot jelent, hogy a lelőhelyek jelentős része közöletlen. Ugyanakkor meg kell jegyezni azt, hogy olyan forráscsoportról van szó, ami a későbbiekben bővülhet és így számos újabb adatot biztosíthat a későbbi kutatás számára.

Jelen munkánkban a mai Bács-Kiskun megye egy kisebb tájegységének, a Kalocsai Sárköznek a területét igyekeztük behatóbban megvizsgálni. E földrajzi kistérségen belül jelenleg 18 honfoglalás és kora Árpád-kori lelőhelyet ismerünk.[6] Ezek jelentős része azonban szórványlelet, illetve erősen bolygatott, feldúlt temetkezés, amelyekről minimális adattal rendelkezünk csupán. Összesen 11 lelőhely esetében adatolható több sír megléte, amelyek dokumentáltsági szintje azonban igen eltérő. A lelőhelyek között ugyanakkor ott szerepel a teljesen feltárt homokmégy-székesi temető, amely sírszámát tekintve jelenleg az egyik legnagyobb méretű 10–11. századi temető a vizsgált régióban.

A kataszter összeállítása során elsődlegesen a *Magyarország honfoglalás kori és kora Árpád-kori sírleletei* korpusz-sorozat korábban megjelent kötetei nyújtottak útmutatót.[7] A részletes elemzést minden esetben a lelőhely előkerülésének történetével, pontos meghatározásával kezdtük. Ezután a sír- és tárgyleírások következnek, amelynek illusztrációit a kötet végén található táblákon

1 Jankovich 1835, 281–296.

2 A megye területéről előkerült 10–11. századi lelőhelyek kutatástörténeti áttekintését lásd: Varga 2011, 215–217.

3 A Kárpát-medence központi részét magába foglaló Duna–Tisza közi földrajzi régió, a két névadó folyónak köszönhetően három oldalról jól lehatárolható, meghatározott területi egység. A terület északi határát azonban már nem lehet ennyire pontosan meghúzni, így itt elsősorban a domborzati viszonyok szabják meg annak határát (Északi-középhegység). Északnyugati részébe a Gödöllői dombvidék ékelődik, egyfajta átmeneti zónát alkotva az Északi-középhegység és az Alföld között. Ettől keletre, északkeletre területe kiszélesedik, s egészen a Sajó torkolatáig húzódik. A térség számos kistájra bontható, amelyek többsége földrajzi szempontból (domborzat, vízrajz stb.) hasonló lehetőségeket biztosított az itt megtelepedő közösségek számára.

4 Ez a lelőhelyszám csak egy kutatási állapotot rögzít, miután ez a szám folyamatosan változik, részben új lelőhelyek előkerülése, részben pedig a régi lelőhelyek újraértékelése következtében.

5 A vizsgálat tárgyát képező lelőhelyek a Duna–Tisza közi régión belül az alábbi területeket érintik: a Duna–Tisza közének teljes szerbiai szakasza, Bács-Kiskun megye teljes területe, Csongrád megye Duna–Tisza közére eső része, valamint Pest megye keskeny, déli sávja (a vizsgálat határát a Tápió völgye, a Gödöllői-dombság és Budapest jelenti).

6 A kézirat lezárása után értesültünk arról, hogy az általunk felgyűjtött 16 honfoglalás és kora Árpád-kori temetkezést tartalmazó lelőhelylistát további két lelőhellyel egészíthetjük ki. Lóki Róbert 2014-ben Érsekcsanád-Veránka sziget, Párági-fok lelőhelyen melléklet nélküli két sírt tárt fel, melyből az egyik padmalyos volt. Az ásatók a temetőt a 11. század első felére keltezték a tájolás és a temetkezési szokások alapján. *Jelentés az Érsekcsanád-Veránka-sziget, Párági-fok lelőhelyen végzett régészeti megfigyelés eredményeiről.* 2014. április 2–3.; illetve Wilhelm Gábor szíves szóbeli közlése. A másik lelőhely Kalocsa-Székesegyház. A kézirat lezárásakor még folyó – 2014-ben elkezdett – feltáráson előkerült egy vélhetően kora Árpád-korra keltezhető temetőhorizont is, a későbbi Árpád-kori, valamint késő középkori temető alatt (Rosta Szabolcs szíves szóbeli közlése). Ezeket a lelőhelyeket már nem vehettük bele a feldolgozásba, a lelőhelylistában ugyanakkor szerepeltettük (lásd 10–11. századi lelőhelylista 17–18. sz.).

7 Kiss 1983; Révész 1996; Kiss 2000; Nepper 2002; Istvánovits 2003; Révész 2008; Gáll 2013; Horváth 2014.

mutatjuk be. Ez utóbbiak szerkesztésénél legfontosabb célként azt határoztuk meg, hogy egy adott sírról a rendelkezésünkre álló összes információt lehetőleg egy helyen közöljük. Ezért kerültek a sírrajzok és a sírokból előkerült tárgyak rajzai, fotói megfelelő méretarányokkal és adatokkal jelölve (tájolás, nem) közvetlenül egymás mellé.[8] A leírásokat követően az adott temetőben előforduló temetkezési szokások és a sírmellékletek elemzését végeztük el. A tárgyak megnevezésénél elsődlegesen Kovács László munkájára támaszkodtunk.[9]

Munkánk során a kistérség 10–11. századi lelőhelyeinek bemutatása és elemzése mellett fontosnak tartottuk a tájegység természeti és történeti földrajzának részletes bemutatását, illetve mindezek hatását a megtelepedésre.

A tájegység honfoglalás és kora Árpád-kori történetének pontosabb megrajzolása érdekében igyekeztünk több társtudományt is bevonni munkánkba, amelyek számos esetben tovább finomították eredményeinket, sőt bizonyos esetekben kiindulópontként szolgáltak kutatásunkhoz.[10]

A két legnagyobb sírszámú temető, Homokmégy-Székes és Kalocsa-Belvárosi iskola lelőhelyek embertani anyagának vizsgálata és elemzése alapján fontos információkat kaptunk a területen megtelepedett korabeli népesség embertani jellegéről, főbb jellemzőiről. Ezeket az adatokat kiegészítik a Homokmégy-Halom, valamint Kecel-Vádéi-dűlő lelő-helyeken feltárt temetők, temetőrészletek embertani anyaga kapcsán tett megfigyelések. A régi és az új anyag összevetése eredményeként a tájegységen belül, igaz kis esetszámban ugyan, de a 10. század elejétől a 11. század első harmadáig terjedő időszakig képet kapunk a területen élő népesség embertani arculatáról.

A homokmégy-székesi temető fémleleteinek elemi összetétele, valamint a temető fémanyagának reprezentatív archeometriai és archeometallurgiai vizsgálata jól rámutatott arra, hogy az ásatás során előkerült fémleleteknél, de még a megtisztított, restaurált tárgyaknál is elmondható, hogy a tárgy színe alapján meghatározott fémanyag elnevezése az esetek jelentős részében nem fedi a valóságot. Az archeometallurgiai vizsgálatok eredményei ugyanakkor figyelemre méltóak a tárgyak készítésének technológiai szempontjából is.

Munkánk során fontosnak tartottuk, hogy a korszak temetőinek és a sírokhoz köthető szórványleleteknek a vizsgálata és elemzése mellett vázlatos településtörténetet is adjunk az avar korról, illetve a honfoglalás korától az Árpád-kor végéig terjedő időszakról (érintve a templomos helyeket is), a régészeti források (feltárások, terepbejárások) és részben az írott források felhasználásával. E fejezetek elkészítését nagymértékben segítette, hogy a tájegység több mint kétharmada már bejártnak tekinthető a szisztematikus régészeti topográfia módszerével.

Fontos, bár a kötet időbeli keretein már részben túlmutató fejezet a helynévanyagra, illetve az írott és részben a régészeti forrásokra támaszkodó, a Kalocsai Sárköz Árpád-kori településeit bemutató tanulmány.

[8] Hasonló táblaszerkesztést lásd: Révész 1996; Kiss 2000; Istvánovits 2003.
[9] Kovács 1993.
[10] Ilyen többek között az embertani vizsgálatok által kimutatott avar továbbélés a székesi temetőben.

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Hálás köszönettel tartozunk mindazok munkájáért, akik bármilyen formában is segítették, illetve lehetővé tették jelen kötet megszületését.

Ezúton is szeretnénk köszönetet mondani a Homokmégy-Székes lelőhelyen, 1996 és 2002 között végzett ásatásokon részt vett munkatársaknak, a kalocsai Viski Károly Múzeumnak, a helyi önkormányzatnak, a helyi iskolának, a Homokmégyi Termelő Szövetkezetnek a segítségéért, valamint a Nemzeti Kulturális Alapnak a pályázat anyagi támogatásáért, melynek révén e feltárások egyáltalán megvalósulhattak. Köszönet Balogh Csilla, Horváth Tünde, Kolozsi Barbara, Molnár István és Tóth Katalin régészeknek, Barta Gábor, Bagdán László, Dobó Bernadett, Gyergyádes Tibor, Hajdrik Gabriella, Huszár Ambrus, Szabó Sándor technikusoknak, Fekete Róbert technikus-restaurátornak, Andrejkó Béla, Dobosi Csaba, Nagy Attila, Rácz Sándor, Szabó Gábor, Török Zoltán, Végh Tibor munkásoknak és a homokmégyi munkásoknak, közmunkásoknak. Két ember nevét külön kiemelnénk, akik nélkül e feltárások nem történhettek volna meg: Hajdrik Gabriellárol és Romsics Imréről van szó.

Az antropológiai anyag feldolgozását és közzétételét Marcsik Antónia vezetésével Balázs János, Bereczki Zsolt és Molnár Erika, a székesi temető fémanyagának vizsgálatát és ismertetését Barkóczy Péter, Kovács Árpád, Költő László és Török Béla, néhány sírjának ligninvizsgálatát Csapó János, míg a halomi 3. sír textilmaradványainak vizsgálatát Sipos Enikő (MNM) végezte el. A kiértékelő fejezetekben társszerzőkként segítette munkánkat Cseh Gabriella (MFM) és Gulyás Gyöngyi (Ásatárs Kft.). A Kalocsai Sárköz területén található települések helynévanyagát, illetve azok írott forrásokban való szereplését Romsics Imre (VKM) gyűjtötte össze és elemezte. A lelőhelykataszter összeállítását Gulyás Gyöngyi és Gallina Zsolt végezte, a térképeket Pánya István (KJM) készítette el. Munkájukért, tanácsaikért köszönet!

Köszönetünket szeretnénk tolmácsolni továbbá azoknak is, akik a segítségükkel támogatták munkánkat: az adattárakban történő kutatást Komiszár Szilvia (MNM), Vida Ágnes (KJM), Cziekné Frank Mária (TIM) és Kustár Rozália segítette (VKM). Számos hasznos és megszívlelendő tanácsot és adatot nyújtott Rosta Szabolcs (KJM) és Wilhelm Gábor (KJM). A Pataji Múzeumban őrzött leletek vizsgálatát Schill Tamás tette lehetővé. A tárgyrajzokat Barta Gábor (Ásatárs Kft.), Haraszti László (MFM), Keresztes Noémi Ninetta (Ásatárs Kft.), Koncz Margit (MFM), Mészáros Szilvia (Ásatárs Kft.) és Vajdics István (Ásatárs Kft.); a tárgyfotókat Csonka Edit (Ásatárs Kft.), Gulyás Gyöngyi (Ásatárs Kft.) és Varga Sándor (MFM) készítette, a Homokmégy-Halomról származó tegez csontlemezeinek fotózását Jakab Attila (JAM) közreműködésével Linzenbold Attila (JAM) végezte el. A rajzos táblákat Olgyay János (MFM) és Varga Sándor (MFM) szerkesztette, míg a térképek elkészítését és szerkesztését Pánya István (KJM) és Zoltán Sándor Péter (MFM) vállalta. Az angol nyelvű rezümé fordítását Gyucha Attilának (Chicagói Egyetem, USA) köszönjük!

Végezetül, de nem utolsósorban, szeretnénk köszönetet mondani Kovács Lászlónak (MTA BTK RI) és Révész Lászlónak (MNM, SzTE), valamint Langó Péternek (MTA BTK RI) a kötet megírásának támogatásáért, annak lektorálásáért, valamint szakmai tanácsaikért!

I. A KALOCSAI SÁRKÖZ TERMÉSZETI ÉS TÖRTÉNETI FÖLDRAJZA

Gallina Zsolt

1. BEVEZETÉS

Milyen volt a magyar nép hazája közvetlenül a honfoglalás előtt és azt követően? Egy adott tájegység régészeti-történeti vizsgálata során elengedhetetlenül fontos, hogy az embert, az adott kultúrát az ökológiai rendszer részeként tekintsük. Ennek felderítésében segítenek azok a tudományágak, amelyek nagyban hozzájárulnak a történelmi korok természeti és társadalmi viszonyainak megismeréséhez. Az ökológiai rendszer(ek) vizsgálatának fő elemei a következők: a geológiai, geográfiai, geomorfológiai tényezők (felszíni formák, geológiai adottságok stb.), a talajviszonyok (talajszerkezet, fizikai, kémia összetétel), a vízrajz, a (történeti) éghajlattan, (a napsugárzás, a hőmérséklet, a csapadék, az évszakok váltakozása, klimatikus variációk stb.), a (történeti) növény- és állatföldrajz, a történeti földrajz, a gazdálkodástörténet, a néprajz és maga a régészet.[11] Nincs ez másként a Kalocsai Sárköz ökológiai rendszerének vizsgálata során sem.

A Duna-völgy természetes útvonalként közvetítője flórának, faunának és kultúráknak. A betelepülő népek többnyire önmaguktól találtak rá a számukra legkedvezőbb életfeltételeket nyújtó, természet kijelölte útvonalakra és letelepedési helyekre, amelyek közül a határsávok voltak a legelőnyösebb helyzetben. Ezt jól tükrözik a mindenkori településhálózatot feltüntető térképek; már a legrégebbiek is *[1–3. kép]*.[12]

A Kalocsai Sárköz egy földrajzi értelemben jól körülhatárolható kistájunk, amelyet nyugatról a Duna folyam, keletről a Duna–Tisza közi homokhátság pereme szegélyez. Északon a Szelidi-tó és az abból kiágazó rétek határolják el a Solti-síkságtól. Délen a dunántúli dombok és a Bácskai hátság szűkületében áttörő Duna bal partjára települt Szeremle zárja le, amely legdélebbi települése a később kialakított Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyének. Geomorfológiai tekintetben a Kalocsai Sárköz egységes tájat képez a Duna folyammal, valamint a Szekszárdi- és a Geresdi-dombság között elterülő Tolna megyei Sárközzel *[4. kép]*.[13]

A Kalocsai Sárköz régi természeti, földrajzi viszonyait az alábbi fő tárgykörök alapján ismertetjük: földtani változások a mai adottságokat illetően, a felszín mai képe, talajviszonyok, a vízrajz, éghajlat és annak történeti változásai, a növény- és állatföldrajz társulásainak változásai, végül a népesség, társadalom, gazdálkodás kölcsönhatása, a sajátos sárközi életforma.

1. kép. Mikoviny Sámuel térképe
[*Mappa Danubii*... OSZK. TK 1624. 1742. OL. Htt. 11. 28. sz. – KFL.VIII.2.a. No. 6.]

[11] Pálóczi-Horváth 1993, 49–51.
[12] Somogyi 1967, 18.
[13] Romsics 1998, 33–35.

2. kép. Kalocsa város határa 1770 tájékán. – Kronovetter Antonius Leopoldus térképe [*Metropolis archiepiscopatus Colocensis. Colocza universa in praediis agros et falcastra alveos eum lacunis promanantibus adcurate exhibeus* 1770 (KÉL II. T. 6.)]

3. kép. Ruttkay Mihály térképe 1749-ből [*Generalis Topographia defluxus Danubii per comitatus articulariter uniton Pest-Pilis-Solth decurrentis, una cum expressione paludum inplaga hac existentium...* (1763). Ruttkay: *Delineatio diferentia metalis inter Dominium Archi-Eppale Coloczense et Possessionem Faisz....* *(KÉL II.* I. 142., KFL.VIII.2.a. No. 142.)]

4. kép. K. Pávay Sámuel térképe 1801-ből [*Mappa exhibens totam Archidioecesin Colocensem (...) aeri incisa per Franciscum Karacs.* Pest 1801.]

2. A DUNA VÖLGYÉNEK HOLOCÉN KORI VÁLTOZÁSAI ÉS A KALOCSAI SÁRKÖZ FELSZÍNÉNEK MAI KÉPE

A tájegység legmeghatározóbb földrajzi eleme a Duna. Mai völgyét az Alföldön kb. 8 ezer évvel ezelőtt foglalta el, amikor is a széles völgyben medrét váltogató vízfolyást a völgy nyugati oldalán a Solt-Tolna vonalban kialakult fiatalabb süllyedékek rögzítették.[14]

A holocén elején a klíma felmelegedett és csapadékosabbá vált. A Duna vízszintje megemelkedett, majd több ágra bomlott, amely nagy meandereket alkotott és a löszhátak rovására nagy üledékréteget halmozott fel. A meanderektől távolodva megfigyelhető a hordalék finomodása. A legfelső réteg mindenütt ártéri üledék (iszapos homok), ami olyan vékony, hogy 2 méter mélységben majdnem mindenütt már folyami homok van.[15]

Természetföldrajzi szempontból figyelemre méltó következményei vannak a Duna-menti síkság észak-déli pásztákra tagoltságának. A Duna és a Duna-völgyi főcsatorna között 20-30 km szélességben terül el a Duna allúviuma. Ennek tengerszint feletti magassága 91–99 méter között váltakozik. Az ártérből eróziós szigethegyként a Tétel-halom (112,7 m) és a Solti-halom (124,4 m) emelkedik ki. Ugyanakkor az óholocén terasz tartozékaként, az egyik legrégebbi felszíni képződménye a térségnek a Homokmégy-halom.

A Duna-menti síkságot keletről meredek völgyfal, míg a folyó bal oldalát széles lapály kíséri, amelyet a folyó árvizei alakítottak ki. A magaspart legjobban Hajós és Baja között fejlődött ki, ahol 20-30 méteres szintkülönbség is létrejött.

Hajóstól észak-északkeletre haladva ez a domborzati határ az alluviális síkság és a Duna–Tisza közi hátság között már kevéssé pregnáns, sőt néhány helyen ellaposodott lejtőben jelentkezik. A Közép-Duna-völgy feltöltődött alluviális síksága tökéletes potamogén [folyóvízi hordalékkal feltöltött – a szerk.] alföldnek minősíthető, amelynek felszínén csak az ősi folyómorotvák okoznak kisebb domborzati különbségeket. Az egész Duna-menti síkság északról délre, rendkívül enyhén, de egyenletesen lejt.

A Duna-menti síkság – geológiai, geomorfológiai és talajtani viszonyait tekintve – élesen elkülönül a környező tájegységektől. Felszínén holocén öntésiszapok és agyagok, valamint erősen átmosott löszös iszapok uralkodnak.[16]

A terület meghatározó felszínformáló ereje és képének meghatározója a Duna *[5–6. kép]*. A folyam a kavicsot csak Uszódig szállítja, ezért addig egy kemény ágyat alakított ki magának. Ezt nehezebb megbontani, mint a lazább, part menti képződményeket, ezért több ágra bomlik, s alsó jelleget ad a folyónak. A Duna Uszódtól délre középjellegű, aminek velejárója, hogy hordalék-

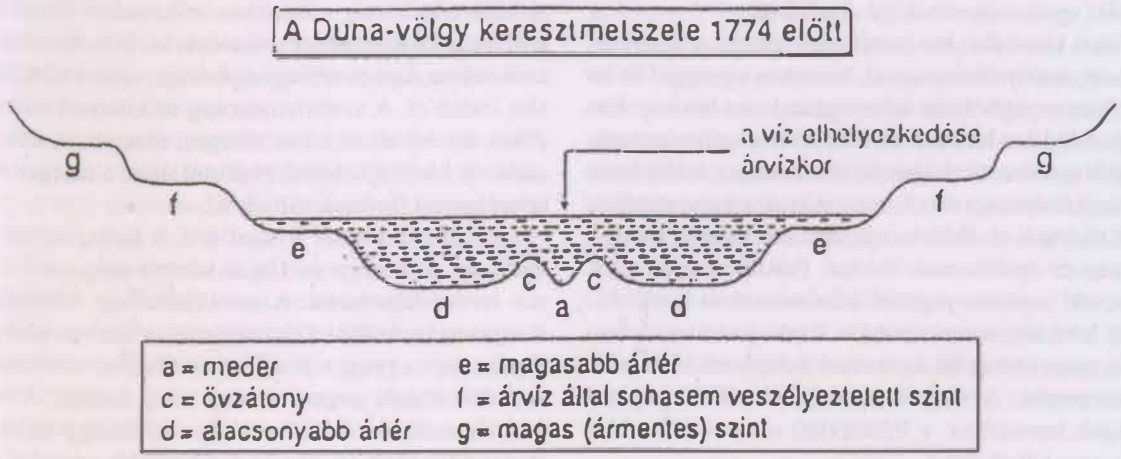

5. kép. A Duna-völgy keresztmetszete 1774 előtt (ANDRÁSFALVY 2007, 12)

[14] IHRIG 1973, 12.
[15] BOROVSZKY 1910; PÉCSI 1959, 175; PÉCSI 1967, 172; ANDÓ 1984, 29; ROMSICS 1998, 18.
[16] JAKUCS 1982, 97, 105; ANDÓ 1984, 13, 29.

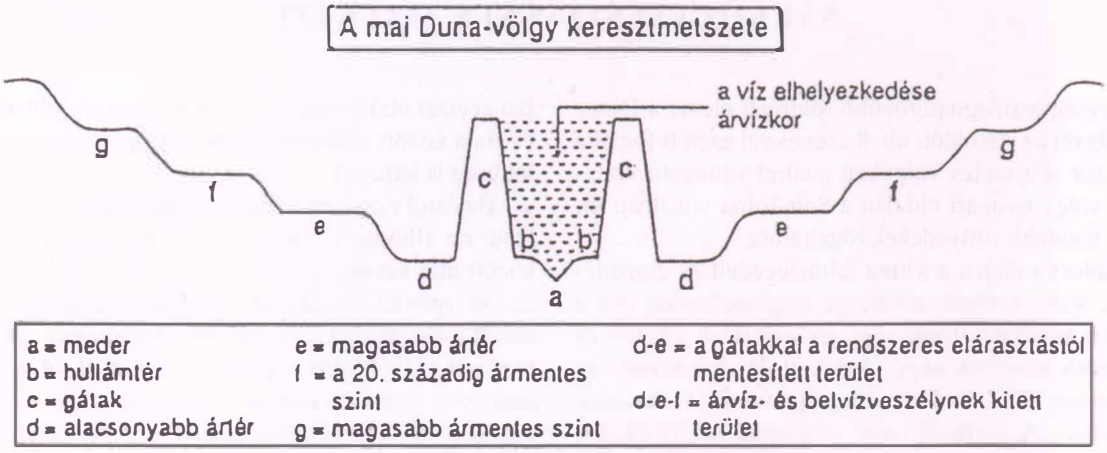

6. kép. A mai Duna-völgy keresztmetszete (ANDRÁSFALVY 2007, 13)

kúpot épít. Ennek következménye egyúttal a Kalocsai Sárköz jellegzetes felszínalaktani sajátossága is, hogy a folyótól távolabbi területek mélyebb fekvésűek. A térség legalacsonyabb része az Örjeg (Vörös-mocsár) vonalát követi, a szintkülönbség meghaladja a 2-5 métert a magas és az alacsony ártér között.[17]

Ennek megfelelően a földrajztudomány a dunai árteret két szintre osztja fel *[7. kép]*. A Duna mentén Dunapataj–Kalocsa–Miske–Hajós között típusos ártéri, öntésiszappal, lösziszappal fedett magasabb ártéri szint, az ún. kalocsai terasz húzódik. Ebbe szabályos félkör alakú feltöltött morotvák, tavak mélyednek (pl. Szelidi-tó).

A folyó közvetlen bal partját egy alacsony ártéri terasz kíséri, amely lösziszappal, homokos agyaggal és átmosott lösz anyagból álló allúviummal van borítva. Ehhez kapcsolódik a hasonló üledékfáciessel jellemezhető, de lazább szerkezetű magas ártér. A magas ártéri szint 7-9 méter középmagasságú, melyet csak a katasztrofális árvizek öntöttek el. Felszínét lazább szerkezetű, meszes öntésiszap és öntéshomok borítja. Felszínén gyakoriak a kiöntések homokanyagából áthalmozott és parti dűnékként leírt futóhomokformák. Ezek a szintek folyamatosan magasodtak fel az árvizek iszaplerakódásainak mértéke szerint. A magas árteret feldaraboló hajdani mederágak laposaiban, a feltöltődött morotvákban lápi és réti agyag képződött.[18]

A néhány kilométer széles magas ártér és a Duna–Tisza-közi hátság pereme között, a hátsággal közvetlenül érintkezve helyezkedik el az alacsony ártér, a Kalocsai-síkság keleti peremén. A Vörös-mocsár mentén, a Kecel-Bajai magaspart tövében hosszan elnyúló tőzegterület a síkság legalacsonyabb része. Ez a terület alig rendelkezik lejtéssel. Ez a szint 4-6 méterrel van a Duna nullpontja felett. Az alacsony ártéri szintet már a középvíznél kissé magasabb víz is elöntötte. Néhány magasabb térszín kivételével az egész terület a Duna árterülete. Ez az árvízvédelmi töltések előtt minden évben víz alá került. Az alacsony ártéri szint üledéke tömöttebb, víz át nem eresztő, iszapos-agyagos képződmény, magas mésztartalmú, nagy foltokban szikesedett löszös iszap, ami a pangó árvizekből csapódott ki. Felszínét öntéshomok,-iszap, lápi és réti agyag borítja, rajta a talajfejlődés alig indult el. A szabályozásokig itt kiterjedt mocsárvidékek húzódtak. E zónát tőzeges, tőzegsaras felhalmozódások kísérik keletről. Hajóstól délre a tőzeges üledékeket homokfáciesek váltják fel.

Az alacsony ártér nyugat felé is határozottan elkülönül az Alsómégy és Hajós közötti magasabb óholocén terasz felszínétől. A szintkülönbség Alsómégynél a legszembetűnőbb. Felszínét széles sávban tőzeg, tőzegsár, lápi agyag, réti agyag és részben elszikesedett, átmosott löszös iszap, meszes iszap borítja. A magas ártér és az óholocén terasz Hillye-Alsómégy területén a legösszefüggőbb *[8. kép]*.[19] A magasabb szinteket olyan lefűződött erek és fokok szabdalják fel, mint a Kígyós, a Zsíros-ér, a Malomér, az Árpás, Góda, Rekettye és a

[17] PÉCSI 1959, 174; ROMSICS 1998, 22–23.
[18] PÉCSI 1967, 171–175; ANDÓ 1984, 29.
[19] PÉCSI 1959, 179; PÉCSI 1967, 171–176; JAKUCS 1982, 105–106; ANDÓ 1984, 29.

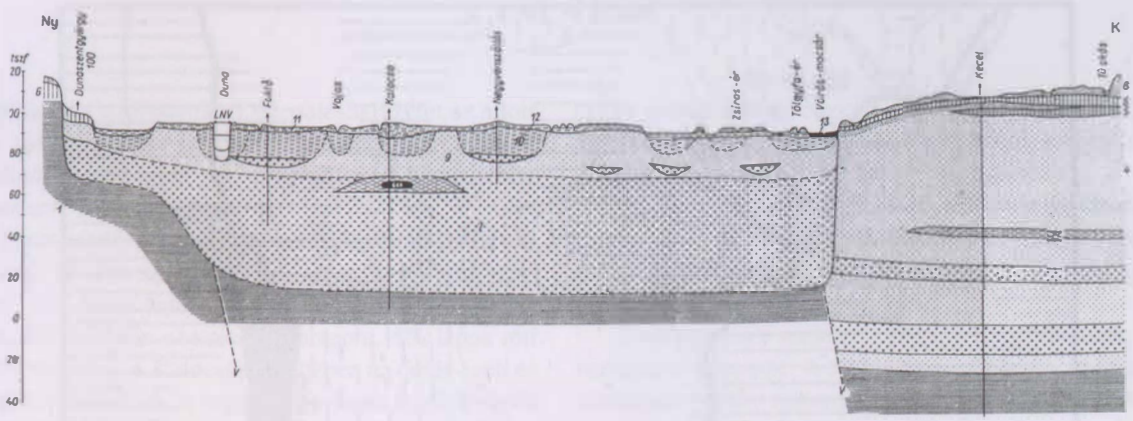

Az ábra megjelent Pécsi Márton: A magyarországi Duna-völgy kialakulása és felszínalaptana című könyvének 20. ábrájaként.
1. pannóniai agyag és homokos agyag, 2. idősebb folyami homok, 3. folyami kavics, 4. idősebb dunai homok, 5. homokos lösz, 6. lösz, 7. fiatal pleisztocén dunai kavics, 8. futóhomok, 9. folyami homok, 10. iszapos homok, 11. homokos iszap, 2. löszös iszap, 13. tőzeg

7. kép. A Duna-völgy keresztmetszete Kalocsánál

homokmégyi Paskumon végighúzódó, mára kiszáradt ér. Az erek feltöltődése erős lehetett, hiszen a medrek felszíne és a magas ártér között csak 3-4 méteres a szintkülönbség. A Kalocsa–Öregcsertő vonaltól északra eső területen a felszínt az iszap, az iszapos agyag és a mészkarbonátos iszap uralja, melyen a szikesedés jellemző. Ettől délre egyértelmű az öntésiszapok uralma, ami az árterületi vízborítás tartósságának bizonyítéka. Egyes öntésiszapok úgy helyezkednek el, ahogy az egykori szeszélyes folyók kanyarogtak.[20] A Dunát Kalocsa felé fokozatosan kiszé-lesedő homokos öntésiszap kíséri, ahol ez a réti talajra telepszik. Az elszikesedett felszín legdélebbi csücske a homokmégyi Paskum (a székesi lelőhelytől közvetlenül északra).

Érdemes egy pillantást vetni a terület felszín alatti vizeire is. A felső kavicsöszlet jó vízszolgáltató. A talajvíz Dunapataj–Kalocsa–Miske térségében 4-5 méterre, a parthoz közelebb 6-8 méterre a felszín alatt jelentkezik.[21] Ezek a talajvízszintek jó megtelepedési lehetőséget nyújtottak a történeti korok emberei számára.

A Duna árterében több helyen találunk szigetszerű, ármentes kiemelkedéseket. Mivel ezeket az áradások nem borították el, ezért nem is magasodtak feltöltődés útján, sőt magasságuk az ártér többi szintjéhez képest csökkent. Történeti adatok alapján tudjuk, hogy ezen kiemelkedések közül sok eltűnt már, lassan elmerült a körülötte épülő, magasabb ártér szintjébe, s ezzel elvesztette korábbi helyzeti értékét.[22]

A számunkra legérdekesebb Homokmégy területének felszíni és talajviszonyai sem egységesek. A falu nagy részét folyóvízi iszapos agyag, nyugati szélén és északi, Öregcsertő felé eső részén folyóvízi iszap, délnyugaton, Hillye körül, folyóvízi homok, délkeleten folyóvízi homokos kőzetliszt, illetve kőzetlisztes homok, az Örjeg felé pedig helyenként tőzeg borítja a felszínt. A hátsággal közvetlenül érintkező, alacsony ártéri szintet réti és lápi agyag borítja. A szél kisebb-nagyobb homokbuckákat épített az ártéri szint fölé, mint Homokmégyen a Temető, Szőlők és Humok területén, Hillyén a Szőlőkben, valamint Hillyétől délre a Daru-hegyen és a Suhogó-hegyen. Az árterek elszigetelt homokbucka képződésének másik fajtája a Halomi-hegy (106 m).[23] A homokkal borított dombhátakon főleg Árpád-kori és középkori települések alakultak ki (Hillye, Halom, Homokmégy környéke).[24] A bővebben tárgyalandó Homokmégy-Székesi lelőhely felszínét folyóvízi iszapos agyag képezi, ettől északra holocén folyóvízi iszap található.[25]

20 Romsics 1998, 23.
21 Rónai 1967, 199.
22 Andó 1984, 29; Romsics 1998, 23; Andrásfalvy 2007, 25.
23 Pécsi 1959, 182.
24 Romsics 1987, 23–25, 6. ábra.
25 Romsics 1998, 22–25, 6a–b. ábra.

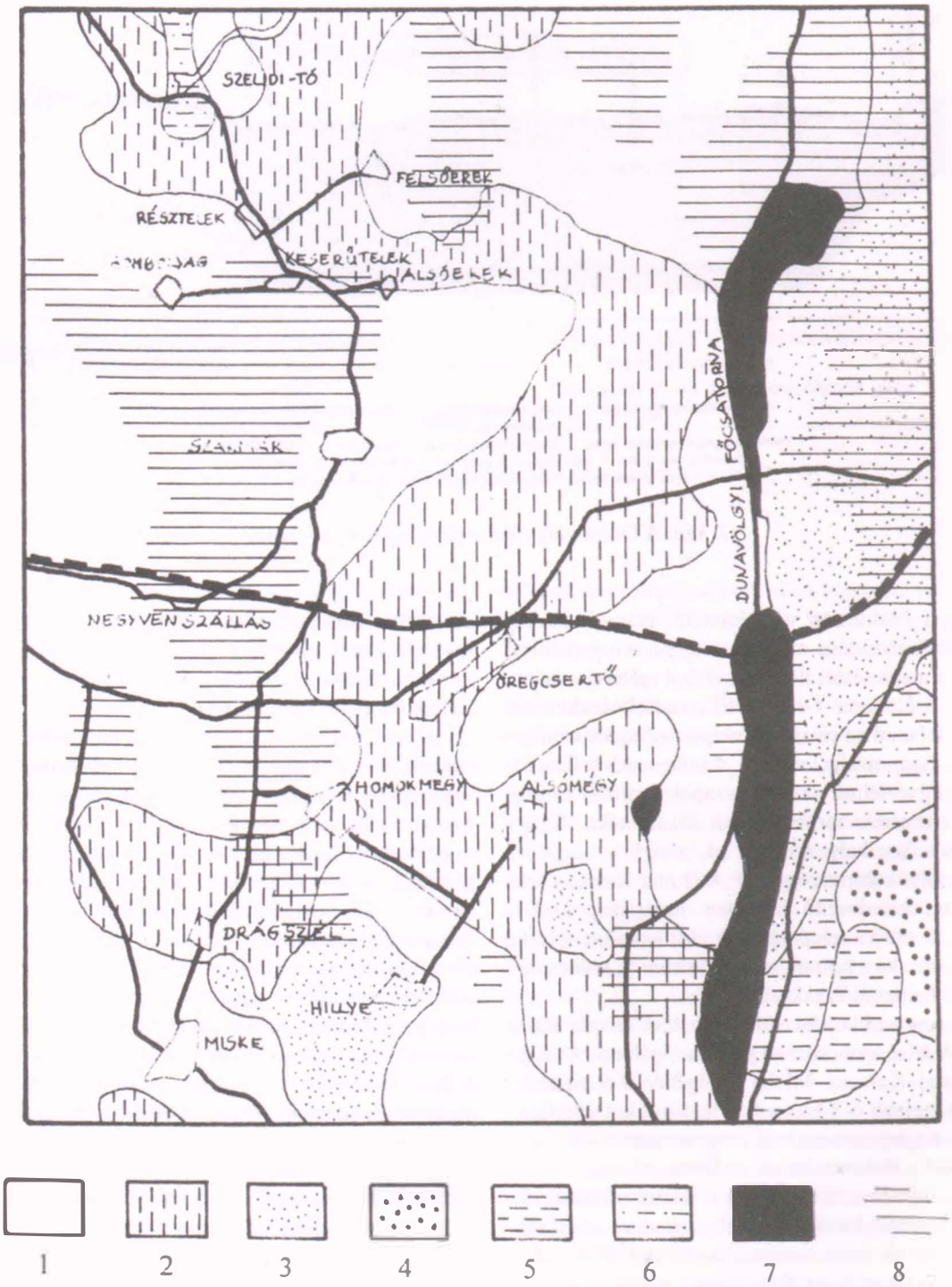

Homokmégy környékének építésföldtani körzetei (a Magyar Földtani Intézet térképe alapján tervezte Romsics Imre)

1. 0-2 m vastag finom üledék (agyag, közetliszt) alatt vastag homokréteg, 2. 2-5 m vastag finom üledék alatt vastag homok, 3. 8-10 m-nél vastagabb homok, 4. 2-4 m vastag homok, alatta finom üledék, 5. 4-6 m vastag lösz, alatta vastag futóhomok, 6. változatos rétegsor (homok és finom üledék rétegek váltakozása), 7. 0,5-4 m vastag tőzeg a felszinen, alatta homok, közetliszt, agyag, 8. a talajvíz 2 m-nél közelebb áll a felszínhez

8. kép. Homokmégy környékének építésföldtani körzetei (Romsics 1998, 5. ábra)

3. TALAJOK

Az itt élőket és a mindenkori településhelyzetet az adott terület talajviszonyai is meghatározzák, hiszen adott gazdálkodási mód adott talajt, növényzetet kíván, ezért érdemes erre a témára is kitérni.

A Duna-menti síkság főbb talajtípusai: 28-30% réti öntéstalaj, 14-15% szoloncsák-szolonyec, 13% réti csernozjom, 11% nyers öntés, közel 10% csernozjom jellegű homok, 8% mélyben sós réti csernozjom, 4% lápos réti talaj, 3% réti talaj. A Kalocsai Sárközben az öntés-, réti és láptalajok dominálnak. A magas ártereken a talajképződés előrehaladottabb, itt ártéri csernozjom is kialakulhat.[26]

A Dunapataj–Kalocsa–Miske–Hajós közti ún. kalocsai teraszon nyers vagy elhumuszosodott öntéstalajok alakultak ki. Kalocsától délre a réti öntéstalaj és a réti csernozjom a jellemző. A Dunától távolodva a talajvízszint mélységének függvényében váltakoznak a talajtípusok. Ahol 0,5-1,5 méter mélységben van a magas talajvízszint, ott magas sótartalmú, rossz minőségű szoloncsákos, szolonyeces talajok jöttek létre. Ezek a talajok a nagy sótartalom miatt nem jó minőségűek, ezért nem folyhat rajtuk eredményes növénytermesztés. Egyes területeken lápos réti talajok is előfordulnak. Magas sótartalom esetén szikes, csekély sótartalom esetén réti talaj keletkezett. E jelenségnek volt köszönhető, hogy a lecsapolások után hatalmas területek szikesedtek el.

Az óholocén teraszmaradványokon vastag mezőségi talaj alakult ki.[27] Érdemes megemlíteni, hogy Homokmégy területének legnagyobb része jó minőségű, humuszban gazdag, fekete agyag.

Természetesen emberi hatásra is képződhetnek, változhatnak a talajok. A történelmi múltban a magasabb, üledékkel borított felszíneken, ahol az erdőket kiirtották, a barna erdőtalajok lassan csernozjom barna erdőtalajokká alakultak. Így lehetett ez a Kalocsai Sárközben is.

A talajminőséget igen ritkán jelölik helynevek. A jó termőtalajra alig akad példa (pl. Zsíros Öregcsertőn). A gyenge vagy nehezebben művelhető földet, a magas talajvizű területet gyakrabban különböztetik meg: pl. Székes (Homokmégyen is!), Széked, Sovány, Küvecseg, Gyér, Talpas stb. Homokos terület alig van, ilyet Homokmégyen, Hillyén, Homokgyőrben lelünk.[28]

A Kalocsai Sárközben – akárcsak a Kárpát-medence más tájain[29] – a honfoglalók elsősorban a mezőségi, réti, barna erdei talajjal rendelkező területeket szállták meg.

4. A KALOCSAI SÁRKÖZ VÍZRAJZA

Az Alföld régi vízrajzát már korán bevonták a történeti, őstörténeti kutatásokba. Glaser Lajos 18–19. századi térképek adatait felhasználva megrajzolta a vízrendezések előtti Alföld vízrajzi térképét. Rámutatott arra, hogy az Alföldön az árterek és a mocsarak töltötték be a néprészek, törzsek közötti gyepűk szerepét, s a vizek által közrefogott szárazulatokon telepedtek meg az emberek. A Kárpát-medence időszakosan vízzel borított területei hatalmas kiterjedésűek voltak az ármentesítések előtt. Egyes vélemények szerint az Alföld fele-kétharmada volt mocsár, vízjárta hely és fele-egyharmada száraz. Persze a 18. századi képet csak fenntartásokkal lehet visszavetíteni a középkorba, hiszen a századokon át folyó erdőirtásoknak nagy szerepe volt a vízlefolyás gyorsulásában, az árvizek előidézésében *[9–11. kép]*.[30]

Az ország egyik folyó- és állóvizekben leggazdagabb területe volt a Kalocsai Sárköz. Egy orsó formában kiszélesedő, majd összeszűkülő ártér, melynek kü-lönös sajátossága, hogy az alacsony ártér széles mo-csara szigetként zárta körbe a területet. Ennek követ-kezményeként változatos és sűrű vízrajzának jellegzetes formái azok a fokok és hosszan kanyargó széles erek, melyek a folyam árvizét szállították az alacsony ártérre, majd az apadás beállta után vissza a Duna medrébe. E gazdag vízhálózat lett az alapja és kerete a Kalocsai Sárköz településhálózatának. Felszínét a Duna, a Vajas és az Örjeg vizei alakították ki.[31]

A terület meghatározó földrajzi jelensége a Duna. Az ember életében ezen a tájon századokon át meghatározó volt a víz, a folyóvíz, a kiszáradó és „megszaladó", az „élő" és a „döglött" víz. Mindezt valójában a Duna jelentette. Dunaharasztitól Bajáig a Duna bal partján nincs egyetlen önálló vízfolyás sem. A Duna árterén ugyanakkor minden vízér kapcsolatban van a Dunával,

[26] Pécsi 1967, 171–172; Somogyi 1967, 80–87, 9. táblázat.
[27] Pécsi 1959, 9, 179; Pécsi 1967, 175; Andó 1984, 54; Romsics 1998, 26.
[28] Kuczy 1980, 41.
[29] Paládi-Kovács 2011, 235.
[30] Bogdánffy 1925, 36; Glaser 1939, 305–306; Ihrig 1973, 14–15; Paládi-Kovács 1979, 57–58.
[31] D. Szabó 1992, 165.

9. kép. A Kárpát-medence vízborította területei a 18. század végén [Készült korabeli térképek alapján (IHRIG 1973, 14., 4. ábra)]

tőle kapja a vizét *[12. kép]*.[32] A középkorban az árvízjárta, az állandóan vagy időszakosan vízzel borított részek hatalmas területet érintettek. Az árterek 10-25 km-es sávban is húzódhattak. E széles völgyben a Duna az elmúlt évezredekben állandóan változtatta fő folyását. A középszakasz jellegre utaló sajátosság az, hogy a szélesedő kanyarok lefűződtek, de közben vándoroltak is. Kisebb víznél az alsó szakasz jelleg érvényesült. A meglassúdott víz lerakta hordalékát, így kiszorult a medréből, zátonyokat, szigeteket épített, ágakra szakadt. A Duna kb. Uszódig, Gerjenig szállít hordalékot, utána már csak iszapot lebegtet.[33] A morotvasűrűség Baja környékén a legnagyobb. E jelenségnek az lehet a magyarázata, hogy a Duna-völgy alluviális síkságának a szélessége az átlagoshoz képest kb. az egyharmadára szűkült Bajától északra. Ennek következtében itt felerősödött a folyó eróziós tevékenysége, ahol az eróziós formák váltak uralkodóvá. Az ettől északra és délre levő laposabb területekre az ártéri öntési formák túlsúlya nyomta rá a bélyegét.[34]

A Duna áradása általában évente kétszer jelentkezett, s csak kisebb felszínek maradtak szárazon. Az árvizek a tavaszi hóolvadáskor és a nyár eleji zöldárkor, a csapadékmaximumkor jelentkeztek. Mindkét árvíz igen veszélyes volt, de az igazi katasztrofális árvizeket a tavaszi jeges áradás jelentette, hiszen ekkor volt a legmagasabb a vízállás. Az árvizek levonulása után azonban nagy területek maradtak szárazon, felszínüket termékeny iszap borította. Az évenként többször ismétlődő, de a nyár elejére okvetlenül megérkező zöldár idején az egész dombokkal keretezett síkot elborította a víz. Az ártér 86-87 méter tengerszint feletti magasságából a 92-94 méterig kiemelkedő, szigetszerű hátak felszíne maradt csak száraz. Meg kell azonban említenünk, hogy a Duna áradásai szeszélyesek voltak. Egy évben többször is emelkedhetett és apadhatott a Duna vízszintje. A legnagyobb és legkisebb vízállások közötti különbség meghaladhatta a 9-10 métert is. Az egymást követő évek vízjárásában pedig óriási eltérések is adódhatnak, árvizes és aszályos évek válthatták egymást. A Dunának ugyanis nincs szabályosan ismétlődő vízjárás menete, mint pl. a Nílusnak.[35]

A Kalocsai Sárköz esetében az egykori fő- és oldalmedrek közvetlen partja jobban felmagasodott, mint a

[32] ROMSICS 1998, 28–29.

[33] ANDRÁSFALVY 2007, 11–12, 23–24, 47; LASZLOVSZKY 2008, 65.

[34] JAKUCS 1982, 97–98.

[35] PÉCSI 1959, 157; ANDRÁSFALVY 1965, 4; LÁSZLÓFFY 1967, 188–191; ROMSICS 1998, 38–40; LÓKI 2002, 22; ANDRÁSFALVY 2007, 23.

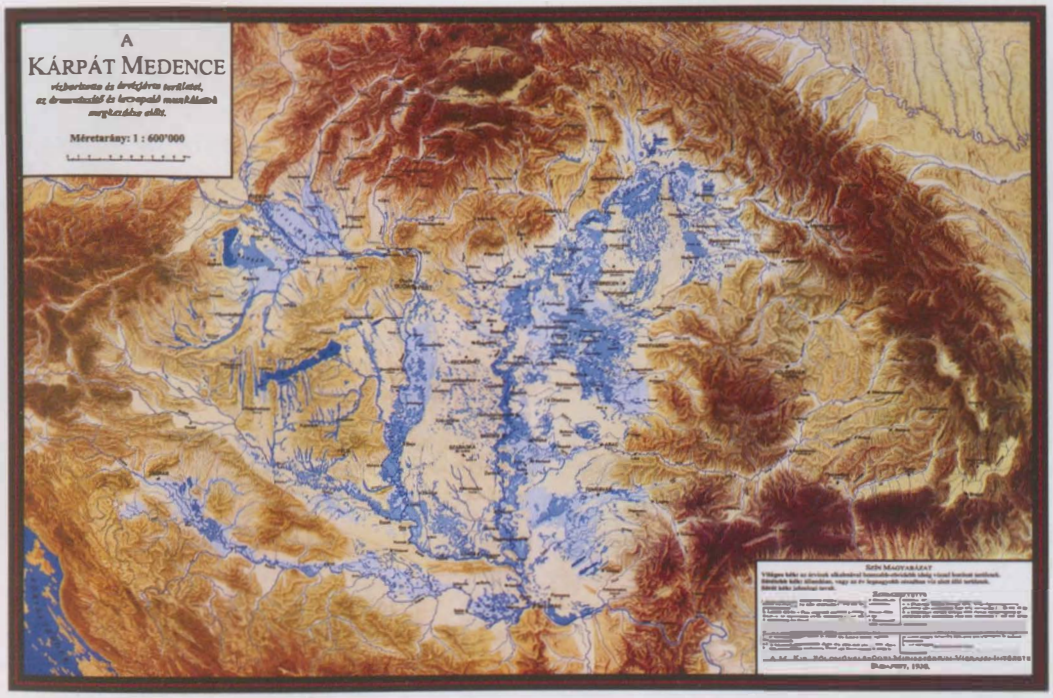

10. kép. A Kárpát-medence vízborította és árvízjárta területei, az ármentesítő és lecsapoló munkálatok megkezdése előtt [M. Kir. Földművelésügyi Min. Vízrajzi Intézete. Budapest, 1938]

vízfolyástól távolabb eső területek, mert a durvább hordalékot itt mindjárt lerakta a folyó. Ha ezek a medrek elzáródtak, holtmedrekké váltak. Az árvizek által szállított hordalék lerakódása, a Duna-völgy árterületének feltöltődése igen gyors ütemű volt. Az egykori medrek közvetlen partjai így lettek legtöbbször a környezet legmagasabb részei, így állandó és időszakos megtelepedésre alkalmasak. Ezek voltak az ártér legértékesebb részletei (Kis-, Holt-, Döglött-Duna partjai). Ilyen volt a Kis-Duna Patajon, Foktőn, Bátyán, Géderlakon, Fajszon, valamint a Holt-Duna Patajon, Ordason, Fajszon. Ezek magas, kaszálónak és szállásnak is alkalmas szintek voltak, mégis közel volt hozzájuk az itatáshoz szükséges és a halászatra alkalmas víz. A lerakott hordalék Paks magasságáig még homok *(porond)*, ettől délre azonban finom iszap (*föveny*, ami 'homok' jelentéssel is bírhat).[36]

A Duna medrének változása azt is eredményezhette egyes települések életében, hogy a Duna bal partjáról annak jobb partjára kerültek. Így járt a dunai átvágás következtében Bogyiszló, amelynek a Dunához viszonyított részeit Pesty Frigyes Kül- és Belbogyiszlóra tagolta.[37]

A történelmi időkben már a mai medrében folyt a Duna, de még a magyar honfoglaláskor is volt egy nagyobb, kanyargós, keleti ága, amely a mai Duna-völgyi főcsatorna nyomvonalán haladt Akasztótól a bajaszentistváni összefolyásig *[1–4. kép]*. Az Örjeg (Vörös-mocsár) meghatározó szereppel bírt a Kalocsai Sárközben, különösen Homokmégy környékén. A honfoglalás idején még kifejlett folyómeder volt az Örjeg és az ettől északra levő Turján vonala, ami sziget jelleget adott egykor a vidéknek.[38] Ihrig Dénes szerint ez az ág a 10–15. század között Harta és Dunapataj között torkollott a Dunába, vagyis eddig tartott a Csepel-sziget.[39] E két folyóág alkotta a Nagy-szigetet, melybe a Kalocsai Sárköz is beletartozott. E vízjárta területet 1061-ben *Nogsar* (Nagysár) néven emlegetik. A Dunától keletre levő „sarak", mocsarak vizét a Kígyós-ér vezette le a Nagysárba. E területet már az Árpád-korban is Sárköznek nevezték.[40] Az ártér korai vízrajzi viszonyait azonban nehéz rekonstruálni földrajzi nevek alapján, mivel a Duna kiöntéseivel és meanderezéseivel átdolgozta a felszínt, mely állandó változást eredményezett. Ruttkay Mihály 1763-as térképe szerint mindenesetre a terület sok érrel átszelt, mocsa-

36 Kuczy 1980, 15; Andrásfalvy 2007, 24, 47.
37 Pesty 1984 vö. Kuczy 1980, 35–36.
38 Pesty 1984 vö. Galgóczy 1876; Borovszky 1910, 202–205.
39 Ihrig 1973, 228.
40 Györffy 1987, 322, 424.

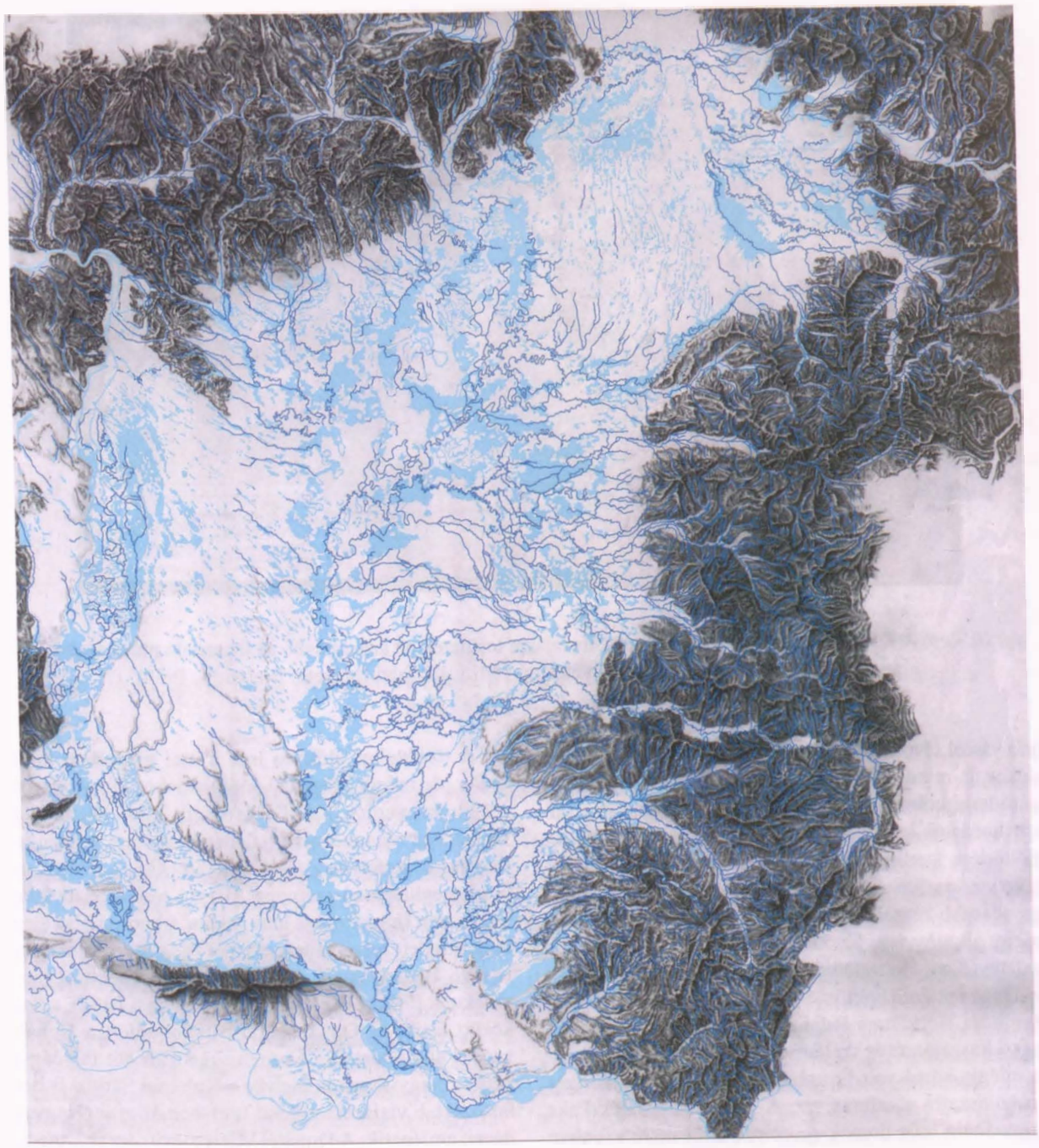

11. kép. A Kárpát-medence keleti fele a folyószabályozások előtt [Egykori térképek alapján a szerzők összeállítása]

ras világ volt *[3. kép]*.[41] Pesty Frigyes a következőt írja róla: *„víz állásos mocsár és ingovány, mely zsombósnak neveztetik"*, s *„melyek a legnagyobb szárazságban sem száradnak ki..."*.[42] Az Örjeg a szabályozások előtti nagy vízállásoknál még elég rendszeres vízutánpótlást kapott a Dunából, s a szabályozások után is jelentős víztároló maradt.[43] Részei, illetve elnevezései: Vörös- vagy Öreg-mocsár (Hajós és Akasztó között), Turján, Sáros-rét, Nagy-

[41] Pécsi 1967, 182.
[42] Pesty 1984, 72, 76; Andrásfalvy 2007, 44.
[43] Károlyi 1973, 224–232; Bárth 1975, 51–54; Kuczy 1980, 19–20.

rét, Bogáncsos-rét, Musza-rét, Fertő-rét, Patajjal határos része: Örjeg vagy Örjeges, déli része: Sárköz.[44] Az egykori Duna-meder később állóvízzé, majd mocsárrá vált. A 18. század végén már jórészt folyómeder idomú, hosszan, keskenyen elnyúló, tiszta tükrű tó volt. Keleti, homokhátsági oldalán nagyjából egyenletes volt a széle, nyugatról azonban változott a partja és kiterjedése, attól függően, hogy száraz vagy nedves idő járta.[45]

A vízrajzi változatosságot jól tükrözi az elnevezések sokasága. Részletesebb Árpád-kori határleírások *árok, nagyárok, fertő, tő, sár, fenyér, patak, hidas, tő, sártó* stb. összetételű helyneveket őriztek meg Harta, Ordas, Csertő, Kalocsa, Bátya-Fajsz, Halom környékéről. Fontos kiemelnünk, hogy a vizeket, vízmedreket funkciójuk, szerepük alapján nevezték meg.[46]

A *fok* (finnugor eredetű: 'fakaszt, rést nyit') középkori latin elnevezései sokoldalú szerepére utalnak: *meatus* ('meder'), *fluvius, parvus fluvius* ('kis folyó'), *ostia, porta aquae, porta Danubii* ('vízkapu', 'Duna-kapu'), *fossatum* ('árok'), *canalis* ('csatorna'), *piscina* ('halastó'), *alveus, alveus meatus* ('vízágy', 'meder'), *introitus aquae* ('víz megnyitása'), *vena* ('gyűjtőér') stb.[47] Eredetileg egyébként 'vizet kapó meder' jelentéssel bírt. Ferdinando Marsigli 1726-ban megjelent munkájában írta le először – a Duna-mente mocsaras partjait ismertetve – a fok nevét és működését, vázlatokkal kiegészítve.[48] Földrajzi meghatározása szerint a fok a középvízi mederből kiágazó, eléggé mély medrű mellékág, olyan mint a szabályozások előtt a Vajas. Többrétű jelentéscsoportja szerint olyan alacsonyabb mélyedés, csatorna, melyen időszakosan, áradás idején, a nagyobb élővizekből a holtágakba, mélyedésekbe, ártérre ömlik a víz, illetve melyen keresztül apadáskor a víz az árterületről távozik. A fok gyakorlatilag a folyót kísérő természetes gát mesterséges átvágása a víz ártérre való kijutása végett, s egyúttal mesterséges, övzátonyokat megnyitó csatorna, ami ki-, illetve visszavezeti az árvizeket. Megkülönböztetünk elsődleges fokot, azaz olyan vízkapukat, amelyek a folyóvíz medréből nyílnak és a morotvákba, tavakba vezetik a vizet. A másodlagos fokok a tavakból, medrekből további területekre, medrekbe, palékra áramoltatják a vizet, s így teszik emberi haszonvétel tárgyává a folyók tevékenységét. Számos fok helyezkedett el a Duna mentén, amelyek már a középkori oklevelekből is kitűnnek. Érdemes megemlíteni azonban, hogy az Örjeg mentén is ismerünk fokokat, amelyek szintén vízszabályozó szerepet töltenek be.[49]

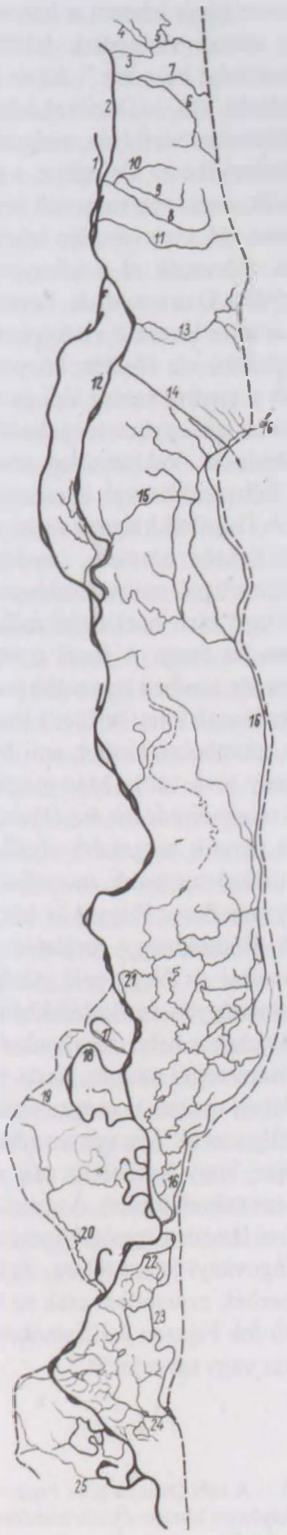

12. kép. Somogyi S.: A Duna-menti síkság vízfolyásai (Pécsi 1967, 59, 183): 16. Dunavölgyi-főcsatorna, 18. Bogyiszlói Holt-Duna, 19. Sió, 21. Csorna-Foktői-csatorna, 22. Kamarás-Duna (Sugovica), 23. Baracskai-Dunaág, 24. Karapancsai-főcsatorna, 25. Borza-patak

[44] Andrásfalvy 2007, 29.
[45] Simonyi 1882, 285; Bárth 1975, 53–54.
[46] Kuczy 1980, 19; Györffy 1987, 323.
[47] Andrásfalvy 2007, 15.
[48] Marsigli 1726.
[49] Pécsi 1967, 182; Andrásfalvy 1973, 12; Kuczy 1980, 20; Andrásfalvy 2007, 13–19, 31–34, 154–155.

A fok szinonim párja lehetett a *hókom* vagy *hókony* kifejezés olyan száraz vízmedrek jelölésére, amelybe nagy áradásokkor folyt be a víz.[50] Az *ér* (pl. Kígyós-ér, Malom-ér, Árpás-ér) stb. a Dunával közvetlenül sohasem érintkező időszakos vízfolyás, melynek árvízkor van utánpótlása. Mindegyike az Örjeghez, a régi Duna-mederhez kapcsolódik, azzal van vagy volt összeköttetésben, annak természetes élő vízlevezetője lehetett. Az ereket magasabb hátak választják el a környező területektől. Ezek nem lefűződött Duna-medrek, hanem az árvizeket az alacsonyabb ártérre levezető vízfolyások voltak. Áradáskor a bő hordalékú víz üledéke közvetlenül a parton rakódott le, ezért a medret vastag lápi és réti agyag tölti ki. Ez a természetes gát egyben megakadályozta a vizek gyors visszahúzódását. Valószínűleg természetes erek kimélyítésével, felhasználásával létesítettek fokokat az idők folyamán. A Dunából kiágazó *folyó* vagy *fojó* csak Ordason, illetve Foktőn névelem, 'meder' jelentésben. A *túrján* nem összefüggő mélyedésekben kialakult mocsár. A *semlyék* egy zárt, buckaközi mélyedés, amiben a víz időszakosan fut össze. A *fenék* a régi meder alján megmaradt mélyedés, amiben legtovább megmarad a víz. A *palé* (szláv 'áradásnak kitett terület') kisebb mocsaras, vizenyős, nádas, zsombékos terület, ami áradások idején nyílt vizű, keskeny tóvá válik. Más megfogalmazásban a palék lapályos talajmélyedések, az élővízből a fok által beengedett vizet vezetik magasabb vízállás idején mélyebb, halászatra alkalmas tavak, mocsarak felé. Pataj és Dusnok kapcsán már Pesty Frigyes is leírja e fogalmat. A jelentősebbek Homokmégy területén: Csertői-palé, Iván-palé, Kákás-palé és Nagy-palé Alsómégyen, Palé Hillyén, Kiskecskemégyen és Budzsákban, Mácsai-palé Mácsán stb. A *tó* csak a helyi fogalmak szerint tó, ami részben nyílt, növényzettől mentes, tiszta vízfelületet jelentett, ami általában nyáron is megmaradt. Ma már természetszerűleg alig van tó. A nevek azonban fennmaradtak, annak ellenére, hogy legtöbbjük már a múlt század eleje óta szántóként művelt terület. A *dzsindzsa* mocsaras helyet jelöl. A *förtő* látszik a legrégibbnek; a szó mélyebb vizű mocsarat, ingoványt jelent (Öreg- és Kis-förtő Dunapatajon). A *zsombék, zsombékos* csak az örjegi részben található. A Sártű-fok Fajszon és Dusnokon nagyobb kiterjedésű mocsarat vagy tavat jelölt.[51]

A Duna melletti „nagyobb" folyóvizeket vizsgálva megemlítjük, hogy Galgóczy Károly 1876-ban a Turján, Örjeg, Kígyós, Nagyér, Vajas és Sárvíz vízfolyásokat tartotta említésre érdemesnek a Duna mellett.[52]

A Kalocsai Sárköz legjelentősebb vízfolyása, a Duna 150 km hosszú mellékvize, a Vajas a Dunával egy Kalocsától egészen Bácsig terjedő szigetszerű szárazulatot fogott közre, a mai Mohácsi-sziget ősét. Foktőnél szakad ki a Dunából, innen Szántóig ma is Vajas a neve. A Dunába Vajas-torok mellett torkollik. Sükösd vonalában Vajas-fok néven ismét kiszakad és Izsér mellett tér vissza a Dunába. Baján Vajas-folyó néven önálló medre volt. Bács és Valkóvár között ágazik vissza a Dunába.[53] Több vélemény szerint is mesterséges csatorna volt, erre utalhat nemcsak etimológiája ('váj', 'vájás'), de hosszú időn és komoly téren keresztül felbukkanó és megőrződő, valamint az ország más tájain, mesterséges értelemben felbukkanó középkori elnevezései, továbbá Marsigli *canalis* ('mesterséges csatorna') minősítése is. Készítése, „kivájása" egy nagy közös vállalkozásra vezethető vissza, ami nemcsak a halászatot, hanem a hajózás érdekeit is szolgálta az Árpád-korban. Több volt egyszerű foknál, nagyobb méretű, mesterségesen kimélyített és állandó vizű csatorna volt, mely több fokon keresztül összeköttetésben állt a Dunával és nem mellesleg halastavak egész sorát táplálta. Györffy György szerint többször kiágazott és visszatért a Dunába már az Árpád-korban, ugyanakkor egy tőle keletre folyó ér is ezt a nevet viselte, miközben a medrét változtatta.[54] Anonymus már említi: *„Innen pedig a bodrogi részekre tértek és a Vajas vize mellett ütöttek tábort."*[55] Feltehetően első hiteles említése egy 1212-es tihanyi birtokösszeírásban *stagnum Voios*ként jelenik meg. A 13. századi oklevelekben már gyakran szerepel számos változatban, mert fontos helymeghatározó pont volt a birtokadományoknál.[56] Bár keletkezésére nincs adatunk, de feltételezhető, hogy az egész középkor folyamán mesterségesen tartották fenn, mert e nélkül elzáródott és részeiben fokokká degradálódott volna. A középkori adatokból leszűrhető, hogy mesterséges módon a fokok egész sorát táplálta. A Vajason keresztül a középkorban felhajóztak egészen Kalocsáig is. A Vajas-melléki holtágak a legkiválóbb halastavak voltak a középkortól kezdve, melyek birtoklásáért a legnagyobb egyházak versengtek.[57] Mikoviny Sámuel

[50] Kuczy 1980, 18. – A szót Dunapatajon, Fajszon és Foktőn használják, ahol a helytörténeti kutatások szerint a magyar nyelvű lakosság megtelepülése folytonos lehetett a török hódoltság korában is (Kuczy 1980, 8. jegyzet).

[51] Pécsi 1959, 173–174; Pécsi 1967, 174; Andrásfalvy 1973, 14, 39; Bárth 1975, 52; Kuczy 1980, 18–24; D. Szabó 1992, 197; Romsics 1997; Romsics 1998, 30, 32, 8. ábra; Andrásfalvy 2007, 37, 44.

[52] Romsics 1998, 30–31.

[53] Györffy 1987, 695.

[54] Györffy 1963, 695; Györffy 1987, 322–323.

[55] Pais 1926, 41. fejezet.

[56] Györffy 1963, 705–732.

[57] Zichy O. 575–576; Károlyi 1960, 13; Györffy 1963, 695; Andrásfalvy 2007, 24–36.

térképe (1700-ban) a Vajas-fokot egy tekintélyes Duna-ágnak tünteti fel *[1. kép]*, a mai Duna és Vajas közötti terület pedig egy hatalmas sziget volt. Hosszú folyása alatt végig nyomon követhető az egykori meder. A Vajas, Vajas-fok, Vajas-torok nevek ma is általánosan ismert és használt elnevezések.[58] A Vajas tehát több volt egyszerű foknál, egy nagyobb méretű, mesterségesen kimélyített és állandó vizű csatorna volt, amelyhez jelentős ártéri gazdálkodás kötődött *[13. kép]*.[59]

A Sárvíz (török nyelvekben a jelentése: 'mocsár') tekinthető a terület egyetlen állandóan folyó vizének a Duna mellett. Helye nem határozható meg könnyen, mert gyakran változtatta folyásirányát. Valószínűleg Alsómégy vagy Hillye mellett indult ki az Örjeget kísérő turjánokból, s legkeletibb kanyarulatánál érte el a Vajast.[60] Több szerző ettől származtatja a Kalocsai Sárköz nevét és kizárja esetleges összefüggését a dunántúli Sárközzel. Itt is érvényesült az a máshol is ismert tény (lásd: Muraköz, Drávaköz, Bodrogköz, Rábaköz stb. elnevezések), hogy egy kisebb és egy nagyobb folyó összefolyásánál a közbezárt területet a kisebb folyóról nevezték el.[61] Andrásfalvy Bertalan szerint a Kalocsai vagy Pesti Sárköz homályosan vezethető vissza egy Sár nevű folyóra, annak kicsinysége és perifférikus helyzete miatt. Feltehetően létezett itt egy folyócska, ami később beleveszett a völgy mocsaraiba a feltöltődés során, s ugyan a neve elveszett, de a róla elnevezett területnév máig is él.[62] Mindenesetre feltűnő, hogy a Sárköz első néveleme csak néhány földrajzi névben fordul elő: Sártű-fok Fajszon, Sárgëz Hajóson, Sár-fok, Sárvíz Dusnokon, Sárfok Bogyiszlón, Sárvíz Miske határában, ami ott kiszélesedő, de sekély eret jelöl.[63] D. Szabó Kálmán szerint a Sár a szabályozása előtt egy igen bővizű, széles és mély folyó volt, mely nagyobb tavakat, lápokat táplált vizeivel Alsómégy, Hillye, Miske, Hajós és Dusnok határában. Az egykor Sárnak vagy Nagy-Sárnak nevezett Örjeg vizeit vezette a Homródon keresztül a Vajasba és a Natkai fokon keresztül a hajósi Sárba, az ún. *Hochmorast*ba.[64]

Romsics Imre szerint a dunántúli Sárvíz és a Duna óholocén ága, az Örjeg közötti terület volt az (a mai dunántúli és a kalocsai Sárközt is magába olvasztó) „eredeti" Sárköz. Ez a vízország nem tartozott sem a Dunántúlhoz, sem az Alföldhöz, hanem a kettő közötti átmenetet képezte. A Szekszárdi-dombvidék és a Duna–Tisza közi homokhátság közötti mocsaras Duna-teknő tehát inkább összekötő kapcsot jelentett. Inkább a mocsárvilág két széle, a dunántúli és az alföldi képezett választóvonalat. Sőt, a Duna régebben még közigazgatási határnak sem volt alkalmas, mert bal parti része éppen olyan „sárköz" volt, mint a tolnai rész.[65] Ez a jelenség Pesty Frigyest odáig vezette, hogy feltételezte, hogy *„ez a két Sárköz a legrégibb korban tán nem is volt a Duna által elválasztva, azaz, hogy a Dunának egykor oly folyása lehetett, mely által a mai solti széknek déli részei közvetlenül Tolna és Fejér megye területével összefüggtek"*.[66] A két Sárköz valamikori egységét bizonytalan történeti adatok is alátámaszthatják. Már Anonymus is egy nagy szigetről beszél, ami a mai és a régi Duna-meder között terülhetett el.[67] Borovszky szerint Solt és Kalocsa a középkorban a Dunántúlhoz tartozott. A Dunának Dunavecse, Paks és Bogyiszló közötti szakasza csak vízerekkel volt a Fejér, illetve Tolna megyei részektől elválasztva. Ez az egész terület alkotta a Sárközt. Pesty Frigyes egyik adata szerint Bátya, Szakmár, Adacs, Nádasd, illetve Malomér a 11. század folyamán Tolna vármegyében feküdt.[68] A két Sárköz külön területi jellege a Duna elválasztó szerepének erősödésével fejlődött, s amelynek révén a megyék és a földbirtokok mellett a Sárköz is kettévált.[69]

Jelentősebb vízfolyásként említhetjük még a Sárközben Szakmártól keletre és az ordasi pusztától délre Malomért, a Goda-fokot a hillyei és a homokmégyi földek között, a Zsíros-fokot Csertő és Csorna között. Széles, mocsaras földsávval kísért víz volt a Likár, mely nagy kanyarulatával gyakorlatilag félszigetté tette Tény pusztát.[70]

Összefoglalva kijelenthetjük, hogy nehéz megrajzolni a terület ősi állapotát. Erre az 1783-as I. katonai felmérés elnagyolt ábrázolása csak a 1869–1887. közötti III. katonai felméréssel összehasonlítva alkalmas. Itt kiderül, hogy alig egy évszázad alatt erőteljesen folytatódott a feltöltődés *[14–16. kép]*.[71]

58 Kuczy 1976, 7.
59 Romsics 1998, 33; Andrásfalvy 2007, 14, 34–36.
60 Simonyi 1882, 284; Bárth 1975, 51–52.
61 Galgóczy 1876–1877; Katona 1954; Bárth 1975, 52.
62 Andrásfalvy 2007, 29–30.
63 Kuczy 1980, 19.
64 D. Szabó 1992, 231.
65 Viski 1938; Katona 1954, 2; Romsics 1998, 33.
66 Pesty 1988, 69.
67 Természetesen nem zárhatjuk ki azt sem, hogy Anonymus adata mégiscsak a Csepel-szigetre vonatkozott!
68 Borovszky 1910, 203, 225.
69 Romsics 1998, 35.
70 Bárth 1975, 52.
71 Romsics 1998, 35–36.

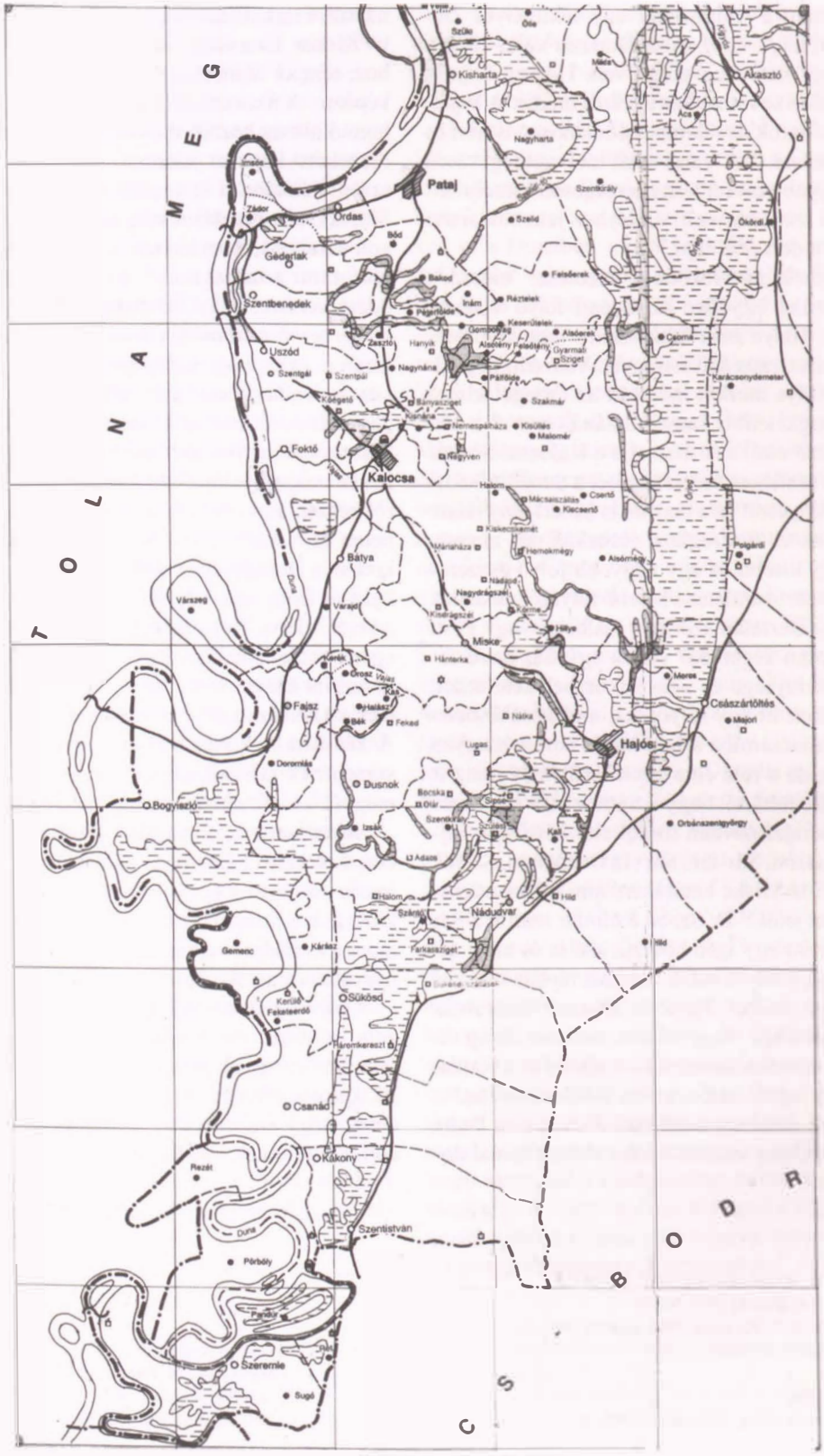

13. kép. A Balla-Pesty Frigyes-féle térkép (Kalocsai Sárköz)

14. kép. Az I. katonai felmérés egybeszerkesztve (Kalocsai Sárköz): XIII. szelvény *(Coll.)* XXVIII. és XXIX. *sectio,* valamint a XIV. szelvény *(Coll.)* XXVIII., XXIX., XXX. *sectio*

15. kép. A II. katonai felmérés egybeszerkesztve (Kalocsai Sárköz)

16. kép. A III. katonai felmérés egybeszerkesztve (Kalocsai Sárköz)

5. KLIMATIKUS VÁLTOZÁSOK ÉS AZ ÉGHAJLAT

A csapadékosabb és melegebb holocén elején (a felső paleolitikum végétől a mezolitikumig terjedő időszakban) azaz 10-12000 évvel ezelőtt a klíma felmelegedett és a mainál jóval nedvesebb éghajlat uralkodott a tájon. A Duna vízszintje ekkor megemelkedett, és a folyó több ágra bomlott, meandereivel szélesítve ki völgysíkját.[72]

Így alakult ki az a természetföldrajzi alapkörnyezet, mely később az első betelepülőket idevonzotta a neolitikumban. A szubarktikus fázisban elterjedtek az erdők. A preboreális korban (Kr. e. 8000–7000) folytatódott az erdősödés, kialakultak az árvízmentes folyóteraszok, a majdani megtelepedés lehetőségei. A hidegebb boreális korban (Kr. e. 7000–5000) a táj klimatikus steppévé változott, amit a csernozjom talaj jellemzett (ez biztosította a földművelés alapját). A szubmediterrán atlanti tölgyfázisban (Kr. e. 5000–3000) nőtt a csapadék és az erdősűrűség (ártéri mocsár-, liget- és száraz szálerdők képződése). A terület nagy részét ekkor ártéri erdők, főleg tölgyesek borították, a laposabb térszínek állandóan vagy időszakosan vízzel borítottak voltak. Ezek éltették a gazdag növényzetet és tették megtelepedésre alkalmassá a vidéket az állattartással vagy irtásos földműveléssel foglalkozó kisebb-nagyobb neolitikus közösségek számára. Ezt a korai és késői neolitikus lelőhelyek viszonylag nagy száma és nagyobb kiterjedése a Kalocsai Sárközben és Homokmégyen fényesen igazolta.[73] A szubboreális fázisban (Kr. e. 3000–800) nőtt a csapadék, ez volt az erdők virágkora. E kortól folyamatosan számolhatunk a táj antropogén eredetű változásával is. Ekkor kezdődtek meg az erdőirtások. A klimatikus ősi puszta átalakulhatott szántóföldes kultúrpusztává.[74] A népsűrűség e tájon fokozatosan emelkedett. Jól tükrözi ezt a sárközi és a homokmégyi bronzkori lelőhelyek viszonylagos nagy száma is.[75] Fontos változást jelentett és az itt élőkre is kihatott, hogy a Kr. e. 1. évezred elején a szubatlanti fázisban ún. steppésedési folyamat, azaz pusztásodás zajlott le. Ezt a korábbi erdőirtás és talajművelés, valamint a szárazabbá váló időjárás egyaránt elősegítette. Ez az időszak jelentette az első nagy törést a táj településtörténetében. A Kr. u. 130–370 közötti lehűlést azután a 13. századig tartó felmelegedés és egy szárazabb periódus követte.[76]

A tárgyalt témát érintő holocén időszakban is egymást váltották a lehűlések és felmelegedések, a klímatörténeti szakirodalom szerint „neoglaciálisok" és „optimumok". A Kárpát-medencében az utolsó kétezer évben négy olyan klimatikus-környezeti változásról vannak adataink, amelyek hatással voltak a térség középkori és újkori történetére is.

Az első periódus a „római éghajlati optimum" időszaka, ami a Kr. e. 1. évszázad derekán kezdődött és a Kr. u. 4. század végéig tartott. Ezt a „népvándorlás korának lehűlése" követte, a 4. és a 9. század között.[77]

Ha visszatekintünk az általunk vizsgált kor éghajlatára, akkor láthatjuk, hogy a 9. századtól a 14. század elejéig tartó időszakra teszik az ún. „középkori éghajlati optimumot", vagyis ez volt az elmúlt kétezer év legmelegebb periódusa, ami jobbára száraz nyarakkal jelentkezett, és a téli időjárás hosszú távon kevésbé bizonyult változékonynak. A 8. század derekán tartóssá váló katasztrofális szárazság a Kárpát-medencében döntő módon hozzájárulhatott az Avar Birodalom bukásához is. A csapás elsősorban a kárpáti alföldeken élő részben félnomád, részben letelepült közösségeket érintette. A 8. században kezdődő száraz periódus idézte elő a Belső- és Közép-Ázsiából kiinduló népmozgásokat, amelyek a magyarság nyugatabbra tolódásához és Kárpát-medencei honfoglalásához vezettek.[78]

A 9–13. századi éghajlati változások talán legfontosabb jegye a Kárpát-medencében az évszakok időtartamának és időhatárainak módosulása volt. Erre az időszakra leginkább a jelenkori felmelegedés viszonyai lehettek jellemzőek, vagyis egy téli és egy nyári félévre tagolódó, mediterrán típusú évekkel találkozhatunk. A honfoglalás idején igen száraz időszakkal, főleg száraz nyarakkal kell számolnunk.[79]

1000 tájától a csapadék mennyisége fokozatosan emelkedett és beállt a „középkori éghajlati optimum" Európában.

A Kárpát-medence síkságainak éghajlatában – a délorosz erdős steppeövezettel szemben – a földközi-tengeri vonások erőteljesen jelentkeznek. Ezeket a kettős csapadékmaximum (tavaszi és őszi) és a jóval enyhébb tél jellemzi. Egyes vélemények szerint lehetséges, hogy ez a klímaritmus életmód-változtatásra késztette eleinket.

[72] Romsics 1987, 18.
[73] Tóth 1998, 60–63; továbbá lásd a Viski Károly Múzeum ide vonatkozó adattárát.
[74] Györffy–Zólyomi 1994, 22.
[75] Tóth 1998, 64–66; továbbá lásd a Viski Károly Múzeum ide vonatkozó adattárát.
[76] Az éghajlat történeti változásairól és az antropogén hatásokról lásd: Soó 1931, 5–15; Somogyi 1983, 44–65.
[77] Matthes 1939, 518–523; Lamb 1965, 13–37; Rácz 2008, 24.
[78] Rácz 1993, 70–72; Györffy–Zólyomi 1994, 13–37; Rácz 2008, 25–27.
[79] Rácz 2008, 33.

A nagy egységeken belül kisebb-nagyobb aszályos és esős periódusok is váltogatták egymást. A 12–13. század a „középkori mezőgazdasági forradalom", az erdőirtások és a falualapítások kora. Gyorsan növekedett a népesség Európa szerte, akárcsak Magyarországon. A csapadékos periódusokban pedig emelkedett a vízszint. A klímaoptimumot a „kis jégkorszak" lehűlése követte, amely egészen a 19. század végéig tartott.[80]

A mai Kalocsai Sárköz éghajlatával kapcsolatban, mely részben tükrözi az elmúlt idők klímáját és annak változásait is, a legszembetűnőbb sajátosság, hogy Magyarország területén itt a legnagyobb a napsütéses órák száma (2088). Az évi középhőmérséklet Kalocsán fél évszázados átlagban 10,7–10,9 °C. Május elejétől szeptember végéig fagymentes a táj. A tájegység Magyarországon belül a kifejezetten meleg területek közé sorolható, ugyanakkor 570–600 mm az éves csapadék átlagos mennyisége. A nyár végére és ősszel egyre alacsonyabb a talaj nedvességtartalma, ez a rét- és legelőgazdálkodás számára hátrányos. Összefoglalva a Kalocsai Sárköz klímáját mérsékelten melegnek és csapadékosnak minősíthetjük, mérsékelten száraz és forró nyárral.[81] A magyar Alföld klímája nagy átlagban némileg szárazabb és zordabb, mint a Kalocsai Sárközé.[82]

6. NÖVÉNYZET ÉS ÁLLATVILÁG A DUNA MENTÉN

Az ökológiai növényföldrajz szerint az Alföld mai növényzetét fénykedvelő, a hőmérsékleti szélsőségeket jól tűrő, lombhullató, közepes vízigényű, helyenként sótűrő fajok jellemzik. A flóraelemek összetétele igazolja a nagytáj átmeneti jellegét. A domináló eurázsiai fajok mellett egyforma arányban szerepelnek keleti (kontinentális, pontuszi stb.), déli (szubmediterrán, balkáni stb.) és közép-európai elterjedésű flóraelemek. Az Alföld természetes növényzete igen fiatal, a holocén időszaki környezetváltozások főleg az erős klímaváltozások következményei. Az Alföldön ma mesterségesen uralkodó helyzetűvé vált steppeflóra elemei egyrészt a posztglaciális utolsó klimatikus steppekorból visszamaradt, másrészt azóta bevándorolt fajok. Legtovább az árterek őrizték meg tájképüket. A nagy átalakulás itt a 18–19. századi vízszabályozások, ármentesítések után következett be. Bár az ősi vegetáció megfogyatkozott, maradványaiból mégis rekonstruálható a természeti táj képe. A Kalocsai Sárköz jellemző növénytársulása lápi-ártéri-mocsári.[83]

Érdemes megvizsgálnunk az Alföld növény-takarójának történelmi változásait is. Egyes vélemények szerint az alföldi flóra meghatározó elemei a környező középhegységek flórájából, s nem keletről, a kelet-európai pusztákról származnak.[84] Alapvetően cáfolható tehát az a tétel, hogy a Kárpát-medence az eurázsiai steppék legnyugatabbi övezete. Az Alföld a honfoglalás idején egy negyedében vízjárta ártér volt, ahol keményfa erdők nem fejlődhettek ki. A fennmaradó területeken elegendő volt a csapadék az erdők megújulására. Esetleg az Alföld déli kitettségű, száraz löszoldalain lehettek erdőtlen, száraz steppékhez hasonló növénytársulások, talán már a honfoglalás előtt itt élt emberek hatására. Az Alföldet, s főleg a folyam menti részeit, időszakos és állandó, illetve mozgó és állóvizek által szabdalt, változatos növénytakarójú, fás, ligetes, rétekkel borított felszín jellemezte, melyet a sokoldalú hasznosítás és művelés, s szűkebb tájegységünkben az Árpád-korban már sűrű településhálózat tagolt tovább.[85] Soó Rezső kimutatta, hogy a természetes növénytársulások életfeltételeit elsősorban a talajnedvesség szabja meg, s ez a magyarázata annak, hogy az Alföld egységes éghajlatán belül olyan eltérő vegetációtípusok alakultak ki, mint az erdő, a láp és a puszta, természetes egymásmellettiségben.[86]

A honfoglalás korában az Alföldre – és főleg a Kalocsai Sárközre – a vízfolyásokat kísérő galéria- és láposerdők voltak jellemzőek. A később elszikesedett árterületek ekkor még javarészt árvizektől öntözött dús legelők voltak. A területet jellegzetes ligeterdő borította, amelyben a kevert erdő övezetében zárt erdők, lápos erdők, mezők és vizes rétek foltjai váltakoztak.[87]

Az árterek vegetációja a történelmi időkben a következő volt: fűz-nyár ligetek, szil-kőris-kocsányos tölgy elegyes, magas ártéri szálerdőkkel, hináros-nádas mocsarakkal, tőzeges rétlápokkal, de a mainál kevesebb szikessel. A rétlápok a 18. századig érintetlenek maradtak. A vadban gazdag tölgyesek kitűnő makkoltató helyek voltak. Irtásuk dús füvű rétek és legelők kialaku-

80 Györffy–Zólyomi 1994, 15–19; Gyulai 2000, 46; Rácz 2008, 24, 27.
81 Péczely 1967, 46, 19. ábra; Somogyi 1967, 122, 14. tábla; Krajkó 1984, 32; Romsics 1998, 26–28.
82 Paládi-Kovács 2011, 225–226.
83 Jakucs 1967, 76; Somogyi 1967, 86–87.
84 Somogyi 1967, 143.
85 Andrásfalvi 1997, 96.
86 Soó 1931, 5–15.
87 Károlyi 1973a, 29.

lásához vezetett. A sárközi Árpád-kori határleírásokból mocsári tölgyesek, a homokokon nyaras borókások képe rajzolódik ki.[88]

A mai fátlan pusztát – eltekintve a be nem erdősült futóhomoktól és a szikes talajfoltoktól – emberi kéz teremtette erdőirtással, legeltetéssel és vízrendezésekkel. Az ősi boreális steppe foltokban maradt meg csupán, s az Alföld erdeinek pusztításával keletkezett legelők részben ezekről a foltokról, részben a közeli középhegységekből füvesedtek be. Az alföldi erdők pusztulásának okát az erdei legeltetésben és kaszálásban kereshetjük.[89]

Az Alföld és a Dunántúl sík részein csak a 13–16. század folyamán csökkentek az erdőterületek. Tehát az Árpád-korban ezek még jóval meghaladták a középkor végén és a kora újkorban adatolható erdőterületek méreteit. Az ősgyepek hasznosítása, a legeltetés és a kaszálás alapos változásokat idézett elő a növénytakarón. A kaszálórét rendszerint elkerülhetetlen átmeneti fokozat volt az ősnövényzet kiirtása és a kultúrnövények megjelenése között. Az irtásrétek méreteiről fogalmat alkothatunk az egykori erdősültségi térképekre pillantva. Az Alföld erdeinek sorsát a szarvasmarha-tenyésztés és -export 15. században kezdődő konjunktúrája pecsételte meg.[90]

Az egykori parkerdős-lápi növényzet eltűnt. A Duna-menti síkságnak 7-8%-a erdő csupán, a rét aránya 6%, a legelőé 12%, a nádas mindössze 1%, míg a művelt terület aránya 62% volt 1964-ben. Ugyanakkor még mindig a folyók mentén találjuk a legtöbb természetes erdőt manapság. Az ősi fafajok közül a Duna mentén a kocsányos tölgy még közel 8%-ot képvisel az erdőterületen belül.[91]

Az ártér és környezetének növényvilága nemcsak a víztől való távolság arányában, hanem a talaj minősége szerint is változik. A talajok és a hordalékok minősége alapvetően meghatározta az ártereken létrejövő növénytárulások változatosságát. A Kalocsai Sárközben a vízfolyások mentén húzódó nedves rétet az árvíz időszakosan elöntötte. A nagy tömegű, gyenge széna mellett növényzete sásos, sokszor zsurlóval, békarokkával telítődött volt. Jellemző volt továbbá a láp, sárrét, mocsárszél és a berek.[92]

Rossz vízgazdálkodású, kiszáradásra hajlamos talajokon, ahol a kiszáradás még nem oly erős, a tatárjuhar vagy feketegyűrű *(Acer tataricum)* tűnik fel. A cserjék közül a különböző galagonyák *(Crataegus)* a legszámosabbak. A füveket itt az erdei szálkaperje *(Brachipodium silvaticum)* képviseli. Az iszappal borított homokzátonyokon, az erősebben kiszáradó felületeken a korai vagy tarackos sás *(Carex praecox)* él csak meg. Ilyen helyeken a réti perje *(Poa pratensis)* a fő legelőfű. Hasznos szénafű továbbá a vad vagy komlós lucerna *(Medicago lupulina)*, a hamvas zörgőfű *(Crepis tectorum)* és a rozsnokfélék *(Bromus)*. Az erősen kiszáradásra hajlamos ártéri kiemelkedéseken, ahol az erdősülést legeltetéssel vagy időszakos földműveléssel akadályozták, a tüskés galagonyák szaporodtak el, áthatolhatatlan bozótot alkotva. Ezek jelzik az egykori települések, szállások, szőlők helyét és környezetét is.

Mocsaras helyek szélén a bokorfüzek állandósulhatnak. A rekettyék, így a veresgyűrű *(Cornus sanguinea)*, varjútövis *(Rhamnum catharticus)*, kutyabenge *(Frangula alnus)* berkeket alkot. Feltöltődő, de még alacsony területeken puhafák, mint a nyár *(Populus)*, a feketenyár vagy a jegenyenyár *(Populus nigra)* települt meg. Itt a fák alatt már több értékes növény is megterem, például a kiváló téli legelőnek számító hamvas szeder *(Rubus caesius)*, a zabszénával egyenértékű pántlikafű *(Phalaris arundinacea)*, más néven komócsin, az illatos takarmányt adó kőgy vagy mocsári harmatkása *(Glyceria maxima)*, valamint a sárga nőszirom *(Iris pseudacorus)*. Rossz vízelvezető vagy laza homokréteg miatt a nyári melegben a fűz és a nyár korcs marad, legelő füvet itt csak a réti ecsetpázsit *(Alopecurus pratensis)* nyújt.

Magasabbra, a csak nagy árvizekkor elöntött, jó vízgazdálkodású területekre a fűz és nyár mellé a magas- vagy mocsári kőris *(Fraxinus excelsior)*, szil *(Ulmus campestris, laevis)*, mezei juhar *(Acer campestris)* és tölgy *(Quercus robur)* húzódott. Ezek már a göröndök, hátak szintjén nőnek és mind értékes fa. A ligetes erdők egy-egy göröndön, vagy vízfolyásokat kísérő hátakon húzódtak. Aljnövényzetükben az állatok által is fogyasztott szeder uralkodik. A latin oklevelekben szedreseknek *(rubetum)* is nevezték e helyeket.

Ahol az erdőnek alkalmas terület nem szorítkozik göröndökre és hátakra, hanem nagyobb területű, ott beszélhetünk összefüggő nagyobb, mai értelemben vett erdőről. Összefüggő gyertyán *(Carpinus betulus)*, ezüsthárs *(Tilia argentea)*, tölgy *(Quercus)* erdőségek magasabb, összefüggő szinteken terültek el, ahol már a mogyoróbokrok *(Corylus avellana)* is megtalálhatóak. A tölgyek közül a kocsányos *(Ilex)*, cser- *(Q. cerris)*, molyhos- *(Q. pubescens)* és magyal tölgyek *(Q. petrea)* ismertek. A fás, bokros területekre, erdőkre a helyi névanyag is utal (pl. Töles, Tölfe, Szilas, Szilfa, Nyáras, Füzes, Somos stb.).[93] Sokszor azonban ezek sem alkottak összefüggő erdőt, csupán bozótos ligeteket. Ezeken a szinteken kaszáló

[88] Győrffy 1987, 323; Győrffy–Zólyomi 1994, 19.
[89] Rapaics 1918; Soó 1931, 13–14; Pallódi-Kovács 1979, 60.
[90] Pallódi-Kovács 1979, 60–61, 122–123; Laszlovszky 2008, 64.
[91] Somogyi 1967, 142–145, 20–21. tábla.
[92] Pallódi-Kovács 1979, 64–65.
[93] Kuczy 1980, 39–40.

rétek, gyümölcsösök is lehettek. Ezért ezekről a szintekről az erdő fokozatosan eltűnt. A török háborúk során az ármentes dombvidék elpusztult, s ezeket a területeket az ártérben fennmaradt lakosság pusztákként használta. Az ártéri erdők jó része legelő erdő volt. A legelőkön sajátos növénytársulások alakultak ki. A nedvesebb ártéri szinteken a kányatövis, kutyabenge, galagonya és nyárfa jutott uralomra. Az ezeket kísérő teraszokon, domboldalakon vadrózsás, kökényes, galagonyás, csattanó dudafürtös, cserjés bokorerdő terjedt el.[94]

A vidék természetes növénytakarója az ember kívánságának és vélt vagy valós érdekeinek megfelelően változott meg radikálisan. Az ősnövényzetből néhány folt kivételével alig maradt valami. Eltűntek a mocsári erdők, a lápok, a nádasok, a rétek, a legelők nagy része.[95]

A hajdani Alföld állatvilága, akárcsak a növényzete, ma már nagyrészt a múlté. Az erdőirtások, folyószabályozások, mocsárlecsapolások, mezőgazdasági művelés alá vont területek növekedése mindinkább megszüntette az eredeti állatfajok feltételeit. Az eredeti mocsári-mocsárerdei állatvilág pusztult el legjobban, míg a pusztai steppe elemeinek egy része az immár kultúrtájon is megtalálta a megélhetését.

Az Alföldön fészkelt a daru, a gödény, különféle hatytyúfajok, a tarvarjú, a nemeskócsag és több más gázlómadár. Az erdőségekben gyakori volt a császármadár, a nyírfajd, a pusztaságokon a holló s a keselyűfélék. Nagy csapatokban legelt a ligetes erdőkben az európai bölény. A feltételezések szerint az őstulok még élt az Alföldön a honfoglalás idején. Ma már hiányzik a jávorszarvas, nyérc, hód, barnamedve, hiúz, sakál, farkas.[96]

A terület régi és azóta jórészt eltűnt állatvilágát is részint megismerhetjük a dűlőnevekből. Az emberkerülő hódok valószínűleg már a 13–14. században kipusztultak az ártéri halastó-rendszer kiépülésével. Bogyiszló 1862-es térképén erre utal a *Hosszú hód* helynév. A madarak közül őshonosak voltak a keselyűk *(Vultur)*, amelyek a 19. század folyamán tűntek el. Ember által nehezen megközelíthető tavak szigetein vagy a Duna mocsaras ártereiben költöttek a hattyúk. Ezzel összefüggésben Pesty Frigyes Patajon említ egy vízállásos, mocsaras Hattyas helynevet. Sajátos adottságú réteket kedvelte a harismadár. Bogyiszlóról ismert a Góga, ami valószínűleg éjjeli gémet vagy vakvarjút *(Nyctorix griseus)* takar. Főleg a Tolnai Sárközből ismert és egyéb adatok alapján számolhatunk az őshonos bivaly, szarvas, farkas, róka, ürge, vidra, sas, sólyom, bibic, cinege, csóka, fácán, gém, galamb, vadlúd, szarka, rigó, túzok, veréb, csík, harcsa, csuka, ponty, compó, dévér, keszeg, rák, sügér stb. állatokkal is. Egyes helynevek vadban gazdag területre utalnak, pl. Vadas Foktőn, Szakmáron stb.[97]

A kultúrtájjá alakult Kalocsai Sárköz, s benne Homokmégy területét öntésiszapos, tőzeges magas ártéri legelők, rétek, tölgyes-nyáras-füzes ligeterdők borítják az alacsony, de tagolt magas ártéri síkságon.[98] E sokszínű táj, az idők során, egyaránt kedvező feltételeket teremtett az ártéri gazdálkodásnak, a szántóföldi művelésnek, a legeltetésnek, valamint a szőlő- és kertgazdálkodásnak.

7. NÉPESSÉG, TÁRSADALOM ÉS GAZDÁLKODÁS A KALOCSAI SÁRKÖZBEN. SAJÁTOS ÉLETFORMA A DUNA MENTÉN

7.1. ADOTTSÁGOK ÉS HASZNOSÍTÁSUK

A Sárköz egy folyó menti táj, ahol a magasabban fekvő hátak váltakoznak a mélyebb lapályokkal és a fokmedrek sokaságával. A környezetéből kiemelkedő hátakon telepedett meg és gazdálkodott az ember. A Sárköz népének élete szorosan kapcsolódott a vízhez. A víz jelölte ki helyüket, szabta meg gazdálkodásukat, életmódjukat évezredeken, évszázadokon keresztül. Az életet jelentette, ám ugyanakkor örökös harcot kellett folytatni a vízzel *[14–16. kép]*.

Kalocsa környéke olyan síkság, ahol a vertikális szintkülönbségek minimálisak, 15-20 méteresek mind-össze. E különbségeket jelölték a népnyelvben, csak a méretarány tér el az országosan elfogadottól. Az időszakosan vagy huzamosan vízzel borított *lapos*ok, illetve a kötött, nehezen művelhető talajok nem vonzották igazán a megtelepülni szándékozókat. Vízjárta vagy mocsaras területen a jelentősebb települések mindig a környezetéből kiemelkedő helyen, a jó átkelést biztosító részeken jöttek létre.[99] A Duna áradásaitól szabadon maradt

[94] ANDRÁSFALVY 2007, 48, 53–60, 229, 263.
[95] D. SZABÓ 1992, 165–166.
[96] LOKSA 1967, 77–78.
[97] KUCZY 1980, 42–43; ANDRÁSFALVY 2007, 60–61.
[98] SOÓ 1931, 5–15; BLAZOVICH 1985, 17–19.
[99] KUCZY 1980, 25; ROMSICS 1987, 61.

szárazulatokon, magas ártéri hordalékdombokon, ártéri szigeteken, a *göröndökön*, *görömökön*, *porongokon* jöttek létre a mindenkori emberi települések, s itt folyt a gazdálkodás, a gabonatermesztés. Ezeket az ártérből kiemelkedő, kerekded halmokat csak a legmagasabb árvíz érte el. Magasabb erdős, tölgyes növénytársulás jellemzi őket. Az ártérből kevéssé kiemelkedő, általában hosszan elhúzódó *hát*ak létrejöttét a történelem előtti időkben az észak-déli széljárás is segítette, s ezek a neolitikum óta időszaki vagy állandó emberi településhelyül szolgáltak.[100] A *part* kiemelkedése szembetűnőbb, de területe kisebb, s ritkábban is fordul elő (pl. Szentegyházpart Homokmégyen, Goda-part Alsómégyen stb.). A *halom* kisebb kiterjedésű, de magasabb térszínforma az előbbieknél. Csak néhány esetben fordul elő a tájon (pl. Halom Homokmégyen). A *domb* a göröndnél már magasabb és meredekebb, árvíz által el nem ért helyet jelentett. Gyakoribb és magasabb a halomnál. Az 5-10 méteres kiemelkedés már *högy* volt (lásd pl. Halomi-högy). Kalocsán található a Humokgyőr földrajzi név. A ritka *győr* vagy *gyűr* 'kiemelkedő terület' jelentésű. Az eredeti természetes képződményeket a névadás is megkülönbözteti az emberi beavatkozással létrehozott létesítményektől. A *gát* a Duna, illetve valamely ér, csatorna mentén épült. A *tőttés* vagy *tőtés* a Duna mentén árvízvédelmi gát, 'beljebb feltöltött út' jelentésű. A *sánc* a 'töltésnek' felel meg. A bemélyülő felszíni formák közül 'vízelvezetőt' jelöl az *árok, ásás, csatorna* és *kanális*. A hosszú vízelvezető árok a települések között határvonalat is jelenthetett.[101]

Az ártérben ezek a kiemelkedések voltak az emberi megtelepedés és az ártér használatának támaszpontjai. E magaslatokat csak évtizedenként fenyegették az árvizek. Idővel, az állandó feltöltődés folytán, a dombhátak relatív magassága ugyanakkor egyre fogyott, egyre többet ért el az árvíz.[102]

A nagyfokú vízzel borítottság sokoldalú, komplex gazdálkodás lehetőségét teremtette meg a történeti korokban. Az értékes agrárterületnek számító vidék agyagos és mezőségi talaján legelő- és szántógazdálkodást egyaránt folytathattak. A sűrű vízhálózat és a Duna gyakori áradásai azonban ún. ártéri gazdálkodást eredményeztek. Ez évezredeken keresztül meghatározta az itt élők életmódját és megtanította őket együtt élni a sok vízzel. Az alacsony árterek az állandó megtelepedésre kevésbé voltak alkalmasak, de hasznosításuk (halászat, vadászat, nádaratás) jelentős volt. Az áradások után dús füvű rétek, legelők sarjadtak. A legeltető állattartást segítette a vizek közötti szárazulatok sora.[103]

A fok- és ártéri gazdálkodás komplex tájhasznosítást tett lehetővé. Az ökológiai rendszer az itt lakóknak teljes megélhetést nyújtott. A halastavak ellátása mellett a rétek, legelők öntözését segítette elő, az állattartást és a mezőgazdaság egyéb ágait tartotta életben.

7.2. GAZDÁLKODÁS

Itt most csak egy rövid áttekintést adunk, ahol a hangsúlyt a kora Árpád-korban (is) üzött gazdálkodási formák (fokgazdálkodás, halászat, állattartás, legelő- és rétgazdálkodás) kapják. A nagy szakirodalommal rendelkező és a későbbi korokban nagyobb jelentőséget kapó szántóföldi művelés ismertetésétől e helyütt eltekintünk.

7.2.1. Fokgazdálkodás, halászat

A honfoglalás előtti magyarság halászatára utalnak a perzsa történetíró és földrajztudós, Gardízi szavai: „... *Mikor a tél beáll, akik a folyóktól messze vannak, közel jönnek hozzá, és ott maradnak télre. Halásznak és ebből élnek.*"[104]

A Duna és a belé torkolló kisebb vizek különböző mértékű, de ismétlődő vízszint váltakozásának ritmusa szerint sajátos, vízgazdálkodással összefüggő haszonvétel és életforma alakult ki. A 18. század végéig nem kísérelték meg útját állni az árvíznek, hanem éppen ellenkezőleg, mind nagyobb területeket próbáltak bekapcsolni e természetes folyamatba. Az ember nem hagyta a folyóra, hogy az árvíz hol és mikor szakítja át természetes gátjait, hanem maga vágta át a folyó által létrehozott övzátonyokat a legalacsonyabb pontokon, s engedte be a vizet egy-egy elárasztásra ítélt völgyszakaszba. Az évenként érkező nagy víztömegeket mesterséges fokok, csatornák segítségével szétvezették az ártér minden zugába, halászó víznek alkalmas tavakba, mélyedésekbe, kaszálókra, a gyümölcsösök aljára, legelőkre; majd apadás idején lehetővé tették a vizek visszafolyását a mederbe. Mivel az átvágás mindig a legalacsonyabb ponton történt meg, ezért a kiáradt víz vissza is juthatott a mederbe. Ez volt az oka annak, hogy az ártér nem mocsarasodott el, mert annak magasabb szintjét (0 pont felett 8-9 méter) csak ritkán és rövid időre öntötte el az alacsonyabb szintről (0 pont felett 5-6 méter). E vízgazdálkodási mód csökkentette az árvízek romboló erejét is.

[100] Gallina 1998, 73–150; Gallina 1998a, 53–58.
[101] Kiss 1980, 254; Kuczy 1980, 25–31.
[102] Andrásfalvy 1965, 4; Andrásfalvy 2007, 25, 49, 104.
[103] Lóki 2002, 21–22.
[104] Szabadfalvi 1997, 74–75.

Korai adataink egész sora tanúskodik az ártér sokoldalú hasznosításáról. Nem véletlen, hogy a középkori oklevelek nemcsak az értékes halastavakról, fokokról emlékeznek meg, de a vízhaszonvételbe potenciálisan bekapcsolható területekről is. Ennek a régi vízgazdálkodásnak az egyik legjellegzetesebb létesítménye a fok, az ártéri gazdálkodás kulcsa. A térképek tanúsága szerint így több száz méter hosszú, szakaszosan mélyebb vagy sekélyebb árokrendszer hálózta be az egész árteret. A régi vízhaszonvételt ezért nevezhetjük fokgazdálkodásnak is, különösen mert a fok egyben halastó is volt, amelyen keresztül szabályozni tudták a halállományt is. A Duna mentén a rendes évi áradás ugyanis egybeesett a legfontosabb halfajták szaporodási idejével.[105]

A halban való bőség a halászat kiterjedt voltát eredményezte. Számos hazai középkori forrás és külhoni utazó tudósít a halban való bőségről. Kálmán király uralkodásáig (1095–1116) a halászóvizek nem kerültek magántulajdonba és a szabad halászatot sem korlátozták Magyarországon. A 13. században azonban a halászóvizeket is már a birtokok határai közé kezdték foglalni. A birtokos halászó jobbágyait általában a zsákmány bizonyos részének beszolgáltatására vagy halban fizetendő adóra kötelezte. A kevés tiltott helyen kívül (ahol az értékesebb halfajták éltek) a jobbágyok általában szabadon halászhattak. A kevésbé értékes, de nagyobb vízfelületek a falvak közös használatában voltak. A többi kisebb és időszaki halászóvizek használati joga egyes jobbágyoké volt, ami összefüggött az ártér komplex használatának és kezelésének kérdésével (fokok rendben tartása, legelő, erdő használata stb.). A halászat számos formája (rekeszhalászat, gyalom, varsa, vejsze, cége használata, szigonyozás, tapogatás, kosárral, kézzel fogás, lékezés, borítóhalászat, dobóhálózás, emelőhálózás stb.) ismert volt a Sárközben. Nem véletlenül írhatta 1780-ban Peregrinus Ubaldus bécsi kapucinus a sárköziekről, hogy inkább vízi lények, mint emberek. A halászat mellett ismert volt a vizekhez kötődő nádasok, gyékényesek haszonba vétele, az ún. nádlás, nádvágás (tetőfedésre), gyékényvágás (tetőfedésre, fonásra), de a sás, a káka és a sulyom gyűjtése is.[106]

7.2.2. Az állattartás régi formái, a legelő- és rétgazdálkodás

A Kalocsai Sárköz területén az év egészében nagyrészt ún. réti állattenyésztés folyt. A vízjárta területeken való rétségi legeltetés és teleltetés egyike az ősi, honfoglalás előtti korokra visszamutató kultúrjavainknak.[107]

Az ősi, állattartással összefüggő, sajátos erdő-kaszá-ló együttesnek és haszonvételnek számos nyoma van. Bizonyos fokú készletgazdálkodást már a honfoglalás előtti századokban is fel kell tételeznünk.[108] Gardízi (*„a magyaroknak lapályaik vannak, szénatermő és termékeny helyekben bővelkedők"*) és az ugyancsak perzsa földrajzi író, Ibn Ruszta (*„oda vonulnak, ahol bőséges takarmányt találnak"*) forráshelyei,[109] továbbá az *ól, karám, boglya* stb. szavaink,[110] valamint régészeti leletek (rövid kaszák stb.) nyomán[111] többen feltételezik a honfoglalás előtti szénázást, téli takarmányozást a magyaroknál. Ugyanakkor a szilaj, nomád jellegű állattartásra is vannak forrásaink (Bölcs Leó: *„...törzsek szerint szétszéledve télen-nyáron folyvást legeltetik lovaikat"*).[112]

A honfoglaló magyarok állatállományának összse-tételét, ágazati arányait hozzávetőlegesen ismerjük. Az biztos, hogy a 9–10. században a ló és szarvasmarha a két legfontosabb állat. A 10–11. századi települések állatcsontleletei ún. komplex állattartásról árulkodnak (szarvasmarha 30% felett, ló 20% körül, juh 15% körül, sertés 15% felett, a maradék megoszlott a kutya, tyúk, lúd stb. között). A ló szerepe mindenesetre megerősödött a 9–10. században, összefüggésben a honfoglalással és a kalandozó hadjáratokkal. A pusztai állattartás ugyanakkor még bizonyítható a 11–12. században is, sőt, erősen valószínűsíthető 15. századig tartó kontinuitása, amikor már okleveles adatok szólnak a rideg állattartás szállásairól.[113] A legrégibb állattartás módjának emlékei fennmaradtak helynevekben is pl. Rideg-Budzsák Alsómégyen, Baromállás, Kinhálló stb.

A folyó menti sárközi területeken az ún. ártéri gazdálkodással jól megférhetett a jószágtartás, különösen a magasabb, 95–99 méter magas tengerszint feletti területeken, ennek azonban itt nem a nomád formájával számolhatunk. A hasonló adottságú Rétközben az Árpád-kori telepek csontanyagában a szarvasmarha és a sertés dominált, ami jól egybecseng a néprajzi megfigyelésekkel is, ami alapján ez a kettő volt az ártéri állattartás két legfontosabb állata.[114]

105 Andrásfalvy 1973, 12; Andrásfalvy 2007, 13–19, 31–34, 154–158; Paládi-Kovács 2011, 246.
106 Andrásfalvy 2007, 214–216.
107 Szabadfalvi 1966, 123; Paládi-Kovács 1981, 109–125; Romsics 2009, 388.
108 Tálasi 1936; Tálasi 1955, 19–26.
109 Domanovszky 1938, 325–328; Paládi-Kovács 1979, 26–27.
110 Zichy 1923, 50, 74–75.
111 Dienes 1972, 27–28; Fodor 1975, 177.
112 Szabadfalvi 1997, 74.
113 Makkai 1976, 30–31; Paládi-Kovács 1997, 98–99; Szabadfalvi 1997, 8–79.
114 Réfi-Oszkó 1986, 230–231; Istvánovits 2003, 247.

Dienes István szerint a korábban túlsúlyban levő ló- és juhtartás mellett a hirtelen megnövekvő szarvasmarha-állomány parancsoló szükséggé tette a takarmánygazdálkodást.[115]

Régészeti adatok alapján már az Árpád-korban feltételezhetjük az istállózó állattartásnak a korábbi kutatásban feltételezettnél jelentősebb meglétét.[116] Kiterjedt állattartásra utalnak a közigazgatási hovatartozást jelölő *páskom* vagy *páskum* helynevek is. Ezek a szállások közvetlen szomszédságában elterülő, általában szikes talajú, osztatlan közös legelők voltak. A nagyobb paskumoknak külön kútjaik voltak.[117]

Mindenesetre az ártér legértékesebb haszonvétele az állattartás volt. Az erdei legeltetést a magyarság már előző, ligetes steppei szállásairól magával hozhatta. Erre már a kora Árpád-kortól kezdve vannak írott adataink. Az ártéri falvak rendkívüli jószágbőségére számos egykori forrás utal. Így 11–13. századi források a lovak nagy számáról írnak a szomszédos Tolnai Sárközben. Forrásaink azt is megerősítik, hogy a Duna mentén igen jelentős marhatartás is volt. Az itt tartott szarvasjószág száma mindig meghaladta a lovakét. Az egyes haszonállatoknak külön legelő elnevezése volt: Ökör, Borgyú, Csikós, Bogárzó (juh) stb. Fontos tényező volt a legelők távolsága is. A rideg jószágot akár 15-20 kilométerre is ki kellett hajtani a 4, 8, 10 vagy 16 öles úton.[118]

Az Alföld éghajlati, vízrajzi, növényzeti viszonyai között a kaszálásra alkalmas ősgyep már a 10–11. században sem elégíthette ki a teljes takarmányigényt. A nyári legeltetés, a téli tartalékgyűjtés és az egész évi legeltetés kezdetektől fogva behatolt a lombos erdők és a vizenyős rétek, lápok, szigetek világába. A vizenyős, zsombékos, nádas területek művelésbe vétele a 13. századtól erőteljesen folyt, mint arra a Nádas helynevek (lásd: Nadasd Homokmégyen) is figyelmeztetnek. A kaszálóréttté alakított területeket idővel bevonhatták a szántóföldi művelésbe is. A 13. század végéig az erdők, rétek, legelők lényegében a faluközösségek használatában álltak.[119] Az állatok, s az emberek biztonságát, az ártérből és az ártérben való közlekedését szolgálták az ősidők óta ismert földhányások, töltések és úsztatóhelyek.[120]

A Duna-menti makkos erdőkben, mocsarakban, nádasokban mindig is sok disznó nevelődött. A Duna-mentén juhokat, kecskéket a 19. század közepéig csak azokban a falvakban tartottak, melyek nagy, száraz, főként homokos, árvízmentes határral is rendelkeztek. A folyóvizek, tavak, holtágak ugyanakkor kedveztek a vizi szárnyasok tartásának. Írott források szólnak arról, hogy sok falu lúddal adózott. De ismert volt nemcsak a lúd-, de a kacsa-, récetartás is. A méhészet fajtái közül a Duna mentén egyaránt ismert volt a mézrablás, az erdei méhészkedés és a méhtartás is. A hagyomány és a történeti források az átlagosnál fejlettebb és népesebb méhészkedésről tudósítanak e területen.[121]

7.2.3. Az Árpádok kora

Ha kifejezetten vizsgált korszakunkat vonjuk górcső alá, akkor azt láthatjuk, hogy az arab utazók, földrajzi írók a levédiai és az etelközi magyarságról írva kiemelik a téli szállásokat, a folyókhoz, vizekhez való kötődést, s talán a vízgazdálkodás korai formáit. Így tudósít az arab Ibn Ruszta (Dzsajháni elveszett művéből merítve): *„...Amikor eljönnek a téli napok, mindegyikőjük ahhoz a folyóhoz húzódik, amelyikhez éppen közelebb van. Ott marad télire és halászik... A magyarok országa bővelkedik fákban és vizekben. Talaja nedves. Sok szántóföldjük van...”*, hasonlóképpen a perzsa Gardízi.[122] Mindebből a földművelésnek már ekkor kiemelt jelentőségére is következtethetünk.[123]

A honfoglaló magyarság a Kárpát-medencében az őket körülvevő térszíneket tekintve változatosabb, vízrajzilag és növényföldrajzilag kedvezőbb adottságú, csapadékosabb területre jutott, mint korábban a keleti ligeterdő övezetében. A honfoglalók olyan területre érkeztek, melyre a csapadékban gazdagabb klíma volt a jellemző. Számos bővizű folyó, kiterjedt árterek, füves ligeterdős, homokos vagy löszös puszták, vegyes erdők, sűrű erdővel borított dombos, hegyes vidékek váltakoztak e vidéken. A honfoglalók többnyire azokat a területeket szállták meg, ahol ezek találkoztak. Így itt mindenféle gazdálkodásnak tág tere nyílt. A honfoglalók éppen ezért szívesen helyezték szállásaikat víz közelébe is. Ezek a vízparti, kezdetben téli szállásként használt telepek többnyire előzményként szolgáltak a későbbi állandó falvaknak.[124]

Bálint Csanád 1980-ban azt feltételezte, hogy a honfoglaló magyarság katonáskodó, pásztorkodó életmódot

[115] Dienes 1972, 27–28.
[116] Nagy† et al. 2001, 187–220; Gallina–Molnár 2003, 341–351.
[117] Tálasi 1936a, 175–177; Nagy-Czirok 1959, 134; Bárth 1974, 228–234; Andrásfalvy 1975, 409–412; Romsics 1998, 99–100; Romsics 2007, 64; Romsics 2009, 387–388.
[118] Andrásfalvy 1975, 277–331, Andrásfalvy 2007, 259–269, 362–374.
[119] Paládi-Kovács 1979, 93, 122–123.
[120] Andrásfalvy 1975, 277–331, Andrásfalvy 2007, 259–269, 362–374.
[121] Andrásfalvy 2007, 307–386.
[122] Pauler–Szilágyi 1900, 150–196; Czeglédy 1943, 46–49; Györffy 2002, 86–87.
[123] Szabó 1966, 26–27.
[124] Károlyi 1973a, 29; Blazovich 1985, 35; Bellon 1997, 149–150.

folytató, előkelőbb része a homokos területeken telepedett meg, míg a köznép a vályogos, löszös földeket, a halakban gazdag vizes, folyó menti térségeket vette birtokba. Megszívlelendő egyúttal azon megállapítása is, hogy Etelköz természeti feltételei megegyeztek az új hazáéval, s így alapvetően nem jelentett életformaváltást a honfoglalók számára a beköltözés.[125] Bálint Csanád előbbi tézisét azóta azonban többen is cáfolták. Más vélemény szerint a honfoglalás kori társadalom modelljében az előkelő réteg, az Árpád-ház népe a Kárpát-medence stratégiai fontosságú és gazdaságilag legkedvezőbb területeit vette birtokba és nem életmódjuk (a nomadizmus) határozta meg lakhelyüket.[126] A Kalocsai Sárköz településtörténeti adatai is cáfolják Bálint Csanád előbbi gondolatmenetét, ugyanis mind a hagyományosan középrétegbelinek tartott, mind pedig a differenciált köznép megtelepülése kimutatható a rétségi, tehát a „köznépi" területen (lásd a VI. fejezetet).

A tájföldrajzi adottságokból is eredeztethető komplex gazdálkodás vitathatatlan a honfoglalás korában, s erre jó példa lehet a Kalocsai Sárköz is. Nem véletlen tehát, hogy a honfoglalást követően a Sárköz az Árpádok családi birtoka lehetett. A királyi család földjeiből az államalapítás után az új rend támasza, az egyház kapott földeket. A kedvező természeti adottságokkal rendelkező Sárköz benépesülése így gyorsan haladt.

Ebben közrejátszhatott az ártér sokoldalú hasznosításának lehetősége is, mellyel kapcsolatban a magyarság már hosszú évezredes tapasztalatokkal rendelkezett.[127] Ártéri gazdálkodásunk sok tanulságot hordoz, hosszú gyakorlat alakította ki a vizekkel való együttélést, az áradások kihasználását a gyümölcsösök, a földművelés, a rétgazdálkodás és az állattartás javára.[128] Egészen korai adatokkal is rendelkezünk folyók elárasztásáról, földvédművek létrehozásáról, vízépítési munkákra fogott jobbágyokról, gátak, duzzasztók építéséről. A 13. századtól a fokok *(foc)* használatáról és létesítéséről is megemlékeznek Magyarországon.[129] 1061-ben a szekszárdi apátságnak adományozott sárközi birtoktestek is jól tükrözik mindezt.[130]

7.2.4. A késő középkor változásai

A késő középkori településrend megvilágítását is számos probléma nehezíti. A terület az Árpád-korban nagyobbrészt Fejér vármegyéhez tartozott, mely az 1320-as évektől Solt-szék néven viszonylagos önál-lóságot élvezett.[131] A 14–16. században átmeneti visszaesések ellenére fokozatosan nőtt az itt megtelepedő lakosság száma. Különösen nagy változást hozott a táj alakításában a késő középkor. A népsűrűség emelkedése, a középkori településhálózat kialakulása mind nagyobb területeket hódított el a természettől. A faluhálózat a 15. század folyamán érte el a legnagyobb sűrűségét.[132] Ezt jól igazolják a Kalocsai Sárköz nagy részére kiterjedő régészeti topográfia tapasztalatai, melyek nagy sűrűségű késő középkori faluhálózatról tanúskodnak (lásd a VI., VIII. fejezetet jelen kötetben).

A nagy kiterjedésű falvak mellett Kalocsától északkeletre, illetve délkeletre a későbbi 18–19. századi szállások helyén apró falvak álltak. A vízfolyásokkal, mocsarakkal szabdalt terület szinte minden szigetén egy-egy falu húzódott meg. E települések közül több feltehetően csak egy nemesi udvarházat, s néhány jobbágytelket foglalt magába. A Keserűtelek, Résztelek, Nemespálháza, Péterfölde, Pálfölde településnevek ilyen kis falvakat sejtetnek. Az aprófalvas településforma kialakulását segítette az a körülmény, hogy a terület nagy részén a kalocsai érsekség és a szekszárdi apátság egyházi vagy prédiális nemesei laktak, akik az ún. hontokai és fajszi székben szerveződtek.[133]

A természeti környezet is változott. Az erdők igazán komoly irtása a 16. századtól indult meg. E folyamatok felgyorsították a talajlepusztulást, növelték a folyók hordalékanyagát, ami mederelfajulásokhoz vezetett, s így alapvetően változott meg a természeti környezet az ún. kultúrtájjá alakulása folyamán.[134] A mesterséges fokgazdálkodás és a vízrendszer fenntartása tetemes emberi munkaerőt emésztett fel. A 16–17. század hadjáratai nemcsak elpusztították többé-kevésbé az ezt fenntartó lakosságot, de szétzúzták e vízgazdálkodás szervezeti kereteit, fenntartásának gyakorlati hagyományait is. Az 1620-as évek után rohamosan csökkeni kezdett a lakott falvak száma, csupán néhány Duna menti település vészelte át erősen lecsökkent lélekszámmal ezt a kort.[135] A török uralom

[125] BÁLINT 1980, 35–52.
[126] DIENES 1986, 108–114.
[127] Nem véletlen az sem, hogy a vizjárta ártéri területeken korai szláv helynév alig van, hiszen az alföldi tájakat kevésbé vették birtokba.
[128] BELLON 1997, 150.
[129] TIMAFFY 1991; ANDRÁSFALVY 2007, 13–19.
[130] D. SZABÓ 1992, 197.
[131] GYÖRFFY 1987, 321–322.
[132] D. SZABÓ 1992, 166.
[133] WINKLER 1927, 17; SZABÓ 1966, 188; BÁRTH 1975, 17–18.
[134] SOÓ 1931, 5–15; BLAZOVICH 1985, 17–19.
[135] Lásd a régészeti topográfia tapasztalatait; 17–18. századi lelőhely alig volt.

idején Kalocsa város és az Örjeg közötti terület középkori falvai lényegében elpusztultak.[136]

Az elpusztult falvak, lakott helyek (földesúri, egyházi és gazdasági, igazgatási központok) nevét vagy feltételezhető nevét határrészek, dűlők, puszták nevében őrizték meg az újratelepülő falvak: Bojár, Csepeg, Mikla, Szentkirály, Szelid, Szelidi vár, Vejte Patajon, Templom-dűlő, Imsós, Zádor Ordason, Lak, Géder Géderlakon, Faluhej, Kara, Szilágy Dunaszentbenedeken, Hanyik, Nána, Szengál Uszódon, Asztó, Zasztó Foktőn, Halász, Halászkas, Kas, Oroszi, Váradi-fok, Várszög, Varajt Fajszon, Körme, Mariháza, Nadasd, Szentegyházpart Homokmégyen, Szentegyház-domb Öregcsertőn, Karácsony Szakmáron, Feket-Feked, Hantok-Hantoka, Kas, Lugas, Nátka-Nadka, Sopka Miskén, Orosz, Varajt, Szelistye Bátyán, Feked-Feket, Halász, Kas, Lugas, Natka-Nadazsd, Csipcsa, Bék, Garáb, Izsák, Karasz, Kozmó, Váradok, Mrtháza-Mártonháza, Trnakháza-Tárnokháza, Szelistye, Kisvárad vagy Várad, Czirkvicza vagy Egyházdomb Dusnokon, Bátya, Halász, Bék, Piske, Várad, Puszta-Dusnok, Eperjes, Garáb, Kozmó, Mártonháza, Halom, Garáb, Körtvélyes, Doboka?, Dusnok, Fekete, Tarnakháza, Lugas, Natka,[137] Hild, Kal, Nacka-Nádka Hajóson, Szentkirályi-, Szentistványi-dűlő, Falúhely, Kali, Aklas, Karasz, Kis, Dalocsa Bogyiszlón stb.[138]

A történeti és földrajzi adottságokkal szorosan összefügg a szállások létrejötte. A Kalocsától keletre fekvő és az Örjeg mocsarai által határolt árvízjárta táj középkori falvai tehát a 16–17. században, a török uralom korában elnéptelenedtek. A török kor után Kalocsáé lesz a vezető szerep. Eredményes gazdálkodásuk érdekében a 17–18. században távoli birtokaikon csoportos gazdasági telephelyeket, ún. szállásokat hoztak létre a kalocsaiak *[1–4., 17. kép]*.[139]

Érdemes megvizsgálnunk a terület lehetséges belső tagolását is. Bárth János három részre osztotta a történeti Kalocsa területét: a nagyrészt mély fekvésű belső határra, a földművelésre leginkább használható puszták és szállások övezetére, valamint az Örjeg-széli külső legelőkre. Ez a tagolás gyakorlatilag megfelelt az alföldi mezővárosok három övezetre oszló határának. A belső határban Kalocsa egy vizekkel körülvett, szigetszerű területen hosszan elnyúló, ÉNy–DK-i fekvésű kiemelkedésre, ún. *göröndre* épült. A várost nyugatról megközelítette a Vajas. Többnyire mély fekvésű, legelőnek hasznosítható, vizes terület, dél felé haladva egyre több a mocsaras felszín. Az érintett legnagyobb vízfolyás a Vajasba torkolló Árpás volt.[140]

A belső határtól keletre feküdt a középső övezet, az ún. puszták és szállások területe. Jelentős része magasabb volt az előzőnél. A rengeteg vízfolyásból árvízbiztos szintek, *göröndök* emelkedtek ki. Egységes magasságú, összefüggő táblát ugyan nem alkottak, de az uralkodó térszintet ezek jelentették. Ezt az ártéri, sárga öntési iszappal fedett területet, mely 10-15 méterre emelkedett ki a környezetéből, kalocsai terasz néven emlegeti a földrajztudomány, mely már a területet 1882-ben leíró Simonyi Jenőnek is feltűnt: *„...e terület képezi Kalocsa határát, amely tele van hintve népes pusztákkal...”*.[141] Ha rátekintünk a 18. század végi térképekre, különösen az 1770 táján készült határtérképekre *[17. kép]*,[142] akkor azt láthatjuk, hogy a puszták sora gyakorlatilag egymáshoz közel fekvő szigetek együttese, amelyeket vízfolyások és mocsaras földsávok választanak el egymástól. A legjelentősebb vízfolyás a Sárvíz, valamint a Malom-ér és a Zsíros-ér.[143] Kevés kivétellel minden szállás és puszta erre a Duna és Örjeg közötti 10-15 méter relatív magasságú térszínre telepedett, melyet a környező lakosság földművelésével hasznosított. Érdemes e puszták nevét megörökíteni, hiszen mind-mind egykor elpusztult, középkori falu nevét őrzi: Résztelek, Keserűtelek, Erek, Tény, Szakmár, Kisülés, Negyven, Halom, Csertő, Mégy, Hillye, Drágszél. Homokmégy területe a középső részhez, a puszták, szállások övezetéhez tartozott, ami magasabb és egységesebb, mint a tőle nyugatra és keletre fekvő határrészek (ún. magas ártér és óholocén terasz).[144] Ha rátekintünk egy Bárth János által tervezett térképre, akkor láthatjuk, hogy a Homokmégy-Székesi lelőhely területe szántóként, környéke pedig rétként és legelőként van ábrázolva, miközben olyan középkori faluelnevezések tűnnek fel a térképen, mint Praed Mégy, Köröm, Prae Hillye, Nádasd, Máriaháza, Prae Halom, Prae Csertő stb.

A kalocsai határ harmadik része az Örjeg területe. Az Örjeg mocsarának keleti oldala a Homokhátság peremén állandó volt, de nyugati határa az éghajlattól függően változott. Az I. katonai felmérés térképe alap-

136 Szabó 1966, 139–188.

137 D. Szabó 1992, 191–235.

138 Pesty 1863–1864; Galgóczy 1876–1877, 66, 284–319; Borovszky 1910, 225–228, 231–232; Bárth 1974, 285–295; Bárth 1975, 94–105; Kuczy 1980, 61–62.

139 Bárth 1998, 151–164. – A puszták, szállások és szakrális helyek korai ábrázolása figyelhető meg és elemezhető Ruttkay Mihály és Antonius Leopoldus Kronovetter térképén (lásd 2–3. kép) (Romsics 2007).

140 Bárth 1975, 48–51.

141 Simonyi 1882, 282; Pécsi 1967, 175.

142 *Hit. Joz. Aufn.* (II. József kori I. katonai felmérés) XIV. 29–30.

143 Bárth 1975, 51–52.

144 Pécsi 1959, 179.

17. kép. Kalocsa város térképe 1770 tájékán – Kronovetter Antonius Leopoldus térképe [KÉL II. t. 6. alapján (BÁRTH 1975, 20. ábra)]

ján csak két út vezetett át az Örjegen, az egyik Akasztónál, a másik út Hajósnál vezetett ki a homokhátságra. Az utóbbinál haladt a használhatóbb Kalocsa–Baja közti út is. 1770 körüli kalocsai határtérképen, Csertő pusztával egy vonalban, az Örjeg szélén a Vén Ember Rév vízi átkelésre utal.[145]

7.2.5. A változások kora

A török korban elnéptelenedett falvak határát a Duna menti települések lakói bérelték. Az elpusztult települést *puszta* névvel illette a Kalocsa környéki nép. A 19. század elejére kialakult településekben a paraszti gazdaságviteli központ a szállás volt, ami a lakófalun kívül helyezkedett el *[14–16. kép]*.[146]

145 BÁRTH 1975, 48–54; BÁRTH 1998, 152–153; ROMSICS 1998, 37.
146 KUCZY 1980, 52–55.

A 18. századtól kezdődött meg a vadvizek levezetése, a folyószabályozás és csatornázás, aminek következtében a talajviszonyok is gyökeresen megváltoztak.[147]

A sűrű vízhálózat a Kalocsai Sárközben is meghatározta az itt élők életét. Az évszázadok során megtanultak együtt élni a sok vízzel, ami bizony néha igen sok kárt is okozott. Itt is kialakult az ártéri gazdálkodás a középkor végén és az azt megelőző évezredekben is, amely egészen a lecsapolásokig élt tovább. Jól utal az itt élők sajátos vonásaira, hogy a földrajzi, történeti és a néprajzi értelemben vett Kalocsai Sárköz gyakorlatilag fedi egymást.[148]

A helyiek életét a Kalocsai Sárköz ármentesítése változtatta meg, ami a Duna szabályozását, a védgátak és a belvízlevezető csatornák kiépítését jelentette. A 20. század közepéig a Sárközben minden vadvíz kiszáradt.[149] Sajnos a káros hatásokkal az itt élők csak később szembesültek (nagyobb és veszedelmesebb árvizek, posványosodás, tó- és halállomány apadása, rétek, gyümölcsösök, legelők, erdők pusztulása) *[18. kép]*. Meg kell azt is említenünk, hogy a táj átalakulásával az itteni hagyományos életforma is megváltozott, a kialakult társadalmi, műveltségi keretek is széttörtek. A kormányzat és a nagybirtokok lecsapolási és gátemelési szándékával az itt élő, hagyományaihoz ragaszkodó népesség hosszú ideig szemben állt, mindhiába.[150] Mára visszavonhatatlanul elveszett egy a természettel teljesen harmóniában élő hagyományos életforma...

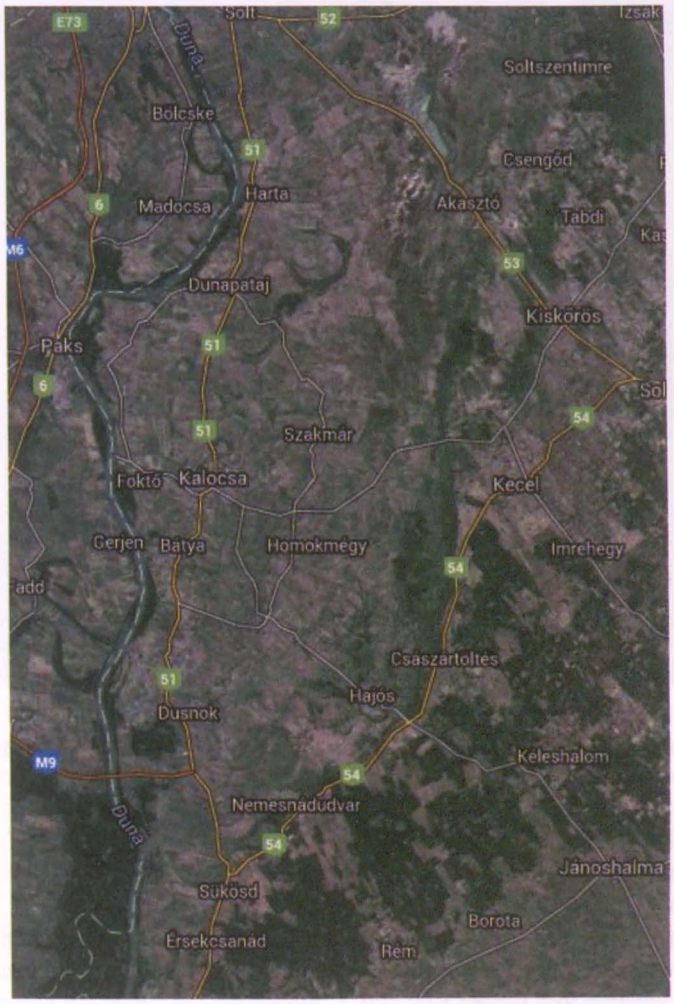

18. kép. Google műholdfelvétel a Kalocsai Sárközről

[147] Lóki 2002, 23; Ferenczi 2008, 346, 13. jegyzet.
[148] Romsics 1998, 34.
[149] D. Szabó 1992, 16; Romsics 1998, 38–40.
[150] Andrásfalvy 2007, 156–159.

II. A KALOCSAI SÁRKÖZ TERÜLETÉNEK 10–11. SZÁZADI TEMETŐI, SÍR- ÉS KINCSLELETEI

1. BAJA – *Varga Sándor*

1.1. LELETKÖRÜLMÉNYEK

A múzeumi adattárakban, gyűjteményekben, valamint a korábbi szakirodalomban több 10–11. századi érme adata ismert, amelynek lelőhelyeként Baja van feltüntetve. Miután a leletek előkerülési körülményeiről alig vagy egyáltalán nem rendelkezünk információval, nem tudjuk, hogy az érmek sírmellékletként vagy elrejtett pénzleletként, esetleg településen elszórt szórványleletként értelmezhetőek. Az összegyűjtött adatok alapján két, egymástól elkülöníthető, önálló pénzleletre van adatunk.

A) 1906-ban, Dimitrijevits Milán szabadkai ékszerész két arany- és egy ezüstpénz értéke iránt érdeklődött a Magyar Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtár igazgató őrétől. A három érme közül egy tartozott korszakunba, amelyet a levélben leírtak alapján a bajai vásáron vásárolt egy helyi földművestől, aki azt szántás során találta.[151]

B) További három 10–11. századi érme ismeretlen körülmények között, ismeretlen helyről került a bajai múzeum gyűjteményébe. Az érmékre vonatkozó adatot a II. számú leltárkönyvben, a római, görög és bizánci pénzek között találtam.[152]

1.2. LELETLEÍRÁSOK

1. VII. (Bíborbanszületett) Kónsztantinosz és II. Roma-nosz császár (945–959) *solidus*a.

2–3. Két darab VI. (Bölcs) León (886–912) *follis* (BMC8), átm.: 2,6 cm (TIM ltsz. 64.2.23.) *[1. tábla 1–2]*.

4. II. (Bolgárölő) Baszileiosz és VIII. Kónsztantinosz császár (976–1025) *follis*a (BMC38),[153] átm.: 2,7 cm (TIM ltsz. 64.2.24.) *[1. tábla 3]*.

1.3. ÉRTÉKELÉS

A bizánci arany- és rézpénzek esetében – amennyiben sírból kerültek elő – kizárhatjuk, hogy egykoron ruhát vagy lószerszámzatot díszítettek, esetleg amulettként nyakláncon függöttek. A Türr István Múzeum gyűjteményében őrzött három rézpénz mindegyike ép, egyik példányon sem volt a felvarráshoz szükséges lyuk vagy rögzítésre szolgáló kis fülecske kialakítva. Valószínűleg a halott mellé – esetleg a tarsoly tartalmaként – mint halotti obulus kerülhetett a sírba.

1.4. GYŰJTEMÉNYI ADATOK

Lelőhelyre vonatkozó adatok: MNM Adattár 393/1906; 394/1906.

Leletanyag: Baja, Türr István Múzeum ltsz. 64.2.23–24.

1.5. IRODALOM

PROHÁSZKA 2003–2004, 149; KOVÁCS 2011, 164.

151 PROHÁSZKA 2003–2004, 149; KOVÁCS 2011, 164.

152 Az érmék típusainak meghatározását, valamint leltározását eredetileg Kőhegyi Mihály végezte el. A pénzek újbóli vizsgálatát, típusainak pontosítását – a szerző által készített fényképek alapján – Kovács László közvetítésével Torbágyi Melinda végezte. Segítségüket ezúton is köszönöm.

153 A leltárkönyvben és az érme zacskóján „BMC.20 skk ellenjegy?" felirat.

2. BAJA-PETŐ, RASCHENAUER JENŐ/RASCHEN AUER JENŐ SZŐLŐJE[154] – *Varga Sándor*

2.1. LELETKÖRÜLMÉNYEK

1959-ben ajándékozás útján a bajai Türr István Múzeum régészeti gyűjteményébe egy állatfejes karperec került, amelyet a korábbi évek szőlőmunkái során forgattak ki a Monostorra vezető út bal oldalán, a 2.-dűlőben, Raschenauer Jenő szőlőjében *[19. kép]*.[155] Miután a leletet nem a találó szolgáltatta be, a tárgy előkerülésének pontos helyét nem ismerjük.[156] A régi térképek segítségével ugyanakkor valamelyest leszűkíthető a szórványlelet miatt feltételezett temető helye. A II. (1806–1869) és a III. katonai felmérés (1869–1887) lapján már jelölték a mai várostól délre elhelyezkedő területet, amely előbb Bethö Weingärten, majd Petői szőlők néven szerepelt *[20–21. kép]*. Ugyanezen a területen, igaz, megnevezés nélkül, de az I. katonai felmérés (1763–1787) térképlapján is szőlőföldeket jelöltek. A térképi ábrázolások alapján a több dombból álló területet nyugatról a Szurdok-víz határolta. A lelőhely még pontosabb lokalizálásához kataszteri térkép szükséges, amelyen esetleg azonosítani lehetne a tulajd földjét is.

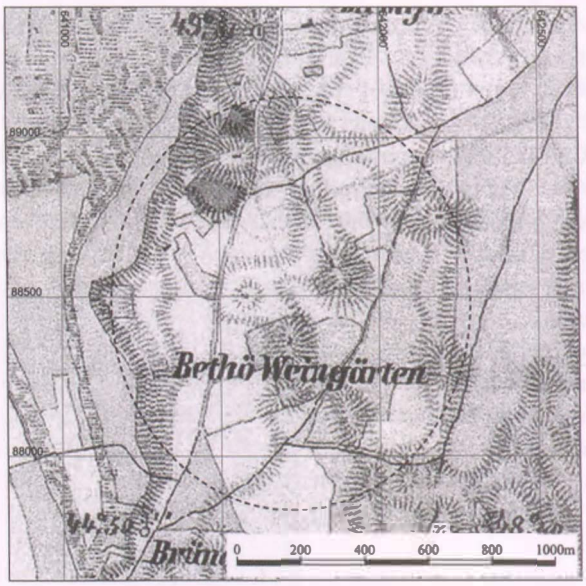

20. kép. Baja-Petői szőlők helye a II. katonai felmérésen (1806–1869)

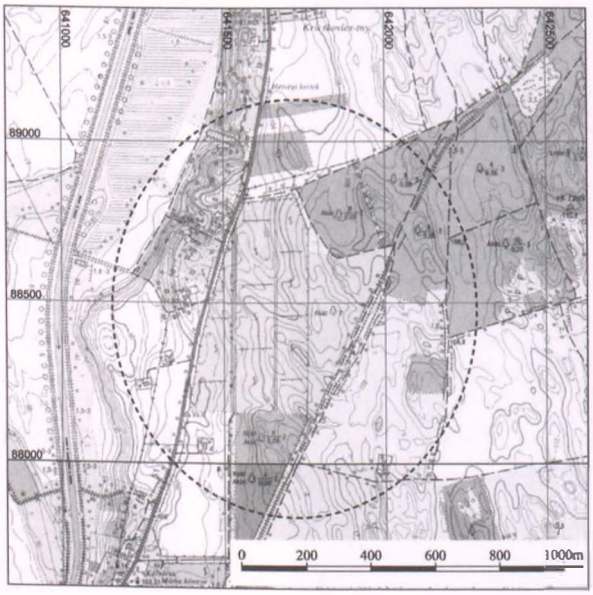

19. kép. Baja-Pető, Raschenauer Jenő szőlője (1:10 000)

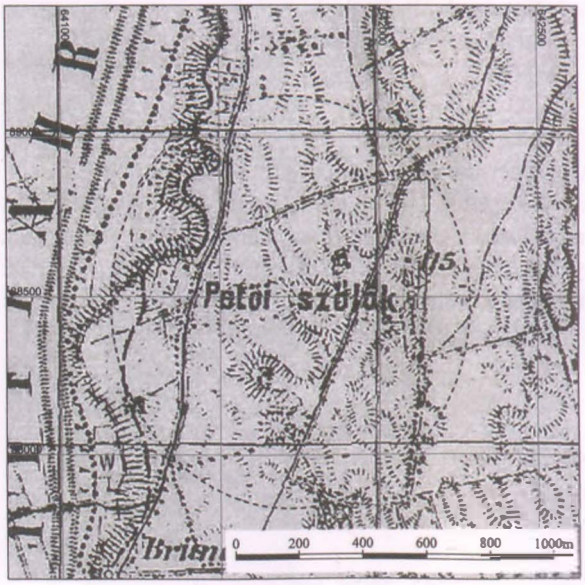

21. kép. Baja-Petői szőlők helye a III. katonai felmérésen (1869–1887)

[154] A Magyar Nemzeti Múzeum Régészeti Adattárában található dokumentációban a név egy harmadik változata ismert, ahol az illető személy foglalkozása és címe is lejegyzésre került: Roscen-Auer Jenő, szíjgyártó, Baja, Hámán Kató i. 39. (MNM RA 586.B.X).

[155] KJMA 69.197.

[156] MNM RA 586.B.X.

2. BAJA-PETŐ, RASCHENAUER JENŐ/RASCHEN AUER JENŐ SZŐLŐJE

2.2. LELETLEÍRÁS

1. Ovális átmetszetű, bronzból öntött, kissé deformálódott, zárt, állatfejes *karperec*. Végei erősen sematizált kígyófejekben végződnek, amelyek között a karika elvékonyodik. A karperec teljes felületén, a sodrást stilizáló bekarcolt vonalak közötti részen – leszámítva a kígyófejeket – poncolt díszítés figyelhető meg. A karperec felülete erősen kopott, átm.: 5,7–7,2 cm, v.: 0,6–0,7 cm, s.: 69,62 g (TIM ltsz. 59.29.1.) *[1. tábla 4]*.

2.3. ÉRTÉKELÉS

A szórványként múzeumba került karperec egy a 10–11. század fordulóján biztosan használt temető meglétére utal. Ugyanakkor a lelet valószínűleg nincs összefüggésben a szintén 1959-ben, honvédségi földmunka következtében előkerült baja-petői 11–15. századi temető sírjaival. A Baja-Petőn több éven keresztül feltárt temetkezések egy részét Kőhegyi Mihály az ásatási jelentésekben és a dokumentációban a 10. századra keltezte,[157] míg Horváth M. Attila a temetőről, mint teljesen feltárt köznépi temetőről írt.[158] Az előkerült leletanyag, a többrétegű temetkezések, illetve nem utolsó sorban a templom maradványai alapján a részben feltárt templom körüli temető legkorábbi sírjai a 11. század végén, 12. század elején kerülhettek földbe.[159] A földrajzi közelség alapján inkább valószínű, hogy a szórvány karperec a templom körüli temető előtt használt pogány temetőhöz tartozott.

Az állatfejes karperecek lelőhelyeinek felgyűjtését és részletes feldolgozását Kovács László végezte el.[160] A bajai szórványként előkerült példány kimaradt a gyűjtésből, típusát tekintve pedig az általa meghatározott csoportok egyikébe sem lehet besorolni. Legközelebb talán a 2. típus karperecei állnak hozzá, ezeken az állatfej-végződések csak kismértékben kidolgozottak. A karperec felületének díszítése is egyedi, miután a sodrást stilizáló, bekarcolt vonalak közötti részek poncolással díszítettek.

2.4. GYŰJTEMÉNYI ADATOK

Lelőhelyre vonatkozó adatok: KJM RA 69.197.; MNM RA 586.B.X.

Leletanyag: Baja, Türr István Múzeum ltsz. 59.29.1.

2.5. IRODALOM

H. Tóth 1990, 172; Varga 2011, 223; Varga 2014, 29. jegyzet.

[157] Kőhegyi 1960, 107; Kőhegyi 1960a, 80–81; Kőhegyi 1961, 59; Kőhegyi 1963, 80.
[158] Horváth M. 1993, 326.
[159] Varga 2011, 106. jegyzet.
[160] Kovács 1994, 116–138.

3. BAJASZENTISTVÁN – *Varga Sándor*

3.1. LELETKÖRÜLMÉNYEK

Ismeretlen körülmények között, közelebbről ismeretlen helyről kerültek a bajai múzeum gyűjteményébe az egykoron felsőruházatot díszítő veretek. A tárgyak mellett található papírdarabon mindössze csak az 1978. 08. 28. dátum szerepel. A lelőhelyként feltüntetett Bajaszentistván ma Baja része.

3.2. LELETLEÍRÁSOK

1. Három darab, réz alapú ötvözetből öntött, középen bemélyített, kerek *ingnyakveret*. A bemélyített részek aranyozottak. Hátoldalukon 2-2 felvarrásra szolgáló, visszahajtott szalagfül, valamint a három veret közül kettőn – szintén a felvarrást szolgáló – a veret szegélyén található lyuk figyelhető meg, átm.: 1,4 cm, v.: 0,1 cm, s.: 0,95; 0,99 és 1,27 g, a két vereten található lyuk átm.: 0,2 cm (TIM ltsz. 2012.2.1.) *[2. tábla 1–3]*.
2. Három darab, a bemélyített részeken aranyozott réz alapú ötvözetből készített, csüngős *ingnyakdísz*, melyeknek felső tagja megegyezik a fenti kerek veretekkel. Az alsó tag csepp alakú, közepén csepp formájú árkolás és kidudorodás. Felső tag átm.: 1,4 cm, a csüngős veret h. (teljes hossz): 3,8 cm, alsó tag h.: 2,2 cm, sz.: 1,3 cm, v.: 0,1 cm, s.: 2,21; 2,76 és 2,81 g (TIM ltsz. 2012.2.2.) *[2. tábla 4–6]*.

3.3. ÉRTÉKELÉS

A szórványleletként múzeumba került tárgyak egy gazdagabb női temetkezés megbolygatására, elpusztítására utalnak Bajaszentistván területén, amely talán egy nagyobb sírszámú 10–11. század temető része lehet/lehetett. A szórványként előkerült ingnyakveretek kimaradtak Bálint Csanád gyűjtéséből, aki részletesen foglalkozott a tárgytípus elterjedésével és klasszifikációjával. Az általa meghatározott típusok alapján a bajaszentistváni ingnyakveretek az I/e csoportba sorolhatók.[161]

3.4. GYŰJTEMÉNYI ADATOK

Leletanyag: Baja, Türr István Múzeum ltsz.: 2012.2.1–2.

3.5. IRODALOM

VARGA 2011, 223.

[161] Vö. BÁLINT 1991, *Taf.* XXXIX.

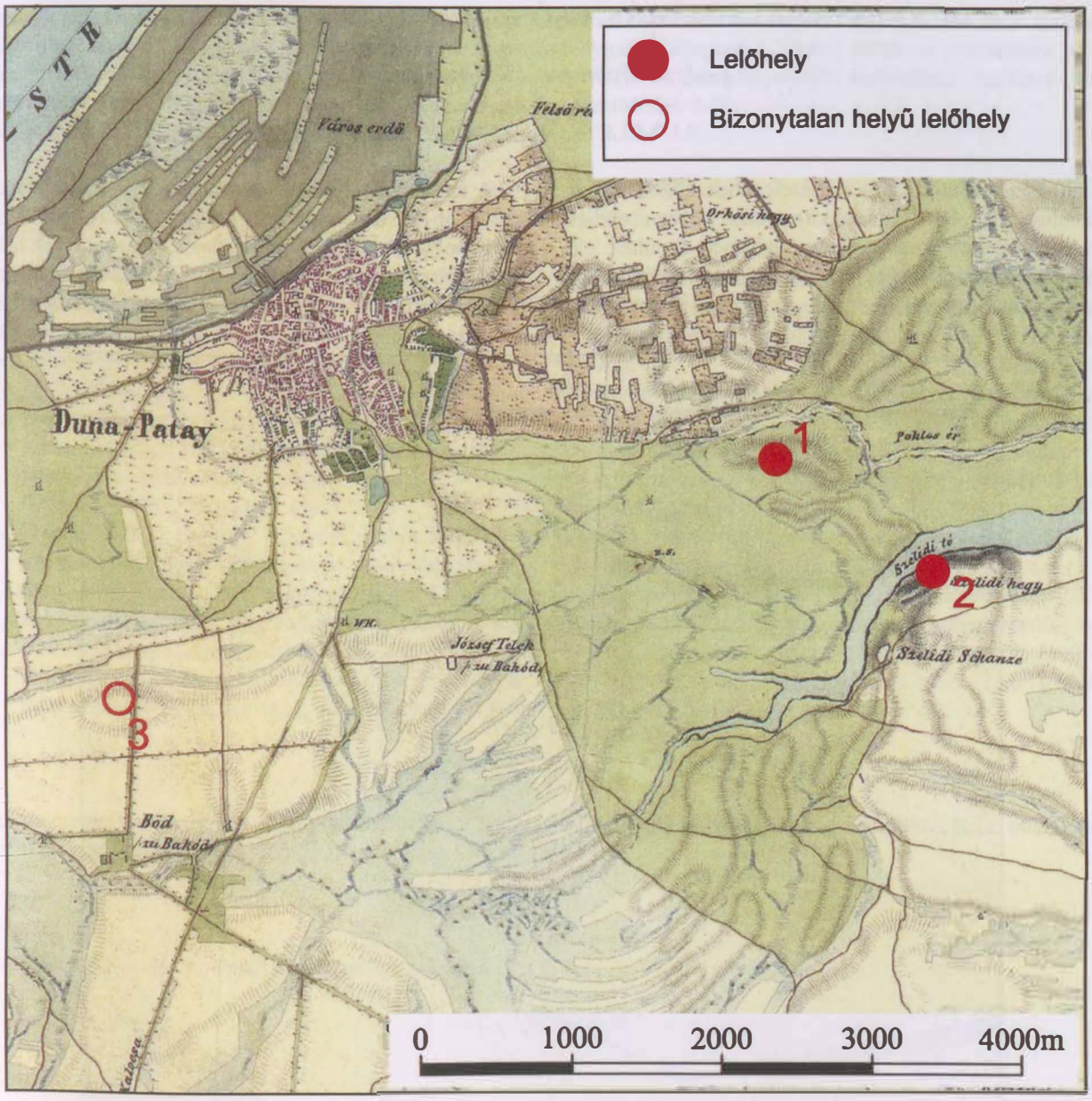

23. kép. Dunapataj határába eső lelőhelyek a II. katonai felmérésen (1806–1869): 1. Dunapataj-Alsójárás, Csőszdomb, 2. Dunapataj-Várhegy, 3. Dunapataj-Böd

4. DUNAPATAJ-ALSÓJÁRÁS, CSŐSZ-DOMB (DUNAPATAJ 22. LH.)

Gulyás Gyöngyi – Varga Sándor

4.1. LELETKÖRÜLMÉNYEK

1990-ben, a Petőfi Tsz. sertéstelepéhez közeli Csősz-dombon *[22. kép]* homokkitermelés közben emberi csontok mellett lócsontok és vasleletek kerültek elő. A munkások által megbolygatott sír leleteit Bálint Lajos, a múzeum munkatársa vitte be a pataji múzeumba.[162]

A lelőhelyről 2012-ben egy újabb, Ny–K-i tájolású, melléklet nélküli temetkezés került elő. A rókakotorék által bolygatott sírt a megtalálók részben kiásták, majd visszatemették. Ezt követően, miután a kalocsai múzeum értesült a történtekről, Kustár Rozália lelet-

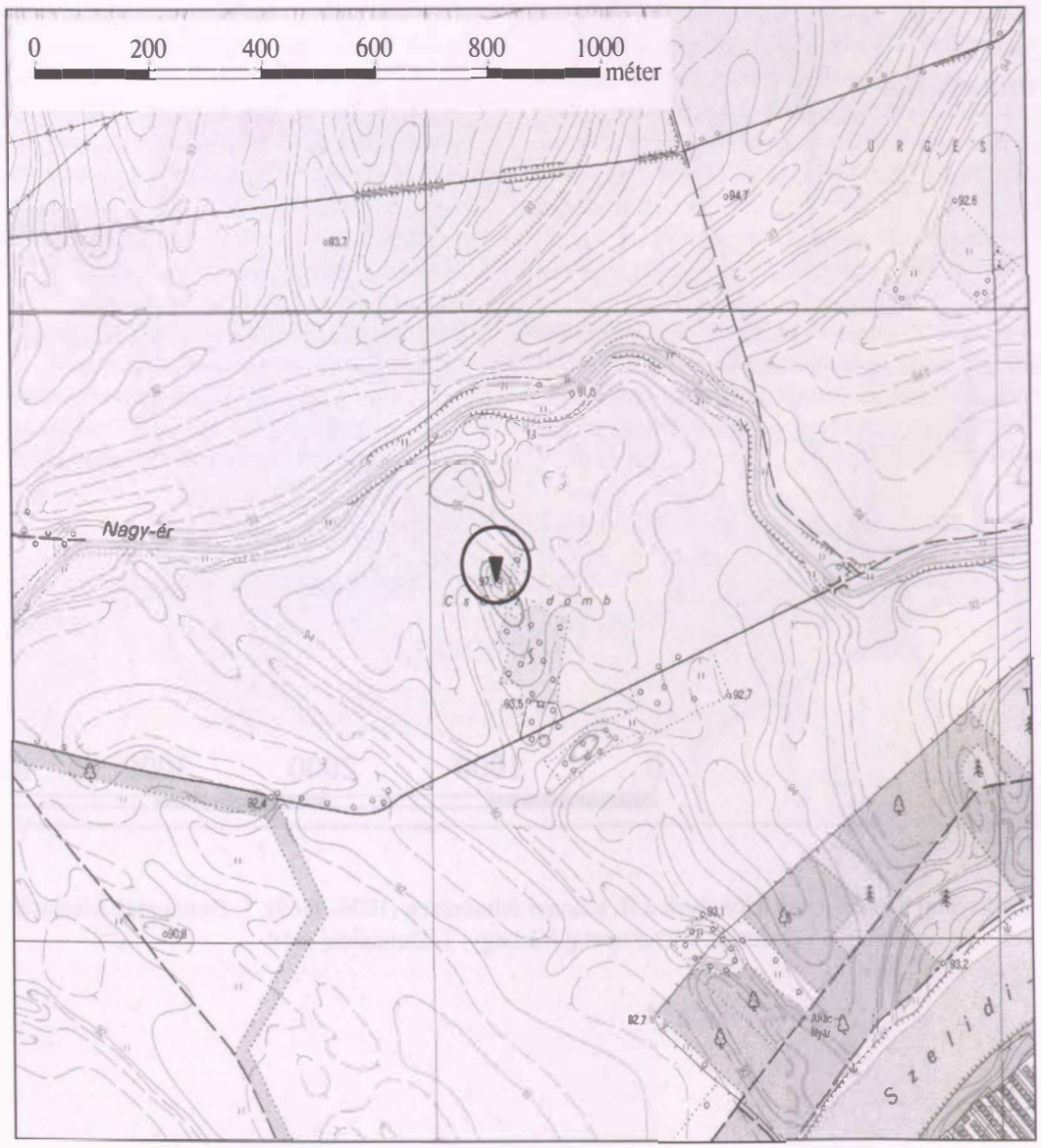

22. kép. Dunapataj-Alsójárás, Csősz-domb (1:10 000)

[162] A lelőhely említése: V. Székely 2006.

mentés keretében feltárta a többszörösen bolygatott sírt, valamint begyűjtötte a megmaradt embertani anyagot.[163] Keltező leletanyag hiányában ugyanakkor egyértelműen nem dönthető el, hogy a temetkezés a korábban előkerült, 10. századi temető része, vagy más korszakhoz tartozó temetkezés.[164] A lelőhely erősen bolygatott állapotára, illetve részbeni pusztulásra utal a felszínen megfigyelhető nagyszámú kerámia- és csonttöredék is.[165]

4.2. SÍRLEÍRÁSOK

1. sír *[3–4. tábla]*

A temetkezést a munkások teljesen feldúlták, leleteit részben széthordták. A sírleletek alapján a temetkezésben felnőtt férfi csontváza nyugodott.

Mellékletei:

1. Nagyobb méretű, laposra elkalapált, téglalap átmetszetű, kovácsoltvas, kissé hiányos, erősen korrodált *zablakarika*. Átm.: 8–8,2 cm, sz.: 0,9–1 cm, v.: 0,3–0,5 cm (PM ltsz. 98.1.1.) *[3. tábla 1/1]*.
2. Deltoid alakú, élrészén hiányos, vasból kovácsolt, korrodált *nyílcsúcs*. Ép tüskéjén apró famaradványok. H.: 7,2 cm, sz.: 2 cm, v.: 0,2–0,3 cm, tüskéjének átm.: 0,3–0,4 cm (PM ltsz. 98.1.2.) *[3. tábla 1/2]*.
3. Rombusz alakú, kovácsoltvas *nyílcsúcs*. Korrodált felületéhez hozzározsdásodott a 98.1.4. leltári számon található nyílcsúcs vége, valamint egy további nyílcsúcs bizonytalan töredéke. Tüskéje letörött, a meg-maradt apró csonkon famaradvány, h.: 7,4 cm, sz.: 2,8 cm, v.: 0,5–06 cm (PM ltsz. 98.1.3.) *[3. tábla 1/3]*.
4. Rombusz alakú, kissé töredékes, kovácsoltvas *nyílcsúcs*. Felülete erősen korrodált. Épen maradt tüskéjén famaradvány, h.: 8,2 cm, sz.: 2,6 cm, v.: 0,4 cm, tüskéjének legnagyobb átm.: 0,65 cm (PM ltsz. 98.1.4.) *[4. tábla 1/4]*.
5. Kerek keresztmetszetű, bronzból/rosszezüstből (?) öntött, nyitott végű *karika*. Átm.: 2,5×2,6 cm, v.: 0,2–0,3 cm, s.: 3,24 g (PM ltsz. 98.1.5.) *[4. tábla 1/5]*.
6. Kerek keresztmetszetű, nyitott, elhegyesedő, de végein egyenesre levágott, bronzból öntött *huzalkarperec*. Átm.: 6,6×7 cm, v.: 0,4 cm, s.: 23,68 g (PM ltsz. 98.1.6.) *[4. tábla 1/6]*.

4.3. ÉRTÉKELÉS

A múzeumba került leletanyag, illetve Bálint Lajos helyszíni megfigyelései alapján valószínűleg részleges lovastemetkezést tartalmazó, fegyveres férfi sírját pusztították el a lelőhelyen.

4.4. GYŰJTEMÉNYI ADATOK

Leletanyag: Dunapataj, Pataji Múzeum ltsz. 98.1.1–6.

4.5. IRODALOM

Közöletlen.

[163] A lelőhelyen feltárt, bolygatott temetkezés fotóját közli: Balázs–Kustár 2012, 35.

[164] A leletmentő ásatásra vonatkozó adatokat Kustár Rozáliának köszönjük. Ő hívta fel figyelmünket, hogy miután a lelőhelyen több korszak emlékanyaga is ismert, a sír datálása meglehetősen bizonytalan.

[165] A lelőhely állapotára vonatkozó adatokat Schil Tamásnak köszönjük.

5. DUNAPATAJ-VÁRHEGY – *Varga Sándor*

5.1. LELETKÖRÜLMÉNYEK

Dunapatajtól keletre, a Szelidi-tó közelében fekvő Várhegyről 1905. február 3-án,[166] Búcsú Lajostól, vétel útján került néhány tárgy a Magyar Nemzeti Múzeum Régiségtárába. A középkori pénzek (I. Lajos /1342–1382/, II. Lajos /1516–1526/) mellett a leletegyüttes több, a 11. századra keltezhető tárgyat is tartalmazott. A lelőhelyről a későbbiek folyamán is kerültek elő különféle leletek, többek között tégla-, cserép- és csonttörmelékek, régészeti feltárás azonban nem történt. Az utóbbi leleteket Solymos Ede egy 1952-es jelentésben említi, miután a bejelentést követően kilátogatott a kérdéses területre.[167] Leírása alapján a lelőhely Dunapatajtól 4 km-re, Szelid-pusztán, a Várhegyen, a 105-ös magassági pontnál található *[24. kép]*.[168] Ezt követően 1952 és 1981 között, a Pataji Múzeum gyűjteményébe ismeretlen körülmények között került több, szintén a 11. századra keltezhető, eredetileg sírokból származó tárgy, amelyeket 1981-ben Székely György leltározott be.

A múzeumba került tárgyak alapján a szarmata, a késő középkori és a kora újkori lelőhely mellett egy a 11. század második felében is használt temető meglétével is számolhatunk, amelynek pontos helyét ugyanakkor nem ismerjük.

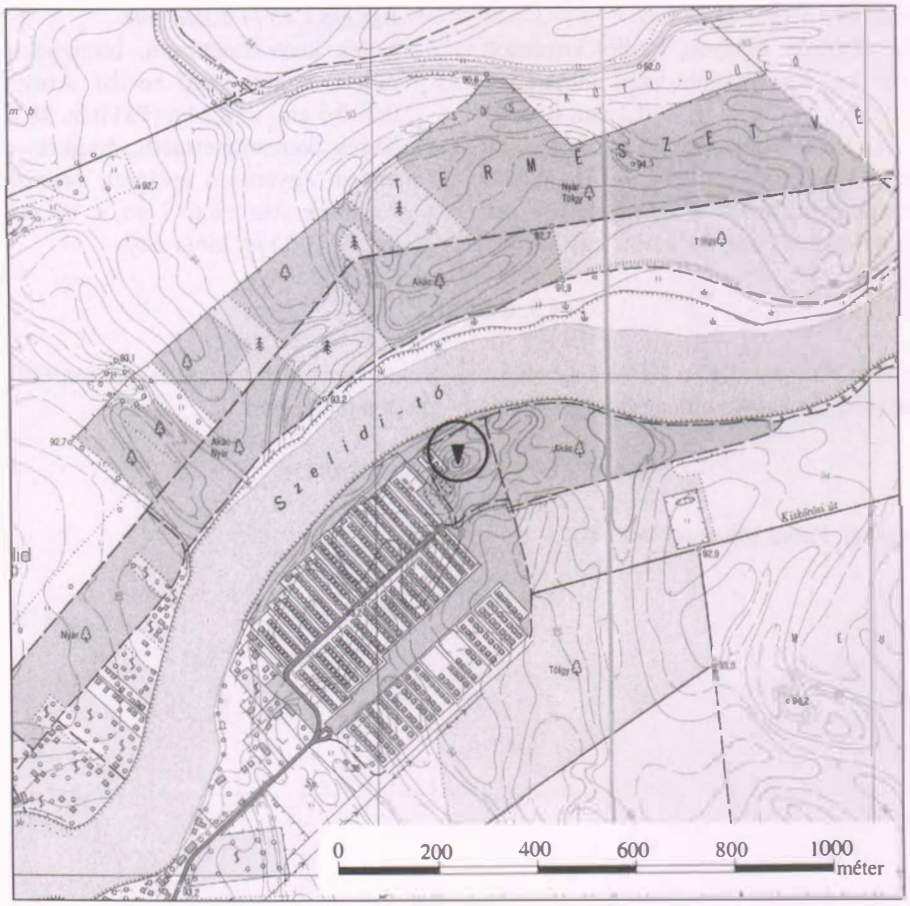

24. kép. Dunapataj-Várhegy (1:10 000)

[166] Hampelnél hibásan 1906-ban (HAMPEL 1907, 163).

[167] Itt azonban meg kell jegyezni, hogy a Solymos Ede által meghatározott lelőhely nem feltétlenül egyezik az 1905-ben előkerült, majd a későbbiek folyamán ismeretlen körülmények között múzeumba került 11. századi leletek előkerülési helyével. Erre mindössze csak a megközelítőleg azonos lelőhelynév (Várhegy, Várhely), illetve a hasonló földrajzi leírás utal.

[168] MNM RA 181.D.III.

5.2. LELETLEÍRÁSOK

5.2.1. Az 1905-ben megvásárolt leletek

1. Réz alapú ötvözetből öntött, kerek keresztmetszetű, zárt, állatfejes *karperec*. Kiszélesedő fejrészén a nagyméretű szemek erősen kidudorodnak, nyakrészét egymással párhuzamosan bevésett vonalak és közöttük két egymást keresztező (X) bevésés díszíti. Átm.: 7,5–7,8 cm, v.: 0,6 cm, s.: 54,39 g (MNM ltsz. 12/1905.1.) *[5. tábla 1]*.
2. Réz alapú ötvözetből öntött, kerek keresztmetszetű, zárt, állatfejes *karperec*. Végei tátott szájú, sematikus állatfejekben kapcsolódnak egymáshoz. Az állat szemei kidudorodnak, nyakrészét egymással párhuzamos kettős vonalak és közöttük két egymást keresztező (X) bevésés díszíti. A szájakkal szemközti oldalon egy kisebb szakaszon szintén bevésett dísz. Átm.: 7,2–7,4 cm, v.: 0,4–0,5 cm, s.: 43,26 g (MNM ltsz. 12/1905.2.) *[5. tábla 2]*.
3. Nyitott, rombusz keresztmetszetű, hegyesedő végű, réz alapú ötvözetből készített *huzalkarperec*. Felületén kisebb foltokban textillenyomat (?) figyelhető meg. Átm.: 7,2–7,4 cm, v.: 0,6 cm, s.: 46,62 g (MNM ltsz. 12/1905.3.) *[6. tábla 1]*.
4. I. András (1046–1060) CNH I. 13 = H9 típusú *denára*, átm.: 1,5 cm, s.: 0,40 g (MNM ltsz. 12/1905.9.) *[6. tábla 2]*.[169]

5.2.2. A Pataji Múzeumban őrzött tárgyak leírása

1. Ovális átmetszetű, sárgaréz alapú (ón-ólom bevonatú?) ötvözetből öntött, zárt állatfejes *karperec*. A sematikus állatfej elvékonyodó nyakrészét két egymással párhuzamos és közöttük két egymást keresztező (X) bevésés díszíti. A kiszélesedő fejrészen a nagyméretű szemek erősen kidudorodnak. A durván, nagy vonalakban kidolgozott csőr/szájrész felső része rovátkolt. Átm.: 6,8–7,2 cm, v.: 0,5–0,6 cm, s.: 48,64 g (PM ltsz. 81.4.5.) *[6. tábla 3]*.
2. Ovális alakú, kerek keresztmetszetű, ezüst alapú ötvözetből (rosszezüstből?) készített, egyik végén laposra elkalapált S-végű *karika*. Szélesre kalapált S vége letörött. Átm.: 2,55×2,8 cm, v.: 0,2 cm, s.: 2,96 g, elkalapált végének sz.: 0,8 cm (PM ltsz. 81.4.6.) *[7. tábla 1]*.

3–4. Két darab, közel azonos méretű, kerek alakú, kerek keresztmetszetű bronzhuzalból (?) hajlított, egyik végén laposra elkalapált S-végű *karika*. Átm.: 2,4–2,5 cm, v.: 0,2 cm, s.: 1,82 és 1,89 g, elkalapált végük sz.: 0,3–0,4 cm (PM ltsz. 81.4.7.) *[7. tábla 2–3]*.

5. Kör alakú, kerek keresztmetszetű, bronzhuzalból készített, egyik végén laposra elkalapált S-végű *karika* összeilleszthető töredékei (3 db). Átm.: 2 cm, v.: 0,2 cm, s.: 1,75 g, elkalapált végének sz.: 0,6 cm (PM ltsz. 81.4.8.) *[7. tábla 4]*.
6. Kerek alakú, kerek keresztmetszetű, ezüst alapú ötvözetből készített, egyik végén laposra elkalapált S-végű *karika*. Átm.: 2×2,2 cm, v.: 0,2 cm, s.: 1,66 g, elkalapált végének sz.: 0,4–0,5 cm (PM ltsz. 81.4.9.) *[7. tábla 5]*.
7. Kerek alakú, kerek keresztmetszetű, ezüst alapú ötvözetből készített, egyik végén laposra elkalapált S-végű *karika*. Visszahajló S vége letörött. Átm.: 1,9–2 cm, v.: 0,2 cm, s.: 1,49 g, elkalapált végének sz.: 0,55 cm (PM ltsz. 81.4.10.) *[7. tábla 6]*.
8. Kerek alakú, kerek keresztmetszetű bronzhuzalból készített, egyik végén laposra elkalapált S-végű *karika*. Átm.: 1,65–1,8 cm, v.: 0,2 cm, s.: 1,57 g, elkalapált végének sz.: 0,4 cm (PM ltsz. 81.4.11.) *[7. tábla 7]*.
9. Kerek alakú, kerek keresztmetszetű, vékony, ezüst alapú ötvözetből készített, egyik végén laposra elkalapált S-végű *karika*. Átm.: 1,6–1,7 cm, v.: 0,15 cm, s.: 0,89 g, elkalapált végének sz.: 0,3 cm (PM ltsz. 81.4.12.) *[7. tábla 8]*.
10. Kerek alakú, kerek keresztmetszetű, vékony bronzhuzalból készített, egyik végén laposra elkalapált S-végű *karika*. Átm.: 1,6–1,7 cm, v.: 0,1 cm, s.: 0,48 g, elkalapált végének sz.: 0,15 cm (PM ltsz. 81.4.13.) *[7. tábla 9]*.
11. Csepp alakú, kerek keresztmetszetű bronzhuzalból készített, egyik végén laposra elkalapált S-végű *karika*. Átm.: 1,4–1,5 cm, v.: 0,2 cm, s.: 1,33 g, elkalapált végének sz.: 0,6 cm (PM ltsz. 81.4.14.) *[7. tábla 10]*.
12. Kisméretű, kerek alakú, kerek keresztmetszetű bronzhuzalból hajlított, egyik végén laposra elkalapált S-végű *karika*. S-vége letörött, hiányzik. Átm.: 1,4–1,5 cm, v.: 0,15–0,2 cm, s.: 0,56 g (PM ltsz. 81.4.15.) *[8. tábla 1]*.
13. Kisméretű, kerek alakú, kerek átmetszetű bronzhuzalból hajlított, egyik végén laposra elkalapált S-végű *karika*. Átm.: 1,2–1,3 cm, v.: 0,2 cm, s.: 0,64 g, elkalapált végének sz.: 0,3 cm (PM ltsz. 81.4.16.) *[8. tábla 2]*.

[169] Hampel József leírásában megemlít még egy „kigyódzó bronzgyűrűt" is (HAMPEL 1906, 81), ami azonban nem tartozik a korszak emlékanyagához.

5. DUNAPATAJ-VÁRHEGY

A Pataji Múzeum régészeti anyaga között fellelhető további három S-végű karika, amelyek nagy valószínűség szerint szintén a lelőhelyhez köthetők:

14. Kerek alakú, kerek átmetszetű, réz alapú ötvözetből készített, restaurálatlan, vékony huzalú S-végű *karika*. Átm.: 2,1 cm, v.: 0,15 cm, elkalapált végének sz.: 0,4 cm (PM ltsz. 2012.31.1.) *[8. tábla 3]*.[170]
15. Ovális alakú, kerek keresztmetszetű, ezüst alapú ötvözetből (rosszezüstből?) készített,[171] egyik végén laposra elkalapált S-végű *karika*. Szélesre kalapált S-vége letörött, rajta foltokban vasoxid. Átm.: 2×2,5 cm, v.: 0,2 cm, elkalapált végének sz.: 0,5 cm (PM ltsz. 2012.32.1.) *[8. tábla 4]*.[172]
16. Nagyméretű, kerek alakú, kerek átmetszetű, réz alapú ötvözetből készített, restaurálatlan, egyik végén laposra elkalapált S-végű *karika*. Átm.: 2,7 cm, v.: 0,3 cm, elkalapált végének sz.: 0,5 cm (PM ltsz. 2012.73.1.) *[8. tábla 5]*.

5.3. ÉRTÉKELÉS

A felsorolt leletek alapján szépen kirajzolódik egy nagyobb méretű, a 11. század középső harmadában már biztosan használt temető jelenléte a Szelidi-tó mellett elhelyezkedő várhegyen. A rendelkezésre álló adatok alapján ugyanakkor az már nem dönthető el, hogy a múzeumba került leletek egy 11. századi falusi temetőt, vagy egy templom körüli temető legkorábbi sírjait jeleznek. Az azonban sajnos nyilvánvaló, hogy a temető területének egy része mára teljesen megsemmisült. Az előkerült leletek alapján az elmúlt században számos sír pusztulhatott el, amely temetkezések leletanyaga megfigyelések hiányában csak mint szórványlelet értelmezhető. A tárgyak méretét, kialakítását, anyagát, valamint díszítését megvizsgálva ugyanakkor néhány lelet esetében feltételezhető, hogy azonos sírból láttak napvilágot. Ilyen többek között az 1905-ben múzeumba került két állatfejes karperec, valamint a 81.4.7., 81.4.9–10. és 81.4.15–16. leltári számokon őrzött S-végű karikapárok.

5.4. GYŰJTEMÉNYI ADATOK

Lelőhelyre vonatkozó adatok: MNM RA 181.D.III, MNM RA H.1222, MNM leltárkönyv 1904–1908, 37.

Leletanyag: Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum ltsz. 12/1905.1–3., 12/1905.9.; Dunapataj, Pataji Múzeum ltsz. 81.4.5–16., 2012.31.1, 2012.32.1, 2012.73.1

5.5. IRODALOM

HAMPEL 1906, 81; HAMPEL 1907, 163; MÁRTON 1910, 197; FÉK Nr. 255.; KUSTÁR–LANGÓ 2003, 40.

[170] A lelet mellett található cédula alapján 2005-ben egy raktárrendezés alkalmával, egy doboz aljából került elő a tárgy.

[171] Szürke színű, helyenként kissé mattos felülete alapján ugyanakkor felmerült, hogy a tárgy nem ezüstötvözet, hanem egyszerű réz alapú ötvözet, amelynek felületét valamilyen ón-ólom bevonat borítja.

[172] Kísérőcédulája alapján a tárgy 1961 nyarán került a múzeum gyűjteményébe Szelid-Várdombról.

6. HAJÓS-ÉRSEKHALOM – *Varga Sándor*

6.1. LELETKÖRÜLMÉNYEK

1978-ban Hajóstól délre, az 54. számú főúttól keletre fekvő Érsekhalma északnyugati szélén, a mai József Attila utcában új, emeletes lakóházak építése során, a tereprendezés közben csontvázas sírok kerültek elő *[25. kép]*. Miután értesült a múzeum a lelőhelyről és az ott folyó munkákról, a helyszínre Kőhegyi Mihály szállt ki, aki megállapította, hogy a 10–11. századi köznépi temető majdnem teljesen elpusztult. A földmunka során mintegy 40-50 sírt tettek tönkre, s mindössze csak 4 temetkezést sikerült megmenteni, amelyek egyikéből bronz karperec került elő.

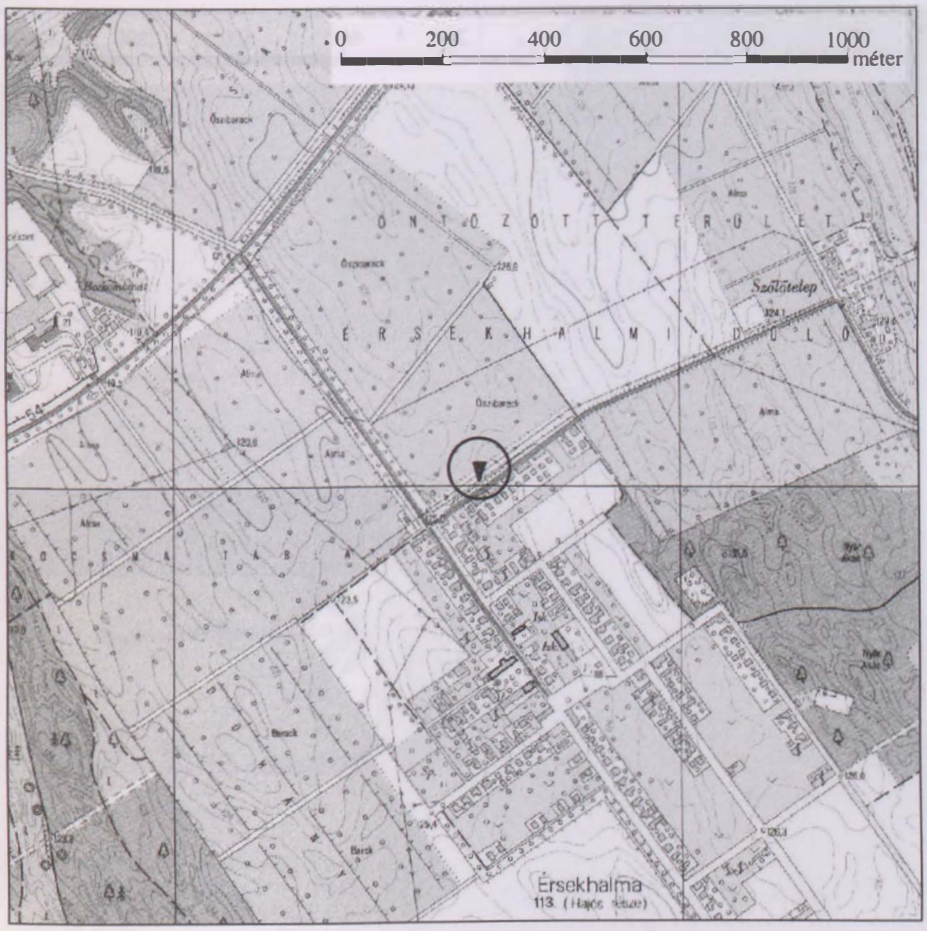

25. kép. Hajós-Érsekhalom (1:10 000)

6.2. LELETLEÍRÁS[173]

1. Háromrét hajtott bronzszálból sodrott, hurkos-kampós záródású *karperec* nagyobb töredéke. Átm.: 7,6 cm, bronzszálak v.: 0,2 cm, s.: 8,81 g (TIM ltsz. 2012.1.1.) *[8. tábla 6]*.

[173] A lelőhelyen megmentett 4 temetkezésről a múzeumi adattárakban semmilyen leírást, dokumentációt nem találtam, így a rövid jelentésben megfogalmazottakon kívül nem rendelkezünk egyéb adattal a sírokról.

6.3. ÉRTÉKELÉS

Kőhegyi Mihály rövid jelentéséből mindössze annyi állapítható meg a lelőhely kapcsán, hogy egy nagyobb sírszámú, a 10–11. században belül pontosabban nem keltezhető, köznépi jellegű temető pusztult el.

A II. katonai felmérés (1806–1869) és a jelenlegi állapot (1:10000 térkép, műholdkép) összevetésével a temető egykori földrajzi környezetére, illetve helyzetére kaphatunk némi adatot *[26. kép]*. A katonai felmérésen a József Attila utcával és az emeletes lakóházakkal érintett területen egy kisebb, ÉNy–DK-i irányú domb látható. E dombnak a sírokat is tartalmazó déli, délkeleti részét pusztíthatták el az építkezés megkezdése előtt. Kérdéses ugyanakkor, hogy a domb északnyugati részét mennyire érintette a tereprendezés, illetve a ma mezőgazdasági műveléssel érintett részeken maradtak-e még temetkezések.

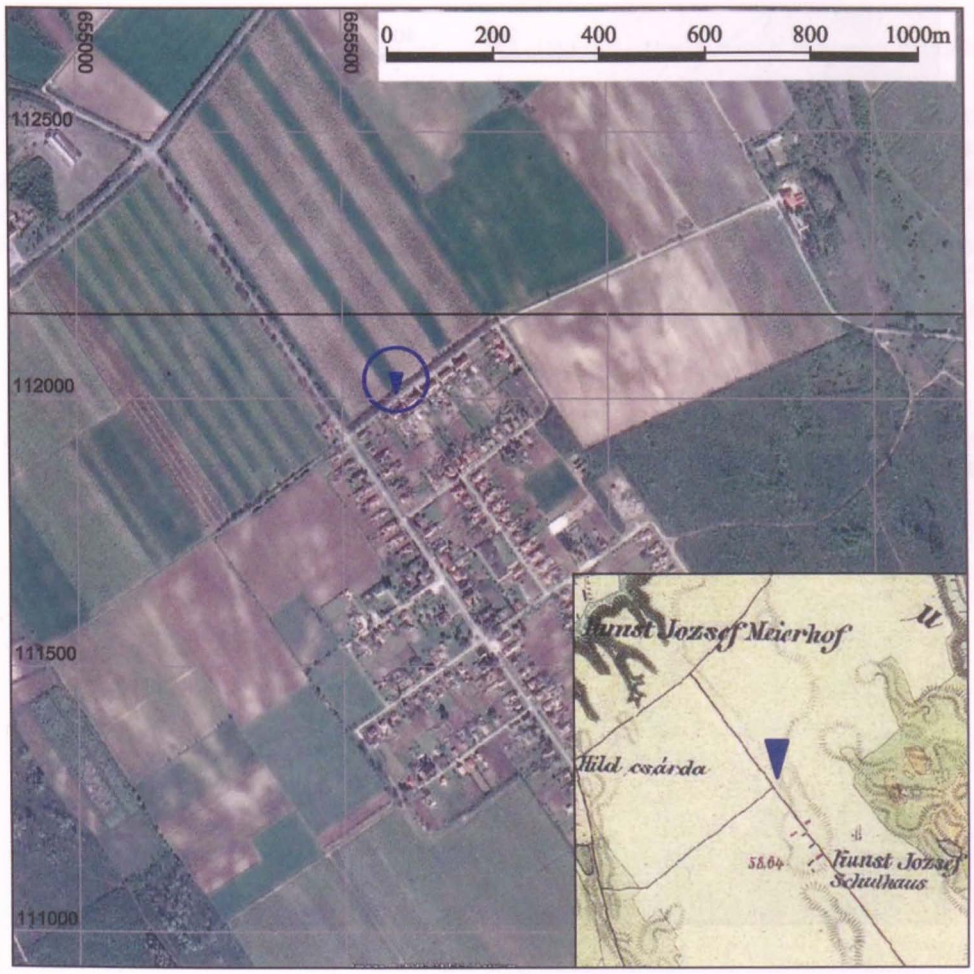

26. kép. A lelőhely pozíciója a műholdképen és a II. katonai felmérésen (1806–1869)

6.4. GYŰJTEMÉNYI ADATOK

Leletanyag: Baja, Türr István Múzeum ltsz. 2012.1.1.

6.5. IRODALOM

Kőhegyi 1979, 92; H. Tóth 1990, 176.

7. HAJÓS-HÁZTÁJI FÖLDEK – *Varga Sándor*

7.1. LELETKÖRÜLMÉNYEK

1978-ban, a Baját Kecskeméttel összekötő 54. számú főút nyugati oldalán, közvetlenül a hajósi leágazástól keletre, ismeretlen körülmények között Géza (1074–1077) és I. László (1077–1095) pénzei kerültek elő *[27. kép]*. A lelőhely átvizsgálását Kőhegyi Mihály és Nagy Ádám végezte el, aminek során azonban a műszeres kutatás ellenére sem került elő újabb lelet.

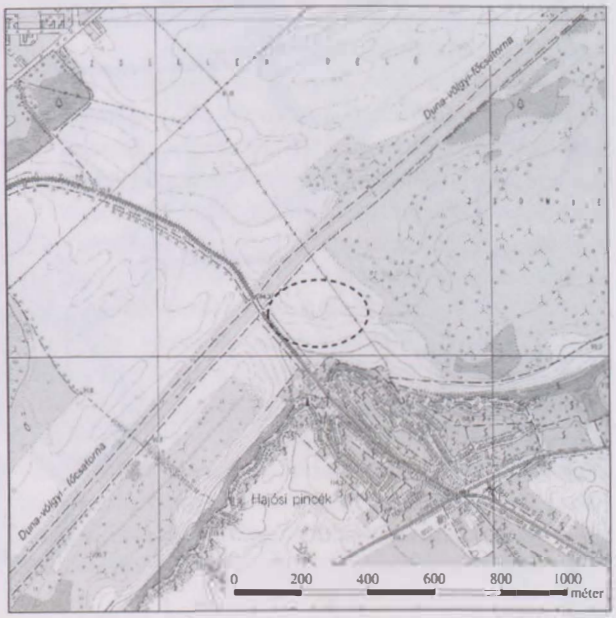

27. kép. Hajós-Háztáji földek (1:10 000)

7.2. LELETLEÍRÁS

A lelőhelyről említett érmék nyomára nem akadtam.

7.3. ÉRTÉKELÉS

A lelőhelyről ismert, 11. század második feléből származó érmékről elég kevés információnk van. A jelentés alapján a múzeumba került érmék pontos számát sem ismerjük (minimum 2 darab). Ebből kifolyólag a szórványként megismert érmék egyaránt származhattak temetkezésből,[174] illetve településről vagy esetleg elrejtett kincsleletből. Ugyanakkor nem zárhatjuk ki annak lehetőségét sem, hogy a leletek nem a lelőhelyként meghatározott területről láttak napvilágot. Ezt megerősíteni látszik, hogy az ismeretlen körülmények között előkerült tárgyak feltételezett helyén sikertelen volt a terület fémkeresős vizsgálata.

7.4. GYŰJTEMÉNYI ADATOK

Lelőhelyre vonatkozó adatok: KJM RA 90. 681.

7.5. IRODALOM

H. Tóth 1990, 176.

[174] Amennyiben sírokból láttak napvilágot, mint halotti obulus egyaránt jelezhetnek pogány, soros temető végét, vagy egy templom körüli temető legkorábbi rétegét.

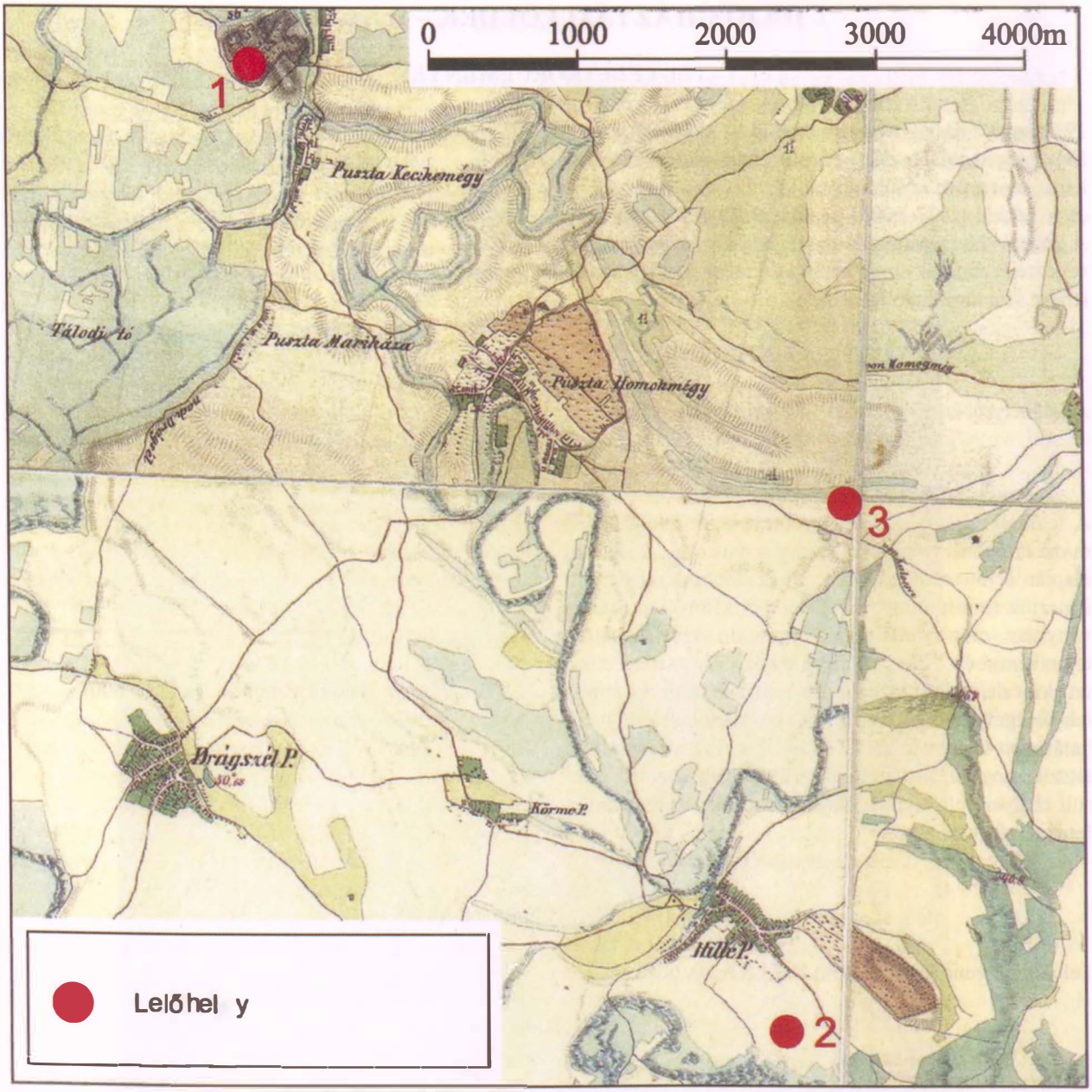

30. kép. Homokmégy határába eső lelőhelyek a II. katonai felmérésen (1806–1869): 1. Homokmégy-Halom, 2. Homokmégy-Hillye, 3. Homokmégy-Székes

8. HOMOKMÉGY-HALOM – *Varga Sándor*

8.1. LELETKÖRÜLMÉNYEK

1951-ben, Kalocsától keletre, a Kalocsa–Kiskőrös közötti műút halomi elágazásánál található dombon homokbányát nyitottak.[175] A mai Homokmégytől északnyugatra fekvő Halomdomb a környezetéből kiemelkedő két, egymáshoz közel elhelyezkedő, kör alakú dombból tevődik össze. Északkeleti része a magasabb, a tengerszint feletti magassága 106 méter. A homokbányát a domb kisebbik, délkeleti területén nyitották, ahol hosszúkás patkó alakban, mintegy 7-8 méter vastagságban bányászták a homokot *[28–29. kép]*.[176] A kitermelés megkezdése után nem sokkal előkerült az első 10. századi temetkezés, amelynek anyagát teljesen összezúzták a homokot kitermelő munkások.[177] A lelőhelyre ekkor Laszczik Ernő, megbízott múzeumigazgató szállt ki, aki felvilágosította az ott dolgozókat, hogy amennyiben újabb sír kerül elő, azonnal értesítsék a múzeumot. Erre 1952. január 8-án került sor, amikor rábukkantak a 2. sírra. Laszczik Ernő másnap reggel, január 9-én ment ki a lelőhelyre, hogy az irányítása mellett kibontsák a temetkezést. A sír feltárását, majd felszedését és múzeumba szállítását végül január 11-én végezte el.[178] A következő temetkezés január 25-én látott napvilágot, amit szintén Laszczik Ernő mentett meg.[179] Ezt követően a veszélyeztetett lelőhelyet és a leleteket jelentették a Múzeumok Országos Központjának. Ennek eredményeként február 11-én Sós Ágnes végzett egy rövid leletmentést, miután a munkások félig kibontottak egy újabb temetkezést.[180] A lelőhelyen ezt követően kisebb-nagyobb megszakításokkal ugyan, de tovább folytatták a homokkitermelést. Május közepén Komáromy József kecskeméti múzeumigazgató utazott a helyszínre, hogy a kitermeléssel veszélyeztetett mintegy 60 m²-nyi területet feltárja. A néhány napos ásatás eredménye 3 újabb 10. századi sír volt, illetve több őskori objektum.[181] Az utolsó temetkezés, amelyről adatunk van 1952. október 6. és 10. között került feltárásra. Ekkor Mérey Kádár Ervin 40 m²-i területet kutatott meg.[182] Ezt követően újabb sír előkerüléséről már nem tudunk.

28. kép. Homokmégy-Halom (1:10 000)

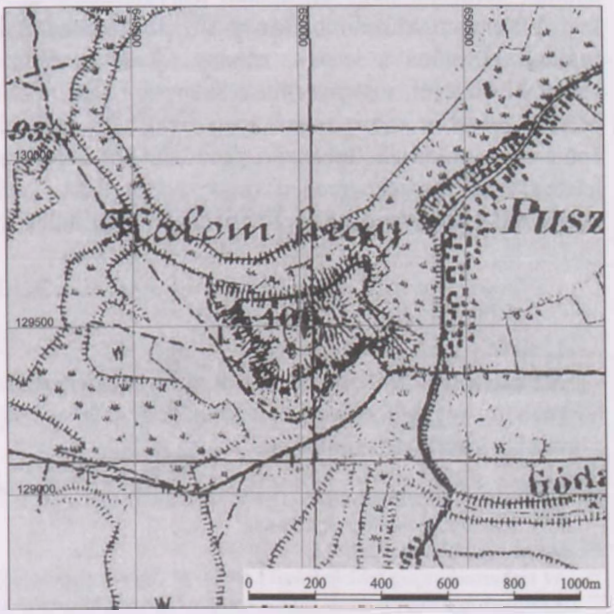

29. kép. Homokmégy-Halom a III. katonai felmérésen (1869–1887)

175 MNM RA 302.K.IV.
176 MNM RA XIV.366/1961.
177 MNM RA 302.K.IV.
178 MNM RA 302.K.IV. – Laszczik Ernő, a január 15-én írodott jegyzőkönyvében a sír mellékleteként néhány őskori tárgyat (bronzkés és -lándzsa, valamint kerámia) is leírt, amit a későbbiekben Sós Ágnes pontosított (KJM RA 69.221; MNM RA 173.H.II.).
179 KJM RA 69.271; MNM RA 47.H.I.
180 KJM RA 69.221; MNM RA 173.H.II.
181 MNM RA XIV.366/1961.
182 MNM RA XIV.366/1961.

A sírokból megmentett, illetve a leletmentések során előkerült leletanyag kálváriája az ásatásokat követően tovább folytatódott. A Laszczik Ernő és Sós Ágnes által megmentett sírok (2–4. sír) leleteit restaurálásra a Magyar Nemzeti Múzeumba szállították, ahol a leletegyüttesről fényképeket is készítettek *[9–12. tábla]*,[183] míg az embertani anyag az Embertani Tárba került.[184] A Komáromy József által feltárt 3 temetkezés (5–7. sír) antropológiai anyagát, valamint a 6. (5.) sír mellékleteit a kalocsai múzeumba szállították, míg a 7. (6.) sír leletanyagát Komáromy Kecskemétre vitte, hogy lefotóztassa.[185] A kalocsai múzeumba került embertani leletek ezt követően szintén felkerültek Pestre, míg a 7. sír leletegyütteséből csak a tegezszájat díszítő csontlemezek kerültek a Nemzeti Múzeumba, egy későbbi időpontban. Az októberben, Mérey Kádár Ervin jelenlétében kibontott utolsó sír (8. sír) anyagával kapcsolatban viszont semmilyen információnk nincs. A kalocsai múzeumban mindössze a két karperec található meg, a többi tárgy elkeveredett, vagy elveszett az idők folyamán. A sír embertani anyaga ugyanakkor szintén az Embertani Tárba került.[186] A sírokból származó állatcsontokról szintén nem rendelkezünk semmilyen adattal; kérdéses, hogy egyáltalán begyűjtötték-e azokat. A Nemzeti Múzeumba került sírmellékletek restaurálását követően a leletek, néhány töredékes csontlemez kivételével, visszakerültek Kalocsára. Ez utóbbi helyen, mivel a múzeumnak még nem volt állandó épülete, a raktárak többszöri költöztetése során a leletegyüttes összekeveredett más honfoglalás kori leletekkel (elsősorban a Kecel-Lehoczky tanya lelőhely anyagával, illetve ismeretlen lelőhelyű, egyébként is szórvány anyagokkal), illetve egy részük a megfelelő kezelés és tárolás hiányában egyszerűen tönkremehetett, elporladt.[187] A múzeumi törzsanyag, közte a Halomról származó honfoglalás kori leletek beleltározását végül Vékony Gábor és Vadász Éva 1964-ben végezte el,[188] amit azután Biczó Piroska vezetett fel a papír alapú leltárkönyvbe.[189] A Nemzeti Múzeumban maradt faragott csontlemezek 1964-ben Dienes Istvánhoz kerültek, mint ismeretlen eredetű tárgyak.[190] A kérdéses csontlemezek lelőhelyének beazonosítására végül 1989-ben került sor, amikor Horváth M. Attila, akkori végzős régészhallgató a szakdolgozatához kapcsolódó kérdései során megmutatta Dienes Istvánnak a halomi temető 7. (6.) sírjáról készült sírlap másolatát.[191] Ezt követően több cikk és tanulmány is foglalkozott a lelőhellyel és annak környezetével,[192] illetve a rovásfeliratos csontlemezzel,[193] de az ígéretekkel ellentétben a lelőhely teljes közlése nem készült el.[194]

A lelőhely tárgyainak beazonosítását, illetve az egyes sírok anyagának elkülönítését az 1964-es leltározásukat követően több-kevesebb sikerrel Horváth M. Attila kísérelte meg. Véleménye szerint a részletes dokumentáció hiányában egy-egy tárgy kivételével nincs mód a leletek többségénél a pontos azonosításra.[195] Ennek ellenére, munkám során szembesültem azzal, hogy a lelőhelyről megjelent publikációk, a Viski Károly Múzeumban őrzött honfoglaló leletanyag, az ásatásról fellelhető teljes dokumentáció, valamint a Nemzeti Múzeumban található üvegfotók alapján további tárgyak azonosítása lehetséges, illetve néhány lelet előkerülése valamelyest szűkíthető a sírokon belül is.

8.2. SÍRLEÍRÁSOK

1. sír[196]

A temetkezés 1951 nyarán került elő homokkitermelés közben. Anyagát teljesen összezúzták és széthordták a homokot kitermelő munkások.[197]

2. (1.) sír (1952. január 8–11.)

Laszczik Ernő leírása alapján az É–D tájolású[198] temetkezés, a mintegy 130 cm vastag humuszrétegben fe-

183 A tárgyakról készült felvételeket a MNM Adattára őrzi a 2481N–2484N adattári számon.

184 KJM RA 69.221; MNM RA 173.11.11.

185 MNM RA XIV.366/1961.

186 Az embertani anyag feldolgozását Lipták Pál végezte el, példás gyorsasággal (Lipták 1953, 277–287.)

187 A tárgyak egy része például nem is került a Nemzeti Múzeumba restaurálásra, állagmegóvásra.

188 Vö. Vékony 1992, 542.

189 A Viski Károly Múzeum régészeti leltárkönyvében legalábbis a leltározó nevénél Biczó Piroska neve szerepel.

190 Dienes 1992, 537; Dienes 1994, 168.

191 Dienes 1992, 538; Dienes 1994, 171–172.

192 Horváth M. 1996, 312–314; Horváth M. 1996a, 125–147; Horváth M. 1998, 73–78; Horváth M. 1998a 135–150.

193 Dienes 1992, 537–541; Vékony 1992, 542–546; Vasil'ev 1992, 547–548; Vasil'ev 1994, 181–191; Dienes 1994, 167–180.

194 Vö. Horváth M. 1996a, 18. jegyzet.

195 Horváth M. 1996a, 127.

196 A temetkezéseket előkerülésük sorrendjében láttam el sírszámmal. Miután a dokumentációban az 1951-ben feldúlt sír nem kapott külön számot, az általam használt sírszámozás eltér az adattári anyagban szereplőktől. Az eredeti sírszámot zárójelben tüntetem fel. Az embertani anyag újbóli átnézését és vizsgálatát Maresik Antónia végezte el, akinek ezúton is szeretném megköszönni munkáját!

197 MNM RA 302.K.IV.

198 Laszczik Ernő mindkét, általa megfigyelt temetkezés tájolását É–D-nek határozta meg. A sírok iránya azonban nagy valószínűséggel a Sós Ágnes által dokumentált sír irányával egyezett (ÉNy–DK).

küdt, amely alatt laza futóhomok volt.[199] A sírban 40-50 év körüli nő csontvázа nyugodott.[200]

Mellékletei:

1. Korrodált *vaskengyel* a derék környékéről. A kengyel ma már azonosíthatatlan. A Nemzeti Múzeumban készített tárgyfotókon ugyanakkor szerepel egy közel kerek alakú, fordított trapéz formájú függesztőfüllel ellátott, korrodált vaskengyel, ami akár tartozhatott e sírhoz is, de a 4. sír melléklete is lehetett *[12. tábla 4]*.[201]

A sír betöltéséből több kora vaskori lelet is előkerült, amelyeket Laszczik Ernő a sír mellékleteiként írt le (bronztőr, dárdafej, edénytöredékek).[202]

3. (2.) sír (1952. január 25.)

T.: É–D. A sírban háton fekvő, nyújtott testhelyzetű, viszonylag jó megtartású, *juvenis* korú (kb. 16-18 év körüli) férfi csontvázа nyugodott.[203] Embertani típusa turanid. A sírról készített vázlat alapján a csontváz jobb oldala mellett feküdt a részleges lócsontváz *[31. kép]*.

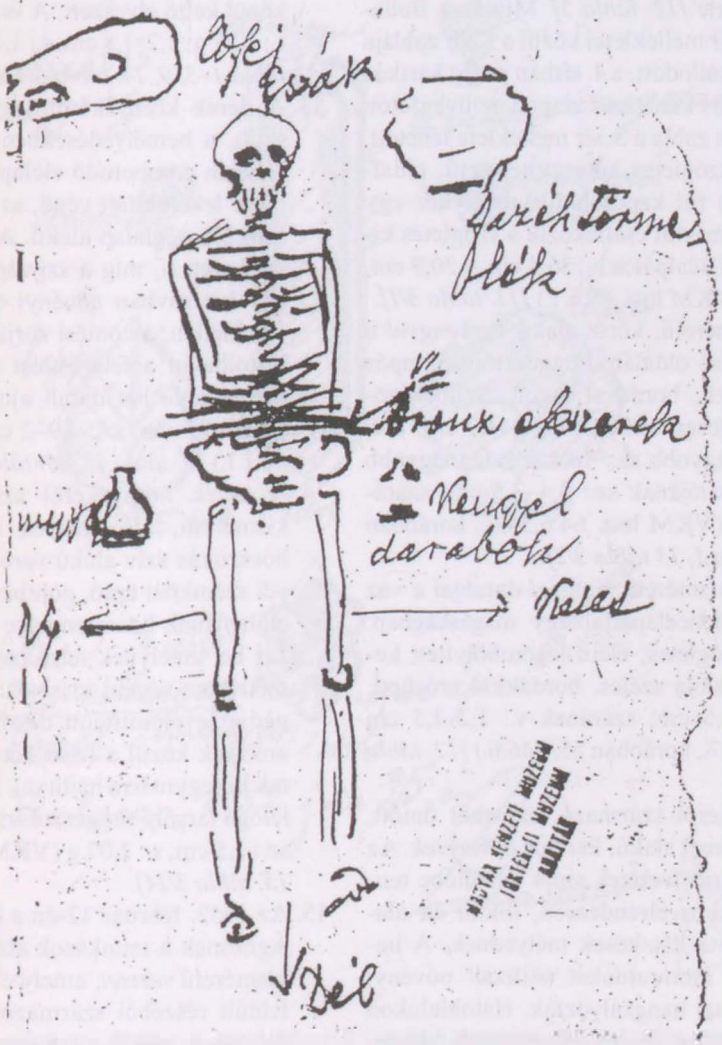

31. kép. Homokmégy-Halom 3. sír: Laszczik Ernő vázlatrajza a sírról

199 MNM RA 302.K.IV.

200 A begyűjtött vázcsontok alapján vázhossza 157 cm (Lipták 1953, 283). Az Embertani Tárba került koponya és vázcsontok újbóli vizsgálatát nem tudtuk elvégezni, miután azok nem kerültek elő a lelőhely embertani anyagát tartalmazó dobozokból.

201 Mindkét sír megmaradt egy-egy db kengyelét a munkások találták meg és adták át a helyszínre kiérkező múzeumi szakembereknek.

202 MNM RA 302.K.IV. – A leletek pontos keltezését Cs. Sós Ágnes javította (KJM RA 69.221.; MNM RA 173.H.II.).

203 A csontvázból csak a koponya került az Embertani Tárba, amely alapján Lipták Pál *juvenis* (kb. 20 év körüli) nőként (?) határozta meg a sírban fekvő vázat (Lipták 1953, 283). A sírból előkerült leletek, azok közül is elsősorban a derék körül talált övveretek és szíjvég, valamint

A lókoponya a vázra merőlegesen, az emberi koponya közelében helyezkedett el. A Laszczik Ernő által készített vázlat és a későbbiekben pontosan rögzített tájolások alapján a lókoponya a délnyugati irányba nézett. A ló lábszárcsontjairól ugyanakkor semmilyen adattal nem rendelkezünk.

Mellékletei:

1. *Vaszabla.* Síron belüli pontos helyzetéről és típusáról (karikás vagy oldalpálcás?) semmilyen adat nem maradt fent.[204] A Nemzeti Múzeumba került vastárgyak között ugyanakkor szerepel egy csuklós szájvasú, oldalpálcás zabla fele *[12. tábla 5]*. Miután a Budapestre került 2–4. sír mellékletei közül a 2. sír zablája még a találáskor elkallódott, a 4. sírban pedig karikás csikózabla volt, ezért kizárásos alapon az üvegfotón szereplő oldalpálcás zabla a 3. sír melléklete lehetett. A zabla szájvasa szögletes keresztmetszetű, oldalpálcájához D alakú fül kapcsolódik, amelyhez egy lemezes nyakon keresztül csatlakozik a szögletes kialakítású szíjtartó. Oldalpálca h.: 16,4 cm, v.: 0,9 cm, szájvas h.: 10 cm (VKM ltsz. 89.6.1.) *[13. tábla 3/1]*.
2. Ép, korrodált, kisméretű, körte alakú *vaskengyel* a jobb combnyak külső oldalán. Függesztőfüle trapéz alakú, talpalója ívelt, bordával tagolt. Szíjbefűzője a korróziótól teljesen eltűnt. Mag.: 11,9 cm, belmag.: 7,7 cm; legnagyobb sz.: 10,4 cm, legnagyobb belsz.: 7,6 cm; talpalójának sz.: 3,4–3,5 cm, szárának v.: 1,2–1,4 cm (VKM ltsz. 64.6.34.6., korábban 55.4.40.8.) *[12. tábla 1, 13 tábla 3/2]*.
3. Erősen töredékes, kisméretű *kengyel* darabjai a váz bal oldalán, a medencelapáttal egy magasságban. Vastagabb szára szögletes, élein legömbölyített keresztmetszetű, talpalója széles, bordákkal erősített. Talpalójának sz.: 3,5 cm, szárának v.: 1,2–1,5 cm (VKM ltsz. 64.6.34.7., korábban 55.4.46.6.) *[12. tábla 2, 14. tábla 3/3]*.
4–8. A derék környékéről származó, ezüstből öntött, függőleges állású, levél alakú, karéjos *övveretek*. Az erősen kopott és sérült veretek sima felületébe tengelyesen szimmetrikus elrendezésű, finom ék alakú bevágások alkotta díszítések mélyednek. A bemélyített egyszerű motívumokat (stilizált növényi szárak?) aranyozással hangsúlyozták. Hátoldalukon a felerősítést szolgáló, a verethez forrasztott három, befelé hajlított nittszeg. Az öt veret közül már csak négy darab van meg. A veretek méretei: 3×2,2 cm, s.: 2,31 g; 2,9×2,2 cm, s.: 2,02 g; 3×2,3 cm, s.: 1,91 g; 1,9×2,1 cm, s.: 1,39 g (VKM ltsz. 66.1.3.) *[9. tábla 12–16, 14. tábla 3/4–7]*.
9–12. A derék környékéről származó, ezüstből öntött, vízszintes állású, levél alakú, karéjos *övveretek*. Az erősen kopott és sérült veretek sima felületébe tengelyesen szimmetrikus elrendezésű, finom, ék alakú bevágások alkotta díszítések mélyednek. A bemélyített egyszerű motívumokat (stilizált növényi szárak?) aranyozással hangsúlyozták. Az ép példány hátoldalán a felerősítést szolgáló, a verethez forrasztott három nittszeg csonkja. A múzeumba került négy veret közül kettő elveszett. A veretek méretei: 3,4×2,1 cm, s.: 2,77 g; 2,2×1,8 cm, s.: 1,11 g (VKM ltsz. 66.1.2.) *[9. tábla 1–3, 9, 14. tábla 3/8, 15. tábla 3/12]*.
13. A derék környékéről származó, kéregöntéssel készült, a bemélyedésekben aranyozott *ezüst szíjvég*. Enyhén domborodó előlapjának középső, díszítetlen része lekerekített végű, az alsó rész irányában kissé szűkülő, téglalap alakú. A középmezőt kettős árkolás keretezi, míg a szíjvég peremén és felső részén egy kis sávban növényi díszítés található. Pereme egyenetlen, az öntési sorját nem távolították el róla. Hátoldalán a felerősítést szolgáló, a veret síkjából kiemelkedő hat darab nittszeg, illetve azok csonkja. H.: 7,5 cm, sz.: 1,9–2 cm, s.: 10,64 g (VKM ltsz. 66.1.1.) *[9. tábla 11, 15. tábla 3/13]*.
14. A derék környékéről származó, ezüstből öntött, kisméretű, alsó részén kissé sérült (megrepedt) hosszúkás szív alakú *veret*. Elhegyesedő alsó végével szemközt apró, gömbszerű kidudorodás. A veret előlapjának hossztengelye és két széle enyhe szöget zár be, amelynek felső harmadát tengelyesen szimmetrikus, végein visszakunkorodó inda, alsó részét pedig levélmotívum díszíti. Hátoldalán 3 nittszeg, amelyek közül a felső kettőt szalagfülként alakítottak ki (egymásra hajlítva). A veret eredetileg az övről lelógó tarsoly függesztőszíját díszíthette. M.: 2,1 cm, sz.: 1,5 cm, s.: 2,07 g (VKM ltsz. 66.1.4.) *[9. tábla 10, 15. tábla 3/14]*.
15. Az 1952. február 12-én a helyszínre érkező Cs. Sós Ágnesnek a munkások átadtak egy ezüstből öntött, kisméretű *veretet*, amely elmondásuk alapján a 4. sír feldúlt részéből származott.[205] A veret formáját és díszítését tekintve teljesen megegyezett a Laszczik Ernő által megfigyelt és begyűjtött 3. sír 14. mellékleteként leírt tarsoly függesztőszíját díszítő verettel. Bár a dokumentációban a 4. sír anyagához került a veret, megvizsgálva a körülményeket való-

a kisméretű kengyel alapján ugyanakkor felmerült, hogy a sírban fiúgyermek vagy fiatal férfi nyugodott. A koponya újbóli vizsgálata során Marcsik Antónia megerősítette, hogy a temetkezésben fiatal férfi is nyugodhatott, de hangsúlyozta, hogy miután fiatal egyénről van szó, a nemet egyértelműen nem lehet megállapítani. A leletanyag ugyanakkor véleményem szerint döntően bizonyítja a sírban nyugvó nemét.

[204] A tárgyat Laszczik Ernő nem említi és a mellékelt rajzokon sem szerepel. Sós Ágnes ásatási jelentésében viszont a sír mellékleteinek leírását a vaszablával kezdi (KJM RA 69.221.; MNM RA 173.H.II.).

[205] A munkások beszámolója alapján a kérdéses sírban nem volt több ilyen veret (KJM RA 69.221, MNM RA 173.H.II.).

színűsíthetjük, hogy eredetileg az a 3. sír melléklete volt *[11. tábla 2]*.[206]

16–21. A derék környékéről származó rozettás fejű *szegecsek/veretek*. A leletek elvesztek, csak a Nemzeti Múzeumban készített fotó és Laszczik Ernő rajza utal a tárgyak egykori meglétére *[9. tábla 4–8a, b, 32. kép]*.[207] Hasonló kialakítású tárgyak előfordulnak íjtegez vereteiként, pártadíszként és csizmaveretként is, de jelen esetben valószínűleg a tarsoly függesztőszíjához tartoztak.

22. Laszczik Ernő, a sír leleteit bemutató vázlatrajzán szerepel egy kúp/gúla alakú *fülbevaló/csüngő [32. kép]*. A tárgy elveszett, már a restaurálásra a Nemzeti Múzeumba vitt tárgyakról készült fotókon sem szerepelt. A lelet sírhoz való tartozása kérdéses.

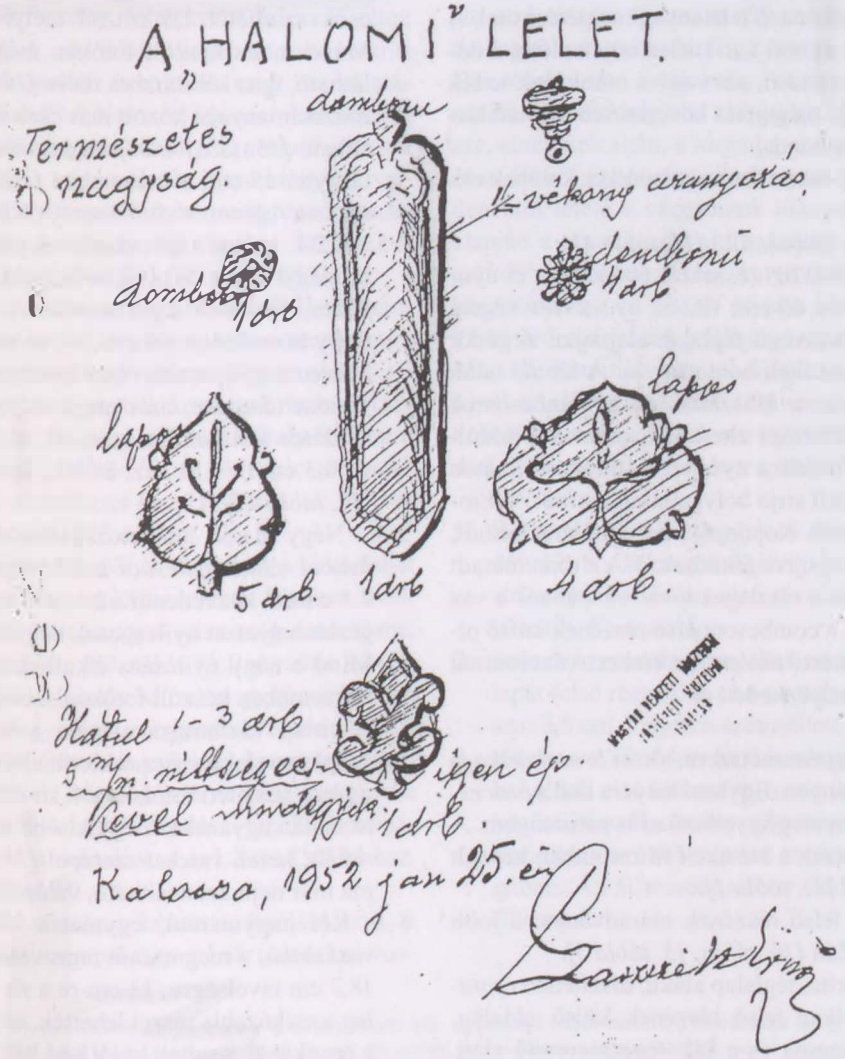

32. kép. Homokmégy-Halom 3. sír: Laszczik Ernő vázlatrajza a sírból előkerült leletekről

[206] Mindkét temetkezést a munkások találták meg, aminek következtében a múzeumba került leletek egy részénél a síron belüli pontos helyzet nem volt dokumentálható, továbbá valószínűsíthető, hogy a megtalált leletek (főként az czüst övveretek) igencsak hiányos példányszámban kerültek átadásra. A leletek pontos helyének megfigyelése és rögzítése ellenére azonban megállapítható, hogy amíg a Laszczik Ernő által részben megfigyelt 3. sírból több olyan lelet előkerült (többféle verettípus, szíjvég) a derék tájékáról, ami az egykori övre, illetve tarsolyra utalt, addig a 4. sírból – a munkások által utólag beszolgáltatott vereten kívül – nem ismerünk egy darab veretet sem. Ez utóbbi azért is érdekes, mivel a Cs. Sós Ágnes által dokumentált sír alsó részét bolygatták meg, a derék környéke részben bolygatatlan maradt. Ezen a részen a sírlap alapján mindössze egy szögletes vascsat került elő. Az apró veret 3. sírhoz való tartozását erősíti továbbá, hogy a két példány szinte teljesen azonos kialakítású és díszítésű.

[207] A fényképen összesen 6 darab ilyen rozetta alakú szegecs/veret látható, míg a Laszczik Ernő által készített vázlatrajzon 5 darab került lejegyzésre, amelyeket díszítésük alapján két eltérő típusba sorolt.

23. A sírból kisebb-nagyobb méretű *textilmaradványok* is előkerültek. A vászonkötésű lenvásznak közül három különböző sűrűségű szövetrészletet lehet elkülöníteni. A töredékek közül két esetben megállapítható, hogy két különálló szövetdarabot varrtak össze, amelyet az eltérő szálirányok is megerősítenek (VKM ltsz. 64.6.51.) *[9. tábla 17]*.[208]

24. A állkapocs jobb oldalán, valamint az ennek megfelelő koponyaalapi területen található zöld folt további, a sírból származó leletanyag meglétére utal. A feltételezhetően nyitott karikaékszer jelenlétét a dokumentáció nem említi, azt vagy a munkások tették el, vagy a gyenge megtartás következtében a találáskor teljesen szétporladt.

A sír betöltéséből őskori kerámiatöredékek kerültek elő.

4. (3.) sír (1952. február 12.) *[15. tábla 4]*

T.: ÉNy–DK 300–120° (északtól 60°-kal tér el nyugatra), sz.: 80 cm, m.: 65 cm, vh.: az *os sacrum* végéig 92 cm. A lekerekített végű téglalap alaprajzú sírgödör délkeleti felét a munkások bontották ki. A lábnál talált lókoponyát kidobták, a lábszárak és a combcsontok mentén talált mellékleteket eltették, a csontokat feldúlták. A medencétől felfelé a nyújtott testhelyzetű, háton fekvő, 30-35 éves férfi sírja bolygatatlan maradt.[209] Embertani típusa turanid. Koponyája bal oldalára fordult, karjai a test mellett nyújtva feküdtek.[210] A sírban maradt zablakarikák alapján a részleges lovastemetkezés a váz jobb oldala mentén, a combcsont alsó részének külső oldala és a sírvég közötti részen, az emberi vázcsontnál kissé magasabban helyezkedett el.

Mellékletei:

1. Vékony, kerek keresztmetszetű, törött *bronzkarika*, a jobb csecsnyúlványon. Egykori helyére utal a *processus mastoideus*on megfigyelhető erős patinanyom. A tárgy elveszett, csak a Nemzeti Múzeumban készült fotókon szerepel *[11. tábla 1]*.
2. Nyiltartó *tegez* felső részének maradványa, a jobb alkar külső oldalán *[10. tábla, 15. tábla 5]*.

2/1. Tegezfedelet borító, téglalap alakú, díszítetlen *csontlemez* a jobb alkar felső részének külső oldalán, részben a nyílcsúcsok és a 2/2. tegezmerevítő alatt. Csiszolt felületével feküdt a földön, h.: 9 cm, sz.: 4,2–4,4 cm. A tárgy elveszett, csak a Nemzeti Múzeumban készült fotókon szerepel *[10. tábla 1, 15. tábla 5]*.

2/2. A tegezszáj bal oldalának hosszanti *merevítőpálcája* és a hozzá kapcsolódó, ívelt kialakítású, keskeny *keresztpánt* a tegezbe helyezett nyílcsúcsok felett kb. 2,5 cm-re. A tárgy darabjai elvesztek, csak a Nemzeti Múzeumban készült fotókon szerepelnek *[10. tábla 2–6]*.

2/3. A 2/2. melléklet keskeny keresztpántjának folytatásaként előkerült apró *vastöredék [15. tábla 5]*.

2/4. A tegez oldalát merevítő akasztófüles *oldalpálca* a jobb alkar középső és alsó részének külső oldalán, részben a 2/2. tegezmerevítő alatt, a nyílcsúcsok szintjétől 1,6 cm-rel mélyebben. A Nemzeti Múzeumban készült fotókon még a teljes tegezfül látható, igaz két darabra törve *[10. tábla]*, a kalocsai múzeum anyaga között már csak a tárgy fele azonosítható *[16. tábla 4/2/4]*. A dokumentációban adatolt tárgyh.: 15 cm, a múzemban található tárgy h.: 7,8 cm, sz.: 1,8 cm, v.: 0,7–1 cm (VKM ltsz. 64.6.39.).

2/5. A 2/4. számú tegezvasalattal párhuzamosan, attól mintegy 4 cm távolságra helyezkedett el egy töredékes, korrodált *tegezvasalás*. A leírólap alapján a tárgy hosszúsága: 10 cm *[10. tábla]*. A Viski Károly Múzeum gyűjteményében fellelhető egy apró tegezvasalat töredéke, ami nagy valószínűség szerint a kérdéses lelethez tartozott. H.: 5,7 cm, sz.: 1,4 cm, v.: 0,3 cm (VKM ltsz. 89.6.1., korábban 55.4.50.10.) *[16. tábla 4/2/5]*.

3–6. Négy darab összerozsdásodott, rövid vágóélű, deltoid alakú *nyílcsúcs* a 2/2. tegezvasalat alatt kb. 2,5 cm-re, közvetlenül a 2/1. jelű csontlemezen. A tegezbe helyezett nyílcsúcsok hegyükkel felfelé álltak. Mind a négy nyílcsúcs elkallódott, csak a Nemzeti Múzeumban készült fotókon szerepelnek *[10. tábla]*.

7. A sírlap vázlatrajza alapján a keresztcsonton egy szögletes alakú *vascsat* került elő. A Nemzeti Múzeumban készített fotókon a 4. sír mellékleteit bemutató táblán ugyanakkor egy kisebb méretű, erősen korrodált, kerek vascsat szerepel *[11. tábla 3]*. A tárgy ma már nem azonosítható, valószínűleg elveszett.

8–9. Két nagyméretű, egymásra helyezett, korrodált *vaskarika*, a megmaradt tegezvasalatok alsó végétől 18,7 cm távolságra, 13 cm-re a sír földjétől. Eredetileg a csikózabla részei lehettek, amelynek egy részét a munkások szedték ki (VKM ltsz. 89.9.1.) *[12. tábla 6–7, 16. tábla 4/8–9]*.

A 4. sír mellékleteiként dokumentált, s a munkások által Sós Ágnesnek átadott leletek:[211]

10–11. A sírról készített dokumentáció alapján a sírban 2 db, egymástól méretben jelentősen eltérő, szilva-

[208] A textiltöredékek vizsgálatát és állagmegóvását Sipos Enikő végezte el, akinek ezúton is köszönöm munkáját! A sírból származó textildarabok részletes leírását lásd lentebb.

[209] A vázból csak a koponya került elcsomagolásra (Lipták 1953, 283).

[210] KJM RA 69.221.; MNM RA 173.H.II.

[211] A dokumentáció és a leletek alapos vizsgálata után arra az eredményre jutottam, hogy a munkások által korábban összegyűjtött leletek egy része eredetileg nem a 4. sír melléklete volt. Néhány esetben felmerül annak a lehetősége, hogy a korábban megbolygatott sírok leletanyagából is szolgáltattak vissza leleteket. Ezt látszik alátámasztani a minden bizonnyal a 3. sírból származó tarsoly függesztőszíjának

mag alakú, az íj markolatát borító *csontlemez* volt. Az 1952. február 15-i dátummal ellátott ásatási jelentésben a munkások által kiszedett íjmarkolatot borító csontlemez mellett Sós Ágnes említést tesz egy másik íjmarkolatot borító csontlemez előkerüléséről is. Leírása szerint a sírtól délnyugatra 1-1,5 méter távolságra egy késő bronzkori edénytöredékekkel keltezett tűzhely nyoma volt, amely mellett a sírhoz közelebb, mintegy 150 cm-es szakaszon hamus, pernyés, 3–7 cm vastag, leleteket tartalmazó réteg mutatkozott. A 4. sír felső rétegében a bronzkori edénytöredékek mellett került elő az íj markolatának csontborítása.[212] A Nemzeti Múzeumban készült fotókon szereplő tárgyak közül *[11. tábla 9–10]* ma már csak az egyik végén sérült, kissé hiányos, íveltebb oldala mentén hosszirányban megrepedt íjmarkolatcsont azonosítható, h.: 12 cm, sz.: 2,9 cm, v.: 0,35 cm (VKM ltsz. 64.6.79.) *[17. tábla 4/10]*.

12. Kovácsoltvas *hevedercsat* a sír betöltéséből. A Nemzeti Múzeumba került tárgyak fotóján szerepel egy nagyméretű, viszonylag jó állagú, félkör alakú, lapos keresztmetszetű vasból kovácsolt hevedercsat *[12. tábla 8]*, ami jelenleg a Viski Károly Múzeum gyűjteményében található.[213] A hevedercsat mérete: 10×7,5 cm, a csatkeret sz.: 1,8–2 cm, v.: 0,8 cm (VKM ltsz. 64.6.40.) *[17. tábla 4/12]*.
13. *Vaskengyel* a feldúlt részből. A tárgy csak a sírleírásból ismert, esetleg a Nemzeti Múzeumban készített fotók közül a 2. sírnál leírt kengyel jöhet még számításba, mint a 4. sír kengyele *[12. tábla 4]*. Bonyolítja a helyzetet, hogy a Viski Károly Múzeum gyűjteményében megtalálhatóak egy rossz megtartású, erősen korrodált kengyel talpalójának és szögletes keresztmetszetű szárainak töredékei (3 darab), ezek cédulájuk alapján a sírhoz tartoztak.[214] A talpaló bordával tagolt, talpalójának sz.: 3,25 cm, szárának v.: 1,1–1,2 cm (VKM ltsz. 89.8.1.) *[18. tábla 4/13]*.
14. A Nemzeti Múzeumban készített fotótáblákon, a vasleletek között szerepel egy másik töredékes *vastárgy* is, amiről azonban egyértelműen nem lehet meghatározni, hogy hevedercsat vagy vaszabla töredéke *[12. tábla 3]*. A tárgy nyomára nem akadtam a kalocsai gyűjteményben.

A sír betöltéséből bronzkori kerámiatöredékek kerültek elő.

5. (4.) sír (1952. május)

T.: ÉNy–DK 310–130° (ÉNy 50°), sz.: 60 cm, a sírgödör alsó részén: 45 cm, m.: 90 cm, mvh.: 92 cm. Az eredetileg 60 cm széles sírt egy őskori, tapasztott oldalú és aljú objektumba ásták bele. Az agyagtapasztást elérve, azt érintetlenül hagyva, a sírgödör 45 cm-re szűkült összsze, amelynek alján, a sárga homokon nyugodott a 20-25 éves férfi[215] csontváza. Embertani típusa turanid. Medencétől lefelé a vázcsontok hiányoztak, itt, a betöltés alapján a temetkezést valószínűleg újkori beásás bolygatta.[216] A koponyatetőn, a nyílvarrat mentén, annak a koszorúvarrathoz közeli részén kb. 0,5 cm átmérőjű, kissé érdes felszínű jelképes trepanációt dokumentált Marcsik Antónia a csontok újbóli vizsgálata során. Ezen kívül az előbbihez közeli területen, a homlokcsonton, a koszorúvarrathoz közel van egy másik, nagyon elmosódott, feltételezett jelképes trepanáció is.

Mellékletei:

1. Korrodált *vaskés* pengéjének töredéke az erősen oxidált 12. borda magasságában, a sírfalhoz szorítva (a sírlapon a bal felkar alsó részének külső oldalán található). Elveszett.
2. Erősen korrodált, töredékes *vascsat* a bal medencelapát felső részén. A csat peckének sírban mért hossza: 3,5 cm. Teljesen szétmállott.
3. *Állatcsont* (a sírlap leírása alapján ló vagy szarvas bal oldali alsó állkapcsa) a váz jobb oldala és a sírfal közötti részről, részben a keményen összedöngölt őskori objektum fala alatt, a medencelapátok magasságában. Az állatcsont sírhoz való tartozása kétséges. Elveszett.

verete (lásd 3. sír 15. mellékletének leírása), a 4. sírhoz kötött két, egymástól eltérő méretű íj markolatát borító csontlemez, valamint a nyílcsúcsok feltűnően nagy száma (legkevesebb 11 darab). Ez utóbbi már csak azért is szembetűnő, mivel a sírban *in situ* figyelte meg Sós Ágnes a tegez bolygatatlan szájrészét, amelyben benne voltak a nyílcsúcsok.

212 Miután a sírban tegez is volt, amelyben a nyílvesszők is helyet kaptak, valószínűsíthetjük, hogy a sírba az íjat is beletették a temetéskor, amelynek markolatát csontlemez borította. A bolygatottság következtében ugyanakkor ma már nem dönthető el, hogy a két eltérő méretű csontlemez közül melyik tartozott a 4. sírhoz. Az eltérő méret, valamint a két csontlemez síron belüli előkerülésének eltérő helye (a munkások szerint a náluk levő darab a 4. sír láb felőli végéből származott, a Sós Ágnes által említett csontlemez pedig a temetkezés bolygatatlan rész feletti kevert rétegéből) alapján feltételezem, hogy az egyik csontlemez eredetileg egy másik sírhoz tartozott.

213 A tárgy mérete alapján felmerült, hogy az nem 10. századi sírból került elő. Hasonló méretű és kialakítású hevedercsatok a 13. századi kun sírokban fordulnak elő, de nem zárhatjuk ki annak a lehetőségét sem, hogy a lelet késő középkori vagy kora újkori.

214 A gyűjteményben megtalálható kengyeltöredék ugyanakkor nem szerepel a Nemzeti Múzeumban készített fotókon, ami azt erősíti, hogy nem kerülhetett elő az első négy sírból. Valószínűbbnek tartom, hogy valamelyik későbbi időpontban feltárt temetkezésből származik a rendkívül rossz állapotú kengyeltöredék.

215 LIPTÁK 1953, 284.

216 A megmaradt dokumentáció alapján a sír láb felőli részén egy kevert, sok fagyökeret tartalmazó, fekete termőtalaj-réteget lehetett elkülöníteni, amely az altalajt jelentő homok szintjébe 30 cm-re mélyedt. Ez a termőtalaj erősen elütött a környezetétől (MNM RA XIV.366/1961.).

4. A sírból származó további leletanyag meglétére utal a csontanyag újravizsgálása során megfigyelt patinanyom a jobb oldali elülső-felső fogakon. Az elszíneződés alapján szájba helyezett halotti obulusra következtethetünk.

6. (5.) sír (1952. május) *[18. tábla]*

T.: ÉNy–DK 312–132° (ÉNy 48°), sz.: 60 cm, m.: 95 cm, mvh.: 128 cm.[217] Az 5. (4.) sírtól 145 cm-re délkeletre fekvő temetkezés fej felőli végét ugyanaz a feltehetően újkori bolygatás tette tönkre, ami az 5. (4.) sír délkeleti részét is vágta. Sírgödrének láb felőli része lekerekített sarkú téglalap alaprajzú. Az egyszerű aknasírt a 5. (4.) sírhoz hasonlóan egy kora vaskori objektumba ásták bele. Kevert betöltéséből paticsdarabok, illetve őskori kerámiatöredékek kerültek elő. A sírban háton fekvő, nyújtott testhelyzetű, felnőtt (*adultus*?) férfi csontvváza nyugodott. Koponyája, mellkasának csontjai, gerincének nagyobbik része és mindkét karja hiányzott. A váz csupán az alsó csigolyáktól és a medencétől volt sértetlen. Jobb combcsontja kimozdult eredeti helyzetéből, a jobb szárkapocscsont középső részére csúszott. A lábfejek egymáson feküdtek.

Mellékletei:

1. Csontmerevítéses íj markolatának szilvamag alakú *csontlemeze* a jobb combnyak külső oldalán. Elveszett.
2. Ovális alakú, kerek keresztmetszetű *bronzkarika* a bal combcsont felső részének belső oldalán. Átm.: 2,8×3,3 cm, v.: 0,3–0,35 cm, s.: 5,83 g (VKM ltsz. 64.6.36.8.) *[18. tábla 6/2]*.
3. Kerek keresztmetszetű bronzkarika a bal combcsont felső részének külső oldalán, az előbbi melléklettől 13 cm távolságra. Átm.: 3,4×3,2 cm, s.: 7,76 g (VKM ltsz. 64.6.43.) *[18. tábla 6/3]*.

4–10. Összesen 7 darab (3 rombusz/deltoid és 4 keskeny páncéltörő) kovácsoltvas *nyílcsúcs* a bal combcsont középső részének külső oldalán. A tegezbe helyezett nyílcsúcsok éllel a fej irányába néztek, szárukon oxidált famaradványok.

11. Szerves anyagból készült *tegez* maradványa a csontváz bal oldalán, a váz és a sírfal közötti részből.

11/1. Tegezszájat díszítő, díszítetlen *csontlemez* a bal combcsont középső részének külső oldalán, részben a nyílcsúcsok tüskéje alatt. A csontlemez hosszabbik oldalának felső része enyhén ívelt, alsó részén a két rövidebbik oldal mentén egy-egy keskeny nyúlvány, h.: 8,5 cm. Elveszett.

11/2. Akasztófüles *merevítőpálca* a tegez jobb oldalán, közvetlenül a bal térd külső oldala mellett, h.: 13 cm.

12–13. Ívelt talpalójával a fej irányába néző, egymáson fekvő, teljesen összerozsdásodott, laposra elkalapált szárú, körte alakú *kengyelpár* a lábfejek felett.

14. Teljesen szétmállott *vaszabla* egyenes, pálcaszerű pofarúdja és egyenes részének töredékei, a kengyelpár mellett, a bal boka külső oldalán, a sírgödör alján. A zabla rossz állapota következtében nem volt begyűjthető.
15. Szögletes, kovácsoltvas *hevedercsat* a kengyelek alatt, a lábfejeknél, sz.: 4,5 cm. A sírlapon leírtak alapján a lelet mind méretben, mind formában megegyezik a Viski Károly Múzeum gyűjteményében található, ismeretlen lelőhelyűként feltüntetett szögletes vascsattal. Mérete: 4,5–4,6 cm, v.: 0,8–0,9 cm (VKM ltsz. 64.6.41.) *[18. tábla 6/15]*.
16. A sírból származó további leletanyag meglétére utal a csontanyag újravizsgálása során a bal orsócsont és singcsont középső részén megfigyelt hosszú, zöld elszíneződés.

7. (6.) sír (1952. május) *[19. tábla]*

T.: ÉNy–DK 310–130° (ÉNy 50°), h.: 170 cm, sz.: 64 cm, m.: 115 cm, vh.: 160–161 cm. Az 6. (5.) sírtól keletre, mintegy 255 cm távolságra feküdt a kissé bolygatott, háton fekvő, nyújtott testhelyzetű, 30-35 éves férfi[218] sírja.[219] Embertani típusa turanid. A csontváznál kissé magasabban, a sír láb felőli részében, a lábszárakra merőlegesen fektetett 4 lábfejcsont és pata a részleges lovastemetkezés meglétére utal. A ló lábszárcsontjai és koponyája a bolygatás során kerülhettek ki a sírból.

Mellékletei:

1–4. Kovácsoltvas *nyílcsúcsok* a koponya jobb oldalán, hegyükkel az északnyugati irányba néztek. A koponyától legtávolabb (14 cm-re) fekvő nyílcsúcs, villás alakú, tüskéjén oxidált famaradvány. Közvetlenül mellette, vele párhuzamosan, a koponyához közelebb helyezkedett el a következő, rombusz alakú nyílcsúcs, h.: 15 cm. Ennek szomszédságából került elő az előbbivel megegyező irányban fekvő, rombusz alakú nyílcsúcs, amelynek hegyéhez vastöredék rozsdásodott. Nyéltüskéjén famaradvány, h.: 9,8 cm. Az utolsó, töredékes nyílcsúcs pontos helyzete nem ismert, de a leírás alapján valószínűsíthetjük, hogy az előbbi nyílcsúcshoz rozsdásodott vastöredék is a része lehetett, h.: 3,4 cm. A tárgyak elvesztek, ma már nem azonosíthatók.

5. Csontból faragott *szíjvég* közvetlenül a koponyatető mellett, a sír északnyugati végében. Az alsó része felé összeszűkülő, előlapján domború kialakítású csonttárgyat két sorban 6 pontkör díszíti. A két felső díszben egy-egy vasból készített nittszeg feje, míg a tárgy

[217] A vázból csak a hosszúcsontok kerültek múzeumba, ezek méretei alapján a sírban nyugvó fiatal férfi vázhossza 161 cm volt (Lipták 1953, 284).

[218] Lipták 1953, 284.

[219] A dokumentáció ugyanakkor a temetkezést bolygatatlannak írja le, aminek ellentmond a sírleírásban közölt néhány adat: *„A vázon erős túrások nyomai, de nem bolygatott. Pl. három lapocka a koponya tetőnél."* MNM (RA XIV.366/1961.).

alján, a veret közepén egy újabb nittszeg nyoma. Hátoldala homorú, alsó része és két széle megmunkált (csiszolt), míg középső és felső része lyukacsos szerkezetű. H.: 10,1–10,2 cm, sz.: 2,7–2,6–2 cm, v.: az alsó részen 0,4 cm, a felső részen 0,65 cm (VKM ltsz. 64.6.78., korábban 55.4.50/1.) *[19. tábla 7/5]*.

6. A koponya bal oldalán, a fejtetővel egy magasságban, közvetlenül az előbbi melléklet mellett négyszögletes alakú, aranyozott *veret* (6/1.). A sírleírás alapján a préselt veretet középen körös díszítésből kiágazó, négyszirmú, növényi minta díszítette. Hátoldalán a felerősítésre szolgáló négy nittszeg, amelyek végein 1 mm vastagságú alátétlemez van. Hasonló veret került elő a nyakcsigolya mellől (6/2.), a bal oldalról, valamint a bal combcsont felső részének külső oldaláról (6/3.). Ez utóbbi előlappal felfelé állt. A másik két veret pontos fekvése nem került lejegyzésre, de a sírlapon jelzett rajz alapján valószínűsíthetjük, hogy azok is előlappal felfelé álltak. A veretek elvesztek.
7. A koponya bal oldalán, a fejtetővel egy vonalban, a sírlap rajza alapján közvetlenül az előbbi melléklet mellett *kovakő* („kovapengének" leírva) feküdt, amelyen ráoxidált vastöredék volt, h.: 3 cm, sz.: 2,2 cm. Elveszett.
8. A kova mellett, attól mintegy 3 cm távolságra lant alakú, két darabra tört *csiholóvas*. Elveszett.
9. A váz jobb oldalán, a felkarcsont felső részétől a térdig terjedő területen szétszóródva, részben bolygatott helyzetben feküdt a szerves anyagból készült, alsó részén és oldalán vasmerevítéssel megerősített *tegez*, amelynek szájrészét csontlemezekkel díszítették *[19. tábla 7/9]*.

9/1. A jobb felkarcsont fejével egy magasságban, annak külső oldalán feküdt a tegez fedelére helyezett, téglalap alakú, domború, felületén palmettával díszített *csontlemez*. A csontlemez felületén a tegez nyakrészét merevítő oldalpálcák tegezfedélre ráhajló vasalatának maradványát, illetve elszíneződését dokumentálta Komáromy József. Leírása alapján az egyik oldalon megmaradt a fedéllemezre ráhajló vasalat végén található vasszeg, amely a fedéldeszkához történő rögzítést szolgálta (VKM ltsz. 95.1.1-3) *[20. tábla]*.

9/2. Gyengén hajló és enyhén ívelő, téglalap alakú, töredékes *csontlemez* a jobb könyök külső oldalán. A csontlemez teljes hosszában, annak tengelyében végig vasoxidáció nyoma látható. Külső felületén rovásfelirat. H.: 13 cm, sz.: 3,1 cm (VKM ltsz. 95.1.1-3) *[20. tábla]*.

9/3. Az előbbi és a 9/4. melléklet között helyezkedett el egy kissé domború, enyhén ívelődő, rossz állagú, erősen hiányos *csontlemez* töredéke. Felületén vasoxidáció, h.: 9,5 cm, sz.: 2,9 cm *[20. tábla]*.

9/4. A jobb könyöknél, a karcsontokon – azokkal párhuzamosan – tegez oldalát merevítő hosszanti *oldalpálca*, rajta ráoxidált vaslemez töredékekkel, h.: 14,5 cm. Elveszett.

9/5. A 9/3. csontlemez alsó végénél kisebb *csontlemez* töredéke, rajta ránittelt vasdarabbal. Elveszett.

9/6. Akasztófüles *merevítőpálca* a tegez bal oldalán, közvetlenül a jobb combcsont felső harmadának külső oldalán, h.: 9 cm. Elveszett.

9/7. Az előbbi melléklet mellett, a combcsont középvonalával egy magasságban tegez oldalát merevítő hosszanti *oldalpálca* kettétört darabjai. Mindkét töredéken egy-egy vasszeg. Elveszett.

9/8. Töredezett *vaspántok* (a sírlap alapján 7 db) a jobb combcsont alsó részének külső oldalán, illetve a térdkalács mellett, attól mintegy 6 cm távolságra. A töredékek eredetileg a tegez fenékpántját merevítették. Elvesztek.

10/1. A jobb felkarcsont mellett, attól kissé távolabb helyezkedett el egy mindkét végén arányosan legömbölyített *csontlemez*. A leírás alapján a csontlemez az íjkarvéget merevítette, h.: 14,5 cm. Elveszett, a tárgyról fotó sem készült.

10/2. A jobb bokával egy vonalban, annak külső oldalán *csontlemez* feküdt. A leírás alapján a csontlemez a sírba helyezett íj markolatát merevítette. Helyzete (a láb mellett), illetve mérete (megegyezik az előző mellékletével) alapján ugyanakkor valószínűbb, hogy az íj másik végét merevítő íjkarvégről van szó, h.: 14,5 cm. Elveszett.

11. J alakban meghajló bronz *huzaldarab* a keresztcsont alá szorulva. Elveszett.

12. Korrodált, szögletes *vascsat* töredéke a bal medencelap tányérjában. Elveszett.

13. A bal medencelapát és a bal alkarcsont között *vaskés* markolatrészének töredéke (?). Elveszett.

14–15. A sírlap leírása alapján körte alakú *kengyelpár* töredékének maradánya a lábfejeken. A sírlap rajzán ugyanakkor a töredékes kengyel mellett egy épebb kengyel rajza is látszik. Azonosításuk nem lehetséges.

16. A sírból származó embertani anyag újravizsgálása során az állkapocs bal oldalán, az elülső fogak környékén zöld elszíneződés nyomát figyeltük meg. A patinanyomot okozhatta a 6/1. számú veret is.

8. (7.) sír (1952. október 6–10.) *[21. tábla]*

T.: ÉNy–DK, sz.: 40 cm, m.: 110 cm, vh.: 152-156 cm.

A temetkezés a korábbi sírokhoz hasonlóan egy őskori objektum ledöngölt aljába volt beásva. A sírban háton fekvő, nyújtott testhelyzetű, 40-45 éves nő[220] csontvázа

[220] LIPTÁK 1953, 284.

nyugodott. Embertani típusa turanid. A sírgödör végében, a lábfejekre helyezett részleges lovastemetkezés volt. A lókoponya az emberi váz koponyájának irányába nézett, míg a lábszárcsontok és a paták a koponya alatt feküdtek.

Mellékletei:

1–7. Niellós díszítésű, bronzból készült (valószínűleg préselt), kisméretű, 7 darab kerek *rozetta* a csontváz nyaka körül. Hátlapjukon a perem mellett felvarrásra szolgáló egy-egy szalagfül. Eredetileg az ingnyakat díszíthették. A veretek elvesztek.

8–11. Ezüstlemezből préselt, széles átmérőjű *veretek* (kaftánveretek?) töredékei a derék körül, az alsó csigolyákon és közvetlenül mellettük. A sírlapon 4 darab veret van jelölve. Elvesztek.

12. Téglalap alakú *vascsat* a szeméremcsontnál. Elveszett.

13–14. Mindkét karon egy-egy nyitott, spirálissal kitöltött végű, bronzhuzalokból sodrott *karperec*. Átm.: 6,6×7,5 cm és 6,9×7,7 cm, v.: 0,4–0,5 cm, hv.: 0,2 cm (VKM ltsz. 64.6.34.1–2.) *[21. tábla 8/13–14]*. A megmaradt vázcsontokon, mindkét kar orsó- és singcsontján zöld elszíneződés.

15–16. Körte alakú *kengyelpár* a bal lábfej külső oldalán. A sírból származó kengyelek nem azonosíthatók.

17. *Vaszabla* a lábfejeken nyugvó lókoponya szájában. A zabla fajtájáról bár semmi közelebbit nem tudunk meg a dokumentációból, azonban a Viski Károly Múzeum gyűjteményében található egy, a lelőhelyhez kötött, pontos sírszám nélküli, csaknem teljesen ép, korrodált, csuklós szájvasú csikózabla. Miután az 1–2. sírból nem került a gyűjteménybe zabla, a 3–4. sír zablája azonosítható, az 5. sírban nem volt lószerszámzat, a 6. sír oldalpálcás zablája szétmállott, a 7. sír esetében pedig a dokumentációban sehol sem írnak begyűjtött zabláról[221] így kizárásos alapon a kérdéses zabla nagy valószínűség szerint a 8. sír melléklete lehetett. Szájvasak h.: 9–10 cm, v.: 0,5–0,8 cm, zablakarikák átm.: 5–5,5 cm, sz.: 0,8 cm, v.: 0,5 cm (VKM ltsz. 64.6.37.7.) *[22. tábla 8/17]*.

18–21. Négy darab szögletes *övveret* a keresztcsont és a medencelapátok alatt. A veretek hátoldalán a négy sarokban egy-egy nittszeg. A váz felszedése során kerültek elő. A veretek elvesztek.

A halomi lelőhelyhez kapcsolható, de pontos sírszámmal nem meghatározható mellékletek:

1–6/7. A Nemzeti Múzeumba került sírleletek fotói közül a 2483N fotón szerepel legkevesebb hat, maximum hét darab *nyílcsúcs*, amelyek a dokumentáció, illetve a fotókarton adatai alapján a 4. sírból láttak napvilágot. A 4. sír leleteinél leírtak (vö. 211. jegyzet) alapján valószínűleg a képen látható nyílcsúcsok többsége vagy az egyébként nyílcsúcs nélkül dokumentált 2. és 3. sír valamelyikéből (esetleg mindkettőből) származtak, vagy olyan temetkezésből/temetkezésekből, amelyről semmilyen adatunk sem maradt. Ezeket szem előtt tartva a kérdéses nyílcsúcsokat csak mint szórványleleteket vizsgálhatjuk. A képen látható nyílcsúcsok szinte mindegyike deltoid alakú, amelyeknél egyaránt előfordul rövid és hosszú, sőt egy esetben talán ívelt kialakítású vágóél. Mindegyik nyílcsúcs korrodált, egy-két példány nyéltüskéjén famaradvány, míg egy esetben a körbebandázsolás nyoma is megfigyelhető. Egy esetben két nyílcsúcs, egy másik esetben maximum négy nyílcsúcs rozsdásodott össze. Főleg ez utóbbi esete miatt felmerül, hogy eredetileg tegezbe helyezték a nyílköteget (a 4. sír tegezében is négy nyílcsúcs volt összerozsdásodva) *[11. tábla 4–8]*.

8. Deltoid alakú, kissé hiányos, rövid vágóélű, vasból kovácsolt, korrodált *nyílcsúcs* a 6. vagy 7. sírból. Ép tüskéjén apró famaradványok. H.: 9,5 cm, sz.: 2,6 cm, v.: 0,4 cm, tüskéjének átm.: 0,5 cm (VKM ltsz. 64.6.44.) *[22. tábla 1]*.

9. Alsó részén kerek keresztmetszetű, felső részén enyhén, levél alakban kiszélesedő, erősen korrodált *tegezvasalat* a 6. vagy 7. sírból. H.: 6,9 cm, sz.: 1,3 cm, alsó részének átm.: 0,75 cm (VKM ltsz. 64.6.47.) *[22. tábla 2]*.

10. Deltoid alakú, hosszú, ívelt vágóélű, vasból kovácsolt, korrodált *nyílcsúcs* a 6. vagy 7. sírból. Ovális keresztmetszetű tüskéje letörött. H.: 7 cm, sz.: 3,3 cm, v.: 0,5–0,6 cm (VKM ltsz. 87.39.1., korábban 55.4.50.5.) *[23. tábla 1]*.

11. Több töredékből összeragasztott, korrodált, körte alakú *vaskengyel* a 6–8. sír valamelyikéből. Függesztőfüle trapéz alakú, talpalója ívelt, bordával tagolt. Szíjbefűzője a korróziótól csaknem teljesen eltűnt. Mag.: 15,4 cm, belmag.: 10,5 cm; legnagyobb sz.: 13,5 cm, legnagyobb belsz.: 9,8 cm; talpalójának sz.: 3,6 cm, szárának v.: 1,4–1,6 cm (VKM ltsz. 64.6.38.) *[23. tábla 2]*.

12–13. Valószínűleg egy kengyelpárt alkotó, két erősen korrodált, körte alakú *vaskengyel* töredékei a 6–8. sír valamelyikéből. Mindkét kengyelnek a felső része maradt meg. Függesztőfülük trapéz alakú, szögletes szíjbefűzőjük a korróziótól teljesen eltűnt. Száruk szögletes keresztmetszetű, laposra elkalapált. Szárak sz.: 2,2–2,4 cm és 2–2,2 cm, v.: 1–1,2 cm (VKM ltsz. 89.5.1. korábban 55.4.51.1.) *[24. tábla 1–2]*.

[221] A lókoponya is hiányzott a sírból, amit a munkások dobhattak ki. Valószínűleg abban volt a zabla, ami így nem került múzeumi gyűjteménybe.

8.3. ÉRTÉKELÉS

8.3.1. Temetkezési szokások

A feltárt temetőrészlet Homokmégytől északnyugatra, a Halomdombnak nevezett, megközelítőleg ovális alaprajzú, természetes kiemelkedés délkeleti részén került elő. Az egykori temető pontos méretének, kiterjedésének meghatározására a homokkitermelés folyamatos végzése következtében nem volt lehetőség. A különböző időben, különböző személyek által irányított leletmentések nem kapcsolódtak egymáshoz, mindig csak az adott terület leletmentésére, feltárására koncentráltak az ásatók. A temető szerkezetének, a sírok egymáshoz való viszonyának meghatározását ezen kívül tovább nehezíti, hogy mindössze egy temetkezésről készült rajzos dokumentáció. A sírok egymáshoz viszonyított helyzetéről csupán a sírlapokon és a jelentésekben találunk egy-két rövid adatot. Ezek alapján az alábbiakban foglalhatjuk össze az ott leírtakat:

Komáromy József véleménye szerint a temető sírjai valószínűleg három sorban helyezkedtek el, amelynek felét vagy harmadát hordhatták el a kitermeléssel.[222] A lelőhelyen feldúlt és elenyészett sírokról Mérey Kádár Ervin jelentése is beszámol. Októberi leletmentése során beszélt az építkezési vállalat néhány munkásával, akik azt állították, hogy az előző évben, amikor nagyarányú homokkitermelés folyt, ők maguk több mint 100 csontvázat találtak, de miután teljesítménybérben dolgoztak, nem értek rá azok és a leletek összegyűjtésére. Elmondásuk alapján a leletek között kard, karkötő, csontnyelű kés, kengyel stb. fordultak elő, valamint sok sírban lókoponyát is találtak.[223] A homokkitermelés során elpusztított temetkezések számát a megkérdezett munkások valószínűleg erősen eltúlozták, amire utal az is, hogy a lelőhelyen végzett leletmentések pontos idejét is összekeverték.[224] Azt azonban biztosan állíthatjuk, hogy az általunk ismert 8 temetkezésen kívül a kitermelés folyamán több sírt elpusztíthattak, amiről semmilyen információval nem rendelkezünk.[225] A temető pontos méretének, kiterjedésének meghatározására hitelesítő ásatásra lenne szükség, amit azonban nagymértékben megnehezít, hogy a kérdéses területen ma kiskertek találhatók. További nehézséget jelent, hogy miután a 10. századi sírokat őskori objektumokba ásták bele, egy hitelesítő ásatás során számos más korszakból származó jelenség előkerülésével is számolni kell.

A sírsorok megállapításával kapcsolatban kicsit kedvezőbb a helyzet. Az elsőként előkerült sír (1. sír) helyzetéről semmilyen adatunk nincs, míg az 1951. január és február folyamán feltárt három temetkezés (2–4. sír) nagy valószínűséggel egy sírsort alkotott. A Komáromy József által feltárt temetkezések (5–7. sír) ugyanakkor két sírsorban helyezkedtek el. A sírleírások alapján az 5. számú sír láb felőli (délkeleti) részét ugyanaz az újkori beásás bolygatta, ami a 6. sír fej felőli (északnyugati) végét vágta. A 7. sír az előbbi sírral egy sírsorban, attól mintegy 255 cm távolságra helyezkedett el. Az utolsó temetkezés helyzetére szintén semmilyen adat nem áll rendelkezésünkre.

A sírok tájolása viszonylag egységes képet mutat. Az ismert nyolc temetkezésből öt ÉNy–DK-i tájolású volt (4–8. sír), míg egy sír irányát nem ismerjük (1. sír). Laszczik Ernő, az általa megmentett két temetkezést (2–3. sír) É–D-i irányú sírként jegyezte fel, amelyek azonban nagy valószínűséggel szintén ÉNy–DK-i tájolásúak voltak. A főirány meghatározása mellett négy temetkezés esetében rendelkezünk pontosabb adattal. Ezek alapján a vázak tájolása az ÉNy–DK-i irányon belül a 300–120° és a 312–132° értékek között mozgott.

A sírgödrök alakjáról, kialakításának módjáról és méreteiről meglehetősen kevés információval rendelkezünk. Mindössze három sír (4–6. sír) esetében került feljegyzésre a sírgödör formája. Ezek mindegyike lekerekített sarkú téglalap alaprajzú, egyszerű aknasír volt. A dokumentált temetkezések kivétel nélkül korábbi, őskori objektumokba voltak beleásva. Ez több esetben befolyásolta a megásott sírgödör kialakítását. Az 5. számú, mintegy 60 cm széles sír megásása során például egy tapasztott, kemény oldalú objektumba ütköztek a temetkezést végzők, aminek eredményeként az agyagtapasztást elérve, azt érintetlenül hagyva, a sírgödör 45 cm-re szűkült össze. A 8. sírnál a sírgödör kiásását szintén befejezték egy ledöngölt rétegnél, amelyre végül ráfektették az elhunytat.

A sírok mérete a dokumentált adatok alapján viszonylag egységes képet mutat. Szélességük átlagosan 60 cm körül mozgott (5–7. sír), kivételt csak a 4. és a 8. sír jelentett. Az előbbi sír a fej felőli részen 80 cm, míg az utóbbi temetkezés sírgödre 40 cm széles volt. A sírok mélysége a 65–115 cm között váltakozott. Ezek az adatok azonban inkább csak tájékoztató jelleggel bírnak, mivel

[222] MNM RA XIV.366/1961.

[223] MNM RA XIV.366/1961.

[224] Elmondásuk alapján Sós Ágnes 1951 őszén járt a helyszínen.

[225] Ezt a munkások beszámolója, valamint néhány lelet mellett az is erősíti, hogy a homokkitermelés el bolygatott terület nagysága meghaladja az 5800 m²-t, amelyből az ásatók adatai alapján mindössze 110–120 m²-i terület került feltárásra, illetve további kb. 40-50 m²-en a munkavégzés során múzeumi szakember is jelen volt.

a legtöbb esetben nem derül ki, hogy az ásatást végző szakemberek honnan mérték a sírfenék mélységét.[226]

A temetőrészletben előforduló lovastemetkezések pontos számarányának, illetve típusainak meghatározását és további elemzését nagymértékben befolyásolja a lelőhely bolygatottsága. A dokumentáció alapján a feltárt nyolc temetkezés közül négyben biztosan volt részleges lovastemetkezés.[227] A sírokban megfigyelt és dokumentált lócsontok alapján a halomi temetőbe temetkező népesség minimum két, egymástól jól elkülöníthető rítus szerint helyezte sírba a ló maradványait. Három sír (4., 7–8. sír) esetében van adatunk, hogy a részleges lóváz az emberi váz alsó részénél, a lábnál került elhelyezésre. Ezek közül legkevesebbet a 4. sír lovastemetkezéséről tudunk, miután azt deréktól lefelé a homokkitermelést végző munkások bontották ki. A sírleírás csak lókoponyát említ, de nagy valószínűséggel a lábszárcsontok is a sír alsó részében nyugodtak. A 7. sírban, a csontváznál kissé magasabban, a sír láb felőli részében, a lábszárakra merőlegesen feküdt a négy pártacsont és pata. A temetkezés rajzának rekonstrukciója során ugyanakkor Dienes István a ló lábszárcsontjait nem a vázra merőlegesen, hanem a váz irányától kismértékben eltérő, ferde irányban, patákkal a koponya felé mutató helyzetben ábrázolta *[19. tábla]*.[228] A lókoponya a bolygatás során kerülhetett ki a sírból, pontos helyzete nem ismert. A legteljesebb képünk a 8. sír lovastemetkezéséről van. A lókoponya az emberi váz koponyájának irányába nézett (ÉNy), míg a lábszárcsontok és a paták a lókoponya alatt feküdtek egy csomóban.

A negyedik lovastemetkezés (3. sír) esetében a ló koponyája az emberi koponya mellett, annak jobb oldalán, a leírtak alapján a vázcsontra merőlegesen helyezkedett el. A lábcsontok helyzetéről sajnos semmilyen adat nem maradt fenn. A lószerszámzat közül ugyanakkor a két kengyel az emberi váz derekánál, annak két oldalán feküdt. A töredékes adatok következtében a lovastemetkezés típusa egyértelműen nem határozható meg, csak annyi bizonyos, hogy eltér a másik három sír lovastemetkezésétől.

A részleges lovastemetkezéstől elkülönítve kell tárgyalnunk az 5. sírból ismert állatcsontot. A sírleírás alapján a váz jobb oldala és a sírfal közötti részről, részben a keményen összedöngölt őskori objektum fala alatt fekvő ló vagy szarvas (?) bal oldali alsó állkapcsa ételmellékletként is a sírba kerülhetett, vagy ami a legvalószínűbb, hogy az őskori objektumhoz tartozott. A többi lovassírral ellentétben ez a temetkezés leletanyagban ugyanis rendkívül szegényes volt és lószerszámzat sem került elő belőle.

A négy lovastemetkezés mellett további két sírból (2. és 6. sír) látott napvilágot lószerszámzat. Ezek közül a 2. sírban akár lócsontváz is lehetett, de miután a temetkezést teljes egészében a munkások bontották ki, és leletanyagából is csak egy kengyelt ismerünk, ez a feltevés nem bizonyítható. Egyszerűbb a helyzet a 6. sír esetében, ahol a sírleírás alapján egyértelmű a jelképes lovastemetkezés. Míg a két összerozsdásodott kengyel a sír délkeleti végében, a lábfejekre helyezve, addig a zabla közvetlenül mellettük, a bal boka külső oldalán helyezkedett el.

A temetőrészletben nyugvó halottak nemének, életkorának, valamint antropológiai jellegének meghatározásához 7 temetkezésre vonatkozóan rendelkezünk több-kevesebb adattal. Lipták Pál elemzése alapján a feltárt sírokban négy férfi és három nő csontváza nyugodott. Itt azonban meg kell jegyeznünk, hogy két temetkezés (3. és 4. sír) esetében csak a koponya került begyűjtésre. Ezek közül a 3. sírban nyugvó csontváz okoz némi fejtörést, mivel leletanyagában férfisírokra jellemző tárgyak is előkerültek (övveretek, szíjvég, tarsolyveretek). A kisméretű kengyelek alapján valószínűsíthejük, hogy a sírban eredetileg nem *juvenis* nőt, hanem fiatal fiút temettek.[229] A fentiek alapján tehát a halomi temetőrészletben nyugvók nemi aránya 5:2-re módosul a férfiak javára.

A temetőrészlet antropológiai anyagának jellemzőit az alábbi táblázatban foglaljuk össze:

[226] Laszczik Ernő például az általa megmentett 2. sír leírásánál 130 cm vastag humuszrétegről írt (MNM RA 302.K.IV.).

[227] Horváth M. Attila a lelőhely elemzése során – tévesen – öt olyan sírt említ, amelyben bizonyíthatóan volt lócsont (Horváth M. 1996a, 126), míg a kiállítási katalógusban, a lelőhely rövid bemutatásánál, már hat lócsontot tartalmazó temetkezésről ír (Horváth M. 1996, 312).

[228] Dienes 1994, *Abb.* 3.

[229] Ezen elgondolásban megerősített Marcsik Antónia is, aki a csontok újbóli vizsgálata során a 3. sír koponyája alapján elmondta, hogy egyértelműen nem dönthető el a nem, azaz éppúgy nyugodhatott a temetkezésben fiatal fiú, ahogy fiatal leány is. Véleményem szerint ebben az esetben a leletanyag egyértelműen utal az elhunyt nemére.

Sirszám	Nem	Életkor	Antropológiai jelleg		Megjegyzés
			Lipták	Marcsik	
1.	—	—	—	—	
2. (1.)	nő	*Mat.* (40-50 év körüli)	Turanid	Turanid	
3. (2.)	nő/fiatal fiú	*Juv.* (kb. 20 év körüli)	Turanid	Turanid	A sírból csak a koponya eltéve
4. (3.)	férfi	*Ad.* (30-35 éves)	Turanid	Turanid	A sírból csak a koponya eltéve
5. (4.)	férfi	*Juv-Ad.* (20-25 éves)	Mediterranean-Turanid	Turanid	
6. (5.)	férfi	*Ad.* (?)	—	—	Csak hosszúcsont
7. (6.)	férfi	*Ad.* (30-35 éves)	Mediterranean-Turanid	Turanid	
8. (7.)	nő	*Mat.* (40-45 éves)	—	—	

1. táblázat. Homokmégy-Halom: antropológiai meghatározások

8.3.2. A sírokból előkerült leletanyag

A lelőhelyről ismert nyolc sír közül az első temetkezés leletanyagáról nincsen adatunk, így a viselethez tartozó ékszerek, ruhadíszek, illetve a temetés során a sírba helyezett mellékletek elemzésénél csak hét temetkezés anyaga áll a rendelkezésünkre. Sajnos e hét sír anyaga is meglehetősen hiányos, miután a sírok többségét teljes egészében vagy legalábbis részben a homokkitermelést végző munkások bontották ki. Tovább nehezíti a helyzetet, hogy a leletmentések során Sós Ágnes kivételével nem régész végzettségű szakember volt jelen, ami a pontos megfigyeléseknél (pl. az 5. sírban található állatcsont sírhoz tartozása, a tárgyak pontos fekvése, azok rajzon történő rögzítése stb.) és egyes, ma már elveszett tárgyak leírásánál (főként a 7. és 8. sírok esetében) sajnos meglehetősen érződik.[230] Az anyag erősen töredékes volta ellenére is a halomi temetőről jelenleg ismert adatok egyértelműen utalnak az egykoron itt temetkező közösség gazdagabb voltára (vö. lovastemetkezések magas száma, ezüstveretek stb.), illetve a társadalomban betöltött szerepére (fegyveres szolgálatot nyújtó férfiak és családjaik).

8.3.2.1. Ékszerek, ruhadíszek

Karikaékszer

A halomi temetőben megmentett sírok közül mindössze egy nyitott karika meglétére van adatunk. Sajnálatos módon ez az egy karikaékszer is elkallódott, tönkrement, és csak a Nemzeti Múzeumban készített fotóról ismerjük a tárgyat *[11. tábla 1]*. A 4. sírban nyugvó, 30-as éveiben járó férfi jobb csecsnyúlványán helyezkedett el a kerek átmetszetű bronzhuzalból hajlított karikaékszer. Miután a hasonló temetőkben jóval gyakrabban fordul elő az ékszertípus, mind női, mind pedig férfi temetkezésekben, gyanítjuk, hogy Homokmégy-Halmon is nagyobb számban fordult elő, csak a kisméretű ékszereket egyszerűen nem vették észre a munkások, illetve a rossz megtartásuk miatt esetleg már a találáskor tönkrementek. Ezt megerősíteni látszik a csontvázanyag újbóli megvizsgálása során tett megfigyelés, ugyanis a 3. sírban nyugvó fiatal fiú/férfi állkapcsán és koponyáján patinanyom volt. Ez az elszíneződés valószínűleg szintén az ékszertípus egykori jelenlétével magyarázható.

Csüngő/gyöngy

Laszczik Ernő megfigyelése nyomán tudjuk, hogy a 3. sírból előkerült egy kúp/gúla alakú csüngő/gyöngy. A tárgy elveszett, már a restaurálásra a Nemzeti Múzeumba vitt leletekről készült fotókon sem szerepelt, mindössze a sír leleteit bemutató, Laszczik Ernő által készített vázlatrajzról ismerjük *[32. kép]*. Horváth Attila lehetségesnek tartja, hogy a tárgy esetleg ezüstfóliából készült és a gyenge megtartása következtében a felszedés, valamint a szállítás során teljesen szétporladt. Véleménye szerint a csüngő valószínűleg az elhunyt nyakában lógott, hasonlóan a kunadacsi temető férfisírjához, ahol egy kisméretű, ezüstfóliával bevont, hordó alakú gyöngy került elő.[231]

[230] Ezen hiányosságok természetesen nem csökkentik Laszczik Ernő, Komáromy József és Mérey Kádár Ervin példaértékű munkáját, amit a sírok és a leletek megmentése érdekében tettek.

[231] Horváth M. 1996a, 127.

Karperecek

A Homokmégyen megmentett temetőrészlet sírjaiban karperec szintén egy temetkezésben fordult elő, míg egy további sírban a csontokon megfigyelt patinanyom alapján feltételezzük annak egykori meglétét. A 8. sírban nyugvó, 40-45 év körüli nő mindkét karján egy-egy nyitott, spirálissal kitöltött végű, réz alapú ötvözetből készült huzalból sodrott karperec volt *[21. tábla 8/13–14]*.[232] A sír leletanyagából sajnálatos módon csak ez az egy tárgytípus maradt meg, de a sírról készített sírlap adatai alapján megállapítható, hogy az eltemetettet gazdagon felékszerezték. A tárgytípussal kapcsolatos kutatástörténeti összefoglalást, a karperec kialakításának technikai módszerét, illetve kronológiáját és eredetét legutóbb Langó Péter foglalta össze.[233] Véleménye szerint – igazodva a kutatásban korábban meghatározottakhoz – a spirálissal kitöltött végű karperecek a 10–11. század folyamán egyaránt előfordultak. A homokmégy-halomi temető 8. sírjának karpereceit a korai (a 10. század első felére keltezhető) példányok közé sorolta, hasonlóan Aldebrő-Mocsáros 13. sírjában, Tiszabezdéd-Harangláb-dűlő 15. sírjában, Kál-Legelő 35. sírjában[234] és a Dunaszekcsőn talált karperecekkel egyetemben. A következő időbeli horizontot a Szob-Kiserdő 69., Tiszavasvári-Nagy Gyepáros 7. és a Hajdúböszörmény-Bodaszőlő 7. sírjából előkerült darabok jelentik, amelyeket a 10. század közepére, második felére datált. Kései, 11. századra keltezhető példányok fordultak elő Szőreg-Homokbánya 38. sírjában és Kiszombor B temető 321. sírjában.[235] Érdekes megállapítást eredményezett a tárgyak anyaga és a 10. századon belüli szűkebb periódusok közötti összefüggés vizsgálata. Langó Péter véleménye szerint a pántkarperecekhez hasonlóan a 10. század első felében-közepén gyakorta ezüstből készítik a fenti típusokat, míg a század második felében a bronzdrótból kialakított darabok váltak dominánssá.[236] E meghatározásnak nagymértékben ellentmond, hogy a dolgozatban felsorolt korai példányok mindegyike bronzdrótból (pontosabban réz alapú ötvözetből) készült. A tárgytípus pontosabb keltezése érdekében elkerülhetetlen a Kárpát-medence egészére kiterjedő tételes lelet- és lelőhelykataszter összeállítása, majd az abból nyerhető adatok részletes elemzése.[237] A karperec a Kárpát-medencén kívül előfordul a mai Lengyelország területén, a balti vidékeken, valamint oroszországi lelőhelyeken, de megtalálható a mai Bulgária területén is.[238] Ez utóbbi adatok kapcsán Langó Péter feltételezi, hogy az ékszer esetleges déli áruként is bekerülhetett a honfoglaló leletanyagba. Ezt a déli kapcsolatot részben megerősítheti a halomi temető 8. sírjában előforduló két karperec is, miután a temetőrészlet több tárgya a mai Bulgária irányába mutat (így például a 3. sír övveretei). Dmitrij Vasil'ev véleménye szerint a 7. sír tegezének rovásfelirata az írásmód szempontjából a török nyelvű protobolgár törzsek feliratai hoz hasonlít leginkább (lásd még alább).

A lelőhelyről megmaradt embertani anyag átvizsgálása során a 6. sírban nyugvó csontváz bal orsócsontjának és singcsontjának középső részén hosszú, zöld elszíneződést figyeltünk meg. Bár a sírban a bal alkarhoz közel, a bal combcsont felső részének külső és belső oldaláról egy-egy kisebb méretű bronzkarika került elő, nem tartjuk valószínűnek, hogy a csontokon található nagyméretű patinanyomot e leletek okozták volna. Ezt megerősíti, hogy a koponyát és a felsőtestet megbolygatták, Komáromy József ottlétekor a sír csak medencétől lefelé volt viszonylag bolygatatlan. Valószínű, hogy a sírban nyugvó *adultus* korú férfi alkarján megfigyelhető elszíneződést az egykori ruha bő ujjának leszorítását szolgáló karperec okozta.

232 A két karperec anyaga szinte mindenhol bronzként van feltüntetve. A homokmégy-székesi temető leletein végzett fémvizsgálatok alapján ugyanakkor feltételezem, hogy a kérdéses karperecek anyaga, a külső szín alapján inkább réz és cink ötvözete, vagyis sárgaréz! Ez utóbbi tisztázására ugyanakkor fémvizsgálatra lenne szükség.

233 Langó 2000, 42–44.

234 Langó Péter dolgozatában a 33. sírt említi (Langó 2000, 43), de az a temetkezés nem tartalmazott leletanyagot (vö. Révész 2008, 206).

235 Langó 2000, 43.

236 Langó 2000, 43.

237 Az általam ismert lelőhelyek alapján feltűnő a tárgytípus koncentrálódása az Ipoly völgyében (Ipolykiskeszi/Malé Kosihy 269., 272., 339. és 487. sír (Hanuliak 1994, 128, 130, 132, 137), Letkés-Téglaégető 11. temető 89. sír (Bakay 1978, 118, LV. tábla 2), Szob-Kiserdő 37. (Bakay 1978, 27, X. tábla 7) és 69. sír (Bakay 1978, 38, XXII. tábla 18, XXIII. tábla), Szob-Ipolypart 13. sír (Bakay 1978, 53, XXIX. tábla 24). A karperectípus elemzésénél figyelembe kellene venni, hogy pl. a Tiszabezdéd-Harangláb-dűlő 15. sírjában feltárt lelet nem karperecként, hanem lábperecként funkcionált. Érdemes megvizsgálni a tárgytípus előfordulását a temetőtípusok kapcsán is. Néhány kivételtől eltekintve, mind a 10. század folyamán hosszabb ideig használt, nagyobb sírszámú temetkezéseket tartalmazó temetőkből láttak napvilágot. E megfigyelések alapján részben következtethetünk a Homokmégy-Halmon feltárt temető méretére, jellegére is. Érdekes egybeesésnek tűnik, hogy a 11. századra keltezett példányok földrajzilag egymáshoz igen közel, a mai Csongrád megye területéről ismertek, méghozzá a Marostól délre eső régióban fordulnak elő (a terület előbb Ajtony fennhatósága alá tartozott, majd Csanád megye területét képezte). Mind a karperecek anyagának, előfordulásának stb., mind pedig a tárgytípust tartalmazó sírok leletanyagának, illetve maguknak a temetőknek a részletes elemzése az egyes területeken előforduló a karperecek használatában megjelenő esetleges időbeli különbségek meghatározását is eredményezhetik.

238 Langó 2000, 44.

Ruhaveretek

A Mérey Kádár Ervin által feltárt 8. sír leírása alapján a sírba temetett nő ruháját különböző méretű ruhaveretek díszítették. Sajnos a leletek elvesztek és fotó sem készült róluk, így mindössze a sírlapon leírtak alapján ismerjük a tárgyakat. Ezek szerint a csontváz nyaka környékéről származó, valószínűleg préselt, niellós díszítésű bronzveretek, rozetták az ingnyakat díszítették. Az alsó csigolyák környékéről nagyobb méretű, ezüstlemezből préselt veretek kerültek elő. Ezek az analógiák alapján talán kaftánveretek lehettek.

Övtartozékok és egyéb veretek

A megmentett temetőrészlet nyolc sírja közül öt sír esetében találunk adatot öv meglétére. Ezek közül két sír esetében csak a váz derék tájékán megfigyelt vascsat utal az egyszerű, díszítetlen bőröv jelenlétére. A 4. sírban íjászfelszereléssel eltemetett felnőtt férfi nyugodott, aki mellé lovát is eltemették, míg az 5. sírban egy maradandó anyagból készült leletekkel jóval szerényebben ellátott, koponyáján jelképesen trepanált, fiatal férfi feküdt. Veretekkel is díszített övre ugyanakkor két férfi (3., 7. sír) és egy női (8. sír) temetkezésből van adatunk. Sajnos a 3. sírban található övkészlet meglehetősen hiányosan került be a múzeumi gyűjteménybe *[14–15. tábla]*, míg a másik két temetkezés anyagáról – a csontból készített szíjvég kivételével – a sírlapon leírtakon kívül semmit sem tudunk.

A Laszczik Ernő által megmentett 3. sírban *juvenis* korú (kb. 16-18 év körüli) férfi csontvváza nyugodott. A temetkezést megtaláló munkások a szakember kiérkezése előtt valószínűleg teljesen kibontották a sírt, amelynek mellékleteit kimozdították *in situ* helyzetükből, valamint azok egy részét minden bizonnyal eltették.[239] A sírból összegyűjtött szíjvég, illetve a formájuk és díszítésük alapján négy típusra elkülöníthető 17 darab veret eredeti helyzetéről csak annyi adatunk van, hogy azok a csontváz dereka környékén helyezkedtek el. A pontos megfigyelések hiányában a sírból megismert veretek analógiái és azok sírbeli helyzete nyújthat némi támpontot az egyes verettípusok rendeltetését illetőleg. A leletegyüttest szemügyre véve ugyanis kitűnik, hogy a veretek és a szíjvég méretezése alapján eredetileg legalább két eltérő tárgytípus díszítését szolgálták. A szíjvég és a nagyobb méretű karéjos veretek – amelyek formájuk alapján egy szélesebb fekvő és egy keskenyebb álló típusra különíthetők el – díszítették a fiatal férfi övét. Az erősen kopott veretek díszítése mindkét esetben azonos, a sima felületbe tengelyesen szimmetrikus elrendezésű, finom ék alakú bevágások alkotta, stilizált növényi díszítések mélyednek. A halomi övveretekhez hasonló kialakítású darabok kerültek elő a szűkebb régióban Ladánybene-Benepusztáról,[240] Izsák-Balázspusztáról[241] és Budapest-Farkasrétről.[242] A bőröv végét ezüstből készített, hátterében aranyozott szíjvég zárta le. Az öv másik végét lezáró csat nem került a múzeumi gyűjteménybe, pedig joggal feltételezhető, hogy eredetileg az is helyet kapott a sírban. Összességében tehát a múzeumba került leletek közül 9 darab veret és a szíjvég sorolható egyértelműen az övhöz. Bár a sír bolygatottsága miatt nem rendelkezünk pontos adattal az egykori övet díszítő veretmennyiségről, a jól feltárt és megfigyelt párhuzamok alapján nem ritka, hogy eleve kis számú verettel szerelték fel az övet, vagy csak az öv megcsonkított darabját helyezték az elhunyt mellé. A korszak temetkezéseiben előforduló jelenség magyarázható hitvilági okokkal,[243] illetve fiatalabb személyek esetében felfogható egyfajta jelképes gesztusként a hozzátartozók részéről, akik jelezni kívánták, hogy az elhunytat megillette a veretes öv viselésének joga.[244] A halomi sír esetében talán ez utóbbit jelzi a veretek nagyfokú kopottsága, illetve a sírba temetett személy fiatalabb életkora. Kicsi a valószínűsége ugyanis annak, hogy amennyiben a 16-18 év körül elhunyt fiú számára készítették a vereteket, azok még élete során ily mértékben elkopjanak, sérüljenek.

A sírból ismert további 8 darab kisebb méretű veretet – formájuk alapján – két típusra különíthetjük el. Laszczik Ernő feljegyzése szerint ezek közül 5 darab kerek veret volt, amelyek csak díszítésükben különböztek *[32. kép]*. E különbséget a Nemzeti Múzeumban készített fotók is alátámasztják, igaz ott 6 darab veret látható *[9. tábla 4–8]*. A típus egyik variánsát 4 darab, enyhén kidomborodó felületű, nyolcszirmú rozetta alkotja, míg a másik variánst további két veret jelenti, amelyek közül az egyik erősen töredékes állapotú volt. A fényképfelvétel alapján a veret középső része erőteljesen kidomborodott, hátoldalán pedig a középen kialakított, rögzítésre szolgáló nitt helyezkedett el. A halomi temetőrészlethez legközelebb Kunadacs-Köztemető lelőhelyről ismerünk hasonló formájú és kialakítású vereteket. Az *in situ* felszedett férfisírban a jobb medencelapát és a jobb alkarcsont között, közvetlenül az öv bőrmaradványai és az

239 Ezt erősíti a 4. sír leleteként beszolgáltatott veret, amely mind formájában, mind díszítésében egyezik a 3. sír veretével.
240 Hampel 1900, XV. tábla.
241 H. Tóth 1976, 179, 15. kép 6–10, 20. kép 6–10.
242 Dienes 1973, 6. ábra 9–18.
243 Dienes 1959, 152.
244 Révész 2006, 80–81.

övveretek mellett, kör alakban[245] elhelyezkedve feküdt 5 darab rozettás veret.[246] Horváth M. Attila a rozetta alakú veretek rendeltetése kapcsán feltételezi, hogy azok bőrtarsolyt vagy esetleg annak függesztőszíját díszíthették.[247] A tarsoly felületén vagy a bőrtarsoly zárószíján való rögzítésre utalhat a halomi lelőhely esetében a másik verettípus is (lásd lentebb). Ugyanakkor meg kell jegyezni, hogy eddig egy olyan veretekkel díszített tarsoly, illetve tarsolyfüggesztő szíj sem ismert, amelyen a halomihoz hasonló kerek alakú, rozettás veret vagy szegecs előfordulna. Számos más tárgytípuson azonban megtalálható, bár azok többsége a női viselet részét képezik. Férfi temetkezésekben leggyakrabban a készenléti íjtegez díszítményeként tűnik fel a verettípus. A karos-eperjesszögi III. temető II. sírjában megfigyelt készenléti íjtartó tegez szinte teljes felületén, nagy példányszámban fordult elő,[248] míg Karos-Eperjesszög II. temető 52. sírjában,[249] valamint Eperjeske 3. sírjában[250] az íjtegez középső részét díszítő korong szegélyét és közepét ékítették a rozettás veretek.[251] A tárgytípus más tárgyakon történő rögzítését ugyanakkor mi sem bizonyítja jobban, mint a karos-eperjesszögi II. temető 52. sírja, ahol a készenléti íjtartó tegez mellett kantárdíszként és a szablya függesztőszíján is feltűnnek a kerek rozetták.[252]

A kisméretű veretek másik típusát egy ezüstből öntött, hosszúkás pajzs alakú veret képviseli *[9. tábla 10, 15. tábla 3/14]*. A munkások elmondása alapján a 4. sírban is volt egy ugyanilyen veret, ami szerepel a Nemzeti Múzeumban készített, a 4. sír mellékleteit bemutató fotótáblán is *[11. tábla 2]*. Ez a veret, amely ma már nem található meg a kalocsai múzeum gyűjteményében, ugyanakkor valószínűleg szintén a 3. sírból került elő.[253] Mindkét veret előlapja tengelyesen szimetrikus elrendezésű, hossztengelyében síkozott kialakítású. Nagyobbik, felső részét önmagába visszakanyarodó, helyenként kiszélesedő, X formát kirajzoló növényi motívum díszíti, amelyek találkozásánál, a felső részén egy apró, félgömb alakú nyúlvány van. A veretek alsó része rombusz alakban csúcsosodik ki. A tárgytípus formáját tekintve több párhuzammal is rendelkezik, amelyek két kivételtől eltekintve a Felső-Tisza-vidék temetőiből ismertek. Karos-Eperjesszög II. temető 29. sírjában a verettípusból három darabot rögzítettek a fémlemezzel díszített tarsoly függesztőszíjára.[254] Hasonló funkciót tölthetett be a Tuzsér-Boszorkányhegy 6. sírjából,[255] illetve az Izsák-Balázspusztáról megismert egy-egy veret is,[256] miután e sírokból szintén kerültek elő tarsolylemezek. A Karos-Eperjesszög I. temető 1. sírjának,[257] Tiszaeszlár-Bashalom I. temető 9. sírjának egy-egy,[258] valamint a zempléni sír három[259] kisméretű verete ugyanakkor jelzi, hogy egyszerű, díszítetlen tarsolyok függesztőszíját is díszítették a verettípussal.[260] Funkcióját tekintve elkülönül a többi lelőhelyen megfigyeltektől a Koroncó-Bábota II. lelőhelyről ismert három példány, ahol a veretek a kengyel és a hevedercsat közötti részből kerültek elő.[261] Másik különbség, hogy ez az egyetlen temetkezés eddig, amelyben nő nyugodott. A halomi példányok díszítése ugyanakkor unikális az eddig ismert darabok között, leginkább a tuzséri, illetve a koroncói veretek díszítésével mutat rokonságot. H. Tóth Elvira az izsáki veret díszítésének eredetét kutatva a növényi ornamentika mellett nem zárja ki az emberi maszkos ábrázolás értelmezést sem.[262] Révész László a tárgytípust szintén maszkos veretként említi.[263] A halomi példányok az emberi arc helyett inkább stilizált emberi alakot formáz-

[245] Ezzel ellentétben az *in situ* kiemelt sír restaurált leleteinek visszahelyezését követően a rozettás veretek két egymással párhuzamosan elhelyezkedő, egyenes sort alkotnak (vö. Horváth M. 1996b, 2. kép).

[246] Horváth M. 1996b, 335.

[247] Horváth M. 1996b, 335.

[248] Révész 1996, 125. és 154. tábla.

[249] Révész 1996, 81. és 156. tábla.

[250] Révész 1996a, 76, 9. kép.

[251] A készenléti íjtegez közepét díszítő korong rozettás szegecseinek száma (5 darab) és azok elhelyezkedése (kör alak) talán nem véletlenül mutat hasonlóságot a kunadacsi sírban megfigyeltekkel vagy akár a halomi sírral.

[252] Révész 1996, 78., 89. és 157. tábla.

[253] Vö. a sírleírásban foglaltakkal.

[254] Révész 1996, 42. tábla.

[255] Istvánovits 2003, 230. tábla.

[256] H. Tóth 1976, 179, 15. kép 13, 20. kép 13.

[257] Révész 1996, 4. tábla 31.

[258] Tóth 2014, 7. tábla 82.

[259] Budinský-Krička–Fettich 1973, 17. kép 36.-38.

[260] A verettípus lelőhelyei között szokták említeni még a Bodrogszerdahelyről ismert temetőt is (Révész 1996, 146; Révész 1997, 177). Az 1937-ben eseh kutatók által feltárt első két temetkezés leletei között ugyanis Erdélyi István említ egy szakállas férfiarcot mintázó kisméretű veretet (Erdélyi 1964, 17). A tárgyakat bemutató fényképfelvétel rossz minősége következtében ugyanakkor véleményem szerint egyértelműen nem dönthető el a veretek pontos típusa (Erdélyi 1964, I. tábla). A szakállas veretre lásd: Nevizánsky–Košta 2009, 336, *Tab.* VI. 1.

[261] Horváth 2014, 82–83, 29. tábla 1–3.

[262] H. Tóth 1976, 179.

[263] Révész 1997, 177.

nak. A veret felső karéjában ülő kis félgömb a fejet, az X motívum felső ágai a karokat, míg az alsó a lábakat szimbolizálja.

Jóval kevesebb információval rendelkezünk a 7. sírban nyugvó, 30-35 éves kora körül elhunyt férfi övének díszítményeiről. A sírból előkerült övveretek elvesztek, csak a sírleírásból ismerjük őket. A sírlap adatai szerint 3 darab négyszögletes alakú, aranyozott veret nem a derék környékén, viseleti helyzetben, hanem a vázzal közel párhuzamosan, annak bal felén, a koponya és a medencetányér közötti részen helyezkedett el *[19. tábla]*. Az öv szíjvéggel lezárt vége a koponya mellett feküdt, miután a leletegyüttesből egyedüliként megmaradt, csontból faragott szíjvég közvetlenül a koponyatető mellől került elő. A veretek mennyiségéből e sír esetében is feltételezhetjük, hogy az övet eleve kis számú verettel szerelték fel, vagy alaposan megcsonkították azt a temetés alkalmával. A négyszögletes vereteket a sírleírás préselt vereteknek említi, ám a korszak övvereteihez hasonlóan valószínűleg inkább öntött (kéregöntéssel készült) példányok lehettek. Ez azonban ma már aligha vizsgálható. A veretek előlapját Komáromy József leírása alapján középen körös díszítésből kiágazó, négyszirmú növényi minta díszítette. Hátoldalukon a felerősítésre szolgáló négy nittszeg volt. A leletek hiányában ugyanakkor a pontosabb meghatározásra, vizsgálatra ma már nincs mód. A Kárpát-medence honfoglalás és kora Árpád-kori leletanyagában egyedülálló a sírból származó szíjvég. Hasonló, az övhöz tartozó, csontból faragott tárgy ezidáig nem került elő a korszak temetkezéseiből. Mindössze egyetlen, igen távoli párhuzam említhető, amely csak annyiban hasonlít a halomi leletre, hogy az övre szintén fémvereteket utánzó, faragott, vékony szarulemezeket erősítettek. Ez az 1900-ban, partszakadás alkalmával, a Don bal partján fekvő Bujlovkán előkerült csont övgarnitúrás sír, amelyből négy darab pajzs alakú és egy szarvast ábrázoló, töredékes veret ismert.[264] A halomi szíjvég díszítése is eltér a korszak fémből készült szíjvégeinek díszítésétől. Az alsó része felé összeszűkülő, előlapján domború kialakítású csonttárgyat két sorban 6 pontkör díszíti *[19. tábla 7/5]*.

A 8. sírban fekvő, 40-45 év körül elhunyt nő keresztcsontja és medencelapátjai alatt négy darab szögletes veret feküdt, amelyek azonban nem kerültek múzeumi gyűjteménybe. A sírlapon rögzített adatokat figyelembe véve, amennyiben azok ténylegesen az övön voltak rögzítve, annak csak hátulsó részét díszíthették. A női sírokban előforduló, hasonlóan a váz alól előkerülő szögletes veretek analógiái alapján ugyanakkor a veretek ruhadíszként is funkcionálhattak.[265]

8.3.2.2. Fegyverzet

Íjak

Három férfisírból (4., 6–7. sír) került elő fegyvermelléklet. Mindhárom temetkezésben a teljes íjászfelszerelés (íj, nyíltegez és nyilak) a sírba került.

A csontmerevítéses íjak síron belüli helyzetéről a 6. és 7. számú temetkezések esetében van némi adatunk. A sírlapok rajzai alapján a temetés során mindkét sírban a váz jobb oldalához helyezték az íjat. A 6. sírban nyugvó felnőtt férfi medencecsontja mellett feküdt a markolatot merevítő csontlemez, míg a 7. sírban az egyik hosszúkás lemez (valószínűleg íjkarvég) a felkarcsont mellett, a másik, hasonló méretű csontlemez pedig a lábszárcsont alsó részének külső oldalán helyezkedett el. Ez utóbbi markolatcsontként került dokumentálásra, de síron belül megfigyelt helyzete alapján inkább valószínűsíthető, hogy az íj másik végét merevítő íjkarvég lehetett. Miután a tárgyak ma már nem találhatók meg, illetve fotó sem készült róluk ezért pontos funkciójuk nem dönthető el. Ezekkel ellentétben áll a 4. sír mellékleteiként dokumentált, az íj markolatát borító, szilvamag alakú, eltérő méretezésű két csontlemez. Mindkét tárgyról készült fotó a Nemzeti Múzeumban *[11. tábla 9–10]*, mára azonban csak a nagyobb példány maradt meg a múzeumi gyűjteményben *[17. tábla 4/10]*. Az egyik markolatlemezt a munkások szolgáltatták be, míg a másik példány a sírföldből, másodlagos pozícióból került elő. E körülmények, illetve az eltérő méretezés alapján feltételezhető, hogy csak az egyik lemez tartozott a 4. sír leletanyagához, míg a másik darab az egyik korábban feltárt, vagy egy teljesen ismeretlen, a kitermelés során feldúlt temetkezés leletanyagából származik.

Tegezek

Sokkal jobb a helyzet a nyíltegezekkel kapcsolatban. Mindhárom sírban vasmerevítéses, szájrészének fedlapján csontlemezzel díszített tegez került elő. A 4. sír tegezének felső részéről Sós Ágnes jóvoltából részletrajz is készült *[15. tábla 5]*, ami nagymértékben hozzájárult a leletek beazonosításához is. A 4. és 7. sírban a váz jobb oldalán, az alkarcsont és a térdhajlat közötti részen, míg a 6. sírban a láb mellett bal oldalon, a sír alsó részében helyezték el a nyíltegezt. Mindhárom sírból előkerült a nyíltegez övre történő felfüggesztését szolgáló, a tegez hosszanti oldalát is merevítő, kis akasztófüllel ellátott vasalata. A 4. és 7. sírban – ahol a tegezt a váz jobb oldalára helyezték – az akasztófül a tegez bal oldalán helyezkedett el, míg a 6. sírban, a csonvaztól balra fek-

[264] Erdélyi 1978, *Fig.* 1; Erdélyi 2008, 67, 48. kép

[265] Jó példa a Szeged-Kiskundorozsma, Hosszúhát 595. sír (Lőrinczy–Türk 2011, 434).

vő tegez a jobb oldalára került. Amíg a 4. sír tegezénél a nyakrész környékéről látott napvilágot, addig a 6. és 7. sírban a tegez felső harmadánál, középső részén feküdt. A bolygatások következtében, valamint a sírlapok vázlatrajzai alapján ugyanakkor pontos helyzetük nem határozható meg, aminek következtében a rendelkezésre álló információk kevésnek bizonyulnak a tegez sírba helyezésének módjára (övre felfüggesztve vagy a sírba külön belehelyezve). A tegezek közül kiemelkedik a 7. sír tegeze, amelynek palmettával díszített szögletes fedlapja mellett a tegezszáj oldalsó részének külső felületét is csontlapokkal burkolták *[19–20. tábla]*. E töredezett oldalsó csontlapok felületén található a rovásfelirat, amely jelentésére többféle megoldás is született. Dienes István a feliratot megmutatta Harmatta Jánosnak, Mándoky-Kongur Istvánnak, Püspöki Nagy Péternek, Róna-Tas Andrásnak, Vásáry Istvánnak és Vékony Gábornak, azzal a célzattal, hogy fejtsék ki nézeteiket a jelsorral kapcsolatban.[266] Egyöntetű vélemény alakult ki a jelek kapcsolatrendszerével összefüggésben: a nyelvészek szerint a csontlemezen található felirat alapja a kelet-európai rovásírás, amelyben belső-ázsiai eredetű jel is megtalálható. Harmatta János és Vékony Gábor véleménye szerint a csontlemez felületére bekarcolt felirat olvasható, míg Róna-Tas András és Vásáry István szerint a felirat csak jelekből áll, az nem értelmezhető. Harmatta János és Vékony Gábor a feliratot töröknek tartották, Vásáry István a török mellett a magyar nyelvet is lehetségesnek tartotta, míg Róna-Tas András véleménye szerint a jelsor nem elégséges a nyelv megállapításához. Harmatta János és Vékony Gábor összefüggést feltételezett a felirat és a tárgy funkciója között.[267] A tegezfelirattal a későbbiekben Vékony Gábor foglalkozott részletesebben.[268] Véleménye szerint a tegezszáj csontlemezére egy 11 jelből álló, jobbról balra olvasandó, lezárt, teljes, mágikus szöveg került bekarcolásra, amelynek jelentése: *„tíznyilas tegezzel győzz"*.[269] A szöveget köztörök nyelvemléknek határozta meg, a felirat a csuvashoz, illetve a csuvasos típusú régebbi nyelvekhez, a bolgár-török idiomákhoz fűződő esetleges kapcsolatát teljesen kizárta. E véleményét azzal próbálta megerősíteni, hogy szerinte a 9–10. századra a steppe peremterületére visszaszoruló, bolgár-törököt beszélő népcsoportoknak nem lehetett nagy hatása egy 9. századi steppei népre (így a magyarokra).[270] A valósághoz talán közelebb álló véleményt fogalmazott meg Dmitrij Vasil'ev, akinek szintén Dienes István hívta fel a figyelmét a rovásfeliratra. Az orosz kutató szerint a türk rovásírás kelet-európai válfajához sorolható felirat csupán szövegrészlet, amely 12 rovásjelből és 2 elválasztó jelből áll.[271] Véleménye szerint az írásmód szempontjából a török nyelvű protobolgár törzsek feliratai hoz hasonlít leginkább a halomi szövegtöredék.[272] Ezek alapján az orosz turkológus feltételezi, hogy a tegez egykori tulajdonosa nyilvánvalóan valamelyik nyugati türk nyelvet beszélő kazár törzs tagja volt, aki zsoldosként szolgált a magyar törzsszövetségben.[273]

Nyílcsúcsok

A három fegyveres sírból összesen 15 darab nyílcsúcs látott napvilágot, míg további 9-10 darab[274] nyílcsúcs sírhoz kötése nem lehetséges. A Sós Ágnes által feltárt 4. sírban nyugvó férfi tegezében 4 nyílcsúcs feküdt, amit a részletrajz mellett a Nemzeti Múzeumban készített fotók is megerősítenek *[10. tábla]*. Az ásató a sírlapon a munkások által kiszedett leletek között is említett nyílcsúcsokat, amelyek esetében – mivel a sírban *in situ* figyelte meg a tegez száját – felmerül a gyanú, hogy azok egy része, vagy esetleg egyik sem a 4. sírból származik. Ezt alátámasztani látszik, hogy a fotókon szereplő mintegy 9-10 nyílcsúcs soknak bizonyul, hogy csak egy sír tartalmazza. Ezek után joggal feltételezzük, hogy a 2483N üvegfotón szereplő nyílcsúcsok, vagy a korábban, Laszczik Ernő által dokumentált sírokból, vagy esetleg dokumentálatlanul elpusztult sírból/sírokból származnak. Komáromy József megfigyelése alapján a 6. sírban összesen 7 nyílcsúcs volt a tegezben. A dokumentációban leírtak alapján a 7. sírban a nyílvesszők nem a tegezben kaptak helyet, hanem a 30-35 éves férfi koponyájának jobb oldala mellett. Itt összesen 4 darab nyílcsúcs látott napvilágot.

A Homokmégy-Halmon feltárt sírokból származó nyílcsúcsok formailag megegyeznek a korszak más lelőhelyeiről ismert típusokkal. Döntő többségük a sírleírásokban szereplő rombusz alak helyett rövid, illetve egy-két esetben hosszú vágóélű, deltoid alakú nyílcsúcs volt. Ezek a fotók alapján jól rekonstruálhatók. Méretüket tekintve egyaránt előfordultak szélesebb

[266] Dienes 1992, 538; Dienes 1994, 170. – Mándoky-Kongur István és Püspöki Nagy Péter végül nem foglalt állást a felirattal kapcsolatban.
[267] Dienes 1992, 538; Dienes 1994, 171.
[268] Vékony 1992, 542–546.
[269] Vékony 1992, 542, 544.
[270] Vékony 1992, 545.
[271] Vasil'ev 1994, 181.
[272] Vasil'ev 1994, 187.
[273] Vasil'ev 1994, 187.
[274] A MNM *Ad.* 2483N számú képen négy nyílcsúcs jól elkülöníthető, míg egy erősen összekorrodálódott példány estében kérdéses, hogy hány nyílcsúcs rozsdásodott össze. A fotó alapján két tárgy biztosan elkülöníthető, de egyértelműen nem zárhatunk ki egy harmadik, töredékes állapotú nyílcsúcsot sem, sőt egy apró csonk alapján még egy negyedik töredék meglétével is számolhatunk.

és keskenyebb kialakításúak is. Ezenkívül a 6. sírból páncéltörő és a 7. sírból egy villás alakú nyílcsúcs is előkerült.

8.3.2.3. Használati eszközök

Kések

Használati eszközök közül mindössze két vaskés látott napvilágot az 5. és a 7. sírban. Az előbbiben a pengetöredék a bal felkar külső oldalán, az utóbbi temetkezésben a vaskés markolatának darabja egy nittszeggel a bal medencelapát mellett feküdt. Sajnos mindkét tárgy elveszett, így közelebbit nem tudunk róluk.

Csiholó és kova

Csiholót és kovát a 7. sírból ismerünk; ezek a koponya bal oldalán feküdtek. A sírlap rajza/vázlata alapján a csiholó általános lant alakú forma volt. Mindkét tárgy elveszett.

8.3.2.4. Lószerszámok

A leletanyag közül magas számarányával kiemelkedik a lószerszámzat, amely a vizsgálható 7 temetkezés közül 6 sírban fordult elő. Sajnálatos azonban, hogy az esetek többségében csak annyi adattal rendelkezünk a lószerszámzatról, hogy volt a sírban. Tovább nehezíti a helyzetet, hogy a későbbiek során összekeveredett leleteket ma már nem tudjuk egyértelműen sírhoz kötni. Abból kiindulva, hogy normál esetben egy temetkezésben 2 darab kengyel, 1 darab zabla és 1 darab hevedercsat fordul elő, a Homokmégy-Halmon feltárt temetőtöredékben összesen 12 darab kengyelnek, 6 darab zablának és 6 darab hevedercsatnak kellett volna lennie. Ez a mennyiség azonban már a leletmentések ideje alatt sem jött össze, ami azzal magyarázható, hogy a sírokat kibontó munkások valószínűleg eldobálták a rendkívül rossz állagú vastárgyakat, töredékeket. A dokumentáció alapján a temetkezések leletanyagának begyűjtése során már eleve hiányzott 1 darab kengyel (2. sír), 2 darab zabla (2. és 7. sír) és 4 darab hevedercsat (2., 3., 7. és 8. sír).

Kengyelek

A dokumentációban szereplő 11 kengyelből a múzeumi gyűjteményben összesen 6 darab maradt meg, amelyek közül mindössze csak a 3. sír kengyelpárja azonosítható pontosan. A Nemzeti Múzeumban készített fotók, a sírlapok leírásai, illetve a megmaradt kengyelek alapján ugyanakkor megállapítható, hogy e tárgyak többsége azonos típushoz, a körte alakú kengyelek csoportjához tartozott. Ezek füle trapéz alakúra kialakított, szárai leginkább laposra elkalapáltak, téglalap keresztmetszetűek. Kiszélesedő, ívelt talpalóikat középen és a két szélén bordával erősítették meg. Bár formailag szintén körte alakú a Nemzeti Múzeum fotóján megmaradt kengyel *[12. tábla 4]*, de fordított trapéz alakú függesztőfüle, illetve ovális kialakítású szíjbefűzője eltér a többi példánytól. Általánosságban elmondható az összes megmaradt kengyelre, hogy rendkívül rossz állagúak, erősen korrodáltak, töredékesek, lepattogzott felületűek és morzsálódnak. A kengyelek a sírok végében (4. sír), a lábszárak alsó részére, illetve a lábfejekre helyezve (6–7. sír), valamint közvetlenül a lábcsontok mellett (8. sír), egymás mellől kerültek elő. Ez alól csak a Laszczik Ernő által megmentett két temetkezés (2. és 3. sír) kivétel, ahol a leírás alapján a kengyelek deréktájról kerültek elő.[275]

Zablák

A zablákkal sem jobb a helyzet: a 4 adatolt zabla közül egy már a sírból történő felszedés során szétmállott (6. sír), további 3 pedig hiányosan, töredékesen került a múzeumi gyűjteménybe. A leírások alapján két esetben (3. és 6. sír) oldalpálcás *[13. tábla 3/1]*,[276] újabb két temetkezésben (4. és 8. sír) pedig karikás csikózabla tartozott a lószerszámzathoz [*16. tábla 4/8–9* és *22. tábla 8/17*]. Síron belüli helyzetükről kevés adatunk van. A 8. sírban a ló szájából,[277] a 6. sírban a kengyel mellől, míg a 4. számú temetkezésben a lábak jobb oldaláról került elő a zabla.

Hevedercsatok

Hasonló a helyzet a hevedercsatok esetében is. Mindössze a 6. sírból ismerjük pontos helyzetét, ahol a kengyelek alatt feküdt. A 4. sírhoz kötött, a munkások által beszolgáltatott, nagyméretű hevedercsat mérete és ki-

[275] Ez utóbbi esetekben ugyanakkor felmerül annak a lehetősége is, hogy már a munkások által megbolygatott, másodlagos helyzet került lejegyzésre.

[276] Itt azonban meg kell jegyeznünk, hogy a 3. sír zablájának típusáról semmilyen adatunk sincs. A töredékes oldalpálcás zabla esetében csak valószínűsíthetjük, hogy a sírhoz tartozott, miután a Nemzeti Múzeum fotóin is szerepel, amelyeken csak a 2–4. sírok leletei szerepelnek. Miután a 2. sírból hiányzott, a 4. sírban pedig karikás csikózabla volt, így kizárásos alapon soroltam a temetkezéshez az oldalpálcás zablát. A sírhoz való tartozást ugyanakkor erősíti, hogy a sírban fiatal fiú csontvázа nyugodott.

[277] Valószínűleg szintén a ló szájában lehetett a 7. sír elveszett zablája is, miután a munkások kidobták a teljes lókoponyát.

alakítása alapján ugyanakkor felmerül, hogy az eredetileg nem a sírhoz tartozott *[17. tábla 4/12]*.

8.3.3. A temető keltezése

A temető pontos keltezését erősen befolyásolja a lelőhely nagyfokú bolygatottsága, illetve feltártsági fokának ismeretlensége. Konkrét adatok hiányában a temető méretét, illetve típusát sem tudjuk pontosan meghatározni. A lelőhely területéről jelenleg nem ismerünk a datálást segítő érmet sem, bár az 5. sírban nyugvó, a többi sírhoz képest szegényesebb leletanyaggal eltemetett férfi jobb oldali elülső-felső fogain található zöld elszíneződést akár halotti obulus is okozhatta. A megmentett sírokban megfigyelt nagyszámú lovastemetkezés, valamint a sírokból ismert leletanyag alapján azonban nem fér kétség a temető 10. századra történő keltezéséhez. A századon belüli finomabb datálást eddig egy-egy sírból kiemelt tárgytípus keltezése kapcsán igyekezte pontosítani a kutatás. Dienes István a 7. sírból előkerült rovásírásos és palmettamintás csontlemezek alapján a temetkezést a honfoglalók első két generációjához kötötte.[278] Horváth M. Attila a családi jellegűnek tartott temető használatát – elsősorban a 3. sír veretei, illetve a 7. sír szíjvége és tegezszájat díszítő csontlemeze alapján – a honfoglalók első generációjához sorolta. Véleménye szerint a leletanyagban olyan viseleti tárgyak is felfedezhetők, melyek jó részét vélhetően a steppéről hozták magukkal.[279] Straub Péter a 7. sír tegezének faragott mintájú csontlemezei kapcsán érintette a lelőhelyet. A tárgytípus analógiái és azok kísérőleleteinek szeriációja segítségével Homokmégy-Halom 7. sírját a legkorábbi horizontba sorolta.[280] Véleménye szerint a széles, faragott mintájú csontlemezek – amelybe a halomi lelet is tartozik – használatának felső időhatára a 10. század első harmada, míg a díszítetlen példányoké a 10. század második harmada.[281] A 8. sírból származó karperectípus vizsgálata során Langó Péter az adott sírt a 10. század első felére keltezte, de éppen a karperecek miatt nem tartja valószínűnek a temető első generációs voltát.[282] Összességében tehát – ugyan csak egy-egy sírból kiragadott tárgy alapján – a kutatók többsége leggyakrabban a 10. század elejére vagy első harmadára történő keltezést határozott meg. A temető nagyfokú bolygatottsága és töredékes volta miatt ugyanakkor véleményem szerint a temető sírjainak szűk időhatár közötti keltezése nem lehetséges, csupán annyit lehet mondani, hogy azok a 10. század első kétharmadán belül kerülhettek földbe.

8.4. GYŰJTEMÉNYI ADATOK

Lelőhelyre vonatkozó adatok: Kecskemét, Katona József Múzeum RA 69.221, 69.225, 69.271; Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum RA 10. H. I., 39. G. I., 47. H. I., 173. H. II., 302. K. IV., XIV. 366/1961, 2481N–2484N, H.2368–2369.

Leletanyag: Kalocsa, Viski Károly Múzeum ltsz.: 64.6.34.1–2.; 64.6.34.6–7.; 64.6.36.8.; 64.6.37.7.; 64.6.38–41.; 64.6.43–44.; 64.6.47.; 66.1.1–4.; 64.6.51.; 64.6.78–79.; 87.39.1.; 89.5.1.; 89.6.1.; 89.8.1.; 89.9.1.; 95.1.1–3.

Embertani anyag: Budapest, Magyar Természettudományi Múzeum, Embertani Tár ltsz.: 6597–6598, 7215, 7217, 7371.

8.5. IRODALOM

Lipták 1953, 277–287; Cs. Sós 1954, 80; FÉK Nr. 415.; H. Tóth 1990, 166–167; Bálint 1991, Nr. 105.; Dienes 1992, 537–541; Vékony 1992, 542–546; Vasil'ev 1992, 547–548; Horváth M. 1993, 324–325, 5–6. kép; Dienes 1994, 167–180; Vasil'ev 1994, 181–191; Horváth M. 1996, 312–314; Horváth M. 1996a, 125–147; Horváth M. 1998, 73–78; Horváth M. 1998a, 135–150.

278 Dienes 1994, 178.

279 Horváth M. 1996a, 128. – Ennek ellenére a 3. sír vereteinek legjobb külföldi párhuzamait a bulgáriai Preszlavból említi (Horváth M. 1996a, 126, 4. ábra 1–6, 8–12).

280 Straub 1999, 412. – A szeriáció segítségével az egyes temetkezések korszakon belüli pontosabb időrendjének meghatározásában rejlő problémákra részben a szerző is kitért (Straub 1999, 413). A tegezek díszítése alapján, az egyes leletek korszakon belüli időrendjére tett megállapításainak problémájára Langó Péter és Türk Attila hívta fel a figyelmet (Langó 2000a, 53. jegyzet; Langó–Türk 2004, 48. jegyzet).

281 Straub 1999, 412–413.

282 Langó 2000, 43.

8.6. A HOMOKMÉGY-HALOMI 3. SÍRBÓL SZÁRMAZÓ TEXTILMARADVÁNYOK VIZSGÁLATA

Sipos Enikő – Varga Sándor

A Kalocsától keletre fekvő, Homokmégyhez tartozó Halomdombon, az 1951-ben megnyitott homokbánya területén 10. századi sírok láttak napvilágot. Az első sír előkerülését követően Laszczik Ernő ment ki a lelőhelyre, aminek eredményeként rövid időn belül két újabb temetkezést sikerült többé-kevésbé dokumentálnia. Az 1952. január 25-én a munkások által megtalált és kibontott, majd Laszczik által dokumentált 3. sírból a vasból és nemesfémből készült leletanyag mellett kisebb-nagyobb méretű textilmaradványok is előkerültek. Sajnos a szövetdarabok síron belüli pontos helyzetét nem jegyezte fel Laszczik Ernő. A temetkezésben egy kb. 16-18 év körüli fiatal férfi csontvváza nyugodott. A sír hiányos leletanyagát az egykori övet díszítő veretek és szíjvég, az övről lelógó tarsolyának néhány verete, valamint a lószerszámzat alkotta.

A dokumentációban leírtak alapján Laszczik Ernő a sírföld gondos átvizsgálása során talált szövetfoszláányok közül a viszonylag épségben felszedhető darabokat begyűjtötte és üveglapok közé helyezte.[283] Ezen textilmaradványok 1964-ben kerültek beleltározásra a Viski Károly Múzeum Régészeti Gyűjteményébe, a 64.6.51. leltári tételen, mint ismeretlen lelőhelyről származó leletek.

A 6-7 cm közötti apróbb, vászonkötésű lenvászon töredékek két üveglap közé helyezett papírlapon voltak elcsomagolva *[33. kép]*.

33. kép. Homokmégy-Halom 3. sír.
A textilmaradványok fotója a megtalálást követően
(MNM N2481)

A temetőmaradvány feldolgozása során lehetőség nyílott a kalocsai múzeumban fellelhető textilmaradványok megvizsgálására,[284] illetve a későbbi állagromlás elkerülése végett megtisztításukra, valamint szakszerű átcsomagolásukra.[285] A munkát a Magyar Nemzeti Múzeum Műtárgyvédelmi és Restaurátor Főosztály munkatársa, Sipos Enikő textilrestaurátor végezte el. Megfigyeléseit az alábbiakban összegezhetjük:

A maradványok között három különböző sűrűségű szövetrészletet lehet megkülönböztetni *[34–36. kép]*. Ezek közül két olyan töredék van, amelyeket két szövetdarabból varrással állítottak össze. Ezt igazolják az eltérő szálirányok is.

34. kép. Homokmégy-Halom 3. sír textilmaradványai tisztítás előtt

35. kép. Homokmégy-Halom 3. sír, „B" töredék a varrásszéllel (piros nyíl) és szálirránnyal (világoskék nyíl)

36. kép. Homokmégy-Halom 3. sír, „C" töredék a varrásszélekkel (piros nyíl) és szálirránnyal (világoskék nyíl)

283 KJM RA 69.271.

284 A textilmaradványok vizsgálatának lehetőségét Révész Lászlónak szeretném megköszönni.

285 A szövetmaradványokat desztillált vízzel történő tisztításukat követően két réteg selyemszövet közé applikálva, savmentes karton keretben, pamutszövettel bevont dobozban helyeztük el *[42–43. kép]*.

Mindkét fonalrendszer „Z" sodratú az összes töredéknél *[37–38. kép]*. A megmaradt szövetfoszlányok esetében szövött szél nincs, így a lánc- és vetüléksűrűséget nem lehet külön-külön meghatározni.

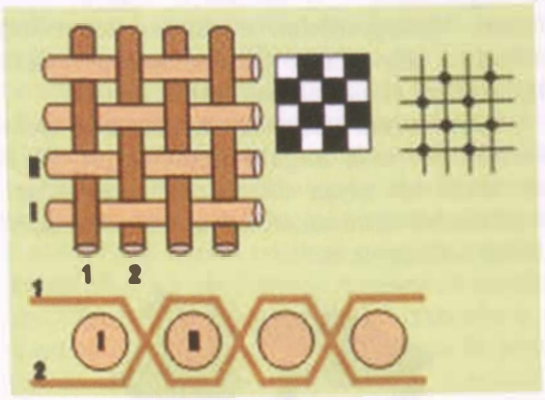

37. kép. Homokmégy-Halom 3. sír: vászonkötés kötésrajza

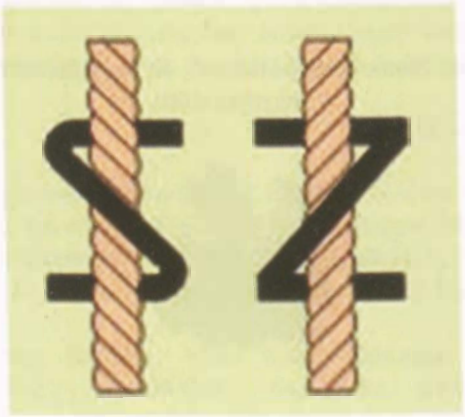

38. kép. Homokmégy-Halom 3. sír: „Z" sodrat

Szövetsűrűségek:

A szövetmaradványok közül az A-val jelölt töredék mérete 9×4 cm, szövetsűrűsége 12×10/cm² *[39. kép]*; a B jelű töredék mérete 7×5,5 cm, szövetsűrűsége 22×12/cm² *[40. kép]*; míg a C-vel jelölt, 6×3 cm méretű darab szövetsűrűsége 8×12/cm2 *[41. kép]*.

39. kép. Homokmégy-Halom 3. sír, „A" töredék szövetsűrűsége

40. kép.Homokmégy-Halom 3. sír, „B" töredék szövetsűrűsége

41. kép. Homokmégy-Halom 3. sír, C töredék szövetsűrűsége

42. kép. Homokmégy-Halom 3. sír textilmaradványai tisztítás után

43. kép. Homokmégy-Halom 3. sír textilmaradványai selyemszövet közé applikálva, savmentes pamutszövettel bevont dobozban

9. HOMOKMÉGY-HILLYE – *Varga Sándor*

9.1. LELETKÖRÜLMÉNYEK

1968-ban[286] a községtől délkeletre, a Hillye nevű határrészben, a Pávó-háti szőlők szélén, az egykori Dózsa Tsz területén, a Tsz majortól mintegy 200 méterre *[44. kép]* földkitermelés közben csontvázas sírok kerültek elő. A bajai Türr István Múzeum értesítését követően Horváth Attila 1968. augusztus 14-én a helyszínre utazott. A földmunkával bolygatott terület egy kis dombvonulatot érintett, amelyet nagyjából É–D-i irányban, 10-15 méter szélességben vágtak át munkagéppel. A kérdéses területen mintegy 10 sír maradványát figyelte meg a feltáró, amelyek egymástól 1-2 méter távolságra, a felszíntől kb. 1 méteres mélységben helyezkedtek el.[287]

A munkások elmondása alapján a kiforgatott sírok egyikéből egy bronzdrótból csavart nyakperec, egy arra felfűzött, félkör keresztmetszetű bronzgyűrű és egy félhold alakú függő/csüngő került elő. A leleteket

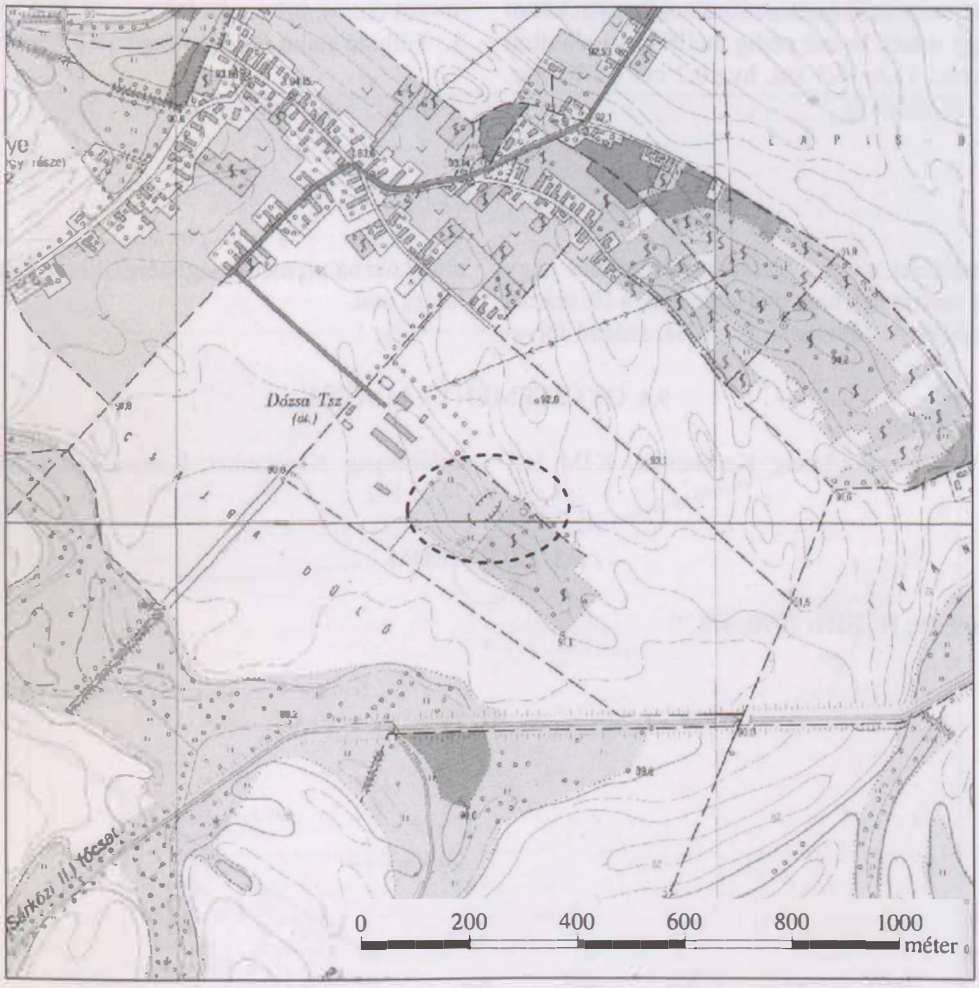

44. kép. Homokmégy-Hillye (1:10 000)

[286] A kecskeméti Katona József Múzeum adattárában fellelhető, a helyszíni szemléről tett jelentés egyik példányán ugyanakkor a KJM RA 64.63 adattári szám szerepel, ami az 1964-es adattározásra, s így korábbi előkerülésre utal! Ezen aprócska dolognak az esetleges leletazonosításban van jelentősége, miután a kalocsai múzeum régészeti gyűjteményének törzsanyagában megtalálható egy VKM 64.6.14. leltári számon őrzött tárgy, ami jól ráillik a Hillyéről előkerült, de Horváth Attilához nem került, hiányzó leletre (lásd lentebb az ismeretlen lelőhelyű tárgyaknál).

[287] KJM RA I/68.186.

a sírban nyugvó váz koponyájával együtt a kalocsai könyvtárba vitték, míg a többi emberi vázcsontot a Tsz irodájába szállították. Horváth Attila a könyvtárban már csak a koponyát, a bronz nyakperecet és a gyűrűt találta meg. Miután a leleteket a Tsz jogtanácsosa (egy bizonyos Dr. Stollár nevezetű úr) vitte be a könyvtárba, Horváth Attila arra kérte meg Pécsi Ferencnét – ő ismerte a kérdéses személyt –, hogy tájékozódjon a hiányzó lelet felől, és amennyiben lehetséges, a múzeum számára azt szerezze meg.[288] A Tsz irodájába beszállított vázcsontok nagy valószínűséggel elkallódtak. Sajnos hasonlóan alakult a múzeumba beszállított koponya sorsa is.[289] A lelőhelyről előkerült tárgyak közül a nyakperec és a gyűrű Kecskemétre került. A harmadik tárgy, a félhold alakú csüngő a jelentés alapján nem került be a múzeumi gyűjteménybe, de legalábbis nincs róla feljegyzés.

9.2. LELETLEÍRÁSOK

1. Három kerek keresztmetszetű, vékony, háromrét hajtott bronzhuzalból sodrott, hurkos-kampós záródású *nyakperec,* amelyet készítése során egy szálat kettéhajtva, egy másik huzalt pedig melléhajtva alakítottak ki. Átm.: 13,6×14,5 cm, hv.: 0,2 cm (KJM ltsz. 74.21.1.) *[25. tábla 1].*
2. Zárt, D keresztmetszetű, réz alapú ötvözetből készített, felületén ónozott *karikagyűrű.* Átm.: 1,7 cm, sz.: 0,4 cm, v.: 0,2 cm (KJM ltsz. 74.21.2.) *[25. tábla 2].*
3. Félhold alakú *függő/csüngő.*

9.3. ÉRTÉKELÉS

A földkitermeléssel megbolygatott temetőrészlet nagy valószínűség szerint egy nagyobb sírszámú, a 10. század végén meginduló, de túlnyomórészt a 11. század folyamán használt temető meglétére, illetve részbeni pusztulására utal.

9.4. GYŰJTEMÉNYI ADATOK

Lelőhelyre vonatkozó adatok: Kecskemét, KJM RA I/68.186

Leletanyag: Kecskemét, Katona József Múzeum, ltsz.: 74.21.1–2.

9.5. IRODALOM

Horváth 1969, 59; H. Tóth 1990, 178.

[288] KJM RA I/68.186.

[289] Legalábbis a kalocsai múzeum gyűjteményében ma már nem található meg és Szegedre sem került, az Embertani Tanszék gyűjteményébe. Az információt Marcsik Antóniának köszönöm!

10. HOMOKMÉGY-SZÉKES – *Gallina Zsolt – Varga Sándor*

10.1. LELETKÖRÜLMÉNYEK

A köznépi temető nyomait 1996 októberében terepbejárás során fedeztük fel, amely a készülő *Homokmégy története* című kötet régészeti topográfiája keretében zajlott. A temetőt a Homokmégy-Alsómégy közötti részen, a Szentegyházpart és Székes nevű határrészek bejárásakor találtuk meg *[45. kép]*. A lelőhely[290] nyugati részén 1996. október 22-én embercsontokat találtunk. A dombhát északi oldalán mintegy 5-6, teljesen szétdúlt sír maradványai hevertek a szántásban. Itt került elő egy félig ép, Ny–K-i tájolású csontváz, amelynek karcsontján állatfejes bronz karperec volt.

A terepbejárást követően 1996 és 2002 között, 7 ásatási időszakban összesen 6012 m²-nyi területen 310 objektumot tártunk fel, amelyek közül 208 volt sír *[46. kép]*. Kettő kivételével – az egyik egy szarmata „gödörhulla", míg a másik egy kora avar férfisír – az összes sír a 10–11. századi köznépi temető része volt. Ezen kívül feltártuk egy késő bronzkori, egy szarmata és egy Árpád-kori telep kisebb részletét, valamint néhány olyan objektumot, amelyek a honfoglalás kori temetőhöz tartoztak (temetőárok, lókoponya stb.).

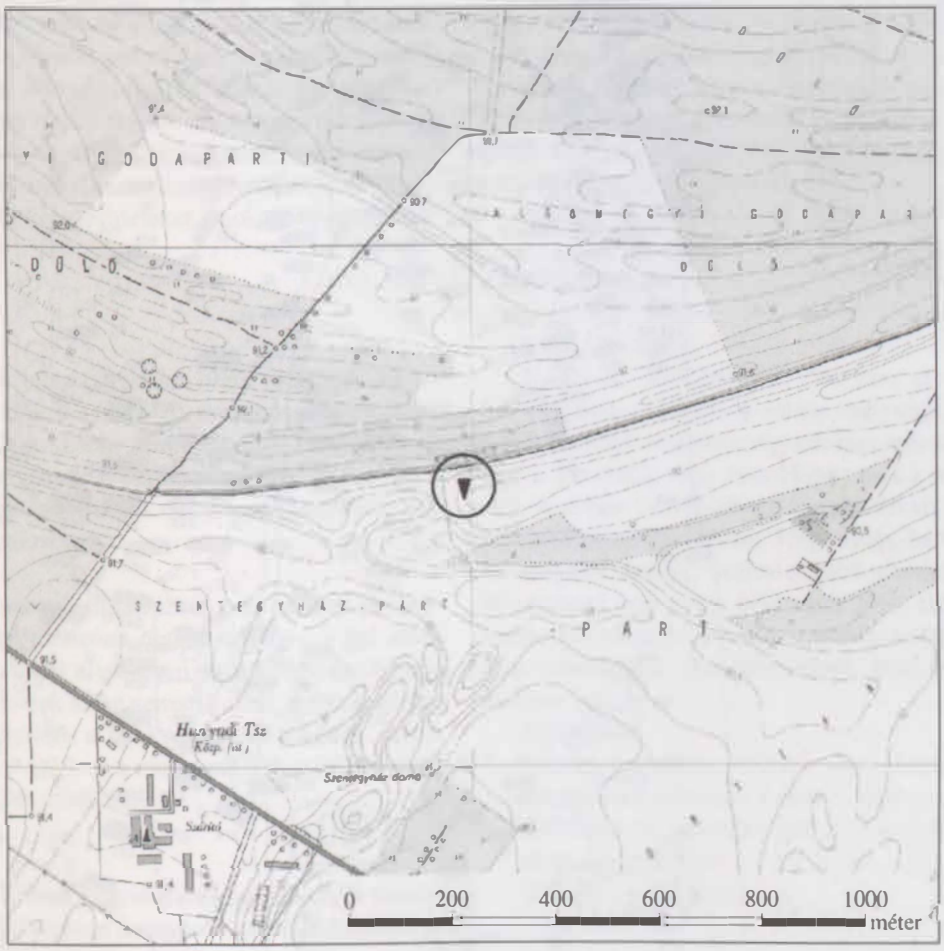

45. kép. Homokmégy-Székes (1:10 000)

[290] A 10–11. századi temető lelőhelye a kataszterben a 15. számot kapta (GALLINA 1998, 106–107).

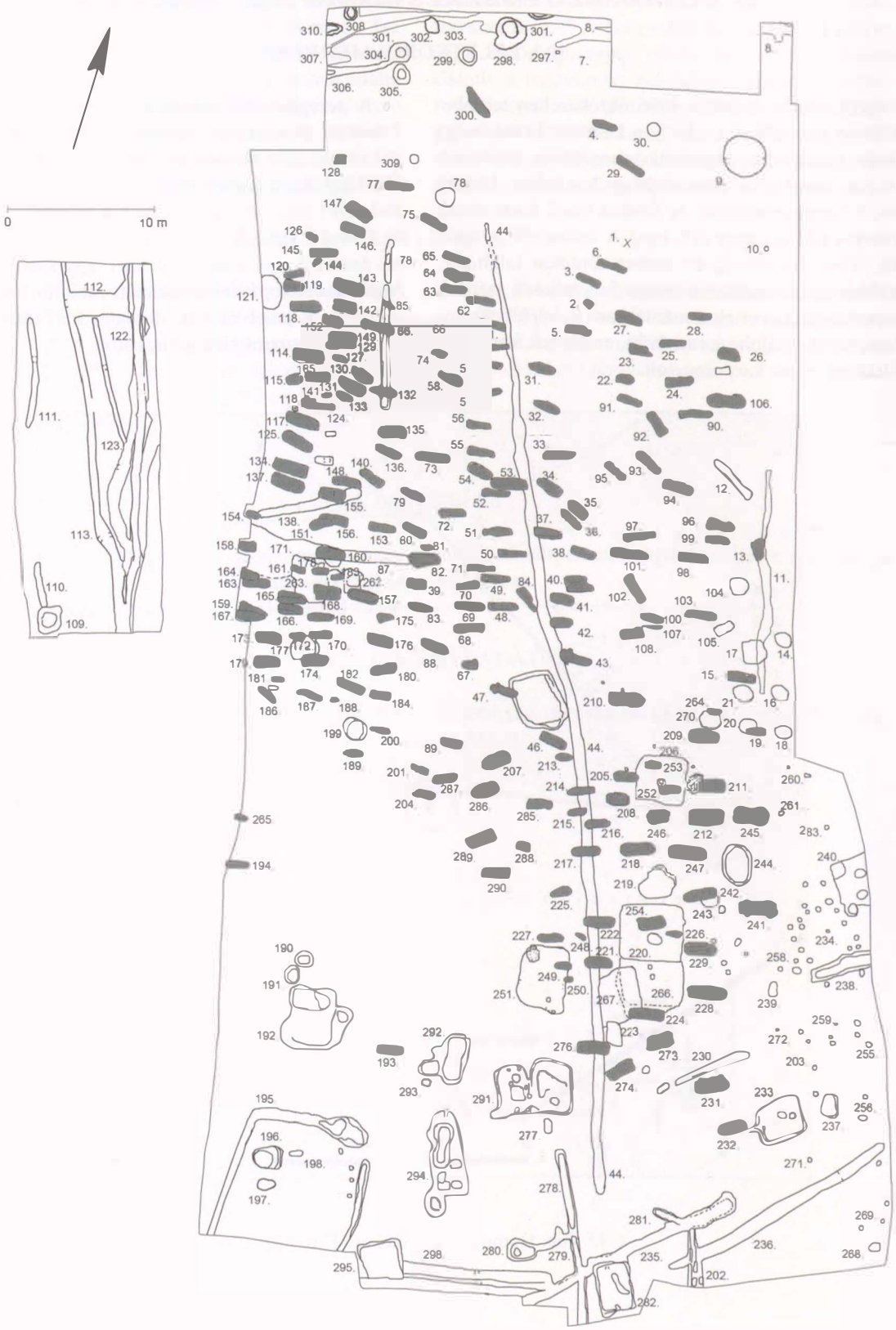

46. kép. Homokmégy-Székes: az 1996 és 2002 között feltárt terület felszínrajza

A megfelelő anyagi fedezet hiánya miatt a többszörös megszakításokkal tartó ásatás menete vázlatosan a következő volt:

1996. november 7–21.	1–30. obj. (17 sír)
1997. október 17–31.	31–89. obj. (54 sír)
1998. augusztus 23–28.	90–108. obj. (18 sír)
1999. március 15–19.	109–125. obj. (9 sír)
1999. október 4–12.	126–184. obj. (54 sír)
2000. március 12–április 3.	185–296. obj. (55 sír)
2002. november 7–10.	297–310. obj. (1 sír)

A temetőt teljesen sikerült feltárni. Nyugati szélét újkori csatorna pusztította el, míg a déli és délkeleti irányokban a sírhelyek fokozatosan megszűntek. Az északnyugati és részben az északi oldalon megtaláltuk a temetőt határoló árok nyomait is. Egy újabb és tervbe vett rigolírozás jelentős mértékben elpusztította volna a temetőt, mivel a sírok sekélyek voltak. Így szinte az utolsó pillanatban tártuk fel azt. Ha figyelembe vesszük a minden bizonnyal részben elpusztult gyermeksírokat, a nyugati oldalon húzódó csatorna pusztításait, az északi és dél-délnyugati üres területeket, ahol a környező sírok sekélysége és a felszínen tapasztaltak alapján újabb sírok pusztulhattak el, akkor kb. 240-270 sírosra becsülhetjük a temető eredeti sírszámát.

A Kalocsától délkeletre, kb. 8 km távolságra, a Homokmégyhez tartozó székesi határrészben található lelőhely a régészetileg már jól ismert halomi dombtól 3 km-re délkeletre, míg Szentegyházparttól észak-északkeletre, mintegy 500-600 méterre, a Homokmégy-Alsómégy közötti NyDNy–KÉK-i irányú földúttól, valamint az út északi oldalán futó csatornától közvetlenül délre helyezkedik el.

A 10–11. századi temető egy Ny–K-i irányú, igen hosszú dombvonulat nyugati végén, a kiemelkedés gerincének északi részén és északi lejtőjén helyezkedett el, a balti tengerszint feletti 92–93 méter magasságon. A dombot délről vízfolyás, északról vizenyős terület zárta le. Terepbejárásaink során a temetőtől néhány száz méterre, dél-délnyugati, valamint kelet-délkeleti irányban, Szentegyházpart környékén több nagy kiterjedésű, Árpád-kori és középkori településre utaló nyomot sikerült megfigyelnünk. Elképzelhető, hogy ezek között kereshetjük a temető faluját is.

10.2. SÍRLEÍRÁSOK[291]

1. sír

T.: Ny–K. A temetkezést az 1996. október 22-i terepbejáráskor találtuk. A 16-20 éves nő csontvázának félig ép bal oldalát az eke fordította ki a földből. A sír a későbbi I. szelvényünk északi részében helyezkedett el. Helyzete pontosan nem lokalizálható, feltehetően a 6. számú sírtól északra volt.

Melléklete:

1. Ovális átmetszetű, sárgarézből (réz és cink ötvözetéből) sodrást utánzóan öntött *karperec* a bal alkaron. Nyitott végei állatfejben (kígyófejben) végződnek. Az állatfejek kissé sematikusak, a szem, illetve a száj bemélyített, a nyakrész elvékonyodik. Átm.: 6,8–7,2 cm, v.: 0,3–0,4 cm, s.: 20,34 g (VKM ltsz. 2001.15.1.) *[26. tábla 1/1]*.

2. sír

T.: Ny–K. Sírfoltja nem volt megfigyelhető. A felnőtt férfi (?) csontváza erősen bolygatott, a talajművelés miatt már csak a jobb alsó lábszárat és a bal combcsont alsó részét találtuk meg *in situ* helyzetben.

Melléklete: nem volt.

3. sír *[26. tábla]*

T.: Ny–K, 280–100°, h.: 140 cm, sz.: 54 cm, m.: 0–7 cm, mvh.: 128 cm. A sekély mélységű, keskeny sírgödör fej felőli végét mezőgazdasági művelés bolygatta, míg a láb felőli vége lekerekített sarkú téglalap alakú volt. A sírban 55-59 éves nő hanyatt fekvő, nyújtott testhelyzetű csontváza feküdt. Koponyája, bal felkarcsontja és mindkét lábfeje, valamint jobb combcsontjának és lábszárának egy része hiányzott. Jobb alkarját a mellkasra, bal alkarját a hasüreg tájékára hajlították, jobb lába erősen ívelt. Bal lábszárának felső végénél csontkinövés volt.

Melléklete:

1. Nyitott, egymásra hajlított végű, kerek átmetszetű, sárgarézből készített *gyűrű* a jobb kéz ujjcsontján. Körülötte az ujjakon zöld elszíneződést figyeltünk meg. Átm.: 2,2 cm, v.: 0,2 cm, s.: 1,32 g (VKM ltsz. 2001.16.1.) *[26. tábla 3/1]*.

4. sír *[26. tábla]*

T.: Ny–K, 271–91°, h.: 203 cm, sz.: 52 cm, m.: 2–10 cm, mvh.: 152 cm. A lekerekített sarkú téglalap alaprajzú sekély sírgödör oldalfalától a közepe felé teknőszerűen mélyült. A 35-39 éves férfi csontváza nyújtott testhelyzetben feküdt. Koponyája szétdúlt, eredetileg balra

[291] A leírásból hiányzó objektumok a késő bronzkori, szarmata és az Árpád-kori telepekhez tartoztak.

fordult, csak az állkapocs részei voltak meg elmozdult helyzetben. Vállai, alkarjai szintén kimozdultak eredeti helyzetükből, bal combcsontja kettétörött, alsó része hiányzott.

Mellékletei:

1. Vasból készült *ár* vagy *nyílcsúcs* tüskéje a koponyától kissé nyugatra. A rossz megtartású, erősen korrodált tárgy a restaurálás során szétmállott.
2. *Vasbárd* a bal könyök és az alkar felső része alatt, éle a sírfal felé fordult. Alsó vágóéle jóval hosszabb, lenyúlik, köpűje aszimmetrikus helyzetű. H.: 12,5 cm, vágóél h.: 10,7 cm, köpű külső átm.: 3,8 cm, belső átm.: 2,5 cm (VKM ltsz. 2001.17.1.) *[27. tábla 4/2]*.
3. Rövid vágóélű, deltoid alakú kovácsoltvas *nyílcsúcs* közvetlenül a jobb combcsont mellett, attól kb. 5 cm-rel magasabban. Tüskéje nyugati irányába nézett. H.: 7,6 cm, vágóél sz.: 2 cm (VKM ltsz. 2001.17.2.) *[26. tábla 4/3]*.

5. sír *[28. tábla]*

T.: NyDNy–KÉK, 256–76°, h.: 187 cm, sz.: 63 cm, m.: 16 cm, vh.: 154 cm. A sírgödör téglalap alakú, oldalfala rézsűsen szűkült. A *senium* korú, euro-mongolid (urali) embertani típusba tartozó nő viszonylag ép csontvázа nyújtott testhelyzetben feküdt. Koponyája kissé sérült, bal oldalára fordult, jobb oldalát szántóföldi művelés bolygatta, bal oldali csecsnyúlványánál zöld elszíneződést figyeltünk meg. Bal alkarja behajlítva a bal medencelapáton nyugodott, jobb karja a test mellett nyújtva feküdt. Jobb lábszára törött, mindkét lábfeje hiányzott.

Mellékletei:

1. Ráhajlított végű, kerek keresztmetszetű, sárgarézből készült nyitott *karika* a jobb csecsnyúlvány alatt, a koponya sérült jobb oldali részében. Átm.: 2,8–2,9 cm, v.: 0,2 cm, s.: 2,56 g (VKM ltsz. 2001.18.1.) *[28. tábla 5/1]*.
2. Nyitott végű, réz alapú ötvözetből készült, drótból hajlított *karikaékszer* két töredéke az állkapocs alatt, a koponya bal oldali alsó felében. Szétporladtak. Rajta összelapított, apró foglalatban átfúrt, zöldre kalcinálódott, égett, csiszolt *csontcsüngő* (ongon). H.: 2,4 cm, sz.: 1,2 cm, s.: 2,01 g (VKM ltsz. 2001.18.2.) *[28. tábla 5/2]*.

A mellcsonton és a csigolyákon ezüstös, sötét elszíneződést figyeltünk meg a bontás során, amely feltehetőleg elveszett tárgy nyoma, esetleg valamilyen szerves anyag maradványa lehetett.

6. sír *[28. tábla]*

T.: Ny–K, 270–90°, h.: 206 cm, sz.: 50 cm, m.: 8–9 cm, vh.: 177 cm. A sírgödör téglalap alaprajzú, láb felőli vége ferdén csapott, fala és alja egyenes. A feltűnően keskeny sírgödörben a robosztus, nyújtott testhelyzetű, jó megtartású 25-30 éves, mongolid jegyeket viselő férfi csontvázа alig fért el. Koponyája, amelyet a talajművelés részben bolygatott, bal oldalára fordult. Mellkasának bal oldalát és a jobb medencecsontot állatjárás bolygatta, ez utóbbi kifordítva a bal medencelapáttól nyugatra került elő. Jobb alkarját a medencére hajlították, bal karja szorosan a test mellett feküdt, kézujjcsontjai hiányoztak.

Mellékletei:

1. Elhegyesedő végű, rombusz átmetszetű, réz és cink ötvözetéből készült *huzalkarperec* a jobb könyöknél. Felületén foltokban szürke színű ólombevonat maradványa figyelhető meg. Erősen kopott. Átm.: 6,4–6,6 cm, v.: 0,3–0,4 cm, s.: 11,94 g (VKM ltsz. 2001.19.1.) *[28. tábla 6/1]*.
2. Deltoid alakú, ívelt vágóélű kovácsoltvas *nyílcsúcs* a bal könyöknél, heggyel a láb irányába. Nyéltüskéjén famaradvány. H.: 7,2 cm, sz.: 2,1 cm (VKM ltsz. 2001.19.2.) *[29. tábla 6/2]*.
3. Rombusz alakú *vas nyílcsúcs* a bal combcsont közepe és az északi sírfal közötti részen, heggyel a lábfejek irányában. H.: 7 cm, sz.: 2,6 cm (VKM ltsz. 2001.19.3.) *[29. tábla 6/3]*.

7. objektum

A humusz eltávolítása közben a 8. számú ároktól mintegy 2 méterre délre állatcsontokat találtunk, amelyek a későbbi nyesett felszíntől mintegy 14 cm-rel magasabban jelentkeztek a kevert talajban. Az objektum foltját nem észleltük. A széttöredezett, de anatómiai rendben levő csontok lókoponya maradványai voltak. Bár a koponya környékéről, attól északra egy jól soványított, kézzel formált, éles törésvonallal behúzott, lekerekített peremű bronzkori edénytöredék is előkerült, nem tartjuk valószínűnek, hogy a szórványként talált kerámia kapcsolatban állt volna a lókoponyával. Az nagy valószínűséggel a temetőhöz tartozhatott, mint áldozati jelenség.[292]

8. objektum (temetőárok?)

A megfigyelhető szakasz h.: 14 m, sz.: 70–95 cm, m.: 10–43 cm. Az árok az I–II. szelvény északi végében húzódott, megközelítőleg Ny–K-i irányban. A sárgásszürke agyagos-löszös altalajban homogén, szürkésbarna humuszos-agyagos-löszös elszíneződés jelentkezett.

[292] Ugyanakkor a mezőgazdasági művelés következtében a sírokat ért jelentős bolygatások miatt nem zárhatjuk ki annak lehetőségét sem, hogy a megmaradt lókoponya eredetileg akár egy lovastemetkezés része is lehetett. Ezt megerősíteni látszik, hogy számos olyan sír is ismert, ahol a részleges lovastemetkezés az amúgy is sekély mélységű sírban nyugvó váznál magasabban, részben vagy teljes egészében a humuszban helyezkedett el.

Nyugati részén az árokszakasz keresztmetszete fordított trapéz alakú (I. szelvény), itt az alja és az oldala egyenletes. Keleti felén (II. szelvény) padkás-lépcsős, befelé szűkülő kialakítású. Az árokszakasz kelet felé mélyült, keleti szakaszából a déli irányba egy 70 cm hosszú, elsekélyesedő árokszakasz indult ki. Az árokból, illetve az árok fölötti rész nyeséséből Árpád-kori edénytöredékek kerültek elő.

11. objektum (temetőárok?)

H.: 15 m, sz.: 25–150 cm, m.: 0–25 cm. Az árokszakasz megközelítőleg É–D-i (ÉÉNy–DDK-i) irányú, szabálytalan vonalvezetésű volt. Betöltése szürkésbarna, morzsalékosan kevert. A sekély árokszakasz oldalai rézsűsek, alja egyenes. Az objektumot csak egy rövid szakaszon tudtuk megfigyelni, észak és dél felé fokozatosan megszűnt. Középtájon, egy töréspontban helyezkedett el a 13. sír. Az árok dél felé haladva a nyugati oldalán lépcsőzetesen kiszélesedett, míg déli vége felé vágta a 17. számú gödröt, majd elkeskenyedett és szakaszosan eltűnt. Az árok majdnem merőleges a 8. számú árokra, amely a temető északi árka lehetett. Kevés állatcsont, lófogak, durva kézzel formált edénytöredékek kerültek elő az objektumból.

13. sír *[29. tábla]*

T.: ÉÉNy–DDK, 330–150°, h.: 140 cm, sz.: 94 cm, m.: 15 cm (É), 26 cm (D). A sír a 11. számú árokban (a temetőárokban?) feküdt. A kissé szabálytalan sírgödör lekerekített sarkú, trapéz alaprajzú, fej felőli végénél erősen kiszélesedett. A sírgödör oldala rézsűs, alja a láb felé mélyült. A 20-22 éves nő csontvváza jobb oldalára fektetve, zsugorított testhelyzetben nyugodott. Kézcsontjai a koponya alatt, lábai erősen összezárva (összekötözve?), az alsó lábszárak felhúzva, a combcsonttal majdnem párhuzamosan helyezkedtek el. A gerincoszlop és a medencecsontok, valamint az ízesülési felületek szivacsosak, rossz megtartásúak.

Melléklete:

1. Téglalap alakú, deformálódott *vascsat* a sírgödör északi oldalánál, a koponyától északnyugatra. Pecke csuklós szerkezetű. H.: 3 cm, sz.: 2,6 cm (VKM ltsz. 2001.20.1.) *[29. tábla 13/1]*.

15. sír *[30. tábla]*

T.: Ny–K, 260–80°, h.: 196 cm, sz.: 70 cm, m.: 40–43 cm, vh.: 168 cm. A téglalap alaprajzú sírgödör oldala rézsűsen szűkül, alja egyenes. A 30-35 éves nő csontváza nyújtott testhelyzetű, mellkasának jobb oldala enyhén bolygatott. Koponyája kissé jobbra fordult, vállai felhúzottak. Bal alkarja a medencére, jobb alkarja a jobb combcsontra hajlítva, csontjai erőteljesek és hosszúak.

Mellékletei:

1. Kisméretű, deformálódott, kerek keresztmetszetű, sárgarézből készített *S-végű karika* az állkapocstól balra, a kulcscsont felett 5-6 cm-rel. Vége elkalapált, három apró bordával tagolt. Kopott, felületén helyenként szürke elszíneződés, ami a fémvizsgálat alapján az egykori ólombevonat nyoma. Átm.: 1,8×1,2 cm, v.: 0,2 cm, s.: 1,05 g (VKM ltsz. 2001.21.1.) *[30. tábla 15/1]*.
2. Nyitott, sárgarézből öntött, állatfejes *karperec* a jobb alkarcsont középső részén. D átmetszetű karikájának külső része kétoldalt apró bordákkal tagolt, amelyeknek alsó szélén újabb borda fut végig. Végei tátott szájú, sematikus állatfejekben végződnek. Szemei kidudorodnak, szájrésze bordákkal tagolt. Nyaka megvastagodik, szintén bordákkal tagolt. A fémvizsgálat alapján külső részén egykoron vékony ólombevonat lehetett, amely mára teljesen lekopott. Átm.: 7,5×6,5 cm, v.: 0,5 cm, s.: 34,45 g (VKM ltsz. 2001.21.2.) *[30. tábla 15/2]*.
3. Sodrást utánzóan öntött, nyitott végű, sárgarézből készített állatfejes *karperec* a bal csukló és a gerincoszlop között. Végei tátott szájú állatfejekben végződnek. A szájrész felső része bordázott, a szemek helyén finoman kidolgozott dudor, a nyaka megvastagodik és végig bordázott. A mélyedésekben megfigyelhető szürke elszíneződés, valamint a fémvizsgálat alapján a karperec külső részén egykoron vékony ólombevonat lehetett, amely mára teljesen lekopott. Átm.: 7,1–7,2 cm, v.: 0,6–0,7 cm, s.: 39,47 g (VKM ltsz. 2001.21.3.) *[30. tábla 15/3, 31. tábla 15/3]*.

19. sír *[31. tábla]*

T.: NyDNy–KÉK, 250–70°, h.: 113 cm, sz.: 60 cm, m.: 23–28 cm, vh.: 84 cm. A téglalap alakú sírgödör láb felőli vége lekerekített, oldala és alja egyenes. A koponya felőli részen a sírgödör nem volt megfogható. A sír vágta a 20. számú gödröt. A 4-5 éves gyermekcsontváz nyújtott testhelyzetben feküdt. Koponyája ép, mellkasa, illetve felkarjai hiányoztak.

Mellékletei:

1. Háromrét hajtott, vékony huzalból sodrott, hurkos-kampós záródású, sárgaréz *nyakperec*, két darabra törve, a nyak körül. Átm.: 11,7 cm, v.: 0,3 cm, s.: 17,49 g (VKM ltsz. 2001.22.2.) *[31. tábla 19/1]*.
2. Összetört *tojás* maradványai a jobb alkar felett. Feltehetően a halott kezében lehetett. A tojáson helyenként barnásvörös elszíneződés látszódott, talán festés nyoma (VKM ltsz. 2001.22.1.).
3. Lapos, egyik szélén háromszög keresztmetszetű, másik végén félbehajlított, ismeretlen rendeltetésű, korrodált *vastárgy* töredéke a sír betöltéséből. H.: 2,8 cm, sz.: 1,9 cm (VKM ltsz. 2001.22.3.) *[31. tábla 19/3]*.

22. sír *[32. tábla]*

T.: NyDNy–KÉK, 250–70°, h.: 121 cm, sz.: 53 cm, m.: 2–6 cm, vh.: 78 cm. A lekerekített sarkú trapéz alakú, a lábak felé szélesedő sírgödörben 5-6 éves gyermek háton fekvő, nyújtott testhelyzetű csontváza feküdt. Koponyája a jobb oldalára fordult, a bal oldalán, a halántéknál sérült, töredékes. Mellkasának csontjait, mindkét felkarját és a medencéket a szántás bolygatta, csupán néhány borda és az ujjcsontok maradtak *in situ* helyzetben. Bal alkarja a test mellett nyújtva. A láb hosszúcsontjai eredeti helyzetben voltak, ízületei megsemmisültek, lábfejei hiányoztak.

Mellékletei:

1. Apró *vastárgy* töredéke az állkapocs bal oldalán, amelynek egyik végén nyomott gömb alakú, szürkésfehér *üveggyöngy* volt. H.: 2,4 cm, sz.: 1,3 cm; a gyöngy átm.: 0,8 cm (VKM ltsz. 2001.23.7.) *[32. tábla 22/1]*.
2. Egymásra hajló végű, kisméretű, téglalap alakú, sárgarézből készített *pánt* a jobb oldali bordák mellett, a sírgödör oldalánál egy csomóban a 3. és 4. mellékletekkel. Benne fekete színű, hengeres testű, csurgatottan bordázott üveggyöngy. Bordázata világoszöld-fehér színű. A feltekert pánt átm.: 0,9 cm, sz.: 0,4 cm, s.: 0,46 g; a gyöngy h.: 0,9 cm (VKM ltsz. 2001.23.1.) *[32. tábla 22/2]*.
3. Félköríves, fémoxid *gyöngytöredékek* a jobb oldali bordák mellett, a sírgödör oldalánál egy csomóban a 2. és 4. mellékletekkel.
4. Üreges, félgömb alakú, öntött *bronz fülesgomb* (réz és ón ötvözete) a jobb oldali bordák mellett, a 2. és 3. mellékletekkel együtt. Függesztőfüle törött. H.: 1,5 cm, s.: 0,85 g (VKM ltsz. 2001.23.6.) *[32. tábla 22/4]*.
5. Kerek átmetszetű, hegyesedő végű, sárgarézből kialakított *huzalkarperec* a jobb csukló helyén. A fémvizsgálat során kimutatott ólom valószínűleg a karperec felületén egykoron kialakított vékony bevonat maradványa. Átm.: 3,6 cm, v.: 0,3 cm, s.: 5,04 g (VKM ltsz. 2001.23.5.) *[32. tábla 22/5]*.
6. Nyitott, hegyesedő végű, kerek átmetszetű, sárgarézből kialakított *huzalkarperec* a bal csuklón. Átm.: 3,6 cm, v.: 0,3 cm, s.: 4,56 g (VKM ltsz. 2001.23.4.) *[32. tábla 22/6]*.
7. Áttört, magas ólomtartalmú sárgarézből (réz és cink ötvözete) készült, háromküllős *szíjelosztó* a jobb combcsont belső oldalán. Központi részét ívelt oldalú, háromszög alakú idom képezi. Felületét egymásra helyezett háromszögek díszítik, közepén egy kerek, mélyített bordával elhatárolt pontokból álló, domborított minta. A széléről 3 küllő indul, amelyek karomban támaszkodnak a karikára. Átm.: 3,1 cm, v.: 0,2 cm, s.: 3,94 g (VKM ltsz. 2001.23.2.) *[32. tábla 22/7]*.
8. Kerek keresztmetszetű, sárgarézből készített, egymásra hajló végű nyitott *karika* az előbbi tárgy alatt. Átm.: 2,1–2,3 cm, v.: 0,1–0,2 cm, s.: 0,58 g (VKM ltsz. 2001.23.3.) *[32. tábla 22/8]*.
9. Vékony, kerek keresztmetszetű, sárgarézből kialakított, nyitott *karika* töredékei a koponya alatt, a jobb halántéknál. A felszedés során került elő. A karika felületén szürkés foltok figyelhetők meg, amik az egykori ólombevonat maradványai. Átm.: 2,4 cm, v.: 0,1 cm, s.: 0,66 g (VKM ltsz. 2001.23.8.) *[32. tábla 22/9]*.

23. sír *[32. tábla]*

T.: Ny–K, 260–80°, h.: 158 cm, sz.: 63 cm, m.: 2–12 cm, vh.: 150 cm. A szabálytalan alaprajzú sírgödör északi oldala erőteljesen kiszélesedett, északkeleti sarka viszont összeszűkült. A mezőgazdasági művelés következtében lepusztult, sekély sírgödör eredetileg lekerekített sarkú téglalap alaprajzú lehetett, amelynek déli oldalában padmalyt alakítottak ki. A 25-30 éves nő a gödör déli oldalában, a hátán feküdt. Összetört koponyája jobbra fordult, alkarjai a hason keresztbe téve nyugodtak. Lábai enyhén behajlottak, kissé dél felé fordultak. Koponyáját a szántás bolygatta meg.

Melléklete: nem volt.

24. sír *[33. tábla]*

T.: NyDNy–KÉK, 240–60°, h.: 196–202 cm, sz.: 56 cm, m.: 4–13 cm, vh.: 160 cm. A sírgödör téglalap alakú, déli oldala enyhén ívelt, fej felőli vége ferdén lecsapott, alja teknőszerű. A sekély sírgödör eredetileg talán padmalyos kialakítású lehetett. A sír déli oldalán jó megtartású, 30-35 éves nő háton fekvő, nyújtott testhelyzetű csontváza feküdt. Koponyája kissé jobbra billent, az arckoponyája összetört, az állkapcsa leesett. Vállai felhúzottak, alkarjait derékszögben a hasra, egymás mellé hajlították, ujjcsontjai hiányoztak. A bal medencelapát kissé befordulva helyezkedett el. A csontvázat a déli sírfalhoz szorították. A sírból a női váz mellett előkerült egy férfi állkapocs és néhány csonttöredék is.

Mellékletei:

1. Nyitott végű, kerek keresztmetszetű, sárgarézhuzalból hajlított *karika* a koponya bal oldalán, a csecsnyúlvány alatt. Átm.: 2,7 cm, v.: 0,2 cm, s.: 1,08 g (VKM ltsz. 2001.24.1.) *[33. tábla 24/1]*.
2. Vékony, kerek keresztmetszetű, sárgaréz alapanyagú, töredékes, két darabból összeragasztott állapotú, nyitott végű *karika* a koponya jobb oldalán, a csecsnyúlvány alatt. Átm.: 3 cm, v.: 0,2 cm, s.: 1,13 g (VKM ltsz. 2001.24.2.) *[33. tábla 24/2]*.
3. Négy darabra törött, hiányos, vékony, kerek keresztmetszetű, sárgaréz alapanyagú, nyitott végű *karika* az előbbi melléklettel egyező helyen. Felületén fol-

tokban szürkés elszíneződés (ólombevonat?) nyomai. V.: 0,2 cm (VKM ltsz. 2001.24.2.) *[33. tábla 24/3]*.

4. Háromszög átmetszetű, zárt, sárgarézből készült *gyűrű* a jobb felkarcsont külső oldalán, a sír falában. Átm.: 2,5 cm, sz.: 0,5 cm, v.: 0,2 cm, s.: 5,12 g (VKM ltsz. 2001.24.4.) *[33. tábla 24/4]*.
5. Sárgaréz alapanyagú, háromrét hajtott vékony drótszálból sodrott, összebogozott végű *karperec* a jobb csuklón. Átm.: 6,9–7 cm, v.: 0,3 cm, s.: 6,84 g (VKM ltsz. 2001.24.3.) *[33. tábla 24/5]*.

25. sír *[34. tábla]*

T.: NyDNy–KÉK, 240–60°, h.: 170 cm, mvh.: 148 cm, sz.: 52 cm, m.: 2–3 cm. A sekély sírgödör téglalap alaprajzú, nyugati vége kissé lekerekített. A felnőtt férfi (?) csontváza nyújtott testhelyzetű, koponyája, felkarjai hiányoztak, bal alkarját a medencére hajlították.

Mellékletei:

1. Lapos, téglalap keresztmetszetű *vastárgy* töredéke a gerincoszlop és a jobb oldali mellkas között. H.: 3,5 cm, sz.: 2,4 cm, v.: 0,5–0,6 cm (VKM ltsz. 2001.25.1.) *[34. tábla 25/1]*.
2. Egyélű *vaskés* töredéke a jobb alkar alatt, heggyel a gerincoszlop irányában. H.: 4,2 cm, sz.: 1,8 cm (VKM ltsz. 2001.25.2.) *[34. tábla 25/2]*.

26. sír *[34. tábla]*

T.: Ny–K, 260–80°, a csontváz t.: NyDNy–KÉK, 250–70°, h.: 131–151 cm, sz.: 79 cm, m.: 6–10 cm, vh.: 100 cm. A sírgödör lekerekített sarkú szabálytalan téglalap alakú, déli vége ferdén csapott, sekély, alja egyenetlen, oldalai rézsűsek. A 6-7 éves gyermek csontváza nyújtott testhelyzetben feküdt, koponyáját a szántóföldi művelés bolygatta, alkarjait a medencére hajlították, lábai kissé északkelet felé fordultak. A csontváz diagonálisan nyugodott a sírgödörben.

Melléklete:

1. Sárgaréz huzalból hajlított, deformálódott, elkalapált, *S-végű karika* a bal csecsnyúlványtól északnyugat felé 3 cm-re. Felületén foltokban szürke elszíneződés, amely az egykori ón/ólom bevonat meglétére utal. Átm.: 1,7 cm, v.: 0,2 cm, s.: 0,96 g (VKM ltsz. 2001.26.1.) *[34. tábla 26/1]*.

27. sír *[34. tábla]*

T.: Ny–K, 272–92°, h.: 206 cm, sz.: 65 cm, m.: 3–10 cm, mvh.: 177 cm. A kissé trapéz alaprajzú sírgödör fej felőli vége lekerekített, láb felőli vége kissé elkeskenyedett, oldalai rézsűsek, az alja a közepe felé mélyült. A jó megtartású, *senium* korú férfi robosztus csontváza nyújtott testhelyzetű. Koponyája balra fordult, a szántóföldi művelés bolygatta. Karjai a test mellett nyújtva feküdtek, jobb kézcsontját a medencére, bal kézfejét a combnyakra hajlították.

Mellékletei:

1. Lapos, kissé ovális alakú *állatcsont* töredéke a bal kéz külső oldalán. A rossz megtartású tárgy a szállítás és a restaurálás során teljesen szétporladt.

2–3. Két összerozsdásodott, deltoid alakú, kovácsoltvas *nyílcsúcs* a bal combcsont és a sírfal között. Hegyük a láb felé mutatott. Szétmállott.

28. sír *[34. tábla]*

T.: NyDNy–KÉK, 256–76°, m.: 0–10 cm, mvh.: 140 cm. A szubhumuszba ásott sekély sírgödröt csupán a déli oldalon, egy kis szakaszon tudtuk megfigyelni. A csontvázat a szántóföldi művelés bolygatta. A 45-59 éves férfi csontváza eredetileg kissé a bal oldalra fordult, koponyája hiányzott, alkarjait derékszögben a hasára hajlították. Combcsontjai kimozdultak, jobb alsó lábszára észak felé hajlott el, bal alsó lábszára hiányzott.

Melléklete: nem volt.

29. sír *[34. tábla]*

T.: NyDNy–KÉK, 250–70°, h.: 115–120 cm, sz.: 34 cm, m.: 0–4 cm, mvh.: 102 cm.[293] A csontváz a szubhumuszban feküdt, a sírgödörnek csak az alját tudtuk megfigyelni. A felnőtt férfi (?) csontváza erősen bolygatott, koponyája hiányzott. Eredeti helyzetben csak gerincoszlopának alsó része és a keresztcsontja volt. Jobb lába bolygatott, bal lábából csak az elmozdított lábfeje maradt meg.

Melléklete: nem volt.

31. sír *[35. tábla]*

T.: Ny–K, 270–90°, h.: 166 cm, sz.: 54 cm, m.: 8 cm, vh.: 147 cm. A téglalap alakú sírgödör fej felőli oldala és láb felőli vége lekerekített, oldalfala délen egyenes, északon kissé kifelé ívelt, alja a közepe felé mélyült. A nyújtott testhelyzetű 23-25 éves nő csontvázát a szántás bolygatta. Koponyája szétdúlt, mellkasának bal oldala bolygatott, bal alkarja hiányzott, jobb alkarja derékszögben a has tájékára hajlítva feküdt, medencéje sérült, lábcsontjai töröttek, az ízületi részek elkorhadtak. A csontvázat kissé az északi sírfalhoz szorították.

Mellékletei:

1. *Bronztöredékek* a koponyától délre, közvetlenül a sírfal mellett. A töredékeket illetéktelenek sajnos elvitték az ásatásról.
2. Üreges, csepp alakú, réz alapú ötvözetből készült füles *félgomb* az áll alatt. Függesztőfüle törött. H.: 1,5 cm, s.: 0,64 g (VKM ltsz. 2001.27.1.) *[35. tábla 31/2]*.

[293] A sírgödör hosszúságát és szélességét a csontváz alapján mértük.

3. Két félből összeforrasztott *bronzcsörgő* az állkapocs alatt, a nyakcsigolyák jobb oldalán, fülcsonkjával a csigolyák irányában. A csörgő felülnézetben rombusz, oldalnézetben háromszög alakú, egyik fele égéstől deformálódott. Alján kereszt alakú, hegyesedő végű hasíték, belsejében ón/ólommag, függesztőfüle letörött. H.: 1,9 cm, átm.: 1,8 cm, s.: 6,16 g (VKM ltsz. 2001.27.3.) *[35. tábla 31/3]*.
4. Nyitott, egymás mellé hajlított végű, sárgaréz alapanyagú *pántgyűrű* a jobb középső ujjon. Végei elhegyesednek. Átm.: 2–2,1 cm, pánt sz.: 0,2 cm, s.: 1,33 g (VKM ltsz. 2001.27.2.) *[35. tábla 31/4]*.
5. Nyitott, rézhuzalból hajlított, kisméretű, sima *karikaékszer* a koponyától nyugatra, a sírfal közvetlen közelében. Végei kissé elhegyesednek. A leletet állat mozdíthatta el eredeti helyéről. Átm.: 1,5–1,7 cm, v.: 0,2 cm, s.: 0,72 g (VKM ltsz. 2001.27.4.) *[35. tábla 31/5]*.

32. sír *[35. tábla]*

T.: Ny–K, 275–95°, h.: 179 cm, sz.: 48 cm, m.: 16–25 cm, vh.: 147 cm. A sírgödör téglalap alakú aknasír, amelynek fej felőli vége lekerekített, oldalfalai befelé tartanak, alja kissé ívelt, enyhén teknőszerű. A 35-39 éves nő csontvázа közepes megtartású, nyújtott testhelyzetű, koponyája enyhén balra fordult, mellkasa, csigolyái, bordái nagyrészt elkorhadtak. Alkarjait a medencére hajlították. Embertani típusa: euro-mongolid (urali).

Melléklete:

1. Nyitott, egymásra hajlított végű, sárgaréz alapanyagú *pántgyűrű* a jobb kéz középső ujján. Végei kissé kiszélesednek. Átm.: 1,9–2 cm, pánt sz.: 0,5–0,7 cm, s.: 1,25 g (VKM ltsz. 2001.28.1.) *[35. tábla 32/1]*.

33. sír *[35. tábla]*

T.: Ny–K, 261–81°, h.: 208 cm, sz.: 50 cm, m.: 15–30 cm, vh.: 163 cm. A sírgödör lekerekített sarkú téglalap alaprajzú, falai befelé rézsűsek, alja a felsőtestnél teknőszerű, a láb felől egyenes. A sírgödör nyugati végének alját magasabban hagyták, a koponya feltámasztása végett. A *maturus* korú (40-59 éves), mongolid embertani típusba tartozó férfi csontvázа közepes megtartású, nyújtott testhelyzetű. Koponyája sérült, kissé jobbra billent, álla leesett. Vállai felhúzottak, jobb alkarja a jobb medencelapáton, bal alkarja rajta keresztbe téve.

Mellékletei:

1. Ezüsthuzalból hajlított *karikaékszer* töredéke a mellkas fölött, a sír betöltéséből. H.: 1,2 cm, v.: 0,2 cm, s.: 0,22 g (VKM ltsz. 2001.29.1.) *[36. tábla 33/1]*.
2. Korong alakú, töredezett, ezüstből préselt *veret* az alsó állkapocs jobb oldala alatt. Közepe kissé kiemelkedik, amelyet egy árkolt részt követően gyöngysor keretez. Peremét szintén gyöngysor övezi. A mélyedések aranyozottak. Hátoldalán két ráhajlított függesztőfül töredéke. Átm.: 2,7 cm, s.: 0,98 g (VKM ltsz. 2001.29.2.) *[36. tábla 33/2]*.
3. Korong alakú, préselt, aranyozott *ezüstveret* a bal medencelapát és a keresztbe tett bal alkar között. A vereten az árkolt középső részt egy gyöngysor övezi, amelyet egy mélyebb, aranyozott rész fog közre. A veret szélét egy újabb gyöngysor keretezi. Hátoldalán a két függesztőfül mellett utólag forrasztott, átütött fül töredéke. Átm.: 2,7 cm, s.: 2,07 g (VKM ltsz. 2001.29.3.) *[36. tábla 33/3]*.

34. sír *[36. tábla]*

T.: NyÉNy–KDK, 281–101° h.: 187 cm, sz.: 60 cm, m.: 16–24 cm, vh.: 148 cm. A kissé szabálytalan téglalap alakú sírgödör végei lekerekítettek, oldalfalai rézsűsek, alja egyenes. A sírban 35-39 éves nő jó megtartású, nyújtott testhelyzetű csontvázа feküdt. Koponyáját felpolcolták, a szántóföldi művelés bolygatta. Mindkét karja könyökben visszahajlítva, a mellkasra fektetve, kezei összekulcsolva.

Melléklete: nem volt.

35. sír *[36. tábla]*

T.: NyÉNy–KDK, 300–120°, h.: 167 cm, sz.: 74 cm, m.: 16 cm (sírgödör), 18–20 cm (padmaly), vh.: 130 cm. Téglalap alakú, erősen lekerekített végű sírgödör, északi és keleti fala kissé rézsűs, nyugati és déli oldala enyhén ívelt. Déli irányban lejtő alja gyengén ívelt, kissé teknőszerű. A sírgödör szélessége, valamint a csontváz helyzete alapján eredetileg padmalyos sír lehetett (a sírgödör déli oldalában alakították ki a padmalyt). A hanyatt fektetve, nyújtott testhelyzetben eltemetett, 12-14 éves fiatal leány csontvázа a sírgödör déli végébe volt szorítva. Sérült koponyája felpolcolva, bal oldalára fordítva feküdt. Vállai felhúzottak, alkarjai könyökben visszahajlítva, a mellkasra fektetve, kezeit összekulcsolták.

Mellékletei:

1. Nagyon vékony, sárgaréz alapanyagú, visszapödrött végű *karika* a jobb felkarcsont és a behajlított alkar között. Átm.: 2,9 cm, v.: 0,1 cm, s.: 0,24 g (VKM ltsz. 2001.30.1.) *[37. tábla 35/1]*.
2. Apró, korong alakú, barnásvörös színű *ólomüveggyöngy* a jobb alkartól északkeletre, a bordákon. Átm.: 0,9 cm (VKM ltsz. 2001.30.2.) *[37. tábla 35/2]*.
3. Széttört *gyöngy* a 2. számú gyöngytől délkeletre, a bordáktól felfelé.
4. Egymásra hajlított végű, kissé deformálódott *rézpánt* a nyakcsigolyák mellett. Átm.: 0,9×1,2 cm, sz.: 0,7 cm, s.: 1,22 g (VKM ltsz. 2001.30.3.) *[37. tábla 35/4]*.
5. Lapított gömb alakú, vörös színű *üveggyöngy* az állkapocs alatt. Átm.: 0,7 cm (VKM ltsz. 2001.30.4.) *[37. tábla 35/5]*.

6. Hosszúkás, hasáb alakú, sötétkék színű *üveggyöngy* az állkapocs és a nyakcsigolyák alatt. Sarkai kissé csapottak. H.: 1,2 cm, átm.: 0,6 cm (VKM ltsz. 2001.30.5.) *[37. tábla 35/6]*.
7. Hosszúkás, henger alakú, csurgatottan bordázott *ólomüveggyöngy* töredéke közvetlenül az alsó állkapocs mellett, a nyakcsigolyák alatt. A spirálisan futó bordázat zöld színű. H.: 0,7 cm, átm.: 0,5 cm (VKM ltsz. 2001.30.6.) *[37. tábla 35/7]*.
8. Nyomott gömb alakú *mészkőgyöngy* a 7. számú gyöngy alatt (függőlegesen követik egymást). Átm.: 1 cm (VKM ltsz. 2001.30.17.) *[37. tábla 35/8]*.
9. Hosszúkás, henger alakú, fekete színű *üveggyöngy*, ráfolyatott zöld spirális díszítéssel a 8. számú gyöngy mellett. H.: 0,7 cm, elveszett.
10. Apró, deformálódott, nyitott végű, csepp alakú *rézpánt* a 9. számú gyöngy alatt (esetleg lemezgyöngy maradványa?). Átm.: 0,5×0,9 cm, sz.: 0,4 cm, s.: 0,48 g (VKM ltsz. 2001.30.7.) *[37. tábla 35/10]*.
11. Hosszúkás henger alakú, fekete színű *ólomüveggyöngy*, spirális rácsurgatott, domború, zöld színű bordázattal díszítve a 10. melléklet után. H.: 1 cm, átm.: 0,6 cm (VKM ltsz. 2001.30.8.) *[37. tábla 35/11]*.
12. Kisméretű, egymásra hajlított végű *rézpánt* a 11. és a 16. mellékletek között. Átm: 0,4×0,7 cm, sz.: 0,5 cm, s.: 0,30 g (VKM ltsz. 2001.30.9.) *[37. tábla 35/12]*.
13. Csaknem tiszta rézből készített, félgömb alakú *veret* az előbbi tárgytól délnyugatra. Külső felületén szövetminta nyomai, belsejében deformálódott, nagyméretű, visszahajlított szegecs. Átm.: 2,4–2,5 cm, s.: 4,28 g (VKM ltsz. 2001.30.10.) *[37. tábla 35/13]*.
14. Hosszúkás henger alakú, barnásvörös színű, csurgatottan bordázott *ólomüveggyöngy* az előbbi veret belsejében, a 15. melléklet mellett. A spirálisan futó bordázat zöld színű. H.: 1,5 cm, átm.: 0,5 cm (VKM ltsz. 2001.30.11.) *[37. tábla 35/14]*.
15. Égett, zöldre kalcinálódott, átfúrt *csontcsüngő* (ongon) a 13. számú veret belsejében, a 14. melléklet mellett. H.: 1,9 cm (VKM ltsz. 2001.30.12.) *[37. tábla 35/15]*.
16. Gomba alakú, bronzból öntött *fülesgomb* a 12. melléklettől lefelé. H.: 1,2 cm, átm.: 0,6 cm, s.: 1,05 g (VKM ltsz. 2001.30.13.) *[37. tábla 35/16]*.
17. Apró, szétmállott *kásagyöngy* a 13. és 16. számú tárgyak között.
18. Gömb alakú, bronzból öntött *fülesgomb* a 16. melléklettől kissé délre. H.: 1,5 cm, átm.: 0,8 cm, s.: 2,06 g (VKM ltsz. 2001.30.14.) *[37. tábla 35/18]*.
19. Gomba alakú, bronzból öntött *fülesgomb* a 18. számú tárgy mellett. H.: 1,5 cm, átm.: 0,8 cm, s.: 2,08 g (VKM ltsz. 2001.30.15.) *[37. tábla 35/19]*.
20. Hosszúkás, henger alakú, csurgatottan bordázott fekete színű *ólomüveggyöngy*, a 19. számú melléklettől kissé délnyugatra. H.: 1,3 cm, átm.: 0,6 cm (VKM ltsz. 2001.30.16.) *[37. tábla 35/20]*.

36. sír *[38. tábla]*

T.: NyÉNy–KDK, 300–120°, h.: 175 cm, sz.: 53 cm, m.: 21–27 cm, vh.: 147 cm. A lábak felé szélesedő, enyhén trapéz alaprajzú sírgödör sarkai lekerekítettek, falai rézsűsen szűkültek. Alja a közepe felé mélyült, kissé teknőszerű volt. A sírból 40-50 éves nő háton fekvő, nyújtott testhelyzetű, jó megtartású csontváza került elő. Felpolcolt koponyája enyhén balra fordult, alkarjai a medencén. Embertani típusa: europid.

Melléklete:

1. Nagyméretű, vékony huzalú, sárgaréz alapanyagú, pödrött végű *karika* töredéke a jobb felkarcsont felső vége felett. Visszapödrött vége kissé ellapított, benne kék szövetmaradvány. V.: 0,1 cm, s.: 0,42 g (VKM ltsz. 2001.31.1.) *[38. tábla 36/1]*.

37. sír *[38. tábla]*

T.: Ny–K, 270–90°, h.: 167 cm, sz.: 65 cm, m.: 9–29 cm. A sírgödör lekerekített sarkú téglalap alaprajzú, nyugati végét a 44. számú árok vágta. Falai befelé rézsűsek, alja egyenes. Betöltése szürke szemcsés sárga agyag volt, amely alig különült el az altalajtól. A sírból nem kerültek elő vázcsontok.

Melléklete:

1. Ovális átmetszetű, széthajlított, nyitott végű, réz alapú ötvözetből (valószínűleg sárgarézből) készített *karperec* a sírgödör északkeleti sarkában, a nyesett felszínhez közel. Külső felületén több helyen bevonat nyoma. Átm.: 6,3×7 cm, v.: 0,3–0,4 cm, s.: 11,08 g (VKM ltsz. 2001.32.1.) *[38. tábla 37/1]*.

38. sír *[38. tábla]*

T.: Ny–K, 270–90°, h.: 177 cm, sz.: 53 cm, m.: 28–34 cm. A sírgödör keskeny, lekerekített sarkú téglalap alakú, falai befelé rézsűsek, alja egyenes, kissé a láb felé mélyült. A csontváz körül sötétbarna szerves elszíneződést figyeltünk meg. A 30-35 éves nő ép, jó megtartású csontváza kifordított testhelyzetben feküdt a sírgödörben. Koponyája jobbra fordult és a fal felé volt beszorítva, vállai felhúzottak. Felsőteste délkelet felé hajlott el, lábai térdben kissé behajlítva a sír északkeleti részében nyugodtak. Mindkét karja szorosan a test mellett nyújtva feküdt. Embertani típusa: medencelapátja mongolid jegyeket hordoz.

Melléklete: nem volt.

39. sír

T.: Ny–K, 267–87°, h.: 143 cm, sz.: 66 cm, m.: 0–5 cm. A sírgödör lekerekített végű téglalap alaprajzú. A szántóföldi művelés bolygatása miatt csak a sír alját

sikerült megfigyelnünk. A sírból gyermeksírra utaló csonttörmelék került elő.

Melléklete:

1. Réz alapú ötvözetből készült *S-végű karika* töredéke a sír fölötti humuszból. Elveszett.

40. sír *[39. tábla]*

T.: NyDNy–KÉK, 249–69°, h.: 147 cm (sírgödör), 170 cm (padmaly), sz.: 64 cm (sírgödör), 44–53 cm (padmaly), m.: 32–44 cm (sírgödör), 44–53 cm (padmaly), vh.: 141 cm. A sírgödör betöltése egy nagyobb méretű szabálytalan négyzet alaprajzú foltként jelentkezett. A sírt megközelítőleg a padmaly vonalában metszetre bontottuk. A nyesett felszínen jelentkező mintegy 1×1,5 méteres folt a sír nyugati végében 10–12 cm mélyen, míg keleti felében 18–20 cm mélységben a sírgödör méretére szűkült össze. A 7–12 cm vastagságban megfigyelt szürkéssárga homokkal kevert agyag a sírgödör déli oldalába bevájt padmaly boltozatának maradványa volt. A padmaly alsó részének betöltése kevert, barna tőzeges, ami alatt az altalajtól kissé elütő homokkal kevert agyagos talaj jelentkezett. A sírgödör betöltése szürke szemcsés sárga agyagos talaj volt. Az akna nyugati része túlnyúlott a padmalyon, keleten azonban jóval rövidebb volt nála, fala majdnem függőleges, délen befelé rézsűs, alja délkelet felé mélyült. A padmaly enyhén a lekerekített nyugati vége felé szélesedett ki, keleti végénél kissé befelé tartott. Egyenes alja mélyebben helyezkedett el, mint az aknarész. A padmaly nyílásánál a laza, fekete tőzeges-szerves betöltés talán arra utalhat, hogy itt a padmalyt valamivel lezárták. A 25-30 éves nő csontvváza jó megtartású, nyújtott testhelyzetű. Koponyája enyhén jobbra fordult, vállai kissé felhúzottak, a jobb oldali bordák kifordultak. Jobb alkarja könyökben merőlegesen meghajlítva a mellkas jobb oldali alsó részén, bal alkarja a bal combnyakon feküdt. Lábai enyhén délkeleti irányban, jobb lába kissé dél felé meghajlítva helyezkedett el. A medencetájon kb. 9-10 hónapos magzat maradványait (bordák stb.) bontottuk ki.

Melléklete: nem volt.

41. sír *[39. tábla]*

T.: Ny–K, 260–80°, h.: 163 cm, sz.: 64 cm, m.: 25–33 cm, vh.: 145 cm. A sírgödör széles, lekerekített végű téglalap alaprajzú, fala függőleges, alja egyenes. A 40-45 éves nő csontvváza jó megtartású, nyújtott testhelyzetű. Koponyája feltámasztva, enyhén jobbra fordult. Vállai felhúzottak, karjai nyújtottak, bal alkarja kissé kifordult.

Melléklete:

1. Nyitott, kerek keresztmetszetű, sárgaréz alapanyagú *huzalkarperec* a bal váll és a koponya között. Végei egyenesen levágottak. Átm.: 6,5 cm, v.: 0,4 cm, s.: 14,30 g (VKM ltsz. 2001.33.1.) *[39. tábla 41/1]*.

42. sír *[40. tábla]*

T.: NyDNy–KÉK, 252–72°, h.: 155 cm, sz.: 51 cm, m.: 32–36 cm. A téglalap alakú sírgödör láb felőli vége lekerekített, nyugati végét a 44. árok vágta. Fala függőleges, alja egyenes. A 40-45 éves női csontváz felső felét az árok bolygatta, koponyája és bordái egy csomóban voltak az egykori mellkas helyén. Mindkét karja hiányzik, lábcsontjai nyújtottak, jobb combcsontja a déli irányba kimozdult.

Melléklete:

1. Nyitott, rombusz keresztmetszetű, hegyesedő végű, sárgarézből készített *huzalkarperec* a koponya és az összedobált vázcsontok alatt. Felületén több helyen apró foltokban vékony, sötétszürke réteg figyelhető meg (ónozás). Átm.: 6,2×7,1 cm, v.: 0,3–0,4 cm, s.: 18,03 g (VKM ltsz. 2001.34.1.) *[40. tábla 42/1]*.

43. sír *[40. tábla]*

T.: Ny–K, 276–96°, h.: 205 cm, sz.: 52 cm (bevágásnál: 85 cm), m.: 50–55 cm (sírgödör), 40 cm (déli bevágás), 54 cm (északi bevágás), vh.: 175 cm. A sírgödör téglalap alakú, keleti vége lekerekített, nyugati végét a 44. árok vágta. Fala függőleges, alja a láb felé mélyült, nyugati harmadában sekély, padkaszerű kiemelkedés. A koponyával egy vonalban két félkör átmetszetű, cölöpszerű bevágás elszíneződését figyeltük meg. A sírgödörben háton fekvő, nyújtott testhelyzetű, *senium* korú – mongolid – férfi jó megtartású csontváza feküdt. Kissé felpolcolt koponyája balra fordult, alsó állkapcsát rágcsáló bolygathatta meg. Mindkét karja a test mellett nyújtva, alkarjait a medence alá szorították, lábfejei szorosan egymás mellett.

Melléklete: nem volt.

46. sír *[41. tábla]*

T.: Ny–K, 279–99°, h.: 184 cm, sz.: 60 cm, m.: 56–64 cm, vh.: 159 cm. A lekerekített végű téglalap alakú sírgödör fala függőleges (északi oldalon kissé rézsűs), alja enyhén ívelt. A nyújtott testhelyzetben eltemetett 40-45 éves nő csontvváza jó megtartású, részben bolygatott. Koponyája hátrafordult, az állkapocs leesett, a nyakcsigolyái hiányoztak. Bal alkarja a combnyakon, jobb alkarja eredeti helyéről kimozdulva a jobb combcsont alatt feküdt.

Melléklete: nem volt.

47. sír *[41. tábla]*

T.: Ny–K, 276–96°, h.: 185 cm, sz.: 55 cm (a bevágásnál: 85 cm), m.: 44–52 cm, a cölöpöknél 54 cm, vh.: 154 cm. A sírgödör téglalap alaprajzú, fej felőli vége és láb felőli sarkai lekerekítettek, falai enyhén befelé rézsűsek, alja egyenes. A sír nyugati harmadában a koponyával egy vonalban a gödör falából két félkör átmetszetű, cölöpszerű bevágás ugrott ki. Az enyhén befelé tartó cö-

löplyukak kb. 10–12 cm-rel mélyebbek voltak a sír aljánál. A cölöplyukaktól és a koponyától nyugatra 6–8 cm mély, félkör alakú mélyedés volt. A sírban *senium* korú férfi részben bolygatott, jó megtartású, nyújtott testhelyzetű csontváza feküdt. Felpolcolt koponyája hátrabillent, állkapcsa leesett. Vállai felhúzottak, karjai elmozdultak, lábszárai bolygatottak.

Melléklete: nem volt.

48. sír *[41. tábla]*

T.: NyDNy–KÉK, 257–77°, h.: 203 cm, sz.: 48 cm, m.: 28–38 cm, vh.: 158 cm. A keskeny, kissé délkeleti irányban elhajló sírgödör hosszúkás téglalaphoz közelítő, enyhén trapezoid alakú, fej felőli vége lekerekített. Fala függőleges, alja egyenes. A sírgödör nyugati végében, a nyesett felszíntől 24 cm mélységben 10-12 cm széles, míg keleti végében 12 cm mélységben 12–15 cm széles, ívelt padka található. A *senium* korú férfi csontváza nyújtott testhelyzetű, koponyája feltámasztva, balra fordult. Vállai felhúzottak, mindkét karja szorosan a test mellett. Bal alkarja a medence felett, jobb alkarja a jobb medencelapát alatt, kézfejeit a combnyakra hajlították.

Melléklete: nem volt. A sír betöltéséből, a mellkas bal oldalának felső részén durva, kézzel formált, fekete színűre égetett edénytöredékek kerültek elő.

49. sír *[41. tábla]*

T.: Ny–K, 261–81°, h.: 202 cm, sz.: 51 cm, m.: 17–35 cm, vh.: 151 cm. A sírgödör keskeny, szabálytalan téglalap alakú, keleti vége északkeleti irányban ívesen elkeskenyedett. Falai befelé ívelt, alja a közepe felé mélyült, a sír kissé teknőszerű. A nyújtott testhelyzetben eltemetett 25-30 éves férfi feltámasztott koponyája a keleti irányba nézett. Vállai felhúzottak, alkarjai a medencelapátokon feküdtek. Embertani típusa: mongolid.

Melléklete: nem volt.

50. sír *[41. tábla]*

T.: Ny–K, 260–80°, h.: 201 cm, sz.: 55 cm, m.: 13–22 cm, vh.: 167 cm. A téglalap alakú, lábak felé kissé szűkülő sírgödör sarkai lekerekítettek, oldalfalai egyenesek, befelé tartanak, alja egyenes. A sírban 30-35 éves – mongolid – férfi jó megtartású, háton fekvő, nyújtott testhelyzetű csontváza feküdt. Koponyája enyhén jobbra fordult, vállai felhúzottak. Mindkét karja könyökben kissé meghajlítva a test mellett feküdt, kézcsontjai a combnyakon.

Melléklete: nem volt.

51. sír *[42. tábla]*

T.: NyDNy–KÉK, 255–75°, h.: 192 cm, sz.: 62 cm, m.: 17–20 cm, vh.: 148 cm. A szabálytalan, megközelítőleg téglalap alaprajzú sírgödör délnyugati és északkeleti sarkai csapottak, délkeleti és északnyugati végei lekerekítettek. Falai enyhén ívelt, befelé rézsűsek, alja egyenes, kissé a láb felé mélyedt. A 45-50 év körüli nő csontváza jó megtartású, nyújtott testhelyzetű. Koponyájának bal oldala sérült, kissé jobbra fordult. Vállai felhúzottak, bal alkarját a legalsó csigolya fölé, jobb alkarját derékszögben a mellkas alsó részére hajlították.

Mellékletei:

1. Kisméretű, középső nyélállású, erősen korrodált, egyélű *vaskés* a mellkas jobb oldali alsó részén, hegygyel a jobb könyök felé nézett. H.: 5,8 cm, sz.: 1,3 cm (VKM ltsz. 2001.35.1.) *[42. tábla 51/1]*.
2. Sárgaréz alapanyagú, egymásra hajló végű *pántgyűrű* a jobb mutatóujjon. Végei kissé elhegyesednek. Átm.: 1,9–2 cm, pánt sz.: 0,2–0,4 cm, s.: 0,49 g (VKM ltsz. 2001.35.2.) *[42. tábla 51/2]*.

52. sír *[42. tábla]*

T.: NyDNy–KÉK, 257–77°, h.: 192 cm, sz.: 53 cm, m.: 9–14 cm, vh.: 155 cm. A sekély sírgödör lekerekített sarkú téglalap alakú, fala befelé rézsűs, alja enyhén ívelt. A sírban 40-45 éves férfi jó megtartású, nyújtott testhelyzetű csontváza feküdt. Koponyáját a szántóföldi művelés bolygatta. Mindkét karja a test mellett nyújtva feküdt.

Melléklete:

1. Gomba alakú, ónozott bronz *fülesgomb* a sír betöltéséből. H.: 1,2 cm, átm.: 0,7 cm, s.: 1,11 g (VKM ltsz. 2001.36.1.) *[42. tábla 52/1]*.

53. sír *[42. tábla]*

T.: Ny–K, 261–81°, h.: 225 cm, sz.: 71 cm, m.: 8–17 cm, vh.: 181 cm. A téglalap alakú sírgödör fej felőli része lecsapott, háromszög alakú, keleti végét a 44. árok vágta, fala enyhén befelé rézsűs, alja kissé a közepe felé mélyedt. A hanyatt fektetve, nyújtott testhelyzetben eltemetett 50-59 éves férfi balra fordult koponyáját a szántás bolygatta. Mindkét alkarját a medencére hajlították.

Mellékletei:

1. Deltoid alakú, rövid vágóélű *nyílcsúcs* a koponyától délre, közvetlenül a sírfal mellett, heggyel ferdén a déli sírfal irányába. H.: 9,5 cm, sz.: 2,9 cm (VKM ltsz. 2001.37.1.) *[43. tábla 53/1]*.
2. Vasból kovácsolt, tüskés, villás (fecskefarkú) *nyílcsúcs* töredéke a koponyától délre, közvetlenül a sírfal mellett, heggyel nyugat felé. H.: 10,7 cm (VKM ltsz. 2001.37.2.) *[43. tábla 53/2]*.
3. Levél alakú, kovácsoltvas *nyílcsúcs* apró töredéke a koponyától délre, közvetlenül a sírfal mellett, hegygyel a nyugati irányba nézett. Szétporladt.
4. Lapos, hasáb átmetszetű *fenőkő* töredéke a medence és a déli sírfal között. H.: 7 cm, sz.: 4 cm (VKM ltsz. 2001.37.3.) *[43. tábla 53/4]*.
5. Egyélű, középső nyélállású *vaskés* töredéke a fenőkő keleti oldalán, heggyel a déli sírfal irányába. H.:

10,6 cm, sz.: 1,8 cm (VKM ltsz. 2001.37.4.) *[43. tábla 53/5]*.

54. sír *[44. tábla]*

T.: Ny–K, 276–96°, h.: 180 cm, sz.: 61 cm, m.: 22–32 cm, vh.: 152 cm. A sírgödör elnyújtott ovális alaprajzú, falai függőlegesek, alja enyhén ívelt. Az 50-59 éves nő csontváza jó megtartású, nyújtott testhelyzetű, felpolcolt koponyája balra fordult. Vállai felhúzottak, karjai a test mellett nyújtva, jobb kezét a combnyakra hajlították.

Melléklete: nem volt.

55. sír *[44. tábla]*

T.: Ny–K, 261–81°, h.: 188 cm, sz.: 57 cm, m.: 8–18 cm, vh.: 150 cm. A lekerekített végű téglalap alakú sírgödör falai rézsűsek, alja egyenes. A sírban *maturus* korú (50-59 éves) nő nyújtott testhelyzetű csontváza feküdt. Koponyája sérült, a szántás bolygatta, balra fordult. Jobb karja szorosan a test mellett nyújtva, bal alkarját a medencére hajlították.

Melléklete:

1. Sárgaréz alapanyagú huzalból hajlított, kerek átmetszetű, nyitott végű *karika* a jobb csecsnyúlványnál. Átm.: 3,1×3,2 cm, v.: 0,2 cm, s.: 2,39 g (VKM ltsz. 2001.38.1.) *[44. tábla 55/1]*.

56. sír *[44. tábla]*

T.: NyDNy–KÉK, 258–78°, h.: 173 cm, sz.: 54 cm, m.: 8–12 cm, vh.: 145 cm. A sírgödör lekerekített végű téglalap alaprajzú, oldalai kissé dél felé ívelt, fala enyhén befelé rézsűs, alja a közepe felé mélyült.A 40-50 év körüli nő csontváza közepes megtartású, nyújtott testhelyzetű. Koponyája szétdúlt, bal alkarját a mellkasára, jobb alkarját a medencére hajlították.

Melléklete: nem volt.

57. sír *[44. tábla]*

T.: NyDNy–KÉK, 240–60°, h.: 190 cm, sz.: 49 cm, m.: 30–33 cm, vh.: 155 cm. A lekerekített sarkú téglalap alakú sírgödör falai függőlegesek, északon és nyugaton rézsűsek, alja kissé nyugat felé mélyült. A sírban 23-25 éves nő nyújtott testhelyzetű csontváza feküdt. Felpolcolt koponyája balra fordult, vállai felhúzottak, jobb alkarját derékszögben a hasára hajlították, bal karja szorosan a test mellett feküdt. A csontváz felsőtestét a sírgödör északi feléhez szorították.

Melléklete:

1. Nyitott végű, kissé ovális alakú, ellapított háromszög átmetszetű, sárgaréz *pántgyűrű* a jobb középső ujjon. Átm.: 2,1–2,3 cm, pánt sz.: 0,3–0,4 cm, s.: 1,02 g (VKM ltsz. 2001.39.1.) *[44. tábla 57/1]*.

58. sír *[45. tábla]*

T.: NyÉNy–KDK, 282–102°, h.: 179 cm, sz.: 54–78 cm, m.: 4–17 cm, vh.: 150 cm. A szabálytalan alakú sírgödör fej felőli vége lekerekített, láb felőli vége erősen északkelet felé szélesedett ki, falai rézsűsek, alja kissé ívelt. A 23-25 éves nő csontváza közepes megtartású, nyújtott testhelyzetű. Felpolcolt koponyája kissé balra fordult, alkarjai a mellkas alsó részén voltak keresztbe téve.

Mellékletei:

1. Nyitott, egymásra hajlított végű, sárgarézből (réz és cink ötvözete) készült *karikaékszer* a jobb csecsnyúlvány mögött. Átm.: 2,8 cm, v.: 0,1 cm, s.: 0,80 g (VKM ltsz. 2001.40.1.) *[45. tábla 58/1]*.
2. Háromrét hajtott vékony drótszálból sodort, hurkos-kampós záródású, sárgaréz alapanyagú *nyakperec* töredékei a nyak körül. Átm.: 15 cm, v.: 0,2–0,3 cm, s.: 9,30 g (VKM ltsz. 2001.40.2.) *[45. tábla 58/2]*.
3. Nyitott végű, sárgaréz alapanyagú *pántgyűrű* a jobb középső ujjon. Külső oldalán három hosszanti borda. Átm.: 2,1 cm, pánt sz.: 0,4 cm, s.: 1 g (VKM ltsz. 2001.40.3.) *[45. tábla 58/3]*.
4. Zárt, ellapított háromszög átmetszetű, réz alapú ötvözetből készített (ónbronz?) *fejesgyűrű* a jobb medencelapát és a bal ujjcsontok között. Feje kidudorodó és rombusz alakban kiszélesedő. Átm.: 2,3 cm, sz.: 0,4 cm, v.: 0,2 cm, s.: 2,80 g (VKM ltsz. 2001.40.4.) *[45. tábla 58/4]*.
5. *Bronztű* a jobb alkar könyök felé eső része alatt, a sír hossztengelyére merőlegesen. Elveszett.
6. Nyitott végű, vékony huzalból készült, sárgaréz alapanyagú *karikaékszer* töredékei a bal lapocka csigolyák felé eső része alatt. A felszedés során került elő. Átm.: 2,4 cm, v.: 0,1 cm, s.: 0,25 g (VKM ltsz. 2001.40.5.) *[45. tábla 58/6]*.

59. sír *[46. tábla]*

T.: NyDNy–KÉK, 258–78°, h.: 170 cm, sz.: 53 cm, m.: 16–22 cm, vh.: 138 cm. A lekerekített sarkú téglalap alaprajzú sírgödör falai ívelt és rézsűsek, a fej felől meneteles kialakítású, alja kissé teknőszerű, észak felé mélyült. A sírgödör északi falához szorított, nyújtott testhelyzetben eltemetett 16-20 éves fiatal leány csontváza rossz megtartású, koponyáját a szántóföldi művelés bolygatta. Vállai felhúzottak, bal felkarcsontja hiányzott. Alkarjai könyökben visszahajlítva a mellkas felső részén feküdtek, kezeit egymásra helyezték. A váz helyzete alapján a sírgödör eredetileg padmalyos kialakítású lehetett.

Mellékletei:

1–5. Vörös és barna színű, korong alakú, érdes felületű *gyöngyök* a koponyától balra, megközelítőleg félkör alakban, egymás után felfűzve. Az 5. gyöngy felszedéskor szétmállott. Átm.: 1–1,1 cm (VKM ltsz. 2001.41.1.) *[46. tábla 1–5]*.

6. Henger alakú, barnásvörös színű, szemcsés anyagú *opakgyöngy* a nyakperec (8. melléklet) és a koponya között. H.: 1,3 cm, átm.: 0,6 cm (VKM ltsz. 2001.41.2.) *[46. tábla 59/6]*.
7. Barna színű, korong alakú, érdes felületű *gyöngy* a csecsnyúlvány alatt. Szétmállott.
8. Háromrét hajtott vékony drótszálból sodort, hurkos-kampós záródású, sárgaréz alapanyagú *nyakperec* a nyak körül. Átm.: 13–15 cm, v.: 0,2 cm, s.: 12,20 g (VKM ltsz. 2001.41.3.) *[47. tábla 59/8]*.
9. Vékony, réz alapú ötvözetből (valószínűleg sárgarézből) készített, pödrött végű karika a jobb lapocka és a felkarcsont felső vége között. Átm.: 2,6 cm, v.: 0,1 cm s.: 0,76 g (VKM ltsz. 2001.41.4.) *[46. tábla 59/9]*.
10. Nyitott, egymásra hajló végű, sárgaréz *pántgyűrű* a jobb középső ujjon. Végei elvékonyodnak, külső felületét zegzug minta díszíti. Átm.: 2–2,2 cm, pánt sz.: 0,4–0,6 cm, s.: 2,50 g (VKM ltsz. 2001.41.5.) *[47. tábla 59/10]*.
11. Nyitott végű, sárgaréz alapanyagú *pántgyűrű* a bal középső ujjon. Átm.: 1,8–2 cm, pánt sz.: 0,4 cm, s.: 1,16 g (VKM ltsz. 2001.41.6.) *[47. tábla 59/11]*.
12. Nyitott, hegyesedő végű, kerek átmetszetű, sárgaréz *huzalkarperec* a jobb könyök tájékán. Átm.: 6,4–6,6 cm, v.: 0,4 cm, s.: 14,61 g (VKM ltsz. 2001.41.7.) *[48. tábla 59/12]*.
13. Rombusz keresztmetszetű, elhegyesedő végű, sárgaréz alapanyagú *huzalkarperec* a bal alkarcsonton, a könyök tájékán. Átm.: 6,7 cm, v.: 0,3–0,4 cm, s.: 9,88 g (VKM ltsz. 2001.41.8.) *[48. tábla 59/13]*.
14. Rombusz alakban kiszélesedő fejű, sárgaréz *pántgyűrű* töredékei a jobb medencelapát felső peremén, a keresztcsont mellett. Kiszélesedő fejrésze letörött. Átm.: 1,7 cm, pánt sz.: 0,4–0,5 cm, s.: 0,43 g (VKM ltsz. 2001.41.9.) *[47. tábla 59/14]*.
15. *Vastöredék* a koponyától jobbra, az 1. gyöngy és a bronz nyakperec között.

16–17. Két darab nyomott gömb, illetve korong alakú, rozsdabarna színű *gyöngy* egymás mellett, a koponya jobb oldali része alatt, a nyakperecen belül. Felületükön sötétkék üvegmáz nyoma. Átm.: 0,8–0,9 cm (VKM ltsz. 2001.41.10.) *[46. tábla 16–17]*.

60. sír *[48. tábla]*

T.: NyDNy–KÉK, 258–78°, h.: 158 cm, sz.: 49 cm, m.: 2 cm. A sekély, téglalap alakú sírgödör nyugati vége lekerekített, keleti végét a 44. árok vágta, déli fala kifelé ívelt, alja egyenes. A sírban *adultus* korú nő bolygatott csontvázа feküdt. A csontok megtartása rossz, koponyája szétdúlt, mellkasának csontjai és alkarjai hiányoztak. Bal felkarja elmozdult, medencéje sérült, jobb combcsontja törött és kimozdult, lábának többi része hiányzott.

Melléklete:

1. Vékony, sárgarézhuzalból készült, széthajlított, sima *karikaékszer* töredékei a bal felkarcsont belső oldalán, a csontok között. Átm.: 2,3 cm, v.: 0,1 cm, s.: 0,14 g (VKM ltsz. 2001.42.1.) *[48. tábla 60/1]*.

61. sír *[49. tábla]*

T.: Ny–K, 270–90°, h.: 200 cm, sz.: 54 cm, m.: 18–20 cm, vh.: 147 cm. A sírgödör szabályos téglalap alaprajzú, fala befelé rézsűs, alja egyenes, koponya felőli részét kissé magasabban hagyták. A 25-30 éves nő csontvázа ép, nyújtott testhelyzetű. Kissé feltámasztott koponyája balra fordult. Bal karja szorosan a test mellett nyújtva, kézfeje a combnyakon, jobb alkarja a hasüregre hajlítva, kézfeje a bal medencelapáton. Az alsó csigolyák és az izületei felszívódtak.

Mellékletei:

1. Sárgarézből készült, visszapödrött végű *karika* a koponya jobb oldali hátsó részén, a 2. melléklettől felfelé. Átm.: 2–2,2 cm, v.: 0,1–0,2 cm, s.: 0,82 g (VKM ltsz. 2001.43.1.) *[49. tábla 61/1]*.
2. Vékony sárgarézhuzalból készült, nyitott végű *karika* a csecsnyúlvány fölött. Átm.: 2,5 cm, v.: 0,1 cm, s.: 1,11 g (VKM ltsz. 2001.43.2.) *[49. tábla 61/2]*.
3. Vékony, sárgaréz alapanyagú drótból hajlított, nyitott, egymásra hajló végű *karikaékszer* a koponya bal oldalán, az állkapocs és a csecsnyúlvány alatt. Átm.: 2,5×2,7 cm, v.: 0,1 cm, s.: 0,64 g (VKM ltsz. 2001.43.3.) *[49. tábla 61/3]*.

62. sír *[49. tábla]*

T.: Ny–K, 264–84°, h.: 197 cm, sz.: 51 cm, m.: 3–13 cm, vh.: 166 cm. A sírgödör a fej felől lekerekített végű, a láb felől lekerekített sarkú téglalap alaprajzú, fala befelé szűkül, alja kissé nyugat felé mélyült. A nyújtott testhelyzetű, *maturus* korú (55-59 éves) férfi koponyája sérült, balra fordult. Vállai felhúzottak, mindkét alkarját a medencére hajlították.

Mellékletei:

1. Két darab összeilleszthető *vastöredék* a koponyától északra, a sírfal közelében (nyílcsúcs vagy vasmerevítéses tegez hosszanti oldalpálcájának töredéke). H.: 2,5 és 2 cm, sz.: 1,2 és 1,5 cm (VKM ltsz. 2001. 44.1.) *[49. tábla 62/1]*.
2. Bronzhuzal töredéke a bal alkar belső oldalán. Elveszett.

63. sír *[50. tábla]*

T.: Ny–K, 266–86°, h.: 197 cm, sz.: 51 cm, m.: 3–13 cm, vh.: 133 cm. A sekély sírgödör lekerekített sarkú téglalap alakú, fala függőleges, alja egyenes. A nyújtott testhelyzetű, rossz megtartású, 15-16 éves gyermek csontvázát a szántás bolygatta. Koponyája szétdúlt, bal

kézfeje a hasüregen, jobb ujjcsontjai a medencén feküdtek. Lábcsontjai töredékesek, lábfejei hiányoztak.

Melléklete: nem volt.

64. sír *[50. tábla]*

T.: Ny–K, 260–80°, h.: 215 cm, sz.: 76 cm, m.: 1–4 cm. A sírgödörnek csak az alját sikerült megfigyelnünk, körvonalai bizonytalanok, oldalai délre ívelt, alja kissé egyenetlen. A 40-45 éves férfi csontvázát a szántóföldi művelés bolygatta, eredetileg nyújtott testhelyzetű lehetett. Koponyája hiányzott, felsőteste viszonylag ép, jobb alkarját a medencére hajlították, a bal alkarja elmozdult. A gerincoszlop el volt törve, lábcsontjai szintén törött tek, eredeti helyükből kimozdultak.

Melléklete: nem volt.

65. sír *[50. tábla]*

T.: Ny–K, 267–87°, h.: 176 cm (?), sz.: 75 cm, m.: 1–3 cm, mvh.: 142 cm. A sírgödörnek csak az alját sikerült megfigyelnünk, amely kissé szabálytalan, ovális alaprajzú. A 23-25 éves nő csontvázа rossz megtartású, erősen bolygatott (a szántás bolygatta). A koponya teljesen szétdúlt, a felsőtest északnyugat felé hajlott el. Karcsontjai törött tek, jobb alkarját a hasüregen keresztbe tették, ujjcsontjai a bal medencelapáton nyugodhattak. A medencelapátok sérültek, lábai törött tek és bolygatottak.

Melléklete:

1. Sárgaréz alapanyagú huzalból hajlított, kerek átmetszetű *karperec*, amelynek egyik vége elhegyesedik, másik vége laposra kalapált, visszahajlított. A fémvizsgálat alapján külsejét ólombevonat borította. Átm.: 6,8–7 cm, v.: 0,2–0,3 cm, s.: 7,61 g (VKM ltsz. 2001.45.1.) *[50. tábla 65/1]*.

66. sír *[51. tábla]*

T.: Ny–K, 267–87°, h.: 190 cm, sz.: 55 cm, m.: 5–14 cm, vh.: 150 cm. A téglalap alaprajzú sírgödör nyugati vége lekerekített, keleti vége szögletes alakú, fala enyhén befelé tart, alja ívelt, kissé teknőszerű, a közepe felé mélyült. A sírban 45-55 év körüli férfi viszonylag ép, jó megtartású, nyújtott testhelyzetű csontvázа feküdt. Koponyája jobbra billent, felső része sérült, állkapcsa elmozdult. Jobb karját a keresztcsontra, bal kézfejét a combnyakra hajlították.

Melléklete: nem volt.

67. sír (?)

T.: NyDNy–KÉK, 255–75°, h.: 115 cm, sz.: 62 cm, m.: 30–38 cm. A kisméretű, kissé lekerekített sarkú, trapéz alaprajzú sírgödörből nem kerültek elő vázcsontok. Falai függőlegesek, alja egyenes.

Melléklete: nem volt.

68. sír *[51. tábla]*

T.: Ny–K, 261–81°, h.: 207 cm, sz.: 72 cm, m.: 14–26 cm, vh.: 185 cm. A sírgödör lekerekített sarkú téglalap alakú, falai befelé rézsűsek, alja enyhén ívelt. A háton fekvő, nyújtott testhelyzetű *senium* korú férfi koponyája sérült, szétdúlt, kissé jobbra fordult. A halott feltűnően magas, robusztus csontozatú, széles vállú, erős izomzatú volt. Mindkét karja a test mellett nyújtva feküdt.

Mellékletei:

1. Deltoid alakú, kovácsoltvas *nyílcsúcs* a jobb kézfej fölött, a combnyak külső oldalán, heggyel nyugat felé nézett. H.: 8,6 cm, sz.: 2,5 cm (VKM ltsz. 2001.46.1.) *[51. tábla 68/1]*.
2. Villás (fecskefarkú) *nyílcsúcs* töredéke az előbbi nyílcsúcstól kissé délkeletre, a jobb combnyak és a sírfal között a 3. számú nyílcsúcs alatt, heggyel a keleti irányban. H.: 7,2 cm, sz.: 2,6 cm (VKM ltsz. 2001.46.2.) *[52. tábla 68/2]*.
3. Kiszélesedő, háromszög alakú, domborúan ívelt élű, kovácsoltvas *nyílcsúcs* az előbbi nyílcsúccsal összerozsdásodva, heggyel a keleti irányban. H.: 9,9 cm, sz.: 4 cm (VKM ltsz. 2001.46.3.) *[52. tábla 68/3]*.
4. Középső nyélállású, aszimmetrikus hegyű *vaskés* a bal combcsont belső oldala mellett, hegye kelet felé mutatott. H.: 15,5 cm, sz.: 1,8 cm (VKM ltsz. 2001.46.4.) *[52. tábla 68/4]*.

69. sír *[53. tábla]*

T.: Ny–K, 261–81°, h.: 197 cm, sz.: 57 cm, m.: 24–36 cm, vh.: 161 cm. A lekerekített sarkú téglalap alakú sírgödör oldalai enyhén ívelt ek, falai rézsűsek, alja egyenes. Az 50-59 éves nő csontvázа ép, nyújtott testhelyzetű. Koponyája kissé balra fordult, arcrésze sérült. Vállai felhúzottak, karjai szorosan a test mellett, gerincének alsó része és medencéje kissé dél felé fordult. Embertani típusa: mongolid.

Melléklete:

1. Zárt, bronz *pántgyűrű* töredéke a bal kéz középső ujján. Apró darabokra tört. Pánt sz.: 0,3 cm (VKM ltsz. 2001.47.1.).

70. sír *[53. tábla]*

T.: NyDNy–KÉK, 246–66°, h.: 184 cm, sz.: 50 cm, m.: 13–23 cm. A sírgödör lekerekített végű téglalap alaprajzú. Falai erősen befelé szűkültek, alja kissé teknőszerű, a közepe felé mélyült. A sírban *maturus* korú (45-55 éves) férfi háton (kissé jobb oldalára fordítva) fekvő csontvázа feküdt. Felpolcolt koponyája szétdúlt, karjai szorosan a test mellett, medencéje észak felé kifordulva, lábai dél felé behajlítva. A csontváz alig fért el a sírgödörben.

Melléklete: nem volt.

71. sír *[53. tábla]*

T.: NyDNy–KÉK, 249–69°, h.: 190 cm, sz.: 61 cm, m.: 12–20 cm, mvh.: 150 cm. A keskeny, lábak felé összeszűkülő sírgödör fej felőli részén sekély, kiöblösödő padka volt, amely valószínűleg a szántás eredménye, mert itt találhatók a szétszántott koponyatöredékek. A sírgödör fala befelé szűkült, alja egyenes, kissé a közepe felé mélyült. A háton fekvő, nyújtott testhelyzetű 50-59 év körüli férfi koponyája szétdúlt, karjai szorosan a test mellett feküdtek.

Melléklete:

1. Levél vagy rombusz alakú *vas nyílcsúcs* töredéke a bal medencelapát alatt. H.: 4,8 cm (VKM ltsz. 2001.48.1.) *[53. tábla 71/1]*.

72. sír *[53–54. tábla]*

T.: NyDNy–KÉK, 252–72°, h.: 193 cm, sz.: 66 cm, m.: 18–24 cm, vh.: 158 cm. A sírgödör lekerekített végű téglalap alaprajzú, falai enyhén befelé tartottak, alja egyenes. A sírban 23-25 éves nő nyújtott testhelyzetű, jó megtartású csontváza feküdt. Koponyája jobbra fordult, álla leesett. Jobb alkarja a mellkasára, bal alkarja a hasüreg tájékára hajlítva nyugodott.

Mellékletei:

1. Nyitott végű, kerek átmetszetű, vékony sárgaréz alapanyagú drótból hajlított *karika* a koponya alatt, a jobb oldalon, a csecsnyúlvány és az állkapocs között. Átm.: 2,4–2,6 cm, v.: 0,1 cm, s.: 0,87 g (VKM ltsz. 2001.49.31.) *[55. tábla 72/1]*.
2. A fiatal nő mellkasának felső részén, két sorban elhelyezkedő, ingnyakat díszítő *ruhaveretek* feküdtek *[54. tábla]*. A váz jobb oldaláról bal felé haladva:

2/1. Stilizált madárfejet (bagoly) ábrázoló, a fémvizsgálat alapján felületén ónozott, sárgaréz alapanyagú, erősen kopott felületű *záróveret* a jobb kulcscsonton. Eredetileg valószínűleg a két veretsor közötti részen, vagy a belső veretsor szélén helyezkedhetett el, azt lezárva. Az ingnyakat díszítő záróveret teste kétoldalt köríves, benne egy-egy kiemelkedő közepű, árkolt köridom, hátoldalán két ráhajlított fül. H.: 2,1 cm, sz.: 1,4 cm, s.: 0,98 g (VKM ltsz. 2001.49.5.) *[55. tábla 72/2/1]*.

2/2. Sárgarézből készített *csüngős ingnyakdísz* alsó tagja a jobb kulcscsont és a lapocka között, hátoldalával felfelé. A veret fordított csepp alakú, középvonalában egy egyenes kiemelkedés osztja két félre, amelyet mindkét oldalon ívelt, végükön egymásbafutó kiemelkedések tagolnak, függesztőfüle törött. A veret felületén a fémvizsgálat eredménye alapján egykoron ólomtartalmú bevonat volt. A veret valószínűleg a 2/6. verettel tartozott össze. H.: 2,8 cm, sz.: 1,7 cm, s.: 1,30 g (VKM ltsz. 2001.49.7.) *[57. tábla 72/2/2]*.

2/3. Megnyúlt csüngőtagú *csüngős veret* a jobb kulcscsont és a második borda között, a lapocka belső szélén, alsó taggal kifelé. Alacsony cinktartalmú sárgarézből kialakított felső tagja kerek, koncentrikus díszítésű, közepén kiemelkedő, árkolással tagolt, hátoldalán két, ellentétes irányú, ráhajlított függesztőfül. A mélyedésekben megfigyelhető szürke bevonat az egykori ónozás nyoma. Bronzból (réz és ón ötvözetéből) készült alsó tagja fordított csepp alakú, amelyből lefelé egy hármas levélcsokor formájú nyúlvány ágazik ki. A veret közepén fordított csepp alakú kiemelkedés, amit gyöngysor keretez. Erősen oxidált, megkopott bevonata a veret alapanyagához hasonlóan nagy óntartalmú bronz. Együttes h.: 4,5 cm, felső tag átm.: 1,5 cm, alsó tag h.: 2,9 cm, s.: 2,74 g (VKM ltsz. 2001.49.8.) *[56. tábla 72/2/3]*.

2/4. Az előzővel megegyező típusú kéttagú *csüngős veret* a második bordán, alsó taggal kifelé. Együttes h.: 4,3 cm, felső tag átm.: 1,5 cm, alsó tag h.: 2,8 cm, s.: 2,24 g (VKM ltsz. 2001.49.9.) *[56. tábla 72/2/4]*.

2/5. Megnyúlt csüngőtagú *csüngős veret* a második és az ötödik borda találkozásánál. Felső tagja sárgarézből, alsó, hátlappal felfelé álló tagja ón-ólom bevonattal díszített bronzlemezből préselt. Díszítése megegyezik a fentebb leírtakkal. Együttes h.: 4,4 cm, felső tag átm.: 1,5 cm, alsó tag h.: 2,85 cm, s.: 2,33 g (VKM ltsz. 2001.49.17.) *[56. tábla 72/2/5]*.

2/6. Réz alapú ötvözetből készített, a mélyedésekben ónozott, *csüngős ingnyakdísz*, hátlappal felfelé álló felső tagja a 2/5. és 2/7. veret között. Alsó szélén hosszabb, lefelé ívelő fül. A veret valószínűleg a 2/2. verettel tartozott össze. Átm.: 1,5 cm, s.: 0,57 g (VKM ltsz. 2001.49.13.) *[57. tábla 72/2/6]*.

2/7. Megnyúlt csüngőtagú *csüngős veret* a 2/6. számú veret mellett. Együttes h.: 4,5 cm, felső tag átm.: 1,5 cm, alsó tag h.: 2,8 cm (VKM ltsz. 2001.49.18.) *[56. tábla 72/2/7]*.

2/8. Sárgaréz alapanyagú *kerek ingnyakveret* a jobb kulcscsonttól közvetlenül nyugatra, az első bordán. Az erősen kopott veret koncentrikus díszítésű, közepén kiemelkedő, árkolással tagolt. Hátoldalán két, ellentétes irányú függesztőfül található. A mélyedésekben ón-ólom bevonat nyoma. Átm.: 1,5 cm, s.: 0,66 g (VKM ltsz. 2001.49.10.) *[55. tábla 72/2/8]*.

2/9. Az előzővel megegyező típusú *kerek ingnyakveret* a jobb kulcscsontról lecsúszva, részben az első borda felett, előlapjával lefelé. Átm.: 1,4 cm, s.: 0,54 g (VKM ltsz. 2001.49.11.) *[55. tábla 72/2/9]*.

2/10. *Kerek ingnyakveret* a jobb kulcscsonttól lefelé, az első borda alsó végén. Átm.: 1,4 cm, s.: 0,67 g (VKM ltsz. 2001.49.12.) *[55. tábla 72/2/10]*.

2/11. Ólom bevonatú sárgaréz alapanyagú *csüngős ingnyakdísz* felső tagja a 2/10. és a 2/12. veret között. Alsó szélén lefelé ívelő fül apró nyúlványa. Felerősítésére szolgáló egyik füle letörött, közvetlenül

mellette apró, átfúrt lyuk. Átm.: 1,5 cm (VKM ltsz. 2001.49.14.) *[55. tábla 72/2/11]*.

2/12. Sárgarézből készített *kerek ingnyakveret* a 2/11. verettől kissé északkeletre. A koncentrikus díszítésű veret középen kiemelkedő részét gyöngysor, valamint árkolás keretezi. Hátoldalán egy-egy visszahajlított függesztőfül, amelyek közül az egyiknek csak a csonkja látszik. Közvetlenül fültöredék mellett apró, átfúrt lyuk. Átm.: 1,5 cm (VKM ltsz. 2001.49.15.) *[55. tábla 72/2/12]*.

2/13. Csaknem tiszta rézből készült *kerek ingnyakveret* a csigolyáktól jobbra a 2/12. és a 2/16. veret között. A mélyedésekben ólomtartalmú bevonat nyoma. Átm.: 1,5 cm (VKM ltsz. 2001.49.16.) *[55. tábla 72/2/13]*.

2/14. Megnyúlt csüngőtagú *csüngős veret* a kimozdult szegycsont és a csigolyák közötti részről, a 2/15. veret mellett. Együttes h.: 4,4 cm, felső tag átm.: 1,5 cm, alsó tag h.: 2,8 cm, s.: 2,46 g (VKM ltsz. 2001.49.19.) *[56. tábla 72/2/14]*.

2/15. Megnyúlt csüngőtagú *csüngős veret* közvetlenül a csigolyák mellett, a 2/14. verettől északra. Együttes h.: 4,4 cm, felső tag átm.: 1,4 cm, alsó tag h.: 2,85 cm (VKM ltsz. 2001.49.20.) *[56. tábla 72/2/15]*.

2/16. *Kerek ingnyakveret* két csigolyacsont közé becsúszva, az oldalára fordulva, előlappal a fej irányába nézett. Átm.: 1,4 cm (VKM ltsz. 2001.49.23.) *[55. tábla 72/2/16]*.

2/17. Megnyúlt csüngőtagú *csüngős veret* a csigolyákon, a 2/16. verettől keletre. A veret felső, kerek tagja előlappal felfelé, alsó tagja a felső tag alá fordulva, hátlappal felfelé feküdt. Együttes h.: 4,4 cm, felső tag átm.: 1,4 cm, alsó tag h.: 2,8 cm (VKM ltsz. 2001.49.30.) *[57. tábla 72/2/17]*.

2/18. *Kerek ingnyakveret* a csigolyáktól északra, a 2/16. és a 2/20. veretek között. Átm.: 1,45 cm (VKM ltsz. 2001.49.24.) *[55. tábla 72/2/18]*.

2/19. Megnyúlt csüngőtagú *csüngős veret* a csigolyáktól északra a bordákon. Együttes h.: 4,5 cm, felső tag átm.: 1,5 cm, alsó tag h.: 2,9 cm (VKM ltsz. 2001.49.26.) *[57. tábla 72/2/19]*.

2/20. Ón-ólomtartalmú bevonattal ellátott, sárgaréz alapanyagú *csüngős ingnyakdísz* felső tagja a 2/18. verettől északnyugatra. Peremén belül árkolás, belül kerek dudor. Átm.: 1,6 cm (VKM ltsz. 2001.49.25.) *[55. tábla 72/2/20]*.

2/21. Megnyúlt csüngőtagú *csüngős veret* a csigolyáktól északra, a második bordacsonton, a 2/19. verettől északnyugatra. Együttes h.: 4,5 cm, felső tag átm.: 1,5 cm, alsó tag h.: 2,9 cm (VKM ltsz. 2001.49.27.) *[57. tábla 72/2/21]*.

2/22. *Kerek ingnyakveret* a második bordán, a 2/21. és a 2/23. veret között. Kiugró peremén belül árkolt gyöngysor, a közepén levő kiemelkedésben árkolt dudor. Hátoldalán egy-egy visszahajlított függesztőfül. Átm.: 1,6 cm (VKM ltsz. 2001.49.29.) *[55. tábla 72/2/22]*.

2/23. Sárgarézből készült *csüngős ingnyakdísz* a 3. és 4. bordákon a bal lapocka külső pereménél. Felső tagja a 2/8. számú ingnyakverethez hasonló, alsó tagjának formája, díszítése a 2/2. számú verettel egyezik. Mindkét tag mélyedéseiben a fémvizsgálat alapján ólomtartalmú bevonat volt. Felső tag átm.: 1,5 cm, alsó tag h.: 2,9 cm, s.: 2,04 g (VKM ltsz. 2001.49.28.) *[57. tábla 72/2/23]*.

2/24. Sárgaréz kerek *ingnyakveret* a bal kulcscsonttól lefelé, az első borda külső szélén. Átm.: 1,5 cm (VKM ltsz. 2001.49.22.) *[55. tábla 72/2/24]*.

2/25. A 2/1. számú verettel megegyező típusú, az ingnyak veretsorát lezáró *záróveret* a bal kulcscsont középső részének külső oldalán, a lapockacsonton. H.: 2,1 cm, sz.: 1,4 cm, s.: 1,06 g (VKM ltsz. 2001.49.6.) *[55. tábla 72/2/25]*.

3. Bronzból öntött, nyomott gömb alakú *fülesgomb* a bal kulcscsont mellett, a lapockacsont felső szélének peremén. H.: 1,5 cm, átm.: 0,8 cm, s.: 2,08 g (VKM ltsz. 2001.49.21.) *[58. tábla 72/3]*.

4. Ovális átmetszetű, hegyesedő végű, sárgaréz *huzalkarperec* a jobb alkar könyök felőli részén. Átm.: 6,6–6,9 cm, v.: 0,3 cm, s.: 7,93 g (VKM ltsz. 2001.49.4.) *[58. tábla 72/4]*.

5. Zárt, ónozott bronz *fejesgyűrű* a jobb kéz középső ujján. A gyűrű kiszélesedő fejénél három, a gyűrű tengelyére merőleges, bordákkal tagolt dudor. Átm.: 2,3 cm, sz.: 0,3–0,4 cm, s.: 2,34 g (VKM ltsz. 2001.49.1.) *[58. tábla 72/5]*.

6. Nyitott, elhegyesedő végű, kerek átmetszetű, kissé ovális, sárgarézből készített *karperec* a bal csuklón. Átm.: 6,5–7,3 cm, v.: 0,3 cm, s.: 8,86 g (VKM ltsz. 2001.49.3.) *[58. tábla 72/6]*.

7. Nyitott, egymásra hajlított végű, hosszanti irányban bordázott, bronzból (réz, ón és cink ötvözetéből) készített *pántgyűrű* a bal kéz középső ujján. Átm.: 2,4 cm, sz.: 0,5 cm, s.: 2,33 g (VKM ltsz. 2001.49.2.) *[58. tábla 72/7]*.

73. sír *[59. tábla]*

T.: Ny–K, 267–87°, h.: 225 cm, sz.: 63 cm, m.: 25–28 cm, vh.: 169 cm. A téglalap alakú sírgödör láb felőli vége lekerekített, fala enyhén befelé tart, alja egyenes. A nyújtott testhelyzetű, háton fekvő *senium* korú férfi felpolcolt koponyája jobbra fordult. Jobb karja szorosan a test mellett nyújtva, bal alkarját a medencére hajlították.

Melléklete:

1. Középső nyélállású *vaskés* a bal combnyakra ferdén támaszkodva, heggyel a délnyugati irányba nézett. H.: 12,6 cm, sz.: 1,9 cm (VKM ltsz. 2001.50.1.) *[59. tábla 73/1]*.

74. sír *[59. tábla]*

T.: NyÉNy–KDK, 282–102°, h.: 102 cm (?), sz.: 55 cm (?), m.: 4–8 cm. A sírgödörnek csak az alját sikerült megfigyelnünk, alakja bizonytalan, oldala ívelt lehetett. A sekély sírt a szántás bolygatta. A rossz megtartású, feltehetőleg nyújtott testhelyzetben eltemetett felnőtt nő koponyája és felső teste szinte teljesen hiányzik, mellkasának és medencéjének egy része volt csak *in situ*. Alkarjai és combcsontjai töröttek, elmozdultak, lábszárai hiányoztak.

Melléklete: nem volt.

75. sír *[60. tábla]*

T.: Ny–K, 279–99°, h.: 180 cm, sz.: 53 cm, m.: 15–20 cm, vh.: 147 cm. A sírgödör téglalap alaprajzú, a fej felől lekerekített végű, a láb felől sarkos kialakítású, fala rézsűs, alja egyenes. A sírban *maturus* korú (40-45 éves) – mongoloid – nő jó megtartású, nyújtott testhelyzetű csontvázа feküdt. Koponyája jobbra fordult, álla leesett. Jobb karja szorosan a test mellett nyújtva, kézfejét élesen visszahajlítva a medencére, bal alkarját derékszögben a hasüregre hajlították.

Mellékletei:

1. Nyitott végű, vékony rézdrótból hajlított *karikaékszer* töredéke a bal medencelapát belső része fölött. Átm.: 2,1–2,4 cm, v.: 0,1 cm, s.: 0,17 g (VKM ltsz. 2001.51.1.) *[60. tábla 75/1]*.
2–3. Két darab gomba alakú, ónbronz *fülesgomb* közvetlenül egymás mellett, a hajkarikától délkeletre, a keresztcsont felső része felett. Függesztőfülük a koponya irányába mutatott. A fülesgombok alatt szövetmaradványt találtunk. H.: 1,5 cm, átm.: 0,9 cm, s.: 1,91 és 1,98 g (VKM ltsz. 2001.51.2–3.) *[60. tábla 75/2–3]*.
4. Négyzet alakú, aranyozott *ezüstveret* a fülesgomboktól délnyugatra, a legalsó csigolya fölött, előlappal lefelé. A veret közepén 0,4×0,5 cm átmérőjű, kissé kiemelkedő lyuk található, amelyben valamilyen kőberakás lehetett. A központi részből négy nagyobb levél alakú, illetve ezek között négy kisebb, csepp formájú szirom fut ki. Hátlapjának négy sarkán négy sugár irányú fül. A veret alatt szerves anyag fekete elszíneződése maradt meg az utolsó ágyékcsigolyán. Sz.: 2,2×2,3 cm, s.: 1,79 g (VKM ltsz. 2001.51.4.) *[60. tábla 75/4]*.
5. Zárt, sárgaréz *pántgyűrű* töredéke a jobb kéz medencére hajlított kézfejének egyik ujján. Átm.: 2,2–2,3 cm, sz.: 0,3–0,4 cm, v.: 0,1 cm, s.: 0,95 g (VKM ltsz. 2001.51.5.) *[61. tábla 75/5]*.
6. Nyitott végű, ovális átmetszetű, elhegyesedő végű, ónozott bronz *huzalkarperec* a váz jobb kézfejére húzva. Felületén foltokban fekete elszíneződés. Átm.: 6,9 cm, v.: 0,3–0,4 cm, s.: 14,81 g (VKM ltsz. 2001.51.6.) *[61. tábla 75/6]*.
7. Vékony, sárgaréz *pántgyűrű* töredéke a bal középső ujjon. Sz.: 0,2–0,3 cm, s.: 0,06 g (VKM ltsz. 2001.51.7.) *[61. tábla 75/7]*.
8. Vékony rézdrótból hajlított, nyitott végű *karika* az állkapocs jobb oldala alatt. Átm.: 2,7 cm, v.: 0,1 cm, s.: 0,86 g (VKM ltsz. 2001.51.8.) *[60. tábla 75/8]*.

77. sír *[61. tábla]*

T.: Ny–K, 261–81°, h.: 200 cm, sz.: 82 cm, m.: 3–15 cm, mvh.: 137 cm. A mezőgazdasági műveléssel erősen lekoptatott, sekély sírgödör lekerekített végű trapezoid alaprajzú, fala rézsűs, alja kissé egyenetlen. Eredetileg valószínűleg padmalyos sír lehetett. Erre utal a sírgödör mérete, valamint az, hogy a csontváz a sírgödör déli felében volt. A rossz megtartású, nyújtott testhelyzetű, 40-59 év körüli férfi koponyája hiányzott (a szántás bolygatta). Alkarjait a medencére hajlították, combcsontjai töröttek, lábszárai töredékesek, részben hiányoztak.

Melléklete: nem volt.

79. sír (?)

A keskeny gödör hosszúkás, lekerekített sarkú téglalap alakú. Falai erősen befelé tartanak, alja egyenes. A gödörből vázcsontok nem kerültek elő. Sírgödör volta csupán feltételezett.

Melléklete: nem volt.

80. sír *[62. tábla]*

T.: NyÉNy–KDK, 282–102°, h.: 173 cm, sz.: 57 cm, m.: 24–33 cm, vh.: 133 cm. A téglalap alaprajzú sírgödör falai rézsűsek, alja kissé teknőszerű, a közepe felé mélyült. A nyújtott testhelyzetben eltemetett *senium* korú nő koponyája sérült, jobbra fordult, rajta jelképes trepanáció nyomai. Mindkét alkarja könyökben visszahajlítva, a mellkason keresztbe téve.

Mellékletei:

1. Ívelt *ezüsttárgy* apró töredéke, belső ívén aranyozás nyoma, a déli sírfal és a koponya között. H.: 0,7 cm, s.: 0,04 g (VKM ltsz. 2001.52.2.) *[62. tábla 80/1]*.
2. Hosszúkás *vastárgy* töredéke a jobb felkar belső oldalán, a bal kézfej mellett. H.: 7 cm, sz.: 0,9–1,4 cm (VKM ltsz. 2001.52.1.) *[62. tábla 80/2]*.
3. Vékony huzalból készült *karikaékszer* töredéke a koponya és az álkapocs találkozása alatt. Szétporladt.

81. sír (?)

T.: Ny–K, 261–81°, h.: 80 cm, sz.: 40 cm, m.: 10 cm. A sekély, kisméretű gödör lekerekített sarkú téglalap alakú, fala befelé rézsűs, alja egyenes. Sírgödörnek látszott, a 80. és 82. sír között helyezkedett el. Csontváz nem került elő belőle, de alakjából és helyzetéből adó-

dóan valószínűleg csecsemő vagy fiatal gyermek sírja lehetett (vázcsontjai felszívódhattak).

Melléklete: nem volt.

82. sír *[62. tábla]*

T.: NyDNy–KÉK, 258–78°, h.: 215 cm, sz.: 96 cm, m.: 22–31, koporsó h.: 180 cm, sz.: 44 cm, vh.: 136 cm. A szabálytalan, megközelítőleg téglalap alakú sírgödör a 87. számú árkot vágta. Fej felőli vége lekerekített, északkeleti része kissé csapott, alja egyenes, nyugaton felfelé ívelt. A sírgödör északi oldalán kisebb, padkaszerű kiemelkedés húzódott, amely keleten elkeskenyedett és ellaposodott. A sír barnásszürke tőzeges/szerves betöltésén belül sárga szemcsés szürke színű, agyagos kevert föld volt megfigyelhető, nyújtott, szabálytalan ovális alakú alaprajzzal (koporsó nyoma lehetett). A sírban rossz megtartású, nyújtott testhelyzetű *senium* korú nő csontvázа feküdt. Kissé balra fordult, bolygatott koponyáján jelképes trepanáció nyomai. Jobb alkarja erősen visszahajlítva, kézfeje a jobb lapockán, bal alkarja a mellkasra fektetve. Nyújtott lábai kissé délkelet felé tartottak, lábfejei hiányoztak, izületei elporladtak.

Mellékletei:

1. Rézhuzalból hajlított, nyitott végű *karika* kissé deformálódott töredéke a jobb csecsnyúlványnál. Átm.: 2,6–2,9 cm, v.: 0,2 cm, s.: 0,97 g (VKM ltsz. 2001.53.1.) *[62. tábla 82/1]*.
2. Trapéz alakú *kovapattinték* a jobb bokán belül. H.: 1,3 cm, sz.: 0,6–1,3 cm (VKM ltsz. 2001.53.2.) *[62. tábla 82/2]*.

83. sír

T.: Ny–K, 270–90°, h.: 170 cm, sz.: 62 cm, m.: 10–14 cm. A sírgödör nyújtott ovális alaprajzú, oldala és alja egybeívelt, teknőszerű. A sír kissé észak felé mélyült. A felnőtt nő csontvázából csak a két törött combcsont és a medence bal oldala maradt meg.

Melléklete: nem volt.

84. sír (?)

T.: ÉNy–DK, 312–132°, h.: 201 cm, sz.: 62, illetve 33 cm, m.: 14–31 cm. A gödör északnyugat felé töréssel szélesedő sokszög alaprajzú, fala enyhén befelé tartott, alja az északnyugati irányba mélyedt. A gödör betöltése alig különült el a környezetétől (agyag és homokszemcsés sárga szürke foltos). Az objektumból csontváz nem került elő, sír volta kétséges.

Melléklete: nem volt.

85. sír *[62. tábla]*

T.: NyÉNy–KDK, 288–108°, h.: 116 cm, sz.: 40 cm, m.: 6–16 cm. A kisméretű, sekély sírgödör fej felőli vége lekerekített, láb felőli vége hegyesen ívelt, alja a közepe felé mélyült, teknőszerű. A sír közepét a 78. árok vágta. A 6-7 éves gyermek koponyája bolygatott, mellkasának csontjai, gerincoszlopa, mindkét karja és medencéje hiányzik. Eredeti helyzetben csak combcsontjai voltak.

Mellékletei:

1–3. Három sárgásvörös és barna színű, korong alakú, szemcsés anyagú *opakgyöngy* egy csomóban a koponya alatt. Egy szétmállott. Átm.: 0,9–1 cm (VKM ltsz. 2001.54.1.) *[62. tábla 85/1–2]*.

4. A sír betöltéséből vasból készült, kissé deformálódott, négyzet alakú, apró *vascsat* töredéke került elő. H.: 1,6 cm, sz.: 1,4 cm, v.: 0,2–0,3 cm (VKM ltsz. 2001.54.2.) *[62. tábla 85/4]*.

86. sír *[63. tábla]*

T.: Ny–K, 273–93°, h.: 224 cm, sz.: 62 cm, m.: 43–49 cm, vh.: 174 cm. A lekerekített végű téglalap alakú sírgödör keleti végét a 78. számú árok vágta, a csontvázat azonban nem bolygatta. Falai függőlegesek, alja egyenes. A sírban *maturus* korú (40-50 éves) férfi jó megtartású, nyújtott testhelyzetű csontvázа feküdt. Koponyája enyhén jobbra fordult, orrát és felső állkapcsát benyomta a föld, állkapcsa leesett. Vállai felhúzottak, felkarjai szorosan a test mellett, alkarjai a medencére hajlítva. Embertani típusa: mongoloid.

Mellékletei:

1. Vasmerevítéses *tegez* maradványai a férfi bal oldalán, a felső állkapocs vonalától a combcsont felső részéig. Sírban mért teljes hosszúsága 78–79 cm. A tegez keskeny szájrészének fedelét töredékes vaslemez borította, míg oldalát hosszanti vaspálcák merevítik. A vállövvel egy magasságban feküdt a tegez elkeskenyedő nyakrésze, amelyet 1,2 cm széles, 6 cm hosszú keresztpánttal tagoltak. A nyíltegez oldalát három hosszanti vaspálca merevítette. A két külső, törött, kissé deformált pálca a tegez teljes hosszát merevítette, míg a középső merevítés középen megszakadt. Az itt található mindkét hosszanti vasalat vége laposra elkalapált, rombusz alakban végződő. A karokhoz közelebb eső oldalmerevítő vaspálcán (a tegez jobb oldalán) két, ívben meghajló, a szíjra való felfüggesztést szolgáló fül található. A tegez alján 1–1,2 cm széles, 8–9,8 cm hosszú fenékpánt helyezkedett el (VKM ltsz. 2001.118.1.) *[63–64. tábla]*.

2–4. Az *in situ* kiemelt tegez szájrészében legalább három, élére állított *vas nyílcsúcs* figyelhető meg, amelyek pontos típusa a konzerválás miatt ugyanakkor nem állapítható meg. A megmaradt vessződarabok felső részén körbebandázsolások nyomai (VKM ltsz. 2001.118.1.) *[63. tábla]*.

88. sír *[65. tábla]*

T.: Ny–K, 275–95°, h.: 199 cm, sz.: 58 cm, m.: 3–24 cm, vh.: 151 cm. A téglalap alaprajzú sírgödör lekerekített végű, fala enyhén befelé tart, alja a közepe

felé mélyült. A *maturus* korú – mongoloid – férfi csontváza közepes megtartású, nyújtott testhelyzetű. Koponyája kissé jobbra fordult, rajta jelképes trepanáció. Vállai felhúzottak, a karok a test mellett nyújtva, jobb kézfeje a combnyakon.

Melléklete: nem volt.

89. sír *[65. tábla]*

T.: Ny–K, 270–90°, h.: 158 cm, sz.: 62 cm, m.: 2–9 cm. A sírgödör sekély, hegyesedő végű, bizonytalan oldalfalú. Alja egyenes. A rossz megtartású, 8-14 éves gyermek csontvázát a szántóföldi művelés bolygatta. Eredeti helyzetben csak néhány bordája, jobb karja és medencéjének töredékei maradtak meg. Jobb karja a test mellett nyújtva feküdt.

Melléklete: nem volt.

90. sír *[65. tábla]*

T.: NyDNy–KÉK, 243–63°, h.: 225 cm, sz.: 60 cm, m.: 19–25 cm, vh.: 160 cm. A sírgödör lekerekített végű téglalap alaprajzú, fala függőleges, alja egyenes. A 40-50 éves nő csontváza nyújtott testhelyzetű. Koponyája sérült, kissé jobbra fordult. Jobb karja a test mellett nyújtva, bal alkarja derékszögben behajlítva, a mellkas alsó részére fektetve.

Mellékletei:

1. Kisméretű, csepp alakú, sárgarézből készült, nyitott végű *karika* a jobb csecsnyúlvány felett. A fémvizsgálat alapján felületét ólomtartalmú bevonat borította. Átm.: 1,3×1,5 cm, v.: 0,2 cm, s.: 0,74 g (VKM ltsz. 2001.55.1.) *[65. tábla 90/1]*.

2–3. Két darab nyitott végű, sárgaréz alapanyagú, vastag huzalból hajlított *karikaékszer* a jobb mellkas alsó része alatt. A fémvizsgálat alapján felületét ólomtartalmú bevonat borította. Átm.: 2,9 cm, v.: 0,3 cm, s.: 3,96 és 3,92 g (VKM ltsz. 2001.55.2–3.) *[65. tábla 90/2–3]*.

91. sír *[65. tábla]*

T.: Ny–K, 264–84°, h.: 167 cm, sz.: 57 cm, m.: 34–43 cm, vh.: 147 cm. A téglalap alakú sírgödör fala függőleges, alja kissé teknőszerűen a közepe felé mélyült. A sírban 35-39 éves nő nyújtott testhelyzetű csontváza feküdt. Koponyája balra fordult, jobb fele kissé sérült. Alkarcsontjai a medencére hajlítva, lábcsontjai a bokánál keresztbe téve.

Mellékletei:

1. *Vastárgy* apró, hosszúkás töredéke a nyakcsigolyák bal oldalán. H.: 2,6 cm, sz.: 1,7 cm (VKM ltsz. 2001.56.1.) *[65. tábla 91/1]*.
2. Középső nyélállású *vaskés* töredéke a bal combcsont alsó részének külső oldalán, pengéje törött, nyéltüskéjén famaradvány. H.: 8,6 cm, sz.: 2,4 cm (VKM ltsz. 2001.56.2.) *[66. tábla 91/2]*.

92. sír *[66. tábla]*

T.: ÉNy–DK, 306–126°, h.: 197 cm, sz.: 60 cm, m.: 16–31 cm, vh.: 154 cm. A sírgödör lekerekített sarkú téglalap alaprajzú, fala függőleges, alja kissé a közepe felé mélyedt. A nyújtott testhelyzetű, 23-25 éves férfi csontváza kissé ferdén, a sírgödör északnyugati végéhez szorítva helyezkedett el. Feltámasztott koponyája balra fordult, a szántás bolygatta. Vállcsontjai felhúzottak, karcsontjai szorosan a test mellett, bal alkarcsontjai a bal medencelapátra hajlítva.

Melléklete:

1. Egyélű *vaskés* nagyobb töredéke a bal combcsont és a medencelapát külső oldalán, heggyel a láb felé. Nyéltüskéje hiányzott. H.: 12,6 cm, sz.: 2,7 cm (VKM ltsz. 2001.57.1.) *[66. tábla 92/1]*.

93. sír *[67. tábla]*

T.: NyÉNy–KDK, 294–114°, h.: 190 cm, sz.: 64 cm, m.: 13–23 cm, vh.: 171 cm. Az erősen lekerekített végű téglalap alakú sírgödör a fej felőli oldalon kissé kiszélesedett. Fala függőleges, alja a deréktájtól kezdődően kelet/délkeleti irányba lejtett. A csontváz a sekély sírgödör északi részén feküdt. A nyújtott testhelyzetű, *maturus* korú (40-50 éves) – enyhe mongolid – férfi koponyájának arcrésze kissé sérült. Vállai felhúzottak, alkarcsontjai a medencén keresztbe téve.

Melléklete: nem volt.

94. sír *[67. tábla]*

T.: NyDNy–KÉK, 258–78°, h.: 198 cm, sz.: 70 cm, m.: 36–45 cm. A sírgödör szabálytalan, lekerekített sarkú téglalap alaprajzú. Fala függőleges, alja a láb felé lejtett. Nyugati vége kissé kiszélesedett, itt keskeny padkát figyeltünk meg a sírgödör mindkét oldalán (a padka szélessége a déli oldalon 22 cm, az északi falnál 10–12 cm). Az 50-59 év körüli férfi csontváza közepes megtartású. Állkapcsa leesett, vállai felhúzottak, felkarjai a testhez szorítva, alkarjai a medencén keresztbe téve nyugodtak. Két combcsontja keresztbe téve (szabályosan betörve), míg alsó lábszárai párhuzamosan helyezkedtek el.

Melléklete:

1. Állati *lapockacsont* a koponyától északnyugatra.

95. sír *[67. tábla]*

T.: NyÉNy–KDK, 288–108°, h.: 194 cm, sz.: 57 cm, m.: 25–34 cm, vh.: 170 cm. A sírgödör lekerekített végű téglalap alaprajzú, fala függőleges, alja kissé a keleti/délkeleti irányba lejtett. A 20-22 éves nő csontváza jó megtartású, nyújtott testhelyzetű. Koponyája felpolcolt, kissé balra fordult. Vállai felhúzottak, jobb alkarja a hasüreg tájékára hajlítva, bal kézfejcsontjai a bal medencelapáthoz szorítva helyezkedtek el.

Melléklete:

1. Félkör átmetszetű, nyitott végű, sárgaréz alapanyagú, ón-ólom tartalmú bevonattal ellátott *pántgyűrű* a jobb kéz kisujján. Átm.: 2,2×2,5 cm, sz.: 0,4 cm, v.: 0,2 cm, s.: 2,44 g (VKM ltsz. 2001.58.1.) *[67. tábla 95/1]*.

96. sír *[67. tábla]*

T.: Ny–K, 264–84°, h.: 192 cm, sz.: 80 cm, m.: 26–34 cm. A sírgödör kissé szabálytalan, lekerekített végű téglalap alaprajzú. Fala függőleges, alja észak felé lejtett. A *senium* korú nő csontváza enyhén oldalt fekvő, délre néző helyzetben feküdt. Koponyája jobbra fordult, rajta jelképes trepanáció nyoma. Alkarjai derékszögben a hasi tájékon, lábai kissé behajlítva helyezkedtek el. Bár a csontváz nagyjából a sírgödör közepén feküdt, fekvése és a sírgödör aljának lejtése következtében a temetkezés eredetileg talán padmalyos kialakítású lehetett.

A sírból melléklet nem került elő, azonban a koponya bal csecsnyúlványának tájékán zöldes elszíneződést figyeltünk meg. A sírtól délkeletre, mintegy 1,5 méter távolságra egy réz alapú ötvözetből készült, nyitott végű *karika* került elő. Átm.: 2,1 cm, v.: 0,12 cm. Elveszett.

97. sír *[68. tábla]*

T.: NyDNy–KÉK, 243–63°, h.: 229 cm, sz.: 61 cm, m.: 24–38 cm, vh.: 145 cm. A téglalap alakú sírgödör láb felőli vége lekerekített sarkú. Fala függőleges, alja kissé a láb felé mélyült, a keleti végén 38 cm hosszú, a sír szélességét követő padka helyezkedett el. A sírban 30-39 éves nő nyújtott testhelyzetű csontváza feküdt. Feltámasztott koponyája jobbra fordult. Bal karja a test mellett nyújtva, jobb alkarját állatjárás bolygatta.

Melléklete:

1. Kisméretű, sárgarézből (réz és cink ötvözetéből) készült, elkalapált *S-végű karika* a jobb csecsnyúlvány és az állkapocs között. Átm.: 1,5×1,6 cm, v.: 0,2 cm, s.: 1,12 g (VKM ltsz. 2001.59.1.) *[68. tábla 97/1]*.

98. sír *[68. tábla]*

T.: NyDNy–KÉK, 252–72°, h.: 220 cm, sz.: 64 cm, m.: 8–14 cm, vh.: 171 cm. A sekély téglalap alakú sírgödör végei lekerekítettek. Fala függőleges, alja kissé a közepe felé mélyült. A csontváz a sír déli felében feküdt. A nyújtott testhelyzetű, 50-59 éves férfi koponyáját a szántás bolygatta, balra fordult. Mindkét karja a test mellett nyújtva, jobb kézfejcsontjai a jobb combcsontra hajlítva.

Melléklet a csontváz mellől nem került elő, de a sír betöltéséből néhány kézzel formált, népvándorlás kori edénytöredék és egy üveggyöngy látott napvilágot.

99. sír *[68. tábla]*

T.: NyDNy–KÉK, 258–78°, h.: 167 cm, sz.: 50 cm, m.: 9–10 cm, mvh.: 88 cm. A sírgödör lekerekített végű, szabálytalan téglalap alaprajzú. A sekély sírgödör fala függőleges, alja egyenes. A 3-4 éves gyermek rossz megtartású csontvázát a mezőgazdasági művelés bolygatta. Koponyája jobbra fordult, mellkasának nagy része hiányzott, lábai enyhén behajlítottak, karjai bolygatottak.

Melléklete: nem volt.

100. sír *[68. tábla]*

T.: Ny–K, 270–90°, h.: 190 cm, sz.: 45 cm, m.: 10–26 cm, vh.: 157 cm. A lekerekített végű téglalap alaprajzú sírgödör fala függőleges, alja egyenes. A *maturus* korú (40-45 éves) – mongolid – férfi koponyája balra fordult, mellkasának felső része kissé bolygatott. Vállai felhúzottak, jobb karcsontjai szorosan a test mellett, bal alkarja a medencére, jobb kézfejcsontjai a combfejére hajlítva helyezkedtek el. Jobb lába befelé fordítva, bal lába behajlítva, lábszárcsontjai a bokánál keresztbe téve feküdtek.

Melléklete: nem volt.

101. sír *[68. tábla]*

T.: NyDNy–KÉK, 258–78°, h.: 185 cm, sz.: 66 cm, m.: 6–23 cm, vh.: 145 cm, a csecsemő mvh.: 36 cm. A sírgödör lekerekített végű téglalap alakú. Fala függőleges, alja teknőszerű, az északi irányban mélyült. A sír keleti végében szabálytalan, félkörívés padkát, délnyugati végében lekerekített, keskeny padkaszerű kiemelkedést figyeltünk meg. A sírgödör eredetileg padmalyos kialakítású lehetett, amit a mezőgazdasági művelés csaknem egészében elpusztított. A 35-39 éves nő jó megtartású, nyújtott testhelyzetű csontváza a sírgödör északi részében helyezkedett el. Feltámasztott koponyája kissé balra billent, vállai felhúzottak, felsőteste kissé balra fordult, alkarcsontjai éles szögben behajlítva, a mellkas bal oldalán keresztbe téve feküdtek. Combcsontjai között egy csecsemő rossz megtartású csontváza feküdt.

Melléklete: nem volt.

102. sír *[68. tábla]*

T.: ÉNy–DK, 306–126°, h.: 230 cm, sz.: 69 cm, m.: 13–17 cm, vh.: 165 cm. A sekély, lekerekített végű téglalap alaprajzú sírgödör láb felőli vége kissé kiszélesedett. Fala függőleges, alja egyenes. A sírban nyújtott testhelyzetű, háton fekvő *senium* korú – széles arcú europid – férfi csontváza feküdt. Koponyája jobbra fordult, állkapcsa kimozdult eredeti helyzetéből. Vállai felhúzottak, karjai nyújtottak, kézfejeit a combcsont alá szorították.

Melléklete: nem volt.

103. sír *[69. tábla]*

T.: NyDNy–KÉK, 255–75°, h.: 217 cm, sz.: 65 cm, m.: 21–26 cm, vh.: 165 cm. A sírgödör lekerekített végű téglalap alaprajzú, fala függőleges, alja egyenes. A jó megtartású, nyújtott testhelyzetű 50-55 éves férfi csontváza a sír nyugati végéhez szorítva, a gödör déli felében helyezkedett el. Feltámasztott koponyája kissé balra billen, vállai felhúzottak, jobb alkarcsontjai a jobb medencelapátra, bal alkarcsontjai a bal medencelapát alá hajlítva. Embertani típusa: enyhén mongoloid.

Melléklete:

1. Deltoid alakú, rövid vágóélű, kovácsoltvas *nyílcsúcs* a hasüregnél, a gerincoszlop bal oldalán, heggyel ferdén a csigolyák felé. Nyéltüskéje törött. H.: 5,7 cm, sz.: 1,8 cm (VKM ltsz. 2001.60.1.) *[69. tábla 103/1]*.

106. sír *[69. tábla]*

T.: NyDNy–KÉK, 258–78°, h.: 250 cm, sz.: 110 cm, m.: 19–31 cm, vh.: 153 cm. A nagyméretű sírgödör lekerekített végű, kissé szabálytalan, téglalap alakú. Fala befelé tartott, alja egyenes, keleti vége lemélyült, északi oldalán keskeny, lekerekített padkaszerű kialakítás. A csontváz a sírgödör északi felében feküdt, amelynek nyugati vége kissé túlnyúlt a déli oldal végénél. A megfigyelt jelenségek alapján a sír feltehetően padmalyos volt. A déli oldal volt a sírgödör, aminek bal (északi) oldalába vájták a padmalyt. A *senium* korú női csontváz nyújtott testhelyzetű. Koponyája balra fordult, jobb alkarcsontjai derékszögben a hasi tájékra hajlítva, bal karja a test mellett nyújtva. Bal lábát kissé behajlították.

Melléklete:

1. Sárgaréz *karikaékszer* töredéke a bal csecsnyúlvány mellett. Felületén magas ólomtartalmú bevonat. H.: 1,1 cm, v.: 0,1 cm (VKM ltsz. 2001.61.1.) *[69. tábla 106/1]*.

A sír betöltéséből kézzel formált edénytöredékek kerültek elő.

107. sír

T.: Ny–K. A sekély sírgödör északi, nagyobbik felét a munkagép vitte el. A sírból embercsont nem került elő.

108. sír *[69. tábla]*

T.: DNy–ÉK, 244,5–164,5°, h.: 163 cm, sz.: 85 cm, m.: 33–42 cm, vh.: 142 cm. A sírgödör szabálytalan, fej felől lekerekített végű téglalap alaprajzú. Fala függőleges, alja egyenes. A sírban 23-25 éves nő jó megtartású, nyújtott testhelyzetű csontváza feküdt. Koponyája jobbra fordult, vállcsontjai enyhén felhúzottak. Mindkét karja a test mellett nyújtva.

Mellékletei:

1. Vékony, sárgaréz alapanyagú drótból készült *karikaékszer* töredéke a jobb csecsnyúlvány és az állkapocs között. V.: 0,1 cm (VKM ltsz. 2001.62.2.) *[69. tábla 108/1]*.
2. Két darab *vastöredék* a koponyától és a nyakcsigolyáktól balra. Mindkettő szétmállott. H.: 1,1–1,3 cm.
3. *Tojás* töredékei a koponyától balra.
4. Zárt, ón-ólom bevonatú bronzból készült *pántgyűrű* a jobb combcsont feje alatt. Domborított külső oldalán ferde rovátkolt díszítés. Átm.: 2,3 cm, sz.: 0,4 cm, v.: 0,2 cm, s.: 3,32 g (VKM ltsz. 2001.62.1.) *[69. tábla 108/4]*.

114. sír *[70. tábla]*

T.: Ny–K, 267–87°, h.: 205 cm, sz.: 90 cm, m.: 56–71 cm, vh.: 162 cm. A téglalap alakú sírgödör fala függőleges, alja egyenes, a láb felé mélyült. A rossz megtartású, nyújtott testhelyzetű 30-35 éves nő csontváza a sír déli felében feküdt. Koponyája összetört, karjai a test mellett nyújtva, jobb kézcsontja a medencén, bal kézcsontja a medence alatt helyezkedett el.

Melléklete:

1. Kisméretű, barázdált fejű ezüst *fülesgomb* a bal alkar és a mellkas között. Elveszett.

115. sír

T.: NyDNy–KÉK, 249–69°, h.: 119 cm, sz.: 55 cm, m.: 2–4 cm. A lekerekített végű téglalap alakú sírgödörből csontváz nem került elő. A sekély, kisméretű sírgödörbe gyermeket temethettek, azonban a szántóföldi művelés eltüntette a csontokat.

Melléklete: nem volt.

116. sír *[70. tábla]*

T.: NyDNy–KÉK, 258–78°, h.: 97 cm, sz.: 39 cm, m.: 18–20 cm, vh.: 67 cm. A sírgödör téglalap alaprajzú, délkeleti sarkát a 124. sír vágta. A sírgödör fala függőleges, alja egyenes volt, kelet felé lejtett. A sírban 1-1,5 éves gyermek csontváza feküdt. Koponyája bolygatott, mindkét alkarja, kézfeje és jobb lábszárcsontja hiányzott. Az utóbbit a 124. sír gödre vitte el.

Melléklete: nem volt.

117. sír *[70. tábla]*

T.: Ny–K, 279–99°, h.: 230 cm, sz.: 77 cm, m.: 37–42 cm, vh.: 135 cm. A sírgödör téglalap alaprajzú, láb felőli vége lekerekített. Fala függőleges, keleti vége rézsűs, alja egyenes. A 8-10 éves gyermek csontváza kissé ferdén feküdt a sírgödörben. Állkapcsát, felsőtestének bal felét, bal karját, jobb alkarcsontját, valamint bal medencecsontját állatjárás bolygatta. A kimozdult vázrészek a sírgödör északi és déli fala mentén kerültek elő szétszórva.

Melléklete: nem volt.

118. sír *[70. tábla]*

T.: NyDNy–KÉK, 255–75°, h.: 215 cm, sz.: 75 cm, m.: 18–34 cm, vh.: 153 cm. A téglalap alakú sírgödör fala függőleges, alja egyenes, keleti vége felé lejtett. A nyújtott testhelyzetű, 23-25 éves nő koponyája kissé balra billent. Karjai a test mellett nyújtva, jobb kézcsontja a combnyakon. A sírból több helyen, így a jobb alkarcsont és a sírfal között, a mellkas alsó részén, a gerincoszlop mindkét oldalán, valamint a bal láb belső oldalán szerves maradványok kerültek elő, amelyek feltehetően koporsó nyomai voltak.

Melléklete: nem volt.

119. sír

T.: NyDNy–KÉK, 258–78°, h.: 150 cm, sz.: 82 cm, m.: 2–5 cm. A sírgödör lekerekített végű téglalap alaprajzú, nyugati vége kiszélesedett. A sekély gödörnek csak az alját tudtuk megfigyelni, amelyből egy-két koponyatöredék és a jobb alkarcsont került elő. A szétszántott sírban – az előkerült csontok alapján – talán *adultus* korú férfi nyugodott.

Melléklete: nem volt.

120/A-B. sír *[70. tábla]*

T.: NyDNy–KÉK, 249–69°, h.: 140 cm, sz.: 60 cm, m.: 10–18 cm, A. sír vh.: 67 cm, B. sír vh.: 97 cm. A sekély mélységű sírgödör téglalap alaprajzú, keleti vége lekerekített. Fala függőleges, alja egyenes, kissé kelet felé lejtett. A sírból két gyermekcsontváz került elő (kettősír). A déli oldalon (A. sír) 2-3 éves gyermek roszsz megtartású, nyújtott testhelyzetű csontváza feküdt. Koponyája szétnyomódott, felső teste bolygatott volt. Közvetlenül mellette, a sírgödör északi oldalán 3-5 éves gyermek nyújtott testhelyzetű csontváza feküdt (B. sír). Koponyája szintén szétnyomódott, felsőteste, lábcsontjai bolygatottak.

Az A. sír mellékletei:

1–4. *Kauri csigák* (4 db) az összetört koponya két oldalán, valamint a jobb medencelapát helyén és a bal medencelapát felett, a bolygatott részből. Elvesztek *[70. tábla 120/1–4]*.

A B. sírban nyugvó gyermeknek melléklete nem volt.

124. sír *[70. tábla]*

T.: Ny–K, 264–84°, h.: 205 cm, sz.: 51 cm, m.: 14–19 cm, vh.: 155 cm. A 116. sírral együtt került elő, annak délkeleti sarkát vágta. A sírgödör téglalap alakú, délnyugati sarkában ívelt kialakítású, fala függőleges, alja egyenes, kelet felé lejtett. A nyújtott testhelyzetű, *maturus* korú (50-59 éves) nő koponyája jobbra fordult, a szántás bolygatta. Jobb alkarja derékszögben a medence fölé, bal alkarja a mellkas alsó részére hajlítva feküdt. Lábfejcsontjai felszívódtak. A csontváz a sír déli felében található.

Mellékletei:

1. Réz alapú ötvözetből készült *fejesgyűrű* a bal mutatóujjon. Elveszett.
2. Réz alapú ötvözetből készült *gyűrű* a jobb középső ujjon. Elveszett.

125. sír *[70. tábla]*

T.: Ny–K, 279–99°, h.: 240 cm, sz.: 91 cm, m.: 55–60 cm, vh.: 158 cm. A téglalap alakú sírgödör fej felőli oldala lekerekített, fala befelé rézsűs, alja egyenes. Az 50-59 éves férfi csontváza nyújtott testhelyzetű, viszonylag jó megtartású. Koponyája balra fordult, állkapcsa kimozdult. Alkarcsontjai a vállához hajlítva, kéz- és lábfejcsontjai felszívódtak.

Melléklete:

1. Vékony *vaskés* töredékei a jobb medencelapát mellett (részben alatta). Markolat felőli végén 1,7 cm átmérőjű, gömb alakú, erősen korrodált tárgy (?) található. H.: 11,1 cm, sz.: 1,3 cm (VKM ltsz. 2001.63.1.) *[71. tábla 125/1]*.

126. sír

T.: Ny–K, 279–99°, h.: 79 cm, sz.: 35 cm, m.: 6–7 cm. Sekély sírgödre kisméretű, lekerekített sarkú téglalap alakú. A sírban 5-12 éves gyermek bolygatott csontváza volt, amelyből mindössze néhány koponyatöredék, a jobb alkarcsont (?) és a bal lábszárcsont maradt meg.

Melléklete: nem volt.

127. sír *[71. tábla]*

T.: Ny–K, 270–90°, h.: 120 cm, sz.: 45 cm, m.: 15–23 cm, vh.: 102 cm. A sírgödör keskeny, lekerekített végű téglalap alakú. Fala befelé rézsűs, alja teknőszerűen a közepe felé mélyült. A nyújtott testhelyzetű 6-8 éves gyermek koponyája balra fordult, a szántás kissé bolygatta. Mindkét alkarcsontja a medencére hajlítva, vállai felhúzottak.

Melléklete: nem volt.

128. sír

T.: Ny–K, 276–96°, mh.: 65 cm, sz.: 70 cm, m.: 6 cm. A sírgödörnek csak a keleti, láb felőli végét sikerült megfigyelnünk. Sírgödre eredetileg téglalap alakú lehetett. A felnőtt férfi csontvázából csak a lábszárak alsó részei és a lábfejcsontok maradtak meg eredeti helyzetben, illetve a szétszántott részből a combcsontok töredékei.

Melléklete:

1. Ismeretlen funkciójú, ovális keresztmetszetű, ívelt *vastárgy* (szalu?) töredéke a jobb lábfejcsontok mellett. Egyik vége háromszög alakban kiszélesedik, másik végén megközelítőleg gömb alakú korrodáció (?). H.: 7,7 cm, sz.: 4,3 cm (VKM ltsz. 2001.64.1.) *[71. tábla 128/1]*.

129. sír *[71. tábla]*

T.: NyDNy–KÉK, 255–75°, h.: 203 cm, sz.: 50 cm, m.: 20–25 cm, vh.: 157 cm. A 129. sír vágta a 149. sír déli falát. Sírgödre eredetileg lekerekített végű, keskeny, téglalap alaprajzú volt, amelynek fala rézsűs, alja a láb felé mélyült. A viszonylag ép, jó megtartású, nyújtott testhelyzetű *senium* korú férfi koponyája balra fordult, hátsó részén zöld elszíneződés volt. Vállai felhúzottak, bal alkarcsontja a medencén, jobb alkarja derékszögben a mellkasán feküdt. Bal lába kissé meghajlítva.

Melléklete:

1. Nyitott végű, vékony, sárgaréz alapanyagú huzalból hajlított *karikaékszer* a tarkócsont jobb felén. Végei enyhén behajlítva. Átm.: 2,8 cm, v.: 0,2 cm, s.: 1,16 g (VKM ltsz. 2001.65.1.) *[71. tábla 129/1]*.

130. sír *[72. tábla]*

T.: NyÉNy–KDK, 283,5–103,5°, h.: 167 cm, sz.: 65 cm, m.: 10–32 cm. A sírgödör lekerekített végű téglalap alakú. Falai rézsűsek, alja a láb felé mélyült. Keleti végében keskeny, 28–30 cm széles, csapott padka. A sírban csak egy balra fordult, kissé sérült gyermekkoponya és a mellkas jobb oldalának egy része volt.

Melléklete: nem volt.

131. sír *[72. tábla]*

T.: NyÉNy–KDK, 291–111°, h.: 155 cm (110 cm), sz.: 82 cm (51 cm), m.: 33–37 cm. A sírgödör viszonylag széles, nyugati végén lekerekített végű téglalap alaprajzú. Fej felőli vége kissé kiszélesedett és elsekélyesedett. Fala függőleges, alja egyenes. Mindkét hosszanti, valamint a nyugati oldalán padka futott. A sírgödörben egy jobbra fordult gyermekkoponyát (*infans* I.) találtunk.

Melléklete:

1. Korong alakú, vörösesbarna, szemcsés anyagú *üveggyöngy* a sír betöltéséből. Átm.: 1 cm (VKM ltsz. 2001.66.1.) *[72. tábla 131/1]*.

132. sír *[72. tábla]*

T.: Ny–K, 273–93°, h.: 193 cm, sz.: 60 cm, m.: 27–35 cm, mvh.: 161 cm. A sír középső részén haladt keresztül a 78. számú árok, egymáshoz való viszonyuk kérdéses, valószínűleg az árkot ásták a sírra. A viszonylag keskeny sírgödör lekerekített végű téglalap alakú. Fala enyhén befelé rézsűs, alja a közepe felé mélyült. A 45-55 éves férfi csontvázа kissé jobbra fordult. Vállai felhúzottak, jobb karcsontja nyújtott, bal alkarja a medencére fektetve, lábcsontjai jobbra dőlve hajlítottak. Láb felőli végénél a csontvázat a sírgödörbe szorították, ezért volt hajlított a testtartása.

Mellékletei:

1. Nyújtott rombusz alakú, hosszú nyéltüskés, kovácsoltvas *nyílcsúcs* a bal térdhajlatnál. Nyéltüskéjén és a penge alsó részén falenyo*mat*. H.: 10,4 cm, sz.: 2,5 cm (VKM ltsz. 2001.67.1.) *[72. tábla 132/1]*.
2. Kétélű, rombusz alakú *nyílcsúcs* az előbbi nyílcsúcs mellett. H.: 7,1 cm, sz.: 2,6 cm (VKM – ltsz: 2001.67.2.) *[73. tábla 132/2]*.
3. Deltoid alakú, rövid vágóélű, kovácsoltvas *nyílcsúcs* az előbbiekkel megegyező helyen. H.: 8 cm, sz.: 2 cm (VKM ltsz. 2001.67.3.) *[73. tábla 132/3]*.
4. Levél alakú *nyílcsúcs* az előbbiekkel megegyező helyen. Egyik oldalán korrodált vasdarab (talán további nyílcsúcsból származó töredék rozsdásodott rá). H.: 7 cm, sz.: 2,2 cm (VKM ltsz. 2001.67.4.) *[73. tábla 132/4]*.

133. sír *[73. tábla]*

T.: NyÉNy–KDK, 283,5–103,5°, h.: 120 cm, sz.: 40 cm, m.: 17–18 cm. Kisméretű, lekerekített téglalap alaprajzú, keskeny sírgödör. Fala befelé rézsűs, alja a keleti irányba lejtett. A sírgödör fej felőli részén, a sírgödör aljától mintegy 9–12 cm-rel magasabban, a nyugati oldal teljes szélességében 30–32 cm széles, rézsűs padka feküdt. A gödör nyugati felében gyermekkoponya alsó része helyezkedett el.

Melléklete: nem volt.

134. sír *[73. tábla]*

T.: Ny–K, 273–93°, h.: 225 cm, sz.: 69 cm, m.: 18–25 cm. A sírgödör viszonylag nagy, lekerekített sarkú téglalap alakú. Fala rézsűs, alja egyenes. A sírban 25-35 éves nő jó megtartású csontvázа nyugodott. Koponyája jobbra fordult. A csontváz felső része nyújtott, hanyatt fektetett, karcsontjai szorosan a felsőtest mellett, lábcsontjai jobbra dőlve, azokat egymásra helyezve behajlították.

Melléklete: nem volt.

135. sír *[74. tábla]*

T.: NyDNy–KÉK, 252–72°. H.: 200 cm, sz.: 65 cm, m.: 21–26 cm, vh.: 153 cm. A lekerekített végű téglalap alaprajzú sírgödör fala függőleges, alja egyenes. Az *adultus* korú (25-35 éves) nő csontvázа nyújtott testhelyzetű. Koponyája jobbra fordult, vállai felhúzottak, karcsontjai szorosan a test mellett helyezkedtek el. Bal alkarcsontja a medencéhez szorítva. Koponyáján és a csigolyákon zöld elszíneződés.

Melléklete:

1. Sárgaréz alapanyagú huzalból hajlított, elkalapált végű *karika* a jobb csecsnyúlvány alatt. S-vége letörött. Átm.: 2,3 cm, v.: 0,2 cm, s.: 0,85 g (VKM ltsz. 2001.68.1.) *[74. tábla 135/1]*.

136. sír *[74. tábla]*

T.: Ny–K, 276–96°, h.: 179 cm, sz.: 50 cm, m.: 30–34 cm, vh.: 151 cm. A keskeny sírgödör lekerekített végű téglalap alakú, fala függőleges, alja egyenes. A nyújtott

testhelyzetű, 30-35 éves női csontváz koponyája balra fordult, állkapcsa leesett. Vállai kissé felhúzottak, jobb alkarja derékszögben a hasüregre, bal alkarja a mellkasra hajlítva feküdt.

Mellékletei:

1. Nyitott, elhegyesedő végű, sárgaréz alapanyagú *karika* a jobb csecsnyúlvány mögött, a tarkócsont jobb oldalán. Erősen kopott felületén kisebb foltokban megfigyelhető az egykori ón-ólom tartalmú bevonat maradványa. Átm.: 3 cm, v.: 0,2 cm, s.: 1,63 g (VKM ltsz. 2001.69.1.) *[74. tábla 136/1]*.
2. Nagyobb méretű, nyitott, vastag, sárgaréz alapanyagú huzalból készített, laposra kalapált, visszapödrött végű *karika* a csecsnyúlvány előtt, a járomcsonton. Erősen kopott felületén kisebb foltokban szürke, szürkésbarna foltok láthatók, ami ón-ólom tartalmú bevonat meglétére utal. Átm.: 3,1–3,2 cm, v.: 0,2 cm, s.: 2,07 g (VKM ltsz. 2001.69.2.) *[74. tábla 136/2]*.

137. sír *[74. tábla]*

T.: Ny–K, 279–99°, h.: 190 cm, sz.: 82 cm, m.: 23–30 cm, vh.: 156 cm. A sírgödör lekerekített végű téglalap alaprajzú volt, fala függőleges, alja egyenes. A 40-45 éves férfi csontváza jó megtartású, nyújtott testhelyzetű. Koponyája balra fordult, vállai enyhén felhúzottak, alkarcsontjait a medencelapátra hajlították.

Melléklete: nem volt.

140. sír *[74. tábla]*

T.: NyÉNy–KDK, 285–105°, h.: 160 cm, sz.: 45 cm, m.: 20–25 cm, vh.: 141 cm. A sekély téglalap alakú sírgödör fej felőli vége lekerekített, fala függőleges, alja a közepe felé mélyült, enyhén teknőszerű volt. A nyújtott testhelyzetű, 15-16 éves fiatal női csontváz koponyájának felső része sérült, kissé balra fordult. Bal válla felhúzott, bal felkarcsontja kissé elmozdult, mindkét alkarja derékszögben a hastájékra hajlítva feküdt.

Mellékletei:

1. Nyitott végű, sárgaréz alapanyagú huzalból hajlított *karika* a jobb csecsnyúlványnál. Átm.: 2,7 cm, v.: 0,2 cm, s.: 2,11 g (VKM ltsz. 2001.71.1.) *[74. tábla 140/1]*.
2. Nyitott, elhegyesedő végű, vékony, kerek átmetszetű, sárgaréz *huzalkarperec* a csigolyák bal oldalán, a mellkasnál. Eredetileg a bal alkaron lehetett. Átm.: 6,6 cm, v.: 0,3–0,4 cm, s.: 11,32 g (VKM ltsz. 2001.71.2.) *[75. tábla 140/2]*.
3. Ólombevonatos sárgaréz (csaknem tiszta réz) *pántgyűrű* töredéke a jobb kéz középső ujján. Sz.: 0,3 cm, s.: 0,31 g (VKM ltsz. 2001.71.3.) *[74. tábla 140/3]*.

141. sír *[75. tábla]*

T.: NyDNy–KÉK, 255–75°, h.: 75 cm, sz.: 27 cm, m.: 2–7 cm, mvh.: 37 cm. Keskeny, kisméretű, lekerekített végű téglalap alaprajzú sírgödör. Csak az alját sikerült megfigyelnünk. A sírban 1 éves kor alatti gyermek erősen bolygatott, rossz megtartású csontváza feküdt. Eredetileg nyújtott testhelyzetben lehetett. Koponyája és vázcsontjainak nagy része hiányzott. Néhány bordacsontja és combcsontjának egy része volt meg *in situ*.

Melléklete: nem volt.

142. sír *[75. tábla]*

T.: Ny–K, 268,5–88,5°, h.: 141 cm, sz.: 70 cm, m.: 52–57 cm. A nyesett felszínen kirajzolódó, viszonylag széles, téglalap alakú sírgödör foltja alig különült el környezetétől. Lefelé haladva a sír északi irányban fokozatosan szélesedett, míg a betöltése jóval sötétebbé, feketésbarna agyagos-humuszossá vált. Az akna fala kissé befelé rézsüs, alja egyenes. A sírgödör északi oldalába bevájt padmaly oldalfala a rábontás következtében függőleges lett, eredetileg azonban a megfigyelt talajjelenségek alapján a sír aljától fölfelé szűkülő, ívelt kialakítású lehetett. A sír padmalyos kialakítására utal az is, hogy a csontváz a sírgödör északi felében nyugodott. A bal oldali padmalyban elhelyezett, közepes megtartású csontváz 6-7 éves gyermeké lehetett, alsó része bolygatott. Koponyája ép, enyhén jobbra fordult. Felsőteste nyújtott, hanyatt feküdt. Vállai kissé felhúzottak, alkarcsontjai enyhén kifelé álltak. Jobb lábcsontjai, valamint a bal lábszárcsontok és mindkét lábfeje hiányzott.

Melléklete: nem volt.

143. sír *[75. tábla]*

T.: Ny–K, 273–93°, h.: 234 cm, sz.: 69 cm, m.: 35–40 cm, vh.: 155 cm. A téglalap alakú sírgödör fej felőli oldala lekerekített végű, fala függőleges, alja egyenes. A *senium* korú nő csontváza nyújtott testhelyzetű, viszonylag ép megtartású. Koponyája balra fordult, bal alkarja a medencén, jobb alkarja a mellkasra hajlítva feküdt.

Mellékletei:

1. Szőlőfürttel és két pár gyöngykoszorúval díszített, rézből öntött, ezüstbevonatú *fülbevaló* az állkapocs mögött, a gerincoszlopnál. A tojásdad alakú karikáján ülő gyöngykoszorúk mindegyike 3–3 kisebb gömbre tagolódik. Alsó ívének közepén le- és felfelé álló szőlőfürthöz hasonló csüngő van. H.: 3,1 cm, karika átm.: 1,8×2 cm, s.: 2,23 g (VKM ltsz. 2001.72.1.) *[75. tábla 143/1]*.

2–3. Vékony, réz alapú ötvözetből kialakított drótból készült *karikaékszerek* töredékei a koponya belsejéből. V.: 0,1 cm, s.: 0,04 és 0,10 g (VKM ltsz. 2001.72.2–3.) *[75. tábla 143/2–3]*.

144. sír

T.: DNy–ÉK, 225–45°, h.: 65–70 cm, sz.: 35 cm, m.: 17 cm. Kisméretű, sekély objektum a 145. sír mellett.

Délnyugati vége lekerekített, északkeleti vége elkeskenyedett. A gödörből az egykori temetkezésre utaló csont vagy csonttöredék nem került elő. A 145. sír közelsége és a temetőben megfigyelt elhelyezkedése miatt feltehetően gyermeksír volt, amely az idők folyamán teljesen elenyészett.

Melléklete: nem volt.

145. sír *[76. tábla]*

T.: NyDNy–KÉK, 255–75°, h.: 210 cm, sz.: 56 cm, m.: 10–15 cm. A viszonylag keskeny sírgödör lekerekített sarkú téglalap alaprajzú, fala befelé rézsűs, alja egyenes. A nyújtott testhelyzetű felnőtt nő csontvázának felsőtestét a mezőgazdasági művelés bolygatta. Koponyája és felsőtestének nagy része hiányzott. Bal karja a test mellett nyújtva.

Melléklete: nem volt.

146. sír *[76. tábla]*

T.: Ny–K, 273–93°, h.: 172 cm, sz.: 50 cm, m.: 54–57 cm, vh.: 120 cm. Sírgödre lekerekített végű téglalap alaprajzú. Fala függőleges, alja egyenes. A sírban 8-9 éves gyermek csontvázа feküdt, nyújtott testhelyzetben. Koponyája jobbra fordult, bal alkarcsontja kissé behajlítva, jobb karja a test mellett nyújtva. Kéz- és lábfejcsontjai felszívódtak.

Melléklete:

1. Villás (fecskefarkú) *nyílcsúcs* a jobb alkarcsont és a bordacsont között, tüskével a láb felé. Hosszú nyéltüskéjének utolsó 3,5 cm-én nyílvessző famaradványa. H.: 9,5 cm, a vessző átm.: 0,7–0,8 cm (VKM ltsz. 2001.73.1.) *[76. tábla 146/1]*.

147. sír *[76. tábla]*

T.: NyÉNy–KDK, 294–114°, h.: 195 cm, sz.: 57 cm, m.: 23–30 cm, vh.: 162 cm. A keskeny, téglalap alakú sírgödör fala befelé rézsűs, alja egyenes. A nyújtott testhelyzetű, *senium* korú férfi koponyája jobbra fordult. Vállai kissé felhúzottak, felkarcsontjai szorosan a test mellett, a bal alkarcsontja derékszögben a hastájékra, jobb alkarcsontja a medencére hajlítva. Bal lábfejcsontja hiányzott.

Melléklete: nem volt.

148. sír *[76. tábla]*

T.: Ny–K, 273–93°, h.: 193 cm, sz.: 56 cm, m.: 42 cm, vh.: 154 cm. A sírgödör erősen lekerekített végű téglalap alaprajzú, fala függőleges, alja egyenes. Keleti vége a 138. sírral érintkezett. A 45-55 éves nő nyújtott testhelyzetű csontvázа a sír északi falánál helyezkedett el. Koponyája jobbra fordult, arcrésze benyomódott. A jobb válla felhúzott, a bal hiányzott, jobb alkarcsontja a mellkas alsó részére (kézfeje a bordákon), bal alkarcsontja derékszögben a hasüreg tájékra hajlítva helyezkedett el. Lábcsontjai nyújtottak, lábfejcsontjai szorosan egymás mellett voltak.

Melléklete: nem volt.

149. sír *[71. tábla]*

T.: Ny–K, 262,5–82,5°, h.: 198 cm, sz.: 70 cm, m.: 55–60 cm, vh.: 142 cm. A sírgödör részben a 129. sír alatt, attól északra, 35 cm-rel mélyebben helyezkedett el. A 129. sírt ásták a 149. sír déli felébe. Eredetileg a sírgödör lekerekített végű téglalap alaprajzú, fala függőleges, alja egyenes volt. A 25-30 éves nő csontvázа közepes megtartású, nyújtott testhelyzetű. Koponyájának felső állkapcsa sérült, karcsontjai szorosan a test mellett nyújtva feküdtek. Kéz- és lábfejcsontjainak nagy része felszívódott.

Melléklete: nem volt.

151. sír *[77. tábla]*

T.: DNy–ÉK, 231–51°, mh.: 80–90 cm, sz.: 50 cm, m.: 13–16 cm, mvh.: 74 cm. A sírgödröt a 156. sír délnyugati részére ásták rá. A sírgödör lekerekített végű téglalap alaprajzú, fala enyhén befelé rézsűs, alja egyenes. A csontvázа egy 2-4 éves gyermeké lehetett. Csontjai bolygatottak, rossz megtartásúak. Koponyája jobbra fordult, bal alkarcsontjainak töredéke derékszögben behajlítva helyezkedett el, jobb karja és medencéje hiányzott. Kéz- és lábfejcsontjai felszívódtak.

Mellékletei:

1. Nyitott végű, vékony, sárgaréz alapanyagú huzalból hajlított *karikaékszer* a koponya belsejéből. Átm.: 2,3×2,4 cm, v.: 0,15 cm, s.: 0,61 g (VKM ltsz. 2001.74.1.) *[77. tábla 151/1]*.
2. Nagyon vékony, sárgaréz alapanyagú drótból hajlított, nyitott végű *karika* a koponya belsejéből. Átm.: 1,8×2 cm, v.: 0,05–0,1 cm, s.: 0,24 g (VKM ltsz. 2001.74.2.) *[77. tábla 151/2]*.

152. sír *[77. tábla]*

T.: NyÉNy–KDK, 283,5–103,5°, h.: 142 cm, sz.: 56 cm, m.: 35–37 cm, vh.: 95 cm. A sírgödör téglalap alakú, fala befelé rézsűs, alja egyenes. A rossz megtartású, erősen bolygatott, 6-8 éves gyermek csontvázа eredetileg nyújtott testtartású lehetett. Koponyájának felső része hiányzott, egyébként igen nagy volt (vízfejű?). Mellkasának felső része *in situ* helyzetben, alsó része, gerincoszlopa, valamint medencéje hiányzott. Combcsontjainak töredékei, lábszárcsontjának pedig csak az alsó része volt meg. Kéz- és lábfejcsontjai hiányoztak.

Mellékletei:

1–4. Négy darab nyomott gömb és korong alakú, rozsdavörös, szemcsés anyagú *gyöngy* az alsó állkapocs jobb oldala alatt egy sorban, egymáshoz tapadva, a gerincoszlopra merőlegesen. A gyöngyök közül az

egyik teljesen szétmállott. Átm.: 0,7–1 cm (VKM ltsz. 2001.75.1.) *[77. tábla 152/1–3]*.

5. *Bronztű* deformált töredéke az állkapocs alatt, a gyöngyök közelében. H.: 4,8 cm, v.: 0,15 cm, s.: 0,24 g (VKM ltsz. 2001.75.2.) *[77. tábla 152/5]*.

153. sír *[77. tábla]*

T.: Ny–K, 265,5–85,5°, h.: 188 cm, sz.: 60 cm, m.: 37–46 cm, vh.: 149 cm. A téglalap alaprajzú sírgödör láb felőli vége lekerekített, fala függőleges, alja egyenes. A sírban 35-39 éves nő nyújtott testtartású, kissé bolygatott csontváza feküdt. Koponyája szétroppant, alkarcsontjai éles szögben a mellkas felső részére hajlítva, bal medencecsontja hiányzott.

Melléklete: nem volt.

154. sír *[77. tábla]*

T.: Ny–K, 277,5–97,5°, h.: 124 cm, sz.: 40 cm, m.: 2–4 cm, mvh.: 97 cm. A keskeny, lekerekített végű téglalap alaprajzú sírgödör északkeleti vége ferdén a 138. árkot vágta. A nyújtott testhelyzetben eltemetett 6-8 éves gyermek csontváza közepes-rossz megtartású, kissé bolygatott. Koponyájának csak a tarkócsontja maradt meg, felkarcsontjai szorosan a test mellett, alkarcsontjai a medencén nyugodtak. Bal lábszárcsontja és lábfejcsontjai hiányoztak.

Melléklete: nem volt.

155. sír *[78. tábla]*

T.: Ny–K, 264–84°, h.: 200 cm, sz.: 76 cm, m.: 39–43 cm, vh.: 155 cm. A sírgödör keleti vége fölött a 150. objektum (újkori beásás) feküdt, amely a csontvázat nem bolygatta. A 155. sír vágta a fordított tájolású 139. sírt és feltehetően a 138. árkot. A sírgödör viszonylag széles, lekerekített végű téglalap alakú volt. Betöltése csak 25 cm-es mélység után jelentkezett (sötétbarna-sárgás agyagos-humuszos). Felső része sárga agyagos, kevert betöltésű. Fala függőleges, északi oldalában 10–15 cm széles padka húzódott, alja egyenes. Az 55-59 éves férfi csontváza jó megtartású, nyújtott testhelyzetű. Koponyája kissé jobbra billent, állkapcsa leesett. Vállai enyhén felhúzottak, felkarcsontjai szorosan a test mellett feküdtek, bal alkarját a medencére, jobb alkarját éles szögben az álla alá hajlították.

Mellékletei:

1. Lapos, téglalap alakú *fenőkő* töredéke a jobb medencelapát és combcsont találkozása mellett. Középső része elvékonyodik. H.: 7,4 cm, sz.: 4,2 cm, v.: 1,2–1,6 cm (VKM ltsz. 2001.76.1.) *[78. tábla 155/1]*.

2–3. Apró *vastárgyak* a fenőkő mellett, illetve attól lejjebb. Restaurálásnál szétestek.

156. sír *[77. tábla]*

T.: Ny–K, 264–84°, h.: 190 cm, sz.: 57 cm, m.: 21–30 cm, vh.: 147 cm. A sír északnyugati részére ásták a 151. sírt. A láb felőli részen kiszélesedő sírgödör lekerekített végű téglalap alaprajzú. Fala enyhén befelé rézsűs, alja egyenes, kissé nyugat felé lejtett. A sírban 30-39 éves férfi nyújtott testhelyzetű csontváza nyugodott, amelynek felsőtestét beszorították a szűk sírgödörbe. Medencéjét az északi sírfalhoz szorították. Koponyája jobbra fordult, jobb karja a test mellett nyújtva, bal alkarcsontja a medencére hajlítva feküdt. Bal kézfejcsontjai hiányoztak.

Melléklete: nem volt.

157. sír *[78. tábla]*

T.: NyÉNy–KDK, 288–108°, h.: 221 cm, sz.: 72 cm, m.: 40–54 cm, vh.: 172 cm. A sírt a 171. objektumba ásták. A sírgödör lekerekített végű téglalap alakú, fala enyhén befelé rézsűs, alja egyenes, a nyugati irányban kissé emelkedett. A nyújtott testhelyzetű, 50-55 éves férfi koponyájának arcrésze benyomódott, állkapcsa leesett. Alkarcsontjai a medencére hajlítva, lábcsontjai nyújtottak. Embertani típusa: mongolid.

Mellékletei:

1. Hegyes végű, vékony *vaskés* töredéke a koponyától délnyugatra, a sírgödör délnyugati sarkában. H.: 8,4 cm, sz.: 1 cm (VKM ltsz. 2001.77.1.) *[78. tábla 157/1]*.
2. Levél alakú, kovácsoltvas *nyílcsúcs* a jobb felkarcsont és a lapocka között, tüskéjével a láb felé. H.: 5,8 cm, sz.: 2,2 cm (VKM ltsz. 2001.77.2.) *[78. tábla 157/2]*.
3. Deltoid alakú, rövid vágóélű *nyílcsúcs* a csigolyák mellett, tüskéjével a fej felé. Tüskéjén nyílvessző famaradványa, a nyílcsúcs találkozásánál körbebandázsolás nyoma. H.: 7,3 cm, sz.: 1,9 cm (VKM ltsz. 2001.77.3.) *[79. tábla 157/3]*.
4. Levél alakú, kovácsoltvas nyílcsúcs a jobb medencelapát alatt, tüskéjével a fej felé. H.: 8,5 cm, sz.: 2,6 cm (VKM ltsz. 2001.77.4.) *[79. tábla 157/4]*.

158. sír

T.: NyDNy–KÉK, 255,5–75,5°, mh.: 100 cm, sz.: 80 cm, m.: 6 cm. A sír gödrének csak a legalját sikerült megfigyelni. Az eredetileg nyújtott testhelyzetű, hanyatt fektetett felnőtt férfi (?) csontváza rossz megtartású, erősen bolygatott. Csak a jobb lábszárcsontjai és medencecsontjainak egy része maradt meg.

Melléklete: nem volt.

159. sír *[79. tábla]*

T.: NyÉNy–KDK, 291–111°, h.: 202 cm, sz.: 70 cm, m.: 30–37 cm, vh.: 126 cm. A 159. sír déli oldala a 167. sír északi oldalával érintkezett. A sír mélyebben és kissé észak felé volt tájolva. A szomszédos sírok tájolása

alapján a 167. sír a korábbi, amelynek bal oldalára ásták rá a 159. sírt. A sírgödör téglalap alaprajzú, fala enyhén befelé rézsűs, alja egyenes, a keleti irányba lejtett. A 16-20 éves fiú (?) csontváza kissé bolygatott, rossz megtartású, nyújtott testhelyzetű volt. Koponyája összetört, vállai felhúzottak, a jobb alkarcsontja a keresztcsontra, bal alkarcsontja a vállhoz volt hajlítva.

Melléklete:

1. Vékony, hajlított *ezüstlemez* 6 apró, hosszúkás töredéke az alkarcsont két oldalán. A legnagyobb darab h.: 2,2 cm (VKM ltsz. 2001.78.1.) *[79. tábla 159/1]*.

160. sír *[80. tábla]*

T.: Ny–K, 267–87°, m.: 32–40 cm. A sírfoltot nem tudtuk megfigyelni, mivel azt a 162. számú jelenségbe (egy árokba) ásták bele.[294] Az 50-59 éves nő rossz megtartású csontváza nyújtott testhelyzetű, az árokszakasz déli felében helyezkedett el. Koponyája sérült, jobb alkarját derékszögben a hastájékra, bal alkarját a medencére hajlították. Néhány bordacsontja a medence előtt helyezkedett el.

Mellékletei:

1. Nyitott végű, vékony, sárgaréz alapanyagú drótból hajlított *karikaékszer* a bal kulcscsont és az állkapocs között. Átm.: 2,2×2,5 cm, v.: 0,1 cm, s.: 0,57 g (VKM ltsz. 2001.79.2.) *[80. tábla 160/1]*.
2. Réz alapú ötvözetből készült *pántgyűrű* a bal kéz középső ujján. Szétporladt.
3. Ón-ólom bevonatú bronz alapanyagú (réz és ón ötvözete) *fejesgyűrű* a jobb kéz középső vagy gyűrűs ujján. Ovális alakban kiszélesedő fejénél kissé megvastagszik, szélén egy, illetve kettő keresztirányú rovátkolás. Átm.: 2,2 cm, sz.: 0,3–0,4 cm, s.: 1,68 g (VKM ltsz. 2001.79.1.) *[80. tábla 160/3]*.
4. Korong alakú, szürkésbarna, szemcsés anyagú *gyöngy* a koponya alatt. Átm.: 1,1–1,2 cm (VKM ltsz. 2001.79.3.) *[80. tábla 160/4]*.

161. sír *[80. tábla]*

T.: Ny–K, 273–93°, mh.: 110 cm, sz.: 35 (?) cm, m.: 18–20 cm, vh.: 89 cm. A sírt a 171. objektumba ásták. A sírgödör eredetileg keskeny, lekerekített végű téglalap alaprajzú volt. Fala enyhén befelé rézsűs, alja egyenes. A sírban 5-6 éves gyermek nyújtott testhelyzetű, bolygatott csontváza feküdt. Koponyája sérült, jobbra fordult, felső része hiányzott. Felkarcsontjai törött, alkarcsontjai, medencéjének nagy része, kéz- és lábfejcsontjai hiányoztak.

Mellékletei:

1. Nyitott végű *ezüstkarika* töredéke a jobb halántéknál. Átm.: 2,2 cm, v.: 0,15 cm, s.: 0,80 g (VKM ltsz. 2001.80.1.) *[80. tábla 161/1]*.
2. Lapos, gomba alakú, öntött bronz *fülesgomb* a mellkas bal oldalánál. H.: 1,1 cm, átm.: 0,7 cm, s.: 0,90 g (VKM ltsz. 2001.80.2.) *[80. tábla 161/2]*.
3. Korong alakú, szürkésbarna, szemcsés anyagú *gyöngy* a bronz fülesgombtól északkeletre, a bal alkar belső oldalán. Átm.: 1,2 cm (VKM ltsz. 2001.80.3.) *[80. tábla 161/3]*.
4. Nyitott, egymásra hajló végű, réz alapú ötvözetből készített *pántgyűrű* a bal medencelapát és a sírfal között, az egykori bal kézfej tájékán. Átm.: 1,5×1,7 cm, sz.: 0,4 cm, s.: 0,92 g (VKM ltsz. 2001.80.4.) *[80. tábla 161/4]*.

163. sír *[81. tábla]*

T.: Ny–K, 279–99°, h.: 197 cm, sz.: 76 cm, m.: 20–29 cm, vh.: 149 cm. A sír észak-északnyugati oldala a 164. sír dél-délnyugati oldalával érintkezett. Miután csak a sírgödrök szélei vágták egymást és a betöltésük is hasonló volt, valamint a sírmélység is eltér, nehéz eldönteni a két sír közötti időbeli különbséget. A szomszédos sírok tájolása és a 163. sírból előkerült leletek alapján azonban valószínű, hogy a 163. sír a korábbi és annak bal oldalára ásták rá a szántással megbolygatott 164. számú sírt. A sírgödör viszonylag széles, lekerekített végű téglalap alaprajzú. Falai függőlegesek, rövidebb oldali végei ferdén csapottak, alja egyenes. Az *adultus* korú nő csontváza nyújtott testhelyzetű. Koponyája balra fordult, kissé szétnyomódott. Bal alkarcsontja éles szögben a vállhoz, jobb alkarcsontja a hasüreg tájékra volt hajlítva.

Mellékletei:

1. Nyomott gömb alakú, szürkésbarna *szemesgyöngy* az állkapocs bal oldalánál. Oldalát berakott, színes minta díszíti, amelynek közepe domborúan kiemelkedik. Átm.: 1,2 cm (VKM ltsz. 2001.81.1.) *[81. tábla 163/1]*.
2. Korong alakú, feketésszürke, szemcsés anyagú *üveggyöngy* az állkapocs bal oldala és a bal kulcscsont között. Átm.: 1 cm (VKM ltsz. 2001.81.2.) *[81. tábla 163/2]*.

3–4. *Kauri csigák* a jobb könyökhajlaton belül. Elkeskenyedő végük áttört. H.: 1,6–1,8 cm sz.: 1,2 cm (VKM ltsz. 2001.81.3–4.) *[81. tábla 163/3–4]*.

5. *Kauri csiga* a mellkas jobb oldalán, az utolsó bordacsontok eredése között. H.: 1,4 cm, sz.: 1,2 cm (VKM ltsz. 2001.81.5.) *[81. tábla 163/5]*.
6. Az előbbieknél kissé nagyobb *kauri csiga* a jobb mellkas alsó részén, közvetlenül a csigolyák mel-

[294] Az árokszakasz a 87. számú árok nyugati folytatása.

lett. H.: 1,9 cm, sz.: 1,3 cm (VKM ltsz. 2001.81.6.) *[81. tábla 163/6]*.

7–8. Két darab *kauri csiga* a mellkas bal oldalának alsó részén, a gerincoszloppal párhuzamosan, közvetlenül egymás alatt. H.: 1,8 cm, sz.: 1,4 cm (VKM ltsz. 2001.81.7–8.) *[81. tábla 163/7–8]*.
Mind a 7 db pénzkauri (*Cypraea/Erosaria/ moneta* LINNÉ 1758).

9. Kissé lapított körte alakú *bronzcsörgő* (réz és ón ötvözete) a bal mellkas alsó részén az előbbi tárgyakkal egy sorban. Alsó fele sugárirányban irdalt. Törött, magja kiesett. H.: 2,3 cm, átm.: 1,3×1,7 cm, s.: 3,13 g (VKM ltsz. 2001.81.9.) *[81. tábla 163/9]*.

10. *Kauri csiga* a jobb kézcsont felett. H.: 2 cm, sz.: 1,7 cm (VKM ltsz. 2001.81.10.) *[81. tábla 163/10]*.

11–12. Korong alakú, szürkésbarna, szemcsés anyagú *gyöngyök* az állkapocs alatt. Oldalukon bekarcolt fonatminta. Átm.: 1–1,1 cm (VKM ltsz. 2001.81.11.) *[81. tábla 163/11–12]*.

164. sír *[81. tábla]*

T.: Ny–K, 273–93°, h.: 193 cm, sz.: 57 cm, m.: 16–25 cm. A sírt valószínűleg a 163. sírra ásták rá. A sírgödör eredetileg lekerekített sarkú téglalap alaprajzú lehetett, fala rézsűs, alja a déli irányba lejtett. A rossz megtartású felnőtt csontváz erősen bolygatott volt. Koponyáját és a felsőtestét a csatorna vágta el. Alkarcsontjai különböző szögben voltak behajlítva, lábcsontjai dél felé voltak hajlítva. A csontváz tehát az oldalára fordítva, enyhén zsugorítva volt eltemetve.

Melléklete:

1. Csepp alakú, hosszában felezett, üreges, bronz *fülesgomb* a sír betöltéséből. Alsó kétharmadában bekarcolt zegzug minta. H.: 1,9–2 cm, s.: 1,33 g (VKM ltsz. 2001.82.1.) *[81. tábla 164/1]*.

165. sír *[81. tábla]*

T.: Ny–K, 264–84°, h.: 199 cm, sz.: 77 cm, m.: 15–32 cm, vh.: 153 cm. A sírgödör láb felé elkeskenyedő, megközelítőleg ovális alaprajzú. Az északi oldalfaltól mintegy 26-28 cm-re, a sírgödör déli, nagyobbik részében ívelt oldalú és aljú lemélyítést figyeltünk meg, amelyben a csontváz nyugodott. Ezeket figyelembe véve a sírgödör padmalyos kialakítású is lehetett (bár nem zárhatjuk ki azt a lehetőséget sem, hogy csak egyszerű padkás sírról van szó). A nyújtott testhelyzetű felnőtt nő koponyája szétroppant, vállai felhúzottak, karcsontjai szorosan a test mellett, kinyújtva feküdtek.

Melléklete: nem volt.

166. sír *[82. tábla]*

T.: Ny–K, 270–90°, h.: 193 cm, sz.: 68 cm, m.: 10–25 cm, mvh.: 142 cm. A lekerekített végű téglalap alakú sírgödör délnyugati részén kb. 80 cm hosszú, 20–23 cm széles, padkaszerű kiemelkedés található. Fala függőleges, alja egyenes. A sírban 50-59 éves férfi nyújtott testhelyzetű csontváza nyugodott. Koponyája széttört, jobb alkarját a mellkasra, bal alkarját a medencére hajlították. Lábai eredetileg nyújtottak voltak, de lábszárai bolygatás következtében elmozdultak a helyükről. A csontváz gerincoszlopa és jobb oldali bordacsontjai között fekete szervesanyag-maradvány volt.

Melléklete:

1. Zárt, réz alapú ötvözetből (valószínűleg réz és ón ötvözete) készített *fejesgyűrű* a mellkas bal oldalán, részben a bal felkar alatt (valószínűleg a jobb kézfej egyik ujján volt). Felületén, illetve a mélyedésekben ónozás nyoma. Dudoros fejének két oldalán egy-egy nyúlvány, rajta sugár irányú beirdalt minta. Vele szemközt forrasztás nyoma. Átm.: 2,2×2,5 cm, sz.: 0,3 cm, s.: 2,28 g (VKM ltsz. 2001.83.1.) *[82. tábla 166/1]*.

167. sír *[79. tábla]*

T.: Ny–K, 270–90°, mh.: 220 cm, sz.: 60–65 cm (?), m.: 12–18 cm, mvh.: 158 cm. A környező sírok tájolása alapján a 167. sír északi oldalára ásták rá a 159. sírt. A sírgödör eredetileg lekerekített végű téglalap alaprajzú volt, amelynek fala függőleges, alja egyenes. A felnőtt férfi nyújtott testhelyzetű csontváza bolygatott, rossz megtartású. Koponyájának felső része hiányzott. Felkarcsontjai utólagosan bontás közben eltörtek. Alkarjai a medencén, kézfejei keresztben. Jobb lábszárcsontja törött, lábfejcsontjai hiányoztak.

Mellékletei:

1. Levél alakú, kovácsoltvas *nyílcsúcs* a jobb combcsont külső oldalán. Vágófelületén rátapadt szövetminta. H.: 8,9 cm, sz.: 3,1 cm (VKM ltsz. 2001.84.1.) *[79. tábla 167/1]*.
2. Rombusz alakú *nyílcsúcs*, a jobb combcsonttal párhuzamosan, tüskével a láb felé. H.: 5,2 cm, sz.: 2 cm (VKM ltsz. 2001.84.2.) *[80. tábla 167/2]*.
3. *Vaskés* a két combcsont között, tüskével a láb irányában. H.: 15,5 cm, penge h.: 12 cm, sz.: 1,7 cm (VKM ltsz. 2001.84.3.) *[80. tábla 167/3]*.

168. sír *[82. tábla]*

T.: NyDNy–KÉK, 255,5–75,5°, h.: 181 cm, sz.: 95 cm, m.: 10–15 cm, vh.: 146 cm. A lekerekített végű téglalap alakú sírgödröt a 171. objektumba ásták bele. A nyesett felszínen csak a sírgödör déli felét sikerült megfigyelni. A sírfal befelé rézsűs, alja egyenes. A csontváz a sírgödör északi felében feküdt, amelynek nyugati vége kissé túlnyúlt a déli oldal végénél. A megfigyelt jelenségek alapján a sír padmalyos szerkezetű volt. A felszínen egyértelműen jelentkező déli oldal volt a sírgödör, aminek bal (északi) oldalába vájták a padmalyt. A 30-39 éves nő csontváza kissé bolygatott, nyújtott testhelyze-

tű. Koponyája sérült. Bal alkarcsontját derékszögben a hasüreg tájékára, jobb alkarcsontját könyökben visszahajlítva a mellkas jobb oldalára hajlították. Lábcsontjai nyújtottak, medencéje kissé jobbra, déli irányba fordult.

Mellékletei:

1. Háromrét hajtott vékony, sárgarézből (réz és cink ötvözetéből) készített huzalból sodrott *karperec* a jobb alkarcsont könyök felőli részén. A karperec a végein eredetileg hurkos-kampós kialakítású lehetett, amire utal egy hurok maradványa. A használat során ugyanakkor valószínűleg megrongálódott a zárószerkezet, amit ezt követően összebogozott végűvé alakítottak át. Kissé deformált. Átm.: 7,6×7,8 cm, v.: 0,25 cm, s.: 8,48 g (VKM ltsz. 2001.85.1.) *[82. tábla 168/1]*.
2. Zárt, bronzból (réz és ón ötvözete, magasabb ólomtartalommal) készített *pántgyűrű* a jobb kézcsont gyűrűsujján. Átm.: 1,9×2 cm, pánt sz.: 0,3 cm, s.: 1,09 g (VKM ltsz. 2001.85.2.) *[82. tábla 168/2]*.
3. Nyitott végű, sárgarézből (réz és ón ötvözete, magasabb ólomtartalommal) készített huzalból hajlított, tojásdad alakú *karikaékszer* a sír betöltéséből. Átm.: 1,8×1,9 cm, v.: 0,2 cm, s.: 0,84 g (VKM ltsz. 2001.85.3.) *[82. tábla 168/3]*.

169. sír *[83. tábla]*

T.: Ny–K, 271,5–91,5°, h.: 177 cm, sz.: 50 cm, m.: 9–11 cm, vh.: 134 cm. A sírgödör lekerekített végű téglalap alaprajzú. Fala befelé rézsűs, egyenes alja kelet felé mélyült. A 16-18 éves fiú csontvváza nyújtott testhelyzetű, rossz megtartású. Koponyáját a szántás bolygatta, balra fordult. Vállai felhúzottak, bal alkarcsontja éles szögben a mellkasra, jobb alkarcsontja derékszögben a hastájékra hajlítva nyugodott.

Melléklete:

1. Gomba alakú, ónozott bronz *fülesgomb* a bal kulcscsont és a gerincoszlop között. H.: 1,3 cm, átm.: 0,7 cm, s.: 1,13 g (VKM ltsz. 2001.86.1.) *[83. tábla 169/1]*.

170. sír *[83. tábla]*

T.: NyDNy–KÉK, 252–72°, h.: 160 cm, sz.: 45 cm, m.: 29–30 cm, mvh.: 105 cm. A téglalap alakú sírgödör fej felőli vége lekerekített, láb felőli vége csapott. Fala függőleges, alja egyenes. A nyújtott testhelyzetű, kissé bolygatott csontváz a sírgödör északi részében helyezkedett el. A 6-8 éves gyermek koponyája teljesen széttört, vállai felhúzottak, karcsontjai szorosan a test mellett feküdtek. Bal alkarcsontja és bal lábszárcsontja, valamint kéz- és lábfejcsontjai hiányoztak.

Mellékletei:

1. Viszonylag nagyobb méretű, vékony, sárgaréz alapanyagú drótból hajlított, *nyitott végű karika* töredékei a bal csecsnyúlvány mellett. Átm.: 2,4 cm, v.: 0,15 cm, s.: 0,65 g (VKM ltsz. 2001.87.1.) *[83. tábla 170/1]*.
2. Nyitott, elkeskenyedő végű, sárgaréz alapanyagú (réz és cink ötvözete) *pántgyűrű* a hastájékon lévő ujjcsonton, a bolygatott részen. Külső, domború felületén halvány, bekarcolt zegzug minta. A fémvizsgálat alapján a gyűrű felületét valószínűleg valamilyen ón-ólom bevonattal látták el (3,46% Sn és 2,76% Pb), amely a restaurálást követően szinte teljesen eltűnt. Átm.: 1,9×2,1 cm, pánt sz.: 0,5 cm, s.: 2,30 g (VKM ltsz. 2001.87.2.) *[83. tábla 170/2]*.
3. Keskeny pengéjű *vaskés* töredéke a bal combcsonttól kifelé, hegye a láb felé mutat. H.: 9,8 cm, sz.: 1,3 cm (VKM ltsz. 2001.87.3.) *[83. tábla 170/3]*.

172. sír *[83. tábla]*

T.: Ny–K, 264–84°, h.: 135 cm, sz.: 45 cm, m.: 10–20 cm. Lekerekített végű téglalap alaprajzú sírgödör, a 177. objektumot (gödör) vágta. A sírban nem volt csontváz, de tájolása és formája alapján feltehetően sírgödör lehetett.

Mellékletei:

1. A sírgödör nyugati, fej felőli végén egy nagyobb, kerek átmetszetű *vaskarika* (pánt?) töredékei kerültek elő. Az ovális alakú tárgy sírban mérhető átmérője 9×11 cm. A felszedés során a rossz megtartású, vékony tárgy további darabokra esett szét. Legnagyobb h.: 2,9 cm, v.: 0,2–0,3 cm (VKM ltsz. 2001.88.1.) *[83. tábla 172/1]*.
2. *Bronztárgy* (veret?) apró töredékei a sírgödör nyugati végében, közvetlenül az előbbi vastárgy mellett. Szétporladt.

3–4. A sír betöltéséből két darab sárgásfehér színű, nyomott gömb alakú *kásagyöngy* került elő. Elporladtak.

173. sír *[84. tábla]*

T.: Ny–K, 261–81°, h.: 180 cm, sz.: 60 cm, m.: 13–16 cm, vh.: 149 cm. A rézsűs falú, kissé ívelt aljú sírgödör lekerekített végű téglalap alakú. A rossz megtartású felnőtt nő csontvváza a sírgödör déli felében helyezkedett el. Koponyája szétroppant, vállai enyhén felhúzottak, jobb karcsontja szorosan a test mellett nyújtva, bal alkarcsontja a medencére hajlítva feküdt, lábcsontjai nyújtottak.

Mellékletei:

1. Nyitott végű, ezüsthuzalból hajlított *karika* a bal halántéknál. Átm.: 2,5 cm, v.: 0,2 cm, s.: 0,95 g (VKM ltsz. 2001.89.1.) *[84. tábla 173/1]*.
2. Nagyméretű, réz alapú ötvözetből készített, nyitott végű *karika* a jobb csecsnyúlvány mögött. Átm.: 2,9–3 cm, v.: 0,2 cm, s.: 2,06 g (VKM ltsz. 2001.89.2.) *[84. tábla 173/2]*.
3. Gomba alakú, bronzból öntött *fülesgomb* a szegycsonton, füllel a koponya felé nézett. Fejének egyik

oldalán halvány, sugár irányú irdalások, alján perem. H.: 1,4 cm, átm.: 1 cm, s.: 2,21 g (VKM ltsz. 2001.89.3.) *[84. tábla 173/3]*.

174. sír *[84. tábla]*

T.: NyDNy–KÉK, 258–78°, h.: 193 cm, sz.: 79 cm, m.: 21–36 cm, vh.: 150 cm. A sírgödör lekerekített végű, kissé szabálytalan, nyugati oldalán kiszélesedő téglalap alaprajzú. Alja egyenes, dél-délnyugati oldalán kisebb, csapott padka található. A 40-45 éves nő csontváza rossz megtartású, nyújtott testhelyzetű. Koponyájának felső része sérült, vállai felhúzottak, alkarcsontjai éles szögben behajlítva a mellkason keresztbe téve helyezkedtek el.

Mellékletei:

1. Nagyméretű, nyitott végű, sárgaréz alapanyagú (réz és cink ötvözete), ovális *karikaékszer* a jobb csecsnyúlvány alatt. Átm.: 3,3×3,6 cm, 0,2 cm, s.: 1,45 g (VKM ltsz. 2001.90.1.) *[84. tábla 174/1]*.
2. Nagyméretű, nyitott, kissé elhegyesedő végű, sárgaréz alapanyagú (réz és cink ötvözete), tojásdad alakú *karika* az állkapocs bal oldalán. Átm.: 3×3,6 cm, v.: 0,2 cm, s.: 1,64 g (VKM ltsz. 2001.90.2.) *[84. tábla 174/2]*.
3. Nyitott, elhegyesedő végű, kerek átmetszetű, bronz (réz és ón ötvözete) alapanyagú *huzalkarperec* a jobb alkarcsonton. Felületén szürke színű, matt elszíneződés, ami az egykori ónozás nyoma. Átm.: 7 cm, v.: 0,4 cm, s.: 17,50 g (VKM ltsz. 2001.90.3.) *[84. tábla 174/3]*.
4. Ón-ólom bevonatú, bronzból készült, zárt *fejesgyűrű* a jobb kézcsont egyik ujján. Fejrészének közepén kissé ovális kiemelkedés, amelyet négyszirmú rozetta keretez. Átm.: 2,1×2,4 cm, pánt sz.: 0,3 cm, s.: 2,12 g (VKM ltsz. 2001.90.4.) *[85. tábla 174/4]*.

175. sír *[85. tábla]*

T.: NyDNy–KÉK, 249–69°, h.: 116 cm, sz.: 59 cm, m.: 8–9 cm. A sírgödör lekerekített végű, trapezoid alaprajzú, fala enyhén befelé rézsűs, alja egyenes. A 3-4 éves gyermek erősen bolygatott sírjából mindössze koponyájának szétroppant darabjai kerültek elő.

Melléklete: nem volt.

176. sír *[85. tábla]*

T.: Ny–K, 276–96°, h.: 155 cm, sz.: 60 cm, m.: 13–16 cm, vh.: 114 cm. A téglalap alakú sírgödör fala függőleges, alja egyenes. A 7-8 éves gyermek csontváza nyújtott testhelyzetű. Koponyája szétroppant, balra fordult. Jobb könyökcsontja kifordult, kézcsontjai a derekának támasztva, lábcsontjai nyújtottak, kissé délkelet felé fordultak.

Mellékletei:

1. Vékony bronzdrótból hajlított, nyitott végű *karika* a koponya mellett. A karikaékszer eredetileg az állkapocs jobb oldalán feküdhetett, mivel a csonton zöld elszíneződést figyeltünk meg. Átm.: 2×2,4 cm, v.: 0,1 cm, s.: 0,33 g (VKM ltsz. 2001.91.2.) *[85. tábla 176/1]*.
2. Gomba alakú, ón (28,5% réz, 59,2% ón, 9,22% ólom ötvözete) *fülesgomb* a gerincoszlop jobb oldalánál, a szegycsonton, füllel a koponya irányába. H.: 1,3 cm, átm.: 0,75 cm, s.: 1,09 g (VKM ltsz. 2001.91.1.) *[85. tábla 176/2]*.

178. sír *[85. tábla]*

T.: Ny–K, 273–93°, h.: 103 cm (?), m.: 22–23 cm. A sírt a 171. objektumba ásták. Sírgödrét nem tudtuk megfigyelni. A 4-5 éves gyermek csontváza bolygatott, roszsz megtartású. Koponyája balra fordult, jobb alkarja és medencéje hiányzott, lábcsontjai töredékesek. Kéz- és lábfejcsontjai felszívódtak.

A sírból melléklet nem került elő, de az állkapocs bal oldalán zöld elszíneződés figyelhető meg.

179. sír *[85. tábla]*

T.: NyDNy–KÉK, 249–69°, h.: 162 cm, sz.: 68 cm, m.: 10–20 cm, vh.: 111 cm. A téglalap alakú sírgödör nyugati és északi oldala szabálytalan. Fala függőleges, rövidebb oldalai erősen rézsűsek, alja teknőszerűen a közepe felé mélyült. A 7-8 éves gyermek rossz megtartású csontváza enyhén bolygatott, nyújtott testhelyzetű. Koponyája kissé jobbra fordult, vállai felhúzottak. Jobb felkarcsontja hiányzott, mindkét alkarja a medencére hajlítva feküdt. Bal combcsontja töredékes, részben hiányzott.

Mellékletei:

1. Szőlőfürttel és két pár gyöngykoszorúval díszített, ezüstből öntött *fülbevaló* töredékei a koponya mellett. Feltehetőleg a jobb oldalon lehetett, mivel a jobb csecsnyúlvány tájékán, a koponyán zöld elszíneződés található. A tojásdad alakú karikáján ülő gyöngykoszorúk mindegyike 3-3 kisebb gömbre tagolódik. Alsó ívének közepén le- és felfelé álló, szőlőfürthöz hasonló csüngő van. H.: 3,7 cm, karika átm.: 2,2×2,4 cm, s.: 1,44 g (VKM ltsz. 2001.92.2.) *[85. tábla 179/1]*.
2. Gomba alakú, bronz (réz és ón ötvözete, magas ólomtartalommal) *fülesgomb* a gerincoszlop fölött, a mellkas felső részén, füllel a koponya irányába. H.: 1,2 cm, átm.: 0,7 cm, s.: 0,90 g (VKM ltsz. 2001.92.1.) *[85. tábla 179/2]*.
3. Kör alakú *vastárgy* (zablakarika?) töredéke a bal lábszárcsont belső oldalán, illetve részben alatta. Átm.: 6 cm, v.: 0,5–0,8 cm (VKM ltsz. 2001.92.3.) *[85. tábla 179/3]*.

180. sír *[86. tábla]*

T.: NyDNy–KÉK, 258–78°, h.: 180 cm, sz.: 48 cm, m.: 12–17 cm, vh.: 147 cm. A sírgödör lekerekített végű téglalap alaprajzú, fala függőleges, alja egyenes. A 20-22 éves nő csontváza nyújtott testhelyzetű. Koponyája összetört, arckoponyáját a szántás bolygatta. Alkarcsontjai derékszögben behajlítva a mellkas alsó részén feküdtek.

Mellékletei:

1. Kerek, sárgarézből (réz és cink ötvözete) készített *veret* a jobb kulcscsont és a felkarcsont között, a lapockán. Külső részét gyöngysorminta keretezi. Közepe kiemelkedik, amelyet három koncentrikus kör tagol. Hátoldalán két, ellentétes irányban hajlított függesztőfül. Erősen kopott. Átm.: 1,3 cm, s.: 0,63 g (VKM ltsz. 2001.93.1.) *[86. tábla 180/1]*.
2. Vastag sárgaréz alapanyagú (réz és cink ötvözete), csepp alakú, nyitott végű *karika* a jobb kulcscsont felső oldalán, a koponya és a váll között. Átm.: 1,3×1,6 cm, huzal v.: 0,3 cm, s.: 1,95 g (VKM ltsz. 2001.93.2.) *[86. tábla 180/2]*.
3. Nyitott, kerek átmetszetű, hegyesedő végű sárgaréz (réz és cink ötvözete) *huzalkarperec* a jobb alkarcsonton. Átm.: 6,7×6,8 cm, v.: 0,3 cm, s.: 6,60 g (VKM ltsz. 2001.93.3.) *[86. tábla 180/3]*.
4. Nyitott, kissé lekerekített végű, tojásdad alakú, bronz *pántgyűrű* töredékei a jobb kézcsont gyűrűsujján. Átm.: 1,8×2,3 cm, pánt sz.: 0,4 cm, s.: 0,77 g (VKM ltsz. 2001.93.4.) *[86. tábla 180/4]*.

181. sír *[86. tábla]*

T.: NyDNy–KÉK, 258–78°, h.: 70 cm, sz.: 34 cm, m.: 5–6 cm, vh.: 54 cm. A sekély sírgödör lekerekített végű téglalap alaprajzú, fala befelé rézsűs, alja egyenes. A sírban 1-2 éves gyermek csontváza feküdt, nyújtott testtartásban. Csontjai rossz megtartásúak, enyhén bolygatottak voltak. Koponyája szétroppant, jobb alkarcsontja derékszögben behajlítva feküdt, lábcsontjai nyújtottak, enyhén északkelet felé hajlítottak.

Mellékletei:

1–2. Egy nagyobb és egy kisebb méretű, korong alakú, vörös színű, szemcsés anyagú *gyöngy* a koponya mellől. Mindkét gyöngy furatában apró vastöredék. Átm.: 0,6 cm és 0,9 cm (VKM ltsz. 2001.94.1.) *[86. tábla 181/1–2]*.

182. sír *[86. tábla]*

T.: NyÉNy–KDK, 283,5–103,5°, h.: 199 cm, sz.: 50 cm, m.: 43–49 cm, vh.: 142 cm. A láb felől lekerekített végű téglalap alaprajzú sírgödör szűk és viszonylag mély volt, alja kissé teknőszerű, közepe felé mélyült, fala függőleges. A rossz megtartású, *senium* korú nő csontváza nyújtott testhelyzetű. Koponyája széttört, jobbra fordult, fejét eredetileg kissé feltámasztották. Vállai felhúzottak, felkarcsontjai szétálltak, jobb alkarját a mellcsontra, bal alkarját a mellkas alsó részére hajlították. Medencéje a déli irányba fordult.

Mellékletei:

1. Nagyobb, nyitott végű, vékony, gyakorlatilag ón alapanyagú (8,82% réz és 86,3% ón ötvözete) *karikaékszer* a jobb csecsnyúlvány alatt. Átm.: 2,8–3 cm, v.: 0,2 cm, s.: 1,03 g (VKM ltsz. 2001.95.2.) *[86. tábla 182/1]*.
2. Nagyobb, nyitott végű, vékony, sárgaréz (réz és cink ötvözete) alapanyagú *karika* a bal halántéknál. Átm.: 3,1 cm, v.: 0,2 cm, s.: 0,63 g (VKM ltsz. 2001.95.3.) *[86. tábla 182/2]*.
3. Csaknem tiszta rézből (96,14% réz) készített *pántgyűrű* töredékei a bal kéz középső ujján. V.: 0,3–0,4 cm (VKM ltsz. 2001.95.1.) *[86. tábla 182/3]*.

183. sír *[87. tábla]*

T.: Ny–K, 270–90°, mh.: 60 cm, sz.: 43 cm, m.: 13–15 cm. A sírgödör a 171. objektum bontása során került elő. A lekerekített végű téglalap alaprajzú sírgödörnek csak a nyugati vége maradt meg. A 2-3 éves gyermek csontváza rossz megtartású, eredetileg nyújtott testhelyzetű lehetett. Koponyáját a szántás bolygatta, a mellkas felső részétől vázcsontjai hiányoztak.

Mellékletei:

1. Vékony bronzhuzalból hajlított, nyitott végű *karika* a jobb csecsnyúlványnál. Átm.: 2,2–2,3 cm, v.: 0,2 cm, s.: 0,91 g (VKM ltsz. 2001.96.1.) *[87. tábla 183/1]*.
2. Nyitott végű, vékony, sárgaréz (réz és cink ötvözete) alapanyagú, egyszerű *karikaékszer* a bal csecsnyúlványnál. Átm.: 2,5–2,6 cm, v.: 0,2 cm, s.: 0,78 g (VKM ltsz. 2001.96.2.) *[87. tábla 183/2]*.
3. A gyermek csontvázának nyaka körül, közvetlenül a kulcscsontok belső oldalán, részben az alsó állkapocs alatt ingnyakat díszítő egytagú, kerek és csüngős *ingnyakveretek* kerültek elő *[87. tábla]*.

3/1. Kerek, sárgarézből (réz és cink ötvözete, kevés ólomtartalommal) készített *veret* az alsó állkapocs jobb oldala alatt. Középen hármas, koncentrikus tagolódású kiemelkedés, szélét gyöngysorminta keretezi. Hátoldalán található függesztőfülei töröttek, a felvarráshoz a veret peremén két, egymással szemben elhelyezett lyukat alakítottak ki. Átm.: 1,4 cm, s.: 0,68 g (VKM ltsz. 2001.96.3.) *[87. tábla 183/3/1]*.

3/2. Megnyúlt csüngőtagú, sárgaréz (réz és cink ötvözete, kevés ólomtartalommal) alapanyagú *csüngős veret* az állkapocs jobb oldala alatt. Alsó tagja jobbra, felfelé elmozdulva feküdt. Felső része megegyezik az előző verettel, csüngője szív alakú, amelyből lefelé egy kettős levélcsokor formájú nyúlvány ágazik ki. Teljes h.: 4,6 cm, felső tag átm.: 1,4 cm, alsó tag h.: 2,8 cm, s.: 2,52 g (VKM ltsz. 2001.96.4.) *[87. tábla 183/3/2]*.

3/3. Kéttagú, sárgaréz (réz és cink ötvözete, kevés ólomtartalommal) alapanyagú *csüngős veret* az állcsúcs alatt, az alsó taggal lefelé, amely átfordulva az állkapocs alá került. Teljes h.: 4,6 cm, felső tag átm.: 1,4 cm, alsó tag h.: 2,8 cm, s.: 2,55 g (VKM ltsz. 2001.96.5.) *[87. tábla 183/3/3]*.

3/4. Megnyúlt csüngőtagú, sárgarézből (réz és cink ötvözete, kevés ólomtartalommal) készített *csüngős veret* az állkapocs bal oldalánál, alsó taggal balra kifelé. A felső tag hátoldalán két ráhajlított függesztőfül, az egyik törött, közvetlenül mellette átfúrt lyuk. Teljes h.: 4,6 cm, felső tag átm.: 1,4 cm, alsó tag h.: 2,8 cm, s.: 2,54 g (VKM ltsz. 2001.96.6.) *[88. tábla 183/3/4]*.

4. Gomba alakú, ónozott bronz *fülesgomb* az állkapocs alatt, közvetlenül a 3/3. számú ingnyakveret mellett. H.: 1,2 cm, átm.: 0,7 cm, s.: 0,96 g (VKM ltsz. 2001.96.7.) *[88. tábla 183/4]*.

184. sír (179/B) *[88. tábla]*

T.: Ny–K, 271,5–91,5°, h.: 153 cm, sz.: 70 cm, m.: 10–15 cm. Lekerekített sarkú, kissé szabálytalan, fej felé szélesedő sírgödre téglalap alakú, fala rézsűs, alja egyenes. A sírban egy gyermek erősen bolygatott, rossz megtartású csontváza feküdt. Eredeti helyzetben összetört koponyája, mellkasának felső része és jobb felkarcsontja maradt meg, a többi vázcsontja hiányzott.

Melléklete:

1. Bronz *fülesgomb* a mellkas bal oldalán, a csigolyák felett, füllel a koponya felé nézett. Elveszett.

185. sír *[88. tábla]*

T.: NyDNy–KÉK, 249–69°, h.: 231 cm, sz.: 62 cm, m.: 16–25 cm, vh.: 180 cm. A keskeny sírgödör lekerekített végű téglalap alaprajzú, fala függőleges, alja a közepe felé ívelt, kissé teknőszerű. A nyújtott testhelyzetű, 25-30 éves férfi csontváza kissé ferdén feküdt a sírgödörben. Koponyája sérült, vállai felhúzottak. Mindkét alkarja a medencére hajlítva, kézcsontjai a medencelapátokon nyugodtak.

Melléklete: nem volt.

186. sír *[88. tábla]*

T.: ÉNy–DK, 303–123°, h.: 193 cm, sz.: 61 cm, m.: 44–47 cm, vh.: 153 cm. A sírgödör lekerekített végű téglalap alakú. Fala függőleges, alja egyenes. A sírban *senium* korú férfi csontváza nyugodott, nyújtott testhelyzetben. Koponyájának arcrésze sérült. Vállcsontjai felhúzottak, alkarcsontjait a medencére hajlították.

Melléklete: nem volt.

187. sír *[88. tábla]*

T.: Ny–K, 268,5–88,5°, h.: 176 cm, sz.: 60 cm, m.: 32–37 cm, vh.: 144 cm. A lekerekített végű téglalap alaprajzú sírgödör fala függőleges, alja egyenes. A jó megtartású, nyújtott testhelyzetű 23-25 éves nő koponyája szétroppant. Vállai felhúzottak, alkarcsontjait éles szögben a mellkas felső részére hajlították, kézcsontjait egymásra fektették.

Mellékletei:

1. *Gyűrű* a bal kéz középső ujján. Szétporladt.
2. Nyitott, elhegyesedő végű, kerek átmetszetű bronzhuzalból hajlított *karperec* a jobb alkar felső részén. Átm.: 6,1×7,1 cm, v.: 0,2–0,3 cm, s.: 3,97 g (VKM ltsz. 2001.97.1.) *[89. tábla 187/2]*.

188. sír *[89. tábla]*

T.: Ny–K, 261–81°, h.: 93 cm, sz.: 58 cm, m.: 8–12 cm, vh.: 80 cm. A sekély, ovális alakú sírgödör fala függőleges, alja egyenes. A sírban egy 2-3 éves gyermek rossz megtartású, nyújtott testhelyzetű csontváza feküdt. Koponyája szétroppant, mellkasi része és medencéje sérült, a szántás bolygatta. Jobb karcsontja és lábcsontjai nyújtottak. Kéz- és lábfejcsontjai felszívódtak.

Melléklete: nem volt.

189. sír *[89. tábla]*

T.: NyDNy–KÉK, 256,5–76,5°, h.: 165 cm, sz.: 75 cm, m.: 13–17 cm, mvh.: 143 cm. A sírgödör lekerekített végű téglalap alaprajzú, fala enyhén befelé rézsűs, alja egyenes. Valószínűleg padmalyos sír lehetett. A *maturus* korú (55-59 éves) férfi kissé bolygatott csontváza a sírgödör északi felében, nyújtott testhelyzetben feküdt. Koponyáját a markológép bolygatta. Vállcsontjai felhúzottak, mindkét karja szorosan a test mellett nyújtva, kézfejcsontjai a medencelapátok alatt helyezkedtek el.

Melléklete: nem volt.

193. sír (?)

T.: NyDNy–KÉK, 258–78°, h.: 227 cm, sz.: 89 cm. Az objektum hosszúkás, megközelítőleg téglalap alaprajzú, fala enyhén befelé rézsűs. Nyugati részén csapott, rézsűs padkát figyeltünk meg. Alja a közepe felé ívelt. Az üres sírgödör (?) betöltése sötétbarna agyagszemcsés humusz volt, amelyből kevés állatcsont, valamint lófogak kerültek elő.

Melléklete: nem volt.

194. sír *[89. tábla]*

T.: Ny–K, 264–84°, h.: 220 cm, sz.: 64 cm, m.: 18–28 cm, vh.: 156 cm. A sírgödör lekerekített végű téglalap alaprajzú. Fala befelé rézsűs, alja teknőszerű, enyhén kelet felé lejtett. A sírban 25-30 éves nő rossz megtartású, nyújtott testhelyzetű csontváza feküdt. Koponyája szétdúlt, enyhén balra fordult. Alkarjai a medence felső részére és a hasüregre hajlítva, kézcsontjai keresztbe téve helyezkedtek el.

Mellékletei:

1. Nagyobb méretű, vastag, sárgaréz (réz és cink ötvözete) alapanyagú, nyitott végű *karika* a jobb csecsnyúlvány alatt. Átm.: 2,8×3 cm, v.: 0,25 cm, s.: 2,34 g (VKM ltsz. 2001.98.1.) *[89. tábla 194/1]*.
2. Sárgaréz (réz és cink ötvözete) alapanyagú *pántgyűrű* töredéke a jobb kéz egyik ujján. Pánt sz.: 0,3 cm, s.: 0,31 g (VKM ltsz. 2001.98.2.) *[89. tábla 194/2]*.

200. sír *[90. tábla]*

T.: Ny–K, 273–93°, h.: 203 cm, sz.: 49 cm, m.: 23–29 cm, vh.: 142 cm. A lekerekített végű téglalap alaprajzú sírgödör fala enyhén befelé rézsűs, alja a közepe felé lejtett, kissé teknőszerű kialakítású. A nyújtott testhelyzetben eltemetett *senium* korú nő koponyája sérült, jobbra fordult, rajta jelképes trepanáció nyoma. Jobb vállcsontja felhúzott, karcsontjai szorosan a test mellett nyújtva, jobb alkarja a medencére fektetve helyezkedett el.

Mellékletei:

1. Félgömb keresztmetszetű, réz alapú ötvözetből/rosszezüstből (?) készített kerek *ruhaveret* a keresztcsont alatt. Közepén apró kerek dudor, amelyet négy, sugár irányú bordákkal tagolt spirális vesz körül. A belső, díszített mezőt kettős gyöngysor keretezi. Külső pereme erősen töredékes, hátoldalán két függesztőfül csonkja. Átm.: 1,7 cm, s.: 1,19 g (VKM ltsz. 2001.99.3.) *[90. tábla 200/1]*.
2. Ovális átmetszetű, zárt, réz alapú ötvözetből öntött dudorsoros *karikagyűrű* a két combcsont között. Eredetileg a jobb kéz egyik ujján lehetett. Külső felületén lapos dudorok sorozata. Erősen kopott. Átm.: 2,4 cm, sz.: 0,4 cm, v.: 0,25 cm, s.: 3,80 g (VKM ltsz. 2001.99.2.) *[90. tábla 200/2]*.
3. Kerek átmetszetű, ónozott bronz *karikagyűrű* az egyik ujjcsonton, ami a jobb lábfej és a sírfal között helyezkedett el. Felületét ferde bevagdalásokkal díszítették (sodrást utánzóan). Átm.: 2,5–2,6 cm, v.: 0,3 cm, s.: 3,44 g (VKM ltsz. 2001.99.1.) *[90. tábla 200/3]*.

201. sír *[90. tábla]*

T.: NyÉNy–KDK, 294–114°, h.: 195 cm, sz.: 55 cm, m.: 5–7 cm, vh.: 151 cm. A sekély sírgödör téglalap alakú, alja egyenes. A sírban viszonylag ép, nyújtott testhelyzetű, 25-30 éves nő csontvázа feküdt. Koponyája sérült, jobbra fordult. Vállai felhúzottak, karcsontjai szorosan a felsőtest mellett, jobb kézcsontja a medencelapáton nyugodott.

Mellékletei:

1. Réz alapú ötvözetből öntött, ónozott, sodrást utánzó karikájú, zárt állatfejes *karperec* a jobb alkarcsont felső részén. Két végére külön tagot húztak, amelynek két oldalát egy-egy tátott szájú, dudoros szemű állatfej díszíti. Átm.: 7,5 cm, v.: 0,5–0,6 cm, s.: 33,09 g (VKM ltsz. 2001.100.1.) *[90. tábla 201/1, 91. tábla 201/1]*.
2. Az előzőhöz hasonló, csak kopottabb és kissé deformált, sodrást utánzóan öntött állatfejes *karperec* a bal alkarcsont könyök felőli részén. Átm.: 7,4–7,6 cm, v.: 0,5–0,6 cm, s.: 35,38 g (VKM ltsz. 2001.100.2.) *[91. tábla 201/2]*.
3. Nyitott, egymásra hajló végű, felületén ón-ólom bevonatú (?), réz alapú ötvözetből készített *pántgyűrű* a jobb medencelapát és a combcsont között, a kézfejcsontok alatt. Két szélén árkolás fut végig. Átm.: 1,8–2,1 cm, pánt sz.: 0,5 cm, s.: 1 g (VKM ltsz. 2001.100.3.) *[91. tábla 201/3]*.

Az állkapocs jobb oldalán, az atlaszon és a bordákon megfigyelhető zöld elszíneződések alapján a sírban további tárgyak is voltak, amelyeket feltehetőleg az eke húzott el.

204. sír *[92. tábla]*

T.: Ny–K, 261–81°, h.: 187 cm, sz.: 55 cm, m.: 5–17 cm, mvh.: 134 cm. A lekerekített végű téglalap alakú sekély sírgödör fala függőleges, alja egyenes, enyhén a láb felé lejtett. A 14-15 éves gyermek (?) rossz megtartású, kissé bolygatott csontvázа nyújtott testhelyzetben feküdt. Koponyája összetört, bal lapockája, karcsontjai és bordái kimozdultak eredeti helyükből.

Melléklete: nem volt.

205. sír *[92. tábla]*

T.: NyDNy–KÉK, 256–76°, h.: 200 cm, sz.: 50 cm, m.: 37–48 cm, mvh.: 150 cm. A sír keleti vége vágta a 206. objektumot (ház). A sírgödör lekerekített végű téglalap alaprajzú, fala függőleges, alja enyhén a közepe felé ívelt. Az *adultus* korú (35-39 éves) nő kissé balra fordult koponyáján jelképes trepanáció nyoma. Bal válla felhúzott, karja szorosan a test mellett nyújtva, jobb alkarja a medencére hajlítva. Lábcsontjai szorosan egymás mellett, lábszárai bokánál keresztbe téve feküdtek. A medencecsontok között gyermekbordák kerültek elő.

Melléklete: nem volt.

207. sír *[92. tábla]*

T.: DNy–ÉK, 231–51°, h.: 230 cm, sz.: 87 cm, m.: 20–40 cm, vh.: 167 cm. A szélesebb, láb felé keskenyedő, kissé trapéz alaprajzú sírgödör sarkai lekerekítettek. Fala függőleges, rövid oldala rézsűs, alja az északkeleti irányba lejtett. A sírban *senium* korú (70 évnél idősebb) férfi közepes megtartású, kissé bolygatott, nyújtott testhelyzetű csontvázа feküdt. Koponyáját a szántás bolygatta, vállai felhúzottak. Karcsontjai szorosan a test mellett nyújtva, bal alkarja a medencelapáton nyugodott.

Melléklete: nem volt.

208. sír *[92. tábla]*

T.: Ny–K 268–88° (sírgödör), Ny–K 264–84° (csontváz), sírgödör h.: 148 cm, sz.: 32–40 cm, m.: 20 cm, padmaly h.: 158 cm, sz.: 30–38 cm, m.: 25–32 cm, vh.: 116 cm. A lekerekített sarkú téglalap alaprajzú sírgödör északi oldalába vájták az aknánál kissé nagyobb méretű padmalyt. A függőleges oldalú, alsó részén enyhén ívelt kialakítású akna déli részében 22–34 cm széles, sekély padka helyezkedett el, amelytől északra, a sírgödör aljától kissé mélyebben feküdt az ívelt oldalú padmaly. Boltozatát a sekély sírmélység miatt nem lehetett megfigyelni. A 7-8 éves gyermek csontvázа a sírgödör északi felében, a padmalyban nyugodott. Csontvázа kissé bolygatott, nyújtott testhelyzetű. Koponyája enyhén jobbra fordult. Bal karcsontja, az állkapcsa és mellkasának bal oldala állatjáratokkal kissé bolygatott. Jobb karja a test mellett nyújtva, bal alkarja a medencére hajlítva, míg bal lábcsontja enyhén behajlítva feküdt.

Melléklete: nem volt.

209. sír *[92. tábla]*

T.: NyDNy–KÉK, 255–75°, h.: 185 cm, sz.: 79 cm, m.: 60–68 cm, vh.: 142 cm. Lekerekített sarkú téglalap alaprajzú sírgödör, fala függőleges, alja egyenes. A nyújtott testhelyzetű, *senium* korú nő koponyája kissé balra billent, mellkasa erősen bolygatott. Alkarcsontjai a hasüreg tájékon egymásra hajlítva helyezkedtek el. Lábszárcsontjai között gyermekbordák kerültek elő.

Mellékletei:

1. Két szál kétrét hajlított réz alapú ötvözetből fonott, hurkos-kampós záródású *huzalkarperec* a jobb alkarcsonton, a könyöknél. Elkalapált kampós végén bronzhuzal tekercs. Átm.: 7,6–7,8 cm, v.: 0,4–0,5 cm, s.: 21,90 g (VKM ltsz. 2001.101.1.) *[93. tábla 209/1]*.
2. Félkör átmetszetű, zárt, réz alapú ötvözetből készített *pántgyűrű* az egyik ujjcsonton a jobb medencelapát felett. Valószínűleg a bal kézfej gyűrűsujján lehetett. Átm.: 2,2 cm, pánt sz.: 0,5 cm, s.: 4,12 g (VKM ltsz. 2001.101.2.) *[93. tábla 209/2]*.

210. sír *[93. tábla]*

T.: Ny–K, 262–82°, h.: 178 cm, sz.: 83 cm, m.: 46–55 cm. Lekerekített sarkú téglalap alaprajzú sírgödör. Fala függőleges, alja egyenes. Az 55-59 éves nő jó megtartású csontvázа nyújtott testhelyzetű. Koponyája kissé balra billent, alkarjait a medencére hajlították.

Mellékletei:

1. Vastag, réz alapú ötvözetből öntött, rombusz átmetszetű, nyitott állatfejes *karperec* a jobb alkarcsonton. A sematikus állatfejek tátott szájúak, szemeiket apró, kopott dudorok jelzik, a nyitott szájuk találkozása kissé elcsúszott. Nyakrészük kissé megvastagszik, bordákkal tagolt. Átm.: 7,5–7,9 cm, v.: 0,6 cm, s.: 70,22 g (VKM ltsz. 2001.102.1.) *[94. tábla 210/1]*.
2. Sodrást utánzóan, réz alapú ötvözetből öntött, nyitott, állatfejes *karperec* a bal alkarcsonton. Az állatfejek tátott szájúak, sematikusak, szájuk felső része bevagdalt, nyakuk bordákkal tagolt. Átm.: 6,9–7,2 cm, v.: 0,6–0,7 cm, s.: 40,45 g (VKM ltsz. 2001.102.2.) *[94. tábla 210/2]*.
3. Nyitott, vastag bronzhuzalból hajlított *bronzgyűrű* a jobb combcsont és a medence között. Átm.: 2,4–2,6 cm, v.: 0,35–0,4 cm, s.: 5,64 g (VKM ltsz. 2001.102.3.) *[93. tábla 210/3]*.

211. sír *[95. tábla]*

T.: NyDNy–KÉK, 252–72°, h.: 190 cm, sz.: 75 cm, m.: 28–45 cm, vh.: 149 cm. A sír nyugati vége a 206. objektum (ház) kemencéjét vágta. A sírgödör lekerekített végű téglalap alaprajzú, fala függőleges, alja egyenes. A nyújtott testhelyzetű, 16-20 éves nő koponyája balra fordult. Vállai felhúzottak, mindkét karja szorosan a test mellett nyújtva feküdt, alkarcsontjai kissé kimozdultak eredeti helyzetükből. Bal szárkapocscsontja a combcsont felé elmozdult.

Mellékletei:

1. Nyitott végű, ezüsthuzalból hajlított *karika* a jobb csecsnyúlványnál. Átm.: 2×2,1 cm, v.: 0,15 cm, s.: 1,01 g (VKM ltsz. 2001.103.1.) *[95. tábla 211/1]*.
2. Nyitott végű, vékony ón-ólom bevonatú *karikaékszer* az állkapocs bal oldalánál. Átm.: 1,9 cm, v.: 0,15 cm, s.: 0,81 g (VKM ltsz. 2001.103.2.) *[95. tábla 211/2]*.
3. Háromrét hajtott vastag bronzszálból sodrott, hurkos-kampós záródású *nyakperec* a nyak körül. Átm.: 15,4×16,1 cm, v.: 0,6 cm, s.: 90,35 g (VKM ltsz. 2001.103.3.) *[96. tábla 211/3]*.
4. Nyitott, hegyesedő végű, ovális átmetszetű réz alapú ötvözetből készült drótszálból hajlított *huzalkarperec* a jobb alkarcsonton. Átm.: 6,7×7,2 cm, v.: 0,35×0,5 cm, s.: 20,32 g (VKM ltsz. 2001.103.4.) *[95. tábla 211/4]*.

212. sír *[98. tábla]*

T.: NyDNy–KÉK, 255–75°, h.: 230 cm, sz.: 100 cm, m.: 55 cm, mvh.: 143 cm. A nagyobb méretű, lekerekített sarkú téglalap alaprajzú sírgödör fala függőleges, nyugati végében keskeny, csapott kiöblösödés, alja kissé ívelt. A sírban jó megtartású, eredetileg nyújtott testhelyzetű, 35-39 éves nő bolygatott csontvázа feküdt. Koponyája, jobb karcsontja és mellkasának nagy része bolygatott, jobb alkarcsontja a medencére volt hajlítva. Lábcsontjai nyújtottak. A sír délkeleti sarkában emberi bordacsontok voltak, feltehetően a mellkasi részről kerülhettek ide.

Melléklete:

1. Négy bronzszálból (két huzal kétrét hajtva) sodrott *karperec* a jobb alkarcsonton. A szálakból kialakított hurokkal és kampóval záródik. A kampós rész végén

rövid dróttekercs. Átm.: 6,8×7,4 cm, v.: 0,4 cm, s.: 8,87 g (VKM ltsz. 2001.104.1.) *[98. tábla 212/1]*.

213. sír (?)

T.: Ny–K, 270–90°, h.: 120 cm, sz.: 49 cm, m.: 47–49 cm. Lekerekített végű téglalap alaprajzú sírgödör, amelynek fala függőleges, alja egyenes. A sírból csontváz nem került elő, de a tájolás és az objektum elhelyezkedése alapján eredetileg sír lehetett.

Melléklete: nem volt.

214. sír *[95. tábla]*

T.: NyDNy–KÉK, 255–75°, h.: 176 cm, sz.: 48 (?) cm, m.: 47–60 cm. A sírgödröt a 44. számú árok vágta. A keskeny, viszonylag mély, lekerekített végű téglalap alakú sírgödör fala függőleges, alja a közepe felé mélyült, kissé teknőszerű. A jó megtartású, nyújtott testhelyzetben eltemetett 18-20 éves nő feltámasztott koponyája balra fordult. Vállcsontjai felhúzottak, felkarcsontjai szorosan a test mellett nyugodtak, bordái hiányoztak. Bal alkarja a hasüregen keresztbe téve, jobb alkarja a bal medencére hajlítva. Bal lába kissé délkelet felé hajlott. Embertani típusa: gyenge mongolid.

Mellékletei:

1. Bronzdrótból hajlított, *S-végű karika* másodlagos helyzetben a koponyán. Vége kissé elkalapált. Átm.: 2,2 cm, v.: 0,1 cm, s.: 0,61 g (VKM ltsz. 2001.105.1.) *[95. tábla 214/1]*.
2. Háromrét hajtott bronzhuzalból sodrott, hurkos-kampós záródású *nyakperec* a nyak körül. A kampós rész végén felfűzött karikák, a hurkos végén felfűzött karikák és rövid dróttekercs. Átm.: 15×15,8 cm, v.: 0,4 cm, s.: 35,90 g (VKM ltsz. 2001.105.2.) *[97. tábla 214/2]*.
3. Nyitott végű, bronz *pántgyűrű* a jobb kéz egyik ujján. Külső, domború oldalán fonatminta, közeiben hasított mag, íveiben ovális dudorok díszítik. Átm.: 2,3 cm, pánt sz.: 0,65 cm, s.: 3,31 g (VKM ltsz. 2001.105.3.) *[95. tábla 214/3]*.
4. Cipó alakú, fekete *üvegkorong* (?) a jobb medencelapáton. Átm.: 0,8–0,9 cm (VKM ltsz. 2001.105.4.) *[95. tábla 214/4]*.
5. Gomba alakú, ónozott bronz *fülesgomb* az állkapocs alatt. Felületén egyenlő szárú keresztet mintázó bevagdalás párok. H.: 1,3 cm, átm.: 0,8 cm, s.: 1,40 g (VKM ltsz. 2001.105.5.) *[95. tábla 214/5]*.

215. sír *[98. tábla]*

T.: NyDNy–KÉK, 252–72°, h.: 94 cm, sz.: 41 cm, m.: 10–12 cm, mvh.: 59 cm. A sír keleti végét a 44. számú árok vágta. A sekély, egyenes aljú, lekerekített sarkú téglalap alakú sírgödörben 1-1,5 éves gyermek nyújtott testhelyzetű csontváza nyugodott. Koponyája sérült, mellkasi része bolygatott.

Melléklete: nem volt.

216. sír *[99. tábla]*

T.: NyDNy–KÉK, 255–75°, h.: 174 cm, sz.: 65 cm, m.: 42–45 cm. A sírt vágta a 44. számú árok. A sírgödör fej felőli vége lekerekített, kissé szélesebb téglalap alaprajzú. Fala függőleges, alja egyenes, a koponyánál kissé magasabb. Az árok bolygatta a koponyát és a mellkas felső részét. A 23-25 éves férfi csontváza eredetileg nyújtott testhelyzetű volt. Alkarcsontjait a medencére hajlították.

Melléklete:

1. Nyitott végű *ezüstkarika* a feldúlt részből, a csontok között, másodlagos helyzetben. Átm.: 2,6 cm, v.: 0,2 cm, s.: 1,59 g (VKM ltsz. 2001.106.1.) *[99. tábla 216/1]*.

217. sír *[99. tábla]*

T.: NyDNy–KÉK, 252–72°, h.: 188 cm, sz.: 63 cm, m.: 29–35 cm, vh.: 155 cm. A sírgödör középső részét a 44. árok vágta, a csontvázat azonban nem bolygatta. A sírgödör lekerekített végű téglalap alakú volt. Fala enyhén befelé rézsűs, alja egyenes. A sírban nyújtott testhelyzetű, *senium* korú férfi csontváza feküdt. Koponyája enyhén jobbra fordult, arcrészét a szántás bolygatta. Felkarcsontjai szorosan a test mellett, alkarcsontjait a medencére hajlították.

Melléklete: nem volt.

218. sír *[99. tábla]*

T.: NyDNy–KÉK, 252–72°, h.: 233 cm, sz.: 75 cm, m.: 50–65 cm, vh.: 164 cm. A lekerekített sarkú téglalap alakú sírgödör keleti vége trapézszerűen összeszűkült. Oldalfala függőleges, alja egyenes. A nyújtott testhelyzetű *senium* korú férfi koponyája balra fordult. Jobb alkarja a medencelapáton, bal karja a test mellett nyújtva helyezkedett el.

Melléklete: nem volt.

221. sír *[99. tábla]*

T.: NyDNy–KÉK, 258–78°, h.: 195 cm, sz.: 64 cm, m.: 45–53 cm, vh.: 140 cm. A sír középső részét a 44. számú árok vágta, a vázat azonban nem bolygatta. A sírgödör lekerekített végű téglalap alaprajzú. Fala függőleges, alja enyhén a közepe felé mélyült. A *senium* korú nő csontváza közepes megtartású, kissé bolygatott. Koponyájának arcrésze sérült, jobb karcsontja szorosan a test mellett nyújtva, kézfeje a combnyakra, bal alkarcsontja a medence és a keresztcsont fölé hajlítva feküdt. Embertani típusa: gyenge mongolid.

Melléklete:

1. Zárt, bronz *pántgyűrű* a jobb kéz egyik ujján. Átm.: 2 cm, pánt sz.: 0,35 cm, s.: 1,16 g (VKM ltsz. 2001.107.1.) *[99. tábla 221/1]*.

A sírban további mellékletek is lehettek, mivel a csigolyákon és a koponyán zöld elszíneződés figyelhető meg.

222. sír *[100. tábla]*

T.: NyDNy–KÉK, 255–75°, h.: 194 cm, sz.: 73 cm, m.: 45–57 cm, vh.: 135 cm. A sírt a 44. számú árok vágta. A padmalyos sír akna és padmaly része nem volt elkülöníthető egyértelműen a bolygatások következtében. A megfigyelt sírgödör lekerekített sarkú téglalap alaprajzú. Fala függőleges, egyenes alja a keleti irányba lejtett. A csontváz a sír déli felében helyezkedett el. A nyújtott testhelyzetben eltemetett 16-18 éves fiatal leány feltámasztott koponyája balra fordult. Vállcsontjai felhúzottak, felkarcsontjai szorosan a mellkas mellett, a jobb alkarját éles szögben behajlítva a mellkas jobb oldalához helyezték, bal alkarcsontja elmozdult eredeti helyéből. Embertani típusa: széles arcú europid.

Mellékletei:

1. Bronzdrótból hajlított *karikaékszer* töredéke a koponya jobb oldalán. V.: 0,2 cm, s.: 0,25 g (VKM ltsz. 2001.108.1.) *[100. tábla 222/1]*.
2. Vastagabb drótból hajlított, nyitott végű, ovális, ónólom bevonatú, réz alapú ötvözetből készített *karika* a bal csecsnyúlványnál. Egyik vége elhegyesedik, a másik, törött vége kissé behajlított és elkalapált. Szürkésbarna felülete töredezett. Átm.: 2,2×2,5 cm, v.: 0,25 cm, s.: 2,98 g (VKM ltsz. 2001.108.2.) *[100. tábla 222/2]*.

224. sír *[100. tábla]*

T.: Ny–K, 260–80°, h.: 212 cm, sz.: 68 cm, m.: 32–42 cm, vh.: 164 cm. A sír vágta a 220. objektum (ház) déli végét. A téglalap alakú sírgödör láb felőli végén lekerekített sarkú, fala függőleges, alja egyenes, kissé a koponya irányába mélyült. A sírban 60-70 éves férfi nyújtott testhelyzetű csontváza feküdt. Állkapcsát és nyakcsigolyáit állatjárás mozdíthatta ki, azok a koponyától délre, a sírfal és a lapocka közelében kerültek elő. Karcsontjai szorosan a test mellett feküdtek, jobb alkarcsontja a jobb medencelapátra hajlítva nyugodott.

Melléklete: nem volt.

225. sír *[100. tábla]*

T.: NyDNy–KÉK, 255–75°, h.: 135 cm, alsó rész h.: 113 cm, sz.: 54 cm, alsó rész sz.: 26 cm, m.: 60–65 cm. A sírgödör kissé lekerekített téglalap alaprajzú, fala enyhén befelé rézsűs, alja egyenes. A keleti oldalon keskeny, 12–14 cm széles padka feküdt. A sírban egy kissé rendellenes testhelyzetű, 12-14 éves gyermek feküdt. A csontváz alig fért el a gödörben. Koponyája balra fordult, jobb fele kissé sérült. A temetéskor a gyermeket enyhén a bal oldalára fordították. Bal vállcsontja erősen felhúzva, bal karcsontja szorosan a test mellett nyújtva, jobb alkarja a medencére hajlítva helyezkedett el. Bal lába enyhén, jobb lába közel derékszögben felhúzva, az északi irányba dőlve feküdt.

Mellékletei:

1. Kúp alakú, ónozott (?) *bronzcsengő* vasmaggal, a nyakcsigolyák jobb oldalán. Átm.: 2,7 cm, s.: 8,58 g (VKM ltsz. 2001.109.1.) *[100. tábla 225/1]*.
2. Félkör átmetszetű, ezüst *pántgyűrű* a nyakcsigolyától jobbra, az 1. melléklettől kissé délkeletre. Külső felületén két hosszanti bevagdalás halvány nyomai. Átm.: 2,4 cm, pánt sz.: 0,4 cm, v.: 0,3 cm, s.: 4,25 g (VKM ltsz. 2001.109.2.) *[100. tábla 225/2]*.
3. Nyitott végű, ónozott bronz *pántgyűrű* az előző melléklet mellett. Külső, domború oldalán két oldalt perem fut végig. Átm.: 2,2 cm, pánt sz.: 0,4–0,6 cm, v.: 0,3 cm, s.: 4,12 g (VKM ltsz. 2001.109.3.) *[101. tábla 225/3]*.

226. sír *[101. tábla]*

T.: NyDNy–KÉK, 255–75°, h.: 125 cm, sz.: 45 cm, m.: 15–25 cm. A sírt a 220. objektum (ház) keleti részébe ásták. Sekély sírgödre lekerekített végű téglalap alakú, egyenes aljú. A talajműveléssel bolygatott sírban egy 1 éves gyermek rossz megtartású, erősen hiányos csontváza feküdt. Koponyája balra fordult, a vázcsontokból mindössze egy borda és a bal alkarcsontjának töredéke maradt meg.

Melléklete: nem volt.

227. sír *[101. tábla]*

T.: NyDNy–KÉK, 258–78°, h.: 185 cm, sz.: 65 cm, m.: 30–37 cm, vh.: 145 cm. A lekerekített végű téglalap alaprajzú sírgödör fala függőleges, alja egyenes. A jó megtartású, 52-59 éves nő csontváza nyújtott testhelyzetű. Alkarjai a medencére hajlítva. Lábai szorosan egymás mellett kinyújtva.

Melléklete: nem volt.

228. sír *[101. tábla]*

T.: NyDNy–KÉK, 258–78°, h.: 241 cm, sz.: 80 cm (fülek 95 cm), m.: 40–50 cm (fülek: 26–47 cm), vh.: 175 cm. A sírgödör nagyobb méretű, téglalap alakú. Fala függőleges, alja kissé egyenetlen, a keleti irányba lejtett. Mindkét végében, a sír teljes szélességében ívelt falú és aljú árokszerű lemélyedés (halotti kerevet). A sírgödör sarkaitól 25–35 cm-rel beljebb, körívés metszetű, 10–20 cm átmérőjű kinyúlások (fülek) találhatóak, amelyek a sírgödör aljáig nyúltak. A sírban ép, jó megtartású, 35-39 éves férfi csontváza nyugodott. Koponyája jobbra fordult, állkapcsát, nyakcsigolyáit állatjárás bolygatta. Felsőtestének bal oldala feljebb helyezkedett el, kissé

féloldalra fordult. Alkarcsontjai bolygatottak, vállcsontjai felhúzottak.

Melléklete: nem volt.

229. sír *[101. tábla]*

T.: NyDNy–KÉK 258–78°, sírgödör h.: 170 cm, sz.: 48–52 cm, m.: 32–52, padmaly h.: 170 cm, sz.: 26–43 cm, m.: 45–53 cm, vh.: 154 cm. A sírgödör akna része lekerekített sarkú téglalap alaprajzú, keleti vége kissé csapott, míg déli, jobb oldali fele lefelé haladva fokozatosan kiszélesedett. Oldalfala északon befelé rézsűs, alja egyenetlen, déli irányban mélyült. A padmaly bevájt részének vékony boltozatát annak beszakadása miatt nem lehetett megfigyelni. Az eredetileg erősen ívelt kialakítású déli oldalfal a feltárás során lett függőleges. A nyújtott testhelyzetű, 25-30 éves nő csontvázának bal karcsontja kilógott a padmalyból. Koponyája enyhén jobbra fordult, karcsontjai szorosan a test mellett, lábcsontjai nyújtva helyezkedtek el. A csontváz enyhén jobbra fordult.

Mellékletei:

1. Nyitott végű, sárgaréz alapanyagú, egyszerű *karikaékszer* a jobb járomcsonttól lefelé. Egyik vége elkeskenyedik. Átm.: 2,9 cm, v.: 0,3 cm, s.: 3,04 g (VKM ltsz. 2001.110.1.) *[102. tábla 229/1]*.
2. Nagyobb méretű, sárgaréz alapanyagú, nyitott végű *karika* a bal csecsnyúlvány alatt. Egyik vége elkeskenyedik. Átm.: 3×3,2 cm, v.: 0,3 cm, s.: 3,20 g (VKM ltsz. 2001.110.2.) *[102. tábla 229/2]*.
3. Három, sárgaréz (réz és cink ötvözete, magas ólomtartalommal) huzalból sodrott (az egyik szál kétrét hajtva), hurkos-kampós záródású *nyakperec* a nyak körül. Átm.: 14×14,8 cm, v.: 0,6 cm, s.: 83 g (VKM ltsz. 2001.110.3.) *[103. tábla 229/3]*.
4. Lapított fejű, gomba alakú, alacsony óntartalmú sárgarézből öntött *fülesgomb* a mellkas jobb oldalán, a kulcscsont felett. H.: 1,3 cm, átm.: 0,8×1 cm, s.: 1,43 g (VKM ltsz. 2001.110.4.) *[102. tábla 229/4]*.
5. Hosszúkás, hegyes *vastárgy* a jobb alkarcsont felső részén. Egyik végén famaradvány. H.: 8,2 cm, sz.: 0,5–0,9 cm (VKM ltsz. 2001.110.5.) *[102. tábla 229/5]*.
6. Poncolt díszítésű, kikerekedő végű, sárgaréz (réz és cink ötvözete) *lemezkarperec* a jobb alkarcsonton. A külső felületét borító poncolás talán stilizált növényi mintát formáz, vége átfúrt. Átm.: 6,2 cm, pánt sz.: 0,8 cm, s.: 14,29 g (VKM ltsz. 2001.110.6.) *[102. tábla 229/6]*.
7. Zárt, félköríves átmetszetű, réz alapú ötvözetből készített *pántgyűrű* a jobb kézcsonton. A tárgy felületén látszó szürke bevonat valamilyen felületkezelésre utal (ón-ólom). Átm.: 2,15 cm, pánt sz.: 0,4 cm, s.: 3,01 g (VKM ltsz. 2001.110.7.) *[102. tábla 229/7]*.
8. Sodrást utánzóan öntött, bronz (réz, cink és ón ötvözete) állatfejes *karperec* a bal alkarcsonton. Végei nyitott szájú, sematikus állatfejekben végződnek, szájrészük felső része és nyakuk bordázott. Átm.: 7,1 cm, v.: 0,6 cm, s.: 35,38 g (VKM ltsz. 2001.110.8.) *[104. tábla 229/8]*.

231. sír *[104. tábla]*

T.: NyDNy–KÉK, 258–78°, h.: 235 cm, sz.: 81 cm, a füleknél 107 cm, m.: 23–35 cm, a cölöplyukak m.: 40–57 cm, vh.: 155 cm. A sírgödör nagyobb méretű, kissé szabálytalan lekerekített sarkú téglalap alaprajzú. Fala enyhén befelé rézsűs, alja teknőszerűen a közepe felé mélyült, láb felőli végén árokszerű mélyedés. A sírgödör sarkaitól 20–30 cm-rel beljebb, félkör átmetszetű, 15–20 cm átmérőjű cölöplyukak (fülek) találhatóak. Ezek kb. 5–8 cm-rel mélyedtek a sírgödör aljába. A sírban egy nyújtott testhelyzetű, jó megtartású *senium* korú férfi csontváza nyugodott. Felpolcolt koponyája enyhén jobbra fordult. Alkarcsontjait a medence felső részén keresztbe tették. A csontváz a sír aljától 10–15 cm-rel magasabban helyezkedett el. Embertani típusa: hosszú arcú europid.

Melléklete: nem volt.

232. sír *[104. tábla]*

T.: NyDNy–KÉK, 246–66°, h.: 192 cm, sz.: 75 cm, m.: 12–23 cm, vh.: 152 cm. Lekerekített végű, téglalap alaprajzú sírgödör. Fala enyhén befelé tartott, alja a láb felé mélyült. A nyújtott testhelyzetű, 48-57 éves férfi koponyáját a szántóföldi művelés bolygatta. Karcsontjai nyújtottak, vállai felhúzottak, jobb alkarcsontja a medencelapát alatt. Embertani típusa: mongolid.

Melléklete: nem volt.

241. sír *[105. tábla]*

T.: NyDNy–KÉK, 255–75°, h.: 250 cm, sz.: 80 cm a füleknél: 110 cm, m.: 45–68 cm, a cölöplyukak m.: 65–80 cm, vh.: 166 cm. A nagyobb méretű sírgödör lekerekített végű téglalap alaprajzú. Fala befelé rézsűs, alja egyenes. A sírgödör sarkaitól 20-30 cm-re beljebb félkör alakú mélyedések (fülek) találhatóak, amelyek a sírgödör aljába mélyedtek. A 20–23 cm átmérőjű cölöpök ferdén, egymással szemközt helyezkedtek el. A nyújtott testhelyzetben eltemetett 48-57 éves férfi koponyája jobbra fordult. Vállcsontjai felhúzottak, karcsontjai szorosan a felsőtest mellett, jobb alkarja a medencén, bal alkarja a medence alatt feküdt.

Melléklete: nem volt.

242. sír *[105. tábla]*

T.: NyDNy–KÉK, 249–69°, h.: 206 cm, sz.: 60 cm, m.: 49–57 cm, vh.: 168 cm. A sír vágta a 243. gödröt. A sírgödör lekerekített végű, keskeny, téglalap alakú volt. Fala függőleges, alja egyenes. A sírban nyújtott testhelyzetű, jó megtartású, 40-45 éves férfi csontváza nyugo-

dott. Koponyája balra fordult, bal karja nyújtott, a testtől kissé távolabb feküdt, jobb alkarja a medencére hajlítva helyezkedett el. Lábcsontjai nyújtottak.

Melléklete: nem volt.

245. sír *[105. tábla]*

T.: Ny–K, 261–81°, h.: 241 cm, sz.: 112 cm, m.: 50–65 cm, cölöpök m.: 60–63 cm, vh.: 147 cm. Nagyobb méretű, szabálytalan alaprajzú sírgödör. Két hosszanti oldalfalánál, valamint a nyugati oldalánál 5–20 cm szélesség között váltakozó padka húzódott, amelynek falában helyezkedtek el a sírgödör sarkától beljebb található félköríves kiugrások. A sírgödör aljába mélyedő 2-2 cölöplyuk a vállak, illetve a térdek magasságában helyezkedett el. A gödör nyugati és keleti végében árokszerű mélyedést figyeltünk meg. A sírban jó megtartású, nyújtott testhelyzetű *senium* korú nő csontváza feküdt. Koponyája bolygatott, jobbra fordult, vállai felhúzottak, karcsontjai szorosan a teste mellett, kinyújtva feküdtek. A csontváz a sír aljától 15–20 cm-rel magasabban volt. Embertani típusa: enyhén mongolid.

Melléklete: nem volt.

246. sír (?)

T.: Ny–K, 270–90°, h.: 160 cm, sz.: 93 cm, m.: 35–37 cm. Ovális alaprajzú gödör, amelynek fala befelé rézsűs, alja egyenes. Embercsont nem volt benne, de kialakítása és tájolása alapján sírgödör lehetett.

Melléklete: nem volt.

247. sír *[105. tábla]*

T.: Ny–K, 261–81°, h.: 245 cm, sz.: 90 cm, m.: 56–72 cm, mvh.: 156 cm. A sírgödör lekerekített sarkú téglalap alaprajzú, fala függőleges, alja egyenes. Az 55-59 éves férfi nyújtott testhelyzetű csontváza kissé ferdén feküdt a sírban. Koponyája felfordult, vállai felhúzottak, karcsontjai szorosan a test mellett, alkarcsontjai a medencén, illetve a combnyakon helyezkedtek el. Felsőteste mindkét oldalán, a combcsontok között és a medence bal oldala mellett fehéressárga szerves maradványt figyeltünk meg. Embertani típusa: europid.

Melléklete:

1. A sír betöltéséből áttetsző, hosszúkás *obszidiándarab* került elő. H.: 1,7 cm, sz.: 0,7 cm (VKM ltsz. 2001.111.1.) *[105. tábla 247/1]*.

248. sír *[106. tábla]*

T.: Ny–K, 276–96°, h.: 80 cm, sz.: 42 cm, m.: 10–12 cm, mvh.: 64 cm. A sekély, lekerekített sarkú téglalap alakú sírgödröt a szántás bolygatta, csak a sír alját sikerült megfigyelnünk. A sírban nyújtott testhelyzetű, 1,5-2 éves gyermek csontváza nyugodott. Koponyája sérült, csak az alsó része maradt meg, mellkasa és felső teste hiányzott, lábszárcsontjai töredékesek, egy csomóban a sír végében kerültek elő.

Melléklete: nem volt.

249. sír *[106. tábla]*

T.: NyDNy–KÉK, 258–78°, h.: 110 cm, sz.: 48 cm, m.: 5–12 cm, vh.: 69 cm. Sekély, szabálytalan ovális alaprajzú sírgödör, amelynek északi falába padmalyt vájtak. Alja egyenetlen, a padmaly felé mélyült. Az 1-2 éves gyermek csontváza a sírgödör északi felében kialakított padmalyban feküdt, nyújtott testhelyzetben. A kissé bolygatott, rossz megtartású, felpolcolt koponyája sérült, enyhén balra fordult. Alkarcsontjai és a medencéje hiányzott, mellkasa bolygatott.

Melléklete: nem volt.

250. sír *[106. tábla]*

T.: DNy–ÉK, 237–57°, h.: 90 cm, sz.: 27 cm, m.: 10–14 cm, vh.: 52 cm. A sírgödör fej felőli része a 251. objektumot (ház) vágta. A keskeny, lekerekített végű téglalap alakú sírgödör fala befelé rézsűs, alja ívelt volt. A 6-8 hónapos csecsemő csontváza nyújtott testhelyzetű, koponyája sérült, balra fordult. Mindkét alkarja a medencére hajlítva. Jobb oldali lábcsontjai hiányoztak.

Melléklete: nem volt.

252. sír *[106. tábla]*

T.: NyDNy–KÉK, 258–78°. A sírt a 206. objektum (ház) délkeleti részébe ásták. A sírgödör foltját nem észleltük és a csontvázat csak a ház alján sikerült megfigyelnünk. A jó megtartású, nyújtott testhelyzetű, 32-39 éves nő koponyája jobbra billent. Mellkasának csontjai és alkarcsontjai kissé bolygatottak. Bal alkarja a medencére hajlítva.

Mellékletei:

1. Zárt, ónozott bronz *pántgyűrű* a gerincoszlop bal oldalán, a bolygatott részen. Külső felületén vastag borda fut végig, amelyet sodrást utánzó ferde bevagdalás díszít. A jobb kézfej ujjain zöld elszíneződés nyoma, valószínűleg innen mozdult ki. Átm.: 2,3 cm, pánt sz.: 0,5 cm, s.: 3,52 g (VKM ltsz. 2001.112.1.) *[106. tábla 252/1]*.
2. Ovális metszetű, zárt, ónozott bronz *pántgyűrű* a bal medencelapát felett. Eredetileg a bal kézfej egyik ujján lehetett. Átm.: 2,2 cm, pánt sz.: 0,35 cm, s.: 2,86 g (VKM ltsz. 2001.112.2.) *[106. tábla 252/2]*.
3. Zárt, ónozott bronz *pántgyűrű* a láb fölött, a betöltésből. Átm.: 2,2 cm, pánt sz.: 0,5 cm, s.: 2,84 g (VKM ltsz. 2001.117.1.) *[106. tábla 252/3]*.
4. Nyitott végű, vékony bronzdrótból hajlított, tojásdad alakú *karikaékszer* a koponya alatt. Átm.: 1,8×2,2 cm, v.: 0,1 cm, s.: 0,61 g (VKM ltsz. 2001.112.4.) *[106. tábla 252/4]*.

253. sír *[106. tábla]*

T.: NyDNy–KÉK, 245–65°, mh.: 105 cm, m.: 15–46 cm, mvh.: 83 cm. A sírt a 206. objektum (ház) északnyugati részébe ásták. A sírgödörnek csak egy kis részét tudtuk megfigyelni. A 3-4 éves gyermek koponyája balra fordult, mellkasi része sérült. Eredeti helyzetben gerincoszlopának alsó része és bal lábcsontja maradt meg.

Melléklete: nem volt.

254. sír *[106. tábla]*

T.: NyDNy–KÉK, 249–69°, h.: 183 cm, sz.: 60 cm, m.: 22–26 cm, vh.: 137 cm. A sírt a 220. objektum észak-északnyugati részébe ásták. A téglalap alakú sírgödör fej felőli oldalán sekély, lekerekített padka vette körül a csontvázat. A nyújtott testhelyzetű, 23-25 éves nő koponyája balra fordult. Vállai felhúzottak, jobb alkarja a hasüreg tájékára, bal alkarja a medencére hajlítva feküdt.

Melléklete: nem volt.

264. sír *[106. tábla]*

T.: NyDNy–KÉK, 250–70°, h.: 108 cm, sz.: 40–56 cm, m.: 40–48 cm. A sírgödör ovális alaprajzú. Fala enyhén befelé rézsűs, alja a nyugati irányba mélyült. A sírban 0,5-1 éves gyermek szétdúlt csontváza feküdt. Csak a koponya egy darabja, a jobb combcsont és néhány csonttöredék volt a sírban.

Melléklete: nem volt.

265. sír

T.: Ny–K, 264–84°, h.: 50 cm, sz.: 40 cm. A sekély gyermeksír keleti, láb felőli részét a kotrógép vitte el. A humuszba ásott sírgödörnek csak az alját sikerült megfigyelnünk, a fej felőli vége lekerekített. A szétszántott sírban fekvő gyermek (?) koponyája szétdúlt, mellkasának egy része volt *in situ*. Jobb alkarcsontja éles szögben a mellkasa alá volt hajlítva.

Melléklete: nem volt.

273. sír *[107. tábla]*

T.: DNy–ÉK, 237–57°, h.: 178 cm, sz.: 44–50 cm, padmallyal együtt 92 cm, m.: 32–33 cm (akna), 42–50 cm (padmaly), vh.: 144 cm. A lekerekített sarkú téglalap alakú sírgödör északi falában alakították ki az aknánál kicsit kisebb padmalyt. A sírgödör fala ívelt, alja észak felé (az akna és a padmaly határán viszonylag meredeken) mélyült. A padmalyban eltemetett *senium* korú nő csontváza viszonylag ép, közepes megtartású. Koponyája jobbra fordult, vállcsontjai felhúzottak, jobb alkarja derékszögben a mellkas alsó részére, bal alkarja a medencelapátra hajlítva. Jobb lába nyújtva, bal lába kissé behajlítva. Az idősebb nő csontváza kissé féloldalasan, a jobb oldala felé elbillenve nyugodott.

Mellékletei:

1. Kisebb méretű, vékony, réz alapú ötvözetből készített, *S-végű karika* a bal csecsnyúlványnál. S vége elkalapált, vége bepödrött. Átm.: 1,5×1,6 cm, v.: 0,1 cm, s.: 0,57 g (VKM ltsz. 2001.113.1.) *[107. tábla 273/1]*.
2. Vékony, réz alapú ötvözetből kialakított huzalból hajlított *karikaékszer* töredéke a jobb csecsnyúlvány alatt. V.: 0,1 cm, s.: 0,34 g (VKM ltsz. 2001.113.2.) *[107. tábla 273/2]*.
3. Zárt, ónozott bronz *pántgyűrű* a bal kéz gyűrűsujján. Külső felülete halvány mélyedésekkel tagolt. Átm.: 2,1 cm, pánt sz.: 0,4 cm, s.: 1,94 cm (VKM ltsz. 2001.113.3.) *[107. tábla 273/3]*.

274. sír *[107. tábla]*

T.: DNy–ÉK, 222–42°, h.: 225 cm, sz.: 90 cm, m.: 40–47 cm, a cölöplyukak m.: 51–67 cm, vh.: 143 cm. A sír nyugati vége a 44. objektummal (árok) érintkezett. A nagyobb sírgödör lekerekített sarkú téglalap alaprajzú. Alja egyenes, északkelet felé lejtett. A sírgödörben, nyújtott testhelyzetben eltemetett 40-45 éves nő csontváza körül négy, 15–25 cm átmérőjű cölöplyuk mélyedt a sír aljába. Koponyája balra billent, bal vállcsontja felhúzott. Jobb karja a test mellett nyújtva, bal alkarja a medence felső részére hajlítva, kézfeje a jobb medencelapáton.

Melléklete:

1. Ovális átmetszetű, zárt, réz alapú ötvözetből készített, külső felületén ónozott *pántgyűrű* a jobb kéz egyik ujjáról. Átm.: 2,1 cm, pánt sz.: 0,35 cm, s.: 2,35 g (VKM ltsz. 2001.114.1.) *[107. tábla 274/1]*.

További mellékletekre utal az állkapocs bal oldalán, a koponyán, valamint a medencelapáton található zöld elszíneződés, a gyűrűn kívül azonban más tárgy nem került elő.

276. sír *[108. tábla]*

T.: NyDNy–KÉK, 258–78°, h.: 234 cm, sz.: 84 cm, m.: 45–50 cm, vh.: 180 cm. A sír alsó részét a 44. árok vágta, a csontvázat azonban nem bolygatta. A fej felé szélesedő sírgödör lekerekített végű téglalap alaprajzú. Fala függőleges, alja ívelt, közepe felé mélyült. A sírban 55-59 év körüli férfi nyújtott testhelyzetű csontváza nyugodott. Koponyájának arcrésze sérült. Karcsontjai szorosan a test mellett nyújtva, alkarcsontjai a medencelapáthoz szorítva feküdtek, kézcsontjai bolygatottak.

Melléklete: nem volt.

285. sír *[108. tábla]*

T.: NyDNy–KÉK, 258–78°, h.: 186 cm, sz.: 55 cm, m.: 35–43 cm, vh.: 140 cm. A sírgödör viszonylag keskeny, téglalap alaprajzú, fala függőleges, alja egyenes. A jó megtartású, nyújtott testhelyzetű *maturus* korú (50-

55 éves) nő koponyája jobbra billent. Vállcsontjai felhúzottak, karjai szorosan a test mellett nyújtva feküdtek.

Melléklete: nem volt.

286. sír *[108. tábla]*

T.: NyDNy–KÉK, 246–66°, h.: 203 cm, sz.: 72 cm, m.: 12–15 cm (akna), 20 cm (padmaly), vh.: 157 cm. Sekély, lekerekített sarkú téglalap alakú sírgödör fala függőleges. Egyenes alja a sírgödör déli oldala felé ívesen lejtett. A *senium* korú, nyújtott testhelyzetű férfi csontváza a sír déli felében kialakított padmalyban helyezkedett el. Koponyája széttört, vállcsontjai felhúzottak, karcsontjai szorosan a test mellett nyújtva, alkarjai a medencére hajlítva feküdtek.

Melléklete: nem volt.

287. sír *[108. tábla]*

T.: NyDNy–KÉK, 252–72°, h.: 182 cm, sz.: 58 cm, m.: 10–12 cm, vh.: 154 cm. Keskeny, lekerekített végű, enyhén a fej felé kiszélesedő téglalap alaprajzú sírgödör, amelynek fala függőleges, alja egyenes. A sírban 50-59 éves férfi kissé bolygatott, nyújtott testhelyzetű csontváza nyugodott. Koponyája széttört, vállcsontjai felhúzottak, karcsontjai szorosan a test mellett, kézfejei a medencelapát alatt és a combnyakon helyezkedtek el.

Melléklete: nem volt.

288. sír *[108. tábla]*

T.: Ny–K, 270–90°, h.: 85 cm, sz.: 52 cm, m.: 10 cm, mvh.: 59 cm. Lekerekített végű, téglalap alaprajzú, feltehetőleg padmalyos kialakítású sírgödör, amelyet a mezőgazdasági művelés erőteljesen lepusztított. Az 1-1,5 éves gyermek csontváza a sír északi felében helyezkedett el. A csontváz rossz megtartású, bolygatott, eredetileg nyújtott testhelyzetű volt. Koponyája szétdúlt, eredeti helyzetben csak néhány bordája és töredékes lábcsontjai maradtak meg.

Melléklete: nem volt.

289. sír *[109. tábla]*

T.: NyDNy–KÉK, 243–63°, h.: 202 cm, sz.: 80 cm, m.: 20–38 cm, vh.: 154 cm. A nagyobb méretű sírgödör téglalap alakú, északkeleti oldalában keskeny és csapott padkaszerű képződmény húzódott, egyenes alja kelet felé lejtett. A 35-39 éves nő koponyája kissé jobbra billent, vállcsontjai felhúzottak, bal alkarja nyújtva, jobb alkarja a medence alatt feküdt. Bal lábcsontja kissé behajlítva.

Mellékletei:

1. Nyitott végű, ezüstdrótból hajlított *karika* a bal szemgödörben, feltehetően a halántékáról csúszott le. Átm.: 2,5×2,9 cm, v.: 0,2 cm, s.: 2,24 g (VKM ltsz. 2001.115.1.) *[109. tábla 289/1]*.
2. Nyitott végű, ovális átmetszetű réz alapú ötvözetből készített *gyűrű* a bal kéz gyűrűsujján. Átm.: 2,2×2,4 cm, huzal v.: 0,25–0,3 cm, s.: 3,21 g (VKM ltsz. 2001.115.2.) *[109. tábla 289/2]*.

290. sír *[109. tábla]*

T.: NyDNy–KÉK, 255–75°, h.: 196 cm, sz.: 55 cm, m.: 20–34 cm, vh.: 155 cm. A sírgödör viszonylag keskeny téglalap alaprajzú. Fala függőleges, alja egyenes. Az 50-59 éves nő nyújtott testhelyzetű csontváza jó megtartású. Koponyája kissé balra billent, vállai felhúzottak. Alkarcsontjai könyökben meghajlítva, a mellkas alsó részén nyugodtak, bal kézfeje a jobb medencelapáton feküdt.

Mellékletei:

1. Ovális átmetszetű, ónozott bronz *pántgyűrű* a bal kéz gyűrűsujján. Átm.: 2,2 cm, pánt sz.: 0,4 cm, s.: 2,72 g (VKM ltsz. 2001.116.1.) *[109. tábla 290/1]*.
2. Bronz *pántgyűrű* a jobb kéz középső ujján. Külső felülete sodrást utánzóan ferdén bordázott, két vége összeforrasztott. Átm.: 2,3 cm, pánt sz.: 0,3 cm, s.: 3,43 g (VKM ltsz. 2001.116.2.) *[109. tábla 290/2]*.

300. sír *[109. tábla]*

T.: ÉNy–DK, 295,05–126,45°, h.: 244 cm, sz.: 71 cm, m.: 2–8 cm, mvh.: 154 cm. A sekély, lekerekített végű téglalap alakú sírgödör nyugati végét a szántás bolygatta, így ott csak a sír alját tudtuk megfigyelni. A rossz megtartású, nyújtott testhelyzetben eltemetett felnőtt férfi (?) koponyáját és felsőtestét a mezőgazdasági művelés teljesen szétrombolta. Eredeti helyzetben csak alkarjai és lábcsontjai maradtak. Jobb alkarcsontja a medencére hajlítva, bal alkarja a test mellett nyújtva feküdt.

Melléklete: nem volt.

Szórványleletek a temető területéről:

1. Kerek átmetszetű, lekerekített sarkú, négyzet alakú *vascsat*. Pecke egyenes, belső vége a csatkarikán visszahajlítva. H.: 3,8 cm, sz.: 3,5 cm (VKM ltsz. 2001.119.1.) *[110. tábla 1]*.
2. Vékony réz alapú ötvözetből készített, kissé ovális alakú pödrött végű *karika*. Átm.: 2,4×2,8 cm, v.: 0,1 cm, s.: 0,61 g (VKM ltsz. 2001.120.1.) *[110. tábla 2]*.
3. Ovális átmetszetű, zárt *vaskarika* (zablakarika?). Átm.: 6,1 cm, v.: 0,7 cm (VKM ltsz. 2001.121.1.) *[110. tábla 3]*.
4. Vékony, réz alapú ötvözetből készült, nyitott végű *karika*. Átm.: 2,1 cm, v.: 0,1 cm, s.: 0,60 g (VKM ltsz. 2001.122.1.) *[110. tábla 4]*.

10.3. ÉRTÉKELÉS

10.3.1. Temetkezési szokások

10.3.1.1. A temető helye, szerkezete

A székesi temető egy mocsaras, vizenyős területből kiemelkedő homokos dombhát nyugati részén, annak is az északi lejtőjén található. A temetkezések hasonló elhelyezkedése a természetes kiemelkedéseken, dombhátakon, illetve a halmokon nem általános. Az esetek többségében ugyanis az északi oldalt kerülve, a kiemelkedések déli, illetve nyugati oldalán vagy lejtőjén fordulnak elő a sírok. Emiatt a kutatásban már korábban felmerült, hogy a 10–11. századi temetőhelyek kiválasztása általános szokásra vall, amely mögött az egész társadalomban meggyökeresedett hitvilági elképzelések kereshetők.[295] Szabó János Győző az általa megvizsgált lelőhelyek alapján arra a megállapításra jutott, hogy a temetkezési hely kiválasztásánál a honfoglaló magyarság kerülte a kiemelkedések északi oldalát, amely az ugor és türk eredetű másvilágképzetre vezethető vissza. Az északi égtáj ugyanis a sötétséget, az éjszakát, a gonosz szellem tanyáját jelképezte. Véleménye szerint az északi irány negatív gondolati tartalmát a Kárpát-medencei megtelepedést követően a zsidó és keresztény vallás[296] hatása is tovább erősítette, szilárdította.[297] Tettamanti Sarolta, a 10–11. századi temetkezési szokásokról írt tanulmányában átvette Szabó János Győző azon megállapítását, miszerint a kiemelkedések északi oldalának kerülését a másvilágképzetre vezethetjük vissza.[298] Az általa megvizsgált 394 lelőhely közül ugyanakkor már említ öt olyan lelőhelyet, amelyeknél a temető sírjai a domb északi oldalán is megtalálhatóak, vagy csak ott kerültek elő.[299] Ez az alacsony számarány azonban – véleményünk szerint – részben a kevés teljesen feltárt temető számából és a régi ásatások hiányos dokumentációjából is adódhat. Az újabb ásatások, valamint a régebbi feltárások módszeres átvizsgálása ugyanis több ilyen helyzetű temetőt hozhatnak, illetve hoztak felszínre.[300]

A feltárás során tett megfigyelések és a temetőtérkép alapján a temető területét három nagyobb részre különíthetjük el *[47. kép]*. Nagyjából a középső részen, a 43. és 47. sír vonalában, a sírok közötti nagyobb távolság következtében egy északi és egy déli félre tagolhatjuk a temető területét. E két temetőfélen belül az északi rész ugyanakkor egy nyugati és egy keleti részre is elkülöníthető a sírok elhelyezkedése, valamint részben azok leletanyaga alapján. Összehasonlítva a három terület temetkezéseinek szerkezetét, eltérő jellegek figyelhetőek meg. A déli, kisebb alapterületű területen kevesebb sír található, amelyek lazább szerkezetben, egymástól távolabb, de nagyjából szabályos sorokat alkotva helyezkednek el (összesen kb. 8-9 sor lehet). A terület délnyugati részén ugyanakkor egy üres, síroktól mentes rész található, amelynek két oka lehet. Egyrészt az itt feltárt szélső temetkezések nagyon sekélyek voltak, és így feltételezhető, hogy további sírok pusztulhattak el a talajművelés következtében az évszázadok folyamán. Másrészt a területen egy sekély, szikes-agyagos mélyedés terült el. Talaja rendkívül kemény volt, ahogy azt a feltárás során mi magunk is tapasztaltuk, így feltételezhető, hogy ezért nem ástak itt további sírokat. Az északi, nagyobb alapterületű részen jóval több temetkezés található, amelyek az É–D-i irányú, szabálytalan sírsorok mellett a tájolás, valamint a sírmentes területek következtében kisebb-nagyobb csoportokra különíthetőek el. A terület északnyugati része jóval sűrűbb: csak ezen a részen fordulnak elő a sírok közötti szuperpozíciók, míg az északkeleti negyed a déli fél lazább szerkezetével mutat hasonlóságot. További különbség a temető részei között, hogy a sírgödrök a déli részen jóval nagyobbak, mint az északi oldalon.

A három nagyobb tömb mellett ugyanakkor találunk néhány temetkezést, amely elkülönül a többi sírtól. Ezek egyaránt megtalálhatóak az északi és a déli részeken is. Az északkeleti rész esetében az egymás mellett található 4. és 29. sír eredetileg valószínűleg szervesen kapcsolódott a temető tömbjéhez, a nagyobb hiátust a mezőgazdasági művelés okozta sírpusztulással magyarázhatjuk. Ezt megerősíti, hogy erről a részről (a 6. sírtól északra)

295 Szabó 1970, 270.

296 Az északi irány a zsidó és a keresztény vallásokban is szintén a hó, a köd, a sötétség, az ártó szellemek lakhelyét szimbolizálja (Szabó 1970, 270).

297 Szabó 1970, 270.

298 Tettamanti 1975, 87.

299 Az öt lelőhely: Felgyő-Gedahalom (Tettamanti 1975, 87), Kecskemét-Cédulaháza, Mezőzombor-Bálványdomb, Szécsény-Kerekdomb és Székesfehérvár-Maroshegy II. temető (Tettamanti 1975, 88).

300 Ilyen fekvésű lelőhelyek az utóbbi időben főleg Északkelet-Magyarországról váltak ismerté (Felső-Tisza-vidék, Nyírség): Karos-Eperjesszög II. temető (Révész 1996, 190, 3. kép), Kenézlő II. temető (Révész 1996, 859. jegyzet), Szabolcs-Vontatópart (Fodor 1996, 174), Bodroghalom-Eresztvényhomok (Révész 2003, 99–100), Tiszabercel-Mezőgazdasági Szakiskola (Istvánovits 2003, 187), Ibrány-Esbó-halom (Istvánovits 2003, 36. kép, 373), Nyíregyháza-Felsősima (Jakab 2009, 102). Ezt egészíti ki Tóth Anikó megfigyelése, aki a nyíri Mezőség területéről előkerült 10–11. századi temetők fekvésének vizsgálata során megállapította, hogy az általa vizsgált területen nincs külön preferált égtáj, a temetkezések a dombok északi, déli és keleti részein egyaránt előfordulnak (Tóth 2014, 171).

47. kép. Homokmégy-Székes: a temető térképe

került elő a terepbejárás során az 1. számú sír, amely körül további, mintegy 5–6 elpusztult sírra utalt a felszínen heverő kiszántott embercsontok nagy száma. Felmerülhet hasonló ok a szántással bolygatott 300. sír esetében is, bár az szervesen nem illeszkedik be egyik sírsorba sem és jóval nagyobb hiátus figyelhető meg körülötte minden irányban. A temető déli felében, annak nyugati oldalán a többi sírtól távolabb, némileg elkülönülve került elő a 193. számú üres sírgödör. A sírok tájolásával megegyező irányítású és kialakítású gödörből ugyan melléklet, illetve emberi vázcsont nem került elő, de a kevés állatcsont és néhány lófog alapján az objektum a temetőhöz tartozhatott. Szintén a nyugati részen, közvetlenül egymás közelében található a 194. és a 265. sír. A fiatal nő és a kisgyermek sírja bár távol fekszik a többi temetkezéstől, mégis beleilleszkedik az északnyugati temetőrész 1–2. sírsorába. E két sír esetében is valószínűsíthető, hogy a nagyobb üres sáv a sírok pusztulásával magyarázható.

10.3.1.2. A temetőárok

A temető északkeleti felében, az elsőként 1996-ban feltárt I. és II. szelvényeink északi végében, a sárgásszürke színű agyagos-löszös altalajban homogén, szürkésbarna sávként jelentkező árokszakaszokat találtunk (8. objektum).[301] A két kutatószelvényben mintegy 14 méter hosszan megfigyelt, Ny–K-i irányban futó árokszakaszok összetartozása kétségtelen. Az árok szélessége 70–95 cm között váltakozott, mélysége a nyesett felszíntől mérve 10–43 cm volt. Az I. szelvényben az árok keresztmetszete fordított trapéz alakú, míg a II. szelvényben padkás-lépcsős, befelé szűkülő kialakítású volt. Az északi árokszakasz keleti részéből dél felé egy 70 cm hosszú, elsekélyesedő árokszakasz indult ki. Ugyanennek az északi árokszakasznak egy nagyobb részlete került elő a nyugati oldalon a 2002. évi feltárások alkalmával (301. objektum). A viszonylag széles árokszakasz déli fele sekélyebb, míg északi része mélyebb volt. Északnyugaton a 310. számú árok csatlakozott hozzá.

Az északi árokszakasz déli nyúlványával egy vonalban, attól mintegy 30–32 méter távolságra egy megközelítőleg É–D-i irányú, szabálytalan vonalvezetésű árok szürkésbarna elszíneződése rajzolódott ki. A 15 méter hosszú, 25 és 150 cm között váltakozó szélességű sekély árok észak és dél felé fokozatosan eltűnt. Az árokból kevés állatcsont, lófogak, valamint durva, kézzel formált edénytöredékek kerültek elő. Középtájon, egy töréspontban helyezkedett el a 13. sír, amelyben egy fiatal nő zsugorított testhelyzetben eltemetett váza nyugodott. Az árok déli vége a 17. objektumot (egy szarmata gödröt) vágta. Valószínűleg ez lehetett a temető keleti, jelzés értékű határa.

1999-ben, a temető nyugati részét vágó csatorna nyugati partján húzott szelvényünkben sírokra már nem akadtunk, viszont több, megközelítőleg É–D-i irányú, egymással párhuzamosan futó árokszakaszt figyeltünk meg (113., 110–111., 122. és 123. objektum). A kis számban előkerült leletanyag alapján a 110–111. árokszakaszok középkoriaknak, míg a 113. objektum újkorinak bizonyult. A két tagból álló, széles 122. és az abból észak-északnyugati irányban leágazó 123. árokszakaszokból durva, kézzel formált edénytöredékek és csikófogak kerültek elő. Mindkettő betöltése szürkésbarna agyagszemcsékkel kevert talaj volt. A 122. árok középső részét újkori árok vágta. A kérdéses árokszakasz a 2002-ben dokumentált 301. számú árokkal zárt be szöget. Ez lehetett a temető nyugati oldalát határoló árok.

A megfigyelt jelenségek alapján a temető északi, valamint részben keleti és nyugati oldalát körülhatároló árokszakaszok a 10–11. századi temető védőárkai is lehettek. Ezt megerősíti, hogy az árokszakaszok egyik helyen sem vágtak sírokat, hanem azokat körülhatárolva, 1-2 méterrel távolabb helyezkedtek el. A keleti oldalon található árokszakaszba ásták bele ugyanakkor a 13. sírt. A sírban nyugvó, leprával fertőzött fiatal nőt zsugorított testhelyzetben, valószínűleg összekötözött végtagokkal temették el, a többi temetkezéstől kissé elkülönítve. Az árokszakaszokból előkerült, szerény mennyiségű, gyakorlatilag keltezhetetlen leletanyag[302] sem zárja ki a temető és az árkok összetartozását.[303]

Az északi oldalon lakozó gonosz erők távoltartásában lehetett szerepe az északi temetőárok közelében, attól délre, mintegy 2 méter távolságra előkerült töredékes lókoponyának (7. objektum).[304] Érdemes itt megemlíteni még a temető délnyugati negyedében található, a többi sírtól távolabb elhelyezkedő – néhány állatcsontot és lófogat tartalmazó – 193. számú üres sírgödröt is. Bár a jelenség éppúgy lehetett egyszerű temetkezés, amelyet a későbbi bolygatások tönkretettek, mint a temetőmagtól elkülönülő, áldozati gödörként funkcionáló objektum.

301 A két, egyenként 2 méter szélességű szelvény egymástól mintegy 10 méterre helyezkedett el.

302 Az árokszakaszokból kevés állatcsont, köztük lófogak kerültek elő, illetve több részen durva, kézzel formált edénytöredékek láttak napvilágot. Ez utóbbi töredékek ugyanakkor származhattak az árok által vágott császár kori jelenségek betöltéséből is.

303 A rövid árokszakaszokkal azonban óvatosnak kell lennünk, ugyanis a telepjelenségek közelsége miatt nem zárhatjuk ki azt a lehetőséget sem, hogy azok egy része eredetileg az Árpád-kori telepjelenségekhez tartoztak. A kérdés tisztázására újabb ásatásokra lenne szükség.

304 Ugyanakkor meg kell jegyeznünk a töredékes lókoponyával kapcsolatban, hogy miután a temető egy olyan részéről került elő, ahol a temetkezéseket a mezőgazdasági művelés erőteljesen bolygatta, sőt több esetben teljesen el is pusztította, nem zárhatjuk ki annak lehetőségét sem, hogy eredetileg egy lovassír része lehetett. Bár ennek lehetőségét csökkenti, hogy a temető területéről nem került elő egyetlen lovassír, illetve lószerszám sem.

A székesi temetőben megfigyeltekhez hasonló jelenségeket több 10–11. századi temetőből is ismerünk. A temetők széleinek alaposabb vizsgálatára elsőként Szabó János Győző hívta fel a figyelmet, miután a Kál-Legelőn feltárt 10. századi temető északi és nyugati oldalán temetőárkot dokumentált, mindkét szakaszon egy-egy bejárattal. Ezek mellett, az északi „kaputól" mintegy 4 méterre 3 oszlop gödrének foltját figyelte meg a felszínen, amely véleménye szerint talán a póznára húzott lóbőrök, bálványfák népszokásának emlékét őrizték meg.[305] Analógiaként, illetve feltételezésének megerősítésére az Árpád-kori falvainkban megfigyelt, házakra kitűzött lókoponyák óvó-védő szerepét említi.[306] Hasonló jelenséget figyeltek meg a sárbogárdi temető északkeleti szélén, ahol szintén egy nagyobb faoszlop nyoma került elő,[307] s talán a rituális koponyakitűzés szokására utalnak a Majs-Udvari réteken feltárt temető sírjai között talált ló- és marhakoponya-töredékek is.[308] A Püspökladány-Eperjesvölgyben feltárt 10–11. századi temetőben, egy sír nélküli, szabad térségben, 2 méter mélyre leásott faoszlopot, bálványfát dokumentált az ásató. E „szent berket" fegyveres férfisírok vették körbe.[309] Hajdúdorog-Gyúláson a temetőt északon árok, a déli oldalon egy földbe ásott lókoponya, keleten kutyasír zárta.[310] Hasonló kutyatemetkezés került elő Kecskemét-Kisfái, Kiscsukás lelőhelyen is, ahol a temető északi szélén, egy téglalap alakú gödörben, jobb oldalára fektetett, koponyájával a déli irányba néző kutya csontváza feküdt.[311] Fiad-Kérpusztán, a temető keleti oldalán, szorosan a szélső sírok vonalában,[312] Szabadkígyós-Pálligeten a temető északi és déli szélén, a sírok szoros közelségében,[313] Csátalja-Vágotthegyen az északi oldalon, egy rövidebb szakaszon,[314] míg Püspökladány-Eperjesvölgyben a délkeleti és délnyugati széleken került elő a temetőt határoló árok hosszabb-rövidebb szakasza.[315] Valószínűleg szintén árok határolta a Győrszentiván-Söprűshegyen feltárt kora Árpád-kori temetőtöredéket is.[316] Itt a mintegy 40 cm széles árok csak egy kis részét sikerült megfigyelni, a temetkezésektől délnyugatra. Legutóbb Türk Attila és Langó Péter dokumentált sírokat határoló, kettős osztatú temetőárkot a Szentes-Nagytőke, Jámborhalom[317] és a Kiszombor-E temető hitelesítő ásatása során.[318]

A felsorolt példák alapján a honfoglaló és kora Árpád-kori temetőkben megfigyelt temetőárkok, valamint a sírok között dokumentált különböző jelenségekkel (cölöphely, koponyák, állat temetkezések) kapcsolatban az alábbiakat állapíthatjuk meg:

1. Annak ellenére, hogy a nagyberuházásokhoz kapcsolódó, nagy felületre kiterjedő, sok esetben a teljes temetőt érintő vagy annak nagyobb részét feltáró lelőhelyek száma fokozatosan gyarapszik, még mindig elenyészően kis számban kerülnek elő temetőárkokkal körülhatárolt temetők. Hasonló a helyzet a sírok között előforduló, közvetlenül a sírokhoz nem kapcsolható jelenségekkel (feltételezett bálványfák oszlopainak nyoma, állati koponyák stb.) is, bár ezek megfigyelése sokkal összetettebb, mivel számos esetben csak az egykori humuszréteget érintette, az altalajba nem mélyedt. Ennek következtében az intenzív mezőgazdasági művelés, illetve a nagyüzemi gépi humuszolással ezen adatok egy jelentős része elveszhet. Egy-egy temetőn belül gyakran csak a sírok közötti nagyobb, üres részek utalhatnak a feltételezett szent ligetek meglétére, bár más magyarázatot is adhatunk a sírok viszonylagos hiányára (pl. a sekély csecsemő- és gyermeksírok pusztulása stb.).

2. A lelőhelyek döntő többségénél csak kisebb, sok esetben bizonytalan árokszakaszok kerülnek dokumentálásra.[319] Az Árpád-kori templom körüli temetőknél általános, a települést a temetőtől elválasztó, egymástól jól elhatárolható árokrendszerek a 10–11. századi pogány temetőkből hiányoznak. Miután több lelőhelynél a sírok mellett Árpád-kori telepjelenségek is előkerültek (sőt legtöbbször teljesen más korszak telepjelenségei is), az esetek döntő többségében nem

305 Szabó 1970, 266–268; Révész 1996b, 397–398; Révész 2008, 229.

306 Vö. Méri 1964, 111–115.

307 Kralovánszky 1965–1966, 89–96. – A sárbogárdi temető további különlegessége, hogy a temető északnyugati szélén egy fiatal szarvasmarha, míg a temető középső szakaszán, a sírok között két önálló lósír került elő teljes lóvázzal (Kralovánszky 1965–1966, 89–96; Éry 1967–1968, 108, 131).

308 Kiss 1983, 153–154.

309 Nepper 2002, 220.

310 Fodor 1996a, 229.

311 A mintegy 140 sírból álló, 11. századi érmekkel keltezett temető feldolgozása folyamatban van, ami a Bács-Kiskun megye további 10–11. századi lelőhelyeit bemutató korpuszkötetben jelenik meg.

312 Nemeskéri–Lipták–Szőke 1953, 280 (térképmelléklet).

313 Bálint 1971, térképmelléklet.

314 Cs. Sós–Parádi 1971, 115.

315 Nepper 2002, 220.

316 T. Szőnyi–Tomka 1985, 110.

317 Langó–Türk 2004a, 195.

318 Langó–Türk 2004a, 208.

319 Kivételt talán csak Kál-Legelő és Homokmégy-Székes lelőhelyek jelentenek, ahol több oldalon, nagyobb szakaszokban sikerült megfigyelni a sírokhoz is igazodó árkokat, árokszakaszokat.

zárható ki, hogy a megfigyelt árkok vagy árokszakaszok az egykori településhez tartoztak. A sírok között napvilágot látott állati maradványok, néhány alkalommal temetkezések esetében is felmerülhet, hogy nem az adott temetővel egykorú, hanem más időben került oda. A humuszból, illetve bolygatott talajrétegből származó állat maradványok éppúgy előfordulnak a településeken is, mint a temetőkben, de néhány kivételtől eltekintve keltezésük leletanyag hiányában igen nehézkes.

3. A felsorolt példák alapján a temetkezések árokkal történő körülhatárolása elsődlegesen a nagyobb sírszámú, köznépi jellegű, gyakran a 10–11. században egyaránt használt temetőknél fordul elő. A 10. századra keltezett, kis sírszámú, mellékletekben gazdag lelőhelyeknél nincs jelen a temetőárok. Ezt részben magyarázhatjuk azzal is, hogy ez utóbbi temetők rövid ideig voltak használatban, így nem vált szükségessé a temetkezési hely és a lakóhely fizikális elválasztása, míg a falusias jellegű települések esetében a hosszabb helyben lakás következtében ki kellett jelölni a temető határát.
4. Véleményünk szerint a sírokat határoló temetőárkok elterjedésének, majd a templom körüli temetőkben általánossá válásának okát sokkal inkább a kereszténység térnyerésében kell keresnünk, mint a pogány hitvilág gonosz szellemek elleni védelmi funkciójával. Bár nem zárjuk ki ez utóbbi lehetőségét sem, de véleményünk szerint jóval nagyobb esetszámnak kellene lennie, amennyiben a pogány hitvilághoz köthető általános felfogásnak tartjuk a temetkezések árokkal vagy állat temetkezésekkel történő védelmét. Természetesen a temetőnek, mint szakrális térnek a profán világtól, az élőktől való elválasztása és árokkal való hangsúlyozása mind a pogány, mind a keresztény világban fontos lehetett, de csak később, a kereszténység elterjedése idején kapott nagyobb szerepet.

10.3.1.3. A sírok/csontvázak tájolása

A temető sírjai nagyjából É–D-i irányú, szabálytalan sírsorokat alkottak, amelyek kisebb-nagyobb csoportokra különültek el. A 10–11. századi sírok tájolását 202 esetben tudtuk pontosan meghatározni, míg 4 sír esetében csak a főirányt sikerült rögzítenünk. Az esetek döntő többségében a csontvázak helyzete megegyezett vagy közel azonos volt a sírgödrök irányával. A temetkezések többségét a Ny–K-i főirány szerint tájolták, de számos esetben előfordult, hogy a főirányhoz képest kisebb-nagyobb mértékben eltértek. Ezek az eltérések részben a terület földrajzi viszonyaiból (dombtető, lejtő stb.), részben pedig az elhunytak különböző évszakokban történő temetéséből is adódhatnak. A mindenkori nyugatpont (vagyis a lenyugvó nap által kijelölt nyugati irány) és értelemszerűen a napkelte is állandóan változik, nyáron északnyugat, télen délnyugat felé tolódik. Ezeket figyelembe véve az alábbi tájolásokat különítettük el *[48. kép]*:

1. Ny–K-i tájolásúnak vettük azokat a sírokat, amelyeknek iránya 260–80° és 280–100° között volt (összesen 90 sír).
2. 81 sír tájolása a főiránytól kisebb mértékben (260–80° és 240–60° között), dél felé hajlott el (NyDNy–KÉK).
3. 19 sír esetében mértünk a főiránytól kisebb mértékben (280–100° és 300–120°), észak felé elhajló tájolást (NyÉNy–KDK).
4. A főiránytól nagyobb fokú eltérést (240–60° és 220–40° közötti érték) a déli irányban 6 sír esetében mértünk (DNy–ÉK).
5. A főiránytól nagyobb fokú eltérést (300–120° és 320–140° közötti érték) az északi irányban 5 sír esetében figyeltünk meg (ÉNy–DK).
6. Egy sírt (13. sír) merőlegesen ástak meg a főirányra, ennek tájolása ÉÉNy–DDK, 330–150° volt.

A 10–11. századi temető sírjain kívül még előkerült egy DDK–ÉÉNy 150–330° irányú szarmata „gödörhulla" (104. sír), valamint egy hasra fordított, fordított helyzetű, KÉK–NyDNy, 55,5–235,5° tájolású avar temetkezés (139. sír).[320]

A térképen ábrázolt, a tájolási adatok alapján elkülönített csoportok helyzetét tekintve az első két csoport egyaránt megtalálható a temető teljes területén. Mindössze talán annyit érdemes kiemelni, hogy amíg a Ny–K-i tájolású temetkezések a temető északi felében, annak is a nyugati részén kissé jobban sűrűsödnek, addig a NyDNy–KÉK-i irányítású sírok inkább a temető délkeleti részében koncentrálódnak.[321] A középső részen, ahol viszonylag egyenletesnek mondható a két csoport

[320] A kora avar korban elsősorban a Tiszántúlon volt jellemző a K–Ny-i és az ÉK–DNy-i tájolás (Lőrinczy 1992, 164–165). A Duna–Tisza közéről mindeddig 3 lelőhelyen (Tiszaalpár-Várdomb, Kishegyes/Mali Iđoš és Apatin-Szikes) fordult elő (Balogh 2002, 295). A tájolás mellett ezek a sírok a temetkezési szokás más jellegében (pl. a részleges állattemetkezés csonkított típusának gyakori előfordulása, vagy ritkán helyeznek a sírokba állatcsonttal jellemezhető ételmellékletet, nem mellesleg az „általános aknasírok" mellett gyakran előfordulnak padmalyos, füles vagy oldallépcsős és fülkés temetkezések stb.) és a tárgyi hagyatékban is különböznek a Ny–K-i és az ÉNy–DK-i irányú síroktól. A viszonylag jól körülhatárolható, a korai avaroktól elütő csoport mind a temetkezési szokásaikban, mind pedig leletanyagukban a 6. századi kelet-európai steppe népességével mutat kapcsolatot (Lőrinczy 1992, 165–166). A homokmégy-székesi sírban nyugvó halott rendellenes hasra fektetése és egyedi volta azonban óvatosságra int bennünket!

[321] A 4. csoportba besorolt 6 DNy–ÉK-i tájolású sírt a térképen nem jelöltük külön, azt a 2. csoporttal együtt ábrázoltuk. A csoporthoz sorolt temetkezések egyébként szintén a temető délkeleti részében találhatók.

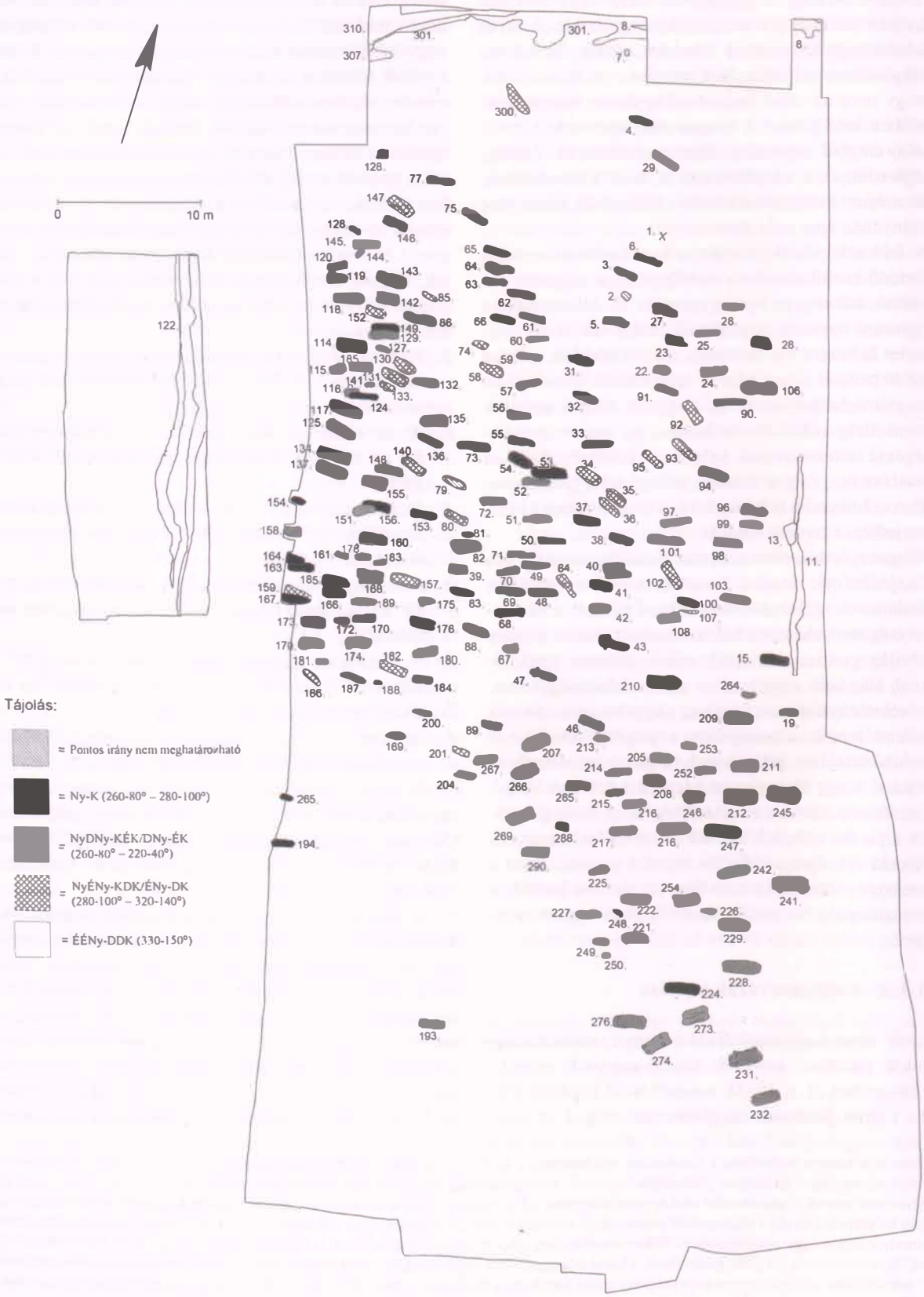

48. kép. Homokmégy-Székes: a sírok tájolása

előfordulása, a két tájolás között csak minimális eltérés mutatkozik. Az első két csoporttól ugyanakkor jól elkülönülnek a NyÉNy–KDK-i tájolású temetkezések.[322] Az ilyen tájolású sírok csak a temető északi felében fordultak elő, a déli félről hiányoztak. Ezek közül is külön érdemes kiemelni a temető északkeleti negyedében, közvetlenül egy csoportban található, egymással csaknem teljesen megegyező tájolású sírokat (34–36., 92–93. és 95. sír). Az egy sírsort alkotó, négy nő és két férfi temetkezése azonban csak a tájolás miatt különíthető el, bár bizonyos azonosságok megfigyelhetők a temetkezési szokásban[323] és a leletanyagban is.[324] Ez utóbbiak ugyanakkor más tájolási csoportokba tartozó sírokban is fellelhetők, aminek eredményeként az érintett hat sírt sem időben, sem pedig etnikai szempontból nem különíthetjük el.

Az egyes csoportok esetszáma tekintetében érdemes kiemelni a 2. (NyDNy–KÉK) és 3. (NyÉNy–KDK) csoport között mutatkozó jelentős különbséget (81:19).

10.3.1.4. A sírgödrök alakja, kialakítása és méretei

A homokos, agyagos talajban jól kirajzolódtak a sírgödrök foltjai, aminek eredményeként a 206 sírból 10 kivételével az összes sír gödrének alaprajzát megfigyelhettük. Legelterjedtebb a keskenyebb és szélesebb változatban egyaránt előforduló szabályos vagy kissé szabálytalan téglalap, illetve az egyik vagy mindkét végén lekerekített sarkú/végű téglalap alaprajzú sírforma. Ezek a dokumentált sírgödrök 83,16%-át (163 sír) jelentik. Több esetben figyeltünk meg az előbbiekkel csaknem megegyező, de a fejnél vagy a lábaknál kisebb-nagyobb mértékben kiszélesedő, trapezoid/trapéz alakú sírfoltot (9 sír).[325] Néhány sírgödör esetében a rövidebb oldalfalak mellett a hosszanti oldalak is ívelten jelentkeztek a nyesett felszínen. A megfigyelt jelenségek alapján az ilyen elnyújtott ovális, illetve szabályos ovális alaprajzú folttal jelentkező sírgödrök közül néhányat eredetileg biztosan nem ovális formára ástak meg.[326] Összesen 5 olyan sírgödröt tártunk fel, amelyek pontos formáját már nem lehetett egyértelműen meghatározni a mezőgazdasági művelés okozta bolygatások következtében. Ezeket szabálytalan (amorf) alaprajzú gödrökként dokumentáltuk. Ez utóbbi síroknál, de részben a sekélyebb mélységből, bolygatott környezetből előkerült, ovális alaprajzú sírgödröknél is a temetkezések alaprajza eredetileg téglalap vagy lekerekített sarkú/végű téglalap alakú lehetett, de a szántóföldi művelés, illetve egyéb bolygatás következtében lepusztultak, torzultak (ilyen pl. a 26., 64., 74. sír). A korszak temetőiben megfigyelt általános sírformák mellett a nyesett felszínen 6 olyan sírfolt is előkerült, amelyek alaprajza az avar kori temetőkben megtalálható sírokra jellemző. Ezeknél a síroknál a téglalap, illetve a lekerekített sarkú téglalap alakú formák hosszanti oldalához egy-egy vagy két-két cölöplyuk társult.

A sírgödrök – kialakításukat tekintve – még nagyobb változatosságot mutattak. A Homokmégy-Székesen feltárt sírokat kialakításuk szerint az alábbi csoportokra különíthetjük el *[49. kép]*:

I. típus (egyszerű aknasír). A korszak temetőihez hasonlóan a székesi temetőben is a sírgödrök döntő többségét az egyszerű aknasírok képviselték. Az összesen 144 temetkezésben előforduló sírtípus oldalfalának és aljának kialakításában csak csekély formai variáció mutatkozik. A legáltalánosabb függőleges oldalfalak mellett rézsűs és enyhén ívelt oldalú sírgödör is előfordult, míg aljuk általában egyenes vagy kissé ívelt volt.

II. típus (teknő alakú sírgödör). Az egyszerű aknasírtól csak abban különbözik, hogy oldalfalai és alja is erősen ívelt, valamint, hogy a sírgödör legmélyebb pontja a gödör középső részén, általában a medencénél található. Lelőhelyünkön 10 ilyen típusú sír került elő, amelyek két sír kivételével (a 4. és a 194. sír) a temető közepén (49., 70., 80., 83. sír), illetve nyugati, északnyugati részén (66., 85., 127., 185. sír) csoportosultak *[49. kép]*. A teknő aljúra kialakított temetkezések felébe 25 és 55 év közötti férfiakat temettek (4., 49., 66., 70. és 185. sír), míg három másik sírban különböző korú nők (80., 83. és 194. sír), két sírban pedig 6-8 éves gyermekek nyugodtak (85. és 127. sír).

322 A térképen *[48. kép]*: a csoport temetkezéseit együtt ábrázoltuk az 5. csoport (ÉNy–DK) 5 temetkezésével.

323 A 93. sír kivételével mindegyik temetkezés esetében a koponya feltámasztva helyezkedett el, ami arra utal, hogy a temetés során valamilyen szerves anyagot helyeztek a fej alá. A hat temetkezésből háromban a karok könyökben meg voltak hajlítva, s míg a 34. és 35. sírban a mellkasra voltak helyezve és a kézfejek össze voltak kulcsolva, addig a 93. sírban a medencére voltak helyezve, s keresztbe téve feküdtek. Bár a többi sírnál nincs meg ez a fajta kéztartás (kézfejek összekulcsolása, keresztbe helyezése), egy-két hasonlóság megtalálható. A 36. sír csontvázának alkarjai a medencére fektetve, a 92. sírban nyugvó fiatal férfi bal alkarcsontja a bal medencelapáton, a 95. sírban fekvő fiatal nő jobb alkarja pedig a hasüreg tájékára hajlítva feküdt.

324 A hat sírból kettőben, a 34. és 93. sírban nem volt melléklet, illetve a viselethez tartozó ékszer. A 92. sírban is mindössze egy vaskés, míg a 95. sírban egy pántgyűrű került elő. Két női temetkezésben (35. és 36. sír) fordult elő pödrött végű karika. A temetkezések közül a „leggazdagabbnak" a 35. számú padmalyos temetkezés bizonyult, miután a kisleány nyaka körül gyöngyök, rézpántok, fülesgomb és egy csüngő látott napvilágot. Összességében tehát egyaránt jellemző a leletszegénység, a mellékletadás hiánya, illetve a csupán egy-két ékszer előfordulása.

325 A sírgödör nyugati felén kiszélesedő sírgödröt figyeltünk meg a 13., 27., 48., 77., 175., 207. sírnál; a lábaknál kiszélesedő sírgödör volt a 22., 36. és 67. síroknál. Szombathely-Kisfaludy utca 10–11. századi temetőjében figyeltek meg nagy számú trapéz alakú (16 eset) és hasonló számú ovális alakú (7) sírgödröt (Pap 2010, 109).

326 Kitűnő példa erre a 249. számú, sekély mélységű, padmalyos gyermeksír, de a 264. sír is.

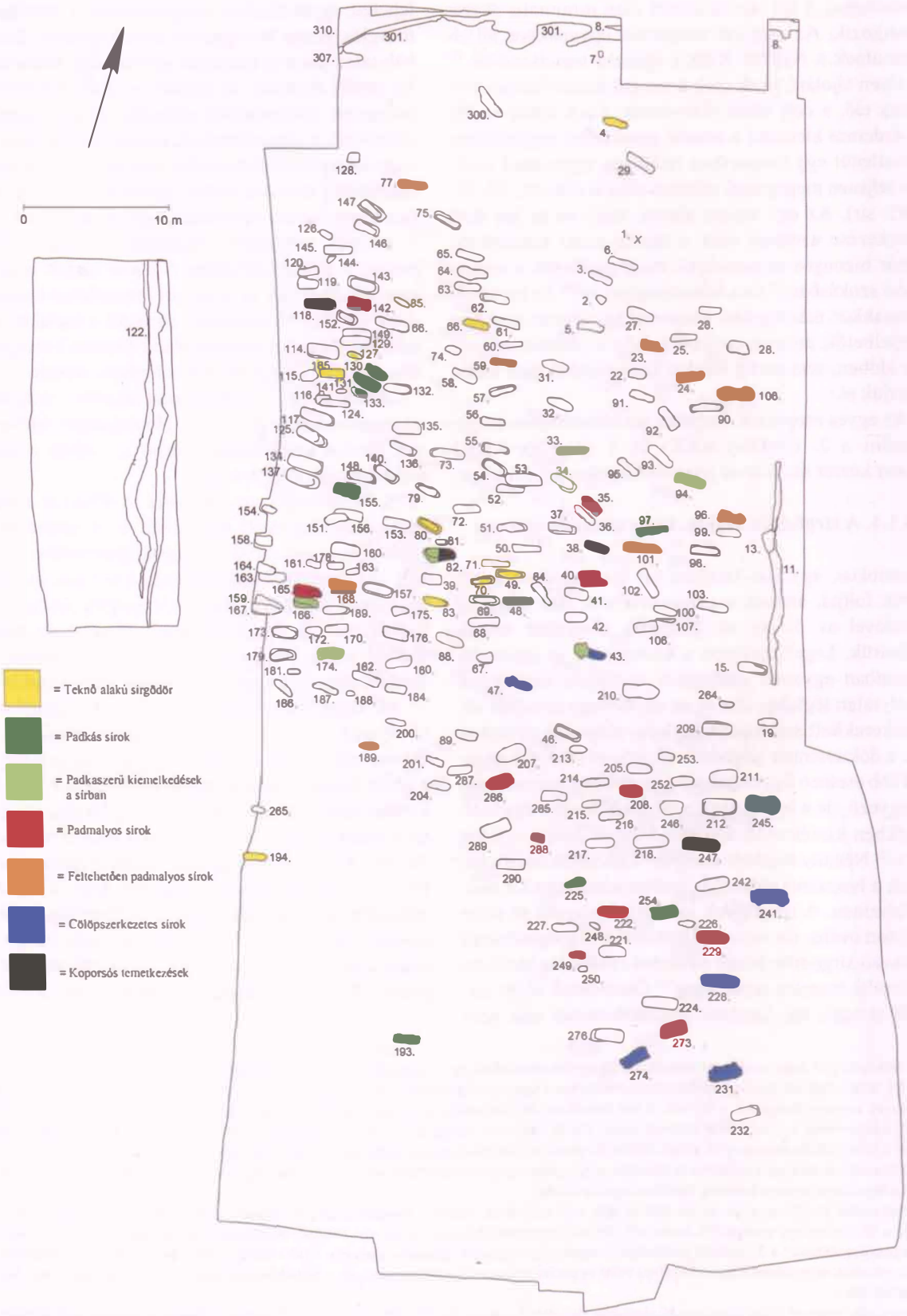

49. kép. Homokmégy-Székes: temetkezési szokások (sírgödrök alakja)

III. típus (padkás sír). Összesen 10 temetkezésben figyeltünk meg a sírgödörben padkát, illetve további 6 sírban padkaszerű, alacsony kiemelkedést a sír aljában *[49. kép]*. A székesi temető padkás sírjait kialakításuk alapján négy csoportra különíthetjük el:

1. A sírgödör hosszanti oldalfala mellett húzódó padka. Az egyszerű aknasíroknál kissé szélesebb méretű temetkezések északi (1a), déli (1b) vagy mindkét oldalán (1c) padka helyezkedhet el. A székesi temetőben egy esetben, a 155. sírban figyeltünk meg a sírgödör északi oldalában húzódó keskeny, sekély padkát.

A padkás sírok e klasszikus csoportjánál ugyanakkor röviden ki kell térnünk a székesi temető 165. számú sírjára is, illetve ehhez kapcsolódva az egyoldali, hosszanti padkák problémájára. A nem túl mély 165. számú sírgödör bontása során 15 cm-es mélységben, a sír északi részén az altalaj mutatkozott, míg az oldalfaltól mintegy 26-28 cm-re, a sírgödör déli, nagyobbik részében, a betöltést követve egy ívelt oldalú és aljú lemélyítést figyeltünk meg, amely a láb felőli részen kissé összeszűkült. E lemélyedésben nyugodott a csontváz, amely a fejrésznél 5, a láb felőli végén pedig 17 cm-rel volt mélyebb az északi oldalon húzódó padkánál. Az ásatáson tett megfigyelések alapján a temetkezést mi padmalyos sírként határoztuk meg, de a sírszerkezet erős lepusztulása (boltozat leszakadása) miatt akár a padkás temetkezések közé is sorolhattuk volna. A székesi temetőn kívül – más példák alapján is – hasonló megfigyeléseket tehetünk. A korszakra általában jellemző sekély mélységű sírgödrök az erózió, valamint a mezőgazdasági művelés következtében tovább pusztulva, szinte a csontváz szintjéig elkopnak. Az ilyen, erősen pusztult temetkezéseknél a szélesebb sírfolt ugyan utalhat az egyszerű aknasírtól való különbségre, de a bontást követően a sírfeneken szintkülönbséggel rendelkező sírok esetében egyértelműen már nem lehet eldönteni, hogy azt eredetileg padkás vagy padmalyos temetkezésnek ásták-e meg. Lőrinczy Gábor véleménye szerint a padkás sírok meghatározásának legfontosabb kritériuma a padka oldalának függőleges vagy meredeken rézsűs kialakítása.[327] Itt azonban meg kell jegyezni, hogy a 10–11. századi temetkezésekben a padka falának függőleges kialakítása az analógiák alapján nem zárja ki a sír padmalyos voltát, sőt véleményünk szerint akár meg is erősítheti azt. A Kárpát-medence területéről felgyűjtött honfoglaló és kora Árpád-kori padmalyos szerkezetű temetkezések[328] között ugyanis fellelhető egy olyan típus (2.), ahol a sírgödör kiásását követően, gyakran az aknarész közepétől kezdődően az oldalsó irány mellett vertikálisan is kimélyítették a padmalyt.[329] Ennek eredményeként a padmallyal szemközti oldalon a sírgödör akna része padkás kialakításúvá válik.

A megfigyeltek alapján a homokmégyi temető 165. sírjához hasonló kialakítású temetkezések esetében tehát nincs értelme élesen elkülöníteni az egyoldali (hosszanti) padkás sírokat a padmalyos temetkezésektől. A padkás temetkezések közül eddig mindösszesze azok a sírok kerültek összegyűjtésre, ahol a padkán lószerszámzat vagy jelképes lovastemetkezés volt.[330] Ezen temetkezések esetében ugyanakkor feltételezhetjük azok egykori padmalyos voltát.[331]

2. A sírgödör rövidebbik oldalán kialakított padka. Az aknasíroknál hosszabb temetkezések nyugati (2a), keleti (2b), vagy mindkét (2c) rövidebbik oldalán a sír padkás kialakítású. Homokmégy-Székesen a szabályos padkák közül ez a típus a legelterjedtebb.[332]

[327] Lőrinczy 1992a, 9. jegyzet; Lőrinczy–Straub 2006, 281.

[328] A sírtípus Kárpát-medencei előfordulását, részletes elemzését, klasszifikációját lásd: Varga 2013, 297–320.

[329] Padkás-padmalyos szerkezetű temetkezések kerültek elő pl. Aldebrő-Mocsáros 24., 30. (Révész 2008, 10. kép, 15–16. kép), Bánkeszi/Bánov 1., 6., 17–18., 20–21., 25. (Točík 1968, *Abb.* 3. 1, 3, 6, *Abb.* 4. 1–2, 5, *Abb.* 5. 2), Cegléd 4/7. lh. 18. (Varga 2013, 299, 1. tábla), Eperjes-Takács-tábla 5. (Bálint 1991, *Taf.* XVIa), Homokmégy-Székes 273., Kecskemét-Kisfái 74., 134., 139. (Varga 2013, 305–306, 4. tábla 1–4), valamint Tiszanána-Cseh tanya 2. sírjában (Révész 2001–2002, 5. ábra 1–2) stb. Sándorfalva-Eperjesen 7 esetben (19., 22., 38., 64., 90., 97., 111. sír) padka és kis padmaly együtt fordult elő, míg három sírnál (23., 31., 78. sír) csak padkát figyeltek meg (Fodor 1985, 20).

[330] Tettamanti 1975, 90. – Az ott leírtakban azonban több pontatlanság is található. A padkás temetkezésnek leírt Koroncó-Bábota lelőhelyen feltárt sír esetében ugyanis felmerül, hogy nem padkás temetkezésről van szó. A sír közlésében a női csontváz lábainál egy kb. 30 cm magas padkát dokumentáltak, amelyen a lószerszámzat helyezkedett el (László 1943, 7). Ez a szintkülönbség a vázhoz képest azonban abból is adódhatott, hogy a lószerszámzatot később helyezték a sírba. Ezt erősíti, hogy a leírtak alapján csak a lószerszámzat feküdt a padkán, illetve, hogy a temetkezés rajzán szaggatott vonallal jelölt sírgödröt közvetlenül a váz mellett jelölték (vö. László 1943, 2. ábra). Mindenesetre a kevés és bizonytalan adat alapján a temetkezés sírgödörre vonatkozó adatait fenntartással kell kezelnünk. Velence-Növényvédő Állomás lelőhelyen a 2. és 6. sírban figyeltek meg a sírgödör mindkét hosszanti oldala mentén kialakított padkát (Kralovánszky 1965, 226, 3. ábra). Ezek egyikén sem volt azonban lószerszám, mivel a lelőhelyről ismert egyik kengyel az 1. sírból, a másik pedig a kidobott sírföldből került elő (Kralovánszky 1965, 226).

[331] Az Eperjes-Takács tábla 4. és 5. sírjának padmalyos voltára elsőként Lőrinczy Gábor hívta fel a figyelmet (Bende–Lőrinczy 1997, 11. jegyzet; Lőrinczy–Straub 2006, 52. jegyzet), míg a Tiszanána-Cseh tanya 2. sírját Varga Sándor sorolta a padmalyos temetkezések közé (Varga 2013, 310). Valószínűleg eredetileg padkás-padmalyos kialakítású lehetett az öttevényi (Uzsoki 1962, 9–10, 3–4. ábra) és talán az Orosháza, Pusztai Ignác féle tanya 1. sírja is (Dienes 1965, 5. ábra). További egyoldali, hosszanti padkáról van adatunk a szeged-algyői temetőből, ahol két sírban figyelt meg Kürti Béla padkás kialakítást. Mindkét sírban azonban a padka üres volt, rajtuk semmilyen lelet nem került elő (Kürti 1980, 342). A két sír közöletlensége (padka formája, oldala, sírmélység stb.) miatt azonban nem állapítható meg, hogy azok esetleg padmalyos sírok is lehettek.

[332] A sírgödör nyugati végén kialakított padka volt a 133., 193. és 254. sírban, keleti végén a 97., 130. és 225. sírban, míg a sírgödör mindkét rövidebbik oldala mentén a 48. sírban.

A sírtípus a temető teljes területén megtalálható, szórt eloszlásban. Egy üres sírgödröt leszámítva (193. sír) három temetkezésben kiskorú gyermekek (130., 133. és 225.sír), kettőben *adultus* korú nők (97. és 254. sír), míg egy temetkezésben idős, *senium* korú férfi nyugodott.

3. A harmadik csoportot az első kettő variációi alkotják. A csoporton belül az alábbi lehetőségek fordulhatnak elő:

3a típus: a padka az északi és a nyugati fal mentén helyezkedik el.

3b típus: a padka az északi és a keleti fal mentén található.

3c típus: padka az északi és mindkét rövidebbik oldalfal mentén.

3d típus: padka a sír mind a négy oldala mentén.[333]

3e típus: a padka a déli és a nyugati fal mentén került kialakításra.

3f típus: a padka a déli és a keleti fal mentén található.

3g típus: padka a déli és mindkét rövidebbik oldalfal mentén.

3h típus: padka mindkét hosszanti oldal mentén és a nyugati sírfalnál.

3i típus: padka mindkét hosszanti oldal mentén és a keleti sírfalnál.

A székesi temető 131. és a 245. sírjában a 3h típust figyeltük meg. Mindkét esetben a nyugati oldalfal mellett a két hosszanti falnál is padka húzódott. A 245. „füles" kialakítású sírban ezekbe a padkákba mélyedtek a cölöplyukak. Mindkét sír esetében az oldalfalak mellett kialakított padkák a temetkezés lefedésére szolgáló deszkalap(ok) megtámasztását szolgálhatták. A 245. sír szerkezete ugyanakkor további konstrukciók meglétét is igazolják (lásd lentebb, a cölöpszerkezetes síroknál).

4. A negyedik csoportba soroltuk a 94. sírt, amely bár részben megegyezik az 1c csoport (mindkét hosszanti oldal mellett padka) szerkezetével, de attól kismértékben mégis eltér. A temetkezés északi és déli oldalfala mellett helyezkedtek el a keskeny, szabálytalan alakú padkák, de nem a sírgödör teljes hosszában, hanem csak a deréktól a sír nyugati végéig terjedő szakaszon.[334] Az általunk megfigyelt padkaszerű kiemelkedés e sírban a sír deszkalappal történő részleges (a felsőtestet védő) lefedését szolgálhatták.

5. Az ötödik csoportba a 33. és 43. sírokat soroltuk. Egyik sír esetében sem beszélhetünk klasszikus értelemben vett padkáról, hanem csak a fej felőli sírfélen a sírfenék magasabb kialakításáról. A 33. sírban a koponya feltámasztására szolgáló sekély, padkaszerű képződményt figyeltünk meg, míg a 43. sírban nagyjából a könyök vonalától induló, rézsűsen emelkedő kiemelkedés volt. Ez utóbbi esetben, mivel a két hosszanti oldal mentén egy-egy cölöphely is előkerült, valószínűleg a halotti kerevet miatt került sor a sírgödör ilyen jellegű kialakítására.

A fentiekben bemutatott padkatípusok mellett néhány szabálytalan alakú, sekély, többségükben keskeny, padkaszerű képződményt is megfigyeltünk. A 82. sírban az északi falnál húzódott a keskeny, padkaszerű kiemelkedés, míg a sír déli oldala meneteles kialakítású volt. Miután a temetkezésben a bontás során az egykori koporsó faszerkezetének elszíneződését is megfigyeltük, így valószínűsíthetjük, hogy a padkaszerű kialakítás e sírban a koporsóval állt kapcsolatban. Az egyik oldal mellett, a sírgödör oldalának csak egy kis részében húzódó keskeny, sekély padkaszerű kiemelkedést figyeltünk meg a 166. és a 174. sírok esetében.

IV. típus (padmalyos sír). A padmalyos sírforma egy függőleges vagy rézsűs oldalú aknarészből és a sírgödör egyik hosszanti oldala mellett kialakított, általában ívelt oldalú és aljú bemélyítésből, padmalyból áll.[335]

Homokmégy-Székesen viszonylag nagy számban, 11 biztos (35., 40., 142., 165., 208., 222., 229., 249., 273., 286. és a 288. sír) és 9 feltételezhető (23–24., 59., 77., 96., 101., 106., 168. és 189. sír) padmalyos sírt figyeltünk meg, ami a dokumentálható sírgödrök mintegy 10,42%-át jelenti *[49. kép]*. Az utóbbiak közé azokat a sekély sírokat soroltuk, ahol közvetlenül nem sikerült a padmalyt megfigyelnünk, de a szélesebb sírgödör egyik felében, általában kissé mélyebben helyezkedett el a csontváz. A temetkezési forma részletes elemzésénél a pontosabb következtetések érdekében csak az egyértelműen padmalyos temetkezések adatait vettük figyelembe.[336]

A padmalyos sírokat helyzetük alapján két típusra különíthetjük el. Az egyik esetben a megásott sírgödör déli oldalában alakították ki (pl. 35., 40., 165., 222., 229.

[333] Szegvár-Oromdűlő 425. sír (Bende–Lőrinczy 1997, 262).

[334] Hasonló kétoldali padkás temetkezést figyelt meg Langó Péter és Türk Attila a Szentes-Derekegyházi oldal, D-3 tábla 6. sírjában. A sír mindkét hosszanti oldalán, a sírgödör nagyobbik részén (nagyjából a felkar magasságáig) húzódott a keskeny, kissé csapott padka, amelyen részleges lovastemetkezés nyugodott (Biró–Langó–Türk 2010, 246–249, 3. kép). A lólábcsontok padkáról lecsúszó helyzete ugyanakkor egyértelműen utal, hogy a temetés során a sírt a padkára támaszkodó deszkákkal fedték le. Hasonló megoldás az avar sírokban viszonylag nagy számban ismert, azzal a különbséggel, hogy az avar sírok többségében a padkák mellett a sír falában vájatok is megfigyelhetők, ahová beillesztették a deszkákat. A deszkákra helyezett részleges állatmaradványok (birka, kecske, szarvasmarha, ló) a deszkalapok korhadását követően a „sírkamrába" szakadtak, mégpedig oly módon, hogy az időközben befolyó föld eredményeként olyan helyzetet vettek fel, mintha lecsúsztak volna a padkáról.

[335] A sírforma kutatástörténetét, Kárpát-medencei előfordulását, részletes elemzését és klasszifikációját lásd: Varga 2013, 297–320.

[336] Az egyértelműen padmalyos szerkezetű temetkezések a dokumentált sírgödrök 5,61%-át teszi ki.

és a 286. sír),[337] míg a másik esetben a sírgödör északi falába vájták bele a padmalyt (142., 208., 249., 273. és 288. sír).[338] Az előbbit jobb oldali, az utóbbit pedig bal oldali padmalynak is szokták nevezni. A két típus tehát közel azonos arányban (6:5) fordult elő a temetőben.[339] Amennyiben az oldalüreg/padmaly bevájásának módját, illetve kialakítását vesszük alapul, úgy három főbb típust különíthetünk el:

1. típus (klasszikus padmaly): A sírgödör aknarésze és a hosszanti oldalfal mellett kialakított padmalynak az alja egy magasságban van (vízszintes), avagy a sírgödör kissé lejtősen, a padmaly irányába mélyülve helyezkedik el. A székesi temetőben feltárt padmalyos temetkezések többsége e csoportba tartozik (40., 142., 208., 222., 229., 249., 286., 288. sír). Lényeges, hogy a padmalyos temetkezés ezen formájánál a halott az aknarészhez képest oldalt fekszik, aminek következtében az eltemetett a sírgödör széléről nézve gyakorlatilag nem látszik. Ezeknél a síroknál az aknarészt függőlegesen feltámasztott fával (deszkalappal), esetleg bőrrel választhatták el az elhunytat rejtő padmalytól. A padmaly és az aknarész ilyen függőleges helyzetű, deszkalappal történt elválasztására utalhat a homokmégyi temető 40. sírja, ahol a padmaly nyílásánál laza, fekete színű tőzeges-szerves betöltést lehetett megfigyelni.

2. típus (félpadmaly vagy padkás-padmalyos sírszerkezet): A sírgödör kiásását követően, gyakran az aknarész közepétől kezdődően az oldalsó irány mellett vertikálisan is kimélyítették a padmalyt (165. és 273. sír). Ennek eredményeként a padmallyal szemközti oldalon a sírgödör akna része padkás kialakításúvá vált. Az előbbi szerkezettől eltérően, mivel a padmaly már az aknarészben elkezdődik, nem marad teljesen rejtve az eltemetett. A padmaly és az akna találkozását a sírgödör akna részének aljára vízszintesen lefektetett vagy a sírfalban megtámasztott, ferdén elhelyezett deszkalappal lehetett lezárni.

3. típus (jelképes padmaly): Szerkezete szempontjából jelképes padmalynak nevezhetjük, azt az esetet, amikor a klasszikus, teljes vázat eltakaró padmaly helyett csak jelzés értékű, a hosszanti oldalfal mellett kialakított 10–15 cm széles vájat húzódik a sírban. Az ilyen síroknál gyakori, hogy csak a váz egy kisebb részét fedi a padmaly, tehát a sírforma kialakításánál már nem az elrejtés volt az elsődleges cél, hanem a rítus. A székesi temetőben mindössze egy temetkezésben, a 35. sírban figyeltük meg a típust.

A vizsgált sírtípusban az aknarész és a padmaly mérete, egymáshoz való viszonya az alábbiak szerint alakult: A székesi temetőben leggyakrabban a sírgödör hosszával megegyező méretű padmalyt sikerült megfigyelni (pl. 35., 142., 165., 222., 229., 273., 286. és 288. sír). Ettől kissé eltérő változatot három sírban dokumentáltunk. A 40. sír esetében az aknarész nyugat felé kissé túlnyúlt a padmalyon, keleten azonban jóval rövidebb volt nála. A 208. sírban nyugvó csontváz a sírgödör északi felében kialakított padmalyban feküdt, amelynek nyugati vége kissé túlnyúlt az aknarész végénél. Hasonló kialakítású volt a 249. sír is, ahol azonban a padmaly keleti vége rövidebb volt a sírgödör hosszánál.

A padmalyos sírok legtöbbjének az alja a padmaly irányába mélyült, de előfordult, hogy a sírgödör és az oldalfülke egy mélységben helyezkedett el (pl. 142., 222., 288. sír).

A padmalyos temetkezési forma a temető területén főként a déli temetőfélben fordult elő. A 11 sírból 7 temetkezés található itt. Bár közvetlenül nem alkotnak jól elkülöníthető, szoros csoportot egymással, a többi sírtípussal felváltva jelentkeznek, azonban a temetőnek csak ebből a részéből ismert cölöpszerkezetes sírokkal kiegészítve már érdekes csoportosulást alkotnak. A temető északi felében jóval szórtabb eloszlásban mutatkoznak a padmalyos sírok. Amíg a nyugati részen egymástól távol helyezkedik el két padmalyos temetkezés, addig a középső/keleti részen egymáshoz viszonylag közel található a 35. és 40. sír.[340]

Az embertani vizsgálatok alapján megállapíthatjuk, hogy a Homokmégy-Székesen temetkező közösség főként nőket, valamint gyermekeket temetett padmalyos sírgödrökbe.[341] A 11 sírból 6 esetben figyeltünk meg női, 4 esetben kiskorú (többségében *infans* I.) gyermek és mindössze 1 esetben idős (*senium* korú) férfi temetkezést.[342] A 273. sír kivételével az összes női sírban fiatal, *juvenis* életkorú leány, illetve *adultus* korú (20-30 év körüli) nő nyugodott. A 40. számú temetkezésben a női csontváz mellett csecsemő csontvázának maradványai is előkerültek.[343]

337 A feltételezett padmalyos sírok közül ide tartozik a 23–24. és a 77. sír.

338 A bizonytalan esetek közül az 59., 96., 101., 106., 168. és 189. sír tartozik ehhez a csoporthoz.

339 Amennyibben a bizonytalan eseteket is beleszámítjuk, úgy kissé megváltozik ez az arány (9:11) az északi padmaly javára. Összességében azonban megállapíthatjuk, hogy még így sincs nagy eltérés a két típus között, számuk továbbra is közel azonosnak mondható.

340 A kérdéses sírok számbavétele ugyanakkor jelentősen módosítja az egyértelműen padmalyos temetkezéseknél megfigyelteket, mivel azok szinte mindegyike az északi temetőfélben látott napvilágot. Az északnyugati részen ugyanakkor továbbra is a szórt eloszlás mutatkozik, míg a keleti részen két kisebb csoportosulás figyelhető meg.

341 Ez az arány megegyezik a Kárpát-medence területéről felgyűjtött, a vizsgálatba bevonható padmalyos sírok nemek és életkor szerinti megoszlásával (vö. Varga 2013, 313–314).

342 A padmalyszerű temetkezések közül 7-ben nyugodott nő, míg 2 sírban férfi.

343 A feltételes padmalyos temetkezések közül hasonló a 101. sír, amelyben szintén nő és csecsemő maradványai kerültek elő.

A padmalyos temetkezések leletanyagát megvizsgálva megállapíthatjuk, hogy sem összetételükben, sem pedig anyagukban nem térnek el a többi sírtípusban előforduló leletektől. A sírok többségéből, mintegy 7 sírból semmilyen viseleti tárgy, illetve melléklet nem került elő.[344] A leletanyagot tartalmazó 4 sírban ugyanakkor elsősorban csak a viselethez kapcsolható ékszerek fordultak elő, sírmellékletet (vaskés) mindössze egy esetben dokumentáltunk.[345] A karikaékszerek közül nyitott végű a 222., 229. és 273. sírban, pödrött végű a 35. sírban, míg S-végű karika a 273. sírban fordult elő.[346] A padmalyos temetkezéseken belül gazdagon felékszerezett váz nyugodott a 229. sírban, amelyből vastag huzalú, hurkos-kampós záródású nyakperec, két különböző típusú karperec (pánt és állatfejes), zárt pántgyűrű és fülesgomb látott napvilágot.[347] A 35. sírban eltemetett váz nyaka környékéről rézpántok, üveggyöngyök, illetve egy állati fogból készített csüngő került elő. A leletek alapján a temető északi felében található négy padmalyos temetkezést minden bizonnyal még a 10. század folyamán ásták meg. Az északi fél két tömbjétől ugyanakkor viszonylag jól elkülöníthető déli temetőfélben található padmalyos temetkezések a 10. század utolsó harmadában, illetve a 11. század elején kerültek földbe. Ezt megerősíti a 229. és 273. sír leletanyaga.

A honfoglaló és kora Árpád-kori temetőinkben megtalálható padmalyos temetkezések egy-egy temetőn belüli előfordulását gyakran idegen helyi elemekkel (így továbbélő avarokkal), illetve újonnan beköltöző idegen elemekkel magyarázzák.[348] Fodor István véleménye szerint ugyanakkor nem szükséges avar hagyományként értelmezni a 10–11. századi temetőkben előforduló padmalyos sírokat, mivel e sírformák Kelet-Európában is ismertek voltak a magyarság ottani tartózkodása idején.[349] Lőrinczy Gábor és Straub Péter a padmalyos kialakítású sírok korszakok szerinti felgyűjtése során – kiemelve az avar időszak emlékeit – arra az álláspontra jutott, hogy a korszakok között (így a késő avar időszak és a magyar honfoglalás periódusa között) a jelenlegi ismereteink alapján egyértelmű kapcsolat nem mutatható ki.[350] Legutóbb a padmalyos temetkezések eredetét Varga Sándor vizsgálta meg részletesebben.[351] Véleménye szerint a Kárpát-medencéből ismert, 10–11. századra keltezett padmalyos temetkezések alapján a temetkezési forma egyaránt használatban lehetett az újonnan, keletről érkezett magyarság körében, mint ahogyan a Kárpát-medencében talált, különböző etnikumú (avar, bolgár) néptöredékek temetkezési szokásaiban is.[352] Ezt az elgondolást erősítik a Homokmégy-Székesen megfigyelt padmalyos temetkezések is. Bár a leletanyagban nem mutatható ki eltérés, a sírok temetőn belüli helyzete, a cölöpszerkezetes sírokkal alkotott csoportosulása, illetve a temető egészére vonatkozó antropológiai megfigyelés alapján valószínűsíthető, hogy a székesi temetőben a padmalyos sírforma használata jelentős részben a megtelepedő magyarságtól idegen népességhez köthető. Az már egy további kérdés, hogy a temető déli részén található, a leletek alapján a 10. század végére, 11. század elejére keltezhető sírok egy helyi közösség a Kalocsai Sárközbe és környezetébe történő beköltözését, avagy a Géza és I. István államszervezéséhez kapcsolható tudatos telepítést jelentik (akár a Kárpát-medence távolabbi területeiről vagy akár azon kívülről is).

V. típus (cölöpszerkezetes vagy sírépítményes temetkezés). Hét sír (43., 47., 228., 231., 241., 245., 274. sír) esetében figyeltünk meg a sír falában bevágásokat, illetve a sír aljában cölöplyukakat *[49. kép]*. A variációk alapján a következő típusokat különíthetjük el:

1. Egy-egy bevágás, cölöplyuk a sír hosszanti falában, a fej felőli oldalon (pl. 43., 47. sír).[353] A cölöplyukak nem, illetve csak néhány cm-rel mélyebbek mint a sírgödör. A 43. sír alját a láb felőli végén lemélyítették, míg nyugati harmadában sekély, padkaszerű kiemelkedés helyezkedett el. Ennek alapján feltételezzük, hogy a sírban eltemetett férfit halotti kerevetre fektették, amit a fej felőli oldalon támasztottak

[344] Hasonló a helyzet a feltételesen padmalyosnak meghatározott síroknál is, ahol 4 volt melléklet nélküli, míg további egy sírban csak a koponyán található zöld elszineződés utalt egy egykori fémtárgy sírba kerülésére.

[345] Ugyanez jellemző a leletanyagot tartalmazó, csak feltételesen padmalyosnak meghatározott temetkezésekre is.

[346] A feltételesen padmalyos sírnak meghatározott temetkezések közül a 24. és 168. sírban nyitott végű, az 59. sírban pödrött végű karika volt, míg a 106. sírban egy meghatározhatatlan típusú karikaékszer töredéke látott napvilágot.

[347] Hasonló leletgazdagság fordult elő a kérdéses padmalyos temetkezések közül az 59. sírnál (nyakperec, karperecek, gyöngyök, pántgyűrűk).

[348] Tettamanti 1975, 90; Lőrinczy 1985, 156; Bende–Lőrinczy 1997, 225. – A temetkezési forma késő középkori, török kori felbukkanása (pl. Fonyód-Bézseny, Bácsalmás-Óalmás, Dombóvár-Békató) feltehetően szintén egyes vallási és népcsoportok (muszlimok, balkániak) szokásaihoz köthetők (Gallina 2004, 34–40).

[349] Fodor 1985, 6. jegyzet.

[350] Lőrinczy–Straub 2006, 284.

[351] Varga 2013, 316–317.

[352] Erre utalhat például a Nyitra jobb partján feltárt Csekej/Čakajovce 9–12. századi temetője, ahol a Varga Sándor által padmalyos sírokként meghatározott temetkezésekben előforduló leletanyag alapján a megtelepedő magyarság mellett avar-szláv néptöredékek is lehettek. A 9. század második felétől a magyar honfoglalásig terjedő időszakban használták a Szászváros/Orăştie mellett feltárt temetőrészletet, amelynek népessége a leletanyag alapján a dunai bolgársághoz köthető.

[353] Eredetileg hasonló kialakítású lehetett a Lébény-Kaszás-dombon feltárt 64. sír is, bár a sír közlésénél a koponyánál megfigyelt kiöblösödést állatjárat okozta bolygatással magyarázták (Tomka 2000, 2. ábra; Horváth–Tomka 2014, 104, 51. tábla 2).

meg.[354] A váz a megemelt fejrész és a lemélyített lábrész következtében a vízszintestől kissé eltérő helyzetben feküdt a sírgödörben. Hasonló helyzetben temethették el a részben bolygatott, 47. sírban nyugvó vázat is.

2/a. Két-két bevágás, cölöplyuk a sír hosszanti falában, a koponyával és a lábszárakkal egy vonalban (228., 241. sír).[355]

2/b. Két-két bevágás a sírgödör hosszanti oldalait szegélyező padkában, a vállakkal és a térdekkel egy vonalban (245. sír).[356]

Mindkét altípusban megfigyeltük (228. és 245. sír), hogy a kissé egyenetlen sírfenék mindkét végében, a sír teljes szélességében ívelt falú és aljú, árokszerű lemélyedést alakítottak ki a temetkezés során.

3. Két-két cölöplyuk a sír alján (274. sír). A cölöplyukak a sírgödör aljától mintegy 12-20 cm-re mélyedtek le. Ez szintén halotti ágyra vagy lábas koporsóra utalhat.

4. Két-két bevágás, cölöplyuk a sír hosszanti falában és két-két cölöplyuk a sírgödör aljában (231. sír). Ez a variáció a 2/a és a 3. típus együttes alkalmazása. A sír láb felőli részén a temetkezés teljes szélességében ívelt falú és aljú, árokszerű lemélyedést figyeltünk meg.

Amennyiben a Homokmégy-Székesen megfigyelt cölöpszerkezetes sírokat kiegészítjük a más lelőhelyeken feltárt és közzétett, hasonló kialakítású temetkezésekkel, további szerkezeti variációk különíthetőek el:

5. Két-két bevágás, cölöplyuk a sír hosszanti falában és egy-egy bevágás, cölöplyuk a sírgödör rövidebbik oldalában. Ezt a típust eddig egyetlen lelőhelyen, az Ipolykiskeszi/Malé Kosihy temető 173. sírjában sikerült megfigyelni.[357]

6. Három-három bevágás, cölöplyuk a sir hosszanti oldalfalában. Két lelőhelyről, Szombathely-Szent Márton templom 17. sírjából[358] és Szőreg-Homokbánya 25. sírjából[359] ismerünk ilyen kialakítású sírokat.

7. Három-három cölöplyuk a sír alján, a sírgödrön belül. Mindössze egy félig elpusztított sír, a Szombathely-Szent Márton templom 21. sírjának kialakítása ilyen.[360]

E jelenségek tehát a sírgödrön belül valamilyen faszerkezetre, a sírfal, illetve a benne levő koporsó megtámasztására vagy lábas koporsóra engednek következtetni. Több esetben a cölöplyukakkal egy magasságban hosszanti mélyedéseket észleltünk e sírok falában. Ez vagy arra utal, hogy a koporsót megtámasztották, vagy inkább az igen nehéz faszerkezet sírgödörbe bocsátása miatt vájták azokat a falba, illetve keletkeztek a fal oldalában. További érdekessége a síroknak, hogy a megfigyelt jelenségek alapján feltételezhető koporsó, illetve egyéb faszerkezet ellenére egy esetben sem került elő famaradvány.[361]

A cölöpszerkezetes sírok a 43. és 47. sír kivételével a temető déli felében, annak is a szélső részén, viszonylag egy csoportban helyezkedtek el. A két, hosszanti oldalukon egy-egy bevágással, cölöplyukkal kialakított sírgödör megközelítőleg a temető középső részén, egymás közelében feküdt. Az egymástól elkülönült két csoportnál kisebb eltérés mutatkozott a sírgödrök tájolását tekintve is. Míg az előbbi két sír tájolása Ny–K, 276–96° volt, addig a délkeleti negyedben fekvő sírok iránya Ny–K, 261–81° és DNy–ÉK, 222–42° között váltakozott.

Érdekes az eltemetettek nem és életkor szerinti megoszlása is. A 10–11. századi síroktól nemcsak kialakításukban különböző, hanem méretüket tekintve is nagyobb sírgödrökbe ugyanis az átlaghoz képest idősebb férfiakat és nőket temettek. Három esetben *senium* korú (43., 47., 231. sír), míg egy-egy esetben *adultus* (228. sír) és *maturus* korú férfi (241. sír), valamint szintén egy-egy esetben *senium* (245. sír) és *maturus* (274. sír) korú nő csontváza nyugodott a sírokban. A csontvázak taxonómiai vizsgálata kapcsán érdemes kiemelni két temetkezést. A 43. és 245. sírban nyugvó vázak ugyanis mongolid jegyeket hordoznak.

A Homokmégy-Székesen előkerült cölöpszerkezetes sírok pontos datálását nehezíti, hogy egy sír kivételével egyetlen egyben sem volt melléklet, valamint ékszer.[362] Az egyetlen, leletanyagot tartalmazó, 274. sírból is csak egy ovális átmetszetű, réz alapú ötvözetből készített, külső felületén valószínűleg önmázzal bevont,

[354] Hasonló lemélyedéseket, illetve sírfenék kialakításokat figyeltünk meg egyszerű aknasírokban is (pl. 37., 106., 226. és 232. sír).

[355] A fej, illetve a váll, valamint az alsó lábszárközép avagy a lábfejek mellett a sír hosszanti széleibe ásott cölöphelyes temetkezések kerültek elő Tiszalúc-Sarkadpusztán (Kovács 1986, 218–221, 2. kép; Kovács 2015, 167–171), valamint Lébény-Kaszás-domb lelőhelyen is (Tomka 2000, 2. ábra; Horváth–Kovács 2014, 108–109, 56. tábla 2, 58. tábla 1).

[356] Hasonló kialakítás jól ismert a több szempontból is párhuzamként említhető Ipolykiskeszi/Malé Kosihy I (Szlovákia) 10–11. századi temetője 258. sírja esetében (Hanuliak 1994, *Obr.* 14. 2, *Tab.* LII. A). A sírfalba és a két hosszanti oldal mentén húzódó padkába bemélyedő cölöphelyeket figyeltek meg Esztergom-Zsidód lelőhelyen is (Molnár 2005, 111, 4. kép).

[357] Hanuliak 1994, *Obr.* 14. 3, *Tab.* XXXVIII. A.

[358] Kiss 2000, 78. tábla.

[359] Bálint 1991, *Taf.* XXVI.

[360] Kiss 2000, 79. tábla.

[361] A famaradványok hiánya részben magyarázható lehetne a talajösszetétellel, annak a szerves anyagokra kifejtett kedvezőtlen hatásával. Ennek azonban ellentmond, hogy több olyan lelőhelyen, ahol előfordultak cölöpszerkezetes sírok, más temetkezésekben sikerült megfigyelni a deszkakoporsó korhadékát, elszíneződését (vö. Kovács 1986, 221; Kovács 2015, 174).

[362] A 10–11. századi temetőkben előforduló, kis esetszámú sírtípusban eltemetettek leletszegénysége általánosnak tekinthető. A Tiszalúc-Sarkadpusztán feltárt 9 cölöpszerkezetes sírból mindössze kettőben fordult elő 2-2 darab S-végű karika. Az adatokat Kovács Lászlónak

zárt pántgyűrű került elő, amely pontosabb keltezésre nem alkalmas. A cölöpszerkezetes sírok temetőn belüli helyzete, valamint a más lelőhelyeken feltárt, hasonló kialakítású, korhatározó leletanyagot tartalmazó temetkezések[363] segítségével a székesi temető déli részében csoportosuló sírokat a 10. század végére, a 11. század elejére keltezhetjük. A középen található 43. és 47. sír valószínűleg még a 10. század folyamán létesült.

A honfoglalás és kora Árpád-kori temetőkben feltárt, különböző szerkezetű sírépítmények, halotti ágyak párhuzamait jóval nagyobb gyakorisággal a késő avar korszakban találjuk meg.[364] A kutatók szerint az avar temetőkben a sírfeneken megfigyelt, bizonyos rendszerességgel jelentkező beásások, illetve elszíneződések halotti ágyra,[365] lábas koporsóra, illetve a sír kideszkázására,[366] esetleg valamilyen ácsolt asztalos szerkezetre utalnak.[367]

A Homokmégy-Székesen előforduló sírformákat és a gödrök kialakítását és méretét az alábbi táblázatban foglaltuk össze:

Sírszám	Nem	Kor	Sírgödör				Alapterület (m^2)
			Típus	Hossz (cm)	Szélesség (cm)	Mélység (cm)	
1.	nő	*Juv.* (16-20)	—	—	—	—	—
2.	férfi (?)	Felnőtt (23-x)	—	—	—	—	—
3.	nő	*Mat.* (55-59)	aknasír	140	54	0–7	0,756
4.	férfi	*Ad.* (35-39)	aknasír	203	52	2–10	1,0556
5.	nő	*Sen.* (60-x)	aknasír	187	63	16	1,1781
6.	férfi	*Ad.* (25-30)	aknasír	206	50	8–9	1,03
13.	nő	*Juv.* (20-22)		140	94	15–26	1,316
15.	nő	*Ad.* (30-35)	aknasír	196	70	40–43	1,372
19.	gyermek	*Inf.* I. (4-5)	aknasír	113	60	23–28	0,678
22.	gyermek	*Inf.* I. (5-6)	aknasír	121	53	2–6	0,6413
23.	nő	*Ad.* (25-30)	padmaly	158	63	2–12	0,9954
24.	nő	*Ad.* (30-35)	aknasír	202	56	4–13	1,1312
25.	férfi (?)	—	aknasír	170	52	2–3	0,884
26.	gyermek	*Inf.* II. (6-7)	aknasír	151	79	6–10	1,1929
27.	férfi	*Sen.* (60-x)	aknasír	206	65	3–10	1,339
28.	férfi	*Mat.* (45-59)		—	—	0–10	—
29.	férfi	Felnőtt (23-x)		120	34?	0–4	0,408?
31.	nő	*Ad.*(23-25)	aknasír	166	54	8	0,8964
32.	nő	*Ad.* (35-39)	aknasír	179	48	16–25	0,8592
33.	férfi	*Mat.* (40-59)	padkás	208	50	15–33	1,04
34.	nő	*Ad.* (35-39)	aknasír	187	60	16–24	1,122
35.	gyermek	*Inf.* II. (12-14)	padmaly	167	74	sírgödör: 16 padmaly: 18–20	1,2358
36.	nő	*Mat.* (40-50)	aknasír	175	53	21–27	0,9275
37.	—	—	aknasír	167	65	9–29	1,0855

köszönjük. Az Esztergom-Zsidód lelőhelyen feltárt templom körüli temető sírjai között megfigyelt 18 cölöpszerkezetű sír esetében még rosszabbak az arányok, mivel ott mindegyik sír leletanyag nélküli volt (Molnár 2005, 111).

363 Szőreg-Homokbánya 25. sírjából egy töredékes Béla *dux* érme (CNH I. 15 = H11), valamint egy peremrészén átfúrt I. Béla ezüst denár (CNH I. 16 = H12) látott napvilágot (Bálint 1991, 87). Szombathely-Szent Márton templom lelőhelyének 17. sírjában három ezüsthuzalból csavart, végein elkalapált, elhegyesedő végű gyűrű volt, amely a 11. század elejétől a század végéig volt használatban (Kiss 2000, 246).

364 A Kárpát-medencén kívül a 9. századi bolgároknál is ismert e jelenség. Hasonlóan a 10–11. századi sírokhoz az ott feltárt temetkezésekben sem találtak famaradványt, illetve fa okozta elszíneződést (Toropu–Stoica 1972, 164. *ff. Fig.* 3, 12–18).

365 H. Tóth 1982, 160–164, 23–24. ábra.

366 Tomka 1977–78, 19–28. ábra; Wicker 1990, 32, 24. jegyzet.

367 Az avar kori koporsóhasználattal összefüggésben felvetődött, hogy rokoni kapcsolat feltételezhető az avar kori lábas ládakoporsók és a csuvasok *csartak* nevű, négy oszlopra épült halotti házai között (Bartha 1998, 69).

Sírszám	Nem	Kor	Sírgödör				Alapterület (m^2)
			Típus	Hossz (cm)	Szélesség (cm)	Mélység (cm)	
38.	nő	*Ad.* (30-35)	aknasír	177	53	28–34	0,9381
39.	gyermek	—	aknasír	143	66	0–5	0,9438
40.	nő	*Ad.*(25-30)	padmaly	sírgödör: 147 padmaly: 170	Sírgödör: 64 padmaly: 53	sírgödör: 32–44 padmaly: 44–53	
41.	nő	*Mat.* (40-45)	aknasír	163	64	25–33	1,0432
42.	nő	*Mat.*(40-45)	aknasír	155	51	32–33	0,7905
43.	férfi	*Sen.* (60-x)	cölöpszerk.	205	52	50–55	1,066
46.	nő	*Mat.*(40-45)	aknasír	184	60	56–64	1,104
47.	férfi	*Sen.* (60-x)	cölöpszerk.	185	55	44–52	1,0175
48.	férfi	*Sen.* (60-x)	padka	203	48	28–38	0,9744
49.	férfi	*Ad.* (25-30)	aknasír	202	51	17–35	1,0302
50.	férfi	*Ad.* (30-35)	aknasír	201	55	13–22	1,1055
51.	nő	*Mat.* (45-50)	aknasír	192	62	17–20	1,1904
52.	férfi	*Mat.* (40-45)	aknasír	192	53	9–14	1,0176
53.	férfi	*Mat.* (50-59)	aknasír	225	71	8–17	1,5975
54.	nő	*Mat.* (50-59)	aknasír	180	61	22–32	1,098
55.	nő	*Mat.* (50-59)	aknasír	188	57	8–18	1,0716
56.	nő	*Mat.* (40-50)	aknasír	173	54	8–12	0,9342
57.	nő	*Ad.* (23-25)	aknasír	190	49	30–33	0,931
58.	nő	*Ad.* (23-25)	aknasír	179	78	4–17	1,3962
59.	nő	*Juv.* (16-20)	aknasír	170	53	16–22	0,901
60.	nő	*Ad.* (23-30)	aknasír	158	49	2	0,7742
61.	nő	*Ad.* (25-30)	aknasír	200	54	18–20	1,08
62.	férfi	*Mat.* (55-59)	aknasír	197	51	3–13	1,0047
63.	gyermek	*Juv.* (15-16)	aknasír	197	51	3–13	1,0047
64.	férfi	*Mat.* (40-45)		215	76?	1–4	1,634?
65.	nő	*Ad.* (23-25)	aknasír	176	75?	1–3	1,32?
66.	férfi	*Mat.* (45-55)	aknasír	190	55	5–14	1,045
67.	—	—	aknasír	115	62	30–38	0,713
68.	férfi	*Sen.* (60-x)	aknasír	207	72	14–26	1,4904
69.	nő	*Mat.* (50-59)	aknasír	197	57	24–36	1,1229
70.	férfi	*Mat.* (45-55)	aknasír	184	50	13–23	0,92
71.	férfi	*Mat.* (50-59)	aknasír	190	61	12–20	1,159
72.	nő	*Ad.* (23-25)	aknasír	193	66	18–24	1,2738
73.	férfi	*Sen.* (60-x)	aknasír	225	63	25–28	1,4175
74.	nő	Felnőtt (23-x)		102	55?	4–8	0,561?
75.	nő	*Mat.* (40-45)	aknasír	180	53	15–20	0,954
77.	férfi	*Mat.* (40-59)	padmaly	200	82	3–15	1,64
79.	—	—	aknasír	—	—	—	—
80.	nő	*Sen.* (60-x)	aknasír	173	57	24–33	0,9861
81.	—	—	aknasír	80	40	10	0,32
82.	nő	*Sen.* (60-x)	padka	215	96	22–31	2,064
83.	nő	Felnőtt (23-x)	aknasír	170	62	10–14	1,054

Sírszám	Nem	Kor	Sírgödör				Alapterület (m^2)
			Típus	Hossz (cm)	Szélesség (cm)	Mélység (cm)	
84.	—	—	aknasír	201	62	14–31	1,2462
85.	gyermek	*Inf.* I.(6-7)	aknasír	116	40	6–16	0,464
86.	férfi	*Mat.* (40-50)	aknasír	224	62	43–49	1,3888
88.	férfi	*Mat.* (40-50)	aknasír	199	58	3–24	1,1542
89.	gyermek	*Inf.* II. (8-14)	aknasír	158	62?	2–9	0,9796?
90.	nő	*Mat.* (40-50)	aknasír	225	60	19–25	1,35
91.	nő	*Ad.* (35-39)	aknasír	167	57	34–43	0,9519
92.	férfi	*Ad.* (23-25)	aknasír	197	60	16–31	1,182
93.	férfi	*Mat.* (40-50)	aknasír	190	64	13–23	1,216
94.	férfi	*Mat.* (50-59)	padka	198	70	36–45	1,386
95.	nő	*Juv.* (20-22)	aknasír	194	57	25–34	1,1058
96.	nő	*Sen.* (60-x)	aknasír	192	80	26–34	1,536
97.	nő	*Ad.* (30-39)	padka	229	61	24–38	1,3969
98.	férfi	*Mat.* (50-59)	aknasír	220	64	8–14	1, 408
99.	gyermek	*Inf.* I. (3-4)	aknasír	167	50	9–10	0,835
100.	férfi	*Mat.* (40-45)	aknasír	190	45	10–26	0,855
101.	nő	*Ad.* (35-39)	aknasír	185	66	6–17	1,221
102.	férfi	*Sen.* (60-x)	aknasír	230	69	13–17	1,587
103.	férfi	*Ad.* (50-55)	aknasír	217	65	21–26	1,4105
106.	nő	*Sen.* (60-x)	padmaly	250	110	19–31	2,75
107.	—	—		—	—	—	—
108.	nő	*Ad.* (23-25)	aknasír	163	85	33–42	1,3855
114.	nő	*Ad.* (30-35)	aknasír	205	90	56–71	1,845
115.	—	—	aknasír	119	55	2–4	0,6545
116.	gyermek	*Inf.* I. (1-1,5)	aknasír	97	39	18–20	0,3783
117.	gyermek	*Inf.* II. (8-10)	aknasír	230	77	37–42	1,771
118.	nő	*Ad.* (23-25)	aknasír	215	75	18–34	1,6125
119.	férfi	Felnőtt (23-x)	aknasír	150	82?	2–5	1,23
120/a–b.	gyermek	—	aknasír	140	60	10–18	0,84
124.	nő	*Mat.* (50-59)	aknasír	205	51	14–19	1,0455
125.	férfi	*Mat.* (50-59)	aknasír	240	91	55–60	2,184
126.	gyermek	*Inf.*I. (5-12)	aknasír	79	35	6–7	0,2765
127.	gyermek	*Inf.* II. (6-8)	aknasír	120	45	15–23	0,54
128.	férfi	Felnőtt (23-x)	aknasír	—	—	6	—
129.	nő	*Sen.* (60-x)	aknasír	203	50	20–25	1,015
130.	gyermek	—	padka	167	65	10–32	1,0855
131.	gyermek	*Inf.* I.	padka	155	82	33–37	1,271
132.	férfi	*Mat.* (45-55)	aknasír	193	60	27–35	1,158
133.	gyermek	—	aknasír	120	40	17–18	0,48
134.	nő	*Ad.* (25-35)	aknasír	225	69	18–25	1,5525
135.	nő	*Ad.* (25-35)	aknasír	200	65	21–26	1,3
136.	nő	*Ad.* (30-35)	aknasír	179	50	30–34	0,895
137.	férfi	*Mat.* (40-45)	aknasír	190	82	23–30	1,558

10. HOMOKMÉGY-SZÉKES

Sírszám	Nem	Kor	Sírgödör				Alapterület (m^2)
			Típus	Hossz (cm)	Szélesség (cm)	Mélység (cm)	
140.	nő	*Juv.* (15-16)	aknasír	160	45	20–25	0,72
141.	gyermek	*Inf.* I.	aknasír	75	27	2–7	0,2025
142.	gyermek	*Inf.* I. (6-7)	padmaly	141	70	52–57	0,987
143.	nő	*Sen.* (60-x)	aknasír	234	69	35–40	1,6146
144.	gyermek	—	aknasír	70	35	17	0,245
145.	—	Felnőtt (23-x)	aknasír	210	56	10–15	1,176
146.	gyermek	*Inf.* II. (8-9)	aknasír	172	50	54–57	0,86
147.	férfi	*Sen.* (60-x)	aknasír	195	57	23–30	1,1115
148.	nő	*Mat.* (45-55)	aknasír	193	56	42	1,0808
149.	férfi	*Ad.* (25-30)	aknasír	198	70	55–60	1,386
151.	gyermek	*Inf.* I. (2-4)	aknasír	90	50	13–16	0,45
152.	gyermek	*Inf.* II. (6-8)	aknasír	142	56	35–37	0,7952
153.	nő	*Ad.* (35-39)	aknasír	188	60	37–46	1,128
154.	gyermek	*Inf.* I. (6-8)	aknasír	124	40	2–4	0,496
155.	férfi	*Mat.* (55-59)	padka	200	76	39–43	1,52
156.	férfi	*Ad.* (30-39)	aknasír	190	57	21–30	1,083
157.	férfi	*Mat.* (50-55)	aknasír	221	72	40–54	1,5912
158.	férfi	Felnőtt (23-x)		100	80	6	0,8
159.	fiú	*Juv.* (16-20)	aknasír	202	70	30–37	1,414
160.	nő	*Mat.* (50-59)		—	—	32–40	—
161.	gyermek	*Inf.* I. (5-6)	aknasír	110	35	18–20	0,385
163.	nő	*Ad.*(23-39)	aknasír	197	76	20–29	1,472
164.	—	—	aknasír	193	57	16–25	1,1001
165.	nő	Felnőtt (23-x)	padka	199	77	15–32	1,5323
166.	férfi	*Mat.* (50-59)	padka	193	68	10–25	1,3124
167.	férfi	Felnőtt (23-x)	aknasír	220	65	12–18	1,43
168.	nő	*Ad.* (30-39)	padmaly	181	95	10–15	1,7195
169.	férfi	*Juv.* (16-18)	aknasír	177	50	9–11	0,885
170.	gyermek	*Inf.* II. (6-8)	aknasír	160	45	29–30	0,72
172.	—	—	aknasír	135	45	10–20	0,6075
173.	nő	Felnőtt (23-x)	aknasír	180	60	13–16	1,08
174.	nő	*Mat.* (40-45)	padka	193	79	21–36	1,5247
175.	gyermek	*Inf.* I. (3-4)	aknasír	116	59	8–9	0,6844
176.	gyermek	*Inf.* II. (7-8)	aknasír	155	60	13–16	0,93
178.	gyermek	*Inf.* I. (4-5)		—	—	22–23	—
179.	gyermek	*Inf.* II. (7-8)	aknasír	162	68	10–20	1,1016
180.	nő	*Juv.* (20-22)	aknasír	180	48	12–17	0,864
181.	gyermek	—	aknasír	70	34	5–6	0,238
182.	nő	*Sen.* (60-x)	aknasír	199	50	43–49	0,995
183.	gyermek	*Inf.* I. (2-3)	aknasír	60	43	13–15	0,258
184.	gyermek	—	aknasír	153	70	10–15	1,071
185.	férfi	*Ad.* (25-30)	aknasír	231	62	16–25	1,4322
186.	férfi	*Sen.* (60-x)	aknasír	193	61	44–47	1,1773

Sírszám	Nem	Kor	Sírgödör				Alapterület (m^2)
			Típus	Hossz (cm)	Szélesség (cm)	Mélység (cm)	
187.	nő	*Ad.* (23-25)	aknasír	176	60	32–37	1,056
188.	gyermek	—	aknasír	93	58	8–12	0,539
189.	férfi	*Mat.* (55-59)	padmaly	165	75	13–17	1,2375
193.	—	—	padka	227	89	—	2,0203
194.	nő	*Ad.* (25-30)	aknasír	220	64	18–28	1,408
200.	nő	*Sen.* (60-x)	aknasír	203	49	23–29	1,127
201.	nő	*Ad.* (25-30)	aknasír	195	55	5–7	1,0725
204.	gyermek	—	aknasír	187	55	5–17	1,0285
205.	nő	*Ad.* (35-39)	aknasír	200	50	37–48	1
207.	férfi	*Sen.* (70-x)	aknasír	230	87	20–40	2,001
208.	gyermek	*Inf.* II. (7-8)	padmaly	159	80	20–35	1,272
209.	nő	*Sen.* (60-x)	aknasír	185	79	60–68	1,4615
210.	nő	*Mat.* (55-59)	aknasír	178	83	46–55	1,4774
211.	nő	*Juv.* (16-18)	aknasír	190	75	28–45	1,425
212.	nő	*Mat.* (35-39)	aknasír	230	100	55	2,3
213.	—	—	aknasír	120	49	47–49	0,588
214.	nő	*Juv.* (18-20)	aknasír	176	48	47–60	0,8448
215.	gyermek	*Inf.* I. (1-1,5)	aknasír	94	41	10–12	0,3854
216.	férfi	*Ad.* (23-25)	aknasír	174	65	42–45	1,131
217.	férfi	*Sen.* (60-x)	aknasír	188	63	29–35	1,1844
218.	férfi	*Sen.* (60-x)	aknasír	233	75	50–65	1,7475
221.	nő	*Sen.* (60-x)	aknasír	195	64	45–53	1,248
222.	nő	*Juv.* (16-18)	padmaly	194	73	45–57	1,4162
224.	férfi	*Sen.* (60-70)	aknasír	212	68	32–42	1,4416
225.	gyermek	*Inf.* II. (12-14)	padka	135	54	60–65	0,729
226.	gyermek	*Inf.* I. (1 éves)	aknasír	125	45	15–25	0,5625
227.	nő	*Mat.* (52-59)	aknasír	185	65	30–37	1,2025
228.	férfi	*Ad.* (35-39)	cölöpszerk.	241	80	40–50	1,928
229.	nő	*Ad.* (25-30)	padmaly	170	92	32–52	1,564
231.	férfi	*Sen.* (60-x)	cölöpszerk.	235	81	23–35	1,9035
232.	férfi	*Mat.* (48-57)	aknasír	192	75	12–23	1,44
241.	férfi	*Mat.* (48-57)	cölöpszerk.	250	80	45–68	2
242.	férfi	*Mat.* (40-45)	aknasír	206	60	49–57	1,236
245.	nő	*Sen.* (60-x)	cölöpszerk.	241	112	50–65	2,6992
246.	—	—	aknasír	160	93	35–37	1,488
247.	férfi	*Mat.* (55-59)	aknasír	245	90	56–72	2,205
248.	gyermek	*Inf.* I. (1,5-2)	aknasír	80	42	10–12	0,336
249.	gyermek	*Inf.* I. (1-2)	padmaly	110	48	5–12	0,528
250.	gyermek	*Inf.* I. (0,6)	aknasír	90	27	10–14	0,243
252.	nő	*Ad.* (32-39)		—	—	—	—
253.	gyermek	*Inf.* I. (3-4)		—	—	15–46	—
254.	nő	*Ad.* (23-25)	padka	183	60	22–26	1,098
264.	gyermek	*Inf.* I. (0,5-1)	aknasír	108	56	40–48	0,6048

Sírszám	Nem	Kor	Sírgödör				Alapterület (m^2)
			Típus	Hossz (cm)	Szélesség (cm)	Mélység (cm)	
265.	gyermek	—	aknasír	50	40	—	0,2
273.	nő	*Sen.* (60-x)	padmaly	178	50	42–50	0,89
274.	nő	*Mat.* (40-45)	cölöpszerk.	225	90	40–47	2,025
276.	férfi	*Mat.* (55-59)	aknasír	234	84	45–50	1,9656
285.	nő	*Mat.* (50-55)	aknasír	186	55	35–43	1,023
286.	férfi	*Sen.* (60-x)	padmaly	203	72	12–20	1,4616
287.	férfi	*Mat.* (50-59)	aknasír	182	58	10–12	1,0556
288.	gyermek	*Inf.* I. (1 éves)	padmaly	85	52	10	0,442
289.	nő	*Ad.* (35-39)	padka	202	80	20–38	1,616
290.	nő	*Mat.* (50-59)	aknasír	196	55	20–34	1,078
300.	férfi	—	aknasír	244	71	2–8	1,7324

2. táblázat. Homokmégy-Székes: a sírgödrök típusai, metrikus adatai

Az eltérő sírtípusok következtében a sírgödrök méretei között is viszonylag nagyobb változatosságot figyelhettünk meg. A legnagyobb sírgödröket a temető délkeleti részében találjuk. Az itt kialakított cölöpszerkezetes sírok hosszúsága 225–250 cm, míg szélességük 80–112 cm között váltakozott. A hasonló szerkezetű, de tájolásukban és kialakításukban is kissé eltérő 43. és 47. sírok gödreinek mérete inkább az egyszerűbb aknasírok méreteihez áll közelebb, bár ez utóbbiak között is megtaláljuk a nagyméretű sírgödröket. A 200–245 cm hosszúságú, átlagosan 50–70 cm szélességű egyszerű aknasírokban (ilyen volt a fegyveres sírok nagyobbik része is) felnőtt férfiak, illetve több esetben idősebb nők nyugodtak.[368] Ez utóbbi sírok közül méreteivel kiemelkedik a 212. sír (230×100 cm), valamint a 97. (229×61 cm) és a 143. sír (234×69 cm). A 117. sír is kivételt képez az általánosan elterjedt sírméretekhez képest, ugyanis a melléklet nélkül eltemetett 6-8 éves gyermek csontvázát egy 230 cm hosszú, 77 cm széles sírgödörbe helyezték. A sírgödrök méretét összehasonlítva más 10–11. századi temetőknél megfigyelt méretekkel megállapíthatjuk, hogy a sírgödrök hossza átlagosan 150–190 cm, míg szélességük 50–70 cm között váltakozott. Néhány kivételtől eltekintve szintén jól megfigyelhető a nemek és az életkorok, illetve a sírméretek közötti összefüggés.

A sírok mélysége az intenzív mezőgazdasági művelés következtében igen változatos képet mutatott, aminek következtében mért adataink inkább csak tájékoztató jellegűek lehetnek. A szántásból előkerült sírhelyek mellett a sírok többsége 20–35 cm-es mélységben feküdt, de a védettebb részeken akár 40–70 cm-re is lemélyedhettek.

A sírgödrök alja legtöbbször vízszintes vagy enyhén ívelt kialakítású volt. Több temetkezésnél (pl. 33., 48., 61., 157., 163., 182., 216. és 289. sír) ugyanakkor a fej alatt a gödör alját magasabbra hagyták, hogy az így meghagyott földpadkán a halott fejét feltámasszák.

10.3.1.5. A sírba helyezés módja

A lelőhelyen koporsós temetkezés nyomára kis számban bukkantunk *[49. kép]*.[369] Koporsószeggel, kapoccsal összefogott koporsót egyetlen esetben sem találtunk, viszont három sírban sikerült megfigyelni a koporsó fa részének barnás elszíneződését (38., 82., 118. sír). Ezek közül egyben, a 82. sírban, egy a fej felé kiszélesedő, lekerekített végű, ívelt oldalú rönkkoporsót lehetett rekonstruálni. A 247. sírban nyugvó csontváz felsőtestének mindkét oldalán, a combcsontok között és a bal medencelapát alatt, közvetlenül a csontok mellett, fehéressárga szerves anyag maradványát figyeltük meg.

368 A legnagyobb alapterületű (2 m^2 feletti), egyszerű aknasírokban közel azonos arányban fordultak elő női és férfi temetkezések (női temetkezést rejtett a 82., 212., 245. és 274. sír, míg férfi váz nyugodott a 125., 207. és 247. sírban).

369 A 10–11. századi koporsós temetkezéseket – a teljesség igénye nélkül – legutóbb Pap Ildikó foglalta össze a Szombathely-Kisfaludy utca lelőhelyen feltárt 10–11. századi temető kapcsán. Itt számos típust (rönk-, deszkakoporsó variációi, szegelt, szegeletlen) különített el, s megállapította, hogy a 10–11. században a koporsó használata bár nem volt általános, de nagyon sok helyen mégis jelen volt (Pap 2010, 109–114).

A felszedett anyagminta, valamint az elszíneződés alakja és elhelyezkedése alapján az elszíneződés deszkakoporsó lenyomata volt.[370]

A temetőben előkerült hét cölöpszerkezetes kialakítású sír egyikében sem találtunk koporsószeget, kapcsot vagy famaradványt, illetve annak elszíneződését. A megfigyelt jelenségek alapján ugyanakkor feltételezzük valamilyen faszerkezet, koporsóláda vagy halotti ágy meglétét ezeknél a síroknál is. A sírépítményes temetkezésekhez hasonlóan a kétoldali padkás sírok esetében is felmerül azok egykori koporsós volta. A temetés során a behulló földtől egy deszkalap segítségével védhették meg a halottat, amely a sír két oldalán kialakított földpadkára támaszkodott.

A négy biztos koporsós sírból háromban felnőtt nő (két *adultus* és egy *senium*), míg egyben 55-59 éves férfi (247. sír) csontváza nyugodott. Ez kissé eltér a 10–11. századi temetőkben korábban megfigyelt jelenségtől, miszerint főleg férfiakat temettek koporsóba, s a nőknek csak ritkán járt koporsó a temetésnél.[371] A kérdéses hét cölöpszerkezetes sírból ugyanakkor ötben idősebb korú férfiak, kettőben pedig szintén korosabb nők feküdtek. Leletanyagukat tekintve a koporsós temetkezések inkább leletszegénységükkel, a mellékletek teljes hiányával tűntek ki.

A korszak sírjaiban előforduló koporsós temetkezéseket Tettamanti Sarolta vizsgálta meg. Az ásatásokon megfigyelt jelenségek alapján a koporsós sírok két csoportját különítette el. Az egyik a szöggel, kapoccsal összefogott koporsó, amely véleménye szerint a 10. században a Tisza–Maros–Körösök közéről kiindulva a 11–12. században terjedt el az ország egész területén (kivéve az északi hegyvidéket és Délnyugat-Szlovákiát). A másik csoportot az egyszerűbb, szegeletlen sírládák alkották, amelyek már a 10. század első felében egyaránt megtalálhatóak az Alföldön és a Dunántúlon is. Ezeknél a síroknál általában csak a fa elszíneződésének nyoma, illetve ritkább esetben a megmaradt famaradványok jelezték, hogy az elhunytat valamiféle koporsóba helyezték.[372] Az 1975-ös tanulmány megjelenése óta feltárt újabb temetők, illetve temetőrészletek sírjaiban megfigyelt koporsós temetkezések fentiek szerinti elkülönítése számos kiegészítésre szorul. Ezt jól szemlélteti a Szombathely-Kisfaludi Sándor utcán feltárt 11. századi temetőrészlet, ahol a temetkezések 95,2%-a koporsósnak bizonyult.[373] A vasszeggel, kapoccsal összefogott, valamint a szegeletlen sírládák elkülönítése helyett megalapozottabbnak tartjuk, ha a koporsós temetkezéseket oly módon különítjük el, hogy az elhunytat egy egyszerű deszkalapra, halotti ágyra fektették vagy pedig valamilyen módon kialakított sírládába, fakonstrukcióba helyezték el. Ez utóbbi esetében már megkülönböztethetünk szegeletlen, szegelt és vájt kialakítású koporsókat. A szegeletlen sírládáknál azonban meg kell jegyeznünk, hogy azokat fából készült szegekkel,[374] valamint növényi eredetű pántokkal is összefoghatták (az esetek többségében tehát ezeket sem kell szegeletlen koporsóknak tekintenünk, de ez bizonyíték hiányában nem eldönthető).[375]

A koporsós temetkezések elkülönítését tehát az alábbiak szerint javasoljuk:

I. Sírládák, fakonstrukciók.
   1. Vaskapoccsal, illetve vasszeggel összefogott koporsók.[376]
   2. Szegeletlen sírládák/fakonstrukciók.[377]
   3. Vájt koporsók.[378]

II. Deszka alátétek, halotti ágyak, kerevetek.[379]

A temetkezések többségében a halottakat halotti lepelbe, illetve gyékénybe csavarva temették el, amire a vállak felhúzott helyzete és a végtagok szoros elhelyezkedése utalt.

10.3.1.6. A csontvázak helyzete

A többségében hanyatt fektetett, nyújtott testhelyzetben eltemetett halottakat néhány kivételtől eltekintve a sírgödör irányával megegyezően, annak középső részébe temették. Mintegy 10 esetben az elhunytakat ferdén fektették a sírgödörbe (22., 26., 31., 65., 82., 118., 185., 187., 204., 247. sír).[380] Számos esetben a csontvázak a sírgödör nyugati feléhez közelebb, sokszor ahhoz szorítva helyezkedtek el (15., 92., 94., 97., 102–103., 137., 148., 152., 156., 165., 170., 200., 205., 254. sír). Azoknál a síroknál, ahol a csontváz a viszonylag szélesebb sírgödör északi

370 Dr. Csapó János (Pannon Egyetem, Kaposvár) lignin vizsgálata famaradványt mutatott ki e mintán. Köszönet érte!

371 Tettamanti 1975, 94.

372 Tettamanti 1975, 93–94.

373 Pap 2010, 96.

374 Facsapok, fából készült szegek alkalmazására más tárgycsoportok esetében is gondolhatunk (vö. pl. nyeregkészítés).

375 Nem zárhatjuk ki annak a lehetőségét sem, hogy a deszkalapokat esetleg ragasztással rögzítették egymáshoz. A ragasztóanyag használatára lásd pl. a csont íjmerevítők rögzítését.

376 Koporsószegek például Szentes-Borbásföld 1. sírjából (Révész 1996c, 299, 2. kép 2–15), Sorokpoleány-Berekalja 116., 286., 293., 295., 297–299., 301. temetkezéseiből (Kiss 2000, 186, 71. kép), vaskapcsok Ibrány-Esbó-halom 158. és 190. sírjából (Istvánovits 2003, 378), koporsóvasalás Szegvár-Oromdülő 620. sírjából (Bende–Lőrinczy 1997, 225, 22. kép 9) kerültek elő.

377 Többek között Szob-Kiserdő 72. és 78. sír (Bakay 1978, 131–132), Letkés-Téglaégető 1. temető 56. és 82. sír (Bakay 1978, 146).

378 Kiskundorozsma-Hosszúhát-halom 100. sír (Bende–Lőrinczy–Türk 2002, 351–352, 358, 3. kép 1) stb.

379 Deszka alátétet figyeltek meg Pilinyben az 5., 72–73., 75. sírban (Nyári 1902, 227–241), valamint a 26., 49., 56. és 79. sírban (Nyári 1904, 66–70). De előkerült ilyen Szob-Kiserdő 75. és 81. sírjában is (Bakay 1978, 131).

380 Hasonló jelenség ismert Ipolykiskeszi/Malé Kosihy 20. (Hanuliak 1994, *Tab.* III. D) és 71. sír (Hanuliak 1994, *Tab.* XIII. B) esetében.

vagy déli falánál nyugodott, padmalyos sírra gyanakodtunk (lásd fentebb).

Több sír esetében figyeltük meg, hogy a koponyát feltámasztották, illetve magasabban hagyott földpadkára fektették (34–36., 41., 43., 47–49., 54., 57–58., 61., 70., 73., 92., 95., 97., 101., 103., 182., 205., 214., 222., 231., 249. sír).

A karok helyzete igen változatos képet mutatott. Bemutatásához a Kiss Attila által felállított tipológiai rendszert használtuk.[381] A temetkezések többségében, mintegy 144 esetben mindkét kar,[382] míg további 11 sírban csak az egyik kar helyzetét sikerült megfigyelnünk. 51 esetben a bolygatások, illetve az üres sírgödrök miatt a karok és kézfejek fekvését nem lehetett meghatározni. A karhelyzet-variációk alapján az alábbi nagyobb csoportokat lehetett elkülöníteni:

I. csoport: a temető területén legnagyobb arányban a test mellett nyújtott (Ia),[383] illetve egyik (Ib-c)[384] vagy mindkét kar (Id)[385] esetében enyhén meghajlított, a kézfejeket a medencére fektetve beállított karhelyzet fordult elő. A megfigyelt 144 sírból 86 temetkezés tartozott ehhez a csoporthoz (közel 60%). Elterjedésükről elmondható, hogy a teljes temető területén előfordultak, elkülönülő csoportosulásuk nem figyelhető meg, ami alapján az ide temetkező közösség a temető teljes ideje alatt, nemtől, kortól és társadalmi rétegtől függetlenül alkalmazta a karok ilyen helyzetű pozicionálását.

A csoporton belül elkülönül egy további alcsoport (Ie), amihez három sír, a 93., a 94., valamint a 231. temetkezés tartozik. Mindhárom esetben mindkét kart könyökben enyhén behajlították, de úgy, hogy az alkarok keresztezték egymást, míg a kézfejek az ellentétes medencelapátokon nyugodtak. Az első két temetkezés közvetlenül egymás mellett, a temető északkeleti negyedében, a 231. sír pedig a temető délkeleti szélén helyezkedett el. A sírokból lelet nem került elő, mindössze a 94. sír *maturus* korú férfi halottja kapott húsos ételmellékletet. Ez utóbbi sír további érdekessége, hogy a combcsontok is keresztezték egymást. Az egyedi temetkezésre részben az antropológiai vizsgálatok adtak választ. A sírban nyugvó férfi embertani maradványán az egész csontvázat érintő súlyos léziók láthatók, amelyek kiindulópontja a medence területe lehetett (lásd részletesebben az embertani elemzésnél). A szövettani vizsgálatok alapján az idős férfinak valószínűleg a prosztatánál kialakult rosszindulatú daganata lehetett. A temetés során – a korszakban nem túl gyakori betegség következtében – feltehetően a beteg embertől, a betegségtől való félelem miatt alkalmazhatták az összekötözést, azaz egy egyedi testhelyzet alkalmazását. Ugyanakkor a gondviselésre utal a fej mellé helyezett húsos ételmelléklet.

II. csoport: az elkülönítés alapját egyik vagy mindkét kar könyökben 90°-ban történő behajlítása szolgálta. A csoporthoz sorolt alcsoportok közös ismérve, hogy legalább az egyik alkar a hasüreg tájékán nyugodott.[386] A temető egész területén megfigyelhető a karok ilyen helyzete, csoportosulásuk vagy koncentrálódásuk nem mutatható ki. Mindössze annyi állapítható meg, hogy a délnyugati negyed nyugati szélén található sírsorokban kisebb számban fordultak elő. Érdekessége a csoportnak, hogy a megfigyelt 29 esetből 25 női sírban fordult elő (86,2%) és csak 2-2 esetben férfi és gyermek temetkezésben (ráadásul ez utóbbi közül az egyikben kisleány csontvázа nyugodott). Megjegyzendő továbbá, hogy bár ezen karhelyzet egyaránt előfordul melléklet nélküli vagy kevés leletanyagot tartalmazó sírokban is, de a leletekben gazdag sírok jelentős része is ide sorolható (24., 33., 58., 72., 75., 214. sír).

III. csoport: a csoport elkülönítésénél a legfontosabb szempont az egyik vagy mindkét kar hegyesszögben történő behajlítása volt, amely eredményeként egyik vagy mindkét kézfej a mellcsonton vagy a mellkason helyezkedett el.[387] A csoporton belül elkülönített há-

381 Kiss 1983, 71. ábra; István–Vits 2003, 191. kép.

382 Egy-két esetben a karcsontok ugyan nem maradtak meg, de a karon vagy kézfejen előforduló ékszerek alapján meghatározható volt a karok eredeti helyzete. Jó példa erre a 22. számú sír, ahol a kisgyermek karjának eredeti helyzetét a karperecek mutatták.

383 Ez a pozíció fordult elő a 19., 22., 27., 38., 41., 43., 52., 54., 68–71., 88., 97–98., 102., 108., 134–135., 142., 149., 165., 170., 189., 200–201., 207., 211–212., 218., 229., 232., 241., 245., 247., 276., 285–287. és 289. sírban (összesen 40 temetkezésben).

384 A jobb alkar enyhe szögben történő behajlítása: 4., 6., 66., 118., 186., 205., 224., 242. és 300. sír (összesen 9 temetkezésben), a bal kar enyhe szögben történő behajlítása: 5., 50., 55., 73., 92., 100., 114., 132., 146., 156., 173., 185., 208., 228. és 274. sír (összesen 15 temetkezésben).

385 Mindkét kar könyökben enyhén meghajlítva, a kézfejek a medencelapátokon: 15., 32., 36., 48–49., 53., 62–63., 77., 86., 91., 103., 127., 137., 154., 157., 167., 210., 216–217., 227. és 250. sír (összesen 22 esetben).

386 A IIa csoportba soroltuk azokat az eseteket, amikor mindkét kart derékszögben behajlították és a hasüregre fektették. Ilyen fordult elő a 23–24., 58., 72., 96., 140., 180., 194., 209. és 290. sírban (összesen 10 esetben). A IIb csoportba (a jobb kar a test mellett nyújtva vagy kissé könyökben meghajlítva, a kézfej a medencére helyezve, a bal alkar a hasüregre hajlítva) sorolt sírok: 33., 56., 75., 90., 147., 214. és 221. sír (összesen 7 sír). A IIc csoport (az előbbi ellentettje, azaz a bal kar fekszik a test mellett nyújtva vagy kissé könyökben meghajlítva, míg a jobb alkar a hasüregre hajlítva) sírjai: 26., 40., 51., 57., 61., 95., 106., 160., 225., 252., 254. és 273. sír (összesen 12 temetkezés). Azon néhány esetet ugyanakkor, ahol az egyik kar bár derékszögben volt meghajlítva, a másik kart viszont a mellkasra helyezték, már a III. főcsoportba soroltuk.

387 A IIIa csoport (mindkét kar hegyesszögben behajlítva): 34–35., 59., 80., 82., 101., 125., 153., 174. és 187. sír (összesen 10 sír). IIIb csoport (az egyik kar hegyesszögben behajlítva, a mellkasra helyezve, a másik kar a hasüregre fektetve): 3., 124., 136., 143., 148., 168–169., 176., 182. sír (összesen: 9 sír). IIIc csoport (az egyik kar hegyesszögben behajlítva, a mellkasra helyezve, a másik kar tompaszögben behajlítva vagy nyújtott pozícióban): 129., 155., 159., 163., 166. sír (összesen 5 sír).

rom alcsoportba tartozó temetkezések mindegyike a temető északi felében fordult elő, méghozzá az északnyugati negyedben sűrűsödve. A déli temetőfélből ilyen karhelyzettel eltemetett csontvázra mindössze egy sír, a 222. temetkezés utalt. Ez utóbbi esetében a másodlagos bolygatások miatt ugyanakkor a pontos karhelyzetet nem lehetett egyértelműen megállapítani. Az eltemetettek nemének aránya szintén érdekes képet mutat. A IIIa-b csoportokba tartozó temetkezések döntő többségében női csontváz nyugodott (19 sírból 16-ban), míg férfi (2 sír) és gyermek (1 sír) elenyészően kis számban fordult elő. A IIIc csoportban, ahol az egyik kéz a nyújtott helyzethez volt közelebb, ugyanakkor a férfi temetkezések domináltak (5 sírból 4-ben).

A karok pozíciójához kapcsolódóan azokban az esetekben, ahol az alkarokat egymással keresztezve fektették vagy a has és mellkas tájékára hajtották, illetve a kezeket összekulcsolták vagy egymásra tették, több kutatónál felmerült, hogy a szokás az egykori vallásossággal állhat összefüggésben. Véleményük szerint a karok ilyen helyzetben történő fektetése a bizánci kereszténység nyoma lenne, illetve alkalmazása a bizánci kereszténységgel együtt terjedhetett el az országban.[388] E karhelyzet elterjedését elterjedését Szabó János Győző nyomán a keleti kereszténység gyakorlatához közelítő, átmeneti formának volt szokás tekinteni,[389] de az összekulcsolt, keresztbe tett alkarok, kézfejek és a keleti kereszténység közötti összefüggést a hazai és balkáni (bulgáriai, macedóniai és délkelet-szerbiai) temetők összehasonlító elemzését követően Takács Miklós részben cáfolta. Véleménye szerint a Kelet-Balkánon a felsőtesten különböző módon elhelyezett alkarok, különösen pedig a medencén vagy a mellkason összekulcsolt kezek az elhunyt általános értelemben vett kereszténységére utalnak, semmi többre.[390]

A Homokmégy-Székesen megfigyelt kartartások elemzése – véleményünk szerint – rámutat néhány további lehetőségre, ami a karok, illetve a kezek sírban megfigyelt pozícióját illeti. Bár nem zárjuk ki annak lehetőségét sem, hogy például a karoknak a has tájékára, valamint a felsőtestre (a mellkasra, vállakra) helyezésének szokása a terjedő kereszténység általános hatását tükrözi, ugyanakkor elgondolkodtató, hogy a székesi temetőn belül a karok ilyen helyzete döntő többségében női sírokból látott napvilágot. Ráadásul a temető azon részén fordult elő nagyobb esetszámban, ahol elsősorban a korábbi sírok jelentkeztek. A temető déli felében, ahol várhatnánk a keresztényként eltemetetteket, jóval kisebb esetszámban fordultak elő (gyakorlatilag a III. csoportba sorolt sírok közül mindösze egy bizonytalan sorolható ide).

A 94. sír példáját látva, ahol az alkarok keresztezték egymást, valószínűleg a betegség miatt, az attól való félelem következtében a vázat (közte a karokat is) összekötözték.

A halott visszatérő, ártó szándékú szellemétől való félelemre utalhat a 102. számú sírban nyugvó férfi temetkezésben a kézfejek helyzete. A kézcsontok a combcsontok között, az alkarcsontoktól távolabb, másodlagos helyzetben, de anatómiai rendben helyezkedtek el, ami alapján feltételezhető a halottcsonkítás szokása.

A temető 13 sírjában (28., 38., 70., 91., 94., 100., 132., 134., 164., 205., 214., 225., 273.) figyeltünk meg a szokásostól kismértékben eltérő, illetve 1 sírban (13. sír) rendellenes temetkezést. Az esetek többségében az elhunytat kissé a jobb oldalára fektették, lábait kisebb-nagyobb mértékben behajlították (pl. 70., 96., 132., 134., 164. sír). A lábak ilyen helyzete az elhunyt bepólyázására és a sírba helyezésre utal, míg két esetben a sírgödör méretével is összefüggésben áll (70. és 132. sír). A 225. sírban a jobb láb volt kissé felhúzva és ráfektetve a bal lábra, míg a 273. sírban ennek a fordítottja. A 28. sír esetében az erős bolygatás következtében nem állapítható meg egyértelműen a láb eredeti helyzete.

Három temetkezésben (91., 100., 205. sír) figyeltük meg, hogy az elhunyt lábszárai egymáson, keresztbe téve feküdtek (feltehetően össze is kötözték azokat). E védekezési forma igen ritka a korszak temetőiben.[391] A 94. sír csontvázának combcsontjai erősen betörve, szintén keresztben helyezkedtek el.[392] A 38. sírban eltemetett középkorú nő csontváza kifordított testhelyzetben feküdt a sírgödörben. Koponyája jobbra fordult és a sírfal felé volt beszorítva, vállai felhúzottak. Felsőteste délkelet felé hajlott el, lábai térdben kissé behajlítva a sír északkeleti részében nyugodtak.[393]

A 13. sírban nyugvó fiatal nőt zsugorítva temették el a temető keleti árkába, megközelítőleg É–D-i irányban. A jobb oldalán fekvő csontváz combjai a törzs elé hajlít-

388 Török 1962, 13–14; Tettamanti 1975, 96–101; Szabó 1978–1979, 74–106.

389 Kovács 1989, 169.

390 Takács 2005, 91.

391 Például: Ibrány-Esbó-halom 59. sír (Istvánovits 2003, 62. tábla), Mindszent-Koszorús-dülő 2. sír (Langó–Türk 2004, 373–374); Szegvár-Oromdülő (Bende–Lőrinczy 1997, 226).

392 Az anatómai rendtől eltérő helyzetben fekvő végtagokat figyeltek meg Püspökladány-Eperjesvölgy 70. és 102. sírjában (Nepper 2002, 214–215).

393 Számos, különböző típusú, de a székesi temetőben megfigyelthez hasonló rendellenes temetkezés ismert (zsugorított helyzetű csontvázak, összekötözött végtagok) Ibrány-Esbó-halomról (Istvánovits 2003, 381, 190. kép), Örménykútról (Liska 1996, 185–186) és Szegvár-Oromdülőről (Bende–Lőrinczy 1997, 225–226) stb.

va (a mellére kötözve?), az alsó lábszárak a combokkal csaknem párhuzamosan (odakötve), kezei összekötözve, az arcára hajlítva helyezkedtek el. Szabó János Győző a rendellenes testhelyzetek ezen formáját a II.3 típusba sorolta.[394] A temetkezés rítusa, a tájolás, illetve a temetőárokba temetés a közösségből való kivetettségre, a halottól való félelemre utal. A közösségtől való elkülönítés és az ellene való védekezés több fajtájának együttes alkalmazása ugyanakkor nem véletlen, mivel a sírban nyugvó fiatal nő leprás volt (lásd a temető embertani elemzését a jelen kötetben).[395]

10.3.1.7. Kettős temetkezések

Közös sírgödörbe temették el a 120/A–B sírban nyugvó gyermekvázakat. A 2-3 és 2-5 éves gyermekek valószínűleg testvérek lehettek, s egyszerre halhattak meg. További négy sírban (40., 101., 205. és a 209. sírban) egy-egy feltehetőleg a szülés közben meghalt fiatal nő és csecsemője csontváza feküdt.[396] E temetkezési forma szoros összefüggésben állhatott a gyermekkori halandósággal.

10.3.1.8. Üres sírgödrök

Összesen 11 olyan üres sírgödör került elő, amelyek a 10–11. századi temető É–D-i irányú szabálytalan sírsoraiba szervesen beilleszkedtek (37., 67., 79., 81., 84., 115., 144., 172., 193., 213., 246. sír).[397] Ezek többségében sem csont, sem pedig melléklet nem volt. Az üres sírok előfordulását magyarázhatjuk sírrablással, későbbi bolygatással, a kisebb sírgödrök esetében a gyermeksírok gyengébb megtartású csontjainak felszívódásával, de nem zárhatjuk ki a rituális okokat sem (távoli halál, kijelölt sírhely).[398]

A későbbi rablás lehetősége merült fel a 37. sír esetében, amelynek sírgödrében csupán egy széthajlított karperec került elő, illetve a 172. sír esetében, ahol a sírgödör nyugati, fej felőli végén egy nagyobb, kerek átmetszetű, ovális alakú vaskarika (pánt?) töredékei feküdtek.[399] A kisebb méretű, sekély 115. sírban nyugvó vázat a szántás során az eke is széthúzhatta. Három sír esetében (67., 81. és 144. sír) olyan kiskorú gyermekek sírjaira gondolhatunk, akiknek gyenge megtartású csontvázuk egyszerűen felszívódott. A megmaradt öt sír azonban felnőtt méretű, üres sírgödör volt. E gödrök topográfiai helyzete, nagysága, alakja, tájolása alapján feltételezhetjük, hogy talán jelképes sírok lehettek.

Az üres sírgödrök a temetőn belül meglehetősen szórtan helyezkedtek el. Többségük a temető középső (37., 67., 79., 81. és 84. sír), valamint nyugati részén (115., 144., 172. sír) láttak napvilágot, míg két sír (213. és 246. sír) a temető dél-délkeleti részéről, a 193. sír pedig a délnyugati, temetkezésektől mentes szikes, üres területről került elő.

10.3.1.9. Szuperpozíciók és bolygatások

A terepbejárás során megtalált székesi temető számos sírját a talajművelés már megbolygatta, aminek következményeként vált szükségessé a temetkezések feltárása. A 33 ki- vagy szétszántott váz[400] mellett mintegy 61 esetben a sírokat, illetve az abban nyugvó csontvázakat kisebb-nagyobb mértékben bolygatta meg a szántóföldi művelés.[401] A mezőgazdasági munkák elsősorban a temető északi-északkeleti részét érintették, de nem kímélték a sekélyebb sírokat sem (főként a gyermeksírokat), amelyek a 10–11. századi temető egész területén előfordultak. Miután a lelőhelyen a honfoglaló és kora Árpád-kori temető mellett számos időszak (késő bronzkor, szarmata, avar és Árpád-kor) telepjelenségei is előkerültek, ezért sok esetben találtunk korábbi objektumokba beleásott 10–11. századi temetkezést is.[402] Ezek közül érdemes kiemelni a fentebb már elemzett 13. sírt, amit a 11. objektumba (keleti temetőárok?) ástak, valamint a 155. sírt, amelynek keleti vége a 139. számú avar temetkezést vágta.

Sírok közötti szuperpozíciót 5 esetben figyeltünk meg. Miután a temető lényegében egyrétegűnek tekint-

394 Szabó 1976, 39.

395 Rendellenes – fordított tájolású – leprás egyén Ibrány-Esbó-halom 258. sírjából is ismert (Istvánovits 2003, 111).

396 Ilyen sír – anya gyermekével – Ipolykiskeszi/Malé Kosihy (Hanuliak 1994, 91–92) és Püspökladány-Eperjesvölgy (Nepper 2002, 214) 10–11. századi temetőjéből is ismert. Szülő–gyermek kettős temetkezések Erdély és Partium néhány temetőjéből is előkerültek (Gáll 2013, 611). Számos felnőtt mellé, alá/fölé temetett csecsemő és gyermek csontváza ismert Leányecsók-Gata Csotola (B 67 lelőhely) 10–11. századi köznépi temetőjéből is (Voicsek 2010, 23–24).

397 Malé Kosihy temetőjében hasonlóan nagy számú embercsont nélküli üres sírgödör ismert (Hanuliak 1994, 92).

398 Ipolykiskeszi/Malé Kosihy temetőjében a 17 üres sírgödörből 11 gyermeksír méretű volt. Az ásató szerint a gyermekcsontok elpusztulása mellett rituális okai is lehettek az ilyen temetkezéseknek (Hanuliak 1994, 92).

399 Ipolykiskeszi/Malé Kosihy 125. számú üres sírjában egy gyűrű volt (Hanuliak 1994, *Tab.* XXIX. A).

400 Teljesen szétdúlt, illetve erősen bolygatott temetkezés volt az 1–2., 28–29., 39., 60., 64–65., 74., 83., 85., 89., 99., 115., 119., 126., 128., 130., 133., 141., 145., 158., 164., 170., 175., 183–184., 188., 215., 226., 248., 253. és 288. sír.

401 A koponya és a vázcsontok kisebb-nagyobb mértékű bolygatását a 3–6., 22–27., 31., 34., 52–53., 55–57., 59., 62–63., 66., 68–71., 77., 80., 82., 90., 92., 98., 100., 102., 116., 120 A-B., 124., 127., 151., 154., 159., 161., 166–167., 169., 173–174., 178., 180–181., 189., 194., 201., 204., 207., 232., 249–250., 286–287., valamint a 300. sírban figyeltük meg.

402 Szarmata és avar telepobjektumot vágott a 19., 47., 154–155., 160–161., 172., 174., 205., 211., 224., 226., 242., 249–250., 252., 254., 263. és a 264. sír.

hető, az ilyen részleges egymásra temetkezést valószínűleg házastársi, vagy rokoni kapcsolattal magyarázhatjuk. Ezt az antropológiai megfigyelések is igazolni látszanak. Az esetleges szülő–gyermek kapcsolatra utal a 156. sírban nyugvó *adultus* korú férfi, akinek sírjára temették rá a 151. sírban nyugvó 2-4 éves gyermek csontvázát, avagy a 167. sírban nyugvó, nyílcsúcsokkal eltemetett felnőtt férfi, akinek bal oldalára temették rá a 159. sírba helyezett fiatal fiút. Hasonló rokoni kapcsolatot feltételezhetünk a 116. és 124. sírok esetében is, ahol *maturus* korú nő és 1-1,5 éves gyermek sírgödre érintkezett.

Házastársi viszony feltételezhető a 129. és 149. sírok esetében, ahol a 149. sírban nyugvó *senium* korú férfi jobb oldalára ásták rá a 129. sírt, amelyben egy *adultus* korú női váz feküdt. A 163. sírban elhantolt *adultus* korú nő bal oldalára (a sírgödör északnyugati részére) kissé zsugorított testhelyzetben eltemetett csontváz nemét és korát a szántás okozta erőteljes bolygatás miatt nem lehetett meghatározni.

Nyolc olyan, részben bolygatott sír is előkerült, amelyek viszonylag mélyen feküdtek.[403] Ezek mindegyikénél kizárható volt a mezőgazdasági művelés során történő bolygatás. Rablásra utaló nyomokat a sírgödrök bontása során nem találtunk, aminek eredményeként rágcsálók okozta vagy néhány esetben talán rituális bolygatással számolhatunk. Öt sírnál merült fel, hogy a temetkezést kirabolták. A 37. és a 172. sírban csak egy-egy melléklet került elő, míg a 212. sír csontvázának mellkasát teljesen feldúlták. A 131. és a 264. sírok feltehetőleg a korabeli fosztogatóknak estek áldozatul.[404]

A temető koránál későbbi bolygatást három esetben figyeltünk meg. A temető középső részén, megközelítőleg ÉNy–DK-i irányban futó, 28–30 cm mélységű, ismeretlen korú árok (a 44. objektum) vágta az útjába eső sekélyebb sírokat, illetve sírgödröket.[405] Hasonló kialakítású, de jóval rövidebb árok (78. objektum) vágta a 85–86. és a 132. sírokat. A 155. sír gödrének keleti végét egy sekély mélységű újkori ráásás bolygatta.

10.3.1.10. Az eltemetettek nem és életkor szerinti megoszlása

A Homokmégy-Székesen feltárt köznépi temető 206 temetkezésében összesen 199 egyén váza nyugodott.[406] Az embertani feldolgozás számára 190 személyhez tartozó csontváz vagy csontvázrész állt rendelkezésünkre. A hiányzó 9 esetben csak az ásatáson megfigyelt adatok nyújtottak némi támpontot az elhunyt személy életkorához, illetve nemének meghatározásához *[50. kép]*.[407] Homokmégy-Székesen a nemek életkor szerinti megoszlása az alábbiak szerint alakult:

Korcsoport	Férfi	Nő	nem meghatározható	összesen
Foetus és *neonatus*	–	–	6	6
Infans I.	1	6	18	25
Infans II.	1	4	5	10
Juvenis	2	9	–	11
Adultus	13	33	–	46
Maturus	30	23	–	53
Senilis	13	12	–	25
Gyermek	–	–	9	9
Felnőtt	7	6	1	14
Összesen	67	93	39	199

3. táblázat. Homokmégy-Székes: nemek életkor szerinti megoszlása

Az eltemetettek közel 74%-a (147 egyén) tartozott a felnőtt korcsoporthoz, míg 26%-a (52 csontváz) a kiskorú gyermek, illetve a fiatal felnőtt *(juvenis)* korosztályhoz. A gyermektemetkezés eredetileg valószínűleg jóval magasabb arányú lehetett, de az intenzív mezőgazdasági művelés leginkább e korcsoport sírjait pusztította el. A felnőttek esetében elmondhatjuk, hogy ugyan csak kis mértékben, de a nők vannak túlsúlyban (63 férfi és 74 nő). A morfológiailag meghatározható neműeket alapul véve megállapíthatjuk, hogy a férfiak legnagyobb számban *maturus* korban haláloztak el, míg ugyanez a nők esetében az *adultus* korban következett be. Ez minden bizonnyal összefüggésben lehetett a szülés során fellépő komplikációkkal, ami gyakran a gyermek és az anya elvesztéséhez vezetett.[408] Mindkét nemnél ugyanakkor kiegyensúlyozott az idős kort megéltek száma.

[403] Ilyen volt a 46–47., 106., 114., 117., 142., 153. és a 165. sír.

[404] Hasonló sírrablásra gyanakodott az ásató Ibrány-Esbó-halom több mint 20 sírja esetében is (ISTVÁNOVITS 2003, 377).

[405] Részben érintette, illetve sírgödrét, vagy a sírban nyugvó csontvázat bolygatta a 37., 42–43., 53., 60–61., 214–217., 221–222. és a 276. sír esetében.

[406] Ebbe nem számoltuk bele a 104. számú objektumban talált, feltehetőleg szarmata korú „gödörhullát", valamint a 139. sírban eltemetett *juvenis* korú avar férfi csontvázát.

[407] Két felnőtt férfisír kivételével (a 25. és a 300. sír) az összes többi csecsemő (a 40., 101., 205. és 209. sírban eltemetett nők mellett feltárt csecsemők maradványai) vagy kiskorú gyermek (39., 204., 265. sír) csontváza volt.

[408] Ezt igazolni látszanak a 10–11. századi temetőkben előforduló kettős temetkezések is, amelyek jelentős részében felnőtt nő és csecsemő maradványa került elő.

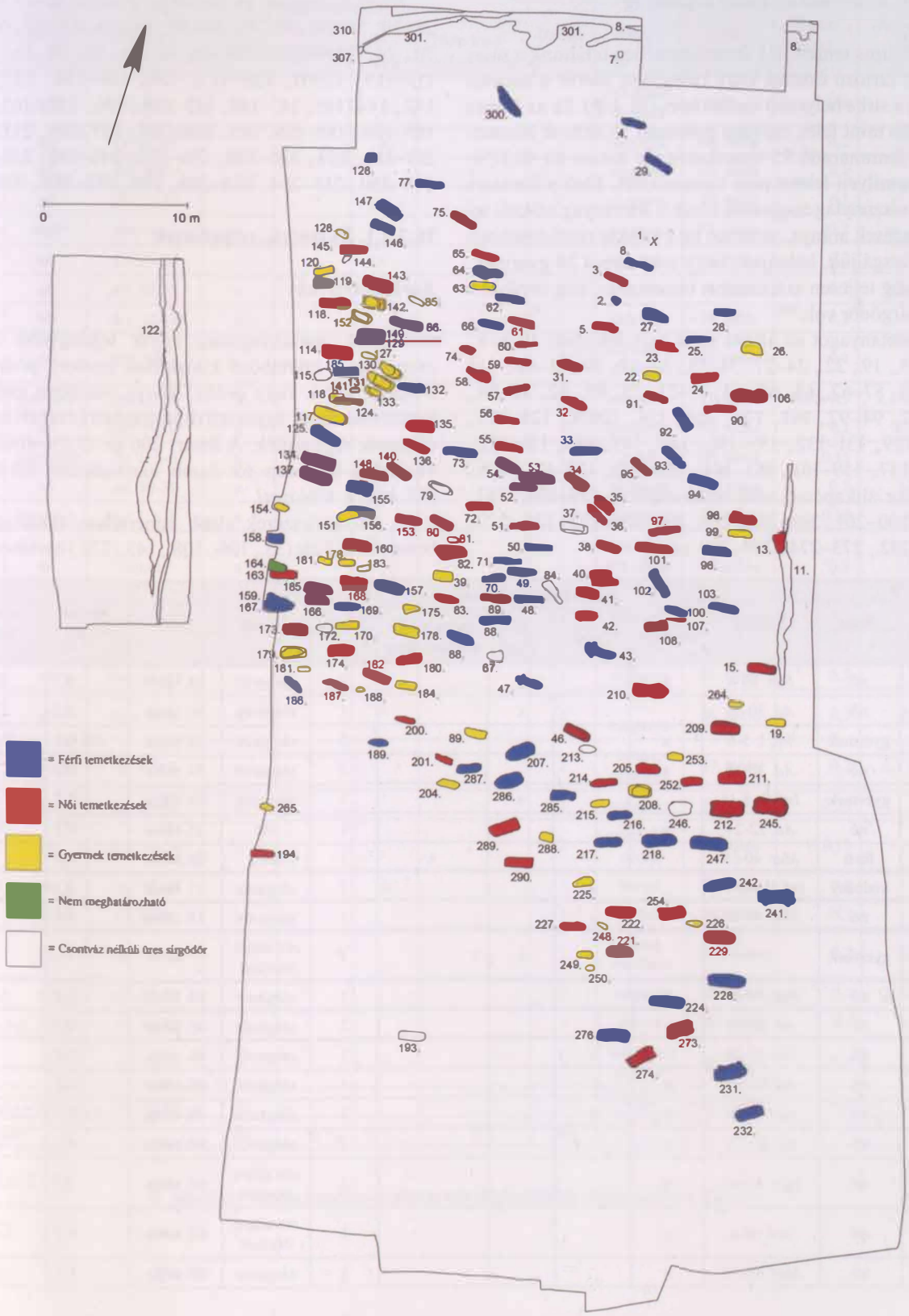

50. kép. Homokmégy-Székes: a sírok nemek és életkor szerinti megoszlása

10.3.2. A sírokból előkerült leletanyag

A 206 síros temető 111 temetkezésében találtunk a viselethez tartozó ékszert vagy ruhadíszt, illetve a temetés során a sírba helyezett mellékletet *[51. kép]*. Ez az összes sír több mint felét, egészen pontosan 53,88%-át jelentette. A fennmaradó 95 temetkezés (az összes sír 46,11%-a) semmilyen leletet nem tartalmazott. Első pillantásra tehát viszonylag magasnak tűnik a leletanyag nélküli temetkezések aránya, azonban ha e sírokat részletesebben megvizsgáljuk, láthatjuk, hogy a 95 sírból 26 gyermek, 12 pedig teljesen szétszántott temetkezés, míg további 9 üres sírgödör volt.[409]

Leletanyagot az alábbi sírok tartalmaztak: 1., 3–6., 13., 15., 19., 22., 24–27., 31–33., 35–37., 39., 41–42., 51–53., 55., 57–62., 65., 68–69., 71–73., 75., 80., 82., 85–86., 90–92., 94–97., 103., 106., 108., 114., 120/A., 124–125., 128–129., 131–132., 135–136., 140., 143., 146., 151–152., 155., 157., 159–161., 163–164., 166–170., 172–174., 176., 178. (az állkapcson zöld elszíneződés), 179–184., 187., 194., 200–201., 209–212., 214., 216., 221–222., 225., 229., 247., 252., 273–274., 289–290. sír.

Viseleti tárgyak és melléklet nélküli sírok: 2., 23., 28–29., 34., 38., 40., 43., 46–50., 54., 56., 63–64., 66–67., 70., 74., 77., 79., 81., 83–84., 88–89., 93., 98–102., 107., 115–119., 120/B., 126–127., 130., 133–134., 137., 141–142., 144–145., 147–149., 153–154., 156., 158., 165., 175., 185–186., 188–189., 193., 204–205., 207–208., 213., 215., 217–218., 224., 226–228., 231–232., 241–242., 245–246., 248–250., 253–254., 264–265., 276., 285–288., 300. sír.

10.3.2.1. Ékszerek, ruhadíszek

Karikaékszerek

A temető leletanyagának egyik legnagyobb tárgycsoportját a különböző kialakítású (nyitott, pödrött és S-végű), kerek vagy ovális, illetve ritkábban szögletes keresztmetszetű, egyszerű dróthuzalból készített karikaékszerek képviselték. A feltárt 206 sír 23,3%-ából, azaz 48 sírból összesen 69 darab karikaékszer került elő *[52. kép, 4. táblázat]*.

A karikaékszerek alább ismertetett, típus szerinti besorolását 5 sír (33., 106., 108., 143., 222.) esetében nem

Sír-szám	Nem	Életkor	Karikaékszer típusa				Darab	Anyag	Tábla	Huzal (cm)	Átmérő (cm)
			Nyitott	Pödrött	S-végű	Nem határozható meg					
5.	nő	*Sen.* 60-x	x				2	sárgaréz	28. tábla	0,2	2,8-2,9
15.	nő	*Ad.* 30-35			x		1	sárgaréz	30. tábla	0,2	1,2×1,8
22.	gyermek	*Inf.* I. 5-6	x				2	sárgaréz	32. tábla	0,1-0,2	2,1×2,3
24.	nő	*Ad.* 30-35	x				3	sárgaréz	33. tábla	0,2	2,7-3
26.	gyermek	*Inf.* II. 8-14			x		1	sárgaréz	34. tábla	0,2	1,7
31.	nő	*Ad.* 22-24	x				1	réz	35. tábla	0,2	1,5-1,7
33.	férfi	*Mat.* 40-59				x	1	ezüst	36. tábla	0,9	
35.	kisleány	*Inf.* II. 12-14		x			1	sárgaréz	37. tábla	0,1	2,9
36.	nő	*Mat.* 40-50		x			1	sárgaréz	38. tábla	0,1	
39.	gyermek	—			x		1	réz alapú ötvözet	—	—	—
55.	nő	*Mat.* 50-59	x				1	sárgaréz	44. tábla	0,2	3,1×3,2
58.	nő	*Ad.* 23-25	x				2	sárgaréz	45. tábla	0,1	2,4 és 2,8
59.	nő	*Juv.* 16-20		x			1	sárgaréz	46. tábla	0,1	2,6
60.	nő	*Ad.* 23-30	x				1	sárgaréz	48. tábla	0,1	2,3
61.	nő	*Ad.* 25-30	x	x			3	sárgaréz	49. tábla	0,1-0,2	2,2;2,5;2,7
72.	nő	*Ad.* 23-25	x				1	sárgaréz	50. tábla	0,1	2,4×2,6
75.	nő	*Mat.* 40-45	x				2	réz alapú ötvözet	60. tábla	0,1	2,1×2,4;2,7
82.	nő	*Sen.* 60-x	x				1	réz alapú ötvözet	62. tábla	0,2	2,6×2,9
90.	nő	*Mat.* 40-50	x				3	sárgaréz	65. tábla	0,2	1,3×1,5

[409] Amennyiben figyelembe vesszük, hogy a korszak más temetőiben is a gyermeksírokban csupán szerény vagy éppenséggel semmilyen lelet sincs, illetve az üres és a feldúlt sírokat nem számoljuk, akkor a felnőtt sírok mindössze 23,30%-ban nem volt leletanyag.

Sír-szám	Nem	Életkor	Karikaékszer típusa				Darab	Anyag	Tábla	Huzal (cm)	Átmérő (cm)
			Nyitott	Pödrött	S-végű	Nem határozható meg					
96.	nő	*Sen.* 60-x	x				1	réz alapú ötvözet	—	0,1	2,1
97.	nő	*Ad.* 30-39			x		1	sárgaréz	68. tábla	0,2	1,5×1,6
106.	nő	*Sen.* 60-x				x	1	sárgaréz	69. tábla	0,1	
108.	nő	*Ad.* 23-25				x	1	sárgaréz	69. tábla	0,1	
129.	férfi	*Sen.* 60-x	x				1	sárgaréz	71. tábla	0,2	2,8
135.	nő	*Ad.* 25-35			x		1	sárgaréz	74. tábla	0,2	2,3
136.	nő	*Ad.* 30-35	x	x			2	sárgaréz	74. tábla	0,2	3;3,1×3,2
140.	nő	*Juv.* 15-16	x				1	sárgaréz	74. tábla	0,2	2,7
143.	nő	*Sen.* 60-x				x	2	réz alapú ötvözet	75. tábla	0,1	
151.	gyermek	*Inf.* I. 2-4	x				2	sárgaréz	77. tábla	0,05-0,1	2,3×2,4; 2
160.	nő	*Mat.* 50-59	x				1	sárgaréz	80. tábla	0,1	2,2×2,5
161.	gyermek	*Inf.* I. 5-6	x				1	ezüst	80. tábla	0,15	2,2
168.	nő	*Ad.* 30-39	x				1	sárgaréz	82. tábla	0,2	1,8×1,9
170.	gyermek	*Inf.* I. 6-8	x				1	sárgaréz	83. tábla	0,15	2,4
173.	nő	felnőtt	x				2	ezüst, réz alapú ötvözet	84. tábla	0,2	2,5 és 3
174.	nő	*Mat.* 40-45	x				2	sárgaréz	84. tábla	0,2	3-3,6
176.	gyermek	*Inf.* II. 7-8	x				1	bronz	85. tábla	0,1	2×2,4
180.	nő	*Juv.* 20-22	x				1	sárgaréz	86. tábla	0,3	1,3×1,6
182.	nő	*Sen.* 60-x	x				2	ón, sárgaréz	86. tábla	0,2	2,8-3,2
183.	gyermek	*Inf.* I. 2-3	x				2	bronz, sárgaréz	87. tábla	0,2	2,2 és 2,6
194.	nő	*Ad.* 25-30	x				1	sárgaréz	89. tábla	0,25	3
211.	nő	*Juv.* 16-20	x				2	ezüst, ón-ólom	95. tábla	0,15	2-2,1
214.	nő	*Juv.* 18-20			x		1	bronz	95. tábla	0,1	2,2
216.	férfi	*Ad.* 23-25	x				1	ezüst	99. tábla	0,2	2,6
222.	nő	*Juv.* 16-18				x	2	bronz, ón-ólom	100. tábla	0,2	2,2×2,5
229.	nő	*Ad.* 25-30	x				2	sárgaréz	102. tábla	0,3	2,9 és 3,3
252.	nő	*Ad.* 32-39	x				1	bronz	106. tábla	0,1	1,8-2,2
273.	nő	*Sen.* 60-x	x		x		2	réz alapú ötvözet	107. tábla	0,1	1,5-1,6
289.	nő	*Ad.* 35-39	x				1	ezüst	109. tábla	0,2	2,5×2,9
Összesen:			50	5	7	7	69				

4. táblázat. Homokmégy-Székes: karikaékszerek előfordulása, típusai

tudtuk elvégezni a leletek töredékes, illetve hiányos volta miatt. Az 5 temetkezésből összesen 7 karikaékszerre van adatunk. Ezek többségének huzalvastagsága, anyagának minősége ugyanakkor azt feltételezi, hogy azok egyszerű karikák vagy pödrött végű karikaékszerek lehettek egykoron.

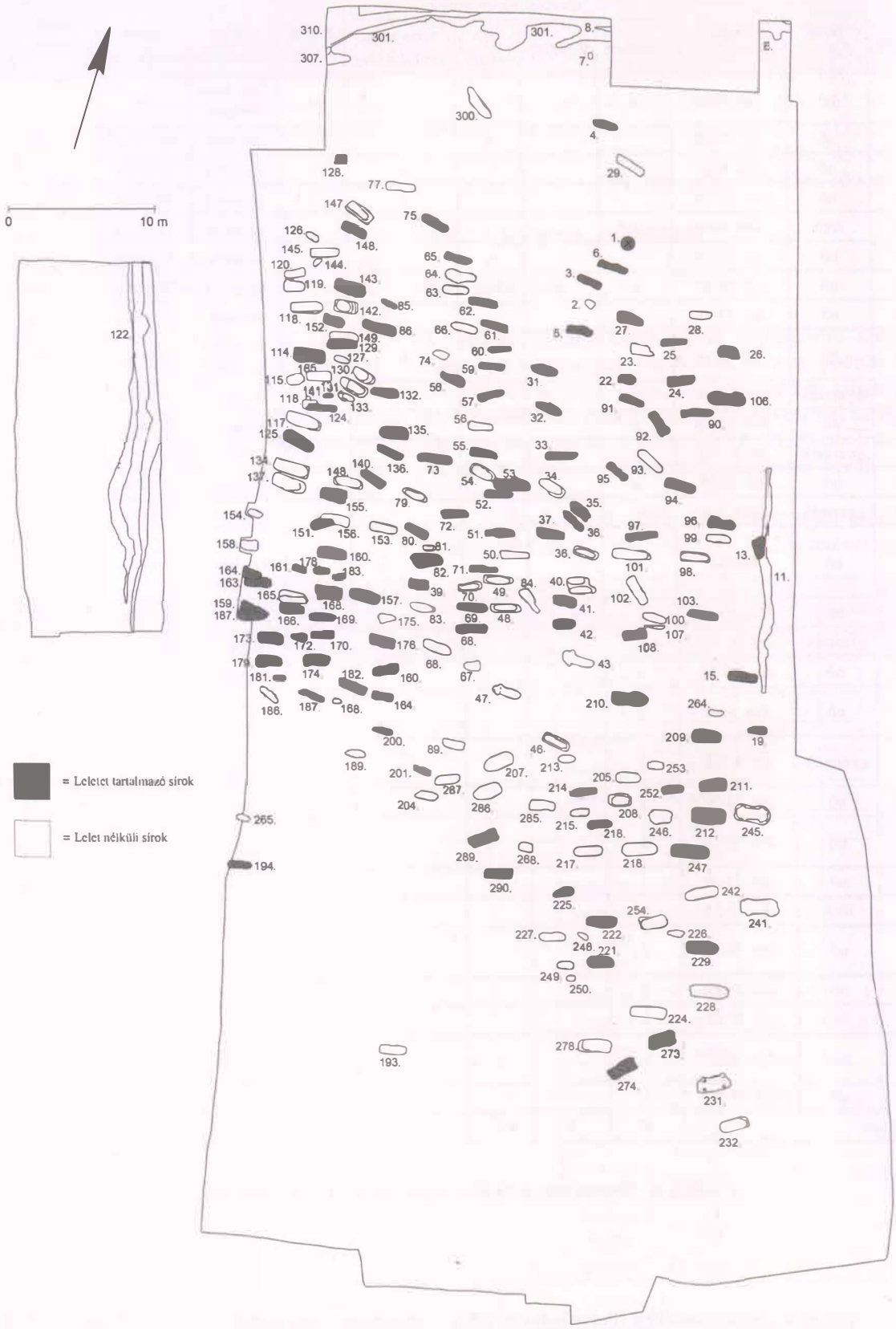

51. kép. Homokmégy-Székes: a maradandó anyagból készült tárgyakat tartalmazó sírok

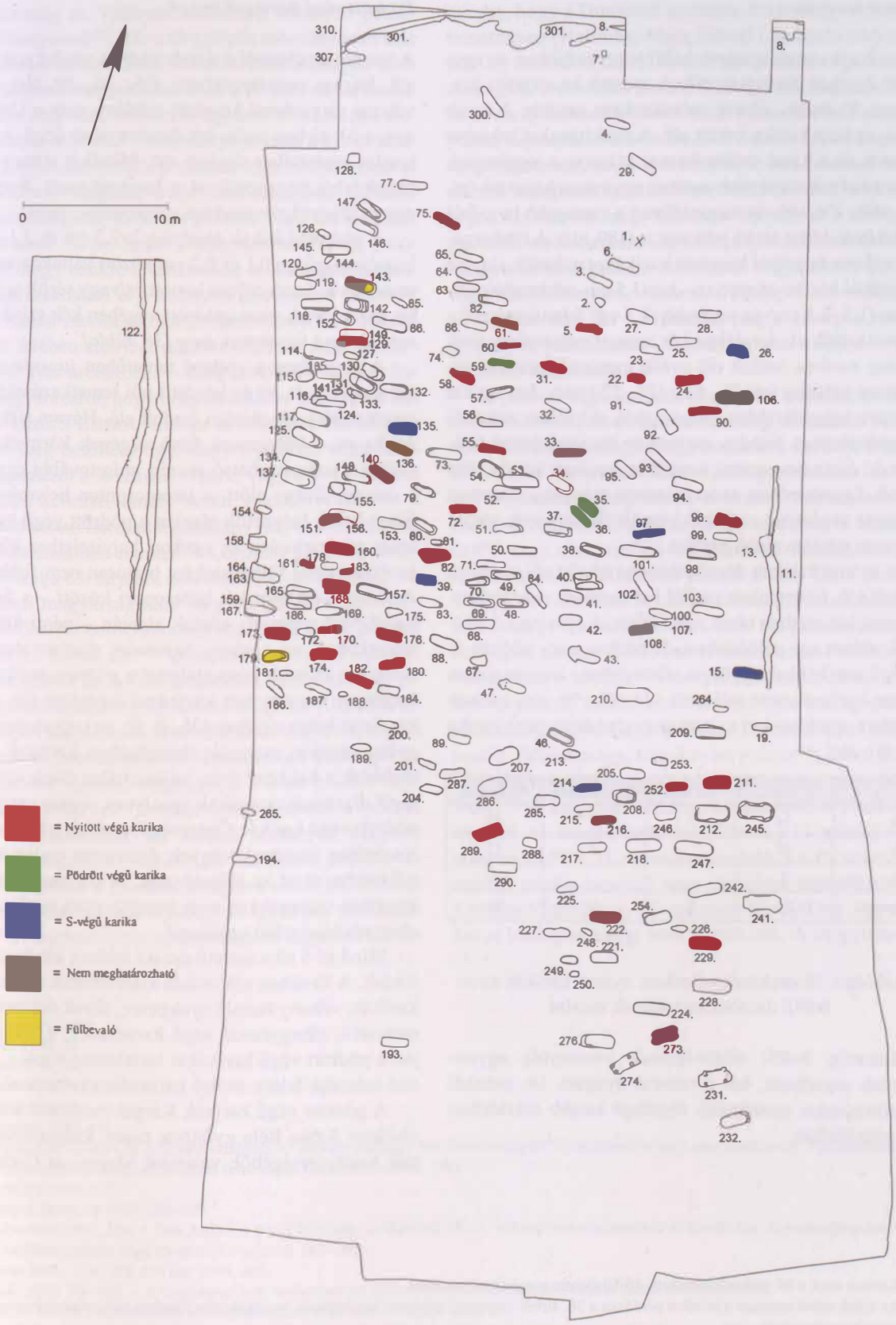

52. kép. Homokmégy-Székes: a karikaékszert és fülbevalót tartalmazó sírok elhelyezkedése

Nyitott karikák

A karikaékszerek típusain belül leggyakrabban az egyszerű karikák fordultak elő. A temető 34 sírjából összesen 50 darab, illetve szórványként további 1 darab sima, nyitott karika került elő. Kialakításukat tekintve a kerek és a kissé ovális formai változat a legelterjedtebb, amelyek végei több esetben egymásra hajlottak (pl. 58., 160., 174. sír), de megtalálható a vastagabb huzalból kialakított, körte alakú változat is (180. sír). A többségében vékony huzalból készített karikákat méretük alapján nagyjából három csoportra – kis (1,5 cm-nél kisebb), közepes (1,5–2,5 cm) és nagyobb (2,5 cm feletti) méretű – különíthetjük el. Általában kör keresztmetszetűek, csak néhány esetben fordult elő ovális metszetű huzalból kialakított példány (pl. 75., 82., 173., 229. sír). Anyagukat tekintve leggyakrabban sárgarézből, ritkábban ezüstből készítették őket. Néhány esetben az ékszerek külső felületét ón-ólom bevonattal vonták be, aminek kettős célja is volt. Egyrészről az ezüst színének utánzása, másrészt pedig az eredetileg ezüstből készült ékszerpárok sérült, elveszett példányainak pótlása.

A nyitott karikák döntő többsége felnőtt női sírokban fordult elő. Gyermekek mellől hat esetben, míg férfisírból csak két esetben látott napvilágot *[5. táblázat]*. Leggyakrabban egy példányban, de párban vagy pödrött és S-végű karikákkal együtt is előfordultak. Három sírban három karikaékszert találtunk (24., 61., 90. sír), melyek közül az egyikben két nyitott és egy pödrött végű karika volt (61. sír).

	Nők	Férfiak	Gyermekek	Összesen
1 db	14	2	3	19
2 db	10		3	13
3 db	2			2
Összesen	26	2	6	34

5. táblázat. Homokmégy-Székes: nyitott karikák síron belüli darabszáma nemek szerint

Temetőn belüli előfordulásuk viszonylag egyenletesnek mondható, bár a temető nyugati, 10. századi temetkezéseket tartalmazó részében kisebb mértékben koncentrálódtak.

Pödrött végű karikaékszerek

A temető területéről 6 darab pödrött végű karika került elő. Három temetkezésben (35., 36., 59. sír) egy-egy vékony sárgarézből készített példány, míg a 136. sírban egy, a 61. sírban pedig két darab nyitott végű, egyszerű karika kíséretében fordult elő. Mindkét sírban szintén sárgarézből készítették el a karikaékszert. Ezen kívül egy példányt szórványként gyűjtöttünk össze.

A pödrött karikák átmérője 2×2,2 cm és 3,1–3,2 cm, huzalvastagsága 0,1 és 0,2 cm között váltakozott. Szinte mindegyik darab erősen kopott és/vagy sérült volt. A 36. sír karikájának visszapödrött végében kék színű szövetmaradványt figyeltünk meg *[38. tábla]*.

A tárgytípus a székesi temetőben *juvenis* és *adultus* korú (14 és 40 év közötti) női temetkezésekben,[410] a csontvázak jobb oldalán fordult elő. Három sírban a lapocka és a felkarcsont felső végének környékén, egy sírban a koponya hátsó részén, míg további egy sírban a csecsnyúlvány előtt, a járomcsonton helyezkedett el. Síron belüli helyzetük alapján a pödrött végű karikákat tehát egyértelműen az egykori hajviselethez köthetjük, az ékszertípus fülbevalóként biztosan nem funkcionált. A fentebb említett két korcsoport között – a Székesen megfigyelt régészeti adatok alapján – némi különbség mutatkozott az egykori hajviselet díszítettsége terén. Amíg az idősebb korosztálynál a pödrött végű karikák önállóan, vagy nyitott karikával fordultak elő, addig a két fiatal leány sírjában (35. és 59. sír) rézpántok, gyöngyök, veretek, csüngők társaságában kerültek elő. Ez utóbbiak a haj közé font, valószínűleg élénk színű szalag[411] díszítését szolgálták, amelynek végére varrták fel a pödrött végű karikát. Összeségében tehát a fiatalabb (valószínűleg hajadon) leányok díszesebb szalagot fontak a hajukba, mint az idősebb nők. A kis esetszám következtében ugyanakkor nem beszélhetünk széles körben elterjedt hajviseleti szokásról.

Mind az 5 sír a temető északi felének középső részén feküdt. A sírokban előforduló kísérőleletek (nyitott végű karikák, vékony huzalú nyakperec, kerek és rombusz átmetszetű, elhegyesedő végű karperecek, gyűrűk) alapján a pödrött végű karikákat tartalmazó sírok a 10. század második felére, utolsó harmadára keltezhetők.[412]

A pödrött végű karikák Kárpát-medencei lelőhelyeit elsőként Szőke Béla gyűjtötte össze, kiegészítve az Alpok keleti térségéből, valamint Morva- és Csehország,

[410] Kivételt csak a 36. sírban eltemetett, 40-50 évesen meghalt nő jelentett.

[411] Az élénk színű szalagot kitűnően példázza a 36. sírból származó példány: karikájának visszapödrött végében kék színű szövetmaradvány maradt ugyanis meg.

[412] Bár a temetőből származó leletanyag bizonyos része a 11. század első harmadára is keltezhető, az S-végű karikák kis száma és az obulusként megjelenő pénzérmék teljes hiánya inkább a 10. század közepére, második felére datálja a sírok többségét.

Lengyelország és Volhinia területéről előkerült példányok lelőhelyeivel.[413] Bár a tárgytípus szórványosan már a 9. századtól kimutatható,[414] Szőke Béla a magyar köznép viseletében megjelenését csak a 10. század harmadik negyedére helyezte, ami aztán egészen a 11. század elejéig divatban maradt.[415] Véleménye szerint a kis ékszertípus a Kárpát-medencében alakult ki, s innen terjedt el előbb Morvaországban, majd Csehországban. Miután a lengyelországi és volhiniai pödrött végű karikákat is későbbieknek tartja, mint a magyarországiakat, valószínűsíti, hogy ezekre a területekre is a Kárpát-medencéből származhatott el a könnyen előállítható ékszer.[416] Bálint Csanád szerint a köznépi temetőkben a 10. század második felében elterjedt pödrött végű karikák feltehetően késő avar eredetűek.[417] Arra azonban már nem kapunk magyarázatot, hogy hogyan lehetne áthidalni a két időszak közötti hiátust. Ezt az űrt Szőke Béla Miklós kísérelte meg betölteni úgy, hogy a pödrött végű karika megjelenését a 9. század végére, vagy a 9–10. század fordulójára keltezte, amely aztán véleménye szerint a 10. század utolsó harmadáig, néhány helyen a 11. század elejéig használatban maradt.[418] Lőrinczy Gábor a Szegvár-Szőlőkalja 63. sírjából származó karika kapcsán[419] a 10. századi magyarság által megszállt területről összesen 70 lelőhelyet említ, ahonnét közel 150 darab pödrött végű karika került elő.[420] Véleménye szerint a Dunától nyugatra, illetve az Alföld területéről ismert karikák kialakításában különbség figyelhető meg. Az Alföldön elterjedt típus karikájának átmérője jóval nagyobb, mint a Dunántúlon használt pödrött végű karikák átmérője. Ez utóbbi mérete ugyanis megegyezik a sima és az S-végű karikák átmérőjével. További eltérést mutat a pödrés mérete és kialakítása. Az alföldi példányok nagyobb méretű visszapödrött részével és vastagabb pödrött végével ellentétben a Dunától nyugatra előkerült karikák pödrése kisebb és vékonyabb, sőt gyakran elkalapált végű.[421] A korhatározás szempontjából ugyanakkor lényeges, hogy a Dunántúl területén feltárt nagy sírszámú temetőkben (Halimba, Majs, Ellend I. temető) több esetben 11. századi érmével fordult elő pödrött végű karika. A szegvár-oromdűlői temető feldolgozása kapcsán Bende Lívia és Lőrinczy Gábor tovább finomította a tárgytípussal kapcsolatos ismereteket. Az újabb leletek kapcsán megállapították, hogy a lelettípus kialakításában és viseletük módjában az alföldi területeken belül is különbségek figyelhetők meg. Véleményük szerint a többnyire egyedüli mellékletként vagy szegényesnek mondható leletegyüttesek részeként előforduló nagyméretű pödrött végű karikaékszerek viseletét a Közép-Tisza-vidéken a 10. század első két harmadára, míg a közepes méretű példányok használatát – a kísérőleletek alapján – a 11. századra keltezhetjük.[422]

A pödrött végű karikák elterjedési területét az újabb temetőközlések sem változtatták meg jelentősen. A leletek előfordulása alapján ugyanakkor a korábbi Dunántúl–Alföld összehasonlítás kissé pontosításra szorul, mivel általános elterjedésük szűkebb régiókra korlátozódik. Az Alföld északi sávjában továbbra is hiányoznak[423] vagy elenyészően kis számban fordulnak elő.[424] A két nagytáj találkozását jelentő Duna–Tisza közének középső harmadában szintén nem számít általánosan elterjedt tárgytípusnak, miután csak kis példányszámban és csupán néhány lelőhelyen (Bátmonostor-Pintér tanya, Homokmégy-Székes, Tiszakécske-Árkus-dűlő, Solt-Révbérpuszta) fordul elő.[425] Kronológiai szempontból a kérdéses térségben legkorábban a Duna mentén (Bátmonostor, Homokmégy, Solt-Révbérpuszta[426]) jelent meg, a kísérőleletek alapján a 10. század közepén, második felében.[427] A megye északkeleti csücskében, a Tisza mentén a 10–11. század fordulóján, illetve a 11. század elején bukkan fel.[428] A 11. században induló, s a 11. század közepéig, végéig használt nagy sírszámú temetőkben (pl. Csátalja-Vágotthegy, Kecskemét-Kiscsukás) ugyanakkor a lelettípus eddig nem került elő. A tárgytípus vi-

413 Szőke 1962, 35–37.
414 Fettich 1965, 59.
415 Szőke 1962, 37.
416 Szőke 1962, 38.
417 Bálint 1976, 123.
418 Szőke 1982, 28.
419 Lőrinczy 1985, 151.
420 Eloszlásukat tekintve az Alföldön található 35 lelőhely mintegy fele Szentes tágabb környékéről ismert, ami alapján egy helyi műhely vagy egy kereskedelmi központ létezését feltételezte (Lőrinczy 1985, 157).
421 Lőrinczy 1985, 157.
422 Bende–Lőrinczy 1997, 228–229.
423 Istvánovits 2003, 286. – Tóth Anikó, a Nyíri Mezőség területének 10–11. századi temetkezéseiből előkerült haj- és varkocskarikái között sem említett pödrött végű karikát (Tóth 2014, 183–188).
424 Nepper 2002, 126, 355; Révész 2008, 402.
425 Varga 2014, 501–502. – A tárgytípus Solt-révbérpusztai előfordulásának említését Wilhelm Gábornak köszönjük!
426 Wilhelm Gábor a típust a solti lelőhely esetében a 10. század végére datálta.
427 A karikák méretadatai alapján a nagyobb átmérőjű (3,1–3,2 cm) példányok (Bátmonostor-Pintér tanya, Homokmégy-Székes 136. sír) korábbiak, bár a székesi temetőn belül a kétféle méret időbeli megjelenése között nincs jelentős különbség.
428 V. Székely–Varga 2016, 75–96.

szonylag ritka leletnek számít Erdély területén is, ahol a kísérőleletek alapján a 10. század végén, valamint a 11. század elején tűnik fel és egészen a század végéig megtalálható,[429] sőt egyes temetőkben még a 12. században is adatolható használatuk.[430]

A pödrött végű karikák pontosabb keltezésére, valamint elterjedésük meghatározására véleményünk szerint csak egy alapos lelet- és lelőhelygyűjtés után, azok részletes elemzését követően lesz lehetőség.

S-végű karikák

A temetőben előkerült sírok közül mindössze 7 sírban összesen 7 darab S-végű karika fordult elő, amelyek mindegyikét réz alapú ötvözetből (többségében sárgarézből) készített huzalból alakították ki (15., 26., 39., 97., 135., 214. és 273. sír). Egy kivételtől eltekintve mindegyik sírban csak egy karikaékszer volt. A 273. sírban az S-végű karika egy nyitott végű karikával volt párosítva.

Méretük alapján kis, kb. 1,5–1,6 cm átmérőjű (15., 97., 273. sír, valamint ide soroltuk a 26. sír karikáját) és közepes, 2,2–2,3 cm átmérőjű (135., 214. sír) példányokat különítettünk el. Huzalvastagságuk viszonylag egyenletes: 0,1–0,2 cm között váltakozik.

Az S-végű karikák öt esetben női, míg további két esetben gyermek (26. és 39. sír) temetkezésekben fordultak elő. A női sírok közül a 15., 97., 135. és 214. sírban 20-40 év körüli nő, a 273. sírban 60 év feletti idős asszony maradványa nyugodott.

Az ékszertípust síron belüli helyzete alapján egyaránt viselték a jobb és a bal oldalon is. Előkerülési helyük rendszerint a koponya hátulsó részén található csecsnyúlvány környéke.

A kísérőleletek (állatfejes karperec, vékony huzalú nyakperec, gyűrűk) és a tárgytípus kis esetszáma, valamint a temető teljes területén való szóródása alapján a székesi temetőben előforduló S-végű karikákat tartalmazó sírokat a 10. század második felére, legkésőbb a 11. század elejére keltezhetjük.

Fülbevalók

Két sírban (143. és 179. sír) egy-egy darab szőlőfürttel és két pár gyöngykoszorúval díszített fülbevaló került elő *[75. és 85. tábla]*. Mindkét példány rézből öntött, ezüstbevonatú. A 143. sírban a *senium* korú nő állkapcsa mögött a gerincoszlopnál, míg a 179. sírban a 7-8 éves gyermek koponyája mellett helyezkedett el a fülbevaló. Utóbbi esetében ugyanakkor a koponyán, a jobb fül tájékán megfigyelhető zöld elszíneződés utalt a tárgy eredeti helyére. Mindkét sír a temető nyugati szélén feküdt *[52. kép]*. A női sírban a fülbevaló mellett két darab rossz megtartású, vékony bronzhuzalból kialakított karikaékszer töredékeit találtuk. A 179. sír kísérőlelete egy bronz fülesgombból, valamint egy kör alakú vastárgyból (zablakarika?) állt.

A Kárpát-medencéből származó szőlőfürtdíszes függőket/fülbevalókat elsőként Szőke Béla gyűjtötte össze. Véleménye szerint a szőlőfürttel és két pár gyöngykoszorúval díszített fülbevaló (ezt tokaji vagy volhíniai típusnak is nevezik) a Vereckei-hágótól kiindulva főleg a Tisza mellékén és a Kisalföldön terjedt el a 10. század első két harmadában. A tárgytípus öntött utánzatait ugyanakkor elsősorban a Kárpát-medence déli felére lokalizálta, amelyek a kísérőleletek alapján a 10–11. század fordulójára keltezhetők.[431]

A szőlőfürtdíszes fülbevalókkal részletesebben Mesterházy Károly foglalkozott az ún. tokaji kincs revíziója kapcsán.[432] Véleménye szerint a magyar vonatkozású sírokban a Kárpát-medence területén a 10. század közepén, második felében jelent meg az ékszer, míg öntött másolataik, utánzataik a 10. század végére, 11. század elejére keltezhetők.[433]

A székesi temető két öntött példánya – véleményünk szerint – a 10. század utolsó harmadára, esetleg végére datálható, miután a temető olyan részén látott napvilágot, ami annak korábbi fázisához köthető.

Nyakperecek

A székesi temető 6 sírjából összesen 4 darab vékony (19., 58–59. és 214. sír) és 2 darab vastag (211. és 229. sír), réz alapú ötvözetből készített,[434] hurkos-kampós záródású nyakperec került elő. A vékony szálú nyakperecek vastagsága 0,2 és 0,4 cm között váltakozott, míg a két vastagabb szálú darab 0,6 cm volt. A huzalvastagság közötti különbségeket leszámítva a nyakperecek formájukat, kialakításukat és díszítésüket tekintve – egy kivételtől eltekintve – egyformák. A 214. sírból előkerült nyakperecet a kampós végén felfűzött karikák, míg hurkos végénél ugyancsak karikák és rövid dróttekercs díszítette.

Az életkor tekintetében megállapítható, hogy a 19. sír kivételével, amelyben egy 4-5 esztendős gyermek csontvázа nyugodott, mindegyik sírban fiatal, *juvenis*

[429] Gáll 2013, 658.
[430] Gáll–Gergely 2009, 60.
[431] Szőke 1962, 47.
[432] Mesterházy 1994, 211–230.
[433] Mesterházy 1994, 229.
[434] Két esetben a fémvizsgálat közel hasonló összetételű sárgaréz ötvözetet (a 19. sír nyakperece: 81,5% réz, 17,4% cink; a 229. sír nyakperece: 80,16% réz, 11,36% cink) mutatott ki.

és *adultus* korú nő feküdt. Temetőn belüli előkerülésük is viszonylag jól körülhatárolható. Az 58. és az 59. sír a temető északi felének középső részén, közvetlenül egymás szomszédságában helyezkedett el, míg a másik négy sír a temető délkeleti negyedében, egymáshoz szintén közel feküdt *[53. kép]*.

A Homokmégy-Székesen megfigyelt nyakpereces sírokra általában jellemző a leletgazdagság, a különböző ékszerek (karikaékszerek, gyűrűk, karperecek) együttes jelenléte. Ezeket figyelembe véve a temetőn belül a tárgytípus legkorábban a 10. század közepén, második felében jelent meg; ezt a horizontot képviseli a közvetlenül egymás mellett található 58. és 59. sír is. Mindkét temetkezésben a vékony huzalból sodrott nyakperec mellett a 10. századra keltezhető gyűrűtípusok, valamint az 58. sírban nyitott, míg az 59. sírban pödrött végű karikaékszer fordult elő. Ez utóbbi temetkezésben két, elhegyesedő végű huzalkarperec is előkerült, amelyek egyike kerek, míg a másik példány rombusz keresztmetszetű volt.[435] A következő időhorizontot a 19., 211. és 214. sírok alkotják, amelyek a temető délkeleti negyedének északi részén csoportosultak. Itt egyaránt megtalálható a vékony (19. és 214. sír) és vastag huzalból (211. sír) készített nyakperec is. A kísérőleletek között a nyitott karika mellett megjelenik az S-végű karika is. A sírok temetőn belüli helyzete és a leletanyaga alapján e három temetkezést a 10. század utolsó harmadára, végére keltezhetjük. A legkésőbbi torqeses temetkezés a 229. sír lehetett. Érdekessége a sírnak, hogy padmalyos kialakítású volt. A keltezés szempontjából a leglényegesebb melléklete a sírnak a poncolt díszű, kikerekedő végű, bronz lemezkarperec, amelyet a 11. század elejére keltezhetünk. Ezt megerősíti a sírból előkerült másik, sodrást utánzóan öntött állatfejes karperec is, amely szintén a 11. század elejére jellemző ékszertípus.

Gyöngyök

A székesi temető 12 temetkezésében összesen 42 db gyöngy került elő *[53. kép]*. Az egy-egy sírból származó darabok száma igen változó. Gyöngyök főként gyermekek (22., 85., 131., 152., 161. és 181. sír), illetve fiatal leányok (35. és 59. sír) sírjaiban fordultak elő, de két idősebb nő (160., 163. sír), valamint egy férfi (98. sír) temetkezésében is megfigyeltük őket. Előkerülési helyüket az alábbi táblázatban mutatjuk be:

Sír-szám	Nem	Életkor	Gyöngy típusa						Helye a sírban	Darab
			Üveggyöngy					Mészkő-gyöngy		
			hengeres testű, csurgatottan bordázott	gömb alakú	korong alakú	hasáb alakú	kása-gyöngy			
22.	gyermek	5-6 éves	x	x					az állkapocs mellett, valamint a mellkas jobb oldalán	2
35.	nő	12-14 éves	x	x	x	x	x	x	a csigolya mellett a bal oldalon	11
59.	nő	16-20 éves	x	x	x				a nyakon és a fejnél balra	9
85.	gyermek	6-7 éves			x				a koponya alatt	3
98.	férfi	50-59 éves							a betöltésből	1
131.	gyermek	*infans* I.			x				betöltésből	1
152.	gyermek	6-8 éves		x	x				az állkapocs bal oldalánál	4
160.	nő	50-59 éves			x				a koponya alatt	1
161.	gyermek	5-6 éves			x				a bal alkar belső oldaláról	1
163.	nő	*adultus*		x	x				az állkapocs alatt és annak bal oldaláról	4
172.	nincs váz	–					x		a betöltésből	2
181.	gyermek	1-2 éves			x				a koponya mellől	2

6. táblázat. Homokmégy-Székes: gyöngyök előfordulása, típusai

[435] Bár a rombusz keresztmetszetű karperec részben már a 10. század utolsó harmada, vége felé mutat, a sír környezetében található, s a korábbi időszakra keltezhető leletanyagot (tegez, veretek stb.) tartalmazó sírok jelenléte véleményünk szerint megengedi a 10. század közepére történő keltezést is.

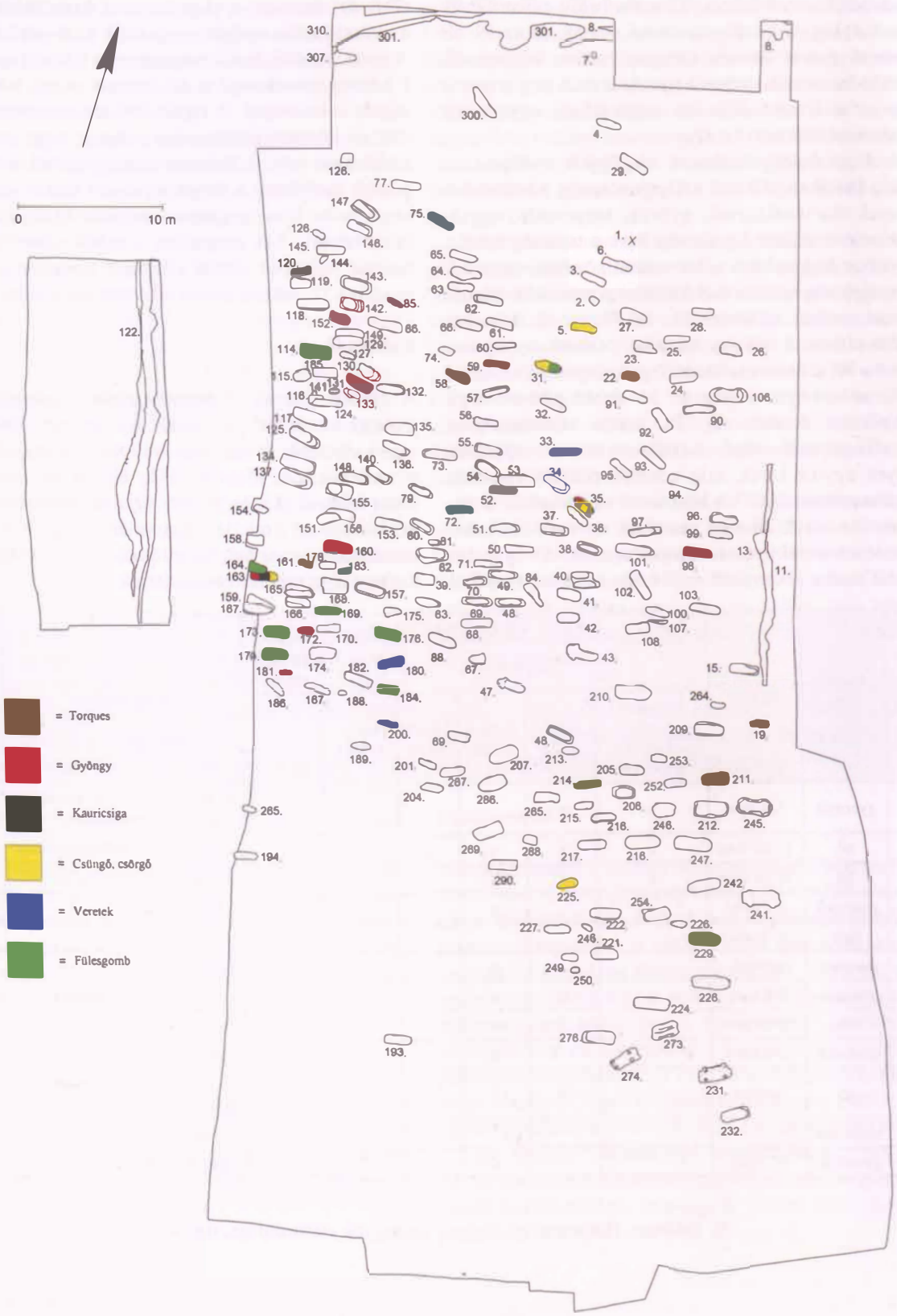

53. kép. Homokmégy-Székes: nyakperecet, gyöngyöt, valamint a ruházat díszítését és záródását biztosító tárgyakat tartalmazó sírok elhelyezkedése

Az esetek többségében megállapítható, hogy síron belül kis darabszámban, a koponya, illetve az állkapocs alól, vagy annak közvetlen környékéről, többnyire egy kupacban láttak napvilágot. Néhány sírban a gyöngyök között fülesgombok (22., 35.), bronzpántok (22., 35.), csüngők (35.) és egyéb veretek (22., 35.) is előkerültek. Ezen esetekben a gyöngyök nyakláncra történő felfűzését kizárhatjuk, mivel egyik sírban sem mutatkoztak egyenletes eloszlásban a nyak körül, illetve darabszámukat tekintve sem bizonyultak elegendőnek egy nyaklánc feldíszítésére. Ezt az elgondolást tovább erősíti az 59. sír, ahol az elhunyt nyakában egy nyakperec is volt, a gyöngyök pedig csak a koponya jobb oldalán egy jól körülhatárolható területen fordultak elő. Ezeket figyelembe véve a székesi temetőben előkerült gyöngyök, valamint a gyöngyök közé fűzött egyéb tárgyak nagy valószínűség szerint az elhunytak hajfonatát díszítették.[436] E díszítés módjára legjobb példa a 35. sírban nyugvó 12-14 éves fiatal leánynál megfigyeltek. A jobb kulcscsont és részben a kimozdult bordacsont alatt egy sorban felfűzve helyezkedtek el a gyöngyök, amelyek eredetileg a hajfonatba font szalagot díszíthették. A gyöngysor végén egy nagyjából kerek területet körülhatároló csomóban gyöngyök, fülesgombok követték egymást, amit egy nagyméretű veret, illetve egy csiszolt állatcsont zárt *[36. tábla]*. Minden bizonnyal ez a rész jelentette a hajfonat végét, amit körbekötve a leginkább díszítettek. Hasonló figyelhető meg az 59. sírban, ahol a koponya jobb oldalán, illetve részben alatta fordultak elő látszólag rendszertelen helyzetben a gyöngyök *[46. tábla]*. Jobban szemügyre véve ugyanakkor itt is rekonstruálható a haj közé font szalag, amelyre a gyöngyöket felvarrták, felfűzték. A sír érdekessége, hogy a gyöngysor végén egy pödrött végű karika volt, ami szintén a varkocsot foghatta össze.

Több sírban megfigyelhető volt, hogy a gyöngyök valamilyen apró vastárggyal együtt, azokkal gyakran összetapadva kerültek elő (22., 59., 181. sír), míg a 152. sír gyöngyei közvetlen közelében egy deformálódott bronztű feküdt. Ezekben az esetekben is feltételezhető, hogy a megfigyeltek a hajviselettel állnak összefüggésben (valamiféle hajtű, vagy a szalagok és a haj összetűzését biztosító tű, egyfajta kontytű?).[437]

Az előkerült gyöngyök mindegyike – egy mészkőgyöngy kivételével – üvegből készült. Formájuk alapján az alábbi típusokat különíthetjük el:

1. Hengeres testű, csurgatottan bordázott üveggyöngyök. A 22. és 35. sírban fekete és barnásvörös változatban fordultak elő, amelyeknek spirálisan vagy zegzugvonalban rácsurgatott domború bordázatuk világoszöld, fehér színű volt. A gyöngytípus viszonylag ritkán fordul elő a rangosabb temetkezésekben,[438] gyakoribb azonban a nagy sírszámú köznépi temetőkben.[439] Viseletét a Kárpát-medencei magyarság körében elsősorban a 10. századra keltezhetjük, amit megerősít a Homokmégyen előkerült példányok keltezése is. De előfordulnak a 11. század elején is. A 22. sír szíjelosztója, nyitott végű karikaékszerei, valamint hegyesedő végű, kerek metszetű huzalkarperecei egyértelműen a 10. századra jellemző ékszerek. A 35. sírban, ami az előbbi sír közelében, attól kissé délnyugatra került elő, pödrött végű karika látott napvilágot, ami eredményeként a sírt a 10. század második felére, a 960–980-as évekre keltezhetjük.

2. Henger alakú, érdes felületű, csurgatás nélküli gyöngyök. Az 59. sírból került elő egy darab barnásvörös színű példány. Viselete az előbbi típushoz hasonlóan a 10. századra keltezhető.

3. Korong alakú, érdes felületű üveggyöngy. Homokmégy-Székesen a legkedveltebb gyöngytípus. A gyöngyös sírok többségében (35., 59., 85., 131., 152., 160–161., 163., 181. sír) megtalálható vörös, sárgásvörös, barnásvörös, barna, szürkésbarna és szürkésfekete színekben egyaránt. Egyszerű kialakításuk következtében széles körben elterjedt gyöngytípus, amely a szarmatáknál, avaroknál stb. éppúgy megtalálható, mint a Kárpát-medencét megszálló magyarság hagyatékában. Datáló értéke nincs, egyaránt előfordul a 10–11. században.

4. Nyomott vagy lapított gömb alakú gyöngyök. A 22., 35., 59., 152. és 163. sírokból vörös, szürkésfehér és szürkésbarna színekben láttak napvilágot. Szintén általános gyöngytípus, használata a 10–11. században egyaránt megfigyelhető.

436 A gyöngyöket, mint a hajfonat díszeit Szőke Béla Miklós és Vándor László vizsgálta részletesebben (vö. Szőke–Vándor 1987, 66–67).

437 Ugyanakkor felmerült annak lehetősége is, hogy a gyöngyök a szerves anyagból készült tűtartót díszítették; bár nem nagyon ismerünk hasonlót a 10–11. századi Kárpát-medencei leletanyagban.

438 Kenézlő-Fazekaszug (Fettich 1931, 65. kép 11), Szarvas-Tessedik Sámuel utca 4–5. sír (Langó 2000a, 301, 8. kép 9, 12, 14, 17); Tiszaeszlár-Dióskerti tábla I. sír (Tóth 2014, 53. tábla).

439 Csongrád-Vendelhalom 28. sír (Párducz–Tari 1939, I. tábla 50); Kecskemét-Cédulaházi domb (Kada 1896, XII. tábla 5–12); Püspökladány-Eperjesvölgy 17. (Nepper 2002, 133. tábla 7), 95. (Nepper 2002, 157. tábla 3), 528. sír (Nepper 2002, 214. tábla 9); Sárrétudvari-Hízóföld 61. (Nepper 2002, 241. tábla 1), 118. (Nepper 2002, 272. tábla 3, 274. tábla), 134. (Nepper 2002, 280. tábla 6), 163. (Nepper 2002, 290. tábla 9), és 167. sír (Nepper 2002, 292. tábla 5); Székesfehérvár-Demkóhegy 10. (Bakay 1965–1966, XX. *Taf.* 4), 24. sír (Bakay 1965–1966, XXV. *Taf.* 1); Szentes-Szentlászló 8. (Széll 1941, II. tábla B 1), 18. (Széll 1941, I. tábla A 5), 63. (Széll 1941, V. tábla A 9), 75. (Széll 1941, VI. tábla A 19), 76. (Széll 1941, VI. tábla B 1), 90. sír (Széll 1941, VII. tábla B 23).

5. Hosszúkás, hasáb alakú üveggyöngyök. A 35. sírból egy sötétkék színű példány képviseli a típust, amit a 10. század második felére datálhatunk.
6. Apró, nyomott gömb alakú, világos színű kásagyöngyök. Két sírban figyeltünk meg ilyen gyöngyöt (35. és 172. sír). Viseletük egyaránt előfordul úgy a 10., mint a 11. században.

Kauricsigák

Kauricsigát két sírban, a 120/A. és a 163. temetkezésben találtunk *[53. kép]*. Előbbiben egy 2-3 éves gyermek, míg az utóbbiban egy *adultus* korú nő csontváza nyugodott. A 120/A. sírból összesen 4 darab kauri látott napvilágot, kettő közvetlen a koponya két oldaláról, további kettő pedig a két medencelapát feletti, bolygatott részből. Bár a koponya mellől előkerült darabok körül nem volt megfigyelhető karikaékszer, helyzetük alapján felmerül, hogy eredetileg fülbevaló díszei is lehettek. Ugyanakkor a további példányok síron belüli előfordulása inkább abba az irányba mutat, hogy azok a ruhára felvart díszítményként funkcionáltak. A 163. sírból származó 8 darab pénzkauri az elhunyt mellkasának alsó részén, közvetlenül a könyökben behajlított jobb alkar belső oldalán, azzal párhuzamosan, illetve attól kissé távolabb két sort alkotva (soronként 4-4 kauri) helyezkedett el. A 8 példányból 7 darab maradt meg, amelyek mindegyikének fejrészét bereszelték és áttörték a felrögzítés céljából. A sírban megfigyelt helyzetük alapján valamilyen ruhadarab nyitott részének két szélére, egy-egy sorban varrták fel azokat.[440]

A 10–11. században előforduló kauricsigákkal részletesen Kovács László foglalkozott, aki Radócz Gyula geológus és csigaszakértő segítségével megállapította, hogy a korszak sírjaiba főként gyűrűs- és pénzkaurik kerültek. Ezek a fajok nem a Kárpát-medence területén is meglévő fosszilis leletekből kerültek a sírokba, hanem Vörös-tengerből vagy az Indiai-óceánból származnak.[441]

Csüngők

Két sírból került elő égett, deformálódott csontcsüngő *[53. kép]*. Az 5. sírban nyugvó *senium* korú, euro-mongolid (urali) embertani típusba tartozó nő apró bronzfoglalatban zöldre kalcinálódott, csiszolt, átfúrt csontcsüngője az állkapocs alatt, a koponya bal oldali alsó felében került elő. Miután a csüngő a két darabra tört, nyitott végű bronzkarikán feküdt, valószínűsíthető, hogy eredetileg a varkocskarikaként vagy fülbevalóként funkcionáló karikaékszerre volt felhúzva. A 35. sírban fekvő 14-15 éves fiatal leány jobb kulcscsontja alatt, a gerincoszlop jobb oldalán, fülesgombok és különböző típusú gyöngyök között helyezkedett el a szintén zöldre kalcinálódott, átfúrt csontcsüngő.

A fentieken kívül egy esetben fordult elő másodlagosan felhasznált tárgy csüngőként való használata. A 35. sírban a csontcsüngő mellett egy vastagabb bronzlemezből préselt, félgömb alakú veret feküdt, amelynek külső felületén aranyozás és szövetminta nyomai figyelhetőek meg. A veret belsejében a deformálódott, nagyméretű visszahajlított szegecs a szalagra, esetleg madzagra történő felvarrást vagy felfűzést szolgálta. A tárgy leginkább a kora avar kori lószerszámveretekhez hasonlít. Különbség csak abban van, hogy a hátoldalon található szegecs mérete jóval nagyobb, mint az avar veretek rögzítésére szolgáló szegecsek mérete. Ez azonban adódhat abból is, hogy a honfoglalók által összeszedett, korábbi avar kori tárgyat saját felhasználásukra kissé átalakították.

E bajelhárító szerepű állatcsontokat, fogakat többségükben nyakláncra fűzve vagy övre akasztva, átfúrva vagy keretbe foglalva amulettként viselték,[442] de néhány esetben az is megfigyelhető, hogy karikaékszerre felfűzve a hajfonatban vagy fülben hordták.[443] Általában közrendű nők vagy gyermekek temetkezéseiben találhatók meg,[444] de olykor előfordul előkelőbbek sírjaiban is.[445] A székesi temetőben feltárt csontamulettekhez hasonló tárgyak számos, hasonló korú Kárpát-medencei temetőből ismertek. Ilyen funkcióra kutya-, ló-, szarvasmarha-, szarvas-, róka-, farkasfogat, medve- és vadkanagyart, vadlúd, házilúd, pusztai ölyv szárnycsontját, nyúl lábközépcsontját, farkas lábtőcsontját, hal csigolyáinak fűzérét használták eddigi ismereteink szerint.[446] A csontdarabkák amulettként való viselete a keleti népek ún. ongon-kultuszával magyarázható. A szibériai ongonkul-

[440] Két lehetőség is felmerül a ruha tekintetében. Az egyik esetben feltételezzük, hogy az elhunyt a sírba helyezés során viselte a kaurik által jelzett ruhadarabot és akkor valamiféle szélesebb textilövet (?) rekonstrálhatunk, amelynek széleit díszítették. A másik esetben feltételezzük, hogy az elhunytra a temetés alkalmával rátették egyik kedvenc ruhadarabját, amelynek nyitott részének két szélét díszítették a kaurikkal.

[441] Kovács 1999, 67.

[442] Dienes 1972, 52.

[443] Utóbbiak viseletére jó példa a székesi temető 5. és 35. sírjából származó csüngő, de hasonló fordult elő Körösszegapáti-Pállapály temető egyik sírjában is, ahol a karikaékszeren két darab üveggyöngy és egy szabálytalan alakú, bőrből készült amulett volt felfűzve (Nepper 1996, 240).

[444] Dienes 1972, 52; Gallina 1998b, 81.

[445] Istvánovits 2003, 297.

[446] Pásztor ongonnak tartható juh- és lócsontrészecskék kerültek elő Szarvasról és Magyarhomorogról (Dienes 1972, 52–53), kutya szemfoga Csanytelek-Dilitor 57. sírjából (Széll 1941, 252, 254; Kovács 1992, 69. jegyzet), Vésztő-Kótpuszta 3. sírjából (Kovács 1992, 69. jegyzet), Csongrádról (Dienes 1972, 51–52, 79), Oroszlámos-vasútállomásról (Kovács 1992, 39, 14. jegyzet), szarvas felső szemfoga Székesfehérvár-Demkóhegy 12. sírjából (Kovács 1992, 69. jegyzet), Tímár-Béke Tsz. major I. temető 8. sírjából (Kovács 1988, 126, 131, 5. kép 5d),

tusz lényege, hogy az állat lelke elválhat testi burkától és külön életet élhet meghatározott maradványaiban. Voltak vadász, pásztor, gyógyító talizmánul szolgáló ongonok. Jelentős részüknek termékenységvarázsló, könnyű szülést elősegítő szerepe lehetett.[447] Ennek háttere a tulajdonosának a viselt állatcsont tulajdonosának védőerejébe, bajelhárító hatásába vetett hit volt. Képzeteik szerint a megjelenített állatalakban tanyát vert az általa felidézett szellem és állandó jelenlétével védelmet nyújtott viselőjének. Az állat alakú szellemlények tisztelete a totemisztikus képzetek korába nyúlik vissza, a honfoglalás korában azonban már csak töredékekben élő hit volt. A nemzetségi, családi totemállatban, állatősben való hitet jelentette. Ez a totemállat – viselője tudatában – segítő szellemként működött.[448]

Csörgők

Három temetkezésből került elő csörgő *[53. kép]*. A temető északi felében található 31. sírban 22-24 éves fiatal nő csontvázа nyugodott, akinek az állkapcsa alatt, a nyakcsigolyáitól balra feküdt a két félből összeforrasztott, ónozott bronzból készült csörgő. A 163. sírban eltemetett *adultus* korú nő mellkasának bal alsó részén helyezkedett el a körte alakú bronzcsörgő, míg a 225. sír 10-14 éves halottjának nyakcsigolyáinak jobb oldaláról került elő a kúp alakú, bronzból öntött, felületén valószínűleg ónozott csörgő. Az előbbi sír a temető nyugati szélén, utóbbi a déli részén feküdt.

A köznépi temetők jellegzetes leletanyagához tartozó csörgőket többnyire gyermekek és fiatal nők viselték. Az esetek többségében a nyak körül kerülnek elő, ami utal, hogy főként nyakláncra felfűzve hordták.[449]

Gombok

A temető 17 sírjának leletanyagában fordult elő összesen 20 darab gomb *[7. táblázat]*; ezeket kialakításuk alapján két típusra lehet elkülöníteni. Kisebb számban kerültek elő öntött félgombok (22., 31. és 164. sír), míg a bronzból öntött, tömör fülesgombok (35., 52., 72., 75., 114., 161., 169., 173., 176., 179., 183–184., 214., 229. sír) jóval nagyobb mennyiségben fordultak elő. Mindkét típusban találunk díszített darabokat is. Az esetek többségében síronként egy darab gomb volt, mindössze két temetkezésből, a 35. (3 db) és a 75. sírból (2 db) került elő több példányban a tárgytípus.

Sírszám	Nem	Életkor	Gomb típusa		Helye a sírban	Darab
			füles félgomb	tömör fülesgomb		
22.	gyermek	5-6 éves	x		a jobb oldali bordák mellett	1
31.	nő	23-25 éves	x		az áll alatt	1
35.	fiatal leány	14-15		x	a nyakon	3
52.	férfi	40-45 éves		x	a betöltésből	1
72.	nő	23-25 éves		x	a bal kulcscsont mellett, a lapockán	1
75.	nő	40-45 éves		x	a keresztcsonton	2
114.	nő	30-35 éves		x	a bal alkar belső oldalán	1
161.	gyermek	5-6 éves		x	a mellkas bal oldalán	1
164.		felnőtt	x		a betöltésből	1
169.	fiú	16-18 éves		x	a kulcscsontok között	1
173.	nő	felnőtt		x	a szegycsonton	1
176.	gyermek	7-8 éves		x	a szegycsonton	1

Nagytarcsa-Temető u. 5. szám alatti lelőhelyről (Kovács 1985, 125–126, 1. kép 2; Kovács 1992, 69. jegyzet), rókafog Ibrány-Esbó-halom 197/a. sírjából (Istvánovits 1996, 148; Istvánovits 2003, 296–297), farkasfog Tiszavasvári Nagy Gyepáros 9. sírjából (Nepper 1996a, 200), medveagyar Szob-Vendelin 7. sírjából (Bakay 1978, 56), vadkanagyar Szob-Kiserdő 60. sírjából (Bakay 1978, 29–33), farkas lábtőcsontja Tiszaroffról (Dienes 1972, 51–52, 79), nyúl *astragalos*a Püspökladány-Eperjesvölgy 146. és 450., valamint Sárrétudvari-Hízóföld 127. sírjából (Nepper 2002, 218, 356), nyúl lábközépcsontja Kiszombor E. 1. sírjából (Dienes 1972, 51–52, 79), vadliba szárnycsontja Kiszombor B. 269. sírjából (Dienes 1972, 51–52, 79), vad- vagy házilúd szárnycsontja Kiszombor E. 1. sírjából (Dienes 1972, 51–52, 79) és Sárrétudvari-Hízóföld 193. sírjából (Nepper 2002, 356), pusztai ölyv szárnycsontja Kiszombor E. 37. sírjából (Dienes 1972, 51–52, 79). Meghatározatlan állatfogak láttak napvilágot Pilinyből (Hampel 1900, 519), Letkés-Téglaégető 68. sírjából (Bakay 1978, 86–87), Majs-Udvari rétek 456. és 829. sírjából (Kiss 1983, 106, 132, 74. ábra 15, 37. tábla, 77. tábla).

447 Dienes 1972, 52–53.

448 E jelenség számos eurázsiai népnél fellelhető. Példaként említhetők a mongolok, akiknél ez nagyon eleven és az egész közösséget meghatározó, külső jegyekben is élő hit volt, még a magyar honfoglalás ideje után is (Ivanics 2001, 161–172).

449 Kovács 1988, 149–151.

Sírszám	Nem	Életkor	Gomb típusa		Helye a sírban	Darab
			füles félgomb	tömör fülesgomb		
179.	gyermek	7-8 éves		x	a szegycsonton	1
183.	gyermek	2-3 éves		x	az állkapocs bal oldalánál	1
184.	gyermek			x	a mellkas bal oldalán	1
214.	nő	18-20 éves		x	az áll alatt	1
229.	nő	25-30 éves		x	a mellkas jobb oldalán	1

7. táblázat. Homokmégy-Székes: gombok előfordulása, típusai

Leggyakrabban gyermek (22., 161., 176., 179., 183. és 184. sír), továbbá egy-egy fiatal leány (35. sír) és fiú (169. sír) temetkezésében, illetve női (7., 31., 72., 75., 114., 173., 214. és 229. sír) sírokban fordult elő, míg felnőtt férfi temetkezésében mindössze egy esetben (52. sír) figyeltük meg. További egy esetben (164. sír), a bolygatottság miatt a sírban fekvő váz nemét nem lehetett megállapítani.

A gombok többsége – síron belüli elhelyezkedésük alapján – a viselet részeként az egykori ruha záródását biztosította, kisebb részük azonban a varkocsdíszre felvarrva/felfűzve ékszerként is funkcionálhatott (pl. 22. és 35. sír). A székesi temető sírjaiban leggyakrabban a mellkas középső részén vagy attól valamelyik irányba kissé elcsúszva látott napvilágot (161., 169., 173., 176., 179., 184., 229. sír), ami az egykori ruha kivágására, illetve záródására utalhat. Ezen esetekben a ruha középen gombolódott. A két ingnyakveretes sírból (72. és 183. sír) mindkét esetben a váz bal oldaláról (a lapocka tájékáról, illetve az állkapocs bal oldala mellől) került elő a gomb, a veretsortól kissé távol*abb*. Ezen esetekben a vállon történhetett a gombolás. A gombok helyzetét illetően egyedi a 75. sír, miután a két fülesgomb a keresztcsontnál, közvetlenül az övet vagy tarsolyt díszítő ezüstveret mellett feküdt. Két gyermeksírban (22. és 35. sír) merült fel a fülesgombok ékszerként történő alkalmazásának lehetősége, amikor is gyöngyökkel, különböző pántokkal és veretekkel együttesen fordultak elő. A 35. sírban gyanítható, hogy eredetileg a hajjal összefont szalagot díszítették az egy kupacban talált tárgyak. Néhány esetben (52., 164., 214. sír) a bolygatások következtében nem lehetett meghatározni a gombok síron belüli helyzetét.

A gombot tartalmazó sírok a temető északi felében, annak is inkább a nyugati részén sűrűsödtek *[53. kép]*. Ezen a területen egy jól körülhatárolható csoportosulást alkot a 161., 164., 169., 173., 176., 179., 183. és a 184. sír. A temető középső részén, a közvetlenül egymás közelében található 35., 52. és 72. sír, valamint a tőlük nem túl messze fekvő 22. és 31. sír egy másik, kissé lazább csoportosulást mutat. E csoporttól nyugatra, északnyugatra helyezkedett el a 114. és a 75. temetkezés. A délkeleti negyedben mindössze két érintett sír, a 214. és a 229. került elő. Összességében tehát elmondhatjuk, hogy a gombok használata a székesi temető kapcsán elsősorban a 10. századi temetkezésekben fordult elő, a 10. század végére, 11. század elejére keltezhető temetőrészben két kivételtől eltekintve hiányzott.

Ruhaveretek

Ruhaveret összesen 6 sírban (33., 72., 75., 180., 183. és 200. sír) fordult elő, amelyek mindegyike a temető északi felében, annak középső harmadában helyezkedett el *[53. kép]*. A sírok többségében nő (72., 75., 180. és 200. sír), egy esetben férfi (33. sír); egy továbbiban (183. sír) pedig gyermek csontváza nyugodott. Két esetben a veretek az ingnyak díszítésére szolgáltak (72., 183. sír), további két sírban bár az ingnyakveretekhez hasonló kerek veretek kerültek elő (180. és 200. sír), helyzetük alapján egyértelműen nem határozható meg azok viseleti módja. Egy sírban szögletes alakú (75. sír), egy további temetkezésben pedig korong alakú veret (33. sír) volt.

Az ingnyakat díszítő csüngős és kerek veretek

A 72. sírban nyugvó 23-25 éves[450] nő mellkasának felső részén, két sorban, félköríves helyzetbe rendeződve összesen 24 darab veret volt *[54. tábla]*, amelyeket mind formai, mind pedig díszítés szerint több típusra különíthetünk el. Bár a sír bolygatatlan volt, néhány veret azonban kimozdult eredeti helyzetéből,[451] ami el-

[450] A sírban nyugvó női csontváz az előzetes közlés során tévesen, idős nőként került meghatározásra (vö. Gallina–Hajdrik 1998, 148; Hajdrik 1998, 89).

[451] Ilyen többek között a 2/1. számú záróveret, amely kissé a külső ív irányába csúszott el; a 2/6. számú veret, amely valószínűleg a 2/2. veret felső, kerek tagja; illetve a 2/22. számú kerek veret, amely talán a 2/13. veret mellől mozdult el, s a 2/15. csüngős ingnyakdísz belső íven található párja lehetett.

sősorban a szerves anyagok természetes bomlási folyamatával, másodsorban a földben élő kisállatok mozgása során történő kisebb mérvű bolygatással magyarázható. Ezek ellenére az ásatáson tett megfigyelések alapján lehetőség nyílt az elhunyt viseletének rekonstruálására.[452]

A veretsor két szélét egy-egy stilizált madárfejet (baglyot) ábrázoló veret zárta le. Ezek a díszítmények valószínűleg a két veretsor közötti részre, esetleg a belső veretsor végére kerültek felvarrásra. Miután mindkét tárgy azonos helyzetben feküdt, feltételezhető, hogy az egyik példány kissé elmozdult eredeti helyzetéből. Az ingnyak belső ívét kerek alakú veretek díszítették, amelyek díszítésük alapján két típusra különíthetők el. A sárgarézből készült darabok többsége (11-ből 9) koncentrikus díszítésű, közepén kiemelkedő, árkolással tagolt. A mélyedésekben jól megmaradtak az ónozás nyomai, amelyek tovább hangsúlyozzák a veretek domború kialakítását. Két veret (a 2/12. és a 2/22. számú) díszítése kisebb mértékben eltért az előbbiektől.[453] Ezek szintén sárgarézből készültek, felületükön ugyanakkor nem látható ónozás, illetve a koncentrikus díszű veretek közepén kiemelkedő részt gyöngysor keretezi. Mindegyik kerek veretre jellemző, hogy erősen kopott. Néhány esetében (pl. 2/11. vagy 2/20. veret) jól látható, hogy eredetileg csüngős ingnyakveret felső tagjaként funkcionáltak. Felerősítésük a hátoldalon található apró szalagfülek segítségével történt, illetve ezek sérülése után a fül mellé fúrt lyukon keresztül varrták fel őket. Az alsó sort megnyúlt csüngőtagú csüngős ingnyakveretek díszítették, amelyek a kerek példányokhoz hasonlóan szintén két típusra oszthatók. A csüngős veretek felső, sárgarézből készített tagja a kerek veretekkel megegyezően koncentrikus díszítésű, közepén kiemelkedő, árkolással tagolt típus volt, amelyeket ónozással hangsúlyoztak. A veretek többségének csepp alakú alsó tagja bronzból készült,[454] amelyből lefelé egy hármas levélcsokrot formázó nyúlvány ágazik ki. A veretek közepét díszítő, szív alakú kiemelkedést gyöngysor keretezi. Felületüket szürke színű bevonat borítja, amely a fémvizsgálat alapján, a veret alapanyagához hasonlóan, nagy óntartalmú bronz. A csüngős veretek között találunk két sárgarézből készített példányt (2/2. és 2/23.) is, amelyek az alsó veretsor két szélén helyezkedtek el. Ezek díszítése eltér a többi veretétől, miután felületüket a középvonalban egy egyenes kiemelkedés osztja két félre,[455] amelyet mindkét oldalon ívelt, végükön egymásba futó kiemelkedések tagolnak.

Összességében a veretek elhelyezkedéséből, valamint a bal kulcscsontnál található fülesgomb helyzetéből egy, a ball vállnál záródó, ívelt nyakkivágású inget rekonstruálhatunk, amelynek nyakrészét két sorban veretekkel díszítették. A felső sorba 11 darab kerek alakú, míg az alsó sorba szintén 11 darab, de kéttagú csüngős veret került felvarrásra.[456] A két záróveret, amelyek közül az egyik kissé elcsúszva került elő, vagy a két veretsor közötti részre felvarrt mindkét sort, vagy pedig az analógiákban is megfigyelt belső sort zárta le.[457]

A 72. sírhoz hasonlóan a 183. sírban nyugvó 2-3 éves gyermek temetkezéséből előkerült veretek is az ingnyak díszítését szolgálták. Az elhunyt nyaka körül, közvetlenül a kulcscsontok belső oldalán, részben az alsó állkapocs alatt, egy sorban, egy egytagú, kerek veret és további három darab csüngős ingnyakveret feküdt *[87. tábla]*. Mind a kerek veret, mind pedig a csüngős veretek típusát illetően megegyezett a 72. sírban található kisebb számban előforduló veretek típusaival. Alapanyagukat tekintve is egységes képet mutatnak: mindegyik sárgarézből készült. Az ing záródása is hasonlatos a 72. sírban megfigyeltekkel, miután a gyermek állkapcsának bal oldalánál, a bal oldali utolsó verettől kissé távolabb került elő egy gomba alakú, ónozott bronz fülesgomb.

A 183. sír kerek ingnyakveretével megegyező veret *[86. tábla]* került elő a 180. sírba eltemetett 20-22 éves nő jobb kulcscsontjának külső részén, a felkarcsont fejrésze és a lapockacsont mellett. Miután a sírból csak ez az egy darab veret került felszínre, illetve közvetlenül annak szomszédságából egy vastag sárgaréz huzalból hajlított, csepp alakú, nyitott végű karika vált ismertté, funkcióját tekintve valószínűleg a hajfonatba belefont szalagra lehetett felvarrva.

A fentebbi sírokban megfigyelt veretektől díszítésében eltérő, kerek alakú veret *[90. tábla]* került elő a 200. sírban nyugvó, *senium* korú nő keresztcsontja alól, a csontváz felszedése során. A félgömb alakú, réz alapú ötvözetből/rosszezüstből (?) készített veret közepén apró, kerek dudor emelkedik ki, amelyet négy sugárirányú bordákkal tagolt spirális vesz körül. A belső, díszített mezőt kettős gyöngysor keretezi, külső pereme

452 Ez már részben az ásatás előzetes közleményében megtörtént (lásd: Gallina–Hajdrik 1998, 158–159; Hajdrik 1998, 91–94).

453 A két veret közül a 2/12. számú a jobb oldalról indulva az 5. számú, míg az eredeti helyéről kimozdult 2/22. veret valószínűleg a bal oldalról számítva szintén az 5. veret lehetett. A kettő között volt még egy veret, amely biztosította az ingnyakra felvarrt díszítmények szimmetriáját.

454 Az előzetes közlemények során még nem állt rendelkezésünkre a tárgyakon végzett fémvizsgálatok eredménye, ezért a veretek ott még ezüstként szerepeltek (vö. Gallina–Hajdrik 1998, 148–149; Hajdrik 1998, 89–90, 92).

455 Bálint Csanád tojásfüzérként, illetve lécként határozta meg e díszítést (Bálint 1991, 123).

456 Hajdrik Gabriella a belső ívre 10 veretet, míg a külső ívre 12 csüngős veretet rekonstruált (Hajdrik 1998, 91, I. tábla; a veretek ugyanilyen sorrendben történő ábrázolása: Gallina–Hajdrik 1998, III–IV. tábla). Az eltérés oka, hogy a veretek kiterített rajzáról kimaradt a 2/22. számú (a közlésben a 29. számon szereplő) kerek veret, illetve a 2/6. számú (13) veretet nem a 2/2. (7) csüngős veret felső tagjának, hanem egy különálló csüngős veretnek határoztuk meg.

457 Kürti 1996, 4. kép; Kürti 2001, 13. kép.

erősen töredékes. A veret pontos funkciója nem ismert, síron belüli helyzete alapján valószínűleg ruhára vagy textilövre lehetett felvarrva. Ehhez hasonló veretek kerültek elő Szegvár-Oromdűlő 426. sírjából, azzal a különbséggel, hogy ott egy teljes készlet feküdt az elhunyt nyaka körül.[458]

A 201. sírban a csontokon található patina okozta elszíneződések alapján számolhatunk ruhaveret (valószínűleg ingnyakveret) egykori meglétével. A női váz állkapcsának jobb oldalán, az atlaszon, valamint a bordákon több helyen zöld elszíneződések figyelhetők meg. A sírból ugyanakkor a két karperecen és a gyűrűn kívül nem került elő egyéb lelet.

A csüngős ingnyakveretek összegyűjtését, valamint forma és díszítés szerinti csoportosítását Bálint Csanád végezte el.[459] A székesi sírokban kisebb mennyiségben (a 72. sírban 2 db, a 183. sírban 3 db) előforduló példányok az Ia típushoz tartoznak,[460] amelyek az elterjedési térkép szerint teljesen hiányoztak a Duna–Tisza közéről. Leginkább a Tisza mentén, annak bal partján sűrűsödnek, de a Dunántúlon és a Dunától északra is előfordulnak néhány lelőhelyen.[461] A 72. sírból nagyobb mennyiségben előkerült csüngős veretek a Bálint Csanád-féle tipológia Ie csoportjába tartoznak.[462] Elsősorban a Tisza völgyének középső szakaszán, valamint a Duna mentén, az Ipoly és a Vág közötti területen csoportosulnak, de kisebb mennyiségben előfordulnak a Duna–Tisza közén, a Felső-Tisza vidékén, a Marostól délre, valamint a Dunántúl bizonyos részein is.[463] A székesiekkel teljesen megegyező díszű ugyanakkor nem található a közöltek között.[464]

Négyzet alakú ezüstveret

A 75. sír *maturus* korú (40-45 éves),[465] mongoloid embertani típusba tartozó női sírjából került elő egy 2,2×2,3 cm méretű, négyzet alakú, aranyozott ezüstveret *[60. tábla]*, amely az alsó csigolya felett, hátlappal felfelé, közvetlenül két fülesgomb szomszédságában helyezkedett el. A veret közepén 0,4×0,5 cm átmérőjű, kissé kiemelkedő lyuk található, amelyben eredetileg valamilyen kőberakás lehetett. Közvetlenül az övveret alatt szerves anyag fekete elszíneződése maradt meg az utolsó ágyékcsigolyán.

A sírból előkerült veret eredeti funkciójával és viseletével kapcsolatban Gallina Zsolt és Hajdrik Gabriella több lehetőséget is felvázolt.[466] Véleményük szerint a hátoldalon található négy kis fül következtében a veret bőrre történő rögzítése kizárható, azt csak valamilyen ruhára (kaftán) vagy textilövre, esetleg vászontarsolyra varrhatták fel.[467] A tárgy sírban megfigyelt helyzete, illetve az a tény, hogy egyetlen veret volt a sírban, leginkább az öv irányába vezet minket. Ezt megerősíti a veret közvetlen közeléből származó két fülesgomb is, ami a textilöv összegombolásában játszhatott szerepet. Bár egyértelműen nem vethetjük el azt sem, hogy a felsőruházatot díszítette, de a párhuzamok alapján ez esetben több veretnek kellett volna a sírban lennie. Legkisebb esélye talán annak volt, hogy tarsolydíszként funkcionált.

A veret legközelebbi párhuzamait a székesi temető közvetlen környezetéből is ismerjük Dunavecse-Fehéregyházáról[468] és Öregcsertő-Csornapusztáról (lásd lentebb).

A négyzetes veretek részletes felgyűjtését és elemzését Horváth Ciprián végezte el.[469] Véleménye szerint a sírokban változatos mennyiségben előforduló (1–2 darabtól a 11–13 darabos készletig), gyakran síron belül is eltérő típusú vereteket egyaránt alkalmazhatták a felsőruházat díszítésére (főként, amikor párosával, sorba rendeződve láttak napvilágot), ruhára erősítve, illetve tarsolyt vagy lószerszámot díszítve.[470] A vereteket – mintázatuk alapján – 6 típusra különítette el, amelyek közül a Homokmégy-Székesen található példányt a 4. típusba[471] lehet sorolni.[472] Időrendjüket vizsgálva

[458] Bende–Lőrinczy 1997, 230–232, 15–16. kép.

[459] Bálint 1991, 121–136.

[460] A verettípus lelőhelyeit lásd: Bálint 1991, 231. jegyzet és *Taf.* XXXVI, 1–24. A lelettípus újabb előfordulásai: Ikervár-Virág utca 116. (Kiss 2000, 48. tábla) és 117. sír (Kiss 2000, 45. tábla); Püspökladány-Eperjesvölgy 48. sír (Nepper 2002, 142. tábla), 146. sír (Nepper 2002, 174. tábla); Várpalota-Semmelweis utca 13. sír (Perémi 2001, 21. ábra).

[461] Bálint 1991, *Taf.* XLIII, 1.

[462] A párhuzamként tekinthető lelőhelyek listáját lásd: Bálint 1991, 235. jegyzet és *Taf.* XXXIX, 1–27.

[463] Bálint 1991, *Taf.* XLIII, 5.

[464] A közölt rajzok alapján a típusba tartozó veretek alsó tagjának díszítése meglehetősen változatosnak mutatkozik, szinte nincs két egyforma közöttük (vö. Bálint 1991, *Taf.* XXXIX, 1–27).

[465] A sírban nyugvó női csontváz – az előzetes közlés során tévesen – fiatal leányként került meghatározásra (vö. Gallina–Hajdrik 1998, 150; Hajdrik 1998, 90).

[466] Gallina–Hajdrik 1998, 159–160; Hajdrik 1998, 94–96.

[467] Gallina–Hajdrik 1998, 159; Hajdrik 1998, 95.

[468] Kada 1912, 325.

[469] Horváth 2004, 157–162.

[470] Horváth 2004, 158–159.

[471] Mindössze annyi eltérés mutatkozik, hogy az ezüstből öntött, négyzetes, középpontos veret középső részén található kerek áttörést nem keretezi gyöngysorminta.

[472] Érdekes, hogy bár a szerző közli a Homokmégy-Székes 75. sírjából származó veret rajzát, a típusok szerinti elkülönítésben már nem szerepelteti (vö. Horváth 2004, 159).

a veretek többségét a 10. századra datálta, de véleménye szerint kisebb számban, talán másodlagosan felhasználva, még a 11. század elején is használatban maradhattak.[473] Ez utóbbi időszakra azonban nem említ példát. Az enesei leletek kapcsán a lelőhelyek adatbázisát Langó Péter egészítette ki.[474]

Préselt, korong alakú veretek

A 33. sírból két darab korong alakú, préselt, aranyozott ezüstveret került elő, az alsó állkapocs jobb oldala alól, illetve a bal medencelapát és a keresztbe tett bal alkar közötti részről *[36. tábla]*. Mindkét veretet két koncentrikus gyöngysorminta keretzi. A sírban *maturus* korú (40-59 éves), mongolid embertani típusba tartozó férfi nyugodott, ami azért meglepő kissé, mivel a tárgytípus az esetek többségében női sírokban fordult elő. E tárgyakat a legtöbb esetben a felsőruházat (kaftán) díszítésére használták, de más viseleti helyzetben is előfordult (pl. fejfedőn).

A veret közeli párhuzamait ismerjük Sándorfalva-Eperjes 93. sírjából,[475] Szeged-Algyő,[476] Szeged-Kiskundorozsma, Hosszúhát 595. sírjából,[477] Szentes-Derekegyházi oldal, D-3 tábla 5. sírjából[478] és Zsana, Eresztő-Kőkút lelőhelyről.[479] A tárgytípust a 10. századra keltezhetjük, azon belül is elsősorban a század első két harmadára.

Néhány megjegyzés a veretek viselőiről

A ruhaveretek kapcsán érdemes megjegyezni, hogy az ezüstből készített, hátterükben aranyozott veretek olyan sírokban fordultak elő (33. és 75. sír), amelyekben mongoloid jegyeket viselő egyéneket temettek el. A székesi temető esetében így felmerül, hogy a nemesfémből készült vereteket egy embertanilag jól körülhatárolható csoport használta a közösségen belül.

A ruhaveretes sírok közül kiemelkedik a 72. sír, amelyben nagyszámú csüngős és kerek ingnyakveret látott napvilágot. Ez volt az egyetlen sír, ahol bár a tárgyak nem nemesfémből készültek, de a teljes készlet a sírba került. A veretek anyaga esetében ugyanakkor megfigyelhető a nemesfémből készített példányok utánzásának igénye. A sárgarézből készített felső, kerek tagok mélyedései, valamint az alsó, csüngős tagok teljes egészében ónozottak, amitől ezüstös színt kaptak a veretek. Az ingnyakat lezáró két záróveret, illetve további két csüngős ingnyakveret esetében egy olyan ötvöseljárást alkalmaztak, ami eredményeként a veretek hátterén aranyozás hatását keltették. Ezt az eredményt a rézhez adott cink mennyiségével lehet befolyásolni. Ezek alapján egy olyan társadalmi réteghez tartozó személyt temettek a sírba, aki bár a nemesfémekből készült, drágább ékszereket, ruhavereteket nem tudta megvenni, viszont törekedett arra, hogy annak a látszatát keltse, hogy ezt mégis megengedheti magának. A sír temetőn belüli gazdagsága ugyanakkor egyértelműen utal a székesi közösségen belül betöltött magasabb pozíciójára.

Karperecek

A temetkezések 11,2%-ból (23 sírból) került elő, összesen 30 példányban karperec *[54. kép, 8. táblázat]*. Az esetek többségében, mintegy 20 temetkezésben női ékszerként fordult elő, de egy-egy gyermek- és férfisírban is volt karperec. Ezen kívül a 37. sírban csontváz hiányában nem lehetett megállapítani az elhunyt nemét. A székesi temetőben általában síronként egy karperec fordult elő, ami a legtöbb esetben a jobb alkaron helyezkedett el. A karperecek párban elsősorban a gazdagabb temetkezésekből kerültek elő (pl. 59., 72., 229. sír).

A karpereceket kialakításuk és formájuk alapján a 8. táblázatban felsorolt típusokra különíthetjük el.

Huzalkarperecek

A karperecek egyik legelterjedtebb típusa a temetőn belül (13 sírból 16 darab) a kerek (22., 41., 59., 65., 72., 140., 174., 180., 187. sír), ovális (37., 72., 75., 211. sír) vagy rombusz (6., 42., 59. sír) keresztmetszetű, hegyesedő végű huzalkarperec. Anyaguk többségében sárgaréz, ritkában ónozott bronz volt. Néhány sárgaréz karperecnél megfigyelhető a tárgy felületén egy vékony, szürke színű bevonat, ami a fémvizsgálat alapján valamilyen ólomtartalmú máz maradványa. A 6. sírba eltemetett 25-30 éves férfit, illetve a 22. sírban nyugvó 5-6 éves gyermeket leszámítva az összes elhegyesedő végű karpereces sírban *adultus* és *maturus* korú nők nyugodtak. Az esetek döntő többségében (10 sírban) egy karperec került a sírba, amelyek a jobb alkaron helyezkedtek el. A bal alkaron mindössze egy sírban, a 140. temetkezésben, míg mindkét karon a 22., 59. és 72. sírban fordult elő. Ez utóbbi esetében két alkalommal is eltért a karperecek keresztmetszete egymástól (az 59. sírban kör és

[473] Horváth 2004, 161.
[474] Langó–Mende 2006, 232–233, 11. ábra.
[475] Fodor 1985, 9. kép 23–25.
[476] Kürti 1980, II. tábla 6–7.
[477] Lőrinczy–Türk 2011, 433, 15–17. kép.
[478] Langó–Türk 2003, 13. kép.
[479] Hampel 1905, 427, 648; Varga 2009, 48.

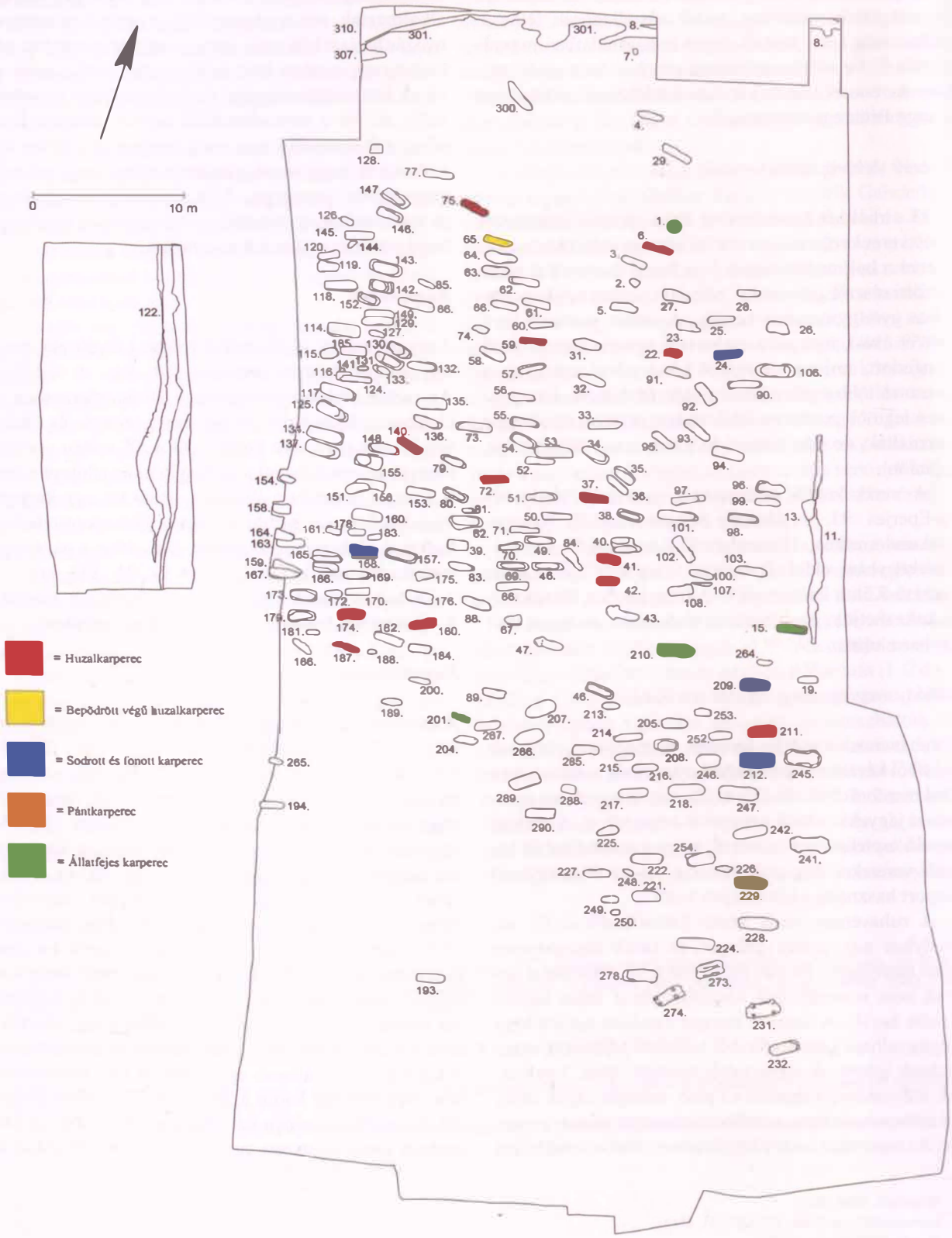

54. kép. Homokmégy-Székes: nyakperecet, gyöngyöt, valamint a ruházat díszítését és záródását biztosító tárgyakat tartalmazó sírok elhelyezkedése

Sír-szám	Nem	Életkor	Karperec típusa					Darab	Kéz	Átmetszet	Vége	Anyag	Tábla
			Huzal	Sodrott	Bepödrött végű	Pánt	Állatfejes						
1.	nő	16-20 éves					X	1	bal	ovális	kígyófej	sárgaréz	26. tábla
6.	férfi	25-30 éves	X					1	jobb	rombusz	hegyesedő	sárgaréz, felületén ólombevonat	28. tábla
15.	nő	30-35 éves					X	2	mindkét karon	D metszetű és sodrást utánzó	állatfej	sárgaréz	30. tábla
22.	gyermek	5-6 éves	X					2	mindkét karon	kör	hegyesedő	sárgaréz, egyik felületén ólombevonat	32. tábla
24.	nő	30-35 éves		X				1	jobb	sodrott	összebogozott	sárgaréz	33. tábla
37.	nincs váz		X					1		ovális	nyitott, levágott	réz alapú ötvözet	38. tábla
41.	nő	40-45 éves	X					1	másodlagos helyzetből	kör	nyitott, levágott	sárgaréz	39. tábla
42.	nő	40-45 éves	X					1	másodlagos helyzetből	rombusz	hegyesedő végű	sárgaréz, felülete ónozott	40. tábla
59.	nő	16-20 éves	X					2	mindkét karon	kör és rombusz	hegyesedő	sárgaréz	38. tábla
65.	nő	23-25 éves			X			1	jobb	kör	egyik vége elhegyesedik, másik vége laposra kalapált, visszahajlított	sárgaréz, felületén ólombevonat	50. tábla
72.	nő	23-25 éves	X					2	mindkét karon	kör és ovális	hegyesedő	sárgaréz	58. tábla
75.	nő	40-45 éves	X					1	jobb	ovális	hegyesedő	ónozott bronz	61. tábla
140.	nő	15-16 éves	X					1	bal	kör	hegyesedő	sárgaréz	75. tábla
168.	nő	30-39 éves		X				1	jobb	sodrott	összebogozott	sárgaréz	82. tábla
174.	nő	40-45 éves	X					1	jobb	kör/ovális	hegyesedő	ónozott bronz	84. tábla
180.	nő	20-22 éves	X					1	jobb	kör	hegyesedő	sárgaréz	86. tábla
187.	nő	23-25 éves	X					1	jobb	kör	hegyesedő	réz alapú ötvözet	89. tábla
201.	nő	25-30 éves					X	2	mindkét karon	sodrást utánzó	állatfej	réz alapú ötvözet, ónozott felületű	90–91. tábla
209.	nő	*Senilis*		X				1	jobb	fonott	hurkos-kampós	réz alapú ötvözet	93. tábla
210.	nő	55-59 éves					X	2	mindkét karon	rombusz és sodrást utánzó	állatfej	réz alapú ötvözet	94. tábla
211.	nő	16-20 éves	X					1	jobb	ovális	hegyesedő	réz alapú ötvözet	95. tábla
212.	nő	35-39 éves		X				1	jobb	fonott	hurkos-kampós	réz alapú ötvözet	980. tábla
229.	nő	25-30 éves				X	X	2	mindkét karon	sodrást utánzó, téglalap	állatfej és lekerekített, kiszélesedő	bronz és sárgaréz	102. és 104. tábla

8. táblázat. Homokmégy-Székes: karperecek előfordulása, típusai

rombusz, a 72. sírban kör és ovális keresztmetszetű volt). A 41. sírban másodlagos helyzetben, a bal váll és a koponya között feküdt az egyenesen levágott végű huzalkarperec, míg a 42. sírban a bolygatások következtében a karperec pontos helyzetét nem lehetett megállapítani.

Átmérőjük 6,1×7,3 cm, huzalvastagságuk 0,2 és 0,4 cm között váltakozott. Egy esetben figyeltünk meg jóval kisebb méretet (3,6 cm), ami azonban összefügg a sírban nyugvó kisgyermek életkorával, miután a számára készített huzalkarpereceket eleve kisebb méretűre készítették.

Az egyszerű huzalkarperecek a temetőn belül elsősorban annak északi felében fordultak elő, három egymástól távolabb elhelyezkedő csoportban. Az északi temetőrész északi sávjában a 6., 22., 59. és 75. sír, a középső részen a 37., 41–42., 72. és 140. sír, míg a déli részen a 174., 180. és 187. sír alkot egy-egy lazább csoportot. A temető délkeleti negyedében mindössze a 211. sírból került elő a tárgytípus.

Az elhegyesedő végű huzalkarperec az egész 10. században az egyik legáltalánosabban elterjedt karperectípus volt a Kárpát-medence területén. A tárgytípus ugyanakkor megtalálható a 11. századi sírokban is, igaz kisebb mennyiségben.[480] A székesi példányok többsége a 10. századi horizontot képviseli.

Bepödrött végű karperec

A 65. sírban eltemetett 23-25 éves nő jobb alkarján egy kerek keresztmetszetű, egyik végén visszapödrött végű huzalkarperec került elő *[50. tábla]*. A temető területén e karperectípusból csak ez az egy példány látott napvilágot, mégpedig az északnyugati negyed északi szélén. Kialakítását tekintve megegyezik az elhegyesedő végű, kerek keresztmetszetű huzalkarperecekkel, a különbség csak annyi, hogy egyik végét laposra elkalapálták és visszahajlították (bepödörték). Alapanyagát tekintve sem mutat eltérést a többi karperectől, ezt is sárgarézből öntött drótszálból hajlították, míg felületét ólombevonattal látták el.

A pödrött végű karperecekkel elsőként a szabadkígyósi 1. sírból előkerült példány kapcsán Pálóczi Horváth András foglalkozott. Véleménye szerint a típus átmenetet képez a kerek átmetszetű, hegyesedő végű karperecek és a pödrött végű lemezkarperecek között, valamint felvetette, hogy az ékszer a pödrött végű karikák analógiájára alakult ki. Mesterházy Károly úgy gondolta, hogy a Kárpát-medencében ritkán előforduló karperectípus balkáni eredetű és a kereskedelem révén terjedt el a magyar szállásterületen.[482] Langó Péter a Szarvas-Tessedik Sámuel utcai temetőben előforduló darab kapcsán a tárgytípus megjelenését a 10. század második felére keltezi, de úgy véli, hogy szórványosan még a 11. század első felében is előfordulnak.[483] A Homokmégy-Székesről előkerült karperec – véleményünk szerint – a szarvasi és szabadkígyósi leletekhez hasonlóan a tárgytípus korai példányai közé tartozik, így a 10. század utolsó harmadára keltezhetjük.

Sodrott és fonott karperecek

A székesi temető 4 temetkezéséből összesen 2 db sodrott *[33. és 82. tábla]* és 2 darab fonott *[93. és 98. tábla]* karperec került elő. Ezeket réz alapú ötvözetből készített (két esetben sárgaréz) drótból sodorták, illetve fonták össze. A sírok mindegyikében nő nyugodott, amelyek közül három *maturus*, egy pedig *senium* korú volt. A karperecek minden esetben a jobb alkaron voltak. A sodrott példányok a temető északi feléből, míg a két fonott kialakítású darab a temető délkeleti negyedének keleti széléről, egymás közeléből kerültek elő. A 24. és 168. sírban lévő karperecek eredetileg hurkos-kampós záródásúak lehettek, amelyeket a használat során ért sérülést követően házilag javították, s végül összebogozott végűvé váltak. A 209. és 212. sírból származó, vastagabb huzalból készített, jobb állapotú fonott karperecek hurkos-kampós záródásúak voltak.

A sodrott karperecek vizsgálata során Szabó János Győző a vékony szálú drótból készített, hurkos-kampós záródású típust időben a spirális végződésű karperecek használata utánra helyezte. Véleménye szerint a 10. század végétől a huzal fokozatosan vastagabb lett, illetve elsőként ekkor jelentek meg a több szálból, láncosan, sűrűn fonott karperecek is.[484] A hurkos-kampós záródású karpereceket a sírokban előforduló kísérőleletek alapján Langó Péter a 10. század második felére keltezte, míg igazi virágkorukat a század utolsó harmadára tette.[485] A bogozott végű, sodrott karpereceket ugyanakkor kicsit későbbre, a 10. század utolsó harmadára datálta, amelyek használata megmaradt a 11. század első felében is.[486] Ezt a típust – véleménye szerint – a társadalmi viszonyok megváltozása nyomán a szegényedő, s lassan a köznépbe olvadó, de egykor módosabb családok tagjai kaphatták sírmellékletként.

480 Vö. Langó 2000, 38, valamint a 13. jegyzet.
481 Pálóczi-Horváth 1971, 9.
482 Mesterházy 1991, 156, 164.
483 Langó 2000, 48; Langó 2000a, 307.
484 Szabó 1978–1979, 66.
485 Langó 2000, 45.
486 Langó 2000, 46. – A típus legkorábbi darabjainak a Püspökladány-Eperjesvölgy 17. és az Orosháza-Pusztai Ignácné-féle tanya 3. sírjából származó példányokat tekinti (Langó 2000, 46).

Ennek a keltezésnek a Homokmégy-Székesen feltárt példányok sem mondanak ellent. A temető korábbi fázisából napvilágot látott bogozott végű, sodrott kialakítású karperecek időben megelőzték a vastagabb huzalú, fonott karpereceket.

Pántkarperec

Pántkarperec egy sírból, a temető délkeleti negyedének keleti szélén található 229. temetkezésből látott napvilágot. A sírban nyugvó 25-30 éves nő jobb karjáról került elő a poncolt díszítésű, kikerekedő végű, sárgarézből készült lemezkarperec *[102. tábla]*. Ennek kiszélesedő végeit átfúrták. A lyukakon átfűzött zsinór segítségével a karperecet szorosra húzhatták, hogy használója a karján biztonságosan rögzíthesse. Poncolt díszítése, ami talán stilizált növényi mintát ábrázol, a 10–11. századi karperecek között egyedinek tekinthető, hasonló díszítésűt nem ismerünk. A sírban előforduló leletek alapján a karperec a 10–11. század fordulójára, a 11. század elejére keltezhető. Tipológiailag talán a leletanyagban gazdag, kisebb sírszámú temetők többnyire ezüstből készített lemezkarperecei és a nagyobb sírszámú, de leletekben szegényesebb temetőkben előforduló, díszítetlen és pontkör díszű lemezkarperecek közé tehető.

Állatfejes karperecek

Állatfejes karperec 5 sírban (1., 15., 201., 210. és 229. sír), összesen 8 példányban került elő. A tárgytípust a székesi temetőben megfigyeltek alapján leggyakrabban a 25-35 év közötti korosztályba tartozó nők viselték, de előfordult fiatalabb és idősebb női temetkezésekben is.[487] A karperecek az 1. sírt leszámítva, amelyet a mezőgazdasági művelés csaknem teljes egészében tönkretett, párosával láttak napvilágot. A 229. sírban szintén két karperec volt, azonban ezek eltérő típust képviseltek. Az elhunyt az állatfejes karperecet a bal, a poncolt díszű, kikerekedő végű pántkarperecet a jobb karján viselte. Formai szempontból egyaránt előfordult nyitott és zárt kialakítású, sodrást utánzóan öntött, ovális, rombusz és D keresztmetszetű is. Anyaguk minden esetben réz alapú ötvözet (többségében sárgaréz, de a bronzból készültek is megtalálhatók), néhány esetben felületüket ónozták. A karperectípus egy kivételével mind a temető délkeleti negyedéből vált ismertté.

Az állatfejes karperecek közül a legkorábbi típust az 1. sírból származó ovális keresztmetszetű, nyitott, erősen stilizált állatfejekben (kígyófejben) végződő karperec képviselte *[26. tábla]*. Ez leginkább az egyszerű elhegyesedő végű huzalkarperecekkel mutat rokonságot, annyi különbséggel, hogy végei állatfejben végződnek. Ezt megerősíteni látszik a sír temetőn belüli helyzete is, miután a többi állatfejes karperectől eltérően a temető északkeleti negyedének északi széléről látott napvilágot. A Kovács László által összegyűjtött állatfejes karperecek között nem találunk hasonló kialakításút, így a székesi darab egy új típust képvisel.[488] Időrendjét illetően minden bizonnyal a meglévő típusok korai fázisára, a 10. század második felére keltezhetjük.

Az állatfejes karperecek közül a temetkezésekben a nyitott, sodrást utánzóan öntött variáns (Kovács László tipológiájában a 3a típus) fordult elő a legnagyobb példányszámban. Mindhárom sírban (15., 210., 229. sír) a bal alkaron volt a réz alapú ötvözetből (bronzból és sárgarézből egyaránt) készített karperec. Kovács László az állatfejes karperec e típusát a sírokban előforduló kísérőleletek alapján a 11. század első felére keltezi.[489] Ezt a datálást igazolni látszanak a Homokmégy-Székesről előkerült példányok is, amelyek valószínűleg a 11. század elején kerültek földbe.[490]

A 201. sírban nyugvó nő mindkét karján egy-egy réz alapú ötvözetből öntött, felületükön ónozott, sodrást utánzó karikájú, zárt állatfejes karperecet találtunk *[90–91. tábla]*. Mindkét – a 11. századra keltezhető – karperec Kovács László tipológiai rendszerén belül a 3c típusba tartozik.[491]

A temető keleti szélén fekvő 15. számú sírból, a sodrást utánzó öntött állatfejes karperec párjaként, a jobb alkaron egy nyitott végű, D keresztmetszetű állatfejes karperec került elő *[30. tábla]*. Ez a típus (Kovács László 4a típusa) szintén a 11. századi temetkezésekben gyakori.[492]

A fentebb felsorolt állatfejes karperectípusok mellett a 210. sírból előkerült egy olyan példány *[94. tábla]*, amelynek pontos párhuzama nem található meg Kovács László gyűjtésében. A vastag, rombusz keresztmetszetű, de nyitott kialakítású karperec leginkább az Ib típusba sorolt karpereccel mutat rokonságot, azzal a különbséggel, hogy a karperecek végein található állatfejek jól kidolgozottak.[493]

487 Az 1. sírban 16-20 éves, míg a 210. sírban 55-59 éves nő nyugodott.

488 Leginkább a 2a és 2b típusokhoz áll közel, de kismértékben mindkét típustól eltér (vö. Kovács 1994, 134 és *Abb.* 30).

489 Kovács 1994, 136.

490 A sírok kísérőleleteiben S-végű karkát (15. sír), D (15. sír) és rombusz (210. sír) keresztmetszetű állatfejes karperecet, pántkarperecet (229. sír), vastag huzalú nyakperect (229. sír) találunk. Általánosságban mindegyik sír leletanyagára jellemző a vastagabb huzalból való kialakítás, az állatfejes karperecek esetében a finomabb kidolgozás.

491 Kovács 1994, 136, *Abb.* 31.

492 Kovács 1994, 136.

493 Kovács 1994, *Abb.* 30.

Gyűrűk

A temető 38 sírjában összesen 50 különböző típusú gyűrűt találtunk *[55. kép, 9. táblázat]*. Három temetkezés kivételével (24., 170. és 225. sír) az összes sírban megfigyelhettük viseletük módját. Azokban az esetekben, amikor egy gyűrű került a sírba, döntő többségében (19 esetben) a jobb kézen, esetleg annak közvetlen környezetéből kerültek elő. A bal kéz ujjain 7 esetben dokumentáltunk gyűrűt. Mindkét kézen 9 sírban fordult elő (köztük a leletekben gazdag 72. és 75. sírban), amelyek közül kettőben (az 59. és 252. sírban) egy-egy további gyűrű is előkerült, másodlagos helyzetből.

A gyűrűs sírok többségében nők feküdtek (34 sír, a gyűrűs sírok 89,47%-a), míg 3 temetkezésben (7,89%) gyermek és mindössze 1 sírban férfi (2,63%) csontvázа nyugodott.

Egyszerű pántgyűrűk és kiszélesedő fejű pántgyűrűk (fejesgyűrűk)

A temető sírjaiban a legnagyobb darabszámban a sárgarézből, ritkábban bronzból készített, egyszerű pántgyűrűk fordultak elő, amelyek közül néhány felületén ón-ólom bevonat is volt. A téglalap vagy lapos keresztmetszetű gyűrűk döntő többsége nyitott végű; a végeik gyakran egymásra hajlottak. Kisebb darabszámban ugyan, de összeforrasztott végű, kissé kifelé domborodó, zárt példányok is megtalálhatók az anyagban.

A zárt pántgyűrűk között találunk néhány darabot, amelyeknek kissé szögletes (58., 72., 160. és 166. sír), illetve egy esetben (174. sír) négyszirmú virág alakú fejrészt alakítottak ki. Ezek leggyakrabban virágmintával díszítettek. Az 59. és a 124. sír esetében a gyűrű rossz megtartása miatt nem volt mód rögzíteni a díszített fejrész alakját és mintáját. A kiszélesedő fejjel ellátott gyűrűk egyaránt előkerültek a jobb és a bal kézről is.

A pántgyűrűk a temető teljes területén megtalálhatók, így pontos datálásuk nem lehetséges. A zárt, kerek, díszített fejjel ellátott gyűrűk ugyanakkor csak a temető északnyugati negyedében, egy jól körülhatárolható területről kerültek elő. Ezek minden bizonnyal a temető legkorábbi fázisát jelölik és a 10. század középső harmadára keltezhetők.

Huzalgyűrűk

Kerek, egy esetben ovális keresztmetszetű, nyitott végű huzalgyűrű került elő a 3., 210. és 289. sírban. Ezek közül a 3. sír gyűrűje huzalvastagságában (vékonyabb huzal), illetve végének kialakításában (hegyesedő, egymásra hajló végződés) kissé eltért a másik két gyűrűtől. A tárgyak közötti finom különbség a sírok közötti kronológiai eltéréséből is adódhat, miután a 3. sír a temető északi szélén, míg a 210. és 289. sír a temető legkésőbbi fázisát jelentő, délkeleti negyedének északi részén feküdt.

Sírsz.	Nem és kor	Darab	Helyzet	Típus	Altípus	Zárás	Anyag	Átmetszet	Állapot	Tábla
3.	N (*Mat.* 55-59)	1	jobb kéz	huzal	hegyesedő	nyitott	sárgaréz	kerek	ép	26. tábla
24.	N (*Ad.* 30-35)	1	jobb felkar, másodlagos helyzetben	pánt		zárt	sárgaréz	háromszög	ép	33. tábla
31.	N (*Ad.* 23-25)	1	jobb kéz	pánt	hegyesedő	nyitott	sárgaréz	téglalap	ép	35. tábla
32.	N (*Ad.* 35-39)	1	jobb kéz	pánt		nyitott	sárgaréz	téglalap	ép	35. tábla
51.	N (*Mat.* 45-50)	1	jobb kéz	pánt		nyitott	sárgaréz	téglalap	ép	42. tábla
57.	N (*Ad.* 23-25)	1	jobb kéz	pánt		nyitott	sárgaréz	ellapított háromszög	ép	44. tábla
58.	N (*Ad.* 23-25)	2	jobb kéz	pánt	bordázott	nyitott	sárgaréz	téglalap	ép	45. tábla
			bal kéz	fejes		zárt	réz alapú ötvözet (ónozott?)	lapított háromszög	ép	45. tábla
59.	N (*Juv.* 16-20)	3	jobb kéz	pánt	zegzug	nyitott	sárgaréz	domború	ép	47. tábla
			bal kéz	pánt		nyitott	sárgaréz	téglalap	ép	47. tábla
			jobb medence	pánt/fejes			sárgaréz	téglalap	töredék	47. tábla
69.	N (*Mat.* 50-59)	1	bal kéz	pánt		zárt	bronz	–	töredék	–
72.	N (*Ad.* 23-25)	2	jobb kéz	fejes		zárt	ónozott bronz	domború	ép	58. tábla
			bal kéz	pánt		nyitott	bronz	lapos	ép	58. tábla

10. HOMOKMÉGY-SZÉKES

Sírsz.	Nem és kor	Darab	Helyzet	Típus	Altípus	Zárás	Anyag	Átmetszet	Állapot	Tábla
75.	N (*Mat.* 40-45)	2	jobb kéz	pánt		zárt	sárgaréz	domború	ép	61. tábla
			bal kéz	pánt			sárgaréz	téglalap	töredék	61. tábla
95.	N (*Juv.* 20-22)	1	jobb kéz	pánt		nyitott	sárgaréz, ón-ólom bevonattal	félkör	ép	67. tábla
108.	N (*Ad.* 23-25)	1	jobb kéz	karika	rovátkolt	zárt	ezüst	félkör	ép	69. tábla
124.	N (*Mat.* 50-59)	2	bal kéz	fejes		–	réz alapú ötvözet	–	elveszett	–
			jobb kéz	–		–	réz alapú ötvözet	–	elveszett	–
140.	N (*Juv.* 15-16)	1	jobb kéz	pánt		nyitott	sárgaréz (csaknem tiszta réz)	téglalap	töredékes	74. tábla
160.	N (*Mat.* 50-59)	2	bal kéz	pánt		–	réz alapú ötvözet	–	elporladt	–
			jobb kéz	fejes		zárt	bronz, ón-ólom bevonattal	domború	ép	80. tábla
161.	Gy (*Inf.* I. 5-6)	1	bal medence, valószínűleg bal kéz	pánt		nyitott	réz alapú ötvözet	téglalap	ép	80. tábla
166.	F (*Mat.* 50-59)	1	bal felkarcsont alatt, valószínűleg jobb kéz	fejes		zárt	réz alapú ötvözet, ónozott	domború	ép	82. tábla
168.	N (*Ad.* 30-39)	1	jobb kéz	pánt		zárt	bronz	domború	ép	82. tábla
170.	Gy (*Inf.* II. 6-8)	1	has tájéka	pánt	zegzug	nyitott	sárgaréz, ón-ólom bevonattal	domború	ép	83. tábla
174.	N (*Mat.* 40-45)	1	jobb kéz	fejes	virágminta	zárt	ón-ólom bevonatú bronz	domború	ép	85. tábla
180.	N (*Juv.* 20-22)	1	jobb kéz	pánt		nyitott	bronz	lapított ovális	töredékes	86. tábla
182.	N (*Sen.* 60-x)	1	bal kéz	pánt		–	réz	téglalap	töredék	86. tábla
187.	N (*Ad.* 23-25)	1	bal kéz	–		–	–	–	elporladt	–
194.	N (*Ad.* 25-30)	1	jobb kéz	pánt		–	sárgaréz	téglalap	töredék	89. tábla
200.	N (*Sen.* 60-x)	2	két combcsont között, valószínűleg jobb kéz	karika	dudoros	zárt	réz alapú ötvözet	ovális	ép	90. tábla
			jobb lábfej	karika	bevagdalás	zárt	ónozott bronz	ovális	ép	90. tábla
201.	N (*Ad.* 25-30)	1	jobb kéz	pánt		nyitott	réz alapú ötvözet, ón-ólom bevonattal	téglalap	ép	91. tábla
209.	N (*Sen.* 60-x)	1	bal kéz	pánt		zárt	réz alapú ötvözet	félkör	ép	93. tábla

Sírsz.	Nem és kor	Darab	Helyzet	Típus	Altípus	Zárás	Anyag	Átmetszet	Állapot	Tábla
210.	N (*Mat.* 55-59)	1	jobb combcsont fejrészének belső oldala, valószínűleg jobb kéz	huzal		nyitott	bronz	kerek	ép	93. tábla
214.	N (*Juv.* 18-20)	1	jobb kéz	pánt	fonatminta	nyitott	bronz	domború	ép	95. tábla
221.	N (*Sen.* 60-x)	1	jobb kéz	pánt		zárt	bronz	domború	ép	99. tábla
225.	Gy (*Inf.* II. 12-14)	2	nyakcsigolya	pánt		zárt	ezüst	ovális	ép	100. tábla
			nyakcsigolya	pánt		nyitott	ónozott bronz	lapított ovális	ép	101. tábla
229.	N (*Ad.* 25-30)	1	jobb kéz	pánt		zárt	réz alapú ötvözet, felületén ón-ólom bevonat	félkör	ép	102. tábla
252.	N (*Ad.* 32-39)	3	jobb kéz	pánt	ferde bevagdalás	zárt	ónozott bronz	domború	ép	106. tábla
			bal kéz	pánt		zárt	ónozott bronz	lapított ovális	ép	106. tábla
			betöltésből	pánt		zárt	ónozott bronz	lapított ovális	ép	106. tábla
273.	N (*Sen.* 60-x)	1	bal kéz	pánt		zárt	ónozott bronz	ovális	ép	107. tábla
274.	N (*Mat.* 40-45)	1	jobb kéz	pánt		zárt	réz alapú ötvözet, ónozott	ovális	ép	107. tábla
289.	N (*Ad.* 35-39)	1	bal kéz	huzal		nyitott	réz alapú ötvözet	ovális	ép	109. tábla
290.	N (*Mat.* 50-59)	2	bal kéz	pánt		zárt	ónozott bronz	ovális	ép	109. tábla
			jobb kéz	pánt	bordázott	zárt	bronz	téglalap	ép	109. tábla

9. táblázat. Homokmégy-Székes: gyűrűk előfordulása, típusai

10.3.2.2. Fegyverzet

Nyílcsúcsok

A székesi temető 12 sírjában összesen 26 darab nyílcsúcsot találtunk *[56. kép]*. Eloszlásukat tekintve az alábbiak szerint jelentkeztek: négy sírban (4.,[494] 71., 103., 146. sír) mindössze 1 darab, három sírban (6., 27. és 167. sír) 2 darab, négy sírban (53., 68., 86., illetve a 157. sír) 3 darab, valamint egy sírban (132. sír) 4 darab nyílcsúcs feküdt. A sírok többségében felnőtt férfiak nyugodtak. Ez alól csak a 146. sír kivétel, amelyben 8-14 éves gyermek csontváza feküdt. Amennyiben a nyílcsúcsok számát párhuzamba állítjuk az elhunytak életkorával, megállapíthatjuk, hogy néhány kivételtől eltekintve (pl. 27., 71. sír) az idősebb férfiak több nyílcsúcsot kaptak (pl. 53., 68., 86., 132., 157. sír), mint a fiatalabbak (pl. 4., 6., 103. sír).

A nyílcsúcsok elhelyezkedése igen változatos képet mutatott. Egyaránt előfordultak a koponya mellett, a jobb, illetve a bal alkar közvetlen szomszédságában, a bal combcsont és a mellkas jobb oldala mellett.

Néhány sírban érdekes jelenséget figyeltünk meg az elhelyezett nyílcsúcsok kapcsán. A 6. sírban nyugvó csontváz mellett 2 darab nyílcsúcsot bontottunk ki. Az egykori nyílvesszők a váz bal oldalán, egymás mögött elhelyezkedve egy összefüggő vonalat alkottak. Mindkét nyílcsúcs a lábak irányába nézett. A 68. sírban

[494] A 4. sírban a deltoid alakú nyílcsúcs mellett, a koponyától kissé nyugatra előkerült egy vasból készített tárgy is, ami egyaránt tartozhatott árhoz vagy nyílcsúcshoz. A restaurálás során az erősen korrodált apró fémdarab azonban teljesen szétmállott, így a tárgy pontos funkcióját nem ismerjük. Ezek függvényében egy második nyílcsúcsot is feltételezhetünk a sírban.

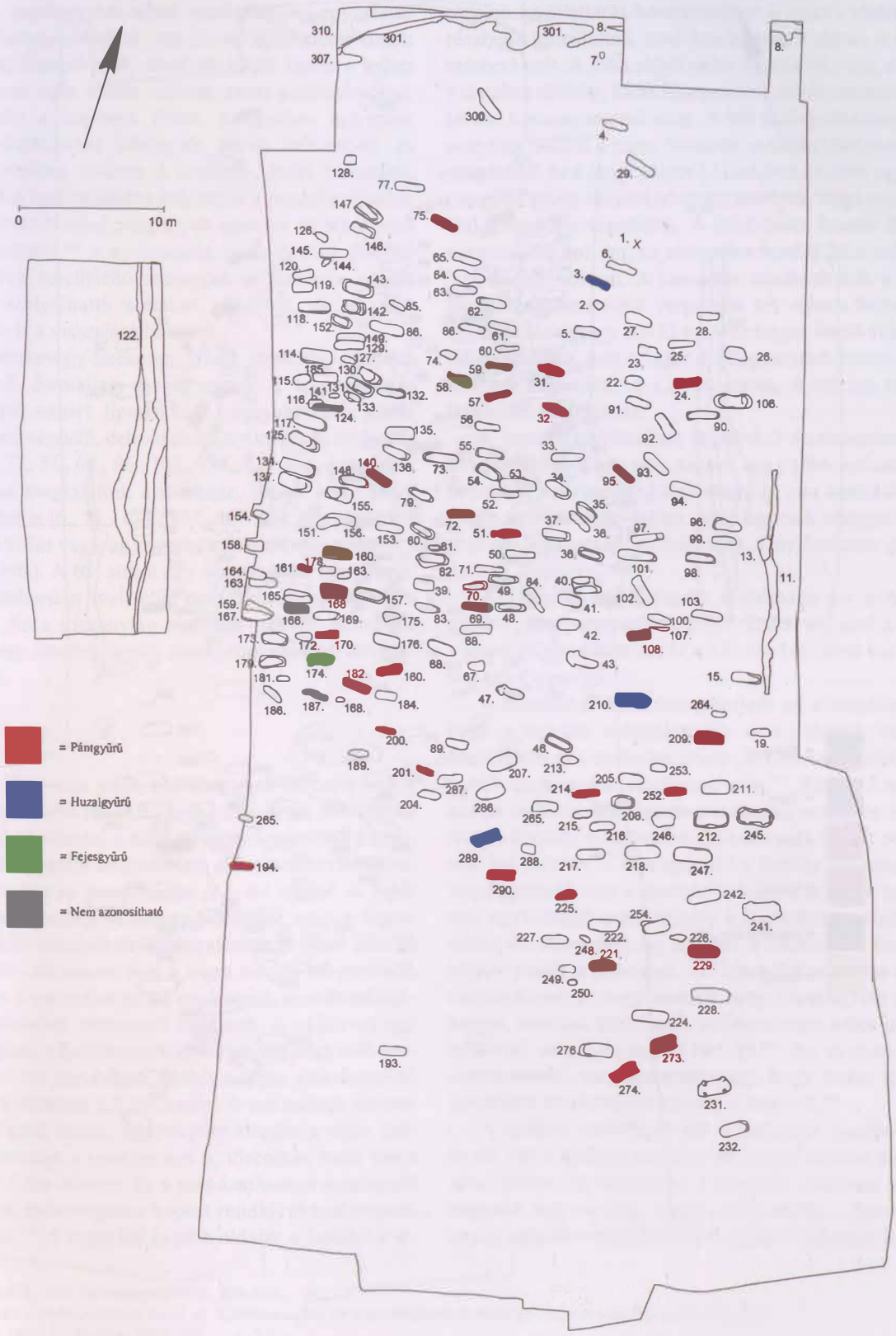

55. kép. Homokmégy-Székes: gyűrűt tartalmazó sírok

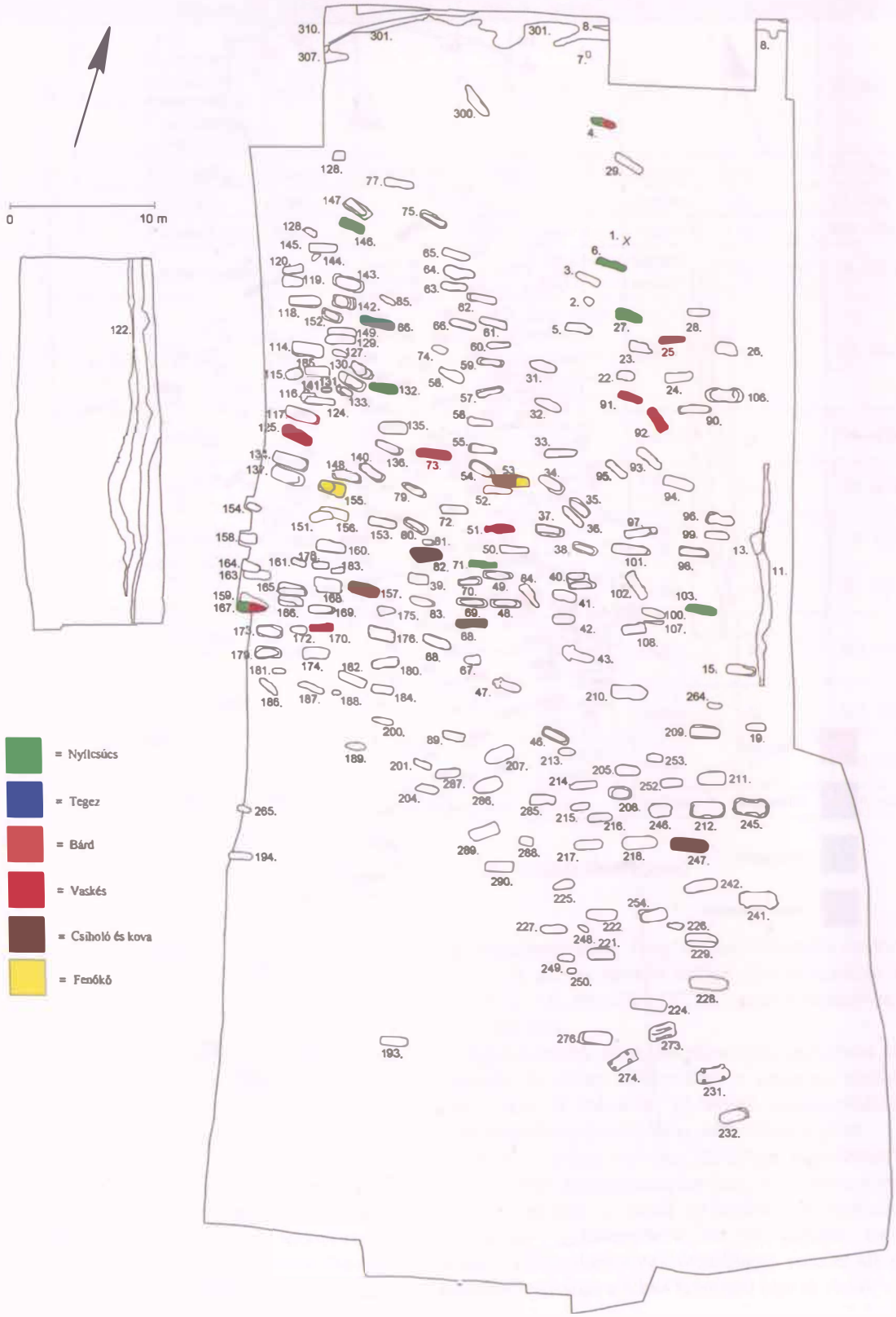

56. kép. Homokmégy-Székes: fegyvereket, használati eszközöket tartalmazó sírok

eltemetett csontváz jobb oldalánál 2+1 nyílcsúcsot találtunk, amelyek bár kissé elcsúszva, de egymással szemben helyezkedtek el. Az 53. sír mellékletei között 3 darab nyílvessző volt, amelyek közül kettőt a halott felsőtestének jobb oldala mellett, azzal párhuzamosan, egyet pedig a koponya fölött, keresztben helyeztek el. A nyílcsúcsokat többnyire fekvő helyzetben és egyfajta rendben találtuk a sírokban, ezért valószínű, hogy azokat mellékletként helyezték a temetkezésekbe. A sírba lövés máshol megfigyelt szokása itt tehát nem valószínűsíthető.[495] A nyílvesszők sírba történő elhelyezése esetleg bajelhárító szereppel is bírhatott, amely egyaránt szolgálhatta a halott védelmét, de az élők nyugalmát is a visszajáró halottól.

A Homokmégy-Székesen feltárt sírokból származó nyílcsúcsok formailag megegyeznek a korszak más lelőhelyeiről ismert típusokkal. Leggyakrabban rövid vagy hosszú vágóélű, deltoid alakú nyílcsúcsok fordultak elő (4., 6., 27., 53., 68., 86., 103., 132., 157. sír), de számos példányban megtaláltuk a rombusz, illetve levél alakú változatokat is (6., 71., 132., 157., 167. sír). Három sírból került elő villás vagy úgynevezett fecskefarkú nyílcsúcs (53., 68., 146.). A 68. sírból egy kiszélesedő, háromszög alakú, domborúan ívelt élű, kovácsoltvas nyílcsúcs is előkerült. Ez a viszonylag nagyobb méretű, nehezebb nyílfajta egy közelre hordó, önvédelmi célokat szolgáló típus volt.

Nyíltartó tegez

A feltárt fegyveres sírok közül egynek (86. sír) volt a mellékletei között nyíltartó tegez *[56. kép]*. A *maturus* korú férfi bal oldalán, a felső állkapocs vonalától a combcsont felső részéig helyezkedett el a vasmerevítéses tegez viszonylag ép maradványa *[63–64. tábla]*. A tegez fedelét valószínűleg vaslemez borította, amit a tegezfedélre hajló oldalpálcákkal rögzítettek a fából készült részhez. E vaslemezre utal a tegez tetején megmaradt, mindössze 2 cm széles és 3,3 cm hosszú, az oldalpálcákhoz rozsdásodott, pántszerű vasdarab. A vállövvel egy magasságban, a fedéllemez vasmaradványának alsó szélétől 9–9,5 cm távolságra feküdt a tegez elkeskenyedő nyakrésze, amelyet 1,2 cm széles 6 cm hosszú keresztpánttal fogtak össze. A nyakpánt alapján a tegez szájának szélessége a nyakrésznél 6, töredékes volta miatt legfeljebb 7 cm lehetett. Ez a más ásatásokon megfigyelt tegezszájak szélességéhez képest rendkívül keskenynek mutatkozik.[496] A tegez bal és jobb oldalát, a fedéltől a fenékpántig összefüggő vaspálca merevítette. Bár mindkét oldalon az állatjárás következtében a pálcák eltörtek és részben kimozdultak, azok hossza még a sírban is jól lemérhető volt. A jobb oldali pálca hossza 75,6 cm, míg az 5 darabra eltörött, kissé hiányos bal oldali vasmerevítés 69 cm hosszan maradt meg. A két szélső oldalmerevítő vaspálca mellett a tegez közepén, a szájnyílást merevítő vaspántból és a fenékpántból kiindulva további egy-egy merevítő pálca helyezkedett el, amelyek végei rombusz alakú hegyben végződtek. A felső pálca hossza 29 cm, szélessége 0,8–1 cm, az alsó pálca hossza 34,8 cm, szélessége 0,6–0,8 cm. A karokhoz közelebb eső, a tegez jobb oldalát merevítő vaspálcán két erősen korrodált, egymástól mintegy 10–12 cm távolságra fekvő függesztőfül található, ami a tegez felfüggesztését biztosította. A tegez alsó részét 1–1,2 cm széles, 8–9,8 cm hosszú fenékpánt merevítette.

A tegez szájnyílásában legalább 3 darab nyílcsúcsot különíthetünk el, de nem kizárt, hogy több nyílcsúccsal helyezték a sírba. Miután a tegez *in situ* került felszedésre, majd konzerválásra, jelenleg csak röntgen segítségével bizonyosodhatnánk meg a nyílcsúcsok pontos számát illetően.

A vasmerevítéses tegezt tartalmazó sír a temető északnyugati negyedében helyezkedett el, ahol a fegyvermellékletes sírok közül a 132. és 146. sírokkal alkotott egy csoportot.

A kutatásban korábban elterjedt az a megállapítás, hogy a tegezek oldalmerevítői nem futottak végig a fenéklemez és a nyakpánt között, hanem csak kisebb-nagyobb szakaszokat erősítettek meg.[497] Révész László a karosi lelőhely feldolgozása során ugyanakkor módosította korábbi elképzelését, miután a II/52. sír tegezének bal oldalán, a fenékpánttól a fedélig folyamatosan megfigyelhető volt a vasalat.[498] A tegezek teljes hosszának egybefüggő merevítésére a Homokmégy-Székesen feltárt 86. sír mellett egy további, a lelőhelyhez közel található példát is ismerünk. 1952-ben Bátmonostor-Pintér tanyán Szabó György mentett meg 3 honfoglaló temetkezést, amelyek közül az 1. sírban a tegez teljes hosszát merevítő vaspálcás tegezt tárt fel.[499] Az egykori tegez szerkezetének megismerését segíti, hogy Szabó György jóvoltából részletrajz is készült a tárgyról.[500]

A székesi temetőben két temetkezés esetében (53. és 68. sír) a nyílcsúcsok egy csomóban történő elhelyezése, illetve az elhunyt és a sírgödör oldalfala közötti nagyobb hely megléte alapján két további – maradandó anyag nélküli – nyíltartó tegez egykori meglétét is való-

[495] Szabó 1970, 265, Tettamanti 1975, 109–110.
[496] Általában a duplája szokott lenni, pl. Karoson az 52. sír tegezszájának szélessége 11,2 cm volt (Révész 1996, 172).
[497] Révész 1985, 41; Kovács 2003, 312.
[498] Révész 1996, 173.
[499] Varga 2014, 504–505.
[500] Varga 2014, 2. kép 1–3.

színűsíthetjük *[42. és 51. tábla]*. Mindkét temetkezésben a csontváz jobb oldalán került elő 3-3 darab nyílcsúcs. A kérdéses sírokban az elhunyt mellé – amennyiben tegezbe helyezve fektették a nyilakat – a feltételezett tegez a felsőtest (53. sír), illetve a láb mellé (68. sír) helyezve kerülhetett.

Bárd

A temető északi szélén fekvő 4. sírban, egy *adultus* korú férfi temetkezésében, a bal könyök és az alkar felső részének belső oldalán, illetve részben a csontok alatt, éllel a sírfal irányába néző, egyszerű, fok nélküli bárd került elő *[27. tábla]*. Annak ellenére, hogy a csontvázat a mezőgazdasági művelés részben bolygatta, a bárdot sikerült eredeti helyzetében megfigyelni. Miután a fegyver fejrésze a bal medencelapát felett, élével kifelé helyezkedett el, feltételezzük, hogy azt oldalt, az övbe beakasztva viselték. Hasonló jelenséget figyelt meg Istvánovits Eszter az ibrány-esbó-halmi temető 199. sírjában is, azzal a különbséggel, hogy ott a balta közelében egy küllős elosztókarika került elő, ami véleménye szerint arra utal, hogy az övről ezen elosztóba befűzött szíj segítségével csüngött le.[501]

A 10–11. századi sírokban viszonylag kis esetszámban megtalálható harci balták közül az egyszerű bárd fordul elő az egyik legritkábban. Kovács László disszertációjában a 8. típusba sorolta a bárdokat, amelyeket a köpű, illetve a penge felső vonalának eltérő kiemelkedése alapján két változatra különített el.[502] A székesi bárd a 8/b típusba sorolható, miután a köpűből a nyak közvetítésével kinyúló penge felfelé is kisebb mértékben kiszélesedik, aminek következtében a köpű és a penge felső vonala kissé ívelt. Párhuzamaként az 1899-ben Szentes-Nagyhegyről előkerült, az élrészén hiányos bárd említhető.[503]

A bárdtípus eredete kapcsán – a késő avar kori párhuzamok alapján – felmerült, hogy a 10. századi magyarság a Kárpát-medence területén helyben talált lakosságtól vette át ezt a típust.[504]

A székesi temető bárdos sírjában kísérő fegyverként egy deltoid alakú nyílcsúcs, valamint egy további, ismeretlen funkciójú vastárgy került elő. Az utóbbi tárgy töredezettsége és rossz megtartása következtében nem lehetett megállapítani, hogy az erősen korrodált vasdarab egy újabb nyílcsúcshoz, esetleg valamilyen használati eszközhöz tartozott. Összességében tehát a harci baltákat tartalmazó sírok közül a szerényebb leletanyaggal eltemetett temetkezések közé sorolhatjuk a székesi 4. sírt. A temetőn belül ugyanakkor éppen a bárd megléte emeli ki a többi férfi temetkezése közül. A hasonló korú, köznépi temetőkben előforduló, a harci balták különböző típusait tartalmazó sírokban nyugvó személyek valószínűleg a közösségből kiállított közrendű fegyverforgatók közé tartozhattak.

Sír-szám	Nem	Életkor	Fegyverek			
			Íj	Nyíl-csúcs	Tegez	Bárd
4.	férfi	*Adultus*		1 db		x
6.	férfi	*Adultus*		2 db		
27.	férfi	*Senilis*	?	2 db		
51.	nő	*Maturus*		1 db		
53.	férfi	*Maturus*		3 db	?	
68.	férfi	*Senilis*		3 db	?	
71.	férfi	*Maturus*		1 db		
86.	férfi	*Maturus*		3 db	x	
103.	férfi	*Adultus*		1 db		
132.	férfi	*Maturus*		4 db		
146.	gyermek	8-14 éves		1 db		
157.	férfi	*Maturus*		3 db		
167.	férfi			2 db		

10. táblázat. Homokmégy-Székes: fegyveres temetkezések

10.3.2.3. Használati eszközök

Bronztűk

Bronzból készített tűt két esetben sikerült megfigyelnünk. Az egyik darab az 58. sírban nyugvó *adultus* korú nő jobb alkarjának könyök felé eső része alatt feküdt, amely rossz megtartása következtében teljesen szétesett. A 152. sírban eltemetett 6-7 éves gyermek állkapcsa alatt, a korong alakú üveggyöngyök között helyezkedett el a másik, kissé deformált bronztű töredéke. Az utóbbi tű mérhető hosszúsága 4,8 cm volt, vastagsága 0,15 cm. Mindkét sír a temető északi felében helyezkedett el, az 58. sír a középső részén (kissé a nyugati oldalhoz közelebb), míg a 152. sír a temető nyugati szélén.

A honfoglalás kori sírokból származó bronzból vagy vasból készített tűk, illetve azok tartóinak összegyűjtését legutóbb Révész László végezte el. A felgyűjtött adatok alapján megállapította, hogy a korabeli magyar szállásterület egészén, valamennyi társadalmi rétegnél (a köznép szegényebb sírjaitól a középréteg díszes, ara-

[501] Istvánovits 2003, 339, 98. tábla.
[502] Kovács 1980–1981.
[503] Csalleány 1905, 39–40, vii. 2; Hampel 1907, 144, 31. tábla C2.
[504] Kovács 1980–1981, 249; Szücsi 2013–2014, 131.

nyozott ezüstveretes ruháiban eltemetettekig) elterjedt a tárgytípus a 10–11. század folyamán. Az antropológiai adatokat figyelembe véve véleménye szerint a tűk és tűtartók zömmel idős nők sírjaiból kerültek elő.[505] A tűtartók használatának és felfüggesztésének módját Pálóczi Horváth András vizsgálta meg a Szabadkígyós-Tangazdaság területén feltárt 10. századi temető 19. sírjában talált lelet kapcsán.[506] Véleménye szerint a magyar nők az övük bal oldalára akasztották a tűtartót, mégpedig úgy, hogy a tűt egy textilszalagba szúrták, amire aztán ráhúzták az általában szárnyas lábszárcsontjából kialakított csonthengert, majd a szalagot alul megbogozták, hogy a tok ne essen le.[507] A csontból készült tűtartók mellett azonban elképzelhetőnek tartja, hogy fából esztergált tűtartókat is használhattak a magyarok, amire a viszonylag nagyszámú tok nélküli tű utal.[508] A tűtartók eltérő kialakítását jól példázza az Ibrány-Esbó-halom 152. sírjában megfigyelt, bronzlemezből hajlított, két végén egy-egy gyöngyszemmel díszített (esetleg lezárt) tűtartó,[509] a Zenta (Senta)-Farkastanya 14. sírjából származó ólom tűtartó,[510] illetve a Zsitvabesenyő (Bešenov)-Sírdűlő 68. sírjából előkerült, tűtartóként szolgáló bronzcsövecske.[511]

A Homokmégy-Székesen feltárt, bronztűt tartalmazó két sír részben megerősíti a kutatás korábbi megállapításait, azonban egy-két dologban ki is egészíti, illetve módosítja a tárgytípus kapcsán megfogalmazottakat. Elsőként a székesi temető, valamint az újabban közölt temetők antropológiai elemzése alapján megállapíthatjuk, hogy a tárgyalt lelettípusok éppúgy előfordulnak gyermekek és fiatalabb nők sírjaiban, mint a *maturus, senium* korúak temetkezéseiben. Révész László dolgozatában még csak egy olyan lelőhelyet ismert (Mözs-Szárazdomb 25. sír), amelyben gyermek csontvváza mellől került elő vastű.[512] Ezt az egy sírt kiegészíthetjük a Homokmégy-Székesen feltárt 152. sírral, illetve Hajdúszoboszló-Árkoshalom 162. sírjával. Az előbbiben tehát egy 6-7 éves kisleány mellől bronztű, az utóbbiban pedig egy 4-5 éves gyermek mellől csontból készült tűtartó került elő.[513] A fiatalabb (többnyire *adultus* korú) női temetkezésekben is számos példa akad a tű vagy a tűtartó meglétére.[514] Ilyen temetkezések kerültek elő Homokmégy-Székes 58. sírja mellett Hajdúszoboszló-Árkoshalom 52.,[515] Püspökladány-Eperjesvölgy 24.[516] és 163.,[517] Sárrétudvari-Poroshalom 9.,[518] valamint Tiszavasvári-Aranykerti tábla 16. sírjából.[519]

A maradandó anyagokból (csontból, fémből) kialakított tűtartók és a tok nélkül előkerült, többnyire vasból, ritkábban bronzból készített tűk előkerülési helye igencsak változatos képet mutat. A tűtartók övre történő felfüggesztésének módját az újabb leletek közül is néhány alátámasztani látszik (pl. Hajdúszoboszló-Árkoshalom 162. sír). A tűtartókhoz hasonlóan a derék környékéről előkerült tűket is az övön rögzített textilszalagba szúrhatták. Néhány esetben a mellkas tájékáról,[520] illetve a nyakból került elő tű tokkal vagy tok nélkül.[521] A nyakból előkerült, esetleg a nyaklánc gyöngyei közé felfűzött tűnek bajelhárító, óvó szerepe is lehetett. A tű védő-bajelhárító szerepére Tettamanti Sarolta utalt a néprajzi analógiák alapján, amelyek szerint például a gyermekágyban fekvő asszonyt védték a rontás ellen, de olyan temetkezésekbe is helyeztek tűt, amelyben áldott állapotban meghalt nőt, esetleg halva született, illetve keresztelетlen gyermeket temettek.[522] Az utóbbiakra utaló adatokat egyelőre azonban a 10–11. századi temetőinkben nem találunk, sőt, miután viszonylag sok 40-50 év

505 Révész 2000, 16–18.
506 Pálóczi-Horváth 1971, 24–27.
507 Pálóczi-Horváth 1971, 26.
508 Pálóczi-Horváth 1971, 26.
509 Istvánovits 2003, 330.
510 Révész 2000, 16.
511 Révész 2000, 16. – Az egyik végén lezárt ólom tűtartó töredékeit figyelte meg Kis Attila a Majs-Udvari rétek 187. sírjában nyugvó *senium* korú nő vázcsontjai között is (Kiss 1983, 89).
512 Révész 2000, 17–18.
513 Nepper 2002, 83, 106.
514 Többek között *adultus* korú női csontváz nyugodott a Révész László által felsorolt lelőhelykataszterben szereplő Dormánd-Hanyipuszta 1. sírjában (Révész 2000, 16; vö. Kovács 1994, 108), Majs-Udvari rétek 551. sírjában (Révész 2000, 16–17; vö. Kiss 1983, 112, 75. ábra 22, 49. tábla), illetve Szabolcs-Petőfi u. 375. sírjában (Kovács 1994, 82; Révész 2000, 16). Szintén fiatalabb nőt temettek a Majs-Udvari rétek 223. sírjába, amelyből másodlagos helyzetben került elő vastű (Kiss 1983, 91).
515 Nepper 2002, 66, 106. – A sírban 31-40 éves nő csontváza nyugodott.
516 Nepper 2002, 134–135, 219. – A sírban 25-30 éves nő csontváza feküdt.
517 Nepper 2002, 154, 219. – A sírba 25-32 éves nőt helyeztek örök nyugalomra.
518 Nepper 2002, 399–400, 402. – Fiatal nő temetkezése.
519 Tóth 2014, 140. – 22-31 éves nő sírja.
520 Révész 2000, 17.
521 Az utóbbira kitűnő példa a Homokmégy-Székes 152. sírjából származó bronztű, amely közvetlen közelében 4 darab korong alakú üveggyöngy került elő. A sírban megfigyeltek alapján ugyanakkor felmerült annak a lehetősége is, hogy a sírban megfigyeltek a hajviselettel is összefüggésben állhatnak (hajtű, konty összetűzése stb.)
522 Tettamanti 1971, 230.

feletti nő sírjából került elő tű, a szüléssel kapcsolatos magyarázatokat ki is zárhatjuk.[523] A tárgytípus ilyen jellegű szerepét nem erősíti meg az újabban előkerült fiatalabb nők temetkezéseiben megfigyelt tűk előfordulása sem, ugyanis tudomásunk szerint olyan női sírokban, amelyekben csecsemő váza is nyugodott, eddig még nem került elő sem tű, sem pedig tűtartó. Számos esetben az al- és a felkar körül (Hajdúszoboszló-Árkoshalom 52. sír, Homokmégy-Székes 58. sír, Püspökladány-Eperjesvölgy 24. sír), a lábcsontok mellett (Mözs-Szárazdomb 25. sír) vagy a koponya közelében (Dormánd-Hanyipuszta 1. sír, Letkés-Téglaégető II. temető 39. sír, Majs-Udvari rétek 55l. sír, Orosháza-Pusztai I. tanya 2. sír) kerültek elő tűk, tűtartók. A karoknál, lábaknál és a mellkas alsó részén előkerült tűk kapcsán Révész László jegyzi meg, hogy ezen sírok némelyikében talán a ruházat összefogásában, a feslések, szakadások eltüntetésében lehetett szerepük, a ma is használatos gombostűkhöz és biztosítótűkhöz hasonlóan.[524] A koponya környékén előkerült tűket Bakay Nándor próbálta meg úgy értelmezni, hogy azok nem munkaeszközként kerültek a sírba, hanem eredetileg a fejfedőhöz tartozhattak.[525] Véleményünk szerint a fej környékén vagy a koponyán előkerült tűket a visszajáró halottól való félelem miatt is a sírba helyezhették. Elképzelhetőnek tartjuk ugyanakkor, hogy a halotti leplet hosszában bevarrták, ami során a tűt a textilben hagyták.

Kések

A gyakori leletek közé tartoznak a honfoglaló temetkezésekben a vaskések. Homokmégy-Székesen mintegy 11 sírból (25., 51., 53., 68., 73., 91–92., 125., 157., 167., valamint a 170. sírból) került elő *[56. kép]*. A kések többsége felnőtt férfiak mellékleteként jelentkezett a temetőben, de két esetben női (71. és 91. sír), míg egy további esetben gyermek temetkezésében (170. sír) is előfordult. A sírokban a vaskések többnyire a csontvázak dereka környékéről kerültek elő. Négy esetben (68., 73., 92. és 170. sír) a bal combcsont és medencelapát találkozásának belső vagy külső oldalán, míg két esetben (53. és 125. sír) a jobb oldali medencelapát külső oldalán, illetve részben az alatt helyezkedett el. A 167. sírban a két combcsont között találtuk meg a vaskést. Ezektől eltérő elhelyezést 4 temetkezésben figyeltünk meg. A 25. sírban a jobb alkar alatt, a 91. sírban a bal combcsont alsó részének külső oldalán, míg a 157. temetkezésben a koponyától délnyugatra, a sírgödör délnyugati sarkában feküdt a vaskés. A vaskés övre történő felfüggesztését a kések helyzete mellett megerősíti a 125. sírban a kés markolat felőli végén talált 1,7 cm átmérőjű, gömb alakú, erősen korrodált karika maradványa. A karika valószínűleg a szerves anyagból készült övre volt ráhúzva, amelybe beleakasztották (?) vagy rákötötték a vaskést. Az 53. sírban közvetlenül a szintén az övre rögzített fenőkő mellett feküdt a vaskés.

A kések többsége keskeny pengéjű, egyélű, középső nyélállású. Méretük változó, az épebben maradt darabok alapján hosszúságuk többnyire 8,4–15,5 cm között váltakozott.

A temető északi felének középső és nyugati, valamint északi szélén helyezkedtek el a késsel eltemetettek sírjai. Helyzetük és a sírokból származó leletanyag (nyílcsúcsok, nyitott karikaékszerek) alapján a késmellékletes sírok zömét a 10. században ásták meg.

Fenőkövek

Fenőkő két idősebb korú férfi sírjából került elő *[56. kép]*. Az 53. sírban a medence és a déli sírfal között helyezkedett el a lapos, hasáb átmetszetű fenőkő töredéke, míg a 155. temetkezésben egy szintén lapos, téglalap alakú fenőkő töredéke volt, ami a jobb medencelapát és a combcsont találkozása mellett feküdt. Az előbbi sírból vaskés és különböző típusú nyílcsúcsok, az utóbbiból ismeretlen funkciójú vastárgyak kerültek elő.

A fenőkövek helyzete alapján, miután mindkettő a jobb medence környékén került elő, talán az övre erősítették fel, vagy szerves anyagból készült tarsolyba helyezték azokat.

Kova- és obszidiánszilánkok

Két sírban fordult elő kova- és obszidiánszilánk. A 82. sírban a *senium* korú nő jobb bokájának belső oldaláról került elő egy trapéz alakú kovapattinték. A temetkezésben a pattinték mellett mindössze egy nyitott végű, bronzhuzalból hajlított, kissé deformált hajkarika töre-

[523] *Maturus-senium* korú női temetkezések mellékleteiként került elő tű vagy tűtartó az alábbi lelőhelyekről: Ibrány-Esbó-halom 152. sír (Istvánovits 2003, 90–91, 330, 80. tábla), Karos-Eperjesszőg II/37. sír (Révész 1996, 22–23, 186, 53. tábla 6; Révész 2000, 16), Letkés-Téglaégető II/39. sír (Bakay 1978, 101, 156, XLVIII. tábla 6; Révész 2000, 16), Majs-Udvari rétek 94. (Kiss 1983, 83, 75. ábra 27, 17. tábla), 187. (Kiss 1983, 89) és 259. sír (Kiss 1983, 93), Orosháza Pusztai I. tanya 2. sír (Dienes 1965, 146), Oroszvár (Rusovce) 23. (Pálóczi-Horváth 1971, 25; Révész 2000, 16) és 54. sír (Pálóczi-Horváth 1971, 25; Révész 2000, 16), Szabadkígyós-Tangazdaság 19. sír (Pálóczi-Horváth 1971, 23; Révész 2000, 16), Szabolcs-Petőfi u. 384. sír (Kovács 1994, 83; Révész 2000, 16), Szőreg-Homokbánya 24. sír (Bálint 1991, 85, XXV. *Taf.* 21; Révész 2000, 17), Tuzsér-Boszorkány-hegy 1998/8. sír (Révész 2000, 13, VI. tábla 8; Istvánovits 2003, 238, 330, 231. tábla).

[524] Révész 2000, 17.

[525] Bakay 1978, 156.

déke látott napvilágot a jobb csecsnyúlványnál. A 247. sír egyetlen lelete egy hosszúkás, áttetsző obszidiándarab volt, amely a sír betöltéséből került elő. A sírban *maturus* korú férfi csontváza nyugodott.

Miután a 10–11. századi temető sírjai mellett őskori, valamint szarmata telepjelenségek is előfordultak, számolnunk kell azzal, hogy a kova- és obszidiánszilánkok a sírok megásásakor keveredtek a sírok betöltésébe. Nem zárhatjuk ki ugyanakkor azt a lehetőséget sem, hogy a honfoglalók az őskori vagy a szarmata stb. lelőhelyekről gyűjtötték össze és másodlagosan használták fel a szilánkokat.[526]

10.3.2.4. Egyéb tárgyak

Szíjelosztó karika

A 22. sírban nyugvó, 5-6 éves gyermek jobb combcsontjának belső oldalánál, a sírfeneken egy magas ólomtartalmú, sárgarézből öntött szíjelosztó került elő *[32. tábla]*. A háromosztatú, kopott, részben hiányos karika jól példázza egy tárgytípus többféle eszközön történő alkalmazását. A székesi lelethez hasonló szíjelosztó karikák többségében ugyanis fegyveres férfiak sírjaiban, két-három példányban fordulnak elő, ahol a tegez fegyverövre történő függesztését szolgálták[527] vagy a lószerszámzathoz tartozó kantárszíj elosztásában játszott szerepet.[528] A Homokmégy-Székes 22. sírjából származó szíjelosztó karikának ezen eszközökön való alkalmazása egyértelműen kizárható, mivel sem tegez, sem pedig lószerszámzat nem volt a temetkezésben. A tárgy mellett közvetlenül mindössze egy nyitott végű karika feküdt. Síron belüli helyzete, illetve, hogy egy példány volt csupán a sírban, Ibrány-Esbó-halom 199. sírjával mutat hasonlóságot.[529] Itt a küllős elosztókarika valószínűleg a férfi díszítetlen övén volt, amelyről egy külön szíjról lelógatva viselt nyéltámaszos balta felfüggesztését biztosította.[530] Az analógia alapján tehát valószínűleg a székesi gyermeksírban is az egykori ruházathoz, azon belül az övhöz köthetjük a szíjelosztó karikát.

Ételmellékletek

Ételmellékletként sírba helyezett állatcsontot két sír esetében figyeltünk meg. A 27. sírban eltemetett *senium* korú férfi kezének külső oldalán helyezkedett el egy lapos, ovális alakú, rendkívül rossz megtartású csontlemez, amely a szállítás során teljesen szétporladt. Az állati hosszúcsonthoz tartozó kisebb töredék valószínűleg a sír sekély volta miatt (szántás bolygatta) törhetett szét. Eredetileg talán nagyobb darabként, mint étel kerülhetett a sírba.[531] Jóval egyértelműbb volt a 94. sírban nyugvó *maturus* korú férfi sírjába helyezett állatcsont. A temetés során a koponyától északnyugatra, a koponya és a sírfal között helyezték el az állati (juh?) lapockacsontot.

Mindkét férfi temetkezés a temető északi, északkeleti részén található. A 27. sírban eltemetett csontváz mellé az ételmellékleten kívül 2 darab nyílcsúcsot is elhelyeztek.

Tojások

A 10–11. századi köznépi temetőkben, főként a gyermek- és ifjúkorban elhunytak sírjaiban előforduló tojásmellékletet Homokmégy-Székesen két temetkezésben figyeltük meg.[532] A 19. sírban egy 4-5 éves gyermek jobb alkarja felett találtuk összetört tojás maradványait. A tojáson helyenként barnásvöröses elszíneződés látszódott, amely talán festés nyoma lehetett. A 108. sírban egy 16-18 éves fiatal leány nyugodott; koponyájának bal oldala mellé helyezték a tojást. A két sír egymáshoz viszonylag közel, a temető keleti szélén feküdt.

A tojások sírba helyezését az újjászületés vagy a termékenység szimbólumaiként szokták értelmezni.[533] A síron belüli helyzetük alapján (a koponya mellé, illetve edényben kerültek a sírba) ugyanakkor néhány esetben felmerült ételmellékletként történő alkalmazásuk is.[534]

526 A sírokban, a sírok betöltésében és a sírok környékén előforduló kova- és obszidiánszilánkok a Homokmégyen megfigyelt jelenségek alapján a Felső-Tisza-vidék mellett az ország egész területén elterjedhettek (vö. Istvánovits 2003, 360–361). Hiányukat inkább azzal magyarázhatjuk, hogy ezeket az apró szilánkokat a bontók gyakran nem veszik észre és a sírfölddel együtt kidobják vagy kiseprik.

527 Pl. Karos-Eperjesszög II. temető 16. (Révész 1996, 19, 29. tábla 7–9), 52. sír (Révész 1996, 28, 86. tábla 1–3), Sárrétudvari-Hízóföldek 106. (Nepper 2002, 315, 265. tábla 1–3) és 258. sír (Nepper 2002, 350, 331. tábla 1), Sárrétudvari-Poroshalom 2. sír (Nepper 2002, 396–398, 352. tábla 8), Tiszavasvári-Aranykerti tábla 7. sír (Révész 2005, 169, X. tábla 11–12), Tuzsér-Boszorkány-hegy 6. sír (Istvánovits 2003, 238, 229. tábla), Vörs-Papkert-B 561. sír (Költő 1993, 436, 1. tábla 1–3).

528 Pl. Gyulavarsánd-Laposhalom 33. sír (Gáll 2013, 98. tábla 1–2).

529 Istvánovits 2003, 101, 98. tábla.

530 Istvánovits 2003, 339.

531 Ugyanakkor nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a sírban további mellékletként 2 darab összerozsdásodott nyílcsúcs került elő, ami alapján akár íjmarkolatot borító csontlemez is lehetett a temetkezésben. Síron belüli pozíciója is teljesen megfelelő egy esetleges csontmerevítéses íj jelenlétére.

532 A tojás sírba tétele az újabb közlések alapján felnőtt női, sőt férfi temetkezésekben is előfordul, mint például az oroszvári (Rusovce) temetőben (Horváth 2014, 230), illetve a nyíregyháza-felsősimai lovassírban (Jakab 2009, 117).

533 Gallina 2001, 93.

534 Horváth 2014, 230.

Edénytöredékek

Több sírból, illetve annak betöltéséből került elő kisebb-nagyobb méretű edénytöredék (pl. 48., 98–99., 106. sír stb.). Ezek mindegyike másodlagosan került a 10–11. századi temetkezésekbe. Többségük szarmata és jellegtelen késő népvándorlás kori kerámiatöredék, de előfordul őskori cserépdarab is, amelyek a sírokhoz közeli telepjelenségekből származtak.

10.3.3. A temető típusa és keltezése

A temetkezések száma, illetve a sírokban előforduló leletanyag alapján a sírmezőt a köznépi temetők közé sorolhatjuk. Itt azonban érdemes megemlíteni, hogy egy temetőbe nem feltétlenül csak egy társadalmi réteg temetkezett, hiszen a köznép sírjai közé annak vezetői és családtagjai is ásathatták sírjaikat.[535] Igen nehéz a ránkmaradt leletanyag alapján határt húzni a 10. században a szegényebb középréteg és a módosabb köznépi leletanyag között, hiszen a temetkezési szokásokat az életmód is befolyásolta.[536] A székesi temetőben is megfigyelhető, hogy a nők egy részét gazdagabb leletanyaggal temették el, mint a férfiakat. A viszonylag gazdagabb sírok a temetőn belül ugyanakkor nem alkottak csoportot, mindössze néhány esetben lehetett megfigyelni, hogy viszonylag nagyobb üres hely volt körülöttük (pl. 58., 72., 75. sír). A temetőt a legújabb besorolás alapján a 10. századi falusi temetők (V. típus) közé sorolta Kovács László.[537]

A székesi temető használati idejét a leletanyag és a temetkezési szokások alapján határozhatjuk meg. A temető egyetlen sírja sem tartalmazott keltezést segítő pénzérmét. E tárgytípus hiánya ugyanakkor részben keltező értékkel is bír. Azoknál a teljesen feltárt temetőknél ugyanis, ahol a leletanyagból egyaránt hiányoznak a főként a 10. század első felére jellemző nyugat-európai, arab és bizánci pénzek, illetve a 11. században, a Magyar Királyság létrejöttével megjelenő magyar pénzek, joggal feltételezhetjük, hogy jelentős részben a két időpont között voltak használatban.[538] Homokmégy-Székes esetében ezt megerősíteni látszik a sírokból származó leletanyag időrendje is. Az ékszerek, a ruhákra varrt ékítmények, a férfiak fegyverzete egy olyan időszakot rögzített, amikor a 10. század első felében megszokott ékszerekben és viseletben változás következett be. A kis esetszámban előforduló, a 10. század korábbi időszakára jellemző ékszerek, ruhadíszek és mellékletek mellett a legnagyobb mennyiségben a 10. század második felére, utolsó harmadára keltezhető leletek láttak napvilágot. A 11. század első felének jellegzetes tárgytípusai a temető területéről szintén csak kisebb mennyiségben kerültek elő.

Összességében tehát a temető megnyitásának időpontját legkorábban a 10. század középső harmadára, a század közepére keltezhetjük (930–960-as évek), míg felhagyásának alsó határát a 10–11. század fordulójára, felső határát pedig a 11. század első negyedére (1000–1025) datálhatjuk.

A temető belső kronológiai rendjét vizsgálva az alábbi következtetések vonhatók le:

A korai sírcsoportok a temető északi felén, annak is elsősorban a nyugati részén helyezkedtek el. A leletanyag mellett ezt erősíti a temetkezések magas száma, a sírok közötti szuperpozíciók, valamint a sírrablások megléte is. Keleti irányban terjeszkedhetett tovább a temető, ahol a lazább sírsorokba rendeződött temetkezésekben már a 10. század második felére jellemző leletanyag is nagyobb mennyiségben van jelen. A legkésőbbi horizontot a temető délkeleti negyedében található sírok alkotják, ahol a temetkezési szokások alapján az időbeli különbségek mellett már etnikai különbségek is felmerülnek.

A lelőhely embertani anyagának vizsgálata során a munkát végző antropológusok számára lehetőség nyílott egy nemzetközi projektben való részvételre *(Global History of Health Project)*.[539] A vizsgált csontanyag pontos keltezése érdekében a vizsgálatra kiválasztott lelőhelyek esetében C^{14}-es korhatározás is történt.[540] Ez Homokmégy-Székes esetében 6 sírt érintett.[541] A vizsgálatok kimondottan embertani megközelítésűek voltak, s ráadásul csak utólag értesültünk az elvégzett C^{14} vizsgálatokról, aminek köszönhetően a minták kiválasztásába nem volt előzetes beleszólásunk. Sajnos ennek eredményeként elsősorban olyan sírokban történt meg az

535 Mesterházy 1995, 1037.

536 Révész 1996, 42.

537 Kovács 2013, 558.

538 Itt azonban meg kell jegyeznünk, hogy az érmék sírokban történő előfordulása nem pusztán időbeli eltérést tükröz, hanem egyben társadalmi különbséget is. Ennek kiváló példája a 10. századi sírokból származó, a nyugat-európai területek (Itália, Bajorország, Szászország, Svábföld stb.) irányba vezetett kalandozó hadjáratok során összegyűjtött érmék (ezek egyaránt lehettek rablott vagy szolgálatokért kapott, esetleg évjáradékból származó pénzek is). Az eddig előkerült érmék többsége a rangosabb középrétegbeli temetők fegyveres sírjaiból láttak napvilágot, míg köznépi temetőkben jóval ritkábban és kisebb darabszámban kerültek elő.

539 Jankauskas et al. 2009.

540 A C^{14} vizsgálatok a következő helyszínen készültek: NSF-Arizona AMS Facility, PAS Building 81, University of Arizona, Tucson, AZ 85721, USA. A konvencionális radiokarbon adatok kalibrálását az oxfordi egyetem OxCal online kalibráló szoftverével (4.2. verzió), IntCal 13 beállítással Sipos György (SZTE Természeti Földrajzi és Geoinformatikai Tanszék, Szeged) és Tihanyi Balázs (SZTE TTIK, Biológia Doktori Iskola) végezte el (https://c14.arch.ox.ac.uk/oxcal/OxCal.html).

541 A sírok C^{14} adatait Bereczki Zsolt küldte meg számunkra, segítségét ezúton is köszönjük.

embertani anyag kormeghatározása, amelyekben vagy nem is volt régészeti anyag, vagy pedig kevés, a keltezés szempontjából nem mérvadó lelet látott napvilágot.[542]

A C^{14}-es vizsgálatba bevont temetkezések közül a 290. sírt leszámítva, amely a temető délkeleti negyedének nyugati szélén feküdt, az összes sír a temető északkeleti negyedében helyezkedett el. A hagyományos régészeti keltezés alapján a temető ezen része a 10. század második felére, azon belül is annak utolsó harmadára datálható, bár néhány sír esetében felmerült a 10–11. század fordulójára és a 11. század első negyedére történő keltezés is. Ezt összevetve a 11. táblázatban szereplő C^{14}-es adatokkal a következő megállapításokat tehetjük a datálás kapcsán: az 1-sigma és főként a 2-sigma adatait szemügyre véve általánosságban elmondhatjuk, hogy egy-egy temetkezés pontosabb (évtizednyi, vagy legalább három évtizednyi) keltezése nem lehetséges. Sajnos a vizsgált sírok esetében meghatározott hosszabb periódust korhatározó leletek hiányában nem tudjuk szűkíteni, csak a szélsőséges értékek elhagyásával tudjuk azt kismértékben korrigálni. A hagyományos és a C^{14}-es keltezés közötti eltérést legjobban a temető keleti árkába eltemetett 13. sír szemlélteti. A feltüntetett adatokból ugyanakkor kitűnik egy nagyon lényeges dolog. A mintavétellel érintett sírok közül 5 kalibrációs görbéje nagyon hasonló (a 13., 43. és 50. sír adata csaknem azonos), amely a temetkezések korát a 9. század vége és a 10. század utolsó harmadának eleje közé valószínűsíti! Ezektől határozottan elkülönül a 100. sír adata, amely egyértelműen egy későbbi használati fázisra utal (10. század utolsó harmada, 11. század eleje). Összeségében tehát, a C^{14}-es adatok alapján a temető nyitását akár a 9. század végére is helyezhetnénk és számolnunk kellene azzal, hogy a temetőbe az egész 10. század folyamán temetkeztek. Ez természetesen jól igazolná a temetkezési szokások, illetve az embertani anyag alapján körvonalazható idegen elemek (helyi népesség) jelenlétét (lásd lentebb) a temetőn belül, illetve azok továbbélését, de a C^{14}-es adatokkal kapcsolatban felmerülő hiányosságok azért óvatosságra intenek bennünket. Véleményünk szerint további radiokarbon vizsgálati adatokra lenne szükség a kérdés egyértelmű igazolására vagy cáfolására.[543]

No.	Lelőhely/minta	Laborkód	C^{14} kor (konvencionális)	Kalibrált radiokarbon adat (1-sigma)	Kalibrált radiokarbon adat (2-sigma)	Hagyományos régészeti kor	Taxonómiai jelleg
1.	Homokmégy-Székes 5. sír/*senium* korú nő	AA85990	1,104 +/- 46BP	891-989 (68,2%)	777-791 (2,5%), 805-843 (5,2%), 860-1020 (87,7%)	10. század	euro-mongolid (urali)
2.	Homokmégy-Székes 13. sír/*juvenis* korú nő	AA85993	1,121 +/- 46BP	880-989 (68,2%)	776-794 (4,6%), 800-1013 (90,8%)	11. század	
3.	Homokmégy-Székes 43. sír/*senium* korú férfi	AA85988	1,111 +/- 47BP	887-989 (68,2%)	777-793 (3,5%), 802-846 (7,6%), 855-1018 (84,3%)	10. század	mongolid
4.	Homokmégy-Székes 50. sír/*adultus* korú férfi	AA85987	1,110 +/- 46BP	890-987 (68,2%)	777-793 (3,3%), 802-845 (6,8%), 856-1019 (85,3%)	10. század	mongolid
5.	Homokmégy-Székes 100. sír/*adultus* korú férfi	AA85986	1,008 +/- 46BP	983-1045 (53%), 1095-1120 (12,7%), 1141-1147 (2,4%)	902-920 (2,7%), 962-1157 (92,7%)	10–11. század	mongolid
6.	Homokmégy-Székes 290. sír/*maturus* korú nő	AA85989	1,083 +/- 50BP	898-925 (19,5%), 944-1013 (48,7%)	778-791 (1,6%), 805-842 (3,2%), 861-1030 (90,7%)	11. század	

11. táblázat. Homokmégy-Székes: C^{14} vizsgálatok a székesi temető sírjaiból

[542] A minták kiválasztásánál a legfontosabb kitétel a sírokban nyugvó egyének taxonómiai meghatározása volt. A mongoloid jegyeket viselő csontvázak ugyanis kevésbé jellemzőek a 10–11. századi temetkezésekben, sokkal gyakoribb ugyanakkor a honfoglalást megelőző avar időszakban.

[543] Mindenképpen érdemes lenne a temető más területéről további, lehetőleg pontosabban keltezhető, többféle leletanyagot tartalmazó sír/sírok C^{14} vizsgálatával kiegészíteni az adatsort. Érdemes lenne továbbá egy összehasonlítást végezni a nemesfémből készült veretekkel (pl.: 33., 75. sír), tegezzel (86. sír) eltemetett mongoloid egyének és a leletben gazdag, de fémanyag tekintetében (sárgaréz, bronz, ónozott tárgyak) szegényebb sírokban (72., 183., 229. sír) nyugvó egyének között.

10.3.4. A temető népességének idegen elemei

A székesi temetőben megfigyelt, a Kárpát-medence 10–11. századi lelőhelyeire általánosságban jellemző temetkezési szokások, leletanyag, valamint embertani jelleg mellett néhány idegen vagy szokatlan elem is felbukkant. Bár ezek a különböző jelenségek elkülönítve nem túl nagy számban jelennek meg, de együttes előfordulásuk erősíti azt a feltételezést, hogy a székesi temetőbe temetkező közösségben a Kárpát-medencébe érkező magyarság mellett a Kárpát-medence területén helyben talált 9. századi népességet is kimutathatjuk. Az alábbiakban tételesen vesszük sorba, hogy milyen megfigyelések támogatják elgondolásunkat.

A kérdéskör vizsgálata során a régészeti adatok kapcsán a legnagyobb jelentőséggel a temetkezési szokások bírnak. Ezek közül külön kiemeljük a cölöpszerkezetes sírok feltűnését a temető sírjai között. Lényeges, hogy az ilyen kialakítású sírok nem szórtan, hanem viszonylag egy tömbben, a temető déli felében helyezkedtek el. A sírtípus elemzése kapcsán egyértelműen megállapítható, hogy az ilyen kialakítású temetkezések a Kárpát-medencétől keletre nem ismertek. A Kárpát-medence területén, a korábbi (germán és avar) korszakokban ugyanakkor jóval nagyobb esetszámban fordultak elő ilyenek. Ebből egyenesen következik, hogy e temetkezési forma gyökerét helyben kell keresnünk. Így annak megléte a 10–11. századi temetőinkben valószínűleg a helyben talált lakosságra utal. Ezen elgondolással összhangban áll az embertani anyag is. A cölöpszerkezetes vagy sírépítményes temetkezésekben eltemetettek embertanilag igen változatos képet mutattak. Közülük azonban érdemes megemlíteni a 43. és 245. sírban nyugvó két vázat, amelyek a taxonómiai analízis alapján mongolid jegyeket hordoztak.

A temetkezési szokások vizsgálatánál már nehezebb helyzetben vagyunk a padmalyos kialakítású temetkezések kapcsán. Ez a sírtípus ugyanis a korábbi álláspont[544] ellenére egyértelműen nem utal a továbbélő helyi népességre (azaz továbbélő avar népelemekre). A temetkezési forma ugyanis széles körben elterjedt a keleti területeken is, így azt a Kárpát-medence területére érkező magyarság is ismerte és alkalmazta.[545] A Homokmégy-Székesen megfigyelt padmalyos temetkezések ugyanakkor azok közé tartoznak, amelyek óvatosságra intenek bennünket. Bár a leletanyagban nem mutatható ki eltérés, a sírok temetőn belüli helyzete, a cölöpszerkezetes sírokkal alkotott csoportosulása, illetve a temető egészére vonatkozó antropológiai megfigyelés alapján valószínűsíthető, hogy a székesi temetőben a padmalyos sírforma használata is jelentős részben a megtelepedő magyarságtól idegen népességhez köthető.

Sajnos a sírokból származó leletanyag és a megfigyelt viseleti szokások nem visznek közelebb a temető népességének hátteréhez. Ezek ugyanis a korszak más temetőiben is megfigyelhetők, illetve a székesi temetőn belül sem mutatnak éles elkülönülést, csoportosulást. A leletanyag kapcsán mindössze egy érdekes összefüggés emelhető ki, ami további nagy sírszámú temetők elemzése és összehasonlítása után válhatna igazán hasznos információvá. Ez az embertani anyagban megfigyelhető taxonómiai jelleg és a sírokból előkerült leletanyag összevetése. Székes esetében ugyanis a nemesfémből (aranyozott ezüstből) készült veretek mindegyike mongoloid jegyeket viselő egyének sírjaiból került elő. Sőt a temető egyetlen tegezzel eltemetett férfija is mongoloid jegyeket viselt.

A temetőbe temetkező népesség, illetve azon belül a helyben talált korábbi népelemek meghatározásában a legnagyobb szerepe ugyanakkor az embertani vizsgálatoknak van (lásd alább az embertani elemzésnél). A taxonómiai jelleg alapján az europidok túlsúlya mellett kisebb arányban a mongolid (mongoloid) rasszkomponensek is megjelentek a temetőben. Összesen 7 egyén (5 férfi és 2 nő) sorolható a mongolid, míg 2 nő (5., 32. sírok) az europo-mongolid (urali) taxonómiai csoportba. E csoporton belül 3 férfi esetében (50., 53. és 157. sírok) az egyének mongolid jellegzetességei archaikus vonásokkal párosulnak. Meg kell azonban említenünk, hogy az europidokon belül vannak olyan típusú koponyák is, melyek a nagyrassz jellegzetességének túlsúlya mellett kisebb arányban a mongolidokra jellemző variánsokat is tartalmazzák (11 egyén, 6 férfi és 5 nő). Ismeretes, hogy a 10. századot megelőző avar kori népességben, főleg a Duna–Tisza közének területén, jelentős mongolid elemmel kell számolni,[546] míg a 10. században inkább europo-mongolid komponensről beszélhetünk.[547] Ezek alapján viszont joggal feltételezhetjük anyagunkban az avar kori továbbélést.[548]

A székesi sírmező anyagának embertani összehasonlításába bevont népességei közül az antropológiai anyag Szegvár-Oromdűlő, Homokmégy-Halom 10. századi, illetve Székkutas-Kápolnadűlő avar kori népességével mutat hasonlóságot. Taxonómiai szempontból a székesi

[544] Tettamanti 1975, 90; Lőrinczy 1985, 156; Bende–Lőrinczy 1997, 225; Istvánovits 2003, 448.

[545] Vö. Fodor 1985, 6. jegyzet; Lőrinczy–Straub 2006, 284; Varga 2013, 316–317.

[546] Lipták 1959; Lipták 1983; Marcsik 2010.

[547] Lipták 1983.

[548] A 4 sírban megfigyelhető mongolid vonások, a heterogén embertani arculat és egyéb jellemzők alapján Istvánovits Eszter is felveti az Ibrány-Esbó-halmon feltárt 10–11. századi temető esetében a többgyökerű lakosság (késő avar–magyar) jelenlétét, hasonlóan a Rétköz más helyein is: Istvánovits 2003, 377, 381, 455.

széria a szegvár-oromdűlői és felgyő-kettőshatári embertani anyaghoz hasonló, elsősorban a mongolid elemek megléte miatt.[549]

A fentieket erősíti a fémvizsgálat eredménye is (lásd a kötetben Török Béla tanulmányát!). A vizsgált tárgyakon rendszeresen megfigyelhetőek ón és/vagy ólomtartalmú bevonatok. Egyes ékszereknél – például a fejesgyűrűk esetén – ónbevonatot alkalmaztak az ezüstös hatás elérése céljából. A bronztárgyak ónozására már az avar kori bronzművesség esetében is találunk párhuzamokat.[550]

A vastárgyak közül metallográfiailag egyedül vizsgálható bárd (4. sír) esetében a réteges, relatíve kis keménységű szerkezethez hasonlót korábbi avar vastárgyak (ásópapucs, vaslánc, kések), vizsgálatánál is tapasztaltak a kutatók.[551]

A fentiek alapján tehát egyértelműen számolhatunk a székesi temetőben egy a magyarságtól elkülönülő, jól meghatározható és továbbélő helyi népességgel. A nagy kérdés már csak az, hogy ők egy helyben (a Kalocsai Sárközben és környezetében) talált, többgyökerű késő avar kori közösség tagjai vagy az oly sokszor emlegetett Géza és István államszervezéséhez kapcsolható tudatos telepítés során a Kalocsai Sárközbe került idegen népesség volt. Ez utóbbi azonban persze szintén lehet késő avar kori közösség, csak a Kárpát-medence távolabbi területeiről. A temető felhagyásának vélhető ideje (a 11. század elején), illetve a temetőbe temetkező közösség folytonossága azonban inkább az előbbit sejteti.

10.4. GYŰJTEMÉNYI ADATOK

Lelőhelyre vonatkozó adatok: Kalocsa, Viski Károly Múzeum RA 61-74-2005, 123-127-2005.
Leletanyag: Kalocsa, Viski Károly Múzeum ltsz. 2001.15.1–2001.122.1.
Embertani anyag: Szegedi Tudományegyetem Embertani Tanszék.

10.5. IRODALOM

Gallina–Hajdrik 1998, 133–178; Gallina 1998, 87–92; Gallina 1998b, 79–88; Hajdrik 1998, 89–98; Gallina 2000; Gallina 2001, 87–105; Gallina–Varga 2013, 127–142; Varga 2013, 297–320.

10.6. HOMOKMÉGY-SZÉKES 10–11. SZÁZADI TEMETŐ CSONTVÁZANYAGÁNAK VIZSGÁLATA – *Marcsik Antónia – Bereczki Zsolt – Molnár Erika*

10.6.1. Bevezetés

A homokmégy-székesi temető régészeti feltárása 1996-ban kezdődött és 2002-ben fejeződött be, Gallina Zsolt vezetésével. Az ásatások során összesen 310 objektum került elő, amelyek egy késő bronzkori, egy szarmata (3–4. század) és egy Árpád-kori (10–12. század) falu egy-egy részletéhez, továbbá egy 10–11. századi temetőhöz tartoztak. A lelőhely legjelentősebb része a teljes egészében feltárt, 206 sírból álló 10–11. századi temető.

A nevezett lelőhely kormeghatározását nagymértékben elősegítette a régészeti leletanyag, amely alapján a temető használati ideje a 10. század első harmadától a 11. század első harmadáig keltezhető. Az első generáció még a honfoglalók közé tartozhatott, az utolsó generáció pedig Szent István uralkodása alatt temetkezhetett ide.[552]

A széria általános embertani feldolgozását előzetesen Paja László és munkatársai végezték el.[553] Ezen kívül egy a temetőből előkerült súlyos patológiás eset ismertetésére került sor 2004-ben, illetve 2009-ben.[554]

Jelen tanulmány célja a homokmégy-székesi 10–11. századi csontvázanyag összefoglaló vizsgálati eredményeinek bemutatása.

10.6.2. Anyag és módszer

Homokmégy-Székes 10–11. századi temetőjének 206 feltárt sírjából 186 egyén csontváza került vizsgálat alá a SZTE TTIK Embertani Tanszékén. A felnőtt csontvázak nagy része jó/közepes megtartásúnak minősíthető, a gyermek csontvázak viszont töredékes megtartásúak. 161 csontváz esetében a koponyához *postcranialis* váz is

[549] Szeged-Kiskundorozsma, Hosszúhát 10. századi temetőjében is sikerült kimutatni europo-mongolid elemeket és egy sír esetében a keleteurázsiai F klasztert: Lőrinczy–Türk 2011, 440–441, Marcsik 2011, 496.
[550] Lásd: Költő 1982; Szőke–Lukács 1992.
[551] Az avar kori tárgyak (Zamárdi-Kútvölgyi-dűlő, Gallina Zsolt feltárása) vizsgálatáról lásd: Török–Kovács 2009; Török–Kovács 2011.
[552] Gallina 1998; Gallina–Hajdrik 1998; Gallina 2000.
[553] Paja et al. 2007.
[554] Zink et al. 2004; Molnár et al. 2009.

tartozik. Öt egyénnél csak koponya, tizenötnél csak vázcsontok álltak rendelkezésre és egy gyermek esetében csak a fogakat lehetett tanulmányozni.

Az embertani feldolgozás a klasszikus vizsgálatokkal történt. Az elhalálozási életkor, illetve életkorcsoportok és a nemek meghatározása Acsádi–Nemeskéri,[555] a metrikus, morfológiai jellegek feldolgozása Alekszejev–Debec, Martin–Saller, Bernert,[556] a termet becslése Sjøvold,[557] az anatómiai variációk Finnegan–Marcsik,[558] a taxonómiai meghatározás Lipták,[559] a patológiás jellegek felvétele a morfológiai elváltozások alapján Barnes és Ortner,[560] a metrikus értékek szerint történő összehasonlítás pedig Penrose módszerével történt.[561] Egy speciális esetben szövettani vizsgálatra is sor került.

10.6.3. Eredmények

10.6.3.1. Elhalálozási életkorok és a nemek megállapítása

Az 12. táblázat adatai szerint a felnőttek száma 136 (73%), a gyermekek és fiatalkorúak száma pedig 50 (27%). Az *infans* I. életkorcsoportba (0-6 éves) tartozó gyermekek száma több mint kétszerese az *infans* II. korcsoportúakénak (7-14 éves) és viszonylag alacsony a fiatalkorban (15-22 éves) meghaltak száma is.[562]

A felnőtteket figyelembe véve a legmagasabb a *maturus* (40-59) életkorcsoportúak aránya, ezt követik az *adultus* (23-39), majd a *senium* (60-x) korúak.

A felnőtteken kívül a meghatározható nemű *juvenis*eket is figyelembe véve, a férfiak száma 63 (43%), a nőké 83 (57%). A *juvenis* és *adultus* korcsoportban a nők száma jelentősen magasabb a férfiakéhoz viszonyítva *[12. táblázat]*.

10.6.3.2. Metrikus és morfológiai elemzés

A férfiak és a nők koponyáinak legfontosabb paramétereit (méretek, indexek esetszáma, variációs terjedelme, középértéke, szórása) a *13. táblázat* mutatja be.[563]

A koponya indexeinek Alekszejev és Debec szerinti megoszlása [lásd *20. táblázat*] alapján a férfiak koponyája közepesen hosszú *(mesokran)*, illetve hosszú *(dolichokran)*. A magassági jelzőket figyelembe véve a 17:1-es index alapján az agykoponya közepesen magas *(orthokran)*, a 20:1-es index alapján a közepes magasság mellett az alacsony koponyájúak *(chamaekran)* is jelentősek. A homlok széles *(eurymetop)*, illetve közepesen széles *(metriometop)*. A felső arc és az egész arc közepesen széles (*mesen* és *mesoprosop*), a szemüreg középmagas *(mesokonch)*, illetve magas *(hypsikonch)*, az orr-régió pedig közepesen széles *(mesorrhin)* és keskeny *(leptorrhin)*.

A nők koponyája közepesen hosszú *(mesokran)*, illetve hosszú *(dolichokran)*. A magassági jelzőket figyelembe véve a 17:1-es index alapján az agykoponya közepesen magas *(orthokran)*, illetve magas *(hypsikran)*, a 20:1-es index alapján a közepes magasság mellett az alacsony koponyájúak *(chamaekran, hyperchamaekran)* is előfordulnak. A homlok széles *(eurymetop)*, illetve közepesen széles *(metriometop)*. A felső arc közepesen széles *(mesen)*, valamint keskeny *(lepten)*, az egész arc közepesen széles *(mesoprosop)*, a szemüreg általában középmagas *(mesokonch)*, de a magas *(hypsikonch)* és az alacsony szemüreg *(chamaekonch)* előfordulása is jelentős. Az orr-régió közepesen széles *(mesorrhin)* és keskeny *(leptorrhin)*.

A férfiak termetátlaga 171 cm (magas), a nőké 158 cm (nagy közepes).[564]

10.6.3.3. Taxonómiai meghatározás

A taxonómiai elemzésre 33 férfi és 42 nő csontváza volt alkalmas. A nagyobb csoportok megoszlását a 14. táblázat mutatja, miszerint a népességben az europidok dominanciája figyelhető meg 88%-ban (66 egyén). A mongolidok részaránya lényegesen alacsonyabb, mintegy 9,3% (7 egyén) *[57. kép]*. E csoporton belül három férfi esetében (50., 53. és 157. sír) a mongolid jellegzetességek archaikus vonásokkal párosulnak. Külön figyelmet érdemel két női csontváz (5. és 32. sír), melyek az ún. europo-mongolid taxonómiai csoportba (azaz a urali típusba) sorolhatók. Meg kell azonban említenünk, hogy az europidokon belül vannak olyan típusú koponyák, melyek a nagyrassz jellegzetességének túlsúlya mellett kisebb arányban a mongolidokra utaló variánsokat is tartalmazzák (11 egyén: 6 férfi és 5 nő) *[58. kép]*. Ezek nagyobbik része morfológiai, kisebbik része pedig metrikus jelleg.[565] Felsorolásként említjük a következő morfológiai

555 Acsádi–Nemeskéri 1970.
556 Alekszejev–Debec 1964; Martin–Saller 1957; Bernert 2005.
557 Sjøvold 1990.
558 Finnegan–Marcsik 1979.
559 Lipták 1959; Lipták 1983.
560 Barnes 1994; Ortner 2003.
561 Penrose 1954.
562 A sírszámok szerinti életkor és nem meghatározás eredményét a 18. táblázat tartalmazza.
563 A férfiak és nők koponyájának legfontosabb egyéni méretei a 19. táblázatban szerepelnek.
564 A férfiak és nők hosszúcsontjainak legfontosabb méreteit és a termetet a 21. táblázat tartalmazza.
565 Lipták Pál munkája (Lipták 1959; Lipták 1983) és saját megfigyeléseink alapján.

Életkorcsop. / Nemek	*Inf.*	*Inf.* I.	*Inf.* II.	*Juvenis*	*Adultus*	*Maturus*	*Senium*	Meghatl. életkorcs.	Összesen
férfi	–	–	–	1	9	31	16	6	63
nő	–	–	–	9	35	22	12	5	83
meghatl.	1	26	10	3	–	–	–	–	83
összesen	1	26	10	13	44	53	28	11	186

12. táblázat. Homokmégy-Székes: az életkorcsoportok és a nemek megoszlása

	A koponya méretei és indexei – férfiak					A koponya méretei és indexei – nők				
Martin No.	N	V_{max}	V_{min}	M	S.D.	N	V_{max}	V_{min}	M	S.D.
1	39	194	170	181,6	6,45	43	184	164	175,2	4,8
5	27	112	95	103,8	4,42	30	105	87	98	4,31
8	33	152	127	141,1	5,84	45	148	126	137	5,68
9	36	106	86	98,2	4,31	40	104	87	95,1	3,31
17	28	140	120	134	5,01	33	144	120	130,5	5,03
20	39	123	103	110,9	4,25	48	119	85	107,8	6,31
40	23	108	90	99,2	4,74	23	102	84	92,2	5,26
45	21	144	117	135,9	5,8	24	134	117	125,7	4,53
47	22	130	111	119,7	4,96	18	126	102	112	6,73
48	23	79	66	72,7	3,39	26	76	62	68,3	3,67
51	31	42	37	40,1	1,65	34	44	35	38,9	1,88
52	31	36	29	32,9	1,76	36	36	30	32,8	2,01
54	25	29	22	24,9	1,85	36	28	20	23,7	1,67
55	29	56	47	51,7	2,24	31	56	44	49,5	2,63
66	39	115	95	103,4	4,99	41	107	86	96,3	4,15
8:1	31	85,9	72,5	78	3,6	40	86,5	71,8	77,8	3,69
17:1	28	79,4	67	73,7	2,75	33	82,8	69,4	74,7	2,86
17:8	25	102,2	85,1	94,8	4,54	33	112,5	83,9	96	5,29
20:1	37	68	55,4	61,2	2,93	41	68	51,8	61,6	3,75
20:8	33	89,8	70,3	78,5	4,36	44	85,7	67,5	78,3	4,52
9:8	30	75,9	58,6	69,1	3,66	38	79,7	62,6	69,3	3,23
48:45	17	59	49,3	54,2	2,64	19	60,8	49,6	54,4	2,99
52:51	31	91,9	71,4	82,1	5,37	34	97,3	75	84,2	5,08
54:55	24	54	42,6	48,2	3,27	30	57,1	40	48,3	3,78

13. táblázat. Homokmégy-Székes: a koponya paraméterei (férfiak és nők)

jellemzőket: kitöltött *fossa canina,* lapos arcprofil, széles orrgyök, homokóra alakú orrcsont, kevésbé kiálló orr, széles *canalis nasolacrymalis,* nagy *interorbitalis* távolság, széles *foramen infraorbitale, sulcus* vagy *fossa prenasalis,* hirtelen beszűkülő *linea frontalis,* széles *os zygomaticum,* esetenként megjelenő *os japonicum,* kifejezett *alveolaris prognathia,* körte alakú *foramen magnum, torus mandibularis,* lapát alakú metszők, lapos *condylus occipitalis, transversalis*an futó árkok a *basis ossis occipitalis* területén, függőlegesen húzódó járulékos varrat az *orbita* alsó széle és a *sulcus nasolacrymalis* között, hosszanti kiemelkedés a *linea mylohyoidea* folytatásaként a *corpus mandibulae*n. A metrikus jellegek közül említhetjük a *mandibula corpus*ának jelentős magasságbeli különbségét az *incisivus*ok és a *molaris*ok alatt, valamint a nagy *biorbitalis* távolságot.

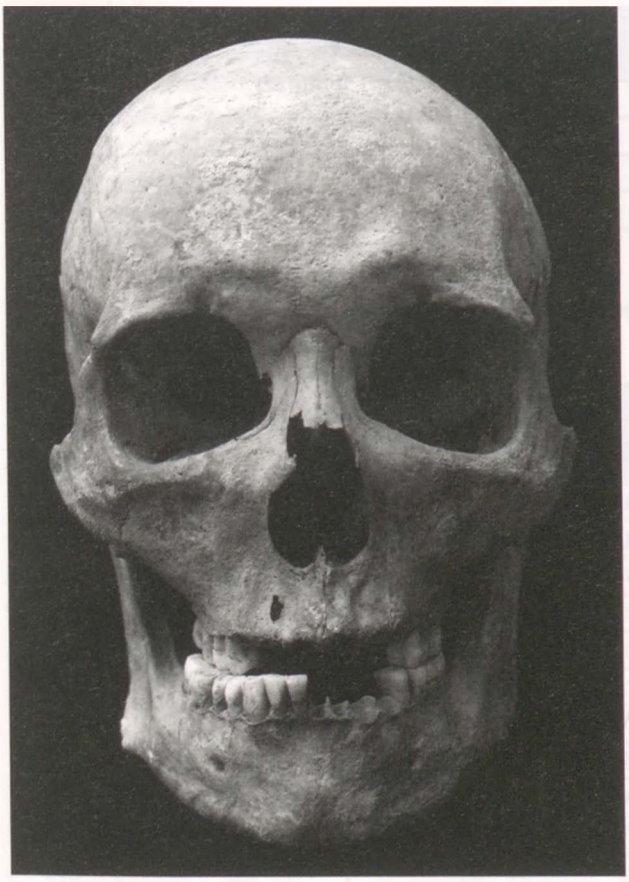

57. kép. Homokmégy-Székes 43. sír, *senium* korú férfi mongolid típusú koponyája – elölnézet

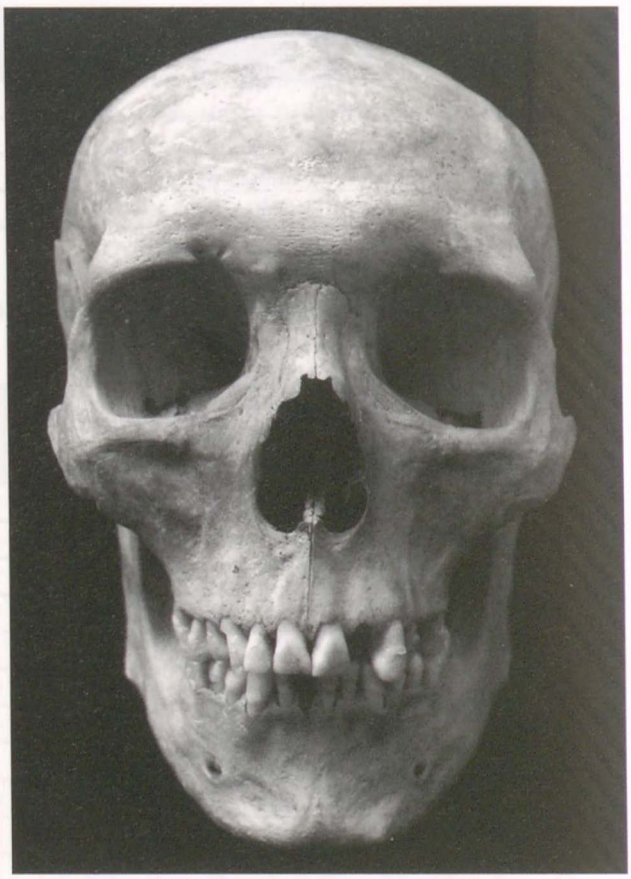

58. kép. Homokmégy-Székes 100. sír, *maturus* korú férfi mongoloid típusú koponyája – elölnézet

A fenti jellegek közül a homokmégyi anyagból a *torus mandibularis*t és a lapát alakú fogakat emeljük ki, mivel előfordulásuk – a többihez viszonyítva – gyakoribb.

A *torus mandibularis* az alsó állkapocs belső felszínén megfigyelhető borsónyi kiemelkedés, mely többszörös formában is megjelenhet a szemfogaktól az őrlőfogak felé eső területen.[566] Ez a jellegzetesség, mint anatómiai variáció a mongolidok esetében nagyobb gyakoriságot mutat. Anyagunkban 5 egyénnél (3 férfinél és 2 nőnél) tapasztaltuk megjelenését. Ezek közül három teljesen a mongolid nagyrassz jellegzetességeit mutatja, egy koponya esetében a töredékesség miatt a taxonómiai elemzés nem volt lehetséges és egy koponyánál az europid jellegeken kívül a *torus mandibularis* mellett egyéb – a mongolidokra jellemző – variáció is megfigyelhető.

A másik fontos anatómiai variáció a maradandó frontfogakon jelentkező, úgynevezett lapát alakúság. Schulze szerint[567] a lapát alakúság a fogak alak és nagyság szerinti rendellenességeihez tartozik, amely a mediális felszínen figyelhető meg. A homokmégyi szériában 15 felnőtt és fiatalkorú egyénnél, valamint 7 gyermeknél fordult elő. A 15 egyénből 11 volt alkalmas részletesebb taxonómiai vizsgálatra. Ebből 5 mongolid és 4 europid volt, míg 2 koponyán az europid vonások mellett mongoloid jellegzetességek is előfordultak.

Taxonómiai csoportok	Férfi	Nő	Összesen
europid	28	38	66 (88,0%)
mongolid	5	2	7 (9,3%)
europo-mongolid (urali)	-	2	2 (2,7%)
összesen	33	42	75 (100,0%)

14. táblázat. Homokmégy-Székes: taxonómiai csoportok megoszlása

[566] Brothwell 1963.
[567] Schulze 1970.

10.6.3.4. Patológiai elemzés[568]

A csontokon diagnosztizált rendellenességeket a következőképpen csoportosítottuk: fejlődési rendellenességek, traumás elváltozások (törések, ficamok, vágások), degeneratív ízületi elváltozások (*vertebralis* és *extravertebralis*), fertőzéses eredetű elváltozások (specifikus és nem specifikus), metabolikus és hematogén eredetű megbetegedések, illetve daganatos elváltozások.

Fejlődési rendellenességek

A magzati fejlődés idején megjelenő, rendszerint már a születéskor vagy röviddel a születés után felismerhető genetikai vagy környezeti hatásra kialakuló morfológiai elváltozásokat sorolhatjuk ide. Ezek a rendellenességek nem esnek a normál anatómiai (vagy funkcionális) variánsok kategóriájába, s az egyénre nézve valamilyen (esztétikai, vitális, funkcionális stb.) hátránnyal járnak.[569]

Anyagunkban az úgynevezett minor (az egyén életében komoly problémát nem okozó) fejlődési rendellenességek fordultak elő. Nagy esetszámban figyelhettük meg a valódi csigolyákon és a *sacrum*on jelentkező hasadékképződményeket (*spina bifida:* 3 és *sacrum bifidum:* 12 egyén) és a *sacrum*on a többlet szegment megjelenését (*sacralisatio:* 14 eset).

Ezeken kívül kiemelhetjük a 136-os sírszámú női koponyán észlelhető fejlődési rendellenességet, az occipitalizációt (az első nyakcsigolya hozzácsontosodása a koponya alapi részéhez). A másik fontos jelenség a *craniostenosis*okhoz tartozó *scaphocephalia* (a *sutura sagittalis* idő előtti elcsontosodása), amely két esetben fordult elő (103. sír – középkorú férfi, 176. sír – *infans* II. gyermek).

Kis esetszámban (6 egyénnél) a minor fejlődési rendellenességek többszörös előfordulását észleltük.

Traumás elváltozások

A traumás elváltozások közül a különböző lokalizációs helyeken előforduló töréseket és egy-egy esetben ficam, illetve vágás nyomát lehetett megfigyelni. A koponyán 5, az *ulnán* 2, a *radius*on 1, a *claviculán* 2, a bordákon 5 és a *metacarpus*on 1 esetben észleltük gyógyult törés nyomát *[59. kép]*. Az 5. lumbális csigolya ívhasadéka *(spondylolysis)* 4 egyénnél fordult elő. A 93. sírszámú *maturus* férfi bal vállízületében ficamot, a 129. sírszámú *senium* férfi nyakszirtcsontján ütés nyomát figyeltük meg. A 22 traumás elváltozás közül 17 férfinél és 5 nőnél fordult elő.

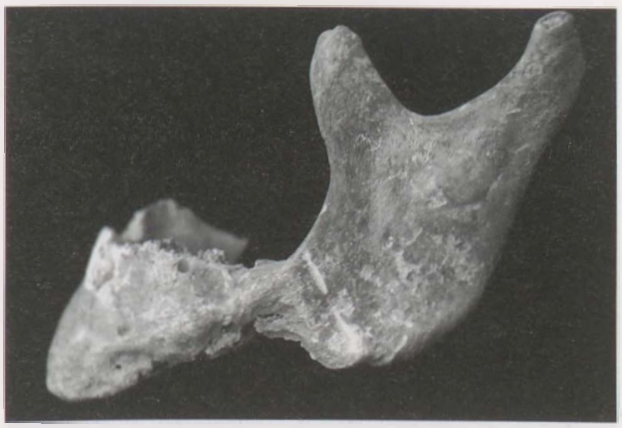

59. kép. Homokmégy-Székes 217. sír, *senium* korú férfi gyógyult *mandibula* törése

Degeneratív ízületi elváltozások

Az ízületi felszíneket borító porc elfajulásával járó megbetegedéseket két csoportra osztottuk: *vertebralis* (csigolyákat érintő) és *extravertebralis* (csigolyákon kívüli) *arthrosis*ok.

A csigolyák degeneratív elváltozásainak aránya a férfiaknál és a nőknél (összesen 47 egyénnél) megközelítőleg egyforma és a *maturus*, illetve a *senium* korcsoportokban elhalálozott egyéneknél a legnagyobb. A különböző súlyosságot mutató rendellenességek lokalizációit tekintve a *lumbalis–thoracalis–cervicalis* gyakorisági sorrend állapítható meg.

Az *extravertebralis arthrosis*ok 36 egyénnél, 25 férfinél és 11 nőnél fordultak elő. Korcsoportok tekintetében a gerincet érintő *arthrosis*okhoz hasonlóan a gyakoriság a *senium*, illetve a *maturus* korcsoportokban a legmagasabb *[60–61. kép]*. Lokalizáció szempontjából nem állapítható meg lényeges különbség az elváltozások dominanciáját tekintve.

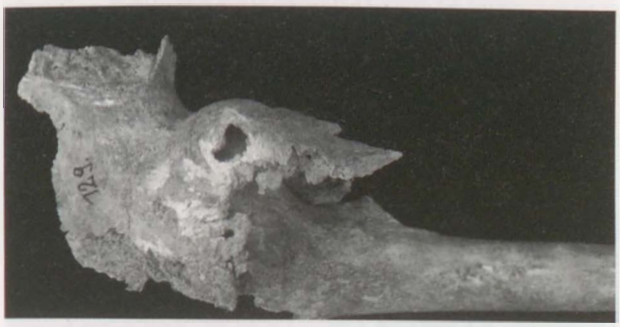

60. kép. Homokmégy-Székes 129. sír, *senium* korú férfi súlyos degeneratív csípőízületi elváltozása

[568] A patológiás elváltozások sírszám szerinti ismertetése a 22. táblázatban található.

[569] Dobszay 1969.

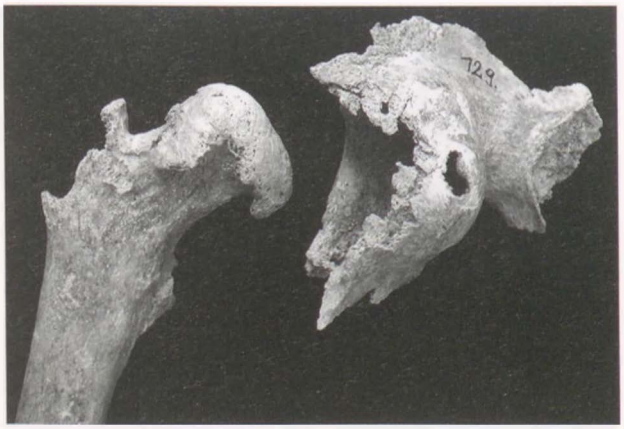

61. kép. Homokmégy-Székes 129. sír, *senium* korú férfi súlyos degeneratív csípőízületi elváltozása

Fertőzéses eredetű elváltozások

A fertőzéses eredetű elváltozásokat (és gyulladásokat) az adott morfológiai kép alapján két csoportra osztottuk: specifikus és nem specifikus elváltozásokra.

A specifikus elváltozások körébe azokat a léziókat soroljuk, amelyek morfológiai képe nagy valószínűséggel utal egy adott fertőző megbetegedésre (pl. *mycobacterialis* fertőzések). Anyagunkban ezek közül a tuberkulózisra és a leprára utaló csontelváltozásokat figyelhettük meg.

A 13. sírszámú fiatal nő mindkét *tibiá*ja és *fibulá*ja *[62–63. kép]*, valamint a megmaradt *metacarpus*ai és *metatarsus*ai felszínén *periostitis* (csonthártyagyulladás) nyoma látható. A bal 4. *metatarsus distalis* vége felszívódott, jellegzetes „ceruzaujj" formát mutatva *[64. kép]*. A koponyán az *apertura piriformis* alsó szélé lekerekedett szélű. Ezek a jellegek a lepra csonttani manifesztációi körébe sorolhatók.

62. kép. Homokmégy-Székes 13. sír, *juvenis* korú nő *tibia* és *fibula* csonthártya gyulladása

63. kép. Homokmégy-Székes 13. sír, *juvenis* korú nő *tibia* csonthártya gyulladása (nagyított felvétel)

64. kép. Homokmégy-Székes 13. sír, *juvenis* korú nő 4. *metatarsus* elvékonyodása („ceruzaujj")

A 38. sírszámú *adultus* nő jobb csípőízülete súlyos csontpusztulás nyomait mutatja. Az *acetabulum* és a *femur* feje súlyosan deformálódott *[65. kép]*. Ezek az elváltozások, valamint a mindkét csonton megfigyelhető gennyesedésre utaló léziók nagy valószínűséggel csonttuberkulózisra vezethetők vissza.

65. kép. Homokmégy-Székes 38. sír, *adultus* nő csípőízületi tuberkulózisa

Egy *infans* II. korú gyermek (225. sír) medencecsontjain és combcsontjain súlyos patológiás elváltozások láthatók. Mindkét csípőízület jellegzetes morfológiai képe gennyesedésre utal *[66. kép]*. A *femur*ok felső részén és a medencecsontokon, különösen a jobb oldalin, erőteljes *periostitis* figyelhető meg *[67. kép]*. A jobb ülőcsont testében levő sima falú üreg és a jobb csípőlapát belső felszínén látható bemélyedés granulómára enged következtetni *[68. kép]*. Ezeket a elváltozásokat csonttuberkulózis hozhatta létre.

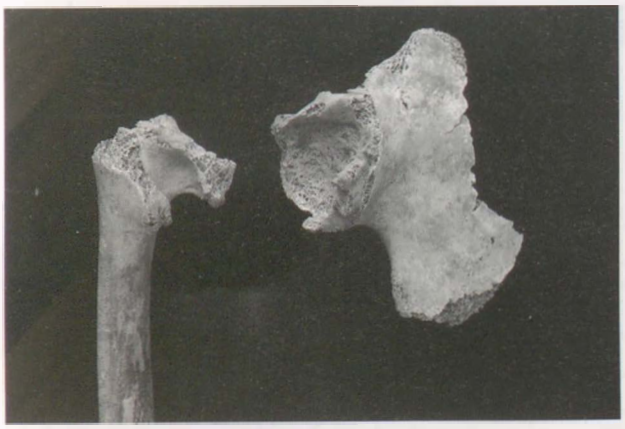

66. kép. Homokmégy-Székes 225. sír, *infans* II. korú gyermek csípőízületi tuberkulózisa

67. kép. Homokmégy-Székes 225. sír, *infans* II. korú gyermek *femur* csonthártyagyulladása

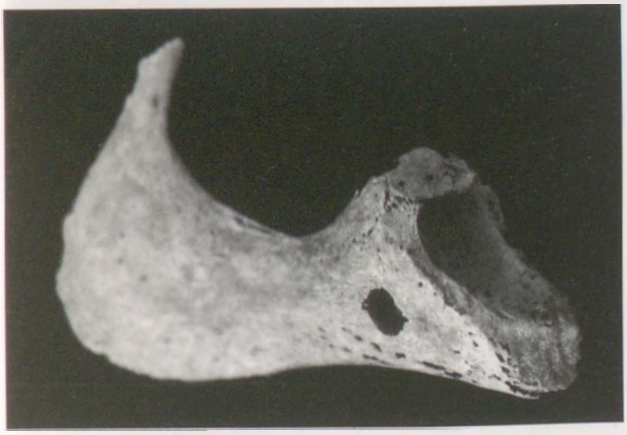

68. kép. Homokmégy-Székes 225. sír, *infans* II. korú gyermek *tuberkulotikus granuloma* az *os pubis* belsejében

A specifikus fertőzésekre utaló elváltozásokon kívül több esetben figyeltünk meg olyan morfológiai elváltozásokat, amelyek nagy gyakorisággal fertőzésre vezethetők vissza, azonban pontos kóroki tényezőjük nem állapítható meg (ezek tehát nem specifikus fertőzések). Ebbe a kategóriába soroltuk a koponya belső felszínén megfigyelhető különböző típusú érbenyomatokat (*endocranialis* léziók), a csigolyák testén látható fokozott erezettséget *(hypervascularisatio)*. A csigolyák *hypervascularisatió*ját összesen 6 egyénnél (2 férfinél és 4 nőnél), míg a koponya belső felszínének érbenyomatait 5 esetben (1 férfi és 4 nő) figyeltük meg *[69. kép]*.

69. kép. Homokmégy-Székes 149. sír (*adultus* nő), *endocranialis* léziók

Metabolikus és hematogén eredetű megbetegedések

Tipikusan metabolikus (anyagcsere) eredetű csontelváltozásoknak tekinthetők az *osteoporosisos* (csontritkulásos) esetek. Anyagunkban ezek az elváltozások az idős korosztályt (*maturus, senium* korcsoportok) érintették. A koponya falcsontjainak jellegzetes elvékonyodása *(biparietalis senilis osteoporosis)* 3 *senium* életkorcsoportú nőnél, a csigolyatestek *osteoporoticus* deformációja (a csigolyatest bikonkáv alakja) 5 egyénnél, míg a csigolyák kompressziós törése (a meggyengült csigolyatest beroppanása, terhelés hatására) 3 idősebb férfinél jelentkezett.

Szintén metabolikus eredetűnek tekinthetjük a fokozott kalciumbeépítésre utaló *hyperostosisos* (túlzott csontosodásra utaló) eseteket. A szériában egy idősebb, *senium* férfi (241. sír) számos csontelváltozást mutat: szalagelcsontosodás a jobb oldalon a 7. és a 12. hátcsigolyák között, az *articulatio sacroiliaca* kezdeti összecsontosodása a jobb oldalon, mechanikus *enthesopathiák* (fokozott kalciumbeépülés nyomai az izomtapadási helyeken). A 47. sírszámú *maturus* férfi 5. és 9. hátcsigolyái között szintén szalagelcsontosodás figyelhető meg a jobb oldalon *[70. kép]*. Ezeket a jellegzetességeket a *diffuse idiopathic skeletal hyperostosis* (DISH, azaz a teljes

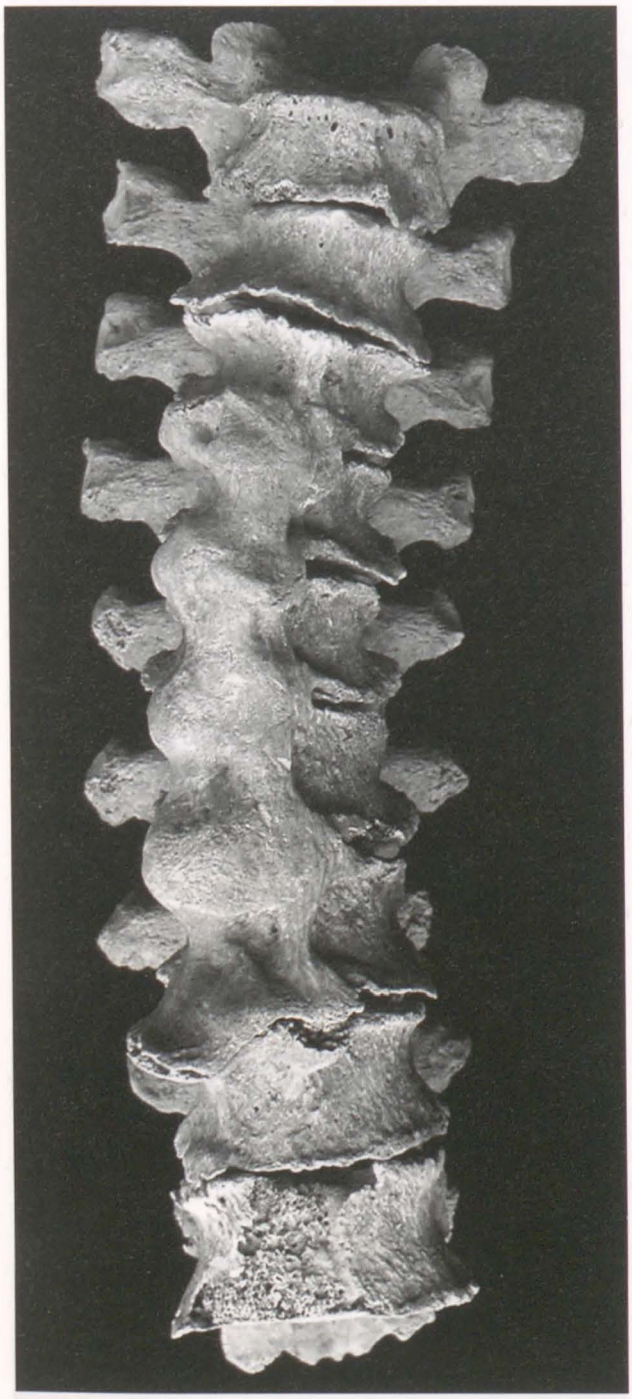

70. kép. Homokmégy-Székes 47. sír (*senium* férfi), szalagelcsontosodás az 5–9. háti csigolyák között (DISH)

csontvázat – elsősorban a csigolyákat – érintő fokozott csontosodás) tüneteinek tekinthetjük.

Az egyik legnehezebben kezelhető és legellentmondásosabb csoport a hematogén (vérképzőrendszeri) megbetegedések. A jelenség etiológiája nagyszámú paleopatológiai tanulmány témáját képezte már. A hematogén megbetegedések csonttani manifesztációját összefoglaló néven *poroticus hyperostosis*nak nevezzük. Ezek egyike a *cribra orbitalia* (a szemgödör felső részén a kéregállomány felritkulása és/vagy a szivacsos állomány előretörése) és a *cribra cranii* (az előző folyamat a koponyatetőre lokalizálva). Kialakulásáért leginkább a vashiányos anémia tehető felelőssé, ami vagy elsődlegesen (pl. táplálkozási hiányosság miatt) vagy másodlagosan (fertőző megbetegedések hatására) alakul ki.[570] A rendellenességek enyhébb *(poroticus)* és kifejezettebb *(cribroticus)* formáit összesen 16 esetben tapasztaltuk (6 gyermeknél, 9 fiatal nőnél és 1 *maturus* férfinél).

Daganatos elváltozások

A homokmégyi szériában különös figyelmet érdemel a 94. sírhoz tartozó *maturus* férfi csontváza, amelyen súlyos léziók láthatók szinte az egész vázat érintve. Valószínűleg a medence területe lehetett a betegség kiindulópontja, mivel ezen a területen figyelhetők meg legerősebben a csontfelszívódások és a csontújraképző folyamatok *[71–72. kép]*.[571] A szövettani vizsgálatok eredményeként az elváltozások elsődleges kóroki tényezője a prosztata rosszindulatú daganata lehetett.[572]

Jelképes trepanációk

A fenti patológiás elváltozásokon kívül meg kell említenünk egy, a koponyára lokalizálódó jellegzetes elváltozást, az ún. jelképes trepanációt, amely a koponyatető csontjainak külső rétegét – leggyakrabban a *bregma* pont környékét – érintő emberi beavatkozás nyoma.

A szériában hat koponya (négy nő és két férfi) jelképesen trepanált, amelyek sírszámonkénti leírása a következő:

1. 80. sír: 60 év feletti nő. A jobb falcsonton, a *bregma* pont mögött 30 mm-re, közvetlenül a nyílvarrat mellett 20 mm hosszú, 18 mm széles ovális, kb. 3 mm mély depresszió látható. A felület közepe a heges gyógyulás miatt kissé szabálytalan, rajta néhány *post mortem* károsodott érbemeneti nyílás található. A szivacsos állomány nem figyelhető meg, a seb hosszabb ideje gyógyult. Egy második mélyedés is megfigyelhető az előző folytatásában a nyílvarraton, kb. 25 mm hosszan, amelynek etiológiája bizonytalan.
2. 82. sír: 60 év feletti nő. A koponya maradványain, a nyílvarraton két 15–20 mm-es bemélyedés figyelhető meg, a *vertex* pont mögötti területen.

570 Stuart-Macadam 1989.
571 Paja et al. 2007.
572 Zink et al. 2004; Molnár et al. 2009.

sírszám	nem	életkor	*cribra orbitalia*	*cribra cranii*	megjegyzés
13.	nő	*juv.* (20-22)	*poroticus*	-	*periostitis tibia, fibula, metacarpusok, metatarsusok*
19.	-	*inf.* I. (4-5)	-	*poroticus (pitting)*	-
22.	-	*inf.* I. (5-6)	*poroticus*	-	-
26.	-	*inf.* I. (6-7)	*poroticus*	-	-
38.	nő	*ad.* (30-35)	-	*poroticus (pitting)*	gyulladás *femur*, medence, *endocranialisan* rajzolat
57.	nő	*ad.* (23-25)	*poroticus*	-	*T hypervascularisatio, femurokon periostitis, sacrum bifidum*
95.	(nő)	*juv.* (20-22)	-	*poroticus (pitting)*	-
97.	nő	*ad.* (30-39)	*poroticus*	-	*spondylolysis* (L5)
146.	-	*inf.* II. (8-9)	*poroticus*	-	-
153.	nő	*ad.* (35-39)	*poroticus*	-	-
168.	nő	*ad.* (30-39)	*cribroticus*	-	*endocranialis* rajzolat
187.	nő	*ad.* (23-25)	*poroticus*	-	
226.	-	*inf.* I. (kb.lév)	*poroticus*	-	-
229.	nő	*ad.* (25-30)	*poroticus-cribroticus*	-	-
242.	férfi	*mat.* (40-45)	-	*poroticus (pitting)*	
248.	-	*inf.* I . (1.5-2)	*poroticus*	-	*endocranialis* rajzolat
53.	-	*inf.* I. (3-4)	*poroticus*	-	-

15. táblázat. Homokmégy-Székes: *poroticus hyperostosis* megoszlása nemek és életkorcsoportok szerint

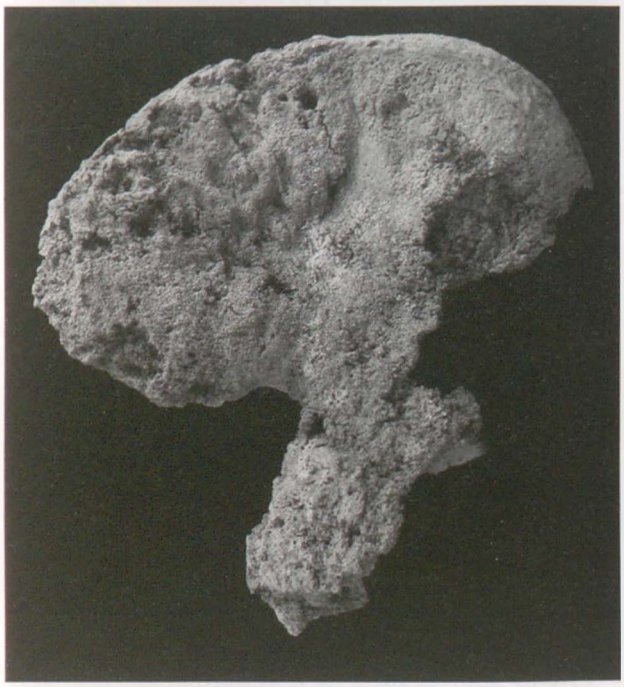

71. kép. Homokmégy-Székes 94. sír (*maturus* férfi), áttétes csontdaganat a medencén

72. kép. Homokmégy-Székes 94. sír (*maturus* férfi), áttétes csontdaganat a medencén

3. 88. sír: 40-50 éves férfi. A bal falcsonton, a nyílvarrat mellett, a *vertex* pont mögött 17 mm átmérőjű, kerek, kb. 5 mm mély, tölcséresen mélyülő, sima falú elváltozás található *[73. kép]*. A legmélyebb részen a szivacsos elmetszett állomány cellái még kivehetők, a csont kérgi állományán is csak vékony új csontréteg látható. Feltételezhető, hogy a beavatkozás az egyén halálát megelőző hetekben, hónapokban történt.

73. kép. Homokmégy-Székes 88. sír (*maturus* férfi), jelképes trepanáció a bal *os parietalén*

4. 205. sír: 35-39 éves nő. A koponyán 15 mm átmérőjű kerek, enyhén ellaposodó bemélyedés látható a bal falcsonton, 10 mm-rel a *bregma* pont mögött, a nyílvarrat közvetlen közelében. A lézió felszíne sima, a mélyén apró érbemeneti nyílások láthatóak. Feltehetően hosszabb ideje gyógyult beavatkozásról van szó.
5. 209. sír: 60 év feletti nő. A jobb falcsont *bregma* felőli szögletében, a homlokvarrattól 10 mm-re, a nyílvarrattól 15 mm-re egy 20 mm átmérőjű, 3–4 mm mély kerek, sima falú homorulat található. A seb elülső részén néhány apró érbemeneti nyílás látható, mely a hosszabb ideje tartó gyógyulással függhet össze. Ezzel szimmetrikusan a bal falcsonton is látható egy enyhébb, 1–2 mm mély, sima falú vájat, melynek kontúrjai az előrehaladott gyógyulási folyamatok miatt alig kivehetőek, és feltehetően évekkel az egyén halála előtt készült *[74. kép]*.

74. kép. Homokmégy-Székes 209. sír (*senium* nő), két jelképes trepanáció mindkét *os parietalén*

6. 241. sír: 48-57 éves férfi. A bal falcsonton, a *vertex* pontnál, közvetlenül a nyílvarrat mellett 24×22 mm-es sima felszínű, gyógyult sebzés nyoma. A lézió szélén a varratnál enyhe másodlagos csontperem képződött a gyógyulás folyamán. A bal falcsonton a *bregma* pontnál közvetlenül a nyílvarrat mellett, 7 mm-re a homlokvarrattól kb. 15 mm átmérőjű, elmosódott kerek csontseb látható, az előzőnél feltehetően hosszabb gyógyulás eredményeként *[75. kép]*.

10.6.3.5. A székesi széria Penrose távolsága

A távolságszámításba bevont sorozatok kiválasztásának feltétele nagyságrendjük volt, a megbízhatóság érdekében ugyanis csak olyan sorozatok elemzésére került sor, ahol méretenként legalább 10 volt az esetszám. A feltárt temetők egy részének (a Duna–Tisza közé és a Tiszántúlon) humán csontanyaga – a *post mortem* veszteség miatt – nem felelt meg ennek a feltételnek; másrészt vannak ugyan nagy, feltárt temetők, azonban általános embertani feldolgozásuk ez idáig nem történt meg (pl. Szarvas-Grexa téglagyár, Tiszafüred-Majoros halom).

A Penrose távolságszámításba az alföldi 10–12. századi szériák (minták száma: 18; vö. 16. táblázat) mellett több, jelentősebb avar kori (6–9. századi) sorozat (minták száma: 28; vö. 16. táblázat) metrikus értékeit is bevontuk. Homokmégy-Székes 10–11. századi embertani anyaga (jelen esetben a férfiak) kapcsán kiderül, hogy a nevezett módszert felhasználva a székesi népesség – 99%-os szignificancia határ alatt (CR^2 = 0,198, azaz P>99% értéknél megvonva)[573] – a számításba bevont csoportok közül Szegvár-Oromdűlő 10. századi közösséggel (CR^2 = 0.192), illetve Homokmégy-Halom (CR^2 = 0,136), valamint Székkutas-Kápolnadűlő avar kori (CR^2 = 0,160) népességével mutat hasonlóságot

[573] THOMA 1978.

75. kép. Homokmégy-Székes 241. sír (*maturus* férfi), két jelképes trepanáció a bal *os parietalén*

[16–17. táblázat]. A 17. táblázatban megfigyelhetők az 1,0%-os (0,197-ig) és a 2,5%-os határ (0,250) közötti értékek is, amelyek már nagyobb távolságot jelentenek (Cegléd-Borzahegy, Csátalja-Vágotthegy, Felgyő-Csizmadia tanya, Felgyő-Kettőshatár, Jászdózsa-Kápolnahalom 10–12. századi temetői).[574]

Taxonómiai szempontból a homokmégy-székesi széria a szegvár-oromdűlői és a felgyő-kettőshatári embertani anyaghoz hasonló, elsősorban – az europid csoport dominanciája mellett – a mongolid elemek megléte miatt.

10.6.4. Összefoglalás

1. A temető demográfiai profilját tekintve feltűnő a nők férfiakhoz viszonyított magasabb száma (83:63), illetve a gyermek- és fiatalkorúak alacsony aránya (27%). Ez a tény feltehetőleg azzal magyarázható, hogy a vizsgálathoz rendelkezésre álló csontvázak száma (186) alacsonyabb volt, mint a feltárt sírok száma (206). A temető eredeti sírszáma 250-270 lehetett.[575]

A felnőtt egyének korcsoportok szerinti megoszlása stacioner népességre jellemző képet mutat (a férfiaknál a *maturus*, míg a nőknél az *adultus* korcsoport a domináló).[576]

2. A metrikus elemzés szerint a férfiak és a nők nem mutatnak nagy különbséget, a népesség homogénnek tekinthető.
3. A metrikus és morfológiai elemzésen alapuló taxonómiai analízis szerint az europidok túlsúlya mellett kisebb arányban a mongolid (mongoloid) rasszkomponensek is megjelentek. Ismeretes, hogy a 10. századot megelőző avar kori népességben, főleg a Duna–Tisza közének területén jelentős mongolid elemmel kell számolni,[577] míg a 10. században inkább europo-mongolid komponensről beszélhetünk.[578] Ennek alapján joggal feltételezhetjük anyagunkban az avar kori népesség jelenlétét. A mongolid nagyrassz jellegzetességeit mutató csontvázak a temető középső részén, egymáshoz viszonylag közel helyezkednek el.[579]
4. A patológiás elváltozások egyes csoportjait vizsgálva a fejlődési rendellenességek közül csak a minor formák fordultak elő, súlyosabb rendellenesség előfordulását nem tapasztaltuk. A traumás elváltozások száma meglepően alacsony. Kimondottan harci cselekményre utaló sérülések (pl. kardvágás nyoma) nem fordultak elő. A törések lokalizációját tekintve ezek az elváltozások az általános tevékenységükkel lehettek kapcsolatban (pl. borda- és kulcscsonttörések nagy száma). A nemek közti megoszlást tekintve a 22 traumás elváltozásból 17 férfiaknál és 5 nőknél fordult elő.

[574] A Penrose távolságszámítást Éry Kinga végezte el, az összehasonlításba bevont sorozatok metrikus értékeit a 23. és 24. táblázat tartalmazza.
[575] Gallina 2000.
[576] Coale–Demény 1983.
[577] Lipták 1959; Lipták 1983; Marcsik 2010a.
[578] Lipták 1983.
[579] A temetőtérképet lásd: Gallina 2000.

Sorszám	Lelőhelyek (6–9. század)	Homokmégy-Székes CR2
1.	Adorján-Tanya (Bartucz–Farkas 1957)	0,806
2.	Alattyán-Tulát (Wenger 1957)	0,843
3.	Ártánd-Kapitánydűlő (Éry 1966; Éry 1967)	0,631
4.	Bačka-Topola Blankert klanica (Farkas–Marcsik 1984)	1,520
5.	Bačko-Petrovo Selo (Éry 1988; Éry 1990)	0,959
6.	Bélmegyer-Csömöki domb (Deli 1997)	1,037
7.	Debrecen-Bordás (feldolgozás alatt)	0,902
8.	Felgyő-Ürmös tanya (Marcsik 2010)	0,376
9.	Hajós-Cifra hegy (feldolgozás alatt)	0,655
10.	Hetényegyháza-Mária út (Bódi 1996)	2,101
11.	Homokmégy-Halom (Lipták 1957)	0,136
12.	Jánoshida-Tótkér puszta (Wenger 1953)	0,710
13.	Kecel I (Lipták 1954)	0,340
14.	Kiskőrös-Város alatt (Lipták 1983)	0,333
15.	Kiskundorozsma (Szeged)-Daruhalom (feldolgozás alatt)	0,615
16.	Kiskundorozsma (Szeged)-Kettőshatár (feldolgozás alatt)	0,411
17.	Madaras-Téglavető-dűlő (Lipták–Marcsik 1976)	0,578
18.	Pitvaros-Víztározó (Molnár 2000)	0,362
19.	Stara Moravica (Czékus 1985)	0,494
20.	Sükösd-Ságod (Jancsó 1984)	0,496
21.	Szeged-Fehértó (Lipták–Vámos 1969)	0,341
22.	Szeged-Kundomb (Lipták–Marcsik 1966)	0,476
23.	Szeged-Makkoserdő (Vámos 1973)	0,292
24.	Szegvár-Oromdűlő (feldolgozás alatt)	0,536
25.	Székkutas-Kápolnadűlő (Pap 1977; László 1984)	0,160
26.	Szentes-Kaján (Wenger 1955)	0,298
27.	Üllő I (Lipták 1955)	0,299
28.	Üllő II (Lipták 1955)	0,540

16. táblázat. Homokmégy-Székes: 10–11. századi széria Penrose távolsága a 6–9. századi szériáktól

Sorszám	Lelőhelyek (10–12. század)	Homokmégy-Székes CR2
29.	Békés-Povádzug (Lipták–Farkas 1967)	0,540
30.	Cegléd-Borzahegy (Lipták 1957)	0,235
31.	Cegléd-Nyúlfülehalom (Ferencz 1992)	0,502
32.	Csátalja-Vágotthegy (Lipták 1957a)	0,234
33.	Felgyő-Csizmadia tanya (Bartucz–Farkas 1956)	0,229
34.	Felgyő-Kettőshatár (Marcsik 2014)	0,221
36.	Jászdózsa-Kápolnahalom (Lipták 1957a)	0,200
37.	Kardoskút-Fehértó (Marcsik 1970)	0,321
38.	Kiskunfélegyháza-Alpári út (Lipták 1954a)	0,826
39.	Mezőcsát-Csicske (Éry–Gedeon 2006)	0,624
40.	Nagykőrös környéke (Pap 1978–1979)	0,782
41.	Orosháza-Rákóczitelep (Lipták–Farkas 1962)	0,408
42.	Sárrétudvari-Hízóföld (Oláh 1990)	0,457
43.	Szabolcs-Petőfi utca (Pap 1980–81)	0,866
44.	Szatymaz-Vasútállomás (Lipták–Farkas 1967a)	0,326
45.	Szegvár-Oromdűlő 10. sz. (Marcsik 1997)	0,192
46.	Szegvár-Oromdűlő 11. sz. (Marcsik 1997)	0,266
47.	Verusič-B (Czékus 1994)	0,369

17. táblázat. Homokmégy-Székes: 10–11. századi széria Penrose távolsága a 10–12. századi szériáktól

Az ízületek degeneratív jellegű megbetegedései nagy gyakoriságot mutatnak. Ez azonban nem meglepő, ugyanis ezek az elváltozások idősebb életkori sajátosságoknak tekinthetők és anyagunkban is elsősorban az idősebb korcsoportokat érintették.

A fertőzéses megbetegedések közül ki kell emelnünk a csonttuberkulózisos és leprás eseteket. A homokmégyi anyag vonatkozásában a 13. sírszámú *juvenis* női csontváz külön figyelmet érdemel. A jellegzetes csontelváltozások leprára utalnak. Ez jó egyezést mutat a régészeti megfigyelésekkel, miszerint ebbe a sírba a halottat zsugorítva temették el. A temetkezés rítusa, a tájolás, illetve a temetőárokba történő temetés a közösségből való kivetettségére, illetve a halottól való félelemre utal.[580]

A metabolikus elváltozások (*osteoporosisos* jellegzetességek) száma alacsony és kivétel nélkül az idősebb korosztályt érintik.

Hematogén eredetű léziók nagyobb számban fordulnak elő a gyermekek és a nők körében, ami megfelel az irodalmi adatoknak. Anyagunkban ezek a jellegzetes elváltozások gyakran fertőzésre utaló egyéb patológiás jellegzetességekkel (*endocranialis* lézió,

[580] Gallina–Hajdrik 1998.

hypervascularisatio stb.) együttesen fordulnak elő, ami az anémia másodlagos megjelenésére utal. A daganatos megbetegedésekre utaló csonttünetek előfordulási aránya a történeti népességek körében meglehetősen alacsony, ezért anyagunkban a hisztológiai vizsgálattal diagnosztizált áttétes prosztatadaganat kiemelkedő jelentőségű.

Az általános patológiai kép alapján a homokmégyi népesség feltehetően békés életmódot folytathatott. Táplálkozási hiányosságokra utaló csontelváltozások nem jellemzik a szériát, így feltételezhetjük, hogy táplálkozásuk kielégítő lehetett. A súlyos fertőző megbetegedések megjelenése a szériában nem meglepő, hiszen mindkét megbetegedés (tbc és lepra) jelen volt az Alföld területén mind az avar korban, mind a 10–11. századokban.[581]

A rendkívül előrehaladott csontáttéteket mutató idős férfi esetében a tünetek kifejlődése hosszú ideig tarthatott, amely időszak alatt az egyén gondozásra szorult. Ez a közösség magas fokú etikai felfogását jelzi. Ezt támasztja alá az a régészeti megfigyelés, miszerint egyedül ebben a sírban figyeltek meg ételmellékletet.[582]

A jelképes trepanáció szokásának elterjedése a 10. századra tehető, de sporadikusan a 11. században is előfordul, így megjelenése a homokmégyi szériában a kor szokásainak megfelelő.[583] A jól gyógyult elváltozások utalnak a korabeli orvostudományra és esetleg hitvilágukra, azonban a pontos etiológiájuk nem állapítható meg.[584]

Sírszám	Nem	Életkor csoport
1. sír	(nő)	*juvenis* (16-20)
2. sír	férfi ?	felnőtt (23-x)
3. sír	nő	*maturus* (55-59)
4. sír	férfi	*adultus* (35-39)
5. sír	nő	*senium* (60-x) europo-mongolid (urali)
6. sír	férfi	*adultus* (25-30)
13. sír	(nő)	*juvenis* (20-22)
15. sír	nő	*adultus* (30-35)
19. sír	-	*infans* I. (4-5)
22. sír	-	*infans* I. (5-6)
23. sír	nő	*adultus* (25-30)
24. sír	nő	*adultus* (30-35)
25. sír	férfi	*maturus* (40-50)
26. sír	-	*infans* I. (6-7)
27. sír	férfi	*senium* (60-x)
28. sír	férfi	*maturus* (45-59)
29. sír	férfi ?	felnőtt (23-x)
31. sír	nő	*adultus* (23-25)
32. sír	nő	*adultus* (35-39) europo-mongolid (urali)
33. sír	férfi	*maturus* (40-59) mongolid
34. sír	nő	*adultus* (35-39)
35. sír	-	*juvenis* (14-15)
36. sír	nő	*maturus* (40-50)
37. sír	-	nincs csontváz
38. sír	nő	*adultus* (30-35) mongolid
39. sír	gyermek	-
40. sír	nő+csecsemő	*adultus* (25-30) csecsemő/magzat: 9-10 holdhó
41. sír	nő	*maturus* (40-45)
42. sír	nő	*maturus* (40-45)
43. sír	férfi	*senium* (60-x) mongolid (cr)
46. sír	nő	*maturus* (40-45)
47. sír	férfi	*senium* (60-x)
48. sír	férfi	*senium* (60-x)
49. sír	férfi	*adultus* (25-30) mongolid
50. sír	férfi	*adultus* (30-35) mongolid+arch.
51. sír	nő	*maturus* (45-50)
52. sír	férfi	*maturus* (40-45)

581 Marcsik et al. 2007.
582 Gallina 2000.
583 Marcsik 1997; Bereczki–Marcsik 2005.
584 Éry Kingának a Penrose távolságszámításért, Hajdu Tamásnak a programcsomag (Bernert 2005) alkalmazásában nyújtott segítségéért, Balázs Jánosnak a fényképek elkészítéséért köszönetünket fejezzük ki.

Sírszám	Nem	Életkor csoport
53. sír	férfi	*maturus* (50-59) mongolid+arch.
54. sír	nő	*maturus* (50-59)
55. sír	nő	*maturus* (50-59)
56. sír	nő	*maturus* (40-50)
57. sír	nő	*adultus* (23-25)
58. sír	nő	*adultus* (23-25)
59. sír	nő	*juvenis* (16-20)
60. sír	nő	*adultus* (23-30)
61. sír	nő	*adultus* (25-30)
62. sír	férfi	*maturus* (55-59)
63. sír	-	*juvenis* (15-16)
64. sír	férfi	*maturus* (40-45)
65. sír	nő	*adultus* (23-25)
66. sír	férfi	*maturus* (45-55)
67. sír	-	nincs csontváz
68. sír	férfi	*senium* (60-x)
69. sír	nő	*maturus* (50-59)
70. sír	férfi	*maturus* (45-55)
71. sír	férfi	*maturus* (50-59)
72. sír	nő	*adultus* (23-25)
73. sír	férfi	*senium* (60-x)
74. sír	nő	felnőtt (23-x)
75. sír	nő	*maturus* (40-45) (mongoloid)
77. sír	férfi	*maturus* (40-59)
79. sír	-	nincs csontváz
80. sír	nő	*senium* (60-x) jelképes trep.
81. sír	-	nincs csontváz
82. sír	nő	*senium* (60-x) jelképes trep.
83. sír	nő	felnőtt (23-x)
84. sír	-	nincs csontváz
85. sír	-	*Infans* I.(6-7)
86. sír	férfi	*maturus* (40-50) (crA+mongoloid)
88. sír	férfi	*maturus* (40-50) (mongoloid) jelképes trep.
89. sír	-	*infans* II.(8-14)
90. sír	nő	*maturus* (40-50)
91. sír	nő	*adultus* (35-39)
92. sír	férfi	*adultus* (23-25)
93. sír	férfi	*maturus* (40-50) (mongoloid)
94. sír	férfi	*maturus* (50-59)
95. sír	nő	*juvenis* (20-22)
96. sír	nő	*senium* (60-x)
97. sír	nő	*adultus* (30-39)
98. sír	férfi	*maturus* (50-59)
99. sír	-	*infans* I. (3-4)

Sírszám	Nem	Életkor csoport
100. sír	férfi	*maturus* (40-45) (mongoloid)
101. sír	nő+magzat	*adultus* (30-35)
102. sír	férfi	*senium* (60-x)
103. sír	férfi	*maturus* (50-55)
104. sír	?	nincs csontváz
106. sír	nő	*senium* (60-x)
107. sír	-	nincs csontváz
108. sír	nő	*adultus* (23-25)
114. sír	nő	*adultus* (30-35)
115. sír	?	nincs csontváz
116. sír	-	*infans* I. (1-1,5)
117. sír	-	*infans* II. (8-10)
118. sír	nő	*adultus* (23-25) (mongoloid)
119. sír	férfi	felnőtt (23-x)
120/a. sír	-	*infans* I. (2-3)
120./b. sír	-	*infans* I. (3-5)
124. sír	nő	*maturus* (50-59)
125. sír	férfi	*maturus* (50-59) (mongoloid)
126. sír	-	*infans* I. (6-7)
127. sír	-	*infans* II. (7-8)
128. sír	férfi	felnőtt (23-x)
129. sír	férfi	*senium* (60-x)
130. sír	-	nincs csontváz
131. sír	-	*infans* I.
132. sír	férfi	*maturus* (45-55)
133. sír	-	nincs csontváz
134. sír	nő	*adultus* (25-35)
135. sír	nő	*adultus* (25-35)
136. sír	nő	*adultus* (30-35)
137. sír	férfi	*maturus* (40-45)
140. sír	nő	*juvenis* (15-16)
141. sír	-	*Infans* I.
142. sír	-	*Infans* I. (6-7)
143. sír	nő	*senium* (60-x)
144. sír	-	nincs csontváz
145. sír	nő?	felnőtt (23-x)-
146. sír	-	*infans* II. (8-9)
147. sír	férfi	*senium* (60-x)
148. sír	nő	*maturus* (45-55)
149. sír	nő	*adultus* (25-30)
151. sír	-	*infans* I. (2-4)
152. sír	-	*infans* II. (7-8)
153. sír	nő	*adultus* (35-39)
154. sír	-	*infans* I. (6-7)
155. sír	férfi	*maturus* (55-59)
156. sír	férfi	*adultus* (30-39)

Sírszám	Nem	Életkor csoport
157. sír	férfi	*maturus* (50-55) mongolid+arch.
158. sír	férfi (?)	felnőtt (23-x)
159. sír	-	*juvenis* (16-20)
160. sír	nő	*maturus* (50-59)
161. sír	-	*infans* I. (5-6)
163. sír	nő	*adultus* (23-39)
164. sír	-	nincs csontváz
165. sír	nő	felnőtt (23-x)
166. sír	férfi	*maturus* (50-59)
167. sír	férfi	felnőtt (23-x)
168. sír	nő	*adultus* (30-39)
169. sír	férfi	*juvenis* (16-18)
170. sír	-	*infans* II. (7-8)
172. sír	-	nincs csontváz
173. sír	nő	felnőtt (23-x)
174. sír	nő	*maturus* (40-45)
175. sír	-	*infans* I. (3-4)
176. sír	-	*infans* II. (7-8)
178. sír	-	*infans* I. (4-5)
179. sír	-	*infans* II. (7-8)
180. sír	(nő)	*juvenis* (20-22)
181. sír	-	nincs csontváz
182. sír	nő	*senium* (60-x)
183. sír	-	*infans* I.(2-3)
184. sír	-	nincs csontváz
185. sír	férfi	*adultus* (25-30)
186. sír	férfi	*senium* (60-x)
187. sír	nő	*adultus* (23-25)
188. sír	-	nincs csontváz
189. sír	férfi	*maturus* (55-59)
193. sír	-	-
194. sír	nő	*adultus* (25-30)
200. sír	nő	*senium* (60-x)
201. sír	nő	*adultus* (25-30)
204. sír	-	nincs csontváz
205. sír	nő	*adultus* (35-39) jelképes trep.
207. sír	férfi	*senium* (70-x)
208. sír	-	*infans* II. (7-8)
209. sír	nő	*senium* (60-x) jelképes trep.
210. sír	nő	*maturus*. (55-59)
211. sír	(nő)	*juvenis* (16-18)
212. sír	nő	*maturus* (35-39)
213. sír	-	-
214. sír	nő	*juvenis* (18-20) (mongoloid)
215. sír	-	*infans* I. (1-1,5)
216. sír	férfi	*adultus* (23-25)
217. sír	férfi	*senium* (60-x)
218. sír	férfi	*senium* (60-x)
221. sír	nő	*senium* (60-x) (mongoloid)
222. sír	nő	*juvenis* (16-18)
224. sír	férfi	*senium* (60-70)
225. sír	-	*infans* II. (12-14)
226. sír	-	*infans* I. (1 éves)
227. sír	nő	*maturus* (52-59)
228. sír	férfi	*adultus* (35-39)
229. sír	nő	*adultus* (25-30)
231. sír	férfi	*senium* (60-x)
232. sír	férfi	*maturus* (48-57) (mongoloid)
241. sír	férfi	*maturus* (48-57) jelképes trep.
242. sír	férfi	*maturus* (40-45)
245. sír	nő	*senium* (60-x) (mongoloid)
246. sír	-	nincs csontváz
247. sír	férfi	*maturus* (55-59)
248. sír	-	*infans* I. (1,5-2)
249. sír	-	*infans* I. (1-2)
250. sír	-	*infans*. I. (0,5-1)
252. sír	nő	*adultus* (32-39)
253. sír	-	*infans* I. (3-4)
254. sír	nő	*adultus* (23-25)
264. sír	-	*infans*. I. (0,5-1)
265. sír	-	nincs csontváz
273. sír	nő	*senium* (60-x)
274. sír	nő	*maturus* (40-45)
276. sír	férfi	*maturus* (55-59)
285. sír	nő	*maturus* (50-55)
286. sír	férfi	*senium* (60-x)
287. sír	férfi	*maturus* (50-59)
288. sír	-	*infans* I. (1-1.5 éves)
289. sír	nő	*adultus* (35-39)
290. sír	nő	*maturus* (50-59)
300. sír	-	nincs csontváz

18. táblázat. Homokmégy-Székes: az eltemetettek csontmaradványainak nem- és életkor-meghatározása

Koponya méretei (férfiak)														
Sírszám	**1**	**5**	**8**	**9**	**17**	**20**	**40**	**45**	**48**	**51**	**52**	**54**	**55**	**66**
6								134	74	39	29	26	51	104
33	174	101	138	100		111								97
43	190	112	140	99	139	112	104	144	76	40	35	24	56	108
47	182	104	139	98	136	111	100	135		41	34	26	51	111
48	178	107	148	104	126	104	108	138	75	40	33	29	55	105
49	175	103	133	96	131	108	101			39	33	25	52	97
50	191	108	150	101	138	106	108	142	79	42	35	27	55	100
53	194			100		118				42	34			
62	180	107			138	110	98		70	40	35		52	100
66	182									37	32			102
71				96										113
73	187	109	146	95	139	108	99		66	38	31		50	98
86	180	103	146	101	133	115	102	139	73	40	34	28	53	114
88	178		144	97		113								106
92	179	95			120	110	105		72	40	32	23	54	98
93	179	106	142	95	138	107		140	77	42	33	24	52	103
94	180	111	150	103	138	113	97	141	71	40	33	27	50	103
98	186					114			69	42	30		49	
100	178	104	139	97	131	110	98	132	70	40	33	24	54	100
102	170		133	95	130	110	93	132		40	32	23		99
103	177	100	152	89	130	111	97	140	75	37	34	23	52	101
125	189	107	140	98	137	105		137		40	32	24	50	115
129	182		143	102	134	118								101
132	181	104		95	137	113	103		74	42	30	24	51	103
147	189		139			115				37	33		54	100
155	185	100	135	95	135	106	94	133	70	40	32	24	50	99
156	178		129	96		108								103
157	183			105										114
166			134			108								103
185	177			101		114			71	42	33	23	50	103
186	182		144	100		111								
207			143	95		114								
216	170	98	127		126	110	95	117	69	37	34	24	54	95

Koponya méretei (férfiak)														
Sírszám	**1**	**5**	**8**	**9**	**17**	**20**	**40**	**45**	**48**	**51**	**52**	**54**	**55**	**66**
217	190		145	95	133	117								
218	193	107	145	103	132	107	101	133	78	42	36	27	52	101
224	181	106	144	106	138	114	93	139	72	40	32	27	53	110
228	193	109	145	103	138	115	103	139		41	32		48	104
231	170	96	142	95		110	96	130	71	39	35	24	51	100
232	175	100	142	86	139	110								101
241	189	103	137	97	137	110	96	132	75	42	33	27	53	103
242	181	103	137	104	140	123	100	140	69	41	30	24	48	105
247	175	98	145	101	127	105	90	137	77	42	36	24	52	105
276	181	101	141	94	131	103								100
287				98								22	47	107

Koponya méretei (nők)														
Sírszám	**1**	**5**	**8**	**9**	**17**	**20**	**40**	**45**	**48**	**51**	**52**	**54**	**55**	**66**
5	183		138	96		112		134	76	41	34	23	53	98
15	180	100	133	92	132	111	95	117	67	39	34	24	50	94
24			140			101								107
32	175	98	138	92	135	116	91	127	71	37	36	24		97
34			148	95		110			67	39	30	21	49	90
36	170	92	137	96	130	108	88		67	39	33	25	46	90
38	174		136	96		110				35	30	22	48	98
41	164	91	126	92	125	85	84	120	65	35	30	23	49	100
42	173	92	141	98	120	110	85	124	64	40	32	21	48	
46	182	96	138	98	135	112		129		40	32	23	49	
51	176	97	127	94	126	104						23		97
54	175		139	94								23		96
55	175					115						24		
57	181		146	104		105								100
58	170	97	145	99	128	107		129		39	31	24	47	
61	170		136		133	111								93
72	174	101	136		128	101	96	122	63	37	32	24	45	99
75	177	97	138	99	131	107			72	43	36		52	94
90						112								97

	Koponya méretei (nők)													
Sírszám	**1**	**5**	**8**	**9**	**17**	**20**	**40**	**45**	**48**	**51**	**52**	**54**	**55**	**66**
91	170		133	95		114				38	32			
96	181	102	136	92	135	112	93		67	39	32	24	52	98
97			138	96		100		125	62	40	30	24	45	
101	173	94	140	92	131	115	90	124	70	38	30	24	50	100
106	182	105	140	99	136	115	99		67	39	31	23	50	97
108	176	97	133	93	123	95		120		39	32	26	51	89
118	170	95	135	94	132	114	90	124	68	36	31	23	48	98
124	181		130		130	111								
134	175	97	127	87	130	95	86		69	38	35	20	50	98
135	180	102	134	95	131	108	97	125	76	39	33	26	52	98
136	175			96		119				38	35	22		89
143	180		133			110								
148	176		132			106				39	36			
149	174	103	128	102	144	109			71			23	52	100
153			143	92		107								98
160	176	102	134		125	107								102
187			148	95		115					35	23		94
200	179													91
201				93		111					33			89
205	172	87	133	89	126	105	84	120	71	38	35	24	51	97
209	170	95	147	92	135	115	87	126	65	40	35	22	48	93
210	178	100	143	96	133	105	102	130		39	35	27	54	98
212	184	102	140	98	135	107	90	130	67	39	32	26	50	99
221	167		131	97	128	105								86
229	176	96	131	93	131	107	90	119	65	37	32	23	48	98
245	180	102	135	94	138	108	94	124	66	39	32	24	49	99
252	170	98	143	92	120	100	90	125		39	30	23	44	98
273	174	103	139	98	134	104	100	129	68	39	31	28	49	99
274	166	95	137	95	128	107	95	130	69	40	34	25	49	95
285	172	101	147	99	130	112	95	131	75	44	36	26	56	100
289	179	104	135	95	128	100	99	132	68	42	34	24	50	96

19. táblázat. Homokmégy-Székes: a koponya méretei (férfiak és nők)

10. HOMOKMÉGY-SZÉKES

Martin	Beosztás	Férfi			Nő			Együtt	
no.			N	%		N	%	N	%
	Hyperdolichokran	-73,2	3	9,68	-74,1	6	15	9	12,68
8:1	*Dolichokran*	73,3-76,4	10	32,26	74,2-77,3	14	35	24	33,8
	Mesokran	76,5-79,9	10	32,26	77,4-80,8	13	32,5	23	32,39
	Brachykran	80,0-83,1	5	16,13	80,9-84,0	3	7,5	8	11,27
	Hyperbrachykran	83,2-	3	9,68	84,1-	4	10	7	9,86
	Össz.		31			40		71	
17:1	*Hyperchamaekran*	-69,2	2	7,14	-69,4	1	3,03	3	4,92
	Chamaekran	69,3-72,3	4	14,29	69,5-72,5	6	18,18	10	16,39
	Orthokran	72,4-75,6	14	50	72,6-75,8	15	45,45	29	47,54
	Hypsikran	75,7-78,7	7	25	75,9-78,9	9	27,27	16	26,23
	Hyperhypsikran	78,8-	1	3,57	79,0-	2	6,06	3	4,92
	Össz.		28			33		61	
	Hyperchamaekran	-59,4	9	24,32	-59,6	10	24,39	19	24,36
20:1	*Chamaekran*	59,5-61,8	14	37,84	59,7-62,0	14	34,15	28	35,9
	Orthokran	61,9-64,7	12	32,43	62,1-64,9	8	19,51	20	25,64
	Hypsikran	64,8-67,1	1	2,7	65,0-67,3	7	17,07	8	10,26
	Hyperhypsikran	67,2-	1	2,7	67,4-	2	4,88	3	3,85
	Össz.		37			41		78	
	Hypertapeinokran	-87,9	3	12	-87,1	2	6,06	5	8,62
17:8	*Tapeinokran*	88,0-92,3	5	20	87,2-91,4	9	27,27	14	24,14
	Metriokran	92,4-97,0	6	24	91,5-96,1	4	12,12	10	17,24
	Akrokran	97,1-101,4	10	40	96,2-100,4	15	45,45	25	43,1
	Hyperakrokran	101,5-	1	4	100,4-	3	9,09	4	6,9
	Össz		25			33		58	
	Hypertapeinokran	-75,8	10	30,3	-75,1	14	31,82	24	31,17
20:8	*Tapeinokran*	75,9-78,9	6	18,18	75,2-78,2	7	15,91	13	16,88
	Metriokran	79,0-82,8	14	42,42	78,3-82,1	15	34,09	29	37,66
	Akrokran	82,9-85,9	1	3,03	82,2-85,2	6	13,64	7	9,09
	Hyperakrokran	86,0-	2	6,06	85,3-	2	4,55	4	5,19
	Össz.		33			44		77	
	Hyperstenometop	-62,7	2	6,67	-63	1	2,63	3	4,41
9:8	*Stenometop*	62,8-66,0	2	6,67	63,1-66,3	5	13,16	7	10,29
	Metriometop	66,1-69,6	9	30	66,4-69,9	16	42,11	25	36,76
	Eurymetop	69,7-72,9	14	46,67	70,0-73,2	13	34,21	27	39,71
	Hypereurymetop	73,0-	3	10	73,3-	3	7,89	6	8,82
	Össz.		30			38		68	
47:45	*Hypereuryprosop*	-80,5	1		-80,1	0			
	Euryprosop	80,6-85,8	5		80,2-85,4	4			
	Mesoprosop	85,9-91,6	7		85,5-91,1	7			
	Leptoprosop	91,7-96,9	4		91,2-96,4	0			
	Hyperleptoprosop	97,0-	1		96,5-	3			
	Össz.		18			14			
48:45	*Euryen*	48,4-51,4	2	11,76	48,2-51,2	1	5,26	3	8,33
	Mesen	51,5-54,9	8	47,06	51,3-54,7	10	52,63	18	50
	Lepten	55,0-58,0	5	29,41	54,8-57,8	6	31,58	11	30,56

Martin	Beosztás	Férfi			Nő			Együtt	
no.			N	%		N	%	N	%
	Hyperlepten	58,1-	2	11,76	57,9-	2	10,53	4	11,11
	Össz.		17			19		36	
	Hyperchamaekonch	-73,8	3	9,68	-76,4	1	2,94	4	6,15
52:51	*Chamaekonch*	73,9-78,7	5	16,13	76,5-81,5	9	26,47	14	21,54
	Mesokonch	78,8-84,3	12	38,71	81,6-87,3	17	50	29	44,62
	Hypsikonch	84,4-89,2	8	25,81	87,4-92,4	6	17,65	14	21,54
	Hyperhypsikonch	89,3-	3	9,68	92,5-	1	2,94	4	6,15
	Össz.		31			34		65	
	Hyperleptorrhin	-42,5	0	0	-43,3	2	6,67	2	3,7
54:55	*Leptorrhin*	42,6-46,6	8	33,33	43,4-47,5	11	36,67	19	35,19
	Mesorrhin	46,7-51,1	12	50	47,6-52,1	12	40	24	44,44
	Chamaerrhin	51,2-55,2	4	16,67	52,2-56,3	4	13,33	8	14,81
	Hyperchamaerrhin	55,3-	0	0	56,4-	1	3,33	1	1,85
	Össz.		24			30		54	

20. táblázat. Homokmégy-Székes: a koponya indexeinek megoszlása (férfiak és nők)

Hosszú csontok méretei, termet (férfiak)													
Sír-szám	*humerus*		*radius*		*ulna*		*femur*		*tibia*		*fibula*		termet
	jobb	bal	jobb	bal	jobb	bal	jobb	bal	jobb	bal	jobb	bal	
4	338					266		442	350			350	167
6		338	269				483	488	387	388			176
27							486	485					178
28			241				436						165
33	342						452	458	377				172
43	343	341	256	256			453	459	396	397	399		175
47	335	328	253	246	276	264	440	443	365	364	359		169
48						287		479					177
49	303	300	226	224	245	244	430	435	334	336			160
50	342	334	255	253	272	273	474	477			369		173
52							449	446					167
53	357	356	276					503					182
62						257	438		338	339			162
66			224				410		335				158
68	372	374					513						189
70					278		452	453	372	373			170
71			242		262		464	450	365	363			168
73	347		256	257	278	279	471	476	398	396			175
77		352		283									179
86		341					470	472					174
92							441	441					165
93			258				475	474	382	382	373		173
98			256		274		478	481	384				174
100	327		246		254		448	451			358		167

Hosszú csontok méretei, termet (férfiak)													
Sír-szám	*humerus*		*radius*		*ulna*		*femur*		*tibia*		*fibula*		termet
	jobb	bal	jobb	bal	jobb	bal	jobb	bal	jobb	bal	jobb	bal	
102				259	270	271	483	480				364	173
103	334	342	267	268	288		467	472	389		383	380	175
125			255		279		476	475		383			174
137	309	311	232	238	250	257	415	421					162
147	363	359				477	475		393				180
155	320	320	244	246	263	266	436	445	359	365	351		166
157	353		288		306		498						184
185	327	329			278								172
189	304	298		231	252	252	431	426	342	337			161
207							456	454	365	366			168
216		301			250	248	416		334				159
218	330	335	250			280	456	458	374	375	370		171
224		335		263			472	478	379	381		377	173
228	340	342	267				459	460	375	377	365		172
231	305		235	237	248	248	432	435	341	345			161
232	303	305	249		256	255	404	409	342	340	336		160
241	318	319	247	243			444	435	352	352			165
242	344	344	259	262	278	276	468	465	394	392	390		175
247	328	335	249	2498	267	265	441	440	360	365	355	357	168
276		340				283	458	458		384			173
286		320	239				451	452					167
													n=45
													x=171
													sd=6,94

Hosszú csontok méretei, termet (nők)													
Sír-szám	*humerus*		*radius*		*ulna*		*femur*		*tibia*		*fibula*		termet
	jobb	bal	jobb	bal	jobb	bal	jobb	bal	jobb	bal	jobb	bal	
5			234		255		404						161
15	320	317		239	262	260	441	444	367	360			164
24			226				422	424					160
32			205			234			323				153
34			219				400	403	329			337	156
40			213	214	227	228		315	319				153
41		298			242		403	400			326		155
42			215	213			394	394	324				154
46		314	238		255	256	422	424	349	351			163
51		312		233	250		425			349			162
56	385	378								314			150
57	305	233					427	427					161
58						258	426						163
61							426	425	335				160
69			238	256	256		429	433	354	354	348	350	163
72	307		241		256	255	428	427	350	354		349	163
75							399	400	328				154

Hosszú csontok méretei, termet (nők)													
Sír-szám	*humerus*		*radius*		*ulna*		*femur*		*tibia*		*fibula*		termet
	jobb	bal	jobb	bal	jobb	bal	jobb	bal	jobb	bal	jobb	bal	
91			211	210	222	225	396	395	319				155
96							412	410					157
97					232		403						154
101	298		216				388	390					154
108							388	395					152
114	301	294	224	228	247		435	435	345	348			160
118	314	309	230	225	252	245	439	439	356	356	350	345	163
124			254				465	468	388				172
134	295	293	210	209	230	228	405	405	320	320	318		153
135	299						414	418					158
149	294						417		341				158
182			229				413	411	344	348	337	339	159
187		285	220	217			382	384	311	310			152
194	319	306	240		260		433	438	365	367			165
200	282	282			233	234	392	386	312	316		312	152
201	280	284			233	232	384	378	318	322	310	315	151
205			222	221	242	241	419	421	349	353	348	350	160
209							423		354	352			162
210	300	301	227	225			427	426	343	342			160
212	313		237	234			435	430	345	339	348		162
221		305		219	233		402	405	325	322			155
227			224	227	243		404	408	334	338			158
229	295	293	225		243		409	410					157
245		292	216	215	237	235	400	400					155
252			215	210	233	228			326	329	317	324	154
254	299	295	220	216	238	235	394	392	328	333	315	320	155
285	299	298					409	405	324	327			156
289	315	310			261								163
			240				453	452	362		360		167
													n=45
													x=158
													sd=5

21. táblázat. Homokmégy-Székes: hosszú csontok méretei, termet (férfiak és nők)

Sír-szám	Sexus	Kor-csoport	Fejlődési rendellenesség	Trauma	Degeneratív ízületi elváltozás		Fertőzéses eredetű elváltozások	Metabolikus és hematogén megbetegedés
					Vertebralis	Extravertebralis		
4. sír	férfi	*ad.*				*articulatio (a.) cubiti*		
13. sír	nő	*juv.*					két *tibia*, két *fibula*, *metatarsus*ok és *metacarpus*ok – *periostitis*, „ceruzaujj"; *apertura piriformis* lekerekedett szélű - lepra	*poroticus cribra orbitalia*
19. sír	-	*inf.* I.						*poroticus cribra cranii*
22. sír	-	*inf.* I.						*poroticus cribra orbitalia*
24. sír	nő	*ad.*			*lumbalis* (L) és *thoracalis* (T) szakaszok - enyhe fokozat			
26. sír	-	*inf.* I.						*poroticus cribra orbitalia*
27. sír	férfi	*sen.*		*ulna* – gyógyult törés		bal *a. sacroiliaca*, bal a. *radiocarpea*, mindkét a. *sternoclavicularis*		
28. sír	férfi	*mat.*	teljes *sacrum bifidum*		L és T szakaszok	mindkét *a. cubiti* és *a. radio-carpea*		
31. sír	nő	*ad.*	*sacralisatio* (L5)					
33. sír	férfi	*mat.*			L és T szakaszok	bal *a. cubiti*, bal *a. humeri*, jobb *a. genus*		
34. sír	nő	*ad.*			teljes gerinc	a.	*genus*	
38. sír	nő	*ad.*					jobb *a. coxae* -fertőzés nyoma; *endocranialis* léziók - tbc	*poroticus cribra cranii*
43. sír	férfi	*sen.*	*sacralisatio* (L5)		L és *cervicalis* (C) szakaszok	a.	*cubiti*	
47. sír	férfi	*sen.*				mindkét *a. radiocarpea*, *a. cubiti* és *a. humeri*		T5-T9 jobb oldali szalag-elcsontosodás - DISH
48. sír	férfi	*sen.*		bal *os nasale* – gyógyult törés; L5 - *unilateralis spondylolysis* (bal oldal)	*a. atlantooccipitalis*, C és L szakaszok	jobb *a. sterno-clavicularis*		
49. sír	férfi	*ad.*	L4 *spina bifida* és teljes *sacrum bifidum*				enyhe *hypervascularisatio*	
50. sír	férfi	*ad.*	*sacrum bifidum* (S1), *sacralisatio* (1 farkcsigolya)		T7-T8			
51. sír	nő	*mat.*			C szakasz és L5-S1	*ossa metacarpalia*		
53. sír	férfi	*mat.*	*sacralisatio* (L5)		T2-3, L és C szakasz	bal *a. sacroiliaca*, bal *a. humeri*, bal *a. cubiti*, mindkét *a. sterno-clavicularis*		
54. sír	nő	*mat.*			T12 és L1 fúziója, T és L szakaszok	*ossa metacarpalia*, *ossa digitorum manus*		

Sír-szám	Sexus	Kor-csoport	Fejlődési rendellenesség	Trauma	Degeneratív ízületi elváltozás		Fertőzéses eredetű elváltozások	Metabolikus és hematogén megbetegedés
					Vertebralis	Extravertebralis		
57. sír	nő	*ad.*	*sacrum bifidum*				T szakasz *hypervascularisatio* (T8-T11)	*poroticus cribra orbitalia*
62. sír	férfi	*mat.*			L alsó T szakaszok	jobb *a. sacroiliaca*		
64. sír	férfi	*mat.*	*sacralisatio* (L5)		L4-S1			
65. sír	nő	*ad.*			T11-T12 és L1-L2, fúziója			
66. sír	férfi	*mat.*			C1-C2, L2-L3 és T2-T6			
68. sír	férfi	*sen.*	*sacrum bifidum* (S1-S2)		T szakasz, L4-L5	mindkét *a. coxae* (bal erősebb), bal *a. acromio-clavicularis*		
70. sír	férfi	*mat.*			L szakasz – enyhe fokozat, T4-T5 erőteljes fokozat			
71. sír	férfi	*mat.*			C5-C7, alsó T és L szakaszok	két *a. acromio-clavicularis*		
72. sír	nő	*ad.*					alsó T és felső L szakaszok - *hypervascularisatio*	
73. sír	férfi	*sen.*	*sacralisatio* (L5), *sacrum bifidum* (alulról két S)		C1-C7, alsó T szakasz és L3-L4 - enyhe fokozat	bal *a. temporo-mandibularis*, két *a. acromioclavicularis*, bal *a. cubiti*		
74. sír	nő	felnőtt			megmaradt csigolyadarabok	*ossa metacarpalia*		
75. sír	nő	*mat.*			teljes gerinc, C2-C3 fúziója			
80. sír	nő	*sen.*		jelképes trepanáció (2X)		*a. genus*		
82. sír	nő	*sen.*		jelképes trepanáció		mindkét *a. temporo-mandibularis* – erőteljes fokozat		bal *os parietale* (jobb nem vizsgálható) - *senilis osteoporosis*
88. sír	férfi	*mat.*		jelképes trepanáció (bal *os parietale*)		két *a. temporo-mandibularis* – erőteljes fokozat		
90. sír	nő	*mat.*	*sacrum bifidum* (alulról 2 S)					
92. sír	férfi	*ad.*	*sacrum bifidum, spina bifida - atlas*					
93. sír	férfi	*mat.*	*sacralisatio* (L5), *sacrum bifidum* (S5)	jobb ulna – gyógyult "pary" törés; bal *a. humeri* - ficam	teljes gerinc			
95. sír	nő	*juv.*						*poroticus cribra cranii*
96. sír	nő	*sen.*			teljes gerinc			bikonkáv *corpus vertebrae* - *osteoporosis*
97. sír	nő	*ad.*		L5 - *bilateralis spondylolysis*				*porotikus cribra orbitalia*

Sír-szám	Sexus	Kor-csoport	Fejlődési rendellenesség	Trauma	Degeneratív ízületi elváltozás		Fertőzéses eredetű elváltozások	Metabolikus és hematogén megbetegedés
					Vertebralis	Extravertebralis		
98. sír	férfi	*mat.*			T8-T12 – enyhe fokozat, L4-L5-S1 - erőteljes fokozat			T12 kompressziós törés - *osteoporosis*
100. sír	férfi	*mat.*	teljes *sacrum bifidum*	egy bal oldali borda – gyógyult törés	L5	mindkét *a. genus*		
102. sír	férfi	*sen.*		egy jobb oldali borda – gyógyult törés	C6-C7, L1-L5 erőteljes fokozat			
103. sír	férfi	*mat.*	*craniostenosis - scaphocephalia, sacralisatio* (L5)		L és T szakasz –közepes fokozat			
106. sír	nő	*sen.*			L és T szakaszok	jobb *acromioclavicularis* ízület, mindkét *a. humeri*		
118. sír	nő	*ad.*	*hemisacralisatio* (L5, jobb oldal)					
124. sír	nő	*mat.*		jobb l. *metacarpus* - gyógyult törés	C1-C2, C4-C7 - közepes fokozat, T6-T7 – enyhe fokozat, L3-L5 - jobb oldalon erőteljes fokozat			bikonkáv *corpus vertebrae* (L1) - osteoporosis
125. sír	férfi	*mat.*		bal *proc. frontalis ossis maxillaris* – gyógyult törés	teljes gerinc - erős fokozat	jobb *a. genus*, jobb *a. humeri*		T12 kompressziós törés - *osteoporosis*
129. sír	férfi	*sen.*		jobb *radius* - gyógyult dislocatios törés; *os occipitale* bal oldalán ütés nyoma	C és T szakaszok	jobb *a. coxae* és jobb *a. cubiti*		
132. sír	férfi	*mat.*		bal *clavicula* - dislocatioval gyógyult törés		jobb *a. coxae*		
134. sír	nő	*ad.*			alsó L szakaszok – enyhe fokozat			
135. sír	nő	*ad.*			L4-L5 – enyhe fokozat			
136. sír	nő	*ad.*	részleges *occipitalisatio* - bal oldal					
140. sír	nő	*juv.*					5 T csigolya - *hypervascularisatio*	
143. sír	nő	*sen.*			teljes gerinc	*ossa carpalia*		
146. sír	-	*inf.* II.						*poroticus cribra orbitalia*
147. sír	férfi	*sen.*			C és L szakaszok - enyhe fokozat	két *a. cubiti*, jobb *a. sacroiliaca*, két *a. coxae*		bikonkáv *corpus vertebrae* (L4) - osteoporosis -
148. sír	nő	*mat.*			a.	*atlantoaxialis*		

Sír-szám	Sexus	Kor-csoport	Fejlődési rendellenesség	Trauma	Degeneratív ízületi elváltozás		Fertőzéses eredetű elváltozások	Metabolikus és hematogén megbetegedés
					Vertebralis	Extravertebralis		
149. sír	nő	*ad.*					sinusokban labirintusszerű érbenyomatok; alsó T és L szakaszok - enyhe *hypervascularisatio*	
149. sír	nő	*ad.*					sinusokban labirintusszerű érbenyomatok; alsó T és L szakaszok - enyhe *hypervascularisatio*	
153. sír	nő	*ad.*						*poroticus cribra orbitalia*
155. sír	férfi	*mat.*	*spina bifida*					
157. sír	férfi	*mat.*		gyógyult bordatörés				
168. sír	nő	ad					*endocranialis* léziók (érbenyomatok)	*cribroticus cribra orbitalia*
169. sír	férfi	*juv.*					*endocranialis* léziók (granuláris impressziók)	
176. sír	-	*inf.* II.	*craniostenosis-scaphocephalia*					
182. sír	nő	*sen.*		bal *caput mandibulae intra vitam* hiányzik	L4-L5 – erőteljes fokozat	mindkét *a. sacroiliaca*		
187. sír	nő	*ad.*						*poroticus cribra orbitalia*
189. sír	férfi	*mat.*			teljes gerinc - erőteljes fokozat	*a. metatarsophalangeae*		
194. sír	nő	*ad.*					*endocranialis* léziók (érbenyomatok), os occipitale területén a sinusokban is	
200. sír	nő	*sen.*		jelképes trepanáció (2 X); 1 jobb oldali borda - gyógyult törés		*a. coxae* - bal oldal		*ossa parietalia - senilis osteoporosis*
201. sír	nő	*ad.*	*hemisacralisatio* (L5 jobb oldal)					
205. sír	nő	*ad.*		jelképes trepanáció				
207. sír	férfi	*sen.*				*a. humeri, a. cubiti, a. genus, a. coxae*		
209. sír	nő	*sen.*		jelképes trepanáció	teljes gerinc	mindkét *a. coxae, a. humeri* és *a. sacroiliaca*		
210. sír	nő	*mat.*	*sacralisatio* (L5), teljes *sacrum bifidum*		teljes gerinc			
211. sír	(nő)	*juv.*		L5 - *bilateralis spondylolysis*				
212. sír	nő	*mat.*	*sacralisatio* (1 farkcsigolya)	jelképes trepanáció				
216. sír	férfi	*ad.*		egy jobb oldali borda – gyógyult törés			T szakasz -*hypervascularisatio*	
217. sír	férfi	*sen.*		*mandibula* – gyógyult törés				

Sír-szám	Sexus	Kor-csoport	Fejlődési rendellenesség	Trauma	Degeneratív ízületi elváltozás		Fertőzéses eredetű elváltozások	Metabolikus és hematogén megbetegedés
					Vertebralis	Extravertebralis		
221. sír	nő	*sen.*			T szakasz – enyhe fokozat	mindkét *a. femoro-patellaris*		bikonkáv *corpus vertebrae* (L1-L2) – *osteoporosis*
222. sír	nő	*juv.*					*endocranialis* léziók (érbenyomatok)	
224. sír	férfi	*sen.*			teljes gerinc	mindkét *a. genus, a. radio - carpea* és *a.coxae*		L3 bikonkáv *corpus vertebrae* (L3) - T12), T12 kompressziós törés *-osteoporosis*
225. sír		*inf.* II.					*periostitis* a két *femur*on és az *os coxae* területén, *osteolyticus* léziók az *acetabulum*ok területén - tbc	
226. sír	-	*inf.* I.						*poroticus cribra orbitalia*
228. sír	férfi	*ad.*		L5 - *bilateralis spondylolysis*				
229. sír	nő	*ad.*						*poroticus-cribroticus cribra orbitalia*
231. sír	férfi	*sen.*	*sacrum bifidum* (S1), nyaki bordák		teljes gerinc	*a. coxae*		
232. sír	férfi	*mat.*		bal *processus mastoideus* - gyógyult törés				
241. sír	férfi	*mat.*		bal *clavicula* – gyógyult törés jelképes trepanáció (bal *os parietale*)		mindkét *a. temporo-mandibularis*		T7 T12 jobb oldali szalagelcsontosodás, jobb a. *sacroiliaca* kezd összecsontosodni *(periarticularis)*, mechanikus *enthesopathiák* - DISH
242. sír	férfi	*mat.*						*poroticus cribra cranii*
247. sír	férfi	*mat.*			C és T szakaszok	bal *a. temporo-mandibularis*		
248. sír	-	*inf.* I.						*poroticus cribra orbitalia*
253. sír	-	*inf.* I.						*poroticus cribra orbitalia*
276. sír	férfi	*mat.*	*sacralisatio* (1 farkcsigolya)					
286. sír	férfi	*sen.*	*sacralisatio* (1 farkcsigolya)		2 T csigolya fúziója			

22. táblázat. Homokmégy-Székes: patológiás elváltozások

Sorszám	1	8	9	17	40	45	48	51	52	54
29	187,5	139,9	100,4	138,8	97,0	135,9	74,0	40,4	34,3	26,5
	27	27	24	18	15	15	18	17	19	18
30	184,8	140,3	96,1	135,6	96,6	132,4	72,3	39,7	33,2	25,1
	18	18	18	16	10	11	17	16	17	14
31	187,6	139,5	98,8	131,7	98,0	134,8	70,7	41,1	34,5	25,5
	13	13	12	11	9	9	11	11	11	11
32	184,5	142,4	97,8	133,7	97,1	137,1	71,7	39,1	32,8	26,1
	14	14	14	11	9	11	11	11	11	9
33	181,1	139,5	96,2	130,8	95,5	133,4	71,9	41,1	32,5	24,6
	17	17	17	16	15	14	16	15	13	15
34	183,2	140,3	97,8	134,9	97,6	131,5	70,9	38,7	33,4	24,6
	27	29	29	27	26	24	26	29	29	28
35	181,6	141,1	98,2	134	99,2	135,9	72,7	40,1	32,9	24,9
	39	33	36	28	23	21	23	31	31	25
36	187,4	140,9	97,7	135,3	99,0	133,5	72,4	39,9	32,9	24,6
	22	21	22	17	14	18	18	20	20	18
37	185,1	137,6	96,0	131,8	96,8	133,5	70,2	39,5	33,7	24,6
	104	104	109	72	62	57	78	78	78	75
38	184,8	137,5	95,5	136,3	99,4	129,1	68,2	39,1	30,6	23,8
	12	12	12	10	8	10	10	10	10	10
39	188,5	141,4	97,5	136,3	96,4	131,1	70,3	41,8	32,3	25,1
	36	35	32	18	10	14	20	20	19	26
40	188,9	138,9	97,5	133,6	98,3	131,3	72,6	43,4	33,4	25,4
	23	23	23	21	21	17	20	22	22	21
41	185,8	137,7	95,6	133,9	95,9	130,6	72,2	40,1	33,6	24,9
	87	85	79	50	40	48	70	70	69	66
42	184,8	142,1	97,9	136,0	97,3	138,5	68,2	41,7	32,8	25,4
	43	46	64	26	16	13	39	23	25	41
43	183,1	139,2	96,2	133,0	96,6	134,1	69,9	44,1	32,6	24,6
	23	22	24	18	11	9	16	17	17	19
44	184,5	139,1	97,5	133,6	95,5	131,2	71,3	38,6	33,3	25,3
	78	80	78	77	65	62	70	71	69	65
45	184,6	142,8	99,2	133,6	99,8	136,4	72,1	40,4	34,1	26,1
	13	12	18	12	11	9	13	14	14	14
46	184,9	138,3	97,7	135,7	97,3	133,4	72,2	40,7	33,8	25,7
	45	48	51	39	31	31	37	39	39	39
47	183,7	140,5	96,0	135,4	99,1	132,0	70,8	42,0	33,0	25,4
	36	39	28	20	8	7	10	8	9	11

23. táblázat. Homokmégy-Székes: a Penrose sorozatok átlaga és esetszáma, 10. és 10–12. század (férfiak)

Sorszám	1	8	9	17	40	45	48	51	52	54
1	181,9	145	96	127.1	94,5	133,5	69,4	39	32,6	26,2
	19	18	18	16	13	11	13	13	13	13
2	185,4	147,7	98,5	130,5	96,9	136,4	69,4	42,3	34	26,5
	97	106	110	61	47	68	89	87	88	87
3	186,3	146,2	98,1	134,4	97,5	137,8	70,1	43	33,3	24,1
	14	17	34	14	15	10	35	29	29	35
4	182	145,6	95,7	129,2	93,7	133,9	74,8	38,1	35,4	26,9
	42	43	42	30	26	32	35	38	38	35
5	186,6	144,7	99,7	133,4	101,1	137,2	68	43,9	33	26,2
	20	17	21	14	14	17	21	21	21	20
6	174,5	139,9	98,3	140,3	95,5	138,1	70,7	41,5	33,5	26,8
	64	64	65	42	40	27	51	56	57	50
7	182,9	141,4	98,9	137,1	101,1	132,8	72,1	38,9	30	25,9
	36	30	40	39	14	11	24	31	30	31
8	181,9	141,4	94,7	132,5	99,2	134,6	72,6	40,2	33,7	26,3
	22	25	27	19	16	22	26	26	26	25
9	178,4	143,2	95	128,3	97,2	134,7	68,9	39,8	32,7	26,3
	19	16	19	15	13	10	16	16	16	14
10	183,3	147,1	96,9	124,9	99,2	140,8	76,9	42,5	36,2	26,9
	23	22	24	18	13	13	15	13	13	16
11	181,9	145,2	97,4	133,2	96,5	134,3	72,2	40,3	33,1	25
	32	33	36	30	28	29	31	35	35	33
12	186,5	146,7	95,3	134,5	95	135,6	69	39,5	33,8	25,7
	17	18	23	13	10	9	15	15	15	15
13	181,1	145,4	98,2	129,6	96,1	134,6	70,6	40	32,8	25.5
	25	25	26	23	21	24	25	25	25	25
14	184,1	144,7	96,8	130,4	99,2	132,1	70,4	40,4	33,3	24,4
	47	48	49	46	43	44	47	47	47	46
15	176	143	99,9	136,3	97,8	137,7	72,9	41,7	35	25,7
	20	24	29	13	10	12	24	27	28	28
16	183,4	145	98,3	131	100,3	135,8	69,9	38,5	33,3	25,9
	90	95	100	86	73	63	84	89	91	90
17	181	142,8	94,3	130,8	95,8	138,1	76,3	40,1	33,7	24,9
	18	17	18	17	16	16	16	17	17	16
18	179,1	145,6	98,5	136,4	94,8	137,6	73,5	40,5	33,8	25,6
	31	26	51	19	11	16	27	26	30	27
19	178,9	144,4	97,5	128,6	94,9	134	70	39,7	33,5	25,4
	50	55	60	30	24	27	43	41	42	48
20	182,9	141,8	95,7	127,8	97,1	133,1	69,5	40,8	32,8	25,2
	23	22	23	16	16	15	21	23	23	22
21	182,2	139,5	98,1	131,5	98,5	134,5	70,9	40,6	34,4	25,8
	79	78	73	57	55	44	70	69	69	69
22	182,6	145	96,8	129,5	98,7	134	68,9	41,4	32,7	25,3
	54	54	64	43	39	45	59	55	57	58
23	179	142,4	99	135,7	97	135,6	69,3	41,4	32,6	24,7
	33	33	33	24	21	18	29	30	32	29

Sorszám	1	8	9	17	40	45	48	51	52	54
24	180,8	146,4	98,2	138,2	99,6	140,8	72,8	41,9	34,7	26,7
	18	23	30	10	9	10	17	21	20	23
25	179,2	140,1	96,6	132,7	98,5	132,8	72,7	40,2	33,4	25,6
	25	26	33	10	10	12	19	17	17	21
26	178,2	143,1	97,6	136,2	99,4	134	70,7	40,6	33,8	25,9
	37	37	50	21	17	20	36	38	38	32
27	181,8	143,8	95,4	130,3	97,8	132,6	71,6	39,7	32,7	25,6
	54	52	45	23	22	33	43	41	40	36
28	181,5	144,8	98,1	129,9	95,7	134,2	69,9	39,3	31,6	25,3
	28	27	27	19	15	23	23	26	26	21

24. táblázat. Homokmégy-Székes, a Penrose sorozatok átlaga és esetszáma, 6–9. század (férfiak)

10.7. HOMOKMÉGY-SZÉKES 10–11. SZÁZADI TEMETŐJÉBŐL SZÁRMAZÓ, JELLEMZŐ FÉMLELETEK KOMPLEX MŰSZERES ARCHEOMETRIAI VIZSGÁLATA – *Török Béla – Kovács Árpád – Barkóczy Péter*

10.7.1. Bevezetés – előzmények

Előzetes egyeztetések után a homokmégy-székesi temető restaurált fémleleteit a Miskolci Egyetem Archeometallurgiai Kutatócsoportjának (ARGUM) három tagja vizsgálta 2012-ben. A dobozok tartalmát a mellékelt írásos dokumentáció alapján anyagmérnök egyetemi hallgatók segítségével azonosítottuk, illetve lefotóztuk. Ezek után kiválasztottunk a nem vas fémleletek és az üvegygyöngyök közül 38, illetve a vasleletek közül 11 darabot az archeometriai anyagvizsgálat céljából. Az elvégzett vizsgálat célja a kiválasztott leletek anyagának és – amennyiben mód volt rá – mikroszerkezetének, illetve az azonosítható készítési jellemzőinek meghatározása volt.

10.7.2. Vizsgálati körülmények

A vizsgálatokat a Miskolci Egyetem Fémtani, Képlékenyalakítástani és Nanotechnológiai Intézetében működő Komplex Képelemző és Mikroszerkezet Vizsgáló Laboratóriumban (LISA) hajtottuk végre. Az alapvető vizsgáló berendezés a laboratórium Zeiss EVO MA10 típusú, EDAX energiadiszperzív mikroszondával felszerelt pásztázó elektronmikroszkópja (SEM-EDS) volt. A nem vas fémekből készült leletek közül csak a töredékes darabokból vághattunk ki mintákat, illetve készíthettünk csiszolatokat, de ahol lehetett, a lényegesen informatívabb vizsgálati eredmények miatt éltünk ezzel a lehetőséggel. A SEM-képek visszaszórt elektronokkal készültek, ez alapján a nagyobb rendszámú elemek területei világosabbak, a kisebb rendszámúaké sötétebbek. Ez fontos információt szolgáltathat abban a tekintetben, hogy az általában magas rendszámú elemeket (fémeket) világosabb terület jelzi, míg a sötétebb terület rendszerint oxidos zárványra, szennyeződésre utal. Az elkészített, 2%-os nithallal, illetve esetenként kálium-bikromáttal maratott csiszolatokat ezen kívül Zeiss AxioImager M1m optikai mikroszkóppal is megvizsgáltuk. A marószer megválasztásánál ügyeltünk arra, hogy a felületen ne játszódjanak le a mérést zavaró, illetve annak eredményeit torzító reakciók. A végül is egyetlen vizsgálható vastárgy zárványainak vizsgálata esetében Hitachi S4800 típusú elektronmikroszkópot és Brucker EDS mikroszondát használtunk. Ezen kívül a vastárgy esetében Instron Tukon 2100B mikrokeménység mérővel keménységet is mértünk. Meg kell jegyeznünk, hogy a vizsgálatoknál több esetben zavaró tényező volt – különösen a vastárgy zárványvizsgálatánál –, hogy a tárgyakat előzetesen erősen savas reagenssel restaurálták.

10.7.3. Színesfémből, nemesfémből, illetve üvegből készült tárgyak vizsgálata

A rendelkezésünkre bocsátott nagyszámú lelet többsége rézből, illetve bronzból készült ékszer vagy dísz volt. A vizsgálatra történő kiválasztásnál törekedtünk arra, hogy lehetőleg minél több tárgyfajta legyen reprezentálva, illetve beágyazott, polírozott, maratott csiszolatok elkészítésére és részletesebb vizsgálatára is legyen mód. A következőkben a feltárt sírok sorszáma szerint mutatjuk be a vizsgálati eredményeket, „M"-mel jelölve, ha csupán spektrumok mikroszondás felvételére volt módunk, illetve „Cs"-vel jelölve, ha csiszolatot is tudtunk készíteni és vizsgálni.

Az EDS-spektrumok minden esetben tartalmazzák az összes mérhető elemet, azonban a minták környezeti szennyezettsége, korróziója, illetve a restaurálás során felvitt idegen elemek miatt a kvantitatív kiértékelésnél a legtöbb esetben csak a fémötvözetre jellemző elemek, illetve a foszfor százalékos összetételét számoltuk ki, 100%-ra normálva. Ezzel a metodikával a vizsgált ötvözet valóságos összetételét jobban tükröző eredményeket kapunk az elemzések által, mintha az összes detektált elemre számoltuk volna ki a minták összetételét.

A spektrumokat illetően megjegyezzük azt is, hogy a képeken feltüntetett, térfogatszázalékban megadott összetételek nem ekvivalensek egy kémiai analitikai elemzéssel, inkább az adott elemek előfordulási valószínűségéről adnak információt a vizsgált területen. Az így kapott eredmények azonban alkalmasak az egyes tárgyak ötvözetének alapvető jellemzésére, illetve a csiszolatok mikroszerkezetének elemzésekor a dúsulások, kiválások, eloszlások vizsgálatára. Általuk a vizsgált tárgyak anyaguk szerint is csoportosíthatók.

A tárgyak előzetes megnevezésénél – azok anyagát illetően – a régészektől kapott dokumentumban szereplő definíciókat alkalmaztuk, amelyekről viszont több esetben is kiderült, hogy téves volt. Természetesen az előfeltételezés jellegű elnevezések műszeres vizsgálatok nélkül, pusztán szemrevételezés alapján történtek. Az archeometriai vizsgálatok ebből a szempontból is értékes, a későbbi, hasonló eseteknél is hasznosítható tapasztalatokkal szolgáltak.

15. sír *[76. kép]*

15.1. „Bronzhuzalból kialakított *S-végű karika*" (VKM ltsz. 2001.21.1.) M *[77–78. kép]*.

15.2. „Sárgarézből öntött, állatfejes *karperec*" (VKM ltsz. 2001.21.2.) M *[79–81. kép]*.

15.3. „Sodrást utánzóan öntött, nyitott végű, állatfejes sárgaréz *karperec*" (VKM ltsz. 2001.21.3.) M *[82–84. kép]*.

A 15. sír mindhárom elektronmikroszkóppal vizsgált lelete nagyjából azonos arányú, réz-cink ötvözetből, tehát sárgarézből öntött és finom kalapálással kialakított tárgy.

22. sír *[85. kép]*

22.4. „Üreges, félgömb alakú *bronzgomb*" (VKM ltsz. 2001.23.6.) M *[86–88. kép]*. Öntött bronzötvözet, felületén kalapálás nyomaival.

22.5. „Kerek átmetszetű, hegyesedő végű bronz *huzalkarperec*" (VKM ltsz. 2001.23.5.) M *[89–91. kép]*. Sárgaréz ötvözet, amelyben az ólom és az ezüst feltehetően inkább csak szennyeződésként, mint szándékos ötvözőként van jelen.

22.7. „Áttört, préselt, háromküllős, ónbronz *szíjelosztó*" (VKM ltsz. 2001.23.2.) M *[92–94. kép]*. Magas ólomtartalmú sárgarézből készült tárgy, ezüstöt nem találtunk benne.

22.9. „Vékony, kerek keresztmetszetű, sárgaréz huzalból hajlított, nyitott *karika* töredéke" (VKM ltsz. 2001.23.8.) Cs. Mivel töredéktárgyról van szó, mintát vágtunk le belőle, amiből csiszolatot készítettünk. Az elektronmikroszkópos képeken *[95–96. és 98–99. kép]* és a spektrumokon *[97., 100. kép]* jól látszik, hogy a sárgaréz alapanyag több helyen ólomkiválásokkal szennyezett *[96–97. kép]*. A 100. kép az egész anyagra vonatkozó átlagspektrumot mutatja. A csiszolatot optikai mikroszkóppal is megvizsgáltuk *[101–102. kép]*. A minta szövetszerkezetét ez esetben úgy tettük láthatóvá, hogy kálium-bikromát marószert alkalmaztunk. Az így láthatóvá vált mikroszerkezet lágyított, közel ekviaxiális szemcséket tartalmaz. Ebből arra következtetünk, hogy a mintát alakítás után hevítették, ami után az anyag szilárd állapotban újrakristályosodott. A lágyító hőkezelés során a tárgy keménysége lecsökkent, az alakíthatóságát visszanyerte, aminek következtében az esetleges utómunkálatok (díszítés, hajlítás) könnyebbé váltak, ugyanis a lágyított ötvözet nem hajlamos a repedésre. Az általános fémtani következmények mellett a homogén sárgarezekre (Zn<30%) jellemző, hogy az alakítás hatására „rugósodnak". Az alakítás során a továbbalakításhoz szükséges erő rendkívül megnövekszik, mivel nagymértékű rugalmas feszültséget gyűjt magába. Ez a további megmunkálási lépéseket rendkívüli mértékben meg tudja nehezíteni. Ezért is szükséges a cink tartalmú ötvözetek lágyítása.

A mikroszerkezetben jelentős mennyiségű zárvány látható, ami a kohósítás során a szerkezetben maradt ólomkiválásként azonosítható. A zárványok mindegyike hosszan elnyújtott. Az ólom könnyen alakítható anyag, így a képlékenyalakítás, vélhetően kovácsolás során a zárványok az alakításnak megfelelően megnyúlnak. Magasabb hőmérsékleten a könnyen alakítható zárványok hajlamosak gömbösödni. A bronzok köztes hőmérsékleten nehezen alakíthatók, könnyen repednek, törnek. Mindezt egybevéve elmondható, hogy a tárgyat hidegen alakították, majd relatíve alacsony hőmérsékleten hevítve újrakristályosodott. Ezt a szemcsemérete is alátámasztja.

24. sír *[103. kép]*

24.3. „Négy darabra törött, hiányos, vékony, kerek keresztmetszetű bronzhuzalból hajlított nyitott végű *karika*" (VKM ltsz. 2001.24.2.) Cs. Mivel ez esetben is készítettünk csiszolatot, a SEM-vizsgálat mellett szintén végeztünk optikai mikroszkópos vizsgálatot is *[104–109. kép]*. Az elektronmikroszkópos vizsgálat öntött és alakított sárgaréz ötvözetet mutat (a 105. kép átlagspektruma 81,4% rezet és 18,6% cinket jelöl), amely a 106. kép és

76. kép

77. kép

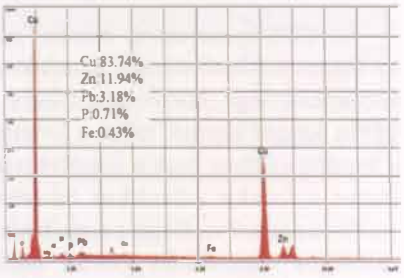

78. kép

79. kép

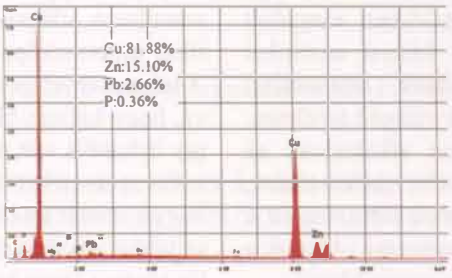

80. kép

81. kép

82. kép

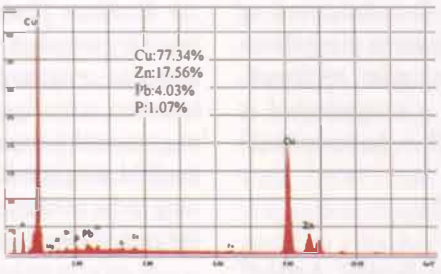

83. kép

84. kép

85. kép

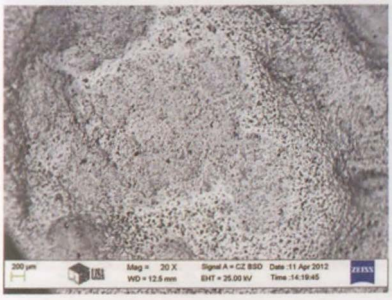

86. kép

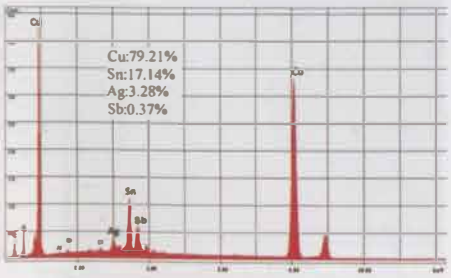

87. kép

88. kép

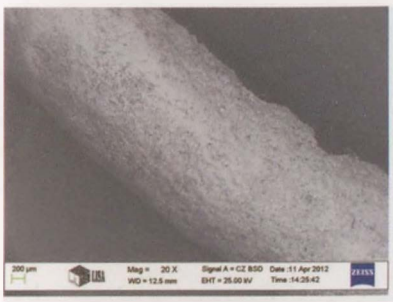

89. kép

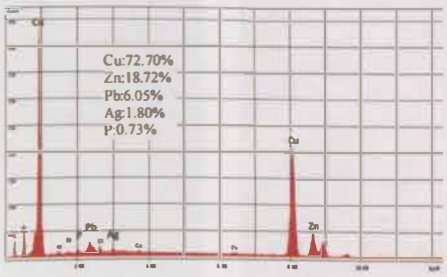

90. kép

91. kép

92. kép

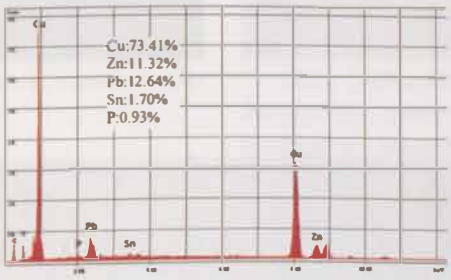

93. kép

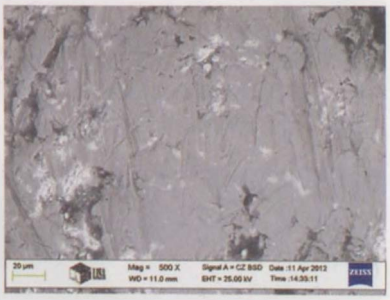

94. kép

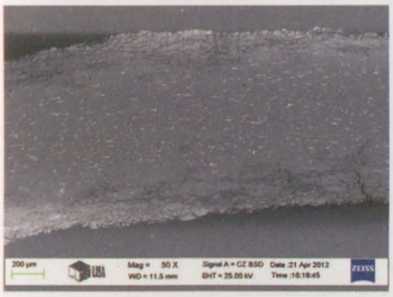

95. kép

96. kép

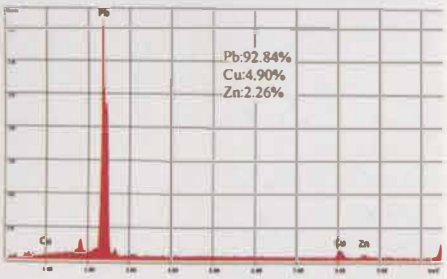

97. kép

a hozzá tartozó, három pontban felvett spektrum szerint ólommal szennyezett *[109. kép]*. A 107. képen lévő spektrum kiemelkedően magas klórtartalma valószínűleg a restaurálás maróanyagából származik.

Az erősen korrodált mintával kapcsolatosan optikai mikroszkópos vizsgálat segítségével is nehéz pontos megállapításokat tenni *[110–111. kép]*. Ami bizonyos, hogy a 22.9. karikához hasonlóan, szintén képlékenyalakítás utáni hőhatásra végbement újrakristályosodás alakította ki

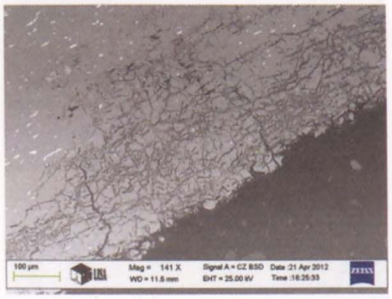

98. kép

99. kép

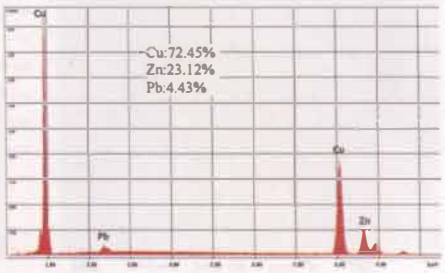

100. kép

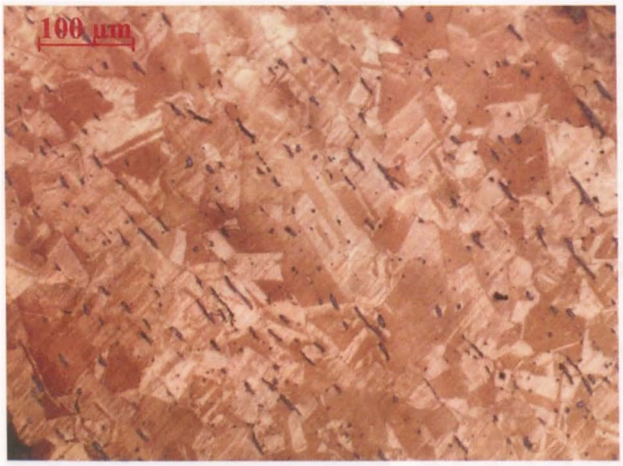

101. kép

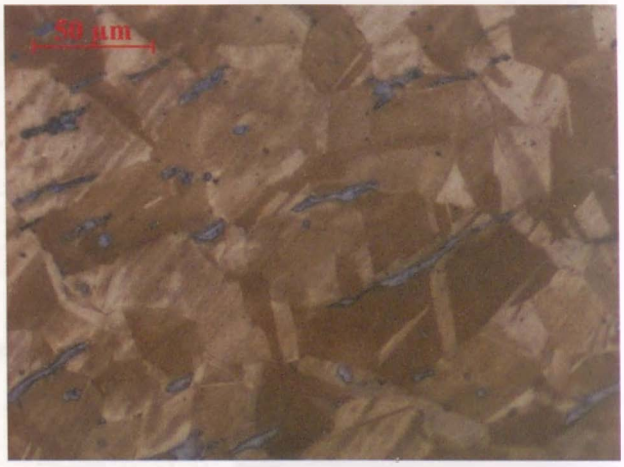

102. kép

103. kép

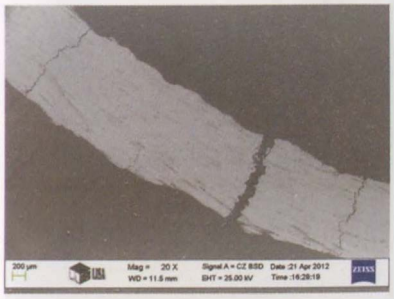

104. kép

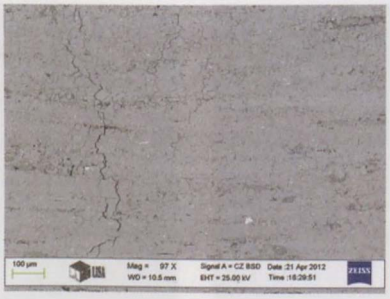

105. kép

106. kép

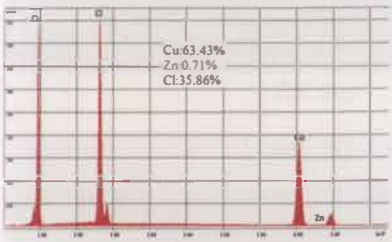

107. kép

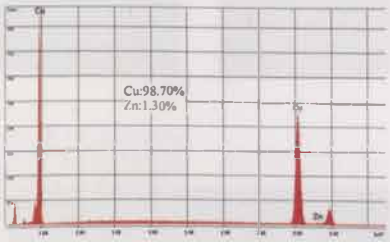

108. kép

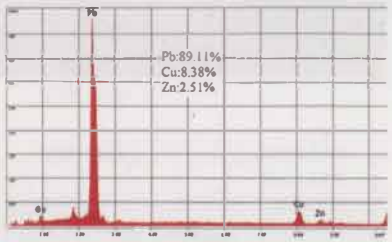

109. kép

a mikroszerkezetet a teljes metszetben. Ezen kívül tisztább alapanyagból indult a gyártás, mivel kevesebb zárvány figyelhető meg a mikroszerkezetben, mint az említett előző tárgy esetében.

33. sír *[112. kép]*

33.3. „Korong alakú, préselt, aranyozott *ezüstveret*" (VKM ltsz. 2001.29.3.) M *[113–116. kép]*. Az elektronmikroszkópos vizsgálat igazolta a feltevést. Az ezüst alapanyagon *[114–115. kép]* nagy aranytartalmú bevonat *[114. és 116. kép]* található, amely nagy területen már lekopott.

35. sír

A 35. sírban számos üveggyöngy melléklet volt, amelyből négyet választottunk ki. A gyöngyökről elektronmikroszkópos képeket nem készítettünk, csak átlagspektrumokat, hogy láthassuk milyen mértékben igazolódnak az egyes darabokról írt előzetes feltételezések.

35.2. „Apró, korong alakú, barnásvörös *ólomüveggyöngy*" (VKM ltsz. 2001.30.2.) M *[117–118. kép]*. A megnevezés helytálló, a barnásvörös szín a vastartalom miatt tapasztalható.

35.5. „Lapított gömb alakú, vörös *ónüveggyöngy*" (VKM ltsz. 2001.30.4.) M *[119–120. kép]*. Valójában nem tartalmaz SEM-vizsgálattal kimutatható mennyiségben ónt, egyszerű, nem túl nagy, de említésre méltó Na- és Al-tartalmú színes üveg.

35.6. „Hosszúkás, hasáb alakú, sötétkék *antimonüveggyöngy*" (VKM ltsz. 2001.30.5.) M *[121–122. kép]*. Az előző gyöngyhöz hasonló módon színezett, tiszta üveg, amelyben nem találtunk antimont.

35.11. „Hosszúkás henger alakú, fekete színű *ólomüveggyöngy*, spirális rácsurgatott, domború, zöld színű bordázattal díszítve" (VKM ltsz. 2001.30.8.) M *[123–124. kép]*. Ez esetben jó volt az előzetes elnevezés, a nagyobb ólomtartalom a gyöngy díszítő színezésében található.

52. sír

52.1. „Gomba alakú, ónozott bronz *fülesgomb*" (VKM ltsz. 2001.36.1.) M *[125–128. kép]*. Az elektronmikroszkópos vizsgálat is ónbronz anyagú, öntéssel és finom kalapálással készült tárgyat mutatott.

57. sír

57.1. „Nyitott végű, kissé ovális alakú, ellapított háromszög átmetszetű, sárgaréz *pántgyűrű*" (VKM ltsz. 2001.39.1) M *[129–132. kép]*. A vizsgálat egyéb ötvöző és szennyező fémektől mentes sárgarezet mutatott. (Amint korábban megjegyeztük, az elemösszetétel 100%-os meghatározásánál csak a jellemző fémösszetevőket vettük figyelembe.)

61. sír

61.1. „Rézhuzalból készült, visszapödrött végű *karika*" (VKM ltsz. 2001.43.1.) M *[133–136. kép]*. Valójában tiszta sárgaréz ötvözetből öntött és finom, hajlító kalapálással kialakított tárgyról van szó.

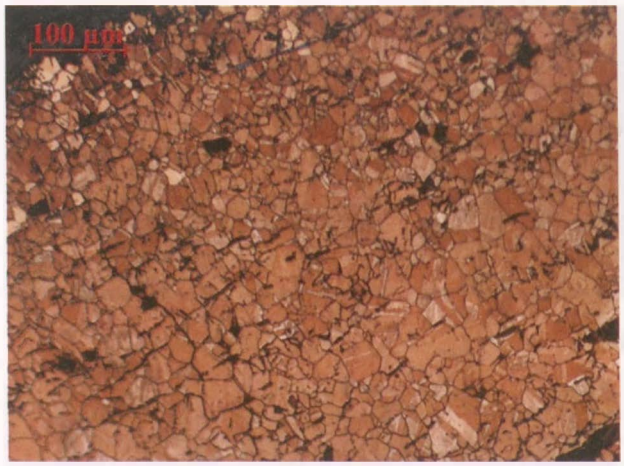

110. kép

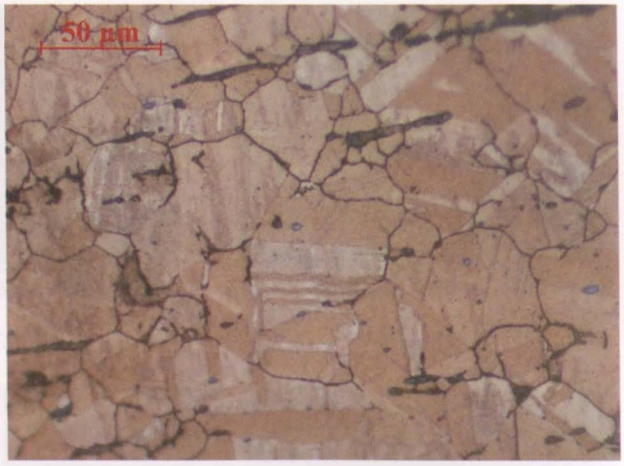

111. kép

112. kép

113. kép

114. kép

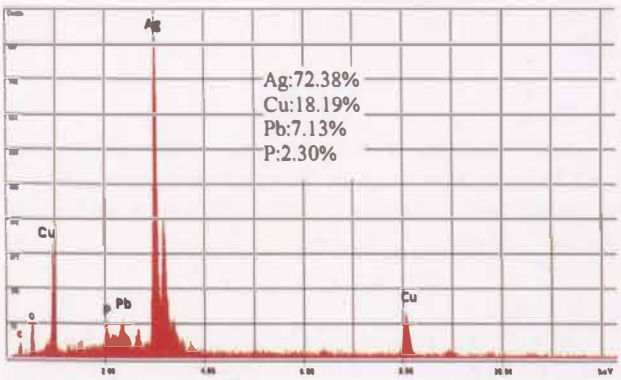

115. kép

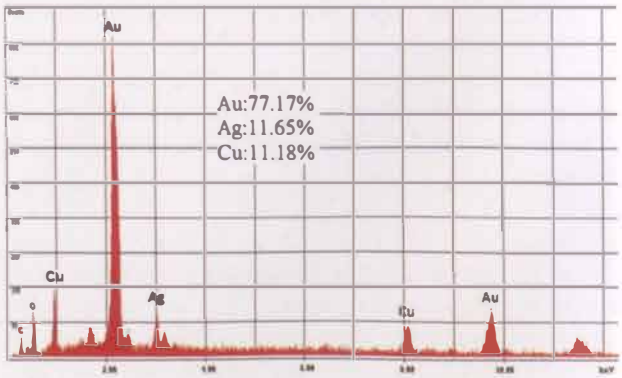

116. kép

72. sír

Ez a sír tartalmazta a legtöbb fémmellékletet. Törekedtünk arra, hogy minél többfajta tárgyat megvizsgáljunk, különös tekintettel a nagyszámú különböző veretre.

72.2/1. „Stilizált madárfejet (bagoly) ábrázoló, felületén/hátterében aranyozott bronz, préselt *záróveret*" (VKM ltsz. 2001.49.5.) M *[137–142. kép]*. A veret alapanyaga sárgaréz, amelynek spektrumát az erősebb nagyítású 140. kép 1. pontjához tartozó 141. kép mutatja. A megmaradt bevonat *[141. kép 2. pont]* azonban nem aranyozott, hanem ónozott *[142. kép]*.

72.2/2. „Aranyozott bronz, csüngős *ingnyakdísz* alsó tagja" (VKM ltsz. 2001.49.7.) M *[143–148. kép]*. A tárgy alapanyaga tiszta sárgaréz *[144–145. kép]*. Amennyiben volt is rajta bevonat, az jórészt már lekopott

117. kép

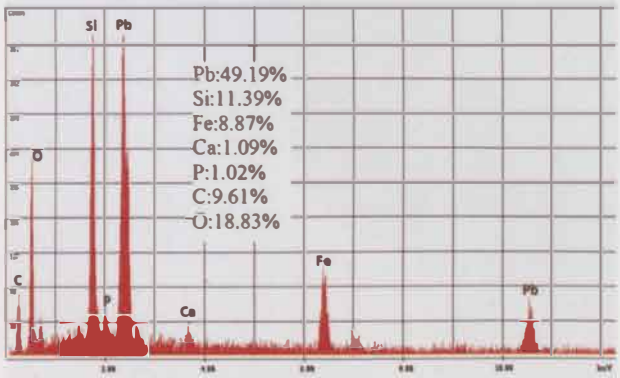

118. kép

119. kép

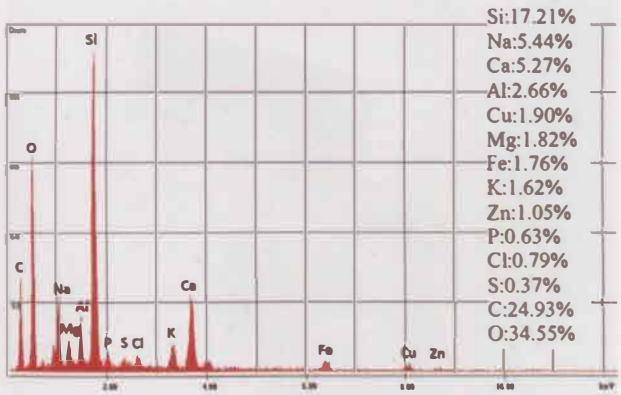

120. kép

121. kép

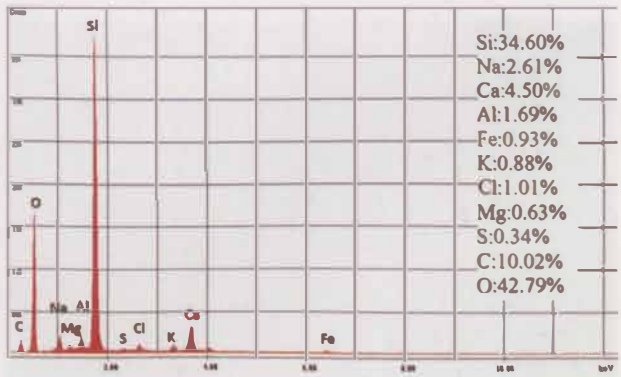

122. kép

és nem arany-, hanem nagy ólomtartalmú volt, ahogy erről a 147. kép 1-el jelölt kis fehér foltjának spektruma *[148. kép]* tanúskodik. A tárgy felszínén többszörös, közepesen erős alakítás nyomai láthatóak.

72.2/3. „Megnyúlt csüngőtagú *csüngős veret*" (VKM ltsz. 2001.49.8.) M *[149. kép]*. A két részből álló veret szürkés színű alsó tagjának *[150–151. kép]* alapanyaga *[152. kép]* és erősen oxidált, megkopott bevonata *[153. kép]* is nagy óntartalmú bronz, azzal a különbséggel, hogy az alapanyag némileg több ónt és cinket tartalmaz. A sárgább színű felső rész relatíve alacsony cinktartalmú

123. kép

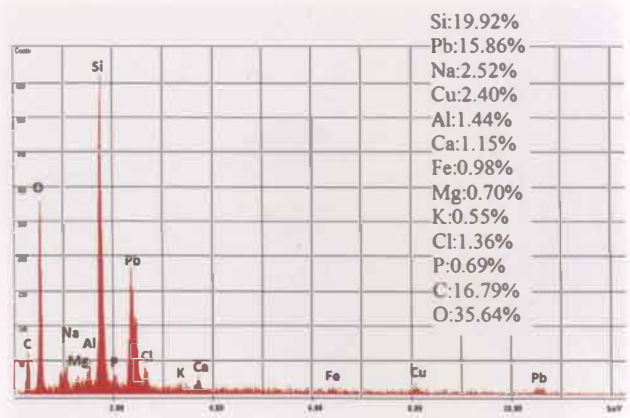

124. kép

125. kép

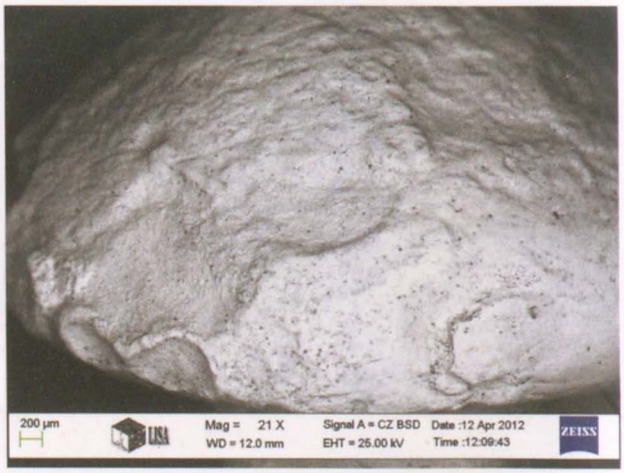

126. kép

127. kép

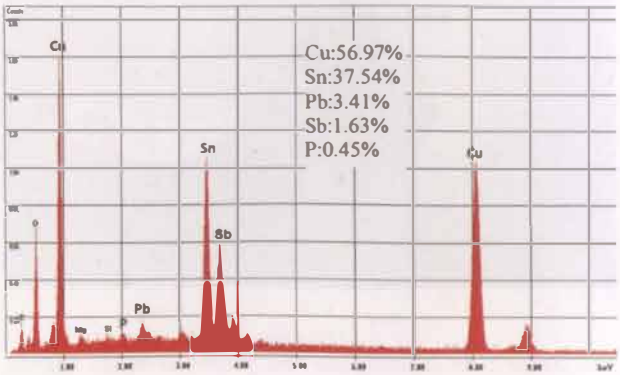

128. kép

sárgarézből van. A 155. képen látható apró fehér foltok ólomkiválások *[154–156. kép]*.

72.2/6. „Ón-ólom bevonatú bronz, csüngős *ingnyakdísz* felső tagja" (VKM ltsz. 2001.49.13.) M *[157. kép]*. Az előző vizsgálatnál bemutatott kéttagú veret

129. kép

130. kép

131. kép

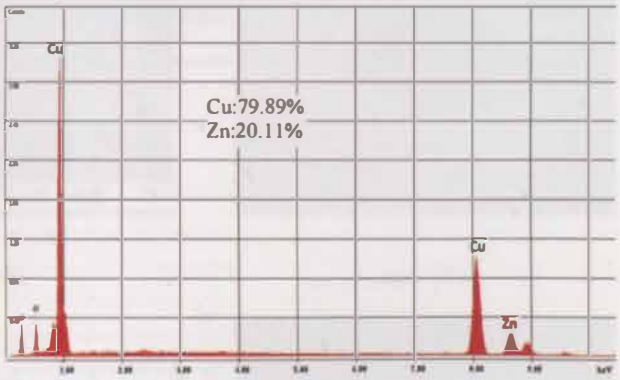

132. kép

133. kép

134. kép

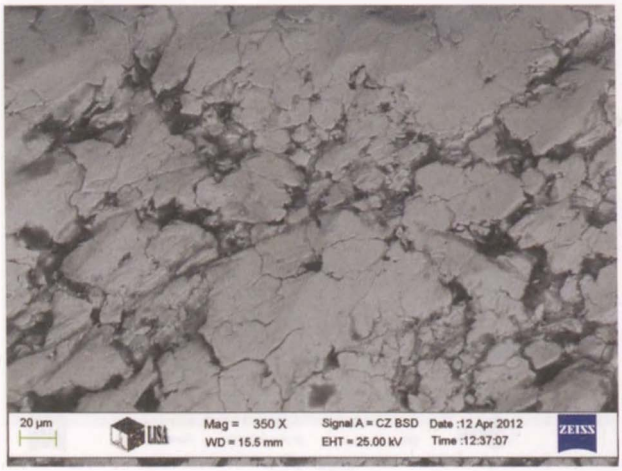

135. kép

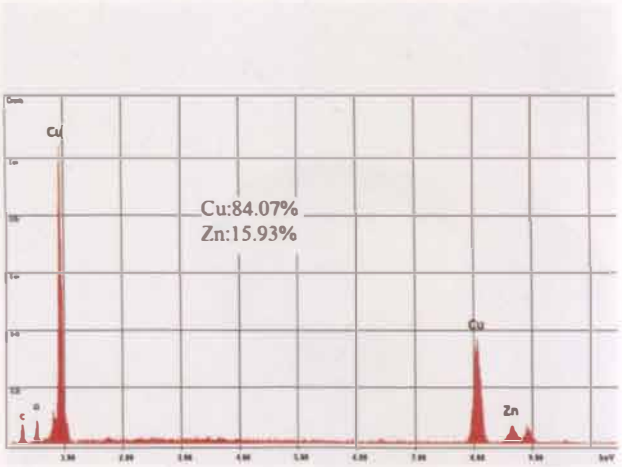

136. kép

137. kép

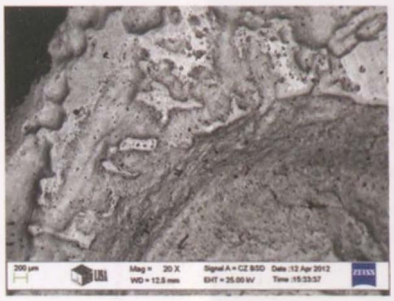

138. kép

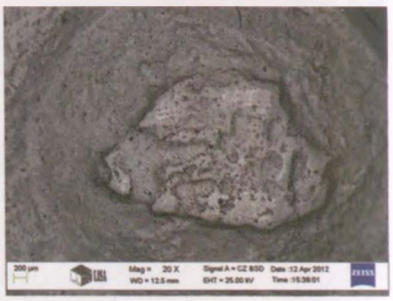

139. kép

140. kép

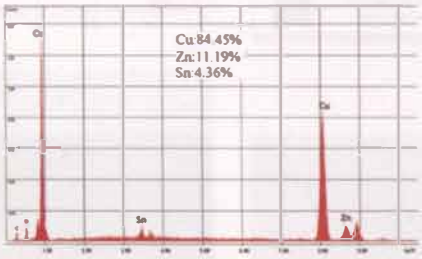

141. kép

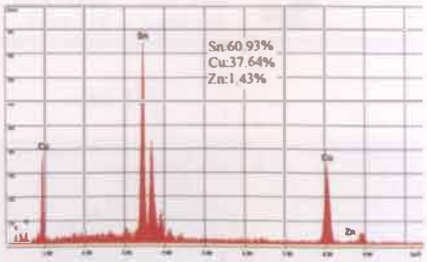

142. kép

143. kép

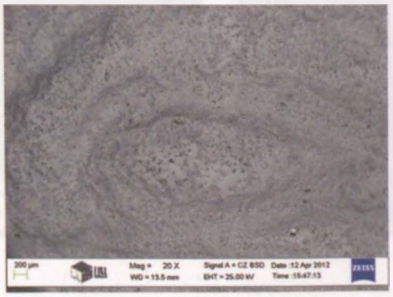

144. kép

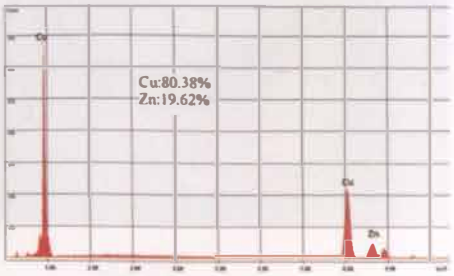

145. kép

146. kép

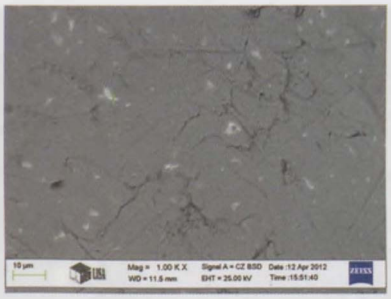

147. kép

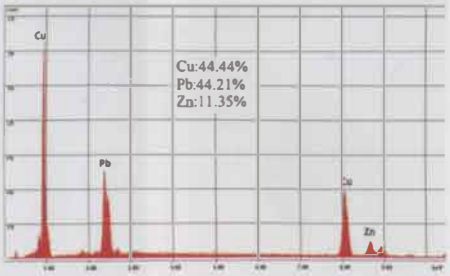

148. kép

149. kép

150. kép

151. kép

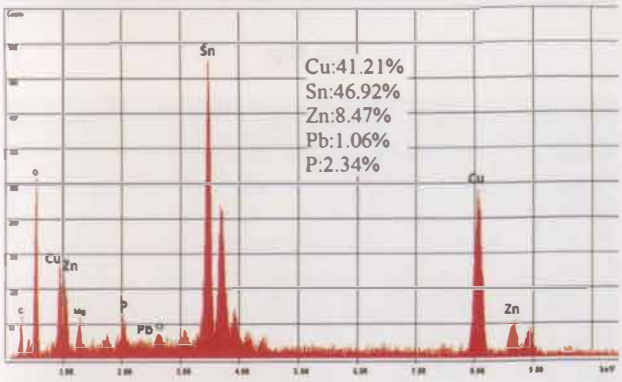

152. kép

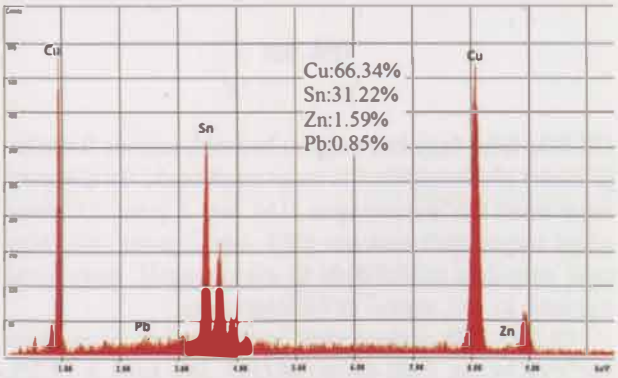

153. kép

154. kép

155. kép

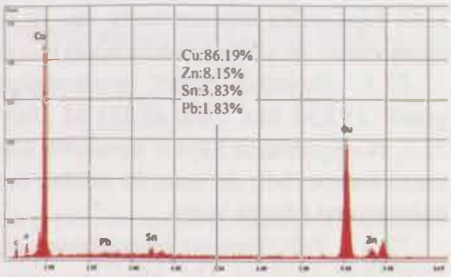

156. kép

157. kép

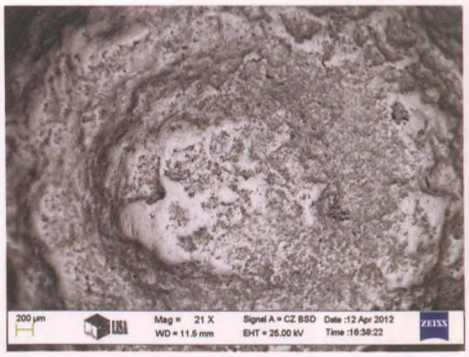

158. kép

159. kép

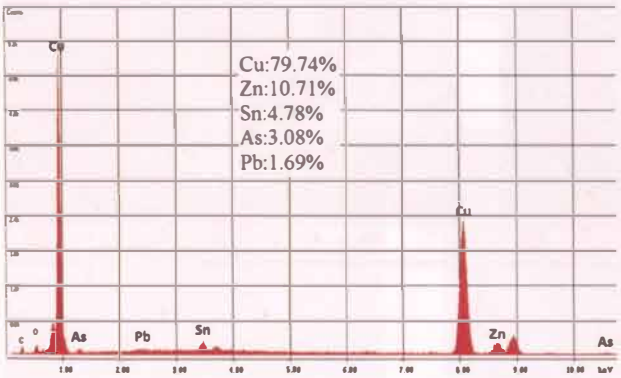

160. kép

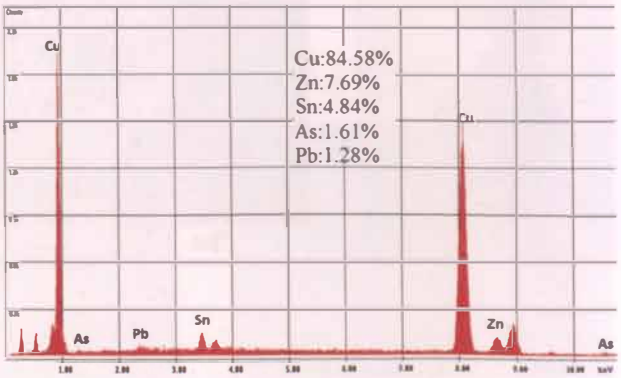

161. kép

(72.2/3.) felső tagjához nagyon hasonló, azonos funkciójú leletet részletesebben is megvizsgáltunk. Az alacsony óntartalmú réz alapanyagon *[156. kép 1. pont, 157. kép]* néhol megmaradt bevonat *[159. kép 2. pont, 161. kép]* csak annyiban különbözik az alapanyagtól, hogy kissé nagyobb az ón-, arzén- és ólomtartalma.

72.2/13. „Bronzlemezből préselt kerek *ingnyakveret*" (VKM ltsz. 2001.49.16.) M *[162–164. kép]*. A 72.2/3. felső tagjával és a 72.2/6. ingnyakdísszel azonos méretű, alakú és jellegű tárgyat főként összehasonlító vizsgálati szempontból választottuk ki. Az átlagos spektrum *[164. kép]* szinte teljesen tiszta, ón- és cinkmentes, alacsony ólom- és arzéntartalmú rezet mutatott.

72.3. „Bronzból öntött, nyomottgömb alakú *fülesgomb*" (VKM ltsz. 2001.49.21.) M *[165–168. kép]*. Az 52.1. fülesgombhoz képest kevesebb szennyezőt tartalmazó ónbronzból, de hasonló módon öntéssel és finom kalapálással készült tárgy.

72.5. „ Zárt, ónozott bronz *fejesgyűrű*" (VKM ltsz. 2001.49.1.) M *[169–174. kép]*. Az ónbronzból készült gyűrű felülete nagyrészt oxidált *[172. kép 1. pont]*. A főként ón-oxidból álló réteg spektrumát a 173. kép mutatja. A megmaradt eredeti bevonatú felület ónozott bronz anyagának *[172. kép 2. pont]* spektruma a 174. képen látható.

72.7. „Nyitott, egymásra hajlított végű, hosszanti irányban bordázott, bronzból készített *pántgyűrű*" (VKM ltsz. 2001.49.2.) M *[175–178. kép]*. Többszörösen, erősen alakított réz-cink-ón ötvözet (bronz).

75. sír

75.4. „Négyzet alakú, aranyozott ezüst *övveret*" (VKM ltsz. 2001.51.4.) M *[179–184. kép]*. A veret gyakorlatilag tiszta ezüst alapfémből, illetve nagy aranytartalmú bevonatból áll. Az alapfém *[181. kép]* spektrumát a 182. kép, a bevonatét *[183. kép]* a 184. kép mutatja.

108. sír

108.4. „Zárt, ezüst *pántgyűrű*" (VKM ltsz. 2001.62.1.) M *[185–187. kép]*. A gyűrű anyaga valójában ón-ólom bevonatú réz-cink ötvözet. A 186. kép átlagspektruma a 187. képen látható. A gyűrű egy részén lekopott a bevonat, erről a sárgaszínű területről vett spektrum 75,64% rezet, 10,29% ónt, 7,17% cinket és 6,90% ólmot mutatott.

162. kép

163. kép

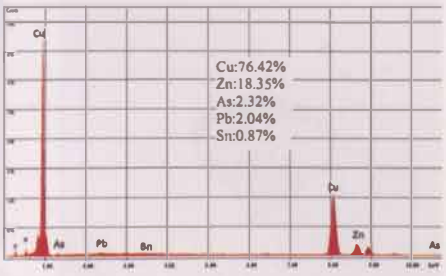

164. kép

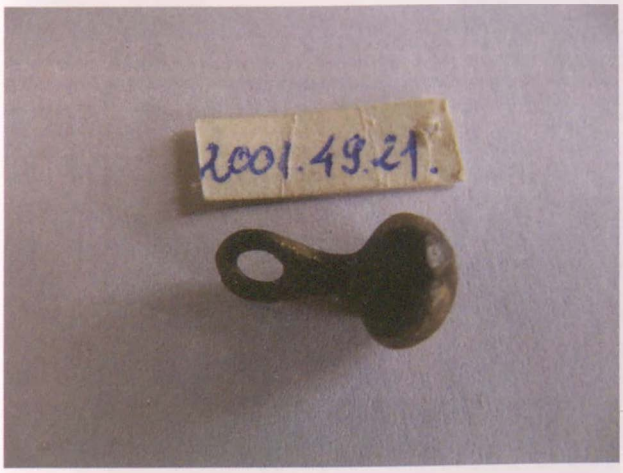

165. kép

166. kép

167. kép

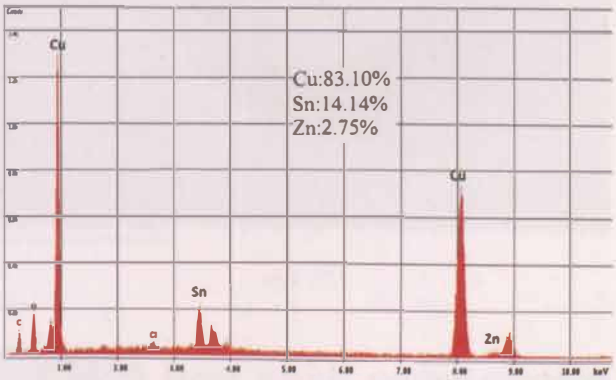

168. kép

140. sír

140.3. „Bronz *pántgyűrű* töredéke" (VKM ltsz. 2001.71.3.) Cs *[188–193. kép]*. A gyűrű egy letört kis darabjából készített csiszolatot vetettük alá SEM-EDS-vizsgálatnak. A gyűrű anyaga több helyen erősen oxidált réz, ólombevonattal. A 191. kép nagyobb nagyításán látható 1. pont a gyűrű alapanyagát (pontban felvett spektruma a 192. képen), a 2. pont pedig a bevonatot (spektrum a 193. képen) jelzi.

143. sír

143.1. „Szőlőfürttel és két pár gyöngykoszorúval díszített, fehérbronzból öntött *fülbevaló*" (VKM ltsz. 2001.72.1.) M *[194–199. kép]*. Az

169. kép

170. kép

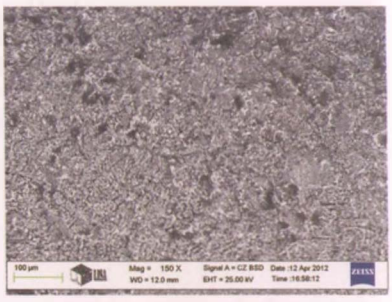

171. kép

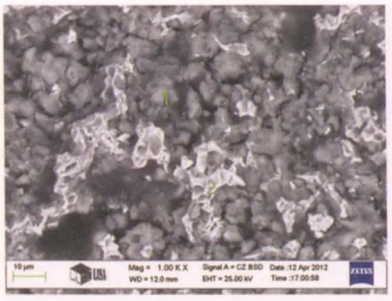

172. kép

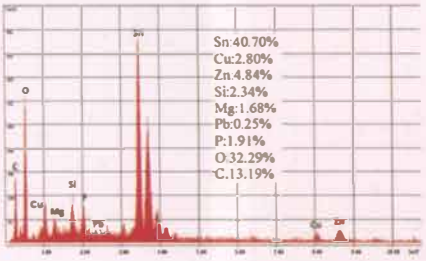

173. kép

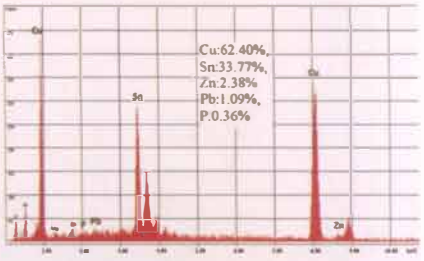

174. kép

175. kép

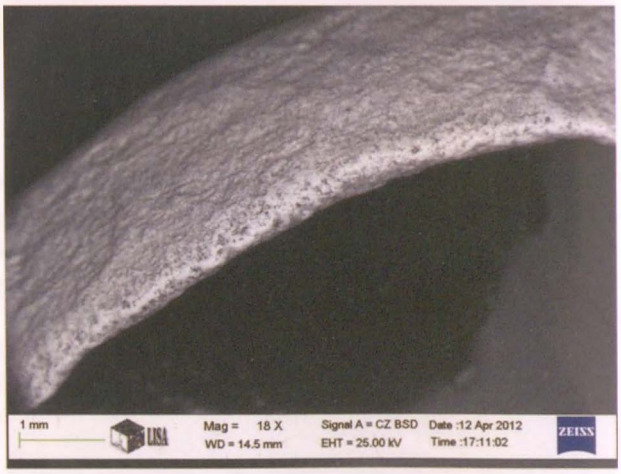

176. kép

elektronmikroszkópos vizsgálat alapján ez valójában egy ezüstbevonatú, öntött réz fülbevaló. Az alapfém spektrumát a 198. kép, az ezüstbevonatét a 199. kép mutatja.

174. sír

174.1. „Nagyméretű, nyitott végű, bronzhuzalból hajlított, ovális *karikaékszer*" (VKM ltsz. 2001.90.1.) M *[200–203. kép]*. Eredetileg valószínűleg öntött, talán alakított, de egyenetlen, erősen korrodált felszínű sárgaréz ötvözet.

174.2. „Nagyméretű, nyitott, kissé elhegyesedő végű, bronzdrótból hajlított, tojásdad alakú *karika*" (VKM ltsz. 2001.90.2.) M *[204–207. kép]*. Az előző lelettel anyagában, jellegében szinte teljesen egyező tárgy.

174.4. „Zárt *fejesgyűrű*" (VKM ltsz. 2001.90.4.) M *[208–211. kép]*. A minden bizonnyal öntéssel készült bronzgyűrű fejrészének felületén a SEM-EDS-vizsgálat ón-ólom bevonatot mutatott ki. Az alapanyag átlagspektrumát a 210. kép, a bevonat spektrumát pedig a 211. kép mutatja.

177. kép

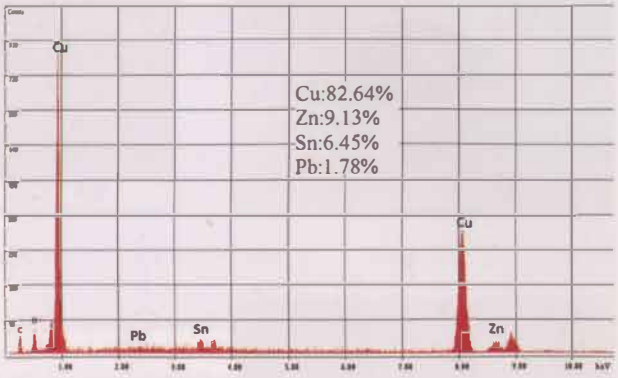

178. kép

179. kép

180. kép

181. kép

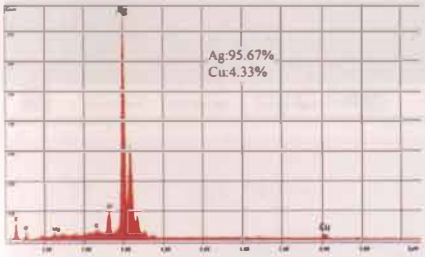

182. kép

183. kép

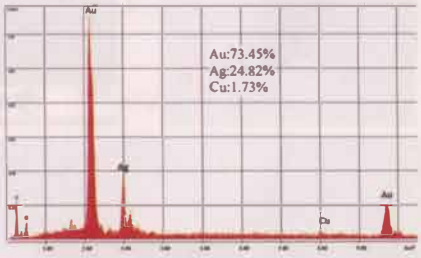

184. kép

185. kép

186. kép

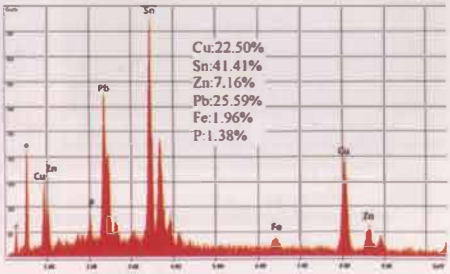

187. kép

188. kép

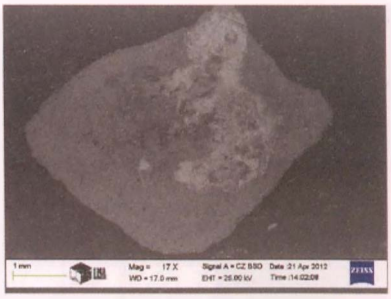

189. kép

190. kép

191. kép

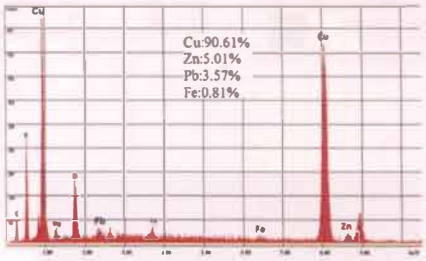

192. kép

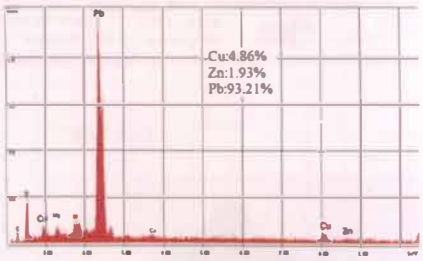

193. kép

194. kép

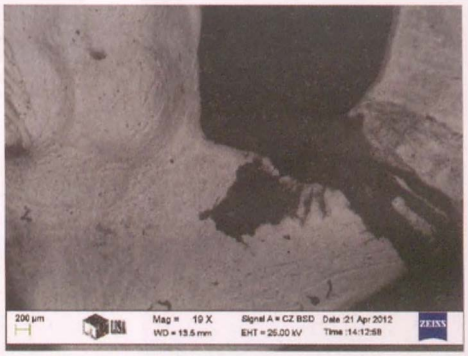

195. kép

196. kép

197. kép

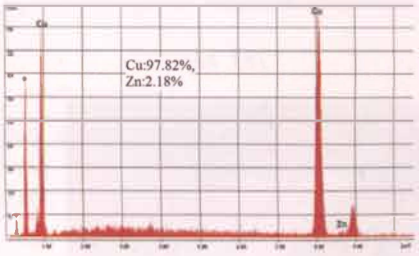

198. kép

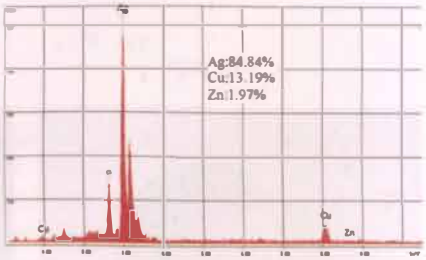

199. kép

200. kép

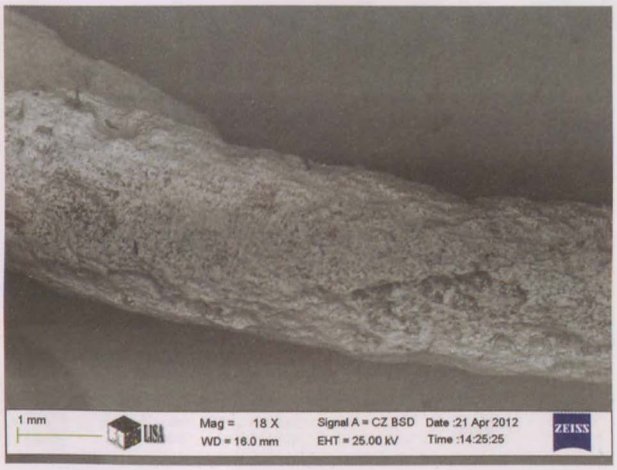

201. kép

202. kép

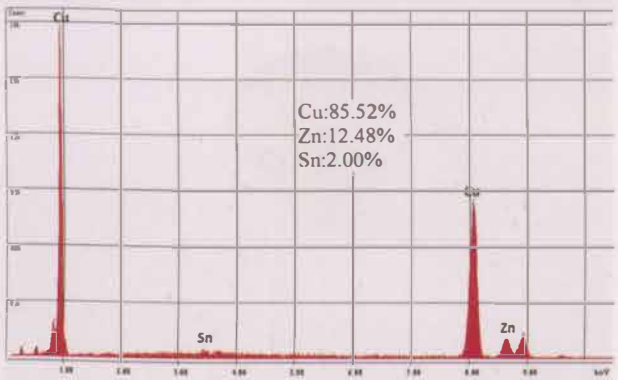

203. kép

204. kép

205. kép

206. kép

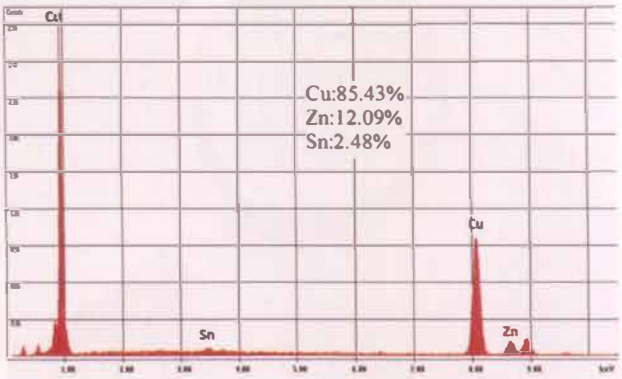

207. kép

208. kép

209. kép

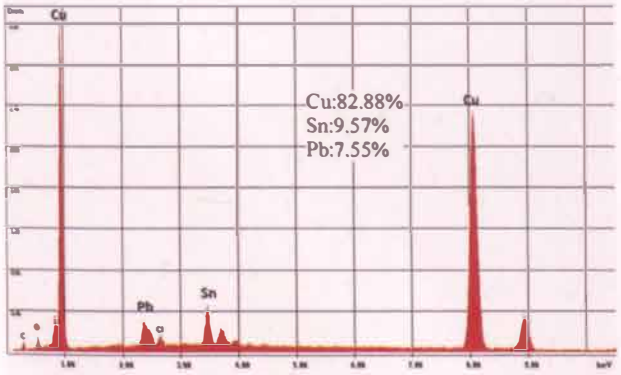

210. kép

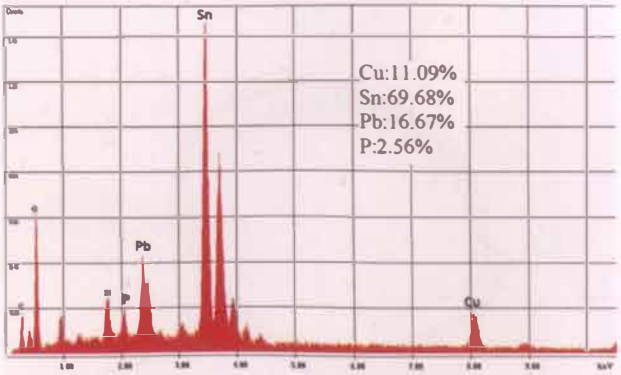

211. kép

180. sír

180.4. „Nyitott, kissé lekerekített végű, tojásdad alakú, bronz *pántgyűrű* töredékei" (VKM ltsz. 2001.93.4.) Cs. Az eltört gyűrű végéből levágott mintából csiszolatot készítettünk. A SEM-EDS-vizsgálat *[212–217. kép]* alacsony óntartalmú rézötvözetet mutatott alapanyagként, amelynek átlagspektruma 88,12% rezet, 8,05% ónt, 1,32% ólmot, 1,23% nikkelt, 0,7% ként és 0,57% vasat mutatott. A nagyobb nagyítású 214–215. képeken jól látható, hogy az alapfém nagyszámú zárvánnyal szennyezett. A kétféle zárvány közül a 215. képen látható, sötétebb színű, elnyújtott zárvány (1. pont) gyakorlatilag réz-szulfid *[216. kép]*, az apróbb fehér foltok (2. pont) pedig ólomzárványok *[217. kép]*. A minta optikai mikroszkópos vizsgálata *[218–219. kép]* alátámasztja az elektronmikroszkópos vizsgálat megállapításait. A nagyobb réz-szulfid zárványok alakja a közepesen erős alakítás jellemző irányába nyúlt meg, az ólomzárványok pedig a homogén eloszlásban széttöredeztek.

212. kép

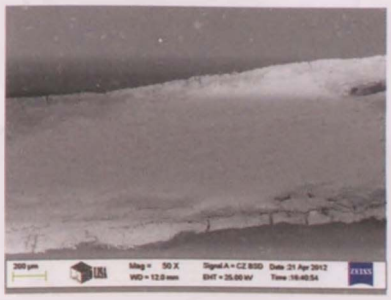

213. kép

214. kép

215. kép

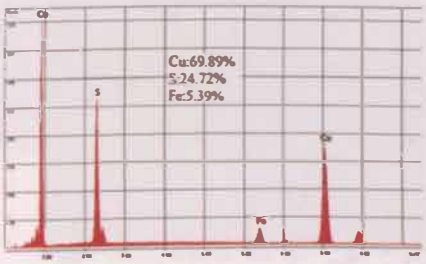

216. kép

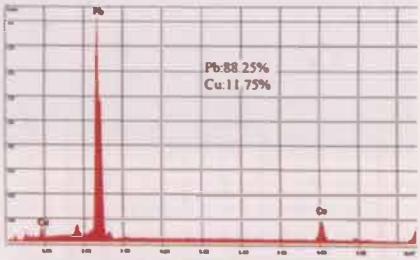

217. kép

218. kép

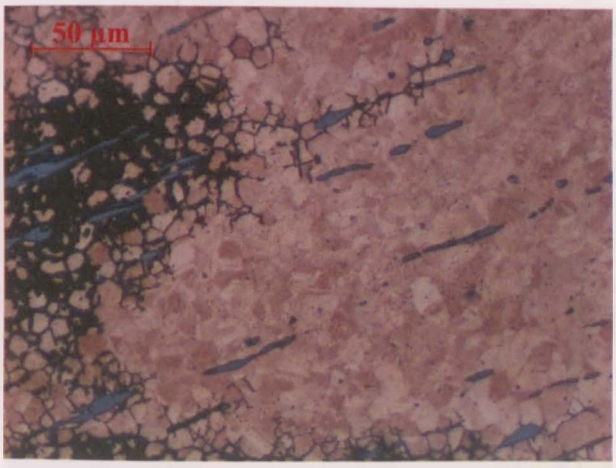

219. kép

182. sír

182.3. „Bronz *pántgyűrű* töredékei" (VKM ltsz. 2001.95.1.) Cs. Ezt a mintát főként az előző pontban tárgyalt pántgyűrű töredékkel való összevetés céljából vizsgáltuk meg, mivel külsőre nagyon hasonló leletekről van szó. A SEM-EDS-vizsgálat *[220–225. kép]* az előzőnél tisztább réz alapanyagot mutatott, amelynek átlagos spektrumát a 223. kép mutatja. Mindazonáltal ezen gyűrűtöredék csiszolatának vizsgálatakor is találtunk a teljes keresztmetszetben elszórt, apró ólomzárványokat [*222.* és *224. kép*]. A 224. képen lévő, 1-el jelölt zárvány spektrumát a 225. kép mutatja. A tárgy optikai mikroszkópos vizsgálata *[226–227. kép]* is rámutatott arra, hogy a 180.4. pántgyűrű csiszolatánál tapasztaltakhoz képest ez esetben kevesebb réz-szulfid zárványt találtunk. Az újrakristályosodott szerkezetet nagyrészt a korábbi csiszolatoknál tapasztaltaknál jóval nagyobb, akár tízszer akkora átmérőjű szemcsék alkotják. Az apró, gömbös ólomzárványok melegalakításra utalnak.

220. kép

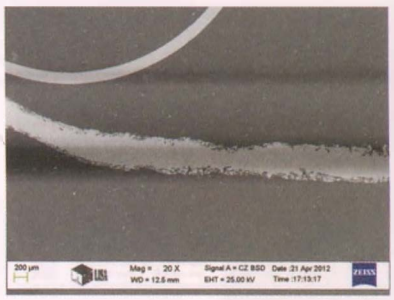

221. kép

222. kép

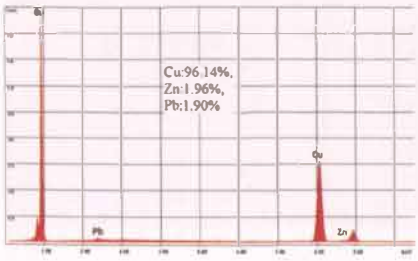

223. kép

224. kép

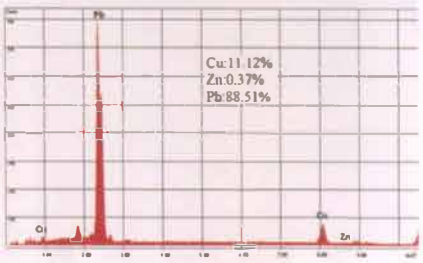

225. kép

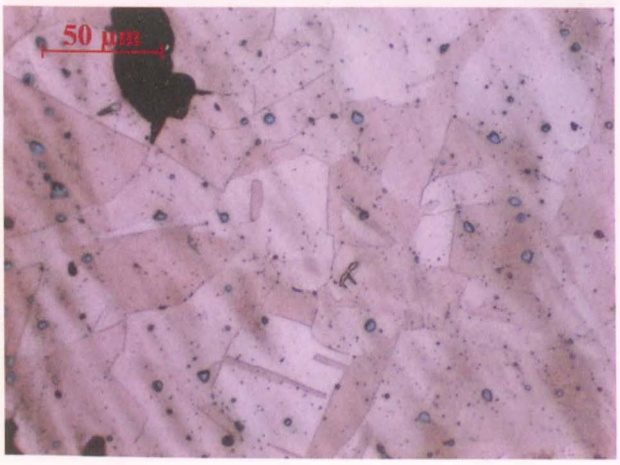

226. kép

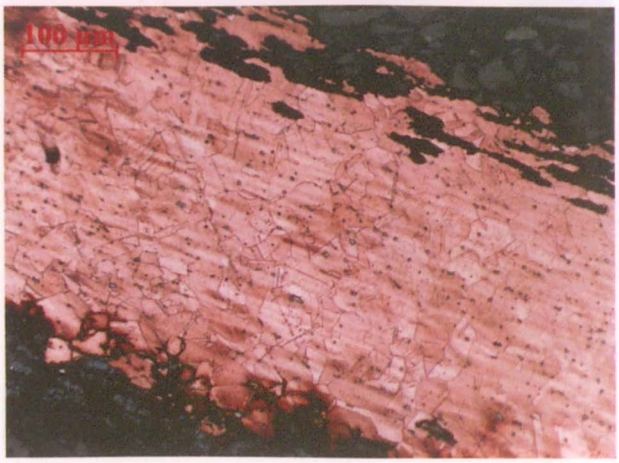

227. kép

228. kép

229. sír

A karikaékszereket tekintve relatíve gazdag sírnak nevezhető objektumból öt tételt is vizsgálat alá vontunk *[228. kép]*. Közülük kettő esetében mintát is vágtunk le a tárgyak törött széléről és csiszolatot is készítettünk (2001.110.3. és 2001.110.6.). A vizsgálatok szempontjából a sírhely exkluzivitását jelzi, hogy az egész temetőt tekintve egyedi (2001.110.6.), de egyúttal tipikus (2001.110.4 és 2001.110.8.) tárgyak is előfordultak itt.

229.1. „Nyitott végű, bronzhuzalból hajlított egyszerű *karikaékszer*" (VKM ltsz. 2001.110.1.) M *[229–231. kép]*. Minden bizonnyal öntött és kalapálással kialakított, sárgaréz ötvözetből készült ékszer. A 22.5. pontban

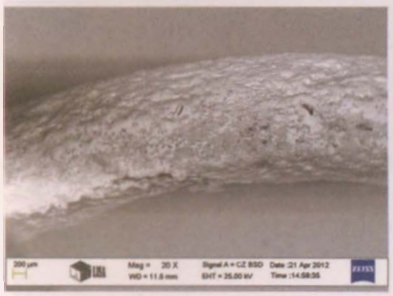

229. kép

230. kép

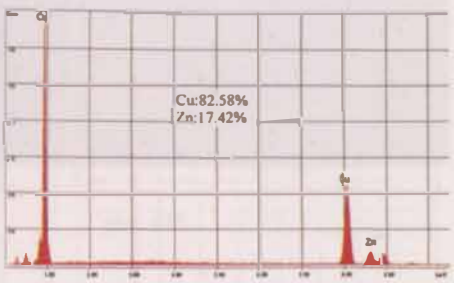

231. kép

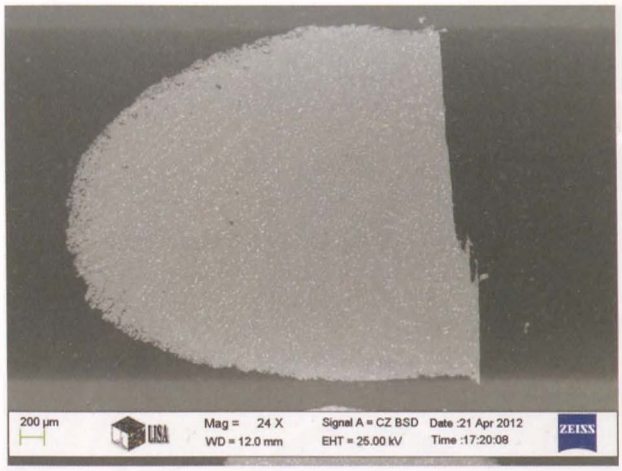

232. kép

233. kép

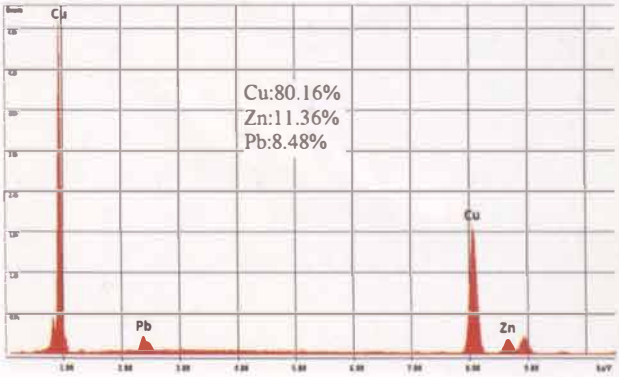

234. kép

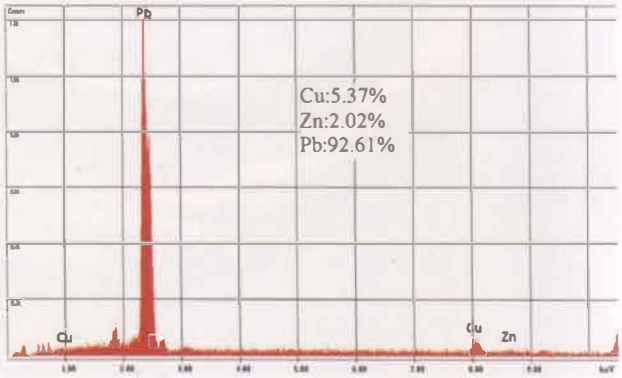

235. kép

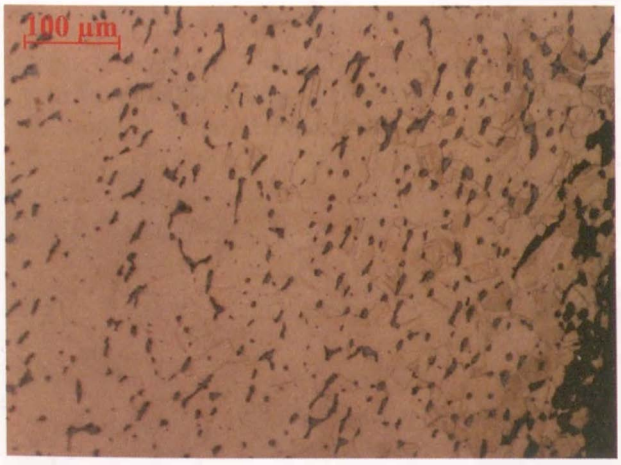

236. kép

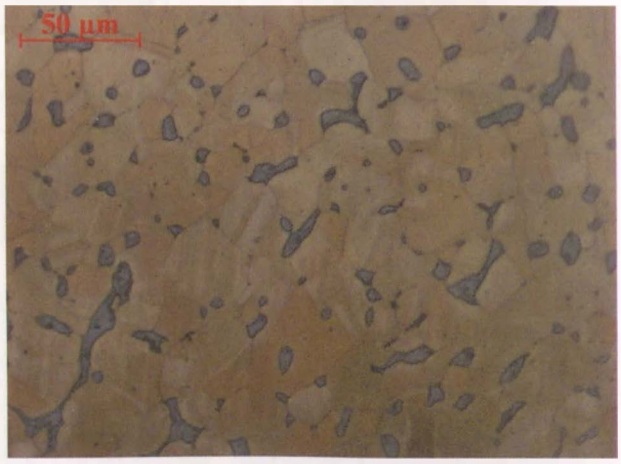

237. kép

tárgyalt huzalkarperechez hasonlít, de több réztartalommal és kevesebb szennyezővel.

229.3. „Három bronzszálból sodrott, hurkos-kampós záródású *nyakperec*" (VKM ltsz. 2001.110.3.) Cs. Az egyik szál keresztirányú csiszolatának SEM-EDS-vizsgálata

ólomzárványokkal homogénen teleszórt sárgaréz alapanyagot mutat [*232. kép* – átlagspektrum: *234. kép*]. A nagyobb nagyítású képen *[233. kép]* jól láthatóak a világos színű ólomzárványok [elemspektrum: *235. kép*]. Az optikai mikroszkópos felvételeken *[236–237. kép]* szintén jól látszanak a zárványok. A tárgy anyagszerkezete a 22.9. pontban tárgyalt karikáéval rokon, ez esetben is – az ólomzárványok alakjából ítélve enyhébb – alakítás, majd lágyítás történt.

229.4. „Lapított fejű, gomba alakú bronz *fülesgomb*" (VKM ltsz. 2001.110.4.) M *[238–240. kép]*. A gomb alacsony óntartalmú sárgarézből készült öntéssel, majd utólagos finom kalapálással. Anyagát tekintve némileg különbözik az inkább ónbronzból készült 52.1. és 72.3. pontban tárgyalt fülesgomboktól, de készítési, alakítási technikájában hasonló hozzájuk.

229.6. „Pontkörös díszű, kikerekedő végű, bronz *lemezkarperec*" (VKM ltsz. 2001.110.6.) Cs. Formáját, díszítési technikáját tekintve egyedi darab a temető karperecei között. A tárgy letörten talált darabkájából csiszolatot is készítettünk (keresztmetszete a *241. képen*). A SEM-EDS-vizsgálat szerint anyaga sárgaréz [a *242. kép* átlagspektruma: *243. kép*], amely erősen korrodált. Az nagyobb nagyítású képeken [*242.* és *244. kép*] a minta szövetszerkezetében az alakítás iránya szerint ellapult és sorba rendeződött réz-szulfid zárványok [*244. kép* 1. pont, pontbéli spektrum: *245. kép*], illetve apróbb fehér foltokként ólomszennyeződések [*244. kép* 2. pont, pontbéli spektrum: *246. kép*] figyelhetők meg. A minta optikai mikroszkópos vizsgálatának képei közül a *247. képen* a kovácsoló alakítás jellege látható, míg a nagyobb nagyítású *248. képen* a lágyított szövetszerkezet és a réz-szulfid zárványok figyelhetők meg. A tárgy készítési technikája hasonló a 24.3. pontban tárgyalt, szintén sárgaréz karikáéhoz.

229. 8. „Sodrást utánzóan öntött, bronz állatfejes *karperec*" (VKM ltsz. 2001.110.8.) M *[249–251. kép]*. Az állatfejes karperecek a homokmégyi köznépi temető

238. kép

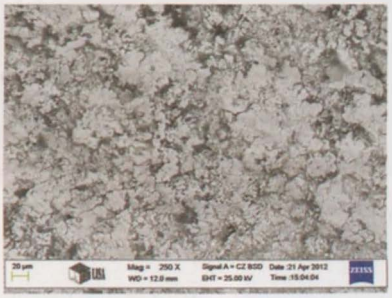

239. kép

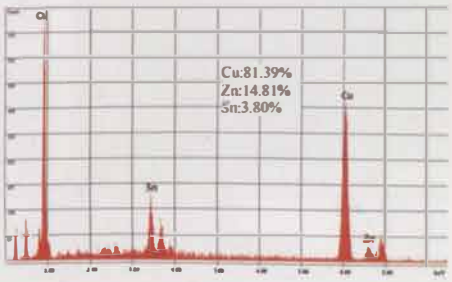

240. kép

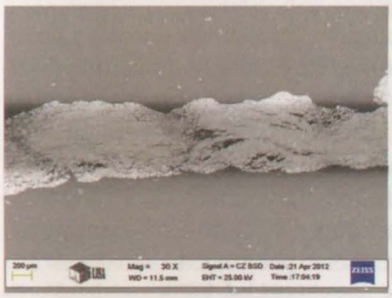

241. kép

242. kép

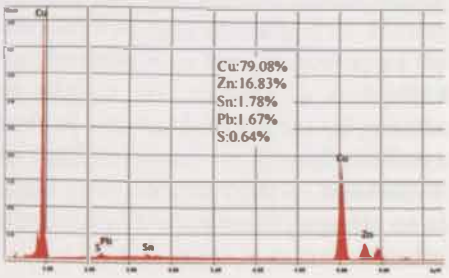

243. kép

244. kép

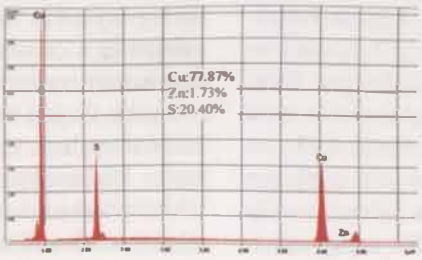

245. kép

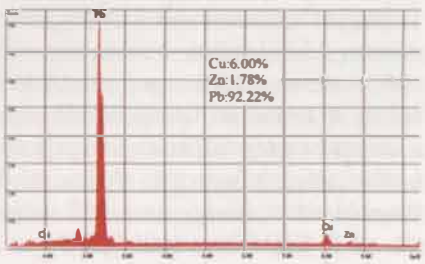

246. kép

247. kép

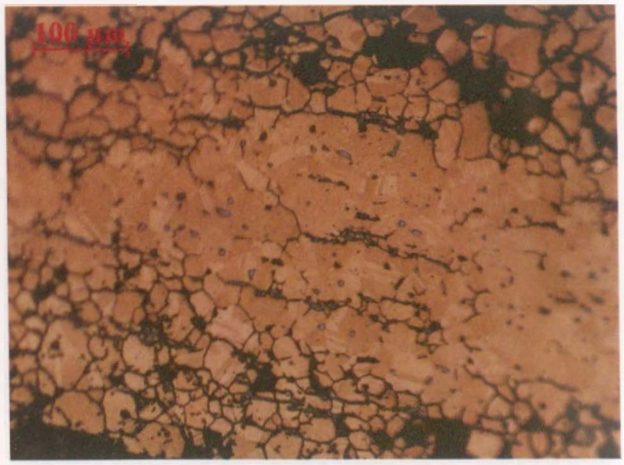

248. kép

249. kép

250. kép

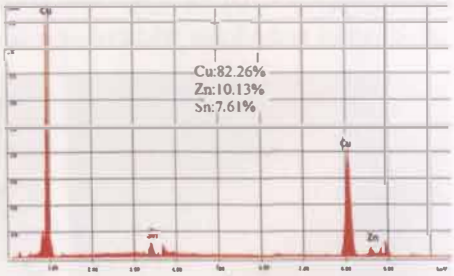

251. kép

legjellegzetesebb darabjai. Hat karperecből – köztük háromnál sodrást utánzó motívum látható – hármat válogattunk a vizsgálandó tárgyak közé (lásd még a 15. sír két karperece). Ennek a karperecnek az anyaga abban különbözik az említett, két vizsgált másikétól, hogy némileg kevesebb a cinktartalma és elszórt ólomszennyeződés helyett kis mennyiségben ón jelenik meg ötvözőként. A tárgy kialakítására ugyanúgy az öntés és az utólagos finom kalapálással történő alakítás volt jellemző.

10.7.4. A vasbárd vizsgálata

A temető relatíve nagyszámú vasleleteiből eredetileg 11 tárgyat választottunk ki vizsgálatra, köztük 7 nyílcsúcsot, 2 késdarabot, 1 vasbárdot, illetve 1 *in situ* kiemelt, vasmerevítéses tegez pálcáiból leválasztott darabokat. A restaurált leletek közül sajnos azonban csak a vasbárd esetén találtunk vizsgálható, fémes szövetet, a többi tárgy jellegzetes, réteges szerkezetben teljesen átrozsdásodott, ahogy az a 252. képen látható vaskés (91. sír 2. VKM ltsz. 2001.56.2.) és a 253. képen látható nyílcsúcs (103. sír 1. VKM ltsz. 2001.60.1.) töretén is megfigyelhető.

4. sír

4.2. „Vasbárd" (VKM ltsz. 2001.17.1.) Cs *[254. kép]*. A vasbárdot a legvastagabb keresztmetszeténél, a köpűjének közelében vágtuk ketté és alakítottunk ki keresztmetszeti csiszolatot *[255. kép]*.

A csiszolt, polírozott, majd nithallal maratott mintát elektronmikroszkóppal, mikroszondával és optikai mikroszkóppal is megvizsgáltuk, illetve keménységméréseket is végeztünk. A SEM-EDS-vizsgálatnál három rétegben öt területet jelöltünk ki felvételek készítésére *(256. képen* nagybetűkkel jelölt területek), illetve az optikai mikroszkópos vizsgálat is ezen rétegek („A", „B–D", „C–E") szerint történt. A kiértékelésnél gyakran említett szövetelemek közül a ferrit gyakorlatilag az α-vas szöveteleme (lágyvas), a perlit pedig a ferrit és a cementit (vas-karbid, Fe_3C – a vas-karbon egyensúlyi rendszer 6,67% karbont tartalmazó, legkeményebb fázisa) eutektoidja, tehát az előzőnél nagyobb karbontartalmú, keményebb szövet. Az ausztenit (γ-vas) egy – karbontartalomtól függően – magasabb hőmérséklettartományban jelenlévő szövetelem, mely a ferrittől rácsszerkezeti tulajdonságaiban tér el. A ferrit térben középpontos kockarácsú kristályt alkot, míg az ausztenit felületen középpontosat, amely tömörebb kitöltésű.

252. kép

253. kép

254. kép

255. kép

A 256. kép állása – amely a keresztmetszetet a bárd egyik oldalára lefektetett állapotában mutatja – szerinti felső réteg jobb sarkáról („A") készült SEM-képeket a *257–258. képek* mutatják. A képeken ferrit-perlites szövetszerkezet látható, mintegy 0,4–0,5%-os karbontartalommal. A ferrit (sötétebb területek) alakja Widmanstätten-jellegre emlékeztet, amelynek jellegzetessége, hogy a hűlési sebesség csökkenése további ferritkiválást tesz lehetővé az ausztenit szövetelem kristályhatárán. A relatíve lassú, a szabad levegő hatásától csak egész kis mértékben gyorsabb lehűlés eredményeként a volt ausztenit belseje felé kialakult ferrit-tűk figyelhetők meg.[585] A világosabb területek által jelzett perlit kissé szferoidites jellegű, lemezes szerkezetű, amely néhol kilágyult (szeplőszerű pontok), néhol nem (durva vaskarbid). Szferoidites szövet az anyag többszöri hevítése, majd hűlése közben keletkezhet, aminek következtében a perlit cementit lemezei lassan, szakaszosan feloldódnak majd a maradék csírára újra kiválnak. Ha mindez mellé kovácsolás is járul, akkor az összetöredezett cementitlemezek csíraként is megjelenhetnek.

Mindazonáltal az ebből a rétegről (a 256. képen 1-el jelzett területről) készült optikai mikroszkópos kép *[259. kép]* alapján is többször átkovácsolt és szabadon – tehát nem előre kialakított formában – hűlt anyagról van szó, amelynél a már említett, mégis kissé gyorsabb hűlés arra utal, hogy az anyag eredetileg vékonyabb, lemezszerű réteg lehetett. Megerősíti mindezt, hogy ezt az egyébként inhomogén réteget – ahol egyes területeken szinte csak ferrit látható – elég markáns határvonal választja el a következőkben tárgyalandó többi rétegtől [*260. kép* – a 256. kép 2-vel jelzett területéről].

[585] Részletesebben: VERŐ–KÁLDOR 1967, 104.

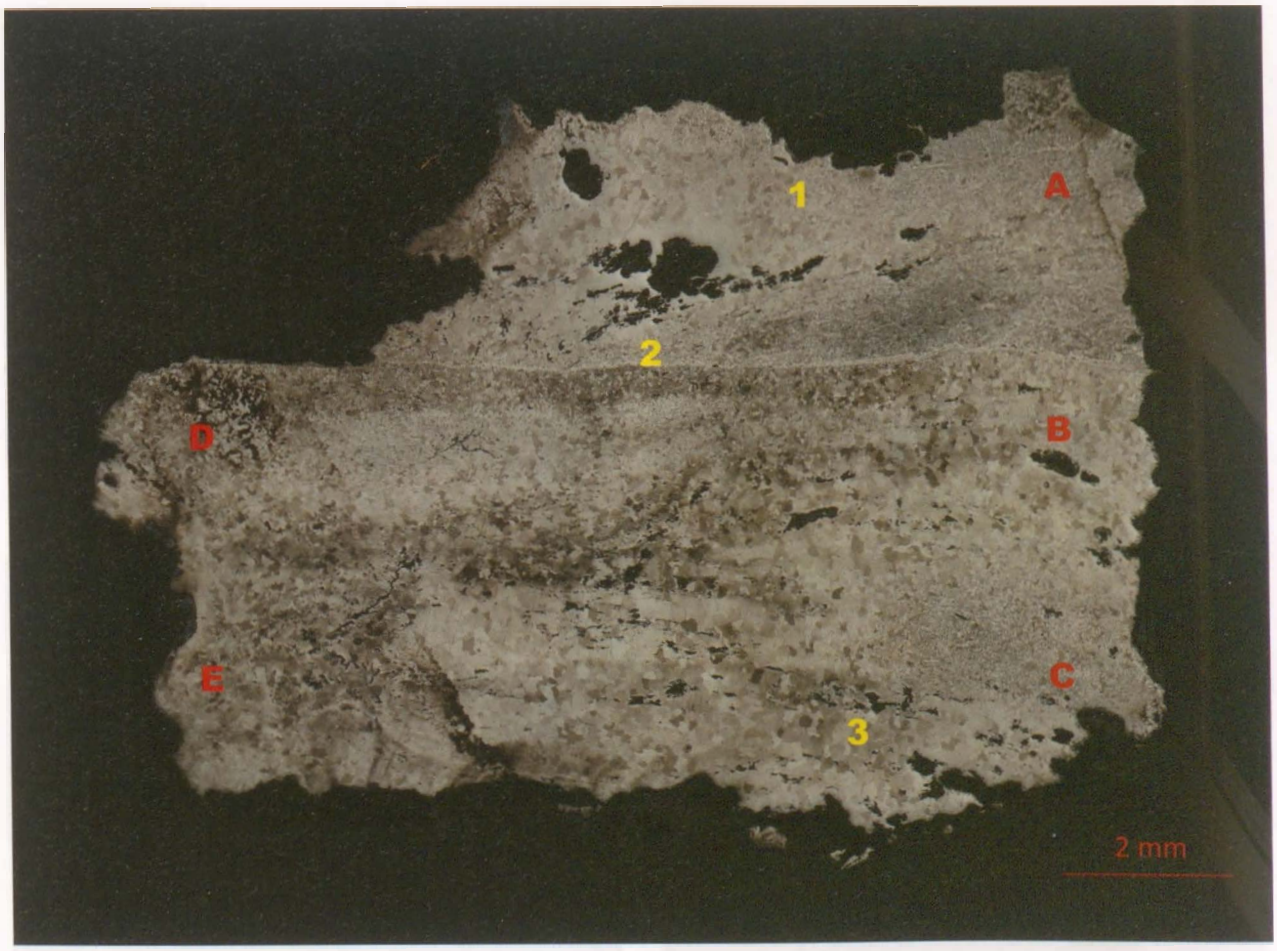

256. kép

257. kép

258. kép

A minta középső rétegének („B–D") elektronmikroszkópos képein tisztán ferrites szövetszerkezet látható. Magas hőmérsékletről lassan hűlő anyagról tanúskodik a „B" területen készült 261. képen látható, 40–80 µm átmérőjű, durva szemcsés ferrit. A réteg közepe megmaradt finomszemcsésnek (a *260. kép* alsó széle), mert a kovácstűz közvetlen hőhatása nem a teljes keresztmetszetet érte ugyanolyan mértékben. A középső

259. kép

260. kép

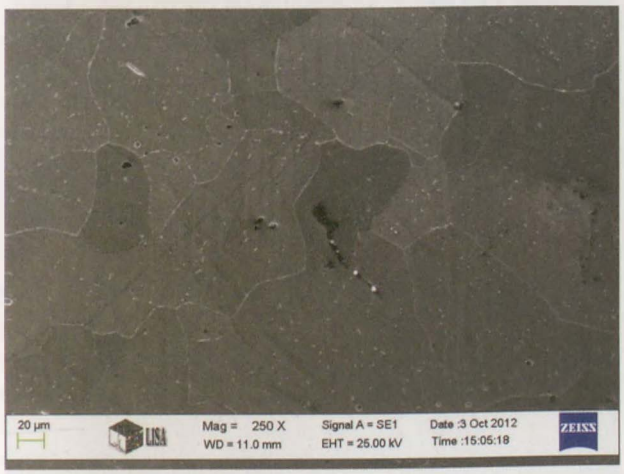

261. kép

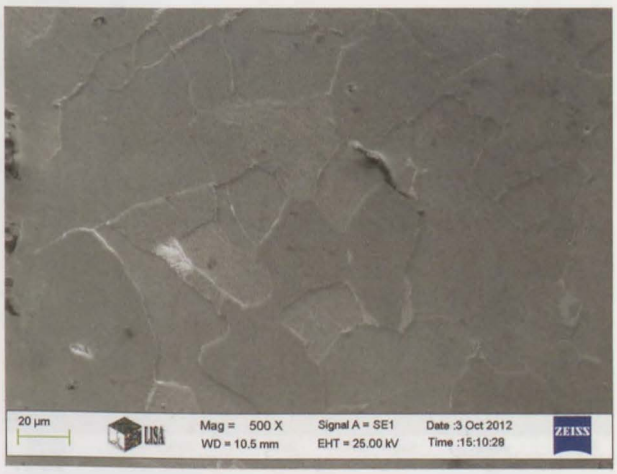

262. kép

263. kép

264. kép

réteg másik végéről készült SEM-képen *[262. kép]* szintén ferrites szerkezet figyelhető meg, csak elvétve egy-egy kisebb perlit-folttal.

A 256. kép csiszolatának alsó rétege esetében is két területről készítettünk SEM-képeket. A *263. kép* és a nagyobb nagyítású *264. kép* a „C" területet mutatja be. A réteg jobb szélén inhomogén, ferrit-perlites szövetszerkezet tapasztalható, de kevesebb (0,2–0,3%) perlittel, mint az „A" területen.

A réteg másik széléről („E" terület) készült SEM-képen *[265. kép]* viszont gyakorlatilag tiszta, nagyon durva szemcséjű ferrit látható, a szemcsehatáron minimális perlittel. A 3-mal jelzett területről készült optikai mikroszkópos felvétel *[266. kép]* szintén nagyon kicsi karbontartalmú, nagy szemcseméretű, homogén ferrites, magas hőmérsékleten kovácsolt szövetszerkezetet mutat.

A bárd tehát jellegzetesen réteges szerkezetű és valószínűleg egy lapított vasbuca többszöri, összehajtogató kovácsolásával készült.[586] A középső rétegben nagyjából V-alakban rendeződött, ellapult zárványok figyelhetők meg, az anyag széléhez képest nagyobb számban. A csiszolatnak a felállított bárd vágóélének alja felé eső szélén („D–E") több alakítás nyoma található, mint a szemközti, a vágóél teteje felé eső szélen („A–B–C").

A vasbárd csiszolatán talált zárványok jól megfigyelhetők a *267. képen* és a nagyobb nagyítású *268. képen,* egy zárványról készített átlagspektrum pedig az *269. képen* látható. Sajnos a magas klórtartalom arról tanúskodik, hogy a restaurálás alkalmával használt marószer megzavarta a zárvány spektrumát, így mindössze annyi következtethető a többi elem arányából, hogy inkább vas-oxid zárványról lehet szó, mintsem az ilyenkor gyakoribb Fe-Ca-szilikátos salakzárványról.

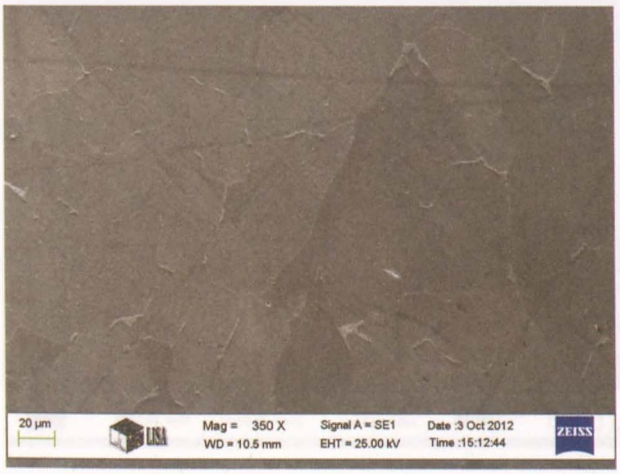

265. kép

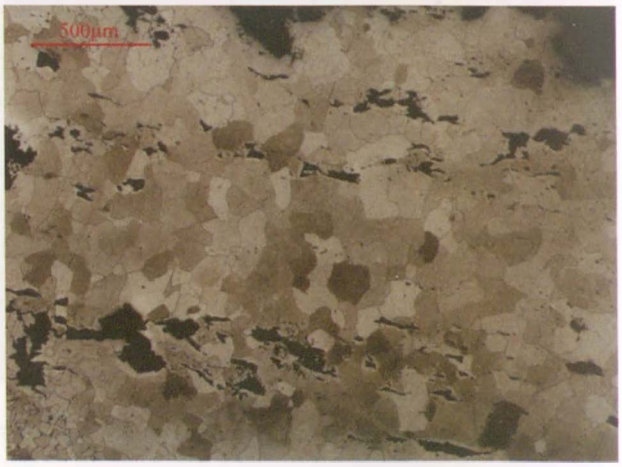

266. kép

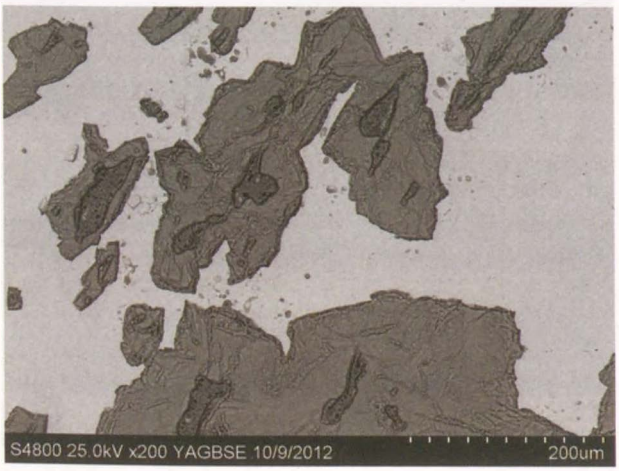

267. kép

268. kép

[586] Ehhez hasonló technikáról részletesebben (ábrákkal): Buchwald 2005, 280; Pleiner 2006, 209.

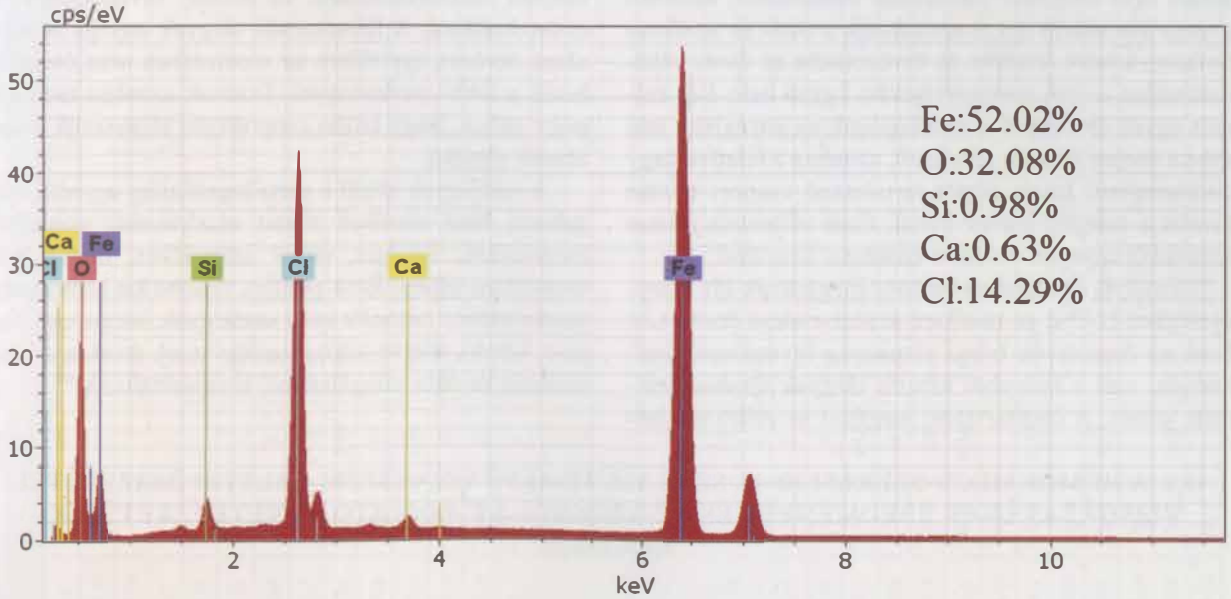

269. kép

A szövetelemek keménységmérésekor – mivel a ferrites területek között a szemcseméret-változás nem okoz jelentős keménységváltozást – a 256. kép felső és középső rétegének két szélén mértünk értékeket. A mérést 1 kg-os terheléssel Vickers gyémántgúlával végeztük. Ezzel a módszerrel lokálisan is könnyen vizsgálható a szöveti elemek keménysége. A terhelőerő értékét azonban magasabbra választottuk, mint a szokásos értékek, hogy a szövetre jellemző átlagot kapjunk. A mérésnél szem előtt tartottuk az anyagvizsgálati szabványok előírásait. Ez alapján a ferrites területek keménysége 125HV1, a perlites területeké 171HV1. Az értékek acélszerű anyag viszonylatában relatíve kicsik, ami a kis karbontartalom és a közel egyensúlyi szövetelemek következménye. A két eltérő szövetelem közötti kis különbség a ferritháló kedvező mechanikai viselkedésével magyarázható. Ha a perlitkolóniákat összefüggő ferritháló borítja, akkor a ferrit-perlites szövet sokkal könnyebben alakítható kovácsolással, mint a ferrithálót nem tartalmazó acélok vagy acélszerű termékek.

10.7.5. Összefoglalás

Archeometriai tanulmányunkban Homokmégy-Székes 10–11. századi temetőjéből származó fémleletek anyagainak definiálására, mikroszerkezetére, illetve lehetőség szerint előállítási technológiájára fókuszáltunk.

Az itt előkerült nemvas fémből készült tárgyak általában sárgaréz (réz-cink ötvözet) vagy ónbronz alapanyagúak. Megfigyelhető, hogy az azonos jellegű tárgyak gyakran ugyanolyan alapanyagból készültek (pl. az állatfejes karperecek sárgarézből, a fülesgombok bronzból, a fejesgyűrűk ónbevonatos bronzból). Több esetben, főleg sárgaréz alapanyagnál tapasztaltunk aránylag homogén eloszlásban, apró foltokként az alapanyagból (az ércből) származó ólomzárványokat, esetenként elnyúlt réz-szulfid zárványokat. Általános technológiai jellemző volt az öntés utáni finom vagy közepesen erős kalapálással, kovácsolással történő elkészítés, illetve rendszeresen tapasztaltunk nagy ón- és/vagy ólomtartalmú bevonatokat. Két vizsgált ezüstveret esetén aranybevonatot, egy rézfülbevaló esetén ezüstbevonatot állapítottunk meg. Ugyanakkor valószínű, hogy egyes ékszereknél – például a fejesgyűrűk esetén – ónbevonatot alkalmaztak az ezüsthatás keltése céljából. A bronztárgyak ónozására az avar kori bronzművesség esetében is találunk párhuzamokat.[587]

A csak sárgarézből készült tárgyak homogén alapanyagának cinktartalma általában 10-20 tömegszázalék között van. Az ilyen ötvözetek kiválóan alakíthatók hidegen. A fém színe, „fénye" jelentős mértékben hasonlít az aranyéra. Az ilyen ötvözetek többsége jelentős mennyiségben tartalmaz ólmot. A réz maga az ólmot nem oldja, amint a képek többségén látható, ezért az ólom cseppek formájában található a fémben. A vizsgált anyag darab-

[587] Lásd: Költő 1982 és Szőke–Lukács 1992.

száma nem elegendő statisztikai elemzéshez, azonban gyenge korreláció így is mutatkozik a cink- és az ólomtartalom között. Ezekbe az ötvözetekbe az ólom vélelmezhetően a cink szennyezőjeként került bele. Bár számos egyéb ötvözettel is találkoztunk az anyagban, ami ebbe a csoportba nem sorolható, azonban a relatíve nagy cinktartalmú, kevés ólmot tartalmazó csoport tisztán kiválik a vizsgált leletek közül. Ezek vélhetően primer fémrézből egyazon ötvözési szokással készültek.

Némelyik ötvözetben az ón is megjelenik kis mennyiségben (2-7%) és található arzéntartalmú ötvözet is. Ezek az összetevők bronz alapanyag ötvözéséről árulkodnak, ami a bronzból készült tárgyak újrahasznosítását jelenti. A cinktartalom megfelel az előbb említett csoport cinktartalmának, és néhány ötvözetben ólom is detektálható. A fennmaradó tárgyak anyaga nem réz alapú ötvözet, így ebben az elemzésben nem összevethetők a többi eredménnyel. Számuk azonban nem elég nagy ahhoz, hogy külön csoportként elemezzük összetételük alapján.

A vastárgyak közül a metallográfiailag egyedül vizsgálható bárd esetében minél részletesebb vizsgálatra törekedtünk. Réteges, néhol szferoidites, illetve Widmanstätten-jellegű ferrit-perlites, relatíve kis keménységű szerkezetéhez hasonlót avar vastárgyak (ásópapucs, vaslánc, kések), illetve szkíta vasfegyverek (csákány, balta, lándzsa) korábbi vizsgálatainál is tapasztaltunk.[588]

10.8. A HOMOKMÉGY-SZÉKESI 10–11. SZÁZADI TEMETŐ SZÍNESFÉM-LELETEI ÖSSZETÉTELVIZSGÁLATÁNAK EREDMÉNYEI, ÉS AZ AZOKBÓL LEVONHATÓ KÖVETKEZTETÉSEK – *Költő László*

10.8.1. Vizsgálati módszer, célkitűzés

A vizsgálatokat 2003 és 2010 között, roncsolásmentes módszerrel, ún. röntgen emissziós analízissel (XRF) végeztük, a Somogy Megyei Múzeumok Igazgatóságán működő I-125 izotóp gerjesztésű NZ-854 típusú analizátoron, illetve a MTA Debreceni Atommagkutató Intézetében röntgensugár gerjesztésű berendezéssel.[589] A méréseket a tárgyak mechanikailag tisztított, kb. 3-6 mm² nagyságú felületén hajtottuk végre.[590] A homokmégy-székesi 10–11. századi temetőből származó 98 darab leleten[591] összesen 113 vizsgálatot végeztünk el.[592]

Ahol a tárgyakon valamilyen bevonat alkalmazását tapasztaltuk, s lehetőségünk volt rá, külön vizsgáltuk az alapanyag és a bevonat minőségét. Ezeknél a vizsgálatoknál a módszerből adódóan a tisztított felületen végzett mérés mennyiségi eredményt adott, azaz meg tudtuk állapítani az alapanyag súlyszázalékos összetételét, azonban a bevonatok esetében csak annak minőségére tudtunk következtetni. Az alapanyag összetételének meghatározása általában a bevonatos tárgyak hátlapján, a bevonat háborítása nélkül történt, csupán abban az esetben voltunk kénytelenek a bevont felületet tisztítani, amikor a teljes tárgyat borította a bevonat (pl. a fülesgombok esetében).

Célunk az volt, hogy a leletanyag minél teljesebb körű vizsgálata során következtetéseket vonjunk le az anyagok általános összetételére vonatkozóan, illetve a leletek anyagösszetétele alapján lehetőség szerint műhelyeket vagy anyagcsoportokat, esetleg tárgycsoportokat határozzunk meg. Ennek érdekében a kapott eredményeket statisztikai módszerekkel értékeltük.

10.8.2. Általános megállapítások

A vizsgált tárgyak legjelentősebb része valamilyen rézötvözet. Egy kisebb részük klasszikus bronz, vagyis rézón és/vagy ólom ötvözet, túlnyomó többségük azonban az úgynevezett „tombak", vagy más néven „vörösötvözet", azaz a réz mellett ónt és 18% alatti mennyiségű cinket és többnyire kevés ólmot is tartalmazó fémből készült. Ezen az alapon néhány darabot sorolhatunk

[588] Az avar kori tárgyak vizsgálatáról: Török–Kovács 2009 és Török et al. 2015. A szkíta vasfegyverek részletes metallográfiai vizsgálatáról: Török et al. 2013.

[589] A méréseket Kaposváron kezdtük, majd a mérőberendezés meghibásodása miatt Debrecenben folytattuk. A lehetőségért a MTA ATOMKI-nak, illetve Dr. Kis-Varga Miklósnak tartozom köszönettel!

[590] A mérési módszer pontos leírására és alkalmazhatóságára, valamint a korábbi eredményekre vonatkozóan lásd: Költő 1982; Költő 1983; Költő 1996; Költő 1997; Költő 2003; Költő–Kis-Varga 1981; Költő–Kis-Varga 1988; Költő–Kis-Varga–Maclean 2002; Szirmai et al. 2009.

[591] Ebben a vonatkozásban egy „leletnek" számítottuk az egy leltári számon szereplő összetett tárgyakat, mint pl. a csüngős vereteket.

[592] Sajnos eredeti szándékunkkal ellentétben nem sikerült a teljes leletanyag vizsgálata, részben a kaposvári műszer meghibásodása, részben egyéb hiányosságok miatt. Párhuzamosan folytak azonban analízisek a Miskolci Egyetem Archeometallurgiai Csoportjánál is Dr. Török Béla vezetésével, ahol részben azonos tárgyakat vizsgáltak, részben pedig eltérő leletek vizsgálatára is sor került. Az újabb 19 tárgyon végzett vizsgálattal együtt összesen 115 tárgyon 160 analízis történt. A miskolci eredmények értékelése külön fejezetben található, az adatoknak az összesítő táblázatomban történő felhasználásáért Dr. Török Bélának tartozom köszönettel. A Miskolcon végzett vizsgálatok eredményeit a jobb összehasonlíthatóság kedvéért a Kaposváron, illetve Debrecenben ugyanazon tárgy vizsgálata során kapott eredmények közé soroltam be „ARG..." jelzéssel. A csak Miskolcon vizsgált tárgyak elemzési adatai a táblázat utolsó soraiban találhatók.

Mérés-azonosító	Leltári szám	Sír-szám	Megnevezés	Fe	Ni	Br	Cu	Zn	As	Ag	Sn	Pb	Au	Megj.
				%										
homok001	2001.29.2.	33	korong alakú veret (ezüst, hátlap)	0	0	0,32	4,67	0	0	92,2	0	1,04	1,71	
ARG33.3	2001.29.3.	33	korong alakú, préselt, aranyozott ezüstveret (alapanyag)				18,19			72,38		7,13		
ARG33.3	2001.29.3.	33	korong alakú, préselt, aranyozott ezüstveret (bevonat)				11,19			11,65			77,17	
homok002	2001. 51.4.	75	ruhadísz (ezüst hátoldal)	0	0	2,42	1,3	0	0	94,6	0	0,73	0,96	
ARG75.4	2002. 51.4.	75	ruhadísz/övveret (alapanyag)				4,33			95,67				
ARG75.4	2003. 51.4.	75	ruhadísz/övveret (bevonat)				1,73			24,82			73,45	
homok003	2001.70.3.	139	lemezes szíjvég lemeze (előlap)	0	0	0	86,4	5,65	0	0,13	6,39	1,47	0	
homok004	2001.70.3.	139	lemezes szíjvég (tartó lemezke)	0	0	0	93,3	0	1,4	0,16	5,09	0	0	
homok005	2001.52.2.	80	ezüst fémtöredék	0	0	12,1	3,86	0	0,49	80,5	0	0	3,03	
homok006	2001.45.1.	65	karperec	0	0	0	78,6	13,5	0	0,19	7,64	0	0	
homok007	2001.35.2.	51	gyűrű	0	0	0	88,6	10,6	0,82	0	0	0	0	
homok008	2001.34.1.	42	karperec	0	0	0	78,7	13,3	0	0,16	7,81	0	0	
homok012	2001.19.1.	6	karperec	0,1	0	0	73,2	19,8	0	0,13	0	6,75	0	
homok013	2001.15.1.	1	karperec (állatfejes)	0,07	0	0	82,5	12,7	0	0,36	1,69	2,64	0	
homok014	2001.70.7.	139	csat (hátoldal)	0,29	0	0	81,7	9,54	0	0,27	5,09	3,14	0	
homok015	2001.73.1.	143	fülbevaló (ezüst)	0	0	5,56	1,11	0	0	91,5	0	0	1,85	
ARG143.1	2001.72.1.	143	öntött fülbevaló (alapanyag)				97,82	2,18						
ARG143.1	2001.72.1.	143	öntött fülbevaló (bevonat)				13,19	1,97		84,84				
homok016	2001.81.9.	163	csörgő	0	0	0	68,7	0,72	0	0,58	30	0	0	
homok017	2001.110.6.	229	karperec	0	0	0	79,6	15	0,3	0,08	4,95	0	0	
homok018	2001.92.2.	179	fülbevaló (ezüst)	0	0	1,35	4,91	0	0	89,9	0	1,31	2,52	
homok019	2001.99.3.	200	ruhadísz (ezüst? hátoldal, tisztított)	0	0	0	59,7	0	0	40,3	0	0	0	
homok020	2001.99.3.	200	ruhadísz (ezüst? előlap)	0	0	0	8,28	0	0	84,6	0	1,67	5,44	
homok021	2001.51.3.	75	fülesgomb (nyaka)	0	2,34	0	88,1	0	4,48	0,92	4,17	0	0	Sb!?
homok022	2001.30.10.	35	félgömb (felerősítő szegeccsel)	0	0	0	99,9	0	0	0,11	0	0	0	
homok023	2001.30.14.	35	fülesgomb	0,06	0	0	78,4	16,5	0,22	0,61	1,61	2,53	0	
homok024	2001.49.8.	72	csüngős ingnyakdísz függesztője	0,03	0	0	83,6	6,26	0,56	0,09	5,82	3,62	0	
ARG72.2/3	2001.49.8.	72	csüngős ingnyakdísz függesztője (alapanyag)				86,19	8,15			3,83	1,83		
homok025	2001.49.8.	72	csüngős ingnyakdísz csüngője (bevonatos előlap)	0,18	0	0	47,3	4,96	0,97	0,08	45,1	1,42	0	
ARG72.2/3	2001.49.8.	72	csüngős ingnyakdísz csüngője (bevonat)				66,34	1,59			31,22	0,85		
homok026	2001.49.8.	72	csüngős ingnyakdísz csüngője (tisztított hátoldal)	0,04	0	0	63,8	5,65	0,57	0,06	26,6	3,17	0	
ARG72.2/3	2001.49.8.	72	csüngős ingnyakdísz csüngője (alapanyag)				41,21	8,47			46,92	1,06		P 2,35%
homok027	2001.49.5.	72	csüngő (hátoldal)	0,09	0	0	79,4	7,85	0,85	0,14	7,37	4,24	0	
ARG72.2/1	2001.49.5.	72	préselt „záróveret" (alapanyag)				84,45	11,19			4,36			

Mérés-azonosító	Leltári szám	Sír-szám	Megnevezés	Fe	Ni	Br	Cu	Zn	As	Ag	Sn	Pb	Au	Megj.
				%										
ARG72.2/I	2001.49.5.	72	préselt „záróveret" (bevonat)				37,64	1,43			60,94			
homok028	2001.49.28.	72	kéttagú csüngő csüngő tagja (tisztított előlap)	0	0	0	75,2	19,2	0	0,37	0	5,27	0	
homok029	2001.49.28.	72	kéttagú csüngő függesztő tagja (előlap)	0,16	0	0	79,8	10,9	0,46	0,11	3,59	4,99	0	
homok030	2001.49.4.	72	karperec	0,14	0	0	85,1	10,9	0,31	0,11	2,57	0,83	0	
homok031	2001.49.3.	72	karperec	0,26	0	0	80,6	17,9	0,47	0,15	0	0,5	0	
homok032	2001.49.2.	72	gyűrű	0,15	0	0	80,9	7,49	0,31	0,16	6,91	4,1	0	
ARG72.7	2001.49.2.	72	gyűrű				82,64	9,13			6,45	1,78		
homok033	2001.49.6.	72	csüngő (hátoldal)	0,09	0	0	83,4	11,5	0,34	0,16	0	4,44	0	
homok034	2001.49.1.	72	gyűrű (ón? bevonatos)	0,22	0	0	33,4	4,48	0,59	0,33	56,8	4,18	0	
ARG72.5	2001.49.1.	72	gyűrű (oxidált felület)				2,8	4,84			40,7	0,25		Si, Mg, P, O
homok035	2001.49.1.	72	gyűrű (tisztított felület)	0,26	0	0	58,3	3,48	0	0,15	31,7	6,07	0	
ARG72.5	2001.49.1.	72	gyűrű (bevonat)				62,4	2,38			33,77	1,09		P 0,36%
homok036	2001.49.7.	72	kéttagú csüngő csüngő tagja (hátoldal)	0	0	0	83,6	13,2	0	0,31	0	2,96	0	
ARG72.2/2	2001.49.7.	72	kéttagú csüngő, csüngő tagja (alapanyag)				80,38	19,62						
ARG72.2/2	2001.49.7.	72	kéttagú csüngő csüngő tagja (bevonat)				44,44	11,35				44,21		
homok037	2001.49.9.	72	kéttagú csüngő függesztő tagja (tisztított hátoldal)	0,17	0,32	0	81,3	9,13	0,27	0,12	4,85	3,85	0	
homok038	2001.49.9.	72	kéttagú csüngő csüngő tagja (hátoldal)	0,24	0,19	0	62,1	7	0,56	0,1	21	8,78	0	
homok039	2001.49.10.	72	pityke (hátoldal)	0,07	0,17	0	83,4	7,72	0,62	0,1	3	4,89	0	
homok040	2001.49.11.	72	pityke (hátoldal)	0,24	0,15	0	84,7	8,39	0,45	0,11	3,03	2,87	0	
homok041	2001.49.12.	72	pityke (hátoldal)	0,17	0,23	0	82,6	7,05	1	0,12	5,54	3,27	0	
homok042	2001.49.13.	72	kéttagú csüngő függesztő tagja (tisztított hátoldal)	0,18	0,19	0	81,4	6,9	0,91	0,1	6,28	4	0	
ARG72.2/6	2001.49.13.	72	kéttagú csüngő függesztő tagja (alapanyag)				83,47	8,54	2,84		3,8	1,35		
ARG72.2/6	2001.49.13.	73	kéttagú csüngő függesztő tagja (bevonat)				84,59	7,69	1,61		4,84	1,28		
homok043	2001.49.14.	72	kéttagú csüngő függesztő tagja (előlap)	0,41	0,09	0	78,7	8,61	0.33	0,11	0	11,7	0	
homok044	2001.49.15.	72	pityke (hátoldal)	0,07	0	0	80,2	13,7	0,17	0,17	0	5,71	0	
homok045	2001.49.16.	72	pityke (hátoldal)	0,25	0.03	0	76,4	16,9	0	0,16	0	6,39	0	
ARG72.2/13	2001.49.16.	72	pityke (alapanyag)				76,41	18,35	2,32		0,87	2,04		
homok046	2001.49.17.(1)	72	kéttagú csüngő függesztő veret (hátlap)	0,12	0,47	0	82,4	6,88	0,91	0,08	4,93	4,21	0	
homok047	2001.49.18.(1)	72	kéttagú csüngő függesztő veret (hátlap)	0,13	0,17	0	81,3	7,81	0,67	0,07	6,14	3,69	0	
homok048	2001.49.19.(1)	72	kéttagú csüngő függesztő veret (hátlap)	0,21	0,26	0	79,5	7,24	0,64	0,1	8,41	3,59	0	
homok049	2001.49.17.(2)	72	kéttagú csüngő ónozott csüngője (tisztított hátlap)	0.37	0,14	0	64,1	6,59	0,4	0,1	23,1	5,14	0	
homok050	2001.49.18.(2)	72	kéttagú csüngő ónozott csüngője (tisztított hátlap)	0,14	0,05	0	65,6	7,01	0,26	0,11	20,5	6,23	0	
homok051	2001.49.19.(2)	72	kéttagú csüngő ónozott csüngője (tisztított hátlap)	0,16	0,31	0	65,3	6,72	0,69	0,05	22,5	4,27	0	
homok052	2001.49.20.(1)	72	kéttagú csüngő függesztő veret (hátlap)	0,06	0,27	0	79,2	7,7	0,86	0,07	7,85	3,95	0	

Mérés-azonosító	Leltári szám	Sír-szám	Megnevezés	Fe	Ni	Br	Cu	Zn	As	Ag	Sn	Pb	Au	Megj.
				%										
homok053	2001.49.20.(2)	72	kéttagú csüngő ónozott csüngője (tisztított hátlap)	0,14	0,37	0	67,7	6,57	0,61	0,07	21,9	2,58	0	
homok054	2001.49.21.	72	fülesgomb (nyaka)	0	0,13	0	72	1,54	0	0,1	20,3	6,28	0	
ARG72.3	2001.49.21.	72	fülesgomb (alapanyag)				83,1	2,75			14,14			
homok055	2001.49.22.	72	pityke (hátoldal)	0,13	0,14	0	78,4	10,6	0,04	0,11	6,89	3,74	0	
homok056	2001.49.23.	72	pityke (hátoldal)	0,17	0,16	0	83,7	9,96	0,52	0,1	0	5,38	0	
homok057	2001.49.24.	72	pityke (hátoldal)	0,33	0,08	0	74,3	17,5	0	0,15	0	7,71	0	
homok058	2001.49.25.	72	pityke (hátoldal)	0,16	0	0	78,6	7,24	0	0,08	6,42	7,59	0	
homok059	2001.49.26.	72	kéttagú csüngő függesztő veret (hátlap)	0,32	0,31	0	75,2	10	0,32	0,11	9,76	3,88	0	
homok060	2001.49.27.	72	kéttagú csüngő függesztő veret (hátlap)	0	0,12	0	79,1	8,69	0,55	0,09	8,99	2,49	0	
homok061	2001.49.30.	72	kéttagú csüngő függesztő veret (hátlap)	0,18	0,35	0	74,9	7,37	0,66	0,09	13,3	3,05	0	
homok062	2001.49.29.	72	pityke (hátoldal)	0,06	0,26	0	88,8	7,47	0,58	0,08	0	2,71	0	
homok063	(2001.49.)	72	fülbevaló karika	0,12	0	0	81	9,18	0,44	0,12	8,58	0,64	0	
homok064	2001.49.26.	72	kéttagú csüngő ónozott csüngője (tisztított hátlap)	0,07	0,12	0	67,3	7,24	0,45	0,09	21,2	3,49	0	
homok065	2001.49.27.	72	kéttagú csüngő ónozott csüngője (tisztított hátlap)	0,05	0,33	0	64,4	6,78	0,5	0,05	23,1	4,71	0	
hom066	2001.49.30	72	kéttagú csüngő ónozott csüngője (tisztított hátlap)	0,11	0,06	0	63,57	5,91	0,7	0,07	23,1	6,48	0	
hom067	2001.22.2.	19	nyakperec (mindkét végén kapcsos töredék)	0,61	0	0	81,5	17,4	0	0	0	0,41	0	
hom068	2001.28.1.	32	gyűrű	0,32	0,51	0	78,8	19,8	0,4	0,11	0	0	0	
hom069	2001.31.1.	36	pödrött végű karika	0,98	0,15	0	88,8	9,99	0	0,05	0	0	0	
hom070	2001.40.2.	58	nyakperec	0,45	0	0	84,6	11,2	0,4	0,14	3,13	0	0	
hom071	2001.47.1.	69	bronz(?) töredék (patinás)	0,34	0	0	83,8	7,86	0,58	0,79	6,54	0	0	
hom072	2001.55.1.	90	karika (nyitott)	0,83	0	0	78	9,99	0	0,16	0	11	0	
hom073	2001.55.2.	90	karika	0,65	0	0	73,3	12,2	0	0,13	0	13,7	0	
hom074	2001.55.3.	90	karika	0,44	0,23	0	71,9	11,5	0	0,09	0	15,8	0	
hom075	2001.58.1.	95	karika (nyitott)	0,06	0	0	64	11,5	0	0,18	3,46	20,2	0	
hom076	2001.59.1.	97	karika ("S" végű)	0,63	0	0	84,1	14,5	0	0,14	0	0,49	0	
hom077	2001.61.1.	106	karika töredéke (patinás)	1,6	0	0	38,6	7,83	0	0,02	0	51,7	0	
hom078	2001.62.1.	108	gyűrű (bordás) tisztított felület	1,32	0	0	63,9	4,33	0	0,59	14,2	15,5	0	
ARG108.4	2001.62.1.	108	gyűrű (alapanyag)				75,64	7,17			10,29	6,9		
ARG108.4	2001.62.1.	108	gyűrű (bevonat)	1,96			22,5	7,16			45,41	25,59		
hom079	2001.62.2.	108	karika töredéke	0,81	0	0	88,3	10,7	0	0,17	0	0	0	
hom080	2001.65.1.	129	karika	0,76	0	0	89,8	8,82	0	0,13	0	0,47	0	
hom081	2001.85.1.	168	karperec (sodrott)	0,36	0	0	88,6	9,25	0	0,15	0	1,57	0	
hom082	2001.85.2.	168	gyűrű	0,58	0	0	79,6	1,69	0	1,02	11,2	5,84	0	
hom083	2001.85.3.	168	karika (nyitott)	0,64	0	0	81,1	11,9	0	0,34	0	5,91	0	

Mérés-azonosító	Leltári szám	Sír-szám	Megnevezés	Fe	Ni	Br	Cu	Zn	As	Ag	Sn	Pb	Au	Megj.
				%										
hom084	2001.86.1.	169	fülesgomb (tisztított karikája)	0,95	0	0	75,3	0,71	0	0,12	18,3	4,62	0	
hom085	2001.87.1.	170	karika (nyitott)	0,52	0	0	86,7	12,6	0	0,18	0	0	0	
hom086	2001.87.2.	170	pántgyűrű (nyitott)	0,28	0,28	0	85	7,09	0,74	0,25	3,46	2,76	0	
hom087	2001.89.3.	173	fülesgomb	0,45	0	0	77,5	0,41	1,89	0,27	18,8	0,58	0	
hom088	2001.90.1.	174	karika	0,57	0	0	84,5	11,9	0,51	0,12	2,39	0	0	
ARG174.1	2001.90.1.	174	karika				85,52	12,48			2			
hom089	2001.90.2.	174	karika	0,42	0	0	85,8	11,1	0,44	0,15	2,06	0	0	
ARG174.2	2001.90.2.	174	karika				85,43	12,09			2,48			
hom090	2001.90.3.	174	karperec (nyitott, hegyesedő végű) tisztított	0,24	0	0	85,1	0	0,54	0,11	13,4	0,61	0	
hom091	2001.90.4.	174	gyűrű (fejes) tisztított	1,11	0	0	81,1	0	0	0,26	0	17,5	0	
ARG174.4	2001.90.4.	174	gyűrű (fejes) alapanyag				82,88				9,57	7,55		
ARG174.4	2001.90.4.	174	gyűrű (fejes) bevonat				11,09				69,67	16,67		P 2,56%
hom092	2001.91.1.	176	fülesgomb (tisztított karikája)	1,01	0	0	28,5	1,75	0	0,3	59,2	9,22	0	
hom093	2001.91.2.	176	karika (nyitott)	1,06	0	0	84,1	3,65	0	0,16	9,73	1,26	0	
hom094	2001.92.1.	179	fülesgomb (tisztított karikája)	1,12	0	0	75,6	0	0	0,23	11,8	11,2	0	
hom095	2001.92.2.	179	fülbevaló (ezüst öntött)	1,99	0	0,98	8,75	0,72	0	82	1,86	1,43	2,21	
hom096	2001.93.1.	180	rozetta	1,03	0	0	79,9	15,8	0,87	0,17	0	2,27	0	
hom097	2001.93.2.	180	karika (zárt)	0,72	0,34	0	81,6	15,4	0,57	0,15	0	1,18	0	
hom098	2001.93.3.	180	karperec (nyitott, hegyesedő végű), tisztított	0,73	0	0	87,4	11,2	0	0,09	0	0,48	0	
hom099	2001.93.4.	180	pántgyűrű (erősen korrodeált)	0,32	0,23	0	84,2	13,1	0,55	0,77	0	0,82	0	
ARG180.4	2001.93.4.	180	pántgyűrű (alapanyag)	0,57	1,23		88,12	0,62			8,05	1,32		S 0,7%
hom100	2001.95.2.	182	karika (nyitott)	0,44	0,42	0	8,82	0,01	3,67	0,1	86,3	0,23	0	
hom101	2001.95.3.	182	karika	0,93	0,41	0	83,4	14,4	0,45	0,38	0	0	0	
hom102	2001.95.1.	182	pántgyűrű(?) töredéke	0,37	0	0	97,9	1,33	0,17	0,25	0	0	0	
ARG182.3	2001.95.1.	182	pántgyűrű(?) töredéke (alapanyag)				96,14	1,96				1,9		
hom103	2001.96.1.	183	karika	1,22	0	0	84,6	5,37	0,21	0,21	6,32	2,04	0	
hom104	2001.96.2.	183	karika	0,64	0	0	86,5	8,83	0,33	0,06	3,58	0	0	
hom105	2001.96.3.	183	rozetta (előlap)	0,43	0	0	81,1	14,9	0,24	0,32	0	2,95	0	
hom106	2001.96.4.	183	csüngős veret (rozetta) előlap	0,27	0	0	78,5	17	0	0,33	0	3,84	0	
hom107	2001.96.4.	183	csüngős veret (csüngő) előlap	0,25	0	0	74,1	21,6	0,5	0,32	0,04	3,22	0	
hom108	2001.96.5.	183	csüngős veret (rozetta) előlap	0,47	0,14	0	76,3	19	0	0,31	0,19	3,58	0	
hom109	2001.96.5.	183	csüngős veret (csüngő) előlap	0,32	0,3	0	82,5	14,2	0	0,35	0,11	2,26	0	
hom110	2001.96.6.	183	csüngős veret (rozetta) előlap	0,39	0,29	0	82	14,2	0,21	0,31	0,07	2,56	0	
hom111	2001.96.6.	183	csüngős veret (csüngő) előlap	0,32	0,12	0	81,1	14,5	0,27	0,31	0,22	3,08	0	

Mérés-azonosító	Leltári szám	Sír-szám	Megnevezés	Fe	Ni	Br	Cu	Zn	As	Ag	Sn	Pb	Au	Megj.
				%										
hom112	2001.96.7.	183	fülesgomb (tisztított karikája)	0,81	0	0	78,5	1,01	0	0,7	11	7,93	0	
hom113	2001.97.1.	183	karperec (mag, korróziós felület)	0,27	0	0	78,4	20,6	0,57	0,16	0	0	0	
hom114	2001.98.1.	194	karika	0,6	0,37	0	77,9	19,6	0,43	0,2	0	0,86	0	
hom115	2001.98.2.	194	gyűrű (teljesen korrodeált)	1,46	0	0	79,8	15	0	0	0	3,73	0	
hom116	2001.116.2.	290	gyűrű (bordás)	0,37	0	0	82,1	7,07	0	0,25	8,64	1,55	0	
ARG15.1	2001.21.1.	15	S-végű karika				83,74	11,94				3,18		
ARG15.2	2001.21.2.	15	nyitott végű, állatfejes karperec				81,88	15,1				2,66		
ARG15.3	2001.21.3.	15	sodrást utánzóan öntött, nyitott végű, állatfejes karperec				77,34	17,56				4,03		
ARG22.4	2001.23.6.	22	üreges, félgömb alakú bronzgomb				69,27			2,95	14,76			
ARG22.5	2001.23.5.	22	kerek átmetszetű, hegyesedő végű huzalkarperec				59,19	15,25		1,56		4,55		
ARG22.7	2001.23.2.	22	áttört, préselt, háromküllős szíjelosztó				73,41	1,32			1,7	12,64		
ARG22.9	2001.23.8.	22	nyitott karika töredéke (zárvány)				4,9	2,26				92,84		
ARG22.9	2001.23.8.	22	nyitott karika töredéke (alapanyag)				72,45	23,11				4,43		
ARG24.3	2001.24.2.	24	nyitott végű huzalkarika (töredékek) - átlag				81,4	18,6				**		
ARG52.1	2001.36.1.	52	ónozott bronz fülesgomb				45,9				29,15	2,51		Sb 1,27%!!
ARG57.1	2001.39.1	57	sárgaréz pántgyűrű				79,89	20,11						
ARG61.1	2001.43.1.	61	visszapödrött végű karika				84,07	15,93						
ARG140.3	2001.71.3.	140	bronz pántgyűrű töredéke (alapanyag)	0,81			90,61	5,01				3,57		
ARG140.3	2001.71.3.	140	bronz pántgyűrű töredéke ("bevonat")				4,86	1,93				93,2		Pb korr.!!
ARG229.1	2001.110.1.	229	huzalból hajlított karikaékszer (alapanyag)				82,58	17,42						
ARG229.3	2001.110.3.	229	sodrott, hurkos-kampós záródású nyakperec (alapanyag)				80,16	11,36				8,48		
ARG229.4	2001.110.4.	229	fülesgomb (alapanyag)				81,39	14,81				3,8		
ARG229.6	2001.110.6.	229	pontkörös diszű, kikerekedő végű, lemezkarperec (alapanyag)				79,08	16,83			1,78	1,67		S 0,64
ARG229.8	2001.110.8.	229	sodrást utánzóan öntött, bronz állatfejes karperec				82,26	10,13			7,61			

25. táblázat. A vizsgált leletek elemi összetétel adatai (a Miskolci Egyetem Archeometallurgiai Csoportja által mért adatokkal kiegészítve)

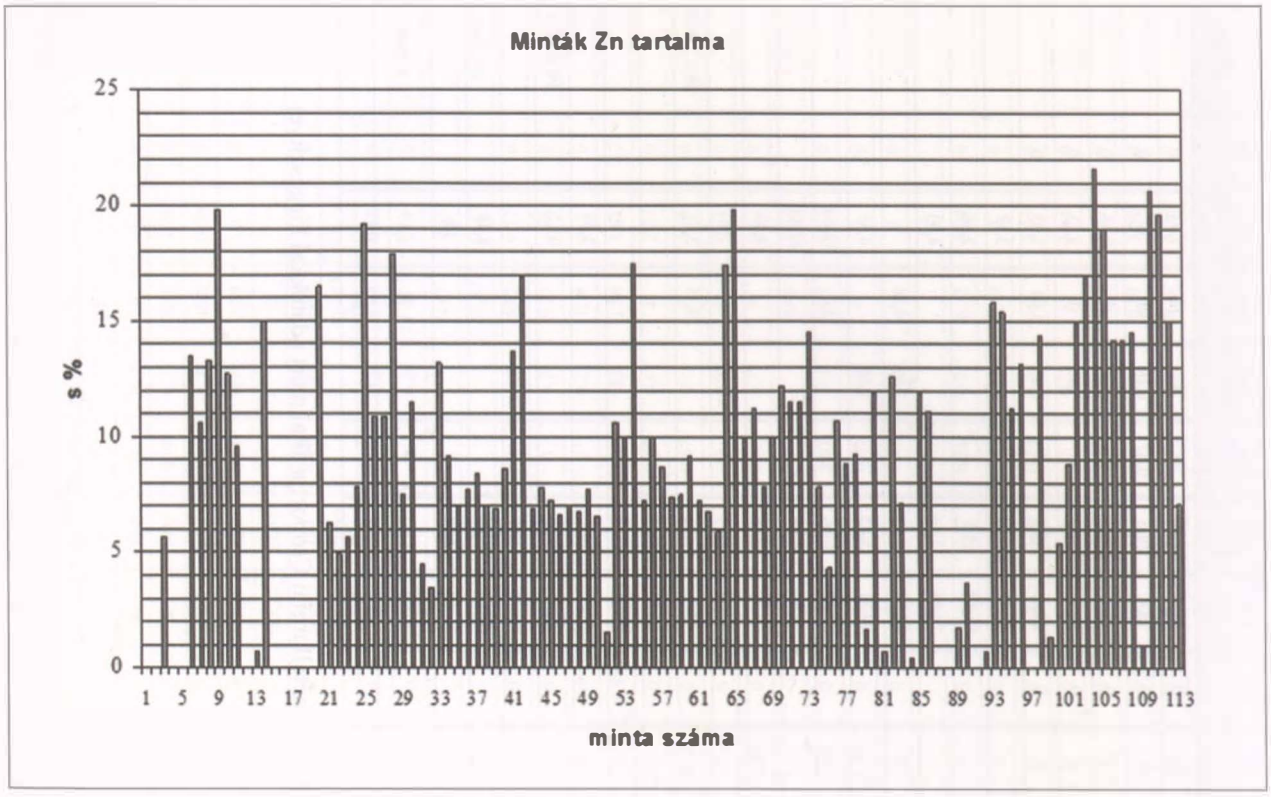

270. kép. Homokmégy-Székes: a vizsgált leletek cinktartalma

a klasszikus sárgarezek kategóriájába *[270. kép]*. Mivel azonban a sárgarezek előállításakor az alapanyagok összeolvasztása során a cink nagy része kiéghet, a modern sárgarezekre megadott 18%-os határértéket a korabeli technológiai nehézségeket alapul véve bizton leszállíthatjuk legalább 15% (±2%) körüli értékre. Így sárgaréznek tekinthető a 174. sír ónbronz karperecének (VKM ltsz. 2001.90.3.) kivételével gyakorlatilag az összes, általunk vizsgált karperec. Ide sorolhatjuk természetesen azokat a darabokat is, amelyek cinktartalma nem éri el ezt a „határértéket", azonban a cinken kívül nem tartalmaztak egyéb ötvözőanyagként értelmezhető alkotóelemet (lásd 26. táblázat – karperecek).

A sárgarezek közé sorolhatók még a 183. sír csüngős ruhadíszei, a 19. és 58. sír nyakperece, valamint több gyűrű, és drótékszer is, amelyekben a cink mellett nincs, vagy minimális az egyéb ötvözőfém mennyisége.

A temető jellegéből adódóan kevés nemesfém tárgy kerülhetett vizsgálat alá, ezek általában ezüstből,[593] illetve aranyozott ezüstből készültek.

A tárgyakon különféle bevonatokat alkalmaztak, részben valószínűleg a felület védelmére, de inkább abból a célból, hogy az küllemére nemesebb fémekre hasonlítson. Így több tárgyon (főként a bronz alapanyagú különféle vereteken) találtunk a már az avar korból is ismert ónbevonatot.[594] Ennek szerepe nyilván az lehetett, hogy a fényes ónfelület az ezüst látszatát keltse. Találtunk az ezüsttárgyakon aranyozást is; ezek is különböző vereteken fordultak elő. Ebben a vizsgálatsorozatban ugyanakkor nem végeztünk kutatást arra vonatkozóan, hogy milyen technikával készülhettek ezek az aranybevonatok, azonban a korábbi tapasztalatok alapján kijelenthetjük, hogy ezeket is tűzi eljárással vihették fel a bevonandó tárgy felületére.[595]

10.8.3. Az eredmények értékelése

A kapott elemi összetétel adatokat matematikai statisztikai módszerrel, klaszteranalízissel hasonlítottam össze. Az összehasonlításra a röntgenemissziós analízissel

[593] Az ezüstből készült tárgyakban szinte minden esetben találtunk brómot, amelynek jelenlétére egyelőre nem tudunk magyarázatot adni.
[594] Költő–Kis-Varga 1982; Költő–Kis-Varga 1982a; Költő 1983.
[595] A korábbi vizsgálatok bebizonyították az aranyozott felületeken a higany jelenlétét, ami egyértelműen a tűzi aranyozás technikájára utal (Költő 1990; Költő 1994).

Fülbevalók, karikák													
Mérésazonosító	Leltári szám	Sírszám	Megnevezés	Fe	Ni	Br	Cu	Zn	As	Ag	Sn	Pb	Au
				%									
homok063	(2001.49.)	72	fülbevaló karika	0,12	0	0	81	9,18	0,44	0,12	8,58	0,64	0
hom069	2001.31.1.	36	pödrött végű karika	0,98	0,15	0	88,8	9,99	0	0,05	0	0	0
hom072	2001.55.1.	90	karika (nyitott)	0,83	0	0	78	9,99	0	0,16	0	11	0
hom073	2001.55.2.	90	karika	0,65	0	0	73,3	12,2	0	0,13	0	13,7	0
hom074	2001.55.3.	90	karika	0,44	0,23	0	71,9	11,5	0	0,09	0	15,8	0
hom075	2001.58.1.	95	karika (nyitott)	0,06	0	0	64	11,5	0	0,18	3,46	20,2	0
hom076	2001.59.1.	97	karika ("S" végű)	0,63	0	0	84,1	14,5	0	0,14	0	0,49	0
hom077	2001.61.1.	106	karika töredéke (patinás)	1,6	0	0	38,6	7,83	0	0,02	0	51,7	0
hom079	2001.62.2.	108	karika töredéke	0,81	0	0	88,3	10,7	0	0,17	0	0	0
hom080	2001.65.1.	129	karika	0,76	0	0	89,8	8,82	0	0,13	0	0,47	0
hom083	2001.85.3.	168	karika (nyitott)	0,64	0	0	81,1	11,9	0	0,34	0	5,91	0
hom085	2001.87.1.	170	karika (nyitott)	0,52	0	0	86,7	12,6	0	0,18	0	0	0
hom088	2001.90.1.	174	karika	0,57	0	0	84,5	11,9	0,51	0,12	2,39	0	0
hom089	2001.90.2.	174	karika	0,42	0	0	85,8	11,1	0,44	0,15	2,06	0	0
hom093	2001.91.2.	176	karika (nyitott)	1,06	0	0	84,1	3,65	0	0,16	9,73	1,26	0
hom097	2001.93.2.	180	karika (zárt)	0,72	0,34	0	81,6	15,4	0,57	0,15	0	1,18	0
hom100	2001.95.2.	182	karika (nyitott)	0,44	0,42	0	8,82	0,01	3,67	0,1	86,3	0,23	0
hom101	2001.95.3.	182	karika	0,93	0,41	0	83,4	14,4	0,45	0,38	0	0	0
hom103	2001.96.1.	183	karika	1,22	0	0	84,6	5,37	0,21	0,21	6,32	2,04	0
hom104	2001.96.2.	183	karika	0,64	0	0	86,5	8,83	0,33	0,06	3,58	0	0
hom114	2001.98.1.	194	karika	0,6	0,37	0	77,9	19,6	0,43	0,2	0	0,86	0
ARG22.9	2001.23.8.	22	nyitott karika töredéke (alapanyag)				72,45	23,11				4,43	
ARG24.3	2001.24.2.	24	nyitott végű huzalkarika (töredékek) - átlag				81,4	18,6				**	
ARG61.1	2001.43.1.	61	visszapödrött végű karika				84,07	15,93					
ARG229.1	2001.110.1.	229	huzalból hajlitott karikaékszer (alapanyag)				82,58	17,42					

Karperecek													
mérés azonosító	leltári szám	sírszám	megnevezés	Fe	Ni	Br	Cu	Zn	As	Ag	Sn	Pb	Au
				%									
homok006	2001.45.1.	65	karperec	0	0	0	78,6	13,5	0	0,19	7,64	0	0
homok008	2001.34.1.	42	karperec	0	0	0	78,7	13,3	0	0,16	7,81	0	0
homok012	2001.19.1.	6	karperec	0,1	0	0	73,2	19,8	0	0,13	0	6,75	0
homok013	2001.15.1.	1	karperec (állatfejes)	0,07	0	0	82,5	12,7	0	0,36	1,69	2,64	0

Karperecek													
mérés azonosító	leltári szám	sírszám	megnevezés	Fe	Ni	Br	Cu	Zn	As	Ag	Sn	Pb	Au
				%									
homok017	2001.110.6.	229	karperec	0	0	0	79,6	15	0,3	0,08	4,95	0	0
homok030	2001.49.4.	72	karperec	0,14	0	0	85,1	10,9	0,31	0,11	2,57	0,83	0
homok031	2001.49.3.	72	karperec	0,26	0	0	80,6	17,9	0,47	0,15	0	0,5	0
hom081	2001.85.1.	168	karperec (sodrott)	0,36	0	0	88,6	9,25	0	0,15	0	1,57	0
hom090	2001.90.3.	174	karperec (nyitott, hegyesedő végű) tisztított	0,24	0	0	85,1	0	0,54	0,11	13,4	0,61	0
hom098	2001.93.3.	180	karperec (nyitott, hegyesedő végű) tisztított	0,73	0	0	87,4	11,2	0	0,09	0	0,48	0
hom113	2001.97.1.	183	karperec (mag, korróziós felület)	0,27	0	0	78,4	20,6	0,57	0,16	0	0	0
ARG15.2	2001.21.2.	15	nyitott végű, állatfejes karperec				81,88	15,1				2,66	
ARG15.3	2001.21.3.	15	sodrást utánzóan öntött, nyitott végű, állatfejes karperec				77,34	17,56				4,03	
ARG22.5	2001.23.5.	22	kerek átmetszetű, hegyesedő végű huzalkarperec				59,19	15,25		1,56		4,55	
ARG229.8	2001.110.8.	229	sodrást utánzóan öntött, bronz állatfejes karperec				82,26	10,13			7,61		

Nyakperecek													
mérés azonosító	leltári szám	sírszám	megnevezés	Fe	Ni	Br	Cu	Zn	As	Ag	Sn	Pb	Au
				%									
hom067	2001.22.2.	19	nyakperec (mindkét végén kapcsos töredék)	0,61	0	0	81,5	17,4	0	0	0	0,41	0
hom070	2001.40.2.	58	nyakperec	0,45	0	0	84,6	11,2	0,4	0,14	3,13	0	0
ARG229.3	2001.110.3.	229	sodrott, hurkos-kampós záródású nyakperec (alapanyag)				80,16	11,36				8,48	

Gyűrűk													
mérés azonosító	leltári szám	sírszám	megnevezés	Fe	Ni	Br	Cu	Zn	As	Ag	Sn	Pb	Au
				%									
homok007	2001.35.2.	51	gyűrű	0	0	0	88,6	10,6	0,82	0	0	0	0
homok032	2001.49.2.	72	gyűrű	0,15	0	0	80,9	7,49	0,31	0,16	6,91	4,1	0
homok034	2001.49.1.	72	gyűrű (ón? bevonatos)	0,22	0	0	33,4	4,48	0,59	0,33	56,8	4,18	0
homok035	2001.49.1.	72	gyűrű (tisztított felület)	0,26	0	0	58,3	3,48	0	0,15	31,7	6,07	0
hom068	2001.28.1.	32	gyűrű	0,32	0,51	0	78,8	19,8	0,4	0,11	0	0	0
hom078	2001.62.1.	108	gyűrű (bordás), tisztított felület	1,32	0	0	63,9	4,33	0	0,59	14,2	15,5	0

Gyűrűk													
mérés azonosító	leltári szám	sírszám	megnevezés	Fe	Ni	Br	Cu	Zn	As	Ag	Sn	Pb	Au
				%									
hom082	2001.85.2.	168	gyűrű	0,58	0	0	79,6	1,69	0	1,02	11,2	5,84	0
hom086	2001.87.2.	170	pántgyűrű (nyitott)	0,28	0,28	0	85	7,09	0,74	0,25	3,46	2,76	0
hom091	2001.90.4.	174	gyűrű (fejes) tisztitott	1,11	0	0	81,1	0	0	0,26	0	17,5	0
hom099	2001.93.4.	180	pántgyűrű (erősen korrodált)	0,32	0,23	0	84,2	13,1	0,55	0,77	0	0,82	0
hom102	2001.95.1.	182	pántgyűrű(?) töredéke	0,37	0	0	97,9	1,33	0,17	0,25	0	0	0
hom115	2001.98.2.	194	gyűrű (teljesen korrodált)	1,46	0	0	79,8	15	0	0	0	3,73	0
hom116	2001.116.2.	290	gyűrű (bordás)	0,37	0	0	82,1	7,07	0	0,25	8,64	1,55	0
ARG57.1	2001.39.1	57	sárgaréz pántgyűrű				79,89	20,11					
ARG140.3	2001.71.3.	140	bronz pántgyűrű töredéke (alapanyag)	0,81			90,61	5,01				3,57	

Gombok													
mérés azonosító	leltári szám	sírszám	megnevezés	Fe	Ni	Br	Cu	Zn	As	Ag	Sn	Pb	Au
				%									
homok021	2001.51.3.	75	fülesgomb (nyaka)	0	2,34	0	88,1	0	4,48	0,92	4,17	0	0
homok023	2001.30.14.	35	fülesgomb	0,06	0	0	78,4	16,5	0,22	0,61	1,61	2,53	0
homok054	2001.49.21.	72	fülesgomb (nyaka)	0	0,13	0	72	1,54	0	0,1	20,3	6,28	0
hom084	2001.86.1.	169	fülesgomb (tisztitott karikája)	0,95	0	0	75,3	0,71	0	0,12	18,3	4,62	0
hom087	2001.89.3.	173	fülesgomb	0,45	0	0	77,5	0,41	1,89	0,27	18,8	0,58	0
hom092	2001.91.1.	176	fülesgomb (tisztitott karikája)	1,01	0	0	28,5	1,75	0	0,3	59,2	9,22	0
hom094	2001.92.1.	179	fülesgomb (tisztitott karikája)	1,12	0	0	75,6	0	0	0,23	11,8	11,2	0
hom112	2001.96.7.	183	fülesgomb (tisztitott karikája)	0,81	0	0	78,5	1,01	0	0,7	11	7,93	0
ARG52.1	2001.36.1.	52	ónozott bronz fülesgomb				45,9				29,15	2,51	
ARG229.4	2001.110.4.	229	fülesgomb (alapanyag)				81,39	14,81				3,8	

Ruhadíszek													
mérés azonosító	leltári szám	sírszám	megnevezés	Fe	Ni	Br	Cu	Zn	As	Ag	Sn	Pb	Au
				%									
homok002	2001. 51.4.	75	ruhadisz (ezüst hátoldal)	0	0	2,42	1,3	0	0	94,6	0	0,73	0,96
homok019	2001.99.3.	200	ruhadisz (ezüst? hátoldal, tisztitott)	0	0	0	59,7	0	0	40,3	0	0	0
homok020	2001.99.3.	200	ruhadisz (ezüst? előlap)	0	0	0	8,28	0	0	84,6	0	1,67	5,44
homok024	2001.49.8.	72	csüngős ingnyakdisz függesztője	0,03	0	0	83,6	6,26	0,56	0,09	5,82	3,62	0
homok025	2001.49.8.	72	csüngős ingnyakdisz csüngője (bevonatos előlap)	0,18	0	0	47,3	4,96	0,97	0,08	45,1	1,42	0

Ruhadíszek													
mérés azonosító	leltári szám	sírszám	megnevezés	Fe	Ni	Br	Cu	Zn	As	Ag	Sn	Pb	Au
				%									
homok026	2001.49.8.	72	csüngős ingnyakdísz csüngője (tisztított hátoldal)	0,04	0	0	63,8	5,65	0,57	0,06	26,6	3,17	0
homok027	2001.49.5.	72	csüngő (hátoldal)	0,09	0	0	79,4	7,85	0,85	0,14	7,37	4,24	0
homok028	2001.49.28.	72	kéttagú csüngő csüngő tagja (tisztított előlap)	0	0	0	75,2	19,2	0	0,37	0	5,27	0
homok029	2001.49.28.	72	kéttagú csüngő függesztő tagja (előlap)	0,16	0	0	79,8	10,9	0,46	0,11	3,59	4,99	0
homok033	2001.49.6.	72	csüngő (hátoldal)	0,09	0	0	83,4	11,5	0,34	0,16	0	4,44	0
homok036	2001.49.7.	72	kéttagú csüngő csüngő tagja (hátoldal)	0	0	0	83,6	13,2	0	0,31	0	2,96	0
homok037	2001.49.9.	72	kéttagú csüngő függesztő tagja (tisztított hátoldal)	0,17	0,32	0	81,3	9,13	0,27	0,12	4,85	3,85	0
homok038	2001.49.9.	72	kéttagú csüngő csüngő tagja (hátoldal)	0,24	0,19	0	62,1	7	0,56	0,1	21	8,78	0
homok039	2001.49.10.	72	pityke (hátoldal)	0,07	0,17	0	83,4	7,72	0,62	0,1	3	4,89	0
homok040	2001.49.11.	72	pityke (hátoldal)	0,24	0,15	0	84,7	8,39	0,45	0,11	3,03	2,87	0
homok041	2001.49.12.	72	pityke (hátoldal)	0,17	0,23	0	82,6	7,05	1	0,12	5,54	3,27	0
homok042	2001.49.13.	72	kéttagú csüngő függesztő tagja (tisztított hátoldal)	0,18	0,19	0	81,4	6,9	0,91	0,1	6,28	4	0
homok043	2001.49.14.	72	kéttagú csüngő függesztő tagja (előlap)	0,41	0,09	0	78,7	8,61	0,33	0,11	0	11,7	0
homok044	2001.49.15.	72	pityke (hátoldal)	0,07	0	0	80,2	13,7	0,17	0,17	0	5,71	0
homok045	2001.49.16.	72	pityke (hátoldal)	0,25	0,03	0	76,4	16,9	0	0,16	0	6,39	0
homok046	2001.49.17.(1)	72	kéttagú csüngő függesztő veret (hátlap)	0,12	0,47	0	82,4	6,88	0,91	0,08	4,93	4,21	0
homok047	2001.49.18.(1)	72	kéttagú csüngő függesztő veret (hátlap)	0,13	0,17	0	81,3	7,81	0,67	0,07	6,14	3,69	0
homok048	2001.49.19.(1)	72	két tagú csüngő függesztő veret (hátlap)	0,21	0,26	0	79,5	7,24	0,64	0,1	8,41	3,59	0
homok049	2001.49.17.(2)	72	kéttagú csüngő ónozott csüngője (tisztított hátlap)	0,37	0,14	0	64,1	6,59	0,4	0,1	23,1	5,14	0
homok050	2001.49.18.(2)	72	kéttagú csüngő ónozott csüngője (tisztított hátlap)	0,14	0,05	0	65,6	7,01	0,26	0,11	20,5	6,23	0
homok051	2001.49.19.(2)	72	kéttagú csüngő ónozott csüngője (tisztított hátlap)	0,16	0,31	0	65,3	6,72	0,69	0,05	22,5	4,27	0
homok052	2001.49.20.(1)	72	kéttagú csüngő függesztő veret (hátlap)	0,06	0,27	0	79,2	7,7	0,86	0,07	7,85	3,95	0
homok053	2001.49.20.(2)	72	kéttagú csüngő ónozott csüngője (tisztított hátlap)	0,14	0,37	0	67,7	6,57	0,61	0,07	21,9	2,58	0
homok055	2001.49.22.	72	pityke (hátoldal)	0,13	0,14	0	78,4	10,6	0,04	0,11	6,89	3,74	0
homok056	2001.49.23.	72	pityke (hátoldal)	0,17	0,16	0	83,7	9,96	0,52	0,1	0	5,38	0
homok057	2001.49.24.	72	pityke (hátoldal)	0,33	0,08	0	74,3	17,5	0	0,15	0	7,71	0
homok058	2001.49.25.	72	pityke (hátoldal)	0,16	0	0	78,6	7,24	0	0,08	6,42	7,59	0
homok059	2001.49.26.	72	kéttagú csüngő függesztő veret (hátlap)	0,32	0,31	0	75,2	10	0,32	0,11	9,76	3,88	0

Ruhadíszek													
mérés azonosító	leltári szám	sírszám	megnevezés	Fe	Ni	Br	Cu	Zn	As	Ag	Sn	Pb	Au
				%									
homok060	2001.49.27.	72	kéttagú csüngő függesztő veret (hátlap)	0	0,12	0	79,1	8,69	0,55	0,09	8,99	2,49	0
homok061	2001.49.30.	72	kéttagú csüngő függesztő veret (hátlap)	0,18	0,35	0	74,9	7.37	0,66	0,09	13,3	3,05	0
homok062	2001.49.29.	72	pityke (hátoldal)	0,06	0,26	0	88,8	7,47	0,58	0,08	0	2,71	0
homok064	2001.49.26.	72	kéttagú csüngő ónozott csüngője (tisztított hátlap)	0,07	0,12	0	67,3	7,24	0,45	0,09	21,2	3,49	0
homok065	2001.49.27.	72	kéttagú csüngő ónozott csüngője (tisztított hátlap)	0,05	0,33	0	64,4	6,78	0,5	0,05	23,1	4,71	0
hom066	2001.49.30	72	kéttagú csüngő ónozott csüngője (tisztított hátlap)	0,11	0,06	0	63,57	5,91	0,7	0,07	23,1	6,48	0
hom105	2001.96.3.	183	rozetta (előlap)	0,43	0	0	81,1	14,9	0,24	0,32	0	2,95	0
hom106	2001.96.4.	183	csüngős veret (rozetta) előlap	0,27	0	0	78,5	17	0	0,33	0	3,84	0
hom107	2001.96.4.	183	csüngős veret (csüngő) előlap	0,25	0	0	74,1	21,6	0,5	0,32	0,04	3,22	0
hom108	2001.96.5.	183	csüngős veret (rozetta) előlap	0,47	0,14	0	76,3	19	0	0,31	0,19	3,58	0
hom109	2001.96.5.	183	csüngős veret (csüngő) előlap	0,32	0,3	0	82,5	14,2	0	0,35	0,11	2,26	0
hom110	2001.96.6.	183	csüngős veret (rozetta) előlap	0,39	0,29	0	82	14,2	0,21	0,31	0,07	2,56	0
hom111	2001.96.6.	183	csüngős veret (csüngő) előlap	0,32	0,12	0	81,1	14,5	0,27	0,31	0,22	3,08	0

Veret, szíjvég													
mérés azonosító	leltári szám	sírszám	megnevezés	Fe	Ni	Br	Cu	Zn	As	Ag	Sn	Pb	Au
				%									
homok003	2001.70.3.	139	lemezes szíjvég lemeze (előlap)	0	0	0	86,4	5,65	0	0,13	6,39	1,47	0
homok004	2001.70.3.	139	lemezes szíjvég (tartó lemezke)	0	0	0	93,3	0	1,4	0,16	5,09	0	0
hom096	2001.93.1.	180	rozetta	1,03	0	0	79,9	15,8	0,87	0,17	0	2,27	0

Csat													
mérés azonosító	leltári szám	sírszám	megnevezés	Fe	Ni	Br	Cu	Zn	As	Ag	Sn	Pb	Au
				%									
homok014	2001.70.7.	139	csat (hátoldal)	0,29	0	0	81,7	9,54	0	0,27	5,09	3,14	0

Csörgő													
mérés azonosító	leltári szám	sírszám	megnevezés	Fe	Ni	Br	Cu	Zn	As	Ag	Sn	Pb	Au
				%									
homok016	2001.81.9.	163	csörgő	0	0	0	68,7	0,72	0	0,58	30	0	0

Egyéb ezüst tárgyak (veret, szíjvég, fülbevaló)													
mérés azonosító	leltári szám	sírszám	megnevezés	Fe	Ni	Br	Cu	Zn	As	Ag	Sn	Pb	Au
				%									
homok001	2001.29.2.	33	korongveret (ezüst, hátlap)	0	0	0,32	4,67	0	0	92,2	0	1,04	1,71
homok005	2001.52.2.	80	ezüst fémtöredék	0	0	12,1	3,86	0	0,49	80,5	0	0	3,03
homok015	2001.73.1.	143	fülbevaló (ezüst)	0	0	5,56	1,11	0	0	91,5	0	0	1,85
homok018	2001.92.2.	179	fülbevaló (ezüst)	0	0	1,35	4,91	0	0	89,9	0	1,31	2,52
hom095	2001.92.2.	179	fülbevaló (ezüst öntött)	1,99	0	0,98	8,75	0,72	0	82	1,86	1,43	2,21
ARG33.3	2001.29.3.	33	korong alakú, préselt, aranyozott ezüstveret (alapanyag)				18,19			72,38		7,13	
Egyéb													
mérés azonosító	leltári szám	sírszám	megnevezés	Fe	Ni	Br	Cu	Zn	As	Ag	Sn	Pb	Au
				%									
homok022	2001.30.10.	35	félgömb (felerősítő szegeccsel)	0	0	0	99,9	0	0	0,11	0	0	0
hom071	2001.47.1.	69	bronz(?) töredék (patinás)	0,34	0	0	83,8	7,86	0,58	0,79	6,54	0	0

26. táblázat. A vizsgált leletek elemi összetétel adatai lelettípusok szerint csoportosítva (a Miskolci Egyetem Archeometallurgiai Csoportja által mért adatokkal kiegészítve)

kapott eredményeket használtam fel, de az 25. táblázat [243. oldal] adataiból jól látható, hogy igen kevés eltéréssel a Miskolci Egyetem Archeometallurgiai Csoportjánál (ARGUM) végzett vizsgálatok eredményei jó egyezést mutatnak a röntgenemissziós adatokkal.

Először az összes adatot összehasonlítottam. Ennek során jól láthatóan elkülönültek az ezüstből készült, valamint az extrém magas mennyiségű ötvözőanyagot tartalmazó, általában valamilyen bevonattal ellátott leletek. Megvizsgáltam, hogy az adatok euklideszi

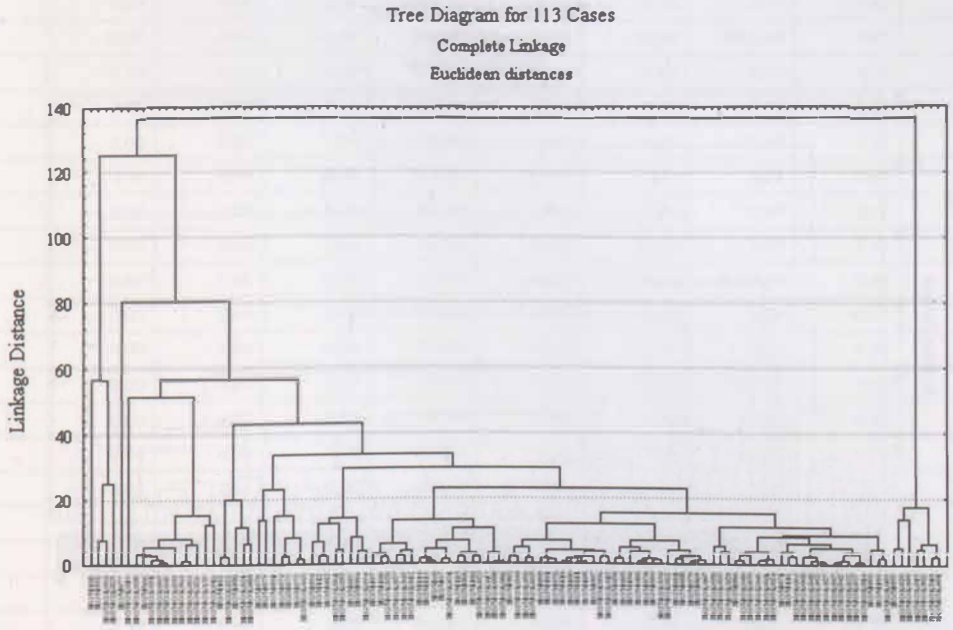

271. kép. Statisztikai eloszlás (dendrogram), az összes adat figyelembe vételével (euklideszi távolság mátrix)

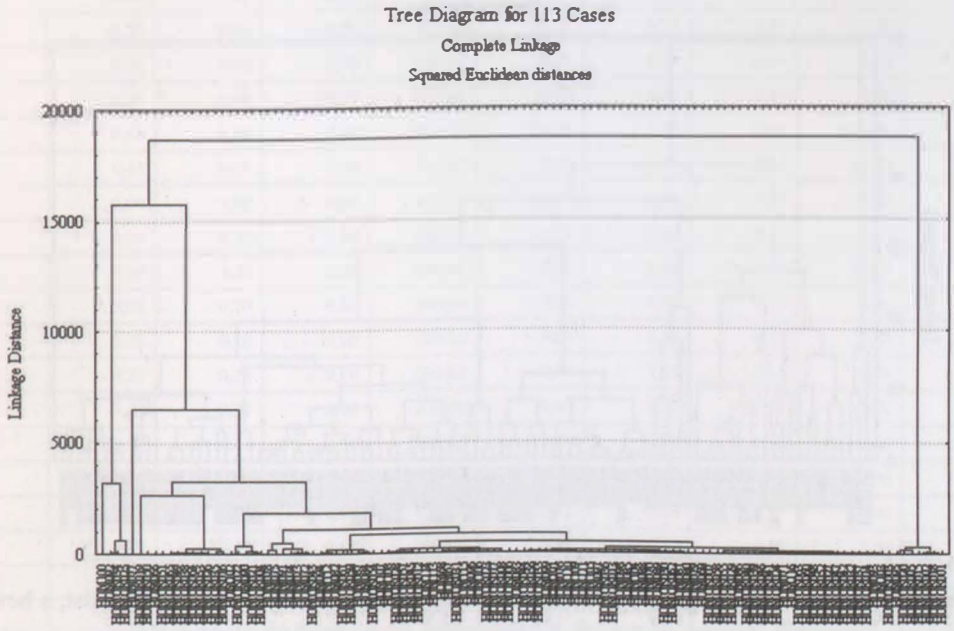

272. kép. Statisztikai eloszlás (dendrogram), az összes adat figyelembe vételével (euklideszi távolságnégyzet mátrix)

távolság-mátrixának, illetve a távolságnégyzetek mátrixának felhasználása különböző eredményre vezet-e? Miután a kialakuló klaszterek tagjaiban nem tapasztaltam eltérést, az egyszerűbben kezelhető euklideszi távolság-mátrixot alkalmaztam *[271–272. kép]*. A továbbiakban ezeket az adatokat kivettem a mátrixból, illetve kihagytam azoknak a tárgyaknak a vizsgálati eredményeit is, amelyeknél (bár nem adtak extrém eredményeket) a tárgy teljes korróziója miatt nem számíthattunk valós összetétel eredményre *[273. kép]*.

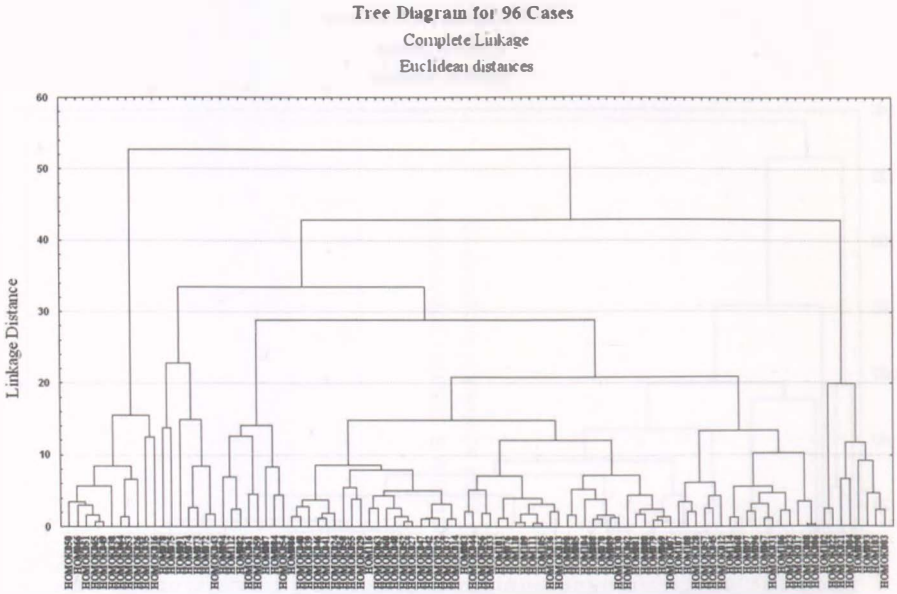

273. kép. Statisztikai eloszlás (dendrogram), az ezüst, a bevonatos és a korrodált tárgyak adatainak kihagyásával (euklideszi távolság mátrix)

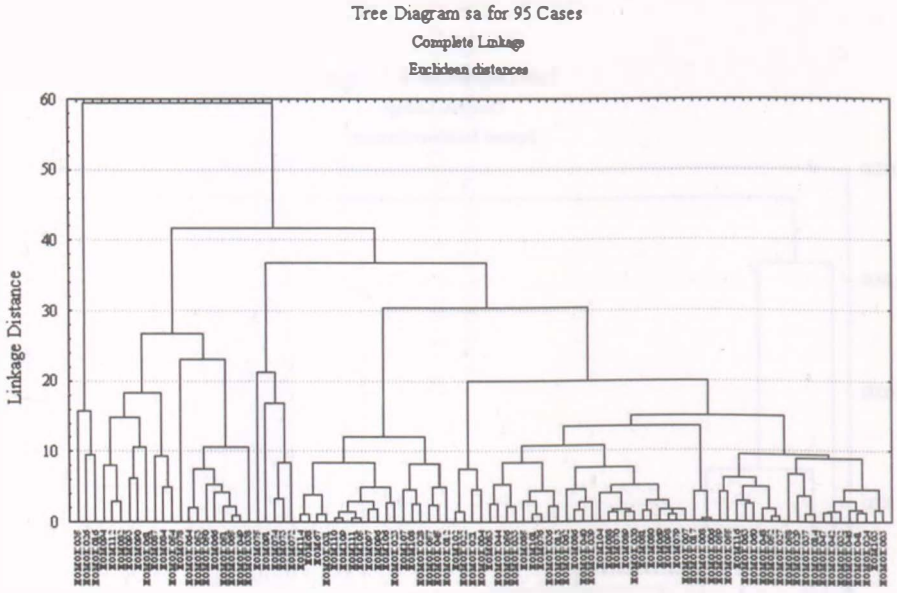

274. kép. Statisztikai eloszlás (dendrogram) a rézre vonatkoztatott „súlyarány" alapján, az ezüst, a bevonatos és a korrodált tárgyak adatainak kihagyásával (euklideszi távolság mátrix)

10. HOMOKMÉGY-SZÉKES

Mérésazonosító	Fe	Ni	Br	Cu	Zn	As	Ag	Sn	Pb	Au
	„súlyarány"									
homok001	0,00	0,00	0,69	100,00	0,00	0,00	1974,30	0,00	22,27	36,62
homok002	0,00	0,00	18,62	100,00	0,00	0,00	7276,92	0,00	56,15	73,85
homok003	0,00	0,00	0,00	100,00	6,54	0,00	0,15	7,40	1,70	0,00
homok004	0,00	0,00	0,00	100,00	0,00	1,50	0,17	5,46	0,00	0,00
homok005	0,00	0,00	31,35	100,00	0,00	12,69	2085,49	0,00	0,00	78,50
homok006	0,00	0,00	0,00	100,00	17,18	0,00	0,24	9,72	0,00	0,00
homok007	0,00	0,00	0,00	100,00	11,96	0,93	0,00	0,00	0,00	0,00
homok008	0,00	0,00	0,00	100,00	16,90	0,00	0,20	9,92	0,00	0,00
homok012	0,14	0,00	0,00	100,00	27,05	0,00	0,18	0,00	9,22	0,00
homok013	0,08	0,00	0,00	100,00	15,39	0,00	0,44	2,05	3.20	0,00
homok014	0,35	0,00	0,00	100,00	11,68	0,00	0,33	6,23	3,84	0,00
homok015	0,00	0,00	50,09	100,00	0,00	0,00	8243,24	0,00	0,00	166,67
homok016	0,00	0,00	0,00	100,00	1,05	0,00	0,84	43,67	0,00	0,00
homok017	0,00	0,00	0,00	100,00	18,84	0,38	0,10	6,22	0,00	0,00
homok018	0,00	0,00	2,75	100,00	0,00	0,00	1830,96	0,00	26,68	51,32
homok019	0,00	0,00	0,00	100,00	0,00	0,00	67,50	0,00	0,00	0,00
homok020	0,00	0,00	0,00	100,00	0,00	0,00	1021,74	0,00	20,17	65,70
homok021	0,00	2,66	0,00	100,00	0,00	5,09	1,04	4,73	0,00	0,00
homok022	0,00	0,00	0,00	100,00	0,00	0,00	0,11	0,00	0,00	0,00
homok023	0,08	0,00	0,00	100,00	21,05	0,28	0,78	2,05	3,23	0,00
homok024	0,04	0,00	0,00	100,00	7,49	0,67	0,11	6,96	4,33	0,00
homok025	0,38	0,00	0,00	100,00	10,49	2,05	0,17	95,35	3,00	0,00
homok026	0,06	0,00	0,00	100,00	8,86	0,89	0,09	41,69	4,97	0,00
homok027	0,11	0,00	0,00	100,00	9,89	1,07	0,18	9,28	5,34	0,00
homok028	0,00	0,00	0,00	100,00	25,53	0,00	0,49	0,00	7,01	0,00
homok029	0,20	0,00	0,00	100,00	13,66	0,58	0,14	4,50	6,25	0,00
homok030	0,16	0,00	0,00	100,00	12,81	0,36	0,13	3,02	0,98	0,00
homok031	0,32	0,00	0,00	100,00	22,21	0,58	0,19	0,00	0,62	0,00
homok032	0,19	0,00	0,00	100,00	9,26	0,38	0,20	8,54	5,07	0,00
homok033	0,11	0,00	0,00	100,00	13,79	0,41	0,19	0,00	5,32	0,00
homok034	0,66	0,00	0,00	100,00	13,41	1,77	0,99	170,06	12,51	0,00
homok035	0,45	0,00	0,00	100,00	5,97	0,00	0,26	54,37	10,41	0,00
homok036	0,00	0,00	0,00	100,00	15,79	0,00	0,37	0,00	3,54	0,00
homok037	0,21	0,39	0,00	100,00	11,23	0,33	0,15	5,97	4,74	0,00
homok038	0,39	0,31	0,00	100,00	11,27	0,90	0,16	33,82	14,14	0,00
homok039	0,08	0,20	0,00	100,00	9,26	0,74	0,12	3,60	5,86	0,00
homok040	0,28	0,18	0,00	100,00	9,91	0,53	0,13	3,58	3,39	0,00
homok041	0,21	0,28	0,00	100,00	8,54	1,21	0,15	6,71	3,96	0,00
homok042	0,22	0,23	0,00	100,00	8,48	1,12	0,12	7,71	4,91	0,00
homok043	0,52	0,11	0,00	100,00	10,94	0,42	0,14	0,00	14,87	0,00
homok044	0,09	0,00	0,00	100,00	17,08	0,21	0,21	0,00	7,12	0,00
homok045	0,33	0,04	0,00	100,00	22,12	0,00	0,21	0,00	8,36	0,00
homok046	0,15	0,57	0,00	100,00	8,35	1,10	0,10	5,98	5,11	0,00
homok047	0,16	0,21	0,00	100,00	9,61	0,82	0,09	7,55	4,54	0,00
homok048	0,26	0,33	0,00	100,00	9,11	0,81	0,13	10,58	4,52	0,00
homok049	0,58	0,22	0,00	100,00	10,28	0,62	0,16	36,04	8,02	0,00
homok050	0,21	0,08	0,00	100,00	10,69	0,40	0,17	31,25	9,50	0,00
homok051	0,25	0,47	0,00	100,00	10,29	1,06	0,08	34,46	6,54	0,00

10. HOMOK MÉGY-SZÉKES

Mérésazonosító	Fe	Ni	Br	Cu	Zn	As	Ag	Sn	Pb	Au
	„súlyarány"									
homok052	0,08	0,34	0,00	100,00	9,72	1,09	0,09	9,91	4,99	0,00
homok053	0,21	0,55	0,00	100,00	9,70	0,90	0,10	32,35	3,81	0,00
homok054	0,00	0,18	0,00	100,00	2,14	0,00	0,14	28,19	8,72	0,00
homok055	0,17	0,18	0,00	100,00	13,52	0,05	0,14	8,79	4,77	0,00
homok056	0,20	0,19	0,00	100,00	11,90	0,62	0,12	0,00	6,43	0,00
homok057	0,44	0,11	0,00	100,00	23,55	0,00	0,20	0,00	10,38	0,00
homok058	0,20	0,00	0,00	100,00	9,21	0,00	0,10	8,17	9,66	0,00
homok059	0,43	0,41	0,00	100,00	13,30	0,43	0,15	12,98	5,16	0,00
homok060	0,00	0,15	0,00	100,00	10,99	0,70	0,11	11,37	3,15	0,00
homok061	0,24	0,47	0,00	100,00	9,84	0,88	0,12	17,76	4,07	0,00
homok062	0,07	0,29	0,00	100,00	8,41	0,65	0,09	0,00	3,05	0,00
homok063	0,15	0,00	0,00	100,00	11,33	0,54	0,15	10,59	0,79	0,00
homok064	0,10	0,18	0,00	100,00	10,76	0,67	0,13	31,50	5,19	0,00
homok065	0,08	0,51	0,00	100,00	10,53	0,78	0,08	35,87	7,31	0,00
hom066	0,17	0,09	0,00	100,00	9,30	1,10	0,11	36,34	10,19	0,00
hom067	0,75	0,00	0,00	100,00	21,35	0,00	0,00	0,00	0,50	0,00
hom068	0,41	0,65	0,00	100,00	25,13	0,51	0,14	0,00	0,00	0,00
hom069	1,10	0,17	0,00	100,00	11,25	0,00	0,06	0,00	0,00	0,00
hom070	0,53	0,00	0,00	100,00	13,24	0,47	0,17	3,70	0,00	0,00
hom071	0,41	0,00	0,00	100,00	9,38	0,69	0,94	7,80	0,00	0,00
hom072	1,06	0,00	0,00	100,00	12,81	0,00	0,21	0,00	14,10	0,00
hom073	0,89	0,00	0,00	100,00	16,64	0,00	0,18	0,00	18,69	0,00
hom074	0,61	0,32	0,00	100,00	15,99	0,00	0,13	0,00	21,97	0,00
hom075	0,09	0,00	0,00	100,00	17,97	0,00	0,28	5,41	31,56	0,00
hom076	0,75	0,00	0,00	100,00	17,24	0,00	0,17	0,00	0,58	0,00
hom077	4,15	0,00	0,00	100,00	20,28	0,00	0,05	0,00	133,94	0,00
hom078	2,07	0,00	0,00	100,00	6,78	0,00	0,92	22,22	24,26	0,00
hom079	0,92	0,00	0,00	100,00	12,12	0,00	0,19	0,00	0,00	0,00
hom080	0,85	0,00	0,00	100,00	9,82	0,00	0,14	0,00	0,52	0,00
hom081	0,41	0,00	0,00	100,00	10,44	0,00	0,17	0,00	1,77	0,00
hom082	0,73	0,00	0,00	100,00	2,12	0,00	1,28	14,07	7,34	0,00
hom083	0,79	0,00	0,00	100,00	14,67	0,00	0,42	0,00	7,29	0,00
hom084	1,26	0,00	0,00	100,00	0,94	0,00	0,16	24,30	6,14	0,00
hom085	0,60	0,00	0,00	100,00	14,53	0,00	0,21	0,00	0,00	0,00
hom086	0,33	0,33	0,00	100,00	8,34	0,87	0,29	4,07	3,25	0,00
hom087	0,58	0,00	0,00	100,00	0,53	2,44	0,35	24,26	0,75	0,00
hom088	0,67	0,00	0,00	100,00	14,08	0,60	0,14	2,83	0,00	0,00
hom089	0,49	0,00	0,00	100,00	12,94	0,51	0,17	2,40	0,00	0,00
hom090	0,28	0,00	0,00	100,00	0,00	0,63	0,13	15,75	0,72	0,00
hom091	1,37	0,00	0,00	100,00	0,00	0,00	0,32	0,00	21,58	0,00
hom092	3,54	0,00	0,00	100,00	6,14	0,00	1,05	207,72	32,35	0,00
hom093	1,26	0,00	0,00	100,00	4,34	0,00	0,19	11,57	1,50	0,00
hom094	1,48	0,00	0,00	100,00	0,00	0,00	0,30	15,61	14,81	0,00
hom095	22,74	0,00	1,12	100,00	8,23	0,00	937,14	21,26	16,34	25,26
hom096	1,29	0,00	0,00	100,00	19,77	1,09	0,21	0,00	2,84	0,00
hom097	0,88	0,42	0,00	100,00	18,87	0,70	0,18	0,00	1,45	0,00
hom098	0,84	0,00	0,00	100,00	12,81	0,00	0,10	0,00	0,55	0,00
hom099	0,38	0,27	0,00	100,00	15,56	0,65	0,91	0,00	0,97	0,00

Mérésazonosító	Fe	Ni	Br	Cu	Zn	As	Ag	Sn	Pb	Au
	„súlyarány"									
hom100	4,99	4,76	0,00	100,00	0,11	41,61	1,13	978,46	2,61	0,00
hom101	1,12	0,49	0,00	100,00	17,27	0,54	0,46	0,00	0,00	0,00
hom102	0,38	0,00	0,00	100,00	1,36	0,17	0,26	0,00	0,00	0,00
hom103	1,44	0,00	0,00	100,00	6,35	0,25	0,25	7,47	2,41	0,00
hom104	0,74	0,00	0,00	100,00	10,21	0,38	0,07	4,14	0,00	0,00
hom105	0,53	0,00	0,00	100,00	18,37	0,30	0,39	0,00	3,64	0,00
hom106	0,34	0,00	0,00	100,00	21,66	0,00	0,42	0,00	4,89	0,00
hom107	0,34	0,00	0,00	100,00	29,15	0,67	0,43	0,05	4,35	0,00
hom108	0,62	0,18	0,00	100,00	24,90	0,00	0,41	0,25	4,69	0,00
hom109	0,39	0,36	0,00	100,00	17,21	0,00	0,42	0,13	2,74	0,00
hom110	0,48	0,35	0,00	100,00	17,32	0,26	0,38	0,09	3,12	0,00
hom111	0,39	0,15	0,00	100,00	17,88	0,33	0,38	0,27	3,80	0,00
hom112	1,03	0,00	0,00	100,00	1,29	0,00	0,89	14,01	10,10	0,00
hom113	0,34	0,00	0,00	100,00	26,28	0,73	0,20	0,00	0,00	0,00
hom114	0,77	0,47	0,00	100,00	25,16	0,55	0,26	0,00	1,10	0,00
hom115	1,83	0,00	0,00	100,00	18,80	0,00	0,00	0,00	4,67	0,00
hom116	0,45	0,00	0,00	100,00	8,61	0,00	0,30	10,52	1,89	0,00

27. táblázat. Az alkotóelemek rézre vonatkoztatott „súlyarány" adatai

Az ötvözetek súlyszázalékos összetételi adatainak „korrigálására" képeztem egy ún. „súlyarány" adatsort is, feltételezve, hogy a korabeli ötvösök nem a most szokásos számítás szerint állították össze az olvasztás előtt az összetevőket, hanem feltételezhetően a fő alkotóelemhez, jelen esetben a rézhez viszonyíthatták az ötvözőfémek adagolását.[596] Ezt követően ezekkel az adatokkal is elvégeztem a klaszteranalízist *[274. kép]*.

A mindkét adatsorral elvégzett analízissel arra a következtetésre jutottam, hogy a rendelkezésre álló adatok alapján a temető leletei igen heterogén összetételűek, így általában csak viszonylag elég magas távolságértékű csoportosítások lehetségesek. 4-5 nagyobb csoport képezhető így, amelyek a leletek anyagainak fő jellemvonásait tükrözik *[273–274. kép]*. Ilyen a már említett általános anyagmeghatározás: bronz, vörösötvözet, sárgaréz. Mindhárom csoporton belül további három alcsoportot lehet megkülönböztetni. Az egyikben a cink mellett nagyobb mennyiségben van jelen az ón. Ilyenek a 72. sír vereteinek csüngői, valamint a fülesgombok nagy része (28. táblázat, I., IIIa klaszter). A másikban az ólom több, pl. a 6. sír karperece, a 72. és 183. sír néhány verete, a 90., 95., 18. és 174. sír leletei (28. táblázat, II-IB2a és IIA klaszter). A harmadikban az ón és az ólom megközelítőleg azonos arányban található. Ilyenek pl. a 72. sír vereteinek függesztő tagjai (28. táblázat, IIIBla klaszter).

Ezeken a nagyobb csoportokon belül azonban mégis lehet olyan kisebb klasztereket találni, amelyek érdemi információt szolgáltatnak a leletekről.

A legfontosabb következtetés talán, hogy a kéttagú veretek függesztői és csüngői általában némileg különböző összetételűek, de az azonos rendeltetésű darabok egymáshoz nagyon hasonló anyagból készültek (273. kép, 28. táblázat, IIIBla klaszter – 72. sír függesztő veretei, I. klaszter – 72. sír csüngői, illetve ugyanez látható a „súlyarányok" alapján: 274. kép, 29. táblázat, VB3 klaszter – függesztők, IIB klaszter – csüngők). Ez arra enged következtetni, hogy külön-külön öntötték a garnitúrához tartozó csüngős veretek függesztő vereteit és a csüngőket. Azaz az egyik fajta, azonos funkciójú (és mintázatú) tárgyakból (pl. függesztő tag) egyszerre készítették el a szükséges sorozatot, majd a másik funkciójú részből (pl. csüngő) öntötték ki a szükséges mennyiséget, majd ezekből szerelték össze a kész vereteket. Az azonban, hogy összetételük eltér a más sírokban található hasonló leletek összetételétől, arra mutat, hogy „megrendelésre", azaz viselőjük számára készülhettek.

Ugyanakkor arra is láthatunk példát, hogy a többtagú veretek páronként készültek azonos anyagból, mint

[596] A könnyebb áttekinthetőség kedvéért 100 egységnek vettem a rezet, s ehhez arányítottam a többi alkotót.

Mérés-azonosító	Leltári szám	Sír-szám	Megnevezés	Fe	Ni	Br	Cu	Zn	As	Ag	Sn	Pb	Au	Meg-jegyzés
				s%										
			I											
homok016	2001.81.9.	163	csőrgő	0	0	0	68,7	0,72	0	0,58	30	0	0	
homok035	2001.49.1.	72	gyűrű (tisztított felület)	0,26	0	0	58,3	3,48	0	0,15	31,7	6,07	0	
homok026	2001.49.8.	72	csüngős ingnyakdísz csüngője (tisztított hátoldal)	0,04	0	0	63,8	5,65	0,57	0,06	26,6	3,17	0	
homok053	2001.49.20.(2)	72	kéttagú csüngő ónozott csüngője (tisztított hátlap)	0,14	0,37	0	67,7	6,57	0,61	0,07	21,9	2,58	0	
homok064	2001.49.26.	72	kéttagú csüngő ónozott csüngője (tisztított hátlap)	0,07	0,12	0	67,3	7,24	0,45	0,09	21,2	3,49	0	
homok038	2001.49.9.	72	kéttagú csüngő csüngőtagja (hátoldal)	0,24	0,19	0	62,1	7	0,56	0,1	21	8,78	0	
homok049	2001.49.17.(2)	72	kéttagú csüngő ónozott csüngője (tisztított hátlap)	0,37	0,14	0	64,1	6,59	0,4	0,1	23,1	5,14	0	
homok065	2001.49.27.	72	kéttagú csüngő ónozott csüngője (tisztított hátlap)	0,05	0,33	0	64,4	6,78	0,5	0,05	23,1	4,71	0	
homok051	2001.49.19.(2)	72	kéttagú csüngő ónozott csüngője (tisztított hátlap)	0,16	0,31	0	65,3	6,72	0,69	0,05	22,5	4,27	0	
hom066	2001.49.30	72	kéttagú csüngő ónozott csüngője (tisztított hátlap)	0,11	0,06	0	63,57	5,91	0,7	0,07	23,1	6,48	0	
homok050	2001.49.18.(2)	72	kéttagú csüngő ónozott csüngője (tisztított hátlap)	0,14	0,05	0	65,6	7,01	0,26	0,11	20,5	6,23	0	
			IIA											
hom075	2001.58.1.	95	karika (nyitott)	0,06	0	0	64	11,5	0	0,18	3,46	20,2	0	
hom078	2001.62.1.	108	gyűrű (bordás) tisztított felület	1,32	0	0	63,9	4,33	0	0,59	14,2	15,5	0	
			IIB											
homok043	2001.49.14.	72	kéttagú csüngő függesztő tagja (előlap)	0,41	0,09	0	78,7	8,61	0,33	0,11	0	11,7	0	
hom072	2001.55.1.	90	karika (nyitott)	0,83	0	0	78	9,99	0	0,16	0	11	0	
hom073	2001.55.2.	90	karika	0,65	0	0	73,3	12,2	0	0,13	0	13,7	0	
hom074	2001.55.3.	90	karika	0,44	0,23	0	71,9	11,5	0	0,09	0	15,8	0	
hom091	2001.90.4.	174	gyűrű (fejes) tisztított	1,11	0	0	81,1	0	0	0,26	0	17,5	0	
			IIIA											
homok054	2001.49.21.	72	fülesgomb (nyaka)	0	0,13	0	72	1,54	0	0,1	20,3	6,28	0	
hom084	2001.86.1.	169	fülesgomb (tisztított karikája)	0,95	0	0	75,3	0,71	0	0,12	18,3	4,62	0	
hom087	2001.89.3.	173	fülesgomb	0,45	0	0	77,5	0,41	1,89	0,27	18,8	0,58	0	
homok059	2001.49.26.	72	kéttagú csüngő függesztő verete (hátlap)	0,32	0,31	0	75,2	10	0,32	0,11	9,76	3,88	0	
homok061	2001.49.30.	72	kéttagú csüngő függesztő verete (hátlap)	0,18	0,35	0	74,9	7,37	0,66	0,09	13,3	3,05	0	
hom082	2001.85.2.	168	gyűrű	0,58	0	0	79,6	1,69	0	1,02	11,2	5,84	0	
hom112	2001.96.7.	183	fülesgomb (tisztított karikája)	0,81	0	0	78,5	1,01	0	0,7	11	7,93	0	
hom094	2001.92.1.	179	fülesgomb (tisztított karikája)	1,12	0	0	75,6	0	0	0,23	11,8	11,2	0	
			IIIB1a											
homok014	2001.70.7.	139	csat (hátoldal)	0,29	0	0	81,7	9,54	0	0,27	5,09	3,14	0	
homok037	2001.49.9.	72	kéttagú csüngő függesztő tagja (tisztított hátoldal)	0,17	0,32	0	81,3	9,13	0,27	0,12	4,85	3,85	0	
homok032	2001.49.2.	72	gyűrű	0,15	0	0	80,9	7,49	0,31	0,16	6,91	4,1	0	

Mérés-azonosító	Leltári szám	Sír-szám	Megnevezés	Fe	Ni	Br	Cu	Zn	As	Ag	Sn	Pb	Au	Meg-jegyzés
				s%										
homok042	2001.49.13.	72	kéttagú csüngő függesztő tagja (tisztított hátoldal)	0,18	0,19	0	81,4	6,9	0,91	0,1	6,28	4	0	
homok047	2001.49.18.(1)	72	kéttagú csüngő függesztő verete (hátlap)	0,13	0,17	0	81,3	7,81	0,67	0,07	6,14	3,69	0	
homok027	2001.49.5.	72	csüngő (hátoldal)	0,09	0	0	79,4	7,85	0,85	0,14	7,37	4,24	0	
homok052	2001.49.20.(1)	72	kéttagú csüngő függesztő verete (hátlap)	0,06	0,27	0	79,2	7,7	0,86	0,07	7,85	3,95	0	
homok048	2001.49.19.(1)	72	kéttagú csüngő függesztő verete (hátlap)	0,21	0,26	0	79,5	7,24	0,64	0,1	8,41	3,59	0	
homok060	2001.49.27.	72	kéttagú csüngő függesztő verete (hátlap)	0	0,12	0	79,1	8,69	0,55	0,09	8,99	2,49	0	
homok063	(2001.49.)	72	fülbevaló karika	0,12	0	0	81	9,18	0,44	0,12	8,58	0,64	0	
hom116	2001.116.2.	290	gyürü (bordás)	0,37	0	0	82,1	7,07	0	0,25	8,64	1,55	0	
homok029	2001.49.28.	72	kéttagú csüngő függesztő tagja (elölap)	0,16	0	0	79,8	10,9	0,46	0,11	3,59	4,99	0	
homok055	2001.49.22.	72	pityke (hátoldal)	0,13	0,14	0	78,4	10,6	0,04	0,11	6,89	3,74	0	
homok058	2001.49.25.	72	pityke (hátoldal)	0,16	0	0	78,6	7,24	0	0,08	6,42	7,59	0	
homok024	2001.49.8.	72	csüngős ingnyakdísz függesztője	0,03	0	0	83,6	6,26	0,56	0,09	5,82	3,62	0	
homok041	2001.49.12.	72	pityke (hátoldal)	0,17	0,23	0	82,6	7,05	1	0,12	5,54	3,27	0	
homok046	2001.49.17.(1)	72	kéttagú csüngő függesztő verete (hátlap)	0,12	0,47	0	82,4	6,88	0,91	0,08	4,93	4,21	0	
homok039	2001.49.10.	72	pityke (hátoldal)	0,07	0,17	0	83,4	7,72	0,62	0,1	3	4,89	0	
homok040	2001.49.11.	72	pityke (hátoldal)	0,24	0,15	0	84,7	8,39	0,45	0,11	3,03	2,87	0	
hom086	2001.87.2.	170	pántgyürü (nyitott)	0,28	0,28	0	85	7,09	0,74	0,25	3,46	2,76	0	
					IIIBIb									
homok007	2001.35.2.	51	gyürü	0	0	0	88,6	10,6	0,82	0	0	0	0	
hom069	2001.31.1.	36	pödrött végü karika	0,98	0,15	0	88,8	9,99	0	0,05	0	0	0	
hom079	2001.62.2.	108	karika töredéke	0,81	0	0	88,3	10,7	0	0,17	0	0	0	
hom080	2001.65.1.	129	karika	0,76	0	0	89,8	8,82	0	0,13	0	0,47	0	
hom081	2001.85.1.	168	karperec (sodrott)	0,36	0	0	88,6	9,25	0	0,15	0	1,57	0	
homok062	2001.49.29.	72	pityke (hátoldal)	0,06	0,26	0	88,8	7,47	0,58	0,08	0	2,71	0	
homok030	2001.49.4.	72	karperec	0,14	0	0	85,1	10,9	0,31	0,11	2,57	0,83	0	
hom089	2001.90.2.	174	karika	0,42	0	0	85,8	11,1	0,44	0,15	2,06	0	0	
hom070	2001.40.2.	58	nyakperec	0,45	0	0	84,6	11,2	0,4	0,14	3,13	0	0	
hom088	2001.90.1.	174	karika	0,57	0	0	84,5	11,9	0,51	0,12	2,39	0	0	
hom104	2001.96.2.	183	karika	0,64	0	0	86,5	8,83	0,33	0,06	3,58	0	0	
hom085	2001.87.1.	170	karika (nyitott)	0,52	0	0	86,7	12,6	0	0,18	0	0	0	
hom098	2001.93.3.	180	karperec (nyitott, hegyesedő végü), tisztitott	0,73	0	0	87,4	11,2	0	0,09	0	0,48	0	
homok013	2001.15.1.	1	karperec (állatfejes)	0,07	0	0	82,5	12,7	0	0,36	1,69	2,64	0	
homok036	2001.49.7.	72	kéttagú csüngő csüngő tagja (hátoldal)	0	0	0	83,6	13,2	0	0,31	0	2,96	0	
hom105	2001.96.3.	183	rozetta (elölap)	0,43	0	0	81,1	14,9	0,24	0,32	0	2,95	0	

Mérés-azonosító	Leltári szám	Sír-szám	Megnevezés	Fe	Ni	Br	Cu	Zn	As	Ag	Sn	Pb	Au	Meg-jegyzés
				s%										
hom111	2001.96.6.	183	csüngős veret (csüngő) előlap	0,32	0.12	0	81.1	14,5	0,27	0,31	0,22	3,08	0	
hom109	2001.96.5.	183	csüngős veret (csüngő) előlap	0,32	0,3	0	82,5	14,2	0	0,35	0,11	2,26	0	
hom110	2001.96.6.	183	csüngős veret (rozetta) előlap	0,39	0,29	0	82	14,2	0,21	0.31	0,07	2.56	0	
hom076	2001.59.1.	97	karika ("S" végű)	0,63	0	0	84.1	14.5	0	0,14	0	0,49	0	
hom101	2001.95.3.	182	karika	0.93	0,41	0	83,4	14,4	0,45	0,38	0	0	0	
homok033	2001.49.6.	72	csüngő (hátoldal)	0,09	0	0	83,4	11,5	0,34	0,16	0	4,44	0	
homok056	2001.49.23.	72	pityke (hátoldal)	0.17	0.16	0	83,7	9.96	0,52	0,1	0	5,38	0	
homok044	2001.49.15.	72	pityke (hátoldal)	0,07	0	0	80,2	13.7	0.17	0.17	0	5,71	0	
hom083	2001.85.3.	168	karika (nyitott)	0,64	0	0	81,1	11,9	0	0,34	0	5,91	0	
IIIB2a														
homok012	2001.19.1.	6	karperec	0,1	0	0	73,2	19,8	0	0,13	0	6,75	0	
homok045	2001.49.16.	72	pityke (hátoldal)	0,25	0,03	0	76,4	16,9	0	0,16	0	6,39	0	
homok057	2001.49.24.	72	pityke (hátoldal)	0,33	0,08	0	74,3	17.5	0	0,15	0	7,71	0	
homok028	2001.49.28.	72	kéttagú csüngő csüngő tagja (tisztitott előlap)	0	0	0	75,2	19,2	0	0,37	0	5,27	0	
hom108	2001.96.5.	183	csüngős veret (rozetta) előlap	0,47	0.14	0	76,3	19	0	0,31	0,19	3,58	0	
hom107	2001.96.4.	183	csüngős veret (csüngő) előlap	0,25	0	0	74,1	21,6	0,5	0.32	0,04	3,22	0	
IIIB2b														
homok006	2001.45.1.	65	karperec	0	0	0	78,6	13.5	0	0,19	7,64	0	0	
homok008	2001.34.1.	42	karperec	0	0	0	78,7	13,3	0	0,16	7,81	0	0	
homok017	2001.110.6.	229	karperec	0	0	0	79,6	15	0,3	0,08	4,95	0	0	
homok023	2001.30.14.	35	fülesgomb	0,06	0	0	78,4	16,5	0,22	0.61	1,61	2,53	0	
hom106	2001.96.4.	183	csüngős veret (rozetta) előlap	0,27	0	0	78,5	17	0	0,33	0	3,84	0	
homok031	2001.49.3.	72	karperec	0,26	0	0	80,6	17,9	0,47	0,15	0	0,5	0	
hom067	2001.22.2.	19	nyakperec (mindkét végén kapcsos töredék)	0.61	0	0	81.5	17,4	0	0	0	0,41	0	
hom096	2001.93.1.	180	rozetta	1.03	0	0	79,9	15,8	0,87	0.17	0	2,27	0	
hom097	2001.93.2.	180	karika (zárt)	0,72	0,34	0	81,6	15,4	0,57	0,15	0	1,18	0	
hom068	2001.28.1.	32	gyürü	0,32	0,51	0	78,8	19,8	0,4	0.11	0	0	0	
hom114	2001.98.1.	194	karika	0,6	0,37	0	77,9	19,6	0,43	0,2	0	0.86	0	
IVA														
homok022	2001.30.10.	35	félgömb (felerősítő szegeccsel)	0	0	0	99,9	0	0	0.11	0	0	0	
hom102	2001.95.1.	182	pántgyürü(?) töredéke	0,37	0	0	97,9	1,33	0.17	0,25	0	0	0	
IVB														
homok003	2001.70.3.	139	lemezes szíjvég lemeze (előlap)	0	0	0	86,4	5,65	0	0,13	6,39	1,47	0	
hom103	2001.96.1.	183	karika	1,22	0	0	84,6	5,37	0,21	0,21	6,32	2,04	0	

Mérés-azonosító	Leltári szám	Sír-szám	Megnevezés	Fe	Ni	Br	Cu	Zn	As	Ag	Sn	Pb	Au	Meg-jegyzés
				s%										
hom093	2001.91.2.	176	karika (nyitott)	1,06	0	0	84,1	3,65	0	0,16	9,73	1,26	0	
hom090	2001.90.3.	174	karperec (nyitott, hegyesedő végű), tisztított	0,24	0	0	85,1	0	0,54	0,11	13,4	0,61	0	
homok004	2001.70.3.	139	lemezes szíjvég (tartó lemezke)	0	0	0	93,3	0	1,4	0,16	5,09	0	0	
homok021	2001.51.3.	75	fülesgomb (nyaka)	0	2,34	0	88,1	0	4,48	0,92	4,17	0	0	Sb!?

28. táblázat. Hasonlósági csoportok (klaszterek) a s %-os elemi összetételek alapján

Mérés-azonosító	Leltári szám	Sír-szám	Megnevezés	Fe	Ni	Br	Cu	Zn	As	Ag	Sn	Pb	Au
				„Súlyarány"									
				I									
homok016	2001.81.9.	163	csörgő	0,00	0,00	0,00	100,00	1,05	0,00	0,84	43,67	0,00	0,00
homok026	2001.49.8.	72	csüngős ingnyakdísz csüngője (tisztított hátoldal)	0,06	0,00	0,00	100,00	8,86	0,89	0,09	41,69	4,97	0,00
homok035	2001.49.1.	72	gyűrű (tisztitott felület)	0,45	0,00	0,00	100,00	5,97	0,00	0,26	54,37	10,41	0,00
				IIA									
homok054	2001.49.21.	72	fülesgomb (nyaka)	0,00	0,18	0,00	100,00	2,14	0,00	0,14	28,19	8,72	0,00
hom084	2001.86.1.	169	fülesgomb (tisztitott karikája)	1,26	0,00	0,00	100,00	0,94	0,00	0,16	24,30	6,14	0,00
hom087	2001.89.3.	173	fülesgomb	0,58	0,00	0,00	100,00	0,53	2,44	0,35	24,26	0,75	0,00
homok061	2001.49.30.	72	kéttagú csüngő függesztő verete (hátlap)	0,24	0,47	0,00	100,00	9,84	0,88	0,12	17,76	4,07	0,00
hom090	2001.90.3.	174	karperec (nyitott, hegyesedő végű), tisztitott	0,28	0,00	0,00	100,00	0.00	0,63	0,13	15,75	0,72	0,00
hom093	2001.91.2.	176	karika (nyitott)	1,26	0,00	0,00	100,00	4,34	0,00	0,19	11,57	1,50	0,00
hom082	2001.85.2.	168	gyűrű	0,73	0,00	0,00	100,00	2,12	0,00	1,28	14,07	7,34	0,00
hom112	2001.96.7.	183	fülesgomb (tisztitott karikája)	1,03	0,00	0,00	100,00	1,29	0,00	0,89	14,01	10,10	0,00
hom094	2001.92.1.	179	fülesgomb (tisztitott karikája)	1,48	0,00	0,00	100,00	0,00	0,00	0,30	15,61	14,81	0,00
				IIB									
homok038	2001.49.9.	72	kéttagú csüngő csüngő tagja (hátoldal)	0,39	0,31	0,00	100,00	11,27	0,90	0,16	33,82	14,14	0,00
homok049	2001.49.17.(2)	72	kéttagú csüngő ónozott csüngője (tisztitott hátlap)	0,58	0,22	0,00	100,00	10,28	0,62	0,16	36,04	8,02	0,00
homok065	2001.49.27.	72	kéttagú csüngő ónozott csüngője (tisztitott hátlap)	0,08	0,51	0,00	100,00	10,53	0,78	0,08	35,87	7,31	0,00
homok051	2001.49.19.(2)	72	kéttagú csüngő ónozott csüngője (tisztitott hátlap)	0,25	0,47	0,00	100,00	10,29	1,06	0.08	34,46	6,54	0,00
hom066	2001.49.30	72	kéttagú csüngő ónozott csüngője (tisztitott hátlap)	0,17	0,09	0,00	100,00	9,30	1,10	0,11	36,34	10,19	0,00
homok050	2001.49.18.(2)	72	kéttagú csüngő ónozott csüngője (tisztitott hátlap)	0,21	0,08	0,00	100,00	10,69	0,40	0,17	31,25	9,50	0,00
homok053	2001.49.20.(2)	72	kéttagú csüngő ónozott csüngője (tisztitott hátlap)	0,21	0,55	0,00	100,00	9,70	0,90	0,10	32,35	3,81	0,00
homok064	2001.49.26.	72	kéttagú csüngő ónozott csüngője (tisztitott hátlap)	0,10	0,18	0,00	100,00	10,76	0,67	0,13	31,50	5,19	0,00
hom078	2001.62.1.	108	gyűrű (bordás), tisztitott felület	2,07	0,00	0,00	100,00	6,78	0,00	0,92	22,22	24,26	0,00

Mérés-azonosító	Leltári szám	Sír-szám	Megnevezés	Fe	Ni	Br	Cu	Zn	As	Ag	Sn	Pb	Au
				„Súlyarány"									
				III									
hom073	2001.55.2.	90	karika	0,89	0,00	0,00	100,00	16,64	0,00	0,18	0,00	18,69	0,00
hom074	2001.55.3.	90	karika	0,61	0,32	0,00	100,00	15,99	0,00	0,13	0,00	21,97	0,00
hom072	2001.55.1.	90	karika (nyitott)	1,06	0,00	0,00	100,00	12,81	0,00	0,21	0,00	14,10	0,00
hom091	2001.90.4.	174	gyürü (fejes), tisztított	1,37	0,00	0,00	100,00	0,00	0,00	0,32	0,00	21,58	0,00
hom075	2001.58.1.	95	karika (nyitott)	0,09	0,00	0,00	100,00	17,97	0,00	0,28	5,41	31,56	0,00
				IVA									
homok023	2001.30.14.	35	fülesgomb	0,08	0,00	0,00	100,00	21,05	0,28	0,78	2,05	3,23	0,00
hom106	2001.96.4.	183	csüngős veret (rozetta) előlap	0,34	0,00	0,00	100,00	21,66	0,00	0,42	0,00	4,89	0,00
hom096	2001.93.1.	180	rozetta	1,29	0,00	0,00	100,00	19,77	1,09	0,21	0,00	2,84	0,00
hom097	2001.93.2.	180	karika (zárt)	0,88	0,42	0,00	100,00	18,87	0,70	0,18	0,00	1,45	0,00
hom105	2001.96.3.	183	rozetta (előlap)	0,53	0,00	0,00	100,00	18,37	0,30	0,39	0,00	3,64	0,00
hom111	2001.96.6.	183	csüngős veret (csüngő) előlap	0,39	0,15	0,00	100,00	17,88	0,33	0,38	0,27	3,80	0,00
hom109	2001.96.5.	183	csüngős veret (csüngő) előlap	0,39	0,36	0,00	100,00	17,21	0,00	0,42	0,13	2,74	0,00
hom110	2001.96.6.	183	csüngős veret (rozetta) előlap	0,48	0,35	0,00	100,00	17,32	0,26	0,38	0,09	3,12	0,00
homok031	2001.49.3.	72	karperec	0,32	0,00	0,00	100,00	22,21	0,58	0,19	0,00	0,62	0,00
hom067	2001.22.2.	19	nyakperec (mindkét végén kapcsos töredék)	0,75	0,00	0,00	100,00	21,35	0,00	0,00	0,00	0,50	0,00
hom068	2001.28.1.	32	gyürü	0,41	0,65	0,00	100,00	25,13	0,51	0,14	0,00	0,00	0,00
hom114	2001.98.1.	194	karika	0,77	0,47	0,00	100,00	25,16	0,55	0,26	0,00	1,10	0,00
				IVB									
homok012	2001.19.1.	6	karperec	0,14	0,00	0,00	100,00	27,05	0,00	0,18	0,00	9,22	0,00
homok045	2001.49.16.	72	pityke (hátoldal)	0,33	0,04	0,00	100,00	22,12	0,00	0,21	0,00	8,36	0,00
homok057	2001.49.24.	72	pityke (hátoldal)	0,44	0,11	0,00	100,00	23,55	0,00	0,20	0,00	10,38	0,00
homok028	2001.49.28.	72	kéttagú csüngő csüngőtagja (tisztított előlap)	0,00	0,00	0,00	100,00	25,53	0,00	0,49	0,00	7,01	0,00
hom107	2001.96.4.	183	csüngős veret (csüngő) előlap	0,34	0,00	0,00	100,00	29,15	0,67	0,43	0,05	4,35	0,00
hom108	2001.96.5.	183	csüngős veret (rozetta) előlap	0,62	0,18	0,00	100,00	24,90	0,00	0,41	0,25	4,69	0,00
				VA									
homok004	2001.70.3.	139	lemezes szíjvég (tartó lemezke)	0,00	0,00	0,00	100,00	0,00	1,50	0,17	5,46	0,00	0,00
homok021	2001.51.3.	75	fülesgomb (nyaka)	0,00	2,66	0,00	100,00	0,00	5,09	1,04	4,73	0,00	0,00
homok022	2001.30.10.	35	félgömb (felerősítő szegeccsel)	0,00	0,00	0,00	100,00	0,00	0,00	0,11	0,00	0,00	0,00
hom102	2001.95.1.	182	pántgyűrű(?) töredéke	0,38	0,00	0,00	100,00	1,36	0,17	0,26	0,00	0,00	0,00
				VB1a									
homok013	2001.15.1.	1	karperec (állatfejes)	0,08	0,00	0,00	100,00	15,39	0,00	0,44	2,05	3,20	0,00

Mérés-azonosító	Leltári szám	Sír-szám	Megnevezés	Fe	Ni	Br	Cu	Zn	As	Ag	Sn	Pb	Au
				„Súlyarány"									
homok036	2001.49.7.	72	kéttagú csüngő csüngő tagja (hátoldal)	0,00	0,00	0,00	100,00	15,79	0,00	0,37	0,00	3,54	0,00
hom076	2001.59.1.	97	karika ("S" végű)	0,75	0,00	0,00	100,00	17,24	0,00	0,17	0,00	0,58	0,00
hom101	2001.95.3.	182	karika	1,12	0,49	0,00	100,00	17,27	0,54	0,46	0,00	0,00	0,00
hom085	2001.87.1.	170	karika (nyitott)	0,60	0,00	0,00	100,00	14,53	0,00	0,21	0,00	0,00	0,00
homok033	2001.49.6.	72	csüngő (hátoldal)	0,11	0,00	0,00	100,00	13,79	0,41	0,19	0,00	5,32	0,00
homok056	2001.49.23.	72	pityke (hátoldal)	0,20	0,19	0,00	100,00	11,90	0,62	0,12	0,00	6,43	0,00
homok044	2001.49.15.	72	pityke (hátoldal)	0,09	0,00	0,00	100,00	17,08	0,21	0,21	0,00	7,12	0,00
hom083	2001.85.3.	168	karika (nyitott)	0,79	0,00	0,00	100,00	14,67	0,00	0,42	0,00	7,29	0,00
				VB1b									
homok007	2001.35.2.	51	gyűrű	0,00	0,00	0,00	100,00	11,96	0,93	0,00	0,00	0,00	0,00
hom079	2001.62.2.	108	karika töredéke	0,92	0,00	0,00	100,00	12,12	0,00	0,19	0,00	0,00	0,00
hom098	2001.93.3.	180	karperec (nyitott, hegyesedő végű) tisztitott	0,84	0,00	0,00	100,00	12,81	0,00	0,10	0,00	0,55	0,00
hom069	2001.31.1.	36	pödrött végű karika	1,10	0,17	0,00	100,00	11,25	0,00	0,06	0,00	0,00	0,00
hom080	2001.65.1.	129	karika	0,85	0,00	0,00	100,00	9,82	0,00	0,14	0,00	0,52	0,00
hom081	2001.85.1.	168	karperec (sodrott)	0,41	0,00	0,00	100,00	10,44	0,00	0,17	0,00	1,77	0,00
homok030	2001.49.4.	72	karperec	0,16	0,00	0,00	100,00	12,81	0,36	0,13	3,02	0,98	0,00
hom089	2001.90.2.	174	karika	0,49	0,00	0,00	100,00	12,94	0,51	0,17	2,40	0,00	0,00
hom070	2001.40.2.	58	nyakperec	0,53	0,00	0,00	100,00	13,24	0,47	0,17	3,70	0,00	0,00
hom088	2001.90.1.	174	karika	0,67	0,00	0,00	100,00	14,08	0,60	0,14	2,83	0,00	0,00
hom104	2001.96.2.	183	karika	0,74	0,00	0,00	100,00	10,21	0,38	0,07	4,14	0,00	0,00
homok039	2001.49.10.	72	pityke (hátoldal)	0,08	0,20	0,00	100,00	9,26	0,74	0,12	3,60	5,86	0,00
homok040	2001.49.11.	72	pityke (hátoldal)	0,28	0,18	0,00	100,00	9,91	0,53	0,13	3,58	3,39	0,00
hom086	2001.87.2.	170	pántgyűrű (nyitott)	0,33	0,33	0,00	100,00	8,34	0,87	0,29	4,07	3,25	0,00
homok062	2001.49.29.	72	pityke (hátoldal)	0,07	0,29	0,00	100,00	8,41	0,65	0,09	0,00	3,05	0,00
				VB2									
homok006	2001.45.1.	65	karperec	0,00	0,00	0,00	100,00	17,18	0,00	0,24	9,72	0,00	0,00
homok008	2001.34.1.	42	karperec	0,00	0,00	0,00	100,00	16,90	0,00	0,20	9,92	0,00	0,00
homok017	2001.110.6.	229	karperec	0,00	0,00	0,00	100,00	18,84	0,38	0,10	6,22	0,00	0,00
				VB3									
homok003	2001.70.3.	139	lemezes szijvég lemcze (előlap)	0,00	0,00	0,00	100,00	6,54	0,00	0,15	7,40	1,70	0,00
hom103	2001.96.1.	183	karika	1,44	0,00	0,00	100,00	6,35	0,25	0,25	7,47	2,41	0,00
homok024	2001.49.8.	72	csüngős ingnyakdísz függesztője	0,04	0,00	0,00	100,00	7,49	0,67	0,11	6,96	4,33	0,00
homok041	2001.49.12.	72	pityke (hátoldal)	0,21	0,28	0,00	100,00	8,54	1,21	0,15	6,71	3,96	0,00
homok046	2001.49.17.(1)	72	kéttagú csüngő függesztő verete (hátlap)	0,15	0,57	0,00	100,00	8,35	1,10	0,10	5,98	5,11	0,00

Mérés-azonosító	Leltári szám	Sír-szám	Megnevezés	Fe	Ni	Br	Cu	Zn	As	Ag	Sn	Pb	Au
				„Súlyarány"									
homok032	2001.49.2.	72	gyűrű	0,19	0,00	0,00	100,00	9,26	0,38	0,20	8,54	5,07	0,00
homok042	2001.49.13.	72	kéttagú csüngő függesztő tagja (tisztított hátoldal)	0.22	0.23	0,00	100,00	8,48	1,12	0,12	7,71	4,91	0,00
homok047	2001.49.18.(1)	72	kéttagú csüngő függesztő verete (hátlap)	0,16	0,21	0.00	100,00	9,61	0,82	0,09	7,55	4,54	0,00
homok014	2001.70.7.	139	csat (hátoldal)	0,35	0,00	0.00	100,00	11,68	0,00	0,33	6,23	3,84	0.00
homok037	2001.49.9.	72	kéttagú csüngő függesztő tagja (tisztított hátoldal)	0.21	0,39	0,00	100,00	11,23	0,33	0,15	5,97	4,74	0,00
homok029	2001.49.28.	72	kéttagú csüngő függesztő tagja (előlap)	0,20	0,00	0,00	100,00	13,66	0,58	0,14	4,50	6,25	0,00
homok058	2001.49.25.	72	pityke (hátoldal)	0,20	0,00	0.00	100,00	9,21	0,00	0,10	8,17	9,66	0,00
homok027	2001.49.5.	72	csüngő (hátoldal)	0.11	0,00	0,00	100,00	9,89	1,07	0,18	9,28	5,34	0,00
homok052	2001.49.20.(1)	72	kéttagú csüngő függesztő verete (hátlap)	0,08	0,34	0,00	100,00	9,72	1,09	0,09	9,91	4,99	0,00
homok048	2001.49.19.(1)	72	kéttagú csüngő függesztő verete (hátlap)	0,26	0,33	0,00	100,00	9.11	0,81	0.13	10,58	4,52	0,00
homok060	2001.49.27.	72	kéttagú csüngő függesztő verete (hátlap)	0.00	0,15	0,00	100.00	10,99	0,70	0,11	11,37	3,15	0,00
homok063	(2001.49.)	72	fülbevaló karika	0,15	0,00	0,00	100.00	11,33	0,54	0,15	10,59	0,79	0,00
hom116	2001.116.2.	290	gyűrű (bordás)	0,45	0,00	0,00	100,00	8,61	0,00	0,30	10,52	1,89	0,00
homok055	2001.49.22.	72	pityke (hátoldal)	0,17	0,18	0,00	100,00	13,52	0,05	0,14	8,79	4,77	0,00
homok059	2001.49.26.	72	kéttagú csüngő függesztő verete (hátlap)	0,43	0,41	0,00	100,00	13,30	0,43	0,15	12,98	5,16	0,00

29. táblázat. Hasonlósági csoportok (klaszterek) az alkotóelemek rézre vonatkoztatott „súlyarány" adatai alapján

például a 183. sír csüngős veretei (274. kép, 29. táblázat IVA, IVB klaszter).

Több esetben tapasztalható azonban az is, hogy néhol az egy sírban talált, egy „ékszergarnitúrához" tartozó tárgyak nagyon hasonló összetételűek (pl. a 90. sír karikái). Ez is arra enged következtetni, hogy ezek nem a „piacon összeválogatható", nagyobb készletből származó darabok, hanem személyesen a viselőjük számára készülhettek. Talán ez is magyarázatot adhat a temetőben talált leletek anyagában mutatkozó nagy variabilitásra.

Egy műhelyt és azonos technológiát feltételez az, hogy a különböző sírokban talált azonos funkciójú tárgyak, pl. a karperecek (273. kép, 29. táblázat, IIIB1b, IIIB2b klaszter), a fülesgombok (273. kép, 28. táblázat, IIIA klaszter) jelentős része igen hasonló anyagból készült. Ez azonban azt is valószínűsítheti, hogy az azonos funkciójú tárgyak – a fentiekkel ellentétben – nagyobb szériában is készülhettek.

A különböző funkciójú tárgyak közül nagyon hasonlít a 72. sír függesztő vereteinek anyagához a 139. sír csatja, és a 170., valamint a 290. sírban talált gyűrűk. Különböző sírokban talált azonos funkciójú, közel azonos anyagú tárgyak még a 65., 42. sír karperecei, illetve a 183., 179. sír fülesgombjai. Ezek a hasonlóságok a műhelyazonosságon kívül az egy időben, azonos alapanyagból történt készítésre mutatnak.

Elkészítettem a különböző fő ötvözetalkotók (Cu, Zn, Sn, Pb) gyakorisági értékeit mutató hisztogramokat is. Ezek alapján sem lehet éles csoportokat elkülöníteni. Nagyjából egységes képet mutatnak a temető leletei; a gyakorisági diagramok alapjában véve egycsúcsú, ellaposodó görbék.

A réz, mint fő alkotóelem, 55% fölötti értéket mutat, az esetek több mint 60%-ában a 75-85%-os tartományba esik, néhány esetben (kb. 12%-ban) a 60-70% közöttibe *[275. kép]*.

Az ólomtartalom legnagyobb gyakorisággal 1-5% között van *[276. kép]*, az ón 2-8% között fordul elő a leggyakrabban; de néhány esetben 20-25% közötti értéket mutat *[277. kép]*.

Jelentős szórást állapíthatunk meg a cink esetében, ahol 6-8% között találjuk a diagram csúcsát, azonban ettől az értéktől egészen 20% körüli értékig elnyújtott területet találunk, és gyakorlatilag minden rézötvözet alapú tárgyban találunk cinket is. Az esetek csupán 6%-a (6 tárgy!) az, amelyik nem tartalmaz cinket *[278. kép]*.

10.8.4. Összefoglalás

A székesi 10–11. századi temető színesfém leleteinek összetétel-vizsgálata során megállapítottuk, hogy a leletek zöme cink-, ón-, ólomtartalmú rézötvözet, vagyis úgynevezett tombak vagy „vörösötvözet". Az ékszerek nagy része sárgarézből készült, valószínűleg azzal a szándékkal, hogy színükkel az aranyhoz hasonlóvá tegyék őket. Hasonló célzattal, ezüstös hatást keltve alkalmazták a tárgyak ónnal történő bevonását is. Több esetben valószínűsíteni lehetett, hogy az egy sírban előkerült tárgyak azonos műhelyben, egy időben, „személyre szabottan" készülhettek.

Néhány sír esetében található néhány olyan lelet is, amik nagyon hasonló összetételt mutatnak, ezekről feltételezhető akár a különböző tárgyak egy időben történt készítése is. Amennyiben ezt a régészeti elemzés is megengedi, akkor ezeket a leleteket tartalmazó sírokat is közel egy időnek lehet tekinteni. Természetesen az ékszerek viselési ideje igen tág időhatárokat enged meg, tehát nem biztos, hogy a tárgyak azonos készítési időpontja automatikusan egyidejű sírba kerülésüket is jelenti!

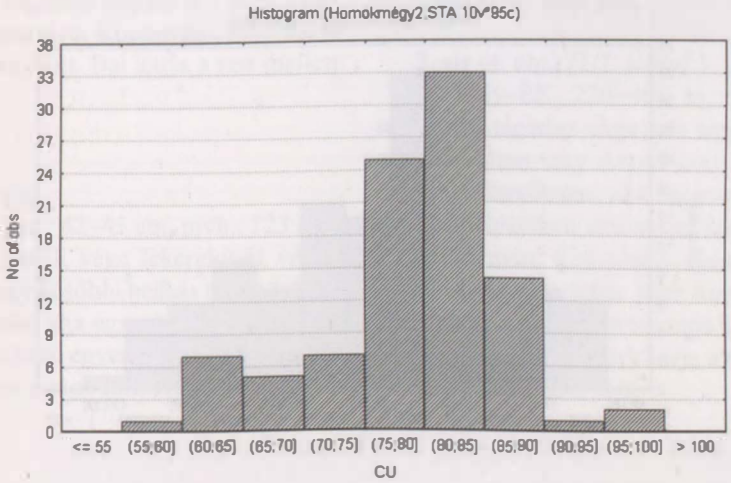

275. kép. A réztartalom gyakorisági diagramja (az ezüst, a bevonatos és a korrodált tárgyak adatainak kihagyásával)

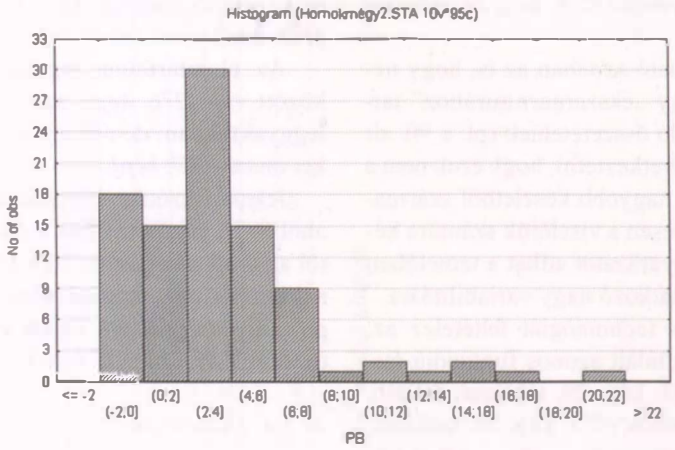

276. kép. Az ólomtartalom gyakorisági diagramja (az ezüst, a bevonatos és a korrodált tárgyak adatainak kihagyásával)

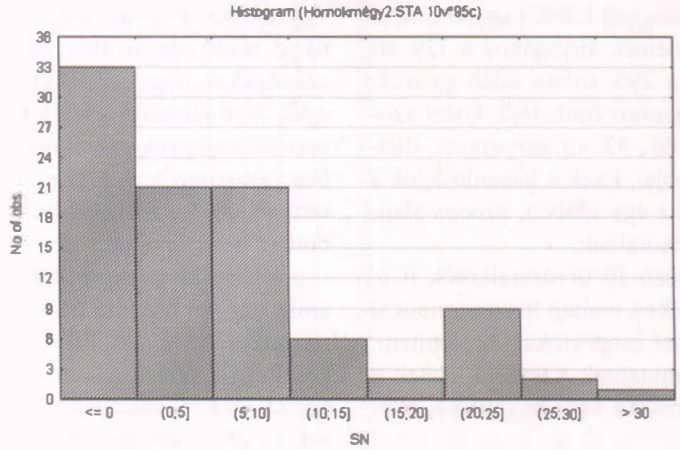

277. kép. Az óntartalom gyakorisági diagramja (az ezüst, a bevonatos és a korrodált tárgyak adatainak kihagyásával)

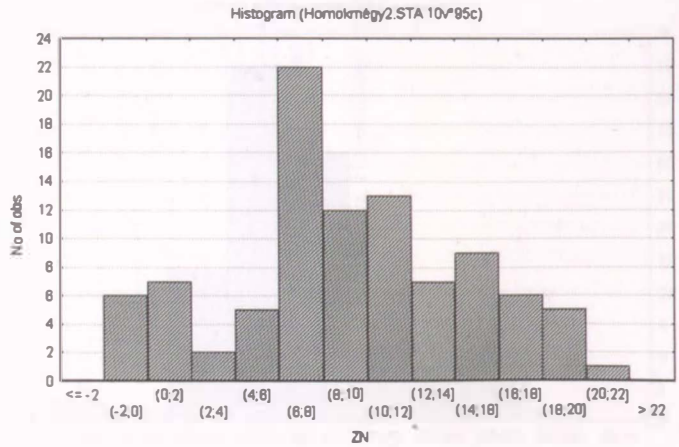

278. kép. A cinktartalom gyakorisági diagramja (az ezüst, a bevonatos és a korrodált tárgyak adatainak kihagyásával)

11. KALOCSA-BELVÁROSI ISKOLA – *Varga Sándor*

11.1. LELETKÖRÜLMÉNYEK

A 2000-es évek elején Kalocsa város önkormányzata a Szent István utca 12–14., a Hunyadi János utca 13–17., valamint a Batthyány József utca által határolt U alakú épület teljes körű felújítását kezdeményezte. A felújítás keretében a Belvárosi Iskola udvarára, a Szent István és a Hunyadi János utcával párhuzamosan futó két épületszárny közé tornaterem építését tervezte *[279. kép]*. Az iskolának helyet adó, 1880-ban elkészült eklektikus saroképület (a Kisszeminárium) helyén korábban az 1711-ben épült belvárosi plébániatemplom és a mellette levő plébánia állt. A 18. század elején létesített templom ugyanakkor az 1602-ben elpusztult középkori plébániatemplom alapjaira épült. A területen található templom, valamint templom körüli temető jelenléte miatt a KÖH Szegedi Regionális Irodája a kivitelezés előtt régészeti próbafeltárást rendelt el. Erre 2003. június 26. és július 4. között került sor, Nagy Dániel Sándor vezetésével.[597] A tervezett tornaterem hossztengelyében egy 10 méter hosszú és 170 cm széles kutatóárkot nyitottak, amelynek felső, mintegy 50 cm vastag részét géppel, majd az alatta található rétegeket kézi erővel távolították el. A kutatóárok mélyítését követően, az újkori humuszréteget/töltésföldet átvágva, az altalaj közelében régészeti korú objektumok, köztük csontvázas sírok kerültek elő. A próbafeltárás még zajlott, amikor a kivitelező hozzákezdett az épülő tornaterem tartóoszlopainak kiásásához, betonozásához. Miután időközben bizonyossá vált, hogy a területen régészeti korú lelőhely van, azonnal abbahagyták a munkát. Ezt követően írásos megállapodás született, hogy a leendő tornacsarnok délkeleti részében, mintegy 12×15 méteres területen megelőző régészeti feltárást kell végezni, illetve a kivitelezés során a földmunkáknál régészeti felügyeletet kell adni.

A megelőző feltárás és a régészeti felügyelet 2003. július 7. és augusztus 13. között zajlott, aminek során a tervezett tornaterem alapterületének kb. fele, mintegy 190 m^2-i terület került feltárásra.[598] A megnyitott felületen összesen 36 objektum látott napvilágot. A négy korszakhoz (kelta, kora és késő Árpád-kor, késő középkor, kora újkor) köthető jelenségek közül 22 tartozott a kora Árpád-kori soros temetőhöz, valamint egy további sírmaradvány, amelyet egy Árpád-kori gödör pusztított el.

11.2. SÍRLEÍRÁSOK[599]

1. sír (2. obj.) *[111. tábla]*

T.: DNy–ÉK, 237–57°, mvh.: 58–60 cm. A sír foltja nem volt megfigyelhető a laza szerkezetű, sötétszürke színű humuszban. A sárga altalajon nyugvó, háton fekvő, nyújtott testhelyzetű, fogazata alapján 4-5 éves gyermek csontváza rossz megtartású. Koponyája, jobb karja és bal medencelapátja hiányzott. Bal karja a test mellett nyújtva feküdt.

Melléklete: nem volt.

2. sír (3. obj.) *[111. tábla]*

T.: DNy–ÉK, 239–59°, sz.: 42–45 cm, mvh.: 123 cm. Keskeny sírgödrének fej felőli vége lekerekített végű, keleti, északkeleti részét egy későbbi beásás tette tönkre. Oldalfala meredeken rézsűs, alja egyenes. A sírban közepes megtartású, *adultus* korú egyén háton fekvő, nyújtott testhelyzetű csontváza nyugodott. Koponyája kissé hátrabillent, állkapcsa leesett. Jobb karja a test mellett nyújtva helyezkedett el, a bal karja részben hiányos (az alkarcsontok nagyobb része hiányzott). A jobb combcsont kivételével lábcsontjai hiányoztak.

Melléklete: nem volt.

3. sír (4. obj.) *[111. tábla]*

T.: DNy–ÉK, 220–40°, sz.: 58–60 cm. A lekerekített sarkú téglalap alaprajzú sírgödör délnyugati részét a 7. objektum (egy Árpád-kori ház) vágta. A sírgödör oldalfala függőleges, alja egyenes. A háton fekvő, nyújtott testhelyzetben eltemetett felnőtt férfi (?) csontváza erősen hiányos. Koponyája, egész felsőteste, a kézcsontok kivételével a teljes jobb karja, a bal felkarcsontja, medencéje és jobb combcsontja hiányzott. A megmaradt csontok alapján mindkét karja a test mellett nyugodott.

Melléklete: nem volt.

[597] Ezúton is szeretném megköszönni Nagy Dániel Sándornak, hogy hozzájárult a lelőhely feldolgozásához és a leletek közléséhez.

[598] Az ásatás rövid ismertetése: Nagy 2004, 236.

[599] A lelőhelyről előkerült temetkezéseket a telepjelenségektől elválasztva folytatólagosan újraszámoztam. Az eredeti – a dokumentációban is szereplő – objektumszámot zárójelben tüntetem fel.

279. kép. Kalocsa-Belvárosi iskola (1:10 000)

4. sír (5. obj.) *[111. tábla]*

T.: NyDNy–KÉK, 250–70°, h.: 152–170 cm, sz.: 55–62 cm, m.: 15–20 cm, vh.: 132–138 cm. A megtisztított felületen szabálytalan alaprajzú foltként jelentkezett a sír, amelynek keleti végét az 1. objektumra ásták rá. Oldalfalai függőlegesek, alja egyenes, a déli irányban enyhén lejtett. A háton fekvő, nyújtott testhelyzetű felnőtt nő csontváza nem a sárga altalajon feküdt, a csontok és az altalaj között mintegy 10 cm vastagságú, sárga agyaggal keveredett humuszréteg volt megfigyelhető. Koponyája enyhén a bal oldalra billent, karjai könyökben enyhén meghajlítva feküdtek, míg az alkarok egymást keresztezve a hasüregen, addig a kézfejek a medencén nyugodtak.

Melléklete: nem volt.

5. sír (6. obj.) *[111. tábla]*

T.: DNy–ÉK, 219–39°. Az egyszerű aknasír délnyugati részét a 7. objektum (egy Árpád-kori ház) vágta. A sírgödör oldalfala a megmaradt részén függőleges,

az alja egyenes. Az erősen bolygatott sírban eredeti helyzetben mindössze a jobb combcsont egy része, a két lábszárcsont, valamint a lábfejek csontjai maradtak meg. A felnőtt egyén többi vázcsontja hiányzott.

Melléklete: nem volt.

6. sír (8. obj.) *[111. tábla]*

T.: Ny–K, 264–84°, h.: 180–185 cm, sz.: 42–45 cm, m.: 30–38 cm, vh.: 160–162 cm. A lekerekített sarkú téglalap alaprajzú, keskeny sírgödör oldalfalai függőlegesek, északi oldala meredeken rézsűs, alja egyenes. A temetkezés középső részét a 7. objektum (egy Árpád-kori ház) bolygatta. A sírban nyugvó, háton fekvő, nyújtott testhelyzetű felnőtt férfi jobb karja a test mellett nyugodott. Bal alkarja könyökben kissé meghajlítva. Medencéje, kézfejei, valamint mindkét combcsontja hiányzott.

Melléklete: nem volt.

7. sír (10. obj.) *[111. tábla]*

T.: DNy–ÉK, 239–59°, h.: 220 cm, sz.: 48–64, vh.: 153 cm. Hosszú, fej felőli részén lekerekített végű, északkeleti részén lekerekített sarkú téglalap alaprajzú sírgödör. Oldalfala az északkeleti végén rézsűs, a többi oldalon függőleges, alja egyenes, az északkeleti irányban enyhén lejtett. A sírban viszonylag jó megtartású, háton fekvő, nyújtott testhelyzetű felnőtt férfi csontváza nyugodott. Feltámasztott koponyája az 1. kutatóárok ásásakor kissé megsérült. Bordacsontjai enyhén bolygatottak, bal alkarcsontja hiányzott. Mindkét karja a test mellett nyújtva helyezkedett el.

Melléklete: nem volt. Betöltéséből kerámiatöredékek és állatcsontok kerültek elő.

8. sír (11. obj.) *[112. tábla]*

T.: DNy–ÉK, 222–42°, h.: 174 cm, sz.: 58–65 cm, m.: 113 cm, vh.: 130 cm. Sírgödre lekerekített sarkú téglalap alaprajzú, egyszerű aknasír. A közepes/jó megtartású, fogazata alapján 15 év körüli leány (?) csontváza nyújtott testhelyzetben, háton feküdt, közvetlenül a 12. sír mellett. Koponyája a föld súlya alatt összeroppant. Mindkét karja a test mellett nyújtva feküdt.

Melléklete: nem volt. Betöltéséből kelta és Árpád-kori edénytöredékek láttak napvilágot.

9. sír (12. obj.) *[112. tábla]*

T.: DDNy–ÉÉK, 199–19°, h.: 170–173 cm, sz.: 48–50 cm, m.: 123 cm, vh.: 147 cm. Az előbbi temetkezés szomszédságában helyezkedett el a lekerekített sarkú téglalap alakú sírgödör, amelyben egy nyújtott testhelyzetben eltemetett felnőtt férfi csontváza nyugodott. Enyhén a jobb oldalra forduló koponyája a pilléralap ásásakor kissé megsérült. Jobb karja a test mellett nyújtva, bal alkarja kimozdult eredeti helyzetéből, de valószínűleg be volt hajlítva. Mindkét medencelapátja és keresztcsontja is hiányzott.

Mellékletei:

1–2. A koponya felszedését követően került elő két kerek keresztmetszetű, ónozott bronzból készített, végén elkalapált *S-végű karika*. Átm.: 2,2 és 2,4 cm, hv.: 0,2 cm, elkalapált végének sz.: 0,5–0,6 cm, s.: 2,47 és 2,94 g (VKM ltsz. 2009.8.1–2.) *[112. tábla 9/1–2]*.

10. sír (14. obj.) *[112. tábla]*

T.: DNy–ÉK, 214–34°, h.: 120–128 cm, sz.: 50–52 cm, vh.: 80 cm. A lekerekített sarkú téglalap alaprajzú sírgödör keleti sarka kissé kiszélesedett. Oldalai függőlegesek, északkeleti része meredeken rézsűs, alja egyenes. A sírgödör kibontását követően a temetkezés északi sarkában egy újabb sír foltja (13. sír) jelentkezett. Az egyszerű aknasírban háton fekvő, nyújtott testhelyzetű, közepes/jó megtartású *infans* I. korú (5 év körüli) gyermek csontváza feküdt. Arckoponyája sérült, a feje kissé a jobb oldal felé billent. Jobb karja hiányzott, bal karja a test mellett nyújtva feküdt.

Melléklete: nem volt.

11. sír (15. obj.) *[112. tábla]*

T.: DNy–ÉK, 224–44°, h.: 105–106 cm, sz.: 45–52. A lekerekített sarkú téglalap alaprajzú sírgödör oldalfalai függőlegesek, alja a két végénél sekélyebb, kissé a közepe felé mélyült. A sírban nyugvó 5 év körüli gyermek koponyája töredékes, sérült. Mellkasának csontjai kissé bolygatottak, jobb karja hiányzott, bal karja a test mellett nyújtva feküdt.

Melléklete: nem volt.

12. sír (16. obj.) *[112. tábla]*

T.: DNy–ÉK, 235–55°, mvh.: 64–65 cm. Sírgödre nem volt megfigyelhető. A sírban háton fekvő, nyújtott testhelyzetben eltemetett, fogazata alapján 3-4 éves kisgyermek csontváza nyugodott. Koponyája a föld nyomásától kissé összenyomódott, enyhén a bal oldalra fordult. Karjai szorosan a test mellett nyújtva helyezkedtek el. Bal lábszára hiányzott.

Melléklete: nem volt.

13. sír (18. obj.) *[113. tábla]*

T.: DNy–ÉK, 232–52°, h.: 167 cm, sz.: 39–48 cm, vh.: 143 cm. A keskeny, lekerekített sarkú téglalap alaprajzú sírgödör oldalfalai függőlegesek, egyenes alja a sír közepe felé enyhén lejtett. A sírfolt a 10. sír bontását követően annak aljában, az északi saroknál már mutatkozott. A sírban háton fekvő, nyújtott testhelyzetben eltemetett, 18-20 év körüli nő jó megtartású csontváza nyugodott. Koponyája bal oldalára fordult, bal karja a test mellett nyújtva, jobb karja könyökben enyhén meghajlítva, kézfeje a jobb medencelapáton feküdt.

Mellékletei:

1–2. A koponya mindkét oldalán egy-egy kerek keresztmetszetű, réz alapú ötvözetből készített *S-végű karika.* Átm.: 2,1 cm (VKM ltsz. 2009.11.1–2.) *[113. tábla 13/1].*

3. Bal kezének egyik ujján nyitott, végein elhegyesedő, ovális keresztmetszetű, réz alapú ötvözetből készített *huzalgyűrű.* Átm.: 2,2 cm (VKM ltsz. 2009.11.3.) *[113. tábla 13/2].*

14. sír (20. obj.) *[113. tábla]*

T.: NyDNy–KÉK, 250–70°. A sekély sírt a sötétszürke humuszba ásták bele, sírfoltja nem volt megfigyelhető. A rossz megtartású, háton fekvő, *infans* I. korú (a fogazat alapján 5 év körüli) gyermekcsontváz jobb oldalára fordult koponyáját a munkások a találáskor megsértették. Jobb karja szorosan a test mellett nyújtva feküdt, bal alkarja, kézfejei, valamint lábcsontjai hiányoztak.

Melléklete: nem volt.

15. sír (21. obj.) *[113. tábla]*

T.: NyDNy–KÉK, 240–60°, h.: 168–170 cm, sz.: 30–42 cm, vh.: 141–143 cm. Keskeny, lekerekített sarkú téglalap alaprajzú sírgödre a láb felőli végén összeszűkült. Oldalfalai meredeken rézsűsek, alja egyenes, a lábak felé enyhén lejtett. A közepes megtartású, háton fekvő, nyújtott testhelyzetű *maturus* korú nő csontváza szoros testhelyzetben feküdt a szűk sírgödörben. Koponyája a találáskor megsérült, vállai felhúzottak, karjai szorosan a test mellett nyújtva feküdtek. Jobb alkarcsontját és kézcsontjait állatjárás bolygatta. Medencéje töredezett, hiányos.

Mellékletei:

1. A jobb váll és az alsó állkapocs közötti részen szögletes (rombusz) keresztmetszetű sárgaréz huzalból készített, végén elkalapált, *S-végű karika.* Erősen sérült, kopott felületén barna mázszerű bevonat nyomai (ón-ólom bevonat?). Átm.: 2,2–2,3 cm, hv.: 0,15 cm, elkalapált végének sz.: 0,3 cm, s.: 0,88 g (VKM ltsz. 2009.13.1.) *[113. tábla 15/1].*
2. A sír betöltéséből, másodlagos helyzetből került elő egy kerek keresztmetszetű, sárgaréz alapanyagú huzalból készített, kissé deformálódott, egyik végén sérült (törött) *karika.* Átm.: 1,1–1,3 cm, hv.: 0,15 cm, s.: 0,42 g (VKM ltsz. 2009.13.2.) *[113. tábla 15/2].*

16. sír (22. obj.) *[113. tábla]*

T.: DNy–ÉK, 222–42°, h.: 175–177 cm, sz.: 55–60 cm, vh.: 139–142 cm. Sírgödre lekerekített sarkú téglalap alaprajzú. Oldalfala függőleges, kisebb szakaszokon meredeken rézsűs, egyenes alja a lábak felé enyhén lejtett. A sírban háton fekvő, nyújtott testhelyzetű felnőtt *(maturus?)* férfi csontváza nyugodott. Koponyája a megtaláláskor kissé megsérült, eredetileg kissé a bal oldalra fordult. Gerincoszlopa „S" alakú, medencéje a sír tengelyétől kb. 10°-al elfordult. Jobb karja a test mellett nyújtva, középső része hiányzott, kézfeje a combnyakon, a bal karja könyökben enyhén meghajlítva, kézfeje részben a bal combcsont forgóján, illetve annak belső oldalán helyezkedett el.

Mellékletei:

1–2. A koponya alatt két darab kerek keresztmetszetű, vékony, réz alapú ötvözetű (sárgaréz?) huzalból készített, végén elkalapált, *S-végű karika.* Az egyik sérült, töredékes. Az ép példány átm.: 2,4–2,5 cm, a töredéké: 1,6 cm, hv.: 0,1 cm, elkalapált végének sz.: 0,3 cm, s.: 0,97 g (VKM ltsz. 2009.14.1–2.) *[114. tábla 16/1–2].*

17. sír (23. obj.) *[114. tábla]*

T.: NyDNy–KÉK, 242–62°, h.: 214 cm, sz.: 38–45 cm, vh.: 161 cm. A hosszan elnyúló, keskeny, eredetileg valószínűleg lekerekített sarkú téglalap alakú sírgödör két rövidebbik vége szabálytalan formájú. Oldalfalai függőlegesek, alja egyenes, közepe felé enyhén lejtett. A háton fekvő, nyújtott testhelyzetű, *adultus* korú férfi csontváza viszonylag jó megtartású. Koponyája kissé hátra billent, állkapcsa leesett. Karjai szorosan a test mellett nyújtva feküdtek, jobb alkarját állatjárás bolygatta. Mindkét kézfeje csuklóban kissé betörve, a combcsontok felső részén nyugodtak.

Mellékletei:

1. A koponya jobb oldalán kerek keresztmetszetű, vékony huzalú, sárgaréz alapanyagú *karikaékszer* elhegyesedő végének apró töredéke. Hv.: 0,1 cm (VKM ltsz. 2009.15.1.) *[114. tábla 17/1].*
2. A koponya bal oldalán ezüsthuzalból készített *S-végű karika.* Vége letörött. Átm.: 1,7 cm (VKM ltsz. 2009.15.2.) *[114. tábla 17/2].*
3. A jobb kezének egyik ujján nyitott, szögletes keresztmetszetű, vékony, sárgaréz alapanyagú *pántgyűrű.* Átm.: 1,8–2 cm, sz.: 0,3 cm, s.: 0,72 g (VKM ltsz. 2009.15.3.) *[114. tábla 17/3].*

18. sír (24. obj.) *[114. tábla]*

T.: NyDNy–KÉK, 244–64°, h.: 194 cm, sz.: 38–42 cm, m.: 10–15 cm, vh.: 155 cm. Keskeny sírgödre lekerekített végű téglalap alakú. Oldalfalai függőlegesek/meredeken rézsűsek, alja egyenes. A sírban háton fekvő, nyújtott testhelyzetű, jó megtartású felnőtt nő csontváza nyugodott. Koponyája kissé a bal oldalra fordult, arccal az északi irányba nézett. Mindkét karja a test mellett nyújtva feküdt, kézcsontjait állatjárás bolygatta. A női csontváz bal medencelapátja körül csecsemőcsontváz maradványa került elő.

Mellékletei:

1. A koponyától jobbra kerek átmetszetű, réz alapú ötvözetű (sárgaréz?) huzalból készített *S-végű karika.* Átm.: 1,6 cm (VKM ltsz. 2009.16.1.) *[114. tábla 18/1].*
2. A koponya alatt szögletes (rombusz) keresztmetszetű, vékony, sárgaréz huzalból készített, végén elkalapált, *S-végű karika.* S végének kis darabja letörött, hiányzik. Átm.: 2,5–2,6 cm, hv.: 0,1 cm, elkalapált végének sz.: 0,3 cm, s.: 0,63 g (VKM ltsz. 2009.16.2.) *[114. tábla 18/2].*

19. sír (25. obj.) *[115. tábla]*

T.: DNy–ÉK, 228–48°, h.: 208–210 cm, sz.: 56–60 cm, m.: 23–26 cm, vh.: 161 cm. A lekerekített sarkú téglalap alakú egyszerű aknasír oldalfalai függőlegesek, alja egyenes. A temetkezés északkeleti sarka a 17. sírral érintkezett. A sírt a sárga altalajba ásták bele. A jó megtartású, nyújtott testhelyzetben eltemetett felnőtt férfi koponyája a bal oldalára fordult, alsó állkapcsa leesett. Jobb karja szorosan a test mellett nyújtva feküdt, bal karja könyökben meghajlítva, bal kézfeje a jobb medencelapáton nyugodott. A sírból származó csontok között *infans* I. korú gyermek csontvázának maradványai és egy másik felnőtt férfi koponyája is előkerült.

Melléklete: nem volt.

20. sír (26. obj.) *[115. tábla]*

T.: NyDNy–KÉK, 245–65°, h.: 215 cm, sz.: 69–75 cm, m.: 16–18 cm, vh.: 150 cm. A széles, téglalap alaprajzú sírgödör oldalfalai függőlegesek, alja egyenes. Keleti végében, a sír középvonalában egy megközelítőleg kerek alaprajzú, kis méretű, sekély gödör/cölöphely foltja jelentkezett. A sírban nyugvó közepes megtartású, nyújtott testhelyzetű, *adultus* korú, a sírban mért vázhossz alapján talán nő koponyájának arcrésze erősen sérült, hiányos. Mindkét karja szorosan a test mellett nyújtva, bal alkarja a medencelapát alatt helyezkedett el. Kézfejek a combnyakon.

Melléklete: nem volt.

21. sír (28. obj.)

Egy megközelítőleg kör alakú, Árpád-kori gödör nyugati falánál embercsontok (*maturus* nő) és két karikaékszer került elő. Az egykori temetkezést, amely nem kapott önálló objektumszámot, a gödör kiásása során pusztították el, a megmaradt csontokat a gödör szélébe tették.

Az egykori sír mellékletei:

1–2. Kerek keresztmetszetű, végén szélesre elkalapált, sárgaréz huzalból készített két *S-végű karika.* Mindkét karika felületén barnás máz (ón-ólom bevonat?). Átm.: 2,1–2,3 cm, hv.: 0,2 cm, elkalapált végének sz.: 0,5–0,7 cm, s.: 2,04 és 1,99 g (VKM ltsz. 2009.20.1–2.) *[115. tábla 21/1–2].*

22. sír (30. obj.) *[115. tábla]*

T.: DNy–ÉK, 230–50°, h.: 85–87 cm, sz.: 25–35 cm, m.: 9–10 cm, vh.: 68–70 cm. A lekerekített sarkú téglalap alaprajzú, sekély sírgödör oldalai enyhén ívelten, alja egyenes. A nyújtott testhelyzetben eltemetett, háton fekvő gyermek koponyája a föld súlyától összeroskadt. Jobb karja a test mellett nyújtva feküdt, bal alkarja hiányzott.

Melléklete: nem volt.

23. sír (32. obj.) *[115. tábla]*

T.: DNy–ÉK, 224–44°, vh.: 65 cm. A sír foltja nem volt megfigyelhető a laza szerkezetű, sötétszürke színű humuszban. A háton fekvő, nyújtott testhelyzetű, fogazata alapján 4 éves kisgyermek rossz megtartású csontvváza a 13. objektum (kőalapozás) délkeleti fala alól került elő. Koponyája töredékes, részben hiányos, jobb karja a test mellett nyújtva feküdt. Bal alkarja, medencéje és bal lába hiányzott.

Melléklete: nem volt.

II.3. ÉRTÉKELÉS

II.3.1. Temetkezési szokások

11.3.1.1. A temető helye, kiterjedése

A temető kiterjedésére, pontos fekvésére csak kevés adatunk van, mivel a lelőhely a város belterületén, annak központjában található. A nagyfokú beépítettség mellett tovább rontotta a helyzetet, hogy a beruházással érintett területnek csak körülbelül a fele került feltárásra. Az ásatás során megfigyelt és dokumentált temetkezések, valamint telepobjektumok alapján minden bizonnyal a lelőhely a teljes iskolaudvarra, s így a tornacsarnok feltáratlan részére is kiterjedt. E feltáratlan területen rejtőző sírok ugyanakkor érintetlenek maradhattak, mivel a kivitelezés során az épületet tartó pillérek kiásásánál a tornaterem liftaknáját és az 1. és 2. számú cölöpalapokat leszámítva régészeti jelenség nem került elő. Valószínűsíthetjük továbbá, hogy az iskolának otthont adó épület építése során is pusztulhattak el sírok és talán a környező utcák és épületek alá is benyúlik a temető. Ezt elsősorban a hasonló temetők mérete alapján feltételezhetjük. Az egykori temető helyzetével kapcsolatban mindössze annyi állapítható meg, hogy a történelmi városrészt magában foglaló ÉNy–DK-i irányú, árvízmen-

tes görönd délnyugati részén, a Csilás-paléhoz (ma Csorna-Foktői-csatorna) közelebb eső részen helyezkedik el.

11.3.1.2. A sírok/csontvázak tájolása

A lelőhely dokumentációjában temetőtérképet nem találtunk, így a sírok egymáshoz való viszonyáról nincs információnk. Nagy valószínűséggel azonban sorokba rendezve helyezkedtek el. A feltárt 23 sírból 22 esetben rendelkezünk pontosabb tájolási adattal. Az egy kivételt az Árpád-kori gödörrel teljesen elpusztított és a verem széleibe összerakott csontváz jelenti. A sírok többsége, mintegy 15 sír (65%) DNy–ÉK-i irányítású volt. További 6 temetkezés NyDNy–KÉK és mindössze 1 sír volt Ny–K-i tájolású.[600]

11.3.1.3. A sírgödrök alakja, kialakítása és méretei

Az erősen kevert, vastag, újkori humuszréteget és töltésföldet eltávolítva a laza szerkezetű, sötétszürke színű humuszban a sírfoltok egyáltalán nem, vagy csak nehezen mutatkoztak. Tovább nehezítette a foltok észlelését a terület nagyfokú bolygatottsága, illetve, hogy több sír esetében közvetlenül csak a sírra (a csontvázra) lehetett rábontani. E nehézségek ellenére 18 sírnál sikerült több-kevesebb adatot dokumentálni a sírgödör formájáról, kialakításáról. Öt temetkezés sírgödréről azonban semmilyen adattal nem rendelkezünk. A megfigyelt sírgödrök mindegyike egyszerű aknasír, amelyek többsége lekerekített sarkú, illetve végű téglalap alaprajzú formát mutatott. Néhány esetben csak szabálytalan foltként jelentkezett a sírgödör. Ezeket nem különíthetjük el a megszokott formától, mivel azok csak a bolygatás eredményeként váltak amorf alaprajzúakká. A sírgödrök hossza átlagosan 150-190 cm (a gyermeksírok 110-130 cm), míg szélességük 45-60 cm között váltakozott.

11.3.1.4. A sírba helyezés módja

A feltárt temetőrészletben koporsó használatára utaló famaradvány, lelet vagy elszíneződés nem került elő. Néhány esetben a szűkre kialakított sírgödör és a csontváz összeszorított helyzete alapján ugyanakkor feltételezhetjük, hogy az elhunytat halotti lepelbe csavarva temették el. A vázakat minden esetben a sírgödör irányával megegyezően, annak középső részében, hanyatt fektetve, nyújtott testhelyzetben helyezték el. A karok az esetek többségében a test mellett nyújtva feküdtek. Ettől eltérő karhelyzet 5 sírban fordult elő. Ezek közül leggyakrabban az egyik kar könyökben enyhén behajlítva, míg a kézfej a medencelapátra fektetve helyezkedett el.[601] A 19. sír annyi eltérést mutatott a többi temetkezéstől, hogy a bal kézfejet a jobb medencelapát tányérjára fektették. A karok helyzetét tekintve leginkább az 4. sírban nyugvó felnőtt nő különült el. Alkarjai a hasüreg magasságában keresztezték egymást, míg a kézfejek az ellenkező oldal medencelapátján nyugodtak.

11.3.1.5. Szuperpozíciók, bolygatások

A Kalocsa belterületén található temető helyzete alapján fokozottan ki volt és ki van téve a város központjában végzett és a most zajló építkezéseknek, földmunkáknak. A feltárt 23 sír esetében is több esetben megfigyelhető volt a recens bolygatás. E bolygatások mellett azonban szuperpozíciók is előfordultak, amelyek támpontot adhatnak a temető korának, illetve jellegének megállapításához (lásd lentebb). A lelőhelyen a kora Árpád-kori temető mellett őskori (kelta) telepjelenségek is előkerültek, aminek eredményeként néhány esetben előfordult, hogy a sírokat korábbi telepobjektumba ásták bele. Sírok közötti szuperpozíciót 2 esetben figyelt meg az ásató. A 10. sír kibontása során, annak aljában, az északi saroknál már mutatkozott a 13. sír foltja. Ez utóbbi sírban nyugvó fiatal nő temetését követően nem sokkal áshatták meg a 10. sírban nyugvó kisgyermek sírját, aki nagy valószínűség szerint rokoni kapcsolatban állt vele. A 19. számú temetkezés északkeleti sarka a 17. sírral érintkezett. Ebben az esetben ugyanakkor nem egyértelmű a sírok egymás közötti viszonya, főleg, mivel az antropológiai elemzés alapján a 19. sírban legalább három egyénhez tartozó csontanyag került elő.

A sírokkal fedett részről előkerült néhány 12–13. századi leletanyaggal keltezett telepjelenség is. Ezek közül a 7. objektumszámon futó épület kialakítása során három sírt (3., 5. és 6. sír) is megbolygattak. A házzal közel azonos korú, 28. objektumszámon dokumentált gödör megásásakor szintén elpusztult egy temetkezés (21. sír), amelynek megmaradt vázcsontjait és leleteit a gödör nyugati falához tették. Érdemes megemlíteni a 13. objektumot, amely egy szögetes alapterületű, késő középkori épület alapozása és kőfalának maradványa volt. Építéséhez valószínűleg a 13. század elején lebontott első főszékesegyházból származó mészkőből és trachitból faragott köveket használták, téglákkal kiegészítve, mészhabarccsal rögzítve. A falmaradvány az Árpád-kori ház felett helyezkedett el, míg a 23. sír a kőből épített épület délkeleti fala alól került elő.

[600] A tájolásnál a főirány meghatározását a székesi temetőben is alkalmazott értékek adják. Ny–K: 260–80° és 280–100°, NyDNy–KÉK: 260–80° és 240–60°, valamint DNy–ÉK: 240–60° és 220–40° érték között.

[601] A bal kar a 6., 16. és 19. sírban, míg a jobb kar a 13. sírban volt könyökben meghajlítva.

11.3.1.6. Az eltemetettek nem és életkor szerinti megoszlása

A lelőhelyen feltárt 22 temetkezésből és a sírokat bolygató telepjelenségekből összesen 30 egyénhez tartozó csontvázmaradvány került elő. A 7. objektumból elcsomagolt emberi vázcsontok valószínűleg a 3., 5. és 6. sírokhoz tartoznak, míg a 13. falmaradvány leletei közé keveredett embermaradványok esetleg a 23. sírral hozhatók összefüggésbe. Míg a 19. sírban nyugvó csontváz mellett további két egyén maradványai különíthetők el, addig a 23. számú, Árpád-kori gödörrel teljesen elpusztított temetkezésben szintén két személy vázrészei nyugodtak. A vizsgált temetőrészletben az életkor szerinti megoszlás az alábbiak szerint alakult. A feltárt 23 temetkezés közül 9 sírban (39,13%) gyermek, míg 14 sírban (60,86%) felnőtt egyén csontvháza nyugodott. A gyermekek egy kivételtől, a 11. sírban nyugvó 15 éves leánytól, eltekintve mindannyian 4-5 éves korban haláloztak el. A gyermeksírok mellett további két esetben (18. és 19. sír), a felnőtt vázcsontok között csecsemőhöz tartozó vázcsontmaradványok is előkerültek. A felnőtt korcsoport esetében a meghatározható neműeken belül a férfiak kissé többségben vannak (7:5).[602] A 19. sírban egy további férfi koponyája, a 35. objektumban pedig szintén egy férfi vázcsontjainak maradványa került elő, ami tovább növeli a férfiak arányát. Egy esteben (2. sír) a megmaradt vázcsontok alapján nem eldönthető, míg egy estben (5. sír) nem meghatározható az elhunyt neme.

11.3.2. A sírokból előkerült leletanyag

A temetőrészlet, az előkerült leletanyagot tekintve, rendkívül szegényesnek mondható. A feltárt 23 sírból csak 7 temetkezés tartalmazott leletet. A tárgyi anyag összetétele igen egysíkú, mindössze kétféle, egyszerű ékszertípus képviselteti magát.

11.3.2.1. Ékszerek

S-végű karikák

A leggyakoribb lelet az egyszerű S-végű karika volt, amely az összes leletet tartalmazó sírban előfordult. A tárgytípus 12 ép példánya mellett további két, töredékes darab is előkerült. Ez utóbbiak esetében azonban egyértelműen nem állapíthatjuk meg a karaikaékszer pontos típusát. A 17. sírból származó, ezüsthuzalból kialakított példány kivételével a színük alapján mindegyik karika réz és cink ötvözetéből készült (sárgaréz), amelyek többségét barnás, szürkésbarnás bevonattal (ón-ólom bevonattal?) látták el. A vékony huzalból hajlított ékszerek általában kerek, míg két esetben rombusz keresztmetszetűek voltak. Azokban a sírokban, ahol a bolygatások következtében vagy a koponya felszedése során nem mozdultak ki a karikák, a koponya két oldaláról, valamint azok alól láttak napvilágot. Ez utóbbi helyzet az ékszertípus hajviselettel kapcsolatos funkcióját erősíti. Átmérőjük 1,1–1,7 és 2,1–2,6 cm, huzalvastagságuk 0,1 és 0,2 cm között váltakozott. Szinte az összes példány erősen kopott, kissé sérült. Az ékszertípus mindegyik sírban párosával került elő, és egyaránt előfordult női és férfi temetkezésekben is.

Gyűrűk

Két temetkezés tartalmazott egy-egy gyűrűt. A 13. sírban nyugvó 18-20 év körüli nő bal kezének egyik ujján volt egy egyszerű huzalgyűrű, míg a 17. sírban eltemetett *adultus* férfi jobb kezének egyik ujjáról került elő pántgyűrű. Mindkét gyűrű sárgarézből készült.

11.3.3. A temető keltezése

Az ásatás megkezdésekor a rendelkezésre álló adatok alapján a Belvárosi Iskola területén egy a középkorra visszanyúló templom és a körülötte található többrétegű temető meglétével lehetett számolni. A feltárás során ugyanakkor több korszakhoz tartozó településrészlet, egy falmaradvány és egy egyrétegű, a leletek alapján a 11. századra datálható, csontvázas sírokat tartalmazó temetőrészlet látott napvilágot.[603] Felmerül tehát a kérdés, hogy a feltárt temetőrészlet vajon a területen egykoron álló, középkori alapokon nyugvó városi plébániatemplomtól teljesen elkülöníthető soros szerkezetű, templom nélküli, pogány temető, avagy az itt álló templom legkorábbi fázisát jelző templom körüli temető részlete?[604] A temető jellegének meghatározására ugyanakkor a sírokban előforduló kis számú, pontos datálásra alkalmatlan leletanyag nem alkalmas.[605] A temetőrészlet jellegének pontosításához a sírok és a telepjelenségek kapcsolatai nyújtanak némi támpontot. A 11. századra keltezett sírokat több esetben

[602] Az antropológiai elemzésben a 20. sírban nyugvó váz nem meghatározható neműként szerepel, a sírban mért vázhossz alapján ugyanakkor én a női sírok közé soroltam.

[603] A temető egyrétegű voltát az sem zárja ki, hogy a temetkezések közül néhány viszonylag közel helyezkedett el egymáshoz (pl. 8. és 9. sír), sőt mint láttuk, két esetben a sírgödrök érintkeztek is egymással.

[604] A temetőrészlet egyrétegű szerkezete, leletanyaga, valamint a gyermeksírok magas száma ugyanis nem zárja ki, hogy valójában egy templom körüli temetőről van szó, ezekben ugyanis a templomtól távolabb, a szélső részeken szintén jellemző az egyrétegben történő temetkezés, valamint a gyermeksírok magasabb aránya.

[605] Ezek az egyszerű ékszertípusok mind a falusi, mind pedig a templom körüli temetők leletanyagában előfordulnak.

bolygatták 12. és 13. századi pénzekkel keltezett Árpád-kori településre utaló jelenségek (épületek, gödrök). Ez azért fontos, mivel egyértelműen bizonyítja, hogy a 12–13. század folyamán a területen nem egyházi épületek álltak, hanem csak egyszerű lakóházak, műhelyek. A terület funkciója a késő középkorban változott meg, amikorra is az ásatási területről megismert, az Árpád-kori jelenségek fölött elhelyezkedő kőfal, illetve annak alapozása datálható.[606] A falmaradvány ugyanakkor szintén nem az egykori plébániatemplom maradványa lehetett, miután a feltárt részről középkori és kora újkori temetkezések nem láttak napvilágot.

Összességében tehát elmondhatjuk, hogy elsősorban az ásatáson megfigyelt rétegtani viszonyok, illetve a feltárt jelenségek alapján nagy valószínűség szerint kizárhatjuk a temető templom körüli voltát. Bár a területen a későbbiek folyamán létesült templom, de a temető használatakor az még nem létezett. Ez a megállapítás ugyanakkor újabb kérdéseket vet fel a temető keltezésével, illetve használatával kapcsolatban. A feltárt temetőrészlet ugyanis a székesegyház közvetlen közelében található. Kalocsán a 11. század legelején, 1001/1002-ben[607] vagy 1009 körül[608] alapította meg Szent István a püspökséget, amely a 11. század közepére már biztosan érseki rangra emelkedett.[609] Az első székesegyház így minden bizonnyal már 1044 előtt, Asztrik (Asrik)-Anasztáz első kalocsai érsek halála előtt felépülhetett.[610] Az egyházi központ korai kiépülése következtében számolnunk kell a területen (főként Kalocsán és közvetlen környékén) a pogányság háttérbe szorulásával, a keresztény vallású közösségek nagyobb arányával, illetve a távolabbi területekhez képest korábban megjelenő templom körüli temetkezési formával. Ezen elgondolás alapján, valamint a két lelőhely földrajzi közelsége miatt, felmerül annak a lehetősége, hogy a feltárt köznépi temetőrészlet már a 10. század utolsó harmadában, végén használatban volt, majd a püspökség létrehozásával a temetkezések fokozatosan megszűntek és áthelyeződtek a székesegyház köré.[611] Valószínűbb ugyanakkor, hogy a 10–11. század fordulóján, valamint a 11. század első harmadában lezajló események, azaz az új hit térnyerése, illetve a kereszténységhez kapcsolódó temetkezési szokások (mellékletek eltűnése, templom mellé történő temetkezés stb.) elterjedése még a központi területeken (így a püspöki, érseki székhelyeken) is egy hosszabb folyamatként zajlódott le, aminek eredményeként bizonyos párhuzamosságok, átmeneti megoldások alakultak, alakulhattak ki. Azaz felmerül annak lehetősége, hogy egy adott településen belül, esetünkben Kalocsán, egyszere volt használatban templom nélküli soros temető, illetve templom körüli temető.[612] A század végére az egyházszervezet kiépülésével, valamint a temetkezés helyének törvényben történő rögzítésével ezen átmeneti megoldások, párhuzamosságok teljes mértékben felszámolásra kerültek. A kérdés eldöntése érdekében ugyanakkor Kalocsa esetében további régészeti adatokra lenne szükség, mind a Belvárosi Iskolánál talált temetőről, mind pedig a székesegyházról, illetve az azt övező temetkezésekről. Az újabb adatok nélkül egyelőre csak munkahipotézisként határozhatjuk meg a fentebb leírtakat.

11.4. GYŰJTEMÉNYI ADATOK

A lelőhelyre vonatkozó adatok: Viski Károly Múzeum Régészeti Adattára.
Régészeti leletek: Viski Károly Múzeum, ltsz.: 2009.11.1–3.; 2009.13.1–2.; 2009.14.1–2.; 2009.15.1–3.; 2009.16.1–2.; 2009.20.1–2.

Embertani anyag: Szegedi Tudományegyetem Embertani Tanszéke.

11.5. IRODALOM

NAGY 2004, 236.

606 A késő középkora keltezett kőfal Nagy Dániel Sándor véleménye szerint a Belvárosi Iskola épülete helyén álló középkori plébániatemplom épületegyütteséhez tartozhatott.

607 THOROCZKAY 2001, XVIII.

608 KRISTÓ 2000, 9.

609 KOSZTA 2000, 31.

610 FOERK 1911, 28.

611 A temetkezési helyek ilyen jellegű egymásutánisága több lelőhelyről ismert. A mai Bács-Kiskun megyében egyik jó példa erre a Pálóczi Horváth András által Szentkirályon feltárt templom körüli temető, illetve a templomtól kb. 400 méterre található köznépi temető töredéke. Az ásató megfigyelései, illetve a sírok leletanyaga alapján a templom közvetlen közelében található köznépi temető felhagyásával egy időben nyitották meg a másik temetőt, amelynek területén később felépült a templom (valószínűleg Szent István szentté avatása után, a 12. század elején).

612 Ilyen párhuzamosság figyelhető meg Szombathelyen a Szent Márton templom körül húzódó temető és a Kisfaludy Sándor utcában feltárt köznépi temetőrészlet esetében is, igaz ott az egymástól eltérő etnikai összetétel lehetősége is felmerült (KISS 2005, 152–153).

11.6. KALOCSA-BELVÁROSI ISKOLA HUMÁN CSONTVÁZANYAGÁNAK VIZSGÁLATA – *Balázs János*

11.6.1. A széria általános jellemzése

Az ásatásból származó 30 csontvázmaradvány többsége rossz megtartású, töredékes és hiányos.

A vizsgált (kisszámú) népességben a gyermekek és felnőttek aránya 11:19 (36,6%:63,4%), a felnőttek csoportján belül 6 egyén nem meghatározható nemű (20%), a meghatározható nemű̈eken belül a férfiak és nők aránya pedig 9:4 (30%:13,3%). A népesség elhalálozási életkor és nem szerinti megoszlását a 30. táblázat tartalmazza:

A paleopatológiai vizsgálatok makromorfológiai módszerrel történtek, az elemzések során Steinbock, Endes és Ortner leírásait vettük alapul.[613]

Sírszám (zárójelben az objektumszám)	Elhalálozási életkorcsoport	Nem	Megjegyzés
1. (2.)	*Infans* I.	–	
2. (3.)	*Adultus*	nem határozható meg	
3. (4.)	*Adultus*	férfi	
4. (5.)	*Adultus*	nő	
5. (6.)	nem határozható meg	nem határozható meg	
7. obj.	nem határozható meg	nem határozható meg	
6. (8.)	*Adultus*	férfi	
7. (10.)	*Adultus*	férfi	
8. (11.)	*Juvenis*	–	
9. (12.)	*Adultus*	férfi	
13. obj.	nem határozható meg	nem határozható meg	
10. (14.)	*Infans* I.	–	
11. (15.)	*Infans* I.	–	
12. (16.)	*Infans* I.	–	
13. (18.)	*Juvenis*	–	
14. (20.)	*Infans* I.	–	
15. (21.)	*Maturus*	nő	
16. (22.)	*Maturus*	férfi	
17. (23.)	*Adultus*	férfi	
18. (24.)	*Adultus*	nő	
19a. (25a.) (kop. + váz)	*Juvenis* (koponya) és *Senium* (váz)	férfi	a koponya és a váz nem egy egyéné
19b. (25b.) (csak kop.)	*Adultus*	férfi	
19c. (25c.) (gyermek)	*Infans* I.	–	
20. (26.)	*Adultus*	nem határozható meg	
21a. (28a)	nem határozható meg	nem határozható meg	
21b. (28b.)	*Maturus*	nő	
22. (30.)	*Infans* II.	–	
23. (32.)	*Infans* I.	–	
35. obj.	*Adultus*	férfi	

30. táblázat. Kalocsa-Belvárosi iskola: az eltemetettek csontmaradványainak metrikus nem- és kormeghatározása

[613] STEINBOCK 1976; ENDES 1983; ORTNER 2003.

11.6.2. Paleopatológia

Az ásatás során előkerült csontokon megfigyelhető elváltozásokat Steinbock *nosológiai* (betegségcsoportok szerinti) felosztása szerint[614] csoportosítottuk, némi módosítással:

11.6.2.1. Traumás elváltozások

Valószínűleg ütés okozta traumás elváltozás nyoma figyelhető meg egy idős nő (21b. sír) esetében.

11.6.2.2. Hematológiai rendellenességek

Három esetben (2 *infans* I., és 1 *adultus* férfi esetében) figyeltük meg a vérképző rendszer betegségére utaló *poroticus hyperostosis*t, valamint a *poroticus* (korai) *cribra orbitaliá*t.

11.6.2.3. Ízületi megbetegedések

A szériában, más történeti szériákhoz hasonlóan, az ízületi megbetegedések a legnagyobb számban előforduló rendellenességek. Gyulladásos ízületi elváltozást egy térdízületben (*maturus* nő), a csigolyatestek enyhe degeneratív elváltozását 3 egyénnél (2 nőnél és 1 nem meghatározható személynél) írtuk le *[280. kép]*, valamint 4 csontváz esetében (2 férfi, 1 nő és 1 nem meghatározható) diagnosztizáltunk *vertebralis osteophytosis*t *[281. kép]*.

11.6.2.4. Csonttumorok és tumorszerű csontelváltozások

A tumorszerű folyamatok közül csupán *osteomá*t (jóindulatú, osteogén tumort) figyeltünk meg egy idős nő (21b. sír) *frontaléj*án.

11.6.2.5. Egyéb csontelváltozások

A 7. sír (*adultus* férfi) 2. és 3. nyakcsigolyája egységes, ún. blokkcsigolyát alkot *[282. kép]*. *Osteoporosis* jeleit mutatja egy idős nő (15. sír) *postcranialis* váza.

A megbetegedésnek nem tekinthető csontelváltozások közül az *enthesopathia* a vizsgált anyagban a *calcaneus*on 5 esetben (3 férfi, 2 nő) fordul elő *[283. kép]*.

11.6.2.6. A fogazat patológiája

Egy egyénnél (7. sír, felnőtt férfi) figyelhető meg kezdődő *caries* (a 24-es és 37-es fogakon) *[284. kép]*.

11.6.2.7. Fejlődési rendellenességek

A koponyán egy esetben (18. sír, nő) figyeltünk meg Worm-féle csontokat és egyoldali *foramen parietalé*t. Szintén egy egyénnél (19a. sír, *juvenis*) került leírásra a *processus frontale os temporale* (a jobb és a bal oldalon is) *[285. kép]*, valamint *os apicis* (függőlegesen két részre osztva, a két darab 29×30, illetve 21×20 mm) *[286. kép]*.

280. kép. Kalocsa-Belvárosi iskola 2. sír, csigolyatest enyhe degeneratív elváltozása, T 11

281. kép. Kalocsa-Belvárosi iskola 15. sír, *vertebralis osteophytosis*, T 5-9

[614] STEINBOCK 1976.

282. kép. Kalocsa-Belvárosi iskola 7. sír, blokkcsigolya, C 2-3

284. kép. Kalocsa-Belvárosi iskola 7. sír, *caries* és *abcessus*, 37-es fog

283. kép. Kalocsa-Belvárosi iskola 7. sír, *enthesopathia*, bal sarokcsont

285. kép. Kalocsa-Belvárosi iskola 19a. sír, *proc. front. os temp.*

A *postcranialis* váz defektusai közül 2 esetben (1 férfi és 2 nem meghatározható) figyeltünk meg *sacralisatiót* (farokcsigolya csontosodott a keresztcsonthoz) *[287. kép]*. 3 esetben (2 *adultus* és 1 *juvenis*) tapasztaltuk a *humerus* átlyukadását a *fossa olecrani* területén.

A fogazat rendellenes fejlődése, ún. „csapfog" egy esetben, egy idős nő jobb felső bölcsességfogánál fordult elő.

286. kép. Kalocsa-Belvárosi iskola 19a. sír, *os apicis*

287. kép. Kalocsa-Belvárosi iskola 9. sír, *sacralisatio*

11.6.3. Összegzés

Az egyének kis száma, valamint a maradványok töredékessége és rossz megtartási állapota miatt csak korlátozottan vonhatunk le következtetéseket, valószínűleg ennek tudható be, hogy más, hasonló szériákhoz képest alacsonyabb a fertőzéses, gyulladásos eredetre utaló elváltozások száma. A fejlődési rendellenességeknek átlagos az esetszáma, a rendellenességek valószínűleg nem okoztak problémát a mindennapi élet során, mivel a minor kategóriába esnek. A szériában megfigyelt patológiás elváltozások alapján a népesség egészségi állapota nem tekinthető rossznak.

12. KALOCSAI SÁRKÖZ TERÜLETÉRŐL ISMERT, PONTOSAN NEM AZONOSÍTHATÓ LELŐHELYEK – *Varga Sándor*

12.1. A KALOCSA ÉS KISKŐRÖS KÖZÖTTI VASÚTVONAL NYOMVONALA

12.1.1. Leletkörülmények

1882. február 25-én, Fleischer Károly néhány 10. századi leletet ajándékozott a Nemzeti Múzeumnak. A leltárkönyv bejegyzése szerint a leletek az 1882. évben végzett vasútépítési munkák során kerültek elő, a Kalocsa és Kiskőrös között kialakított mellékvonal nyomvonalán.[615]

12.1.2. Leletleírások

1–2. Két darab réz alapú ötvözetből öntött, S-alakú *nyeregveret*. Kiszélesedő végeiken egy-egy 0,6–0,7 cm átmérőjű lyuk, széleik ferdén (rézsűsen) lecsapottak, felületük sima, díszítetlen. Az egyik példány hátoldalán öt darab 0,9–1 cm hosszúságú, míg a másik darabon két ép és egy töredékes állapotú szög. H.: 6 cm, sz.: 2,2 cm, v.: 0,25 cm, s.: 12,91 g és 11,31 g (MNM ltsz. 34/1882.1.) *[115. tábla 1, 116. tábla 1]*.

3–4. Két darab réz alapú ötvözetből öntött, szív alakú *veret*. Mindkét veret széle ferdén lecsapott, felületük díszítetlen. Hátoldalukon a rögzítésre szolgáló három, egyenként 0,2 cm széles és hosszú nittszeg. H.: 2,1 cm, sz.: 1,7 cm, v.: 0,15–0,2 cm, s.: 2,95 g és 3,19 g (MNM ltsz. 34/1882.2.) *[116. tábla 2–3]*.

5–6. A lelőhelyhez kapcsolódva további leleteket is említ a leltárkönyv, amelyek közül azonban csak néhány további tartozhatott a honfoglaló temetkezéshez. Ezek közül egy réz alapú ötvözetből készített, négyszögletes, középen lyukas *lemez* említhető, amely talán szintén nyeregveret lehetett. A leírás szerint a hátoldalán, a négy sarokban egy-egy nittszeg volt. Szintén a sírhoz tartozhatott a leltárkönyvben szereplő 2 db *rézszeg*.

12.1.3. Értékelés

A leletek pontos előkerülési helyét sajnos nem ismerjük. A vasútépítési munkákkal egykorú – a III. katonai felmérésen (1869–1887) alapuló –, a Magyar Királyság területét bemutató 1:25000 térképen ugyanakkor nyomon követhető a 34,7 km hosszú vasúti szárnyvonal teljes nyomvonala, illetve annak környezete.[616] A vasútvonal több olyan halmot, dombot vagy dombhátat is érintett, amelyen potenciálisan lehetett az elpusztított sír.[617] Lényeges megjegyezni ugyanakkor, hogy a térkép adatai alapján nem zárhatjuk ki annak a lehetőségét sem, hogy az 1882-ben előkerült temetkezés és az 1912-ben a Lehoczky tanyánál megmentett két lovassír akár egy temetőhöz is tartozhatott.

A Nemzeti Múzeumba került néhány lelet alapján valószínűleg egy gazdag leletanyaggal eltemetett személy sírját pusztították el a vasútvonal építése során, aki mellé felszerszámozott lovának maradványait is a sírba helyezték. A sír egykori gazdagságára mindössze csak a sírból megismert leletek párhuzamai alapján kaphatunk némi támpontot. A nyeregdeszkára erősített, S-alakú lyukvédő veretek a nyeregdeszkán átfűzött szíjak bújtatójául szolgáltak. A tárgytípus előfordulása a Kárpát-medence területén meglehetősen ritkának mondható, mindössze néhány sírból ismert. A kalocsai veretekhez hasonló S-alakú veret került elő többek között Zalkodról,[618] Koroncó-Bábotáról,[619] Üllő-Ilona útról,[620] Földeák-Mártírok útjáról,[621] Szolnok-Lenin Tsz. 10. sírjából,[622] Léva-Génye/Levice-Géňa 3. sírjából,[623] valamint Karos-Eperjesszög II. temető 52. sírjából[624] és III. temető 11.[625] és 13. sírjából.[626] A régi anyagok közül a legtöbb adat a koroncói leletről maradt fenn, az összes

615 A tárgyakról készült fényképfelvétel: MNM RA H.1185.

616 A két térképen a vasútvonal nyomvonala között minimális különbség mutatkozik. A III. katonai felmérésen ugyanis a vasúti pályát a Keceltől nyugatra eső szakaszon közvetlenül a Lehoczky tanya mellé, attól északra, míg az 1:25000 térképen a tanyától délre helyezték. A mai állapotokhoz ez utóbbi térkép nyomvonala áll közelebb.

617 Kiskőrös irányából haladva az alábbi részek említhetők: a Kiskőrös és Kecel közötti szakaszon elsőként a Lighalom vagy Liahalom, majd a Csonthalom néven rögzített helyek, illetve azok környezete. A Vörös-mocsártól nyugatra, Öregcsertőtől északkeletre fekvő Homokhegy vagy Hidas homok, illetve közvetlenül Kalocsa mellett található a Homokgyöri szőlő. Ezek mellett azonban több névtelen, de a környezetéből szintén kiemelkedő rész is megemlíthető (pl. a Malom-ér keleti oldalán található, 97 méteres tengerszint feletti magassággal jelölt domb környezete stb.).

618 László 1943, 16, 13. kép 1.

619 László 1943, 10, 2. kép.

620 László 1943, 16–17, 14. kép 9.

621 Bálint 1991, *Taf.* LV.

622 Madaras 1996, 67, IX. tábla 2–3.

623 Nevizánsky 2013, 6. tábla 10.

624 Révész 1996, 48.

625 Révész 1996, 46, 128. tábla 13.

626 Révész 1996, 46, 131. tábla 9.

többi, mivel nem volt jelen szakember a találáskor – a kalocsai lelőhelyhez hasonlóan – csak töredékeiben ismert. A hitelesen feltárt újabb lelőhelyek közül a szolnoki sír korabeli rablásnak esett áldozatul, úgyhogy bolygatatlan, jól dokumentált mindössze csak a lévai és a három karosi sír volt. Összeségében azonban mindegyik sírra jelemző a nemesfémből készült nagyszámú leletanyag.

A kisméretű, díszítetlen felületű, szív alakú veretek szintén nem gyakori leletek. A hátoldalukon megfigyelhető nittek mérete alapján valószínűleg bőrszíjra voltak rögzítve. Funkciójuk azonban már nem állapítható meg, azok egyaránt lehettek övön vagy az övről lelógó valamilyen eszközt tartó szíjazaton, de a lószerszámzat díszítésére is szolgálhattak.

12.1.4. Gyűjteményi adatok

Régészeti leletek: Magyar Nemzeti Múzeum, ltsz.: 34/1882.1–2.

12.1.5. Irodalom

BÁLINT 1991, 229 (No. 112).

12.2. DUNAPATAJ-BÖD

12.2.1. Leletkörülmények

A Dunapataj környéki lelőhelyek vizsgálata során, a Pataji Múzeum vezetője, Schill Tamás hívta fel a figyelmemet, hogy Dunapataj-Bödről is ismer egy 10. századi leletet, amelyet egy helybeli fémkeresős gyűjtött. A találó, bár név nélkül ugyan, de segítőkésznek mutatkozott, ami következtében több adatot is sikerült megtudnunk a lelőhely kapcsán. Schill Tamás közvetítésével és közreműködésével fotózásra kerültek a lelőhelyen talált fémleletek *[288–289. kép]*, valamint viszonylag pontos adatokat kaptunk a lelőhely lokalizálásához is. A találó elmondása szerint a fotókon szereplő fémtárgyak Dunapatajtól délre, közvetlenül az 51. számú főút nyugati oldalán, a Böd–Nagymajor úttól északra, a major közelé-

288. kép. Dunapataj-Böd: fémkeresővel talált leletek

289. kép. Dunapataj-Böd: fémkeresővel talált leletek

ben fekvő dombról, illetve annak környezetéből kerültek elő *[291. kép]*.[627]

12.2.2. Leletleírások

1. Szív alakú, réz alapú ötvözetből készített, felületén ónozott, kis méretű veret. Hátoldalán a felerősítést szolgáló 2 darab kerek keresztmetszetű, levágott végű, a veret síkjából kiemelkedő nitt. Mindkét nittszeg végén vékony, téglalap alakú alátétlemez. H.: 1,6 cm, sz.: 1,3 cm, nittek h.: 0,3 cm, s.: 1,20 g, az alátétlemez és a veret hátlapja közötti távolság: 0,15–0,2 cm (ltsz. nélkül) *[289. kép alsó sor, jobb szélső veret, 290. kép]*.
2. Hosszúkás szív alakú, előlapján díszítetlen, réz vagy ezüst alapú ötvözetből készített veret. Felső harmadában két, egymással szemben elhelyezkedő szabályos lyuk, amely a szélek irányában nyitott (ltsz. nélkül) *[289. kép alsó sor, legelső veret]*.

290. kép. Dunapataj-Böd: honfoglalás kori veret

[627] Az elmondottak alapján a leletek nagy valószínűség szerint nem a 34099-es azonosító számú, Dunapataj-Bödpuszta Ny-i része-Pankodhátja néven ismert, szarmata és középkori lelőhelyhez tartozik, hanem egy attól keletre, északkeletre elhelyezkedő másik dombon kerültek elő. A fémdetektorral talált leletek többsége ugyanakkor a szarmata időszakból származó római érme, ami alapján nem zárhatjuk ki az ismert lelőhely területét sem.

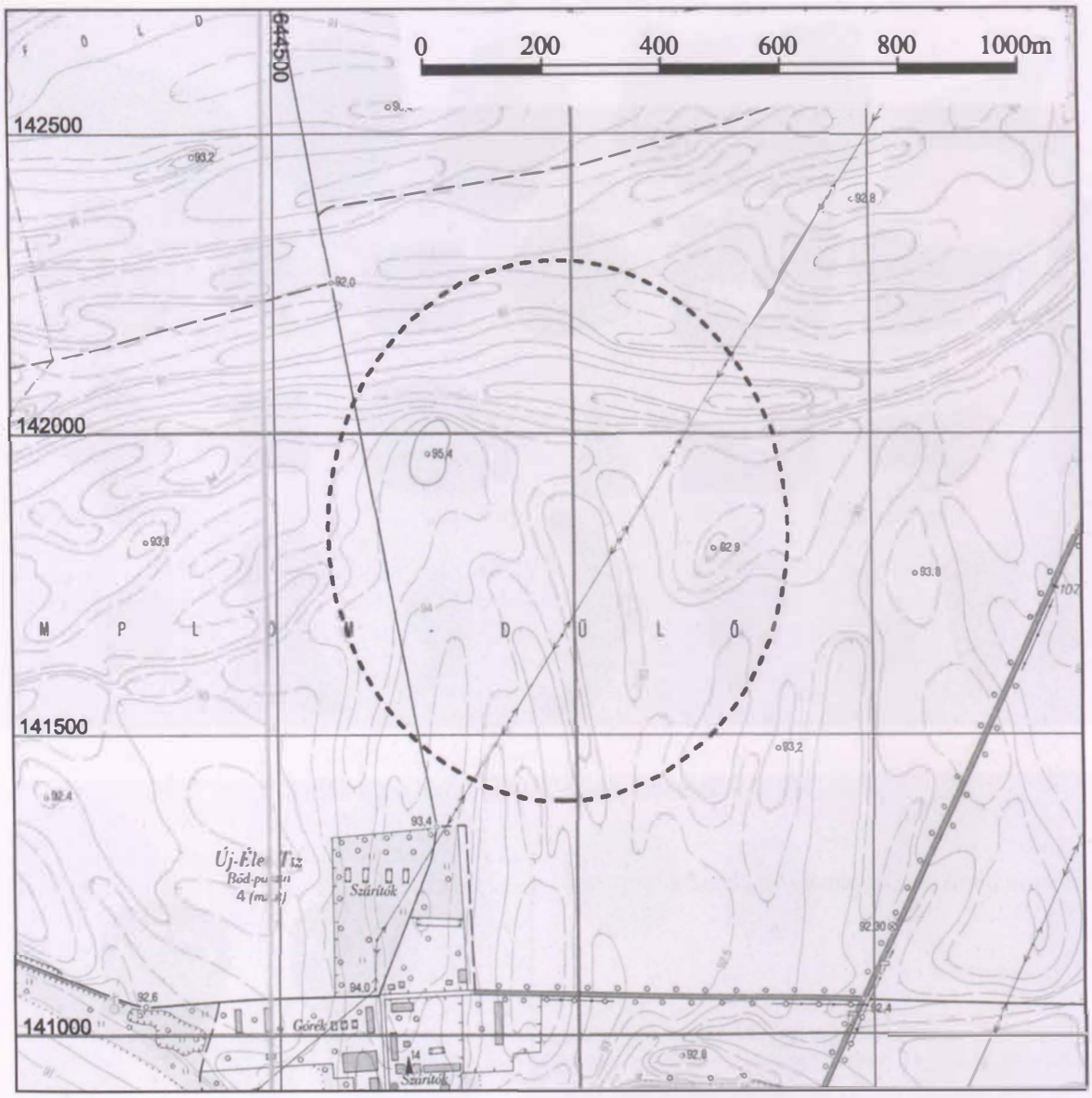

291. kép. Dunapataj-Böd (1:10 000)

3. Réz vagy ezüst alapú ötvözetből készített, szabályos gömb alakú fülesgomb (ltsz. nélkül) *[289. kép alsó sor, második tárgy]*.
4. Hosszúkás szív alakú, előlapján vésett díszítésű (?) réz vagy ezüst alapú ötvözetből készített karéjos veret (ltsz. nélkül) *[289. kép alsó sor, fülesgomb utáni veret]*.

12.2.3. Értékelés

A rendelkezésemre bocsátott adatok alapján, valószínűleg egy 10. századra keltezhető temető meglétével számolhatunk az 51. számú főút és a Böd–Nagymajor út, valamint az azokkal megközelítőleg párhuzamosan futó földutak által határolt területen. Az információk leellenőrzése és a lelőhely helyének pontos azonosítása végett további fémdetektoros vizsgálatra és helyszíni szemlére lenne szükség a kérdéses területen.

12.2.4. Gyűjteményi adatok

Régészeti leletek: ltsz. n., magánszemélynél.

12.2.5. Irodalom

Közöletlen.

12.3. A VISKI KÁROLY MÚZEUM RÉGÉSZETI GYŰJTEMÉNYÉBEN ŐRZÖTT 10–11. SZÁZADI LELETEK (KALOCSA, HOMOKMÉGY, KECEL)

12.3.1. Leletkörülmények

A kalocsai Viski Károly Múzeum régészeti gyűjteményében több, a korszakhoz tartozó lelet található, amelynek pontos lelőhelyét, illetve előkerülésének körülményeit nem ismerjük. Ezek egy része eleve szórványként, már feljegyzés nélkül került a múzeumba, egy részük viszont az ismert lelőhelyek leletanyagának keveredése következtében vált mára már azonosíthatatlan, bizonytalan lelőhelyű tárggyá.

12.3.2. Leletleírások

1–2. I. Berengár császár (915–924) milánói *ezüstdenárai*. Az érméket felvarrás végett két helyen átlyukasztották. Mindkét vereten a szabályos kör alakú lyukak mellett a lemez átütése során keletkezett sorja figyelhető meg. Átm.: 2 cm, az átütött lyukak átm.: 0,2–0,25 cm, az első érme s.: 1,28 g, a második veret s.: 1,34 g (VKM ltsz. 64.6.35.2/C–D.) *[116. tábla 4–5]*.[628]

3. Provence-i Hugó itáliai király (926–931) milánói *ezüstdenára*. Az érmét két helyen átlyukasztották. Mindkét szabályos kör alakú lyuk mellett a lemez átütése során keletkezett sorja figyelhető meg. Átm.: 2–2,1 cm, az átütött lyukak átm.: 0,25 cm, s.: 1,41 g (VKM ltsz. 64.6.35.2/E.) *[116. tábla 6]*.[629]

4. Félhold alakú, ezüstből öntött *csüngő*. Szélei ferdén (rézsűsen) lecsapottak, aranyozottak. Felülete sima, díszítetlen. A csüngő középső részén és két visszahajló végén egy-egy nittszeg található. A középső nittszeg mindkét oldalán szögletes kis alátét. A csüngő hátoldalán a nittszegek körül egy vékony ezüstlemez apró töredékeinek maradványa. A nittek eredetileg az ezüstlemezt fogatták az öntött részhez. Sz.: 3,6 cm, lemez sz.: 0,6–0,9 cm, s.: 4,52 g (VKM ltsz. 64.6.14.) *[116. tábla 7]*.[630]

5. Erősen korrodált, hiányos, rossz állapotú *szablya/kard* pengéjének töredéke. A leltárkönyv leírása alapján honfoglalás kori szablya. Mérhető hossza: 37,6 cm, legnagyobb mérhető szélessége: 3,4 cm (VKM ltsz. 64.6.34.) *[116. tábla 8]*. A penge szélessége következtében inkább szablya.

6. Réz alapú ötvözetből (valószínűleg bronzból) öntött, felületén ezüstözött (?), áttört, állatalakos *hajfonatkorong*.[631] A kör alakú kereten belül növényi elemekkel átszőtt, lépő helyzetben ábrázolt állatalak (talán ló) és a hátából kinövő leveles ág figyelhető meg. Az állat testét haránt irányú rovátkolással, valamint levél alakú kontúrvonalakkal díszítették. Hátoldala sima, díszítetlen. Átm.: 5 cm, v.: 0,1–0,15 cm, s.: 14,43 g (VKM ltsz. 64.6.35.1.) *[117. tábla 1]*.[632]

7. Erősen korrodált, rossz állagú, enyhe ívben meghajló, téglalap alakú *vaslemez* töredéke. Épebben megmaradt felének rövid szakaszán, annak tengelyében, egy másik keskeny vaslemez/pálca maradványa figyelhető meg. A tárgy eredeti funkciója ismeretlen,[633] korszakhoz való tartozása kérdéses. Legnagyobb mérhető hossza: 10,8 cm, sz.: 4,3 cm, v.: 0,1–0,3 cm (VKM ltsz. 64.6.35.9.) *[117. tábla 2]*.[634]

8–19. Ezüst alapú ötvözetből öntött 12 darab szív alakú *veret*. Domború előlapjuk szélét árkolás, míg középső részüket apró, gömbszerű bemélyedés tagolja. A bemélyített részeket aranyozással hangsúlyozták, ami foltokban lekopott. Hátoldalukon a felerősítésre szolgáló, a veretre ráforrasztott, kerek keresztmetszetű három nittszeg. Egy-két nitt végén megmaradt a négyszög alakú, 0,3×0,4 cm méretű, vékony lemezből kivágott alátétlemez. A nittszegek vége az ellentettlemez mögött elkalapált. A veretek mérete: 1,8×2 cm, a 12 darab veret együttes s.: 27,06 g

628 Kovács 2011, 148.

629 Kovács 2011, 148.

630 A tárgy kisérőpapírja szerint a csüngő Homokmégy-Halomról származik, azonban ilyen típusú lelet a halomi temetőből nem került elő, vagy legalábbis nem tudunk róla. Horváth M. Attila analógia nélküli, ismeretlen lelőhelyű, félhold alakú veretként írta le (Horváth M. 1996c, 315). Homokmégy-Hillyéről viszont van adatunk hasonló félhold alakú csüngő előkerüléséről, amely azonban nem jutott el a leleteket összegyűjtő Horváth Attilához (lásd fentebb Homokmégy-Hillye lelőhelynél). A tárgy és a lelőhely összevonását ugyanakkor kétségessé teszi, hogy a csüngőt a Viski Károly Múzeum gyűjteményébe – annak leltári száma alapján – 1964-ben leltározták be, míg a hillyei leletek összegyűjtése – a rövid jelentések alapján – 1968-ban történt. Itt azonban érdemes megjegyezni, hogy a kecskeméti múzeumban találtam dokumentációt a hillyei lelőhelyről, melyen az 1964-re utaló adattári szám került pecsételésre!

631 A tárgyat közli: Horváth M. 1996c, 315; Révész 2014, 439–440, 2. kép 4. – Révész László a hajfonatkorongot az I.b típusba sorolta (Révész 2014, 441).

632 A leltárkönyv bejegyzése szerint az áttört korong Kecelről származik és Böhm Jenő ajándékaként került a múzeumi gyűjteménybe. A hajfonatkoronggal teljesen megegyező kialakítású és díszítésű korong a kecskeméti múzeum gyűjteményében található, Kunpeszér lelőhely-megnevezéssel.

633 Mérete, alakja, enyhén ívelt kialakítása, valamint csekély vastagsága alapján ugyanakkor felmerül, hogy a vaslemez eredetileg egy nyiltegez fedlapján helyezkedhetett el.

634 A leltárkönyv bejegyzése szerint a lelet Kecelről származik és ajándékozás útján került a múzeumi gyűjteménybe.

(az egyes veretek darabonkénti s.: 2,66 g, 2,45 g, 2,39 g, 2,36 g, 2,33 g, két-két példány 2,26 g és 2,17 g, 2,12 g, 1,95 g és 1,94 g (VKM ltsz. 64.6.36.1.) *[117. tábla 3–14]*.[635]

20–24. Réz alapú ötvözetből öntött, előlapjukon ezüstlemezzel bevont, fordított csepp alakú, bimetál *veretek*. A vékony ezüstlemez széleit a hátoldalra hajlították vissza. Felerősítésük három elkalapált végű nittszeggel történt. Két töredéken – közvetlenül a nittek végén – szögletes alátétlemez. M.: 2,1×2,2 cm, az 5 darab veret együttes s.: 17,42 g (az egyes veretek darabonkénti s.: 3,77 g, 3,58 g, 3,40 g, 3,39 g és 3,29 g (VKM ltsz. 64.6.36.2.) *[118. tábla 1–5]*.[636]

25. Ovális alakú, kerek keresztmetszetű, réz alapú ötvözetből készített, zárt *karika*. Átm.: 2,75×2,4 cm, v.: 0,3 cm (VKM ltsz. 64.6.30.) *[118. tábla 6]*.

26. Kerek keresztmetszetű, ezüst alapú ötvözetből készített, nyitott végű *karika*. Átm.: 2,2 cm, hv.: 0,2 cm, s.: 1,62 g (VKM ltsz. 64.6.36.9.) *[118. tábla 7]*.[637]

27. Ezüstből öntött, alsó részén áttört, enyhén domború *veret*. Sima, díszítetlen felületének közepén csepp alakú bemélyedés, amelynek háttere aranyozott. Hátoldalán a veret síkjából enyhén kiemelkedő 3 nitt, amely közül kettőn téglalap alakú alátétlemez. Mérete: 1,9×2 cm, s.: 1,98 g (VKM ltsz. 64.6.36.14.) *[118. tábla 8]*.[638]

28. Kisméretű, lant alakú *bronzcsat*, pecke hiányzik. Mérete: 1,6×1,6 cm, s.: 1,73 g (VKM ltsz. 64.6.36.14a.) *[118. tábla 9]*.[639]

29–35. Hét darab vékony, téglalap alakú *ezüstlemez*. Mindegyik lemez a rövidebbik oldalai mentén egy-egy helyen átfúrva. A lemezek méretei.: 1,1×1,6 cm, 1×1,4 cm, 1,1×1,9 cm, 1×1,6 cm, 1×1,6 cm, 1,1×1,5 cm, 1,9×1,5 cm, az ezüstlemezek együttes s.: 1,67 g (VKM ltsz. 64.6.37.2.) *[118. tábla 10–16]*.[640]

36. Trapéz alakú, gombos szárú, ívelt talpalójú *vaskengyel*. Laposra kialakított füle legyező alakú. A szögletes keresztmetszetű szárak és a talpaló találkozásánál a kengyel szárának elő- és külső oldala felé kinyúló, tömör dudor/gomb ül. Talpalója középen és a két szélén bordával erősített. Mag.: 18,1 cm; belmag.: 13 cm; legnagyobb sz.: 12,5 cm; legnagyobb belsz.: 11,5 cm; szíjbefűzőjének mérete: 2,1×0,9 cm; szárának sz.: 1–1,2 cm, v.: 0,8 cm; talp. sz.: 3 cm, v.: 0,4 cm, a gomb átm.: 1,65 cm, v.: 1,2 cm (VKM ltsz. 64.6.98.) *[119. tábla 1]*.[641]

37. Ovális alakú, ovális keresztmetszetű, ráhajló pecků, korrodált *vascsat*. Pecke a tövénél ragasztott, végének egy kis része letörött/hiányzik. Átm.: 3,8×4,8 cm, v.: 0,7–0,8 cm (VKM ltsz. 64.6.42.) *[119. tábla 2]*.

38. Szögletes keresztmetszetű, a végén keskeny, hosszúkás levél alakra elkalapált korrodált *tegezvasalat* (nyílcsúcsként feltüntetve). Az oldalán egy kisebb vastöredék, ami egy másik tárgyat jelöl. H.: 7,2 cm, sz.: 2 cm, v.: 0,8–0,9 cm (VKM ltsz. 64.6.46.) *[120. tábla 1]*.

39. Két kerek keresztmetszetű, vastag bronzhuzalból sodrott (az egyik szál kétrét van hajtva, tehát olyan mintha három drótból lenne), hurkos-kampós záródású, két darabra tört *nyakperec*. Átm.: 16,3×17,8 cm, hv.: 0,3 cm, s.: 108,05 g (VKM ltsz. 64.6.48.) *[121. tábla]*.

40. Rombusz alakú, korrodált töredékes *nyílcsúcs*. Nyéltüskéje letörött, szögletes keresztmetszetű. H.: 7,4 cm, sz.: 3 cm, v.: 0,6 cm, tüskéjének v.: 0,5 cm (VKM ltsz. 64.6.49.) *[120. tábla 2]*.

41. Rendkívül rossz megtartású, erősen korrodált, morzsolódó, töredékes/hiányos körte alakú *kengyel* fülének és szárainak töredékei (2 darab). Füle trapéz alakú, szára laposra elkalapált, téglalap keresztmetszetű. Szíjbefűzője téglalap alakú. Legnagyobb sz.: kb. 13 cm, szárának sz.: 0,9–1 cm, mérhető v.: 0,5–0,6 cm, szíjbefűzőjének mérete: 1×1,4 cm (VKM ltsz. 64.6.35.8.b) *[120. tábla 3]*.[642]

42. Erősen korrodált, keskeny pengéjű, részben hiányos *sarló*. Sz.: 1,2 cm, nyéltüskéjének h.: 6,5 cm (VKM ltsz. 64.6.37.6.) *[120. tábla 4]*.[643]

43. I. Rómanosz Lakapénosz császár (919–944) valószínűleg 919–921 között kibocsátott *rézfollis*a.[644]

44. II. (Bolgárölő) Baszileiosz & VIII. Kónsztantinosz császár (976–1025) *rézfollis*a.[645]

635 A leltárkönyvben a leletek lelőhelyeként Kecel van feltüntetve. A vereteket ismerteti: Horváth M. 1996c, 315–316.

636 A leletek lelőhelyeként Kecelt jelöli a leltárkönyv. A tárgyak leírását és fotóját közli: Horváth M. 1996c, 316.

637 A leltárkönyv bejegyzése szerint a lelet Kecelről származik.

638 A leltárkönyv bejegyzése szerint a lelet Kecelről származik és ajándékozás útján került a múzeumi gyűjteménybe. A tárgyak leírását és fotóját közli: Horváth M. 1996c, 316.

639 Lelőhelyként Kecel van feltüntetve.

640 Az ezüstlemezek lelőhelyeként a leltárkönyvben Kecel szerepel, amihez utólag hozzáírták a Lehoczky tanyát is. Bár a 2. sírban legkevesebb 3 darab ilyen ezüstlemez volt, síron belüli pontos darabszámukat nem ismerjük. A kalocsai múzeumban őrzött 9 darab ezüstlemezt, mint ismeretlen lelőhelyű tárgyakat elsőként Horváth Attila ismertette (Horváth M. 1996c, 316).

641 Horváth M. 1996c, 317.

642 A kengyel kísérőpapírján és a leltárkönyvben is lelőhelyként Kecel van feltüntetve!

643 A leltárkönyvben a lelőhely megnevezésénél Kecel van feltüntetve!

644 Kovács 2011, 165.

645 Kovács 2011, 165.

12.3.3. Értékelés

A szórványleletként őrzött tárgyak listájából sajnos kitűnik, hogy a leletek döntő többsége a 10. századra (jelentős részük annak is talán első kétharmadára) keltezhető, nemesfém mellékletekben is gazdag temetkezésekből származik. Ezek egy részében minden bizonnyal az elhunyt felszerszámozott lova is helyet kapott. Erre utalnak a kengyelek mellett az átlyukasztott ezüstlemezek, az itáliai érmék, valamint néhány veret, amelyek a kantárzatot díszíthették. Szintén a lószerszámhoz tartozhatott a nagyobb méretű, ovális alakú vascsat. Férfi temetkezések bolygatásáról, elpusztításáról tanúskodnak a múzeumi gyűjteménybe került fegyverek (vasmerevítéses tegez, nyílcsúcs, szablya töredéke) és néhány veret, amely talán övveretként funkcionált. Női temetkezésre utal az áttört hajfonatkorong.

A nagyobb sírszámú falusi temetőkre jellemző anyagot a szórványleletek között csak egy vastag huzalú nyakperec és egy ezüstből készített, félhold alakú csüngő képviseli.

A leletek között egy Kecelről származó sarló is megtalálható. Bár az egykori munkaeszköz 10. századi sírból való származása nem bizonyítható,[646] a Vádéidűlőből ismert sarlós temetkezések, valamint a tárgy formája alapján ez sem zárható ki.

12.3.4. Gyűjteményi adatok

Régészeti leletek: Kalocsa, Viski Károly Múzeum ltsz. 64.6.14.; 64.6.34.; 64.6.35.1.; 64.6.35.2/C–E.; 64.6.35.9.; 64.6.36.1–2.; 64.6.30.; 64.6.36.9.; 64.6.36.14.; 64.6.36.14a.; 64.6.37.2.; 64.6.42.; 64.6.98.; 64.6.46.; 64.6.48–49.; 64.6.35.8.b.

12.3.5. Irodalom

Horváth M. 1996c, 315–317; Kovács 2011, 165.

[646] A sarló akár telepanyagból vagy más korszakra keltezhető (pl. avar kori) temetkezésből is a múzeumi gyűjteménybe kerülhetett.

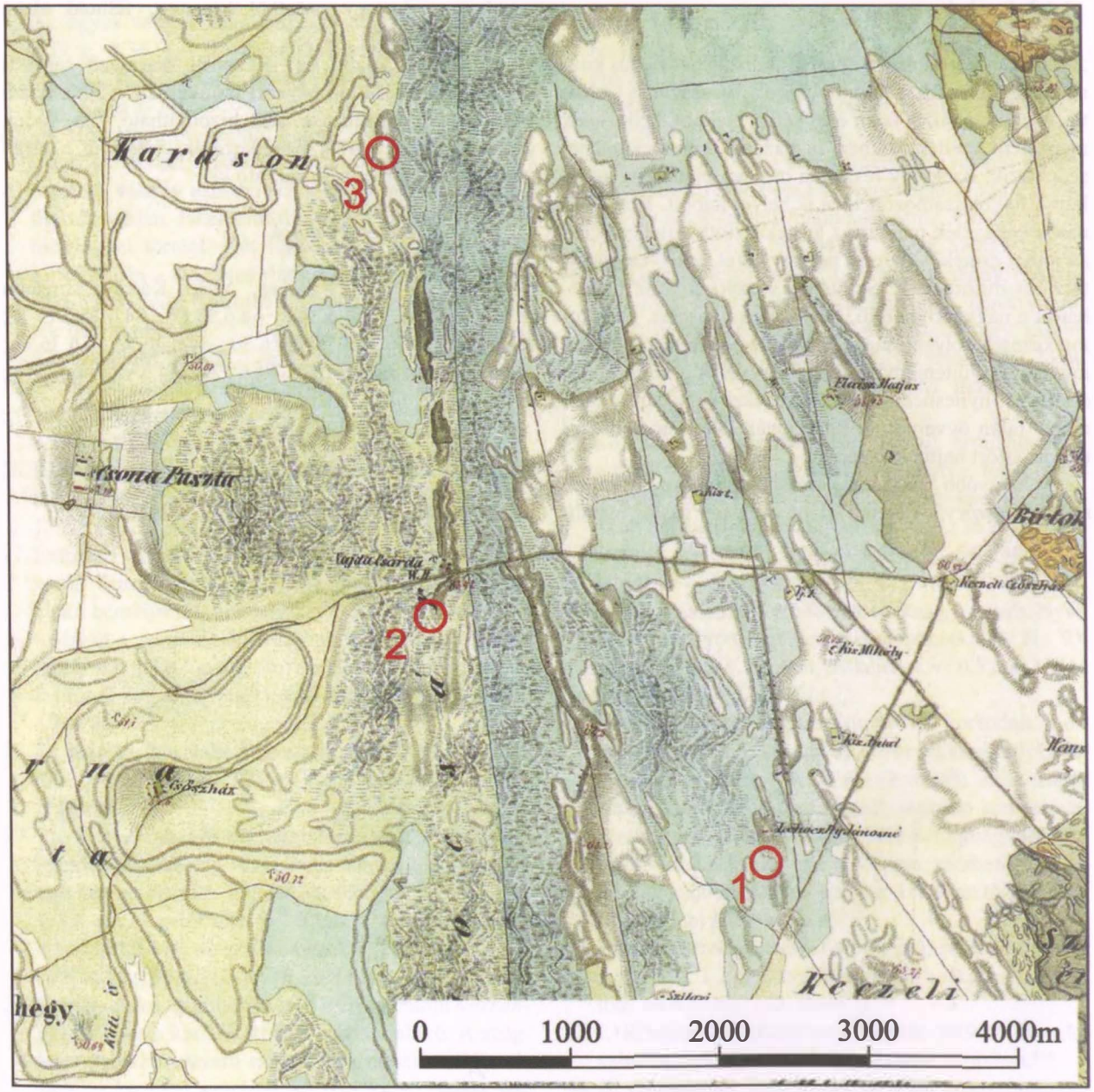

292. kép. Kecel és Öregcsertő határába eső lelőhelyek a II. katonai felmérésen (1806–1869): 1. Kecel-Lehoczky tanya, 2. Kecel-Vádéi-dűlő, 3. Öregcsertő-Csornapuszta

13. KECEL-LEHOCZKY TANYA[647] – *Varga Sándor*

13.1. LELETKÖRÜLMÉNYEK

Böhm Jenő, keceli káplán és Winkler Pál, kalocsai kanonok-könyvtáros Kecel határában, Lehoczky János tanyáján egy 10. századi temetkezést mentett meg az 1910-es évek elején.[648] A homokdomb tetején fekvő sírt a sertéstúrás mellett a gazda gyermekei is megbolygatták, aminek következtében a vázcsontok és a leletek már nem voltak eredeti helyzetben a leletmentés idején.[649] Kissé későbbi időpontban, az előbbi sírtól nem messze, Böhm Jenő egy másik temetkezést is talált, amelynek leleteit Winkler Pálnak ajándékozta, aki a két temetkezést 1912-ben, az *Archaeologiai Értesítő* hasábjain ismertette.[650]

A temető helyéről és a különböző időben előkerült sírok pontos helyzetéről térképi ábrázolást vagy részletes leírást nem ismerünk. A lelőhely kapcsán mindössze annyi adatunk van, hogy a temetkezések Lehoczky János tanyájáról, illetve annak környékéről származnak. A temető helyét a leletek előkerülésével közel egyidős térképek segítségével kísérelhetjük beazonosítani. A III. katonai felmérésen alapuló, a Magyar Királyság területét ábrázoló, 1:25000-es léptékű térképen (1869–1887) a településtől nyugatra, a Keczeli földek határrész északnyugati részén, egy ÉNy–DK-i irányú, több dombból álló hát középső dombjának északkeleti végén jelölték a Lehoczky tanyát *[292. kép]*.[651] Az időben korábbi, II. katonai felmérés (1806–1869) térképlapján az előbbi helytől kissé északabbra, néhány 100 méter távolságra, a hát legészakibb kiemelkedésén jelölték Lehoczky Jánosné tanyáját.[652] Ez szigetszerűen emelkedik ki környezetéből, körülötte ingoványos, vízjárta részeket jelöl a térkép *[293. kép]*. Az I. katonai felmérésen (1763–1787) – igaz tanyahelyek nélkül –, de a több dombból álló hát rögzítésre került. Bonyolítja a helyzetet, hogy a jelenleg

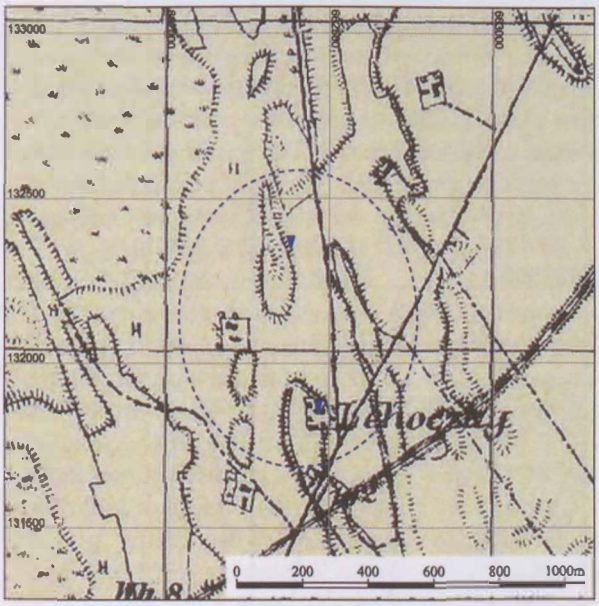

293. kép. Kecel-Lehoczky tanya a Magyar Királyság területét bemutató 1:25000-es térképen (1869–1887)

használatos 1:10000-es léptékű térképen a katonai felméréseken szereplő Lehoczky névvel ellátott tanyák közelében, azoktól kissé északkeletre szintén található egy Lehoczky néven szerepeltetett tanya *[294. kép]*. A domborzati viszonyokat tekintve akár ezen a dombháton is lehetett a honfoglaló temető.

13.2. SÍRLEÍRÁSOK

1. sír

A temetkezés Böhm Jenő és Winkler Pál megérkezésekor már részben feldúlt állapotban volt. A sertéstúrással bolygatott sír leleteinek többsége így kimozdult eredeti helyzetéből. A leírás alapján ugyanakkor a csontváz több része és a koponya, valamint a ló koponyája az ásatás során került elő, feltehetőleg bolygatatlan állapotban. A részleges lovastemetkezés síron belüli helyzetéről, típusáról semmilyen adat nem maradt fenn, ahogyan a leletek pontos helyét sem ismerjük.

647 A lelőhely 1912-es közleményében a tanya tulajdonosának neve Lehóczky néven szerepel (vö. WINKLER 1912, 322). A szakirodalomban a lelőhely neve azonban mindkét alakban megtalálható.

648 A sír előkerülésének pontos dátuma nem derül ki a szükszavú közlésből.

649 A gazda elmondása alapján a megjelölt helyen a gyermekek egyszer egy régi kardot találtak, amivel sokáig eljátszottak (WINKLER 1912, 322).

650 WINKLER 1912, 321–323.

651 A régi kataszteri térképen valószínűleg a 2925-ös számú telekkel azonosítható a tanya. Sajnos a telekkönyv adatait nem tudtam megtekinteni, s így az adatokat ellenőrizni.

652 A régi kataszteri térképen valószínűleg a 2945-ös számú telekkel azonosítható a tanya. Sajnos a telekkönyv adatait nem tudtam megtekinteni, s így az adatokat ellenőrizni.

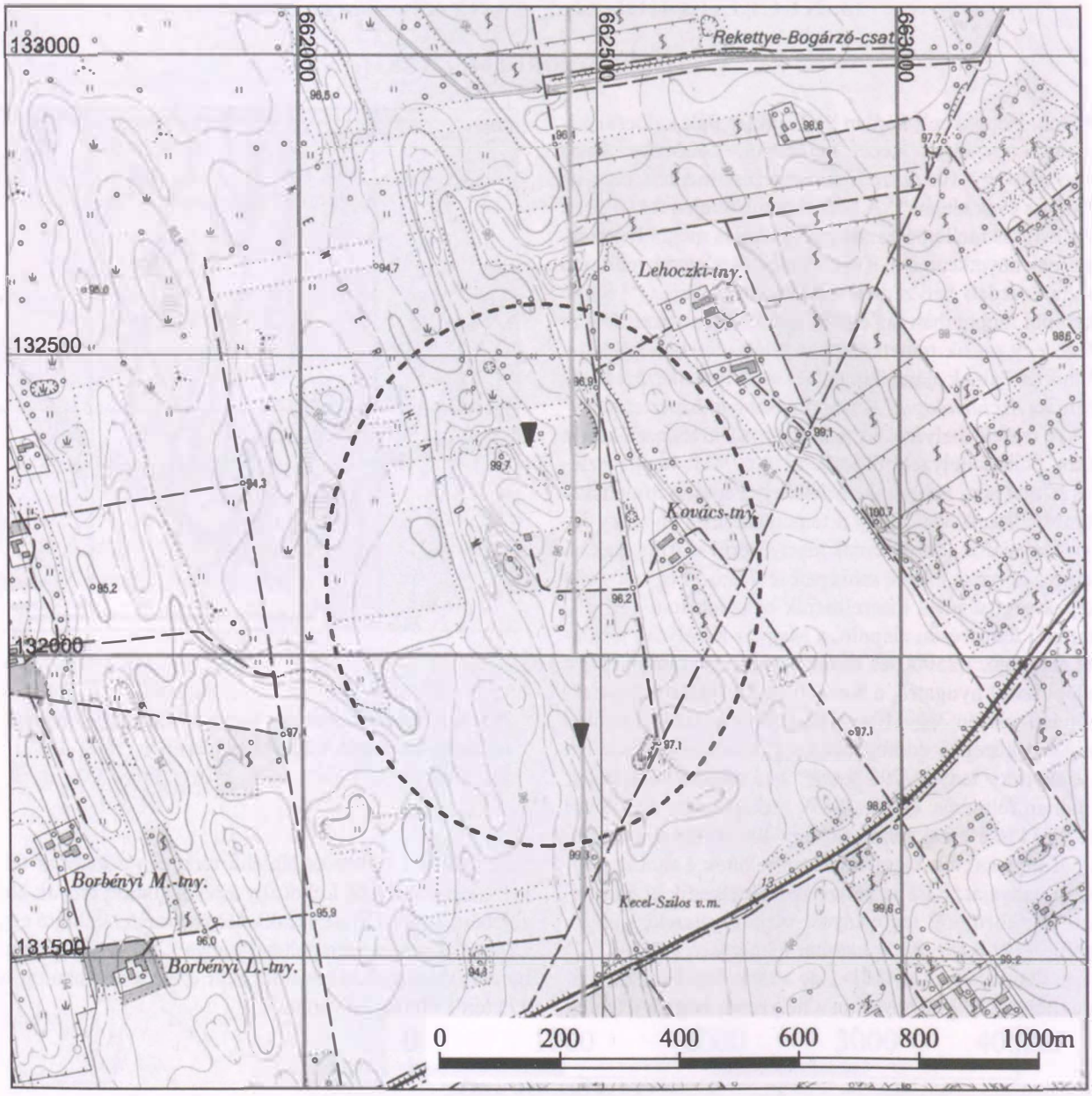

294. kép. Kecel-Lehoczky tanya (1:10 000) – a háromszögek jelölik a lelőhely legvalószínűbb helyszíneit

Mellékletei:

1. Trapéz alakú füllel ellátott, körte formájú, szárának kis részén hiányos, korrodált *vaskengyel*. Téglalap keresztmetszetű szára laposra elkalapált, kiszélesedő, ívelt talpalója erősen kopott, középen és két szélén bordával tagolt. Mag.: 15,5 cm; belmag.: 11,2 cm; legnagyobb sz.: 12,9 cm; legnagyobb belsz.: 11 cm; szíjbefűzőjének mérete: 1,5×0,5 cm; szárának sz.: 1,1–1,2 cm, v.: 0,5–0,6 cm; talp. sz.: 3 cm, v.: 0,3–0,4 cm (VKM ltsz. 64.6.37.8.) *[122. tábla 1/1]*.
2. Eredetileg trapéz alakú füllel ellátott, korrodált, körte alakú *kengyel*. Füle a szíjbefűző mentén letörött, hiányzik. Téglalap keresztmetszetű szára laposra elkalapált, kiszélesedő, ívelt talpalója középen és két szélén bordával tagolt. Mag.: 15 cm; belmag.: 12 cm; legnagyobb sz.: 12,9 cm; legnagyobb belsz.: 10,9 cm; szárának sz.: 1,1–1,4 cm, v.: 0,5–0,6 cm; talp. sz.: 3,2 cm, v.: 0,3–0,4 cm (VKM ltsz. 64.6.37.9.) *[122 tábla 1/2]*.

3. Csuklós szájvasú, oldalpálcás *zabla* felének töredéke. A szájvas hurkosan kialakított végében elhelyezkedő szögletes keresztmetszetű, vége felé elkeskenyedő oldalpálcából egy téglalap alakú, laposra elkalapált, szögletes keresztmetszetű nyúlvány ágazik ki, amely szintén közrefogja a szájvasat. A tárgy állapota a lelet korai közlése óta annyiban változott, hogy az egyik oldalpálca elveszett. Oldalpálca h.: 7,4 cm, v.: 0,4 cm, az oldalpálcából leágazó szögletes karika mérete: 3,1×2,8 cm, v.: 0,3–0,4 cm, szájvas h.: 9 cm, v.: 0,8–0,9 cm (VKM ltsz. 89.7.1.) *[123. tábla 1/3]*.
4. Hiányos, ívelt élű, korrodált *nyílcsúcs*. Eredetileg talán deltoid alakú, hosszú vágóélű típus lehetett. Nyéltüsképén famaradvány. H.: 7,5 cm, sz.: 1,5 cm, v.: 0,3–0,4 cm (VKM ltsz. 64.6.37.4.) *[123. tábla 1/4]*.
5. Hosszú vágóélű, deltoid alakú, részben hiányos, korrodált nyílcsúcs. Tüskéjének csak kis csonkja maradt meg. H.: 6,5 cm, sz.: 1,7 cm, v.: 0,3 cm (VKM ltsz. 64.6.37.5.) *[123. tábla 1/5]*.
6. Rövid vágóélű, deltoid alakú *nyílcsúcs*. Tüskéje letörött, hiányzik. H.: 7,2 cm, sz.: 2,5 cm, v.: 0,5–0,6 cm (VKM ltsz. 64.6.45.) *[123. tábla 1/6]*.
7. Winkler Pál az 1912-es közleményben említést tesz egy a sírból előkerült *fenőkőről* is. Az 1. sírt bemutató tábláján egy nagyméretű, téglalap alakú tárgy rajza látható, amelynek keresztmetszete ugyanakkor enyhén ívelt kialakítású.[653] A Viski Károly Múzeum gyűjteményében fellelhető egy szürke színű, simára csiszolt felületű, téglalap alakú kő, amely esetleg a keceli sírhoz tartozhatott.[654] H.: 15,8 cm, sz.: 6 cm, v.: 1,3 cm (VKM ltsz. 64.6.34.5.) *[123. tábla 1/7]*.

2. sír

Az 1. sírtól nem messze Böhm Jenő feltárt egy másik temetkezést is. A sír szintén bolygatott volt, a csontváz alsó része hiányzott és lócsontok sem kerültek elő, bár ez utóbbinak nem feltétlenül kellett a sírban lennie (jelképes lovastemetkezés). A leírtak alapján a homokos szerkezetű talajban a sír szinte a felszínen feküdt. A mellékletek többsége az 1. sírhoz hasonlóan kimozdult eredeti helyzetéből.

Mellékletek:

1. I. Berengár király (888–915) páviai *ezüstdenára*. Az érmét két helyen átlyukasztották, az egyik lyuk körül a lemez sérült, szabálytalan alakban kitörött. A másik, szabályos kör alakú lyuk mellett a lemez átütése során keletkezett sorja figyelhető meg. A tárgy állapota a lelet korai közlése óta nem változott, az jól azonosítható. Átm.: 2–2,1 cm, s.: 1,40 g, a sérült lyuk átm.: 0,3×0,4 cm, az ép lyuk átm.: 0,2 cm (VKM ltsz. 64.6.35.2/A) *[124. tábla 2/1]*.[655]
2. I. Berengár király (888–915) milánói *ezüstdenára* *[124. tábla 2/2]*. Az érmét nem találtam meg a kalocsai múzeum régészeti gyűjteményében.[656]
3. I. Berengár császár (915–924) milánói *ezüstdenára*. Az érmét két helyen átlyukasztották. Mindkét lyuk szabályos kör alakú, amelyek mellett a lemez átütése során keletkezett sorja figyelhető meg. A tárgy állapota a lelet korai közlése óta nem változott. Átm.: 2 cm, s.: 1,32 g, a lyukak átm.: 0,2 cm (VKM ltsz. 64.6.35.2/B) *[124. tábla 2/3]*.[657]

4–6. Három darab kéregöntéssel készített, keskeny, keretbe foglalt palmettával díszített ezüst övveret. Hátterük aranyozott. Az ép példány hátoldalán a felfüggesztésre szolgáló három, kerek keresztmetszetű nittszeg. Az eredeti publikációban két darab ép övveret került közlésre, amelyek egyikén bőrszíj maradványa volt. Az ép darab mérete: 2,2×2,5 cm, s.: 3,36 g, nittek h.: 0,4–0,5 cm, átm.: 0,2 cm (VKM ltsz. 64.6.35.3.), a töredékek méretei: 2,45×2,2 cm, s.: 2,17 g, valamint: 1,6 cm, s.: 0,90 g (VKM 64.6.36.6.) *[124. tábla 2/4–6]*.

7–9. Három darab kéregöntéssel készített, széles, ezüst *övveret*. Hátterük aranyozott. A legépebb példány hátoldalán a felfüggesztésre szolgáló három, kerek keresztmetszetű nittszeg. A tárgy állapota a lelet korai közlése óta változott. A három darabra törött övveret restaurált, egyik sarkából egy kis lemezrész hiányzik. A két töredékes állapotú övveret a korábbi leletközlésben nem szerepelt. Az ép darab mérete: 2,4×3 cm, s.: 2,87 g, a nittek h.: 0,4 cm, átm.: 0,2 cm (VKM ltsz. 64.6.35.4.), a töredékek méretei: 2,2 cm, s.: 1,55 g és s.: 1,51 g (VKM ltsz. 64.6.35.6.) *[124. tábla 2/7–9]*.

10–11. Jó megtartású, kiszélesedő, lekerekített végű *pántkarperec*. Az eredeti közlés szerint a sírban egy ezüstlemezből kialakított karperec volt a karcsonthoz tapadva. A múzeum gyűjteményében ugyanakkor két karperec is megtalálható, amit a sír leleteihez kötöttek. Ezek közül az egyik rosszezüstből készített. Méretek: az ezüstkarperec külső átm.: 5,6 cm, belső átm.: 5,3–5,4 cm, pántjának sz.: 0,9–0,95 cm, a kiszélesedő vég sz.: 1,2–1,4 cm, v.: 0,15 cm, s.: 15,65 g (VKM ltsz. 64.6.35.6.). A rosszezüst karperec külső átm.: 6,7 cm, belső átm.: 6,4 cm, pántjának sz.: 1–1,1 cm, a kiszélesedő vég sz.: 1,35 cm, v.: 0,2–

[653] Vö. Winkler 1912, 1. ábra 7.

[654] A leltárkönyvben a lelőhelynél Homokmégy-Halom szerepel, bár az ott megmentett sírok dokumentált leletanyagában nem szerepel ilyen méretű és alakú fenőkő (lásd fentebb a lelőhely bemutatásánál).

[655] Huszár 1954, 81; Kovács 2011, 143.

[656] Lásd fentebb az ismeretlen lelőhelyű itáliai érméknél. Az érmét említi: Huszár 1954, 81; Kovács 2011, 143.

[657] Huszár 1954, 81; Kovács 2011, 143.

0,25 cm, s.: 32,40 g (VKM ltsz. 64.6.37.1.) *[125. tábla 2/10–11]*.

12–13. Két darab szögletes alakú, vékony *ezüstlemez*. Mindkét lemez rövidebbik oldala mentén egy-egy azonos oldalról átütött lyuk. A korai közlésben három téglalap alakú lemez rajza látható, a leírásban pontos számok azonban nem szerepelnek. A Viski Károly Múzeum régészeti gyűjteményében több hasonló ezüstlemez található. Ezek beazonosítása és sírhoz való kötése ma már nem lehetséges. Méretek: 1,65×2,3 cm és 1,5×2,35 cm, s.: 0,89 g és 0,73 g, a lyukak átm.: 0,15–0,2 cm (VKM ltsz. 64.6.36.7.) *[126. tábla 2/12–13]*.

14. Erősen korrodált, csuklós szájvasú, szögletes keresztmetszetű, töredékes *csikózabla* a koponya mellől. A tárgy állapota a lelet korai közlése óta megváltozott. Karikarészei leváltak, töredékesek, részben hiányosak. Szájvasak h.: 8 cm és 10 cm, v.: 0,6 cm. A zablakarikák külső átm.: 4,6 és 4,9 cm, sz.: 0,5–0,7 cm, v.: 0,3–0,4 cm (VKM ltsz. 64.6.35.7.) *[126. tábla 2/14]*.

15–16. Erősen korrodált, vasból kovácsolt, *körte alakú kengyelpár* trapéz alakú füllel, téglalap alakú szíjbefűzővel a koponya mellől. A szárak téglalap keresztmetszetűek. Kiszélesedő talpalóikon osztóborda nem figyelhető meg. M.: 15,8 cm és 15,4 cm, belm.: 12 cm, legnagyobb sz.: 12,9 cm és 11,9 cm, legnagyobb belsz.: 11 cm és 10,9 cm, szíjbefűzők mérete: 1,7×0,6 cm és 2×0,8 cm, a szárak sz.: 1,2–1,3 cm, v.: 0,4–0,6 cm, a talpaló legnagyobb sz.: 2,9 cm és 3,15 cm, v.: 0,4–0,5 cm (VKM ltsz. 64.6.35.8/a és 64.6.97.) *[127. tábla 2/15–16]*.

17. Téglalap alakú, szögletes keresztmetszetű *hevedercsat* a koponya mellől. Pecke nagyobb részben hiányzik *[126. tábla 2/17]*. A sírhoz tartozó hevedercsat ma már nem azonosítható.

13.3. ÉRTÉKELÉS

13.3.1. Temetkezési szokások

A térképi adatok alapján megállapítható, hogy a 20. század elején a Lehoczky tanyánál előkerült temetőrészlet a mai településtől nyugatra, az egykori Vörös-mocsár keleti szélén, egy ingoványos résszel körülvett, megközelítőleg ÉNy–DK-i irányú dombhát egyik kiemelkedő magaslatán helyezkedett el.

A megmentett két sír temetkezési szokásairól rendkívül kevés adat maradt fenn. A téma vizsgálata szempontjából mindössze az igen rövid és szűkszavú, a lelőhelyet és az előkerült leletanyagot bemutató közlés áll rendelkezésünkre.[658] Ebből csak annyi állapítható meg, hogy az 1. sírban eltemetett férfi mellé lovának részleges maradványait is elhelyezték a temetéskor. A 2. sír tárgyalásánál Winkler leírta, hogy a sír alsó részét bolygatás érte, aminek következtében Böhm Jenő a feltárás során lócsontokat már nem talált. A leírás alapján a lószerszámzat a sír másik végéből, a koponya mellől került elő, ami jelképes lovastemetkezésre utalna. A sírból származó többi fémlelet szórt elhelyezkedése ugyanakkor megerősíti azt az elképzelést, hogy a teljes temetkezés bolygatott volt, így a lószerszámzat Winkler által leírt helye is kérdéses. A tényleges lovastemetkezés egykori jelenlétét erősítheti, hogy a sírban átlyukasztott ezüstveretek és érmék is voltak, amelyek a lószerszámzatot díszíthették (nyereg, kantárszíj).

A temetőtöredék kapcsán érdemes még röviden kitérni a Viski Károly Múzeumban őrzött jelentős mennyiségű, a leltárkönyv adata alapján Kecelről származó leletre. A tárgyak többsége ajándékként – közöttük több Böhm Jenő ajándékaként – került a múzeumi gyűjteménybe. Ezek egy része akár a Lehoczky tanyáról is származhatott. A bemutatott két síron kívüli temetkezésekre már Winkler is utalt közlésében. Lényeges megemlíteni, hogy a temetőrészlet ismertetésében nem került bemutatásra az összes tárgy. Az övveretek közül 3 darab – valószínűleg a már akkor is töredékes példányok – rajza hiányzik, de nincs megemlítve az ezüstveretek pontos darabszáma sem,[659] ráadásul rajzuk rendkívül egyszerű, azonosításra alkalmatlan. Figyelemre méltó ugyanakkor, hogy a 3 szögletes lemez után 2 kerek, átlyukasztott tárgy sorakozik, amelyekről semmi közelebbit nem tudunk. Összességében tehát valószínűsíthető, hogy a szórványként őrzött leletek több tárgya is a temetőhöz tartozik, amelyek további sírok pusztulásáról, bolygatásáról tanúskodnak.

13.3.2. A sírokból előkerült leletanyag

13.3.2.1. Ékszerek, ruhadíszek

Karperecek

A 2. sírból egy kiszélesedő végű, ezüstből öntött pántkarperec került elő, amelynek síron belüli pontos helyzetét nem ismerjük, csupán azt tudjuk, hogy az egyik karcsonthoz tapadva feküdt. A múzeumi gyűjteményben

[658] WINKLER 1912, 322–323.

[659] A szövegben csak annyi szerepel, hogy ezüstlemezkék zsinórra fűzve (WINKLER 1912, 323).

ugyanakkor egy másik, a sírban levővel csaknem teljesen megegyező, ezüst alapú ötvözetből (rosszezüstből?) öntött példány is megtalálható, aminek lelőhelyeként szintén a Lehoczky tanya van feltüntetve. Winkler Pál közlésében csak egy ezüst karperecet említ, így vagy a két karperec hasonlósága miatt, az egyszerűbb kimaradt a közlésből, vagy ez utóbbi karperec később keveredett a lelőhely anyagához.

A karperecek e típusa (mind a lemezből kivágott, mind pedig az öntött) főként a 10. század első kétharmadában gyakori, elsősorban a gazdag leletanyagot tartalmazó temetkezésekben. Egyaránt megtalálható nők és férfiak sírjában, de gyermek temetkezésekben is előfordul.[660]

Fémveretekkel díszített öv

A két temetkezés közül egyben, a 2. sírban fordult elő fémveretekkel díszített öv. A sírból összesen 6 darab, formájukat tekintve kétféle típusú veret került elő. A veretek síron belüli helyzete nem ismert, azok a leírás szerint elszórtan, valószínűleg másodlagos helyzetben feküdtek. A korszak *in situ* megfigyelt veretes öveiből kiindulva a készlet meglehetősen hiányos. A bolygatottság, illetve a megfigyelés hiánya miatt ma már nem lehet meghatározni, hogy egy teljes készlet, vagy eleve egy hiányosan felszerelt, esetleg megrongált öv került-e a sírba.

Az egyik keskenyebb övveret hátoldalán megmaradt a veretnél kicsivel szélesebb bőröv maradványa is.[661] Dienes István hívta fel a figyelmet arra, hogy amennyiben a kérdéses veretet természetes helyzetbe állítjuk, úgy a szíj függőleges állásban fut alatta tovább.[662] Ezen megfigyelése alapján a keceli anyagban szereplő keskenyebb veretek az egykori öv – valószínűleg szíjvéggel lezárt – vége közelében kerülhettek rögzítésre, míg a szélesebb, fekvő típusok a szíj másik végét lezáró csat irányában sorakozhattak.

A sírból származó széles és keskeny, előlapjuk szélén vastag palmettalevéllel, közepükön pedig háromlevelű palmettacsokorral díszített, aranyozott ezüstveretek pontos párhuzamát a karosi II. temető 50. sírjában találjuk meg.[663] A szélesebb veretek ezen kívül még a kunágotai 2. sír övkészletében tűnnek fel.[664] A veretet a sírban előforduló kísérőleletek (köztük az érmék), valamint párhuzamaik alapján a 10. század első felére keltezhetjük.

13.3.2.2. Fegyverzet

Nyílcsúcsok

Fegyvermellékletet mindössze csak az I. sírból ismerünk. A temetkezésben 3 darab, a korszakban általános, deltoid alakú kovácsoltvas nyílcsúcs fordult elő. Ezek mellett egy további, bizonytalan adat alapján az I. sírból vagy annak környékéről származó másik temetkezésből napvilágot látott egy régi „vaskard" is, amely a sírok leletanyaga alapján inkább szablya lehetett. Miután mindkét sír bolygatott volt, jogosan feltételezhetünk további fegyvermelléklet meglétét (íj, tegez, további nyílcsúcsok stb.), amelyek azonban elkallódtak még az előtt, hogy Böhm Jenő, illetve Winkler Pál összegyűjthette volna azokat.

13.3.2.3. Lószerszámzat

A sírokból származó leletanyag közül legépebben a lószerszámzat maradt meg. Mindkét sírból a 10. században leggyakrabban előforduló körte alakú kengyelpár került elő. Száraik laposra kalapáltak, fülük minden esetben trapéz alakúra kiképzett, talpalóik bordával tagoltak.

Az I. sírban oldalpálcás, míg a 2. sírban karikás csikózabla látott napvilágot.

Hevedercsat csak a 2. sírból került begyűjtésre, ami a nagyobb méretű, kissé lekerekített, szögletes alakú típusok közé tartozik.

A 2. sír leletei között találunk több, téglalap alakúra kivágott, a rövidebbik oldalak mentén egy-egy lyukkal átütött, vékony ezüstlemezt. Sajnos pontos számuk és előkerülési helyük sem ismert. Az 1912. évi közlésben a tárgyakról csak egy vázlatszerű rajz szerepel. A tárgytípus jól megfigyelt és dokumentált analógiái alapján legvalószínűbb, hogy eredetileg a lószerszámzat (kantárszíj, esetleg a nyereg) díszítésére szolgáltak.[665]

13.3.2.4. Érmék

Winkler Pál a 2. sír ismertetésénél 3 darab itáliai érmét említ, amelyek meghatározásában Réthy László segédkezett.[666] A leletek síron belüli helyzetéről sajnos nem közölt adatot. Mindhárom érmét két helyen – egymással szemközt – átlyukasztották, ami arra utal, hogy valami-

660 Révész 1996, 90.

661 A lelet 1912. évi közlésénél még jól látható a bőrmaradvány (Winkler 1912, 3. ábra 2). A szíjdarab ma már nem található meg a vereten, sőt a leletanyag között sem.

662 Dienes 1959, 153.

663 Révész 1996, 73. tábla 1–6.

664 Móra 1926, 5. kép 30–32.

665 A lemezek övre való rögzítésének lehetőségét véleményem szerint csökkenti, hogy a sírból öntött veretek is előkerültek.

666 Winkler 1912, 323.

re felvarrva kerültek a sírba. A pénzekről közölt rajz, illetve a meghatározás alapján mindhárom érme I. Berengár uralkodásához köthető. Két példány királyságának idejéből (888–915), míg a harmadik érme a császárrá választását követő évekből (915–924) származik. Az első két érme verési helye különböző, az egyik Páviában, a másik pedig Milánóban készült.

A múzeumi gyűjteményben a temetkezéshez tartozó 3 érméből ma már csak két példány található meg. Ezek az átlyukasztások helyzete alapján jól beazonosíthatók. Az 1912-es közlésben 2. számúként bemutatott, Milánóban vert érme ugyanakkor nem egyezik meg a Viski Károly Múzeumban őrzött 64.6.35.2/B. leltári tételen, a lelőhelyhez sorolt érmével (lásd leírását fentebb). A közlésben szereplő típust nem találtam a leletek között.

A fenti adatok alapján a sír *terminus post quem* időpontját a 915. évben adhatjuk meg. Véleményem szerint a leletek sírba kerülésének felső időhatára is leszűkíthető. A megmaradt két veret viszonylag jó állapotú, ami alapján valószínűsíthető, hogy nem voltak hosszú ideig forgalomban. Az átlyukasztás során okozott sérülés, valamint a lemez átütése során keletkezett sorja jelenléte pedig azt erősíti, hogy az érmék másodlagos funkciójukban sem voltak huzamosabb ideig használatban.

A síron belül a több darab átlyukasztott érme, valamint a téglalap alakú ezüstlemezek előfordulása arra utal, hogy a pénzek is a lószerszámzat részét képezhették, azon belül is a kantárszíj díszítését szolgálhatták.

13.3.3. A temető keltezése

A 2. sírban előforduló I. Berengár érmék alapján a temetkezés legkorábban 915-ben kerülhetett földbe. A 10. század első felére történő keltezésnek a többi lelet sem mond ellen. Az 1. sír leletei a 10. századon belül ugyan nem szűkíthetők, de ez esetben a másik sír közelsége alapján valószínűsíthető annak korai keltezése is. Összességében tehát a Lehoczky tanyáról származó két temetkezést a leletanyag alapján a 10. század első harmadára, legkésőbb a század középső harmadának elejére keltezhetjük.

13.4. GYŰJTEMÉNYI ADATOK

Régészeti leletek: Kalocsa, Viski Károly Múzeum ltsz.: 64.6.35.2/A–B., 64.6.35.3–4, 64.6.35.6–7., 64.6.35.8/a, 64.6.36.6–7., 64.6.37.1., 64.6.37.4–5., 64.6.37.8–9, 64.6.45., 64.6.97., 89.7.1.

13.5. IRODALOM

WINKLER 1912, 322–323, HUSZÁR 1954, 81; FÉK Nr. 536.; BICZÓ 1984, 19–62; BÁLINT 1991, Nr. 114.; HORVÁTH M. 1996d, 322–323.

14. KECEL-VÁDÉI-DŰLŐ – *Varga Sándor*

14.1. LELETKÖRÜLMÉNYEK

A lelőhely Keceltől nyugatra kb. 8 km távolságra, a Vádéi-dűlőben, a Kalocsára vezető országút mellett, az utat keresztező É–D-i irányú csatornától keletre, mintegy 200 méter távolságra, az egykoron Hemző András tulajdonában található földterületen helyezkedik el *[295. kép]*.[667] Az első három temetkezést 1934 november-decemberében végzett homokkitermelés során találták meg. Az előkerült leleteket a keceli községházára szállították, amelyekről 1935-ben értesítették a Magyar Történeti Múzeumot. Ezt követően a lelőhelyről származó leletek összegyűjtését, a sírok helyének beazonosítását, illetve a további sírok megmentését célzó feltárást Fettich Nándor végezte el 1935. március 12. és 15. között.[668]

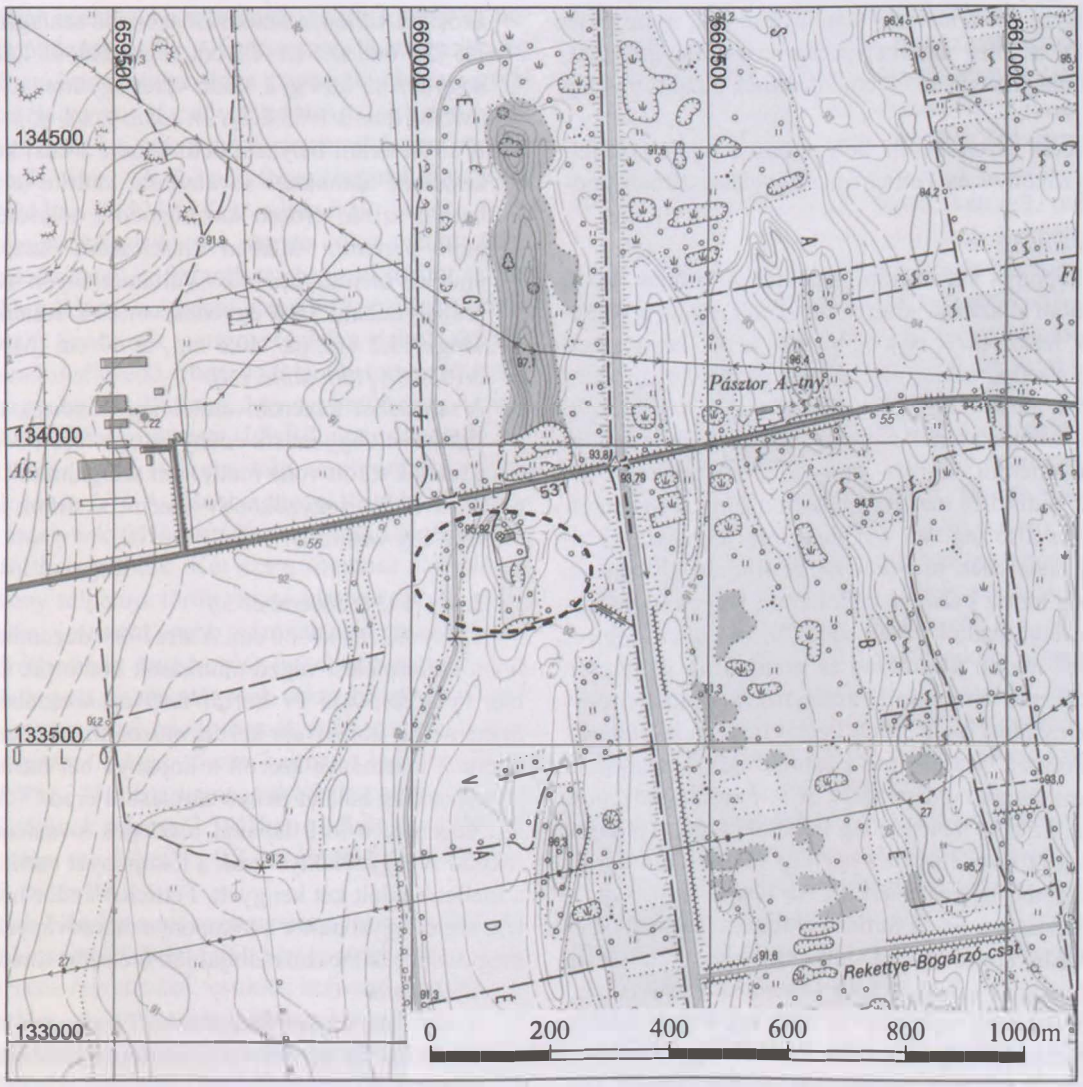

295. kép. Kecel-Vádéi-dűlő (1:10 000)

667 A lelőhely pontos helyzete a rendelkezésre álló adatok ellenére egyelőre nem azonosítható. A Fettich Nándor által megadott leírásból ugyanis nem derül ki, hogy a Kalocsára vezető országút északi vagy déli oldalán található-e a temető. További gondot okoz az is, hogy az utat több csatorna is keresztezi (mai Duna-völgyi-főcsatorna, a Compós-csatorna, valamint egy név nélküli kisebb csatorna), igaz ezek közül csak kettő esetében helytálló az az adat, hogy a csatornától keletre feküdt a lelőhely.

668 FETTICH 1937, 104.

14.2. SÍRLEÍRÁSOK

1. sír (1934. november 26.)

T.: Ny–K, m.: kb. 60 cm. A temetkezést a munkások találták meg és dúlták fel 1934. november 26-án. Fettich Nándornak 1935 márciusában még sikerült megtalálnia a sír helyét, amelyben benne volt az összehányt emberi váz maradványa is.[669] Az idős nő koponyájából csak az alsó állkapocs két töredéke és a nyakszirtcsont, míg a vázból a hosszúcsontok nagyobb része, valamint medence- és csigolyatöredékek maradtak meg. A nyakszirtcsont hosszú *(dolichokran)* koponyára vall, a karok és azon belül is főleg az alkar pedig erős izomzatra utal. A nő testmagasságát 155,8 cm körülinek állapította meg Bartucz.[670]

A leletek síron belüli helyzetére a találáskor felvett jegyzőkönyv és Fettich megfigyelései adnak támpontot.[671]

Mellékletei:

1–2. A koponya két oldalán feküdtek a félhold alakú, granulált díszítésű arany *fülbevalók*. Míg a fülbevalók felső részét egy egyszerű, kerek keresztmetszetű karika, addig alsó részét gazdagon díszített, félhold alakú függőrész képezi. A két szerkezeti elem találkozásánál egy-egy filigrángyűrűbe ültetett kisméretű, üreges lemezgömb helyezkedik el, amely a díszítés mellett gyakorlati funkciót is betöltött. Az alsó tag ívét egy egyszerű lemezszalag alkotja, amelynek mindkét szélét filigrán szegélyezi. E sima lemez belső részén, három helyen kis, szögletes alakú pántok emelkednek ki. Az alsó ív felett, a belső részen filigránnal és granulációval díszített négyszirmú virágminta, amelynek két oldalán egy-egy elnyújtott levélforma. Ezen virág- és levéldíszek felső részét 7 darab apró granulációkból kialakított, háromszög alakú dísz zárja. A virágminta közepén, illetve az alsó lemezszalag találkozásánál, valamint a két levélforma tövénél egy-egy (összesen 4 darab) lemezgömb helyezkedett el. Az alsó ív külső oldalán összesen 6 lefelé forduló granulált háromszög és 5 filigránkeretes karika váltja egymást. Az alsó tag belső oldalán található filigránkeretes részeit (virág- és levélminta), valamint az alsó tag külső oldalán elhelyezkedő filigránkeretes karikáit egykor színes gyöngyök töltötték ki. Mindkét példány kopott, kissé sérült (a külső ívről mindkét példánynál hiányzik egy-egy filigránkeretes karika). A felső rész átm.: 3,2 cm, hv.: 0,2 cm, alsó rész átm.: 3,8 cm, a fülbevaló m.: 4,7 cm, s.: 6,65 g és 6,51 g (MNM ltsz. 3/1935.1.) *[128. tábla 1/1–2]*.

3/1–15. A feldúlt sírban – a nyak helyén – Fettich Nándor összesen 7 darab rombusz alakú, ezüstből öntött, a bemélyedésekben aranyozott, erősen kopott *ingnyakveretet* talált. További 8 darab veretet a munkások szedtek ki, amelyek a jegyzőkönyv alapján szintén a nyak körül voltak. A veretek hátoldalán, azok két szélén, a felvarrást szolgáló szalagfülek. H.: 2,5–2,7 cm, sz.: 1,1–1,2 cm, legkisebb s.: 1,15 g, legnagyobb s.: 1,94 g, a 15 db veret együttes s.: 22,56 g (MNM ltsz. 3/1935.2.) *[129. tábla 1/3/1–15]*.

4. A síron belüli helyzete nem ismert a kézi korongon készített, homokkal soványított, szürke (eredetileg barna) színű, erősen kormozódott, tölcséresen kihajló peremű, vállában kiszélesedő, összeszűkülő aljú, kis méretű *fazéknak*. Vállán sekélyen bekarcolt, szabálytalanul futó egyenes vonalak futnak körbe. Mag.: 13,2 cm, pá.: 10,5 cm, fá.: 7 cm (MNM ltsz. 3/1935.3.) *[130. tábla 1/4]*.

5. A találáskor felvett hivatalos jegyzőkönyv alapján a sírban volt egy másik edény is, egy törött *bögre*. Ezt a találók törött volta miatt nem szolgáltatták be.

6. A hivatalos jegyzőkönyv szerint a sírhoz tartozott még egy *vaskés* is.

2. sír (1934. december 5.)

T.: Ny–K, m.: kb. 60 cm. A sírt 1934. december 5-én a homokkitermelést végző munkások bontották ki. A sírban nyugvó 50-55 év körüli férfi csontvázából mindössze sérült koponyája került múzeumi gyűjteménybe. Bartucz véleménye szerint a koponya bal harmadának hiánya a férfi halálát okozó sérülésből ered.[672] A sír keleti végében, a férfi lábánál részleges lovastemetkezés feküdt. A jegyzőkönyv csak a lókoponyát említi, illetve a mellette talált két kengyelt. Fettich Nándor helyszínelése során ugyanakkor a lókoponya maradványai mellett megtalálta a ló lábszárcsontjainak szétszórt töredékeit is.

Mellékletei:

1. A férfi váz fejénél feküdt a kézi korongon készített, homokkal és apróra őrölt kerámiazúzalékkal soványított, világosbarna színű, külső felületén helyenként szürke foltos, röviden kihajló, legömbölyített peremű, vállában kiszélesedő, összeszűkülő aljú, közepes

669 A megmaradt vázcsontokat Bartucz Lajos vizsgálta meg.

670 Fettich 1937, 106. – Az Embertani Tárba kerülő csontanyagot kérésemre Marcsik Antónia megpróbálta megkeresni és újból feldolgozni, de sajnos a töredékes állapotú anyag nem került elő. Segítségét és kitartását ezúton is köszönöm!

671 A Magyar Nemzeti Múzeum Adattárában a munkások által feldúlt sírokról készült jegyzőkönyvet nem találtam meg, annak létezéséről csak Fettich Nándor közléséből van tudomásom.

672 Fettich 1937, 106.

méretű *fazék*. Az edény külső felülete kissé kopott, a vállán és a hasrészen szabálytalanul befésült hullámvonalkötegek díszítik. Mag.: 16,5 cm, pá.: 13 cm, fá.: 8,2 cm (MNM ltsz. 3/1935.8.) *[130. tábla 2/1]*.

2. A váz jobb oldalán feküdt a lapított félgömb markolatgombú, díszítetlen, kétélű *kard*. Teljes h.: 90 cm, penge h.: 77,4 cm, a markolat látható részének h.: 9 cm, a markolatgomb m.: 3,1 cm, az ellenző h.: 13 cm, a markolatgomb sz.: 6,5 cm, a penge legnagyobb sz.: 6,1 cm (MNM ltsz. 61.126.A.) *[131. tábla 2/2]*.

3. A váz jobb oldalán feküdt a viszonylag jó állagú *fokos alabárd*. Éle ívelt, megnyúlt pengéjének felső ötödrésze táján indul ki a hosszú nyak, amely a gömbformájú köpűhöz kapcsolja. A bárdrésszel ellentétes oldalon található hosszú foka végén tömör gömbben végződő fokos. Teljes sz.: 15 cm, a bárdrész h.: 11,8 cm, sz. az alsó részen: 1,6 cm, a felső részen: 2,6 cm, köpűjének belső átm.: 1,8×2,3 cm, fokos részének átm.: 2 cm (MNM ltsz. 3/1935.5.) *[132. tábla 2/3]*.

4–5. A jegyzőkönyv leírása alapján a láb mellett talált lókoponya mellett 2 darab *vaskengyel* feküdt. A nagyobb példány szögletes alakú füllel ellátott, körte formájú. Szárainak metszete téglalap alakú, talpalója erősen kiszélesedő. Mag.: 15,8 cm, belmag.: 12,3 cm, legnagyobb sz.: 12,6 cm, legnagyobb belsz.: 11 cm, szíjbefűzőjének mérete: 1,7×0,7 cm, szárának sz.: 1–1,1 cm, v.: 0,6–0,8 cm, talp. sz.: 4 cm, v.: 0,5 cm *[132. tábla 2/4]*. A kisebb kengyel szintén körte alakú, amelynek felső részéhez egy közel téglalap alakú fül kapcsolódik. Két szára rombusz átmetszetű, keskeny talpalója törött, kissé hiányos. A fül egyik oldalán, valamint épebb szárának alsó részén néhány rézdrótberakás (tausírozás) figyelhető meg. A szár felső, kopott részén már csak vékony, egymással párhuzamosan futó sekély bemélyedés utal az egykori tausírozásra. Mag.: 15 cm, belmag.: 11,2 cm, legnagyobb sz.: 11,6 cm, legnagyobb belsz.: 10,8 cm, szíjbefűzőjének mérete: 2,3×1,5 cm, szárának v.: 0,6–0,7 cm, talp. sz.: 2 cm, v.: 0,3 cm (MNM ltsz. 3/1935.7.) *[133. tábla 2/5]*.

6. Fettich Nándor a sír azonosítása során a sírban maradt lócsontok között talált egy jó megtartású, szimmetrikus méretezésű, csuklós szájvasú, karikás *csikózablát*. A szájvasak téglalap keresztmetszetűek, míg a karikák kissé elkalapált, lapított ovális formát mutatnak. Az egyik karikából egy kis darab hiányzik. Karika átm.: 5,2–5,3 cm, v.: 0,5–0,6 cm, a szájvasak h.: 8 cm, v.: 0,5–0,6 cm (MNM ltsz. 3/1935.6.) *[134. tábla 2/6]*.

3. sír (1934. december 10.)

T.: Ny–K, m.: kb. 80 cm. A temetkezést 1934. december 10-én a homokkitermelést végző munkások bontották ki. A sírban a mellékletek alapján férfi csontváza nyugodott.

Mellékletei:

1. Rosszezüstből vagy ezüst tartalmú réz alapú ötvözetből készített, kiszélesedő, kerek fejjel ellátott *pántgyűrű* töredéke a jobb váll mellett. Kerek fejrészét vésett motívum díszíti. Átm.: 1,6 cm, pánt sz.: 0,6–0,9 cm, v.: 0,1 cm, s.: 2,81 g (MNM ltsz. 3/1935.) *[134. tábla 3/1]*.

2–4. Három darab kisebb méretű *fülesgomb* a mell és a gyomor közötti részről. A tárgyak elvesztek.

5. A derék környékéről származó, fémveretekkel díszített öv. Az övkészletből két csat, két szíjvég, valamint összesen 37 darab veret került a múzeumi gyűjteménybe.

5/1. Réz alapú ötvözetből öntött, kéttagú, ovális csatkarikájú *övcsat* a derék tájékáról. Szíjbújtató része téglalap alakú, amelynek felületét bevésett pontkörminta díszíti. Vasból készült pecke kissé ráhajlik a csatkarikára, amely számára finom vájatot alakítottak ki. Az övcsat mérete: 3,9×3,9 cm, v.: 0,4–0,5 cm, s.: 25,55 g (MNM ltsz. 3/1935.10.) *[134. tábla 3/5/1]*.

5/2. Szintén a derék tájékáról került elő az ovális csatkarikájú, ötszög alakú szíjborító lemezzel ellátott, réz alapú ötvözetből készített, kisebb méretű *csat*. Hátoldalán a rögzítésre szolgáló három, a csat síkjából kiemelkedő nitt, amelyek egyikén kör alakú alátétlemez. A csat pecke, amely a találók elmondása alapján a váz jobb oldaláról került elő, réz alapú ötvözetből öntött, kissé a csatkarikára ráhajló végű.[673] A csat h.: 2,5 cm, csatkarika sz.: 2,2 cm, csatlemez v.: 0,1 cm, s.: 3,53 g. A csathoz tartozó pecek h.: 2,5 cm, sz.: 0,8 cm, v.: 0,25–0,5 cm, s.: 3,99 g (MNM ltsz. 3/1935.14.) *[134. tábla 3/5/2]*.

5/3. Réz alapú ötvözetből (valószínűleg bronzból öntött) készített *nagyszíjvég* a derék környékéről. A szíjvéget a lemélyített háttérből kiemekedő, keretbe foglalat növényi motívum díszíti. H.: 7,2 cm, sz.: 2 cm, nittek h.: 0,35 cm, v.: 0,3 cm, s.: 27,52 g (MNM ltsz. 3/1935.9.) *[135. tábla 3/5/3]*.

5/4. Réz alapú ötvözetből (valószínűleg bronzból) készített, díszítetlen *kisszíjvég* a derék környékéről. Előlapjának közepén gerinc fut végig. H.: 3,9 cm, sz.: 0,8 cm, v.: 0,15 cm, s.: 3,40 g (MNM ltsz. 3/1935.15.) *[135. tábla 3/5/4]*.

5/5–7. Kisméretű, réz alapú ötvözetből készített, kissé domború felületű, díszítetlen, csepp alakú *veretek* a derék környékéről. A veretek mérete: 1,2×1,3 cm,

[673] A leírásban, mint kampó került feljegyzésre (vö. Fettich 1937, 105).

darabonkénti s.: 0,80 g, 0,95 g és 1,09 g, együttes s.: 2,84 g (MNM ltsz. 3/1935.13.) *[135. tábla 3/5/5–7]*.

5/8–29. A derék környékéről 22 darab rosszezüstből vagy ezüst tartalmú réz alapú ötvözetből öntött, szív alakú *övveret* került elő. Az egyszerű keretszalagon belül a vereteket a háttérből kiemelkedő háromágú palmetta díszíti, amelyek ágain három levélke ül. Méretük: 2,3×2,7 cm, v.: 0,2 cm, nittek h.: 0,5–0,6 cm, v.: 0,2 cm, a legkisebb veret s.: 5,18 g, a legnagyobb veret s.: 8,40 g, a 22 db veret együttes s.: 153,35 g (MNM ltsz. 3/1935.11.) *[136–138. tábla 3/5/8–29]*.

5/30–41. Az előbbi veretekhez hasonló formájú, csak kisebb méretű, 12 darab *övveret*. A veretek többsége rossz állapotú, erősen kopott és hiányos. Díszítésük kissé eltér az előbbi veretekétől. Méretük: 1,9×2 cm, v.: 0,15 cm, nitt h.: 0,3 cm, v.: 0,2 cm, az épebb állapotú veretek közül a legkisebb s.: 1,40 g, a legnagyobb s.: 3,03 g, a 12 veret együttes s.: 22,71 g (MNM ltsz. 3/1935.12.) *[138–139. tábla 3/5/30–41]*.

6–7. A sírban a találók beszámolója alapján két, korrodált, kissé töredékes *vassarló* is volt. Az egyik a jobb csípő mellett, a másik példány pedig a bal térd alatt helyezkedett el. A leletanyagban fellelhető két sarló mérete: a kisebb példány tüskéjének h.: 5 cm, sz.: 0,8, pengerészének sz.: 1,2 cm, v.: 0,4–0,5 cm (MNM ltsz. 3/1935.17.). A nagyobb darab sarló tüskéjének h.: 2,8 cm, sz.: 0,9 cm, pengéjének sz.: 1,6–1,7 cm, v.: 0,2 cm (MNM ltsz. 3/1935.19.) *[140. tábla 3/6–7]*.

8. Kézi korongon készített, homokkal soványított, eredetileg barna színű, erősen kormozódott, enyhén kihajló, oldalán ferdén levágott peremű, vállában kiszélesedő, kissé összeszűkülő aljú, kis méretű *fazék* a csontváz bal térdénél. A nyak és a váll találkozásánál körbefutó, rövid, függőleges vonalakból álló, bebökött sorminta. Mag.: 10 cm, pá.: 8,3 cm, fá.: 6,5 cm (MNM ltsz. 3/1935.18.) *[141. tábla 3/8]*.

9. Erősen korrodált, töredékes *vaskés*. Bár a sírról készült jegyzőkönyv nem említi a vaskést, Fettich Nándor a sír leleteinek bemutatása során a tárgyat a sír leleteként tünteti fel.[674] H.: 9,6 cm, sz.: 1,3 cm, v.: 0,4 cm (MNM ltsz. 3/1935.20.) *[139. tábla 3/9]*.

4. sír (1935. március)

T.: Ny–K, m.: 40 cm. A sírt a munkások bontották ki, aminek eredményeként Fettich erősen bolygatott állapotban találta meg. A sírban 35-40 éves férfi csontváza feküdt. A csontvázból csak a sérült koponya és az alsó állkapocs került begyűjtésre.

Melléklete: nem volt.

5. sír (1935. március 12–15.)

T.: Ny–K, m.: 30 cm, vh.: 170 cm. A sírban háton fekvő, nyújtott testhelyzetben eltemetett, 40-45 éves férfi csontváza nyugodott.

Mellékletei:

1. A koponya jobb oldaláról egy kézi korongon készített, homokkal soványított, szürke (eredetileg barna) színű, erősen kormozódott, enyhén kihajló, oldalán ferdén levágott peremű, vállában kiszélesedő, kissé összeszűkülő aljú, kis méretű *fazék* került elő. A nyak és a váll találkozásánál körbefutó, rövid, függőleges vonalakból álló, bebökött sorminta. Mag.: 13 cm, pá.: 8,5 cm, fá.: 6,5 cm (MNM ltsz. 3/1935.21.) *[141. tábla 5/1]*.
2. A bögre alatt egy felső nyélállású, egyenes hátú, egyélű, korrodált *vaskés*, hosszában a sírba helyezve, nyelével a koponya irányában. A kés két darabra törött. H.: 12,6 cm, a nyéltüske h.: 2,8 cm, penge sz.: 1,6 cm, v.: 0,5–0,6 cm (MNM ltsz. 3/1935.16.) *[140. tábla 5/2]*.
3. A koponya bal oldalán, hosszában a sírba helyezett, nyelével felfelé álló *vassarló*. A sarló már az 1937-es közlésnél is erősen töredékes állapotban volt, de ott még a különböző darabokat egymáshoz lehetett illeszteni.[675] Jelenleg a sarló darabjait a MNM 3/1935.22–23. leltári tételek alatt található vastöredékek között kell keresnünk *[142. tábla 5/3]*. A két legnagyobb töredék mérete: 4,6×0,9 cm, v.: 0,6 cm és 3,5×2 cm, v.: 0,4 cm. A MNM 3/1935.23. leltári számon található töredék h.: 9,4 cm, sz.: 1,6 cm, v.: 0,3–0,4 cm.

6. sír (1935. március 12–15.)

T.: DNy–ÉK, m.: 20 cm, vh.: 170 cm. A sírban háton fekvő, nyújtott testhelyzetben eltemetett 50-60 éves férfi jó megtartású csontváza nyugodott.

Melléklete: nem volt.

[674] Vö. Fettich 1937, 105, CXVII. tábla 27.
[675] Fettich 1937, CXVII. tábla 29.

14.3. ÉRTÉKELÉS

14.3.1. Temetkezési szokások

A feltárt temetőrészlet pontos helyéről csak annyi biztos, hogy Keceltől északnyugatra, a Kalocsai Sárköz és a Homokhát találkozásánál, egy É–D-i irányú, az Örjeg nyugati szélén hosszan elnyúló, több dombból álló dombháton található. A II. katonai felmérésen – a Fettich Nándor közlésében megadott adatok alapján – a lelőhely feltételezett helye valahol a dombhát legdélebbi szakaszán, a Kalocsára vezető út közelében (a Vajda Csárda környékén) keresendő. A lelőhelytől északra, szintén az Örjeg nyugati oldalán, a dombvonulat egy másik dombján (Dinnyés-hegy) az öregcsertői, az Örjeg keleti oldalán pedig a Lehoczky tanyánál előkerült honfoglaló temető található *[292. kép]*.[676]

A jelenleg rendelkezésünkre álló adatok alapján az egykori temető pontos méretének, kiterjedésének, valamint a sírok egymáshoz való viszonyának meghatározása véleményem szerint nem lehetséges. Fettich Nándor közléséből a sírok egymáshoz való viszonyára mindössze csak annyi adatot találunk, hogy a 2. sír az 1. számú temetkezéstől mintegy 1,5 méter távolságra helyezkedett el.[677] Ennek ellenére László Gyula elkészítette a temető sírjainak térképét *[296. kép]*.[678] Leírásában, forrás megjelölése nélkül, az utolsó három temetkezést az első háromtól keletre helyezte,[679] ami alapján akár két sírsor is feltételezhető, amelyeknek csak egy kis szakasza került feltárásra. A temető pontos méretének, kiterjedésének, feltártságának meghatározására hitelesítő ásatásra lenne szükség.

A homokkitermelés során előkerült sírok temetkezési szokásairól csak minimális adattal rendelkezünk a munkások elmondása alapján felvett jegyzőkönyvből. Azok hitelességét ugyanakkor megerősíti Fettich Nándor, aki az újabb temetkezések kibontása során a feldúlt sírok maradványait is megvizsgálta.

A sírok tájolása az adatok alapján egységes képet mutatott. A 6. sír kivételével, amely DNy–ÉK-i tájolású, az összes temetkezés Ny–K-i irányítású volt.

A sírgödrök alakjáról, kialakításának módjáról nincsenek információink, de azok valószínűleg egyszerű aknasírok lehettek. A sírok méreteit tekintve csak a sírmélységről rendelkezünk némi adattal, igaz azok is inkább csak tájékoztató jelleggel bírnak, miután nem került lejegyzésre, hogy honnan mérték a mélységet (a tényleges felszíntől, vagy esetleg a foltok jelentkezésétől). Az első három sír esetében ráadásul csak becslések állnak rendelkezésünkre, ami alapján 60-80 cm-es sírmélységgel számolhatunk. Érdekes, hogy az 1935-ben feltárt temetkezések jóval sekélyebbek voltak, csak 20-40 cm sírmélységet jegyzet fel Fettich.[680]

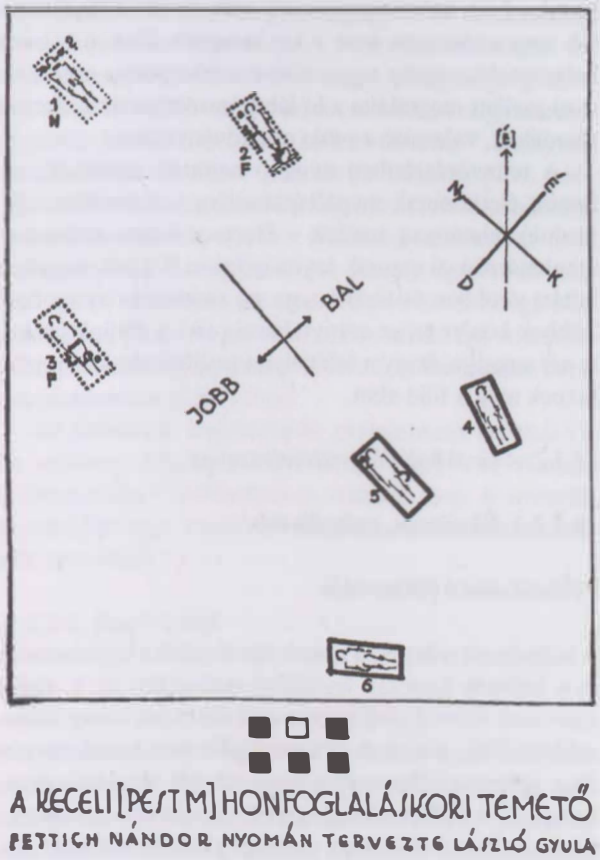

296. kép. Kecel-Vádéi-dűlő temetőtérképének rekonstrukciója (LÁSZLÓ 1944, 19. kép)

[676] A temetők mintegy 3 km távolságra találhatók egymástól, az Örjeg két partján.

[677] FETTICH 1937, 105.

[678] LÁSZLÓ 1944, 19. kép. – Miután Fettich Nándor a feldúlt sírokat is azonosította, így elméletileg lehetséges lett volna a temető sírjainak helyzetét rögzíteni, ugyanakkor én erre vonatkozó adatot, feljegyzést nem találtam a Nemzeti Múzeum Adattárában. László Gyula a temető elemzése során is csak az 1937-ben publikált közleményre hivatkozott (vö. LÁSZLÓ 1944, 122), azonban nem zárható ki, hogy bizonyos adatokat kaphatott Fettich Nándortól, amelyekről viszont nem maradt írásos feljegyzés.

[679] LÁSZLÓ 1944, 122.

[680] Ez a két, egymástól jelentősen eltérő adat több okból is adódhat: különböző helyeken található sírok felett eltérő vastagságban jelentkezett a humusz; a mérés felső pontja különbözött a munkások által kibontott és a Fettich Nándor által megfigyelt temetkezések között, de akár visszavezethető arra is, hogy a gazdag mellékletű sírokat mélyebbre, míg a leletanyagban szegény sírokat sekélyebbre ásták. Jelen esetben a megfigyelt adatok töredékessége miatt e kérdést eldönteni nem lehet.

A temetőrészlet 6 sírja közül egy temetkezésben (2. sír) fordult elő részleges lovastemetkezés. A munkások a 2. sír keleti végében, az emberi váz lábánál találták meg a lókoponyát és a két kengyelt. Fettich Nándor helyszínelése során ugyanakkor a lókoponya maradványai mellett megtalálta a ló lábszárcsontjainak szétszórt töredékeit, valamint a zabla maradványát is.

A temetőrészletben nyugvó halottak nemének, valamint életkorának megállapításában – a sírokban előforduló leletanyag mellett – Bartucz Lajos embertani meghatározásai vannak segítségünkre.[681] Ezek alapján a feltárt sírokban öt férfi és egy nő csontvváza nyugodott. Többek között ez az aránytalanság (5:1 a férfiak javára) is azt sugallja, hogy a lelőhelyen további sírok is rejtőzhetnek még a föld alatt.

14.3.2. A sírokból előkerült leletanyag

14.3.2.1. Ékszerek, ruhadíszek

Félhold alakú fülbevalók

A lelőhelyről származó leletek közül talán a legismertebb és a lelőhely kapcsán legtöbbet emlegetett az 1. sírból származó félhold alakú, granulált díszítésű arany fülbevalópár *[128. tábla]*. A sírt megtaláló munkások elmondása szerint az ékszerek a koponya két oldalán helyezkedtek el. A fülbevalók egyszerű, kerek keresztmetszetű felső karikarészét az alsó, gazdagon díszített félhold alakú függőrésztől a két fél találkozásánál egy-egy filigrángyűrűbe ültetett kis méretű, üreges lemezgömb választja el. E lemezgömbök a díszítés mellett gyakorlati funkciót is betöltöttek. Amíg az egyik oldalon a karika rögzített, addig a másik oldalon kihúzható volt, ami az ékszer fülbe helyezését szolgálta. Ennek eredményeként a gömbök az egyik oldalon a két fél összeillesztését takarták, míg a másik részen a takarás mellett a fülbe helyezést biztosították.

A fülbevalótípus Kárpát-medencei előfordulásával, illetve elterjedésének irányával részletesebben elsőként Mesterházy Károly foglalkozott.[682] Véleménye szerint a Bulgária területéről előkerült leletek jelzik, hogy a bizánci ékszerek nem Itália felől, hanem délről, a Balkán irányából, valószínűleg kereskedelmi áruként érkeztek a Kárpát-medencébe.[683]

Mesterházy Károly gyűjtését pontosította és egészítette ki legutóbb Langó Péter, aki munkájában a Kárpát-medencén kívüli (balkáni, görög, dél-itáliai stb.) példányokat is felsorolta, illetve elvégezte a tárgytípus klasszifikációját is.[684] Gyűjtése alapján a Kárpát-medence területén jelenleg 9 lelőhelyről ismert a fülbevaló két típusának több variánsa (1b, 1c, 1f és 2b típusok).[685] A keceli példányokat az 1c csoportba sorolta, amely altípus fő elterjedési területe a mai Görögország, illetve Északnyugat-Törökország.[686] Ugyanakkor épp a bulgáriai, illetve a magyarországi leletek utalnak arra, hogy a Bizánci Birodalom periferikus zónáit is elérte a tárgytípus.[687]

Az eltérő típusokba sorolt félhold alakú, granulált díszítésű fülbevalót tartalmazó sírok lelőhelyeinek elterjedése alapján megállapíthatjuk, hogy azok elsősorban a Tiszától keletre fordulnak elő, míg a Duna mentén jelenleg csak két temetőből ismertek. A Dunántúl nagyobb részéről, a Felvidékről, valamint a Felső-Tisza vidékéről teljesen hiányzik a lelettípus. A fülbevalók Kárpát-medencei lelőhelyeinek ilyen jellegű elterjedésében valószínűleg szerepet játszik az érintett területek földrajzi közelsége a balkáni régióval (illetve azon keresztül a Bizánci Birodalommal), valamint összefüggésben állhat az adott területen élő közösségek orientációjával is.[688]

Rombusz alakú ingnyakveretek

A munkások által megtalált és nagyobbrészt feldúlt 1. sírból 8 darab rombusz alakú, ezüstből öntött, a bemélyedéseikben aranyozott, felületükön erősen kopott ingnyakveret került elő. Beszámolójuk alapján a váz nyaka körül helyezkedtek el a veretek. A lelőhelyre kiérkező Fettich Nándor a megbolygatott sírból, a csontváz nyakrészének helyéről további 7 darab veretet gyűjtött ösz-

681 FETTICH 1937, 106–107. – Sajnos – mint ahogyan azt a sírleírásoknál jeleztem – az adatok ellenőrzésére nincs mód, miután a lelőhelyről származó csontanyag az idők folyamán elkeveredett, azonosíthatatlanná vált.

682 MESTERHÁZY 1990, 92–94.

683 Éppen a keceli fülbevaló kapcsán zárja ki, hogy az ékszertípus a 934 után indított hadjáratok zsákmányaként került a magyarok által lakta területekre, miután a temetőbe temetkezőket a honfoglalók első generációjához sorolta (MESTERHÁZY 1990, 94; az első generációs sírok leletanyagának meghatározásához lásd még: MESTERHÁZY 1990a, 235–247).

684 LANGÓ 2010, 369–410.

685 Vö. LANGÓ 2010, 398–399.

686 LANGÓ 2010, 375–376.

687 LANGÓ 2010, 377.

688 Ez egyaránt igaz lehet a háborús és a békésebb periódusokra is. A déli irányú kalandozások során ugyanis valószínűleg nagyobb szerepet játszottak a Kárpát-medence déli részein megtelepedő közösségek, mint mondjuk a Kisalföld nyugati részén élők. Lényeges továbbá kiemelni, hogy a békésebb periódusokban, illetve a mindennapi életben a bizánci orientáltságú országrészben/részekben a viseletben és az ékszerekben is nagyobb hatást gyakorolhatott a balkáni, illetve a bizánci hatás.

sze. Összesen tehát 15 darab rombusz alakú veret került a Nemzeti Múzeum gyűjteményébe, ami közel a teljes készletet jelenthette *[129. tábla]*.[689] A leleteket a veretek hátoldalán, azok két szélén található szalagfülek segítségével erősítették (varrták) fel.

A rombusz alakú ingnyakdíszek elsősorban a Tisza középső szakaszának két oldalán, a 10. század első kétharmadára keltezett, leletanyagban gazdag lelőhelyeken fordulnak elő. A veretek viselettel kapcsolatos megfigyelését és azok rekonstrukcióját Dienes István,[690] majd Kőhegyi Mihály[691] és végül Kürti Béla végezte el.[692] A bolygatatlan, jól dokumentált lelőhelyek alapján a Vádéi-dűlőben talált ingnyakveretek nagyobb darabszáma arra enged következtetni, hogy valószínűleg két sorban voltak felvarrva az ing nyakára, esetleg a kaftán gallér részére.[693] Sajnos a bolygatottság miatt a kivágás formája nem állapítható meg, ahogy a ruházat záródása sem ismert.

Gyűrű

A 3. sírban, eredeti helyzetéből kimozdulva, a jobb váll mellől került elő egy kiszélesedő, kerek fejjel ellátott, vésett díszű gyűrű töredéke *[134. tábla]*.

A pajzs alakúan kiszélesedő fejjel ellátott, zárt lemezgyűrűket Keszi Tamás gyűjtötte össze.[694] A gyűrűk díszítése alapján 8 típust különített el, amelyek között ugyanakkor nem szerepel a keceli példány.[695] A Balkán-félsziget lelőhelyein szintén nagy számban fordul elő a gyűrűtípus, ami igazolni látszik a tárgyak bizánci eredetét.[696]

Fémveretekkel díszített öv

A lelőhelyről ismert temetkezések közül egyben, a 3. sírban volt fémveretekkel, szíjvégekkel felszerelt öv. Miután a sírt a munkások találták meg, illetve bontották ki, a veretek pontos mennyisége és helyzete nem került rögzítésre. A később elkészített jegyzőkönyvből csak az derült ki, hogy a tárgyak a derék környékéről kerültek elő. A múzeumba került 2-2 darab csat és szíjvég, valamint a 37 darab veret alapján ugyanakkor feltételezhető, hogy közel a teljes készletet sikerült összegyűjtenie Fettich Nándornak. Az öv szerkezetének rekonstruálására csak a más lelőhelyeken jól megfigyelt és dokumentált sírok alapján van lehetőség. A férfi bőrövét kétféle verettel díszítették, aminek alsó végét a nagyszíjvég zárta le *[135–139. tábla]*. Az öv összecsatolása a nagyméretű, bronzból öntött, líra alakú csattal történt,[697] amelynek elülső oldalát bevésett pontkörök díszítik *[134. tábla]*.[698] Az övről lelógó mellékszíj díszítéséből mindössze 3 darab kisméretű, enyhén domború, díszítetlen felületű veret, illetve a szíjat lezáró kisszíjvég maradt meg *[135. tábla]*. A mellékszíj eredetileg az övről lelógó bőrtarsolyt kapcsolhatta az övhöz. Záródását egy kisméretű, trapéz alakú szíjlemezzel ellátott, ovális csatkarikájú csat biztosította *[134. tábla]*.

Az övveretek legközelebbi párhuzamait a Felső-Tisza-vidéken, Kisdobra-Ligahomok (Sk.)[699] és Kenézlő-Fazekaszug[700] lelőhelyeken találjuk meg. E temetők ugyanakkor egy korábbi horizontot, a 10. század első felét képviselik.

14.3.2.2. Fegyverzet

Kard

A 2. sírban nyugvó, 50-55 éves korban meghalt férfi jobb oldaláról egy X típusú, kétélű kard került elő *[131. tábla]*. Miután a sírt a munkások találták meg és bontották ki, a kard síron belüli pontos helyzetét nem ismerjük. Markolatának félgömbös fejét egy darabból kovácsolták, keresztvasa viszonylag hosszú, díszítetlen.

A kardtípus nyugat-európai eredetű, a Kárpát-medencéből előkerült kardok többsége e csoportba tartozik; ezeket a 10. század végére, 11. század elejére keltezhetjük.[701]

Fokos alabárd

A kardot tartalmazó temetkezésben, annak másik fegyvermellékleteként, egy az elhunyt jobb oldalához helyezett, a 10. századi leletanyagban meglehetősen ritka

689 A jól megfigyelt és dokumentált Orosháza-Pusztai Ignácné tanyája 2. sírjában 26 darab (Dienes 1965, 145–146, 6–7. ábra), Madaras-Árvaidűlő 6. sírjában 21 darab (Kőhegyi 1980, *Abb.* 7–8, 19; Kőhegyi–Knotik 1982, 195), Algyő 93. (Kürti 1996, 3. kép; Kürti 2001, 30–32. kép) és Szeged-Csongrádi út 5. sírjában (Kürti 1983, 37a. grafikai melléklet; Kürti 1996a, 2. kép) pedig 18 db rombusz alakú veret került elő.

690 Dienes 1965, 9. ábra.

691 Kőhegyi–Knotik 1982, 191–200.

692 Kürti 1996, 3. kép.

693 Ez utóbbi, teljesen jogos viseleti megoldásra lásd: Révész 2001, 21.

694 Keszi 1999, 133–135.

695 Keszi 1999, 133.

696 Keszi 1999, 136–138.

697 A líra alakú csatok előfordulását, használatuk módozatait, kronológiáját és típusait Révész László vizsgálta (Révész 1989, 513–541). A Vádéi-dűlő csatját a Kárpát-medencében legelterjettebb A típusba sorolta (Révész 1989, 527, 90. jegyzet).

698 A fémveretekkel díszített övek esetében viszonylag ritkán fordul elő, hogy líra alakú csattal záródjanak (vö. Révész 1989, 515–516).

699 Révész 1996d, 158.

700 Fettich 1931, 81. kép 3–20.

701 Bakay 1965, 33.

fokosbárd került elő *[132. tábla]*.[702] A fegyver bárd része aszimmetrikus, az éllap alsó része jóval hosszabb, mint a felső, éle ívelt. Az ovális nyéllyukkal kialakított, gömb alakú köpűhöz szögletes keresztmetszetű, hosszú nyak köti. A köpű másik oldalán, az összeköttetést biztosító kerek keresztmetszetű, rövidebb nyak végén található a tömör gömbben végződő fok. A keceli sírban talált fegyverhez hasonló csak Karos II. temetőjének 16. sírjából ismert.[703] Kovács László véleménye szerint a 4. típusba sorolt fokos alabárd egy nyugati eredetű fegyver keleti ízlésű átformálását tükrözi, amely típust a honfoglaló magyarság nem hozhatta magával Kelet-Európából.[704] Az avar kori harci balták vizsgálata során hasonló megállapításra jutott Szücsi Frigyes is. Véleménye szerint a Kárpát-medence területén csak a 8. században megjelenő, T alakú bárdok 8c típusú pengekialakítású változatai jelentek meg a honfoglalás korában is.[705] Összességében tehát a fokos alabárd helyben megismert és átvett fegyverformának tekinthető.[706]

Bár a 2. sírban eltemetett férfi temetkezéséből hiányoznak a nemesfémből készült tárgyak, a temetkezési szokás és a sírmellékletek alapján egyértelműen megállapítható az egykori közösségen belüli meghatározó szerepe. Az adatolt 6 sír közül ebben az egyben volt részleges lovastemetkezés, illetve fegyvermelléklet. Utóbbi közül is mindjárt kettő: kétélű kard és fokos alabárd.

14.3.2.3. Használati eszközök

Vaskések

Az 1., 3. és 5. sírban volt vaskés. A három sír közül egyben nő (1. sír), míg kettőben férfi csontváza nyugodott. Az 1. sírhoz tartozó vaskésről csak a hivatalos jegyzőkönyvből van adatunk. A tárgy síron belüli helyzetéről ugyanakkor nem rendelkezünk információval, illetve miután a vaskés nem került begyűjtésre, annak típusát sem ismerjük. A 3. sír késéről hasonlóan töredékes információink vannak csupán. A vaskés csak a sír leleteit bemutató táblán szerepel Fettich Nándornál, a leírásban nincs említve. A korrodált, erősen töredékes egyenes hátú vaskés valószínűleg középső nyélállású lehetett *[139. tábla]*. Az 5. sírból, az eltemetett koponyájának jobb oldala mellett található kerámiaedény alól került elő a felső nyélállású, egyenes hátú vaskés *[140. tábla]*.

Sarlók

A temető sírjai közül kettőben is előfordult vassarló. A találók beszámolója szerint a 3. sírból – amelyben a leletanyag alapján feltehetően felnőtt férfi csontváza feküdt – két korrodált, kissé töredékes sarló került elő *[140. tábla]*. Mig az egyik a jobb csípőcsont mellett volt, addig a másik a bal térd alatt feküdt. Az 5. sírban a 40-45 év körüli férfi koponyájának bal oldaláról került elő az erősen töredékes vassarló *(142. tábla)*. A sarlók síron belüli helyzetéről tehát elmondhatjuk, hogy azok nem egy adott helyre koncentrálódtak, mindhárom különböző helyről ismert.

A korszak temetkezéseiben feltűnő sarlók – elsősorban a néprajzi analógiákra alapozva – mint bajelhárító eszközök kerülhettek a sírok többségébe, bár nem zárhatjuk ki azok munkaeszköz funkcióját sem.[707] Utóbbit azokban az esetekben feltételezi a kutatás, amikor a sarló a síron belül a kezek körül helyezkedett el.[708] Tettamanti Sarolta ezenkívül a tehetősebb társadalmi rétegek sírjaiban – köztük a keceli lelőhelynél is – megtalálható sarlók esetében is valószínűsíti a tárgytípus munkaeszközként való sírba helyezését.[709] Ennek ugyanakkor némileg ellentmond a Vádéi-dűlő sírjaiból előkerült példányok fekvése (térd alól, a koponyánál). Véleményem szerint itt is inkább a „vasbabona" szokásának példájával találkozunk.

A sarlós temetkezés a Kárpát-medence területén az avar korban vált általánossá, de megtalálható a 9. századi temetkezésekben is.[710] Néhány kivételtől eltekintve egy-egy temetőn belül általában csak néhány sírban fordul elő.[711] Ez természetesen nem azt jelenti, hogy az adott közösségeken (temetőkön) belül csak egy szűk kör ismerte volna a szokást, illetve használta volna magát az eszközt,[712] talán valósabb azt feltételezni, hogy csak ritka esetben került a tárgytípus ténylegesen a sírba. A 10–11. századi temetőkben – bár az avar időszakhoz képest kisebb gyakoriságban – szintén megtalálható a sarlók sírba helyezése. Miután a Kárpát-medencétől keletre sem volt

[702] Kovács László tipológiája nyomán – vö. Kovács 1980/81, 249 – Révész László a kifejezőbb fokos alabárd megnevezést használta (Révész 1996, 175).
[703] Révész 1996, 30. tábla 8.
[704] Kovács 1989–1990, 78–79; Révész 1996, 175.
[705] Szücsi 2013–2014, 132. – Példaként a Felsőnyárló/Stina, Karos-Eperjesszög II. temető 16. és Kecel-Vádéi-dűlő 2. sírjából származó bárdokat említi.
[706] Kovács 1980; Révész 1996, 178; Szücsi 2013–2014, 132.
[707] László 1944, 357; Tettamanti 1975, 110; Somogyi 1982, 191.
[708] Tettamanti 1975, 110; Somogyi 1982, 193.
[709] Tettamanti 1975, 110.
[710] Somogyi 1982, 193–194, 196–198.
[711] Somogyi 1982, 193.
[712] Gondolok itt azokra az esetekre, amikor munkaeszközként került a sarló a temetkezésbe.

ismeretlen a szokás,[713] eredeztetését nem köthetjük teljes mértékben csak a honfoglalás korában, a Kárpát-medence területén élő közösségekhez.[714] Erre utalhat az is, hogy a vizsgált korszakban egymástól jellegében, méretében, leletanyagában stb. jelentősen különböző temetőkben is egyaránt megtalálható a sarlós temetkezés.[715]

A 10–11. századi sarlós temetkezések lelőhelyeit Kralovánszky Alán,[716] Tettamanti Sarolta,[717] Somogyi Péter[718] és legutóbb Gáll Erwin gyűjtötte össze.[719] A részben egymásra épülő listák ugyanakkor számos pontatlanságot és hibát tartalmaznak. A lelőhelyek egy része például nem tartozik a korszakhoz[720] vagy teljesen bizonytalan adat.[721] Néhány sarló településfeltárásból került elő, így azokat is törölni kell a listából.[722] Összességében tehát 25 lelőhely 32 temetkezéséből van biztos adatunk a szokás meglétére.[723] A lelőhelyek eloszlása tekintetében megállapítható, hogy a tárgytípus két nagyobb területen koncentrálódik. Az egyik az Alföld északkeleti része (a mai Hajdú-Bihar és Szabolcs-Szatmár-Bereg megye), a másik pedig a Kisalföld északi, mai Szlovákiához tartozó része. Lényeges megemlíteni, hogy a két területen megfigyelt sarlós temetkezéseket tartalmazó temetők között több eltérés is mutatkozik (a temetőtípusban, a leletanyagban stb.). Ezek közül az egyik legfontosabb, hogy egy-egy temetőn belül nagyobb esetszámban fordul elő a tárgytípus a kisalföldi területen. A Kárpát-medence más területein is megtalálható a sarló sírba helyezésének szokása (Dunántúl, Duna–Tisza köze, Tiszántúl, Erdély), igaz jóval kisebb arányban. A jelenlegi adatok alapján ugyanakkor a Kecel–Orosháza vonaltól délre nem ismert a korszak temetkezéseiben.

14.3.2.4. Lószerszámzat

A feltárt temetkezések közül a 2. sírban nyugvó, fegyvereivel eltemetett férfi mellé került részleges lovastemetkezés és így lószerszámzat. A munkások elmondása alapján a két kengyel a ló koponyája mellől került ki. A ló összetört lábszárcsontjait, valamint további koponyatöredékeket, illetve azok között a karikás csikózablát Fettich Nándor találta meg. Mindkét kengyel és a zabla is jó

713 Somogyi 1982, 194–196.

714 Bár megjegyezendő, hogy a Kárpát-medencében, illetve környékén jóval gyakoribb a szokás, mint más területeken: vö. Somogyi 1982, 196.

715 Joggal feltételezhető, hogy például a Tarpán vagy Rakamaz-Strázsadombon eltemetett közösségek akár keletről is hozhatták magukkal e szokást, míg pl. Gyulafehérvár/Alba Iulia-Brândușei utca (Ro.), Sorokpoleány-Berekalja vagy Zsitvabesenyő/Bešeňov-Papföld (Sk.) lelőhelyek esetében inkább a Kárpát-medencei eredeztetés a kézenfekvőbb.

716 Kralovánszky 1962, 119. – 6 lelőhelyről említi.

717 Tettamanti 1975, 110. – 13 lelőhely 17 temetkezését említi.

718 Somogyi 1982, 3. kép. – 17 lelőhelyet gyűjtött fel, listája azonban a kora középkori lelőhelyeket is tartalmazza.

719 Gáll 2013, 931. jegyzet. – 24 lelőhelyből áll az ő listája.

720 Letenye (Kralovánszky 1962, 119; Gáll 2013, 931. jegyzet): a település főterén, 1958-ban feltárt temetkezések datálását a rövid jelentés a 8–10. századra (Kerecsényi 1959, 47), míg a leletkataszter a 11–13. századra keltezte (FÉK Nr. 616.). A lelőhely pontos datálása azonban 9. századi (Kerecsényi 1973, 148; Adam 2002, 226–227). Szarvas-Kákapuszta-Kettőshalom (Tettamanti 1975, 110; Somogyi 1982, 3. kép; Gáll 2013, 931. jegyzet): a 44. sírban volt sarló, amely késő avar kori (Szalontai 1992, 318, 324, VIII. tábla 1; Adam 2002, 337–338). Dunaújváros (Somogyi 1982, 3. kép): a 12. században épült templom körüli temető egyik sírjában volt a sarló (Bóna 1975, 144). Hasonló lehetett Debrecen-Köveshalom lelőhelye is (Somogyi 1982, 3. kép), bár ott az is kérdéses, hogy egyáltalán sírból származik-e a sarló (vö. Mesterházy 1982, 82–83). Kaposvár (Somogyi 1982, 3. kép): a templom körüli temető 149. sírjában volt sarló. A temetkezés jellege és a sírban levő edény alapján a sír 15–16. századi (Bárdos 1978, 202–203).

721 A Bijelo brdoi (Hr.) temető leletei között említett sarlótöredéket (Hampel 1907, 155, 41. tábla 5; FÉK Nr. 91.) Kralovánszky Alán, majd Gáll Erwin is felvette listájába (Kralovánszky 1962, 119, III. tábla 2; Gáll 2013, 931. jegyzet). A szórványként előkerült tárgy esetében azonban nemhogy a jelzett sírhoz való tartozása, de véleményem szerint a korszakhoz sorolhatósága is erősen megkérdőjelezhető, miután a leletek között számos más korszakhoz (szarmata, középkor, újkor) tartozó tárgy is szerepel.

722 Naszvad/Nesvady-Partok-dűlő (Sk.) sarlója egy 11–12. századi házból került elő (FÉK Nr. 736.; Kralovánszky 1962, 119). Biztosan nem sírból került elő a Somogyi Péter által Edelényről megemlített sarló sem (Somogyi 1982, 3. kép).

723 Csekej/Čakajovce (Sk.) (Rejholcová 1995, *Taf.* CXXXVI. 4), Csölle/Rovinka (Sk.) 3. sír (Nemejcová-Pavuková 1962, 657–658); Debrecen-Józsa-Klastrompart 41. sír (Nepper 2002, 41, 10. tábla 8), Érsekújvár/Nové Zámky-Szomoray-útra-dűlő (Sk.) 54. sír (Rejholcová 1974, 439, 447, *Tab.* IV. 10), Gádoros-Bocskai utca 44. 1. sír (FÉK Nr. 324.; Kralovánszky 1962, 119, III. tábla 3; Dienes 1965, 151–152), Gyulafehérvár/Alba Iulia-Brândușei utca (Ro.) 158. sír (Gáll 2013, 142, 616), Gyulafehérvár/Alba Iulia-Császár forrása (Ro.) 86. sír (Gáll 2013, 186, 616), Halimba-Cseres 21. sír (Török 1962, *Taf.* XX. 6), Kolozsvár/Cluj-Napoca-Szántó utca (Ro.) 19. sír (Gáll 2013, 263, 616), Orosháza-Új Élet Tsz. 5. sír (Olasz 1959, I. 1–4), Püspökladány-Eperjesvölgy 471. sír (Nepper 2002, 196, 220, 161. kép, 209. tábla), Rakamaz-Strázsadomb A. sír (Fodor 1996b, 110), Sárrétudvari-Hízóföld 184. sír (Nepper 2002, 336, 226. kép, 297. tábla), Sorokpoleány-Berekalja 16. sír (Kiss 2000, 152, 72. kép, 60. tábla), Szabolcs-Petőfi utca 387. sír (Kovács 1994, 84–86, *Abb.* 26: 3), Szimő/Zemné (Sk.) 52. sír (Rejholcová 1979, 412–413, 418, *Tab.* VII: 9), Tarpa 5. sír (Jakab 2014, 87–88), Tiszabezdéd-Harangláb-dűlő 4. (Kralovánszky 1962, 119, III. tábla 1; Istvánovits 2003, 210; Prohászka–Révész 2004, 143, 4. kép) és 12. sír (Kralovánszky 1962, 119; Istvánovits 2003, 213; Prohászka–Révész 2004, 155, 12. kép), Tornóc/Trnovec nad Váhom (Felsőjattó/Horný Jatov) Remíz-dűlő (Sk.) 32. (Točík 1971, 139, *Taf.* XXI. 1), 33. (Točík 1971, 140, *Taf.* XXI. 17), 149. (Točík 1971, 149, *Taf.* XXVII. 33), 421. (Točík 1971, 149, *Taf.* XXXIX. 11), 556. sír (Točík 1971, 183, *Abb.* 52, *Taf.* XLV. 33), Vágvörösvár/Červenik (Sk.) 4. sír (Točík 1968, 17–18, *Abb.* 7: 2, *Taf.* IX: 13), Visonta-Felsőrét 75. sír (Révész 2008, 357, 260–261. kép, 271. kép, 93. tábla 2), Zalavár-Vár 257. sír (FÉK Nr. 1229.), Zsitvabesenyő/Bešeňov-Papföld-dűlő (Sk.) 66. (Kraskovská 1958, 426, *Tab.* VII: 27) 80. (Kraskovská 1958, 427) és 139. sír (Kraskovská 1958, 431, *Obr.* 10, *Tab.* VII: 25), Zsitvabesenyő/Bešeňov-Sírdűlő (Sk.) 9. sír (Nevizánsky 1979, 377, 390, *Tab.* 1. 7), Zsitvaföldémes/Úľany nad Žitavou (Sk.) 27. sír (Liptáková 1963, 228, *Obr.* 7: 16, *Obr.* 8).

megtartású *[132–134. tábla]*. A körte alakú kengyelek közül a kisebb méretű példány fülrészének egyik oldalán, valamint épebb szárának alsó részén néhány rézdrótberakás (tausírozás) fegyelhető meg.

14.3.2.5. Edénymellékletek

A sírba helyezett edények szempontjából a temetőtöredék kiemelkedik a hazai 10–11. századi temetők sorából. A 6 ismert sírból ugyanis 4 (az 1., 2., 3. és 5. sír) tartalmazott edénymellékletet (ez a sírok 66,66%). Érdekes, hogy csak abból a két sírból (a 4. és 6. sírból) hiányzott a kerámia, amelyekből semmiféle lelet nem került elő. Az edénymellékletes sírok egy kivételével (1. sír) férfi temetkezésekből kerültek ki. Ezek között éppúgy megtalálható a lovával, fegyvereivel (2. sír) vagy díszes övével (3. sír) eltemetett, mint ahogy a szegényesebb leletanyaggal (5. sír) útra indított személy is. A 2. és 5. sírban a fej mellől, míg a 3. sírban az elhunyt bal térdénél került elő az edénymelléklet. Az 1. sírból származó edény pontos helyzete nem került rögzítésre. Ez utóbbi temetkezés érdekessége, hogy a munkások elbeszélése alapján a múzeumba került fazék mellett volt egy másik edény is, egy törött bögre, amit azonban sérült volta miatt nem szolgáltattak be. A sírokba közepes és kis méretű, felső harmadukban (vállban) kiszélesedő fazekak kerültek, amelyek mindegyike kézi korongon készített, homokkal soványított típus volt *[130. és 141. tábla]*.

A 10–11. századi edénymellékletes temetkezések – igaz eltérő mennyiségben – a Kárpát-medence teljes területén, minden temetőtípusban előfordulnak.[724] Az általunk vizsgált Kalocsai Sárközben, sőt annak szűkebb környezetében ugyanakkor nem túl gyakori szokás az edény sírba helyezése.[725]

14.3.3. A temető keltezése

A lelőhelyen előkerült sírokat a 10. század első felére datálta Mesterházy Károly, aki a 3. sírban található övveretek kenézlői párhuzama alapján a temetőbe temetkező közösséget a honfoglalók első generációjához köti.[726] Véleménye szerint az 1. sír bizánci fülbevalói sem kerülhettek ki a 934 után indított hadjáratok zsákmányából,[727] tehát azok éppen a temető első generációs volta miatt csak a század elején kerülhettek földbe. A kutatók többsége ugyanakkor elveti a temető ilyen korai keltezését, elsősorban a 2. sír kardja, illetve az 1. sír arany fülbevalói miatt. A temetőt a 10. század második felére, a század utolsó harmadára keltezi Fodor István és Langó Péter,[728] míg a 10. század végére, sőt a 11. század elejére datálja Fettich Nándor, Dienes István, Bakay Kornél és Révész László.[729] A Kalocsai Sárköz temetőivel összevetve, valamint a leletanyagot megvizsgálva a részletében megismert temetőt a 10. század második felére keltezhetjük, azon is belül talán legreálisabban a 10. század utolsó harmadára. Bár a sírokból előkerült tárgyak közül több is (pl. rombusz alakú ingnyakveretek, övveretek) a korábbi időszakkal mutat rokonságot, de azok erőteljes kopottsága, sérültsége a huzamosabb használatra utal.[730] Ezek a leletek, valamint az archaikusabb temetkezési szokások jelenléte (tényleges lovastemetkezés, edénymellékletek, fegyverek, sarlók stb.) ugyanakkor éppen a későbbre datálható tárgyak (kard, fokos alabárd, fülbevaló) legkorábbi megjelenése irányába mutatnak. Lényeges kiemelni, hogy a történelmi események tudatában (a 10–11. század fordulóján, 11. század legelején létrehozott püspökség miatt) talán kisebb a valószínűsége, hogy a térségben a 11. század elején ilyen jellegű temetkezések fordulnának elő, de ennek lehetőségét egyértelműen nem is zárhatjuk ki.

14.4. GYŰJTEMÉNYI ADATOK

Lelőhelyre vonatkozó adatok: Kecskemét, Katona József Múzeum RA I. 68. 139; Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum RA 218. K. III; 219. K. III

Régészeti leletek: Magyar Nemzeti Múzeum, ltsz.: 3/1935.1–23.

14.5. IRODALOM

FETTICH 1937, 104–107, LÁSZLÓ 1944, 122–123; FÉK Nr. 535.; BAKAY 1965, 9; BICZÓ 1984, 19–62; BÁLINT 1991, Nr. 115.; FODOR 1996c, 323–325.

[724] KVASSAY 2013, 499, 1. kép.
[725] A keceli lelőhely közeléből mindössze Harta-Miklapusztáról van adatunk sírból előkerült edényre (FÉK Nr. 379.).
[726] MESTERHÁZY 1990a, 241–242.
[727] MESTERHÁZY 1990, 94.
[728] FODOR 1996c, 324; LANGÓ 2010, *Fig.* 11.
[729] FETTICH 1937, 105–106; DIENES 1964, 139; BAKAY 1965, 33, 52. jegyzet; RÉVÉSZ 1989, 525.
[730] Ez egyben azt is jelenti, hogy e leletek az adott tárgytípus legkésőbbi előfordulását jelzik.

15. ÖREGCSERTŐ-CSORNAPUSZTA – *Varga Sándor*

15.1. LELETKÖRÜLMÉNYEK

A lelőhely Öregcsertőtől északkeletre, a csornai/csornapusztai határrészben, az egykori katonai lőtér délkeleti szélén, közvetlenül a Duna-völgyi-főcsatornától nyugatra húzódó, É–D-i irányú dombháton található *[297. kép]*.

A lelőhelyre vonatkozó első adat 1967-ből ismert, amikor is homokkitermelés során állítólag népvándorlás kori kengyelt találtak. A területet megtekintő Horváth Attila szerint az erősen feldúlt felszínen (mintegy 50 cm

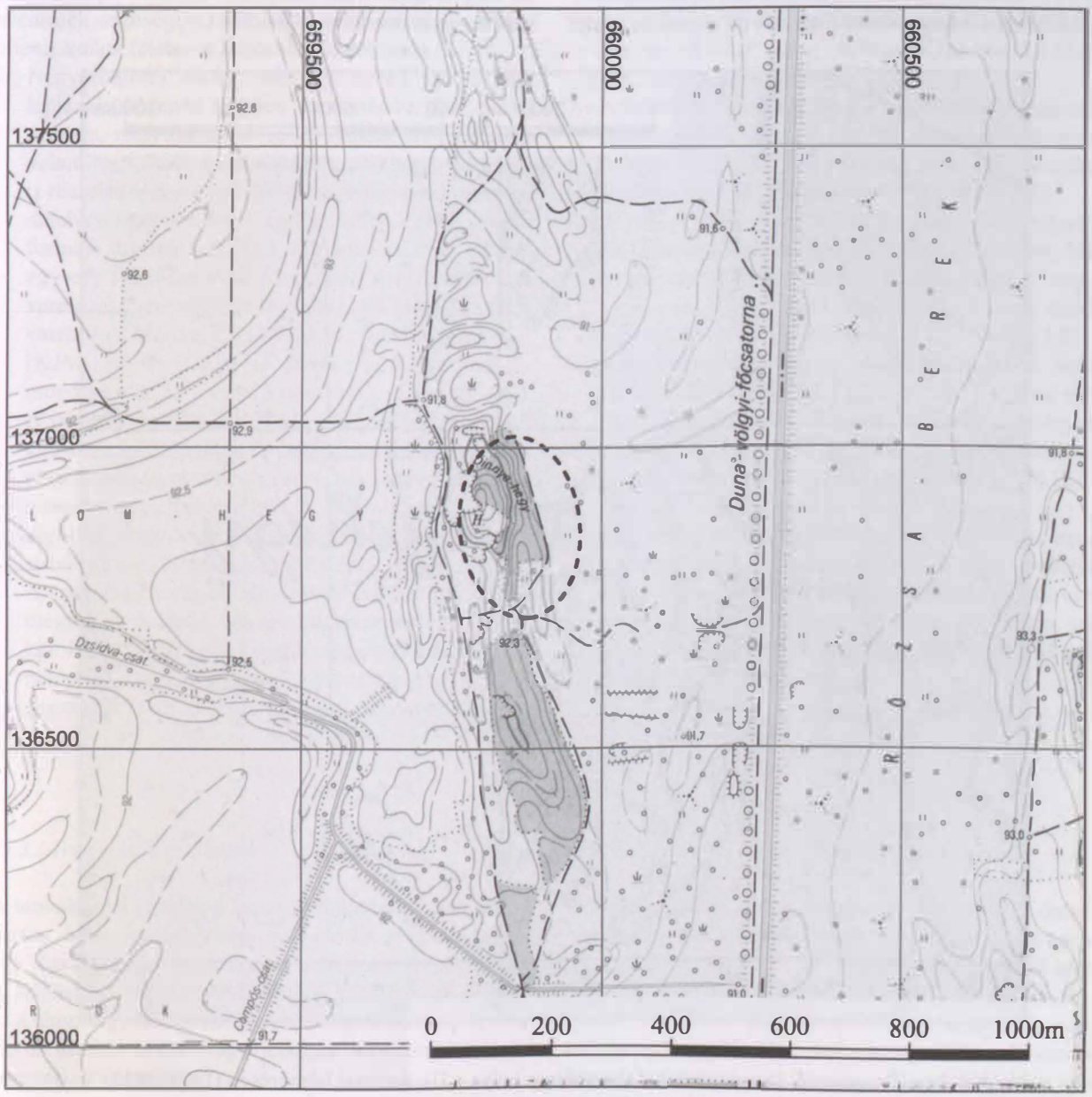

297. kép. Öregcsertő-Csornapuszta (1:10 000)

mélységig) közelebbről meg nem határozható durva népvándorlás kori edénytöredékek, valamint ember- és lócsontvázmaradványok hevertek szanaszét.[731]

Egy évvel később, 1968-ban, a területen állomásozó katonai alakulat a kalocsai Városi Tanácsnak jelentette, hogy a közeli Dinnyehegynek is nevezett homokdombon emberi és állati (ló) csontok kerültek elő *[298. kép]*. Horváth Attila értesülve a történtekről augusztus 13-án felkereste a parancsnokságot, ahol Laczki Sándor őrnagy egy, a csontváz mellől származó ezüstveretet adott át neki. Ezt követően Juhász József főtörzsőrmesterrel és a lelet előkerülésénél jelen levő Mitykó János szakaszvezetővel a lőtér délkeleti szélén fekvő homokbányához mentek. A katonák elmondása alapján a megtalált és nagyjából kibontott, ÉNy-i tájolású sírt érintetlenül hagyták. A találási helyhez kiérve, ami a háromszögelési ponttól mintegy 25 méterre dél-délnyugati irányban feküdt, a temetkezést teljesen összedúlva találták. A sírból megmaradt ló- és emberi csontvázrészeket Horváth Attila a kalocsai múzeumban Pécsi Ferencnének adta át, míg a lelőhelyről származó leleteket Kecskemétre szállította, restaurálás végett.[732]

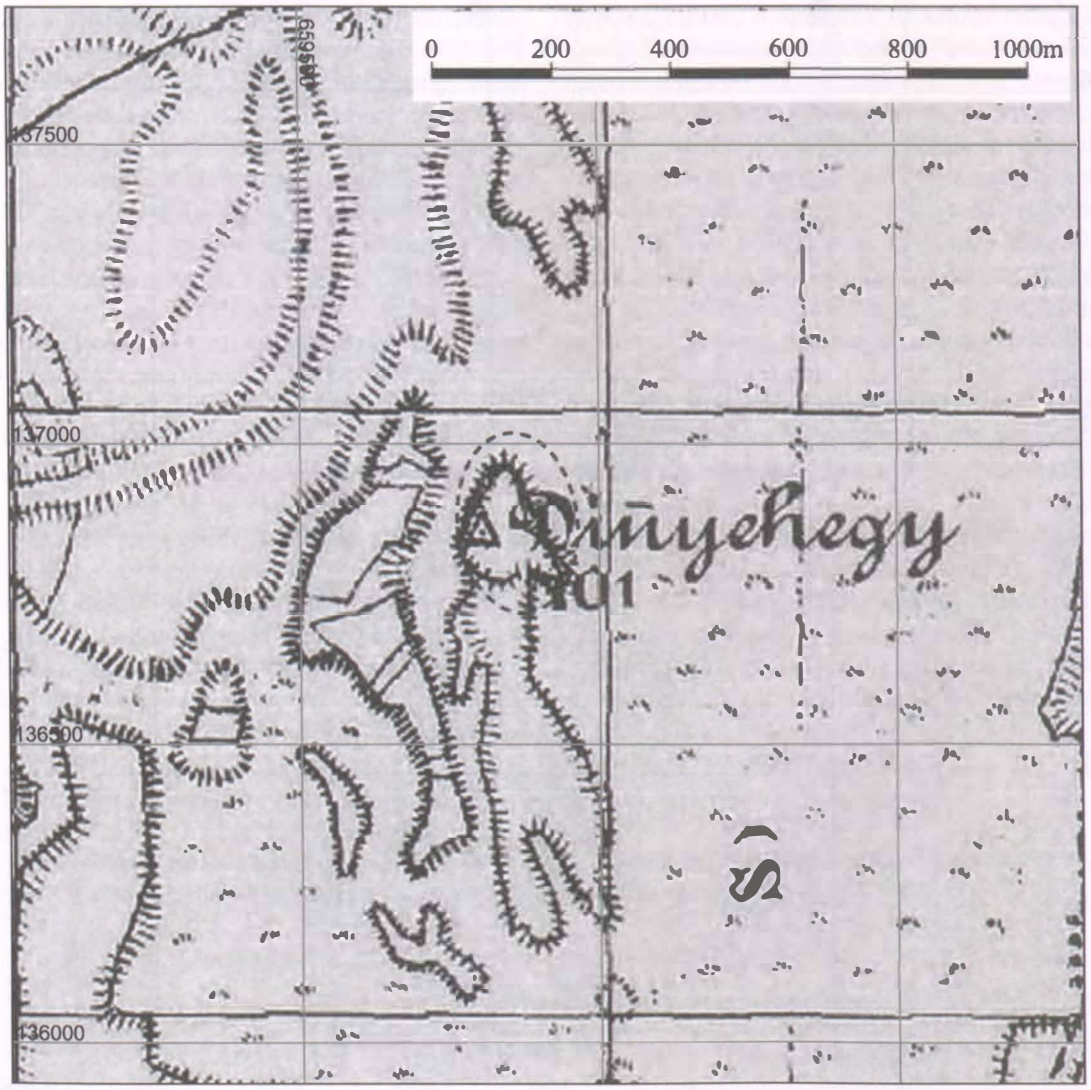

298. kép. Öregcsertő-Csornapuszta, Dinnyehegy helye a III. katonai felmérésen (1869–1887)

[731] Horváth 1968, 44; H. Tóth 1990, 170. – A lelőhely rövid jelentéséből ugyanakkor egyértelműen nem derül ki, hogy az vajon azonos-e az egy évvel később előkerült honfoglaló sír lelőhelyével, vagy inkább az Öregcsertő-Homokbánya néven ismert avar temetőhöz tartozott.

[732] KJM RA 1/68.186.

15.2. SÍRLEÍRÁSOK

1. sír

T.: ÉNy–DK(?). Teljesen feldúlt lovastemetkezés. A helyszínen megfigyelt töredékes lókoponya és lábszárcsontok alapján a részleges lovastemetkezés a lócsontváz jobb oldalán helyezkedett el. Miután a lelőhelyről előkerült leletanyagon belül a sírhoz tartozó leleteket a megmaradt dokumentáció, valamint a megjelent rövid jelentések segítségével sem lehet egyértelműen elkülöníteni, azokat tételesen felsorolva ismertetem.

1. Négyszögletes alakú, ezüstből öntött *veret*. Előlapjának közepén enyhén kiemelkedő, kör alakú díszítés, melynek belső része lyukas. Itt eredetileg valamilyen kőberakás lehetett. A veret központi részéből négy nagyobb levél alakú szirom fut ki, amelyek között a veret szélein négy kisebb, ovális formájú díszítés található. Hátlapjának négy sarkán egy-egy szögletes keresztmetszetű, visszahajlított, a veretre ráforrasztott kis fülecskét alakítottak ki a felvarráshoz. Mérete: 2,4×2,4 cm, v.: 0,15 cm, s.: 3,86 g (KJM ltsz. 84.12.1.) *[143. tábla 1/1]*. A katonák elmondása alapján a veret a csontváz mellől került elő. A jelentésben Horváth Attila ugyanakkor megemlít egy az út mentén talált koponyát, amelynek homlokrészén látható elszíneződése – véleménye szerint – a veret eredeti helyére utal.[733] Az azonban már nem derül ki, hogy a patinanyomos koponya a kérdéses sírból való-e, avagy egy másik feldúlt temetkezésből. A szakszerű ásatások alkalmával eredeti helyzetben megfigyelt hasonló veretek általában derék környékéről vagy attól kissé feljebb, a csontváz alól kerülnek elő. A koponyán megfigyelt elszíneződést tehát egy másik tárgy (karikaékszer, párta) okozhatta.

2–6. A feldúlt sír betöltéséből, a csontmaradványok közül látott napvilágot 5 darab vékony, szögletes alakú *ezüstlemez*. Az egyszerű lemezből, egyik végén egyenesen, a másik végén ferdén levágott veretek mindegyikén apró fúrt lyuk, amelyek közül a két nagyobb példányon a felerősítésre szolgáló, elkalapált végű nittek is megmaradtak. Az ép lemez h.: 4,2 cm, sz.: 1,3 cm, s.: 0,63 g. A többi töredék h.: 1,2–3,1 cm, sz.: 0,7–1,2 cm, s.: 0,79 g (KJM ltsz. 84.12.2.) *[143. tábla 1/2–6]*.

7. A feldúlt sír betöltéséből *csikózabla* csuklós szájvasának korrodált, végén hurkosan visszahajlított egyik fele és a hozzá kapcsolódó másik tag töredéke. H.: 8,3 cm (KJM ltsz. 84.12.3.) *[143. tábla 1/7]*.

8. A feldúlt sír betöltéséből körte alakú, ívelt talpalójú, bordával tagolt *vaskengyel*. Fülrésze törött, hiányos, eredetileg trapéz alakú lehetett. Mérhető mag.: 15 cm, sz.: 13,9 cm, talpalójának sz.: 3,1 cm, szárának v.: 0,7 cm (KJM ltsz. 84.12.4.) *[144. tábla 1/8]*.

9. Az összedobált csontok között körte alakú, lapos szalagvasból kovácsolt, ívelt talpalójú, bordával erősített *kengyel* feküdt. Fülrésze trapéz alakú, hiányos. Mérhető mag.: 15 cm, sz.: 13,4 cm, talpalójának sz.: 3,3 cm, szárának v.: 0,5–1,1 cm (KJM ltsz. 84.12.5.) *[144. tábla 1/9]*.

10. Az összedobált csontok között körte alakú, lapos szalagvasból kovácsolt töredékes *kengyel*. Ívelt talpalója bordával erősített. Egyik oldala és fülrésze hiányzott. Mérhető mag.: 15,2 cm, sz.: 13 cm, talpalójának sz.: 3 cm, szárának v.: 0,5 cm (KJM ltsz. 84.12.6.) *[145. tábla 1/10]*.

15.3. ÉRTÉKELÉS

15.3.1. Temetkezési szokások

A temetkezési szokások kapcsán mindössze csak annyi biztos, hogy a honvédségi földmunka során legalább egy részleges lovastemetkezést tartalmazó sír került elő. A lelőhelyen megfigyelt lócsontok mennyisége, illetve az a tény, hogy három kengyel került múzeumba, ugyanakkor további lovas- vagy jelképes lovastemetkezések pusztulását igazolják.

15.3.2. A sírokból előkerült leletanyag

A beszolgáltatott leletek között volt egy ezüstből öntött, négyzet alakú, középpontos veret, aminek áttört közepét gyöngysor keretezi. A veret központi részéből négy nagyobb levél alakú szirom fut ki, amelyek között négy kisebb kör alakú díszítés található. Hátlapjának négy sarkán egy-egy kis fülecskét alakítottak ki a felvarráshoz. A veret mintázata alapján a Horváth Ciprián által készített tipológia szerint a 4. csoportba tartozik,[734] mint ahogyan a lelőhely közvetlen környékéről ismert hasonló veretek is (Dunavecse-Fehéregyháza, Homokmégy-

[733] KJM RA I/68.186.
[734] Vö. Horváth 2004, 159, 3. kép 10.

Székes). Miután a négyszögletes veretek többsége női sírok mellékleteként fordul elő, így joggal feltételezhetjük, hogy a katonai földmunkával feldúlt temetkezés valószínűleg női temetkezés lehetett. Ezt igazolni látszik az is, hogy a begyűjtött leletanyagban nincs fegyver vagy arra utaló vastöredék.

A leletek közül még említésre érdemes az az öt darab, eltérő méretű, s a rövidebbik oldala mentén átlyukasztott ezüstlemez, amely valószínűleg a lószerszámzatot díszítette.

15.3.3. A temető keltezése

A helyszínen megfigyeltek, valamint az előkerült leletek alapján a jelentős részben vagy teljes egészében feldúlt, elpusztított temető a 10. századon belül pontosabban nem keltezhető. A kis sírszám, a sírokban valószínűsíthető tényleges lovastemetkezések és a leletanyag ugyanakkor a 10. század első felére, középső harmada felé mutat.

15.4. GYŰJTEMÉNYI ADATOK

Lelőhelyre vonatkozó adatok: Katona József Múzeum RA. 1/68.186.

Régészeti leletek: Katona József Múzeum, ltsz.: 84.12.1–6.

15.5. IRODALOM

HORVÁTH 1969a, 51; HORVÁTH 1972, 253; H. TÓTH 1990, 170–171.

16. SÜKÖSD – *Varga Sándor*

16.1. LELETKÖRÜLMÉNYEK

1939-ben Sükösdről, közelebbről ismeretlen lelőhelyről kerültek az MNM-be a valószínűleg sírból származó leletek.

16.2. LELETLEÍRÁSOK

1. Réz alapú ötvözetből öntéssel kialakított, a felületén megfigyelhető elszíneződés alapján valamilyen bevonattal (ón-ólom?) ellátott, megnyúlt csüngőtagú *csüngős veret*. A lapos veret mindkét tagja erősen kopott, az alsó, csepp alakú rész felső íve hiányos. Kerek felső tagja kör alakú árkolással tagolt, közepén bemélyített. Az alsó tag peremének belső oldalán sekély árkolás, amely a középmezőben kialakított stilizált növényi mintától választja el az enyhén kiemelkedő peremet. A veret központi dísze a két oldalra kihajló levél között kialakított, három levélből álló minta, amely egészen egy kör alakú kiemelkedésig fut. A csepp alakú alsó taghoz ezen a részhez kapcsolódik a karéjos kialakítású nyúlvány. A veret teljes h.: 4,4 cm, felső tagjának átm.: 1,5 cm, csüngős részének h.: 2,6 cm, sz.: 1,8 cm, v.: 0,1 cm, s.: 3,87 g (MNM ltsz. 8/1939.1.) *[145. tábla 2]*.
2. Kerek keresztmetszetű ezüsthuzalból készített, egyik végén laposra elkalapált *S-végű karika*. Átm.: 2,4×2,7 cm, v.: 0,2 cm, elkalapált végének sz.: 0,7–0,8 cm, s.: 3,03 g (MNM ltsz. 8/1939.2.) *[145. tábla 3]*.
3. Rombusz keresztmetszetű, réz alapú ötvözetből (esetleg rosszezüstből) készített *karikaékszer* hiányos darabjai. Az ékszer pontos típusa nem határozható meg, mivel visszahajló vége hiányzik. Átm.: 2,6×3,1 cm, v.: 0,15–0,2 cm, s.: 1,16 g (MNM ltsz. 8/1939.3.) *[145. tábla 4]*.

16.3. ÉRTÉKELÉS

A Sükösdről adatolt, s a Nemzeti Múzeumba szórványként bekerülő leletek közül mindössze a csüngős ingnyakveret ad némi támpontot a temető jellegét, illetve keltezését illetően. A veret formai, valamint díszítésbeli párhuzamai csak kis példányszámban fordulnak elő a Kárpát-medence területén.[735] Bálint Csanád a tárgytípus felgyűjtése során a Sükösdről előkerült példányt az I/g típusba sorolta.[736] Sükösd mellett további 6 lelőhelyet említ, ahol ugyanolyan vagy hasonló díszítésű veret került elő.[737] A lelőhelylistát további két lelőhellyel egészíthetjük ki, miután legutóbb Nepper Ibolya Hajdúszoboszló-Árkoshalom 40. sírjából,[738] valamint Püspökladány-Eperjesvölgy 95. sírjából közölt hasonló vereteket.[739] A Kárpát-medencei példányok mellett a verettípus előfordul Bosznia területén, Gomjenica lelőhelyen,[740] valamint megtalálható a Stara Bălgariâ Gyűjteményben Bulgáriában is.[741] A verettípus használatát a Csongrád-Mámai-dűlőben feltárt, s I. István denárával keltezett 5. sír a 11. század első harmadára, felére keltezi. Ezt megerősíteni látszik a Püspökladány-Eperjesvölgy 95. sírjában talált „antropomorf" ábrázolású egyszerű mellkereszt is.[742]

Összeségében tehát elmondhatjuk, hogy a Sükösdről bekerült szórványleletek egy nagyobb sírszámú, szerényebb leletanyagot felvonultató, a 10–11. század fordulója körül biztosan használatban levő temetőre utalnak.

16.4. GYŰJTEMÉNYI ADATOK

Régészeti leletek: Magyar Nemzeti Múzeum, ltsz.: 8/1939.1–3.

16.5. IRODALOM

FÉK Nr. 921; BÁLINT 1991, Nr. 223.

735 Vö. BÁLINT 1991, *Taf.* XLIV.
736 BÁLINT 1991, 126.
737 BÁLINT 1991, 237. jegyzet.
738 NEPPER 2002, 30. tábla 1–6.
739 NEPPER 2002, 157. tábla 5–6.
740 BÁLINT 1991, *Taf.* XL. 12.
741 LANGÓ–TÜRK 2011, 519, 1. kép 6.
742 LANGÓ–TÜRK 2004, 394–395.

III. A KALOCSAI SÁRKÖZ TERÜLETÉRŐL SZÁRMAZÓ, TÉVESEN HONFOGLALÁS ÉS KORA ÁRPÁD-KORINAK MEGHATÁROZOTT SÍRLELETEK – *Varga Sándor*

1. ÉRSEKCSANÁD-DUNAI HAJÓÁLLOMÁS (VOLT BAJAI JÁRÁS)

1.1. LELETKÖRÜLMÉNYEK

Érsekcsanád határából, közvetlenül a Duna-partról, a hajóállomás melletti részről említ a leletkataszter egy honfoglalás kori lelőhelyet. A kérdéses helyről 1938–1939-ben, egy löszfal leomlását követően görög betűs felirattal ellátott, bronz ereklyetartó kereszt, valamint szíjvég és övveret került elő.[743] A tárgyak közül a bajai Türr István Múzeum gyűjteményében csak a szíjvéget és egy övveretet találtam.[744] Mindkét tárgy az avar időszak korábbi fázisára keltezhető, a lelőhelyről származó leletek pontos datálását Érsekcsanád-Dunapart néven az ADAM adja.[745]

1.2. GYŰJTEMÉNYI ADATOK

Régészeti leletek: Türr István Múzeum ltsz. 54.9.1–2.

1.3. IRODALOM

FÉK Nr. 289.; BÁLINT 1991, Nr. 67.; ADAM 2002, 131.

III.2. ÉRSEKCSANÁD (VOLT BAJAI JÁRÁS)

2.1. LELETKÖRÜLMÉNYEK

1839-ben, egy magas domb oldalában, ismeretlen körülmények között látott napvilágot néhány lelet, amelyeket Bárczy Károly, dusnoki jegyző 1857. november 12-én elküldött a Nemzeti Múzeumba. A múzeumi gyűjteménybe került tárgyakról egy rövid feljegyzés készült.[746] E lista alapján az alábbi tárgyak tartoztak a leletegyütteshez: 1. vaskard (igen rozsdás), 2. két vaskard és egy késféle töredék, 3. két vasdárda csúcs, 4. egy nyílvas.

A századfordulón Nagy Géza a leletek közül már csak egy szablyát, illetve egy másik fegyver nagyobb töredékét tudta beazonosítani,[747] a többi tárgy az idők folyamán elkallódott, elkeveredett.[748] Az 1901-es közlést követően a lelőhelyről megismert szablyát Hampel József is felvette 1905-ös és 1907-es kataszterébe.[749] Véleménye szerint az érsekcsanádi szablya keresztvasának kialakítása egybeköti az avarságot a magyarsággal.[750] Az érsekcsanádi fegyverről, immáron *szablya* megnevezéssel Kalmár János is készített feljegyzést.[751] A későbbi kutatásban a fegyver teljesen más lelőhelye is felmerült.[752] A fegyer lelőhelyének, valamint típusának részletes vizsgálatától eltekintek,

743 FÉK Nr. 289. – A lelőhelyet kataszterében megemlíti Bálint Csanád is (BÁLINT 1991, Nr. 67.).
744 A FÉK-ben leírt, görög betűs felirattal ellátott bronz ereklyetartó kereszt nyomára nem akadtam.
745 ADAM 2002, 131.
746 MNM Adattár 65/1857. – A listát közli: NAGY 1901, 285.
747 Leírásában a fegyvert kardként írja le, a két tördéket pedig összetartozónak véli (NAGY 1901, 285–286).
748 NAGY 1901, 285–286.
749 HAMPEL 1905 (II), 628–629; HAMPEL 1907, 110. – A tárgy leírásánál szintén kardként említi a fegyvert.
750 HAMPEL 1907, 33–34.
751 Az érsekcsanádi szablyáról tett megjegyzéseit és adatait Langó Péter közreműködésével vizsgálhattam meg. Segítségét ezúton is köszönöm!
752 Vö. CSIKY 2009, 1006. jegyzet.

mivel a szakirodalomban közölt rajzok, feljegyzések alapján egyértelműen megállapítható, hogy a szablya nem tartozik a honfoglalás kori leletanyaghoz. Formai jegyei alapján párhuzamai az avar időszakban találhatók meg.[753]

2.2. GYŰJTEMÉNYI ADATOK

Régészeti leletek: Magyar Nemzeti Múzeum ltsz. 65/1857.

2.3. IRODALOM

NAGY 1901, 285–286; HAMPEL 1905 (II.), 628–629; HAMPEL 1907, 110; FÉK Nr. 290.; BÁLINT 1991, Nr. 66.; VARGA 2011, 223.

[753] Ennek ellenére a lelőhely neve – a korábbi adatok vizsgálat nélküli átvétele eredményeként tévesen – több honfoglaló lelőhelyeket felsoroló kataszterben is szerepel (FÉK Nr. 290.; BÁLINT 1991, Nr. 66.; VARGA 2011, 223).

IV. A KALOCSAI SÁRKÖZ NÉPESSÉGE A HONFOGLALÁST MEGELŐZŐEN

Cseh Gabriella – Gallina Zsolt – Gulyás Gyöngyi – Varga Sándor

1. BEVEZETÉS

Egy adott korszakon belül a Kalocsai Sárköz területén a népesség sűrűségét, területi eloszlását a kis számú és többnyire korlátozott méretű feltárások mellett elsősorban a topográfiai megfigyelésekre támaszkodva rajzolhatjuk meg. A mindenkori megtelepedés egyik legfontosabb tényezője a földrajzi környezet, amely alapvetően meghatározza, hogy egy terület mekkora népességet képes eltartani. A földrajzi viszonyok mellett szintén fontos tényező az adott terület közelsége vagy éppen távolsága az éppen aktuális hatalmi központtól, központoktól.

E szűkebb tájegység a magyar honfoglalást megelőző időszakának részletesebb bemutatását két szempontból tartjuk elengedhetetlennek. Egyrészt a területen végzett régészeti topográfiai vizsgálatok (viszonylag nagy, összefüggő területek terepbejárása történt meg), másrészt a Homokmégy-Székesen feltárt temető egyes sírjaiban tett megfigyelések miatt. Ez utóbbi esetben bizonyos temetkezési szokások (elsősorban a cölöpszerkezetes sírok és részben a padmalyos temetkezések), valamint a sírokban nyugvó vázak embertani vizsgálatai ugyanis arra engednek következtetni, hogy a temetőbe temetkező heterogén összetételű közösségben a magyarság mellett a Kárpát-medencében talált késő avar kori népelemek is kimutathatók. Ez a felismerés azért is nagyon fontos, mert a 9. századi emlékanyag meghatározása továbbra is nehézségekbe ütközik az Alföld területén.

2. A TERÜLET KŐZVETLENÜL AZ AVAR KOR ELŐTT

A Kalocsai Sárköz területén, az Alföld más területeihez hasonlóan, a régészeti feltárások, illetve a terepbejárások során nagy számban kerülnek elő szarmata lelőhelyek. Ezt a Római Birodalom határának (és ezáltal a piacoknak) a közelségével, a római provinciák városaiból induló, az Alföldön áthaladó hadi és kereskedelmi utak szerepével is magyarázhatjuk. Az 5. századtól kezdődően a birodalom hanyatlásával csökken a terület jelentősége, ami jól megmutatkozik a régészeti leletek fényében is. Ezt mutatja az a tény is, hogy térségünkből 5–6. századra keltezhető leletek egyedül Dunapataj-Bödpusztáról (más néven Bakodpusztáról) kerültek elő. Az első sír 1859-ben, majd egy újabb temetkezés 1970-ben, Bóna István hitelesítő ásatása alkalmával látott napvilágot.[754]

A gazdag (előkelő) temetkezések leletanyaguk alapján a keleti germán eredetű, korábban a Fekete-tenger északi partvidékén lakó szkír népességgel hozhatók összefüggésbe, akiknek szállásterülete ez idő tájt a Duna–Tisza közének nyugati, délnyugati, Duna menti sávjában helyezkedett el. A szkírek 469-ben történő Itáliába való elvonulása után, s a langobardok kelet-pannoniai megjelenését követően a vizsgált tájegység a Langobard és a Gepida Királyság közötti lakatlan vagy csak igen gyéren lakott gyepűterület része lett.[755] A terület csaknem száz évig lakatlan volt, amikor is egy keletről érkező új népesség, az avarok költöztek be a Kalocsai Sárköz területére. A legkorábbi leletek alapján ez a 7. század elején, illetve a század első harmadának végén történhetett meg.[756]

3. AVAR KORI TEMETŐK A SÁRKŐZBŐL

A Kalocsai Sárköz területéről az alábbi, avar időszakra keltezett temetkezéseket, illetve nagy valószínűséggel sírból származó leleteket tartalmazó lelőhelyeket ismerjük [*299. kép*, Homokmégy körüli lelőhelyek: *300. kép*]:

[754] Kiss 1983a, 101–112.
[755] Kiss 1998, 190.
[756] Garam 1990, *Abb.* 1–6, 259; Kiss 1996, 221, 3. jegyzet.

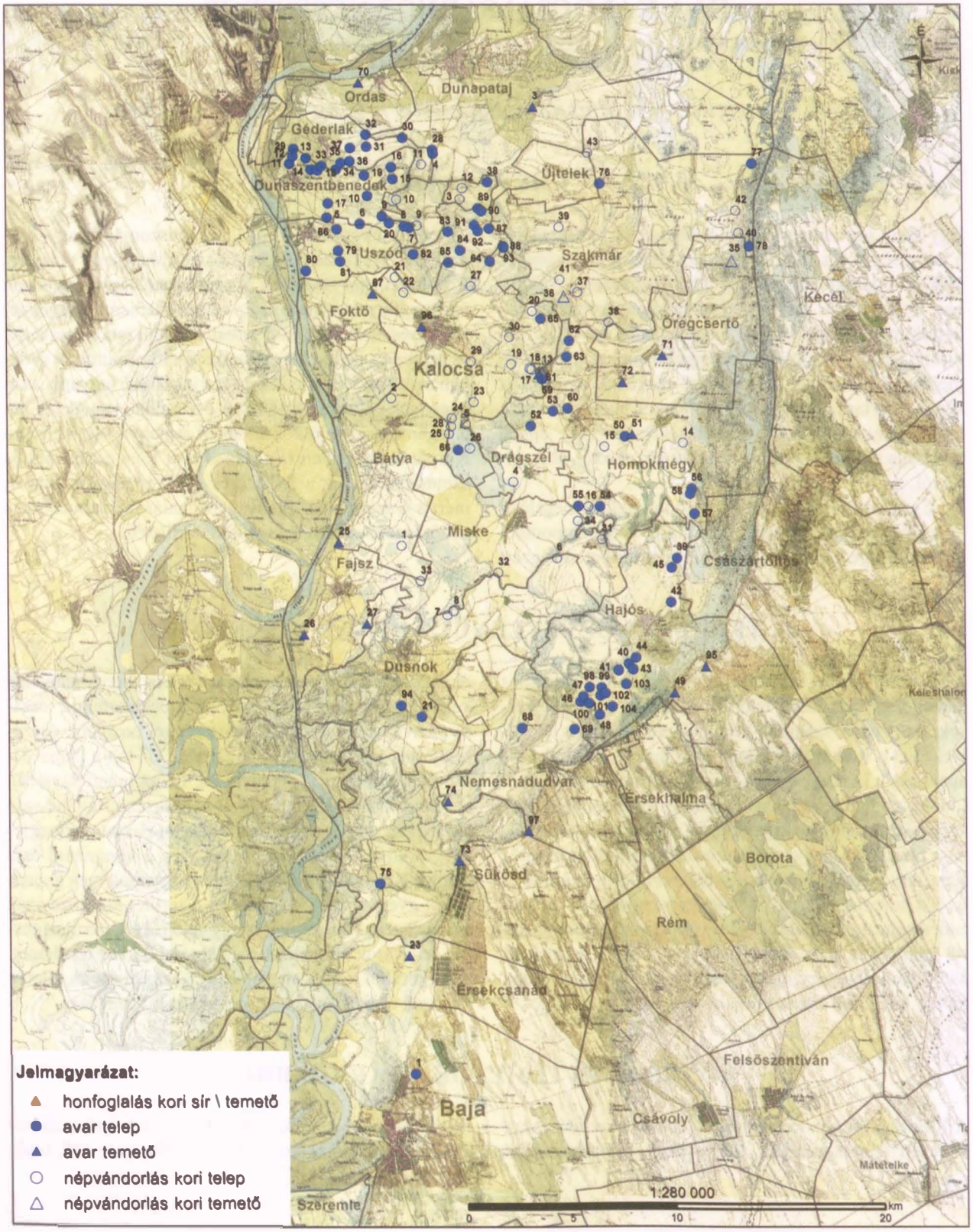

299. kép. Kalocsai Sárköz régészeti topográfiai térképe (a II. katonai felmérésen): avar és népvándorlás kori lelőhelyek

300. kép. Homokmégy határa régészeti topográfiai térképe (a II. katonai felmérésen): avar és népvándorlás kori lelőhelyek

1. Baja-Szentistváni homokbánya: homokbányászás közben egy kézzel formált avar edény került elő.[757]
2. Dunapataj, szórványlelet: arany boglárpár. Keltezése: 7. század utolsó harmada – 8. század vagy 7. század utolsó negyede – 8. század első negyede.[758]
3. Dunapataj-Szelidi-tó, szórványlelet: arany granulációdíszes fülbevaló. Keltezése: 7. század első fele.[759]
4. Érsekcsanád-Duna-part: préselt arany övveret, amely Kubinszky Aladár ajándéka volt. Keltezése: 7. század.[760]

[757] ADAM 2002, 34. – Avar kori lelőhelylistánkra mindössze ezt az egy, ma Bajához tartozó, de annak legészakabbi, Sárköz felé eső részén található avar kori lelőhelyet vettük fel (Avar kori lelőhelylista 1. lh.), miután elsősorban gyűjtésünket a Kalocsai Sárköz területére koncentráltuk. Miután a lelőhelyek térképezését elkészítettük, merült fel az igény, hogy néhány esetben kicsit túlmenjünk a földrajzi keretek szabta határokon. Az egyik ilyen, a földrajzi kereteken kívül eső település Baja, amely a Sárköz déli szélén helyezkedik el. A város területéről, illetve közvetlen környékéről az alábbi lelőhelyeket ismerjük, amelyeket ugyanakkor a térképezés során nem tüntettünk fel: 1. Baja (ADAM 2002, 33); 2. Baja-Allaga O. szőlője, Homokváros (Baja 25. lh.) (ADAM 2002, 33); 3. Baja-Belváros, Arany J. u. 1. (Baja 30. lh.) (ADAM 2002, 33); 4. Baja-Belváros, Dózsa Gy. 176. (Baja 33. lh.) (ADAM 2002, 34); 5. Baja-Belváros, Dózsa Gy. (Budapesti) út 233. (Baja 31. lh.) (ADAM 2002, 33–34); 6. Baja-Belváros, Szegedi út, Malom u., Stromfeld u. (Baja 34. lh.) (ADAM 2002, 34); 7. Baja-Kisjárás (Baja 32. lh.) (ADAM 2002, 34); 8. Baja-Mélyút, Péri Szabó J. szőlője (Baja 26. lh.) (ADAM 2002, 34); 9. Baja-Rákóczi u. 23. (Baja 27. lh.) (ADAM 2002, 34); 10. Baja-szántóföld (Baja 28. lh.) (ADAM 2002, 34).

[758] ADAM 2002, 121; GARAM 1993, 61, Nr. 16., *Taf.* 26. – Avar kori lelőhelylista 2. lh.

[759] ADAM 2002, 121; GARAM 1993, 61, Nr. 17., *Taf.* 3. 12; ORMÁNDY 1995, 157. – Avar kori lelőhelylista 3. lh.

[760] ADAM 2002, 131. – A lelőhely a FÉK-ben tévesen, mint honfoglaló lelőhely szerepel (FÉK Nr. 289.). Avar kori lelőhelylista 22. lh.

5. Érsekcsanád-Szent György-dűlő:[761] 1960-ban az öntözőtelep létesítése során 4 avar sírt bolygattak meg. A leletmentést végző Kőhegyi Mihály további egy temetkezést tárt fel.[762] A lelőhely nincs keltezve.
6. Érsekcsanád határa I., szórványlelet: 1839-ben egy domb oldalából került elő 3 avar kori vaskard, vaskés, nyílcsúcsok és egy lándzsahegy.[763]
7. Fajsz-Duna-part, ártér: 1957-ben és 1958-ban az Árvízvédelmi Igazgatóság gáterősítési munkálata folyamán a földkitermelő helyen avar kori temető került elő. A helyszínre kiérkező Zalotay Elemér szerint a földmunkák során mintegy 100-125 sírt pusztítottak el. A leletmentés során 132 sírt tártak fel.[764] A temetőrészlet keltezése: 7. század második fele – 8. század első fele,[765] 8. század.[766] Zalotay Elemér a temetőrészletet az avar kor végére keltezte, sőt véleménye szerint a közösség a magyar honfoglalást is megélte.[767]
8. Fajsz-Garadomb: 1962 nyarán, földmunka során 3 sírt pusztítottak el, majd ezt követően a helyszínre kiérkező Kőhegyi Mihály további 5 temetkezést tárt fel.[768] A lelőhely keltezése: 7. század második harmadának eleje, legfeljebb közepe,[769] 8. század.[770] 2007–2008-ban Bánffy Eszter és Marton Tibor újabb 9sírt tárt fel a lelőhelyen. Ezek közül az egyik kettős sírban talált övtartozékok alapján a temető korát a késő avar korra keltezték.[771]
9. Fajsz-Kétágköz: 1959-ben anyagnyerő gödör kitermelése közben csontvázas sírokat bolygattak meg. A munkások elmondása alapján mintegy 8-10 temetkezés pusztult el, amelyekből sikerült néhány tárgyat megszerezni a múzeum számára. A leletmentés során Kőhegyi Mihály további két sírt tárt fel.[772] A sírok keltezése: 7. század vége.[773]
10. Hajós-Cifrahegy: 1978 és 1982 között a homokkitermeléssel veszélyeztetett lelőhelyen Kőhegyi Mihály 150 sírt tárt fel. A temető keltezése: kora avar időszaktól kezdődően a késő avar korig.[774]
11. Hajós-Pincefalu: 2003-ban Kustár Rozália a vízmű területén, már a Homokhátságon, két Árpád-kori épületet és 8 sírt tárt fel. A temetkezéseket a dinnyemag alakú gyöngyök és a csüngős fülbevalók alapján a 8. századra keltezte. 2015-ben ugyanitt tártak fel 66 objektumot. Az ásató, Wilhelm Gábor közlése szerint egy 6–8. századi avar temető- és településrészlet, valamint egy Árpád-kori ház került elő. Az ásatásvezető régészek egyöntetű véleménye szerint a lelőhelyen egy nagy kiterjedésű soros temetővel lehet számolni.[775]
12. Homokmégy-Halom, Tóth I. szőlője (Homokmégy-Halomi hegy): 1936 januárjában övveretek kerültek elő a Halomi-hegy nyugati lejtőjén. A szisztematikus feltárásokat 1936 tavaszán Fettich Nándor (1–40. sírok) és László Gyula (41–167. sírok) végezte. László Gyula az elpusztított temetkezésekkel együtt kb. 270-300 sírosra becsülte a temető méretét.[776] A temetőrészlet keltezése: 7. század utolsó negyede, 8. század vége vagy 9. század eleje.[777] 2013-ban e lelőhely délnyugati szélén Kustár Rozália is feltárt 13 avar sírt (ezek közül a legjelentősebb egy hármas temetkezés volt), illetve további 4-5, szőlőművelés által bolygatott sírból származó embertani anyag és két kincskeresők általi „újratemetés" került elő.[778]
13. Homokmégy-Székes: 1996 és 2002 között Gallina Zsolt vezetésével folyt a székesi 10–11. századi temetőrészlet feltárása, mely során egy kora avar kor végére keltezhető sír is előkerült.[779]
14. Kalocsa-Karján, Foktői út: 1955-ben a reptér planírozási munkái során avar sírokat pusztítottak el. A helyszínre kiérkező Kiss György már csak 4 edényt és néhány cseréptöredéket tudott megmenteni.[780]

[761] A lelőhely megegyezik a Nikolin Edit-féle terepbejárás 2/1. jelzésű lelőhelyével. Avar kori lelőhelylista 23. lh.
[762] ADAM 2002, 131.
[763] NAGY 1901, 285–286; HAMPEL 1905 (II.), 628–629; HAMPEL 1907, 110; KŐHEGYI 2001, 5. – A lelőhely a FÉK-ben tévesen honfoglaló lelőhelyként szerepel (FÉK Nr. 290.). Avar kori lelőhelylista 24. lh.
[764] ZALOTAY 1961; BALOGH–KŐHEGYI 1999, 263. – Avar kori lelőhelylista 25. lh.
[765] BALOGH–KŐHEGYI 1999, 269.
[766] ADAM 2002, 134.
[767] ZALOTAY 1961; BALOGH–KŐHEGYI 1999, 268.
[768] BALOGH–KŐHEGYI 2001, 333. – Avar kori lelőhelylista 27. lh.
[769] BALOGH–KŐHEGYI 2001, 345.
[770] ADAM 2002, 134. – Valószínűleg a „szablya" miatt keltezték a 8. századra, de az valójában egy ezüstszerelékes kard.
[771] Marton Tibor szíves szóbeli közlése.
[772] ADAM 2002, 134; BALOGH–KŐHEGYI 1999, 269–270.
[773] BALOGH–KŐHEGYI 1999, 271. – Az ADAM a lelőhelyet nem keltezi. Avar kori lelőhelylista 26. lh.
[774] ADAM 2002, 157. – Avar kori lelőhelylista 49. lh.
[775] KUSTÁR 2004, 226. – Kustár Rozália és Wilhelm Gábor szíves szóbeli közlése. Avar kori lelőhelylista 95. lh.
[776] LÁSZLÓ 1956, 43–45.
[777] ADAM 2002, 166. – A keltezésre további adat: GARAM 1975, 11–48; SZALONTAI 1995, 127. – Avar kori lelőhelylista 61. lh.
[778] Kustár Rozália szíves szóbeli közlése.
[779] Avar kori lelőhelylista 51. lh.
[780] ADAM 2002, 180; H. TÓTH 1992, 53–54, XIII. tábla 1–4. – Avar kori lelőhelylista 67. lh.

15. Kalocsa-Székesegyház: 2015-ben a székesegyház alatt egy avar temetőrészlet is előkerült. A kézirat leadásakor még folyó feltáráson számos késő avar temetkezés vált ismertté. A sírok sorokba rendeződtek. Feltehetően egy nagyobb késő avar temető részletét lelték meg az ásatók.[781]
16. Ordas-Duna part: 1880-ban Tergina Gyula 51 sírt tárt fel, majd a 1960-as években gátépítési munkák során sírokat pusztítottak el. 1967-ben a Duna szabályozási munkálatai következtében, a partfalomlás során több sír megsemmisült. A helyszínen H. Tóth Elvira egy késő avar sír maradványát figyelte meg a partfalban, valamint egy öntött bronzfülbevalót is talált.[782] A lelőhely keltezése: 7. század utolsó negyede, 8. század.[783]
17. Öregcsertő-Béke Tsz.: 1955-ben homokkitermelés közben 3 sírt bolygattak meg a munkások. A helyszínre érkező Kiss György a leletmentés során további 8 temetkezést tárt fel.[784] A temetőrészlet keltezése: 7. század.[785]
18. Öregcsertő-Homokbánya: Laszcik Ernő beszámolója alapján 19 csontvázas sír került elő különböző mellékletekkel 1955-ben, a leletanyag eltűnt. Kora bizonytalan.[786]
19. Sükösd-Ságod: a földmunka során megbolygatott temetőben 1967–1969 és 1979–1981 között Kőhegyi Mihály, Wicker Erika és V. Székely György összesen 363 sírt tárt fel.[787] A temető keltezése: 7–8. század.[788]
20. Sükösd-Klösterle: 2014 novemberében a Homokhátság peremén 4 késő avar temetkezést tárt fel Wilhelm Gábor, véleménye szerint akár egy több száz síros temető is lehet a területen.[789]
21. Sükösd és Nádudvar között, szórvány:[790] 1953-ban vasútépítés közben sírleletek kerültek elő. Keltezése: 8. század.[791]

A Kalocsai Sárköz területéről, illetve közvetlen határvidékéről[792] tehát jelenleg 7 szórványleletre, valamint 14 temetőre van adatunk az avar időszakból. A temetőkből több mint 1000 temetkezés került dokumentálásra, amit kiegészíthetünk kb. 200-300 megfigyelés nélkül elpusztult sírral. Ez alapján jelentős avar kori lakossággal számolhatunk a területen, különösen ha számításba vesszük, hogy egyetlen temető sem került teljes feltárásra és a fenti listában legalább 8 nagy sírszámú temetőre vonatkozóan van adatunk. Ugyanakkor ez a szám messze meghaladja a 10., de még a 11. századi temetők sírszámát is.[793] Ezek a számadatok, arányok azt is jelezhetik potenciálisan, hogy az avar politikai uralom lezárultával is számolhatunk avar kori népesség jelenlétével a térségben (lásd a településtörténeti alfejezet megállapításait is).

Amennyiben a temetők kronológiáját vizsgáljuk meg, láthatóvá válnak a jelenlegi keltezési rendszerekben rejlő problémák. A temetők és szórványleletek többsége a 7–8. századra keltezett, elenyészően kis esetben fordul elő 9. századi datálás.[794] A 9. század második felében, a század végén a politikai hatalmat megszerző magyarság gyakorlatilag a jelenlegi keltezés alapján (!) a Kalocsai Sárköz területén (de szinte az egész Alföldön) egy elnéptelenedett, lakosság nélküli térbe érkezett. Ennek valójában igen kicsi a valószínűsége. Ugyanakkor itt is hangsúlyozzuk, hogy egyetlen teljesen feltárt temetőt sem ismerünk a térségből. Egy-egy temető korszakolása mellett érdekesen alakul a nagy sírszámú (Fajsz-Duna-part, Hajós-Cifrahegy, Homokmégy-Halom, Sükösd-Ságod) temetők keltezése is. Egyes esetekben 50 év (pl. Fajsz), míg más temetőknél a teljes avar kort átívelő (Hajós-Cifrahegy, Homokmégy-Halom) megtelepedést és temetőhasználatot feltételez a kutatás egy-egy tárgy, temetkezési szokás megléte alapján. Ez utóbbi, hosszabb időre történő keltezés talán valószínűbb, miután a felszíni telepnyomok elsősorban a kis- és közepes méretű faluközösségek jelenlétére utalnak (lásd alább az avar kori településtörténetet). Azaz a nagy sírszámú temetők sokkal inkább egy kisebb közösség tartósabb (azaz hosszabb ideig történő) megtelepedésének lenyomatai, mint egy nagy létszámú közösség rövid megtelepedésének bizonyítékai.

781 Rosta Szabolcs szíves szóbeli közlése. A területen lovassír feltárásáról tesz említést Foerk Ernő is (Foerk 1911; Foerk 1915). Elképzelhető, hogy az összefüggésben volt e temetővel. – Avar kori lelőhelylista 96. lh.
782 Tergina 1880, 336–340; Hampel 1905 (II.), 99–102; Garam 1993, 95–96; ADAM 2002, 272; Tobias 2011, 288. – Avar kori lelőhelylista 70. lh.
783 ADAM 2002, 272.
784 Az előzetes jelentésben 4 sírt bolygattak meg, illetve 6 sírt tárt fel Kiss György.
785 ADAM 2002, 276; Balogh 2002, 308–309. – Avar kori lelőhelylista 71. lh.
786 H. Tóth 1990, 171. – Avar kori lelőhelylista 72. lh.
787 Kőhegyi–Marcsik 1971; Kőhegyi–Marcsik 1971a; ADAM 2002, 333. – Avar kori lelőhelylista 73. lh.
788 ADAM 2002, 333.
789 Az ásató szíves szóbeli közlése. Avar kori lelőhelylista 97. lh.
790 A lelőhely helye megegyezik a Nikolin-féle terepbejárás 1/25. lelőhelyével. Avar kori lelőhelylista 74. lh.
791 ADAM 2002, 333.
792 A Sárköz határán csak azokat a temetőket vettük figyelembe, ahol az avar közösség közvetlenül a Homokhátság és a Sárköz peremén temetkezett (Hajós-Cifrahegy, Hajós-Pincefalu, Sükösd-Ságod, Sükösd-Klösterle), hiszen itt jó esély van arra, hogy életüket a Sárközben élték. Az Örjegtől keletre, a két tájegység találkozásától kissé távolabb elhelyezkedő temetők, valamint temetkezésre utaló szórványleletek nem kerültek felgyűjtésre és vizsgálatra. A gyűjtésből és így az értelmezésből is kimaradtak a Baja, Kecel és Kiskőrös közigazgatási területéről ismert lelőhelyek. Mondandónk lényegét ugyanakkor mindez nem befolyásolja.
793 Még akkor is ha ebbe értelemszerűen nem számítjuk bele a kora avar temetekezéseket.
794 A 9. századra datált lelőhelyek esetében is csak a század legelejére, első negyedére történik a keltezés (pl. Homokmégy-Halom).

4. AVAR KORI TELEPÜLÉSTÖRTÉNET

A kisebb-nagyobb sírszámú temetők, temetőrészletek, valamint szórványleletek mellett fontos megvizsgálni a területen feltárt, illetve a terepbejárások során regisztrált felszíni telepnyomokat is.

A Sárköz által behatárolt térségben huzamosabb ideig nem lehetett folytatni a nagyállattartó nomád életmódot. A nomadizmushoz kapcsolódó életformában az állattartó közösségek települései a nyájvándoroltatás igényeihez igazodnak. A Kalocsai Sárköz szűk területe a klasszikus vándorló, szállásváltó életformára nem volt alkalmas, ezért elkerülhetetlen volt a letelepedés és a téli szálláshelyek kiépítése.[795]

A régészeti terepbejárások a Kalocsai Sárköz területének mintegy kétharmad részét érintették, így természetesen vannak olyan területek, amelyek esetében jól, de vannak olyanok, amelyeknél egyáltalán nem ismerjük az avar kori lelőhelyek számát.[796] A rendelkezésünkre álló adatok alapján az avar lelőhelyek Kalocsától észak-északnyugatra (Géderlak, Dunaszentbenedek, Uszód) és kisebb részben Kalocsától dél-délkeletre (Homokmégy, Hajós) sűrűsödnek *[299. kép]*. Ez azonban a kutatottságnak köszönhető és nem zárhatjuk ki azt sem, hogy területünkön máshol ne lennének hasonló sűrűségben avar kori településmaradványok. Például Fajsz, Érsekcsanád és Sükösd területén ez idáig nem voltak szisztematikus terepbejárások, miközben e déli területekről is ismerünk avar kori temetkezéseket. A települések és a sírleletek száma persze nem arányos, hiszen Kalocsáról, Ordasról és Öregcsertőről is tudomásunk van e korszakhoz tartozó sírleletekről, viszont a terepbejárások során Kalocsa környékén csupán három, Öregcsertő területén pedig mindössze egy népvándorlás kori lelőhelyet azonosítottak, míg Ordas közigazgatási területéről egyetlen avar település sem ismert. Természetesen a fenti megállapítások a kutatás jelenlegi helyzetét tükrözik, ami a későbbiekben még jócskán módosulhat. Az azonban már bizonyosnak látszik, hogy a Duna és az Örjeg mentén, illetve attól nyugatra avar települések és temetők sorakoztak a feltételezhető átkelőhelyeknél sűrűsödve, mintegy körbeölelve a Kalocsai Sárközt, s egyúttal védve annak belső területeit *[299. kép]*.

A Kalocsai Sárköz vidékéről jelenleg 104 biztos avar kori lelőhelyről (túlnyomórészt településről) van tudomásunk.[797] Ezek közül mindössze két lelőhelyen történt jelentősebb avar településfeltárás: Dusnok-Borosháton és Nemesnádudvar-Hajósi-úti-dűlő II-ben.[798] A lelőhelyek nagy része Dunaszentbenedek, Géderlak, Hajós, Homokmégy és Uszód közigazgatási területéről származik.[799] Egyelőre nem tudjuk az avar telepnyomok és a 10–11. századi települések számát összehasonlítani, hiszen eddig jórészt nem sikerült szétválasztani a korai, 10–11. századi és a későbbi, 12–13. századi lelőhelyeket egymástól. Az avar, illetve a 10–11. századi temetők sírszáma (lásd az előző alfejezetet és az V. fejezetet!), valamint a 104 lelőhely (túlnyomórészt persze telepnyom) alapján azonban feltételezhetjük, hogy az avar lakosság számaránya meghaladta a 10–11. századi népesség számát. Ha azonban összehasonlítjuk az avar kori lelőhelyek számát a teljes Árpád-kori lelőhelyszámmal, akkor a teljes (és főleg a késő) Árpád-korinál kisebb, de még így sem kis számú avar lakossággal számolhatunk.[800]

Érdemes egyébként a települések szerkezetét és a településhálózatot is megvizsgálnunk. A Sárközben megfigyelt avar lelőhelyek kiterjedése változó volt. A lelőhelyek 15%-nál csak néhány kerámiatöredék utalt az avarok egykori jelenlétére, ez alapján ún. szállásokra, tanyaszerű településekre következtethetünk.

A legtöbb esetben laza szerkezetű, kis- és közepes méretű falutelepülésekre utaló nyomokat figyeltek meg a régészek.[801] Ezeken a lelőhelyeken az edénytöredékek 100-200×180-400 méteres körzetben kis és közepes intenzitással jelentkeztek a felszínen.

Nagyon kevés helyen (például Dunaszentbenedek 10. lelőhelyen) beszélhetünk feltehetően közepes vagy annál némileg nagyobb méretű falutelepülésről, ahol a felszínen előforduló edénytöredékek nagyobb felületen:

795 Gallina 1998, 82.

796 Mások mellett Gallina Zsolt vezetésével készült el Homokmégy, Kalocsa, Ordas, Géderlak, Dunaszentbenedek régészeti topográfiája. Lásd a VI. fejezetet!

797 További 43 lelőhelyről népvándorlás korinak meghatározott edénytöredékek kerültek elő, amelyek avar korra keltezhetősége bizonytalan, de több esetben is feltételezhető. Ez a megállapításunk a 2016 elején lezárt kézirat idejében rögzített állapotot tükrözi.

798 Előbbi Wilhelm Gábor szíves szóbeli közlése, az utóbbira lásd: Sóskuti–Sz. Wilhelm 2010, 301–302. – Avar kori lelőhelylista 94. és 69. lh.

799 Lásd a kötetben a *IX. Korszakok szerinti lelőhelylista* című fejezetet.

800 Lásd még a kötet Árpád-kori településhálózattal foglalkozó másik tanulmányát: *Az Árpád-kori Kalocsai Sárköz településhálózata és vázlatos története a régészeti topográfia és az írott források alapján* címmel, ahol kiderül, hogy a Sárköz területén 675 Árpád-kori lelőhelyet rögzítettünk eddig. Ugyanakkor itt sem feledkezhetünk meg arról a tényről, hogy ez a szám 4 évszázadot, számos falurészt, extenzív településen belüli sűrűsödési pontokat, mint önálló lelőhelyeket és ismeretlen számú költöző falut foglal magában. Így már nem is tűnik olyan kevésnek az avar lelőhelyek száma, amelyek kb. két évszázadot ölelnek magukban. Kiemelhetjük azt is, hogy az avar telepanyagot nehezebb felismerni és helyenként az Árpád-koritól elválasztani!

801 A lelőhelyek településszerkezeti besorolását lásd: Jankovich 1985, 283–292.

360×820, 280×580 és 450×530 méteres területen szóródtak.[802] E lelőhelyeken a késő avar korra jellemző, lassú korongon készített, bekarcolt vonalkötegdíszes kerámiatöredékek, illetve a kézzel formált fazék- és sütőharang töredékek voltak túlsúlyban. Az említett lelőhelyen kívül több olyan nagy kiterjedésű lelőhelyet is dokumentáltak, ahol az avar leletanyag mellett őskori, szarmata, Árpád-kori vagy középkori edénytöredékek is előfordultak. A nagy mennyiségű és több korszakhoz tartozó leletanyag miatt azonban nem lehetett egyértelműen meghatározni az egykori avar település struktúráját. A többnyire kisebb kiterjedésű településnyomok vagy kisebb csoportosulásokban, vagy egymástól igen távol helyezkedtek el. Jó példa erre, hogy egy több korszakos lelőhelyen laza szerkezetű, de nagy kiterjedésű, szögletes kerítőárkokkal gazdasági egységekre tagolt, kevés földbe mélyített struktúrával (mindössze két épülettel) rendelkező, „külterületi" településrészletet tártak 2009–2010-ben Nemesnádudvar-Hajósi-úti-dűlő II-ben.[803]

Homokmégy esetében a terepbejárások alkalmával megtalált lelőhelyek térképre vetítése során egyértelműen kirajzolódott az egymástól néhány száz méterre elhelyezkedő különböző méretű települések láncolata. Az egyes településcsoportok között azonban 2-4 km-es távolságok is megfigyelhetők. Az egykori keleti Duna-ág, az Örjeg mentén kisebb telepek/falvak feltehetően védelmi célzattal létesültek az átjárók közelében. E kis települések részben a vizi életmódhoz, ártéri gazdálkodáshoz köthetően jöhettek létre (pl. 14., 56–58. sz. lelőhelyek), s ez méretüket is meghatározta.[804] Jól érzékelhető a Halomi-hegy és az ottani avar temető körül elhelyezkedő avar települések sora is. A Halomi-hegyen található avar temetőtől délre például 200-300 méterre helyezkedett el egy avar falu (59. sz. lelőhely). Valószínűleg a temető egyik faluját találtuk tehát itt meg *[300. kép]*.

A dunaszentbenedeki és hajósi terepbejáráson az avar lelőhelyek magányosan, akár 1-2 km-re egymástól, vagy egymás közelében, 200-500 méteres távolságban helyezkedtek el. Hasonlóképpen jelentkeztek a géderlaki avar településfoltok is, annyi különbséggel, hogy itt is megfigyelhető volt a Homokmégyen már megtapasztalt jelenség: 3 lelőhely 1 km hosszú szakaszon egymástól 100-300 méterre egy NyDNy–KÉK-i irányú – a terepviszonyokat követő – vonal mentén, mely így egy laza település-sort alkotott *[299–300. kép]*.

A terepbejárások tükrében összességében elmondható az avar településekről, hogy azok nagy többségében kis méretűek és viszonylag ritkák voltak, s messze elmaradtak az Árpád-kori átlagos településnagyságtól, illetve településsűrűségtől. Ugyanakkor a településtípusok és a településszerkezet viszonylagos változatosságot mutat, ami a Sárközben más korokban is jellemző összetett, vízhez is köthető életformára, ártéri gazdálkodásra vezethető vissza (lásd a I.7. fejezetet).

Az Árpád-kori településeket is ábrázoló térképen *[304. kép]* jól látható, hogy az avar lelőhelyek nagy részének közelében vagy éppen az avar előzményekkel bíró lelőhelyeken kerültek elő az Árpád-kori megtelepedésre utaló edénytöredékek is. Ez utalhat egyrészt a lelőhely kedvező természetföldrajzi helyzetére, másrészt magyarázható az avar továbbélés lehetőségével is. Ez utóbbi eshetőségre utal az a tény is, miszerint a homokmégyi lelőhelyek közül számos esetben lehetett a késő avar korra, illetve már a 9–10. századra keltezhető, bekarcolt hullámvonal- vagy vízszintes vonalköteggel díszített edénytöredékeket elkülöníteni az avar és az Árpád-kori leletanyagtól.

[802] Természetesen ezek a falutelepülések méretükben nem haladták meg a nagyobb Árpád-kori falutelepüléseket, melyek több esetben az itt megjelölt falvak kiterjedésének kétszeresét is magukba foglalták.

[803] M9/10. lelőhely (Sóskuti–Sz. Wilhelm 2010, 301–302). – Avar kori lelőhelylista 69. lh.

[804] Gallina 1998, 84.

V. A KALOCSAI SÁRKÖZ 10–11. SZÁZADI TEMETŐINEK, SÍRLELETEINEK ÉRTÉKELÉSE, ELEMZÉSE – *Varga Sándor*

1. AZ ELEMZÉS KERETEI

Munkánkban egy földrajzi kistáj, a Kalocsai Sárköz területének 10–11. századi temetkezéseit, illetve sírokra utaló szórványleleteit gyűjtöttük össze. Bár a kistáj nyugati határa (a Duna vonala) és keleti széle (a Kecel–Bajai-magaspart) viszonylag jól körülhatárolható, északi és déli pereme már nem ennyire egyértelmű. *A Magyarország kistájainak katasztere*ben a terület déli részét Bajától északra jelölik ki (Bajaszentistván körül éri el a nyugati határt képező Duna vonalát), míg északi határát a Bölcske–Akasztó vonalnál húzzák meg (azaz Hartát is a Kalocsai Sárköz települései közé sorolják).[805] A Kalocsai Sárköz néprajzi értelemben északi és déli irányban ettől kissé eltér (miközben a tájegység fogalma valójában a néprajzból került át más diszciplínákba). Délen a Kalocsai Sárköz határa Bajától délre, Szeremlénél húzódik, ott a Tolnai Sárközzel érintkezik.[806] Néprajzi értelemben északi pereme a Dunapataj–Kiskőrös vonalnál húzható meg. Dunapataj azonban már mint a Sárköz környékén fekvő helységként került feltüntetésre.[807] Ezt a területmeghatározást találjuk a *Néprajzi Lexikon*ban is.[808] Az eltérő területi meghatározások alapján lényeges megjegyezni, hogy a kataszterben szereplő lelőhelyek tehát nem minden esetben a vizsgált kistájhoz tartoznak.[809] Az érintett lelőhelyek földrajzi közelsége miatt viszont indokoltnak tartottuk e lelőhelyek bemutatását is.[810]

Összességében tehát a Kalocsai Sárközből, valamint annak közvetlen szomszédságából 16 honfoglalás és kora Árpád-kori lelőhelyet, valamint több, közelebbről ismeretlen lelőhelyű, de a vizsgált térségből származó szórványleletet gyűjtöttünk össze *[301. kép]*.[811] Teljesen feltártnak, illetve jól dokumentáltnak mindössze egy, a homokmégy-székesi temető tekinthető. Sajnos azonban e temető esetében sem kapunk 100%-os információt az itt élő és ide temetkező közösség egészéről, miután a feltárást megelőzően – főként a temető északi részén – több sír is elpusztulhatott a mezőgazdasági művelés során. A temető nyugati szélébe ásott csatorna szintén jó néhány temetkezés megsemmisülését okozhatta. A feltárt 206 temetkezés még így is a vizsgált terület, sőt a Duna–Tisza közének egyik legnagyobb sírszámú temetőjét alkotja. A lelőhelyek többségét (9 lelőhelyet) a temetőrészlet, temetőtöredék kategóriájába sorolhatjuk, amelyekről igen eltérő mennyiségben és minőségben rendelkezünk adattal. A kutatás nagy vesztesége a Homokmégy-Halom és a Kecel-Lehoczky tanya lelőhelyek töredékes ismerete, illetve leletanyaguk későbbi keveredése, elkallódása. Kecel-Vádéi-dűlő esetében bár felmerült, hogy a teljes temető feltárásra került, a rendelkezésre álló adatok alapján ez egyértelműen nem igazolható. Sajnos e lelőhely esetében is a nagyfokú bolygatottság miatt számos fontos adat végleg ismeretlen marad előttünk. Míg Dunapataj határából, a Csősz-dombról előkerült leletek egy adott sírhoz köthetők, addig Hajós-Érsekhalom, Homokmégy-Hillye és Öregcsertő-Csornapuszta lelőhelyeknél csak becsült számú sírok pusztulásáról és az azokból származó leletekről van adatunk. Ennél is rosszabb a helyzet a Dunapataj-Várhegyre lokalizált, minden bizonnyal nagyobb sírszámú temetővel kapcsolatban, ahol csak a leletek jelzik a sírokat (gyakorlatilag a szórvány kategóriába süllyesztve a lelőhelyet). A jól dokumentált feltárások közé tartozik a kisebb részletben feltárt Kalocsa-Belvárosi Iskola temetője, amely azonban egyelőre több kérdést vet fel, mint amennyi adatot szolgáltat.[812]

[805] MKK 2010, 43–44.

[806] BÁRTH 1998, 211, 1. ábra.

[807] BÁRTH 1998, 1. ábra.

[808] Kalocsai Sárköz: „Dunamellék déli, Géderlaktól Szeremléig elnyúló, mély fekvésű, árvíz járta szakasza, amelyet nyugatról a Duna, keletről az egykori Őrjeg és a Kecel-Bajai-hátság magas partja, északról pedig a Soltvidék határol." (MNL 1977–1982 (II.), 732–733).

[809] Ilyen pl. Kecel települése, amely egyetlen kistáj-meghatározás esetében sem része a Kalocsai Sárköznek.

[810] A Kecel nyugati határából megismert mindkét lelőhely gyakorlatilag két tájegység határán helyezkedik el. Hasonló mondható el Érsekhalma, Sükösd és Baja esetében is. Kérdéses Harta tájegységen belül helyezése, bár Magyarország kistájainak katasztere a Sárközhöz sorolja. Miután a Kalocsai Sárközzel északról határos Solti síkról is számos 10–11. századi temető, illetve sír ismert, a Harta közigazgatási határából előkerült lelőhelyek egy másik kötetben kerülnek bemutatásra.

[811] Lelőhelylistánkat a legújabb feltárások (2014–2015. év) eredményeként valószínűleg további két lelőhellyel egészíthetjük ki (lásd a 6. jegyzetben Érsekcsanád-Veránka sziget, Párági fok és Kalocsa-Székesegyház lelőhelyeket).

[812] A Belvárosi Iskolánál feltárt, kora Árpád-kori sírokat tartalmazó terület a Székesegyháztól mintegy 200 méterre helyezkedik el. Ez a távolság ugyanakkor már meglehetősen nagynak mondható ahhoz, hogy az újabb kutatások során a Székesegyháznál talált kora Árpád-kori sírok és a Belvárosi Iskola sírjai egy nagy kiterjedésű temetőt alkosson. Valószínűbb tehát, hogy a mai Kalocsa központjában, közel azonos időben, egymás közelében két temető is használatban volt.

301. kép. A Kalocsai Sárköz területének 10–11. századi temetői (a II. katonai felmérésen)

A szórványleleteket is több csoportra oszthatjuk a rendelkezésünkre álló adatok alapján. Egy részük, amelyek konkrét helységhez köthetők, minden bizonynyal a korszakba tartozó temetőt jelölnek (Baja-Pető, Raschenauer Jenő szőlője, Bajaszentistván vagy Sükösd). Két esetben (lásd a bajai és a Hajós-Háztáji földeken talált érmeleleteket) ugyanakkor nem állíthatjuk biztosan, hogy azok egykoron csak sírmellékletek lehettek. A múzeumi gyűjteményekben őrzött szórványleletek pedig egyaránt képviselhetnek egy-egy, a kutatás számára sajnos ismeretlen temetőt, de származhatnak a név szerint is ismert lelőhelyek bolygatott, feldúlt sírjainak valamelyikéből is.

A fentebb felvázolt okok miatt a vizsgált terület sírszámát sem lehet pontosan meghatározni, ráadásul rendkívül szerteágazó, hogy egy-egy sírról mennyi információ áll rendelkezésünkre. Összeségében azonban elmondható, hogy legkevesebb 248 sírról rendelkezünk több-kevesebb adattal,[813] míg minimálisan további mintegy 90-120 sír pusztulásával számolhatunk.[814]

2. A TEMETKEZÉSI SZOKÁSOK ELEMEI

2.1. A TEMETŐK TÉRBELI HELYZETE, SZERKEZETE

A Kalocsai Sárköz területét domborzati szempontból két részre, a kalocsai terasz alkotta magas ártérre és a déli részen található alacsony ártérre különíthetjük el.[815] A két terület tengerszint feletti átlagmagassága között mintegy 5-7 méter van. A terület szélét jelentő mély fekvésű Vörös-mocsár (Örjeg) mentén, annak keleti oldalán a Kecel–Bajai-magaspart húzódik. A 10–11. századi lelőhelyek térképi ábrázolása jól visszatükrözi a terület domborzat és vízrajz által nyújtott lehetőségeit. A déli irányból haladva a korszak temetői a tájegység keleti határát jelentő magaspart mentén sorakoznak. Ezt a vonalat csak az északi rész magas ártere, a kalocsai terasz töri meg, amely 96-98 méteres tengerszint feletti átlagmagasságával, a kistáj belső, Dunához közelebb fekvő területein is biztosítani tudta a tartósabb megtelepedéshez szükséges feltételeket *[302. kép]*.

Amennyiben a lelőhelyek földrajzi elhelyezkedését a temetők keltezésével vetjük össze, megállapíthatjuk, hogy a legkorábbi horizontot jelentő temetkezések (a 10. század első fele, első kétharmada) a magasabb térszínt biztosító teraszokon, elsősorban a Kalocsa–Homokmégy–Öregcsertő–Kecel vonalon találhatók. A 10. század második felétől, valamint a 10–11. század fordulójától a településterület[816] e tengely mellett fokozatosan kibővül, végig a tájegység keleti pereme mentén.[817] A jelenleg rendelkezésre álló adatok, s közöttük a sírszámok alapján a megtelepedés mértéke területileg eltérő lehetett. Amíg a nagyobb népesség a magasártér területén koncentrálódott (Homokmégy, Kalocsa), addig a Homokháthoz közelebb csak kisebb közösségek jelenlétével számolhatunk.

A temetők topográfiai helyzetéről, tengerszint feletti magasságáról 7 esetben rendelkezünk pontos információval, míg további 4 temetőnél csak hozzávetőleges adat áll rendelkezésünkre. Az Alföld sík területeihez hasonlóan az erősen vízjárta, lápos, vizenyős Kalocsai Sárközben is az eltérő sírszámú és leletanyag-összetételű temetőket egyaránt a környezetükből kiemelkedő természetes dombokon, dombhátakon vagy halmokon, de mindenképp az egykori vízfolyások közelében találjuk. Az adott lelőhelyek tengerszint feletti magassága alapján az általunk vizsgált tájegységen belül a 10–11. századi temetők többségét nagyjából a 95 és 105 méter közötti magasságon, tehát a terület legmagasabb térszínein nyitották.[818] A sírokat az esetek többségében a dombgerincen vagy annak közvetlen közelében, leginkább a déli, nyugati vagy keleti lankákon ásták meg. Ez alól csak a Homokmégy-Székesen feltárt temető jelentett kivételt, ami északi fekvését tekintve kissé eltért az általánosan megszokottól (lásd a lelőhely bemutatásánál).

[813] Ez az alábbiakból áll össze: Dunapataj-Alsójárás, Csősz-domb: 1 sír; Homokmégy-Halom: 8 sír; Homokmégy-Székes: 206 sír; Kalocsa-Belvárosi Iskola: 23 sír; Kecel-Lehoczky tanya: 2 sír; Kecel-Vádéi-dűlő: 6 sír; Öregcsertő-Csornapuszta: 1 sír; s végül a Kalocsa–Kiskőrös vasútvonal mentén elpusztított 1 temetkezés.

[814] Hajós-Érsekhalmon 40-50 sír eldózerolására van adatunk, Homokmégy-Hillyén kb. 10 sír, míg Homokmégy-Székesen akár 30-50 temetkezés is elpusztulhatott. A többi lelőhely esetében nem rendelkezünk még becsült adattokkal sem, de ezek többségében is legkevesebb 1-10 közötti arányban számolhatunk sírok pusztulásával.

[815] MKK 2010, 43. – A kistáj részletes domborzati viszonyainak bemutatását lásd a kötet elején, Gallina Zsolt tanulmányában.

[816] Feltételezve, hogy az adott temető közvetlen közelében helyezkedik el a korban hozzá illő település.

[817] Érdemes megjegyezni, hogy ezen lelőhelyek különböző feltételeket biztosító kistájak találkozásánál találhatók, amelyek más-más lehetőségeket nyújtottak egy-egy közösség számára.

[818] A legalacsonyabban előkerült lelőhelyek (pl. Homokmégy-Hillye és Homokmégy-Székes) tengerszint feletti magassága 92-94 méter körül váltakozott. Legmagasabban a Hajós-Érsekhalom területén található temető feküdt a maga 124-125 méter körüli magasságával. Ez utóbbi ugyanakkor már inkább az eleve magasabban fekvő Bácskai-síkvidék részét alkotó Illancs kistájhoz tartozik (vö. MKK 2010, 81–82).

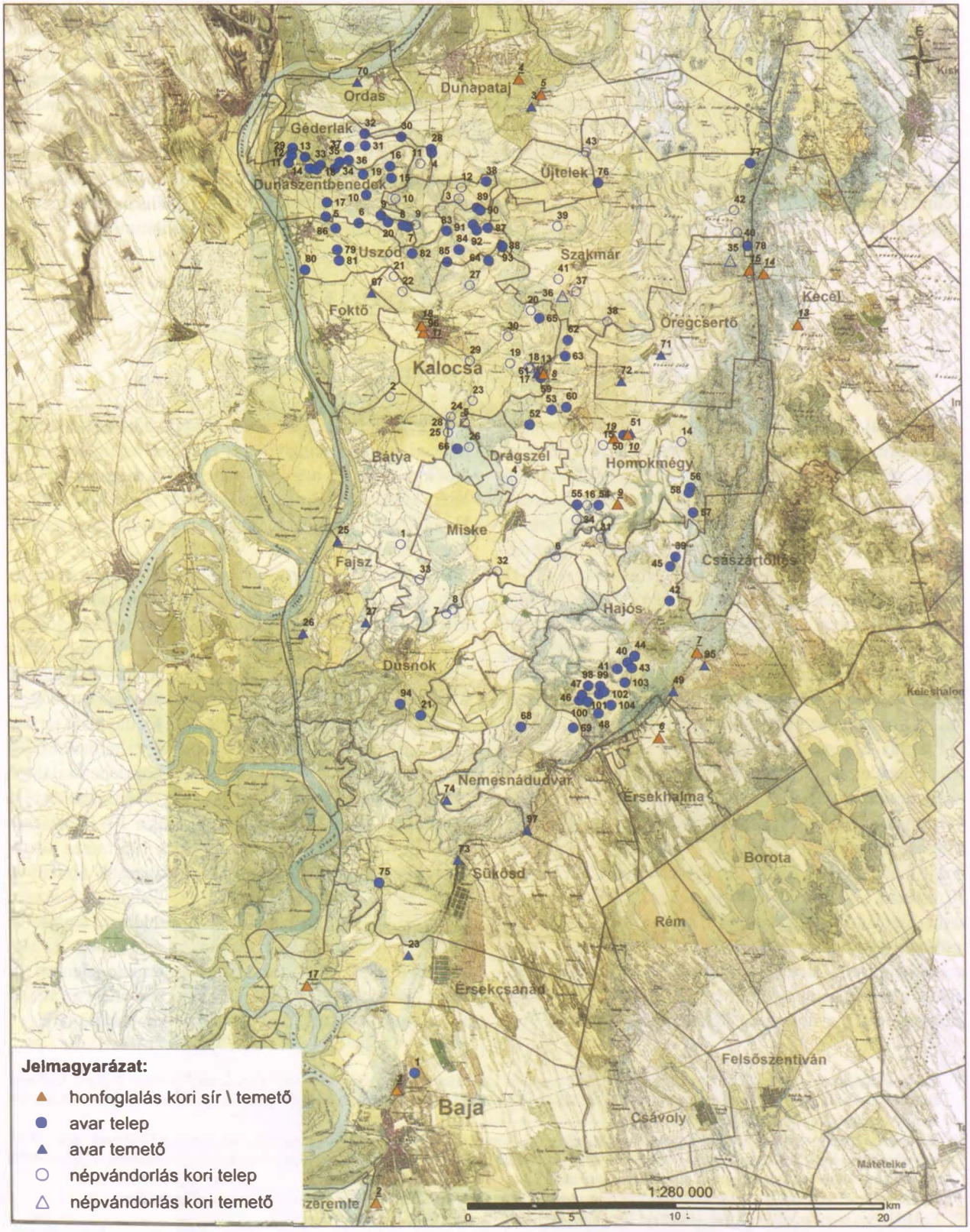

302. kép. A Kalocsai Sárköz régészeti topográfiai térképe (a II. katonai felmérésen): népvándorlás kori, avar és 10–11. századi lelőhelyek

2.2. TEMETŐTÍPUSOK, A NEMEK ARÁNYA

A temetők nagyfokú bolygatottsága, illetve feltártsági szintjének ismeretlensége jelentősen befolyásolja egy-egy temető szerkezetének, típusának, egykori méretének érdemi vizsgálatát. A homokmégy-székesi temető esetében megfigyelt területi elkülönülések, illetve sírcsoportok jelzik, hogy a szerkezet tekintetében mennyire fontos a temetők teljes egészének ismerete. A temetőtípusok és azok mérete csak nagy vonalakban vázolható fel a Kovács László által javasolt modell alapján.[819] A 10. századi szállási temetők közé 5 lelőhely sorolható, amelyek méretükben akár jelentősen is különbözhettek egymástól.[820] További 5 temető a 10.,[821] 10–11.[822] és 11. századi[823] falusi temetők közé tartozhat, míg 6 lelőhely besorolása a rendelkezésre álló adatokból nem lehetséges.

A nemi arányok tekintetében röviden ki kell emelni, hogy több temetőben aránytalanságok mutatkoznak a férfiak javára, ami azonban adódhat a teljes feltártság hiányából is.[824] Legteljesebb képünk Homokmégy-Székesről van, ahol a felnőtt korcsoporton belül a női sírok enyhe többsége adatolható (63:74). Gyermeksírok mindössze csak a jól dokumentált, újabb feltárásokból ismertek.[825]

2.3. SÍRGÖDRÖK, SÍRBA HELYEZÉS MÓDJA

A temetkezési szokások (sírgödrök tájolása, formája, kialakítása, csontvázak helyzete, koporsók megléte) általános jellemzésétől e fejezetben eltekintek, miután főként a bolygatások, valamint a régi ásatások adathiánya miatt csak kis mennyiségben áll rendelkezésünkre összehasonlítható adatsor. Gyakorlatilag csak a székesi temető adatai állnak rendelkezésünkre, amelyek részletes elemzését a temető bemutatásánál adtuk (lásd 10.3.1. fejezet).

Hasonlóan jártam el a temetkezési szokások néhány további elemével (pl. pénzmelléklet, edénymelléklet, sarlós temetkezés). Miután ezen esetekben is csak egy-egy temetőben adatolható jelenlétük, összehasonlíthatóság hiányában csak az adott temető részletes bemutatásánál találhatók meg (lásd keceli lelőhelyek).

2.4. LOVAS, LÓSZERSZÁMOS TEMETKEZÉSEK

A jelen kötetben megvizsgált és részletesen ismertetett temetők közül összesen 5 lelőhelyről legkevesebb 12 lovas temetkezésre van adatunk. Ezt a számot tovább növeli a pontos lelőhely ismerete nélkül a szórványok között felsorolt, a Kalocsa–Kiskőrös vasútvonal építése alkalmával 1882-ben elpusztított lovas temetkezés. A minden adat nélküli szórványtárgyak között szintén lehetnek olyanok, amelyek a kutatás számára ismeretlen lelőhelyek tényleges vagy jelképes lovassírjaiból származnak.[826] Sajnos a vizsgálatba bevont lelőhelyek egyikében sem sikerült teljes egészében, jól dokumentálva, eredeti helyzetben megfigyelni a lócsontok, illetve a lószerszámzat helyzetét, ami jelentősen befolyásolja és leszűkíti a vizsgálatok lehetőségét.

A sírok között 8 biztosan tényleges lovassír volt, miután azok lócsontokat és/vagy lókoponyát tartalmaztak.[827] További 3 temetkezés esetében[828] nincs adatunk lócsontok előkerüléséről, azonban a leletkörülmények, illetve a leletanyag alapján valószínű, hogy eredetileg azokban is részleges lóváz lehetett. Mindössze 1 temetkezésbe került csak lószerszámzat.[829]

Két sír kivételével[830] az összes lovas temetkezésben fegyveres férfiak nyugodtak. A fegyvermellékletek döntő többségét az íjászfelszerelés tette ki (nyíl, nyíltegez, íj), mindössze a Kecel-Vádéi-dűlő 2. sírjában volt más fegyvertípus (kétélű kard és fokos alabárd). Ez utóbbi lelőhely jelenti jelenleg a lovas temetkezések legkésőbbi horizontját a térségben.

[819] Vö. Kovács 2013, 511–604.

[820] Nagyobb sírszámmal számolhatunk Homokmégy-Halom, Kecel-Vádéi-dűlő és talán Kecel-Lehoczky tanya lelőhelyek esetében, míg valószínűleg csak néhány sírból állhatott az Öregcsertő-Csornapusztáról adatolt temető. Dunapataj-Csősz-domb esetében még ennyi sem állapítható meg. A lelőhelylistát a szórványleletek között szereplő adatokkal bővíthetjük (Dunapataj-Böd, a Kalocsa–Kiskőrös közötti vasút nyomvonalán talált lelőhely).

[821] Homokmégy-Székes.

[822] Homokmégy-Hillye és Hajós-Érsekhalom.

[823] Kalocsa-Belvárosi iskola, Dunapataj-Várhegy.

[824] Homokmégy-Halom (5:2), Kecel-Lehoczky tanya (2:0), Kalocsa-Belvárosi Iskola (9:5), Kecel-Vádéi-dűlő (5:1).

[825] Homokmégy-Székes (52 gyermek, 4 csecsemő) és Kalocsa-Belvárosi Iskola (9 gyermek, 2 csecsemő).

[826] Bár ezek esetében az sem zárható ki, hogy legalább egy részük az ismert lelőhelyek lovassírjainak anyagához tartozott.

[827] Ezek a következők: Dunapataj-Alsójárás, Csősz-domb 1. sír, Homokmégy-Halom 3–4., 7. és 8. sír, Kecel-Lehoczky tanya 1. sír, Kecel-Vádéi-dűlő 2. sír, Öregcsertő-Csornapuszta 1. sír.

[828] Homokmégy-Halom 2. sír, Kecel-Lehoczky tanya 2. sír, Öregcsertő-Csornapuszta.

[829] Homokmégy-Halom 6. sír.

[830] Homokmégy-Halom 8. sír és talán az Öregcsertő-Csornapuszta 1. sír.

A téma kapcsán érdemes még röviden kitérni a terület egyetlen teljes egészében feltárt és jól dokumentált temetőjére, Homokmégy-Székesre is. Bár a temető területéről nem került elő egyetlen lovassír, illetve arra utaló lószerszámzat sem, a temető északi szélén, az északi temetőárok közelében, attól délre mintegy 2 méter távolságra egy töredékes lókoponya feküdt. Számunkra ez annyiból érdekes, hogy a temetkezéseket éppen ezen a részen bolygatta leginkább (sőt több esetben teljesen el is pusztította) a mezőgazdasági művelés. A lókoponyához legközelebb pedig éppen az a 4. számú férfi temetkezés esett, amelynek mellékletei között bárd és nyílcsúcs volt. Ezeket összevetve nem zárhatjuk ki annak lehetőségét sem, hogy a töredékes lókoponya eredetileg egy lovassír része lehetett.

3. A SÍROK LELETANYAGA, KAPCSOLATI RENDSZERE

A Kalocsai Sárköz területéről ismert temetők leletanyagának általános, összahasonlító elemzését, a legtöbb tárgytípus kis esetszámban történő előfordulása miatt az adott temető részletes bemutatásánál szerepeltettük. Itt csak a viselet néhány elemével, illetve néhány olyan tárgytípussal (fegyverek, lószerszámok) foglalkozom részletesebben, ahol valamelyest rendelkezésre állt összehasonlítható adatsor.

A fej ékszerei közül leggyakrabban a különböző végződésű karikaékszerek fordultak elő a temetőkben.[831] Ezek közül mindössze csak a Homokmégy-Székesen megfigyelt pödrött végű karikák esetében zárhatjuk ki azok fülbevalóként való használatát,[832] miután a leletkörülmények egyértelműen utaltak az egykori hajviselethez kapcsolódó funkcióra (lásd 10.3.2.1. fejezet: pödrött végű karikaékszerek). Datálásuk tekintetében a nyitott végű karikákat a 10. században, míg az S-végű karikákat a 11. században használták inkább. Együttes előfordulásuk csak Homokmégy-Székesen adatolható.

A tájegység temetkezéseiből biztosan fülbevalóként használt ékszer csak kis számban került elő. A Kecel-Vádéi-dűlő 1. sírjából származó, aranyból készült fülbevalópár, valamint a Homokmégy-Székes 143. és 179. sírjából előkerült egy-egy darab szőlőfürttel és két pár gyöngykoszorúval díszített, rézből öntött, ezüstbevonatú fülbevaló közel azonos időszakban, a 10. század utolsó harmadában, végén volt használatban. A két temető sírjaiban, a sírleletek összetétele és anyaga alapján egymástól jelentős mértékben eltérő vagyoni háttérrel rendelkező személyek nyugodtak. A Kalocsai Sárközből jelenleg megismert fülbevalók közös jellemzője, hogy mindegyike déli irányba, a Bizánci Birodalom, illetve annak perifériája (Balkán) felé mutat.

Az ékszerek közül összesen 7 temetőben,[833] 41 darabszámban fordult elő különböző típusú karperec. Ezek közül a legkorábbi időszakot a Kecel-Lehoczky tanya 2. sírjából ismert ezüstből és ezüst alapú ötvözetből készített pántkarperecek képviselik. A tárgytípus kései előfordulására (10–11. század fordulója, 11. század eleje) ugyanakkor utal a Homokmégy-Székes 229. sírjából származó, felületén poncolt díszítésű, sárgaréz példány. Szintén a 10. század korábbi rétegét képviselik a Homokmégy-Halom 8. sírjából előkerült, spirálissal kitöltött végű karperecei. A térség temetkezéseiben ugyanakkor leggyakrabban az egyszerű, nyitott, elhegyesedő végű karperecek fordultak elő, amelyek a 10. század folyamán elsősorban kerek vagy ovális átmetszetűek,[834] míg a század végén, illetve a 11. században inkább már rombusz keresztmetszetűek.[835] A falusi temetők jellegzetes karperectípusa a 10. század második felében, végén megjelenő állatfejes karperec.[836] Ezeken kívül a vizsgált tájegység temetőiben egy-két darabbal képviselve van a bepödrött végű,[837] valamint a drótszálakból sodrott és fonott karperectípus is.[838]

A különböző méretű és leletanyag összetételű temetők női viseletében egyaránt képviselve van a veretekkel gazdagon díszített felsőruházat. Az ingnyakveretek közül megtalálható a rombusz[839] és az egyszerű kerek alakú,[840] valamint a kéttagú csüngős verettípus.[841] A na-

[831] Nyitott karikák: Dunapataj-Csősz-domb, Homokmégy-Halom, Homokmégy-Székes; pödrött végű karikák: Homokmégy-Székes; S-végű karikák: Dunapataj-Várhegy, Homokmégy-Székes, Kalocsa-Belvárosi iskola és Sükösd.

[832] A nyitott és S-végű karikák esetében elhelyezkedésük alapján nem zárhatjuk ki a fülbevalóként való alkalmazást sem, bár többségükben szintén valószínűsíthető a hajkarika funkció.

[833] Baja-Pető, Raschenauer Jenő szőlője, Dunapataj-Csősz-domb, Dunapataj-Várhegy, Hajós-Érsekhalom, Homokmégy-Halom, Homokmégy-Székes és Kecel-Lehoczky tanya

[834] Dunapataj-Alsójárás, Csősz-domb 1. sír, Homokmégy-Székes 22., 37., 41., 59., 65., 72., 75., 140., 174., 180., 187. és 211. sír.

[835] Homokmégy-Székes 6., 42., 59. sír, Dunapataj-Várhegy.

[836] Baja-Pető, Raschenauer Jenő szőlője, Dunapataj-Várhegy, Homokmégy-Székes 1., 15., 201., 210. és 229. sír.

[837] Homokmégy-Székes 65. sír

[838] Sodrott: Hajós-Érsekhalom, Homokmégy-Székes 24., 168. sír, fonott: Homokmégy-Székes 209., 212. sír.

[839] Kecel-Vádéi-dűlő 1. sír.

[840] Bajaszentistván, Homokmégy-Halom 8. sír, Homokmégy-Székes 72. és 183. sír.

[841] Bajaszentistván, Homokmégy-Székes 72. és 183. sír, Sükösd.

gyobb méretű veretek közül préselt kaftánveretek[842] és négyszögletes, öntött ezüstveretek fordulnak elő.[843] A Kalocsai Sárköz temetőiből ugyanakkor egyelőre hiányzik a hajfonat veretekkel, hajfonatkorongokkal gazdagon díszített változata, valamint a díszes lábbeli. Szintén nem kerültek elő még gazdag lószerszámzattal (rozettás veretekkel) eltemetett, ugyanakkor ruhadíszekben szegényesebb temetkezések. A kötetben feldolgozott 16 temető sírjai közül a temetkezési szokások (részleges lovastemetkezés) és a leletösszetétel (nemesfémből készült veretek) alapján a rangosabbak közé a Homokmégy-Halom 8., illetve a Kecel-Vádéi-dűlő 1. sírjában nyugvó nőket sorolhatjuk.[844] Mindkét esetben idősebb korosztályhoz tartozó nők feküdtek a sírokban. Bár anyagösszetételében szerényebb kivitelű, a veretek darabszámát illetően kiemelkedő a Homokmégy-Székes 72. sírjában eltemetett fiatal nő díszes felsőruházata is.

A férfi viselet legdíszesebb elemét jelentő, fémveretekkel díszített fegyveröv 3 lelőhely 4 temetkezésében fordult elő.[845] További ilyen temetkezések meglétére utalnak a Dunapataj-Böd lelőhelyen fémkeresővel talált veretek, illetve az ismeretlen lelőhelyű szórványtárgyak között található veretek. A sírok erős bolygatottsága, valamint a leletanyag töredékessége miatt ma már nem állapítható meg, hogy az öveket teljes veretkészletükkel a sírba helyezték,[846] vagy csak egy kisebb részét tették az elhunyt mellé.

Összeségében elmondhatjuk, hogy a Kalocsai Sárköz 10–11. századi temetőiben megtalálható tárgytípusok többsége jól beilleszkedik a korszakban a magyarság tárgyi hagyatékát meghatározó rendszerbe. Néhány temetőben[847] ugyanakkor számos olyan lelet is előfordul,[848] amelynek kapcsolati rendszere a Bizánci Birodalom, illetve annak perifériái (a Balkán) irányába mutatnak. Ezek – miután valószínűleg kereskedelmi áruként kerültek az érintett temetőkbe – részben utalnak a térségben élő közösségek orientációs irányára is.

3.1. FEGYVERES TEMETKEZÉSEK, FEGYVEREK

A lelőhelyek közül 6 temetőben összesen 18 sírban fordult elő valamilyen fegyvermelléklet, míg további két sírban csak feltételezhető azok egykori jelenléte. A szórványleletek között, igaz kis mennyiségben, de szintén találunk fegyvereket.

A fegyveres sírokból leggyakrabban az íjászfelszereléshez kapcsolódó leletek kerültek elő. A szerves anyagból készült íjakra csak azokban az esetekben rendelkezünk adattal, ahol a markolatot, az íjkarvéget agancslemezekkel borították. Ilyen agancslemezek mindössze Homokmégy-Halomról láttak napvilágot, itt azonban az összes fegyveres temetkezésben dokumentálható volt jelenlétük. Nyilván más lelőhelyek temetkezéseibe is kerülhetett íj, de ezek maradványai az évszázadok alatt nyomtalanul eltűntek. Az íjlemezek kapcsán érdemes megemlíteni még Homokmégy-Székes 27. sírját. A temetkezésben egy lapos, ovális alakú, rendkívül rossz megtartású csontlemez is volt, amely akár íjmarkolatot borító csont- vagy agancslemez is lehetett.

A nyílvesszők kisebb része tegezben,[849] többségük tegez nélkül került az elhunyt mellé. Számuk 1 és 4 között váltakozott. Kivételt csak Homokmégy-Halom 6. sírja jelentett, ahol a sírlap adata szerint 7 nyílcsúcs feküdt a tegezben. A Homokmégy-Halmon feltárt nyíltartó tegezek mindegyikének fedelére csontlemezt rögzítettek. Ezek közül kettő – a leírások alapján – díszítetlen volt, míg egy – a 7. sírból származó – palmettával díszített. A tegez különlegességét az adja, hogy a tegezszáj oldalsó részének külső felületén található csontlapok egyikén rovásfelirat található *[20. tábla]*. Szintén egyedi, nem túl gyakori tegeztípus került elő Homokmégy-Székes 86. sírjában. A tegez fedelét itt vaslemez borította, míg oldalát a tetejétől az aljáig mindkét oldalon összefüggő vaspálca merevítette *[63–64. tábla]*.

A szúró- és vágófegyvereket csak egy kérdéses szablya és egy kétélű vaskard képviseli [*116.* és *131. tábla*]. Az előbbi egy erősen töredékes pengedarab, a szórványleletek között található, míg az utóbbi a Kecel-Vádéi-dűlő 2. sírjából került elő.

[842] Homokmégy-Halom 8. sír és Homokmégy-Székes 33. sír. Ez utóbbi sír esetében ugyanakkor érdemes megjegyezni, hogy az embertani meghatározások alapján a sírban férfi nyugodott.

[843] Homokmégy-Halom 8. sír, Homokmégy-Székes 75. sír, Öregcsertő-Csornapuszta.

[844] Ez a leletgazdagság ugyanakkor messze elmarad a Harta-Freifelt temetőjében feltárt női sírok leletgazdagságától. Ez azonban magyarázható részben azzal is, hogy mindkét sír leletanyagát csak töredékesen ismerjük.

[845] Homokmégy-Halom 3. és 7. sír, Kecel-Lehoczky tanya 2. sír, Kecel-Vádéi-dűlő 3. sír

[846] Ilyen lehetett pl. a Kecel-Vádéi-dűlő 3. sírjába helyezett öv.

[847] Homokmégy-Halom, Homokmégy-Székes, Kecel-Vádéi-dűlő.

[848] Pl. fülbevalók, karperecek, gyűrűk stb.

[849] Homokmégy-Halom 4. és 6. sír, Homokmégy-Székes 86. sír – bár Homokmégy-Halom 7. sírjában volt tegez, a nyílcsúcsok helyzete alapján azok attól elkülönítve kerültek az elhunyt mellé. Homokmégy-Székes 53. és 68. sírjában ugyanakkor a sírban megfigyeltek alapján maradandó anyag nélküli nyíltartó tegez megléte valószínűsíthető.

A fegyverként és eszközként is használható harci balták közül érdekes módon a vizsgált területről csak a bárd penge kialakítású típus fordult elő. Amíg a Homokmégy-Székes 4. sírjában egyszerű bárd *[27. tábla]*, addig a Kecel-Vádéi-dűlő 2. sírjában fokos alabárd került az elhunyt mellé *[132. tábla]*.

A fegyvermellékletek kapcsán érdemes megemlíteni, hogy a bemutatott lelőhelyekről származó 3 fémveretekkel felszerelt öves sír egyikéből sem ismerünk fegyvert.[850] Ez persze magyarázható azzal is, hogy mindhárom temetkezést megbolygatták, s nem szakember jelenlétében bontották ki.

3.2. LÓSZERSZÁMOK

A lószerszámzat vizsgálatához a kengyelek tekintetében 18 példány áll rendelkezésünkre, melyek döntő többsége a körte alakú változatok közé sorolható. Bár az anyag jelentős része töredékes, hiányos, általánosságban elmondható, hogy a legtöbb kengyel füle trapéz formájú, míg száraik leginkább laposra elkalapált, téglalap keresztmetszetűek. Kiszélesedő, ívelt talpalóikat középen és a két szélen bordával erősítették meg. Az alapformán belül több tekintetben különbözik a Kecel-Vádéi-dűlő 2. sírjából származó kengyelpár. Az egyik példány kerekdedebb formát mutat, míg a másik kengyelnek téglalap alakú füle tér el a megszokott formáktól. Ez utóbbi leginkább az avar időszakból ismert hosszúfülű kengyelek függesztőfüleinek kialakításához hasonló, azzal a különbséggel, hogy ez esetben nincs hosszú szár a fül és a kengyelszár között. Lényeges, hogy ez utóbbi példányon mind a fül oldalán, mind pedig a szárakon fémhuzalberakás (valószínűleg rézhuzal) figyelhető meg.

A vizsgált kengyelek közül mindössze egyetlen, szórványként ismert darab sorolható a trapéz alakú, gombos szárú típusok közé. Ennek függesztőfüle legyező alakú. Ezt a típust Kovács László vizsgálta részletesebben.[851] Megfigyelései szerint zömük a 10. század második felére tehető, leggyakrabban köznépi temetők lovas-fegyveres sírjaiból kerültek ki.[852]

A területről megismert kengyeltípusok közül talán nem véletlenül figyelhető meg ez az arány. A 10. század későbbi évtizedeiben megjelenő és elterjedő, gyakran a 11. század elején is sírba kerülő típusok csekély előfordulása jelezheti, hogy a területen viszonylag korán végbemehetett az a folyamat, amely eredményeként a sírokból eltűntek a pogány temetkezési szokások (részleges vagy akár jelképes lovastemetkezés stb.).[853]

A lószerszámokon belül a meghatározható típusú zablák között öt csikózabla és három oldalpálcás volt.

A sírokból előkerült leletek alapján több esetben feltételezhető fémveretekkel díszített nyereg, illetve kantárzat. Egyszerű, szögletes alakú ezüstlemezek ismertek Kecel-Lehoczky tanya 2. sírjából *[126. tábla]*, az Öregcsertő-Csornapusztán elpusztított 1. sírból *[143. tábla]*, valamint a kalocsai múzeumban ismeretlen lelőhelyű tárgyakként őrzött szórványleletek között *[118. tábla 10–16]*. Ez utóbbi anyagban több ezüstveret esetében is felmerül *[117. tábla 3–14, 118. tábla 8]*, hogy azok egykoron a kantárzat szíjazatát díszíthették. Az 1882-ben feldúlt temetkezésből a nyeregdeszkára erősített S-alakú lyukvédő veretek és talán a kantárzatot díszítő szív alakú veretek kerültek elő *[115. tábla 1, 116. tábla 1–3]*.

4. A TEMETŐK KRONOLÓGIAI VIZSGÁLATA

A fentebb leírtakban már több esetben érintettem a temetők keltezését. Az egyes sírok, s így az adott temető datálását segítő érmék rendkívül csekély mennyiségben állnak rendelkezésünkre. A pénzek többsége ráadásul szórványlelet. A vizsgált 248 sírból mindössze egyben, a Kecel-Lehoczky tanya 2. sírjában volt három darab itáliai érme. Ezeken kívül a Kalocsai Sárköz területéről további három darab itáliai,[854] hat darb bizánci,[855] valamint legkevesebb három db magyar érmére van jelenleg adatunk. Az érmék sírokon belüli hiánya következtében a keltezés alapját ezért a teme-

[850] Bár Homokmégy-Halom 3. sír esetében valószínűsíthető az íjászfelszerelés egykori sírba tétele, miután a munkások számos leletet a 4. sír mellékleteként adtak át Cs. Sós Ágnesnek. Ezek között ugyanakkor biztosan kimutatható olyan veret, amely a 3. sír melléklete volt, így a fegyverek egy része is származhatott e temetkezésből.

[851] Kovács 1986a, 110–113; Kovács 1986b, 204–223.

[852] Kovács 1995, 301–302.

[853] Lényeges kiemelni, hogy ez történeti oldalról is valószínűsíthető, mivel az Árpád-dinasztián belül a későbbi királyi hatalmat megszerző ág központi területe közvetlen szomszédságban volt az általunk vizsgált területtel. Ráadásul a kistáj központjának számító Kalocsa igen hamar püspöki, majd érseki központként funkcionált. Ez a térítés előrehaladását, a régi szokások elhagyását, illetve új közösségek megjelenését valószínűsíti.

[854] 1. Berengár császár (915–924), milánói (2 db) és Provence-i Hugó király (926–931) szintén milánói denárai.

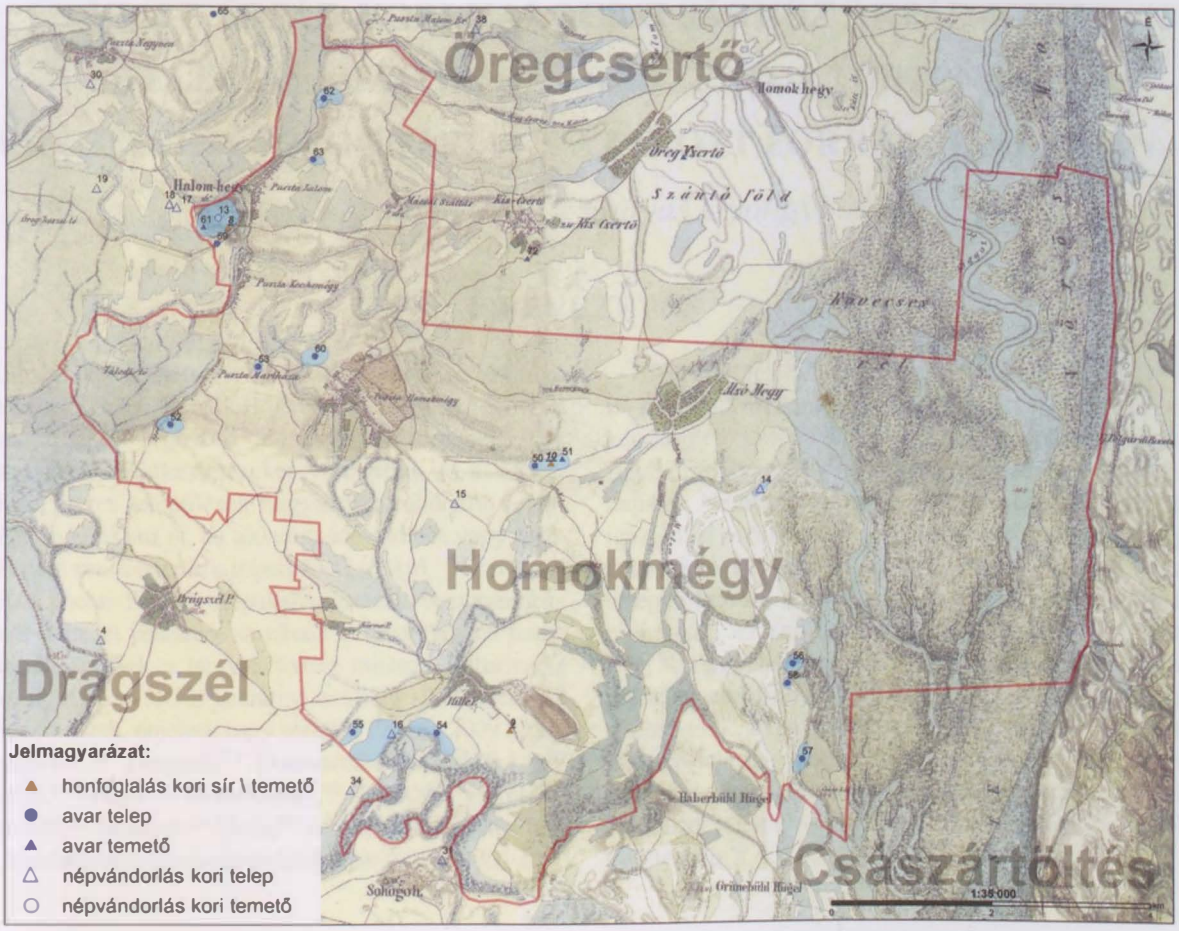

303. kép. Homokmégy határa régészeti topográfiai térképe (a II. katonai felmérésen): népvándorlás kori, avar és 10–11. századi lelőhelyek

tők egymással történő összehasonlítása, illetve a sírokból származó leletanyag, valamint részben a temetkezési szokások képezik.

A 10. században belül a legkorábbi horizontot Homokmégy-Halom és Kecel-Lehoczky tanya temetőtöredéke képviseli. Ezt az időszakot kiegészíthetjük a kalocsai múzeum szórványleleteinek jelentős részével, illetve a Nemzeti Múzeumban őrzött, a Kalocsa–Kiskőrös vasútvonal építése során megbolygatott lelőhely anyagával. A megmentett leletek alapján a 10. században belül pontosabb keltezésre teljesen alkalmatlan a dunapataj-csősz-dombi és az Öregcsertő-Csornapusztáról megismert temető. Ezek egyaránt származhattak a 10. század első és második feléből is.

A lovas temetkezéseket tartalmazó lelőhelyek közül a legkésőbbi horizontot Kecel-Vádéi-dűlő temetője adja. Az innen előkerült ékszerek, fegyverek a sírokat a 10. század utolsó harmadára, végére keltezik. Hasonló, a 10. század második felében ásott tényleges vagy jelképes lovas temetkezésre utal a Viski Károly Múzeum szórványai között egy trapéz alakú kengyel is.

A Vádéi-dűlő sírjaival részben egykorú lehetett a 10. század középső harmadában, második felében megnyitott homokmégy-székesi temető, amelyet egészen a 11. század elejéig, első harmadáig használhattak. Bár a kis számú lelet alapján pontosan nem keltezhető a Baja-Pető, Bajaszentistván, Hajós-Érsekhalom, Homokmégy-Hillye és Sükösd lelőhelyekről adatolt temető, többségük azonban már a 10. század utolsó harmadában, végén létesülhetett, majd használatuk tovább folytatódhatott a 11. század első felében is. A Kalocsa-Belvárosi Iskola lelőhelyen feltárt temetőrészlet leletszegénysége és nem utolsó sorban a temető elhelyezkedése már inkább a 11. századi használatra mutat. Hasonló korú temető meglétére utal a Dunapataj-Várhegyről előkerült leletegyüttes, amelyet az I. András által veretett érme alapján a 11. század középső harmadában biztosan használtak.

VI. AZ ÁRPÁD-KORI KALOCSAI SÁRKÖZ ÁRPÁD-KORI TELEPÜLÉSHÁLÓZATA ÉS VÁZLATOS TÖRTÉNETE A RÉGÉSZETI TOPOGRÁFIA ÉS AZ ÍROTT FORRÁSOK ALAPJÁN –

Gallina Zsolt – Gulyás Gyöngyi

1. BEVEZETÉS

A Kalocsai Sárköz 10–11. századi történetének rekonstruálásához fontos és nélkülözhetetlen forrás a régészeti emlékanyag. A régészeti feltárások és terepbejárások segítségével következtetéseket vonhatunk le a népsűrűségre, egyes települések nagyságára, alakjára vonatkozóan még akkor is, ha az adott időszakból vagy területről nem rendelkezünk írásos forrásokkal.

A Kalocsai Sárköz településhálózatának bemutatásában jelentős szerepet játszanak az elmúlt években végzett terepbejárások, amelyek a tárgyalt terület mintegy kétharmadát érintették. A közel 55.305 hektárnyi területen 1.050 lelőhelyről van tudomásunk, amelyek nagy részét a 2002 és 2009 között Császártöltés,[856] Drágszél,[857] Dunaszentbenedek,[858] Foktő,[859] Géderlak,[860] Hajós,[861] Homokmégy,[862] Kalocsa,[863] Ordas,[864] Öregcsertő,[865] Szakmár,[866] Uszód[867] és Újtelek[868] területén végzett, szisztematikus terepbejárásokból ismerjük *[304–305. kép]*.

További lelőhelyeket tart nyilván a kalocsai Viski Károly Múzeum, a bajai Türr István Múzeum és a kecskeméti Katona József Múzeum Régészeti Adattára Bajaszentistván, Bátya, Miske,[869] Dusnok, Sükösd, Dunapataj, Nemesnádudvar és Érsekcsanád községek közigazgatási területéről is. Azonban az említett községek környékén az 1970-es és az 1990-es években végzett terepbejárások adatai nem minden esetben felhasználhatóak. Az említett területeken Nikolin Edit, Vadász Éva, Kőhegyi Mihály és D. Szabó Kálmán végzett terepbejárást, csakhogy az általuk készített lelőhelyleírások pontatlanok, ezen lelőhelyek pontos térképi nyilvántartásba vétele nagy nehézségekbe ütközik.[870] Az említett felszíni leletgyűjtések nem egy terület rendszeres, teljes bejárását jelentették, hanem célzott lelőhely- és leletgyűjtéseket.

2. A KALOCSAI SÁRKÖZ NÉPESSÉGE A 10–11. SZÁZADBAN

A magyar törzsi telephely kiválasztásában a Duna folyó valószínűleg nem elválasztott, hanem összekötött, és ennek a gazdasági-hadászati jelentősége egyaránt felbecsülhetetlen volt.[871] Györffy György nyomán Kristó Gyula feltételezte, hogy Kalocsa hajdan az Árpádok nomád uralmi rendszerének központjában állt, és ettől délre terült el a 10. század végén Fekete Magyarország. Feltételezése szerint az itt élő magyarok részben a kálizokkal-kavarokkal azonosak. Kalocsa szerepe ezért is lehetett fontos.[872] Györffy György véleménye szerint

855 VI. (Bölcs) León (886–912) 2 darab follisza; I. Rómanosz Lakapénosz császár (919–944) 919–921 között kibocsátott rézfollisza; VII. (Bíborbanszületett) Kónsztantinosz és II. Rómanosz császár (945–959) szolidusza és II. (Bolgárölő) Baszileiosz & VIII. Kónsztantinosz császár (976–1025) 2 darab follisza.

856 Knipl István terepbejárása 2000–2001 között 8.306 ha területen.

857 Kustár Rozália terepbejárása 2002-ben 1.284 ha területen.

858 Gallina Zsolt és Hornok Péter terepbejárása 2008–2009 között 2.324 ha területen.

859 Lantos Andrea terepbejárása 2009-ben 3.153 ha területen.

860 Gallina Zsolt és Hornok Péter terepbejárása 2008–2009 között 1.872 ha területen.

861 Knipl István terepbejárása 2010-ben 8.991 ha területen.

862 Gallina Zsolt 1996–1998 között, Kustár Rozália 2002-ben végzett terepbejárást 7.285 ha területen.

863 Gallina Zsolt és Somogyi Krisztina terepbejárása 2005-ben 5.288 ha területen.

864 Lantos Andrea terepbejárása 2009-ben 1.631 ha területen.

865 Kustár Rozália és Lantos Andrea terepbejárása 2004–2005 között 4.306 ha területen.

866 Lantos Andrea terepbejárása 2004–2008 között 7.464 ha területen.

867 Gallina Zsolt és Hornok Péter terepbejárása 2008–2009 között 2.445 ha területen.

868 Kustár Rozália terepbejárása 2004-ben 955 ha területen.

869 2011-ben egy NKA pályázat keretében a kalocsai Viski Károly Múzeum munkatársa, Kustár Rozália és az Ásatárs Kft. részben elvégezte a Miske község közigazgatási területén ismert lelőhelyek beazonosítását, bejárását.

870 Vadász Éva és D. Szabó Kálmán gyűjteseit a Viski Károly Múzeum, Kőhegyi Mihály dokumentációit a bajai Türr István Múzeum őrzi.

871 Györffy 1953, 12–87; Károlyi 1973, 28.

872 Györffy 1987, 431. térkép; Kristó 2000, 17; Kristó 2003, 84, 89.

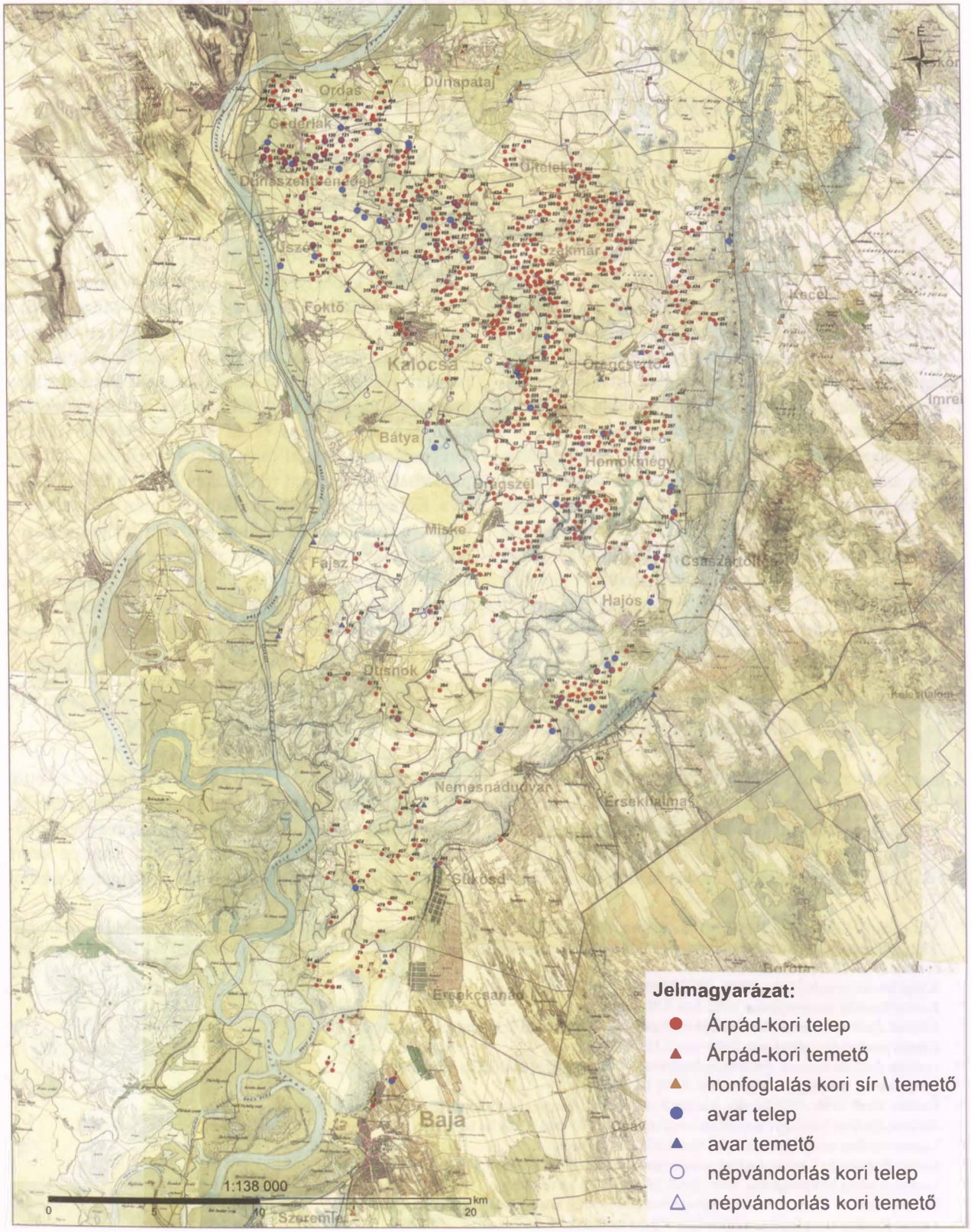

304. kép. Kalocsai Sárköz régészeti topográfiai térképe (a II. katonai felmérésen): népvándorlás kori, avar, 10–11. századi és Árpád-kori lelőhelyek

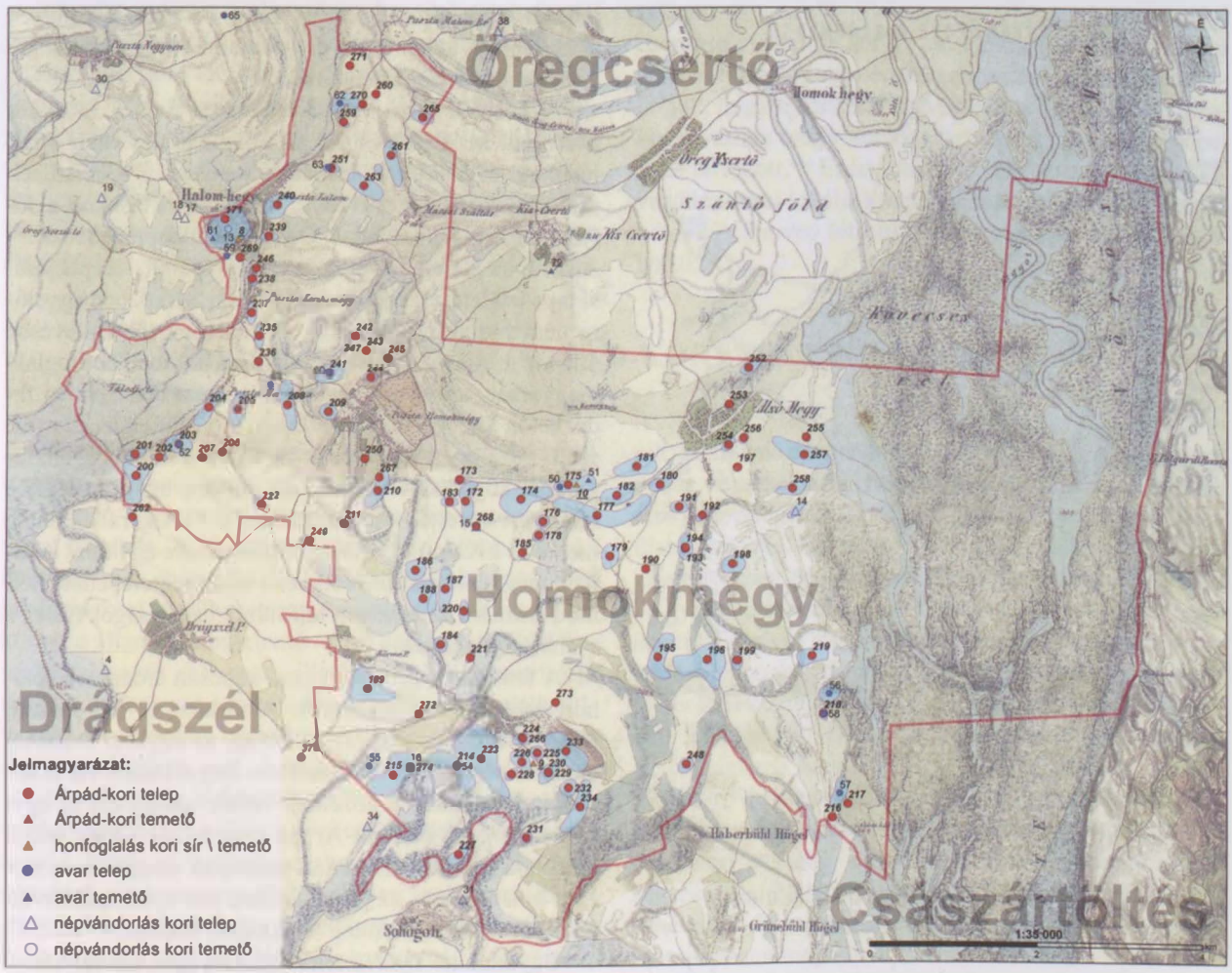

305. kép. Homokmégy határa régészeti topográfiai térképe (a II. katonai felmérésen): népvándorlás kori, avar, 10–11. századi és Árpád-kori lelőhelyek

a 10–11. században a fejedelmi család szállásváltoztató életmódot folytatott. Ebben a gazdasági rendben a legelőváltás éghajlati kényszere a nagyobb folyók mentén zajló, É–D-i irányú vándorlást tett szükségessé. A szállásváltások során a Csepel-sziget déli részén levő feltételezett nyári szállás és a Bodrognál sejthető téli szállás között vándoroltak. Útjukat többször megszakították váras-réves helyeken, amelyek fontos kereskedelmi útvonalak kereszteződésénél, átkelőhelyeken jöttek létre. Véleménye szerint feltehetően ilyen hely lehetett Kalocsa is a 10. században. Árpád negyedik fiúága, Zolta és utódai vándoroltak e tájon. Úgynevezett sétálóútjuk Apatin vidékétől Kalocsa környékéig, majd a Budapest alatti Taksonyig terjedhetett.[873] A fenti elképzelést, pontosabban a nomadizálás ilyen kényszerét a Kárpát-medencében már nagyobbrészt megcáfolta a kutatás. A Kárpát-medence éghajlati viszonyai a klasszikus nomadizáláshoz köthető téli-nyári szállások kialakulását is feleslegessé tették. A települések közötti különbségek véleményünk szerint a munkavégzésekkel magyarázhatók. Azok, akik állatokat tartottak, gyakran időszaki, úgynevezett pásztorszállásokon laktak, sűrűbben mozogtak, míg a téli szállásokon inkább a szolgáltató népek éltek, akik mezőgazdasággal, különböző termékek előállításával foglalkoztak.

A vizsgált nagyobb tájegység (Duna–Tisza köze és annak is inkább a déli fele) kapcsán érdemes egy, a közelmúltban vázolt történeti koncepciót említeni, miszerint a Felső-Tisza-vidéken a 10. század közepén megszűnt fejedelmi szállásterület a 970-es években a Duna–Tisza közére tevődött át. Később a bizánci fenye-

[873] Kristó 1980, 443–445; Györffy 1994, 129–130.

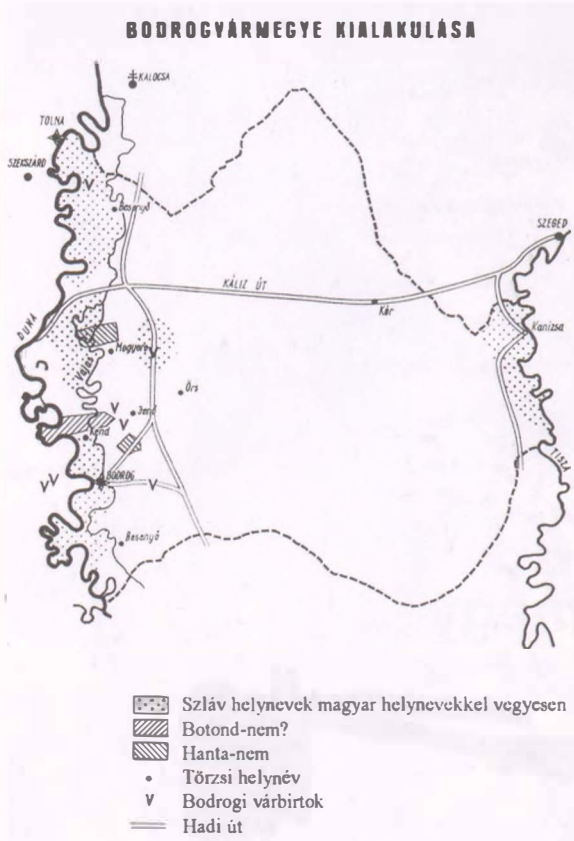

306. kép. Bodrog vármegye kialakulása (Győrffy 1987 nyomán)

getettség hatására került Fehérvár–Esztergom–Óbuda szögébe.[874] Ennek lehetséges régészeti vetületei lennének a 950–970-es évekből való magányos gazdag sírok és szállástemetők a Soroksártól Kiskundorozsmáig húzódó területen.[875]

Az Árpádok helyi (kalocsai sárközi) uralmára a korai, jórészt személynévi eredetű helynevek *(Solt, Fajsz, Taksony, Koppány, Szentkirály, Szentistván, fentebb a Duna mentén: Tass, Csanád (Dunavecse határában), Ölle~Üllő*[876] *(Harta határában), (Érsek)Csanád)* is utalhatnak. A Kalocsai Sárközben levő Fajsz térségére lokalizálható a nagyfejedelemmé lett Árpád-unoka szállása *[306. kép].*[877] A terület fejedelmi, majd királyi központ jellegét mutatják az Orosz és Varajt helynevek, amelyek a letelepített keleti szláv és normann varég testőrségre vagy segédcsapatokra utalnak.[878]

A későbbi sűrű településhálózat alapjai is ekkor alakultak ki. E falucsírák az államalapítás után önállósultak. Kialakult a szállások rendszere, a belső téli szállásokon földet műveltek, a nyári szállásokon a folyók mellett (Duna, Vajas, Örjeg) állatokat legeltettek.[879] A korai megtelepülők szállásainak nyomait, terepbejárási tapasztalataink alapján, a Kalocsai Sárközben egyelőre nem tudjuk elkülöníteni. Feltehetően többé-kevésbé állandó szállásokon *(descensus)* élt a korabeli honfoglaló magyarság, amelynek régészeti nyomai nehezebben fedezhetők fel.[880] A köznép állandó téli és ideiglenes nyári szállásaira így inkább csak történeti adatokból, analógiákból következtethetünk, de minden bizonnyal ezt a rendszert követték a Duna mentén is.[881] A korabeli Duna mente és a Kalocsai Sárköz mindenesetre egyaránt kiválóan megfelelt a szállásváltó és a már megtelepedett életmód számára az összetett tájföldrajzi adottságok (főleg a vízhálózat) alapján.

A fenti okfejtés bizonyítása kapcsán érdemes a lelőhelytérképekre pillantanunk. A sárközi 10–11. századi temetők mintegy fele (7) az Örjeg, az egykori Duna-ág mentén, annak átjárói közelében helyezkedett el. E közösségek szállásai a közelben voltak, ahogy ezt az egykori avar és a későbbi Árpád-kori falvak Örjeg menti láncolata is mutatja. Nomád analógiák alapján nem zárható ki a Duna és az Örjeg közötti téli-nyári szállásváltás a 10. században, főleg annak első felében.

Ugyanakkor nyári nomadizálásra igen kis tér alkalmas a Sárköz területén. Az összeolvadó és egyre közelebb kerülő téli és nyári szállások lassan földműves falvakká váltak. A népes téli szállások részeikre bomlottak, újabb szállások, illetve már falvak jöttek létre. A 10. század közepétől kezdődően a 30–40 kiscsaládot magában foglaló, egymástól néhány km-re levő szállásokat, illetve falvakat tekinthetjük jellemzőnek a Kárpát-medencében. Ezek a falvak a következő századokban ahelyett, hogy nőttek volna, inkább további telepes rajokat bocsátottak ki magukból. Mindez jól tükröződik a sárközi és a homokmégyi lelőhelytérképeken *[304–305. kép].*[882]

A terület folyamatos jelentőségére utal, hogy Szent István érsekséget alapított Kalocsán.[883] Ez aligha véletlen, hiszen a terület stratégiai fontosságú lehetett ebben

---

[874] Makk 2004, 119–127.
[875] Lőrinczy–Türk 2011, 411.
[876] Pánya–Rosta 2015, 259–260.
[877] Pesty 1984, 134, 1. jegyzet.
[878] Győrffy 1983, 21–28; Fehér 1996, 27.
[879] Gallina 1998, 86; Gallina–Romsics 1996, 39.
[880] Ennek oka részben az is lehet, hogy – jelenlegi ismereteink alapján – nehéz elkülöníteni a 10. századi leletanyagot a kora Árpád-koritól.
[881] Szabó 1966, 14–28.
[882] Maksay 1971, 32; Bárth 2009, 202–203.
[883] Thoroczkay 2001, XVIII.

az időszakban.[884] Itt találkozott az Árpádok feltételezett, bár mások által cáfolt, szállásváltó útja, a hagyományos Bizánc felé irányuló kereskedelmi útvonal, valamint a foktői és fajszi átkelőhelyen keresztül menő Ny–K-i irányú kereskedelmi és hadiút. Az utóbbi útvonal Homokmégy-Halomtól délre vezetett Öregcsertő felé. A halomi-hegy déli oldalába a 10. század első felében temetkező közösség ezt a fontos utat őrizte, biztosítva ezzel a maga stratégiai jelentőségét.[885] E temetőt (mint vezető középrétegét) és a későbbi királyi udvarházat olyan köznépi csoportok vehették körbe, amelyeknek léte Szent István után is folytatódott, némi átszervezéssel. Így feltételezhetjük, hogy a környező falvak népessége a halomi királyi udvarház (vagy annak előzménye) szolgáltató népei közé tartozott.[886] Ezért többen is Halmot a településszerveződés korai lokális központjának tekintik, ahol királyi udvarház *(curtis)* létesült[887] és szolgáltató falvak vették körül.[888]

3. A KALOCSAI SÁRKÖZ ÁRPÁD-KORI TELEPÜLÉSHÁLÓZATA

A Duna–Tisza vidéke 11. századi települési képe az írott történeti források, régészeti emlékek alapján már jórészt az állandó letelepedettség jegyeit magán hordozó falvakat tükrözte. A 11. századi törvények, közte I. István dekrétumai is, az együtt élő kisebb-nagyobb közösségek lakóhelyeként következetesen faluról (*villa*, illetve az ekkor még állandó falut jelentő *terra*) szólnak, a többé-kevésbé faluszerű *descensus*, illetőleg az ennek megfelelő szállásról nincs szó e forrásokban.[889] E korai feudális falvaknak az oklevelek tanúsága szerint már meghatározott nagyságú határuk volt. A változás a 10. század végéig, 11. század elejéig befejeződött.[890] A korábbi közösségek széthullását, a téli szállások népének szétáradását segítette elő I. István várispánságainak megszervezése. E várispánságok a nemzetségi földek eredeti szállásterületéből alakultak kisajátítás útján (feltételezések szerint mintegy 2/3 arányban). Sok szállásfalu népe amiatt költözött el, nehogy a várszervezetben találja magát. A faluvá állandósult téli szállás azonban még sokáig nem volt a földhöz egyszer s mindenkorra kötött. A falvak lakói esetenként teljes létszámban elköltöztek eredeti helyükről, többnyire a föld kimerülése miatt. Jól tükrözik ezt I. László és Könyves Kálmán tiltó törvényei. Idővel a települések kerete a rokonsági alapnak több-kevesebb megmaradó elemével a szomszédsági falu lett.[891] Ezeket a társadalmi és gazdasági kényszerfolyamatokat részben a régészeti adatok is tükrözik (korábbi települések, temetők el- és feltűnése, átrétegződése a 11. század folyamán).

A sűrű faluhálózat első rétegének, vagyis a téli szállások maradékának feltérképezése nehéz vállalkozás. A faluhálózat a 14–15. század fordulójáig változás alatt állt, a falvak száma megsokszorozódott. Arra is igen nehéz következtetni, hogy egy korai falu a települések első alaprétegéhez (a téli szálláshoz) tartozott-e, vagy újabb fejlődés eredménye. A magyar falurendszer hozzávetőlegesen öt évszázad alatt (európai mércével mérve gyorsan) alakult ki, a 15. századra nyerte el végleges képét. Azonban a gyarapodás mértékét a kevés írott és a hiányos régészeti források miatt csak becsülni tudjuk. A korábbi kutatás, főként Szabó István a 10–11. században 3.000-4.000 faluvá fejlődő téli szállással számolt az országban. Ez a 15–16. század fordulójáig 18.000-19.000-re duzzadna (összesen 20.000-21.0000 település kialakulásával, illetve részben pusztulásával kalkulálnak), ami látszólag szinkronban lenne a becsült népességszámnak 0,5-1 millióról 3,5-4 millióra való növekedésével. A falvak számát illetően azonban a kutatás ezt már alaposan meghaladta!

A települések létrejötte szempontjából különösen termékeny volt a 10–11. század. Az új falvak létrehozásában a feudális nagybirtok elsősorban a tervszerű falualapítás eszközéhez nyúlt, a nemzetségi birtokrendszer és a királyi várispánságok esetében inkább az önkéntes faluszerveződésről beszélhetünk. A nemzetségek osztódása szállásbirtokok megosztásával és a falvak számának gyarapodásával járt együtt. A népesség nagy átlagban nem vertikálisan, azaz az egyes falu népességének gyarapodásával, hanem horizontálisan, azaz új települések létrehozásával gyarapodott. Sokkal inkább a széttelepülés, mint az összetelepülés volt jellemző. Jól mutatta ezt ki Szabó István az egyes településkategóriákat (1-től 100 feletti háznépig) elemezve.[892] Ezek alapján láthatjuk,

[884] Később azonban ez gyökeresen megváltozott, és Kalocsa hanyatlásnak indult. Lásd: Kristó 2003, 87–93.
[885] Gallina 1998, 86–87.
[886] Gallina 1998, 87.
[887] Györffy 1987, 330.
[888] Romsics 2001, 11. – Továbbá lásd Romsics Imre tanulmányát e kötetben! Ezúton is szeretnénk megköszönni Romsics Imre útmutatásait, adatait, hasznos tanácsait! Ugyanakkor Halom (királyi) központi szerepének teljes (többek között régészeti) bizonyítása még várat magára.
[889] Szabó 1966, 7.
[890] Bárth 2009, 203.
[891] Szabó 1966, 30–31, 65–66.
[892] Szabó 1966, 67–89, 195–201.

hogy a 11–12. századi magyar agrárfalvak lakószáma kisebb volt, kisebb lehetett, mint a nemzetségi alapon szerveződött, korábbi téli szállásoké, ugyanakkor ez a településhálózat sűrűsödésével is együtt járt.[893]

Hasonló folyamat zajlódott le a Kalocsai Sárközben is, amelynek területe a 11. században Bodrog, majd részben Fejér vármegyéhez tartozott. Bodrog vármegye határa Fejér vármegye felé Borot, Szántó, Halász és Bogyiszló falvak voltak *[306–307. kép]*,[893] bár más vélemény alapján Fejér megye csak a 12. század közepén szerzett területet a Duna bal partján (későbbi Solt-szék területén) *[308–309. kép]*.[895]

Az Árpád-kori falvak korai rétegét vizsgálva láthatjuk, hogy a legáltalánosabb csoportot a személynévi eredetű falunevek alkotják. A 10–12. században a személynév minden hozzáadás nélkül lett falunév, a 13. század óta azonban a birtokos esetbe került személynévhez összetételben *falva, háza, laka, ülése, földje, telke* stb. szavak társultak.[896] A Kalocsai Sárközben az okleveles adatokból ismert falunevek közül számos korai személynévi eredetű mutatható ki. Kilenc birtokos összetételt ismerünk, ahol a legkorábbi említés is a 14 századból való.[897]

Kiterjedt Árpád-kori falurendszerünket jól tükrözik a következő adatok: az írott források alapján 131 Árpád-kori, valamint késő középkori települést ismerünk a Kalocsai Sárközben, a régészeti topográfia módszerével eddig 671 lelőhelyet (s nem települést!) számláltunk meg (lásd lelőhelylistánkat a kötetben).[898] Az írott forrásokban adatolt 131 falu közül 85 már bizonyosan létezett az Árpád-korban is. A Kalocsai Sárközre vonatkozó fenti adatokat országos szintre vetítve láthatjuk, mennyivel nagyobb számú Árpád-kori faluval kell kalkulálnunk. Ez még akkor is igaz, ha majd' négy évszázad teljes faluállománya bele van e számba sűrítve, s nem ismerjük az egy adott időben együtt létező falvak számsorát.[899]

Az oklevelekben csak tizenhat 11. századi település neve maradt fenn. Legkorábban Kalocsa nevét említette írott forrás. Az egyházi központ alapításának pontos évszáma nem meghatározható, legkorábban 1001–1002-re tehető.[900] Ezen igen korai említés Kalocsa 10. századi létezését is feltételezhetővé teszi annak ellenére, hogy a város – az előző fejezetben említett – különös sajátosságai miatt, mindezt régészeti és írott forrással nem bizonyíthatjuk. Az írott forrásokban szó sincs itt településről. Plébániatemplomával is csak a 14. században találkozunk. Kalocsa nem fejlődött, nem vált várossá. Ennek oka részben az volt, hogy a 11. század végétől a 12. század végéig több, mint egy évszázadon át nem székelt Kalocsán érsek. A másik ok a település sajátos földrajzi helyzete, a Sárközön belüli szigetszerű elzártsága lehetett. Nem véletlen, hogy Kalocsa közvetlen környékén nem volt rév a Dunán. Kalocsán nem ismerünk a városiasodást jelző egyetlen koldulórendet, monostort, társaskáptalant sem, továbbá pénzügyi hivatalról (vám), céhekről, ítélőszékről sem tudunk. Templomairól alig van adatunk. Színvonala egy magánföldesúri (érseki), fejletlen mezővárosé volt. Lakói érseki (nemesi) jobbágyok voltak. Kubinyi András ún. centralitási pontszámítása alapján az utolsó helyet foglalja el a főpapi székhelyek közül. Népességszáma még a Kalocsai Sárközön belül sem volt a legnagyobb. A 16. század közepén már az oppidum rangot bíró Foktő (1846 fő), Fajsz (1157 fő), Pataj (1058 fő) lakossága is több volt, mint Kalocsának (650-715).[901] Kalocsán hiányoztak azok a társadalmi erők, amelyek képesek lettek volna az egyházi hatóság szorításából kitörve valóságos városi létformát kialakítani.[902]

Több település nevét ismerjük 1061-ből, amikor I. Béla a szekszárdi apátságnak adományozta a bátyai uradalmat, valamint a halomi királyi udvarházat uradalmával együtt. Az oklevélben leírták az uradalmak határait, bennük *Apa, Arka, Bátya, Bóvár, Csorna, Dalocsa, Halászi, Halom I., Hamussád, Péter, Tira és Varsád* falvakkal. A szekszárdi apátsághoz tartozó helységek mint *Fajsz, Bátya, Szatmár, Adacs, Nádasd, Malomér* a 11. században Tolna vármegyéhez tartoztak.[903] 11. századi oklevelek említették továbbá *Halom II*-t (1093), *Segesd*et (1055) és *Sükösd*öt (1092). A településhálózat – természetesen – ennél lényegesen sűrűbb volt.

[893] Bárth 2009, 203–208.
[894] Györffy 1987, 698.
[895] Kristó 2003, 107–108.
[896] Kniezsa 1943, 128; Szabó 1966, 136.
[897] Lásd Romsics Imre tanulmányát a kötetben.
[898] Összesen eddig 675 lelőhelyről kerültek elő Árpád-kori leletek, azonban ezek közül négy lelőhelyen csak temetkezésre utaló nyomokról van információnk.
[899] Nem értünk egyet Bárth János azon véleményével, miszerint a 10–11. századi Magyarországon igen ritkán helyezkedtek el a falvak (Bárth 2009, 208). Mint fentebb említettük, a Kalocsai Sárközben e korai falvakat egyelőre igen nehezen tudjuk elkülöníteni az Árpád-kori lelőhelyek közül, de nem azt jelenti, hogy kis számban voltak, sőt a nagy számú Árpád-kori lelőhely inkább a korai falvak nagyobb számát feltételezi.
[900] Thoroczkay 2001, XVIII.
[901] Meg kell jegyezni azonban, hogy Kalocsán török vár volt, ahonnan a magyar népesség szinte egészében elvándorolt, a törökök és a rác martalócok mellett kevesen maradtak, hasonlóan más török helyőrségekhez. Érsekek sem székeltek ekkor a városban. Tehát az ilyen mértékű népességfogyáshoz a török megszállás is hozzájárult.
[902] Kristó 2003, 88–93.
[903] Pesty 1880, 69.

A térképen nincs feltüntetve: Bés, Élmeg, Etény, Ganata, Gyékényes, Háromfa, Kozma, Kökütbetény (?), Lovász, Pat, Szalonta, Szomor, Várad, Város.

307. kép. Bodrog vármegye (GYÖRFFY 1987 nyomán)

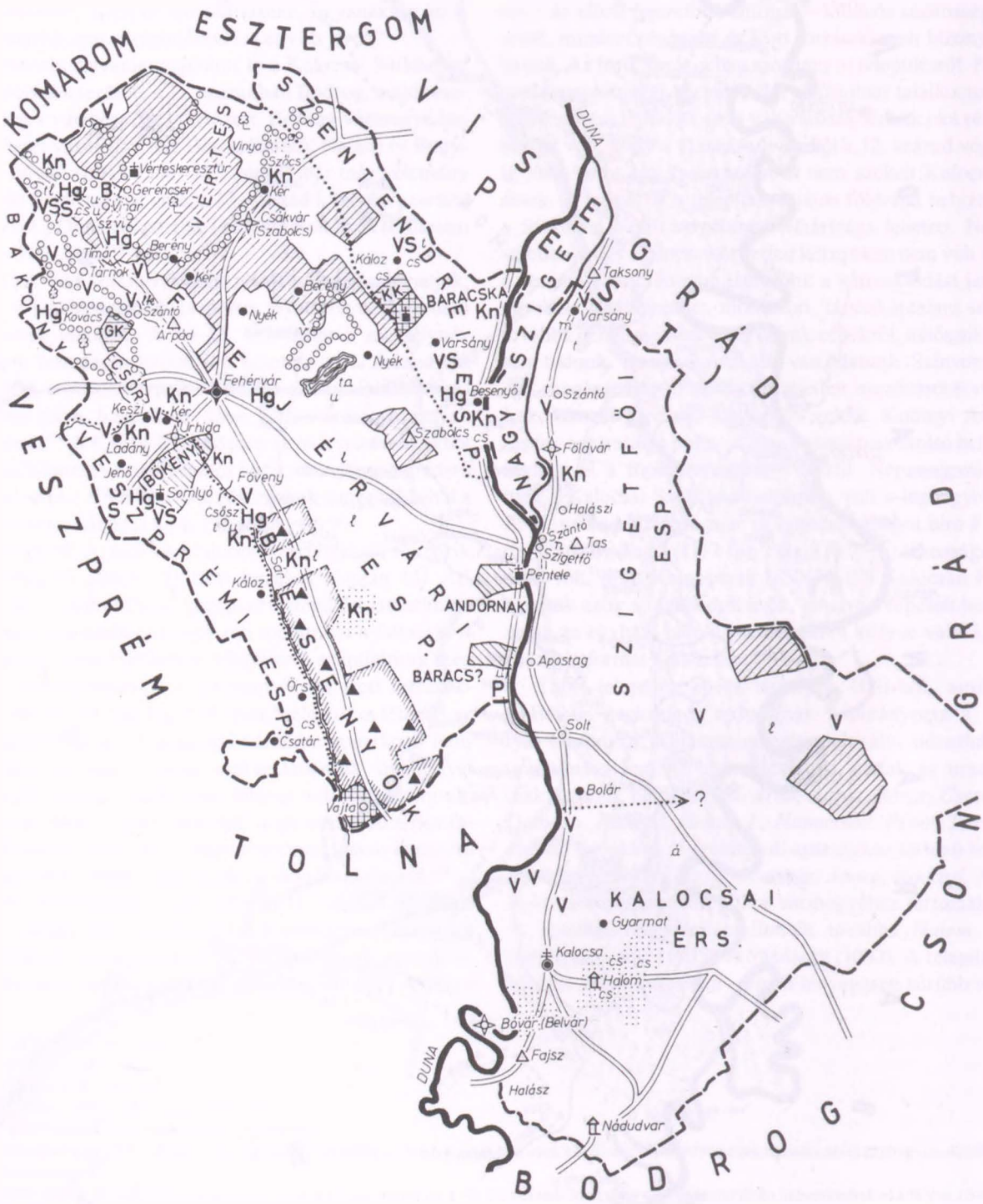

308. kép. Fejér vármegye kialakulása (GYÖRFFY 1987 nyomán)

309. kép. Fejér vármegye (GYÖRFFY 1987 nyomán)

Erről már az okleveleket feldolgozó Györffy György is említést tett, amikor az először 1299-ben említett Szakmár egyik perében I. Béla 1061. évi szekszárdi alapító és birtokösszeíró levelével bizonyították a falu illetőségét *[307., 309. kép]*.[904]

A nehézségeket tovább gyarapítja, hogy az írott forrásokban szereplő településnevek nagyobb része a középkorból maradt fenn. Ezért nem lehet tudni, hogy a régészeti leletek és a földrajzi nevek segítségével azonosított falvak az Árpád-korban is ugyanazon a néven szerepeltek-e. Azt viszont megállapíthatjuk, hogy a későbbi településhálózat túlnyomó többségében már az Árpád-korban kialakult. Ez jól tükröződik a lelőhelylistán és a lelőhelytérképeken *[310–311. kép]*.

A felvetődő probléma megoldására a régészeti terepbejárások adhatnak segítséget még akkor is, ha azok elemzése után sem kaphatunk teljesen megnyugtató választ. Az összegyűjtött leletek kiértékelése után arra a következtetésre juthatunk, hogy az írott forrásokban fellelt 131 település többsége már bizonyosan létezett az Árpád-korban is. Tehát kellő megalapozottsággal megállapíthatjuk, hogy a későbbi településhálózat túlnyomó többségében, egy időben, már az Árpád-korban kialakult *[310–311. kép]*.[905] Egy-egy kivételtől eltekintve ez a településhálózat élt a 16–17. századig, amikor a török megszállás alatt megkezdődött az alább leírandó pusztásodás.[906] Sőt a régészeti terepbejárások által meghatározott lelőhelyek alapján egy sokkal sűrűbb Árpád-kori településhálózatot figyelhetünk meg, mint amennyi településnevet megőriztek az írott források. De ez nem azt jelenti, hogy egy adott periódusban az összes térképre vetített lelőhely azonos időben létezett volna, mivel azok egykorúságát nem tudjuk megállapítani. A falvak jó része nem az egész Árpád-koron, hanem pusztán néhány emberöltőn keresztül állt fenn. Mindenesetre a nagy számú településnek több magyarázata is lehet. A termőföld kimerülése következtében időnként egy-egy falut elhagytak és máshol új települést hoztak létre. Ez főleg a kora Árpád-korban volt megfigyelhető. Faluvándorlást a birtokszerkezet átalakítása vagy a birtokos személyében beállt változás is eredményezhetett. Ezek számát gyarapíthatják a Szabó István által említett ún. nagy szétrajzás után keletkezett falumagok.[907] Elképzelhető azonban az is, hogy a házak laza halmazából álltak a falvak, illetve a települések szórt, laza struktúrájúak voltak, külterületi egységekkel. Ez utóbbi lehetőség megmagyarázhatná a hátakon belüli, egymás mellett néhány tucat vagy egykét száz méterre fekvő kisebb Árpád-kori lelőhelyek csoportjait. Ez esetben nagy kiterjedésű, laza szerkezetű falu részeiről beszélhetünk több lelőhely esetében is, azaz több lelőhely is tartozhatott egy faluhoz. A fenti topográfiai tapasztalatok magyarázatul szolgálhatnak arra a jelenségre, miért sokkal több Árpád-kori településnyom, lelőhely az írott forrásokban ismert falunevekhez képest *[305., 310–311. kép]*.[908]

Az államalapítást követő életmódváltozás, a földművelésre való áttérés együtt járt a helyhez kötöttebb életformával, amely állandó települések kialakulásához vezetett. Ennek nyomait a terepbejárások alkalmával is meg lehet figyelni. A nagy számban talált cserépbográcsok azon kevés tárgyak közé tartoznak, amelyeket még a honfoglalók hoztak magukkal korábbi szállásterületükről, és használatukat megőrizték a 13–14. századig. A falusi lakosság egyéb tárgyi hagyatékát többnyire a kézzel hajtott fazekaskorongon készített, különböző méretű főző- és tárolóedények, fazekak, bögrék, palackok képezik. A gabona durva őrlésére szolgáltak a szinte majdnem minden lelőhelyen fellelt kézi őrlőkövek, amelyek valószínűleg minden háztartásban megtalálhatók voltak. A terepbejárás során a kerámia mellett egyéb leletanyag, így vaseszközök, ekevas, sarló, szeg, fúró és vassalak darabok is előkerültek a 11–17. század közé sorolható településeken. Ez alapján élénk gazdasági életet feltételezhetünk.[909]

Az Árpád-kori faluszerkezet általában a terepadottságokhoz igazodott, és itt is – mint az avar lelőhelyek esetében – megfigyelhetjük, hogy a települések a folyóvizek, vízjárta helyek közelében helyezkednek el. A vizenyős helyeken és az érpartoktól sokkal távolabb nem kerültek elő településnyomok.[910] Ez jól tükröződik a sárközi és a homokmégyi lelőhelytérképeken a vízfolyások külső és belső kanyarulataiban egyaránt. Sőt Hillyétől délre volt vízfolyás által övezett, szigetszerű település is (227. sz. lelőhely). Ugyanakkor árvízmentes területet is kerestek, a települések a mai 92 méter balti tengerszint feletti magasságtól kezdődtek, de főleg 94 méter felett jelentkeztek *[305., 311. kép]*.

A Kalocsai Sárköz Árpád-kori lelőhelyeinek száma 675, ami az eddig ismert 1050 lelőhely közül igen jelentősnek mondható. Ezek közül is két község és azok közigazgatási területe emelkedik ki sűrű Árpád-kori településhálózatával: Homokmégy és Szakmár. Az okokat

[904] Györffy 1987, 438. – Lásd Romsics Imre tanulmányát a jelen kötetben!

[905] A Rétközben hasonló folyamatot írt le Istvánovits Eszter (Istvánovits 2003, 264).

[906] A sűrű középkori faluhálózatról: Szabó 1966.

[907] Szabó 1966, 31, 47–50; Maksay 1971, 43; Blazovich 1985, 44–47; Gallina 1998, 95. – A településhálózat bővülésének egyéb okairól – mint például az új területek művelés alá vonása, az örökösök kielégítése, a népszaporulat stb. – lásd: Maksay 1971, 40–44.

[908] Blazovich 1985, 44; lásd továbbá Romsics Imre tanulmányát, illetve a sárközi és homokmégyi lelőhelytérképeket!

[909] Gallina 1998, 92–93.

[910] Szabó 1966, 14–35; Maksay 1971, 25–34; Blazovich 1985, 45.

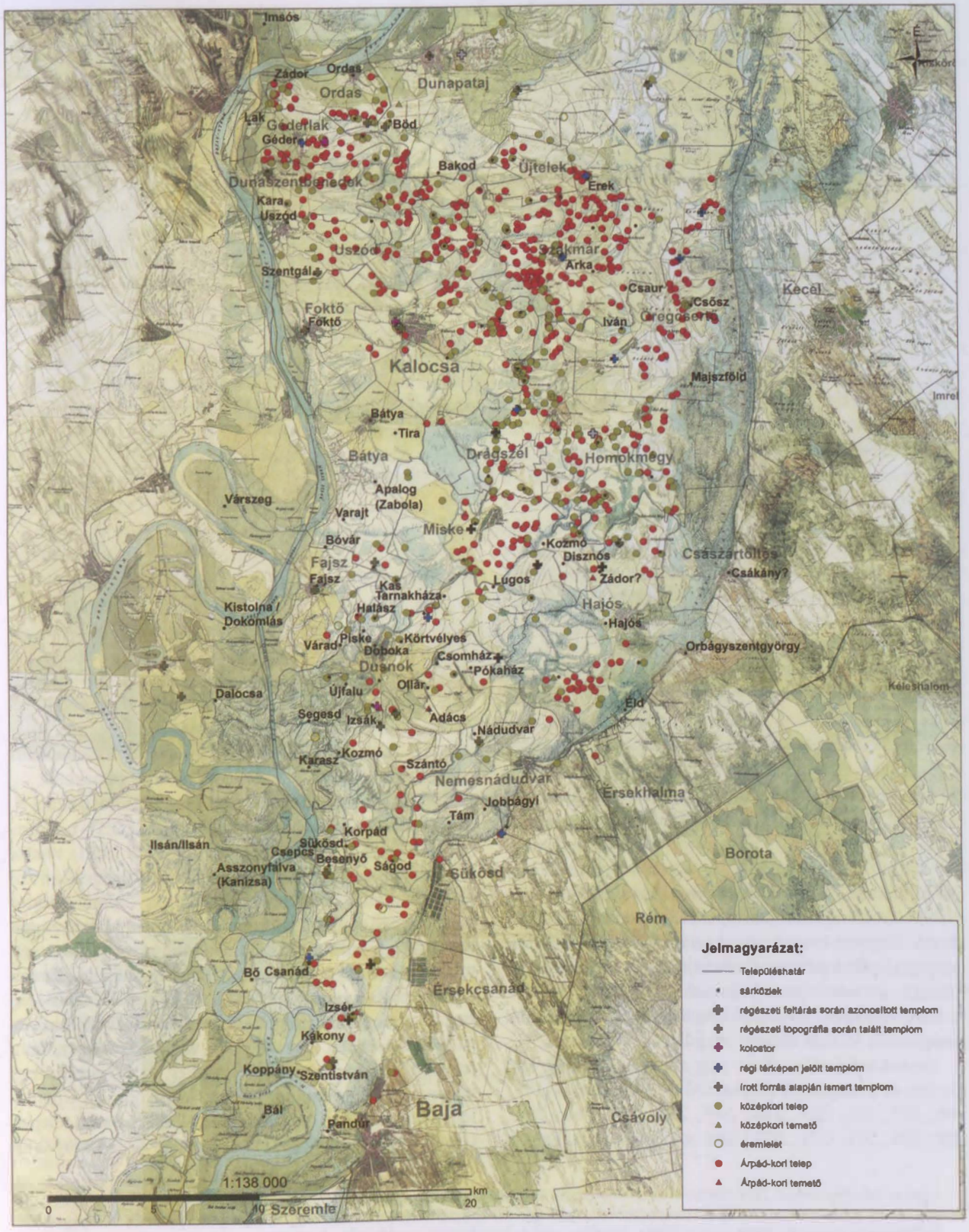

310. kép. A Kalocsai Sárköz régészeti topográfiai térképe (a II. katonai felmérésen): Árpád-kori, késő középkori lelőhelyek, templomos helyek, faluhelyek

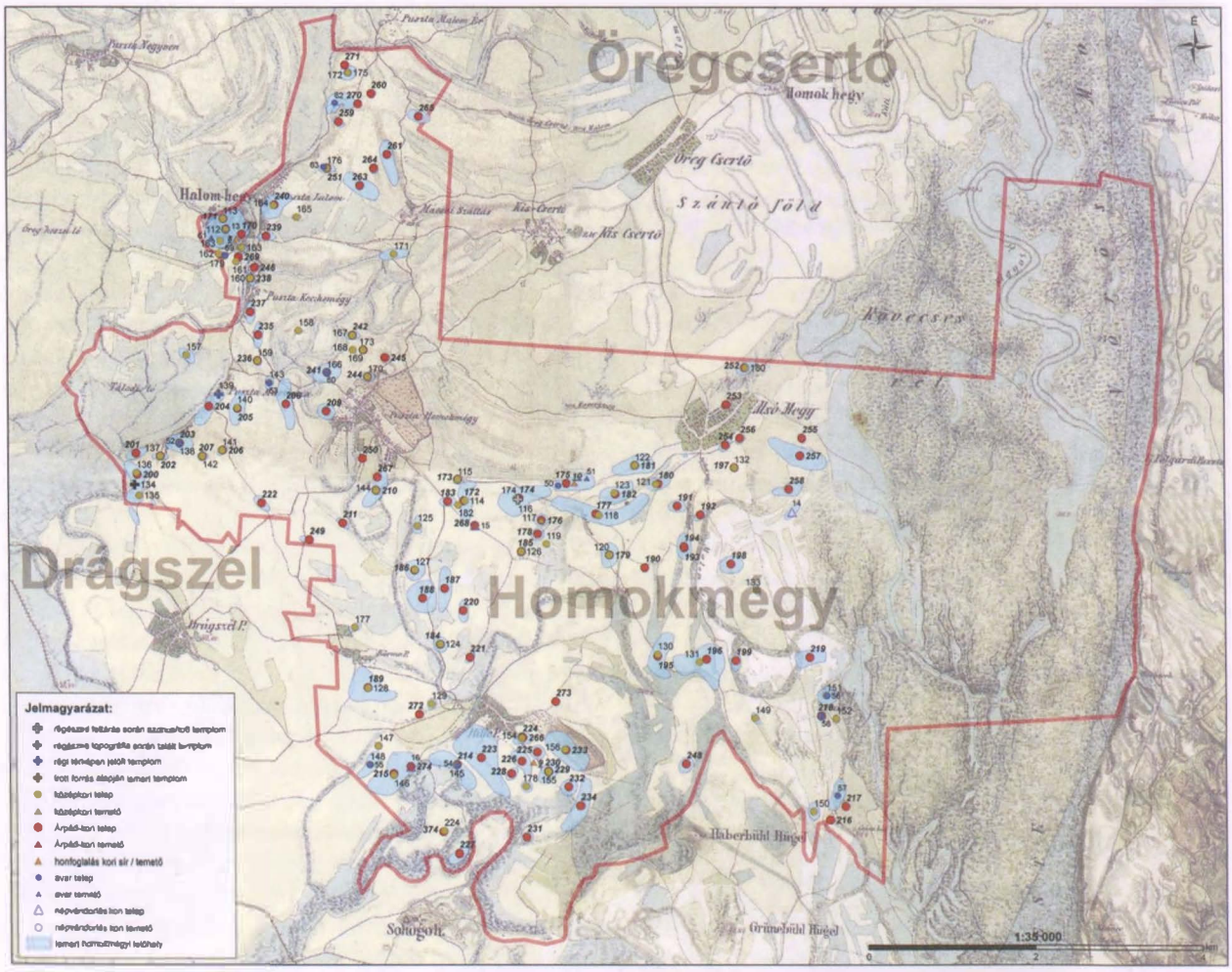

311. kép. Homokmégy határa régészeti topográfiai térképe (a II. katonai felmérésen): népvándorlás kori, avar, 10–11. századi, Árpád-kori, késő középkori lelőhelyek, templomos helyek

elsősorban a földrajzi környezetben kereshetjük, hiszen e települések magasabb térszíneken helyezkednek el.[911] E tények alapján a homokmégyi terepbejárás kapcsán tett megfigyeléseket példaként mutatjuk be, amelyek híven tükrözik az adott korra jellemző településszerkezetet. A következőkben felvázolt településszerkezeti formák tételezhetők fel más sárközi települések esetében is.[912]

Homokmégyen gyakori volt a néhány házból álló kis falu és a magányos tanyaszerű telepjelenség is (185., 190., 197., 211., 221., 246., 249., 250., 253., 260., 264., 269., 270., 271., 272., 273., 284. sz. lelőhelyek). Ezek a szétszórt falucsírák és/vagy szállások (nyári, pásztor vagy nomád szállás) a vízpartok mentén, védett, tagolt terepen, egymástól kisebb-nagyobb távolságra vagy mindentől távol, magányosan helyezkedtek el. Ennek számos párhuzamát ismerjük Alföld szerte. E szállásokban és a nagyobb kiterjedésű laza szerkezetű, faluszerű településekben kereshetjük a vándorlásra kész, félig letelepült pásztornépesség,[913] esetleg az udvarházszerű nemesi falvak nyomait, amelyek igen könnyen elnéptelenedhettek.[914] Az ilyen ideiglenes, 2-10 családos telepek (*praedium*ok) sokasága jellemezte az Árpád-kori falu-

[911] Lásd az előző bekezdést! Természetesen ez is a módszeres kutatottsággal magyarázható.

[912] A Kalocsai Sárköz területén végzett terepbejárások közül egyedül Császártöltés és Homokmégy közigazgatási területének anyaga került feldolgozásra (Gallina 1998; Knipl 2004). Azonban csak a homokmégyi megfigyelések alapján rendelkezünk némi adattal a 9–10. megtelepedést illetően a Sárköz területén. E kevés adat ismeretében nem vállalkozhatunk a (9.) 10–11. századi sárközi településszerkezet rekonstruálására.

[913] Blazovich 1985, 44–50.

[914] Szabó 1966, 198.

rendszert. Ezt a korábbi nagyobb területi közösségek, nemzetségek szétesésével, az egyes nemzetségek birtokos tagjainak szétrajzásával magyarázzák.[915]

Az Árpád-kori településhálózat másik jellegzetessége a több, kisebb, foltszerű telepjelenség, ami egy nagyobb laza szerkezetű településre utal (169–171. lh. Halmon, 242–243, 245–247. lh. Homokmégytől északra, 235–237. lh., illetve 238–246. lh. Kecskemégyen, 176–178. lh. Szentegyházparton, 254–256. lh. Alsómégyen, 225–226, 228. sz. lelőhely Hillyén *[305. kép]*. E telepjelenségek egy része víztől kissé távolabb (200-1000 méterre) helyezkedett el. E településtípus esetében igen nehéz elkülöníteni, hogy egy nagyobb település szétszórt teleprészeivel, vagy egymáshoz közeli kis-közepes falvak rendszerével van-e dolgunk.[916] A Kárpát-medencében számos párhuzamát ismerjük e jelenségnek, azaz egyes települések nem voltak térbelileg szorosan egységesek, hanem egymástól kisebb-nagyobb távolságra álló kisebb falvakból álltak. Ezek egy közös név alatt jelentek meg az oklevelekben, illetve egy-egy templomos faluból kisugárzó templom nélküli települések közös néven éltek.[917]

Az Árpád-kori falvak gerincét a 200-500 m hosszú közepes és kis-közepes méretű falvak alkották. Ezek a 15-40 háznépet számláló falvak az országos átlagban kb. minden harmadikat jelentették.[918] A települések egy része a Malomér, a Goda- és a Rekettye-csatorna mentén, más részük attól kissé távolabb helyezkedett el. Ezek alkották a falvak gerincét. Területünkön az ún. víz-kétparti falu is előfordult. E településformát a történeti kutatás nomád hagyományokra vezeti vissza, az egykori téli szállások jellemzőjének tartja.[919]

Nadasdon (200.), Mariházán (208.), Halmon (169–171., 240.) Szentegyházparton (174., 177., 181.), Alsómégyen (257.), Körmén (189.), Hillye és Alsómégy között (195., 196.) és Hillye (214–215., 223., 233–234.) környékén kerültek elő az Alföld más területeire jellemző nagyfalvak vagy igazi falutelepülések nyomai, amelyek hosszabb, nagyobb dombhátakon, víztől kissé távolabb voltak megtalálhatók. Nem véletlen, hogy az írott forrásokban és a helynevekben fennmaradó Árpád-kori–középkori települések határában, azok helyén tűnnek fel. E falvak mutathatók ki az írott forrásokban, így helyüket, illetve nevüket nagy valószínűséggel meghatározhatjuk. E falvak lakói helyüket nem változtatták, nagyrészt vad talajváltó földműveléssel foglalkozhattak *[311. kép]*.[920]

A homokmégyi terepbejárások tapasztalatait összegezve megállapítható, hogy a településhálózat sűrűsége itt nagyobbnak mondható az országos átlagnál. Más régiókkal összevetve itt a népsűrűség 6-7 fő/km² lehetett. Ennek okai a vidék kedvező természeti és történeti földrajzi adottságai, erősen tagolt, vízjárta felszíne lehettek. A különböző nagyságú és státuszú falvakban igen nagy térbeli, s időbeli változatosságban és szórásban 2–100 család, háznép lakhatott, ami 10–500 ember együttlétét feltételezi. Mindez jól tükrözi a korabeli országos állapotokat, azaz a falurendszer nagyfokú változatosságát, méretbeli különbségeit, ahol gyakorlatilag ebbe a szórásba (1-5 háznéptől a 100 felettig) sorolhatók a falvak.[921] Az egyes falvak egymástól kis távolságra, pár száz métertől maximum 3-4 km-re estek.

Sajnos az együtt élő falvak rendszerét, mint azt fentebb már jeleztük, még nem tudjuk kimutatni. A falvak igazi helyhez kötésében a 13. században nagy szerepe volt a telekszervezet kialakulásának.[922] Ez tükröződik abban is, hogy a korai falvak szerkezete lazább, ritkább beépítésű, a tatárjárást nagyobbrészt túlélő falvakra a zártabb, utcás szerkezet kialakulása jellemző, ahol a házak két vagy több sorban helyezkedtek el.[923] A települési kép változatossága eltérő eredetre, funkcióra és életmódra utal.

Az Árpád-kori településrendszert nem érte jelentős pusztulás a tatárjárás idején, hiszen a lelőhelyek jó részénél kimutatható a kontinuitás a 13–14. század felé *[310–311. kép]*.[924] A terepbejárási és az irodalmi adatok alapján a középkori lelőhelyek száma az Árpád-kori lelőhelyek számának kevesebb, mint a felére csökkent.[925] Az országos szinten megfigyelhető falupusztásodás legfőbb okaként a tatárjárást szokták megemlíteni,[926] azonban a Sárköz térségét a mongol támadások nem érintették jelentős mértékben. A bodrogi részeket nagyobb pusztítás érhette, itt a tatárjárás előtt említett 52 falu közül 26 szerepel később lakott helyként, és a 26 közül 17 a Vajas vidékére esik.[927] A pusztásodás másik okaként a tatárok betörése

915 Lásd fentebb! – Szabó 1966, 77; Maksay 1971, 35–47; Blazovich 1985, 42–43; Gallina 1998, 96.
916 Gallina 1998, 95–96.
917 Kovalovszki 1965, 183; Szabó 1966, 78.
918 Szabó 1966, 191.
919 Károlyi 1973, 28; Pálóczi-Horváth 1992, 79; Gallina 1998, 96.
920 Gallina 1998, 95.
921 Szabó 1966.
922 Bárth 2009, 204.
923 V. Székely 1988, 67; Gallina 1998, 96.
924 Az Árpád-kor végére 5 falu eltűnése bizonyítható: Bál, Bő, Csakal, Csaur, Ihászi. (Lásd Romsics Imre tanulmányát a kötetben!)
925 Középkori leletanyagot 316 lelőhelyről ismerünk.
926 Blazovich 1985, 59.
927 Györffy 1987, 700.

által okozott rossz közbiztonságot és az ezzel együtt járó rablásokat szokták hangsúlyozni. Mindezek mellett azonban az egész Közép-Európát érintő éghajlatváltozást sem lehet figyelmen kívül hagyni, ami kihatással volt a gazdasági életre és a demográfiai változásokra is.[928] Annyi bizonyos, hogy a lelőhelyek egy része még az Árpád-korral lezárul. Nagyobb részüknél azonban kisebb-nagyobb számú 14–16. századi leletanyag is előkerült, ami a falvak jelentős részének folyamatosságára, a népesség nagy részének továbbélésére utal *[310–311. kép]*.[929]

4. FELTÉTELEZETT FÖLDVÁRAK, KISVÁRAK AZ ÁRPÁD-KORI KALOCSAI SÁRKÖZBEN

Területünkön néhány esetben találunk utalást földvár létezésére. Dusnokon a váradi hát nyugati részén a 19. században még látszódott a kora Árpád-kori földvár maradványa, amelyet *Sánc* vagy *Földsánc* néven említ meg D. Szabó Kálmán.[930] Az egykori sánc hátján és annak északkeleti részén helyezkedett el Várad a középkorban Fajsz déli szomszédjaként.

Magáról a földvárról semmilyen információval nem rendelkezünk, mivel területén sem terepbejárás, sem feltárás nem folyt. Az építmény valódi korát nehéz meghatározni. Jelen esetben biztos, hogy nem ispáni várról van szó, mivel a földvár neve írott forrásokban nem szerepel. Valószínűbb, ha a vár egyáltalán létezett, hogy egy kora feudális magánvárról vagy más néven kisvárról beszélhetünk feltételesen, amit a források nem említenek meg.

Dunapataj keleti részén, a Szelidi-tó keleti partján terül el egy őskori földvár, melyre a középkori Szelid falu is rátelepült. A földvár formáját egészen a 19. század eleje jól megtartotta, térképen alaprajz szerint ábrázolták is.[931] Emiatt elképzelhető, hogy az Árpád-korban is használhatták az alpári, őskori eredetű földvárhoz hasonlóan. A második katonai felmérésen *„Szelidi Schanze"*, egy kéziratos 18. század végi térképen pedig „Rudere Arcis" (erőd romja) felirat jelzi.[932]

Bizonytalan adat a Fajsztól északra levő Bóvár (Belvár) falu város hely, amely a szekszárdi apátság bátyai uradalmának határán a Duna mellett feküdt az 1061. évi oklevél leírása szerint *(Beluar ... iuxta Donobium)*.[933] D. Szabó Kálmán a Duna közelében, Fajsz és Bátya határán, a Várszegi kanyartól keletre az egyik dombon Bóvár falu részletét vélte megtalálni *[308–310. kép]*.[934]

A főként terepbejárások során felfedezett kisvárak keltezésében a kutatók különféle álláspontot képviselnek. A kisvárak legkorábbra a 11. századra, legkésőbbre pedig a 14. századra datálhatók.[935]

928 Pálóczi-Horváth 1998, 22.

929 Természetesen számos elpusztult faluról van tudomásunk az Árpád-kor és a késő középkor folyamán, például Dusnok határában: Halász, Bék, Piske, Várad, Puszta-Dusnok, Garáb, Kozmó, Mártonháza, Halom, Garáb, Körtvélyes, Doboka?, Dusnok, Feket, Tarnakháza, Lugas, Natka (Pesty 1984, 123–129; D. Szabó 1992, 191–235).

930 Pesty 1984, 125; D. Szabó 1992, 197–198.

931 Árpád-kori nyomok még nem kerültek elő (késő középkori és bronzkori viszont igen, de ennek oka lehet, hogy beépített, illetve kiskertekkel fedett). A kéziratos térkép a Pataji Múzeumban található, 2006.1.1 azonosító számon.

932 Pánya István szíves szóbeli közlése. Ezúton is szeretnénk Pánya István számos adatközlését, segítségét, a térképek elkészítését megköszönni.

933 Györffy 1987, 420.

934 Lásd Romsics Imre tanulmányát a kötetben!

935 Wolf 1999, 318.

VII. TEMPLOMOS HELYEK, EGYHÁZ AZ ÁRPÁD-KORI KALOCSAI SÁRKÖZBEN

Gallina Zsolt – Gulyás Gyöngyi – Pánya István – Romsics Imre

1. A KALOCSAI ÉRSEKSÉG

A Sárköz területe egyházjogilag a kalocsai érsekség területéhez tartozott, amelyet Szent István valószínűleg 1001–1009 között alapított.[936] Az első, Árpád-kori székesegyház minden bizonnyal már 1044 előtt, Asztrik (Asrik)-Anasztáz első kalocsai érsek halála előtt felépült.[937]

Kalocsa jogállásáról viszont megoszlik a kutatók véleménye. Egyesek szerint Szent István csak püspökséget hozott létre, amely a 11. század közepéig emelkedett érseki rangra. Mások szerint Szent István eredetileg is érsekséget alapított, mivel Kalocsának fontos szerepe volt a kelet-magyarországi térítés irányításában *[312. kép]*.[938]

A Szent Pál tiszteletére emelt püspökség élére Szent István Asztrik apátot, II. Szilveszter pápa legátusát állította, aki később esztergomi érsek lett, de idő közben Kalocsára is visszatért egy rövid időre érseki *pallium*mal (vállszalaggal), s ezzel alapítója lett a kalocsai érsekségnek. Ugyanakkor nincs tudomásunk róla, hogy az érseki széket betöltötték volna. I. András (1046–1060) a pogánylázadások után valószínűleg a verduni kanonokok közül származó Györgyöt tette meg érseknek, akit IX. Leó pápa (1049–1054) a magyarok kalocsai érsekeként *(Colociensis ecclesiae Vngrorum archiepiscopus)* említett meg 1051. évi oklevelében,[939] ami azért nagyon fontos, mert perdöntő bizonyíték arra nézve, hogy Kalocsán már a 11. század közepén érsekség állt. 1072 után a Bácsba áthelyezett szerémi görög püspökséget az egyházunió 11. századi mozgalma idején I. (Szent) László (1077–1095) egyesíthette a kalocsai latin érsekséggel, aminek következtében időlegesen Bácsban is székelt, vagy onnan nevezte el magát. Azonban sem Szent László, sem az őt követő egyetlen 12. századi magyar király sem kapta meg a pápai engedélyt a bácsi új érsekség alapítására, illetve nem engedélyezték a kalocsai szék áthelyezését sem.[940] A valóságban az 1090-es évektől egészen a 12. század végéig Bácson székeltek a kalocsai érsekek, így Kalocsa – csak jogilag lévén egyházmegyei központ – hanyatlásnak indult, s a formálódó kalocsai káptalan követte az érseket Bácsra. Az érseki székhely 1195 és 1198 között költözött vissza Kalocsára, ezt az írott források is tükrözik. S ez mentette meg Kalocsát a jelentéktelenné válástól.[941]

A kalocsai érsekség alá tartoztak az ország déli és keleti felében található püspökségek, úgymint 1009-től az erdélyi, 1030-tól a csanádi és a bihari (váradi), 1090-től a zágrábi, jóval később (1229-tól) pedig a szerémi. A kalocsai érsekség a római latin egyházszervezetnek a bizánci görög egyházzal határos vidékén feküdt, ezért a pápaság missziós feladatokkal bízta meg. A kalocsai érsekség alá tartozott a kalocsai (1254-től) és a bodrogi (1244-től) főesperesség, illetve a kalocsai, okori, bodrogi és kamarái dézsmakerület. Nagyobbik egyházát Szent Pál tiszteletére szentelték (1230 után). A város gazdasági, társadalmi életéről, templomairól vajmi keveset tudunk, ami nem csupán az írott források alacsony számának tudható be, hanem annak is, hogy a 12. század végéig a tényleges érseki székhely Bácson volt. A 12. század végén a székhely ugyan visszakerült Saul érsekkel Kalocsára, de a káptalan Bácson maradt. A 13. század elején kialakult az a szokás, hogy a kalocsai-bácsi érsekség két egyenrangú székeskáptalannal bírt, sőt a pápai levelek már 1266-ban e két káptalant egyként kezelték. Kalocsa Esztergom után a második érseki székhely lett a 13. század végén, majd az 1310-es években már jelentős püspöki tanácskozások színhelyévé emelkedett.[942]

[936] Thoroczkay 2001, XVIII. – Kristó Gyula véleménye szerint az érsekséget 1009 körül alapították (Kristó 2000, 9; Kristó 2003, 83–84).
[937] Foerk 1911, 28.
[938] Koszta 2000, 31.
[939] Kristó 2000, 12.
[940] Kristó 2000, 13.
[941] Kristó 2000, 14; Kristó 2003, 87.
[942] Kristó 2000, 15–16.

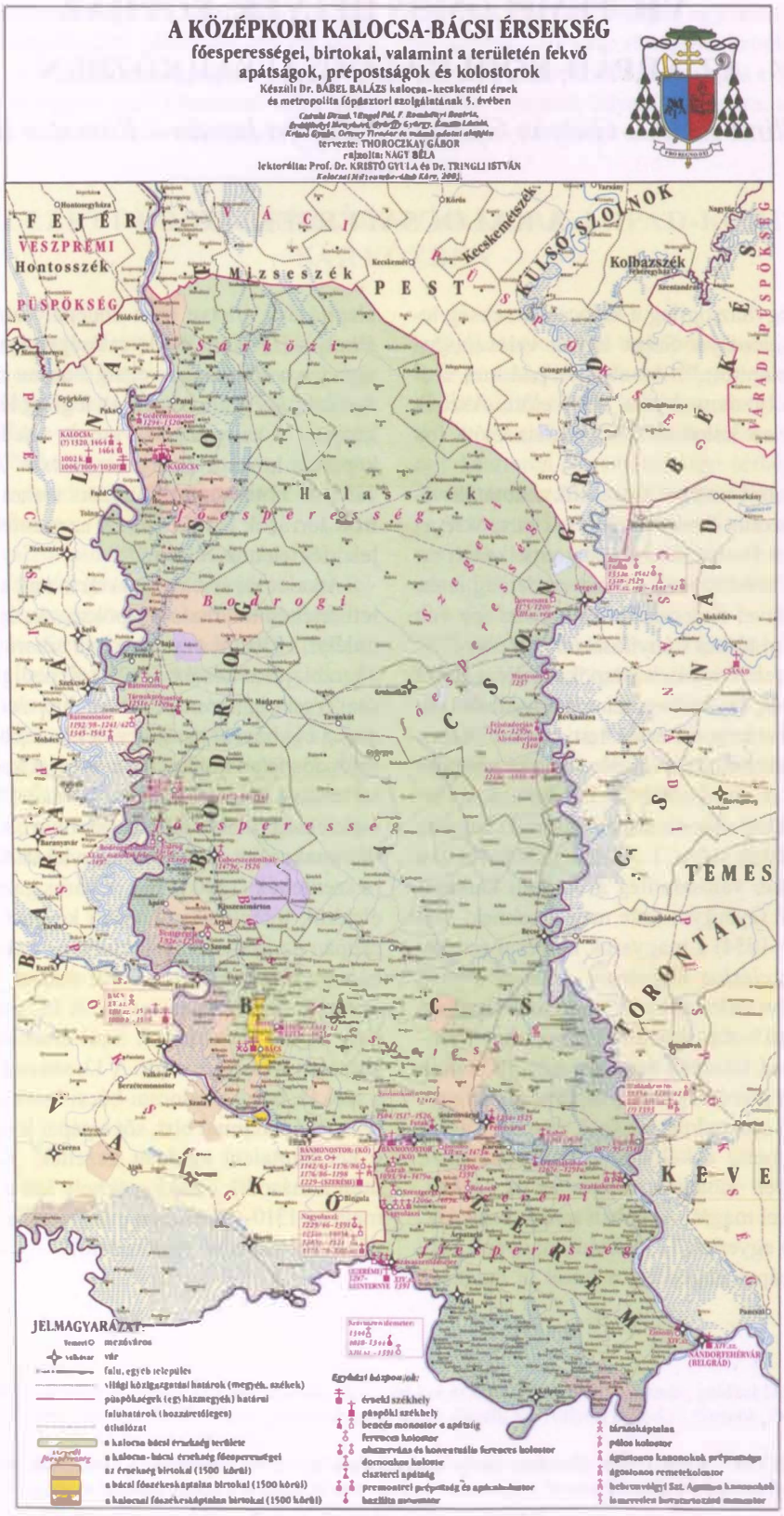

312. kép. A középkori Kalocsa-Bácsi érseksége főesperességei, birtokai, valamint a területén fekvő apátságok, prépostságok és kolostorok térképe (KATONA–ROMSICS–THOROCZKAY 2003 nyomán)

2. A SZÉKESEGYHÁZ(AK)

A legkorábbi székesegyház nyomait első ízben Henszlmann Imre figyelte meg 1869-ben, aki az egykori templomnak csak az alapzatát tárta fel, amelyet néhány faragott kő jelzett. A dokumentált szénmaradványok alapján a feltáró úgy vélte, hogy a templom leégett.[943] Foerk Ernő 1907 és 1912 között végzett épületrestaurálási munkálatokat a kalocsai székesegyházban. Megfigyelései során megállapította, hogy a korai székesegyház felmenő falát váltakozó kő- és téglasorok alkották, illetve a padlóburkolatba PRI feliratú római kori téglákat is beépítettek.[944] Az első templom központi része egy tágas főhajó volt, amelyhez keskeny oldalhajók csatlakoztak, a főhajó végéhez pedig egy félköríves záródású apszis tartozott. A legkorábbi templom berendezéséről, faragványairól semmilyen információval nem rendelkezünk.[945] A 11. század elején épült, félköríves szentélyzáródású, erősen ókeresztény jellegű templom *[313. kép]*.[946]

A második székesegyház háromhajós, kereszthajós, szentélykörüljárós, kápolnakoszorús templomát a francia katedrálisok mintájára építették.[947] A templom teljes hossza 65 m, hosszházának szélessége kb. 25 m, kereszthajója 35 m széles volt.[948] Az új templom semmit nem őrzött meg a Szent István-kori épületből, teljesen lebontották, sőt tengelyétől erősen eltérve építették fel a második székesegyházat.[949] A megmaradt oszlopfők és a faragott, koronás királyfej bizonyítja, hogy az esztergomi építkezéseken dolgozó kőfaragók kerültek át Kalocsára.[950] A második székesegyház maradványait 1869-ben Henszlmann Imre tárta fel.[951] Henszlmann Imre négy levél révén, illetve a templomfalakról készített pausz-rajzok segítségével tájékoztatta Haynald Lajos kalocsai érseket az öt hétig tartó munkálatokról.[952] Az említett levelek és rajzok a Kalocsai Érseki Levéltárból kerültek elő, amelyeket elsőként Kőhegyi Mihály és Kozák Károly tárt a nyilvánosság elé 1975-ben.[953] Az első levélből egyértelműen kiderül, hogy először a középkori katedrális kereszthajójának déli részét találták meg. Ez kb. 1 méterrel lentebb került elő a mai járószinttől, helyét faragott terméskövek jelezték.[954] A további munkálatok folyamán kerültek elő a támpillérek, a kereszthajószárak sarkánál lévő csigalépcső alapozások, amelyek kéttornyos homlokzatra utalnak, valamint a szentélykörüljáró, amelyből öt félköríves sugárkápolna nyílt, továbbá a szentélyfal alapzata, illetve a kapuépítmény a bélletlábazattal együtt.[955] A kereszthajó nyugati oldala mellett feltárt sírokat Henszlmann görög betűkkel jelölte, korukat tatárjárás előttinek határozhatjuk meg. Az egyik sírban egy vörösrézből készült kelyhet találtak, amelyet Henszlmann a párhuzamok alapján tévesen a 12. századra keltezett, valójában a tárgy a 13. század első felében kerülhetett a sírba.[956] Az említett sírok mellett további temetkezések kerültek elő még a kápolnakoszorú északkeleti részén is.[957] Az egyik legfontosabb felfedezés a mai szentély falában talált feliratos kő volt, amelyen a következő felirat volt olvasható: *„Martinus Ravegeu Lapicida Jacet hic"*. Henszlmann úgy gondolta – ma is helytállóan –, hogy ebben a feliratban a templom építőjének nevét és származási helyét örökítették meg.[958] A Haynald Lajoshoz írt utolsó levelében Henszlmann összegezte a feltárás eredményeit, ebben kijelentette, hogy három templom maradványát tárta fel, valamint megerősítette azt az elképzelését, hogy ún. négytornyos székesegyház volt a második építmény.[959]

Henszlmann Imre munkásságát 1907 és 1912 között Foerk Ernő követte, aki többek között a Henszlmann által nem kutatott barokk épületbelső területén végzett restaurálásokat. Ennek során újabb falmaradványok kerültek elő a 11. és a 13. századi templomból is.[960] A Henszlmann-

943 Kőhegyi–Kozák 1975, 106, 5. kép.
944 Foerk 1915, 43; Takács 2000, 307.
945 Takács 2000, 307.
946 Koszta 1994, 317.
947 Foerk 1915, 52; Marosi 2000, 65.
948 Takács 2000, 309.
949 Foerk 1915, 51–52; Marosi 2000, 63.
950 Kristó 2000, 15.
951 László 2000, 75.
952 László 2000, 76.
953 Kőhegyi–Kozák 1975, 101–116; László 2000, 77. – Henszlmann, E.: *Die Ausgrabungen des Erzbischofs von Kalocsa Dr. Ludwig Haynald.* Lepizig 1873.
954 Kőhegyi–Kozák 1975, 101.
955 Takács 2000, 309–310.
956 Kőhegyi–Kozák 1975, 103, 11. jegyzet.
957 Kőhegyi–Kozák 1975, 106, 108.
958 Kőhegyi–Kozák 1975, 103.
959 Kőhegyi–Kozák 1975, 109. – A feltárás publikációjához készített rajzot lásd: Kőhegyi–Kozák 1975, 6. kép. Henszlmann négytornyos templom elképzelését többen is megcáfolták, a székesegyház kéttornyos volt.
960 László 2000, 91.

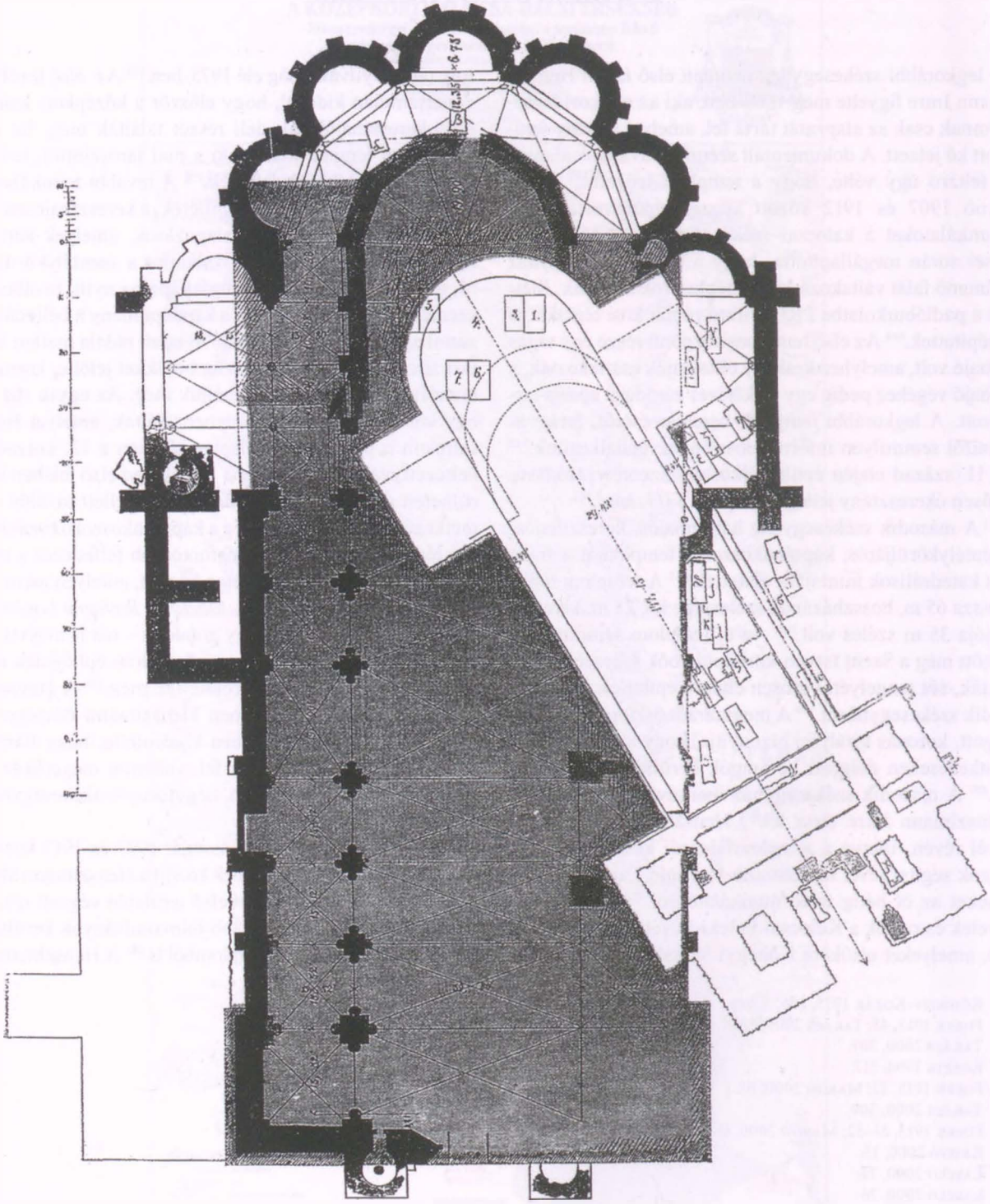

313. kép. A kalocsai székesegyház alaprajza Henszlmann Imre kutatásai alapján, az 1. székesegyház alaprajzával és a 2. székesegyház boltozatának hipotetikus rekonstrukciójával (TAKÁCS 2000, 1. kép)

és Foerk-féle legkorábbi templomalaprajzok azonban eltérnek egymástól, így nem képezhetik további vizsgálat alapját.[961]

A második székesegyházat a 12. század végén kezdték építeni, amelyet Kristó Gyula szerint 1230 előtt,[962] Foerk Ernő véleménye szerint pedig 1241 előtt fejeztek be.[963] Az építkezést az Andechs-Meráni házból való Berthold érsek (1207–1218), II. András (1205–1235) sógora vagy Ugrin érsek indíthatta el.[964] A második székesegyház a tatárjárás során pusztult el, amelyet Nagy Lajos uralkodása alatt (1342–1382) építettek fel újra. Azonban erről az átépítésről bővebb információval nem rendelkezünk.[965]

Foerk Ernő a legkorábbi templom apszisától 3 méterre egy kőládát talált, benne ezüstkehellyel, ékkőfaragásokkal borított, aranyozott ezüst pásztorbottal, topázköves aranygyűrűvel, arany mellkereszttel és 3 darab ezüst palliumtűvel eltemetett személyt. Valószínűleg egy hajdani érsek nyughelyét fedezte fel. A csontvázon arannyal átszőtt ruhafoszlányokat figyeltek meg.[966] A kőszarkofágban fekvő személy kiléte kérdéses. Foerk – a sír szentélyhez közeli, Ny–K-i irányú elhelyezkedése, illetve a sírban lelt érseki jelvények és azok párhuzamai alapján – úgy gondolta, hogy a temetkezés a 11. századi templom egyik érsekének, talán Asztriknak lehetett a végső nyughelye.[967] A feltárás után Dr. Horváth Viktor püspök a sírban lelt tárgyak fotóit elküldte Joseph Braun jezsuita művészettörténésznek, aki a kehely alapján 12–13. századinak határozta meg a sírt és a benne nyugvó személyt Győr nembéli Saul érsekkel (1193–1202) vagy Csák Ugrin érsekkel (1218–1241) azonosította. Winkler Pál kalocsai érseki könyvtáros azonban úgy gondolta, hogy a maradványok nem tartozhattak Ugrin érsekhez. A század elején végzett textilvizsgálatok is a temetkezés 11–12. századi keltezését erősítették meg. Amikor a maradványokat újra eltemették 1912-ben, akkor a kripta zárólapjára Saul érsek neve került.[968]

1935-ben a székesegyház közelében, a szentélytől délre, a földmunkálatok során egy bronz körmeneti kereszt került elő. A kereszt párhuzamai – az ún. kalocsai típusú feszületek – alapján azok készítési ideje a 12. század második felére tehető. A legtöbb ilyen típusú kereszt a tatárjárás előtt került földbe.[969]

2003-ban, a közvilágítás kiépítésének nyomvonalában Nagy Dániel Sándor egy többrétegű középkori temetőrészletet tárt fel, amelynek legkorábbi sírjai az Árpád-korból származnak.[970] Az ásatásról készített dokumentációból kiderült, hogy a feltárás során összesen 65 sír került napvilágra.[971] A 120-200 cm széles nyomvonalon belül a sírok mellett kelta gödröket, illetve a székesegyház különböző periódusaiban épített kőfalak egyes részeit tárták fel. A sírok szegényes melléklete alapján nehéz elkülöníteni egymástól az Árpád-kori és a késő középkori temetkezéseket. Az ásató a sírok többségénél megemlíti, hogy azok foltja nem látszódott jól, illetve több sír bontásakor feljegyezték, hogy azok mellett hiányos vázrészeket (koponyákat, lábszárcsontokat), azaz korábbi sírok szétásott maradványait is megfigyelték. A sírrajzokon szereplő leírások alapján 17 sírt sorolhatunk biztosan az Árpád-kori temetkezések közé. Ezekben az esetekben tégla és/vagy kőkeret maradványát dokumentálták, vagy S-végű hajkarikát leltek a vázak mellett, avagy a szuperpozíciók alapján gondoltak a sírok korai voltára.

A bazilika felújítása kapcsán, a Kalocsai Érsekség támogatásával nagyszabású régészeti feltárások kezdődtek 2014-ben a Pázmány Péter Tudományegyetem, majd 2015-ben a Kecskeméti Katona József Múzeum részvételével. A 2014. évi feltárás eredményeit bemutató tanulmányában Buzás Gergely régész a Foerk Ernő által feltárt (fentebb bemutatott) érseki sírleletek kormeghatározása alapján a temetkezés 11. századi datálása mellett érvelt.[972] Ezt a keltezést erősítette meg egy újabb modern természettudományos vizsgálat is, mely a temetkezés korát 1001–1030 közé helyezte.[973] Ezzel bizonyítani vélték, hogy az eltemetett egyén Asztrik érsek volt![974]

961 László 2000, 91, 3. kép.
962 Kristó 2000, 15.
963 Foerk 1911, 29.
964 Takács 2000, 308.
965 Foerk 1915, 62–64.
966 Foerk 1911, 22; Foerk 1915, 43–44.
967 Foerk 1911, 29–33.
968 Buzás 2014, 3–4.
969 Lovag 2000, 73.
970 Nagy 2005, 235.
971 A feltárásról anyagközlés és egyéb más publikáció még nem jelent meg. Az ásatás dokumentációs anyagát és a leleteket a kalocsai Viski Károly Múzeumból Kustár Rozáliától kaptuk meg, amit ezúton is köszönünk.
972 Buzás 2014, 4–6.
973 Buzás 2014, 7. – Azonban a radiokarbonos kormeghatározás is rejt buktatókat. Nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy az ilyen jellegű vizsgálat nem egy konkrét kort, hanem egy legvalószínűbb értéket és annak hibahatárát adja meg, ami 30 év helyet inkább 70 évet jelent. A radiokarbonos kormeghatározásról bővebben lásd: Svingor 2012, 135–146.
974 A Bábel Balázs kalocsai érsekkel és Vörös Márta főépítésszel készített interjút lásd http://kincstar.asztrik.hu/?q=content/sajtótéjékoztató-a-kalocsai-főszékesegyházban-folyó-régészeti-feltárások eredményeiről;http://hu.radiovaticana.va/news/2015/06/10/p_szabó_ferenc_interjúja_bábel_balázs_kalocsai_érsekkel /1150564), vö. Buzás 2014, 7.

A 2014–2015-ben folyó ásatások a teljes középkori bazilika területét érintették, a remények szerint megválaszolva több, közel másfél évszázada függőben maradt kérdést. Az már most látszik, hogy a késő avar, valamint a korábban nehezen különválasztott Árpád-kori és késő középkori temetkezések tájolásuk alapján jól elkülöníthetőek egymástól, ugyanis az Árpád-kori, valamint a késő középkori sírok a székesegyház mindenkori tengelyéhez lettek tájolva.[975]

3. EGYHÁZI BIRTOKOK

A középkori kalocsai érsekség határa a Duna–Tisza közében Solt alatt kiindulva érte el Szeged felett a Tiszát, a Szerémségben pedig a Mandelosi- és az Almás-patak választotta el a pécsi egyházmegyétől. A birtokai Fejér, Bodrog, Bács, Szerém, Valkó, Krassó, Hont és Gömör vármegyékben voltak.[976]

Az egyház nemcsak épített templommal, hanem jelentős birtokokkal rendelkezhetett a térségben, azonban kevésről van tudomásunk. Az érsekség a székváros környékén biztosan Kara és Kozmó falvakat birtokolta.[977] A kalocsai érsekségen kívül a szekszárdi apátság is birtokolt területet a Kalocsai Sárközben. Az 1061-ben a szekszárdi apátságnak adományozott falvak és birtokok szolgáltatással tartoztak az apátnak. (Sár)Mégy bárány-tizedét 1198-ban a kalocsai érsek átengedte a káptalannak.[978] 1239-ben Ordason lovas csőszök (hírvivők) *(in officium preconum equitum)* lettek a szekszárdi apátság szolgálatára rendelve.[979] A szekszárdi apátság egyházi nemes jobbágyokkal *(cum nobis iobbus eccle)* rendelkezett Apa (Apalog), Ar(a)ka, Bátya, Fajsz falvakban az Árpád-korban *[312., 314–315. kép]*.[980]

4. TEMPLOMOS HELYEK, HELYNEVEK AZ ÍROTT FORRÁSOK ÉS TÉRKÉPEK ALAPJÁN

A Kalocsai Sárköz a székesegyházon kívül számos Árpád-kori eredetű egyházas hellyel, templommal is rendelkezett. A források hiányosságai miatt természetesen nehéz eldöntenünk, hogy ezek a templomok biztosan léteztek-e az Árpád-korban vagy csak az Árpád-korban töltötték be szakrális szerepüket.

A templomokhoz kapcsolható és ezáltal bizonyító jellegű nevek között kell számon tartanunk azokat a településeket is, amelyeket a falu templomának védőszentjéről neveztek el, pl. Szentbenedek, Szentgál. A Kalocsai Sárköz más területein is megtalálható ez a névadási szokás, mint Szentkirály, Szentistván, Szentgyörgy vagy az ismeretlen helyű Szentdemeter esetében, de ebbe a csoportba sorolhatjuk Máriaházát (a mai Homokmégy területén) is. A beszédes földrajzi nevek (pl. Szentegyházpart, Templom-hegy) is több templomos helyet sejtetnek.[981]

A templomos helyek száma ennél azonban lényegesen nagyobb volt. Írott források és régi térképek alapján templomos hely volt még Bakold, Bátya, Besenyő, Bogyiszló, Csanád, Csepcs, Csertő, Csorna, Dalocsa, Éld, Erek, Fajsz, Feket, Foktő, Halom II., Izsák, Izsér, Kalocsa, Karácson, Keresztúr, Miske, Nádazsd, Nádudvar, Ordas, Orosz, Szakmár és Szelid is *[307-310., 312. kép]*.[982]

Fontos forráscsoportnak tekinthetőek a legrégebbi térképek, érdemes tehát ezeket is megvizsgálnunk. A kalocsai szállások első térképét Ruttkay Mihály készítette el 1763-ban. A térképen a kalocsai plébániatemplom és a főszékesegyház mellett Csorna, Karácson és Szakmar pusztákon is egy-egy romot ábrázolt a térkép készítője. A térképen szereplő templomos helyek száma azonban a néhány évvel később készült térképen már sokkal több volt, így nem tudjuk biztosan, hogy Ruttkay egyáltalán

975 Sőt, úgy tűnik kimutatható egy kora Árpád-kori temetőhorizont is, ennek feltárása azonban még a kézirat leadásakor folyt (lásd 6. jegyzet) (Rosta Szabolcs szíves szóbeli közlése).

976 KMTL 318.

977 Györffy 1987, 427–432.

978 Györffy 1987, 434.

979 Györffy 1987, 435.

980 Györffy 1987, 418–423.

981 A földrajzi névanyaggal és az írott forrásokban fellelhető Árpád-kori településekkel, az Árpád- és késő középkori templomos helyekkel bővebben Romsics Imre foglalkozott. Lásd a kötetben az ő tanulmányát.

982 Borovszky 1910, 245; Csánki 1890–1913, 326; Romsics 2007, 12–13. – A településnevek írott forrásokban történő előfordulásáról lásd Romsics Imre tanulmányát a jelen kötetben, továbbá Romsics 2016.

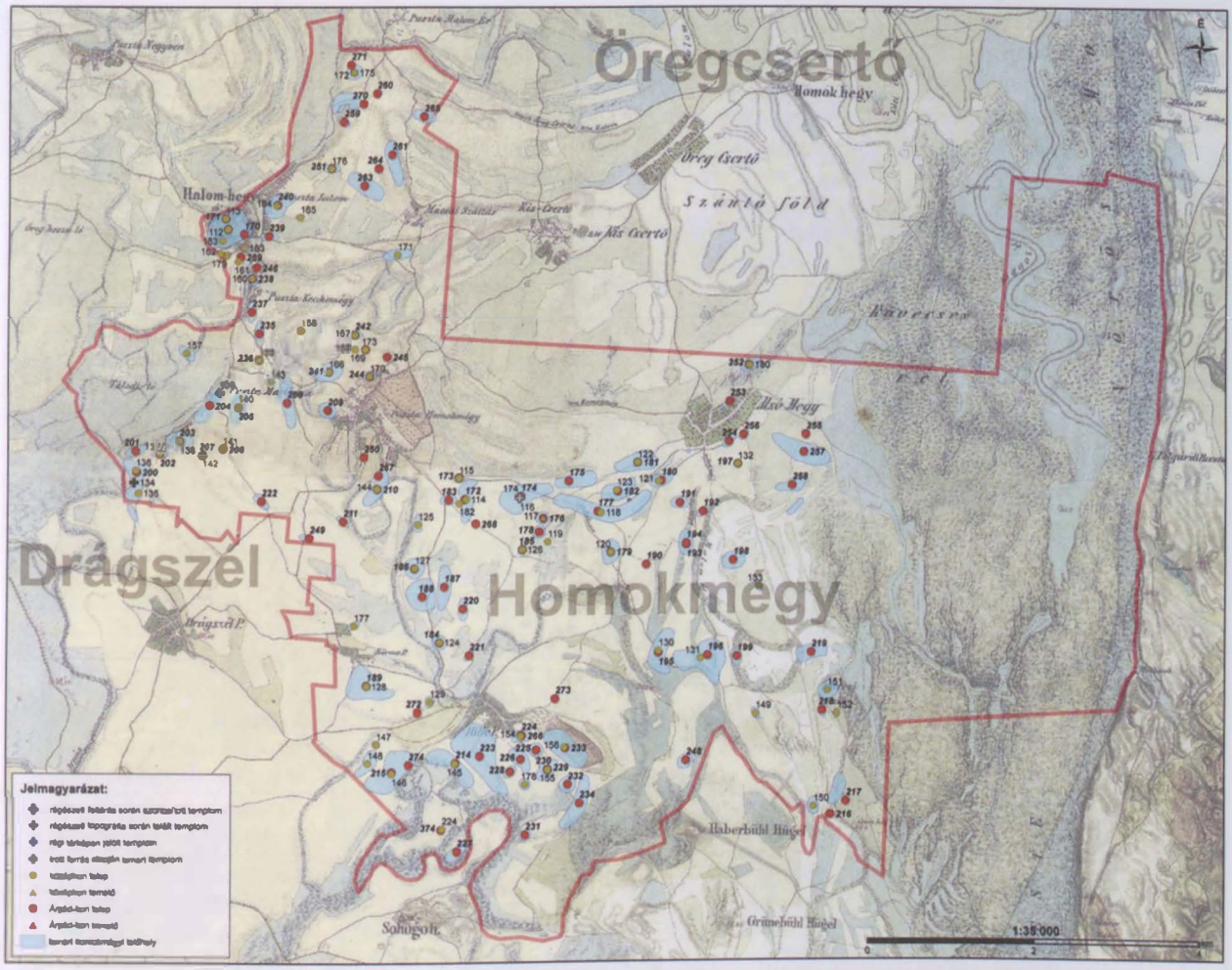

314. kép. Homokmégy határa régészeti topográfiai térképe (a II. katonai felmérésen): Árpád-kori és késő középkori lelőhelyek, templomos helyek

járt-e az említett területen, illetve milyen forrásokat használt fel munkájához *[3. kép]*.[983]

A történeti Kalocsa határának első térképét 1770-ben Kronovetter Antal Lipót készítette el, amelyen tizenegy szakrális helyet jelölt be. Az említett helyek közül hét a szállásokon, további négy a városban volt. A szállásokon ábrázolt szakrális építmények közül három kápolna volt, négy pedig templom. A három kápolna közül egy a Rekettye-fok északi végétől nyugatra (*Rudera Saceli* – Alsó Erek), egy másik Szakmártól keletre, egy magas dombtetőn *(Sacellum)*,[984] a harmadik Máriaházától északkeletre *(Rudera Sac)* állt. A térkép tanúsága alapján templomok álltak Karácsonypusztán *(Prae Karácson)*, Csorna pusztán *(Praedium Csorna)*, Mégypusztán *(Praed Mégy)* és Csertőn *(Prae Cserto)*.[985] Kronovetter az említett helyeken felmenő falú templomokat ábrázolt *[2., 17. kép]*.[986] A felsorolt templomos helyek közül a karácsonyi templom helyét a Templom-hegy,[987] a sármégyiét a Szentegyház-part,[988] a térképen nem szereplő nátkaiét a Szentegyház-domb, a patajiét a Szent Tamás-domb, a csertőiét a Szentegyház-part földrajzi név örökítette át.[989] Gallina Zsolt az 1990-es évek második felében végzett terepbe-

983 Romsics 2007, 11.

984 Romsics 2007, 12, 47. jegyzet. – Szakmár-Templomhegy lelőhelyen 2005-ben Lantos Andrea terepszemlét végzett, mely során edénytöredékeket gyűjtött a domb környékén. A terepbejáráskor maga a domb füvel benőtt volt. Lantos Andrea szíves szóbeli közlése.

985 Romsics 2007, 11–12; Lantos 2009, 261.

986 Romsics 2007, 13.

987 Romsics 2007, 13.

988 Romsics 2007, 12–13.

989 Lásd Romsics Imre tanulmányát a jelen kötetben!

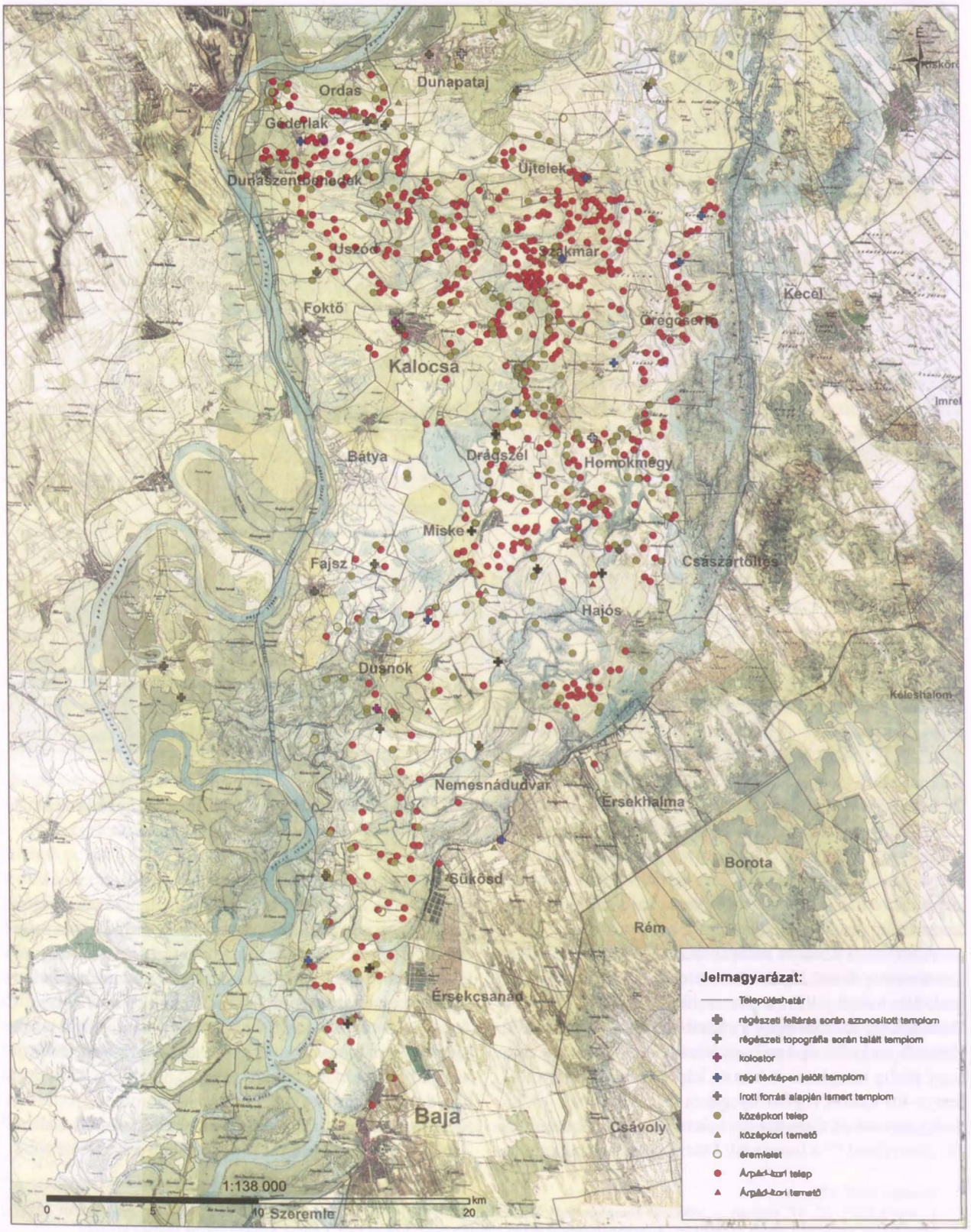

315. kép. Kalocsai Sárköz régészeti topográfiai térképe (a II. katonai felmérésen): Árpád-kori és késő középkori lelőhelyek, templomos helyek

járása során három templomos helyet azonosított be Homokmégy területén, amelyek a középkori Nádasdhoz, Sármégyhez és Máriaházához tartoztak *[314. kép]*.[990]

A templomos helyek mellett meg kell említenünk a kolostorokat, amelyekben természetesen templom is volt. Kalocsán és Garábon a bencések,[991] Géderen a premontreiek kolostora állott, amelyet 1294-től a premontrei kolostorjegyzékek, mint az ócsai monostor filiáját tartják számon.[992] A garábi (Dusnok) bencés kolostor a szekszárdi apátság filiája volt, amelynek romjait a lakosság a 19. század első felében hordta el.[993]

A lelőhely sorszáma a lelőhelykataszterben (IX. fejezet)	A lelőhely neve(i)	A lelőhely ismertsége, forrása	A lelőhely típusa (templom, templom körüli temető, apátság)
Árpád-kori lelőhelylista 3.	Bajaszentistván-Izsér	• terepbejárás • régészeti feltárás	temető
Árpád-kori lelőhelylista 9. Késő középkori lelőhelylista 5.	Bátya-Oroszpuszta	• terepbejárás	templom és temető
Késő középkori lelőhelylista 18. és 29.	Dunapataj-Bödpuszta nyugati része, Pankod-hát (Dunapataj és Ordas, Pankodi-tó észak)	• terepbejárás	templom és temető
Árpád-kori lelőhelylista 26. Késő középkori lelőhelylista 22.	Dunapataj-Szent Tamás domb	• régészeti feltárás	templom és temető
Késő középkori lelőhelylista 25.	Dunapataj-Szentkirály	• Kronovetter-féle térkép (1770) • régészeti feltárás	templom
Késő középkori lelőhelylista 29.	Dunapataj-Református templom	• tatarozás	templom
10–11. századi lelőhelylista 5. Késő középkori lelőhelylista 316.	Dunapataj-Várhegy	• terepbejárás • térinformatikai vizsgálatok	templom és temető
Árpád-kori lelőhelylista 36. Késő középkori lelőhelylista 34.	Dunaszentbenedek-Tizennyolcnapok I.	• írott forrás • terepbejárás	(középkori alapokon álló) templom
Árpád-kori lelőhelylista 58. Késő középkori lelőhelylista 47.	Dusnok-Borsoshát, Tsz major	• terepbejárás • régészeti feltárás	templom, apátság, temető
Árpád-kori lelőhelylista 60. Késő középkori lelőhelylista 53.	Dusnok-Feket I–II.	• írott források • terepbejárás	templom
Árpád-kori lelőhelylista 68. Késő középkori lelőhelylista 57.	Dusnok-Natka I. (Szentegyházdomb, Templomdomb)	• Kronovetter-féle térkép (1770) • terepbejárás	templom (?)
Árpád-kori lelőhelylista 76. Késő középkori lelőhelylista 73.	Érsekcsanád-Szent György-dűlő	• terepbejárás	templom és temető
Árpád-kori lelőhelylista 84. Késő középkori lelőhelylista 75.	Érsekcsanád-Hajóállomás	• partomlás	templom és temető
Késő középkori lelőhelylista 83.	Fajsz-Oroszpuszta	• földmunka során	temető
Árpád-kori lelőhelylista 149. Középkori lelőhelylista 102.	Hajós-Homokhegy I. (Sandberg-Keresztúr)	• terepbejárás	templom és temető
Késő középkori lelőhelylista 134.	Homokmégy-Nadasd II.	• terepbejárás	templom (?)
Árpád-kori lelőhelylista 204. Késő középkori lelőhelylista 139.	Homokmégy-Máriaháza	• Kronovetter-féle térkép (1770) • írott források	templom
Késő középkori lelőhelylista 319. (A templom pontos helye ismeretlen)	Homokmégy-Máriaházától északkeletre (Rudera Sac)	• Kronovetter-féle térkép (1770)	templom
10–11. századi lelőhelylista 19. Árpád-kori lelőhelylista 176. Késő középkori lelőhelylista 118.	Homokmégy-Szentegyházpart (Praed Mégy)	• Kronovetter-féle térkép (1770) • írott források • terepbejárás • régészeti feltárás	templom és temető
10–11. századi lelőhelylista 11.	Kalocsa-Belvárosi iskola	• régészeti feltárás	temető

990 Gallina 1998, 99; Lantos 2009, 262. – A régi térképeken szereplő, bizonytalan státuszú templomos helyek csak akkor szerepelnek a IX. fejezet lelőhelykataszterében, ha azok pontos helyét ismerjük topográfiai módszerekkel történő azonosítás (pl. régészeti terepbejárás, megfigyelés, feltárás) révén.

991 Borovszky 1910, 245–246.

992 Györffy 1987, 423.

993 Pesty 1984, 128; D. Szabó 1992, 215.

A lelőhely sorszáma a lelőhelykataszterben (IX. fejezet)	A lelőhely neve(i)	A lelőhely ismertsége, forrása	A lelőhely típusa (templom, templom körüli temető, apátság)
Késő középkori lelőhelylista 317.	Kalocsa-Szent István király út 14.	• adatgyűjtés	temető
10–11. századi lelőhelylista 18.	Kalocsa-Székesegyház	• régészeti feltárás	templom
Árpád-kori lelőhelylista 334.	Kalocsa-Szentháromság tér	• régészeti feltárás	temető
Árpád-kori lelőhelylista 367.	Miske-Árpás torkolata	• terepbejárás	templom és temető
Árpád-kori lelőhelylista 373. Késő középkori lelőhelylista 223.	Miske-Rókafark I–II.	• terepbejárás	templom és temető
Árpád-kori lelőhelylista 380.	Miske-Miskei szőlők	• terepbejárás	temető
Késő középkori lelőhelylista 318.	Nemesnádudvar-Kisüllés	• terepbejárás	templom
Késő középkori lelőhelylista 237.	Ordas-Ordasi szőlők	• terepbejárás	templom
Késő középkori lelőhelylista 250.	Öregcsertő-Csertő *(Prae Cserto)*	• Ruttkay-féle térkép (1763) • Kronovetter-féle térkép (1770)	templom
Árpád-kori lelőhelylista 431.	Öregcsertő-Csorna *(Praedium Csorna)*	• Kronovetter-féle térkép (1770) • I. katonai felmérés (1784)	templom
Késő középkori lelőhelylista 258.	Sükösd-Klösterle	• terepbejárás	templom
Késő középkori lelőhelylista 259.	Sükösd-Nemesnádudvari út	• útépítés	sírok
10–11. századi lelőhelylista 16.	Sükösd-Szántópuszta	• ajándék	sírok
Árpád-kori lelőhelylista 599.	Szakmár-Alsóerek *(Rudera Saceli)*	• Kronovetter-féle térkép (1770) • terepbejárás	templom
Késő középkori lelőhelylista 320.	Szakmár, *Sacellum*	• Kronovetter-féle térkép (1770)	templom
Késő középkori lelőhelylista 280.	Szakmár-Templomhegy *(Prae Karácson)*	• Kronovetter-féle térkép (1770) • I. katonai felmérés (1784) • terepbejárás	templom
Árpád-kori lelőhelylista 629. Késő középkori lelőhelylista 300.	Uszód-Szentgál, Ülésdomb (Uszód-Szentgáli-tó)	• terepbejárás	templom és temető

31. táblázat. Templomok, templom körüli temetők a Kalocsai Sárközben

5. TEMPLOMOK A RÉGÉSZETI FORRÁSOK ALAPJÁN

Az írott és térképészeti források mellett a régészeti topográfia és a feltárások is közelebb visznek bennünket a szakrális helyek azonosításához, de itt is néhány esetben fennáll a kérdés a biztos Árpád-kori eredetet illetően. A Kalocsai Sárköz területén álló, az Árpád-korra keltezhető templomokra vonatkozó tárgyi/régészeti bizonyítékot viszonylag kevés lelőhelyről ismerünk *[315. kép]*. Ez elsősorban azzal a ténnyel magyarázható, hogy az épületek felszíni maradványai nem állták ki az idők próbáját, jórészt elpusztultak, másrészt az esetlegesen templomra vagy templom körüli temetőre utaló nyomok szórványként, helyszínelés során, esetleg terepbejáráson, s csupán kevés tervásatáson kerültek elő. Az alábbiakban azok a templomok és templom körüli temetők kerülnek felsorolásra, amelyek régészeti megfigyeléseknek köszönhetően váltak ismertté. Ezen lelőhelyek egy része megegyezik a fentebb felsorolt, a Ruttkay- és a Kronovetter-féle térképeken szereplő egyházas helyekkel, illetve a Csánki Dezső és a Borovszky Samu által felsorolt, további templomokra utaló helynevekkel. Azonban számos olyan térképen szereplő egyházas helyet ismerünk, amelyek azonosítása még nem történt meg, így ezen lelőhelyek nem szerepelnek az alábbi listában.[994]

Bajaszentistván-Izsér

Nikolin Edit terepbejárása során tett említést a felszínen megfigyelt, kiszántott csontvázról, amelynek környékén 13–15. századi edénytöredékeket is talált.[995]

[994] Továbbá nem szerepelnek olyan bizonytalan késő középkori vagy ismeretlen korú temetők sem e listában, ahol templomra utaló nyom még nem került elő (pl. Imsós, Istvánvölgye, Várad falvak feltételezett helyén). Lásd Romsics Imre tanulmányát e kötetben, továbbá Romsics 2016.

[995] Nikolin Edit gyűjtésében a lelőhely a 3/1. számot kapta.

2015-ben Wilhelm Gábor tárta itt fel Izsér Árpád-kori falu egy részét, de templomos helyet a környező topográfiai és fémkeresős kutatás sem talált.[996]

Bátya-Oroszpuszta (középkori Orosz falu)

A Bátya-Oroszpuszta-130. kilométerkő lelőhelytől keletre, egy dombháton Árpád- és középkori edénytöredékeket gyűjtöttek. A magaslat keleti végében egy ovális alakú kiemelkedésen lehetett az egykori templom és temető.[997]

Dunapataj-Bödpuszta nyugati része, Pankod hátja

A településtől délre, az 51-es úttól nyugatra fekvő Böd-pusztai majortól Ordas felé vezető földút kanyarulatától délre, a Pankodi-tó közelében termésköveket, téglatörmeléket, csontokat, őskori, szarmata és középkori kerámiatöredékeket találtak.[998]

Dunapataj-Református templom

A Dunapataj belterületén álló református templom a 15. században a régi templom alapjaira épült. Az 1430-as évek körül épült templom szentélyének falában ma is jól láthatóak a gótikus, csúcsos ablakkeretek, amelyek az 1985. évi tatarozás során váltak ismertté. A Sárközben egyedülálló, hogy a középkorban egy településnek két temploma legyen.[999]

Dunapataj-Szent Tamás-domb

1999-ben és 2002-ben Dr. V. Székely György a Szent Tamás-dombon álló feszület tövében egy ismeretlen Árpád-kori templom maradványait tárta fel. A 15×8 méteres alapterületű, félköríves szentéllyel ellátott templom Pataj egyik legmagasabb pontján állt. A kor szokásának megfelelően a templomban és közvetlen környezetében is találtak sírokat.[1000]

Dunapataj-Szentkirály (középkori Szentkirály falu)

Dunapataj keleti részén, az Örjeg mocsár szélénél állt az egykori Szentkirály. A vár a falu területén, a korábbi templom körül épült fel.[1001] A vár és a templom a Kronovetter-féle térképen is szerepel.[1002] 2011-ben a lelőhelyen végzett terepbejárás során habarcsot, kőtörmeléket találtak, amelyek a mára eltűnt épületekre utalnak.[1003]

Dunapataj-Várhegy (középkori Szelid falu)

Dunapatajtól keletre, a Szelidi-tó közelében fekvő Várhegyről vétel útján került néhány tárgy a Magyar Nemzeti Múzeum Régiségtárába.[1004] A középkori pénzek (I. Lajos (1342–1382), II. Lajos (1516–1526) mellett a leletegyüttes több, a 11. századra keltezhető tárgyat is tartalmazott. A lelőhelyről a későbbiek folyamán is kerültek elő tégla-, kerámia- és csonttörmelékek. A Várhegyen a 11. század második felében is használt temető meglétével is számolhatunk, amelynek pontos helyét nem ismerjük. A Várhegyen feküdt a középkori Szelid falu, a domb tetején, az erdőben kerültek felszínre a szelidi templom törmelékei. A falu településszerkezete jól vizsgálható volt térinformatikai módszerekkel is, melyet Schill Tamás helyszíni gyűjtése is igazolt.[1005]

Dunaszentbenedek-Tizennyolcnapok I. (középkori Szentbenedek falu)

A település belterületének északkeleti szomszédságában Gallina Zsolt és Hornok Péter nagy mennyiségű Árpád-kori és késő középkori kerámiatöredéket talált. Romsics Imre elképzelése szerint itt lehetett a középkori falu. Templomra utaló nyomot a terepbejárás nem eredményezett.[1006] Az írott források alapján azonban tudjuk, hogy a mai Dunaszentbenedek területén egy középkori alapokon álló templom állt egykor.[1007]

Dusnok-Borsoshát, Tsz major (középkori Garáb falu)

D. Szabó Kálmán 1991-ben a Vajas-fok kanyarulatában, a Tsz-major közelében szarmata és Árpád-kori edénytöredékeket talált. A Tsz udvaráról korábban már kerültek elő embercsontok, azonban ezek keltezése bizonytalan.[1008] Romsics Imre e helyet Garábként határozta meg.[1009] 2011-ben e területen Wilhelm Gábor többek között szarmata temetőt, avar és Árpád-kori településrészletet tárt fel, ugyanakkor az Árpád-kori temető létezése bizonytalan.[1010]

996 Wilhelm Gábor szíves szóbeli közlése.
997 WICKER–KUSTÁR–HORVÁTH 2001, 39.
998 WICKER–KUSTÁR–HORVÁTH 2001, 41.
999 PÁNYA–ROSTA 2015, 261. – Ezúton is köszönjük Rosta Szabolcs több adatközlését és segítségét!
1000 PÁNYA–ROSTA 2015, 261. – Az ásatási dokumentáció a kecskeméti Katona József Múzeumban a 2006. 1576. adattári számon található meg.
1001 PÁNYA–ROSTA 2015, 262.
1002 *Kronovetter, Anton(ius) Leop(oldus): Szentkirály kettéosztott határának birtoktérképe* – 1780. KFL. VIII. 2. a. No. 2.
1003 PÁNYA–ROSTA 2015, 264.
1004 HAMPEL 1907, 163.
1005 PÁNYA–ROSTA 2015, 262.
1006 Lásd Romsics Imre tanulmányát a jelen kötetben!
1007 HORVÁTH–SZABÓ 2000, 280.
1008 H. TÓTH 1972, 255; H. TÓTH 1990, 196; WICKER–KUSTÁR–HORVÁTH 2001, 42.
1009 Lásd Romsics Imre tanulmányát a jelen kötetben! A területen még sok évvel ezelőtt is, a Tsz gázvezetékének építése közben nagy tömegű csontanyagot fordítottak ki a földből. Romsics Imre szíves szóbeli közlése, ezúton is szeretnénk sok adatát megköszönni!
1010 Wilhelm Gábor szíves szóbeli közlése.

Dusnok-Feket I–II. (Templomhely)

A Miske felé vezető földút északi oldalán, a Vajas kanyarulatában, a Nagy-tanya és az öntözőcsatorna közötti területen őskori, szarmata, Árpád-kori és középkori edénytöredékeket talált D. Szabó Kálmán.[1011] Az írott források alapján templom állhatott a lelőhely északkeleti végében.

Dusnok-Natka I., Templomdomb (Szentegyházdomb, középkori Nadka falu)

A Sárvíz csatornától délre, a Hajós–Miske műúttól kb. 300 méterre, nyugatra induló magaslaton szarmata, Árpád-kori és középkori edénytöredékeket gyűjtöttek. A lelőhely keleti részét Szentegyház-dombnak nevezik, amely az egykori templomra utal(hat).[1012]

Érsekcsanád-Szent György-dűlő (középkori Szentgyörgy falu)

A Szent György-dűlőben két szomszédos emelkedésen Árpád-kori edénytöredékek és tégladarabok kerültek felszínre. A műúthoz közelebb lévő erdőben lehetett a templom, ahol csontvázakat is talált Kőhegyi Mihály.[1013]

Érsekcsanád-Hajóállomás

1938-ban kerültek elő az első Árpád-kori leletek, amelyeket a helyi lakosok beszolgáltattak a bajai múzeumba. Az előkerült leletek alapján Kőhegyi Mihály úgy gondolta, hogy a lelőhelyen Árpád-kori település és templom körüli temető lehetett.[1014]

Fajsz-Oroszpuszta

Az 1960-as évek elején gödör ásásakor, az iskola udvarán templom körüli temető sírjait bolygatták meg.[1015]

Hajós-Homokhegy I. (Sandberg-Keresztúr; középkori Keresztur falu)

A Homokhegy-dűlő keleti oldalán, a Ratsmann-csatornától északra levő dombon őskori, Árpád-kori és késő középkori edénytöredékeket gyűjtött D. Szabó Kálmán. Knipl István 2010-ben a magaslaton nagy mennyiségű kőtörmeléket és embercsontot talált.[1016]

Homokmégy-Nadasd II. (középkori Nadasd falu)

Drágszél és Homokmégy határától 50-100 méterre északra, a Drágszél–Homokmégy–Halom felé vezető műúttól nyugatra, a Maloméri-főcsatorna keleti partjához közel, egy kiemelkedésen őskori és középkori edénytöredékeket talált D. Szabó Kálmán, majd az 1990-es években Gallina Zsolt is. 1997-ben egy nagyobb, hasáb alakú faragott kő, valószínűleg az egykori templom maradványa is felszínre került.[1017]

Homokmégy-Máriaháza

Homokmégytől nyugatra, a Halomra és a Drágszélre vezető útelágazástól délnyugatra, a Maloméri-főcsatorna keleti oldalán, egy magaslaton őskori, Árpád-kori és újkori edénytöredékeket gyűjtött D. Szabó Kálmán, majd Gallina Zsolt is. Az írott források alapján a lelőhelyen templom állt. Az 1990-es években D. Szabó Kálmán mészkőrögöket is megfigyelt a felszínen.[1018]

Homokmégy-Máriaházától északkeletre (Rudera Sac)

Kronovetter Lipót térképén Máriaházától északkeletre egy *rudera Sac* jelzés szerepel. Romsics Imre gyűjtéséből tudjuk, hogy Homokmégyen több templom is volt,[1019] azonban a *Rudera Sac* pontos helyét a terepbejárások ez idáig még nem tudták pontosan beazonosítani.

Homokmégy-Szentegyházpart (Pread Mégy)

A Kalocsai Sárköz területén – a kalocsai székesegyház és plébániatemplom kivételével – csak a sármégyi templom területén történtek régészeti feltárások. A lelőhely érdekessége és fontossága elsősorban abban áll, hogy amíg a fentebb felsorolt templomos helyek első írásos említései a 14. századból származnak, addig Sármégy falu neve már egy 1198. évi írásos forrásban is felbukkan.[1020] Ez természetesen nem jelenti azt, hogy a fentebb felsorolt templomok közül egy sem állt még az Árpád-korban, csupán annyi bizonyos, hogy a sármégyi már létezett a 12. század végén.

A sármégyi templom területén – melyet a népnyelv Szentëgyház-part néven említ – 2006-ban Lantos Andrea, a kalocsai Viski Károly Múzeum munkatársa végzett feltárást.[1021] A templom és a temető egy É–D-i irányú magaslat délnyugati lejtőjén helyezkedett

[1011] Wicker–Kustár–Horváth 2001, 43.
[1012] Wicker–Kustár–Horváth 2001, 45.
[1013] Nikolin 1978; Kőhegyi 1994, 10; Kőhegyi 2001, 6; Székely 2006; Wicker–Kustár–Horváth 2001, 47; Wicker 2004, 60.
[1014] FÉK 1962, 35, No. 289; Nikolin 1978; Kőhegyi 2001, 7–8, 1. melléklet; Wicker 2004, 59–60; Székely 2006.
[1015] H. Tóth 1990, 197.
[1016] Knipl 2014, 136; Wicker–Kustár–Horváth 2001, 49.
[1017] Gallina 1998, 111; Wicker–Kustár–Horváth 2001, 54; Lantos 2009, 263.
[1018] Gallina 1998, 112-113; Wicker–Kustár–Horváth 2001, 54; Lantos 2009, 263.
[1019] Romsics 2007, 12, 43. jegyzet.
[1020] Romsics 2007, 7.
[1021] Romsics 2007, 46. jegyzet; Lantos 2009.

el, amelyet 100-300 méteres távolságon belül több kisebb-nagyobb kiterjedésű Árpád-kori és középkori lelőhely határolt.[1022] A feltárás során csak a templom egy részét tudták megkutatni, a szentélyrész teljesen elpusztult. A megfigyelések alapján kiderült, hogy a templomnak két építési periódusa volt. Az eredeti templomhoz valamikor egy 6 méter hosszú, a korábbi templomnál 1 méterrel szélesebb bővítményt építettek, amelyet négy pillérrel erősítettek meg. A templom eredeti méretét nem lehetett meghatározni, mivel a szentélyrésze elpusztult. A mérhető falhosszúság az északi oldalon 13 méter, a déli oldalon 11 méter volt.[1023] A templomot övező sírsorok alapján egy félköríves apszis feltételezhető, melynek valószínűsíthető ívét és helyét is kirajzolták a sírok. A templom alapozása döngölt fekete föld volt. A pilléralapozásnál habarcsba ágyazott téglasorokat figyeltek meg.[1024] A templombelsőben és a környékén összesen 316 sírt tártak fel, leletanyaguk a 14–16. századra keltezhető.[1025] Mindezek ellenére a terepbejárás során gyűjtött kora középkori leletanyag, a templom környékén szórványként előkerült, 12. századi bizánci rézpénz és nem utolsó sorban Sármégy 1198. évi okleveles említése azt a tényt támasztja alá, hogy a templom már állt az Árpád-korban, és valamikor a 16. század végén vagy a 17. század elején pusztult el *[314. kép]*.[1026] 2015-ben Lantos Andrea folytatta a feltárást, amely során megtalálta a temető déli árkát. Az említett árok szomszédságában Árpád-kori (12. századi?) sírok kerültek napvilágra.[1027]

Kalocsa-Belvárosi iskola

2003 nyarán az iskola területén Nagy Dániel Sándor középkori falmaradványokat, félig földbe mélyített objektumokat és 22 temetkezést tárt fel. A Ny–K-i tájolású sírok közül egyben ezüst és további hat sírban egy vagy több darab, bronzból készített S-végű hajkarikát, illetve az egyik sírban egy bronzgyűrűt találtak.[1027]

Kalocsa-Szent István út 14.

Romsics Imre 2003. évi adatgyűjtése alapján tudjuk, hogy a lelőhelyen sírok kerültek felszínre.[1028]

Miske-Árpás torkolata

D. Szabó Kálmán 1994-ben terepbejárás alkalmával egy 40×60 méteres magaslaton őskori és Árpád-kori edénytöredékeket, mészkőtörmeléket és embercsontokat gyűjtött.[1030] 2015-ben Lantos Andrea terepszemlét végzett a temető nyugati szomszédságában, de edénytöredékeken kívül mást nem talált.[1031]

Miske-Rókafark I–II. lelőhely

D. Szabó Kálmán 1991. és 1994. évi terepbejárása során túlnyomóan Árpád-kori és középkori edénytöredékeket gyűjtött a lelőhelyen, illetve embercsontokat figyelt meg a felszínen. A leletektől délnyugatra márványtöredék is előkerült, ami alapján D. Szabó templom létére következtetett, ez alapján a lelőhelyen Árpád-kori–késő középkori templom és temető feltételezhető.[1032]

Miske-Miskei szőlők (középkori Zádor II. falu)

Vadász Éva terepbejárása során került elő a lelőhely, amelyen a kalocsai Viski Károly Múzeum bejegyzése alapján neolit és szarmata településmaradványok, illetve Árpád-kori temetőrészlet található.[1033] A lelőhelyen 2015-ben Lantos Andrea terepbejárása során nagy mennyiségű edénytöredéket és embercsontot talált.[1034]

Nemesnádudvar-Kisüllés

D. Szabó Kálmán terepbejárási térképe templomot jelez ezen a lelőhelyen.[1035]

Ordas-Ordasi szőlők

Balanyi Béla 1967-ben végzett terepbejárást, melynek során templomra utaló nyomokat talált a lelőhelyen.[1036]

1022 Gallina 1998, 111; Wicker–Kustár–Horváth 2001, 55; Lantos 2009, 263–264.
1023 Lantos 2009, 266.
1024 Lantos 2009, 267.
1025 Lantos 2009, 270, 273.
1026 Lantos 2009, 278–279.
1027 Lantos Andrea szíves szóbeli közlése. A könyv nyomtatásával egy időben zajlik a 2016. évi föltárás, melynek során előkerült a szentély kiszélesített, hat pillérrel megerősített meghosszabbítása is.
1028 A Viski Károly Múzeum az ásatásról készített dokumentációt (fényképeket, ásatási naplót, sírrajzokat) a rendelkezésünkre bocsátotta, amit ezúton is köszönünk Kustár Rozáliának.
1029 A Szent István király út 6., 19. és 16–22. számai alatt korábban középkori/kora újkori telepjelenségek kerültek felszínre.
1030 Wicker–Kustár–Horváth 2001, 87.
1031 Lantos Andrea szíves szóbeli közlése.
1032 Wicker–Kustár–Horváth 2001, 88.
1033 Romsics Imre ezt Zádor II. faluként azonosította. Lásd tanulmányát a jelen kötetben!
1034 Lantos Andrea szíves szóbeli közlése.
1035 Wicker 2004, 84.
1036 Terepbejárás Ordas község határában. A nagykőrösi Arany János Múzeum RA 20–70.

Öregcsertő-Csertő (Prae Cserto)

Kiscsertő északnyugati végében, az egykori Petőfi Tsz majortól északra emelkedő magaslaton 2002-ben Kustár Rozália középkori edénytöredékeket talált. Valószínűleg itt lehetett az Árpád-kori Csertőfalu. A templomot a Kiscsertő és Öregcsertő közötti dombra emelhették.[1037]

Öregcsertő-Csorna (Praedium Csorna)

Csorna falu északkeleti és északnyugati végében 2005-ben Lantos Andrea Árpád-kori edénytöredékeket gyűjtött. Ezek alapján valószínű, hogy a mai község az egykori település helyére épült. A csornai templom a beépített falu délnyugati részén lehetett.[1038]

Sükösd-Klösterle

Sükösdön, a Homokhátság peremén 1963-ban Kőhegyi Mihály terepbejárás alkalmával középkori falu maradványát találta meg e helyütt. Véleménye szerint itt lehetett az egykori falu és temploma.[1039]

Sükösd–Nemesnádudvar út

A Sükösd és Nemesnádudvar közötti országút építése során középkori sírok kerültek elő. A lelőhely valószínűleg a Sükösd-Klösterle lelőhely része.[1040]

Sükösd-Szántópuszta

Szórvány sírlelet, amelyet 1969-ben Böröcz Jenő ajándékozott a bajai Türr István Múzeumnak. A földmunkák során S-végű hajkarikák és egyéb ékszerek kerültek felszínre.[1041]

Szakmár-Alsóerek (Rudera Saceli)

Kronovetter Lipót térképén a Rekettye-fok északi végétől nyugatra, Alsóerek északi előterében állt a *Rudera Saceli*. Valószínűleg Lantos Andrea 2005-ben végzett terepbejárása alapján meghatározható a térképen jelölt templom helye, annak ellenére, hogy arra utaló nyomokat (építőanyag, embercsontok) nem találtak.[1042]

Szakmár-Sacellum

Kronovetter Lipót térképe alapján Szakmártól keletre, egy magas domb tetején volt a *Sacellum*.[1043] A terepbejárások alapján eddig még nem lehetett meghatározni az egykori templom pontos helyét.

Szakmár-Templomhegy (Prae Karácson, középkori Karácson falu)

Kronovetter Lipót térképén is szereplő templomos hely.[1044] Szakmár község határában, a Kígyós-ér által közrefogott területen emelkedik a Templomhegy, amelynek felszínén a terepbejárás során középkori edénytöredékeket gyűjtött Lantos Andrea.[1045]

Uszód-Szentgál, Ülésdomb (Uszód-Szentgáli-tó)

A Foktő–Uszód műúttól kb. 1 km-re keletre, a településhatártól és a Csorna–Foktői Árapasztó-csatornába ágazó csatorna végtől kb. 250 méterre északra, egy erősen kiemelkedő földháton szarmata, Árpád-kori és középkori edénytöredékeket talált D. Szabó Kálmán, illetve 2008–2009-ben Gallina Zsolt és Hornok Péter is. A terület nyugati végén mészkő, homokkődarabok, téglatörmelék és kiszántott embercsontok utalnak az egykori templomra és a temetőre.[1046]

Láthatjuk, hogy több potenciális templomos helynél is a temető utal az épületre, ezért külön vizsgálódás tárgyát képezi a templomok és a korábbi temetők egymáshoz való viszonya. Lehetséges, hogy egyes esetekben a templom helyét éppen a korábban megkezdett temetők helye határozta meg. Az ilyen Árpád-kori templom körüli temetők korai sírjairól nem lehet mindig eldönteni, hogy azokat még az ún. köznépi, vagy már a templom körül megnyitott temetőbe ásták-e meg.[1047]

6. KITEKINTÉS

A Duna–Tisza közén az ismert történeti okok miatt igen kevés Árpád-kori és késő középkori templom maradt meg napjainkra. Az újabb felszíni és a régészeti kutatásokból azonban az derült ki, hogy ezen a vidéken az ed-

[1037] Lásd Romsics Imre tanulmányát a jelen kötetben!
[1038] Lásd Romsics Imre tanulmányát a jelen kötetben!
[1039] Wicker 2004, 85.
[1040] Kőhegyi 1968a, 36; H. Tóth 1990, 218; Wicker 2004, 85.
[1041] KÖH: 27580; TIM ltsz. 75.13.1–5; FÉK 1962, Nr. 921; Nikolin 1978; Bálint 1991, Nr. 223.
[1042] Romsics 2007, 12.
[1043] Romsics 2007, 12.
[1044] Romsics 2007, 13.
[1045] Lantos Andrea szíves szóbeli közlése.
[1046] Wicker–Kustár–Horváth 2001, 107.
[1047] Szatmári 2005, 93.

dig ismerteknél lényegesen nagyobb számban épültek a középkorban falusi templomok.[1048] Ezek félköríves, négyszögletes vagy patkóíves szentéllyel épülhettek. Hosszuk 10-15 méter, szélességük 6-8 méter körül mozgott.

Az Alföldön és más régiókban már történtek kísérletek a falusi templomok számbavételére: így a Duna–Tisza közén,[1049] Heves megyében,[1050] Pest megyében,[1051] Veszprém megyében,[1052] Baranya megyében,[1053] Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében,[1054] Hajdú-Bihar megyében,[1055] Cegléd környékén és Pest megyében,[1056] Gyula vidékén,[1057] Kiskunhalas környékén,[1058] Kiskunfélegyháza környékén[1059] és Békés megyében.[1060]

A Kalocsai Sárközben fellelhető Árpád-kori/késő középkori templomra utaló írott és térképes források, helynevek, régészeti nyomok alapján viszonylag nagy számú templomot tudunk biztosan az Árpád-korra és/vagy a késő középkorra keltezni, illetve lokalizálni. Ebből biztosan Árpád-kori templomot azonban keveset, korai templomot pedig alig tudunk elkülöníteni, s ez nem biztos, hogy csak a módszeres kutatás hiányára vezethető vissza. A korai templomok hiányának fontos kérdését vetette fel Kiss Gábor a Vas vármegyei 11–12. századi templomos helyek vizsgálata során. Kiss a Szent István és a Szent László által hozott törvények alapján arra a következtetésre jutott, hogy ha feltételezzük, hogy a hívek betartották a törvényi előírásokat, akkor a 12. században már sokkal több templomnak kellett állnia, mint amennyiről tudomásunk van.[1061] Hasonló eredményre jutott Istvánovits Eszter is az Árpád-kori Rétköz templomos helyeinek bemutatása során.[1062] A kora középkori templomok hiánya nem jelenti egyértelműen azt, hogy az adott időszakban nem voltak egyházi helyek, hanem valószínűbbnek tarthatjuk azt, hogy a lakóházak, gazdasági épületek, ólak, kerítések, földvárak faszerkezetű védelmi rendszere mellett fából is építhettek templomokat.[1063] Ezen megállapítás mellett érvel okleveles adatokkal alátámasztva Mező András is: *„A kis falvak kápolnáinak, templomainak természetes építőanyaga volt mindenkor a fa is, különösen az erdőben gazdag vidékeken”.*[1064]

Területünket illetően is megszívlelendőek a Békés megyében tapasztaltak, ahol megfigyelhető volt, hogy mindegyik feltárt templom Árpád-kori eredetű volt; másképpen fogalmazva: mindegyik templomnak – még ha a késő középkorban használták is – volt Árpád-kori előzménye.[1065] Úgy tűnik, hogy az Árpád-korban rendkívül nagy számban keletkező, különböző nagyságú, jellegű és jelentőségű települések között az első időkben – a 11. század második felében és a 12. században – igen jelentős mennyiségben építhettek templomokat is, ezek egyértelmű nyomait azonban még nem ismerjük.

1048 Biczó 1987, 71–80.
1049 Szabó 1938; Balanyi 1989, 57–78.
1050 Kovács 1967, 35–62.
1051 Guzsik 1979.
1052 Guzsik 1979a, 163–202.
1053 Dercsényi 1984.
1054 Középkori 2000.
1055 Módy 1989, 41–55.
1056 Tari 1991, 389–432; Tari 1994–1995, 191–217; Tari 1995; Tari 2000.
1057 Szatmári 1996, 66–78.
1058 Gallina 1999, 83–108.
1059 Rosta 2004, 113–173.
1060 Szatmári 2005.
1061 Kiss 2000a, 379.
1062 Istvánovits 2003, 451.
1063 A témával legutóbb Tari Edit foglalkozott (Tari 2001).
1064 Mező 1996, 31.
1065 Szatmári 2005, 92.

VIII. A KALOCSAI SÁRKÖZ TELEPÜLÉSEI AZ ÁRPÁD-KORBAN –

Romsics Imre

1. BEVEZETÉS

A Kalocsai Sárközt nyugatról a Duna folyam, keletről a Duna–Tisza közi hátság pereme szegélyezi. Északon a Szelidi-tó és az abból kiágazó rétek határolják el a Solti-síkságtól. Délen a dunántúli dombok és a Bácskai-hát szűkületében áttörő Duna bal partjára települt Szeremle zárja le.[1066] Természetes, hogy e tájegység szerves részei voltak a Duna meanderezései és a 19–20. századi mederátvágások következményeként a Dunántúlra került területek, mint Imsós, Várszeg, Bogyiszló, Gemenc, Veránka, Rezét, Pandúr és Győrűs.[1067] Ennek ellenére a jelen tanulmány kizárólag a Kalocsai Sárköz területével foglalkozik *[316. kép]*.

316. kép. Külbogyiszló vizek közötti szigetekre települt középkori faluhálózata

[1066] Szeremle a történelmi időkben része volt a Kalocsai Sárköznek. A falu az idők folyamán többször változtatta helyét, volt idő, amikor a Duna jobb partján feküdt. Az egyetlen település, melyet mellőztünk az adattárból.

[1067] A Kalocsai Sárköz földrajzi viszonyairól bővebben lásd: Romsics 1998.

2. TELEPÜLÉSEK AZ ÍROTT FORRÁSOK ADATAI ALAPJÁN

A Kalocsai Sárköz területéről 131 település nevét találtuk meg az írott forrásokban a 11–17. század közötti időszakból.

Az írott források fennmaradásának esetlegessége miatt a települések első említésének összegyűjtése nem elegendő az Árpád-kori faluhálózat meghatározására. Az oklevelekben csupán csak 16 darab 11. századi település neve maradt fenn. Legkorábban Kalocsa nevét említette írott forrás. Az egyházi központ alapításának pon-

	Név	Topográfia	Puszta személynév	Más eredetű név	Említés	Keltezés*
1.	Adács	Nemesnádudvar	magyar		1444	középkor
2.	Apa (Apalog)	Kalocsa	magyar		1061	Árpád-kor
3.	Ar(a)ka	Szakmár		magyar – 'árok'	1061	Árpád-kor
4.	Baj	?	magyar		1426	?
5.	Bakháza	?	magyar		1406	?
6.	Bakold	Dunapataj	magyar		1406	Árpád-kor
7.	Bál	Baja	török		1289	Árpád-kor
8.	Barátnakház	Miske		ismeretlen	1553	Árpád-kor
9.	Bátya	Bátya	magyar		1061	Árpád-kor
10.	Bék	Dusnok		ismeretlen	1414	középkor
11.	Berkefölde	Kalocsa	magyar		1433	Árpád-kor
12.	Besenyő	Sükösd		magyar – népnév	1324	Árpád-kor
13.	Bogyiszló	Bogyiszló	magyar		1272	Árpád-kor
14.	Bóvár	Fajsz	magyar		1061	Árpád-kor
15.	Bő	Érsekcsanád	török		1198	Árpád-kor
16.	Bőd	Dunapataj	török		1366	Árpád-kor
17.	Csakal	Ordas		ismeretlen	1229	Árpád-kor
18.	Csanád	Érsekcsanád	magyar		1391	Árpád-kor
19.	Csaur(Csúr?)	Szakmár	török		1239	Árpád-kor
20.	Csepcs	Sükösd		szláv	1307	Árpád-kor
21.	Csertő(háza)	Öregcsertő	magyar		1239	Árpád-kor
22.	Csomház	Nemesnádudvar	magyar		1560	középkor
23.	Csorna	Öregcsertő		szláv – 'fekete'	1061	Árpád-kor
24.	Csöpcsi	Hajós		szláv	1560	középkor
25.	Csősz	Öregcsertő		magyar – 'hírvivő'	1276	Árpád-kor
26.	Dalocsa	Bogyiszló	magyar		1061	Árpád-kor
27.	Disznós	Miske		magyar	1408	Árpád-kor
28.	Dobo(v)ka	Dusnok	magyar		1408	középkor
29.	Drágszél	Drágszél	magyar		1487	Árpád-kor
30.	Dusnok	Dusnok		magyar – 'szolga'	1193	Árpád-kor
31.	Éld	Hajós	magyar		1346	középkor
32.	Erek	Szakmár	magyar		1483	Árpád-kor
33.	Fajsz	Fajsz	magyar		1331	X. század
34.	Feket	Dusnok	magyar		1333	Árpád-kor
35.	Foktő	Foktő		magyar – 'ér'	1221	Árpád-kor
36.	Garáb	Dusnok	magyar		1548	Árpád-kor
37.	Géder	Géderlak	német		1229	Árpád-kor
38.	Gombolyag	Szakmár	magyar		1422	Árpád-kor
39.	Hajós	Hajós		magyar	1433	középkor
40.	Halász(i)	Dusnok		magyar	1061	Árpád-kor
41.	Halom I.	Homokmégy		magyar	1061	Árpád-kor

	Név	Topográfia	Puszta személynév	Más eredetű név	Említés	Keltezés*
42.	Halom II.	Dusnok		magyar	1093	Árpád-kor
43.	Hamussád	Szakmár		ismeretlen	1061	Árpád-kor
44.	Hanik	Uszód		ismeretlen	1560	Középkor
45.	Hille	Homokmégy	német		1548	Árpád-kor
46.	Homokmégy	Homokmégy		magyar	1444	középkor
47.	Hontoka	Miske	magyar		1409	középkor
48.	Ihászi	Homokmégy		magyar – 'juhász'	1198	Árpád-kor
49.	Imsós	Paks		ismeretlen	1548	középkor
50.	Inám	Dunapataj	török		1239	Árpád-kor
51.	Istvánvölgye	Baja	magyar		1520	középkor
52.	Iván	Öregcsertő	magyar		1239	Árpád-kor
53.	Izsák (Kis-)	Dusnok	magyar		1548	középkor
54.	Izsér	Baja	magyar		1208	Árpád-kor
55.	Kákony	Baja		szrebhorvát – 'sár'	1488	középkor
56.	Kall	Hajós	török		1163	Árpád-kor
57.	Kalocsa	Kalocsa	török		1002	X. század
58.	Kara	Uszód	magyar		1334	középkor
59.	Karácson	Szakmár	magyar		1370	Árpád-kor
60.	Kárászi	Fajsz	magyar		1548	középkor
61.	Kas	Miske		ismeretlen	1548	középkor
62.	Kecskemégy	Homokmégy		magyar	1426	Árpád-kor
63.	Keresztúr	Hajós		magyar	1405	középkor
64.	Keserőtelek	Újtelek	magyar		1433	Árpád-kor
65.	Kistolna	Tolna	magyar		1560	középkor
66.	Kisüllés	Szakmár	magyar		1713	Árpád-kor
67.	Korlátháza	Hajós	magyar		1454	középkor
68.	Korpád	Sükösd	magyar		1548	középkor
69.	Kozmó I.	Miske	magyar		1346	Árpád-kor
70.	Kozmó II.	Dusnok	magyar		1570	középkor
71.	Köröm	Homokmégy		szláv – 'gyökér'	1464	Árpád-kor
72.	Körtvélyes I.	Dusnok		magyar	1431	középkor
73.	Körtvélyes II.	?		magyar	1520	?
74.	Lak	Géderlak – Ordas		magyar	1548	középkor
75.	Lugas	Dusnok		magyar	1464	középkor
76.	Majosháza	Öregcsertő	lat.-Mózes		1377	Árpád-kor
77.	Malomörvény	Szakmár		magyar	1239	Árpád-kor
78.	Máriaháza	Homokmégy		magyar	1498	Árpád-kor
79.	Mártonháza	Dusnok	magyar		1408	középkor
80.	Miske	Miske	magyar		1346	Árpád-kor
81.	Mórháza	Dusnok	latin-mór		1464	Árpád-kor
82.	Mórics	Hajós	magyar		1548	középkor
83.	Nádazsd	Homokmégy		magyar	1548	Árpád-kor
84.	Nádudvar	Nemesnádudvar		magyar	1193	Árpád-kor
85.	Nána	Kalocsa – Uszód	magyar		1379	középkor
86.	Nátka	Dusnok		ismeretlen	1346	Árpád-kor
87.	Negyven	Kalocsa		magyar	1548	Árpád-kor
88.	Nemesnána	Uszód	magyar		1548	középkor

	Név	Topográfia	Puszta személynév	Más eredetű név	Említés	Keltezés*
89.	Nemespálház	Kalocsa	magyar		1560	középkor
90.	Ollár	Nemesnádudvar	magyar		1511	Árpád-kor
91.	Ordas	Ordas	magyar		1229	Árpád-kor
92.	Orosz(i)	Bátya		magyar	1431	Árpád-kor
93.	Östelek	Kalocsa	magyar		1560	középkor
94.	Pálfölde	Szakmár	magyar		1331	Árpád-kor
95.	Pataj	Dunapataj	magyar		1334	Árpád-kor
96.	Péter (Peder)	Kalocsa	magyar		1061	Árpád-kor
97.	Péterfölde	Géderlak	magyar		1422	Árpád-kor
98.	Piski	Dusnok		magyar – 'püspöké'	1444	középkor
99.	Pókaház	Nemesnádudvar	magyar		1457	középkor
100.	Réztelek	Újtelek	magyar		1483	Árpád-kor
101.	Ságod	Sükösd	magyar		1520	középkor
102.	Salgó	Miske	magyar		1433	Árpád-kor
103.	Sármégy	Homokmégy		magyar	1198	Árpád-kor
104.	Segesd	Dusnok		magyar	1055	Árpád-kor
105.	Sükösd	Sükösd		magyar	1092	Árpád-kor
106.	Szakmár	Szakmár	török		1299	Árpád-kor
107.	Szántó	Nemesnádudvar		magyar	1520	Árpád-kor
108.	Szelid	Dunapataj		magyar	1548	középkor
109.	Szentbenedek	Dunaszentbenedek		magyar	1334	Árpád-kor
110.	Szentdemeter	?		magyar	1464	?
111.	Szentgál	Uszód		magyar	1548	Árpád-kor
112.	Szentgyörgy	Érsekcsanád		magyar	1400	Árpád-kor
113.	Szentistván I.	Baja		magyar	1520	középkor
114.	Szentistván II.	Nemesnádudvar		magyar	1559	középkor
115.	Szentkirály I.	Dunapataj		magyar	1406	Árpád-kor
116.	Szentkirály II.	Nemesnádudvar		magyar	1422	középkor
117.	Szilágy	Dunaszentbenedek – Uszód		magyar	1498	Árpád-kor
118.	Tám	Sükösd		ismeretlen	1560	középkor
119.	Tárnakháza	Dusnok		magyar	1553	középkor
120.	Tény	Szakmár	magyar		1487	Árpád-kor
121.	Terehel	Dunaszentbenedek		magyar	1548	Árpád-kor
122.	Tira	Bátya		szláv – 'kökény'	1061	Árpád-kor
123.	Újfalu	Dusnok		magyar	1548	középkor
124.	Uszód	Uszód		magyar	1548	Árpád-kor
125.	Várad	Dusnok		magyar	1198	Árpád-kor
126.	Varajt	Fajsz		magyar – népnév	1369	Árpád-kor
127.	Varsád	Kalocsa	magyar		1061	Árpád-kor
128.	Zádor I.	Ordas	magyar		1436	középkor
129.	Zádor II.	Miske	magyar		1560	Árpád-kor
130.	Zasztó (Kis)	Foktő		magyar	1548	Árpád-kor
131.	Zasztó (Nagy)	Foktő		magyar	1548	Árpád-kor

32. táblázat. A Kalocsai Sárköz 11–17. századi települései az írott források alapján

* A *Keltezés* című oszlop az első említések adatait hivatott pontosítani a régészeti terepbejárások leletei alapján. Ásatások hiányában nem vállalkozhattunk arra, hogy az Árpád-kor és a középkor hosszabb szakaszát rövidebb periódusokra osszuk. Kizárólag két település, Fajsz és Kalocsa esetében jelölhettük meg a keletkezés feltételezett idejének a 10. századot.

tos évszáma nem meghatározható, legkorábban 1002-re tehető.[1068] Ezen igen korai említés Kalocsa 10. századi létezését is föltételezheti, annak ellenére, hogy a város különös sajátosságai miatt mindezt régészeti lelettel nem bizonyíthatjuk. Több település nevét ismerjük 1061-ből, amikor I. Béla (1060–1063) a halomi királyi udvarházat uradalmával együtt, valamint a bátyai uradalmat a szekszárdi apátságnak adományozta. Az oklevélben leírták az uradalmak határait, bennük Apa, Arka, Bátya, Bóvár, Csorna, Dalocsa, Halászi, Halom I., Hamussád, Péter, Tira és Varsád falvakkal. 10. századi oklevelek említették továbbá Halom II-t (1093), Segesdet (1055) és Sükösdöt (1092). A településhálózat – természetesen – ennél lényegesen sűrűbb volt. Erről már az okleveleket feldolgozó Györffy György is említést tett, amikor az először 1299-ben említett Szakmár egyik perében I. Béla 1061. évi szekszárdi alapító és birtokösszeíró levelével bizonyították a falu illetőségét.[1069]

A felvetődő probléma megoldására a régészeti terepbejárások adhatnak segítséget, még akkor is, ha azok elemzése után sem kaphatunk megnyugtató választ.[1070] Az összegyűjtött leletek kiértékelése után arra a következtetésre juthatunk, hogy az írott forrásokban föllelt 131 település közül 85 faluhely már bizonyosan létezett az Árpád-korban is *[317. kép]*.[1071] E megállapítás ellenére, a kötet tematikájából adódóan, nem közölhetem a települések kataszterében az összes fellelhető faluhelyet. A szerkesztői akarat következményeként kizárólag az Árpád-kori említések felsorakoztatására vállalkozhattam. A 32. számú táblázat és a térképek azonban ábrázolják a „teljes" faluhálózatot, mindösszesen 131 település helyét.

Mivel a megtalált településnevek nagyobb része a középkorból maradt fenn, ezért nem tudhatjuk, hogy a régészeti leletek és a földrajzi nevek segítségével azonosított falvak az Árpád-korban is ugyan azon a néven szerepelhettek-e. A nevek etimológiája – lásd lentebb – sem adhat ez irányban megnyugtató választ.[1072] Azt viszont kellő megalapozottsággal megállapíthatjuk, hogy a későbbi településhálózat túlnyomó többségében, egy időben, már az Árpád-korban kialakult. Sőt, a régészeti terepbejárások leleteiből azt láthatjuk, hogy az Árpád-kori lelőhelyek száma lényegesen nagyobb, mint amennyi településnevet megőriztek az írott források. Mindennek több magyarázata is lehet. Föltétlenül számolnunk kell azzal a lehetőséggel, hogy a használatba vett földterület termőerejének kimerülése után egyszerűen odébb költözött a falu. Az Árpád-kori házak szerkezetének és berendezésének egyszerűsége ezt az eshetőséget nem akadályozta, nem gátolta. Elképzelhető azonban az is, hogy a házak laza halmazából álltak a falvak. Ez utóbbi lehetőség megmagyarázhatná a hátakon belüli, egymás mellett néhány tucat-, vagy egy-két száz méterre fekvő kisebb Árpád-kori lelőhelyek csoportjait.[1073]

Mindezek mellett számolnunk kell azonban azzal is, hogy lehettek olyan települések, melyeknek neve nem maradt fenn egyetlenegy írott forrásban sem. Talán ilyen település nevét őrizhette meg Kalocsa északkeleti határában a Gyarmatsziget földrajzi név, melyre hivatkozással Györffy György egy törzsi települést föltételezett.[1074] Valószínűleg Árpád-kori falu lehetett Kisüllés. Nevét csak az újkorban jegyezték föl először. Első említése Kalocsa 1725. évi kontraktusában látható, amelyből föltételezhető, hogy a város 1713-tól bérelte Kisüllés pusztát.[1075] Ezek alapján a korai adatok hiánya ellenére is azt kell gondolnunk, hogy a pusztásodás előtt létezett Kisüllés falu. Helyének pontos meghatározása szinte lehetetlen, hiszen nyugatról, délről és keletről is kisebb-nagyobb Árpád-kori és középkori lelőhelyek veszik kőrbe. A földrajzi viszonyok alapján mégis azt gondolhatjuk, hogy Kisüllés falu a szállástól délkeletre, a Halomra vezető út és a Kereszt-fok közötti 93 méter magas É–D-i ovális háton volt.[1076] Kristó Gyula földrajzi nevekkel kapcsolatos kritikai megjegyzései azonban fölvetnek egy fontos kérdést. Bizonyosak lehetünk abban, hogy a két név egy honfoglalás kori törzs és Árpád fiának nevét örökítik ránk? Esetleg újkori névadásról beszélhetünk? Adatok hiányában ezekre a kérdésekre nem adhatunk választ.

[1068] THOROCZKAY 2001, XVIII.

[1069] GYÖRFFY 1987, 438.

[1070] A kalocsai Viski Károly Múzeum másfél évtizede szervezi gyűjtőterülete településeinek régészeti terepbejárását. Ez idáig a Kalocsai Sárköz északi részét, 13 település: Császártöltés, Drágszél, Dunaszentbenedek, Foktő, Géderlak, Hajós, Homokmégy, Kalocsa, Ordas, Öregcsertő, Szakmár, Uszód, Újtelek határát kutattuk át. Az 55000 hektáros területen 1050 régészeti lelőhelyet dokumentáltunk. Jelenleg Miske határának terepbejárása folyik. A kistáj déli részén Vadász Éva, D. Szabó Kálmán és Kőhegyi Mihály nem szisztematikus terepbejárásainak adataira támaszkodhattunk. Vadász Éva és D. Szabó Kálmán gyűjteseit a Viski Károly Múzeum, Kőhegyi Mihály dokumentációit a bajai Türr István Múzeum őrzi.

[1071] Ezen a helyen szeretném megköszönni a leletek korának meghatározásához nyújtott segítségét Kustár Rozália régész kollégámnak.

[1072] A földrajzi nevek problematikájára, a forráskritika hiányára Kristó Gyula hívta fel a figyelmet. Rámutatott arra is, hogy az újkorból ismert földrajzi nevek kritika nélküli visszavetítése a korábbi korokra számos félreértést eredményezhet (KRISTÓ 1983, 395–397).

[1073] A településhálózat bővülésének egyéb okairól – mint például az új területek művelés alá vonása, az örökösök kielégítése, a népszaporulat stb. – lásd: MAKSAY 1971, 40–44.

[1074] GYÖRFFY 1987, 326, 329.

[1075] BÁRTH 1974, 324; BÁRTH 1975, 39.

[1076] Szakmár 74. lelőhely: Lantos Andrea – 2004. VKM-RA 167-2005.

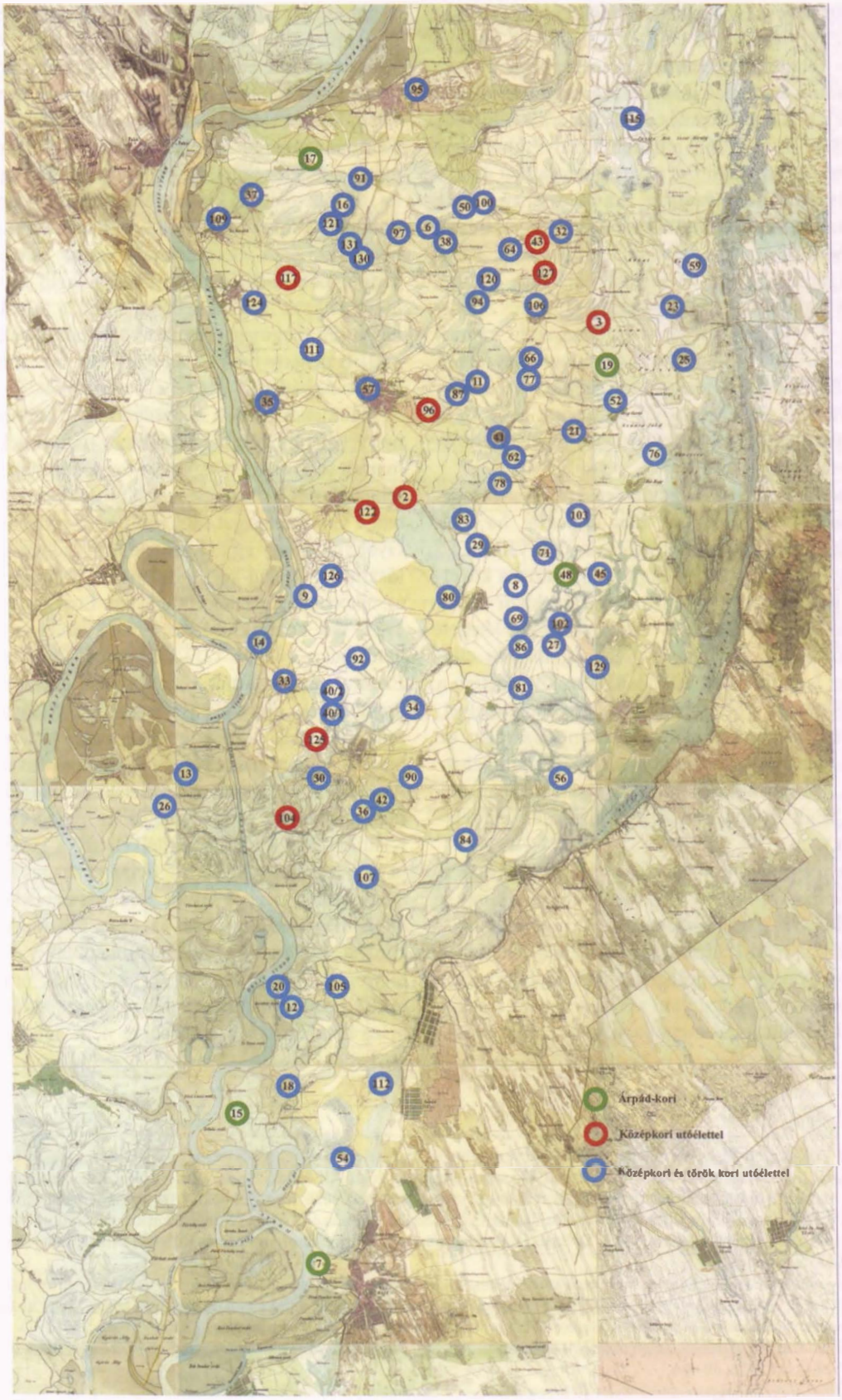

317. kép. A Kalocsai Sárköz Árpád-kori településhálózata

Annyi bizonyos, hogy régészeti módszerekkel mindkét területen igazolható Árpád- és középkori településnyom. Azt azonban nem tudhatjuk, hogy abban az időben hogyan nevezték ezeket a falvakat.

A kalocsai érsek még 1263-ban is a tatárjárás alatti súlyos veszteségekről panaszkodott.[1077] Adatainkra hivatkozva azonban bizonyosan állíthatjuk azt, hogy a Duna és az Örjeg mocsarai közé zárt Sárközt nem érintette a tatárok pusztítása. A főegyházmegye a veszteségeit a Duna–Tisza közi hátságon, valamint a bodrogi és a bácskai részeken szenvedhette el.[1078] A Kalocsai Sárköz területéről mindössze csak öt falu tűnt el az Árpád-kor végére: Bál, Bő, Csakal, Csaur, Ihászi. E falvak eltűnését sem tekinthetjük azonban a tatárjárás következményének, hiszen elszórtan, a kistáj középső részein helyezkedtek el. Egyedül Bál esetében merülhetne fel gyanú, de az is valószínű lehet, hogy Bővel együtt a Duna mederváltozásainak esett áldozatul.

A középkori településhálózat meghatározását is számos probléma nehezíti. Az írott forrásokból 126 középkori faluhelyet ismerhetünk. Ezek közül négy falu – Baj (1426), Bakháza (1406), Körtvélyes II (1520–1521), Szentdemeter (1464) – helyét még megközelítőlegesen sem tudtuk meghatározni. A fennmaradó 122 faluhelyről rendelkezésünkre álló adatok alapján pedig azt gondolhatnánk, hogy a középkor folyamán 42 új falu keletkezett.

A középkori faluhálózatot ábrázoló térképen jól látható, hogy a Kalocsai Sárköz nagyobbik, régészeti terepbejárásokkal kutatott északi területén 17 – Csöpcsi, Éld, Hajós, Hanyik, Homokmégy, Imsós, Kara, Keresztúr, Korlátháza, Lak, Móricz, Nána, Nemesnána, Nemespálház, Őstelek, Szelid, Zádor I –, az egyharmadnyi déli területen 25 – Adács, Bék, Csomház, Doboka, Garáb, Hontoka, Istvánvölgye, Izsák, Kákony, Kárászi, Kas, Korpád, Kozmó, Körtvélyes I, Lugos, Mártonháza, Piski, Pókaház, Ságod, Szentistván I, Szentistván II, Szentkirály II, Tám, Tárnokháza, Kis Tolna –, a középkorban alakult falut ábrázoltunk *[318. kép]*.[1079] A két adat közötti feltűnő aránytalanság abból következik, hogy amíg északon a régészeti terepbejárások eredményeivel korrigálhattuk az írott források adatait, addig a déli területen ez a lehetőség még nem áll rendelkezésünkre. Tovább nehezíti a problémát a faluhelyek föntebb már említett vándorlása. Ezen figyelmen kívül nem hagyható körülmény azt jelenti, hogy a kizárólag középkori leletekkel bíró faluhelyeknek is lehet Árpád-kori előzménye. Mindezeket figyelembe véve aligha tagadható, hogy a Kalocsai Sárköz településhálózata a 10–11. század folyamán kialakult.[1080] Egy-egy kivételtől eltekintve ez a településhálózat élt a 16–17. századig, amikor a török megszállás alatt megkezdődött a pusztásodás.[1081]

3. TELEPÜLÉSEK A FÖLDRAJZI NEVEK ETIMOLÓGIÁJA ALAPJÁN

A földrajzi nevek etimológiai értelmezését számos probléma nehezíti.[1082] Az időeltolódásból fakadó anomáliák elkerülése érdekében például kizárólag az Árpád-kori településhálózatot vizsgáljuk, föltételezve azt, hogy az oklevelekben előforduló településnevek mindegyike e korból eredeztethető *[319. kép]*.

A településnevek etimológiai vizsgálatának legszembetűnőbb eredménye, hogy a falvak nevének többsége (82%) magyar eredetű.[1083] Három falu nevének etimológiája ismeretlen (Csakal, Hamussád és Nátka). A nevek 18%-a eredeztethető más nyelvekből, így nyolc török (Bál, Bő, Bőd, Csaur, Inám, Kall, Kalocsa, Szakmár), négy szláv (Csepcs, Csorna, Köröm, Tira), két német (Géder és Hille), és két latin (Majosháza, Mórháza).

A Kalocsai Sárköz a római–frank *limes* szomszédságában elterülő lakatlan határvidék volt a honfoglaláskor. Györffy György ezzel magyarázta, hogy a helynévanyagban kevés a szláv elem.[1084] Az Árpád-kori nevek közül csak négy volt szláv, ez az összes falu 4,8%-a. E nevek közül egyik sem személynévi eredetű, így nincs egyértelmű bizonyítéka a szláv népesség jelenlétének.[1085] Kételyeinket erősítheti, hogy a négy név

[1077] Györffy 1987, 334.

[1078] Györffy György adatai szerint Bodrog megye 52 faluja közül 26, Bács megye 44 faluja közül 20 néptelenedett el. A falvak többsége a Duna melléki mocsarak között maradt meg, így Bodrog megyében 17 falu a Vajas vidékén, Bács megyében 8 falu a Szond melletti mocsarak között (Györffy 1963, 205, 700).

[1079] Adataink alapján az egyetlen falu Piski, amelyik a középkorban keletkezett és pusztult el. Természetesen a föntebb leírtak alapján Piskinek is lehet Árpád-kori előzménye.

[1080] A Rétközben hasonló folyamatot írt le Istvánovits Eszter (Istvánovits 2003, 264).

[1081] A sürü középkori faluhálózatról: Szabó 1966.

[1082] Lásd az 1072. számú jegyzetet.

[1083] A Kiss Lajos által magyar névadásnak tartott településneveket magyarnak tekintettük akkor is, ha azok alapja egy-egy idegen nyelvből eredeztethető.

[1084] Györffy 1987, 324.

[1085] Hasonló megállapítást tett Révész László a szomszédos Tolna megyei területek 9. századi népességének leírásakor (Révész 2010, 92–93).

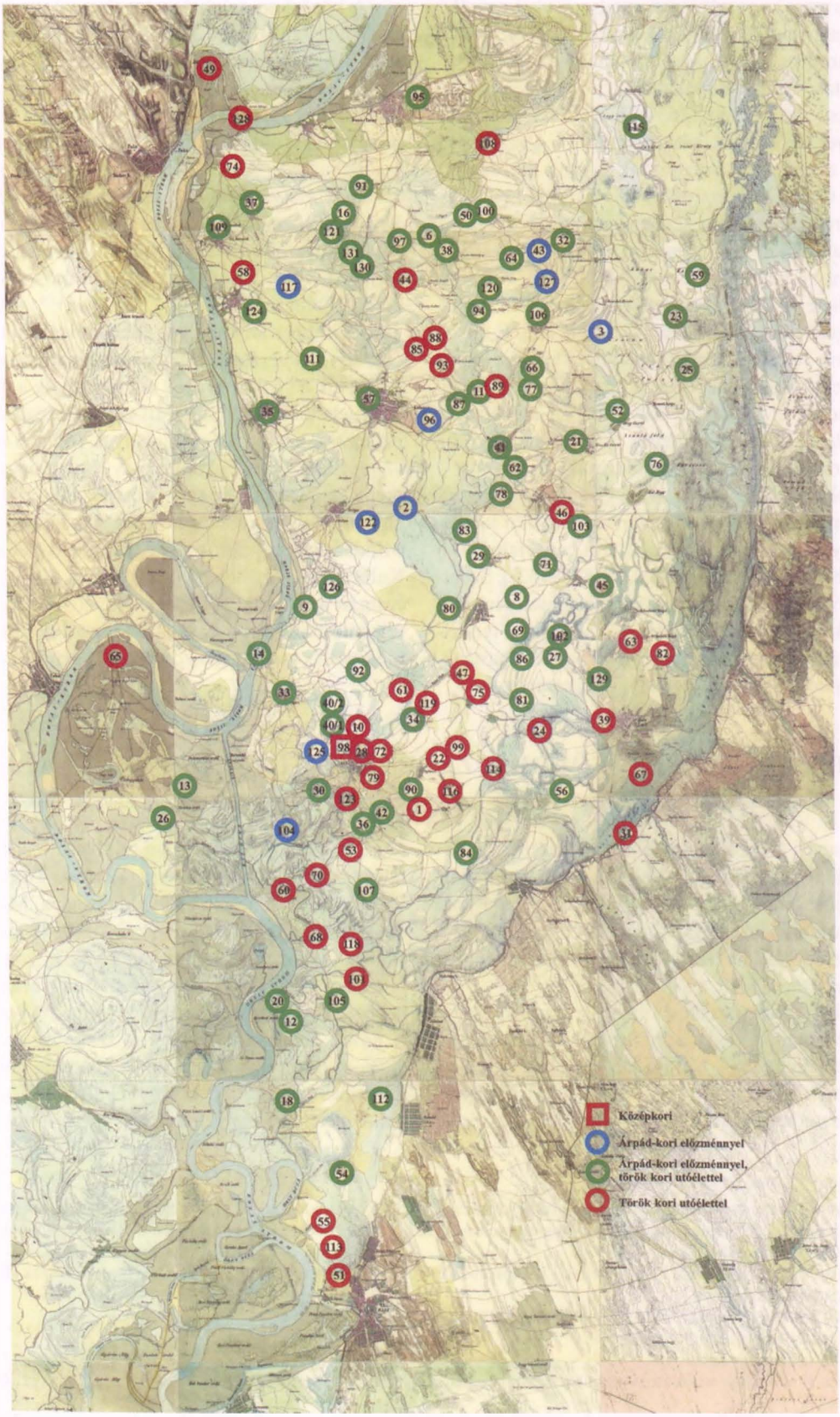

318. kép. A Kalocsai Sárköz középkori településhálózata

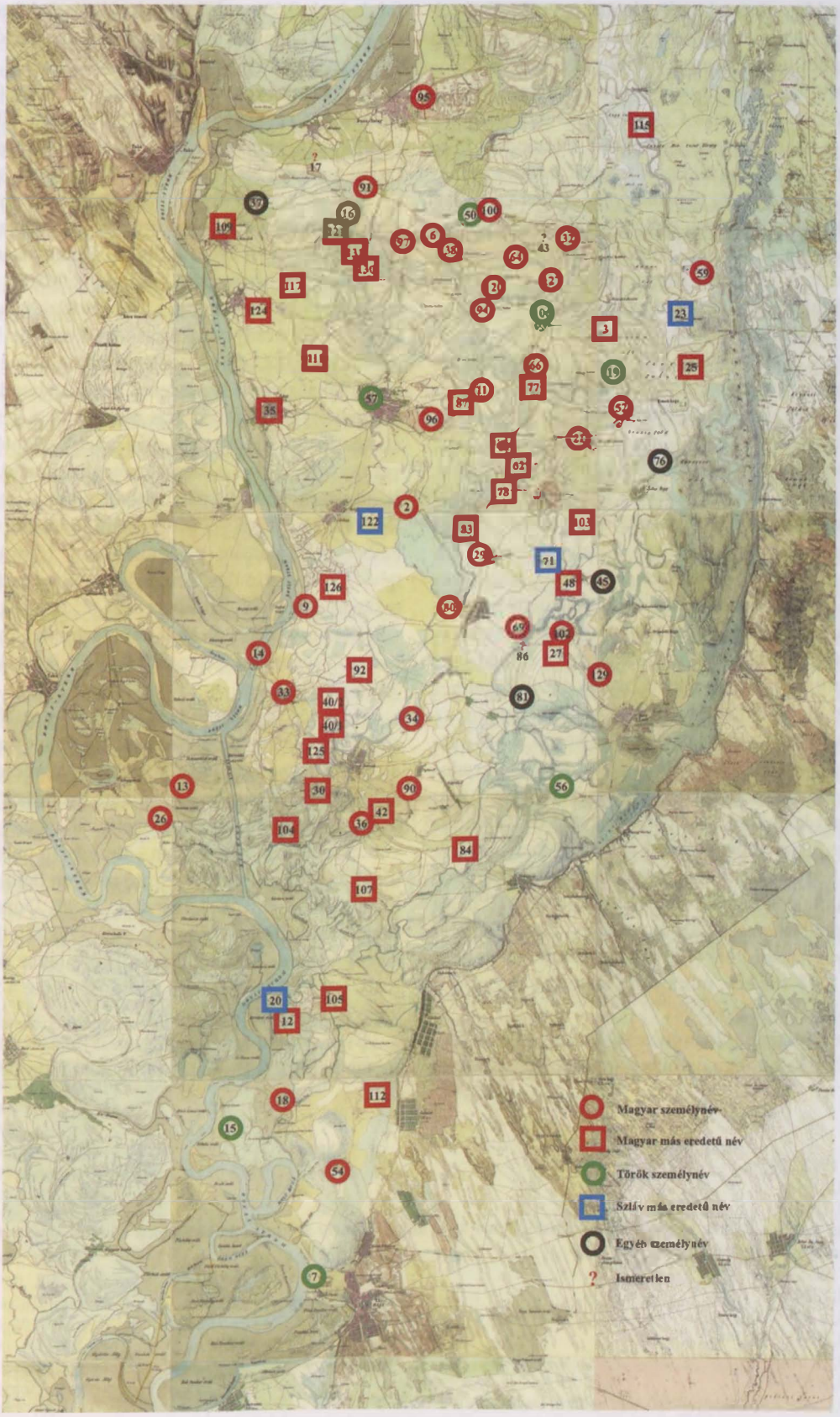

319. kép. A Kalocsai Sárköz Árpád-kori településeinek etimológiai szempontú besorolása

nem egy tömbben, hanem szétszórtan, egymástól távol helyezkedik el. Mindezek ellenére meg kell jegyeznünk, hogy a kései említésű Csepcs és Köröm mellett a legelső, az 1061-es említések közül való Csorna és Tira. Györffy György a 'fekete' jelentésű Csorna falunévvel próbálta bizonyítani a szláv népesség jelenlétét a Kalocsai Sárközben,[1086] de Kiss Lajos elképzelhetőnek tartotta azt is, hogy a szlávból származó régi magyar Churna személynévből eredeztethető Csorna neve.[1087] A Tira falunév vitathatatlan alapja egy 'tövis'/'tüske'/'kökény' jelentésű ősszláv szó.[1088] A település Bátya mellett, a Vajas és a Holt-Vajas által körbezárt szigeten feküdt, ahol a homokos felszínt fölszabdaló lapos vízállások kiváló termőhelyei lehettek a kökénynek. A szláv jövevényszavak gyakorisága miatt azonban ez sem tekinthető – egyéb adatok hiányában – a jelenlévő szláv népesség egyértelmű bizonyítékának.[1089]

Hasonló problémát vet föl a két latin és a két német eredetű helynév is. Későn, a 14. és a 15. században említették források a latinból értelmezhető Majosháza (1377) és Mórháza (1464) nevét. E két falunak megtaláltuk ugyan az Árpád-kori előzményét, de a nevek keletkezésének ideje bizonytalan. A 'szerecsen' jelentésű Mórháza és a 'Mózes' jelentésű Majosháza szóösszetételek későbbi eredetet föltételeznek, ezek lehetséges Árpád-kori neve ismeretlen. Érdekességként hívjuk fel a figyelmet arra, hogy mindkét település a kistáj keleti peremén, az Örjeg mocsara mellett feküdt. Nagyon későn, 1548-ban egy török adóösszeírás említette először a német eredetű Hille nevét. A régészeti terepbejárás a középkori falu mellett Árpád-kori leleteket is talált ugyan, de a földrajzi környezet figyelembevételével azt is elképzelhetőnek tarthatjuk, hogy Hille folyománya lehet az Árpád-kor végére kihaltnak leírt Ihászinak (lásd fenntebb). E négy település közül Géderlak az egyetlen, melynek német eredetű nevét Árpád-kori (1229) oklevélben említették. A faluban 1294-től egy monostort tartottak számon a premontrei kolostorjegyzékek.[1090]

A nem magyar etimológiájú nevek között a török eredetűek találhatóak a legnagyobb számban; ez az ismert faluhelyek 9,5%-a. Elhelyezkedésük érdekessége, hogy egyetlen kivételtől, a központi szerepet kapó Kalocsától eltekintve a kistáj peremén helyezkednek el. A Kalocsai Sárköz észak, északkeleti szegélyén négy (Bőd, Inám, Szakmár, Csaur), déli szűkületében kettő (Bő, Bál) falu található. A két, egymástól távol eső terület között, az Örjeg mocsara mellé települt Káll.

A nyolc török helynév mindegyike személynévi eredetű, tehát arra gondolhatunk, hogy a falvak valóságos személyek neveit örökítették át. Bizonyosan állíthatjuk tehát, hogy a honfoglaló magyarság között török népelemek is megtelepedtek a Kalocsai Sárközben. A népességen belüli arányukra nem következtethetünk a nevek gyakoriságából, de ha azok etimológiáját értelmezzük, akkor kétségtelenül igaz lehet, hogy a társadalom vezető rétegéhez tartozhattak. Ezt bizonyítja a később egyházi központtá kiépített, a 'maradék' jelentésű törzsnevet őrző Kalocsa. A vezető réteghez tartozhattak azok is, akiknek neve tisztségnévből alakult, mint a Bő és Bőd (nemzetségfő),[1091] az Inám (előkelő származású ember),[1092] valamint a Csaur/„Csúr" (ótörök méltóságnév).[1093] Valószínűleg nem a köznéphez tartozott a 'kereskedő' jelentésű Szakmár sem.[1094] A török eredetű nevek közül csak Bál és Kall nem tartozik ehhez a körhöz, bár az 'öregember' jelentésű Kall[1095] is jelölhet különleges személyiséget.

Ha a török eredetű helynevek pontos elhelyezkedését nézzük, kirajzolódik egy jól átgondolt stratégia, mely a kistáj középpontjába települt törzstöredéket védte. A természetes vizekkel körülzárt Kalocsai Sárközt csak öt útvonalon lehetett megközelíteni. Ezeket az átjárókat védték e falvak, melyekben – ezek után már elképzelhetőnek tartjuk, hogy – a vezető rétegen belül is a katonai kísérethez tartozók telepedtek le.[1096] Dunapataj (azaz észak) felől Bőd, Akasztó (azaz északkelet) felől Inám, Kecel (azaz kelet) felől Csaur, Hajós (azaz délkelet) felől Kall, Baja (azaz dél) felől pedig Bő védte a Sárközbe érkező és Kalocsára tartó utat.[1097]

Bizonytalan az etimológiája a Sükösd nyugati határában található Besenyő falunak. Eldönthetetlen, hogy

[1086] Györffy 1987, 324.
[1087] Kiss 1988, I. 342.
[1088] Kiss 1988, II. 487.
[1089] Istvánovits Eszter a Rétköz kapcsán vitatja Kristó Gyula azon állítását, mely szerint a honfoglalókat döntően szláv nevek fogadták a Kárpát-medencében (Istvánovits 2003, 265).
[1090] Györffy 1987, 423.
[1091] Kiss 1988, I. 248.
[1092] Kiss 1988, I. 627.
[1093] Kiss 1988, I. 341, 347–348.
[1094] Kiss 1988, II. 514.
[1095] Kiss 1988, I. 670–671.
[1096] A katonai kíséret és a köznép eltérő népi voltáról lásd: Györffy 1983, 21–28.
[1097] Mindez újabb adalékul szolgálhat ahhoz, hogy miért éppen Kalocsát jelölte ki Szent István király az egyik püspöksége székhelyéül. Az ezt alátámasztó egyéb érvelést lásd: Romsics 2001, 11.

egy letelepedett néptöredékről, vagy a népnév személynévvé alakulása utáni birtokosról kapta-e nevét a település. Mindezek okán a besenyők sárközi jelenlétét nem vethetjük föl.[1098]

Ha arra gondolunk, hogy az Árpád-kori falvak 82%-ának magyar eredetű neve van, akkor bizonyosra vehetjük, hogy a Kalocsai Sárközbe települt köznép magyarul beszélt. Az is feltételezhető azonban, hogy a török eredetű katonai kíséret is ez időre magyarrá lett, magyarul beszélt.[1099]

A magyar településnevek fele-fele arányban tartoznak a személynévi (33) és a más eredetű (32) névadáshoz.

A személynévi eredetű településnevek csaknem egyenletesen oszlanak el a vizsgált területen, kivételt csak a kistáj északkeleti szöglete jelent. Ezek közül több település bizonyosan kései névadású, melyet a szóösszetételek mellett a nevek megjelenésének ideje is bizonyít – Berkefölde (1433),[1100] Keserőtelek (1433),[1101] Pálfölde (1331),[1102] Péterfölde (1422),[1103] Réztelek (1483)[1104] –, mégis szembetűnő, hogy nagyobb összefüggő területen hiányzik az egyéb névadás.

A személynévi eredetű települések közül legelőször Fajszot kell megemlíteni. A nagyfejedelemmé lett Árpád unoka téli udvartartásának helye volt ez?[1105] Közelében, a Duna nagy kanyarulata által körülzárt ártéren fekvő Bogyiszlónál feküdt a 11. század elején egy negyedrangú herceg, Bonuzló nyári szálláshelye.[1106] Árpád-házi családtag lehetett Pata, akinek emlékét Pataj falu neve őrizte meg. Györffy György szerint Pata egy államalapítás kori hadvezér volt, aki Géza vejeként részesedett az Árpád-házi birtokokból.[1107]

Egy kivételtől eltekintve semmit sem tudunk a többi személynévi eredetű település névadójáról, úgy mint Apa, Bakold, Bátya, Bóvár, Csanád, Dalocsa, Drágszél, Erek, Feket, Garáb, Gombolyag, Iván, Izsér, Karácson, Kisüllés, Kozmó, Miske, Ollár, Ordas, Péter, Salgó, Tény, Varsád, Zádor. Egyedül Csertő falu nevének eredetét ismerjük. Csertő a szekszárdi apát lovas csősze volt, akit IV. Béla (1235–1270) 1239-ben a monostor szabad jobbágyai közé sorolt. Kötelessége lett a király seregében páncélosan felvonulni, valamint részt venni az apát követségében. A Halom és Iván között kihasított földterületen alapította meg Csertő az új falut.[1108]

A nem személynévi eredetű településnevek között – szétszórtságuk ellenére is – két nagyobb sűrűsödést figyelhetünk meg, Fajsz és Kalocsa környékén. Árpád unokájának, a nagyfejedelemmé lett Fajsznak téli udvara volt Fajsz község mellett.[1109] E fejedelmi központot természetes erődként a Duna folyam védte nyugati irányból. A folyamtól keletre félkörívben települt falvak sora szolgálhatott védelmül. Északon Bóvár, délen Várad határolta a területet.[1110] Mindkettő település korai eredetű, Bóvár neve már az első írott forrásokban is szerepelt. A keleti irányból határos Orosz és Varajt is része lehetett e védvonalnak, hiszen nevüket a testőrségként szolgáló orosz (keleti szláv) és varég népnévből eredeztethetjük.[1111] E föltételezést gyengítheti a két név kései előfordulása. Varajt nevét 1369-ben,[1112] Oroszt csak 1431-ben[1113] említették meg írott forrásban. Szolgálónépek lakhatták Halász és Dusnok ('elhunyt ura lelkéért szolgáltatásokra kötelezett szolga')[1114] falvakat. Kései említése és viszonylagos távolsága miatt eldönthetetlen, hogy Szántó falu Fajsz szolgálónépei közé tartozhatott-e, vagy esetleg a közelebbi Nádudvarhoz, mely helyen Györffy György királyi birtokon települt vidéki udvarházat föltételezett.[1115] Ez utóbbi fölvetést támasztathatja alá Tárnokháza, melynek Árpád-kori eredetét a terepbejárások hiányában nem igazolhattuk, de első írásos említése Szántóhoz hasonlóan a 16. századból való.[1116]

[1098] Itt jegyzem meg, hogy Kuczy Károly a kalocsai pota nyelvjárás bizonyos elemeit besenyő hatásnak tulajdonította (részleteiben: Kuczy 2002, 27–29). Föltételezését részleteiben nem tudta ugyan bizonyítani, de ha a föntebb leírt, Kalocsa környékén megtelepedett törzstöredékre gondolunk, akkor igaznak tűnhet a nyelvjárás ősmagyar és ómagyar eredeztetése, amely esetlegesen besenyő is lehet.

[1099] A katonai kíséret összpontosításáról, a középréteg stabilizálásáról: Györffy 1983, 28.

[1100] Csánki 1890–1913, III. 319.

[1101] Csánki 1890–1913, III. 335.

[1102] Györffy 1987, 435.

[1103] Csánki 1890–1913, III. 343.

[1104] Csánki 1890–1913, III. 344.

[1105] Györffy 1970, 206–207.

[1106] Györffy 1970, 204.

[1107] Györffy 1970, 237.

[1108] Györffy 1987, 420–421.

[1109] Györffy 1970, 205–207.

[1110] Fajsz szállásainak várakhoz kapcsolódásáról: Györffy 1970, 206.

[1111] Fehér 1996, 27.

[1112] Csánki 1890–1913, III. 356.

[1113] Csánki 1890–1913, III. 340.

[1114] Kiss 1988, I. 401.

[1115] Györffy 1987, 330.

[1116] Tárnokháza nevének vizsgálata valószínűleg a tárgyalt időszakon kívülre esik. Itt csak annyit jegyzünk meg, hogy nagy valószínűséggel föltételezhetjük, hogy nem Fajszhoz és Nádudvarhoz kötődhet a falu elnevezése, hanem a közeli középkori egyházi székközponthoz, Hontokához.

A Kalocsa körüli településeket valószínűleg két, egymástól független csoportra oszthatjuk, vagyis nem Kalocsát kell tekintenünk a településszerveződés központjának. A Kalocsától délkeletre fekvő falvak központja az a Halom lehetett, melyen királyi udvarház létesült.[1117] Ezen királyi központnak bizonyosan a honfoglalás idejéből származó előzménye volt, amelynek bizonyítéka az a temetőrészlet, melynek különleges lelete, a rovásírással ellátott tegezmerevítő csontlemez a kalocsai múzeum féltett műkincse.[1118] Györffy György Kalocsa környékén föltételezte Árpád négy fia nomadizáló útvonalának találkozását.[1119] Annak ellenére, hogy bizonyítékai szerint a Kalocsai Sárköz fő vízfolyásának, a Vajasnak a melléke a legkisebb fiú, Zolta szállásváltó útvonala volt,[1120] megválaszolhatatlan kérdés, hogy Halom települést ki birtokolta a honfoglalás utáni időben. A falunak nevet adó halom a Kalocsai Sárköz legmagasabb – a környezetéből 12 méterrel kiemelkedő – pontja, melyen keresztül haladt a Duna–Tisza közi hátságra kivezető országút. Kiváló környezeti és stratégiai helyzete jelölhette ki központi szerepét.[1121] A halomi központot szolgáltatónépek vették körül, erre utal Csősz, Malomörvény, Kecskemégy, Nádazsd, Ihászi és Disznós falu neve.[1122]

A Kalocsától északnyugatra elhelyezkedő, magyar etimológiájú falvak mindegyike leíró jellegű nevet kapott (Foktő, Szilágy, Terhel, Uszód, Zasztó). A leíró jellegű nevek között kell számon tartanunk azokat a településeket is, amelyeket a falu templomának védőszentjéről neveztek el (Szentbenedek, Szentgál). A Kalocsai Sárköz más területein is megtalálható ez a névadás, mint Szentkirály, Szentistván, Szentgyörgy, vagy az ismeretlen helyű Szentdemeter esetében, de ebbe a csoportba sorolhatjuk Máriaházát is. A templomos helyek száma ezektől lényegesen nagyobb volt. A karácsonyi templom helyét a Templom-hegy,[1123] a nátkaiét a Szentegyház-domb, a patajiét a Szent Tamás-domb, a sármégyiét a Szentëgyház-part[1124] földrajzi név örökítette át. Templomos hely volt még ezeken kívül Bakold, Besenyő, Bogyiszló, Csanád, Csepcs, Csertő,[1125] Csorna,[1126] Csősz, Dalocsa, Éld, Erek,[1127] Fajsz, Feket, Foktő, Halom II, Izsák, Izsér, Kalocsa, Keresztúr, Miske, Nádudvar, Ordas, Orosz, Szakmár,[1128] Szántó, Szelid.[1129]

Az Árpád-kori templomos helyek száma a kutatás előrehaladásával még gyarapodhat. Erre figyelmeztet bennünket Éld példája. Éldet 1346-ban elpusztult helyként említette egy oklevél, melyben állt még a Boldogságos Szűznek szentelt egyház.[1130] Ásatás és terepbejárás nélkül, az ismert adatok alapján is bizonyosan állíthatjuk, hogy az éldi templom az Árpád-korban épült.

A templomos helyek mellett meg kell említenünk a kolostorokat, melyekben természetesen templom is volt. Kalocsán és Garábon a bencések,[1131] Géderen a premontreiek kolostora állott.

4. A KALOCSAI SÁRKÖZ TELEPÜLÉSEI HELYÉNEK MEGHATÁROZÁSA AZ ÍROTT FORRÁSOK, A RÉGÉSZETI TEREPBEJÁRÁSOK ÉS A FÖLDRAJZI NEVEK ALAPJÁN

2. Apa (Apalog)[1132]

I. Béla a halomi uradalommal együtt adta át a szekszárdi apátságnak 1061-ben. Az oklevél által említett határjárás szerint az uradalom nyugati végénél, a Vajas-ér mellett feküdt. Az apátság nemes jobbágya lakta, aki Arka ügyében járt el. Györffy György szerint Kalocsától

[1117] Györffy 1987, 330.

[1118] A temetőrészlet föltárásáról és a benne talált leletekről – bővebb irodalommal – lásd: Vékony 1992; Dienes 1994; Vasil'ev 1994; Horváth M. 1998a.

[1119] Györffy 1983, 33.

[1120] Györffy 1970, 207.

[1121] Itt jegyzem meg, hogy Fajsztól délre, Várad szomszédságában is volt egy Halom nevű település, melynek kiemelkedése nem olyan látványos mint a Kalocsa melletti Halomé, de a vele egy háton lévő Garáb faluban a szekszárdi apátság filiáléjaként egy bencés kolostor működött (D. Szabó 1992, 215).

[1122] Disznós falu nevének etimológiája bizonytalan, s kései említése okán elképzelhető, hogy nevének eredetét a középkorban kellene keresnünk.

[1123] Romsics 2007, 13.

[1124] Romsics 2007, 12–13. – A templom és a körülötte lévő temető feltárásáról lásd: Lantos 2007.

[1125] Romsics 2007, 13.

[1126] Romsics 2007, 13.

[1127] Romsics 2007, 12.

[1128] Romsics 2007, 12.

[1129] A régészeti terepbejárások eredményei és a települési szócikkekben hivatkozott irodalom mellett lásd még: Borovszky 1910, 245.

[1130] Csánki 1890–1913, III. 326.

[1131] Borovszky 1910, I. 245–246.

[1132] Az adatgyűjtés során egy egészen a 17. századig terjedő adatbázist sikerült összeállítanunk. Jelen kötetből – szigorúan követve a sorozat tematikáját – az adatbázis azon elemeit (helyneveit) most kihagytuk, amelyekről csak egészen kései (többnyire kora újkori) adatokkal

dél-délkeletre kereshető.[1133] A régészeti terepbejárások eredményei nem teszik lehetővé a falu helyének meghatározását. Kalocsa és Miske között a Vajas partján csak egyetlen lelőhely került elő Kisdrágszél pusztától északra, a Holt-Vajas keleti kanyarulata és az Árpás éles nyugati kanyarulata közötti szűkületben. A 91 méter magas háton D. Szabó Kálmán és Gallina Zsolt terepbejárása is csak kis számú középkori cseréptöredéket talált.[1134]

A Vajastól kissé távolabb, Kisdrágszél puszta két lelőhelyén is nagyon kevés Árpád-kori edénytöredéket találtak.[1135] Határozottabb kora középkori faluhelyet írt le Vadász Éva 1965-ben az először említett lelőhelytől keletre, az Árpás éles kanyarulata által körbezárt 91,5 méter magas parton[1136] – ami a Holt-Vajastól csak 400-450 méterre van –, de ugyanezen a háton Kustár Rozália már csak rézkori leleteket talált 2002-ben.[1137]

D. Szabó Kálmán a Vajastól távolabb, a bátyai Alsószállások keleti oldalán képzelte el Apalog helyét. Leleteket nem hagyott ránk, ezért állítását nem tudjuk ellenőrizni.[1138]

3. Arka (Araka)

A szakmári halastavakhoz vezető műút északi oldalán egy keskeny, kifli alakú völgyet délről szegélyező, keskeny, 94 méter magas háton települt meg az Árpád-kori Arka falu, melynek leletei 750 méter hosszan borították a 70-100 méter széles platót.[1139] A helynevet Szakmár 1780. évi mezőgazdasági térképe hagyományozta ránk.[1140]

Arka a halomi uradalom része volt, melyet I. Béla (1060–1063) 1061-ben a szekszárdi apátságnak adott. A királyi csőszök egy ekeföldjének kivételével egészen a monostoré volt.[1141]

7. Bál

Megbízottként szereplő nemesek nevében tűnt föl Bál (Baal) falu neve 1289-ban.[1142] A falu helyének meghatározásában Mikoviny Sámuel nagy segítségünkre van, hiszen 1742. évi térképére az alábbi nevet jegyezte föl: „*Tuskes Bál s*[en] *Pandur*".[1143]

Bajától nyugatra, a *Hattár Fok*, a *Csikos Tó* és a *Kopány Fok* egyesülése után délnek kanyarodó, a Duna ívét követő *Csikos Tó* és a folyam közötti szűk szárazulaton feküdt Pandúr falu, melyet az 1820. évi térképvázlaton *Ó-Pandúr*ként tüntettek föl.[1144] A falu határát északon egy kicsi fok határolta el Koppánytól, délen pedig a *Sugovicza* szegélyezte. Terepbejárás hiányában Bál falu pontos helyét nem tudjuk meghatározni.

9. Bátya

Bátya falu neve a legkorábbi említések közé sorolható. Uradalmával együtt 1061-ben adományozta azt I. Béla (1060–1063) az általa alapított szekszárdi apátságnak.[1145]

Terepbejárás hiányában a faluhely beazonosítása lehetetlen. A bátyai szájhagyomány szerint a falu a jelenlegi helyétől távolabb, a Szelistye nevű határrészen feküdt.[1146] D. Szabó Kálmán három lelőhelyet – hátrahagyott leletek nélkül – rajzolt térképre e területen, melyeket Varajt településsel próbált azonosítani.[1147] Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a bátyaiak Varajt névvel ettől jelentősen északabbra jelölnek meg egy területet.[1148] A településeket feltüntető térképvázlaton Bátya helyeként Szelistye középpontját jelöltük meg, mivel Fehér Zoltán a néphagyományra hivatkozva ezt gondolja faluhelynek, s véleménye szerint csak a 12–13. században költözött a falu a mai helyére.[1149]

13. Bogyiszló

1272-ben Moys nádor a királytól kapott Bogyiszlót *(Buguzlau)* halastavával együtt az általa alapított ábrahámi monostornak adta.[1150] Régészeti terepbejárás hiányában pontos helyét nem tudjuk meghatározni. Pesty Frigyes helynévgyűjtése tudósít arról, hogy a *Kisdér* ha-

rendelkezünk, s amelyek Árpád-kori és/vagy középkori léte maradéktalanul nem bizonyítható. A felsorolásból éppen ezért egyes számok – a hozzájuk tartozó településnevekkel – itt kimaradnak.

1133 GYŐRFFY 1987, 418.
1134 D. Szabó Kálmán 29. számú lelőhelye; Kalocsa 99. lelőhely: Gallina Zsolt 2004.
1135 Kalocsa 101. és 102. lelőhely: Gallina Zsolt 2004.
1136 Vadász Éva III. jelentés (K 33) 8. VKM-RA 4-2005.
1137 Drágszél 27. és 27b. lelőhely: Kustár Rozália 2002.
1138 D. Szabó Kálmán – Bátya 82. lelőhely: VKM-A 1193-2001.
1139 Szakmár 27. és 96. lelőhely: Lantos Andrea 2004.
1140 Kronovetter Anton(ius) Leopold(us): *Szakmár mezőgazdasági térképe 1780.* KFL.VIII. 2a. No. 29.
1141 GYŐRFFY 1987, 418–419.
1142 GYŐRFFY 1963, 708.
1143 Mikoviny S[ámuel]: *Mappa Danubii* [...] *Pesthiensis* – 1742. OSZK. TK 1642.
1144 Sz. n.: *Ópandúr, Koppány, Kákony, Cserta praediumok és erdők felmérési térképe.* KFL. VIII. 2.a. No. 126.
1145 GYŐRFFY 1987, 419 (*„Villa Basa habet terminum Basareven"*).
1146 Fehér Zoltán: *Bátya földrajzi nevei.* [Kézirat.] 266.
1147 D. Szabó Kálmán – Bátya 83., 84. és 100. lelőhely: VKM-A 1193-2001.
1148 Fehér Zoltán: *Bátya földrajzi nevei.* [Kézirat.] 236. VKM-A.
1149 FEHÉR 1996, 18–19.
1150 GYŐRFFY 1963, 713.

tárrészben található puszta Bogyiszló, az *„elsőbb megszált falu"*.[1151] Ugyanitt Mikoviny Sámuel 1742. évi térképe is feltüntette *Bogyiszló Pusztá*-t.[1152] Kisdér magasabb térszínét Bogyiszló keleti oldalán a *Jágerháza-fok*, a *Megyfa-görönd*, az *Uradalmi-nádlás*, a *Nyáras-görönd* az *Ó-tó* és a *Gyűrű-völgy* veszi körbe.[1153] Ezen a területen kellene keresnünk az Árpád-kori Bogyiszló falut.

14. Bóvár (Belvár)

Bóvár falu a szekszárdi apátság bátyai uradalmának határán, a Duna mellett feküdt az 1061. évi oklevél leírása szerint: *„Beluar ... inxta Donobium"*.[1154] A falu helye Fajsztól északra volt. A szájhagyomány szerint a Duna várszegi kanyarulatának átvágásakor[1155] az Árpád-kori falu az új meder útjában volt, s elvitte azt a víz. D. Szabó Kálmán a Duna közelében, Fajsz és Bátya határán, a várszegi kanyartól keletre az egyik dombon Bóvár falu részletét vélte megtalálni.[1156] Kettő, a 19. század elejéről származó térkép összehasonlítása után azonban hihetőnek véljük a népi emlékezet által megőrzött történetet, esetleg Györffy György föltételezését, mely szerint a falu a Duna túlsó oldalára került át. A Duna várszegi kanyarulatát ábrázoló 1821. évi térkép[1157] ábrázolásán jól látszik, hogy a falu csak a Bolvári-szigettől lényegesen keletebbre települhetett. Valószínű, hogy a Sebes-Erdő nyugati szomszédságában lévő Bolvári Telek jelezte a valamikori faluhelyet. Az 1820-ban rajzolt – később kiegészített – térképen[1158] viszont jól látható, hogy a Duna átvágása pontosan Bolvári Telek területét érintette. A meder szélessége és az árvédelmi berendezések kialakításával járó munkálatok miatt valószínűsíthetjük, hogy Bóvár falu helye megsemmisült, s tévesen tüntette azt föl Vass Előd a várszegi kanyar legnyugatibb szögletében.[1159]

15. Bő

Bő falu (Buu) dézsmáját 1198-ban a kalocsai érsek átengedte a káptalannak.[1160] Helyét Mikoviny Sámuel pontosan határozta meg 1742-ben, amikor *Bófalu* névvel Csanád és a Duna közé rajzolta.[1161] Csanád 1820. évi felmérési térképén a hármas kanyarulat középső íve mellé, a *Domojaj Zátony*, a *Tonahegy Rét*, a *Köndorarto Rét* és a *Hoszu To* közé tüntették föl *B. Falu* beltelkét és déli szomszédságában a *B. Faluaija* nevet.[1162] A Duna veránkai kanyarulatának átvágásakor a Dunántúlra került.[1163] Régészeti terepbejárás hiányában pontos helyét nem határozhatjuk meg. Meg kell azt is jegyeznünk, hogy értelmezhetetlen számunkra Kőhegyi Mihály 2000. évi terepbejárásának Béfalu elnevezése Érsekcsanád északnyugati határában.[1164]

17. Csakal

Fehérvár Szentkirály jobbágyfiai, szállásadó jobbágyfiai és várnépei, valamint Szentemágocs nembeliek lakták 1229-ben Csakalt, melyből II. Endre (1205–1235) kihasította a várnépek földjét és odaadta Ábrahám fia Mihály szerviensnek. Az adománnyal egy időben a falu határát is leíratta a király. Elhelyezkedésének beazonosítása nehéz. Györffy György egy bizonytalan meghatározású úthoz (Ordas–Szentbenedek) viszonyítva határozta meg lehetséges helyét, mondván, hogy *„...a mai Zádor psz. táján kereshető, Ordas és Géderlak között"*.[1165] Mivel az Árpád-kori Ordas falut nem a mai község helyén azonosítottuk, ezért a korai leírás még nehezebben értelmezhető. A problémát bonyolítja, hogy a földrajzi nevek között nem maradt fönn e név, bár meg kell említenünk, hogy a szomszédos Dunapataj és Szakmár földrajzi neveinek összegyűjtése elmaradt, vagy nem hozzáférhető.

Mindezek után két lehetséges faluhelyet képzelhetünk el. A mai ordas–dunaszentbenedeki úttól nyugatra, Zádor puszta déli szomszédságában, Ordas és Géderlak határa között egy 91,5–92,6 méter magasságú dombháton Árpád-kori cserepeket találtunk 600 méteres körzetben.[1166] A vélelmezett Árpád-kori Ordast és Szentbenedeket összekötő út közvetlen nyugati szomszédságában, a Kotyola-dűlőben egy 94,2 méter magas, ÉNy–DK-i irányú dombháton találtunk Árpád-kori és

[1151] Bognár 1984, 55.
[1152] Mikoviny S[ámuel]: *Mappa Danubii* [...] *Pesthiensis* – 1742. OSZK. TK 1624.
[1153] Kober Ferenc: *A megürült érseki Kalocsai uradalomhoz tartozó Bogyiszló helysége belső határának lemásolt és kisebb mértékre vett térképe* – 1845. KFL. VIII. 2.a. No. 162.
[1154] Györffy 1987, 420.
[1155] Lásd: Romsics 1998, 41.
[1156] D. Szabó Kálmán – Bátya VKM-A 1193-2001. lelőhelyszám és hátrahagyott leletek nélküli.
[1157] Fischek, Johann: *Plan von Waldtheile Varszegh zur Erzbistümlichen Herrschaft Calocza gehörig.* – 1821. KFL. VIII. 2. a. No. 140.
[1158] *A Duna vízrajzi térképe Kömlődtől Erősaljig* – 1820. KFL. VIII. 2. a. No. 146.
[1159] Vass 1980, 9. kép.
[1160] Györffy 1963, 714.
[1161] Mikoviny S[ámuel]: *Mappa Danubii* [...] *Pesthiensis* – 1742. OSZK TK 1642.
[1162] Kratochwill: *Csanád felmérési térképe* – 1820. KFL VIII. 2.a. No. 95:1.
[1163] A mederátvágásakról lásd: Romsics 1998, 41.
[1164] Közölte: Wicker 2004, 59.
[1165] Györffy 1987, 420.
[1166] Ordas 28. lelőhely – Géderlak 12. lelőhely: Lantos Andrea 2004., Gallina Zsolt–Hornok Péter 2009.

középkori cserepeket 700 méter hosszú és 100 méter széles területen.[1167] Ordas és Géderlak között más lehetséges lelőhelyet nem találtunk, így e kettő egyike lehet az Árpád-kori Csakal. Mivel *Puszta-Lak* területén nem találtak régészeti lelőhelyet – lásd alább a Lak szócikket – ezért az elsőbb említett helyet Lakkal azonosítjuk, így Csakal helye a Kotyola-dűlőben lehetett.

19. Csaur (Csúr)

Az Öregcsertőt északról megkerülő Malom-ér északi előterében elterülő Csúr-palé északi végében, a szakmári halastó déli oldalán, egy 92 méter magas platón lehetett az Árpád-kori Csaur falu, melynek leleteit 450×130 méteres területen gyűjtötte össze a régész.[1168] Csaur fehérvári várbirtok volt, melynek egyik várnépét a szekszárdi apátságnak adományozta IV. Béla (1235–1270) 1239-ben – ordasi és inámi várnépekkel együtt.[1169]

20. Csepcs

Csepsi nemesekről a 14. század elejétől talált adatokat Györffy György; az első 1307-ből származik. Nem tudjuk azonban eldönteni, hogy a Mikoviny Sámuel által említett Csiptse (Sükösd) és Csiptsa (Hajós) falvak közül melyik elődje lehet az Árpád-kori Csepcs – a problémáról bővebben lásd a Csöpcsi falu szócikket. Itt is meg kell azonban említenünk, hogy a rendelkezésünkre álló adatok szerint egyik lehetőséget sem zárhatjuk ki, mégis két különálló településre kell gondolnunk.

Sükösd nyugati határában, a *Korpádi-fok* dunai betorkollásától délre *Malomka* és *Iharos* között tüntették föl *Csiptse* nevét egy 1820-ban rajzolt kéziratos térképen,[1170] szinte pontosan ugyan ott, ahol Mikoviny Sámuel is megrajzolta azt a dunai mappájában.

D. Szabó Kálmán hátrahagyott leletek nélkül ugyan, de az általa Csanádi-foknak nevezett[1171] vízfolyás északi oldalán, a Duna töltésének közvetlen szomszédságában vélte fölfedezni Csepcs faluhelyét – a gát hullámtéri oldalán – és templomát a mentesített oldalon.[1172] A térképi ábrázolások alapján ezzel szemben azt gondoljuk, hogy az Árpád-kori Csepcs falu helyét a Duna Fekete-erdei kanyarulatának átvágása[1173] elpusztította, helyén a mai Duna folyik. A megtalált templom Besenyő falué lehet.

21. Csertő

Kiscsertő északnyugati végében, a valamikori Petőfi Tsz majorjától északra, egy Ny–K-i, 93–93,5 méter magas keskeny platón talált 1000×100 méter kiterjedésű lelőhely lehetett az Árpád-kori Csertőfalu.[1174] Csertő falunak temploma is volt, melyet a későbbi Kiscsertő és Öregcsertő közötti dombra emeltek.[1175] IV. Béla 1239-ben a szekszárdi apátság lovas csőszét, Csertőt rokonaival együtt kivette a csőszök közül és a monostor szabad jobbágyai közé sorolta azzal, hogy a király seregében páncélosan szolgálnak, s részt vesznek az apát követségében. Csertő és rokonai Halom és Iván falvakban éltek, mely helységek közötti földet szakította ki a számukra az apát 1239-ben.[1176]

23. Csorna

Csorna északkeleti és északnyugati végében is találtak Árpád-kori cserepeket a terepbejárások során.[1177] A mai községrész tehát az Árpád-kori falu helyére települt, az Örjeg Czompós nevű kiöblösödése partján emelkedő 95 méter magas, kerekded domb hátára. A korai térképek alapján bizonyosan állíthatjuk, hogy a csornai templom a mai beépített terület délnyugati részén lehet, ezért nem találták azt meg a régészeti terepbejárás során.[1178]

Amikor I. Béla 1061-ben a szekszárdi apátságnak adta a halomi uradalmat, a benne lévő, eladományozott falvakból fenntartott magának 2 tálaló tárnokot Csornáról.[1179]

25. Csősz

Öregcsertőtől északkeletre, az Örjeg nyugati szélén kanyargó Tölgyfa-ér hatalmas kanyarulata által körbeölelt 94,6 méter magas dombhát oldalában egy 300×150 méter kiterjedésű lelőhelyen nagyszámú középkori cserép került elő.[1180] A II. katonai térképfölvétel XXXIII-59. lapján ezen a helyen egy fákkal kerített telek mellett a *Csőszház* felirat olvasható. Az előkerült leletek

[1167] Ordas 15. lelőhely: Lantos Andrea 2004.
[1168] Szakmár 94. lelőhely: Lantos Andrea 2004.
[1169] Györffy 1987, 420.
[1170] Kratochwill: *Sükesder Revier* – 1820. KFL. VIII. 2.a. No. 128:2.
[1171] A 19. századi térképek *Kerülő-fok*nak nevezték a Besnyőt körülfogó vízfolyást. A III. katonai felmérés már több részre osztja ugyan ezt, a szóban forgó szakaszt *Csanádi Vajas*nak nevezi.
[1172] D. Szabó Kálmán – Sükösd 122. lelőhely: VKM-A 1193-2001.
[1173] Erről lásd: Romsics 1998, 41.
[1174] Öregcsertő 5. lelőhely: Kustár Rozália 2002. – A lelőhelyet D. Szabó Kálmán is megtalálta.
[1175] Lásd: Romsics 2007, 13.
[1176] Györffy 1987, 420–421.
[1177] Öregcsertő 63. és 65. lelőhely: Lantos Andrea 2004.
[1178] A templom helyéről lásd: Romsics 2007, 13.
[1179] Györffy 1987, 421.
[1180] Öregcsertő 68. lelőhely: Lantos Andrea 2004.

tükrében nem egy őrzéssel megbízott személyről elnevezett házra kell gondolnunk, hanem a késő középkori Csősz falu nevének átörökítésére.

1548-ban 6 adófizető művelte területét.[1181] Csánki Dezső 1276-ból *Chuuz, Chewz* alakban közli Fejér megye más részeiből,[1182] melyet Vass Előd egyértelműen a Kalocsától keletre eső területen helyez el, megjegyezvén, hogy területét Csornával együtt művelik.[1183] A *Cumaniá*ban közölt tanulmányában azonban tévesen azonosítja a Szakmár határában lévő Kákonyi szállással. Csősz falut Csornától délre, az Örjeg mocsara melletti nagy folyókanyarban kell keresnünk.

26. Dalocsa

Dalocsa *(Doloso)* nevét Bátya 1061. évi hamis határleírásában sorolták föl.[1184] A helynév Bogyiszló déli határában ma is megtalálható. Bogyiszló 1845-ben rajzolt térképére több más névvel együtt utólag írták rá Dalocsát. A Bogyiszló község melletti Holt-Dunából eredő Sándor-fok és a Karaszi-fok összefolyása és az Ó-tó között feküdt. Vass Előd templomos helyként említette, az 1548. évi török adóösszeírásban még szerepelt Bálind nevű papja.[1185] Pesty Frigyes helynévgyűjtése idején, 1864-ben Kis- és Nagydalocsáról írtak, s megemlítették, hogy *„...Nagy Dalocsán a Templom romjaira mai napon is találhatni"*.[1186] A két Dalocsát a Dunából kiszakadó ág két oldalán említették. D. Szabó Kálmán a föntebb említett vízfolyások nyomvonalát követő Bogyiszlói-főcsatorna nyugati partján vélte fölfedezni Dalocsa helyét.[1187] Nem hagyott hátra leletanyagot, föltételezését régészeti terepbejárás hiányában ellenőrizni sem tudjuk, ezért egyelőre elfogadjuk helymeghatározását.

30. Dusnok

Egy bizonytalan azonosítású, 1193–1196 között keletkezett oklevél említette Dusnok *(Casale de Dussunc)* falut. III. Béla (1172–1196) akkor adományozta a szávaszentdemeteri görög monostorral együtt a jeruzsálemi Szent Theodorius lavrának, melyet a pápa 1216-ban és 1218-ban is megerősített.[1188]

Az Árpád-kori Dusnok helyét D. Szabó Kálmán azonosította a Lenes-erdőben, az azóta kiszáradt Domátyi-fok déli partján. A falu házait 600 méter hosszúságban egy hosszanti háton és 7 kisebb, egyenként 30-40 méter átmérőjű dombsoron találta meg. A falu a 18. század elején költözött át jelenlegi helyére. A régi faluhelyet Sztaro szelo, Öreg falu, Ófalu, Puszta-Dusnok néven őrizte a néphagyomány.[1189] A Kalocsai Sárköz többi településéhez viszonyítva alacsony, 90 méter magas hátat elhagyva, egy árvizektől védettebb magaslatra, a régi Doboka helyére költöztek.

35. Foktő

1221-ben említette oklevél Foktői Becerit *(Becen de Foktheuu)*, aki kártétellel gyanúsította meg Heymut.[1190] Györffy György az egyetlen ilyen nevű községként a Kalocsától nyugatra lévő faluval azonosította. Az Árpád-kori falu helyének meghatározása nehéz, hiszen a község környékén nem találhatók régészeti lelőhelyek, ezért arra gondolhatunk, hogy a jelenlegi település belterülete alatt kellene azt keresnünk.

36. Garáb

1548-ban öt adófizetőt írtak össze Garáb faluban.[1191] Dusnoktól délnyugatra, a Vajas hatalmas kanyarulatainak nyugati oldalán lévő területet nevezik Garábnak (Alsó- és Fölső-Garáb).[1192] D. Szabó Kálmán a területét kiterjesztette a Vajas bal oldalára is, ahol a termelőszövetkezet borsosháti majorjának 90–91,8 méter magas hosszú hátján találta meg a középkori Garáb faluhelyét. A dombokon falut, templomot és temetőt írtak le.[1193] A középkori Garáb bencés kolostora a szekszárdi apátság filiáléja volt.[1194] A Szent Margitról nevezett apátságot 1234-ben említette először oklevél, amikor az apát birtokháborítási perében ítélkezett Ugrin kalocsai érsek.[1195] Bárczy Károly jegyző az 1864. január 7-én kelt leiratából tudjuk, hogy *„...létezett hajdan valamely szerzetesek zárdája a' vajas ér partján, melynek utósó omladékai ezen század első 's második tizedében hordottak és ásattak ki a' lakosok által* [...] *ezen romok között*

[1181] Vass 1979, 43.
[1182] Csánki 1897, 323–324.
[1183] Vass 1979, 43; Vass 1980, 162.
[1184] Györffy 1963, 717.
[1185] Vass 1979, 45.
[1186] Bognár 1984, 54.
[1187] D. Szabó Kálmán – Bogyiszló 99. lelőhely: VKM-A 1193-2001.
[1188] Györffy 1987, 423.
[1189] D. Szabó 1992, 203–204; D. Szabó Kálmán – Dusnok 60. és 61. lelőhely: VKM-A 1193-2001.
[1190] Györffy 1987, 423.
[1191] Vass 1980, 163.
[1192] Nagy Andor – Keresztényi Franciska: *Dusnok földrajzi nevei* 238, 254. VKM-A.
[1193] D. Szabó Kálmán – Dusnok 6a., 6c. lelőhely: VKM-A 1193-2001.
[1194] D. Szabó 1992, 215.
[1195] Borovszky 1910, 246.

egy mintegy 2½ mázsás harangot találtak."[1196] A leírás a Vajas jobb partjára teszi a kolostor helyét, s ugyan ezt tette az 1970–1980 között folyt földrajzi névgyűjtés is. Az ellentmondás a szisztematikus régészeti terepbejárás hiányában feloldhatatlan. Meg kell azonban jegyezni, hogy e sorok íróját az 1990-es évek elején terepbejárásra hívták. A termelőszövetkezet gázvezetékét építő markológép nagy mennyiségű emberi csontot bolygatott meg az 51-es fő közlekedési útból leágazó bejárati út mellett. A csontvázak egymás alatt, több rétegben feküdtek, tehát bizonyos, hogy hosszú ideig temetkeztek oda. A néhány méter hosszúságban kinyitott árokból egyértelműen látszott, hogy egy valamikori település feltehetően templom körüli temetőjét bolygatta meg a gép. Mindezek következményeként a tanulmányhoz mellékelt térképeken D. Szabó Kálmán helymeghatározását követjük.

37. Géder

Géder erdejét a Szente-Mágocs nembeliek birtokolták 1229-ben. 1294-től a premontrei kolostorjegyzékek egy az ócsai monostor filiájaként nyilvántartott monostort vettek itt lajstromba. Ezt az örökös nélkül elhalt Ivánka fia Miklós birtokát Becsei Imre királyi főszekerésznek adományozta 1316-ban Károly király (1308–1342). 1334-ben a falu dézsmáját a káptalannak adta át a kalocsai érsek.[1197]

A régészeti terepbejárások után sem tudjuk pontosan meghatározni az Árpád-kori Géder helyét. Nagy valószínűséggel állíthatjuk azonban, hogy a jelenlegi Géderlak helyén állt a valamikori falu, melyhez csatlakozhatott a mai belterület déli szomszédságában, a Csörgettyű és a Kistelek határrészeken talált Árpád-kori leletek sora. A falu a környék legmagasabb pontjára, egy 94,2–94,5 méter magas enyhén ívelt, hosszú, keskeny hátra települt. A község nyugati végén a török időkben megtelepült Lak lakói az újkori árvizek elől erre az akkor pusztaként álló magaslatra menekültek át 1770–1775 között: „*Lakrú a nagyvizek elű idegyütek, mer a Gédër-domb magasab vót.*"[1198]

40. Halász

Halász *(Halaz)* falu ahhoz a bátyai uradalomhoz tartozott, melyet I. Béla (1060–1063) 1061-ben a Szekszárdi apátságnak adott. Nevét udvari halász lakóiról kapta.[1199] A dusnoki határ északi keskeny kiszögellését nevezik Halászinak, rácul Halasicának.[1200] D. Szabó Kálmán a területen két nagy faluhelyet talált 1988 októberében – a déli háton nagy mennyiségű téglatörmeléket –, mindkettőt az 51. számú fő közlekedési út keleti szomszédságában.[1201] Mivel a középkorban a szekszárdi apátság nemes jobbágyai mellett a fejérvári keresztesek egyházi nemesei is lakták,[1202] ezért arra gondolhatunk, hogy egyszerre két település is volt Halászon. Az összegyűjtött cserépanyag egyértelműen mutatja, hogy a Bék szomszédságában levő, a Halászi-fok nyugati partjára, 90-92 méter magas ovális dombhátra települt falu a régebbi. Mindezek következményeként arra gondolhatunk, hogy ez a faluhely volt a szekszárdi apátság egyházi nemeseié, a fejérváriaké pedig az Istvánága-fok fölé meredeken magasodó, 91,5 méteres dombra települt.

41. Halom I.

A Malomér partján emelkedő 106 méter magas Halomi-hegy a környék legmagasabb kiemelkedése, tanúhegye. Rajta királyi udvarház *(curtis)* létesült, melyet uradalmával együtt I. Béla a szekszárdi apátságnak adományozott 1061-ben.[1203]

A mai Halom-szállástól keletre található ugyan két régészeti lelőhely, az előkerült leletek mennyiségéből mégis arra következtethetünk, hogy az Árpád-kori és középkori Halom a Halomi-hegy délkeleti lejtőjére telepedett.[1204] A török adóösszeírásokban Apátihalomként említették.[1205]

42. Halom II.

Egy 1093-as keltezésű hamis oklevélben Segesd szomszédjaként említették Halom falut.[1206] Dusnoktól délre, a Vajas hatalmas kanyarulatai és az 51-es közút közötti területet ismerik Halomnak.[1207] D. Szabó Kálmán véleménye szerint a középkori Halom határa lényegesen kiterjedtebb volt, s a faluhelyet a mai Borzasháton vélte megtalálni. A Vajas kanyarulata és a Garábi-fok szögletében, az 51. számú közút keleti oldalán, 90-91 méter magas széles háton talált faluhelyre utaló Árpád-kori cserepeket.[1208]

1196 Bognár 1984, 128.
1197 Györffy 1987, 423.
1198 Romsics 2006, 21.
1199 Györffy 1987, 424.
1200 Nagy Andor – Keresztényi Franciska: *Dusnok földrajzi nevei* 130. VKM-A.
1201 D. Szabó Kálmán – Dusnok 44. és 43a., 43b. lelőhely: VKM-A 1193-2001.
1202 Csánki 1897, 330.
1203 Györffy 1987, 424.
1204 Homokmégy 2. lelőhely: Gallina Zsolt 1996.
1205 Vass 1980, 159–160.
1206 Györffy 1987, 424.
1207 Nagy Andor – Keresztényi Franciska: *Dusnok földrajzi nevei* 240–241. VKM-A.
1208 D. Szabó Kálmán – Dusnok 8. lelőhely: VKM-A 1193-2001.

43. Hamussád

Az 1061-ben említett[1209] falu helyének meghatározása bizonytalan, Györffy György feltételezése szerint Varsád faluval együtt kell keresnünk a halomi uradalom északi határán – a helymeghatározást lásd ott.

Hamussádot az alsóereki bekötőút déli oldalán, Alsóerektől nyugatra kereshetjük egy 93 méter magas széles platón, ahol 500×300 méteres területen gyűjtöttünk Árpád-kori kerámiát.[1210]

48. Ihászi

Györffy György egy 1198-ban keltezett oklevélből idézi, hogy a kalocsai érsek a káptalannak engedte át Ihászi bárányitizedét, melyet addig a szekszárdi apát bírt.[1211] Az oklevél határleírása alapján Györffy György Sármégy mellett, a szekszárdi apát halomi uradalmának déli szomszédságában kereste a falu helyét, melynek nevét a leírt *„Ichasci"* formából Ihászinak magyarított.

Ihászi falu helyének meghatározására csak bizonytalan föltételezésünk lehet, amelyre közvetett bizonyítékunk sincsen. Sármégyhez legközelebb, tőle dél-délnyugatra, Hillye délnyugati végében található egy faluhelyhez nem köthető, gazdag Árpád-kori leletekkel bíró lelőhely,[1212] amelynek elhelyezkedése megegyezik a Györffy György által leírtakkal. Mivel Hillye falu csak a 16. század közepén tűnik fel az iratokban, ezért elképzelhető – ha nincs a mai Hillyének Árpád-kori előzménye –, hogy Ihászi falu helye ez lehetett. A másik lehetőség Sármégytől dél-délkeletre – hasonló távolságban az előző helyhez – a Góda-fok által körbeölelt Iván-sziget területén kereshető, ahol D. Szabó Kálmán Iván falut vélte megtalálni – lásd ott. Az általa gyűjtött leletek[1213] nem mutatnak oly gazdag településhelyet, mint amilyen a Hillye melletti volt, mégis megemlítjük, mert Kronovetter 1770-es térképe *„H iaj Szigeth"* néven említi, amelynek olvasata sokféle lehet, a térkép többi nevétől eltérően értelmezése bizonytalan.

50. Inám

Keserűtelektől keletre, az Inám partján magasodó 95,7 méter magas dombon nagy mennyiségű középkori cserepet találtak a régészeti terepbejárások,[1214] melyet a középkori Inám faluval azonosítunk. D. Szabó Kálmán Inám falut e lelőhelytől távolabb, a Résztelek–Szelíd műutat metsző községhatár nyugati szegletébe helyezte, bár jegyzeteiben megkérdőjelezte föltételezését.[1215]

Inám falut fehérvári várnépek lakták, melyek közül kettő föt a szekszárdi apátságnak adományozott IV. Béla király 1239-ben.[1216]

52. Iván

Iván falu helyének meghatározása bizonytalan. Mivel a megmaradt földrajzi nevek nem segítenek az eligazodásban, ezért a Györffy György által idézett oklevél leírásából indultunk csak ki. Egy olyan régészeti lelőhelyet kerestünk, amely az Árpád-kori Csertő falutól keletre feküdt, s mérete szerint faluhely lehetett. Mindezek után azt valószínűsítjük, hogy Öregcsertőtől északra, a valamikori Malom-ér és a vasút között, a Karcagi-földút keleti oldalán egy 91,5–92 méter magas háton volt az Árpád-kori Iván falu. Egy 540×80 méteres területen őskori leletekkel vegyesen kerültek elő nagy mennyiségben a középkori emlékek.[1217]

Iván falu nevét akkor említették, amikor 1239-ben IV. Béla a szekszárdi apátság szabad jobbágyai közé emelte Csertő apátsági lovas csőszt, akinek rokonsága Halom és Iván falvakat lakta. E két falu közötti területet hasította ki számára. 1299-ben Iváni Ambrus ispán, a szekszárdi apátság jobbágya tanúskodott a szomszédos Arka ügyében.[1218]

54. Izsér

Büked (Bácsbokod) 1208. évi határleírásában említették az Izsérről *(Izur)* Bükedre vezető utat.[1219] Baja északnyugati határában a kifli alakban görbülő Horabo-tó déli végénél magasodó Nagy-hegy déli folytatását nevezik *Izsér*nek.[1220] Kőhegyi Mihály 1994-ben

[1209] Györffy 1987, 424.
[1210] Szakmár 111. lelőhely: Lantos Andrea 2004.
[1211] Györffy 1987, 426.
[1212] Homokmégy 89. lelőhely: Gallina 1998, 119.
[1213] Homokmégy 141. lelőhely: Gallina 1998, 126. – Meg kell azonban jegyeznünk, hogy D. Szabó Kálmán följegyzései ellenére – D. Szabó Kálmán-Homokmégy VKM-A 1193-2001 – a gyűjtéséből egyetlenegy Árpád-kori vagy középkori leletet sem leltároztak be a Viski Károly Múzeum régészeti gyűjteményébe (91.14.1-32., 97.437.1-14.).
[1214] Újtelek 8. lelőhely: Kustár Rozália – 2004, Vadász Éva 1965–1966. Jelentés I.(32)4. VKM-RA 4-2005.
[1215] D. Szabó Kálmán-Résztelek VKM-A 1193-2001.
[1216] Györffy 1987, 426.
[1217] Öregcsertő 51. lelőhely: Lantos Andrea 2004. D. Szabó Kálmán tévesen a homokmégyi határban lévő Ivánszigettel azonosítja a falut – D. Szabó Kálmán – Homokmégy VKM-A 1193-2001. Nevét valószínűleg a Homokmégyi szálláson birtokos kalocsai jobbágy családról, az Iván családról kapta. – Bárth 1998, 18–159, 160–161.
[1218] Györffy 1987, 426.
[1219] Györffy 1963, 720.
[1220] HM-HIM II. katonai felmérés – 1858. Colonne N^ro XXXII. Section N^ro 62., HM-HIM III. katonai felmérés 1869–1987 (ARCANUM *Digitized Historical Maps* 2007).

13–14. századi cserepeket és emberi csontokat gyűjtött a hegyen.[1221] Ez lehet az Árpád-kori Izsér.

56. Kall

II. Géza király (1141–1162) a kalocsai egyház szolgálatában lévő egyik család fiának, Gabnak adományozott 5 ekényi földet Kall mellett, s felszabadítva az egyháztól, a királyi ház szolgálatába fogadta. Györffy György 1163–1164-re keltezte ezen oklevelet.[1222] A rendelkezésünkre álló adatok szerint a falu helyének megállapítása problematikus. Kall a Hajós–Hild úttól nyugatra, az Örjeg mocsarai közötti kisebb-nagyobb szigetek csoportját jelenti, mely területet a régiségben csak a két említett település irányából lehetett megközelíteni – Hild felől a mocsáron épített töltésen keresztül. Knipl István e szigetek mindegyikén talált kisebb-nagyobb Árpád-kori lelőhelyet,[1223] ami a többszöri áttelepülést, esetleg a kisebb szigetek tanyaszerű megtelepülését jelenthet. Az Árpád-kort követően a kizárólag őskori leletekkel teli Farkas-sziget, Gáspár-sziget, Jáger-sziget, Krumpli-sziget, Pék-sziget, Jakab-sziget keleti szomszédságában, Hajós és Kall határát kijelölő Méhes-fok déli oldalán egy 90–92,5 méter magas, kifli alakban meghajló háton hatalmas kiterjedésű (800×480) lelőhely lehetett a középkori Kall falu.[1224]

Mikoviny Sámuel 1742. évi térképe *Alsó- és Felső-Kál* falut jelölt meg.[1225] A 18. század közepén két Kál létezett? Esetleg Mikoviny tévesen Felső-Kálnak tüntetett fel valamely más falut, mint amire Vass Előd már – tévesen ugyan, de – gondolt? Ez utóbbi lehetőséget tartjuk elfogadhatónak, de a térkép már többször említett pontatlansága miatt eldönthetetlen, hogy melyik másik faluról lehet szó. A kérdés tisztázásában a berajzolt, szigeteken átvezető út sem adhat támpontot. Meg kell azt is jegyeznünk, hogy egy 1787-ben keltezett kataszteri térkép *Kis- és Nagykall preediumot* rajzolt föl, de ez nem jelenti azt, hogy a középkorban két különböző falu létezett.[1226]

57. Kalocsa

Kalocsa az Árpád-házi fejedelmek egyik családi központja volt,[1227] ahol István király 1002-ben püspökséget alapított.[1228] Első érseke, a koronát hozó Asztrik székesegyházat épített, amely maradványai részben a mai főszékesegyház, részben a Szentháromság tér alatt találhatók. Az Árpád-kori Kalocsa e székesegyháztól délre, a Csillás-palé, a Vajas és a Kígyós-ér által körbezárt, ÉNy–DK-i irányú árvízmentes göröndre települt.[1229]

77. Malomörvény

A halom–kisüllési úttól nyugatra, a Malom-ér és a Keresztfok által közrezárt, 93 méter magas ovális háton települt meg Malomörvény. A 300×200 méteres lelőhelyen őskori, szarmata és népvándorlás kori leleteket találtak az Árpád-kori és középkori cserepek között.[1230]

Malomörvényt 1239-ben Csertő határosaként említették.[1231] Csánki Dezső egyházi nemes nevében találta meg 1429-ben Malomér formában.[1232] Ezen alakban napjainkig fennmaradt folyó- és dűlőnévként.

84. Nádudvar

Nádudvar a 12. században a szávaszentdemeteri görög monostoré volt a Szent Miklósról nevezett templomával együtt, melyeket III. Béla (1172–1196) 1193–1196-ban a jeruzsálemi Szent Theodosius lavrának adományozott (*„ecclesiam Sanctus Nicolausi de Nadudor cum casali"*).[1233]

Nemesnádudvartól északnyugatra, a Lapisháti-tó keleti végénél, a Halasica és a Sár-fok összefolyása szögletében egy 90–91,5 méter magas, É–D-i dombháton Árpád-kori és középkori cserepeket talált D. Szabó Kálmán, melyet Nádudvar faluval azonosított.[1234] Ezen megállapítását alátámasztja Bogyiszló-puszta 1819. évi felmérési térképe, amely ezt a helyet *Faluhely*nek, a *Karasica* nyugati oldalát *Falu-Szigetnek* említi.[1235] Faluhelyet Kőhegyi Mihály is azonosította 1962-ben, mely kutatásra hivatkozva Wicker Erika tévesen áthelyezte azt Hajós keleti határába.[1236] Faluhelytől délre, egy ÉK–DNy-i irányú kicsiny fok különíti el

1221 Közölte: Wicker 2004, 47. Wicker Erika Izsér vagy Kákony helyeként írta el.
1222 Györffy 1987, 426–427.
1223 Hajós 81–93., 98. lelőhely: Knipl István 2010.
1224 Hajós 47. lelőhely: Knipl István 2010. A lelőhelyet megtalálta Vadász Éva. – Vadász Éva IV. Jelentés (H49) 8. VKM-RA 4-2005. – és D. Szabó Kálmán – D. Szabó Kálmán Hajós 128. lelőhely: VKM-A 1193-2001.
1225 Mikoviny S[ámuel]: *Mappa Danubii* [...] *Pesthiensis* – 1742. OSZK. FK 1624.
1226 Grassa von, Sala: *A Hajóshoz tartozó Kis- és Nagykall praediumok kataszteri térképe* – 1787. KFL. VIII. 2.a. No. 66:2.
1227 A kalocsai egyházi központ és a halomi fejedelmi központ kapcsolatáról lásd: Romsics 2001.
1228 Katona 2001, XVII.
1229 Györffy 1987, 431.
1230 Szakmár 75. lelőhely: Lantos Andrea 2004.
1231 Györffy 1987, 434.
1232 Csánki 1897, 337–338.
1233 Györffy 1987, 434.
1234 D. Szabó Kálmán – Nemesnádudvar 168. lelőhely: VKM-A 1193-2001.
1235 Steiner, Karl: *Bogyiszló-puszta felmérési térképe* (Külbogyiszló) – 1819. KFL. VIII. 2.a. No. 91.
1236 Wicker 2004, 63, 83.

az egy méterrel alacsonyabb felszínű Kis-Ülés határrészt, melyen D. Szabó Kálmán a nádudvari templom helyét föltételezte.[1237] Itt jegyezzük meg, hogy a valamikori Külbogyiszló határától délre, a Halasica nagy kanyarulatában, az Árpád-kori Nádudvar közelében D. Szabó Kálmán egy ismeretlennek nevezett lelőhelyet is talált, bronzkori és középkori kerámiával.[1238] A nemesnádudvari szájhagyomány szerint a 18. században betelepült svábok első faluhelye volt ez.

91. Ordas

Az ordasi szájhagyomány szerint a falu a tatárjáráskor vagy a török uralom alatt elpusztult. Az emlékezet szerint a régi falu helye a maitól keletebbre, nagyobbrészt a dunapataji Böd-pusztához tartozó Teplomdűlőben volt. A 20. század elején még a romokat is látták, s rendszeresen szántottak ki csontokat a földből. E szájhagyományt igazolták a régészeti terepbejárások is. Böd-puszta uradalmi majorjának nyugati szomszédságában, a böd–ordasi út nagy kanyarulata által megkerült, 94 méter magas kerek dombháton találta meg Vadász Éva a templom és a település törmelékeit.[1239] A templom dombjától egy kis völgy választotta el az Árpád-kori Ordas falut, mely szintén 94 méter magas háton terült el.

Ordas falut 1229-ben Csakal határosaként említette egy határleírás. Fehérvár népei lakták, akik közül 13 háznépet IV. Béla (1235–1270) lovas csősz (hírvivő) szolgálatra rendelt 1239-ben, hogy szolgálják a szekszárdi monostort.[1240]

96. Péter (Peder)

Györffy György a Kalocsa és Drágszél közötti Péterháti-dűlővel azonosította a települést.[1241] A régészeti terepbejárások nem igazolták e föltételezést, hiszen a területen egyetlen egy régészeti lelőhely sincs. A felszíne 89-90 méter tengerszint feletti magasságban van, melyet sűrűn behálóznak a vízzel telt mélyedések. Kalocsa városának belső legelője volt, mely területet a *Város rétye*ként neveztek meg, ami a Halomi hegyig húzódott. Péter-hát peremét kisebb őskori, rézkori és újkori lelőhelyek szegélyezik csak.

A kérdés az, hogy a szekszárdi apátság bátyai uradalma határaként 1061-ben leírt Péter falu azonos lehet-e a néhány km távolságban északra lévő, Géderlak és Dunapataj határában fekvő Péterfölde településsel. A bátyai uradalom határát jelölő földrajzi nevek sorát látva azonban mégiscsak a Kalocsa délkeleti határában lévő Péter-hát környéken kellene keresnünk Pétert. Talán a határleírásban is szereplő Mögye-fok *(Megefuk)* közvetlen szomszédságában, a Zsellérek legelője és a Malomszög között talált, két jelentéktelennek látszó lelőhely – kicsiny számú Árpád-kori és középkori kerámiával – lehet Péter falu.[1242] A legmarkánsabb kiemelkedés e két lelőhely szomszédságában Malomszög 92,6 méter magas dombja, melyen D. Szabó Kálmán gyűjtött Árpád-kori leleteket.[1243]

103. Sármégy

1198-ban a kalocsai érsek átengedte bárányt izedét a káptalannak.[1244] Györffy György Alsóméggyel azonosította, mivel a három Mégy közül ez fekszik az Örjeg mocsara (Sár?) mellett. Valójában az Árpád-kori falu ettől lényegesen nyugatabbra helyezkedett el. Homokmégy és Alsómégy között a Szentegyházpart alacsonyabbik, 93 méter magas csúcsára építették föl az Árpád-kori templomot,[1245] melynek helyéről Gallina Zsolt az 1996-os terepbejárás során a leletekre hivatkozva már említést tett.[1246] A templomtól délnyugatra, a Szentegyházpart 93-94 méter magas, DNy–ÉK irányú vonulatán telepedett meg Sármégy falu.[1247] D. Szabó Kálmán is ezzel a lelőhellyel azonosította ugyan 1994-ben a falut,[1248] mégis meg kell jegyeznünk, hogy a Szentegyházpart Alsómégyhez közeli, 92–92,5 méter magas északkeleti végén egy 1200×200 méteres területű lelőhelyet is faluhelynek gondolhatunk.[1249]

104. Segesd

A Fejér és Bodrog vármegye határán álló Segesd halastavát I. András (1046–1060) 1055-ben adta a tiha-

[1237] D. Szabó Kálmán – Nemesnádudvar 142. lelőhely: VKM-A 1193-2001. Wicker Erika Kisüllés néven templomos helyként közölte (WICKER 2004, 84).

[1238] D. Szabó Kálmán – Nemesnádudvar 23. lelőhely: VKM-A 1193-2001.

[1239] Vadász Éva: Jelentés 1. (38., 44.) 5. VKM-RA 4-2005.

[1240] GYÖRFFY 1987, 435.

[1241] GYÖRFFY 1987, 436.

[1242] Kalocsa 72–73. lelőhely: Gallina Zsolt–Gyergyádes Tibor–Somogyi Krisztina 2004–2005.

[1243] D. Szabó Kálmán – Kalocsa 104. lelőhely. VKM-A 1193-2001.

[1244] GYÖRFFY 1987, 434.

[1245] A templom helyéről lásd: ROMSICS 2007, 13. A templomról: LANTOS 2007. – 2006–2007-ben a Viski Károly Múzeum föltárta a templomot és régészeti bemutatóhelyet épített ki.

[1246] GALLINA 1998, 105.

[1247] Homokmégy 10. és 19. lelőhely: Gallina Zsolt 1996.

[1248] D. Szabó Kálmán – Homokmégy VKM-A 1193-2001. D. Szabó Kálmán kézzel rajzolt térképén egyértelműen látszik, hogy a népi emlékezetnek megfelelően ő is felcserélte a templom és a falu – azóta régészeti feltárással is bizonyított – helyét.

[1249] Homokmégy 9. lelőhely: Gallina Zsolt 1996.

nyi apátságnak. A dusnoki Halom szomszédosa volt.[1250] A régészeti terepbejárás hiányában nem tudjuk megkísérelni helyének meghatározását. Györffy György által közölt határleírásokból azonban föltételezhetjük, hogy Dusnok délnyugati határában kellene keresnünk Segesd falut, ahol a Sebes és a Sebes-fok helynevek őrizhették meg emlékét.[1251] D. Szabó Kálmán a Nemesnádudvar határában lévő, újkori Széked-szállással próbálta azonosítani, de jegyzetében kérdőjelekkel nyomatékosította felvetése bizonytalanságát.[1252]

105. Sükösd

A tihanyi apátság 1092. évi hamis birtokösszeírása szerint Sükösd *(Segusd)* falu halastavával együtt az apátság tulajdona volt.[1253]

Sükösdtől nyugatra, a Duna közelében kanyargó Kerülő-fok keleti oldalán, hosszan elnyúló háton települt meg az újkor elején Ó-Sükösd.[1254] Régészeti terepbejárások hiányában helyét nem tudjuk megállapítani. Valószínűleg Ó-Sükösd puszta hátján kell keresnünk, ahol D. Szabó Kálmán is föltételezte.[1255] A falu helyen Zalotay Elemér végzett helyszínelést 1954-ben.[1256]

106. Szakmár (Szatmár)

Szakmár községet északról és nyugatról Árpád-kori és középkori lelőhelyek sora segélyezi. A község közvetlen északi határában lévő, 94 méter magas hátra telepített szőlők területén Vadász Éva talált egy nagy kiterjedésű középkori települést,[1257] amely azonos lehet a valamikori Szakmár faluval. E lelőhely összefüggethetett a Szakmári-ér partján talált közvetlenül szomszédos lelőhellyel.[1258] A faluhelytől délkeletre, egy meredek falú kiemelkedésen volt a szakmári kápolna.[1259]

Az első írásos említésben a szekszárdi apát 1299-ben a szakmári Szűz Mária egyház melletti telket bátyai jobbágyainak adta. A falu azonban bizonyosan korábbi eredetű, hiszen amikor 1360-ban Karácsondi Vyda és Csornai Imre elfoglalt az apáttól szakmári részeket, akkor az apátság I. Béla (1060–1063) 1061. évi alapító levelével bizonyította, hogy Szakmár egészében őt illeti. Szakmár neve nem fordult ugyan elő a ma is ismert alapító levélben, de a falu benne foglaltatott a számos falut felölelő halomi uradalomban.[1260]

122. Tira

Tira falut mint a bátyai uradalom határának részét említette az 1061. évi oklevél.[1261] Terepbejárás hiányában nem tudjuk ugyan pontosan meghatározni a faluhelyet.

Tira Bátyától délkeletre, a Vajas és Holt-Vajas által körbezárt kerekded földterület. Felszíne enyhén hullámos, magassága 89–90,5 méter közötti. Néhány helyen emelkedik csak 91 méter közelébe, ezeken a pontokon települhetett meg az Árpád-kori falu. Elképzelhető faluhely lehet a termelőszövetkezet majorja, mely a legkiterjedtebb hát nyugati oldalára települt, de praktikus faluhelyek lehetnének a Vajas kanyarulatai mellett magasodó kisebb dombhátak is.

125. Várad

Várad nevét az Országos Levéltár diplomatikai részének egyik oklevele őrizte meg nemesi névként 1394-ből. Csánki Dezső Dusnok környékére helyezte pontosabb meghatározás nélkül.[1262] D. Szabó Kálmán a falu és az elnevezést adó vár helyét is leírta.[1263] A megtalált kevés cserépre hivatkozva kisebb településre gondolt, de megtaláltnak vélte a várat és annak sáncát a Sártű-fok éles kanyarulata fölé meredeken magasodó 92 méter magas domboldalon, a falut pedig a sánctól északkeleti irányban hosszan húzódó 91,5 méter magas háton. Vadász Éva 1966. október 6-án a váradi vár dombján a homokbányából kidobált embercsontokat és sírokat figyelt meg, de kormeghatározó leletet nem talált mellettük.[1264]

Györffy György 1198-ból talált adatot Váradról, amikor a kalocsai érsek átengedte dézsmáját a káptalannak. Többször nem szerepelt neve. Elhelyezni nem tudta. A dusnoki előfordulás mellett megemlített egy érsekcsanádi lehetőséget is.[1265] Érsekcsanád szisztematikus terepbejárása hiányában nem tudjuk eldönteni, hogy

1250 Györffy 1987, 437.
1251 Nagy Andor–Keresztényi Franciska: Dusnok földrajzi nevei 245–246. VKM-A. Hasonló föltételezést fogalmazott meg Györffy is (Györffy 1963, 727).
1252 D. Szabó Kálmán – Nemesnádudvar 135. lelőhely: VKM-A 1193-2001.
1253 Györffy 1963, 727.
1254 Sz. n.: *Bogyiszló határának felmérési térképe* – 1820. KFL. VIII. 2.a. No. 94.
1255 D. Szabó Kálmán – Sükösd szám nélkül: VKM-A 493-201.
1256 Idézte: Wicker 2004, 85.
1257 Vadász Éva III. Jelentés (K.5.) 3. VKM-RA 4-2005.
1258 Vadász Éva III. Jelentés (K.8) 4. VKM-RA 4-2005; Szakmár 54–55. lelőhely – Lantos Andrea 2004.
1259 A kápolna helyéről lásd: Romsics 2007, 12.
1260 Györffy 1987, 437–438.
1261 Györffy 1987, 442.
1262 Csánki 1897, 356.
1263 D. Szabó 1992, 196–198.
1264 Vadász Éva V. Jelentés (F16) 5. VKM-RA 4-2005.
1265 Györffy 1963, 732.

két különböző településről lehet-e szó, vagy Györffy és Csánki adata is a dusnoki Várad falut említette meg.

127. Varsád

Varsád falu helyének meghatározása bizonytalan, mivel a megmaradt földrajzi nevek nem segítenek lokalizálásában. Az I. Béla (1060–1063) király által 1061-ben a szekszárdi apátságnak adott halomi uradalom része volt Varsád falu.[1266] Az oklevél leírása alapján Györffy György megjegyezte, hogy a falut Kalocsától északkeletre, a mai Gyarmatsziget körül kellene keresni, s tőle északra Hamussád falut, amelynek lakói birtokolták Varsád 1/3 részét.

A *Likárdi Rét* hatalmas kanyarulata és a *Szakmári Rét* Erek felé ívelő ága által határolt Gyarmatszigetet egy keskeny palé két részre szakítja szét.[1267] Mindkét szigeten találtunk faluhelynek is alkalmas nagyobb Árpád-kori lelőhelyet. Györffy György megfogalmazása alapján a délebbi, a kistényi útelágazástól keletre lévő, 92-93 méter magas, hullámos felszínű platón képzeljük el Varsád falut, ahol a földút két oldalán egy-egy – talán összefüggő – Árpád-kori lelőhelyet találtak a régészek.[1268]

[1266] Györffy 1987, 442.
[1267] Kronovetter Anton(ius) Leopold(as): *Szakmár mezőgazdasági térképe* 1780. KFL VIII. 2. a. No. 29.
[1268] Szakmár 64. és 107. lelőhely: Lantos Andrea 2004.

IX. KORSZAKOK SZERINTI LELŐHELYLISTA –

Gallina Zsolt – Gulyás Gyöngyi – Pánya István

Népvándorlás kor	
A lelőhely sorszáma	**A lelőhely neve/nevei, irodalmi vagy terepbejárási hivatkozások**
1.	Bátya-Oroszpuszta, Szilas (WICKER–KUSTÁR–HORVÁTH 2001, 39)
2.	Bátya-Észak, Cirokhát = Vadász K34. lh.
3.	Drágszél 19. lh. (Gallina Zs. 2002. évi terepbejárása)
4.	Drágszél-Bodrog = D. Szabó 72. lh. (WICKER–KUSTÁR–HORVÁTH 2001, 40)
5.	Drágszél-Péterházi puszta = Vadász K33. lh.
6.	Dusnok-Natka, Kistelek = D. Szabó 20. lh. (WICKER–KUSTÁR–HORVÁTH 2001, 45)
7.	Dusnok-Feket IV. = D. Szabó 13d lh. (WICKER–KUSTÁR–HORVÁTH 2001, 43)
8.	Dusnok-Feket I–II. = D. Szabó 13a-b lh. (WICKER–KUSTÁR–HORVÁTH 2001, 43)
9.	Foktő-Kisfoktő V. = Foktő 20. lh. (Lantos A. 2008–2009. évi terepbejárása)
10.	Foktő-Kisfoktő VI. = Foktő 21. lh. (Lantos A. 2008–2009. évi terepbejárása)
11.	Géderlak-Terhel/Terhel I. és II. = D. Szabó 149. lh. (Gallina Zs. és Hornok P. 2008–2009. évi terepbejárása; WICKER–KUSTÁR–HORVÁTH 2001, 48)
12.	Géderlak-Péter-föld = Géderlak 31. lh. = Géderlak-Marcsa-fok I–II. = D. Szabó 33 lh. (Gallina Zs. és Hornok P. 2008–2009. évi terepbejárása; WICKER–KUSTÁR–HORVÁTH 2001, 48)
13.	Homokmégy-Halom, Halomi högy = Homokmégy 1. lh. (GALLINA 1998, 103–104)
14.	Homokmégy 22. lh. (Kustár R. 2002. évi terepbejárása)
15.	Homokmégy-DK-i faluszél (WICKER–KUSTÁR–HORVÁTH 2001, 52)
16.	Homokmégy-Hillye, Kosár (WICKER–KUSTÁR–HORVÁTH 2001, 53)
17.	Kalocsa-Halom, Mácsai tanyától Ny-ra = Kalocsa 46. lh. (Gallina Zs. és Somogyi K. 2004–2005. évi terep-bejárása)
18.	Kalocsa-Halom, Mácsai tanyától Ny-ra = Kalocsa 48. lh. (Gallina Zs. és Somogyi K. 2004–2005. évi terep-bejárása)
19.	Kalocsa-Felső-Városrét = Kalocsa 50. lh. (Gallina Zs. és Somogyi K. 2004–2005. évi terepbejárása)
20.	Kalocsa-Papszállástól Ny-ra = Kalocsa 53. lh. (Gallina Zs. és Somogyi K. 2004–2005. évi terepbejárása)
21.	Kalocsa-Csatorna-dűlő = Kalocsa 80. lh. (Gallina Zs. és Somogyi K. 2004–2005. évi terepbejárása)
22.	Kalocsa-Kőégető Nyugati rész = Kalocsa 82. lh. (Gallina Zs. és Somogyi K. 2004–2005. évi terepbejárása)
23.	Kalocsa-Miskei út, Rudi tanyától Ny-ra = Kalocsa 97. lh. (Gallina Zs. és Somogyi K. 2004–2005. évi terep-bejárása)
24.	Kalocsa-Péter-hát, Rudi tanyától Ny-ra = Kalocsa 98. lh. (Gallina Zs. és Somogyi K. 2004–2005. évi terep-bejárása)
25.	Kalocsa-Öntözött terület, Drágszél Holt-Vajastól K-re = Kalocsa 99. lh. (Gallina Zs. és Somogyi K. 2004–2005. évi terepbejárása)
26.	Kalocsa-Drágszél-puszta, tehenészet Kelet = Kalocsa 100. lh. (Gallina Zs. és Somogyi K. 2004–2005. évi terepbejárása)
27.	Kalocsa-Banyasziget = D. Szabó 31. lh. (WICKER–KUSTÁR–HORVÁTH 2001, 55)
28.	Kalocsa-Új Drágaszél puszta, Szenthát = D. Szabó 29. lh. (WICKER–KUSTÁR–HORVÁTH 2001, 57)
29.	Kalocsa-Péterháti-dűlő (Vadász É. 1965. évi és Lantos A. 2004. évi terepbejárása)
30.	Kalocsa-Negyvenszállás = Vadász K14. lh.
31.	Miske-Daruhegy (WICKER–KUSTÁR–HORVÁTH 2001, 87)
32.	Miske-Hantoka, Vajaspart = D. Szabó 37a-b lh. (WICKER–KUSTÁR–HORVÁTH 2001, 88)
33.	Miske-Kas = D. Szabó 75. lh. (WICKER–KUSTÁR–HORVÁTH 2001, 88)
34.	Miske-Kosár K. = D. Szabó 49. lh.
35.	Öregcsertő-Csornapuszta (H. TÓTH 1972, 249; H. TÓTH 1990, 170) – lovas temetkezés
36.	Szakmár-Kisülés = Szakmár 1. lh. (Kutzián I. 1975. évi ásatása; Lantos A. 2005. évi terepbejárása) – temető
37.	Szakmár-Lencsés-homok = Szakmár 81. lh. (Lantos A. 2004. évi terepbejárása)
38.	Szakmár-Karcag-puszta = Szakmár 92. lh. (Lantos A. 2004. évi terepbejárása)
39.	Szakmár-Öregtény = Szakmár 135. lh. (Lantos A. 2004. évi terepbejárása)

Népvándorlás kor	
A lelőhely sorszáma	A lelőhely neve/nevei, irodalmi vagy terepbejárási hivatkozások
40.	Szakmár 140. lh. (Lantos A. 2004. évi terepbejárása)
41.	Szakmár 160. lh. (Lantos A. 2008. évi terepbejárása)
42.	Szakmár-Örjeg = Szakmár 202. lh. (Lantos A. 2008. évi terepbejárása)
43.	Újtelek 19. lh. (Kustár R. 2004. évi terepbejárása)

Avar kor	
A lelőhely sorszáma	A lelőhely neve/nevei, irodalmi vagy terepbejárási hivatkozások
1.	Baja-Szentistváni homokbánya (ADAM 2002, 34)
2.	Dunapataj, szórvány (GARAM 1993, 61, *Nr.* 16, *Taf.* 26; ADAM 2002, 121)
3.	Dunapataj-Szelidi-tó, szórvány (GARAM 1993, 61, *Nr.* 17, *Taf.* 3. 12; ORMÁNDY 1995, 158; ADAM 2002, 121)
4.	Dunapataj-Pataji út (Gallina Zs. 2008 évi terepbejárása)
5.	Dunaszentbenedek-Karai-kút = Dunaszentbenedek 2. lh. (Gallina Zs. és Hornok P. 2008–2009. évi terepbe-járása)
6.	Dunaszentbenedek-Hoppány = Dunaszentbenedek 3. lh. (Gallina Zs. és Hornok P. 2008–2009. évi terepbe-járása)
7.	Dunaszentbenedek-Szilágy II. = Dunaszentbenedek 7. lh. (Gallina Zs. és Hornok P. 2008–2009. évi terepbe-járása)
8.	Dunaszentbenedek-Szilágy III. = Dunaszentbenedek 8. lh. (Gallina Zs. és Hornok P. 2008–2009. évi terep-bejárása)
9.	Dunaszentbenedek-Proletár-földek = Dunaszentbenedek 9. lh. (Gallina Zs. és Hornok P. 2008–2009. évi terepbejárása)
10.	Dunaszentbenedek-Sebestyén-tanya = Dunaszentbenedek 10. lh. (Gallina Zs. és Hornok P. 2008–2009. évi terepbejárása)
11.	Dunaszentbenedek-Temető = Dunaszentbenedek 11. lh. (Gallina Zs. és Hornok P. 2008–2009. évi terepbe-járása)
12.	Dunaszentbenedek-Temetői-kertek = Dunaszentbenedek 12. lh. (Gallina Zs. és Hornok P. 2008–2009. évi terepbejárása)
13.	Dunaszentbenedek-Géderi-út = Dunaszentbenedek 13. lh. (Gallina Zs. és Hornok P. 2008–2009. évi terep-bejárása)
14.	Dunaszentbenedek-Bálind-hát I. = Dunaszentbenedek 16. lh. (Gallina Zs. és Hornok P. 2008–2009. évi te-repbejárása)
15.	Dunaszentbenedek-Kálvinista Róma II. = Uszód 4/43. lh. = Dunaszentbenedek 22. lh. (Gallina Zs. és Hor-nok P. 2008–2009. évi terepbejárása)
16.	Dunaszentbenedek-Kunfokja = Dunaszentbenedek 25. lh. (Gallina Zs. és Hornok P. 2008–2009. évi terep-bejárása)
17.	Dunaszentbenedek-Gölöncsér-fák = Dunaszentbenedek 26. lh. (Gallina Zs. és Hornok P. 2008–2009. évi terepbejárása)
18.	Dunaszentbenedek-Külső kertek = Dunaszentbenedek 31. lh. (Gallina Zs. és Hornok P. 2008–2009. évi terepbejárása)
19.	Dunaszentbenedek-Vizestarló II. = Dunaszentbenedek 33. lh. (Gallina Zs. és Hornok P. 2008–2009. évi terepbejárása)
20.	Dunaszentbenedek-Szilágy IV. = Dunaszentbenedek 37. lh. (Gallina Zs. és Hornok P. 2008–2009. évi terep-bejárása)
21.	Dusnok-Izsákpuszta ÉK-i rész = D. Szabó II. lh. (WICKER–KUSTÁR–HORVÁTH 2001, 44)
22.	Érsekcsanád-Dunapart, szórvány (ADAM 2002, 131)
23.	Érsekcsanád-Szent György-dűlő, Öntöző telep (KŐHEGYI 1961, 14–15; NIKOLIN 1978; H. TÓTH 1990, 88; ADAM 2002, 131; KŐHEGYI 2001, 6, 1. melléklet; V. SZÉKELY 2006) – 4 sír
24.	Érsekcsanád határa I., szórvány (FÉK 1962, 35, No. 290; KŐHEGYI 2001, 5)
25.	Fajsz (Bátya)-Dunapart, ártér (ZALOTAY 1959, 50–51; ZALOTAY 1959a 208; ZALOTAY 1961; H. TÓTH 1990, 147–148; BALOGH–KŐHEGYI 1999; ADAM 2002, 134) – temető
26.	Fajsz-Kétágköz (KŐHEGYI 1960, 76; H. TÓTH 1990, 148; BALOGH–KŐHEGYI 1999; ADAM 2002, 134) – teme-tő
27.	Fajsz-Garadomb (KŐHEGYI 1963, 50; H. TÓTH 1972, 248; H. TÓTH 1990, 148; BALOGH–KŐHEGYI 2001; ADAM 2002, 134) – 8 sír (2007–2008-ban Bánffy E. és Marton T. további 9 sírt tárt fel)
28.	Géderlak-Pataji út = Géderlak 7. lh. (Gallina Zs. és Hornok P. 2008–2009. évi terepbejárása)
29.	Géderlak-Külső-Pusztalak = Géderlak 9. lh. (Gallina Zs. és Hornok P. 2008–2009. évi terepbejárása)
30.	Géderlak-Hosszú-dűlő = Géderlak 10. lh. (Gallina Zs. és Hornok P. 2008–2009. évi terepbejárása)
31.	Géderlak-Ponkod III. = Géderlak 19. lh. (Gallina Zs. és Hornok P. 2008–2009. évi terepbejárása)
32.	Géderlak-Szerecsény-völgy = Géderlak 20. lh. (Gallina Zs. és Hornok P. 2008–2009. évi terepbejárása)
33.	Géderlak-Csörgettyű-gödör = Géderlak 22. lh. (Gallina Zs. és Hornok P. 2008–2009. évi terepbejárása)
34.	Géderlak-Celler-völgy = Géderlak 23. lh. (Gallina Zs. és Hornok P. 2008–2009. évi terepbejárása)

Avar kor	
A lelőhely sorszáma	A lelőhely neve/nevei, irodalmi vagy terepbejárási hivatkozások
35.	Géderlak-Kistelek = Géderlak 24. lh. (Gallina Zs. és Hornok P. 2008–2009. évi terepbejárása)
36.	Géderlak-Kühegyes II. = Géderlak 26. lh. (Gallina Zs. és Hornok P. 2008–2009. évi terepbejárása)
37.	Géderlak-Külső Ponkod I. = Géderlak 29. lh. (Gallina Zs. és Hornok P. 2008–2009. évi terepbejárása)
38.	Géderlak-Inám = Géderlak 34. lh. (Gallina Zs. és Hornok P. 2008–2009. évi terepbejárása)
39.	Hajós-Morcsi-dűlő II. (Knipl I. 2010. évi terepbejárása; Knipl 2014, 130)
40.	Hajós-Farkas-sziget I. (Knipl I. 2010. évi terepbejárása; Knipl 2014, 131)
41.	Hajós-Nádudvari-sziget I. (Knipl I. 2010. évi terepbejárása; Knipl 2014, 132)
42.	Hajós-Csillagos III. (Knipl I. 2010. évi terepbejárása; Knipl 2014, 134)
43.	Hajós-Farkas-sziget IV. (Knipl I. 2010. évi terepbejárása; Knipl 2014, 135)
44.	Hajós-Fácános-alatti-dűlő V. (Knipl I. 2010. évi terepbejárása; Knipl 2014, 135)
45.	Hajós-Morcsi-dűlő III. (Knipl I. 2010. évi terepbejárása; Knipl 2014, 136)
46.	Hajós-Külső-szárnyék III. (Knipl I. 2010. évi terepbejárása; Knipl 2014, 141)
47.	Hajós-Külső-szárnyék IV. (Knipl I. 2010. évi terepbejárása; Knipl 2014, 141)
48.	Hajós-Kall-puszta I. (Knipl I. 2010. évi terepbejárása; Knipl 2014, 142)
49.	Hajós-Czifrahegy (Kőhegyi–Wicker 1979, 70; Kőhegyi 1980, 60; Kőhegyi 1981, 53–54; Kőhegyi 1982, 67; Kőhegyi 1983, 62; H. Tóth 1990, 149–150; ADAM 2002, 157) – temető
50.	Homokmégy-Székes = Homokmégy 7. lh. (Gallina 1998, 105)
51.	Homokmégy-Székes = Homokmégy 15. lh. (Gallina 1998, 106–107; Gallina–Hajdrik 1998, 133)-1 sír
52.	Homokmégy-Szabó tanya = Homokmégy 48. lh. (Gallina 1998, 112)
53.	Homokmégy-Mácsai-tanya = Homokmégy 53. lh. (Gallina 1998, 113)
54.	Homokmégy-Hillye, Kobolya = Homokmégy 62. lh. (Gallina 1998, 114–115)
55.	Homokmégy-Hillye, Rasztik = Homokmégy 65. lh. (Gallina 1998, 115)
56.	Homokmégy-Kékér = Homokmégy 72. lh. (Gallina 1998, 116)
57.	Homokmégy-Morcs = Homokmégy 79. lh. (Gallina 1998, 117)
58.	Homokmégy-Morcs = Homokmégy 81. lh. (Gallina 1998b, 117)
59.	Homokmégy-Halom, Vasútosztály = Homokmégy 112. lh. (Gallina 1998, 122)
60.	Homokmégy-Sörke sarok = Homokmégy 117. lh. (Gallina 1998, 122–123)
61.	Homokmégy-Halom, Tóth I. szántója = Homokmégy-Halomi hegy; Homokmégy 130. lh. (H. Tóth 1990, 166–167; Gallina 1998, 124; ADAM 2002, 166 (Kustár R. 2013-ban további 13 sírt tárt fel) – temető
62.	Homokmégy-Halom, Győrtelek II. = D. Szabó 35b lh. = Homokmégy 151. lh. (Gallina 1998, 128)
63.	Homokmégy-Halom, Tsz Lovarda = Homokmégy-Halom, Győrtelek I. (D. Szabó K. 1993. évi terepbejárása; Gallina 1998, 127)
64.	Kalocsa-Dögtéri-dűlő, Észak = Kalocsa 31. lh. (Gallina Zs. és Somogyi K. 2004–2005. évi terepbejárása)
65.	Kalocsa-Felső-Berke, Kelet = Kalocsa 68. lh. (Gallina Zs. és Somogyi K. 2004–2005. évi terepbejárása)
66.	Kalocsa-Mogyorós-dűlő, Észak = Kalocsa 101. lh. (Gallina Zs. és Somogyi K. 2004–2005. évi terepbejárá-sa)
67.	Kalocsa-Karján, Foktői út (*ArchÉrt* 84 (1957), 88; H. Tóth 1990, 151; ADAM 2002, 180) – temető
68.	Nemesnádudvar-Sziget-kaszáló = M9/4. lh. (Somogyvári 2010, 293)
69.	Nemesnádudvar-Hajós úti-dűlő = M9/10. lh. (Wilhelm G. 2009–2010. évi feltárása)
70.	Ordas-Duna part (Tergina 1880, 336–340; Hampel 1905 (II), 99–102; H. Tóth 1968, 43; H. Tóth 1972, 249; H. Tóth 1990, 159–160; Garam 1993, 95–96; ADAM 2002, 272) – temető
71.	Öregcsertő, Béke Tsz (H. Tóth 1990, 160; ADAM 2002, 276; Balogh 2002, 308–309) – 6 sír
72.	Öregcsertő-Homokbánya (H. Tóth 1990, 171) – 19 sír
73.	Sükösd-Ságod (Kőhegyi 1968, 45; Kőhegyi 1969, 46–47; Kőhegyi 1970, 53–54; Kőhegyi–Marcsik 1971; Kőhegyi–Marcsik 1971a; H. Tóth 1972, 249; Wicker 1980, 65–66; Wicker 1981, 56; Wicker 1982, 71) – temető
74.	Sükösd-vasútépítés, sírleletek = Nikolin 1/25. lh. (Nikolin 1978; H. Tóth 1990, 161; TIM Rég Ad. 240–2001, 248–2001; Adam 2002, 333)
75.	Sükösd 41. lh. (Nikolin 1978)

Avar kor	
A lelőhely sorszáma	**A lelőhely neve/nevei, irodalmi vagy terepbejárási hivatkozások**
76.	Szakmár 172. lh. (Lantos A. 2008. évi terepbejárása)
77.	Szakmár 186. lh. (Lantos A. 2008. évi terepbejárása)
78.	Szakmár-Örjeg = Szakmár 205. lh. (Lantos A. 2008. évi terepbejárása)
79.	Uszód-Új-földek = Uszód-Szentgál; Uszód 1. lh. (Gallina Zs. és Hornok P. 2008–2009. évi terepbejárása)
80.	Uszód-Kis-sík = Uszód 6. lh. (Gallina Zs. és Hornok P. 2008–2009. évi terepbejárása)
81.	Uszód-Üllésdomb I. = Uszód 7. lh. (Gallina Zs. és Hornok P. 2008–2009. évi terepbejárása)
82.	Uszód-Tözsemöge I. = Uszód 11. lh. (Gallina Zs. és Hornok P. 2008–2009. évi terepbejárása)
83.	Uszód-Túrmöge = Uszód 13. lh. (Gallina Zs. és Hornok P. 2008–2009. évi terepbejárása)
84.	Uszód-Kapitány-dűlő = Uszód 14. lh. (Gallina Zs. és Hornok P. 2008–2009. évi terepbejárása)
85.	Uszód-Új-major II.= Uszód-Nána = Uszód 18. lh. (Gallina Zs. és Hornok P. 2008–2009. évi terepbejárása)
86.	Uszód-Hormány = Uszód 25. lh. (Gallina Zs. és Hornok P. 2008–2009. évi terepbejárása)
87.	Uszód-Sományvölgyi út = Uszód-Hanyik D. = Uszód 29. lh. (Gallina Zs. és Hornok P. 2008–2009. évi terep-bejárása)
88.	Uszód-Kistói-dűlő = Uszód-Simontag = Uszód 32. lh. (Gallina Zs. és Hornok P. 2008–2009. évi terepbejárá-sa)
89.	Uszód-Körösztfok I. = Uszód 33. lh. (Gallina Zs. és Hornok P. 2008–2009. évi terepbejárása)
90.	Uszód-Körösztfok III. = Uszód 35. lh. (Gallina Zs. és Hornok P. 2008–2009. évi terepbejárása)
91.	Uszód-Jánosi Kisnána I. = Uszód-Hanyik K = Uszód 37. lh. (Gallina Zs. és Hornok P. 2008–2009. évi terep-bejárása)
92.	Uszód-Sovány völgy = Uszód 49. lh. (Gallina Zs. és Hornok P. 2008–2009. évi terepbejárása)
93.	Uszód-Simontag, Gombolyagi úttól K-re = Kalocsa 32. lh. (Gallina Zs. és Somogyi K. 2008–2009. évi terep-bejárása)
94.	Dusnok-Borsoshát (Wilhelm G. 2011. évi feltárása)
95.	Hajós-Pincefalu, Vízmű (Kustár R. 2003. és Wilhelm G. 2015. évi feltárása; Kustár 2004, 226; Knipl 2014, 147) – temető
96.	Kalocsa-Székesegyház (a Pázmány Péter Katolikus Egyetem és Rosta Sz. 2014–2016. évi feltárása) – temető
97.	Sükösd-Klösterle (Wilhelm G. 2014. évi feltárása) – temető
98.	Hajós-Kall-sziget IX. (Knipl I. 2010. évi terepbejárása; Knipl 2014, 142)
99.	Hajós-Kall-sziget X. (Knipl I. 2010. évi terepbejárása; Knipl 2014, 142)
100.	Hajós-Külső-szárnyék VIII. (Knipl I. 2010. évi terepbejárása; Knipl 2014, 142)
101.	Hajós-Külső-szárnyék IX. (Knipl I. 2010. évi terepbejárása; Knipl 2014, 142)
102.	Hajós-Külső-szárnyék X. (Knipl I. 2010. évi terepbejárása; Knipl 2014, 142–143)
103.	Hajós-Kall-sziget XI. (Knipl I. 2010. évi terepbejárása; Knipl 2014, 143)
104.	Hajós-Kall-puszta II. (Knipl I. 2010. évi terepbejárása; Knipl 2014, 144)

10–11. század	
A lelőhely sorszáma	**A lelőhely neve/nevei, irodalmi vagy terepbejárási hivatkozások**
1.	Baja, ismeretlen lelőhely (Kovács 2011, 164; Prohászka 2003–2004, 149) – érmeleletek
2.	Baja-Pető, Raschenauer Jenő szőlője (H. Tóth 1990, 172; Varga 2011, 223; Varga 2014, 29. jegyzet)
3.	Baja-Bajaszentistván (Varga 2011, 223)
4.	Dunapataj-Alsójárás, Csősz-domb = Dunapataj 22. lh. (KJM hatástanulmány)
5.	Dunapataj-Várhegy (Hampel 1906, 81; Hampel 1907, 163; Márton 1910, 197; FÉK 1962, Nr. 255; Kustár–Langó 2003, 40)
6.	Hajós-Érsekhalom (Kőhegyi 1979, 92; H. Tóth 1990, 176)
7.	Hajós-Háztáji földek (H. Tóth 1990, 176) – érmék
8.	Homokmégy-Halom = Homokmégy 131. lh. (Lipták 1953, 277–287; Cs. Sós 1954, 80; FÉK NR. 415.; H. Tóth 1990, 166–167; Bálint 1991, Nr. 105.; Dienes 1992, 537–541; Vékony 1992, 542–546; Vasil'ev 1992, 547–548; Horváth M. 1993, 324–325, 5–6. kép; Dienes 1994, 167–180; Vasil'ev 1994, 181–191; Horváth M. 1996, 312–314; Horváth M. 1996A, 125–147; Horváth M. 1998, 73–78; Horváth M. 1998A, 135–150)
9.	Homokmégy-Hillye, Pávó-háti szőlők = Homokmégy 132. lh. (H. Tóth 1972, 260; H. Tóth 1990, 178; Gallina 1998, 125)

IX. KORSZAKOK SZERINTI LELŐHELYLISTA

10–11. század	
A lelőhely sorszáma	**A lelőhely neve/nevei, irodalmi vagy terepbejárási hivatkozások**
10.	Homokmégy-Székes = Homokmégy 15. lh. (Gallina 1998, 87–92; Gallina 1998a, 79–88; Gallina 2000; Gallina–Hajdrik 1998, 133–178; Hajdrik 1998, 89–98; Gallina–Varga 2013, 127–142; Varga 2013, 297–320)
11.	Kalocsa-Belvárosi Iskola (Nagy 2004, 236)
12.	Kalocsa–ismeretlen lelőhely, szórvány (VKM)
13.	Kecel-Lehoczky tanya (Winkler 1912, 322–323, FÉK 1962, Nr. 536; Biczó 1984, 19–62; Bálint 1991, Nr. 114; Horváth M. 1996d, 322–323)
14.	Kecel-Vádéi-dűlő (Fettich 1937, 104–107, László 1944, 122–123; FÉK Nr. 535.; Bakay 1965, 9; Biczó 1984, 19–62; Bálint 1991, Nr. 115.; Fodor 1996c, 323–325)
15.	Öregcsertő-Csornapuszta, Dinnyehegy (Horváth 1969a, 51; Horváth 1972, 253; H. Tóth 1990, 170–171)
16.	Sükösd, szórvány (FÉK 1962, Nr. 921; Nikolin 1978; Bálint 1991, Nr. 223)
17.	Érsekcsanád-Veránka, Párágifok (Lóki R. 2014. évi próbafeltárása)
18.	Kalocsa-Székesegyház (a Pázmány Péter Katolikus Egyetem és Rosta Sz. 2014–2016. évi feltárása)

Árpád-kor	
A lelőhely sorszáma	**A lelőhely neve/nevei, irodalmi vagy terepbejárási hivatkozások**
1.	Baja-Szentistváni Iskola = Nikolin 3/14. lh. (H. Tóth 1990, 84)
2.	Baja-Bajaszentisváni szőlők 1. = kertészet 3. lh. (Sultis 2010,135)
3.	Bajaszentistván-Izsér = Nikolin 3/1. lh. = 13–15. századi kiszántott sír
4.	Bajaszentistván-Szlatina = Nikolin 3/2. lh.
5.	Bajaszentistván-Izsér = Nikolin 3/4. lh.
6.	Bajaszentistván-Izsér = Nikolin 3/5. lh.
7.	Bajaszentistván-Tüskös = Nikolin 3/7. lh.
8.	Bajaszentistván-Koppány-puszta = Nikolin 3/8. lh.
9.	Bátya-Oroszpuszta = D. Szabó 13. lh. = Vadász F8. lh. (Wicker–Kustár–Horváth 2001, 39)
10.	Bátya-Oroszpuszta Hízlaló = D. Szabó 85. lh. = Vadász F7. és 56. lh. (Wicker–Kustár–Horváth 2001, 39)
11.	Bátya–Oroszpuszta Szilashát = D. Szabó 2. lh. (Wicker–Kustár–Horváth 2001, 39)
12.	Bátya-Oroszpuszta 130 km-kő = D. Szabó 4. lh = Vadász F9–10. és 57. lh. (Wicker–Kustár–Horváth 2001, 39)
13.	Drágszél-Nadasd = Drágszél 1. lh. (Gallina Zs. 2002. évi terepbejárása)
14.	Drágszél 11/b lh. (Gallina Zs. 2002. évi terepbejárása)
15.	Drágszél 16. lh. (Gallina Zs. 2002. évi terepbejárása)
16.	Drágszél Rákóczi út 4. ház kertje = Homokmégy 21. lh. (Gallina Zs. 2002. évi terepbejárása)
17.	Drágszél 22. lh. (Gallina Zs. 2002. évi terepbejárása)
18.	Drágszél 24. lh. (Gallina Zs. 2002. évi terepbejárása)
19.	Drágszél-Bodrog = D. Szabó 72. lh. (Wicker–Kustár–Horváth 2001, 40)
20.	Drágszél-Kisdrág Árpás-part = D. Szabó 73. lh. (Wicker–Kustár–Horváth 2001, 40)
21.	Drágszél-Temető, Temető hátja = D. Szabó 71. lh. (Wicker–Kustár–Horváth 2001, 40)
22.	Drágszél-Körme 1. lh. (Gallina Zs. 2002. évi terepbejárása)
23.	Drágszél-Szekeres-dűlő 2. lh. (Gallina Zs. 2002. évi terepbejárása)
24.	Drágszél-Péterházi puszta = Vadász K33. lh.
25.	Dunapataj-Szentkirályi hegy (Wicker–Kustár–Horváth 2001, 41)
26.	Dunapataj-Szent Tamás-domb (V. Székely Gy. 1999. és 2002. évi feltárása)
27.	Dunapataj-Kis-tó sarok (Hargitai A. 2009. évi feltárása)
28.	Dunaszentbenedek-Kara = Dunaszentbenedek 1. lh. (Gallina Zs. és Hornok P. 2008–2009. évi te-repbejárása)
29.	Dunaszentbenedek-Karai-kút = Dunaszentbenedek 2. lh. (Gallina Zs. és Hornok P. 2008–2009. évi terepbejárása)
30.	Dunaszentbenedek-Hoppány = Dunaszentbenedek 3. lh. (Gallina Zs. és Hornok P. 2008–2009. évi terepbejárása)

Árpád-kor	
A lelőhely sorszáma	A lelőhely neve/nevei, irodalmi vagy terepbejárási hivatkozások
31.	Dunaszentbenedek-Kettős-kúti út = Dunaszentbenedek 5. lh. (Gallina Zs. és Hornok P. 2008–2009. évi terepbejárása)
32.	Dunaszentbenedek-Szilágy II. = Dunaszentbenedek 7. lh. (Gallina Zs. és Hornok P. 2008–2009. évi terepbejárása)
33.	Dunaszentbenedek-Temető = Dunaszentbenedek 11. lh. (Gallina Zs. és Hornok P. 2008–2009. évi terepbejárása)
34.	Dunaszentbenedek-Temetői-kertek = Dunaszentbenedek 12. lh. (Gallina Zs. és Hornok P. 2008–2009. évi terepbejárása)
35.	Dunaszentbenedek-Géderi-út = Dunaszentbenedek 13. lh. (Gallina Zs. és Hornok P. 2008–2009. évi terepbejárása)
36.	Dunaszentbenedek-Tizennyolcnapok I. = Dunaszentbenedek 14. lh. (Gallina Zs. és Hornok P. 2008–2009. évi terepbejárása)
37.	Dunaszentbenedek-Tizennyolcnapok II. = Dunaszentbenedek 15. lh. (Gallina Zs. és Hornok P. 2008–2009. évi terepbejárása)
38.	Dunaszentbenedek-Bálind-hát I. = Dunaszentbenedek 16. lh. (Gallina Zs. és Hornok P. 2008–2009. évi terepbejárása)
39.	Dunaszentbenedek-Bálind-hát II. = Dunaszentbenedek 17. lh. (Gallina Zs. és Hornok P. 2008–2009. évi terepbejárása)
40.	Dunaszentbenedek-Tormás-hát I. = Dunaszentbenedek 18. lh. (Gallina Zs. és Hornok P. 2008–2009. évi terepbejárása)
41.	Dunaszentbenedek-Terheli út = Dunaszentbenedek 19. lh. (Gallina Zs. és Hornok P. 2008–2009. évi terepbejárása)
42.	Dunaszentbenedek-Kálvinista Róma I. = Uszód 4/42. lh. = Dunaszentbenedek 21. lh. (Gallina Zs. és Hornok P. 2008–2009. évi terepbejárása)
43.	Dunaszentbenedek-Kálvinista Róma II. = Uszód 4/43. lh. = Dunaszentbenedek 22. lh. (Gallina Zs. és Hornok P. 2008–2009. évi terepbejárása)
44.	Dunaszentbenedek-Terhel = Uszód 4/7. és 4/8. lh = Dunaszentbenedek 23. lh. (Gallina Zs. és Hor-nok P. 2008–2009. évi terepbejárása)
45.	Dunaszentbenedek-Zasztas = Dunaszentbenedek 24. lh. (Gallina Zs. és Hornok P. 2008–2009. évi terepbejárása)
46.	Dunaszentbenedek-Kunfokja = Dunaszentbenedek 25. lh. (Gallina Zs. és Hornok P. 2008–2009. évi terepbejárása)
47.	Dunaszentbenedek-Gölöncsér-fák = Dunaszentbenedek 26. lh. (Gallina Zs. és Hornok P. 2008–2009. évi terepbejárása)
48.	Dunaszentbenedek-Bolyó-föld = Dunaszentbenedek 27. lh. (Gallina Zs. és Hornok P. 2008–2009. évi terepbejárása)
49.	Dunaszentbenedek-Tormás-hát II. = Dunaszentbenedek 28. lh. (Gallina Zs. és Hornok P. 2008–2009. évi terepbejárása)
50.	Dunaszentbenedek-Tormás-hát III. = Dunaszentbenedek 29. lh. (Gallina Zs. és Hornok P. 2008–2009. évi terepbejárása)
51.	Dunaszentbenedek-Vizestarló = Dunaszentbenedek 30. lh. (Gallina Zs. és Hornok P. 2008–2009. évi terepbejárása)
52.	Dunaszentbenedek-Csörgeték = Dunaszentbenedek 32. lh. (Gallina Zs. és Hornok P. 2008–2009. évi terepbejárása)
53.	Dunaszentbenedek-Kunfokja II. = Dunaszentbenedek 34. lh. (Gallina Zs. és Hornok P. 2008–2009. évi terepbejárása)
54.	Dunaszentbenedek-Kettős-kút = Dunaszentbenedek 36. lh. (Gallina Zs. és Hornok P. 2008–2009. évi terepbejárása)
55.	Dusnok-Alsó-Garáb (Wicker–Kustár–Horváth 2001, 43)
56.	Dusnok külterülete (Somogyvári Á. 2001. évi feltárása)
57.	Dusnok-Izsákpuszta ÉK-i rész = D. Szabó 11. lh. (Wicker–Kustár–Horváth 2001, 44)
58.	Dusnok-Borsoshát Tsz major = D. Szabó 6. lh. (H. Tóth 1972, 255; H. Tóth 1990, 196; Wicker–Kustár–Horváth 2001, 42) – templom, apátság, temető
59.	Dusnok-Halász II. (D-i rész = D. Szabó 44. lh) (Wicker–Kustár–Horváth 2001, 43)
60.	Dusnok-Feket I–II. = D. Szabó 13a–b lh. (Wicker–Kustár–Horváth 2001, 43)
61.	Dusnok-Feket III. = D. Szabó 13c lh. (Wicker–Kustár–Horváth 2001, 43)
62.	Dusnok-Fácántelep = D. Szabó 60. lh. (Wicker–Kustár–Horváth 2001, 42)
63.	Dusnok-Fácánteleptől K-re = D. Szabó 61. lh.
64.	Dusnok-Boroshát, Borzaskút = D. Szabó 8. lh. (Wicker–Kustár–Horváth 2001, 42)
65.	Dusnok-Natka, Kistelek = D. Szabó 20. lh. (Wicker–Kustár–Horváth 2001, 45)
66.	Dusnok-Natka (D. Szabó K. 1994. évi terepbejárása)
67.	Dusnok-Natka II. = Mankucsa = D. Szabó 56. lh. (Wicker–Kustár–Horváth 2001, 45)
68.	Dusnok-Natka, Templomdomb (Wicker–Kustár–Horváth 2001, 45)
69.	Dusnok-Alsó-Lugas = D. Szabó 59. lh. (Wicker–Kustár–Horváth 2001, 42)
70.	Dusnok-Szúnyogosi-dűlő I. (Somogyvári–V. Székely 2004, 204–205)
71.	Dusnok-Halom ÉNy-i része = Dusnok-Kovácsi Vitéztelek = D. Szabó 6d lh. (Wicker–Kustár–Horváth 2001, 44)
72.	Dusnok-Kengyelus-hát = D. Szabó 181. lh. (Wicker–Kustár–Horváth 2001, 45)

IX. KORSZAKOK SZERINTI LELŐHELYLISTA

Árpád-kor	
A lelőhely sorszáma	**A lelőhely neve/nevei, irodalmi vagy terepbejárási hivatkozások**
73.	Dusnok-Rózsa-domb, szórvány (WICKER–KUSTÁR–HORVÁTH 2001, 46)
74.	Dusnok-Várad = D. Szabó 14b lh. (WICKER–KUSTÁR–HORVÁTH 2001, 46)
75.	Érsekcsanád-Harabó = Nikolin 2/12. lh. (NIKOLIN 1978; KŐHEGYI 1997, 88; WICKER–KUSTÁR–HORVÁTH 2001, 46; V. SZÉKELY 2006)
76.	Érsekcsanád-Szent György-dűlő = Nikolin 2/1. lh. (NIKOLIN 1978; KŐHEGYI 1994, 10; KŐHEGYI 2001, 6, 1. melléklet; WICKER–KUSTÁR–HORVÁTH 2001, 47; WICKER 2004, 60; V. SZÉKELY 2006) – templom és temető
77.	Érsekcsanád-Szent György-dűlő III. = Nikolin 2/3. lh. (KŐHEGYI 2001, 6, 1. melléklet; NIKOLIN 1978; V. SZÉKELY 2006)
78.	Érsekcsanád-Szent György-dűlő, Görcse I. = Nikolin 2/4. lh. (KŐHEGYI 2001, 6–7, 1. melléklet; NIKOLIN 1978; V. SZÉKELY 2006)
79.	Érsekcsanád-Szent György-dűlő, Görcse II. = Nikolin 2/5. lh. (NIKOLIN 1978; KŐHEGYI 2001, 7, 1. melléklet; V. SZÉKELY 2006)
80.	Érsekcsanád-Két híd köze = Nikolin 2/10. lh. (NIKOLIN 1978; KŐHEGYI 2001, 7, 1. melléklet; V. SZÉKELY 2006)
81.	Érsekcsanád-Delelő = Nikolin 2/11. lh. (NIKOLIN 1978; KŐHEGYI 2001, 7, 1. melléklet; V. SZÉKELY 2006)
82.	Érsekcsanád-Harabó, Bas-kút Kalavita Ny-i partja = Nikolin 2/13. lh. (NIKOLIN 1978; KŐHEGYI 2001, 7, 1. melléklet; V. SZÉKELY 2006)
83.	Érsekcsanád-Bas-kút,Matkó fog É-i partja = Nikolin 2/14. lh. (NIKOLIN 1978; KŐHEGYI 2001, 7, 1. melléklet; V. SZÉKELY 2006)
84.	Érsekcsanád-Hajóállomás = Ófalu; Nikolin 2/17. lh. (FÉK 1962, 35, No. 289; NIKOLIN 1978; KŐHEGYI 2001, 7–8, 1. melléklet; WICKER 2004, 59–60; V. SZÉKELY 2006)
85.	Érsekcsanád-Várad (V. SZÉKELY 2006)
86.	Érsekcsanád-Dunapart, szórvány (FÉK 1962, 35, Nr. 289; KŐHEGYI 2001, 8) – ereklyetartó mellke-reszt
87.	Fajsz-Kovácshalom = D. Szabó 16. lh. = Vadász 62. lh. (WICKER–KUSTÁR–HORVÁTH 2001, 41)
88.	Foktő-Ökörjárás = Foktő 1. lh. (Lantos A. 2008–2009. évi terepbejárása)
89.	Foktő-Felső járás, Új földek = Foktő 3. lh. (Lantos A. 2008–2009. évi terepbejárása)
90.	Foktő-Felső járás = Foktő 4. lh. (Lantos A. 2008–2009. évi terepbejárása)
91.	Foktő-Kisfoktő, Móder földek = Foktő 6. lh. (Lantos A. 2008–2009. évi terepbejárása)
92.	Foktő-Kisfoktő II. = Foktő 7. lh. (Lantos A. 2008–2009. évi terepbejárása)
93.	Foktő-Kisfoktő, Szállás-dűlő I. = Foktő 8. lh. (Lantos A. 2008–2009. évi terepbejárása)
94.	Foktő-Kisfoktő, Szállás-dűlő II. = Foktő 9. lh. (Lantos A. 2008–2009. évi terepbejárása)
95.	Foktő-Kisfoktő, Szállás-dűlő III. = Foktő 10. lh. (Lantos A. 2008–2009. évi terepbejárása)
96.	Foktő-Kisfoktő, Bíró-völgy-dűlő I. = Foktő 11. lh. (Lantos A. 2008–2009. évi terepbejárása)
97.	Foktő-Kisfoktő, Bíró-völgy-dűlő II. = Foktő 12. lh. (Lantos A. 2008–2009. évi terepbejárása)
98.	Foktő-Kisfoktő, Békás-hát I. = Foktő 13. lh. (Lantos A. 2008–2009. évi terepbejárása)
99.	Foktő-Kisfoktő, Békás-hát II. = Foktő 14. lh. (Lantos A. 2008–2009. évi terepbejárása)
100.	Foktő-Kisfoktő, Kis-Tó-sarok = Foktő 16. lh. (Lantos A. 2008–2009. évi terepbejárása)
101.	Foktő-Kisfoktő III. = Foktő 17. lh. (Lantos A. 2008–2009. évi terepbejárása)
102.	Foktő-Kisfoktő IV. = Foktő 18. lh. (Lantos A. 2008–2009. évi terepbejárása)
103.	Foktő-Kisfoktő, Békás-hát IV. = Foktő 19. lh. (Lantos A. 2008–2009. évi terepbejárása)
104.	Foktő-Kisfoktő, Terhel-Szél-dűlő II. = Foktő 24. lh. (Lantos A. 2008–2009. évi terepbejárása)
105.	Foktő-Kis-tó-sarok (HARGITAI 2010, 208)
106.	Géderlak-Terhel = Terhel I. és II. lh = D. Szabó 149. lh. (WICKER–KUSTÁR–HORVÁTH 2001, 48; Gallina Zs. és Hornok P. 2008–2009. évi terepbejárása)
107.	Géderlak-Terhel II. = Géderlak 2. lh. (Gallina Zs. és Hornok P. 2008–2009. évi terepbejárása)
108.	Géderlak-Terhel IV. = Géderlak 4. lh. (Gallina Zs. és Hornok P. 2008–2009. évi terepbejárása)
109.	Géderlak-Terhel V. = Géderlak 5. lh. (Gallina Zs. és Hornok P. 2008–2009. évi terepbejárása)
110.	Géderlak-Terhel VI. = Géderlak 6. lh. (Gallina Zs. és Hornok P. 2008–2009. évi terepbejárása
111.	Géderlak-Pataji út = Géderlak 7. lh. (Gallina Zs. és Hornok P. 2008–2009. évi terepbejárása)
112.	Géderlak-Páskom = Géderlak 8. lh. (Gallina Zs. és Hornok P. 2008–2009. évi terepbejárása)
113.	Géderlak-Hosszú-dűlő = Géderlak 10. lh. (Gallina Zs. és Hornok P. 2008–2009. évi terepbejárása)
114.	Géderlak-Körtélesi-völgy = Géderlak 11. lh. (Gallina Zs. és Hornok P. 2008–2009. évi terepbejárá-sa)
115.	Géderlak-Angyalszállás = Géderlak 12. lh. (Gallina Zs. és Hornok P. 2008–2009. évi terepbejárása)

Árpád-kor	
A lelőhely sorszáma	**A lelőhely neve/nevei, irodalmi vagy terepbejárási hivatkozások**
116.	Géderlak-Borgyú-kút = Géderlak 13. lh. (Gallina Zs. és Hornok P. 2008–2009. évi terepbejárása)
117.	Géderlak-Belső-Budahát = Géderlak 14. lh. (Gallina Zs. és Hornok P. 2008–2009. évi terepbejárása)
118.	Géderlak-Borgyú-legelő = Géderlak 15. lh. (Gallina Zs. és Hornok P. 2008–2009. évi terepbejárása)
119.	Géderlak-Ponkod I. = Géderlak 16. lh. (Gallina Zs. és Hornok P. 2008–2009. évi terepbejárása)
120.	Géderlak-Ponkod II. = Géderlak 18. lh. (Gallina Zs. és Hornok P. 2008–2009. évi terepbejárása)
121.	Géderlak-Ponkod III. = Géderlak 19. lh. (Gallina Zs. és Hornok P. 2008–2009. évi terepbejárása)
122.	Géderlak-Dunaszentbenedeki út = Géderlak 21. lh. (Gallina Zs. és Hornok P. 2008–2009. évi terep-bejárása)
123.	Géderlak-Csörgettyű-gödör = Géderlak 22. lh. (Gallina Zs. és Hornok P. 2008–2009. évi terepbejá-rása)
124.	Géderlak-Celler-völgy = Géderlak 23. lh. (Gallina Zs. és Hornok P. 2008–2009. évi terepbejárása)
125.	Géderlak-Kistelek = Géderlak 24. lh. (Gallina Zs. és Hornok P. 2008–2009. évi terepbejárása)
126.	Géderlak-Kühegyes I. = Géderlak 25. lh. (Gallina Zs. és Hornok P. 2008–2009. évi terepbejárása)
127.	Géderlak-Kühegyes II. = Géderlak 26. lh. (Gallina Zs. és Hornok P. 2008–2009. évi terepbejárása)
128.	Géderlak-Vizes-tarló I. = Géderlak 27. lh. (Gallina Zs. és Hornok P. 2008–2009. évi terepbejárása)
129.	Géderlak-Vizes-tarló II. = Géderlak 28. lh. (Gallina Zs. és Hornok P. 2008–2009. évi terepbejárása)
130.	Géderlak-Külső-ponkod I. = Géderlak 29. lh. (Gallina Zs. és Hornok P. 2008–2009. évi terepbejárá-sa)
131.	Géderlak-Külső-ponkod II. = Géderlak 30. lh. (Gallina Zs. és Hornok P. 2008–2009. évi terepbejárá-sa)
132.	Géderlak-Péter-föld = Géderlak 31. lh. (Gallina Zs. és Hornok P. 2008–2009. évi terepbejárása)
133.	Géderlak-Telek-dűlő = Géderlak 32. lh. (Gallina Zs. és Hornok P. 2008–2009. évi terepbejárása)
134.	Géderlak-Marcsa-dűlő I. = Géderlak 33. lh. (Gallina Zs. és Hornok P. 2008–2009. évi terepbejárása)
135.	Géderlak-Inám = Géderlak 34. lh. (Gallina Zs. és Hornok P. 2008–2009. évi terepbejárása)
136.	Géderlak-Hegyi-dűlő = Géderlak 35. lh. (Gallina Zs. és Hornok P. 2008–2009. évi terepbejárása)
137.	Géderlak-Marcsa-dűlő II. = Géderlak 36. lh. (Gallina Zs. és Hornok P. 2008–2009. évi terepbejárá-sa)
138.	Géderlak-Bakodi-út = Géderlak 37. lh. (Gallina Zs. és Hornok P. 2008–2009. évi terepbejárása)
139.	Hajós-Nagy-Farkasgödör II. = Hajós-Grüner Bühel(Knipl I. 2010. évi terepbejárása; Knipl 2014, 127–128)
140.	Hajós-Császártöltési-oldal III. (Knipl I. 2010. évi terepbejárása; Knipl 2014, 129)
141.	Hajós-Császártöltési-oldal IV. (Knipl I. 2010. évi terepbejárása; Knipl 2014, 129)
142.	Hajós-Moresi-dűlő I. (Knipl I. 2010. évi terepbejárása; Knipl 2014, 129)
143.	Hajós-Moresi-dűlő II. (Knipl I. 2010. évi terepbejárása; Knipl 2014, 130)
144.	Hajós-Nagy-Farkasgödör III. (Knipl I. 2010. évi terepbejárása; Knipl 2014, 130)
145.	Hajós-Fácános I. (Knipl I. 2010. évi terepbejárása; Knipl 2014, 131)
146.	Hajós-Nádudvari-sziget I. (Knipl I. 2010. évi terepbejárása; Knipl 2014, 132)
147.	Hajós-Farkas-sziget III. (Knipl I. 2010. évi terepbejárása; Knipl 2014, 132)
148.	Hajós-Farkas-sziget IV. (Knipl I. 2010. évi terepbejárása; Knipl 2014, 135)
149.	Hajós-Homokhegy I. = Sandberg – Keresztúr (Wicker–Kustár–Horváth 2001, 49; Knipl I. 2010. évi terepbejárása; Knipl 2014, 136) – templom és temető
150.	Hajós-Homokhegy III. (Knipl I. 2010. évi terepbejárása; Knipl 2014, 136–137)
151.	Hajós-Jakab-sziget (Knipl I. 2010. évi terepbejárása; Knipl 2014, 138)
152.	Hajós-Külső-szárnyék III. (Knipl I. 2010. évi terepbejárása; Knipl 2014, 140)
153.	Hajós-Külső-szárnyék IV. (Knipl I. 2010. évi terepbejárása; Knipl 2014, 140)
154.	Hajós-Kall-sziget VI. (Knipl I. 2010. évi terepbejárása; Knipl 2014, 140)
155.	Hajós-Kall-sziget VII. (Knipl I. 2010. évi terepbejárása; Knipl 2014, 140)
156.	Hajós-Kall-sziget VIII. (Knipl I. 2010. évi terepbejárása; Knipl 2014, 140)
157.	Hajós-Kall-sziget IX. (Knipl I. 2010. évi terepbejárása; Knipl 2014, 141)
158.	Hajós-Kall-sziget X. (Knipl I. 2010. évi terepbejárása; Knipl 2014, 141)
159.	Hajós-Külső-szárnyék VIII. (Knipl I. 2010. évi terepbejárása; Knipl 2014, 142)

Árpád-kor	
A lelőhely sorszáma	A lelőhely neve/nevei, irodalmi vagy terepbejárási hivatkozások
160.	Hajós-Kall-puszta I. (Knipl I. 2010. évi terepbejárása; KNIPL 2014, 142)
161.	Hajós-Külső-szárnyék IX. (Knipl I. 2010. évi terepbejárása; KNIPL 2014, 142)
162.	Hajós-Külső-szárnyék X. (Knipl I. 2010. évi terepbejárása; KNIPL 2014, 142–143)
163.	Hajós-Kall-sziget XI. (Knipl I. 2010. évi terepbejárása; KNIPL 2014, 143)
164.	Hajós-Kall-sziget XII. (Knipl I. 2010. évi terepbejárása; KNIPL 2014, 143)
165.	Hajós-Halastói-tábla I. (Knipl I. 2010. évi terepbejárása; KNIPL 2014, 143)
166.	Hajós-Kall-puszta II. (Knipl I. 2010. évi terepbejárása; KNIPL 2014, 144)
167.	Hajós-Morcsi-dülő V. (Knipl I. 2010. évi terepbejárása; KNIPL 2014, 144)
168.	Hajós-Alsó Kál, Kall puszta = D. Szabó 131. lh. (WICKER–KUSTÁR–HORVÁTH 2001, 49)
169.	Homokmégy-Halom, Halomi hög = Homokmégy 1. lh. (GALLINA 1998, 103–104)
170.	Homokmégy-Halom, Szent János-dülő = Homokmégy 2. lh. (GALLINA 1998, 104)
171.	Homokmégy-Halom, Kastély = Homokmégy 3. lh. (GALLINA 1998, 104)
172.	Homokmégy-Humok = Homokmégy 4. lh. (GALLINA 1998, 104)
173.	Homokmégy-Humok = Homokmégy 5. lh. (GALLINA 1998, 104)
174.	Homokmégy-Szentegyházpart = Homokmégy 6. lh. (GALLINA 1998, 104–105)
175.	Homokmégy-Székes = Homokmégy 7. lh. (GALLINA 1998, 105)
176.	Homokmégy-Szentegyházpart = Homokmégy 8. lh. (GALLINA 1998, 105; WICKER–KUSTÁR–HORVÁTH 2001, 55; LANTOS 2009) – templom és temető
177.	Homokmégy-Szentegyházpart = Homokmégy 9. lh. (GALLINA 1998, 105)
178.	Homokmégy-Szentegyházpart = Homokmégy 10. lh. (GALLINA 1998, 105–106)
179.	Homokmégy-Alsótelek = Homokmégy 11. lh. (GALLINA 1998, 106)
180.	Homokmégy-Alsómégy, Kertek alja = Homokmégy 12. lh. (GALLINA 1998, 106)
181.	Homokmégy-Alsómégy, Nagy Palé = Homokmégy 13. lh. (GALLINA 1998, 106)
182.	Homokmégy-Alsómégy, Rádai tanya = Homokmégy 14. lh. (GALLINA 1998, 106)
183.	Homokmégy-Humok = D. Szabó 25. lh = Homokmégy 16. lh. (GALLINA 1998, 107)
184.	Homokmégy-Gódapart = Homokmégy 17. lh. (GALLINA 1998, 107; WICKER–KUSTÁR–HORVÁTH 2001, 51)
185.	Homokmégy-Szentegyházi-kút = Homokmégy 19. lh. (GALLINA 1998, 107)
186.	Homokmégy-Sertéstelep = D. Szabó 175. lh = Homokmégy 20. lh. (GALLINA 1998, 107)
187.	Homokmégy-Öregszékes = Homokmégy 21. lh. (GALLINA 1998, 108)
188.	Homokmégy-Szipőcs tanya = Homokmégy 22. lh. (GALLINA 1998, 108)
189.	Homokmégy-Körme = Homokmégy 23. lh. (GALLINA 1998, 108)
190.	Homokmégy-Tag = Homokmégy 26. lh. (GALLINA 1998, 109)
191.	Homokmégy-Hillye, Körtefa-dülő = Homokmégy 27. lh. (GALLINA 1998, 109)
192.	Homokmégy-Hillye, Körtefa-dülő = Homokmégy 29. lh. (GALLINA 1998, 109)
193.	Homokmégy-Alsómégy tag = Homokmégy 30. lh. (GALLINA 1998, 109)
194.	Homokmégy-Fok = Homokmégy 31. lh. (GALLINA 1998, 109)
195.	Homokmégy –Topolica = Homokmégy-Alsómégy, Hajósi földút II = Homokmégy 32. lh. (GALLINA 1998, 109–110; WICKER–KUSTÁR–HORVÁTH 2001, 50–51)
196.	Homokmégy-Iván sziget = D. Szabó 62. lh = Homokmégy 33. lh. (GALLINA 1998, 110)
197.	Homokmégy-Alsómégy, Rekittye = Homokmégy 35. lh. (GALLINA 1998, 110)
198.	Homokmégy-Alsómégy, Túlafok = Homokmégy 36. lh. (GALLINA 1998, 110)
199.	Homokmégy-Alsómégy, Fokkerülő = Homokmégy 37. lh. (GALLINA 1998, 110–111)
200.	Homokmégy-Nadasd = D. Szabó 70. lh = Homokmégy 45. lh. (GALLINA 1998, 112; WICKER–KUSTÁR–HORVÁTH 2001, 54)
201.	Homokmégy-Nadasd = Homokmégy 46. lh. (GALLINA 1998, 112; WICKER–KUSTÁR–HORVÁTH 2001, 54)
202.	Homokmégy-Matos tanya = Homokmégy 47. lh. (GALLINA 1998, 112)

Árpád-kor	
A lelőhely sorszáma	A lelőhely neve/nevei, irodalmi vagy terepbejárási hivatkozások
203.	Homokmégy-Szabó tanya = Homokmégy 48. lh. (Gallina 1998, 112)
204.	Homokmégy-Máriaháza = D. Szabó 27. és 64. lh. = Homokmégy 49. lh. (Gallina 1998, 112–113; Wicker–Kustár–Horváth 2001, 54; Lantos 2009, 263) – templom
205.	Homokmégy-Vén Pál tanya = Homokmégy 50. lh. (Gallina 1998, 113)
206.	Homokmégy-Szilfa-dűlő = Homokmégy 51. lh. (Gallina 1998, 113)
207.	Homokmégy-Szilfa-dűlő = Homokmégy 52. lh. (Gallina 1998, 113)
208.	Homokmégy-Pécsi góda = Homokmégy 54. lh. (Gallina 1998, 113)
209.	Homokmégy-Sésztó budzsák = Homokmégy 57. lh. (Gallina 1998, 114)
210.	Homokmégy-Rideg budzsak = Homokmégy 59. lh. (Gallina 1998, 114)
211.	Homokmégy-Fehér árok = Homokmégy 60. lh. (Gallina 1998, 114)
212.	Homokmégy-Gódapart = Homokmégy 61. lh. (Gallina 1998, 114)
214.	Homokmégy-Hillye, Kobolya = Homokmégy 62. lh. (Gallina 1998, 114–115; Wicker–Kustár–Horváth 2001, 53–54)
215.	Homokmégy-Hillye, Rasztik = D. Szabó 152. lh = Homokmégy 63. lh. (Gallina 1998, 115)
216.	Homokmégy-Morcs = Homokmégy 77. lh. (Gallina 1998, 117)
217.	Homokmégy-Morcs = Homokmégy 80. lh. (Gallina 1998, 117)
218.	Homokmégy-Morcs = Homokmégy 81. lh. (Gallina 1998, 117)
219.	Homokmégy-Szénás tanya = Homokmégy 84. lh. (Gallina 1998, 118)
220.	Homokmégy-Dzsombékos = Homokmégy 85. lh. (Gallina 1998, 118)
221.	Homokmégy-Dzsombékos = Homokmégy 86. lh. (Gallina 1998, 118)
222.	Homokmégy-Foktűi földek = Homokmégy 87. lh. (Gallina 1998, 118)
223.	Homokmégy-Hillye, Dózsa Tsz = Homokmégy 89. lh. (Gallina 1998, 119)
224.	Homokmégy-Hillye, Hajósi út = Homokmégy 90. lh. (Gallina 1998, 119)
225.	Homokmégy-Hillye, Hillyei homok = Homokmégy 91. lh. (Gallina 1998, 119)
226.	Homokmégy-Hillye, Szérüskert = Homokmégy 92. lh. (Gallina 1998, 119)
227.	Homokmégy-Hillye, Sertesziget = Homokmégy 96. lh. (Gallina 1998, 119)
228.	Homokmégy-Hillye, Dózsa Tsz = Homokmégy 97. lh. (Gallina 1998, 120)
229.	Homokmégy-Hillyei homok = Homokmégy 98. lh. (Gallina 1998, 120)
230.	Homokmégy-Hillye, Régi szőlők, = Homokmégy 98. lh. (Gallina 1998, 120)
231.	Homokmégy-Marcsasziget = Homokmégy 100. lh. (Gallina 1998, 120)
232.	Homokmégy-Hillye, Hillyei homok = Homokmégy 101. lh. (Gallina 1998, 120)
233.	Homokmégy-Hillye, Újszőlők = Homokmégy 102. lh. (Gallina 1998, 120)
234.	Homokmégy-Hillye, Antal paléja híd = Homokmégy 103. lh. (Gallina 1998, 120)
235.	Homokmégy-Szabál = Homokmégy 106. lh. (Gallina 1998, 121)
236.	Homokmégy-Szabál = Homokmégy 108. lh. (Gallina 1998, 121)
237.	Homokmégy-Kiskecskemégy = Homokmégy 109. lh. (Gallina 1998, 121)
238.	Homokmégy-Kiskecskemégy, Góda híd = Homokmégy 110. lh. (Gallina 1998, 121)
239.	Homokmégy-Halom Buki = Homokmégy 114. lh. (Gallina 1998, 122)
240.	Homokmégy-Halom, Deli Péter földje = Homokmégy 115. lh. (Gallina 1998, 122)
241.	Homokmégy-Sörke sarok = Homokmégy 117. lh. (Gallina 1998, 122–123)
242.	Homokmégy-Dögtemető = Homokmégy 118. lh. (Gallina 1998, 123)
243.	Homokmégy-Paptag = Homokmégy 120. lh. (Gallina 1998, 123)
244.	Homokmégy-Kistag = Homokmégy 121. lh. (Gallina 1998, 123)
245.	Homokmégy-Paptag = Homokmégy 126. lh. (Gallina 1998,124)
246.	Homokmégy-Kiskecskemégy, Góda híd = D. Szabó 66. lh. = Homokmégy 133. lh. (Gallina 1998, 125)
247.	Homokmégy-Paptag = Vadász K35. lh. = Homokmégy 137. lh. (Gallina 1998, 125)

IX. KORSZAKOK SZERINTI LELŐHELYLISTA

Árpád-kor	
A lelőhely sorszáma	A lelőhely neve/nevei, irodalmi vagy terepbejárási hivatkozások
248.	Homokmégy-Hillye, Iván sziget = D. Szabó 19b lh. = Homokmégy 141. lh. (Gallina 1998, 126; Wicker–Kustár–Horváth 2001, 50)
249.	Homokmégy-Bitang I-II. = D. Szabó 40. lh. = Homokmégy 142. lh. (Gallina 1998, 126; Wicker–Kustár–Horváth 2001, 51)
250.	Homokmégy-Tulagóda = Homokmégy 144. lh. (Gallina 1998, 126; Wicker–Kustár–Horváth 2001, 51)
251.	Homokmégy-Halom, Györtelek II. Északnyugat = D. Szabó 35a lh. = Homokmégy 151. lh. (Gallina 1998, 128; Wicker–Kustár–Horváth 2001, 52)
252.	Homokmégy 5. lh. (Kustár R. 2002. évi terepbejárása)
253.	Homokmégy-Greksa I. kertjében = Homokmégy 7. lh. (Kustár R. 2002. évi terepbejárása)
254.	Homokmégy-Rimai G. kertje = Homokmégy 8. lh. (Kustár R. 2002. évi terepbejárása)
255.	Homokmégy 9. lh. (Kustár R. 2002. évi terepbejárása)
256.	Homokmégy 10. lh. (Kustár R. 2002. évi terepbejárása)
257.	Homokmégy 11. lh. (Kustár R. 2002. évi terepbejárása)
258.	Homokmégy 20. lh. (Kustár R. 2002. évi terepbejárása)
259.	Homokmégy 40. lh. (Kustár R. 2002. évi terepbejárása)
260.	Homokmégy 41. lh. (Kustár R. 2002. évi terepbejárása)
261.	Homokmégy 43. lh. (Kustár R. 2002. évi terepbejárása)
262.	Homokmégy-Temetőtől É-ra fekvő hát = Homokmégy 44. lh. (Kustár R. 2002. évi terepbejárása)
263.	Homokmégy 45. lh. (Kustár R. 2002. évi terepbejárása)
264.	Homokmégy 46. lh. (Kustár R. 2002. évi terepbejárása)
265.	Homokmégy 47. lh. (Kustár R. 2002. évi terepbejárása)
266.	Homokmégy-Alsómégy, Hajósi földút III. (Wicker–Kustár–Horváth 2001, 51)
267.	Homokmégy-Cservenka (Wicker–Kustár–Horváth 2001, 51)
268.	Homokmégy-DK-i faluszél (Wicker–Kustár–Horváth 2001, 52)
269.	Homokmégy-Halom, D-i rész (Wicker–Kustár–Horváth 2001, 52)
270.	Homokmégy-Halom,Györtelek K-i része (Wicker–Kustár–Horváth 2001, 52)
271.	Homokmégy-Halom, Sziget (Wicker–Kustár–Horváth 2001, 53)
272.	Homokmégy-Hillye, Csatornapart (Wicker–Kustár–Horváth 2001, 53)
273.	Homokmégy-Hillye, É-i faluszél (Wicker–Kustár–Horváth 2001, 53)
274.	Homokmégy-Hillye, Kosár (Wicker–Kustár–Horváth 2001, 53)
275.	Kalocsa-Bányasziget (Gallina Zs. és Somogyi K. 2004–2005. évi terepbejárása)
276.	Kalocsa-Kisnána (Gallina Zs. és Somogyi K. 2004–2005. évi terepbejárása)
277.	Kalocsa-Nagynána (Gallina Zs. és Somogyi K. 2004–2005. évi terepbejárása)
278.	Kalocsa-Malomszög (Gallina Zs. és Somogyi K. 2004–2005. évi terepbejárása)
279.	Kalocsa-Negyvenszállás (Gallina Zs. és Somogyi K. 2004–2005. évi terepbejárása)
280.	Kalocsa-Új-Drágszél puszta (Gallina Zs. és Somogyi K. 2004–2005. évi terepbejárása)
281.	Kalocsa-Vörösszállás (Gallina Zs. és Somogyi K. 2004–2005. évi terepbejárása)
282.	Kalocsa-Kőégető (Gallina Zs. és Somogyi K. 2004–2005. évi terepbejárása)
283.	Kalocsa-Iszkra Tsz (Gallina Zs. és Somogyi K. 2004–2005. évi terepbejárása)
284.	Kalocsa-Babis-sarok = Kalocsa 22. lh. (Gallina Zs. és Somogyi K. 2004–2005. évi terepbejárása)
285.	Kalocsa-Kisnánai-dűlő = Kalocsa 25. lh. (Gallina Zs. és Somogyi K. 2004–2005. évi terepbejárása)
286.	Kalocsa-Kisnánai-dűlő = Kalocsa 27. lh. (Gallina Zs. és Somogyi K. 2004–2005. évi terepbejárása)
287.	Kalocsa-Dögtéri-dűlő = Kalocsa 29. lh. (Gallina Zs. és Somogyi K. 2004–2005. évi terepbejárása)
288.	Kalocsa-Dögtéri-dűlő, Észak = Kalocsa 31. lh. (Gallina Zs. és Somogyi K. 2004–2005. évi terepbejá-rása)
289.	Kalocsa-Simon-tag = Kalocsa 32. lh. (Gallina Zs. és Somogyi K. 2004–2005. évi terepbejárása)
290.	Kalocsa-Dögtéri-dűlő = Kalocsa 33. lh. (Gallina Zs. és Somogyi K. 2004–2005. évi terepbejárása)
291.	Kalocsa-Kalocsai-dűlő = Kalocsa 35. lh. (Gallina Zs. és Somogyi K. 2004–2005. évi terepbejárása)

Árpád-kor	
A lelőhely sorszáma	**A lelőhely neve/nevei, irodalmi vagy terepbejárási hivatkozások**
292.	Kalocsa-Negyvenszállás-Kelet = Kalocsa 36. lh. (Gallina Zs. és Somogyi K. 2004–2005. évi terep-bejárása)
293.	Kalocsa-Negyvenszállás-Kelet = Kalocsa 37. lh. (Gallina Zs. és Somogyi K. 2004–2005. évi terep-bejárása)
294.	Kalocsa-Negyvenszállás, Csemetekerti-dűlő = Kalocsa 38. lh. (Gallina Zs. és Somogyi K. 2004–2005. évi terepbejárása)
295.	Kalocsa-Negyvenszállás, Csemetekerti-dűlő = Kalocsa 39. lh. (Gallina Zs. és Somogyi K. 2004–2005. évi terepbejárása)
296.	Kalocsa-Negyvenszállás, Csemetekerti-dűlő = Kalocsa 40. lh. (Gallina Zs. és Somogyi K. 2004–2005. évi terepbejárása)
297.	Kalocsa-Negyvenszállás, Csemetekerti-dűlő = Kalocsa 41. lh. (Gallina Zs. és Somogyi K. 2004–2005. évi terepbejárása)
298.	Kalocsa-Negyvenszállás, Csemetekerti-dűlő = Kalocsa 43. lh. (Gallina Zs. és Somogyi K. 2004–2005. évi terepbejárása)
299.	Kalocsa-Rókalyuka ÉNy = Kalocsa 45. lh. (Gallina Zs. és Somogyi K. 2004–2005. évi terepbejárása)
300.	Kalocsa-Halom, Mácsai tanyától Ny-ra = Kalocsa 48. lh. (Gallina Zs. és Somogyi K. 2004–2005. évi terepbejárása)
301.	Kalocsa-Papszállástól Ny-ra = Kalocsa 51. lh. (Gallina Zs. és Somogyi K. 2004–2005. évi terepbejá-rása)
302.	Kalocsa-Papszállástól Ny-ra = Kalocsa 52. lh. (Gallina Zs. és Somogyi K. 2004–2005. évi terepbejá-rása)
303.	Kalocsa-Papszállástól Ny-ra = Kalocsa 53. lh. (Gallina Zs. és Somogyi K. 2004–2005. évi terepbe-járása)
304.	Kalocsa-Felső-Berke = Kalocsa 55. lh. (Gallina Zs. és Somogyi K. 2004–2005. évi terepbejárása)
305.	Kalocsa-Felső-Berke = Kalocsa 56. lh. (Gallina Zs. és Somogyi K. 2004–2005. évi terepbejárása)
306.	Kalocsa-Felső-Berke = Kalocsa 57. lh. (Gallina Zs. és Somogyi K. 2004–2005. évi terepbejárása)
307.	Kalocsa-Negyvenszállás, Kelet = Kalocsa 61. lh. (Gallina Zs. és Somogyi K. 2004–2005. évi terep-bejárása)
308.	Kalocsa-Felső-Berke, Nyugat = Kalocsa 62. lh. (Gallina Zs. és Somogyi K. 2004–2005. évi terepbe-járása)
309.	Kalocsa-Felső-Berke, Kelet = Kalocsa 67. lh. (Gallina Zs. és Somogyi K. 2004–2005. évi terepbejá-rása)
310.	Kalocsa-Felső-Berke, Kelet = Kalocsa 68. lh. (Gallina Zs. és Somogyi K. 2004–2005. évi terepbejá-rása)
311.	Kalocsa-Negyvenszállás, Kelet = Kalocsa 69. lh. (Gallina Zs. és Somogyi K. 2004–2005. évi terep-bejárása)
312.	Kalocsa-Árendás-dűlő = Kalocsa 71. lh. (Gallina Zs. és Somogyi K. 2004–2005. évi terepbejárása)
313.	Kalocsa-Árpás = Kalocsa 72. lh. (Gallina Zs. és Somogyi K. 2004–2005. évi terepbejárása)
314.	Kalocsa-Árpás = Kalocsa 73 lh. (Gallina Zs. és Somogyi K. 2004–2005. évi terepbejárása)
315.	Kalocsa-Kőégető, Kelet = Kalocsa 76. lh. (Gallina Zs. és Somogyi K. 2004–2005. évi terepbejárása)
316.	Kalocsa-Csatorna-dűlő = Kalocsa 77. lh. (Gallina Zs. és Somogyi K. 2004–2005. évi terepbejárása)
317.	Kalocsa-Csatorna-dűlő = Kalocsa 78. lh. (Gallina Zs. és Somogyi K. 2004–2005. évi terepbejárása)
318.	Kalocsa-Csatorna-dűlő = Kalocsa 79. lh. (Gallina Zs. és Somogyi K. 2004–2005. évi terepbejárása)
319.	Kalocsa-Kőégető, Nyugati rész = Kalocsa 83. lh. (Gallina Zs. és Somogyi K. 2004–2005. évi terep-bejárása)
320.	Kalocsa-Sark-dűlő = Kalocsa 84. lh. (Gallina Zs. és Somogyi K. 2004–2005. évi terepbejárása)
321.	Kalocsa-Telekalji-dűlő = Kalocsa 85. lh. (Gallina Zs. és Somogyi K. 2004–2005. évi terepbejárása)
322.	Kalocsa-Felső-Városrét, Észak = Kalocsa 86. lh. (Gallina Zs. és Somogyi K. 2004–2005. évi terep-bejárása)
323.	Kalocsa-Felső-Városrét, Észak = Kalocsa 87. lh. (Gallina Zs. és Somogyi K. 2004–2005. évi terep-bejárása)
324.	Kalocsa-Teleki-dűlő = Kalocsa 90. lh. (Gallina Zs. és Somogyi K. 2004–2005. évi terepbejárása)
325.	Kalocsa-Teleki-dűlő, É-i rész = Kalocsa 91. lh. (Gallina Zs. és Somogyi K. 2004–2005. évi terepbe-járása)
326.	Kalocsa-Teleki-dűlő, ÉNy-i rész = Kalocsa 92. lh. (Gallina Zs. és Somogyi K. 2004–2005. évi terep-bejárása)
327.	Kalocsa-Teleki-dűlő és a Vajas-fok között = Kalocsa 93. lh. (Gallina Zs. és Somogyi K. 2004–2005. évi terepbejárása)
328.	Kalocsa-Teleki-dűlő és a Vajas-fok között = Kalocsa 94. lh. (Gallina Zs. és Somogyi K. 2004–2005. évi terepbejárása)
329.	Kalocsa-Kisnána, Gombolyagi híd Homokgyőr = D. Szabó 108. lh. (Wicker–Kustár–Horváth 2001, 56)
330.	Kalocsa-Kisnána, Gombolyagi út = D. Szabó 107. lh. (Wicker–Kustár–Horváth 2001, 56)
331.	Kalocsa-Malomszeg = Kalocsa-Szőlők, Kelet, bikaistálló helye = D. Szabó 104. lh. (Wicker–Kustár–Horváth 2001, 56)
332.	Kalocsa-Tomori út 1. (Wicker–Kustár–Horváth 2001, 57)
333.	Kalocsa-Új-Drágszél puszta, Szenthát (Wicker–Kustár–Horváth 2001, 57)
334.	Kalocsa-Szentháromság tér (Nagy 2005, 235) – temető
335.	Kalocsa-Hunyadi út (H. Tóth 1990, 122)
336.	Kalocsa-Ceglédi-kertek (H. Tóth 1990, 122)

IX. KORSZAKOK SZERINTI LELŐHELYLISTA

Árpád-kor	
A lelőhely sorszáma	A lelőhely neve/nevei, irodalmi vagy terepbejárási hivatkozások
337.	Kalocsa-Tomori Pál utca 48. (Kustár R. 2001. évi feltárása)
338.	Kalocsa-Negyvenszállás = Vadász K14. lh.
339.	Kalocsa-Belvárosi Iskola (Nagy D. S. 2003. évi feltárása)
340.	Miske-Szekeres-dűlő = Miske 1. lh. (Kustár R. 2011. évi terepbejárása)
341.	Miske-2. lh. (Kustár R. 2011. évi terepbejárása)
342.	Miske-Hantoka 2. = Miske 4. lh. (Kustár R. 2011. évi terepbejárása)
343.	Miske-Hantoka 3. = Miske 5. lh. (Kustár R. 2011. évi terepbejárása)
344.	Miske-Hantoka 4. = Miske 6. lh. (Kustár R. 2011. évi terepbejárása)
345.	Miske-Árpaföldek = Miske 8. lh. (Kustár R. 2011. évi terepbejárása)
346.	Miske-Hantokai földúttól keletre = Miske 9. lh. (Kustár R. 2011. évi terepbejárása)
347.	Miske-Hantoka 5. = Miske 10. lh. (Kustár R. 2011. évi terepbejárása)
348.	Miske-Árpaföldek = Miske 13. lh. (Kustár R. 2011. évi terepbejárása)
349.	Miske-Karasica-part = Miske 14. lh. (Kustár R. 2011. évi terepbejárása)
350.	Miske-Árpaföldek = Miske 16. lh. (Kustár R. 2011. évi terepbejárása)
351.	Miske-Árpaföldek = Miske 17. lh. (Kustár R. 2011. évi terepbejárása)
352.	Miske-Dolina = Miske 18. lh. (Kustár R. 2011. évi terepbejárása)
353.	Miske-Hajósi müút dél = Miske 19. lh. (Kustár R. 2011. évi terepbejárása)
354.	Miske-Hajósi müút dél = Miske 20. lh. (Kustár R. 2011. évi terepbejárása)
355.	Miske-Új Élet Tsz, Becsali I. = Miske 21. lh. (Kustár R. 2011. évi terepbejárása)-embercsontok
356.	Miske-Becsali = Miske 23. lh. (Kustár R. 2011. évi terepbejárása)
357.	Miske-Becsali = Miske 24. lh. (Kustár R. 2011. évi terepbejárása)
358.	Miske-Becsali = Miske 28. lh. (Kustár R. 2011. évi terepbejárása)
359.	Miske-Paprikafeldolgozótól Keletre = Miske 29. lh. (Kustár R. 2011. évi terepbejárása)
360.	Miske-Szekeres-dűlő = Miske 31. lh. (Kustár R. 2011. évi terepbejárása)
361	Miske-Hajósi müút, Dél = Miske 35. lh. (Kustár R. 2011. évi terepbejárása)
361.	Miske-Karasica mente = Miske 38. lh. (Kustár R. 2011. évi terepbejárása)
363.	Miske-Gyümölcsösök köze = Miske 39. lh. (Kustár R. 2011. évi terepbejárása)
364.	Miske-Gór-földek (Kustár R. 2011. évi terepbejárása)
365.	Miske-Homoród-part (Kustár R. 2011. évi terepbejárása)
366.	Miske-Faluszél ÉNy, Árpás-part (Kustár R. 2011. évi terepbejárása)
367.	Miske-Árpás torkolata (Wicker–Kustár–Horváth 2001, 87)-embercsontok
368.	Miske-Becsali II. = D. Szabó 39a lh. = Miske 22. lh. (Kustár R. 2011. évi terepbejárása; Wicker–Kustár–Horváth 2001, 87)
369.	Miske-Faluszél, Árpás-part (Wicker–Kustár–Horváth 2001, 88)
370.	Miske-Feket (Wicker–Kustár–Horváth 2001, 88)
371.	Miske-Górföld = D. Szabó 54. lh. (Wicker–Kustár–Horváth 2001, 88)
372.	Miske-Hantoka Vajaspart = D. Szabó 37a-b lh. (Wicker–Kustár–Horváth 2001, 88)
373.	Miske-Rókafark I–II. = D. Szabó 53. lh. = Vadász H2. lh. (Wicker–Kustár–Horváth 2001, 88) – templom
374.	Miske-Salgó/Sógó-hegy/Suhogó-hegy (Wicker–Kustár–Horváth 2001, 88)
375.	Miske-Sárvíz-part = Miske-Homoródpart = D. Szabó 54. lh. = Vadász H43. lh. (Wicker–Kustár–Horváth 2001, 89)
376.	Miske-Telek = Miske-Telek Határok északi sarka = D. Szabó 26. lh. = Miske 26. lh. (Kustár R. 2011. évi terepbejárása; Wicker–Kustár–Horváth 2001, 89)
377.	Miske-Telek I. Vajas-part = D. Szabó 182. lh. (Wicker–Kustár–Horváth 2001, 89; Gallina Zs. és Gulyás Gy. 2011. évi terepbejárása)
378.	Miske-Daruhegy (Kustár R. 2011. évi terepbejárása)
379.	Miske-Kosár K = D. Szabó 49. lh.

Árpád-kor	
A lelőhely sorszáma	**A lelőhely neve/nevei, irodalmi vagy terepbejárási hivatkozások**
380.	Miske-Miskei szőlők = Vadász H2–H3. lh. – temető
381.	Nemesnádudvar-Halasica sarka = D. Szabó 168. lh. (Wicker–Kustár–Horváth 2001, 90)
382.	Nemesnádudvar-Külbogyiszló, Dinnyeföld = D. Szabó 177. lh. (Wicker–Kustár–Horváth 2001, 90)
383.	Nemesnádudvar-Külbogyiszló, Olár hátjának K-i vége = D. Szabó 136. lh. (Wicker–Kustár–Horváth 2001, 90)
384.	Nemesnádudvar-Külbogyiszló, Pecseri hát = D. Szabó 22. és 123. lh. (Wicker–Kustár–Horváth 2001, 91)
385.	Nemesnádudvar-Szántópuszta = D. Szabó 18. lh. (Wicker–Kustár–Horváth 2001, 91)
386.	Nemesnádudvar-Szúnyogosi-dűlő II. = M9/5. lh. (Somogyvári Á. 2009. évi feltárása)
387.	Nemesnádudvar-Pap-föld = M9/7. lh. (V. Székely Gy. 2009. évi feltárása)
388.	Nemesnádudvar-Hajósi úti-dűlő (Somogyvári Á. 2003. évi terepbejárása)
389.	Nemesnádudvar-Nádudvari-erdő II. (Gallina Zs. 2005. évi terepbejárása)
390.	Nemesnádudvar-140. lh. (D. Szabó K. 1994. évi terepbejárása)
391.	Ordas-Zádor II. = Ordas 2. lh. (Lantos A. 2009. évi terepbejárása)
392.	Ordas-Zádor IV. = Ordas 4. lh. (Lantos A. 2009. évi terepbejárása)
393.	Ordas-Zádor V. = Ordas 7. lh. (Lantos A. 2009. évi terepbejárása)
394.	Ordas-Zádor VII. = Ordas 9. lh. (Lantos A. 2009. évi terepbejárása)
395.	Ordas-Zádor VIII. = Ordas 10. lh. (Lantos A. 2009. évi terepbejárása)
396.	Ordas-Berek I. = Ordas 11. lh. (Lantos A. 2009. évi terepbejárása)
397.	Ordas-Berek II. = Ordas 12. lh. (Lantos A. 2009. évi terepbejárása)
398.	Ordas-Kotyola I. = Ordas 13. lh. (Lantos A. 2009. évi terepbejárása)
399.	Ordas-Kotyola, Hoppán-dűlő = Ordas 14. lh. (Lantos A. 2009. évi terepbejárása)
400.	Ordas-Kotyola II. = Ordas 15. lh. (Lantos A. 2009. évi terepbejárása)
401.	Ordas-Telek I. = Ordas 16. lh. (Lantos A. 2009. évi terepbejárása)
402.	Ordas-Magastető = Ordas 17. lh. (Lantos A. 2009. évi terepbejárása)
403.	Ordas-Telek II. = Ordas 18. lh. (Lantos A. 2009. évi terepbejárása)
404.	Ordas-Telek III. = Ordas 20. lh. (Lantos A. 2009. évi terepbejárása)
405.	Ordas-Hoppán-dűlő I. = Ordas 21. lh. (Lantos A. 2009. évi terepbejárása)
406.	Ordas-Hoppán-dűlő II. = Ordas 22. lh. (Lantos A. 2009. évi terepbejárása)
407.	Ordas-Bokros-dűlő = Ordas 23. lh. (Lantos A. 2009. évi terepbejárása)
407.	Ordas-Zádor X. = Ordas 25. lh. (Lantos A. 2009. évi terepbejárása)
409.	Ordas-Zádor XI. = Ordas 26. lh. (Lantos A. 2009. évi terepbejárása)
410.	Ordas-Zádor XII. = Ordas 27. lh. (Lantos A. 2009. évi terepbejárása)
411.	Ordas-Zádor XIII. = Ordas 28. lh. (Lantos A. 2009. évi terepbejárása)
412.	Ordas-Zádor XIV. = Ordas 29. lh. (Lantos A. 2009. évi terepbejárása)
413.	Ordas-Kenderesi-dűlő I. = Ordas 30. lh. (Lantos A. 2009. évi terepbejárása)
414.	Ordas-Kenderesi-dűlő II. = Ordas 31. lh. (Lantos A. 2009. évi terepbejárása)
415.	Ordas-Pap-föld = Ordas 32. lh. (Lantos A. 2009. évi terepbejárása)
416.	Ordas-Angyalszállás (Gallina Zs. 2008. évi és Lantos A. 2009. évi terepbejárása)
417.	Öregcsertő 1. lh. (Kustár R. 2002. évi terepbejárása)
418.	Öregcsertő-Csorna-Szakmári hányás Papszékes = Öregcsertő 7. lh. (Lantos A. 2004–2005. évi te-repbejárása
419.	Öregcsertő 14. lh. (Kustár R. 2002. évi terepbejárása)
420.	Öregcsertő 20. lh. (Kustár R. 2002. évi terepbejárása)
421.	Öregcsertő 22. lh. (Kustár R. 2002. évi terepbejárása)
422.	Öregcsertő 23. lh. (Kustár R. 2002. évi terepbejárása)
423.	Öregcsertő 26. lh. (Kustár R. 2002. évi terepbejárása)
424.	Öregcsertő 28. lh. (Kustár R. 2002. évi terepbejárása)

Árpád-kor	
A lelőhely sorszáma	**A lelőhely neve/nevei, irodalmi vagy terepbejárási hivatkozások**
425.	Öregcsertő 29. lh. (Kustár R. 2002. évi terepbejárása)
426.	Öregcsertő 30. lh. (Kustár R. 2002. évi terepbejárása)
427.	Öregcsertő 41. lh. (Kustár R. 2002. évi terepbejárása)
428.	Öregcsertő-Csorna-Papszékes = Öregcsertő 57. lh. (Lantos A. 2004–2005. évi terepbejárása)
429.	Öregcsertő-Csorna-Papszékes = Öregcsertő 60. lh. (Lantos A. 2004–2005. évi terepbejárása)
430.	Öregcsertő-Csorna-Szakmári hányás = Öregcsertő 62. lh. (Lantos A. 2004–2005. évi terepbejárása)
431.	Öregcsertő-Csorna-Szakmári hányás = Öregcsertő 63. lh. (Lantos A. 2004–2005. évi terepbejárása)
432.	Öregcsertő-Csorna-Fehérbánya = Öregcsertő 64. lh. (Lantos A. 2004–2005. évi terepbejárása)
433.	Öregcsertő-Célfali-tábla = Öregcsertő 66. lh. (Lantos A. 2004–2005. évi terepbejárása)
434.	Öregcsertő-Csornai-dűlő = Öregcsertő 67. lh. (Lantos A. 2004–2005. évi terepbejárása)
435.	Öregcsertő-Csornai-dűlő = Öregcsertő 68. lh. (Lantos A. 2004–2005. évi terepbejárása)
436.	Öregcsertő-Csornai-dűlő = Öregcsertő 70. lh. (Lantos A. 2004–2005. évi terepbejárása)
437.	Öregcsertő-Csornai-dűlő = Öregcsertő 71. lh. (Lantos A. 2004–2005. évi terepbejárása)
438.	Öregcsertő-Csornai-dűlő = Öregcsertő 72. lh. (Lantos A. 2004–2005. évi terepbejárása)
439.	Öregcsertő-Csornai-dűlő = Öregcsertő 73. lh. (Lantos A. 2004–2005. évi terepbejárása)
440.	Öregcsertő-Csornai-dűlő = Öregcsertő 74. lh. (Lantos A. 2004–2005. évi terepbejárása)
441.	Öregcsertő-Csornai-dűlő = Öregcsertő 75. lh. (Lantos A. 2004–2005. évi terepbejárása)
442.	Öregcsertő-Csornai-dűlő = Öregcsertő 76. lh. (Lantos A. 2004–2005. évi terepbejárása)
443.	Öregcsertő-Rákóczi-dűlő = Öregcsertő 79. lh. (Lantos A. 2004–2005. évi terepbejárása)
444.	Öregcsertő-Zsíros-dűlő = Öregcsertő 81. lh. (Lantos A. 2004–2005. évi terepbejárása)
445.	Öregcsertő-Zsíros-dűlő = Öregcsertő 83. lh. (Lantos A. 2004–2005. évi terepbejárása)
446.	Öregcsertő-Majak = Öregcsertő 87. lh. (Lantos A. 2004–2005. évi terepbejárása)
447.	Öregcsertő-Rákóczi-dűlő = Öregcsertő 88. lh. (Lantos A. 2004–2005. évi terepbejárása)
448.	Öregcsertő-Rákóczi-dűlő = Öregcsertő 90. lh. (Lantos A. 2004–2005. évi terepbejárása)
449.	Öregcsertő-Rákóczi-dűlő = Öregcsertő 91. lh. (Lantos A. 2004–2005. évi terepbejárása)
450.	Öregcsertő-Rákóczi-dűlő = Öregcsertő 92. lh. (Lantos A. 2004–2005. évi terepbejárása)
451.	Öregcsertő-Vasúti-dűlő = Öregcsertő 99. lh. (Lantos A. 2004–2005. évi terepbejárása)
452.	Öregcsertő-Zsíros-dűlő = Öregcsertő 100. lh. (Lantos A. 2004–2005. évi terepbejárása)
453.	Öregcsertő-Hunyadi-dűlő = Öregcsertő 101. lh. (Lantos A. 2004–2005. évi terepbejárása)
454.	Öregcsertő-Csorna = D. Szabó 42. lh. (Wicker–Kustár–Horváth 2001, 92)
455.	Sükösd-Ságod = Nikolin Sükösd 52. lh. (Köhegyi 1968, 45; Köhegyi 1969, 46–47; Nikolin 1978; Wicker 1980, 65–66; H. Tóth 1990, 161–162)
456.	Sükösd-Korpádi-fok, Öregcsertő = Sükösd 13. lh. (Nikolin 1978; Wicker–Kustár–Horváth 2001, 104)
457.	Sükösd-Ságodi kút (Nikolin 1978; Wicker–Kustár–Horváth 2001, 104)
458.	Sükösd-Klösterle (Köhegyi M. 1960-as évekbeli terepbejárása; H. Tóth 1990, 138, 215)
459.	Sükösd-Szántópuszta, szórvány (Nikolin 1978) – sírlelet
460.	Sükösd 1. lh. = Sükösd-Árpás-dűlő (Nikolin 1978)
461.	Sükösd 2. lh. = Sükösd-Bocskai-dűlőtől D-re (Nikolin 1978)
462.	Sükösd 3. lh. = 51. főút 144 km-étől ÉNy-ra (Nikolin 1978)
463.	Sükösd 4. lh. = Sükösd-Bocskai-dűlőtől D-re (Nikolin 1978)
464.	Sükösd 5. lh. = 51. főút 143 km környéke (Nikolin 1978)
465.	Sükösd 9. lh. = Sikos-Görönd-sziget I. (Nikolin 1978)
466.	Sükösd 10. lh. = Sikos-Görönd-sziget II. (Nikolin 1978)
467.	Sükösd 19. lh. = Korpádi-foktól D-re II. (Nikolin 1978)
468.	Sükösd 20. lh. = Korpádi-foktól D-re III. (Nikolin 1978)

Árpád-kor	
A lelőhely sorszáma	**A lelőhely neve/nevei, irodalmi vagy terepbejárási hivatkozások**
469.	Sükösd 23. lh. = Nagytám-dülő III. (Nikolin 1978)
470.	Sükösd 24. lh. (Nikolin 1978) – temető (?)
471.	Sükösd 26. lh. = Ságod II. (Nikolin 1978)
472.	Sükösd 28. lh. = Ságod IV. (Nikolin 1978)
473.	Sükösd 29. lh. = Ságodi kúttól Ny-ra (Nikolin 1978)
474.	Sükösd 30. lh. = Ósükösdi Gazdaságtól K-re az út menti keresztig (Nikolin 1978)
475.	Sükösd 32. lh. = Ságod VI. (Nikolin 1978)
476.	Sükösd 34. lh. = Nagybesnyő II. (Nikolin 1978)
477.	Sükösd 39. lh. = Kisbesnyő I. (Nikolin 1978)
478.	Sükösd 40. lh. = Ósükösd III. (Nikolin 1978)
479.	Sükösd 44. lh. = Kápolna-dülő, Szent Anna kápolna (Nikolin 1978)
480.	Sükösd 45. lh. = Kápolna-dülő II. (Nikolin 1978)
481.	Sükösd 46. lh. = Kápolna-dülő III. (Nikolin 1978)
482.	Sükösd 47. lh. = Kápolna-dülő IV. (Nikolin 1978)
483.	Sükösd 48. lh. = Kis Besnyő, Csanádi fok (Nikolin 1978)
484.	Sükösd 50. lh. = Sziget-melléke (Nikolin 1978)
485.	Szakmár-Karcag-puszta = Szakmár 2. lh. (Lantos A. 2004. évi terepbejárása)
486.	Szakmár-Karcag-puszta = Szakmár 3. lh. (Lantos A. 2004. évi terepbejárása)
487.	Szakmár-Kisülési Szilas = Szakmár 6. lh. (Lantos A. 2004. évi terepbejárása)
488.	Szakmár-Kisülési Szilas = Szakmár 7. lh. (Lantos A. 2004. évi terepbejárása)
489.	Szakmár-Kisülési Szilas = Szakmár 8. lh. (Lantos A. 2004. évi terepbejárása)
490.	Szakmár-Kisülési Szilas = Szakmár 9. lh. (Lantos A. 2004. évi terepbejárása)
491.	Szakmár-Berta-telek = Szakmár 13. lh. (Lantos A. 2004. évi terepbejárása)
492.	Szakmár-Lencsés-homok = Szakmár 15. lh. (Lantos A. 2004. évi terepbejárása)
493.	Szakmár-Berta-telek = Szakmár 16. lh. (Lantos A. 2004. évi terepbejárása)
494.	Szakmár-Berta-telek = Szakmár 17. lh. (Lantos A. 2004. évi terepbejárása)
495.	Szakmár-Lencsés-homok= Szakmár 18. lh. (Lantos A. 2004. évi terepbejárása)
496.	Szakmár-Lencsés-homok = Szakmár 19. lh. (Lantos A. 2004. évi terepbejárása)
497.	Szakmár-Páskom = Szakmár 24. lh. (Lantos A. 2004. évi terepbejárása)
498.	Szakmár-Páskom = Szakmár 25. lh. (Lantos A. 2004. évi terepbejárása)
499.	Szakmár-Zárka-part = Szakmár 26. lh. (Lantos A. 2004. évi terepbejárása)
500.	Szakmár-Zárka-part = Szakmár 27. lh. (Lantos A. 2004. évi terepbejárása)
501.	Szakmár-Szil-hát = Szakmár 32. lh. (Lantos A. 2004. évi terepbejárása)
502.	Szakmár-Szil-hát = Szakmár 33. lh. (Lantos A. 2004. évi terepbejárása)
503.	Szakmár-Szil-hát, Külső-tag = Szakmár 34. lh. (Lantos A. 2004. évi terepbejárása)
504.	Szakmár-Külső-tag = Szakmár 35. lh. (Lantos A. 2004. évi terepbejárása)
505.	Szakmár-Szilfa-hát = Szakmár 36. lh. (Lantos A. 2004. évi terepbejárása)
506.	Szakmár-Szilfa-hát = Szakmár 38. lh. (Lantos A. 2004. évi terepbejárása)
507.	Szakmár-Kókai-telek = Szakmár 42/a és b lh. (Lantos A. 2004. évi terepbejárása)
508.	Szakmár-Szakmári Szilas = Szakmár 43. lh. (Lantos A. 2004. évi terepbejárása)
509.	Szakmár-Szakmári Szilas = Szakmár 44. lh. (Lantos A. 2004. évi terepbejárása)
510.	Szakmár-Szakmári Szilas = Szakmár 45. lh. (Lantos A. 2004. évi terepbejárása)
511.	Szakmár-Cseges = Szakmár 46. lh. (Lantos A. 2004. évi terepbejárása)
512.	Szakmár-Kövinádikós = Szakmár 50. lh. (Lantos A. 2004. évi terepbejárása)
513.	Szakmár-Cseges = Szakmár 51. lh. (Lantos A. 2004. évi terepbejárása)

Árpád-kor	
A lelőhely sorszáma	A lelőhely neve/nevei, irodalmi vagy terepbejárási hivatkozások
514.	Szakmár-Kövinádikós = Szakmár 52. lh. (Lantos A. 2004. évi terepbejárása)
515.	Szakmár 54. lh. (Lantos A. 2004. évi terepbejárása)
516.	Szakmár-Kövinádikós = Szakmár 58. lh. (Lantos A. 2004. évi terepbejárása)
517.	Szakmár-Pálföld = Szakmár 59. lh. (Lantos A. 2004. évi terepbejárása)
518.	Szakmár 62. lh. (Lantos A. 2004. évi terepbejárása)
519.	Szakmár 63. lh. (Lantos A. 2004. évi terepbejárása)
520.	Szakmár 64. lh. (Lantos A. 2004. évi terepbejárása)
521.	Szakmár-Likári-dűlő = Szakmár 65. lh. (Lantos A. 2004. évi terepbejárása)
522.	Szakmár-Likári-dűlő = Szakmár 66. lh.
523.	Szakmár-Likári-dűlő = Szakmár 67. lh. (Lantos A. 2004. évi terepbejárása)
524.	Szakmár 68. lh. (Lantos A. 2004. évi terepbejárása)
525.	Szakmár 69. lh. (Lantos A. 2004. évi terepbejárása)
526.	Szakmár 70. lh. (Lantos A. 2004. évi terepbejárása)
527.	Szakmár 71. lh. (Lantos A. 2004. évi terepbejárása)
528.	Szakmár 73. lh. (Lantos A. 2004. évi terepbejárása)
529.	Szakmár-Kisülés = Szakmár 74. lh. (Lantos A. 2004. évi terepbejárása)
530.	Szakmár 75. lh. (Lantos A. 2004. évi terepbejárása)
531.	Szakmár-Kisülési Szilas = Szakmár 76. lh. (Lantos A. 2004. évi terepbejárása)
532.	Szakmár-Kisülési Szilas = Szakmár 77. lh. (Lantos A. 2004. évi terepbejárása)
533.	Szakmár-Kisülési Szilas = Szakmár 78. lh. (Lantos A. 2004. évi terepbejárása)
534.	Szakmár-Kisülési Szilas = Szakmár 79. lh. (Lantos A. 2004. évi terepbejárása)
535.	Szakmár-Karcag-puszta = Szakmár 85. lh. (Lantos A. 2004. évi terepbejárása)
536.	Szakmár-Karcag-puszta = Szakmár 86. lh. (Lantos A. 2004. évi terepbejárása)
537.	Szakmár-Karcag-puszta = Szakmár 87. lh. (Lantos A. 2004. évi terepbejárása)
538.	Szakmár-Karcag-puszta = Szakmár 93. lh. (Lantos A. 2004. évi terepbejárása)
539.	Szakmár-Páskom = Szakmár 94. lh. (Lantos A. 2004. évi terepbejárása)
540.	Szakmár-Zárka-part = Szakmár 96. lh. (Lantos A. 2004. évi terepbejárása)
541.	Szakmár-Zárka-part = Szakmár 97. lh. (Lantos A. 2004. évi terepbejárása)
542.	Szakmár-Zárka-part = Szakmár 98. lh. (Lantos A. 2004. évi terepbejárása)
543.	Szakmár-Gombolyag = Szakmár 99. lh. (Lantos A. 2004. évi terepbejárása)
544.	Szakmár-Gombolyag = Szakmár 100. lh. (Lantos A. 2004. évi terepbejárása)
545.	Szakmár-Öregtény = Szakmár 103. lh. (Lantos A. 2004. évi terepbejárása)
546.	Szakmár-Öregtény = Szakmár 104. lh. (Lantos A. 2004. évi terepbejárása)
547.	Szakmár 106. lh. (Lantos A. 2004. évi terepbejárása)
548.	Szakmár-Csukás-Háti-dűlő = Szakmár 107. lh. (Lantos A. 2004. évi terepbejárása)
549.	Szakmár-Csukás-Háti-dűlő = Szakmár 108. lh. (Lantos A. 2004. évi terepbejárása)
550.	Szakmár-Alsóerek = Szakmár 109. lh. (Lantos A. 2004. évi terepbejárása)
551.	Szakmár-Alsóerek = Szakmár 110. lh. (Lantos A. 2004. évi terepbejárása)
552.	Szakmár-Alsóerek = Szakmár 111. lh. (Lantos A. 2004. évi terepbejárása)
553.	Szakmár-Alsóerek = Szakmár 112. lh. (Lantos A. 2004. évi terepbejárása)
554.	Szakmár-Alsóerek = Szakmár 113. lh. (Lantos A. 2004. évi terepbejárása)
555.	Szakmár-Alsóerek, Fokparti-dűlő = Szakmár 114. lh. (Lantos A. 2004. évi terepbejárása)
556.	Szakmár 115. lh. (Lantos A. 2004. évi terepbejárása)
557.	Szakmár 117. lh. (Lantos A. 2004. évi terepbejárása)
558.	Szakmár 118. lh. (Lantos A. 2004. évi terepbejárása)

Árpád-kor	
A lelőhely sorszáma	**A lelőhely neve/nevei, irodalmi vagy terepbejárási hivatkozások**
559.	Szakmár 119. lh. (Lantos A. 2004. évi terepbejárása)
560.	Szakmár 120/a lh. (Lantos A. 2004. évi terepbejárása)
561.	Szakmár-Kókai-telek = Szakmár 121. lh. (Lantos A. 2004. évi terepbejárása)
562.	Szakmár-Külső-tag = Szakmár 124. lh. (Lantos A. 2004. évi terepbejárása)
563.	Szakmár-Kisülési-Szilas = Szakmár 127. lh.
564.	Szakmár-Kisülési-Szilas = Szakmár 128. lh. (Lantos A. 2004. évi terepbejárása)
565.	Szakmár-Cseges = Szakmár 129. lh. (Lantos A. 2004. évi terepbejárása)
566.	Szakmár-Pálföld Kövinádikós = Szakmár 130. lh. (Lantos A. 2004. évi terepbejárása)
567.	Szakmár 131. lh. (Lantos A. 2004. évi terepbejárása)
568.	Szakmár –Pálföld = Szakmár 132. és 134. lh. (Lantos A. 2004. évi terepbejárása)
569.	Szakmár-Pálföld = Szakmár 133. lh. (Lantos A. 2004. évi terepbejárása)
570.	Szakmár-Pálföld = Szakmár 134. lh. (Lantos A. 2004. évi terepbejárása)
571.	Szakmár-Öregtény = Szakmár 136. lh. (Lantos A. 2004. évi terepbejárása)
572.	Szakmár-Likár-dűlő = Szakmár 137. lh. (Lantos A. 2004. évi terepbejárása)
573.	Szakmár 138. lh. (Lantos A. 2004. évi terepbejárása)
574.	Szakmár 139. lh. (Lantos A. 2004. évi terepbejárása)
575.	Szakmár-Dinnye-hegy = Szakmár 141. lh. (Lantos A. 2004. évi terepbejárása)
576.	Szakmár 145. lh. (Lantos A. 2004. évi terepbejárása)
577.	Szakmár 147. lh. (Lantos A. 2004. évi terepbejárása)
578.	Szakmár-Pálföld = Szakmár 150. lh. (Lantos A. 2004. évi terepbejárása)
579.	Szakmár –Pálföld = Szakmár 151/a és 15/c lh. (Lantos A. 2004. évi terepbejárása)
580.	Szakmár-Kövinádikós = Szakmár 152. lh. (Lantos A. 2004. évi terepbejárása)
581.	Szakmár-Körtefás-Lapos = Szakmár 153. lh. (Lantos A. 2004. évi terepbejárása)
582.	Szakmár-Körtefás-Lapos = Szakmár 154. lh. (Lantos A. 2004. évi terepbejárása)
583.	Szakmár-Kisülés = Szakmár 158. lh. (Lantos A. 2004. évi terepbejárása)
584.	Szakmár 159. lh. (Lantos A. 2004. évi terepbejárása)
585.	Szakmár 160. lh. (Lantos A. 2004. évi terepbejárása)
586.	Szakmár 162/b lh. (Lantos A. 2008. évi terepbejárása)
587.	Szakmár-Öregtény = Szakmár 163. lh. (Lantos A. 2008. évi terepbejárása)
588.	Szakmár 164. lh. (Lantos A. 2008. évi terepbejárása)
589.	Szakmár 166. lh. (Lantos A. 2008. évi terepbejárása)
590.	Szakmár 167. lh. (Lantos A. 2008. évi terepbejárása)
591.	Szakmár 169. lh. (Lantos A. 2008. évi terepbejárása)
592.	Szakmár 170. lh. (Lantos A. 2008. évi terepbejárása)
593.	Szakmár 171. lh. (Lantos A. 2008. évi terepbejárása)
594.	Szakmár 172. lh. (Lantos A. 2008. évi terepbejárása)
595.	Szakmár 173. lh. (Lantos A. 2008. évi terepbejárása)
596.	Szakmár 174. lh. (Lantos A. 2008. évi terepbejárása)
597.	Szakmár 175. lh. (Lantos A. 2008. évi terepbejárása)
598.	Szakmár 176. lh. (Lantos A. 2008. évi terepbejárása)
599.	Szakmár 178. lh. (Lantos A. 2008. évi terepbejárása)-templom (?)
600.	Szakmár-Manda-part = Szakmár 181. lh. (Lantos A. 2008. évi terepbejárása)
601.	Szakmár-Manda-part = Szakmár 182. lh. (Lantos A. 2008. évi terepbejárása)
602.	Szakmár-Kókai telek = Szakmár 184. lh. (Lantos A. 2008. évi terepbejárása)
603.	Szakmár-Tüske (Lantos A. 2008. évi terepbejárása)

Árpád-kor	
A lelőhely sorszáma	A lelőhely neve/nevei, irodalmi vagy terephejárási hivatkozások
604.	Szakmár-Tüske (Lantos A. 2008. évi terepbejárása)
605.	Szakmár-Kisülés (Lantos A. 2008. évi terepbejárása)
606.	Szakmár-Kisülés (Lantos A. 2008. évi terepbejárása)
607.	Szakmár-Kisülés (Lantos A. 2008. évi terepbejárása)
608.	Szakmár-Förtő-oldal = Szakmár 196. lh. (Lantos A. 2008. évi terepbejárása)
609.	Szakmár-Örjeg = Szakmár 200. lh. (Lantos A. 2008. évi terepbejárása)
610.	Szakmár-Kisülés D = D. Szabó 97b és 134. lh. = Vadász K19. és K20. lh. (Wicker–Kustár–Horváth 2001, 105)
611.	Szakmár-Kisülés, Árpás alja, a falu vége a híd mellett = D. Szabó 97a és 133. lh. = Vadász K18. lh. (Wicker–Kustár–Horváth 2001, 105)
612.	Szakmár-Pálföldé = Vadász K11. lh. (Wicker–Kustár–Horváth 2001, 105)
613.	Szakmár-Páncélos út (Wicker–Kustár–Horváth 2001, 105)
614.	Szakmár-Kisülés nyugat = Vadász K16. lh.
615.	Szakmár-Örjeg = Szakmár 201. lh. (Lantos A. 2008. évi terepbejárása)
616.	Újtelek 1. lh. (Kustár R. 2004. évi terepbejárása)
617.	Újtelek 2. lh. (Kustár R. 2004. évi terepbejárása)
618.	Újtelek-Középső-dűlő = Újtelek 4. lh. (Kustár R. 2004. évi terepbejárása)
619.	Újtelek-Telek-part Török Bálint földje = Újtelek 5. lh. (Kustár R. 2004. évi terepbejárása)
620.	Újtelek 6. lh. (Kustár R. 2004. évi terepbejárása)
621.	Újtelek-Likád-part = Újtelek 10. lh. (Kustár R. 2004. évi terepbejárása)
622.	Újtelek 13. lh. (Kustár R. 2004. évi terepbejárása)
623.	Újtelek 17. lh. (Kustár R. 2004. évi terepbejárása)
624.	Újtelek 18. lh. (Kustár R. 2004. évi terepbejárása)
625.	Újtelek 20. lh. (Kustár R. 2004. évi terepbejárása)
626.	Újtelek-Felsőerek Pécsi szállás helye = D. Szabó 91. lh. (Wicker–Kustár–Horváth 2001, 105)
627.	Újtelek-Varjános (?) = D. Szabó, lelőhelyszám nélkül
628.	Uszód-Új-földek = Uszód-Szentgál = Uszód 1. lh. (Gallina Zs. és Hornok P. 2008–2009. évi terepbe-járása)
629.	Uszód-Szentgál = Uszód-Szentgál, Ülésdomb = D. Szabó 88., 15. és 167. lh. = Uszód 2. lh. (Gallina Zs. és Hornok P. 2008–2009. évi terepbejárása; Wicker–Kustár–Horváth 2001, 107)
630.	Uszód-Barna-tag = Uszód 3. lh. (Gallina Zs. és Hornok P. 2008–2009. évi terepbejárása)
631.	Uszód-Üllésdomb II. = Uszód 8. lh. (Gallina Zs. és Hornok P. 2008–2009. évi terepbejárása)
632.	Uszód-Kalocsai út = Uszód 9. lh. (Gallina Zs. és Hornok P. 2008–2009. évi terepbejárása)
633.	Uszód-Varjánosi-dűlő, szórvány (Gallina Zs. és Hornok P. 2008–2009. évi terepbejárása)
634.	Uszód-Tözsemöge I. = Uszód 11. lh. (Gallina Zs. és Hornok P. 2008–2009. évi terepbejárása)
635.	Uszód-Tinor = Uszód 12. lh. (Gallina Zs. és Hornok P. 2008–2009. évi terepbejárása)
636.	Uszód-Kapitány-dűlő = Uszód 14. lh. (Gallina Zs. és Hornok P. 2008–2009. évi terepbejárása)
637.	Uszód-Új-major I. = Uszód 15. lh. (Gallina Zs. és Hornok P. 2008–2009. évi terepbejárása)
638.	Uszód –Új-major II. = Uszód-Nána; Uszód 18. lh. (Gallina Zs. és Hornok P. 2008–2009. évi terepbe-járása)
639.	Uszód-Új-major III. = Uszód 19. lh. (Gallina Zs. és Hornok P. 2008–2009. évi terepbejárása)
640.	Uszód-Jánosi Kisnána II. = Uszód 20. lh. (Gallina Zs. és Hornok P. 2008–2009. évi terepbejárása)
641.	Uszód-Nána I. = D. Szabó 150. lh. (Wicker–Kustár–Horváth 2001, 106)
642.	Uszód-Tözsemöge II. = Uszód 22. lh. (Gallina Zs. és Hornok P. 2008–2009. évi terepbejárása)
643.	Uszód-Tözsemöge III. = Uszód 23. lh. (Gallina Zs. és Hornok P. 2008–2009. évi terepbejárása)
644.	Uszód-Hormány = Uszód 25. lh. (Gallina Zs. és Hornok P. 2008–2009. évi terepbejárása)
645.	Uszód-Hormányi út = Uszód 26. lh. (Gallina Zs. és Hornok P. 2008–2009. évi terepbejárása)
646.	Uszód-Vasúttöltés = Uszód 27. lh. (Gallina Zs. és Hornok P. 2008–2009. évi terepbejárása)

Árpád-kor	
A lelőhely sorszáma	**A lelőhely neve/nevei, irodalmi vagy terepbejárási hivatkozások**
647.	Uszód-Kárászos = Uszód 28. lh. (Gallina Zs. és Hornok P. 2008–2009. évi terepbejárása)
648.	Uszód-Sományvölgyi út = Uszód – Hanyik D = Uszód 29. lh. (Gallina Zs. és Hornok P. 2008–2009. évi terepbejárása)
649.	Uszód – Hanyik (Uszód-Sóstó partja) = Uszód 30. lh. (Gallina Zs. és Hornok P. 2008–2009. évi terepbejárása; Wicker–Kustár–Horváth 2001, 106)
650.	Uszód-Kistói-dűlő = Uszód-Simontag = Uszód 32. lh.
651.	Uszód-Körösztfok I. = Uszód 33. lh. (Gallina Zs. és Hornok P. 2008–2009. évi terepbejárása)
652.	Uszód-Körösztfok II. = Uszód 34. lh. (Gallina Zs. és Hornok P. 2008–2009. évi terepbejárása)
653.	Uszód-Körösztfok III. = Uszód 35. lh. (Gallina Zs. és Hornok P. 2008–2009. évi terepbejárása)
654.	Uszód-Hanyik-puszta = Uszód 36. lh. (Gallina Zs. és Hornok P. 2008–2009. évi terepbejárása)
655.	Uszód-Marcsa-dűlő II. = Uszód 39. lh. (Gallina Zs. és Hornok P. 2008–2009. évi terepbejárása)
656.	Uszód-Nánai-erdő = Uszód 40. lh. (Gallina Zs. és Hornok P. 2008–2009. évi terepbejárása)
657.	Uszód-Nánai erdő II. = Uszód 41. lh. (Gallina Zs. és Hornok P. 2008–2009. évi terepbejárása)
658.	Uszód-Simon Lajos tanyája = Uszód 42. lh. (Gallina Zs. és Hornok P. 2008–2009. évi terepbejárása)
659.	Uszód-Bátyai Nána I. = Nána III. = Uszód 43. lh. (Gallina Zs. és Hornok P. 2008–2009. évi terepbe-járása)
660.	Uszód-Bátyai Nána II. = Uszód 44. lh. (Gallina Zs. és Hornok P. 2008–2009. évi terepbejárása)
661.	Uszód –Simon-tag = Uszód 45. lh. (Gallina Zs. és Hornok P. 2008–2009. évi terepbejárása)
662.	Uszód-Herceg-tanya = Uszód 46. lh. (Gallina Zs. és Hornok P. 2008–2009. évi terepbejárása)
663.	Uszód-Pataji-földek I. = Uszód 47. lh. (Gallina Zs. és Hornok P. 2008–2009. évi terepbejárása)
664.	Uszód-Pataji-földek II. = Uszód 48. lh. (Gallina Zs. és Hornok P. 2008–2009. évi terepbejárása)
665.	Uszód-Sovány-völgy = Uszód 49. lh. (Gallina Zs. és Hornok P. 2008–2009. évi terepbejárása)
666.	Uszód-Pataji-földek III. = Uszód 50. lh. (Gallina Zs. és Hornok P. 2008–2009. évi terepbejárása)
667.	Uszód-Ökörjáró-dűlő = Uszód 52. lh. (Gallina Zs. és Hornok P. 2008–2009. évi terepbejárása)
668.	Uszód-Varjánosi-dűlő = Uszód 53. lh. (Gallina Zs. és Hornok P. 2008–2009. évi terepbejárása)
669.	Uszód –Simontag, Gombolyagi úttól K-re = Kalocsa 32. lh. (Gallina Zs. és Hornok P. 2008–2009. évi terepbejárása)
670.	Uszód-Kalocsai-dűlő = Nána II. és Nána D = Kalocsa 35. lh. (Gallina Zs. és Hornok P. 2008–2009. évi terepbejárása)
671.	Uszód-Pataji földek IV., szórvány (Gallina Zs. és Hornok P. 2008–2009. évi terepbejárása)
672.	Uszód-Hanyik, Kenyértelek = D. Szabó 34. lh. (Wicker–Kustár–Horváth 2001, 106)
673.	Uszód-Nána II. (Wicker–Kustár–Horváth 2001, 106)
674.	Uszód-Nána III. = Nagynána = D. Szabó lelőhelyszám nélkül (Wicker–Kustár–Horváth 2001, 106)
675.	Uszód-Simontag Sástó hátja = D. Szabó 86. lh. (Wicker–Kustár–Horváth 2001, 106)

Késő középkor	
A lelőhely sorszáma	**A lelőhely neve/nevei, irodalmi vagy terepbejárási hivatkozások**
1.	Baja-Bajaszentisván, Szállások (H. Tóth 1990, 187; Wicker 2004, 47)-templom
2.	Baja-Bajaszentisváni szőlők (Sultis 2010, 135)
3.	Bajaszentstván-Izsér = Nikolin 3/1. lh.
4.	Bajaszentstván-Tüskös = Nikolin 3/7. lh.
5.	Bátya-Oroszpuszta = D. Szabó 1., 3 lh.-Vadász F8. lh. (Wicker–Kustár–Horváth 2001, 39) – templom, temető
6.	Császártöltés, Erdőgazdaság területe (H. Tóth 1963, 81; H. Tóth 1990, 195) – késő középkori csontváz és tégla
7.	Drágszél 12. lh. (Gallina Zs. 2002. évi terepbejárása)
8.	Drágszél 14. lh. (Gallina Zs. 2002. évi terepbejárása)
9.	Drágszél 15. lh. (Gallina Zs. 2002. évi terepbejárása)
10.	Drágszél 16. lh. (Gallina Zs. 2002. évi terepbejárása)
11.	Drágszél 17. lh. (Gallina Zs. 2002. évi terepbejárása)
12.	Drágszél 20. lh. (Gallina Zs. 2002. évi terepbejárása)

Késő középkor	
A lelőhely sorszáma	A lelőhely neve/nevei, irodalmi vagy terepbejárási hivatkozások
13.	Drágszél-Kisdrág, Árpás-part = D. Szabó 73. lh. = Vadász H11. lh. (Wicker–Kustár–Horváth 2001, 40)
14.	Drágszél-Temető, É-ra fekvő hát – Kétházi-domb = D. Szabó 174. lh. (Wicker–Kustár–Horváth 2001, 40)
15.	Drágszél-Bodrog = D. Szabó 72. lh. = Vadász H12. lh. (Wicker–Kustár–Horváth 2001, 40)
16.	Drágszél-Külső-Nyártó hátja (Gallina Zs. 2002. évi terepbejárása)
17.	Drágszél, Körmei-part-Szekeres-dűlő közt I. (Gallina Zs. 2002. évi terepbejárása)
18.	Dunapataj-Bödpuszta Ny-i része, Pankod-hát = Dunapataj és Ordas-Pankodi-tó észak = D. Szabó 154. lh. (Wicker–Kustár–Horváth 2001, 41) – templom és temető
19.	Dunapataj-Bödpuszta (Vadász Éva terepbejárása) – temető
20.	Dunapataj-Bödpuszta (Vadász Éva terepbejárása)
21.	Dunapataj-Szentkirályi hegy (Wicker–Kustár–Horváth 2001, 41)
22.	Dunapataj-Szent Tamás-domb (V. Székely Gy. 1999. évi feltárása, KJM RA 2000.902; Pánya–Rosta 2015, 261) – templom és temető
23.	Dunapataj-Szelid, V. u. 21. (Vadász É. – lelőhelyszám nélkül)
24.	Dunapataj-Terhel (Vadász É. terepbejárása)
25.	Dunapataj-Szentkirály (Pánya–Rosta 2015, 262–264) – templom
26.	Dunapataj-Déli határszél (Vadász É. terepbejárása)
27.	Dunapataj/Szakmár-Szelid puszta (Vadász É. terepbejárása) – telep és temető
28.	Dunapataj-Pankodi-tó észak = D. Szabó 79. lh. (Vadász É. és D. Szabó K. terepbejárása)
29.	Dunapataj-Református templom (Pánya–Rosta 2015, 261) – templom
30.	Dunapataj-Felső járás és Kimaradt rész (Vadász É. terepbejárása)
31.	Dunapataj-Parrag = Vadász 65. lh.
32.	Dunapataj-Belső parlag (Harkai I. 2010. évi helyszíni szemléje)
33.	Dunaszentbenedek-Kara = Dunaszentbenedek 1. lh. (Gallina Zs. és Hornok P. 2008–2009. évi te-repbejárása)
34.	Dunaszentbenedek-Tizennyolcnapok I. = Dunaszentbenedek 14. lh. (Gallina Zs. és Hornok P. 2008–2009. évi terepbejárása)
35.	Dunaszentbenedek-Bálind-hát I. = Dunaszentbenedek 16. lh. (Gallina Zs. és Hornok P. 2008–2009. évi terepbejárása)
36.	Dunaszentbenedek-Tormás-hát I. = Dunaszentbenedek 18. lh. (Gallina Zs. és Hornok P. 2008–2009. évi terepbejárása)
37.	Dunaszentbenedek-Kálvinista Róma II. = Uszód 4/43. lh. = Dunaszentbenedek 22. lh. (Gallina Zs. és Hornok P. 2008–2009. évi terepbejárása)
38.	Dunaszentbenedek-Terhel = Uszód 4/7. és 4/8. lh. = Dunaszentbenedek 23. lh. (Gallina Zs. és Hor-nok P. 2008–2009. évi terepbejárása)
39.	Dunaszentbenedek-Zasztas = Dunaszentbenedek 24. lh. (Gallina Zs. és Hornok P. 2008–2009. évi terepbejárása)
40.	Dunaszentbenedek-Bolyó-föld = Dunaszentbenedek 27. lh. (Gallina Zs. és Hornok P. 2008–2009. évi terepbejárása)
41.	Dunaszentbenedek-Egyes-kút = Dunaszentbenedek 35. lh. (Gallina Zs. és Hornok P. 2008–2009. évi terepbejárása)
42.	Dunaszentbenedek-Szilágy IV. = Dunaszentbenedek 37. lh. (Gallina Zs. és Hornok P. 2008–2009. évi terepbejárása)
43.	Dunaszentbenedek-Terhel-ér (Vadász É. terepbejárása)
44.	Dunaszentbenedek-Terhel-ér (Vadász É. terepbejárása)
45.	Dunaszentbenedek = D. Szabó 148. lh.
46.	Dusnok-Alsó-Garáb (H. Tóth 1972, 255; H. Tóth 1990, 196; Wicker–Kustár–Horváth 2001, 43)
47.	Dusnok-Borsoshát, Tsz major = D. Szabó 6. lh. (H. Tóth 1972, 255; H. Tóth 1990, 196) – templom, apátság, temető
48.	Dusnok-Izsákpuszta ÉK-i rész = D. Szabó 11. lh. (D. Szabó K. feljegyzései: VKM RGy: 91.10.1–40; 97.353.1–36; Wicker–Kustár–Horváth 2001, 44)
49.	Dusnok-Temető, Vajaspart = D. Szabó 18. lh. (Wicker–Kustár–Horváth 2001, 46)
50.	Dusnok-Bék, Piskei-dűlő É-i sarka = D. Szabó 57. lh. (Wicker–Kustár–Horváth 2001, 42)
51.	Dusnok-Halász I. É-i része = D. Szabó 43. lh. (Wicker–Kustár–Horváth 2001, 43)
52.	Dusnok-Halász II. D-i része = D. Szabó 44. lh. (Wicker–Kustár–Horváth 2001, 43)
53.	Dusnok-Feket I–II. = D. Szabó 13a-b lh. (Wicker–Kustár–Horváth 2001, 43) – templom
54.	Dusnok-Fácántelep = D. Szabó 60. lh. (Wicker–Kustár–Horváth 2001, 42)

Késő középkor	
A lelőhely sorszáma	A lelőhely neve/nevei, irodalmi vagy terepbejárási hivatkozások
55.	Dusnok-Fácánteleptől K-re = D. Szabó 61. lh.
56.	Dusnok-Natka, Kistelek = D. Szabó 20. lh. (Wicker–Kustár–Horváth 2001, 45)
57.	Dusnok-Natka, Templomdomb (Wicker–Kustár–Horváth 2001, 45) – templom és temető
58.	Dusnok-Natka (D. Szabó K. 1994. évi terepbejárása)
59.	Dusnok-Natka II. = Mankucsa = D. Szabó 56. lh. (Wicker–Kustár–Horváth 2001, 45)
60.	Dusnok-Szelistye I. = D. Szabó 9a lh. (Wicker–Kustár–Horváth 2001, 46)
61.	Dusnok-Szelistye II. = D. Szabó 9b lh. = Vadász H45–46. lh. (Wicker–Kustár–Horváth 2001, 46)-temető
62.	Dusnok-Alsó-Lugas = D. Szabó 59. lh. (Wicker–Kustár–Horváth 2001, 42)
63.	Dusnok-Garáb (Gallina Zs. 2004. és 2006. évi terepbejárása)
64.	Dusnok-Halom DNy-i része = D. Szabó 6c lh. (Wicker–Kustár–Horváth 2001, 44)
65.	Dusnok-Mártonháza (Wicker–Kustár–Horváth 2001, 45)
66.	Dusnok-Rózsa-domb, szórvány (Wicker–Kustár–Horváth 2001, 46)
67.	Dusnok-Várad = D. Szabó 14b lh. (Wicker–Kustár–Horváth 2001, 46)
68.	Dusnok-Körtvélyesi hát, szeméttelep = D. Szabó 5. lh. (Wicker–Kustár–Horváth 2001, 45)
69.	Dusnok-Felsőlugos = D. Szabó 17. lh. = Vadász H44. lh.
70.	Dusnok-Felsőlugostól Ny-ra = Vadász F12. lh.
71.	Érsekcsanád-Harabó = Nikolin 2/12. lh. (Nikolin 1978; Kőhegyi 2001, 7, 1. melléklet; Wicker–Kustár–Horváth 2001, 46; V. Székely 2006)
72.	Érsekcsanád, Petőfi u. 42. (H. Tóth 1990, 197; Wicker 2004, 60) – 17–18. századi temető
73.	Érsekcsanád-Szent György (Nikolin 1978; Kőhegyi 1994, 10; Kőhegyi 2001, 6, 1. melléklet; Wicker–Kustár–Horváth 2001, 47; Wicker 2004, 60; V. Székely 2006) – templom és temető
74.	Érsekcsanád, Gátépítés (Érsekcsanád-Hajóállomás lelőhely része) (Wicker 2004, 59–60)-sírok
75.	Érsekcsanád-Hajóállomás = Ófalu = Nikolin 2/17. lh. (FÉK 1962, 35, No. 289; Nikolin 1978; Kőhegyi 2001, 7–8, 1. melléklet; Wicker 2004, 59–60; V. Székely 2006) – középkori temető
76.	Érsekcsanád-Szent György-dűlő (Kőhegyi 2001, 6, 1. melléklet; V. Székely 2006)
77.	Érsekcsanád-Dunapart, szórvány (Nikolin 1978) – éremlelet
78.	Fajsz-Garadomb = D. Szabó 15. lh. = Vadász 61. lh. (Wicker–Kustár–Horváth 2001, 47)
79.	Fajsz-Garadomb, falutól D-re (H. Tóth 1990, 197) – éremlelet
80.	Fajsz-Garadomb (H. Tóth 1990, 197) – éremlelet
81	Fajsz-Ösztövér (H. Tóth 1990, 197) – éremlelet
82.	Fajsz-Ösztövér, falutól D-re (H. Tóth 1990, 198) – éremlelet
83.	Fajsz-Oroszpuszta (H. Tóth 1990, 197) – templom körüli temető
84.	Fajsz-Fok (H. Tóth 1990, 89)
85.	Foktő-Felső járás, Új földek = Foktő 3. lh. (Lantos A. 2008–2009. terepbejárása)
86.	Foktő-Kisfoktő, Bíró-völgy-dűlő II. = Foktő 12. lh. (Lantos A. 2008–2009. terepbejárása)
87.	Foktő-Kisfoktő, Békás-hát II. = Foktő 14. lh. (Lantos A. 2008–2009. terepbejárása)
88.	Foktő-Kisfoktő, Békás-hát III. = Foktő 15. lh. (Lantos A. 2008–2009. terepbejárása)
89.	Foktő-Kisfoktő, Terhel-Szél-dűlő = Foktő 25. lh. (Lantos A. 2008–2009. terepbejárása)
90.	Foktő-Kisfoktő, Terhel-ér (Vadász É. terepbejárása)
91.	Géderlak-Hosszú-dűlő = Géderlak-Bödpuszta Ny-i része, Pankodi tó hátja = Géderlak 10. lh. = D. Szabó, lelőhelyszám nélkül (Gallina Zs. és Hornok P. 2008–2009. évi terepbejárása)
92.	Géderlak-Belső-Budahát II. = Géderlak 17. lh. (Gallina Zs. és Hornok P. 2008–2009. évi terepbejá-rása)
93.	Géderlak-Szerecsény-völgy = Géderlak 20. lh. (Gallina Zs. és Hornok P. 2008–2009. évi terepbejá-rása)
94.	Géderlak-Péter-föld = Géderlak-Marcsa-fok I–II = D. Szabó 33. lh. = Géderlak 31. lh. (Gallina Zs. és Hornok P. 2008–2009. évi terepbejárása; Wicker–Kustár–Horváth 2001, 48)
95.	Géderlak-Pankodi-dűlő (D. Szabó K. 2004. évi terepbejárása)

IX. KORSZAKOK SZERINTI LELŐHELYLISTA

Késő középkor	
A lelőhely sorszáma	**A lelőhely neve/nevei, irodalmi vagy terepbejárási hivatkozások**
96.	Géderlak-Terhel = Vadász 6–10. lh.
97.	Hajós-Morcsi-dülő I. (Knipl I. 2010. évi terepbejárása; KNIPL 2014, 129)
98.	Hajós-Fácános-alatti-dülő III. (Knipl I. 2010. évi terepbejárása; KNIPL 2014, 131)
99.	Hajós-Homokos I. = H37 (Knipl I. 2010. évi terepbejárása; KNIPL 2014, 132)
100.	Hajós-Kall-sziget I. = H47 (Knipl I. 2010. évi terepbejárása; KNIPL 2014, 134)
101.	Hajós-Kanalas-dülő I. = Hajós/Nemesnádudvar-Falusziget = D. Szabó 11. lh. = H51 (KNIPL I. 2010. évi terepbejárása; KNIPL 2014, 135)
102.	Hajós-Homokhegy I. = Sandberg-Keresztúr (Knipl I. 2010. évi terepbejárása; KNIPL 2014, 136; WICKER–KUSTÁR–HORVÁTH 2001, 49) – templom és temető
103.	Hajós-Homokhegy II. (Knipl I. 2010. évi terepbejárása; KNIPL 2014, 136)
104.	Hajós-Hosszú-oldal I. (Knipl I. 2010. évi terepbejárása; KNIPL 2014, 137)
105.	Hajós-Külső-szárnyék IV. (Knipl I. 2010. évi terepbejárása; KNIPL 2014, 141)
106.	Hajós-Halastói-tábla III. (Knipl I. 2010. évi terepbejárása; KNIPL 2014, 143)
107.	Hajós-Május-telepi-táblák I. (Knipl I. 2010. évi terepbejárása; KNIPL 2014, 144)
108.	Hajós-Morcsi-dülő V. = H100 (Knipl I. 2010. évi terepbejárása; KNIPL 2014, 144)
109.	Hajós-Part-földek III. = H106 (Knipl I. 2010. évi terepbejárása; KNIPL 2014, 145)
110.	Hajós-Régi téglagyár = H117 (Knipl I. 2010. évi terepbejárása; WICKER 2004, 64; KNIPL 2014, 148)
111.	Hajós-Sandberg = Hajós-Homokhegy I. = D. Szabó K.-nál több lelőhelyszámon szerepel (WICKER–KUSTÁR–HORVÁTH 2001, 49; KNIPL 2014, 136)
112.	Homokmégy-Halom, Szent János-dülő (GALLINA 1998, 104)
113.	Homokmégy-Halom, Kastély (GALLINA 1998, 104)
114.	Homokmégy-Humok (GALLINA 1998, 104)
115.	Homokmégy-Humok (GALLINA 1998, 104)
116.	Homokmégy-Szentegyházpart = Homokmégy 6. lh. (GALLINA 1998, 104–105)
117.	Homokmégy –Szentegyházpart = Homokmégy 7. lh. (GALLINA 1998, 105)
118.	Homokmégy-Szentegyházpart = Homokmégy 8. lh. (GALLINA 1998, 105; WICKER–KUSTÁR–HORVÁTH 2001, 55; LANTOS 2009)-templom és temető
119.	Homokmégy-Szentegyházpart = Homokmégy 9. lh. (GALLINA 1998, 105–106)
120.	Homokmégy-Alsótelek (GALLINA 1998, 106)
121.	Homokmégy-Alsómégy, Kertek alja (GALLINA 1998, 106)
122.	Homokmégy-Alsómégy, Nagy Palé (GALLINA 1998, 106)
123.	Homokmégy-Alsómégy, Rádai tanya (GALLINA 1998, 106)
124.	Homokmégy-Gódapart (GALLINA 1998, 107)
125.	Homokmégy-Gódapart (GALLINA 1998, 107; WICKER–KUSTÁR–HORVÁTH 2001, 52)
126.	Homokmégy-Szentegyházi-kút (GALLINA 1998, 107)
127.	Homokmégy-Sertéstelep = D. Szabó 175. lh. (GALLINA 1998, 107)
128.	Homokmégy-Körme (GALLINA 1998, 108)
129.	Homokmégy-Férgesi út (GALLINA 1998, 108)
130.	Homokmégy-Topolica (GALLINA 1998, 109–110)
131.	Homokmégy-Iván sziget = D. Szabó 62. lh. (GALLINA 1998, 110)
132.	Homokmégy-Alsómégy, Rekittye (GALLINA 1998, 110)
133.	Homokmégy-Alsómégy, Romsics földjei II. (GALLINA 1998, 111)
134.	Homokmégy-Nadasd = D. Szabó 69. lh. (GALLINA 1998, 111; WICKER–KUSTÁR–HORVÁTH 2001, 54; LANTOS 2009, 263) – templom
135.	Homokmégy-Nadasd = D. Szabó 70. lh. (GALLINA 1998, 112; WICKER–KUSTÁR–HORVÁTH 2001, 54)
136.	Homokmégy-Nadasd (GALLINA 1998, 112; WICKER–KUSTÁR–HORVÁTH 2001, 54)
137.	Homokmégy-Matos tanya (GALLINA 1998, 112)
138.	Homokmégy-Szabó tanya (GALLINA 1998, 112)

Késő középkor	
A lelőhely sorszáma	**A lelőhely neve/nevei, irodalmi vagy terepbejárási hivatkozások**
139.	Homokmégy-Máriaháza = D. Szabó 27. és 64. lh. (Gallina 1998, 112–113; Wicker–Kustár–Horváth 2001, 54; Lantos 2009, 263) – templom
140.	Homokmégy-Vén Pál tanya (Gallina 1998, 113)
141.	Homokmégy-Szilfa-dűlő (Gallina 1998, 113)
142.	Homokmégy-Szilfa-dűlő (Gallina 1998, 113)
143.	Homokmégy-Mácsai-tanya (Gallina 1998, 113)
144.	Homokmégy-Rideg budzsak (Gallina 1998, 114)
145.	Homokmégy-Hillye, Kobolya (Gallina 1998, 114–115; Wicker–Kustár–Horváth 2001, 53-54)
146.	Homokmégy-Hillye, Rasztik = D. Szabó 152. lh. (Gallina 1998, 115)
147.	Homokmégy-Hillye, Rasztik (Gallina 1998, 115)
148.	Homokmégy-Hillye, Rasztik (Gallina 1998, 115)
149.	Homokmégy-Máriakép (Gallina 1998, 115)
150.	Homokmégy-Sváb sarok (Gallina 1998, 116)
151.	Homokmégy-Kékér (Gallina 1998, 116)
152.	Homokmégy-Morcs (Gallina 1998, 117)
153.	Homokmégy-Alsómégy, Templomkert (Gallina 1998, 118)
154.	Homokmégy-Hillye, Hajósi út (Gallina 1998, 119)
155.	Homokmégy-Hillyei homok (Gallina 1998, 120)
156.	Homokmégy-Hillye, Újszőlők (Gallina 1998, 120)
157.	Homokmégy-Fölső Budzsák (Gallina 1998, 120–121)
158.	Homokmégy-Kiskecskemégy, Körüsziget (Gallina 1998, 121)
159.	Homokmégy-Szabál (Gallina 1998, 121)
160.	Homokmégy-Kiskecskemégy, Góda híd (Gallina 1998, 121; Wicker–Kustár–Horváth 2001, 54)
161.	Homokmégy-Halom, Városi árpásmelléki dűlő (Gallina 1998, 121–122)
162.	Homokmégy-Halom, Vasútosztály (Gallina 1998, 122)
163.	Homokmégy-Halom, Városi árpásmelléki-dűlő (Gallina 1998, 122)
164.	Homokmégy-Halom, Deli Péter földje (Gallina 1998, 122)
165.	Homokmégy-Halom, Halomi paskum (Gallina 1998, 122)
166.	Homokmégy-Sörke sarok (Gallina 1998, 122–123)
167.	Homokmégy-Dögtemető (Gallina 1998, 123)
168.	Homokmégy-Szele rétye (Gallina 1998, 123)
169.	Homokmégy-Paptag (Gallina 1998, 123; EOV 25–433 x)
170.	Homokmégy-Kistag (Gallina 1998, 123)
171.	Homokmégy-Mácsai szállás, Mácsai paskum (Gallina 1998, 124)
172.	Homokmégy-Halom, Malomér = Vadász K28. lh. (Gallina 1998, 125)
173.	Homokmégy-Paptag = Vadász K35. lh. (Gallina 1998, 125)
174.	Homokmégy-Szentegyházpart (Gallina 1998, 125)
175.	Homokmégy-Halom, Malomér = Vadász K28. lh. (Gallina 1998, 127)
176.	Homokmégy-Halom, Győrtelek (Gallina 1998, 128)
177.	Homokmégy-Férges (Gallina 1998, 128)
178.	Homokmégy-Hillye, Öregszőlők (Gallina 1998, 128)
179.	Homokmégy-Halom, Vasútosztály = D. Szabó 36. lh. (Gallina 1998, 128)
180.	Homokmégy 5. lh. (Kustár R. 2002. évi terepbejárása)
181.	Homokmégy 42. lh. = Homokmégy-Temetőtől É-ra fekvő hát (Kustár R. 2002. évi terepbejárása)
182.	Homokmégy-DK-i faluszél (Wicker–Kustár–Horváth 2001, 52)

Késő középkor	
A lelőhely sorszáma	A lelőhely neve/nevei, irodalmi vagy terepbejárási hivatkozások
183.	Homokmégy-Halom, D-i rész (WICKER–KUSTÁR–HORVÁTH 2001, 52)
184.	Kalocsa-Iszkra Tsz = Kalocsa 19. lh. (Gallina Zsolt és Somogyi K. 2004–2005. évi terepbejárása)
185.	Kalocsa-Alsóberke = Kalocsa 23. lh. (Gallina Zsolt és Somogyi K. 2004–2005. évi terepbejárása)
186.	Kalocsa-Kalocsai-dülő = Kalocsa 35. lh. (Gallina Zsolt és Somogyi K. 2004–2005. évi terepbejárá-sa)
187.	Kalocsa-Negyvenszállás-Kelet = Kalocsa 36. lh. (Gallina Zsolt és Somogyi K. 2004–2005. évi te-repbejárása)
188.	Kalocsa-Negyvenszállás, Csemetekerti-dülő = Kalocsa 41. lh. (Gallina Zsolt és Somogyi K. 2004–2005. évi terepbejárása)
189.	Kalocsa-Rókalyuka, ÉNy = Kalocsa 45. lh. (Gallina Zsolt és Somogyi K. 2004–2005. évi terepbejá-rása)
190.	Kalocsa-Papszállástól Ny-ra = Kalocsa 52. lh. (Gallina Zsolt és Somogyi K. 2004–2005. évi terep-bejárása)
191.	Kalocsa-Negyvenszállás, Kelet = Kalocsa 61. lh. (Gallina Zsolt és Somogyi K. 2004–2005. évi te-repbejárása)
192.	Kalocsa-Felső-Berke, Kelet = Kalocsa 68. lh. (Gallina Zsolt és Somogyi K. 2004–2005. évi terepbe-járása)
193.	Kalocsa-Árpás = Kalocsa 72. lh. (Gallina Zsolt és Somogyi K. 2004–2005. évi terepbejárása)
194.	Kalocsa-Árpás = Kalocsa 73. lh. (Gallina Zsolt és Somogyi K. 2004–2005. évi terepbejárása)
195.	Kalocsa-Kőégető, Nyugati rész = Kalocsa 83. lh. (Gallina Zsolt és Somogyi K. 2004–2005. évi te-repbejárása)
196.	Kalocsa-Hunyadi u. 24. (WICKER–KUSTÁR–HORVÁTH 2001, 55)
197.	Kalocsa-Kisnána, Gombolyagi híd, Homokgyör = D. Szabó 108. lh. (WICKER–KUSTÁR–HORVÁTH 2001, 56)
198.	Kalocsa-Kisnána, Gombolyagi út = D. Szabó 107. lh. (WICKER–KUSTÁR–HORVÁTH 2001, 56)
199.	Kalocsa-Papszállás, Nemespálháza = D. Szabó 106. lh. (WICKER–KUSTÁR–HORVÁTH 2001, 56)
200.	Kalocsa-Szentháromságtér DK-i rész (WICKER–KUSTÁR–HORVÁTH 2001, 56) – vár erődítése
201.	Kalocsa-Tomori út I. (H. TÓTH 1990, 199; WICKER–KUSTÁR–HORVÁTH 2001, 57)
202.	Kalocsa-Vörösszállás, Őstelek = D. Szabó 102. lh. (WICKER–KUSTÁR–HORVÁTH 2001, 57)
203.	Kalocsa-Vörösszállás (?) = D. Szabó 103. lh. (WICKER–KUSTÁR–HORVÁTH 2001, 57)
204.	Kalocsa-Fiúnevelő, István király u. 16–22. (H. TÓTH 1990, 199)
205.	Kalocsa-Hunyadi út (H. TÓTH 1990, 122)
206.	Kalocsa-Nagyszeminárium (H. TÓTH 1990, 199)
207.	Kalocsa-Belvárosi iskola (NAGY 2004, 236)
208.	Kalocsa-István Király út 19. (Kőhegyi M. 1962. évi terepszemléje, Kustár R. 2001. évi terepbejárá-sa)
209.	Kalocsa-István Király út 16-22. (Biczó P. 1972. évi helyszínelése, KJM RA 79.394)
210.	Miske-Hantoka I. = Miske 3. lh. (Kustár R. 2011. évi terepbejárása)
211.	Miske-Hantoka 2. = Miske 4. lh. (Kustár R. 2011. évi terepbejárása)
212.	Miske-Karasica mente = Miske 38. lh. (Kustár R. 2011. évi terepbejárása)
213.	Miske-Temető hátja (Kustár R. 2011. évi terepbejárása)
214.	Miske-Becsali II. = D. Szabó 39b lh. = Miske 22. lh. (Kustár R. 2011. évi terepbejárása; WICKER–KUSTÁR–HORVÁTH 2001, 87)
215.	Miske-Daruhegy (WICKER–KUSTÁR–HORVÁTH 2001, 87)
216.	Miske-Hattyas-Járás-dülő = Miske 56. lh. (Gallina Zs. és Gulyás Gy. 2011. évi terepbejárása)
217.	Miske-Hattyas-Járás-dülő – Miske 57. lh. (Gallina Zs. és Gulyás Gy. 2011. évi terepbejárása)
218.	Miske-Hattyas-Járás-dülő = Miske 59. lh. (Gallina Zs. és Gulyás Gy. 2011. évi terepbejárása)
219.	Miske-Toplyos-dülő = Miske 60. lh. (Gallina Zs. és Gulyás Gy. 2011. évi terepbejárása)
220.	Miske-Feket (WICKER–KUSTÁR–HORVÁTH 2001, 88)
221.	Miske-Hantoka, Vajaspart = D. Szabó 37a-b lh. (WICKER–KUSTÁR–HORVÁTH 2001, 88)
222.	Miske-Kas = D. Szabó 75. lh. (Gallina Zs. és Gulyás Gy. 2011. évi terepbejárása; WICKER–KUSTÁR–HORVÁTH 2001, 88)
223.	Miske-Rókafark I–II. = D. Szabó 53. lh. = Vadász H2. lh. (WICKER–KUSTÁR–HORVÁTH 2001, 88) – templom és temető
224.	Miske-Salgó/Sógó-hegy/Suhogó-hegy (WICKER–KUSTÁR–HORVÁTH 2001, 88)
225.	Miske-Telek I. = D. Szabó 182. lh. (WICKER–KUSTÁR–HORVÁTH 2001, 89)
226.	Miske-Temető hátja Miske (WICKER–KUSTÁR–HORVÁTH2001, 89)
227.	Miske 26. lh. (D. Szabó K. 1994. évi terepbejárása)

Késő középkor	
A lelőhely sorszáma	**A lelőhely neve/nevei, irodalmi vagy terepbejárási hivatkozások**
228.	Nemesnádudvar (Wicker–Kustár–Horváth 2001, 89)
229.	Nemesnádudvar-Bikaakol-dűlő (Wicker–Kustár–Horváth 2001, 89)
230.	Nemesnádudvar-Halasica sarka = D. Szabó 168. lh. (Wicker–Kustár–Horváth 2001, 90)
231.	Nemesnádudvar-Külbogyiszló, Pecseri hát = D. Szabó 22. és 123. lh. (Wicker–Kustár–Horváth 2001, 91)
232.	Nemesnádudvar-Külbogyiszló, Szentkirályszállás = D. Szabó 139. lh. (Wicker–Kustár–Horváth 2001, 91)
233.	Nemesnádudvar-Szentistván = D. Szabó 153. lh. (Wicker–Kustár–Horváth 2001, 91; Wicker 2004, 84)
234.	Nemesnádudvar-Zenplatz (H. Tóth 1990, 104)
235.	Nemesnádudvar-Pap-föld = M9/7. lh. (Somogyvári Á. 2003. évi terepbejárása, V. Székely Gy. 2009. évi feltárása)
236.	Nemesnádudvar-Tsz központtól Ny-ra, Halasica hátja = D. Szabó 23. lh.
237.	Ordas-Ordasi szőlők (Balanyi B. 1967. terepbejárása) – templom
238.	Ordas 3. lh. (Lantos A. 2009. évi terepbejárása)
239.	Ordas 6. lh. (Lantos A. 2009. évi terepbejárása)
240.	Ordas-Zádor V. = Ordas 7. lh. (Lantos A. 2009. évi terepbejárása)
241.	Ordas-Kotyola II. = Ordas 15. lh. (Lantos A. 2009. évi terepbejárása)
242.	Ordas-Hoppán-dűlő I. = Ordas 21. lh. (Lantos A. 2009. évi terepbejárása)
243.	Ordas-Zádor X. = Ordas 25. lh. (Lantos A. 2009. évi terepbejárása)
244.	Ordas-Zádor XII. = Ordas 27. lh. (Lantos A. 2009. évi terepbejárása)
245.	Ordas-Kenderesi-dűlő I. = Ordas 30. lh. (Lantos A. 2009. évi terepbejárása)
246.	Ordas-Kenderesi-dűlő II. = Ordas 31. lh. (Lantos A. 2009. évi terepbejárása)
247.	Ordas-Pap-föld = Ordas 32. lh. (Lantos A. 2009. évi terepbejárása)
248.	Ordas-Zádor, Géderlaki út (Vadász É. 1965. évi terepbejárása)
249.	Ordas-Angyalerdő (Vadász É. 1965. évi terepbejárása)
250.	Öregcsertő 5/c, d, e lh. (Kustár R. 2002. évi terepbejárása)
252.	Öregcsertő-Páskom telek = Öregcsertő 51. lh. (Kustár R. 2002. és Lantos A. 2004–2005. évi terep-bejárása)
252.	Öregcsertő-Csornai-dűlő = Öregcsertő 68. lh. (Lantos A. 2004–2005. évi terepbejárása)
253.	Öregcsertő-Csornai-dűlő = Öregcsertő 72. lh. (Lantos A. 2004–2005. évi terepbejárása)
254.	Öregcsertő-Csorna D-i része (Wicker–Kustár–Horváth 2001, 93)
255.	Öregcsertő-Csorna, Kiscsorna, Rókalyukak = D. Szabó 41a lh. = Vadász K30. lh. (Wicker–Kustár–Horváth 2001, 93)
256.	Öregcsertő-Homokbánya (Templomdomb) (H. Tóth 1990, 171)
257.	Sükösd (H. Tóth 1990, 218) – egy sír
258.	Sükösd-Klösterle (valószínűleg a Sükösd – Nemesnádudvari út lelőhellyel azonos vagy annak a része) (Wicker 2004, 85; TIM RA 237–2001; Kőhegyi M. 1963.évi terepbejárása) – templom
259.	Sükösd – Nemesnádudvari út (valószínűleg a Sükösd-Klösterle lelőhellyel azonos vagy annak a része) (Kőhegyi 1968a, 36; H. Tóth 1990, 218; Wicker 2004, 85) – sírok
260.	Sükösd-Garáb (Kőhegyi M. 1961. és 1963. évi helyszíni szemléje)
261.	Sükösd 7. lh. = 51 főút 144-144,5 km között (Nikolin 1978)
262.	Sükösd 20. lh. = Korpádi-foktól D-re III. (Nikolin 1978)
263.	Sükösd 28. lh. = Ságod IV. (Nikolin 1978)
264.	Sükösd 30. lh. = Ósükösdi Gazdaságtól K-re az út menti keresztig (Nikolin 1978)
265.	Sükösd 34. lh. = Nagybesnyő II. (Nikolin 1978)
266.	Sükösd 35. lh. (Nikolin 1978)
267.	Sükösd 44. lh. = Kápolna-dűlő, Szent Anna kápolna (Nikolin 1978)
268.	Sükösd 48. lh. = Kis Besnyő, Csanádi fok (Nikolin 1978)
269.	Szakmár-Szakmári sziget = Szakmár 4. lh. (Lantos A. 2004. évi terepbejárása)
270.	Szakmár 55. lh. (Lantos A. 2004. évi terepbejárása)

	Késő középkor
A lelőhely sorszáma	A lelőhely neve/nevei, irodalmi vagy terepbejárási hivatkozások
271.	Szakmár-Karcag-puszta = Szakmár 72. lh. (Lantos A. 2004. évi terepbejárása)
272.	Szakmár-Kisülés = Szakmár 74. lh. (Lantos A. 2004. évi terepbejárása)
273.	Szakmár 75. lh. (Lantos A. 2004. évi terepbejárása)
274.	Szakmár-Karcag-puszta = Szakmár 89. lh. (Lantos A. 2004. évi terepbejárása)
275.	Szakmár-Öregtény, Szigeti-dűlő = Szakmár 101. lh. (Lantos A. 2004. évi terepbejárása)
276.	Szakmár-Öregtény, Szigeti-dűlő = Szakmár 102. lh. (Lantos A. 2004. évi terepbejárása)
277.	Szakmár-Kókai-Telek = Szakmár 122. lh. (Lantos A. 2004. évi terepbejárása)
278.	Szakmár 141. lh. (Lantos A. 2004. évi terepbejárása)
279.	Szakmár-Templomhegy = Szakmár 142. lh. (Lantos A. 2004. évi terepbejárása)
280.	Szakmár-Templomhegy = Szakmár 143. lh. (Lantos A. 2004. évi terepbejárása)
281.	Szakmár-Kisülés (Lantos A. 2004, évi terepbejárása)
282.	Szakmár-Malomér II. (D. Szabó K. 1994. évi terepbejárása)
283.	Szakmár 155. lh. (Lantos A. 2008. évi terepbejárása)
284.	Szakmár-Kertek alja, Ny-i faluvég = Vadász K8. lh. (Wicker–Kustár–Horváth 2001, 105)
285.	Szakmár-Kisülés, Árpás alja, a falu vége a híd mellett = D. Szabó 97a és 133. lh. = Vadász K18. lh. (Wicker–Kustár–Horváth 2001, 105)
286.	Szakmár-Malomér I. DNy-i rész = D. Szabó 28. lh. (Wicker–Kustár–Horváth 2001, 105)
287.	Szakmár-Szentkirálypuszta (H. Tóth 1990, 219)
288.	Szakmár-Csatornapart = Vadász K8. lh.
289.	Szakmár-Öregtény = Vadász K10. lh.
290.	Szakmár-Nemespálháza, régi Papszállás = Vadász K21. lh. = D. Szabó 106. lh.
291.	Szakmár-Temető-dűlő = Vadász K4. lh.
292.	Újtelek 8. lh. (Kustár R. 2004. évi terepbejárása)
293.	Újtelek-Felsőcrek, Pécsi szállás helye = D. Szabó 91. lh. (Wicker–Kustár–Horváth 2001, 105)
294.	Újtelek, észak = D. Szabó Inám 80. lh. (Vadász É. 1965. évi terepbejárása)
295.	Újtelek-Keserűtelek dél = Vadász É. lelőhelyszám nélkül
296.	Újtelek-Résztelek észak = Vadász É. lelőhelyszám nélkül
297.	Újtelek-Varjános (?) = D. Szabó K. lelőhelyszám nélkül
298.	Újtelek-Résztelek = Vadász 32. lh.
299.	Uszód-Új-földek = Uszód-Szentgál; Uszód 1. lh. (Gallina Zs. és Hornok P. 2008–2009. évi terepbe-járása)
300.	Uszód-Szentgál = Uszód-Szentgál, Ülésdomb = D. Szabó 88., 15. és 167. lh. = Uszód 2. lh. (Gallina Zs. és Hornok P. 2008–2009. évi terepbejárása; Wicker–Kustár–Horváth 2001, 107)
301.	Uszód-Fáskert = Uszód 5. lh. (Gallina Zs. és Hornok P. 2008–2009. évi terepbejárása)
302.	Uszód-Ülésdomb I. = Uszód 7. lh. (Gallina Zs. és Hornok P. 2008–2009. évi terepbejárása)
303.	Uszód-Öregháti-dűlő = Uszód 10. lh. (Gallina Zs. és Hornok P. 2008–2009. évi terepbejárása)
304.	Uszód-Soványvölgyi út = Uszód-Hanyik D; Uszód 29. lh. (Gallina Zs. és Hornok P. 2008–2009. évi terepbejárása)
305.	Uszód-Hanyik = Uszód-Sóstó partja = Uszód 30. lh. (Gallina Zs. és Hornok P. 2008–2009. évi te-repbejárása; Wicker–Kustár–Horváth 2001, 106)
306.	Uszód-Kistói-dűlő = Uszód-Simontag; Uszód 32. lh. (Gallina Zs. és Hornok P. 2008–2009. évi te-repbejárása)
307.	Marcsa-dűlő I. = Uszód 38. lh. (Gallina Zs. és Hornok P. 2008–2009. évi terepbejárása)
308.	Bátyai Nána I. = Nána III = Uszód 43. lh. (Gallina Zs. és Hornok P. 2008–2009. évi terepbejárása)
309.	Kalocsai-dűlő = Nána II. és Nána D = Kalocsa 35. lh. = Uszód 7. lh. (Gallina Zs. és Hornok P. 2008–2009. évi terepbejárása)
310.	Uszód-Uraság földje közti út (Gallina Zs. és Hornok P. 2008–2009. évi terepbejárása)
311.	Uszód-Nána III., Nagynána = D. Szabó lelőhelyszám nélkül (Wicker–Kustár–Horváth 2001, 106)
312.	Uszód-Pálföld D-i része, Nána D-i része = D. Szabó 166. lh. (Wicker–Kustár–Horváth 2001, 106)
313.	Uszód-Simontag, Sástó hátja = D. Szabó 86. lh. (Wicker–Kustár–Horváth 2001, 106)

	Késő középkor
A lelőhely sorszáma	**A lelőhely neve/nevei, irodalmi vagy terepbejárási hivatkozások**
314.	Uszód, községtől D-re (H. Tóth 1990, 222) – embercsontok
315.	Uszód-Nána, Újmajor = D. Szabó 150. lh. = Nána I. (Vadász É. 1965. évi terepbejárása)
316.	Dunapataj-Várhegy (Hampel 1906, 81; Hampel 1907, 163; Márton 1910, 197; FÉK 1962, 33, No. 255; Kustár–Langó 2003, 40)-templom
317.	Kalocsa-Szent István király út 14. (lelőhely azonosító: 39667; Romsics Imre adatgyűjtése) – temető
318.	Nemesnádudvar-Kisüllés (Wicker 2004, 84) – templom
319.	Homokmégy-Máriaházától ÉK-re (Kronovetter térkép) – templom
320.	Szakmár-Sacellum-templom (Kronovetter térkép) – templom

Megjegyzés: A lelőhelykataszterben, lehetőség szerint, ABC sorrendben szerepelnek a lelőhelyek, a témában érintett egyes korszakokon belül (népvándorlás kor, avar kor, 10-11. század, Árpád-kor, késő középkor). Minden egyes korszaknál újra kezdtük a számozást az áttekinthetőség kedvéért.

A szisztematikusan, a régészeti topográfia módszereivel bejárt településeknél az akkor adott lelőhelyszámokat is feltüntettük (=) a könnyebb azonosíthatóság végett.

X. HUNGARIAN CONQUEST PERIOD AND EARLY ÁRPÁDIAN AGE CEMETERIES, BURIALS AND HOARDS FROM THE DANUBE-TISZA INTERFLUVE I. THE KALOCSA SÁRKÖZ IN THE 10TH AND 11TH CENTURIES – *Zsolt Gallina – Sándor Varga*

1. INTRODUCTION

The volume explores the Hungarian Conquest period and early Árpádian Age cemeteries and burials excavated in the Kalocsa Sárköz region of the Danube-Tisza Interfluve, in the central part of the Carpathian Basin. We aim to contribute to the understanding of the settlement history, as well as the ethnic, cultural, and political conditions of the initial settlement area of the Hungarian tribes and the central region of the Hungarian Kingdom.

2. THE ENVIRONMENTAL AND HISTORICAL GEOGRAPHY OF THE KALOCSA SÁRKÖZ

The volume starts with a detailed introduction of the environmental, social, and historical geography of the studied region followed by the assessment of their influence on settlement strategies. The irregular length of this chapter is justified by the geographical isolation and the settlement geographical determination that occurs in each historic period.

The Kalocsa Sárköz is geographically well-defined, and bordered by the Danube River to the west, and the edge of Danube-Tisza Interfluve ridge to the south. The Lake Szelidi and its associated meadows set the area apart from the Solt Plain. To the south, the village of Szeremle located on the left bank of the Danube, which runs through a narrow valley between the Transdanubian hills and the Bácska, constitutes a natural boundary.

The following major themes are addressed in the chapter in order to familiarize the readers with the geographical and settlement conditions of the study region during the 10th and 11th centuries: geological transformations over time, current geomorphology, soils, hydrologic and climatic changes in historic periods, changes in the fauna and flora, relations between population, society, and economy, as well as the specific way of life in the Sárköz. Among them, the hydrologic analysis and the environmental reconstruction are of utmost importance. A great amount of thematic and old maps (the ones compiled by Mikoviny, Kronovetter, Ruttkay and Pávai in the 18th century are particularly important), and relevant sections of the first, second, and third Habsburg military maps facilitate in the interpretations.

3. CEMETERIES, BURIALS, AND HOARDS FROM THE 10TH AND 11TH CENTURIES IN THE KALOCSA SÁRKÖZ

The scientific evaluation of 16 archaeological sites that have yielded Conquest period and early Árpádian Age graves or burial assemblages constitutes the major part of the volume. The analysis begins with the research history and location of these sites; maps are attached in each case. This section is followed by the descriptions of burials and artifacts, and the tables of associated illustrations are found at the end of the volume. Over the course of the compilation of these tables, our major goal was to provide the most amount of information about a particular grave in an illustration. Therefore, the drawings and photos of the burials and grave goods were placed directly next to one another, along with scales and other data (grave number, orientation, sex). Although this additional work made the volume more costly, the novel approach renders the illustrations more visually and conveniently comprehensible. Following the descriptions, we studied the mortuary customs and grave goods associated with the cemeteries.

Unfortunately, a majority of the sites are associated with stray finds and highly disturbed burials providing meager information. A single site, Homokmégy-Székes may be

regarded as a completely excavated and well-documented cemetery. The 206 burials comprise one of the largest cemeteries not only in the study area, but also across the Danube-Tisza Interfluve. In the graveyard, which was enclosed by a ditch and used by common people, we observed numerous funerary practices (e.g., grave pits with a niche or ledge along one of the long sides, post-framed constructions) that may be reconsidered and classified. These customs appear to be spatially clustered in particular sections of the cemetery.

Jewelry, including open hair-rings and hair-rings with rolled and S-shaped terminals, earrings, neckrings, beads, different armring and ring types, and costume ornaments, such as various mounts made of metal, cowry shells, and buttons, as well as grave goods placed in the pits during the ceremonies (weapons, utilitarian objects) were revealed from 111 graves. This number makes up for more than half, 53.88% of the total amount of burials. Regarding metal costume ornaments, it is important to note that silver gilt specimens occurred in burials (Graves 33 and 75), in which individuals with mongoloid cranial characteristics were identified. It raises the possibility that precious metal mounts were worn by an anthropologically distinct group in the Homokmégy community. In terms of grave goods, Grave 72 is of special importance: a great amount of round shift ornaments and shift mounts with pendants were exposed in this burial. Although these artifacts were not made of precious metals, it was the only grave in the cemetery where a complete assemblage was revealed. Replication of precious metal objects was documented on other artifacts. The indentations in the upper, round parts, and the entire surface of the lower components with pendants, both made of copper, were coated with tin that gave the objects a silver-like appearance. A specific metallurgic procedure was employed on the two terminal parts of the shift ornaments and on two additional shift ornaments supplied with pendants that resulted in an appearance of gilding in the background of the items. This outcome can be achieved by adding a particular amount of zinc to copper. These data suggest that an individual who could not afford expensive, precious metal jewelry, but desired to retain this delusion was buried in the grave. The affluence of the burial in the cemetery is clearly indicative of the higher status of this person within the community.

In sum, the mortuary customs and the physical anthropological observations refer to the presence of apparent, foreign elements (mongoloids-mongoloids), namely Avar people living in the region during the Hungarian Conquest period, which renders the cemetery particularly important. Fortunately, before and during the excavation we managed to map the Árpádian Age settlement organization presumably related to the cemetery by implementing a full-coverage archaeological topographic survey in the municipiality of present-day Homokmégy. Most archaeological sites in the volume (9 sites) have partially been excavated providing remarkably different quantity and quality of data. The incomplete, fairly fragmentary knowledge of the Homokmégy-Halom and Kecel-Lehoczky tanya cemeteries, is due to the mixed and partly lost assemblages, and is an unfortunate loss to archaeological research. Both sites represent the earliest horizon of the Hungarian conquest. As for the eight burials of Homokmégy-Halom, the actual and symbolic equestrian burials, the high number of male graves with weapons, and the several unique or rare objects in the Carpathian Basin (e.g., a belt mount carved in bone, quiver bone with runic inscription, niello mounts) are noteworthy from the cemetery; the complete publication of these graves occurs in this volume for the first time. It is also noticeable that the reconsideration and reinterpretation of the original data and previous publications have brought about new information about the site. In one of the two male burials with weapons excavated during a rescue operation at Lehoczky tanya, a belt ornamented with metal mounts, silver plates of horse harness, and Italian coins were found. The possibility that some of the stray finds from Kecel in the collection of the Viski Károly Museum may originate from Lehoczky tanya increases the importance of the site. An assemblage dated to the second half or the end of the 10th century, and rescued in the middle of 1930s, from Kecel-Vádéi-dűlő is also noteworthy. In addition to the gold, Byzantine earring from Grave 1, the double-edged sword and pike-axe of Grave 2, and the belt mount assemblage recovered in Grave 3, the numerous ceramic vessels, and the regular occurrence of sickles in the burials make this cemetery particularly unique.

Due to the disturbed conditions- and as a result, the sketchy knowledge- of the graves, the precise number of burials cannot be determined. Furthermore, the amount of information available in regards to individual burials is highly variable. However, we assume that more or less accurate data are available on a minimal number of 250 graves, and at least an additional 100-150 may have completely been destroyed.

In order to outline more explicitly the history of the Conquest period and the early Árpádian Age in the study region, several other disciplines also were involved. The inter-disciplinary analyses have refined our results on many occasions. As a matter of fact, several times these investigations have provided launching platforms for our research. In most cases, the outcomes of these studies supported the archaeological interpretations.

The physical anthropological analyses on the remains from the two largest cemeteries, Homokmégy-Székes and Kalocsa-Belvárosi iskola, provided valuable information about the major anthropological characteristics and the way of life (pathologies) of the local population. These data are supplemented by observations on

the human skeletal remains at Homokmégy-Halom and Kecel-Vádéi-dűlő. As a result, we gained some knowledge about the physical anthropological features of the population that inhabited the region from the beginning of the 10th century to the first third of the 11th century.

One of the most important results of the physical anthropological analyses was the verification of the continuity of the Avar period population based on the occurrence of mongolid-mongoloid and europo-mongolid elements in the Homokmégy-Székes cemetery.

In addition to taxonomic analyses, studies on pathological conditions also have produced important data. Apart from individuals infected with bone tuberculosis (Graves 38 and 225), the skeletal remains of a juvenile female recovered from Grave 13 are particularly interesting, for the characteristic irregularities on the bones that indicate leprosy. The disease offers an explanation as to why the deceased was bound and contracted, and placed slightly apart from the others, in the ditch that surrounded the graveyard. The frequency of skeletons exhibiting evidence for tumor diseases is fairly low in historic populations. Therefore, the metastatic prostate cancer in our assemblage, diagnosed by histopathological examinations, is of importance. The symptoms, including advanced bone metastasis, might have developed over a long period of time, during which the *maturus* male (Grave 94) was in need of special care, which illustrates the advanced ethics of his community. Furthermore, this assumption is supported by the archaeological observation that meaty animal parts were added exclusively to this grave in the cemetery.

Symbolic trepanation was practiced commonly in the 10th century, but it occurred sporadically in the 11th century as well. Hence, its presence in the Homokmégy assemblage (Graves 80, 82, 88, 205, 209 and 241) corresponds to this chronological pattern. The healed examples are proper indicators of contemporary medicine, and possibly of beliefs, however their precise etiology cannot be concluded.

The chemical compositional, archaeometrical, and archaeometallurgical analyses of the metal artifacts on materials from the Homokmégy-Székes cemetery have given rise to important new results. It is unique, and critical for further investigations, that a majority of these objects (a total of 49 items) were analyzed. The archaeometallurgical studies also led to remarkable conclusions in regards to manufacturing techniques. During their analyses, Béla Török and his team (László Barkóczy and Árpád Kovács), and László Költő focused on the compositional, microstructural, and, when it was possible, the technological aspects of the metal artifacts from the 10-11th century Homokmégy-Székes cemetery. The items usually were made of copper or tin-bronze, and the raw materials of specific artifact groups were identical (e.g., copper armrings with animal head terminals, and tin-bronze ball buttons). In order to make an artifact look like silver, tin coating frequently was applied. In regards to raw materials, the investigations clearly suggest that compositional analyses may significantly alter preliminary classifications based on exterior visual characteristics applied on-site or even after cleaning and restoration. Systematic metallurgical studies likely would give rise to unexpected results on objects that have been classified by archaeologists alone, and would lead research in a new direction.

4. THE EVALUATION OF THE 10-11TH CENTURY CEMETERIES

The currently known cemeteries and stray finds from burials dated to the 10th and 11th centuries in the Kalocsa Sárköz are distributed primarily in the northern part of the region, along the Kalocsa-Homokmégy-Öregcsertő-Kecel axis (Kalocsa plateau). Artifacts from these cemeteries allow us to assume a continuous occupation of this area (first half and second third of 10th century: Kecel-Lehoczky tanya, Homokmégy-Halom, Öregcsertő-Csornapuszta; second half of 10th century and beginning of 11th century: Homokmégy-Székes, Homokmégy-Hillye, Kecel-Vádéi-dűlő; 11th century: Kalocsa). The initial center of the settlement organization might have been located near Homokmégy. Then, during the 11th century, Kalocsa gradually took over this role (particularly due to the establishment of the episcopate followed by the archbishopric).

An additional, relatively dispersed group of cemeteries occurs along the Örjeg, on the fringe of the Homokhát. Based on grave goods, the earliest inhabitation of this area, with the exception of the northern parts (surroundings of Kecel), can be dated to the second half of the 10th century and the turn of the 10th and 11th centuries.

In association with the cemeteries, it is worthwhile to briefly discuss the ethnic composition of the population that occupied the region during the 10th and 11th centuries. Several mortuary customs (post-framed burial pits, and pits with niche along the side, graves with sickles), artifacts (multiple unique objects, a runic inscription, strong relations to the Balkans), and physical anthropological characteristics (mongolid and mongoloid) revealed in the analyzed cemeteries were uncommon both in the Conquest period and the early Árpádian Age, and they suggest the presence of foreign, likely Avar, people in the Kalocsa Sárköz.

5. THE SETTLEMENT ORGANIZATION AND HISTORIC OUTLINE OF THE KALOCSA SÁRKÖZ FROM THE AVAR PERIOD TO THE END OF THE ÁRPÁDIAN AGE

In addition to the analysis of cemeteries and stray finds, over the course of our work we considered it important to outline the settlement history of several centuries from the Avar period through the Conquest period to the end of the Árpádian Age (including churches) using both archaeological data (excavations, surface surveys) and written records.

The fact that more than two-thirds of the region has systematically been surveyed – partially owing to the work of Zsolt Gallina and Gyöngyi Gulyás – vitally contributed to the accomplishment of these chapters. The present Corpus volume includes the site distributions of multiple periods (from the 6th to the 16th century AD), and as a result, it can be regarded as a quasi Archaeological Topography of Hungary volume. By all means, this rich dataset on settlement history is unprecedented in the Corpus series; systematic archaeological surveys have not been implemented to a similar extent in the geographic units investigated by the previously published volumes.

Due to these studies and the Avar continuity identified in the Homokmégy-Székes cemetery, we considered it necessary to review the period preceding the Hungarian conquest in the region. The analysis of more than 1000 graves of the currently known 21 Avar cemeteries, and 104 Avar sites in particular, most of which are settlements, implied a great deal of diversity in settlement organization. Also, these data provided additional evidence for the Avar continuity.

The Árpádian Age settlement network was scrutinized by comparing archaeological topographical data and literary sources. Based on historic analyses, we argue that the region had been the center of the principality, then the kingdom. Besides, we demonstrated the significance of the study area by presenting the focal sites of the early settlement distribution. An attempt also was made to reconstruct the settlement network during the periods of conquest and transition, in the 10th and 11th centuries. We tried to gain a better understanding of the sharp contradictions between the 131 Árpádian/Middle Ages settlement names identified in written sources and the 671 Árpádian Age sites mapped during archeological surveys. These surveys in the sample area of the municipiality of Homokmégy, documented a large number of sites and a highly variable settlement structure and network. It appears that the Mongol campaign on the Hungarian Kingdom in 1241 and 1242 did not devastate the settlement organization to a significant extent as a considerable amount of sites persisted throughout the 13th and 14th centuries.

The Sárköz region belonged canonically to the Kalocsa archbishopric founded by King Saint Stephen in the beginning of the 11th century. This important matter encouraged us to examine meticulously the church itself, and the church buildings in the study area. In addition to the brief history of the church in the Árpádian Age, the research into cathedral(s) and other, most recent studies have raised remarkably interesting questions regarding continuity (Late Avar period – 10th and 11th centuries – Árpádian Age-Middle Ages) that must be answered by future investigations. In the chapter, based on toponyms, written sources, old maps and archaeological studies, we also discussed the potential and known Árpádian Age (and Middle Ages) church buildings in the region. A short overview summarizes the relevant data from surrounding regions at the end of the chapter. On the basis of the archaeological record in Békés County, it is likely that each church was established in the Árpádian Age in our study region as well.

Imre Romsics's contribution on the Árpádian Age settlements is another important and engaging chapter. His study relies on literary sources, toponyms, and archaeological survey data, and employs a peculiar, local historian perspective. The author seeks to identify individual villages and reconstruct the Árpádian Age settlement network.

A series of the second Habsburg military maps displaying numerous sites by periods (compiled by István Pánya) facilitates in the interpretation of the settlement network. The maps depict the landscape prior to large-scale river regulations, which had particular importance in the course of the historic settlement reconstruction of the Kalocsa Sárköz.

6. REGISTER OF SITES IN THE KALOCSA SÁRKÖZ BY PERIODS

Uniquely in the Corpus volumes, detailed and numbered site registers organized by settlements and periods are attached to each settlement history chapter. A total of 43 Migration period, 104 Avar period, 18 10–11th century cemeteries, and 675 Árpádian Age settlements and cemeteries, and 320 Middle Ages sites were identified and registered at the time the manuscript was submitted.

The volume also contains a list of figures, a bibliography, and the above-mentioned, novel tables of drawings and photos.

Translated by Gyucha Attila

XI. IRODALOMJEGYZÉK

ACSÁDI–NEMESKÉRI 1970 Acsádi, Gy.–Nemeskéri, J.: *History of Human Life Span and Mortality.* Budapest 1970.

ADAM *Archäologische Denkmäler der Awarenzeit in Mitteleuropa.* Hrsg.: Szentpéteri, J. [VAH 13/1–2.] Budapest 2002.

A dunai Alföld 1967 *A dunai Alföld. Magyarország tájföldrajza* I. Szerk.: Pécsi M. Budapest 1967.

A halál árnyékának 2005 *„...a halál árnyékának völgyében járok" A középkori templom körüli temetők kutatása. A Magyar Nemzeti Múzeumban, 2003. május 13–16. között megtartott konferencia előadásai.* Szerk.: Ritoók Á.–Simonyi E. [OpHung 6.] Budapest 2005.

A honfoglalás kor 2013 *A honfoglalás kor kutatásának legújabb eredményei. Tanulmányok Kovács László 70. születésnapjára.* Szerk.: Révész L.–Wolf M. Szeged 2013.

ALEKSZEJEV–DEBEC 1964 Алексеев, В. П.–Дебец, Г. Ф.: *Краниометрия. Методика антропологических исследований.* Москва 1964.

A magyar honfoglalás 1996 *A magyar honfoglalás korának régészeti emlékei.* Szerk.: Wolf M.–Révész L. Miskolc 1996.

ANDÓ 1984 Andó M.: A természeti környezet adottságainak és erőforrásainak értékelése. In: *Bács-Kiskun megye gazdaságföldrajza.* Főszerk.: Krajkó Gy., szerk.: Mészáros R. Kecskemét 1984, 11–63.

ANDRÁSFALVY 1965 Andrásfalvy B.: *A sárköziek gondolkodása a XVIII–XIX. században.* [Dunántúli Dolgozatok 3.] Szerk.: Dankó I. Pécs 1965.

ANDRÁSFALVY 1973 Andrásfalvy B.: A Sárköz és a környező Duna-menti területek ősi ártéri gazdálkodása és vízhasználatai a szabályozás előtt. [Vízügyi Történeti Füzetek 6.] Budapest 1973.

ANDRÁSFALVY 1975 Andrásfalvy B.: A Duna mente népeinek ártéri gazdálkodása Tolna és Baranya megyében az ármentesítés befejezéséig. In: *Tanulmányok Tolna megye történetéből* VII. Szerk.: K. Balog J. Szekszárd 1975, 1–476.

ANDRÁSFALVY 1997 Andrásfalvy B.: Nyájszervezet – csordatartás. In: Honfoglalás és néprajz 1997, 85–94.

ANDRÁSFALVY 2007 Andrásfalvy B.: *A Duna mente népének ártéri gazdálkodása. Ártéri gazdálkodás Tolna és Baranya megyében az ármentesítési munkák befejezése előtt.* H. n. [Budakeszi] 2007.

Avarok pusztái 2014 *Avarok pusztái. Régészeti tanulmányok Lőrinczy Gábor 60. születésnapjára.* [Opitz Archaeologica 6. MTA BTK MŐT Kiadványok 2.] Szerk.: Anders A.–Balogh Cs.–Türk A. Budapest 2014.

BAKAY 1965 Bakay K.: *Régészeti tanulmányok a magyar államalapítás kérdéseihez.* [Dunántúli Dolgozatok 1.] Pécs 1965.

BAKAY 1965–1966 Bakay, K.: Gräberfelder aus den 10–11. Jahrhunderten in der Umgebung von Székesfehérvár und die Frage der fürstlichen Residenz. Archäologische Studien zu der Frage der ungarischen Staatsgründung II. *Alba Regia* 6–7 (1965–1966), 43–88.

BAKAY 1978 Bakay K.: Honfoglalás- és államalapításkori temetők az Ipoly mentén. — Gräberfelder an der Ipel aus der Zeit der ungarischen Landnahme und Staatsgründung. *StCom* 6 (1978).

BALANYI 1989 Balanyi B.: Nagykőrös középkori falvai és építményei. — Medieval Villages and Buildings of Nagykőrös. — Die mittelalterlichen Dörfer und Bauten von Nagykőrös. In: *Építészet az Alföldön.* Szerk.: Novák L.–Selmeczi L. Nagykőrös 1989, 57–78.

BÁLINT 1971 Bálint Cs.: X. századi temető a szabadkígyósi–pálligeti táblában. — Tenth century cemetery in the Pál liget plot of Szabadkígyós. *BMMK* 1, 49–88.

BÁLINT 1976 Bálint Cs.: A honfoglaláskor. In: *Bevezetés a magyar őstörténet kutatásának forrásaiba* I:1. Szerk.: Hajdú P.–Kristó Gy.–Róna-Tas A. Szeged 1976, 121–164.

BÁLINT 1980 Bálint Cs.: Természeti földrajzi tényezők a honfoglaló magyarok megtelepedésében. *Ethn* 91 (1980), 35–52.

BÁLINT 1991 Bálint, Cs.: *Südungarn im 10. Jahrhundert.* [Studia Archaeologica 11.] Budapest 1991.

BALOGH 2002 Balogh Cs.: Régészeti adatok Bács-Kiskun megye területének kora avar kori történetéhez. Előmunkálatok a Duna–Tisza köze avar kori betelepülésének kérdéséhez. — Archäologische Angaben zur frühawarenzeitlichen Geschichte des Komitates Bács-Kiskun. Vorarbeiten zu den Problemen der Besiedlung des Donau-Theiß-Zwischenstromlandes in der Frühawarenzeit. *MFMÉ StudArch* 8 (2002), 291–339.

XI. IRODALOMJEGYZÉK

BALOGH–KŐHEGYI 1999 Balogh Cs.–Kőhegyi M.: Fajsz környéki avar kori temetők I. (A Fajsz-Ártér és a Fajsz-Kétágköz lelőhelyek.) — Begrabungsstätten aus der Zeit der Awaren in der Umgebung von Fajsz I. (Die Fundorte Fajsz-Ártér und Fajsz-Kétágköz). *Cumania* 16 (1999), 247–290.

BALOGH–KŐHEGYI 2001 Balogh Cs.–Kőhegyi M.: Fajsz környéki avar kori temetők II. Kora avar kori sírok Fajsz-Garadombon. — Awarenzeitliche Gräberfelder in der Umgebung von Fajsz II. Frühawarenzeitliche Gräber von Fajsz-Garadomb. *MFMÉ StudArch* 7 (2001), 333–363.

BÁRDOS 1978 Bárdos E.: Középkori templom és temető Kaposvár határában (Előzetes jelentés a leletmentő ásatásról). — A mediaeval church and a cemetry on the confines of Kaposvár. *SMK* 3 (1978), 187–234.

BARNES 1994 Barnes, E.: *Developmental Defect of the Axial Skeleton in Paleopathology.* University of Colorado 1994.

BÁRTH 1974 Bárth J.: Kalocsa környéki ártéri kertek a XVIII–XIX. században. *Agrártörténeti Szemle* 16 (1974), 213–233.

BÁRTH 1975 Bárth J.: *A kalocsai szállások településnéprajza.* Kalocsa 1975.

BÁRTH 1998 Bárth J.: Homokmégy pusztai szendergése a XVIII–XIX. században. In: *Homokmégy. Tanulmányok Homokmégy történetéből és néprajzából.* Szerk: Romsics I. Homokmégy 1998, 151–180.

BÁRTH 2009 Bárth J.: Településformák. In: *Magyar Néprajz I.2. Táj, nép, történelem.* Főszerk.: Paládi-Kovács A., szerk.: Flórián M. Budapest 2009, 202–212.

BARTHA 1998 Bartha J.: Tabut – az avar kori koporsóhasználat keleti párhuzamaihoz. In: Bartha J.: *Keleti tanulmányok.* Karcag 1998, 67–75.

BARTUCZ–FARKAS 1956 Bartucz, L.–Farkas, Gy.: Anthropologische Untersuchung der in Csongrád-Felgyő gefundenen Skelette aus der Arpadenzeit. *ActaBiolSzeged* 2 (1956), 235–261.

BARTUCZ–FARKAS 1957 Bartucz, L.–Farkas, Gy.: Zwei Adorjáner Gräberfelder der Awarenzeit aus anthropologischem Gesichtspunkte betrachtet. *ActaBiolSzeged* 3 (1957), 315–347.

BELLON 1997 Bellon T.: Földművelés és irtásgazdálkodás. In: Honfoglalás és néprajz 1997, 145–157.

BENDE–LŐRINCZY 1997 Bende L.–Lőrinczy G.: A szegvár-oromdűlői 10–11. századi temető. — Das Gräberfeld von Szegvár-Oromdűlő aus dem 10. bis 11. Jahrhundert. *MFMÉ StudArch* 3 (1997), 201–285.

BENDE–LŐRINCZY–TÜRK 2002 Bende L.–Lőrinczy G.–Türk A.: Honfoglalás kori temetkezés Kiskundorozsma-Hosszúháthalomról. — Eine landnahmezeitliche Bestattung von Kiskundorozsma-Hosszúhát-Hügel. *MFMÉ StudArch* 8 (2002), 351–402.

BERECZKI–MARCSIK 2005 Bereczki, Zs.–Marcsik, A.: Trephined skulls from ancient populations in Hungary. *ActaMedLit* 12 (2005), 65–69.

BERNERT 2005 Bernert Zs.: Paleoantropológiai programcsomag (Palaeoanthropological program package). *FolAnthr* 3 (2005), 71–74.

BICZÓ 1984 Biczó P.: A keceli határ régészeti emlékei. In: *Kecel története és néprajza.* Szerk.: Bárth J. Kecel 1984, 19–62.

BICZÓ 1987 Biczó P.: Adatok Bács-Kiskun megye középkori építészetéhez. *MKBKM* (1986): 1987, 71–80.

BÍRÓ–LANGÓ–TÜRK 2010 Bíró Á.–Langó P.–Türk A.: Adatok a Kárpát-medencei, agancsból faragott íjmarkolat lécek értékeléséhez. Szentes-Derekegyházi oldal, D-3 tábla 6. sír. — Data on antler bowhilt plates in the Carpathian Basin. Grave 6 at Szentes-Derekegyházi oldal, D-3 tábla. *ArchÉrt* 135 (2010), 245–268. https://doi.org/10.1556/ArchErt.135.2010.11

BLAZOVICH 1985 Blazovich L.: *A Körös-Tisza-Maros köz középkori településrendje.* [Dél-Alföldi évszázadok I.] Békéscsaba–Szeged 1985.

BÓDI 1996 Bódi Gy.: *A hetényegyházi avar kori széria embertani feldolgozása.* [Szakdolgozat/SZTE – kézirat.] Szeged 1996.

BOGDÁNFFY 1925 Bogdánffy Ö.: *Az Alföld hidrológiája. Vízi munkálatok az Alföldön. [A debreceni Tisza István Tudományos Társaság Honismertető Bizottságának Közleményei* I.] Debrecen 1925.

BOGNÁR 1984 Bognár A. (közreadja): *Pesty Frigyes kéziratos helynévtárából. Pest-Pilis-Solt vármegye és kiegészítések.* Szentendre 1984.

BÓNA 1975 Bóna, I.: Arpadenzeitliche Kirche und Kirchhof im südlichen Stadtgebiet von Dunaújváros. — Árpád-kori templom és temető Dunaújváros déli határában. *Alba Regia* 16 (1975), 99–157.

BOROVSZKY 1910 Borovszky S.: *Pest-Pilis-Solt-Kiskun Vármegye I–II.* Budapest 1910

XI. IRODALOMJEGYZÉK

BROTHWELL 1963 — Brothwell, D. R.: *Digging up Bones*. London 1963.

BUCHWALD 2005 — Buchwald, V. F.: *Iron and steel in ancient times*. [Historisk-filosofiske Skrifter 29.] Copenhagen 2005.

BUZÁS 2014 — Buzás G.: A kalocsai érseki sír azonosítása. *Archaeologia – Altum Castrum Online* 2014, 2–7.

CEKUŠ 1985 — Cekuš, G.: Antropološko proučavanje Avarske nekropole u Staroj Moravici. *RVM* 33 (1985), 85–106.

COALE–DEMÉNY–VAUGHAN 1983 — Coale, A. J.–Demény, P.–Vaughan, B.: *Regional Model Life Tables and Stable Populations*. New York–London 1983.2 https://doi.org/10.1016/B978-0-12-177080-8.50012-3

CSALLÁNY 1905 — Csallány G.: Régi magyar emlékek a szentesi múzeumban. *ArchÉrt* 25 (1905), 33–44.

CSIKY 2009 — Csiky G.: *Az avar kori szúró- és vágófegyverek. Osztályozás – tipológia – kronológia – technológia*. [Doktori disszertáció, ELTE BTK, kézirat.] Budapest 2009. [http://doktori.btk.elte.hu/hist/csikygergely/diss.pdf, 2015. január 14.]

CZEGLÉDY 1943 — Czeglédy K.: A magyarság Dél-Oroszországban. In: *A magyarság őstörténete*. Szerk.: Ligeti L. Budapest 1943, 100–124.

CZÉKUS 1994 — Czékus G.: Embertani vizsgálatok Verušić–B (Vojvodina, Jugoszlávia) XI. századi temetkezéseinek csontvázmaradványain. *AnthropKözl* 36 (1994), 21–38.

CSÁNKI 1890–1913 — Csánki D.: *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában* I–V. Budapest 1890–1913.

DELI 1997 — Deli D.: *Egy avar kori széria embertani leleteinek metrikus feldolgozása (Bélmegyer-Csömöki domb)*. [Szakdolgozat/SZTE, kézirat]. Szeged 1997.

DERCSÉNYI 1984 — Dercsényi D.: *Baranya középkori templomai*. Budapest 1984.

DIENES 1959 — Dienes I.: A perbetei lelet. Milyen volt a honfoglaló magyarok öve? — Der Fund von Perbete. Wie sahen die Gürtel der landnehmenden Ungarn aus? *ArchÉrt* 86 (1959), 145–158.

DIENES 1964 — Dienes I.: Szőke B., A honfoglaló és kora Árpád-kori magyarság régészeti emlékei. Régészeti Tanulmányok 1. Budapest 1962; Fehér G.–K. Éry K.–Kralovánszky A., A Közép-Duna-medence magyar honfoglalás és kora Árpád-kori sírleletei Régészeti Tanulmányok 2. Budapest 1962. *ArchÉrt* 91 (1964), 134–139.

DIENES 1965 — Dienes I.: A honfoglaló magyarok. — Die landnehmenden Ungarn. In.: *Orosháza története és néprajza* I. Szerk.: Nagy Gy. Orosháza 1965, 136–174.

DIENES 1972 — Dienes I.: *Honfoglaló magyarok*. Budapest 1972.

DIENES 1973 — Dienes I.: Honfoglalás kori veretes tarsoly Budapest-Farkasrétről. — Beschlagverzierte landnahmezeitliche Tasche von Budapest-Farkasrét. *FolArch* 24 (1973), 177–217.

DIENES 1986 — Dienes I.: Felső-Tisza-vidék a X. században. Szabolcs-Szatmár megye régészeti emlékei II. In: *Szabolcs-Szatmár megye műemlékei* I. Szerk.: Entz G. Budapest 1986, 92–114.

DIENES 1992 — Dienes I.: Rovásjelek egy honfoglalás kori tegezszájon. (Előzetes közlemény). *Életünk* 30 (1992), 537–541.

DIENES 1994 — Dienes, I.: Landnahmezeitliche Kerbinschrift aus dem Gräberfeld von Homokmégy-Halom in der Umgebung von Kalocsa (Vorbericht). — Honfoglalás kori rovásfelirat a Kalocsa környéki, Homokmégy-Halom temetőjéből (Előzetes közlemény). *FolArch* 43 (1994), 167–180.

DOBSZAY 1969 — Dobszay L.: Fejlődési rendellenességek. In: *Orvosi lexikon* 2. Szerk.: Hollán Zs. Budapest 1969, 292.

DOMANOVSZKY 1938 — Domanovszky S.: A mezőgazdaság Szent István korában. In: *Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján*. Szerk.: Serédi J. Budapest 1938, 311–333.

ENDES 1983 — Endes P.: *Pathologia* I–II. Budapest 1983.

ERDÉLYI 1964 — Erdélyi I.: A bodrogszerdahelyi honfoglaláskori temető. — Der landnahmezeitliche Friedhof von Bodrogszerdahely. *JAMÉ* 4–5 (1961–1962) [1964], 17–30.

ERDÉLYI 1978 — Erdélyi I.: A verebi honfoglaláskori sírlelet egyes tárgyainak Don-menti analógiái. — Analogie de vestiges sépulcraux près du Don avec ceux de Vereb de l'époque de la conquète Arpadienne. *Alba Regia* 16 (1978), 287–292.

ERDÉLYI 2008 — Erdélyi I.: *Scythia Hungarica. A honfoglalás előtti magyarság régészeti emlékei. — Scythia Hungarica. Archaeological Finds of the Hungarians Prior to the Conquest of the Carpathian Basin*. Budapest 2008.

ÉRY 1966 — Éry, K.: The osteological data of the 9th century population of Ártánd. *AnthrHung* 7 (1966), 85–114.

ÉRY 1967 — Éry, K.: An anthropological study of the Late Avar Period population of Ártánd. *AnnHN* 59 (1967), 465–484.

ÉRY 1967–1968 — Éry, K.: Reconstruction of the tenth century population of Sárbogárd on the basis of archaeological and anthropological data. — A sárbogárdi X. századi közösség rekonstrukciója régészeti és embertani adatok alapján. *Alba Regia* 8–9 (1967–1968), 93–147.

ÉRY 1988 — Éry, K.: Anthropological studies on an early Avar period population at Bačko Petrovo Selo (Yugoslavia). Part I. Individual metric data. *AnthrHung* 20 (1988), 55–66.

ÉRY 1990 — Éry, K.: Anthropological studies on an Early Avar Period population at Bačko Petrovo Selo (Yugoslavia). Part 2. Analysis of the data. *AnthrHung* 21 (1990), 33–53.

ÉRY–GEDEON 2006 — Éry K.–Gedeon E.: Adatok az Alföld Árpád-kori benépesüléséhez: Mezőcsát-Csicske. — Data on the peopling of the Great Hungarian Plain in the Árpádian period: Mezőcsát-Csicske. *HOMÉ* 45 (2006), 91–137.

Európa híres kertje 1993 — Európa híres kertje. *Történeti ökológiai tanulmányok Magyarországról.* Szerk.: Kósa L.–R. Várkonyi Á. Budapest 2013.

FARKAS–MARCSIK 1984 — Farkas, Gy.–Marcsik, A.: Avar Period anthropologic findings from Bačka-Topola site (Yugoslavia). Publication of data. *ActaBiolSzeged* 30 (1984), 191–205.

FEHÉR 1996 — Fehér Z.: *Bátya életrajza.* Bátya 1996.

FÉK — Fehér G.–Éry K.–Kralovánszky A.: *A Közép-Duna-medence magyar honfoglalás- és kora Árpád-kori sírleletei. Leletkataszter.* — Grabfunde des Mitteldonaubeckens aus dem ungarischen Landnahme- und Früharpadenzeit. Fundkataster. [RégTan 2.] Budapest 1962.

FERENCZ 1992 — Ferencz, M.: Medieval cemetery at Cegléd-Nyúlfülehalom. *AnthrHung* 22 (1992), 41–56.

FERENCZI 2008 — Ferenczi L.: Vízgazdálkodás a középkori Magyarországon. In: *Gazdaság és gazdálkodás a középkori Magyarországon: gazdaságtörténet, anyagi kultúra, régészet.* Szerk.: Kubinyi A.–Laszlovszky J.–Szabó P. Budapest 2008, 341–361.

FETTICH 1931 — Fettich N.: Adatok a honfoglaláskor archaeológiájához. — Zur Archaeologie der ungarischen Landnahmezeit. *ArchÉrt* 59 (1931), 48–112, 305–329.

FETTICH 1937 — Fettich N.: *A honfoglaló magyarság fémművessége. — Die Metallkunst der landnehmenden Ungarn.* [ArchHung 21.] Budapest 1937.

FETTICH 1965 — Fettich, N.: *Das awarenzeitliches Gräberfeld von Pilismarót-Basaharc.* [Studia Archaeologica 3.] Budapest 1965.

FINNEGAN–MARCSIK 1979 — Finnegan, M.–Marcsik, A.: A non-metric examination of the relationship between osteological remains from Hungary representing populations of Avar period. ACTABIOLSZEGED 25 (1979), 97–118.

FODOR 1975 — Fodor I.: *Verecke híres útján... A magyar nép őstörténete és a honfoglalás.* [Magyar História 20.] Budapest 1975.

FODOR 1985 — Fodor I.: Honfoglaláskori temető Sándorfalván (Előzetes közlemény). — Landnahmezeitliches Gräberfeld zu Sándorfalva (Vorbericht). *Acta Ant. et Arch. Suppl.* 5 (1983), 17–33.

FODOR 1996 — Fodor I.: Szabolcs-Vontatópart. In: Őseinket felhozád 1996, 174.

FODOR 1996a — Fodor I.: Hajdúdorog-Gyúlás. In: Őseinket felhozád 1996, 229–231.

FODOR 1996b — Fodor I.: Rakamaz-Strázsadomb. In: Őseinket felhozád 1996, 110–119.

FODOR 1996c — Fodor I.: Kecel-Vádéi-dűlő. In: Őseinket felhozád 1996, 323–325.

FOERK 1911 — Foerk E.: A kalocsai Szt.-Istvánkori székesegyház érseki sírja. *ArchÉrt* 31 (1911), 19–33.

FOERK 1915 — Foerk E.: A kalocsai székesegyház. In: *Magyarország Műemlékei* IV. Szerk.: Forster Gy. Budapest 1915, 41–70.

GALGÓCZY 1876–1877 — Galgóczy K.: *Pest, Pilis és Solt törvényesen egyesült megye monographiája.* Történelmi, föld- s természetrajzi, közhatósági, társadalmi, nemzetgazdasági, régi és ujkori leírás I–III. Budapest 1876–1877.

GÁLL 2013 — Gáll E.: *Az Erdélyi-medence, a Partium és a Bánság 10–11. századi temetői, szórványés kincsleletei.* — 10th and 11th century burial sites, stray finds and treasures in the Transylvanian Basin, the Partium and the Banat. [MHKÁS 6.] Szeged 2013.

XI. IRODALOMJEGYZÉK

GÁLL–GERGELY 2009 Gáll E.–Gergely B.: *Kolozsvár születése. Régészeti adatok a város 10–13. századi történetéhez.* — The birth of Cluj. Historical data related to the city's history from the 10th to the 13th century. Kolozsvár 2009.

GALLINA 1998 Gallina Zs.: Homokmégy régészeti emlékei a késő vaskortól a középkor végéig. In: *Homokmégy. Tanulmányok Homokmégy történetéből és néprajzából.* Szerk.: Romsics I. Homokmégy 1998, 73–150.

GALLINA 1998a Gallina Zs.: Bevezetés Homokmégy régészeti topográfiájához. In: *Homokmégy. Tanulmányok Homokmégy történetéből és néprajzából.* Szerk.: Romsics I. Homokmégy 1998, 53–58.

GALLINA 1998b Gallina Zs.: Temetkezési szokások egy X–XI. századi (Homokmégy-Székes) temetőben. *MKBKM* 1997 (1998), 79–88.

GALLINA 1999 Gallina Zs.: Árpád-kori és középkori templomok Kiskunhalas környékén. In: *Halasi Múzeum. Emlékkönyv a Thorma János Múzeum 125. évfordulójára.* Szerk.: Szakál A. Kiskunhalas 1999, 83–108.

GALLINA 2000 Gallina Zs.: *Honfoglalás kori köznép temetője Homokmégyen.* [Kalocsai Múzeumi Kiskönyvtár 6.] Kalocsa 2000.

GALLINA 2001 Gallina Zs.: 10–11. századi temető- és szarmata településrészlet Homokmégy-Székesen. — Cemetery fragment from the 10–11th centuries and sarmatian settlement at Homokmégy-Székes. *RKM* 1998 (2001), 87–105.

GALLINA 2004 Gallina Zs.: Fonyód-Bézseny-puszta (M7 S-33 lelőhely). In: Honti et al.: A tervezett M7-es autópálya Somogy megyei szakaszának megelőző régészeti feltárása (2002-2003). Előzetes jelentés III. — Preliminary Report III. The preceding archaeological excavations (2002–2003) of the M7 highway in Somogy county. *SMK* 16 (2004), 34–40.

GALLINA–HAJDRIK 1998 Gallina Zs.–Hajdrik G.: 10–11. századi temetőrészlet Homokmégy-Székesen (Előzetes közlemény). *Cumania* 15 (1998), 133–178.

GALLINA–MOLNÁR 2003 Gallina Zs.–Molnár I.: Az intenzív állattartás feltételezett nyomai egy Árpád-kori településen. — Die angenommenen Spuren der intensiven Tierhaltung in einer arpadenzeitlichen Siedlung. *MFMÉ StudArch* 9 (2003), 341–351.

GALLINA–ROMSICS 1996 Gallina Zs.–Romsics I.: *A Kalocsai Sárköz régészeti emlékei.* [KMK 3.] Kalocsa 1996.

GALLINA–VARGA 2014 Gallina Zs.–Varga S.: 10–11. századi köznépi temető Homokmégy-Székesen. — Das Gräberfeld des gemeinen Volkes aus dem 10.–11. Jahrhundert von Homokmégy-Székes. In: A honfoglalás kor 2013, 127–142.

GARAM 1975 Garam, É.: The Homokmégy-Halom Cemetery. In: *Avar Finds in the Hungarian National Museum.* [Cemeteries of the Avar Period (567-829) in Hungary I.] Ed.: Kovrig, I. Budapest 1975, 49–120.

GARAM 1990 Garam, É.: Bemerkungen zum ältesten Fundmaterial der Awarenzeit. In: *Typen der Ethnogenese unter besonderer Berücksichtigung der Bayern.* Teil 2. Hrsg.: Friesenger, H.–Daim, F. Wien 1990, 253–260.

GARAM 1993 Garam, É.: *Katalog der awarenzeitlichen Goldgegenstände und der Fundstücke aus den Fürstengräbern im Ungarischen Nationalmuseum.* [Catalogi Musei Nationalis Hungarici. Seria Archeologica I.] Budapest 1993.

GLASER 1939 Glaser L.: Az Alföld régi vízrajza és a települések. — L'antica idrografia della Pianura Ungherese e gli insediamenti. *FK* 67 (1939), 297–307.

GUZSIK 1979 Guzsik T.: *A magyar falu középkori templomépítészete II. Pest megye parochiális egyházai (összefoglaló és katalógus).* Budapest 1979.

GUZSIK 1979a Guzsik T.: Veszprém megye középkori templomépítészetének kutatási kérdései. — Forschungsprobleme der mittelalterlichen Kirchenarchitektur im Komitat Veszprém. *VMMK* 14 (1979), 163–202.

GYÖRFFY 1953 Györffy Gy.: A magyar nemzetségtől a vármegyéig, a törzstől az országig. I. rész. *Századok* 92 (1958), 12–87.

GYÖRFFY 1963 Györffy Gy.: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza* I. Budapest 1963.

GYÖRFFY 1970 Györffy Gy.: A honfoglaló magyarok települési rendjéről. — Über das Siedlungssystem der landnehmenden Ungarn. *ArchÉrt* 97 (1970), 191–242.

GYÖRFFY 1983 Györffy Gy.: *István király és műve.* Budapest 1983.[2]

XI. IRODALOMJEGYZÉK

GYÖRFFY 1987 — Györffy Gy.: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza* I–III. Budapest 1987.

GYÖRFFY 1994 — Györffy Gy.: Vezéri szálláshelyek emlékei. In: Honfoglalás és régészet 1994, 129–138.

GYÖRFFY 2002 — *A magyarok elődeiről és a honfoglalásról.* Összeállította: Györffy Gy. [Milleniumi Magyar Történelem]. Budapest 2002.

GYÖRFFY–ZÓLYOMI 1994 — Györffy Gy.–Zólyomi B.: A Kárpát-medence és Etelköz képe egy évezred előtt. In: Honfoglalás és régészet 1994, 13–37.

GYULAI 2000 — Gyulai F.: Honfoglalás és Árpád-kori növénytermesztés az archaeobotanika szemszögéből. In: *A középkori magyar agrárium. Tudományos ülésszak Ópusztaszeren, 1999. április 20.* Szerk.: Bende L.–Lőrinczy G. Szeged 2000, 45–69.

HAJDRIK 1998 — Hajdrik G.: Honfoglaláskori női viselet rekonstrukciója a homokmégy-székesi sírleletek alapján. *MKBKM* 1997 (1998), 89–98.

HAMPEL 1900 — Hampel J.: A honfoglalás kor hazai emlékei. In: *A magyar honfoglalás kútfői.* Szerk.: Pauler Gy.–Szilágyi S. Budapest 1900, 507–830.

HAMPEL 1905 — Hampel, J.: *Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn* I–III. Braunschweig 1905.

HAMPEL 1906 — Hampel J.: A nemzeti múzeumi régiségtár gyarapodása az 1905. évben. *ArchÉrt* 26 (1906), 77–86.

HAMPEL 1907 — Hampel J.: *Újabb tanulmányok a honfoglalási kor emlékeiről.* Budapest 1907.

HANULIAK 1994 — Hanuliak, M.: *Malé Kosihy I. Pohrebisko z 10.–11. storočia. Archeologičko-historičké vyhodnotenie.* — Gräberfeld aus dem 10.–11. Jh. in Malé Kosihy. [Materialia Archaeologica Slovaca 12.] Nitra 1994.

HARGITAI 2010 — Hargitai A.: Foktő, Kis-tó-sarok. *RKM* 2009 (2010), 208.

Honfoglalás és néprajz 1997 — *Honfoglalás és néprajz.* Szerk.: Kovács L.–Paládi-Kovács A. [A honfoglalásról sok szemmel 4.] Budapest 1997.

Honfoglalás és régészet 1994 — *Honfoglalás és régészet.* Szerk.: Kovács L. [A honfoglalásról sok szemmel 1.] Budapest 1994.

HORVÁTH 1968 — Horváth A.: Öregcsertő-Csorna puszta. *RégFüz* Ser. I: 21 (1968), 44.

HORVÁTH 1969 — Horváth A.: Homokmégy, Hillye. *RégFüz* I: 22 (1969), 59.

HORVÁTH 1969a — Horváth A.: Öregcsertő-Csorna puszta. *RégFüz* I: 22 (1969), 51.

HORVÁTH 1972 — Horváth A.: Öregcsertő-Csornapuszta (Kalocsai Járás). In: H. Tóth E.: Régészeti kutatások Bács-Kiskun megyében 1960–1971. *Cumania* 1 (1972), 253.

HORVÁTH 2004 — Horváth C.: Adatok a honfoglalás kori kő- és üvegbetéttel díszített fegyverek, tarsolyok és veretek kérdésköréhez. — Angaben zum Fragenkreis der landnahmezeitlichen Waffen, Taschen und Beschläge mit Stein- und Glaseinlagen. *ComArchHung* 2004, 151–171.

HORVÁTH 2014 — Horváth C.: *Győr és Moson megyék honfoglalás és kora Árpád-kori temetői és sírleletei.* — Archaeological data to the history of Győr and Moson counties of the age of conquest and the early Árpádian age. [MHKÁS 8.] Szeged 2014.

HORVÁTH–SZABÓ 2000 — Horváth M. F.–Szabó A.: Pest-Solt megye 1860. évi település-statisztikai leírása. Budapest 2000.

HORVÁTH–TOMKA 2014 — Horváth C.–Tomka P.: Lébény-Kaszás-domb. In: Horváth 2014, 96–120.

HORVÁTH M. 1993 — Horváth M. Attila: Honfoglalás kori sírleletek Bács-Kiskun megyéből. — Landnahmezeitliche Grabfunde aus dem Komitat Bács-Kiskun. *HOMÉ* 30–31/2 (1993), 321–350.

HORVÁTH M. 1996 — Horváth M. A.: Homokmégy-Halom. In: Őseinket felhozád 1996, 312–314.

Horváth M. 1996a — Horváth M. A.: A homokmégy-halomi temető és a Bács-Kiskun megyei honfoglalás kori lelőhelyek összefüggései. — Die Zusammenhänge des Begräbnisplatzes in Homokmégy-Hügel und den Begräbnisplatzen aus der Zeit der Landnahme im Komitat Bács-Kiskun. In: A magyar honfoglalás 1996, 125–147.

HORVÁTH M. 1996b — Horváth M. A.: Kunadacs-Köztemető. In: Őseinket felhozád 1996, 333–337.

HORVÁTH M. 1996c — Horváth M. A.: Őseinket felhozád 1996, 315–317.

HORVÁTH M. 1996d — Horváth M. A.: Kecel-Lehoczky tanya. In: Őseinket felhozád 1996, 322–323.

HORVÁTH M. 1998 — Horváth M. A.: Homokmégy-Halom honfoglalás kori temetője. *MKBKM* 1997 (1998), 73–78.

HORVÁTH M. 1998a — Horváth M. A.: A Homokmégy-halomi honfoglalás kori temető. In: *Homokmégy. Tanulmányok Homokmégy történetéből és néprajzából.* Szerk.: Romsics I. Homokmégy 1998, 135–150.

HUSZÁR 1955 — Huszár, L.: Das Münzmaterial in den Funden der Völkerwanderungszeit im Mittleren Donaubecken. *ActaArchHung* 5 (1955), 61–109.

IHRIG 1973 — Ihrig D.: *A magyar vízszabályozás története.* Budapest 1973.

ISTVÁNOVITS 1996 — Istvánovits E.: Ibrány-Esbó halom. In: Őseinket felhozád 1996, 145–150.

ISTVÁNOVITS 2003 — Istvánovits E.: *A Rétköz honfoglalás és Árpád-kori emlékanyaga.* — Das landnahme- und arpadenzeitliche Nachlassmaterial des Rétköz. [MHKÁS 4.] Nyíregyháza2003.

IVANICS 2001 — Ivanics M.: Nomád királytükör a Dzsingisz-legenda könyvében. In: *Nomád népvándorlások, magyar honfoglalás.* Szerk.: Felföldi Sz.–Sinkovics B. [MŐK 15.] Szeged 2001, 161–172.

JAKAB 2009 — Jakab A.: X–XI. századi temető Nyíregyháza–Felsősima határából (M3-as autópálya 161. lelőhely). — 10th–11th century cemetery at Nyíregyháza-Felsősima (Motorway M3, site 161). *JAMÉ* 51 (2009), 79–147.

JAKAB 2014 — Jakab A.: Tarpa. In: *A honfoglalók viselete.* Szerk.: Sudár B.–Petkes Zs. [Magyar Őstörténet I.] Budapest 2014, 82–88.

JAKUCS 1967 — Jakucs L.: Az Alföld növényföldrajzának általános jellemzői. In: A dunai Alföld 1967, 74–77.

JAKUCS 1982 — Jakucs L.: A Duna–Tisza köze műholdas földtudományi kutatása. *Alföldi Tanulmányok* 6 (1982), 87–128.

JANCSÓ 1984 — Jancsó M.: *Metodikai tanulmány a sükösd-ságodi avar kori temető embertani anyagán.* [Szakdolgozat SZTE, kézirat]. Szeged 1984.

JANKOWICH 1832–1834 — wadassi Jankowich M.: Egy magyar hősnek, – hihetőleg Bene vitéznek, – ki még a'tizedik század' elején, Solt fejedelemmel, I. Berengár császárnak diadalmas védelmében Olaszországban jelen volt, újdonnan felfedezett tetemeiről, 's öltözetének ékességeiről. *MTTÉ* 2 (1832–1834): 1835, 281–296.

JANKOVICH 1985 — Jankovich, D.: Archaeological Topography. Theoretical and practical lessons. *MittArchInst* 14 (1985), 283–292.

JANKAUSKAS et al. 2009 — Jankauskas, R.–Roberts, C.–Steckel, R.H. et al.: Contextual dimensions of European health and lifestyle: the archaeological and historical record. *American Journal of Physical Anthropology* 139 (2009), 157.

KADA 1896 — Kada E.: A kecskeméti ásatások. *ArchÉrt* (1896), 40–51.

KADA 1912 — Kada E.: Sírleletek a honfoglalás korából. III. Kecskemét vidékéről való leletek. *ArchÉrt* 32 (1912), 323–329.

KÁROLYI 1960 — Károlyi Zs.: *Vízhasznosítás, vízépítés és vízgazdálkodás története Magyarországon.* Budapest 1960.

KÁROLYI 1973 — Károlyi Zs.: Az egyes vízvidékek szabályozási munkáinak története. In: Ihrig 1973, 151–279.

KÁROLYI 1973a — Károlyi Zs.: A vízi munkálatok kezdetei a Kárpát-medencében és szerepük Magyarország gazdasági életében a XVII. század végéig. In: Ihrig 1973, 23–147.

KATONA 1954 — Katona I.: *A kalocsai Sárköz néprajza.* Budapest 1954.

KATONA 2001 — Katona I.: *A kalocsai érseki egyház története I.* Kalocsa 2001.

KATONA–ROMSICS–THOROCZKAY 2003 — *A kalocsai érseki egyház története II.* Összeáll.: Katona I. Szerk.: Romsics I.–Thoroczkay G. Kalocsa 2003.

KERECSÉNYI 1959 — H. Kerecsényi E.: Letenye. *RégFüz* 1: 11 (1959), 47.

KERECSÉNYI 1973 — H. Kerecsényi E.: IX. századi sírok Letenyén — Gräber aus dem 9. Jahrhundert in Letenye. *FolArch* 24 (1973), 135–151.

KESZI 1999 — Keszi T.: 10. századi zárt lemezgyűrűk pajzs alakúan kiszélesedő fejjel, pentagramma és madár ábrázolással. — Geschlossene Plattenringe aus dem X. Jahrhundert mit Schildförmig ausgebreitetetem Kopf, mit Darstellung von Pentagramma und Vogel. In: *A népvándorláskor fiatal kutatói 8. találkozójának előadásai.* Szerk.: S. Perémi Á. Veszprém 1999, 133–148.

KISS 1980 — Kiss L.: *Földrajzi nevek etimológiai szótára* I–II. Budapest 1980.

KISS 1983 — Kiss A.: *Baranya megye X–XI. századi sírleletei.* — Grabfunde aus dem 10. und 11. Jahrhundert im Komitat Baranya (Ungarn). [MHKÁTL 1.] Budapest 1983.

KISS 1983a — Kiss, A.: Die Skiren im Karpatenbecken, ihre Wohnsitze und ihre materielle Hinterlassenschaft. *ActaArchHung* 35 (1983), 95–131.

KISS 1996 — Kiss A.: 'In terra nummus' – A Kárpát-medence avar kori kereskedelmi külkapcsolatainak vázlata a régészeti és numizmatikai leletek tükrében. — 'In terra nummus' – Die Skizze der Handelsbeziehungen des Karpatenbeckens in der Awarenzeit im Spiegel der numismatischen und archäologischen Quellen. *MFMÉ StudArch* 2 (1996), 221–245.

Kiss 1998 — Kiss A.: Régészeti és numizmatikai adatok a Duna–Tisza-köz 5. század második felének és a 6. század első felének településtörténetéhez. – Archäologische und numismatische Angaben zur Siedlungsgeschichte des Donau–Theiß-Zwischenstromlandes in der zweiten Hälfte des 5. und ersten Hälfte des 6. Jahrhunderts. *MFMÉ StudArch* 4 (1998), 189–193.

Kiss 2000 — Kiss G.: *Vas megye 10–12. századi sír- és kincsleletei.* — Archäologische und historische Angaben zur Geschichte des Komitats Vas im 10.–12. Jahrhundert. [MHKÁS 2.] Szombathely 2000.

Kiss 2000a — Kiss G.: A történeti Vas vármegye 11-12. századi templomairól. – Über die Kirchen des geschichtlichen Komitates Vas aus dem 11. bis 12. Jahrhundert. In.: *Hadak útján. A népvándorláskor fiatal kutatóinak 10. konferenciája.* Szerk.: Bende L.–Lőrinczy G.–Szalontai Cs. Szeged 2000, 379–391.

Kiss 2005 — Kiss G.: Két szomszédos kora Árpád-kori temető Szombathelyen. — Two neighbouring cemeteries of the Early Árpádian Era at Szombathely. In: A halál árnyékának 2005, 151–162.

KMTL — *Korai Magyar Történeti Lexikon (9–14. század).* Főszerk.: Kristó Gy. Szerk.: Engel P.–Makk F. Szeged 1994.

Kniezsa 1943 — Kniezsa I.: Keletmagyarország helynevei. In: *Magyarok és Románok.* [MTIÉ 1.] Szerk.: Deér J.-Gáldi L. Budapest 1943, 111–313.

Knipl 2004 — Knipl I.: Császártöltés régészeti topográfiája. — Archäologische Topografie von Császártöltés. *Cumania* 20 (2004), 173–204.

Knipl 2014 — Knipl I.: *A Duna-Tisza közi hátság és a Kalocsai Sárköz Hajós és Császártöltés községek közötti határterületének geoarcheológiai elemzése.* [Doktori értekezés. SzTE-Földtudományi Doktori Iskola. Földtani és Őslénytani Tanszék.] Szeged 2014.

Kovács 1967 — Kovács B.: Románkori templomok feltárása Heves megyében. — Die Freilegung romanischer Kirchen im Komitat Heves. *EMÉ* 5 (1967), 35–63.

Kovács 1980 — Ковач, Л.: *Вооружение венгров обретателей родины: сабли, боевые топоры, копья.* [Kandidátusi disszertáció, kézirat.] Москва 1980.

Kovács 1980/81 — Kovács, L.: Vooruženie vengrov – obretatelej rodiny: sabli, boevye topory, kop'ja (Die Waffen der landnehmenden Ungarn: Säbel, Kampfäxte, Lanzen). Diss.-Thesen Moskau UdSSR 1981. MittArchInst 10/11 (1980/81) 243–255, 433–438 (1982).

Kovács 1985 — Kovács L.: Honfoglalás kori sírok Nagytarcsán. I: Temető utca 5. Adatok a gombos nyakú kengyelek értékeléséhez. — Landnahmezeitliche Gräber in Nagytarcsa I: Temető-Gasse Nr. 5. Beiträge zur Wertung der Steigbügel mit knopfförmigem Hals. *ComArchHung* 1985, 125–139.

Kovács 1986 — Kovács L.: A tiszalúc-sarkadpusztai (Borsod-Abaúj-Zemplén m.) 11. századi magyar temető. Előzetes jelentés. — Der ungarische Friedhof von Tiszalúc-Sarkadpuszta (Kom. Borsod-Abaúj-Zemplén) aus dem 11. Jh. Vorbericht. *ArchÉrt* 113 (1986), 218–223.

Kovács 1986a — Kovács L.: Honfoglalás kori sírok Nagytarcsán II: A homokbányai temetőrészlet. Adatok a nyéltámaszos balták, valamint a trapéz alakú kengyelek értékeléséhez. — Landnahmezeitliche Gräber in Nagytarcsa II: Gräberfeldabschnitt in der Sandgrube. Beiträge zur Wertung der Äxte mit Schaftlochlappen sowie der trapezförmigen Steigbügel. *ComArchHung* 1986, 93–121.

Kovács 1986b — Kovács, L.: Über einige Steigbügeltypen der Landnahmezeit. *ActaArchHung* 38 (1986), 195–225.

Kovács 1988 — Kovács L.: A tímári (Szabolcs-Szatmár m.) honfoglalás kori temetőmaradványok. — Landnahmezeitliche Gräberfeldreste von Tímár (Kom. Szabolcs-Szatmár). *ComArchHung* 1988, 125–158.

Kovács 1989 — Kovács L.: A nagyhalász-zomborhegyi 10. századi magyar temetőrészlet. — Ungarischer Friedhofsteil von Nagyhalász-Zomborhegy aus dem 10. Jahrhundert. *ComArchHung* 1989, 165–176.

Kovács 1992 — Kovács L.: A Móra Ferenc Múzeum néhány régi, 10–11. századi leletanyagáról: Oroszlámos, Horgos, Majdán, Rábé (Csóka) — Zu einigen alten, landnahmezeitlichen Fundmaterialien des Móra – Ferenc – Museums: Oroszlámos, Horgos, Majdán, Rábé (Csóka). *MFMÉ* 1991/92-1: 1992, 37–74.

KOVÁCS 1993 Kovács L.: *Képes szótár vázlata a Kárpát-medence magyar honfoglalás- és kora Árpád-kori sírleleteinek leletkataszteréhez.* [Kézirat.] Budapest 1993.

KOVÁCS 1994 Kovács, L.: *Das früharpadenzeitliche Gräberfeld von Szabolcs.* [VAH 6.] Budapest 1994.

KOVÁCS 1995 Kovács L.: Előkelő rusz vitéz egy székesfehérvári sírban (A rádiótelepi honfoglalás kori A. sír és kardja). In: *Kelet és Nyugat között. Történeti tanulmányok Kristó Gyula tiszteletére.* Szerk.: Koszta L. Szeged 1995, 291–308.

KOVÁCS 1999 Kovács L.: Volt-e a honfoglaló magyaroknak kauricsigapénzük? A kérdés általános és konkrét megközelítése. — Hatten die landnehmenden Ungarn Kaurischnecken als Geld gehabt? Allgemeine und konkrete Annäherung der Frage. *Századok* 133 (1999), 63–84.

KOVÁCS 2003 Kovács L.: Viselet, fegyverek. In: Kristó Gyula: *Háborúk és hadviselés az Árpádok korában.* Szeged 2003, 284–392.

KOVÁCS 2011 Kovács L.: A magyar kalandozások zsákmányáról. — Über die Beute der ungarischen Streifzüge. [A Hadtörténeti Intézet és Múzeum Könyvtára.] Budapest 2011.

KOVÁCS 2013 Kovács L.: A Kárpát-medence honfoglalás és kora Árpád-kori szállási és falusi temetői. Kitekintéssel az előzményekre. Vázlat. — Die landnahmezeitlichen und früharpadenzeitlichen Gräberfelder von Quartiere und Dörfer mit Hinblick auf die Vorgeschichte. (Ein Abriss). In: A honfoglalás kor 2013, 511–604.

KOVÁCS 2015 Kovács L.: *A Taktaköz 10–11. századi sír- és szórványleletei, valamint a tiszalúc-sarkadi 11. századi temető. – 10th–11th century graves and stray finds of the Taktaköz region and the 11th-century cemetery of Tiszalúc-Sarkad.* Szerk.: K. Bende I. [MHKÁS 9.] Szeged–Budapest 2015.

KOVALOVSZKI 1965 Kovalovszki J.: Orosháza és környéke a magyar középkorban. In: *Orosháza története és néprajza.* Szerk.: Nagy Gy. Orosháza 1965, 175–205.

KOSZTA 1994 Koszta L.: Kalocsa. In: KMTL 317.

KOSZTA 2000 Koszta L.: Adalékok az esztergomi és a kalocsai érsekség viszonyához a 13. század elejéig. In: *Kalocsa történetéből.* Szerk.: Koszta L. Kalocsa 2000, 29–50.

KŐHEGYI 1960 Kőhegyi M.: Baja-Pető. *RégFüz* I: 13 (1960), 107.

KŐHEGYI 1960a Kőhegyi M.: Baja-Pető. *RégFüz* I: 14 (1960), 80–81.

KŐHEGYI 1960b Kőhegyi M.: Fajsz-Kétágköz. *RégFüz* I: 13 (1960), 76.

KŐHEGYI 1961 Kőhegyi M.: Baja-Pető. *RégFüz* I: 15 (1961), 59.

KŐHEGYI 1961a Kőhegyi M.: Érsekcsanád, Szt. György-dűlő. *RégFüz* I: 14 (1961), 14–15.

KŐHEGYI 1963 Kőhegyi M.: Baja-Pető. *RégFüz* I: 16 (1963), 80.

KŐHEGYI 1963a Kőhegyi M.: Fajsz-Garadomb. *RégFüz* I: 16 (1963), 50.

KŐHEGYI 1968 Kőhegyi M.: Sükösd-Ságod. *RégFüz* I: 21 (1968), 45.

KŐHEGYI 1968a Kőhegyi M.: Nemesnádudvar-Klösterle *RégFüz* I: 21 (1968), 36.

KŐHEGYI 1969 Kőhegyi M.: Sükösd-Ságod. *RégFüz* I: 22 (1969), 46–47.

KŐHEGYI 1970 Kőhegyi M.: Sükösd-Ságod. *RégFüz* I: 23 (1970), 53–54.

KŐHEGYI 1979 Kőhegyi M.: Hajós-Érsekhalom. *RégFüz* I: 32 (1979), 92.

KŐHEGYI 1980 Kőhegyi, M.: Das landnahmezeitliche Gräberfed von Madaras (Komitat Bács-Kiskun). *ActaArchHung* 32 (1980), 205–240.

KŐHEGYI 1980a Kőhegyi M.: Hajós-Cifrahegy. *RégFüz* I: 33 (1980), 60.

KŐHEGYI 1981 Kőhegyi M.: Hajós-Cifrahegy. *RégFüz* I: 34 (1981), 53–54.

KŐHEGYI 1982 Kőhegyi M.: Hajós-Cifrahegy. *RégFüz* I: 35 (1982), 67.

KŐHEGYI 1983 Kőhegyi M.: Hajós-Cifrahegy. *RégFüz* I: 36 (1983), 62.

KŐHEGYI 1994 Kőhegyi M.: Érsekcsanád-Szent György-dűlő. *RégFüz* I: 46 (1994), 10.

KŐHEGYI 1997 Kőhegyi M.: Érsekcsanád-Harabó. *RégFüz* I: 49 (1997), 88.

KŐHEGYI 2001 Kőhegyi M.: Érsekcsanád rövid története a XVIII. század végéig. *Bács-Kiskun megye múltjából* 17 (2001), 5–71.

KŐHEGYI–KNOTIK 1982 Kőhegyi M.–Knotik M.: A madarasi (Bács-Kiskun m.) honfoglalás kori temető textilpántjainak vizsgálata. *Cumania* 7 (1982), 191–200.

KŐHEGYI–KOZÁK 1975 Kőhegyi M.–Kozák K.: Henszlmann Imre kalocsai ásatása. — Die Ausgrabungen und Freilegungen von Imre Henszlmann in Kalocsa im Jahre 1869. *ArchÉrt* 102 (1975), 101–116.

KŐHEGYI–MARCSIK 1971 Kőhegyi, M.–Marcsik, A.: The Avar-Age cemetery at Sükösd. *Acta Ant et Arch* 14 (1971), 87–94.

KŐHEGYI–MARCSIK 1971a Kőhegyi M.–Marcsik A.: Anatómiai variációk, fejlődési rendellenességek és szelektált patológiás leletek egy avarkori sorozatból. *OK* 77 (1971), 9–26.

KŐHEGYI–WICKER 1979 Kőhegyi M.–Wicker E.: Hajós-Cifrahegy. *RégFüz* I: 32 (1979), 70.

KÖLTŐ 1982 Költő L.: Avarkori bronztárgyak röntgenemissziós analízise. — X-ray emission analysis for bronze objects from the Avar age. *SMK* 5 (1982), 5–68.

KÖLTŐ 1983 Költő L.: Régészeti következtetések avarkori bronzok elemzési adataiból. *Múzeumi Műtárgyvédelem* 12 (1983), 267–278.

KÖLTŐ 1990 Költő L.: A Balatonszemes, Landler Jenő utcai honfoglaláskori lovas sír. In: *Szemes. Tanulmányok Balatonszemes múltjáról és jelenéről.* Szerk.: Reöthy F. Balatonszemes 1990, 85–101.

KÖLTŐ 1993 Költő L.: Honfoglalás kori tegezes sír Vörsön. — Ein landnahmezeitlicher Köcher in Vörs. *HOMÉ* 30–31/2 (1993), 433–445.

KÖLTŐ 1994 Költő L.: A Vörs-kerékerdői langobard fibula elemzése — Analyse der langobardischen Fibel von Vörs-Kerékerdő. *SMK* 10 (1994), 30–32.

Költő 1996 Költő L.: Néhány nagy antimontartalmú bronzkori bronztárgy röntgenemissziós analízise. — X-ray emission analysis of some bronze age bronze objects of high antimony content. *PMÉ* 6 (1996), 83–88.

KÖLTŐ 1997 Költő, L.: Results of the metal-analyses of the copper wares. *ActaArchHung* 49 (1997), 224–225.

KÖLTŐ 2003 Költő, L.: X-ray emission analysis of Turkish copper Vessels. In: *Archaeology of the Ottoman Period in Hungary (Papers of conference held at the Hungarian National Museum, Bp. 24-26 May 2000).* Ed.: Gerelyes, I.–Kovács, Gy. [OpHung 3] Budapest 2003, 267–268.

KÖLTŐ–KIS-VARGA 1981 Költő L.–Kis-Varga M.: Röntgenemissziós analízis későavarkori bronztárgyakon. In: *Iparrégészeti kutatások Magyarországon.* Szerk.: Gömöri J. [VEAB Értesítő 4.] Sopron 1980, 165–179.

KÖLTŐ–KIS-VARGA 1982 Költő L.–Kis-Varga M.: Későavar bronzöntvények bevonatainak vizsgálata röntgenemissziós analízissel. In: *A kiegészítés, az etika és a természettudományos vizsgálatok kérdései a restaurálásban.* Veszprém, 1981 júl.11–20. Budapest 1982, 120–133.

KÖLTŐ–KIS-VARGA 1982a Költő, L.–Kis-Varga, M.: The examination of the platings of late Avar bronze casts. In: *Problems of completion, ethics and scientifical investigation in the restoration.* Veszprém, 11–20.7.1981. Budapest 1982, 128–140.

KÖLTŐ–KIS-VARGA 1988 Költő, L.–Kis-Varga, M.: Composition analysis of Roman age enamelled bronze objects. In: *Archaeometrical research in Hungary.* Ed.: Járó, M.–Költő L. Budapest 1988, 141–144.

KÖLTŐ–KIS-VARGA–MACLEAN 2002 Költő, L.–Kis-Varga, M.–M. Maclean, P.: Analysis of High Antimony Concentration Finds with Various Methods XRF Analysis of Antimon Bronzes. In: Achaeometry 98. Proceedings of the 31st Symposium Budapest, April 26–May 3 1998. Vol. II. Ed.: Jerem, E.–T. Bíró, K. [BAR International Ser. 1043 II.] Oxford 2002, 405–408.

KÖZÉPKORI 2000 Szatmáriné Mihucz I.: *Középkori templomok Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében.* — Medieval Churches in Szabolcs-Szatmár-Bereg County. Nyíregyháza 2000.

KRAJKÓ 1984 *Bács-Kiskun megye gazdasági földrajza.* Főszerk.: Krajkó Gy. Szerk.: Mészáros R. Kecskemét 1984.

KRALOVÁNSZKY 1962 Kralovánszky A.: Kora Árpád-kori mezőgazdasági eszközök a Közép-Duna-medencéből. — 9th to 12th century agricultural implements from the Middle-Danube basin. *MMMK* 1962, 116–127.

KRALOVÁNSZKY 1965 Kralovánszky A.: Velence község történetéhez. — Zu der Geschichte der Dorfgemeinde Velence. *Alba Regia* 4–5 (1965), 226–232.

KRALOVÁNSZKY 1965–1966 Kralovánszky, A.: Die landnahmezeitliche Rinderbestattung von Sárbogárd. *Alba Regia* 6–7 (1965–1966), 89–96.

KRASKOVSKÁ 1958 Kraskovská, L.: Výskum v Bešeňove roku 1950. — Ausgrabung in Bešeňov im J. 1950. *SlovArch* 6 (1958), 419–447.

KRISTÓ 1980 Kristó Gy.: *Levedi törzsszövetségétől Szent István államáig.* [Elvek és utak.] Budapest 1980.

KRISTÓ 1983 Kristó Gy.: *Tanulmányok az Árpád-korról.* [Nemzet és emlékezet.] Budapest 1983.

XI. IRODALOMJEGYZÉK

KRISTÓ 2000 Kristó Gy.: Érseki székhely és település. In: *Kalocsa történetéből.* Szerk.: Koszta L. Kalocsa 2000, 9–20.

KRISTÓ 2003 Kristó Gy.: *Fejezetek az Alföld középkori történetéből.* [Dél-alföldi évszázadok 20.] Szeged 2003.

KUCZY 1976 Kuczy K.: *Vízi élet, népi hajózás Foktőn.* [Történeti, néprajzi és nyelvészeti tanulmányok I.] Kalocsa 1976.

KUCZY 1980 Kuczy K.: *A Kalocsa környéki földrajzi nevek vizsgálata. I. Az ember és a táj kapcsolatának tükröződése a földrajzi nevekben.* [KMD 3.] Kalocsa 1980.

KUCZY 2002 Kuczy K.: A pota nyelvjárásról. In: *A kalocsai pota nyelvjárássziget (Tanulmányok).* Szerk.: Romsics I. [Kalocsai Múzeumi Értekezések 7.] Kalocsa 2002, 11–46.

KUSTÁR 2004 Kustár R.: Hajós-Pincefalu. *RKM* 2003:2004, 226.

KUSTÁR–LANGÓ 2003 Kustár R.–Langó P.: *Ezüstbe öltözött lányok. Honfoglalás kori sírok Harta határában.* [Kalocsai Múzeumi Kiskönyvtár 7.] Kalocsa 2003.

KÜRTI 1980 Kürti B.: Honfoglalás kori magyar temető Szeged-Algyőn. (Előzetes beszámoló). — Ein ungarisches Gräberfeld aus der Landnahmezeit in Szeged-Algyő. *MFMÉ* 1978/79-1:1980, 323–347.

KÜRTI 1983 Kürti B.: Honfoglalás, megtelepedés, államalapítás (895- kb. 1030). In: *Szeged története* I. Szerk.: Kristó Gy. Szeged 1983, 221–277.

KÜRTI 1996 Kürti B.: A honfoglaló magyar női viselet (Leletek és rekonstrukciók). — Die Frauentracht der landnehmenden Ungarn. (Funde und Rekonstruktionen). In: A magyar honfoglalás 1996, 148–161.

KÜRTI 1996a Kürti B.: Honfoglaló magyar sírok Szeged-Csongrádi úton. In: *Honfoglaló magyarság – Árpád-kori magyarság.* Szerk.: Pálfi Gy.–Farkas L. Gy.–Molnár E. Szeged 1996, 59–64.

KÜRTI 2001 Kürti B.: *Sírok üzenete. (Honfoglaló magyarok temetője Algyő határában).* Algyő 2001.

KVASSAY 2013 Kvassay J.: Kerámia 10–11. századi sírokban. Régi leletek, új lehetőségek. — Keramik in den Gräbern des 10.–11. Jahrhunderts (Alte Funde, neue Möglichkeiten). In: A honfoglalás kor 2013, 499–510.

LAMB 1965 Lamb, R. H.: The early medieval warm epoch and its sequel. *Palaeogeography, Palaeoclimatology, Palaeoecology* 1 (1965), 13–37. https://doi.org/10.1016/0031-0182(65)90004-0

LANGÓ 2000 Langó P.: Megjegyzések a Kárpát-medence X–XI. századi huzalkarpereceinek és sodrott karpereceinek viseletéhez és használati idejéhez. — Beiträge zur Tracht und Benutzungszeit der Draht- und gedrehten Armringe im Karpatenbecken des 10.–11. Jahrhunderts. *JAMÉ* 42 (2000), 33–57.

LANGÓ 2000a Langó P.: Honfoglalás kori temetők Szarvas területén. — Landnahmezeitliche Gräberfelder in Szarvas. *MFMÉ StudArch* 6 (2000), 287–347.

LANGÓ 2010 Langó, P.: Crescent-shaped earrings with lower ornamental band. In: Byzanz – das Römerreich in Mittelalter. Teil 3. Peripherie und Nachbarschaft. Hrsg.: Daim, F.–Drauschke, J. Mainz 2010, 369–410.

LANGÓ–MENDE 2006 Langó P.–Mende B.: Honfoglalás kori sírok Enesén. — Graves from the age of the Magyar conquest in Enese. *Arrabona* 44/1 (2006), 231–250.

LANGÓ–TÜRK 2003 Langó P.–Türk A.: *Honfoglalás kori női sír Szentes Derekegyházi oldal határrészéből.* — Female grave from the Conquest Period at Szentes-Derekegyházi oldal. Szentes 2003.

LANGÓ–TÜRK 2004 Langó P.–Türk A.: Honfoglalás kori sírok Mindszent-Koszorús-dűlőn (Adatok a szíjbefűzős bizánci csatok és a délkelet-európai kapcsolatú egyszerű mellkeresztek tipológiájához). — Landnahmezeitliche Gräber in Mindszent-Koszorús-dűlő. (Angaben zur Typologie der trapezförmigen byzantinischen Schnallen und einfachen Brustkreuze mit südosteuropäischen Beziehungen). *MFMÉ StudArch* 10 (2004), 365–457.

LANGÓ–TÜRK 2004a Langó P.–Türk A.: Móra nyomában – Előzetes beszámoló a Kiszombor határában 2003-ban végzett honfoglalás kori lelőhelyek hitelesítő feltárásairól. *MuKuCsoM* 2003:2004, 203–214.

LANGÓ–TÜRK 2011 Langó P.–Türk A.: Régészeti adatok a Kárpát-medence 10–11. századi hagyatékának bulgáriai kapcsolatrendszeréhez I. A csüngős veretek. — Archäologische Anmerkungen zum bulgarischen Beziehungsgeflecht des Nachlasses des 10.–11. Jh. im Karpatenbecken I. Beschläge mit Anhängsel. *MFMÉ StudArch* 12 (2011), 517–528.

LANTOS 2007 Lantos A.: Középkori templom és temető Homokmégy-Szentegyházparton. Kalocsa 2007.

LANTOS 2009 — Lantos A.: Középkori templom és temetőrészlet Homokmégy-Szentegyházparton. — Mittelalterliche Kirche und Gräberfeldsteil von Homokmégy-Szentegyházpart. *ArchÉrt* 134 (2009), 259–281. https://doi.org/10.1556/ArchErt.134.2009.13

LÁSZLÓ 1943 — László Gy.: *A koroncói lelet és a honfoglaló magyarok nyerge.* — Der Grabfund von Koroncó und der altungarische Sattel. [ArchHung 27.]. Budapest 1941.

LÁSZLÓ 1944 — László Gy.: *A honfoglaló magyar nép élete.* Budapest 1944.

LÁSZLÓ 1956 — László Gy.: Jegyzetek a Homokmégy-Halomi késő avar temetőkhöz. *AnthrKözl* 4/2 (1956), 43–44.

LÁSZLÓ 1984 — László Gy.: *A székkutas-kápolnadűlői késő avar kori temető 1979-1981-es ásatás embertani anyagának vizsgálata.* [Szakdolgozat – kézirat]. Szeged 1984.

LÁSZLÓ 2000 — László G. M.: Henszlmann Imre és a kalocsai székesegyház 1869-es régészeti feltárása. In: *Kalocsa történetéből.* Szerk.: Koszta L. Kalocsa 2000, 75–95.

LÁSZLÓFFY 1967 — Lászlóffy W.: Dunamenti síkság. Vízrajz. Felszíni vízfolyások, állóvizek. In: A dunai Alföld 1967, 184–199.

LASZLOVSZKY 2008 — Laszlovszky J.: Földművelés a késő középkori Magyarországon. In: *Gazdaság és gazdálkodás a középkori Magyarországon: gazdaságtörténet, anyagi kultúra, régészet.* Szerk.: Kubinyi A.–Laszlovszky J.– Szabó P. Budapest 2008, 14–82.

LIPTÁK 1953 — Lipták, P.: New Hungarian Skeletal Remains of the 10th Century from the Danube-Tisza Plain. — Újabb honfoglaló magyar leletek a Duna-Tisza közéről. *AnnHN* 3 (1953), 277–287.

LIPTÁK 1954 — Lipták P.: Kecel-környéki avarok. — Les Avares des environs de Kecel. *BiolKözl* 2 (1954), 159–180.

LIPTÁK 1954a — Lipták P.: A típusok eloszlása Kiskunfélegyháza környékének XII. századi népességében. — Répartition des types anthropologiques de la population des environs de Kiskunfélegyháza du XII. siècle. *BiolKözl* 1 (1954), 105–120.

LIPTÁK 1955 — Lipták, P.: Recherches anthropologiques sur les ossements Avares des environs d'Üllő. *ActaArchHung* 6 (1955), 231–316.

LIPTÁK 1957 — Lipták P.: Homokmégy-Halom avar kori népessége. — La population de Homokmégy-Halom dans l'époque des Avars. *BiolKözl* 4 (1957), 25–42.

LIPTÁK 1957a — Lipták, P.: Awaren und Magyaren im Donau–Theiss Zwischenstromgebiet. *ActaArchHung* 8 (1957), 199–268.

LIPTÁK 1959 — Lipták, P.: The „Avar Period" mongoloids in Hungary. *ActaArchHung* 10 (1959), 251–279.

LIPTÁK 1983 — Lipták, P.: *Avars and Ancient Hungarians.* Budapest 1983.

LIPTÁK–FARKAS 1962 — Lipták, P.–Farkas, Gy.: Anthropological analysis of the Arpadian Age population of Orosháza-Rákóczitelep. *ActaBiolSzeged* 8 (1962), 221–236.

LIPTÁK–FARKAS 1967 — Lipták P.–Farkas Gy.: A Békés-povádzugi őskori és 10–12. századi temető csontvázanyagának embertani vizsgálata. — Anthropologische Untersuchung an den aus der Urzeit und aus dem 10–11. [sic!] Jahrhundert stammenden Skelettmaterialen des Gräberfeldes Békés-Povádzug. *AnthrKözl* 11 (1967), 127–163.

LIPTÁK–FARKAS 1967a — Lipták, Pál–Farkas, Gyula: Anthropological examination of the Arpadian Age population of Szatymaz (10th to 12th centuries). *ActaBiolSzeged* 13 (1967), 7–119.

LIPTÁK–MARCSIK 1966 — Lipták P.–Marcsik A.: Szeged-Kundomb avarkori népességének embertani vizsgálata. — Die anthropologische Untersuchung des Gräberfeldes Szeged-Kundomb aus der Awarenperiode. *AnthrKözl* 10 (1966), 13–56.

LIPTÁK–MARCSIK 1976 — Lipták P.–Marcsik A.: A Madaras-Téglavető melletti avar temető csontvázmaradványainak embertani jellemzése. — Anthropologische Charakteristik der Skelettreste aus dem awarischen Gräberfeld bei Madaras-Téglavető. *Cumania* 4 (1976), 115–140.

LIPTÁK–VÁMOS 1969 — Lipták P.–Vámos K.: A „Fehértó-A" megnevezésű avar kori temető csontvázanyagának embertani vizsgálata. — Anthropologische Untersuchung des Skelettmaterials des awarenzeitliches Gräberfeldes von „Fehértó-A". *AnthrKözl* 13 (1969), 3–30.

LIPTÁKOVÁ 1963 — Liptáková, Z.: Slovanské pohrebisko z X.–XI. storočia v Úľanoch nad Žitavou. — Slawisches Gräberfeld aus dem X.–XI. Jahrhundert in Úľany nad Žitavou. *SlovArch* 11 (1963), 223–236.

LISKA 1996 — Liska A.: X–XI. századi temető Örménykúton. — Ein Friedhof aus dem X.–XI. Jahrhundert in Örménykút. *BMMK* 16 (1996), 175–208.

LÓKI 2002 — Lóki J.: A megye természetföldrajzi képe. — Physische Geographie des Komitats Hajdú-Bihar. In: M. Nepper I.: *Hajdú-Bihar megye 10–11. századi sírleletei.* [MHKÁS 3.] Budapest–Debrecen 2002, 17–24.

LOKSA 1967 — Loksa I.: Az Alföld állatföldrajzi jellemzése. In: A dunai Alföld 1967, 77–78.

LOVAG 2000 — Lovag Zs.: A kalocsai székesegyház román-kori körmeneti keresztje. In: *Kalocsa történetéből.* Szerk.: Koszta L. Kalocsa 2000, 69–74.

LŐRINCZY 1985 — Lőrinczy G.: Szegvár-Szőlőkalja X. századi temetője. — Das Gräberfeld von Szegvár-Szőlőkalja aus dem 10. Jh. *ComArchHung* 1985, 141–162.

LŐRINCZY 1992 — Lőrinczy G.: Megjegyzések a kora avar kori temetkezési szokásokhoz. A tájolás. — Anmerkungen zu den frühawarenzeitlichen Bestattungsriten. Die Orientierung. *JAMÉ* 30–32 (1987–1989): 1992, 161–171.

LŐRINCZY 1992a — Lőrinczy, G.: Vorläufiger Bericht über die Freilegung des Gräberfeldes aus dem 6.–7. Jahrhundert in Szegvár-Oromdűlő. Weitere Daten zur Interpretierung und Bewertung der partiellen Tierbestattungen in der frühen Awarenzeit. *ComArchHung* 1992, 81–124.

LŐRINCZY–STRAUB 2006 — Lőrinczy G.–Straub P.: Az avar kori padmalyos temetkezésekről. Szempontok a Kárpát-medencei padmalyos temetkezések értékeléséhez. — Über die awarenzeitlichen Nischengräber. Angaben zur Bewertung der Nischengräber des Karpatenbeckens. *Arrabona* 44/1 (2006), 277–314.

LŐRINCZY–TÜRK 2011 — Lőrinczy G.–Türk A.: 10. századi temető Szeged-Kiskundorozsma, Hosszúhátról. Újabb adatok a Maros-torkolat Duna–Tisza közi oldalának 10. századi településtörténetéhez. — Gräberfeld des 10. Jh. in Szeged-Kiskundorozsma, Hosszúhát. Neue Ergebnisse zur Siedlungsgeschichte des 10. Jh. der Region zwischen Donau und Theiß gegenüber der Maros-Mündung. *MFMÉ StudArch* 12(2011), 419–479.

MADARAS 1996 — Madaras L.: Szolnok, Lenin Tsz (Ugar) 10. századi temetője. (Jász-Nagykun-Szolnok megye 10. századi leletei és azok történeti tanúságai.) — Der Begräbnisplatz aus der Zeit der Landnahme in der Zentrale der szolnoker „Lenin" LPG. In: A magyar honfoglalás 1996, 65–116.

MAGYAROK — *A magyarok elődeiről és a honfoglalásról. Kortársak és krónikások hiradásai.* Összeáll.: Györffy Gy. [Milleneumi Magyar Történelem.] Budapest 2002.

MAKK 2004 — Makk F.: A vezéri törzsek szálláshelyei a 10. században In: *Változatok a történelemre. Tanulmányok Székely György tiszteletére.* Szerk.: Erdei Gy.–Nagy B. [Monumenta Historica Budapestinenisa 14.] Budapest 2004, 119–127.

MAKKAI 1976 — Makkai L.: A pusztai állattartás történeti fordulói. — Turning points of the extensive animal husbandry. *Ethn* 87 (1976), 30–34.

MAKSAY 1971 — Maksay F.: *A magyar falu középkori településrendje.* Budapest 1971.

MARCSIK 1970 — Marcsik, A.: Anthropological investigation of the cemetery at Kardoskút-Fehértó from the 11th–12th c. *ActaBiol* 16 (1970), 155–162.

MARCSIK 1997 — Marcsik A.: Szegvár-Oromdűlő 10. és 11. századi embertani leleteinek vizsgálata. — Investigation of the anthropological findings dated from the 10th and 11th centuries at Szegvár-Oromdűlő. *MFMÉ StudArch* 3. (1997), 287–322.

MARCSIK 2009 — Marcsik A.: A kunpeszéri avar kori széria humán csontanyagának feldolgozása (Felsőpeszéri út – Homokbánya). In: *„In terra quondam Avarorum". Ünnepi tanulmányok H. Tóth Elvira 80. születésnapjára.* Szerk.: Somogyári Á.–V. Székely Gy. [ArchCum 2.] Kecskemét 2009, 175–190.

MARCSIK 2010 — Marcsik A.: Felgyő, Ürmös-tanya avar kori temető humán csontvázmaradványai. In: Balogh Cs.–P. Fischl K.: Felgyő Ürmös-tanya. Bronzkori és avar kori leletek László Gyula felgyői ásatásának anyagából. [MFMÉ MA 1.] Szeged 2010, 383–391.

MARCSIK 2011 — Marcsik A.: Szeged-Kiskundorozsma, Hosszúhát és Kistelek M5 57. (27/71.) lelőhelyen feltárt humán csontváz-anyag. — Humanes Knochenmaterial aus den Fundorten Szeged-Kiskundorozsma, Hosszúhát und Kistelek M5 57 (27/71). *MFMÉ StudArch* 12 (2011), 493–504.

MARCSIK 2014 — Marcsik A.: Felgyő-Kettőshalmi-dűlő lelőhely Árpád-kori humán csontvázanyagának ismertetése. — The human remains from the Árpádian Age cemetery at Felgyő-Kettőshalom. In: Avarok pusztái 2014, 589–611.

MARCSIK–MOLNÁR–ŐSZ 2007 Marcsik A.–Molnár E.–Ősz B.: *Specifikus fertőző megbetegedések csontelváltozásai történeti népesség körében.* Szeged 2007.

MAROSI 2000 Marosi E.: A második kalocsai székesegyház néhány művészettörténeti kérdése. In.: *Kalocsa történetéből.* Szerk.: Koszta L. Kalocsa 2000, 51–68.

MARSIGLI 1726 Marsigli, L. F.: *Danubius Pannonico-Mysicus. Observationibus geographicis, astronomicis, hydrographicis, historicis, physicis perlustratus et in sex Tomos digestus* Haga–Amstelodamum1726.

MÁRTON 1910 Márton L.: A vármegye őskora. Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye régészeti emlékei az őskortól a honfoglalásig. In: *Magyarország vármegyéi és városai. Pest-Pilis-Solt-Kiskun Vármegye I.* Budapest 1910, 166–199.

MARTIN–SALLER 1957 Martin, R.–Saller, K.: *Lehrbuch der Anthropologie. 3 Auflage.* Stuttgart 1957.

MATTHES 1939 Matthes, F.: Report of Committee on Glaciers. *Transactions American Geophysical Union* 21 (1939), 518–523. https://doi.org/10.1029/TR020i004p00518

MÉRI 1964 Méri I.: Kiaggatott lókoponyák Árpád-kori falvainkban. — Ausgesteckte Pferdeschädel in árpádenzeitlichen ungarischen Dörfern. *ArchÉrt* 91 (1964), 111–115.

MESTERHÁZY 1982 Mesterházy K.: Hajdú-Bihar megye területének kora Árpád-kori településtörténeti vázlata. *Hajdú-Bihar megyei levéltár Közleményei* 18 (1982), 79–89.

Mesterházy 1990 Mesterházy K.: Bizánci és balkáni eredetű tárgyak a 10–11. századi magyar sírleletekben I. — Gegenstände byzantinischen und balkanischen Ursprunges in den ungarischen Gräberfeldern des 10–11. Jh. *FolArch* 41 (1990), 87–115.

MESTERHÁZY 1990a Mesterházy K.: A felső-tisza-vidéki ötvösműhely és a honfoglalás kori emlékek időrendje. — Хронология истории ювелирной мастерской на территории Верхней Тиссы и находок из времени приобретения венграми. *Agria* 25–26 (1989–1990): 1990, 235–274.

MESTERHÁZY 1991 Mesterházy K.: Bizánci és balkáni eredetű tárgyak a 10–11. századi magyar sírleletekben II. — Gegenstände byzantinischen und balkanischen Ursprunges in den ungarischen Gräberfeldern des 10–11. Jh. II. *FolArch* 42 (1991), 145–177.

MESTERHÁZY 1994 Mesterházy K.: Az ún. Tokaji kincs revíziója. — Revision des sog. Tokajer Schatzes. *FolArch* 43 (1994), 193–242.

MESTERHÁZY 1995 Mesterházy K.: A magyar fejedelem és kísérete a 10. században. — The reigning princes of Hungary and their retinue in the 10th century. *Századok* 129 (1995), 1033–1052.

MEZŐ 1996 Mező A.: *A templomcím a magyar helységnevekben (11–15. század).* [METEM Könyvek 15.] Budapest 1996.

MKK *Magyarország kistájainak katasztere.* Szerk.: Dövényi Z. Budapest 2010.

MÓDY 1989 Módy Gy.: Árpád-kori templomépítészet Hajdú-Biharban. — Village-church Architecture of the Árpádian Period in Hajdú-Bihar County. In: *Építészet az Alföldön I.* Szerk.: Novák L.–Selmeczi L. Nagykőrös 1989, 41–55.

MOLNÁR 2000 Molnár E.: *Egy avar kori temető (Pitvaros-Víztározó) szisztematikus embertani feldolgozása.* [PhD értekezés – SZTE (kézirat)]. Szeged 2000.

MOLNÁR 2005 Molnár E.: Esztergom-Zsidód templom körüli temetője. — The Esztergom-Zsidód churchyard. In: A halál árnyékának 2005, 109–114.

MOLNÁR et al. 2009 Molnár, E.–Marcsik, A.–Bereczki, Zs.–Schmidt-Schultz, T. H.–Schultz, M.–Pálfi, Gy.: Malignant tumors in osteoarchaeological samples from Hungary. *ActaBiolSzeged* 53 (2009), 117–124.

MOLNÁR et al. 2011 Molnár, E.–Marcsik, A.– Schultz, M.–Pálfi, Gy.: Osteoplasticus metastasis nyomai egy 10–11. századi csontvázleleten. — Traces of an osteoplastic metastasis in a 10–11th century skeleton. *AnthrKözl* 52 (2011), 33–40.

MÓRA 1926 Móra F.: Lovassírok Kunágotán. — Reitergräber aus der Landnahmszeit in Kunágota. (Auszug.). *Dolg* 2 (1926), 123–135.

NAGY 1901 Nagy G.: A csanádi kard. *ArchÉrt* 21 (1901), 285–286.

NAGY 2004 Nagy D. S.: Kalocsa, Belvárosi iskola. *RKM* 2003 (2004), 236.

NAGY 2005 Nagy D. S.: Kalocsa, Szentháromság tér. *RKM* 2004 (2005), 235.

NAGY-CZIROK 1959 Nagy-Czirok L.: *Pásztorélet a Kiskunságon.* Budapest 1959.

NAGY et al. 2001 — Nagy Á.†–Gallina Zs.–Molnár I.–Skriba P.: Késő Árpád-kori, nagyméretű, földbe mélyített építmények Ordacsehi-Bugaszegen. — Grosse, gegrabene Bauten in Ordacsehi-Bugaszeg aus der späten Arpadenzeit. In: Népi építészet 2001, 187–220.

NEMESKÉRI–LIPTÁK–SZŐKE 1953 — Nemeskéri, J.–Lipták, P.–Szőke, B.: Le cimetière du XIe siècle de Kérpuszta. *ActaArchHung* 3 (1953), 205–370.

Népi építészet 2001 — *Népi építészet a Kárpát-medencében a honfoglalástól a 18. századig. A 2001. október 9–10-én Szolnokon megrendezett konferencia anyaga.* Szerk.: Cseri M.–Tárnoki J. *A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Közleményei* 58 (2001).

NEPPER 1996 — Nepper I.: Körösszegapáti-Pállapály. In: Őseinket felhozád 1996, 240–241.

NEPPER 1996a — Nepper I.: Tiszavasvári-Nagy Gyepáros. In: Őseinket felhozád 1996, 200–202.

NEPPER 2002 — Nepper I.: *Hajdú-Bihar megye 10–11. századi sírleletei.* — Beschreibung und Auswertung der Grabfunde von 17 Fundorten des 10.–11. Jahrhunderts im Komitat Hajdú-Bihar. [MHKÁS 3.] Budapest–Debrecen 2002.

NEVIZÁNSKY 1979 — Nevizánsky, G.: Pohrebisko z konca 9. a z 10. storočia v Bešeňove — Gräberfeld vom Ende des 9. und aus dem 10. Jh. in Bešeňov. *SlovArch* 27 (1979), 375–404.

NEVIZÁNSKY 2013 — Nevizánsky G.: Egy újabb honfoglaláskori temető az Alsó-Garam mentén. — Ein neueres landnahmezeitliches Gräberfeld am unteren Teil des Flusses Garam. A honfoglalás kor 2013, 185–202.

NEVIZÁNSKY–KOŠTA 2009 — Nevizánsky, G.–Košta, J.: Výskum staromaďarského jazdeckého pohrebiska v Strede nad Bodrogom v rokoch 1926 a 1937 (Grabung eines altmagyarischen Reitergräberfeldes in Streda nad Bodrogom in den Jahren 1926 und 1937). *SlovArch* 57 (2009), 301–354.

NIKOLIN 1978 — Nikolin E.: *Terepbejárás a bajai járásban Sükösd, Érsekcsanád, Bajaszentistván területén.* [Kézirat – KJM Rég. ad.: 2006.1930.] Kecskemét 1978.

NYÁRY 1902 — Nyáry A.: Temető királyságunk első századából. *ArchÉrt* 22 (1902), 210–241.

NYÁRY 1904 — Nyáry A.: A pilinyi Árpádkori temető. *ArchÉrt* 24 (1904), 50–70.

OLÁH 1990 — Oláh S.: *Sárrétudvari-Hízóföld honfoglalás kori temetőjének történeti embertani értékelése.* [Egyetemi doktori disszertáció – SZTE (kézirat).] Szeged 1990.

ORMÁNDY 1995 — Ormándy J.: Granulációs díszítés avar kori tárgyakon. Gúla- és lemezgömbcsüngős arany fülbevalók. — Awarenzeitliche Gegenstände mit Granulationsverzierung. Goldene Ohrgehänge mit Pyramiden- und Kugelanhänger. *MFMÉ StudArch* 1 (1995), 151–181.

ORTNER 2003 — Ortner, D. J.: *Identification of Pathological Conditions in Human Skeletal Remains.* Amsterdam–Tokyo 2003.

Őseinket felhozád 1996 — In: *„...Őseinket felhozád..." A honfoglaló magyarság. Kiállítási katalógus.* Magyar Nemzeti Múzeum 1996. március 16–december 31. Révész László, Wolf Mária és M. Nepper Ibolya közreműködésével szerk.: Fodor I. Budapest 1996.

PAJA et al. 2007 — Paja L.–Molnár E.–Marcsik A.: Homokmégy-Székes (10–11. század) lelőhely embertani anyagának ismertetése (előzetes eredmények). *FolAnthr* 5 (2007), 93–96.

PAIS 1926 — *Magyar Anonymus. Béla király jegyzőjének könyve a magyarok cselekedeteiről.* Fordította, bevezetéssel, jegyzetekkel és térképekkel ellátta Pais D. [Napkelet könyvtára 14.] Budapest 1926.

PALÁDI-KOVÁCS 1979 — Paládi-Kovács A.: *A magyar parasztság rétgazdálkodása.* Budapest 1979.

PALÁDI-KOVÁCS 1981 — Paládi-Kovács A.: „Keleti hozadék" a magyar pásztorkultúrában. In: *Emlékkönyv a Túrkevei Múzeum fennállásának 30. évfordulójára.* Szerk.: Dankó I. Túrkeve 1981, 109–125.

PALÁDI-KOVÁCS 1997 — Paládi-Kovács A.: A magyar lótartás jellege a honfoglalás korában. In: Honfoglalás és néprajz 1997, 95–107.

PALÁDI-KOVÁCS 2011 — Paládi-Kovács A.: A magyar nép természeti környezete. In: *Magyar Néprajz I.1. Táj, nép, történelem.* Főszerk.: Paládi-Kovács A., szerk.: Flórián M. Budapest 2011, 213–292.

PÁLÓCZI-HORVÁTH 1971 — Pálóczi-Horváth A.: X. századi temető a szabadkígyósi tangazdaság homokbányájában. — Tenth century cementery in the sand-pit of the model farm of Szabadkígyós. *BMMK* 1 (1971), 7–48.

PÁLÓCZI-HORVÁTH 1992 — Pálóczi-Horváth A.: Túrkeve története a honfoglalástól a török idők végéig. In: *Túrkeve földje és népe.* Szerk.: Örsi J. Túrkeve 1998, 49–112.

PÁLÓCZI-HORVÁTH 1993 — Pálóczi-Horváth A.: A környezeti régészet szerepe Magyarországon, a középkor kutatásában. In: Európa híres kertje 1993, 44–66.

PÁLÓCZI-HORVÁTH 1998 Pálóczi-Horváth A.: Középkori régészetünk újabb eredményei és a környezeti régészet. — Des résultats nouveaux de l'archéologie médiévale de la Hongrie et les recherches archéologiques de l'environnement. New results in the Hungarian medieval archaeology – environmental archaeology. *MMMK* 1995–1997 (1998), 21–42.

PÁNYA–ROSTA 2015 Pánya I.–Rosta Sz.: A Dunapataj és Solt közötti terület késő-középkori településhálózatának változása. — The change of the Late Mediaeval network of settlements in the area between Dunapataj and Solt. In: *„...in nostra lingua Hringe nominant". Tanulmányok Szentpéteri József 60. születésnapja tiszteletére.* Szerk.: Balogh Cs.–Petkes Zs.-Sudár B.–Zsidai Zs. Budapest 2015, 243–268.

PAP 1977 Pap I.: *A székkutasi avar temető embertani vizsgálata.* [Egyetemi doktori disszertáció –SZTE (kézirat).] Szeged 1977.

PAP 1978–1979 Pap, I.: Data on the anthropology of the Arpadian age population of the plain between Rivers Danube and Tisza. *AnthrHung* 16 (1978–1979), 77–116.

PAP 1980–1981 Pap, I.: Anthropological investigation of the Arpadian Age population of Szabolcs-Petőfi utca. *AnthrHung* 17 (1980–1981), 65–107.

PAP 2010 Pap I. K.: Koporsós temetkezések Szombathely-Kisfaludy S. utca kora Árpád-kori temetőjében. — Burial in Coffins in the Cemetery from the early Árpádian-Age (997–1301) in the Kisfaludy Street in the town of Szombathely. *Savaria* 33 (2010), 93–117.

PÁRDUCZ–TARI 1939 Párducz M.–Tary L.: Csongrád-vendelhalmi honfoglaláskori lelet. — Les trouvailles de Csongrád-Vendelhalom de l'epoque de la conquéte du pays hongrois. *FolArch* 1–2 (1939), 189–199.

PAULER–SZILÁGYI 1900 *A magyar honfoglalás kútfői.* Szerk.: Pauler Gy.–Szilágyi S. Budapest 1900.

PÉCZELY 1967 Péczely Gy.: Az Alföld éghajlatának jellemzői. In: A dunai Alföld 1967, 34–47.

PÉCSI 1959 *A magyarországi Duna-völgy kialakulása és felszínalaktana.* Szerk.: Pécsi M. Budapest 1967.

PENROSE 1954 Penrose, L. S.: Distance, size and shape. *AnnEug* 18 (1954), 337–343.

PERÉMI 2001 S. Perémi Á.: A Várpalota-Semmelweis utcai honfoglaláskori köznépi temető. — Ein Volksfriedhof aus der Zeit der ungarischen Landnahme an der Semmelweis Straße in Várpalota. In: *„Együtt a Kárpát-medencében" A népvándorláskor fiatal kutatóinak VII. összejövetele. Pécs 1996. szeptember 27–29.* Szerk.: Kiss M.–Lengvári I. Pécs 2001, 157–213.

PESTY 1863–1864 *Pesty Frigyes kéziratos helynévgyűjteménye. Pest-Pilis-Solt vármegye és kiegészítések. Országos Széchenyi Könyvtár Kézirattára.* [Pest Megyei Téka 6. 1863–1864.] Közreadja: Bognár A. Szentendre 1984.

PESTY 1880 Pesty F.: *Az eltűnt régi vármegyék I.* Budapest 1880. Reprint: Budapest-Dabas 1988.

PESTY 1984 *Pesty Frigyes kéziratos helynévtárából. Pest-Pilis-Solt vármegye és kiegészítések.* Szerk.: Horváth L. –Kabai I.–Ládi L. [Pest Megyei Téka 6.] Közreadja: Bognár A. Szentendre 1984.

PESTY 1988 Pesty F.: *Borsod vármegye leírása 1864-ben.* Miskolc 1988.

PLEINER 2006 Pleiner, R.: *Iron in Archaeology. Early Medieval Blacksmiths.* Praha 2006.

PROHÁSZKA 2003–2004 Prohászka P.: Régi-új honfoglalás és államalapítás kori bizánci pénzek a Kárpát-medencéből. — Altneue byzantinische Münzen der Landnahmezeit und der ungarischen Staatsgründung aus dem Karpatenbecken. *NK* 102–103 (2003–2004), 149–150.

RÁCZ 1993 Rácz L.: Éghajlati változások a középkori és kora újkori Európában. In: Európa híres kertje 1993, 67–86.

RÁCZ 2008 Rácz L.: Éghajlati változások a Kárpát-medencében a középkor idején. In: *Gazdaság és gazdálkodás a középkori Magyarországon: gazdaságtörténet, anyagi kultúra, régészet.* Szerk.: Kubinyi A.–Laszlovszky J.–Szabó P. Budapest 2008, 21–35.

RAPAICS 1918 Rapaics R.: *Az Alföld növényföldrajzi jelleme.* [Erdészeti Kiskönyvtár 20.] Budapest 1918.

RÉFI-OSZKÓ 1986 Réfi-Oszkó M.: A Rétköz földhasznosítása a XIX. századi vízi munkálatok előtt. *Agrártörténeti Szemle* 28 (1986), 221–261.

REJHOLCOVÁ 1974 Rejholcová, M.: Pohrebisko z 10.–12. storočia v Nových Zámkoch. — Gräberfeld aus dem 10.–12. Jahrhundert in Nové Zámky. *SlovArch* 22 (1974), 435–463.

REJHOLCOVÁ 1979 Rejholcová M.: Pohrebisko z 10. storočia v Zemnom. — Gräberfeld aus dem 10. Jh. in Zemné. *SlovArch* 27 (1979), 405–436.

XI. IRODALOMJEGYZÉK

RÉVÉSZ 1985 Révész L.: Adatok a honfoglaláskori tegez szerkezetéhez. — Angaben zum Bau des Köchers aus der Zeit der ungarischen Landnahme. *Acta Ant et Arch Suppl* 5 (1985), 35–53.

RÉVÉSZ 1989 Révész L.: Líra alakú csatok a Kárpát-medencében. — Lyraförmige Schnallen im Karpaten-Becken. *HOMÉ* 27 (1989), 513–541.

RÉVÉSZ 1996 Révész L.: A karosi honfoglalás kori temetők. Régészeti adatok a Felső-Tisza-vidék X. századi történetéhez. — Die Gräberfelder von Karos aus der Landnahmezeit (Archäologische Angaben zur Geschichte des oberen Theißgebietes im X. Jahrhundert. [MHKÁS 1.] Miskolc 1996.

RÉVÉSZ 1996a Révész L.: Eperjeske. In: Őseinket felhozád 1996, 72–76.

RÉVÉSZ 1996b Révész L.: Kál-Legelő. In: Őseinket felhozád 1996, 397–398.

RÉVÉSZ 1996c Révész L.: Honfoglalás kori temető Szentes-Borbásföldön (Szabó János Győző ásatása nyomán). — Ein landnahmezeitliches Gräberfeld in Szentes-Borbásföld (nach der Ausgrabung von János Győző Szabó). *MFMÉ StudArch* 2 (1996), 299–336.

RÉVÉSZ 1996d Révész L.: Kisdobra-Ligahomok. In: Őseinket felhozád 1996, 157–158.

RÉVÉSZ 1997 Révész L.: Honfoglalás kori női sír Békéscsaba-Erzsébethelyen. — Ein landnahme_zeitliches Frauengrab in Békéscsaba-Erzsébethely. *MFM StudArch* 3 (1997), 169–195.

RÉVÉSZ 2000 Révész L.: Hitelesítő ásatás a tuzséri honfoglalás kori temető területén. — Nachgrabung im Gebiet des landnahmezeitlichen Gräberfeldes von Tuzsér. *JAMÉ* 42 (2000), 7–32.

RÉVÉSZ 2001 Révész L.: *Aranyszántás Balotán.* — The Golden harvest of Balota. Budapest–Kiskunhalas 2001.

RÉVÉSZ 2001–2002 Révész L.: Honfoglalás kori temető Tiszanána-Cseh tanyán. — Landnahmezeitliches Gräberfeld im Tiszanána–Cseh-gehöft. *FolArch* 49–50 (2001–2002), 263–303.

RÉVÉSZ 2003 Révész L.: Bodroghalom, Eresztvény-homok. *RKM* 2000 (2003), 99–100.

RÉVÉSZ 2005 Révész L.: Honfoglalás kori temető Tiszavasvári-Aranykerti táblán. — Das landnahmezeitliche Gräberfeld von Tiszavasvári-Aranykerti tábla. *JAMÉ* 47 (2005), 161–213.

RÉVÉSZ 2006 Révész L.: Honfoglalás kori sír az alsó-ausztriai Gnadendorfban. *Csodaszarvas* 2 (2006), 77–116.

RÉVÉSZ 2008 Révész L.: *Heves megye 10–11. századi temetői.* — Die Gräberfelder des Komitates Heves im 10.–11. Jahrhundert. [MHKÁS 5.] Budapest 2008.

RÉVÉSZ 2010 Révész L.: Adatok Dombóvár magyar honfoglalás és államalapítás kori történetéhez. In: *Városunk Dombóvár a kezdetektől napjainkig.* Szerk. Pap N. Dombóvár 2010, 91–99.

RÉVÉSZ 2014 Révész L.: Honfoglalás kori áttört állatalakos hajfonatkorongok a Kárpát-medencében. — All carved braid ornament with a figure mounted on horseback from the Carpathian basin from the era of the Conquest period. In: Avarok pusztái 2014, 439–456.

ROMSICS 1987 Romsics I.: *A társadalmasított természet. (Adatok Kalocsa környékének történeti földrajzához.)* [Homokmégyi műhelytanulmányok 4.] Homokmégy 1987.

ROMSICS 1997 Romsics I.: Juhlegelők és pásztormigráció Homokmégyen. [Kézirat]

ROMSICS 1998 Romsics I.: Homokmégy történeti földrajza. In: *Homokmégy. Tanulmányok Homokmégy történetéből és néprajzából.* Szerk: Romsics I. Kalocsa 1998, 15–52.

ROMSICS 2001 Romsics I.: Az ezeréves Kalocsa. *Honismeret* 29: 4 (2001), 10–24.

ROMSICS 2006 Romsics I.: *Kalocsa és vidéke. Sárközi települések a Duna bal partján.* Kalocsa 2006.

ROMSICS 2007 Romsics I.: *Az Öreg-köröszt. Útmenti keresztek Homokmégyen.* [Kalocsai Múzeumi Értekezések 10.] Kalocsa 2007.

ROMSICS 2009 Romsics I.: A juhászok legeltetésének rendje Homokmégyen a XX. században. *Tisicum* 18 (2009), 386–394.

ROMSICS 2016 Romsics I.: *A Kalocsai Sárköz települései a XI–XVII. században.* [Kalocsai Múzeumi Értekezések 17.] Kalocsa 2016.

RÓNAI 1967 Rónai A.: Dunamenti síkság. Vízrajz. Felszín alatti vizek. In: A dunai Alföld 1967, 199–204.

ROSTA 2004 Rosta Sz.: Pusztatemplomok Kiskunfélegyháza környékén. — Pusztakirchen in der Umgebung von Kiskunfélegyháza. *Cumania* 20 (2004), 113–173.

SCHULZE 1970 Schulze, C.: Developmental abnormalities of the teeth and jaws I. In: *Thoma's oral pathology I.* Ed.: Gorlin, R. J.–Goldman, H. M. St. Louis 1970, 96–183.

SJØVOLD 1990 Sjøvold, T.: Estimation of stature from long bones utilizing the line of organic correlation. *HumEvol* 5 (1990), 431–447. https://doi.org/10.1007/BF02435593

SIMONYI 1882 Simonyi J.: Kalocsa környéke. *FK* (1882), 281–320.

SOMOGYI 1967 Somogyi S.: Az Alföld természetföldrajzi jellemzése. Földrajzi helyzet. Az Alföld talajainak jellemzése. Az új természetföldrajzi tájbeosztás és az alföldi tájak. In: A dunai Alföld 1967, 11–18, 78–82.

SOMOGYI 1982 Somogyi P.: A Kárpát-medencei sarlós temetkezési szokások eredete. — Ursprung des Bestattungsbrauches mit Sichel im Karpatenbecken. *ArchÉrt* 109 (1982), 191–200.

SOMOGYI 1983 Somogyi S.: *A magyar nép kialakulásának és honfoglalásának földrajzi környezete.* [Nagydoktori disszertáció (kézirat) – MTA Földrajzi Kutató Intézet.] , Budapest 1983.

SOMOGYVÁRI 2010 Somogyvári Á.: Nemesnádudvar, Sziget-kaszáló. *RKM* 2009 (2010), 293.

SOMOGYVÁRI–V. SZÉKELY 2004 Somogyvári Á.–V. Székely Gy.: Dusnok határa. *RKM* 2003 (2004), 204–205.

SOÓ 1931 Soó R.: A magyar puszta fejlődéstörténetének problémája. *FK* 49 (1931), 5–15.

CS. SÓS 1954 Cs. Sós Á.: Homokmégy-Halom. *ArchÉrt* 81 (1954), 80.

CS. SÓS–PARÁDI 1971 Cs. Sós Á.–Parádi N.: A csátaljai Árpád-kori temető és település — Árpádian period cemetery and settlement at Csátalja. *FolArch* 22 (1971), 105–141.

SÓSKUTI–SZ. WILHELM 2012 Sóskuti K.–Sz. Wilhelm G.: Nemesnádudvar, Hajósi-úti dűlő II. *RKM* 2010 (2012), 301–302.

STEINBOCK 1976 Steinbock, R. T.: *Paleopathological Diagnosis and Interpretation. Bone diseases in ancient human populations* Springfield 1976.

STRAUB 1999 Straub P.: A honfoglalás kori tegezcsontok időrendjéhez. — Zur Chronologie der landnahmezeitlichen Köcherknochen. *MFMÉ StudArch* 5 (1999), 409–422.

STUART-MACADAM 1989 Stuart-Macadam, P.: Nutritional deficiency diseases: A survey of scurvy, rickets and iron-deficiency anemia. In: *Reconstruction of life from the skeleton.* Ed.: Y. M. Isçan I. M.–Kennedy, K. A. R.New York 1989, 201–222.

SULTIS 2010 Sultis L.: Baja, Bajaszentistváni szőlők. *RKM* 2009 (2010), 135.

SZABADFALVI 1966 Szabadfalvi J.: Nomád teleltetési rendszer az Alföldön. In: *Műveltség és hagyomány* 8. (1966), 85–136.

SZABADFALVI 1997 Szabadfalvi J.: A honfoglalás kori magyar állattenyésztés. In: Honfoglalás és néprajz 1997, 69–83.

SZABÓ 1966 Szabó I.: *A falurendszer kialakulása Magyarországon* (X–XV. század). Budapest 1966.

SZABÓ 1970 Szabó J. Gy.: A honfoglaláskori temetőárkok kérdéséhez. Jelentés a káli (Heves megye) ásatásokról. — Zur Frage der landnahmezeitlichen Gräberfeldgräben. Bericht über die Ausgrabung in Kál (Kom. Heves). *ArchÉrt* 97 (1970), 264–271.

SZABÓ 1976 Szabó J. Gy.: Árpád-kori telep és temetője Sarud határában III. A temető leírása és rendellenes temetkezéseink párhuzamai. — Eine Siedlung und deren Friedhof aus der Árpádenzeit bei Sarud III. Beschreibung des Friedhofes und Untersuchung der aussergewöhnlichen Beisetzungen. *EMÉ* 14 (1976), 17–89.

SZABÓ 1978–1979 Szabó J. Gy.: Árpád-kori telep és temetője Sarud határában IV. A sírok relatív és abszolút kronológiája. A temető jellege. — Árpádenzeitliche Siedlung und ihr Friedhof in der Gemarkung von Sarud IV. Absolute und relative Chronologie des Friedhofes. Charakter des Friedhofes. *EMÉ* 16–17 (1978–1979), 45–136.

SZABÓ 1938 Szabó K.: *Az alföldi magyar nép művelődéstörténeti emlékei.* — Kulturgeschichtliche Denkmäler der ungarischen Tiefebene. [BHH] Budapest 1938.

D. SZABÓ 1992 D. Szabó K.: Dusnok történeti földrajza. — Historische Geographie des Dorfes Dusnok. *Cumania* 13 (1992), 165–242.

SZALONTAI 1992 Szalontai Cs.: Megjegyzések az Alföld IX. századi történetéhez II. (Szarvas-Kákapuszta késő avar temetője). — Anmerkungen zur Geschichte der Tiefebene im 9. Jahrhundert II. (Das awarische Gräberfeld von Szarvas-Kákapuszta Kettőshalom). *JAMÉ* 30–32 (1987–1989): 1992), 309–347.

SZALONTAI 1995 Szalontai Cs.: Késő avar kori liliomos övveretek. — Die spätawarenzeitliche mit Lilien verzierte Gürtelbeschläge. A népvándorláskor fiatal kutatói 5. találkozójának előadásai. *SMK* 11 (1995), 127–143.

SZATMÁRI 1996 Szatmári I.: Középkori falusi templomok régészeti kutatása Gyula határában (Implom József ásatásainak hitelesítése). In.: Szatmári I.–Gerelyes I.: *Tanulmányok a gyulai vár és uradalmának történetéhez.* [Gyulai füzetek 8.] Gyula 1996, 9–87.

SZATMÁRI 2005 Szatmári I.: *Békés megye középkori templomai.* Békéscsaba 2005.

V. SZÉKELY 1988 V. Székely Gy.: Magyar középkor. In: *Elődeink a Duna–Tisza közén. A Katona József Múzeum kiállításának vezetője.* Szerk.: H. Tóth E. Kecskemét 1988, 62–83.

V. SZÉKELY–VARGA 2016 V. Székely Gy.–Varga S.: Kora Árpád-kori temető feltárása Tiszakécske–Árkus-dűlőben. *Cumania* 27. (2016), 75–96.

SZÉLL 1941 Széll M.: XI. századi temetők Szentes környékén. — Les cimetières du XIème siècle aux environs de Szentes. *FolArch* 3–4 (1941), 231–265.

SZIRMAI et al. 2009 Szirmai, K.–Verebes, A.–Költő, L.–Kis-Varga, M.: Bronze Statuettes from Aquincum. Material Analyses of Imported Bronze Statuettes from Aquincum. In: *Ex Officina. Studia in honorem Dénes Gabler.* Ed.: Bíró, Sz. Győr 2009, 515–523.

SZŐKE 1962 Szőke B.: *A honfoglaló és kora Árpád-kori magyarság régészeti emlékei.* [RégTan I.] Budapest 1962.

SZŐKE 1982 Szőke, B. M.: Ein charakteristischer Gebrauchsgegenstand des ostfränkischen Grenzgebietes: das Eisenmesser mit Knochengriff. *ActaArchHung* 34 (1982), 23–39.

SZŐKE–LUKÁCS 1992 Szőke Á.–Lukács Z.: Ónozott avar kori bronztárgyak. Beszámoló az ónozott bronzok tisztításához végzett kitéti vizsgálatok eredményéről. *MuKuCsoM* 1992, 47–54.

SZŐKE–VÁNDOR 1987 Szőke B. M.–Vándor L.: *Pusztaszentlászló Árpád-kori temetője.* — Arpadenzeitliches Gräberfeld von Pusztaszentlászló. [FontesArchHung] Budapest 1987.

T. SZŐNYI–TOMKA 1985 T. Szőnyi E.–Tomka P.: Győrszentiván-Söprűshegy: Későrómai és kora Árpád-kori temető. — Spätrömisches und früharpadenzeitliches Gräberfeld von Győrszentiván-Söprűshegy. *ComArchHung* 1985, 97–123.

SZÜCSI 2013–2014 Szücsi F.: Avar kori balták, bárdok, szekercék és fokosok. Baltafélék a 6–8. századi Kárpát-medencében. — Awarenzeitliche Streitäxte und Beile. Äxte im 6–8. Jahrhundert aus dem Karpatenbecken. *Alba Regia* 42 (2013–2014), 113–186.

TAKÁCS 2000 Takács I.: Egy eltűnt katedrális nyomában – Újabb töredékek a 13. századi kalocsai székesegyházból. In: *A középkori Dél-Alföld és Szer.* Szerk.: Kollár T. Szeged 2000, 305–335.

TAKÁCS 2005 Takács M.: Egy vitatott kéztartásról. — On a debated gesture. In: A halál árnyékának 2005, 85–101.

TÁLASI 1936 Tálasi I.: *A Kiskunság népi állattartása.* [Néprajzi Füzetek 6.] Budapest 1936.

TÁLASI 1936a Tálasi I.: A jószág enyhelye a kiskun pusztákon. *Ethn* 47 (1936), 161–183.

TÁLASI 1955 Tálasi I.: Az anyagi kultúra néprajzi vizsgálatának 10 éve (1945–1955). — L'étude ethnographique de la culture matérielle. Rassemblement de matériaux et recherches. 1945—1955. *Ethn* 66 (1955), 5–56.

TARI 1991 Tari E.: Árpád-kori templomok Cegléd környékén I. —Árpádian Age churches near Cegléd. *StCom* 22 (1991), 389–432.

TARI 1994–1995 Tari E.: Árpád-kori templomok Cegléd környékén II. Cegléd-Nyúlfülehalom. — Churches from the Árpádian age in the environs of Cegléd II. Cegléd-Nyúlfülehalom. *ComArchHung* 1994–1995, 191–217.

TARI 1995 Tari E.: *Árpád-kori falusi templomok Cegléd környékén.* — Árpádian Age Rural Churches Surroundings of Cegléd. [Ceglédi Füzetek 31.] Cegléd 1995.

TARI 2000 Tari E.: *Pest megye középkori templomai.* — Medieval Churches in Pest County. [*StCom* 27.] Szentendre 2000.

TARI 2001 Tari E.: Faépületek az Árpád-kor népi építészetében. – Holzbauten in der Volksbaukunst der Arpadenzeit. In.: Népi építészet 2001, 157–186.

TERGINA 1880 Tergina Gy.: Az ordasi lelet. *ArchÉrt* 14 (1880), 336–340.

TETTAMANTI 1971 Tettamanti S.: A Zalavár-Községi I. számú XI. századi temető. — Das Gräberfeld Nr. I. von Zalavár-Község (11. Jh.). *ArchÉrt* 98 (1971), 216–244.

TETTAMANTI 1975 Tettamanti S.: Temetkezési szokások a X–XI. században a Kárpát-medencében. — Begräbnissitten im 10.–11. Jh. im Karpatenbecken. *StCom* 3 (1975), 79–123.

THOMA 1978 Thoma, A.: Distance de forme entre groupes. *BullMémSocAnthr* 13 (1978), 15–22. https://doi.org/10.3406/bmsap.1978.1902

THOROCZKAY 2001 — Thoroczkay G.: Előszó. In: Katona István: *A kalocsai érseki egyház története I.* Kalocsa 2001, I–XXX.

TIMAFFY 1991 — Timaffy L.: *Rábaköz és a Hanság.* Győr 1991.

TOBIAS 2011 — Tobias, B.: Avar kori tarsolyzárók a Kárpát-medencében. — Awarenzeitliche Taschenverschlüsse im Karpatenbecken. *MFMÉ StudArch* 12 (2011), 227–312.

TOČÍK 1968 — Točik, A.: *Altmagyarische Gräberfelder in der Südwestslowakei.* [ArchSlov Cat 3.] Nitra 1968.

TOMKA 2000 — Tomka P.: Régészeti kommentár a Lébény-Kaszás 10–11. századi temető 44. sírjának trepanált koponyaleletéhez. — Archaeological Commentary on the Trephined Skull of Grave 44 in the 10–11-Century Graveyard of Lébény-Kaszás. *Arrabona* 38 (2000), 63–96.

TOMKA 1977–1978 — Adatok a Kisalföld avar kori népességének temetkezési szokásaihoz III. — Angaben zum Bestattungsbrauchtum der Bevölkerung vom Kisalföld in der Awarenzeit III. *Arrabona* 19–20 (1977–1978), 17–108.

TOROPU-STOICA 1972 — Toropu, O.–Stoica, O.: La nécropole préféodale d'Obîrşia-Olt (Note préliminaire). *Dacia* 16 (1972), 163–188.

H. TÓTH 1963 — H. Tóth E.: Császártöltés. *RégFüz* I: 16 (1963), 81.

H. TÓTH 1968 — H. Tóth E.: Ordas-Dunapart. *RégFüz* I: 21 (1968), 43.

H. TÓTH 1972 — Régészeti kutatások Bács-Kiskun megyében 1960–1971. Összeáll.: H. Tóth E. *Cumania* 1 (1972), 233–261.

H. TÓTH 1976 — H. Tóth, E.: The Equestrian grave of Izsák-Balázspuszta from the of the Magyar Conquest. — Az Izsák-balázspusztai honfoglaláskori lovas sír. *Cumania* 4 (1976), 141–184.

H. TÓTH 1982 — H. Tóth E.: Sajátos temetkezési szokások a Duna-Tisza közi avarkori temetőkben. — Peculiar Burial Rites in Avar Period Cemeteries between the Danube and Tisza Rivers. In: *Előmunkálatok a magyarság néprajzához 10. Halottkultusz.* Szerk: Hoppál M.–Novák L. Budapest 1982, 45–58.

H. TÓTH 1990 — H. Tóth E.: Négy évtized régészeti kutatásai Bács-Kiskun megyében (1949–1989) — Archäologische Forschungen von vier Jahrzehnten. *Cumania* 12 (1990), 81–234.

H. TÓTH 1992 — H. Tóth E.: Eredmények és problémák Bács-Kiskun megye avar kori kutatásában. — Ergebnisse und Probleme in der Forschung der Awarenzeit in Bács-Kiskun. *Cumania* 13 (1992), 41–74.

TÓTH 1998 — Tóth K.: Homokmégy településtörténete a neolitikumtól a bronzkor végéig. In: *Homokmégy. Tanulmányok Homokmégy történetéből és néprajzából.* Szerk.: Romsics I. Homokmégy 1998, 59–71.

TÓTH 2014 — Tóth A.: *A Nyíri Mezőség a 10–11. században.* — The 'Mezőség' of the 'Nyírség region' in the 10th–11th century. [MHKÁS 7.] Szeged 2014.

TÖRÖK 1962 — Török, Gy.: *Die Bewohner von Halimba im 10. und 11. Jahrhundert.* [*ArchHung* 39.] Budapest 1962.

TÖRÖK–KOVÁCS 2009 — Török B.–Kovács Á.: Avar vastárgyleletek szövetszerkezetének elektronmikroszkópos vizsgálata. — Examinations of metallographic structure of Avar iron finds by electron microscope. In: XI. Bányászati, Kohászati és Földtani Konferencia kiadványa. Szerk.: ? Máramarossziget 2009, 91–95.

TÖRÖK–KOVÁCS 2011 — Török, B.–Kovács, Á.: Materials Characterization of Iron and Slag Finds of the Early Medieval Avar Metallurgists. In: *Proceedings of the 15th International Metallurgy & Materials Congress (11–13 November 2010).* Ed.: ? Istanbul 2011, 386–397.

TÖRÖK et al. 2013 — Török B.–Barkóczy P.–Kovács Á.–Gyucha A.–Gulyás Gy.: Szkíta kori vasfegyverek mikroszerkezete és készítési jellemzői. *Gesta. A Miskolci Egyetem Történettudományi Intézetének folyóirata* 13 (2013), 56–66.

TÖRÖK et al. 2015 — Török, B.–Kovács, Á.–Gallina, Zs.: Iron metallurgy of the Pannonian Avars of the 7–9th century based on excavations and material examinations. In: Arcaheometallurgy in Europe III. Proceedings of the 3rd International Conference Deutsches Bergbau-Museum Bochum. Hrsg.: Hauptmann, A.–Modarressi-Tehrani, D. *Der Anschnitt,* 26 (2015), 229–237.

UZSOKI 1962 — Uzsoki A.: Honfoglaláskori magyar lovassír Öttevényben. — Ein landnahmezeitliches ungarisches Reitergrab von Öttevény. *Arrabona* 4 (1962), 9–26.

VÁMOS 1973 — Vámos K.: „Szeged-Makkoserdő" avarkori népességének embertani vizsgálata. — Die anthropologische Untersuchung der awarenzeitlichen Bevölkerung von „Szeged-Makkoserdő". *AnthrKözl* 17 (1973), 29–39.

VARGA 2009 — Varga S.: 10–12. századi lelőhelyek Kiskunhalas környékén. A földrajzi környezet és a lelőhelyek elterjedésének összefüggései. *Halasi Múzeum* 3 (2009), 45–54.

VARGA 2011 — Varga S.: 10–11. századi temetők Bács-Kiskun megye területén. In: Hadak útján. A népvándorlás kor kutatóinak XIX. konferenciája. Szerk.: Bíró Sz. *Győr-Moson-Sopron Megyei Múzeumok Igazgatósága Tanulmányok* 3 (2011), 215–229.

VARGA 2013 — Varga S.: 10–11. századi padmalyos temetkezések a Kárpát-medencében. — Nischengräber des 10.–11. Jahrhunderts im Karpatenbecken. In: A honfoglalás kor 2013, 297–320.

VARGA 2014 — Varga S.: Honfoglalás kori temetőrészlet Bátmonostor-Pintér tanyáról. Újabb adatok a 10–11. századi vasmerevítéses tegezek típusaihoz. — A Qonquest period cemetery at Bátmonostor-Pintér tanya. Notes on the quivers with iron stiffeners of the 10th–11th centuries. In: Avarok pusztái 2014, 497–520.

VASZILJEV 1992 — Vasziljev, D. D.: Hozzászólás Dienes István előadásához. *Életünk* 30 (1992), 547–548.

VASIL'EV 1994 — Vasil'ev, D. D.: Versuch zur Lösung der Kerbinschrift aus der Umgebung von Kalocsa im Spiegel der eurasischen Parallelen. — Kísérlet a Kalocsa környéki rovásfelirat megfejtésére az eurázsiai párhuzamok tükrében. *FolArch* 43 (1994), 181–191.

VASS 1979 — Vass E.: A kalocsai náhije 1548. évi török adóösszeírása. — Das türkische Kontributionsverzeichnis in der Nahije von Kalocsa aus dem Jahre 1548. *Cumania* 6 (1979), 7–62.

VASS 1980 — Vass E.: *Kalocsa környékének török kori adóösszeírásai.* Kalocsa 1980.

VÉKONY 1992 — Vékony G.: A halomi honfoglalás kori tegezfelirat. *Életünk* 30 (1992), 542–546.

VERŐ–KÁLDOR 1967 — Verő J.–Káldor M.: *A vasötvözetek tana.* [Metallográfia 3.] Miskolc 1967.

VISKI 1938 — Viski K.: *Etnikai csoportok, vidékek.* Budapest 1938.

VOICSEK 2010 — Voicsek V.: Lánycsók-Gata Csotola (B 67. lelőhely). In: *Évkönyv és jelentés a K.Ö.SZ. 2008. évi feltárásairól.* Szerk.: Kvassay J. Budapest 2010, 23–24.

WENGER 1953 — Wenger, S.: L'anthropologie du cimetière de Jánoshida-Tótkérpuszta. *AnnHN* 45 (1953), 231–244.

WENGER 1955 — Wenger S.: Szentes-Kaján népvándorláskori népességének embertani típusai (VII–VIII. szd.). — Types anthropologiques de la population de Szentes-Kaján provenant VII–VIII e siècles. *AnnHN* 47 (1955), 391–410.

WENGER 1957 — Wenger, S.: Donées osteométriques sur le material anthropologique de cimetière d'Alatytyán-Tulát, provenant de l'époque avare. *CranHung* 2 (1957), 1–55.

WICKER 1980 — Wicker E.: Sükösd-Ságod. *RégFüz* I: 33 (1980), 65–66.

WICKER 1981 — Wicker E.: Sükösd-Ságod. *RégFüz* I: 34 (1981), 56.

WICKER 1982 — Wicker E.: Sükösd-Ságod. *RégFüz* I: 35 (1982), 71.

WICKER 1990 — Wicker E.: Koporsók a csólyospálosi avarkori temetőben. — Särge im awarenzeitlichen Gräberfeld in Csólyospálos. *Cumania* 12 (1990), 9–69.

WICKER 2004 — Wicker E.: Észak-Bácska a hódoltság korában. — Die Nordbatschka zur Zeit der Türkenherrschaft. *Cumania* 20 (2004), 5–112.

WICKER–KUSTÁR–HORVÁTH 2001 — Wicker E.–Kustár R.–Horváth A.: Régészeti kutatások Bács-Kiskun megyében (1990–1995). — Archeologische Forschungen Komitat Bács-Kiskun (1990–1995). *Cumania* 17 (2001), 33–126.

WINKLER 1912 — Winkler P.: Sírleletek a honfoglalás korából. II. Keczeli sírleletek. *ArchÉrt* 32 (1912), 321–323.

WINKLER 1927 — Winkler P.: *Kalocsa története, különös tekintettel politikai és szellemi kultúrájának fejlődésére.* [Árpád Könyvek 11–12.] Kalocsa 1927.

WOLF 1999 — Wolf M.: A földvárkutatás jelenlegi helyzete, a borsodi földvár. – Die gegenwartige Lage der Erforschung der Erdburgen, die Borsoder Erdburg. *HOMÉ* 37 (1999), 315–328.

ZALOTAY 1959 — Zalotay E.: Fajsz. *RégFüz* I: 11 (1959), 50–51.

ZALOTAY 1959a — Zalotay E.: Fajsz. *ArchÉrt* 86 (1959), 208.

ZALOTAY 1961 — Zalotay E.: A fajszi avarkori temető. *NF* 12–13 (1961).

ZICHY 1923 — Zichy I.: *A magyarság őstörténete és műveltsége a honfoglalásig.* Budapest 1923.

ZICHY O. — *A zichi és vásonkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára 1–12.* Budapest 1927–1931.

XII. RÖVIDÍTÉSEK

Abb. =	*Abbildung* ('kép', német)
ad. =	*adultus* ('érett' [fiatal felnőtt], latin)
átm. =	átmérő
CNH =	*Corpus Nummorum Hungariae* (Réthy L.: *Corpus Nummorum Hungariae. Egyetemes magyar éremtár I. kötet. Árpád-házi királyok kora.* Budapest 1899).
ELTE =	Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest
fá. =	fenékátmérő
ff =	und *die folgenden* (Seiten) ('s a következő (oldalak)', német)
Fig. =	*figure* ('ábra', angol)
H =	Huszár (Huszár, L.: *Münzkatalog Ungarn von 1000 bis Heute.* Budapest–München 1979.)
h. =	hossz
hv. =	huzalvastagság
inf. =	*infans* ('gyermek' latin)
Joz. Aufn. =	*Josephinische Landesaufnahme* (II. József kori I. katonai felmérés)
juv. =	*juvenilis* ('ifjú', latin)
KFL =	Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár, Kalocsa
KJM =	Katona József Múzeum, Kecskemét
KÖH =	Kulturális Örökségvédelmi Hivatal
lh. =	lelőhely
ltsz. =	leltári szám
ltsz. n. =	leltári szám nélkül
m. =	mélység
mag. =	magasság
mat. =	*maturus* ('érett' [érett felnőtt], latin)
MFM =	Móra Ferenc Múzeum, Szeged
MNM =	Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest
MNL =	Magyar Nemzeti Levéltár, Budapest
MTA BTK RI =	Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Régészeti Intézete
RA =	Régészeti Adattár
mvh. =	mérhető vázhossz
Obr.=	*obraz* ('kép', szlovák; 'kép', bolgár)
pá. =	peremátmérő
PM =	Pataji Múzeum, Dunapataj
RA =	Régészeti Adattár
Ro. =	Románia
s. =	súly
sen. =	*senilis, senium* ('idős', latin)
Sl. =	Szlovákia
sz. =	szélesség
Sz.n. =	szám nékül
SzTE =	Szegedi Tudományegyetem, Szeged
T =	tájolás
Tab.=	*Tabulka* ('tábla', szlovák)
Taf. =	*Tafel* ('tábla', német)
TIM =	Türr István Múzeum, Baja
v. =	vastagság
VKM =	Viski Károly Múzeum, Kalocsa
Acta Ant et Arch	Acta Antiqua et Archaeologica, Szeged
Acta Ant et Arch Suppl	Acta Antiqua et Archaeologica Supplementum, Szeged

ActaArchHung	Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae, Budapest
ActaBiolSzeged	Acta Biologica Szegediensis, Szeged
ActaMedLit	Acta Medica Lituanica, Vilnius
Alba Regia	Alba Regia, Annales Musei Stephani Regis, Székesfehérvár
AnnEug	Annals of Eugenics, London
AnnHN	Annales Historico-Naturales Musei Nationalis Hungarici, Budapest
AnthrHung	Anthropologia Hungarica, Budapest
AnthropKözl	Anthropologiai Közlemények, Budapest
ArchÉrt	Archaeologiai Értesítő, Budapest
ArchHung	Archaeologia Hungarica, Budapest
ArchSlov Cat	Archaeologica Slovaca Catalogi, Bratislava
Arrabona	A Győr-Moson-Sopron Megyei Múzeumok Közleményei, Győr
BiolKözl	A Magyar Tudományos Akadémia Biológiai Tudományok Osztályának Közleményei, Budapest
BMMK	A Békés Megyei Múzeumok Közleményei, Békéscsaba
BullMémSocAnthr	Bulletins et Mémoires de la Société d'Anthropologie de Paris, Paris
ComArchHung	Communicationes Archaeologicae Hungariae, Budapest
CranHung	Crania Hungarica, Budapest
Cumania	Cumania. A Bács-Kiskun Megyei Múzeumok Évkönyve, Kecskemét
Dacia	Dacia. Revue d'archéologie et d'histoire ancienne, Bukarest
DMÉ	Déri Múzeum Évkönyve, Debrecen
Dolg	Dolgozatok az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárából, Kolozsvár; Dolgozatok a Szegedi Tudományegyetem Régiségtudományi Intézetéből
EMÉ	Az Egri Múzeum Évkönyve, Eger
EMMTT	Erdélyi Magyar Műszaki Tudományos Társaság, Máramarossziget
Ethn	Ethnographia, Budapest
FolArch	Folia Archaeologica, Budapest
FolAnthr	Folia Anthropologica, Szombathely
FK	Földrajzi Közlemények, Budapest
Fontes ArchHung	Fontes Archaeologici Hungariae, Budapest
HOMÉ	A Herman Ottó Múzeum Évkönyve, Miskolc
HumEvol	Journal of Human Evolution, USA
JAMÉ	A Nyíregyházi Jósa András Múzeum Évkönyve, Nyíregyháza
KMK	Kalocsai Múzeumi Közlemények, Kalocsa
KMD	Kalocsai Múzeumi Dolgozatok, Kalocsa
KN	Kalocsai Néplap, Kalocsa
METEM Könyvek	Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség egyháztörténeti sorozata
MFMÉ MA	A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Monumenta Archaeologica, Szeged
MFMÉ StudArch	A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica, Szeged
MHKÁTL	Magyarország honfoglalás és kora Árpád-kori temetőinek leletanyaga, Budapest
MHKÁS	Magyarország honfoglalás kori és kora Árpád-kori sírleletei, Budapest–Szeged
MittArchInst	Mitteilungen des Archäologischen Instituts der Ungarischen Akademie der Wissenschaften, Budapest
MKBKM	Múzeumi Kutatások Bács-Kiskun Megyében, Kecskemét
MMMK	A Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei, Budapest
MŐK	Magyar Őstörténeti Könyvtár, Szeged
MRT	Magyarország Régészeti Topográfiája, Budapest
MTIÉ	A Magyar Történettudományi Intézet Évkönyve, Budapest
MTMÉ	A Magyar Természettudományi Múzeum Évkönyve, Budapest
MTTÉ	Magyar Tudós Társaság Évkönyvei, Budapest
MuKuCsoM	Múzeumi kutatások Csongrád megyében, Szeged
Műveltség és hagyomány	Műveltség és hagyomány : a Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Intézetének évkönyve. Studia Ethnologica Hungariae et Centralis ac Orientalis Europae, Debrecen

XII. RÖVIDÍTÉSEK

NF	Népkutató Füzetek, Budapest
NK	Numizmatikai Közlöny, Budapest
OK	Orvostörténeti Közlemények, Budapest
OpHung	Opuscula Hungarica, Budapest
PMÉ	Pápai Múzeumi Értesítő, Pápa
RégFüz	Régészeti Füzetek, Budapest
RégTan	Régészeti Tanulmányok, Budapest
RGZM	Römisch-Germanisches Zentralmuseum, Mainz
RKM	Régészeti Kutatások Magyarországon, Budapest
RVM	Rad Vojvodjanskih Muzeja, Novi Sad
SlovArch	Slovenská Archeológia, Nitra
SMK	Somogyi Múzeumok Közleményei, Kaposvár
StCom	Studia Comitatensia, Budapest
Tisicum	A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Évkönyve, Szolnok
VAH	Varia Archaeologica Hungarica, Budapest
VEAB Értesítő	A Veszprémi Akadémiai Bizottság Értesítője, Veszprém
VMMK	A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei, Veszprém

XIII. TÁBLÁK

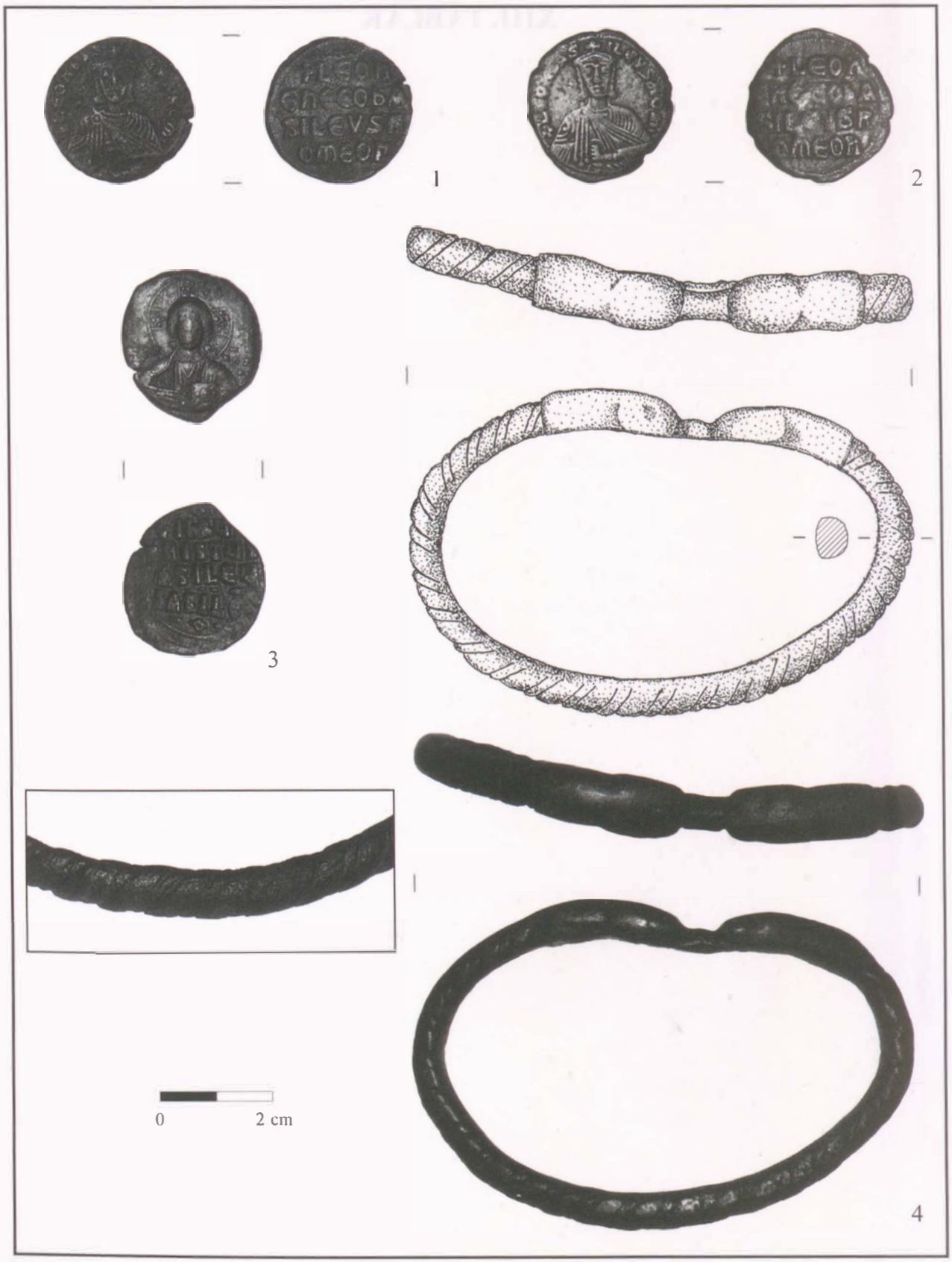

1. tábla. 1–3: Baja, 4: Baja-Pető, Raschenauer Jenő szőlője

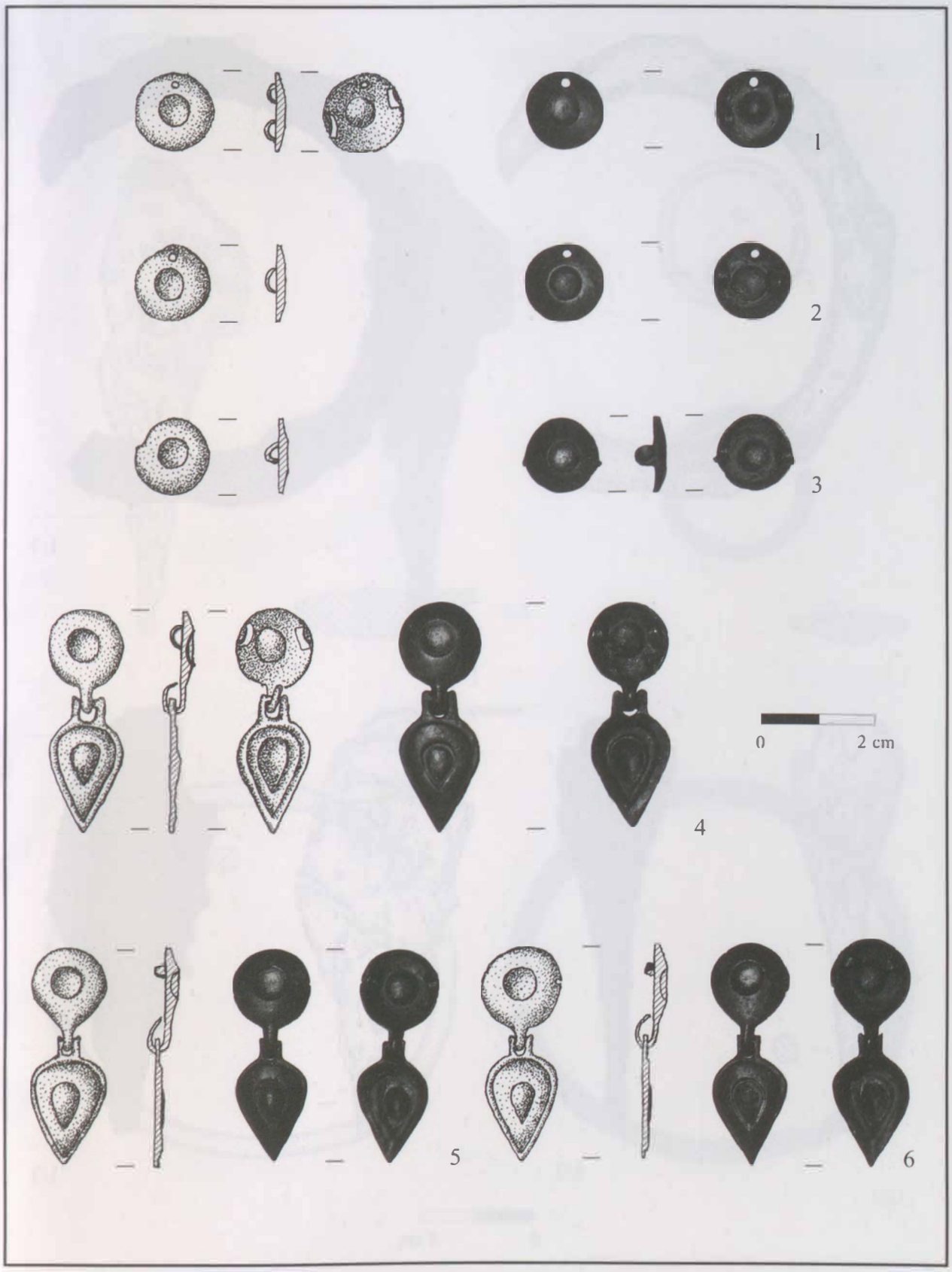

2. tábla. 1–6: Bajaszentistván

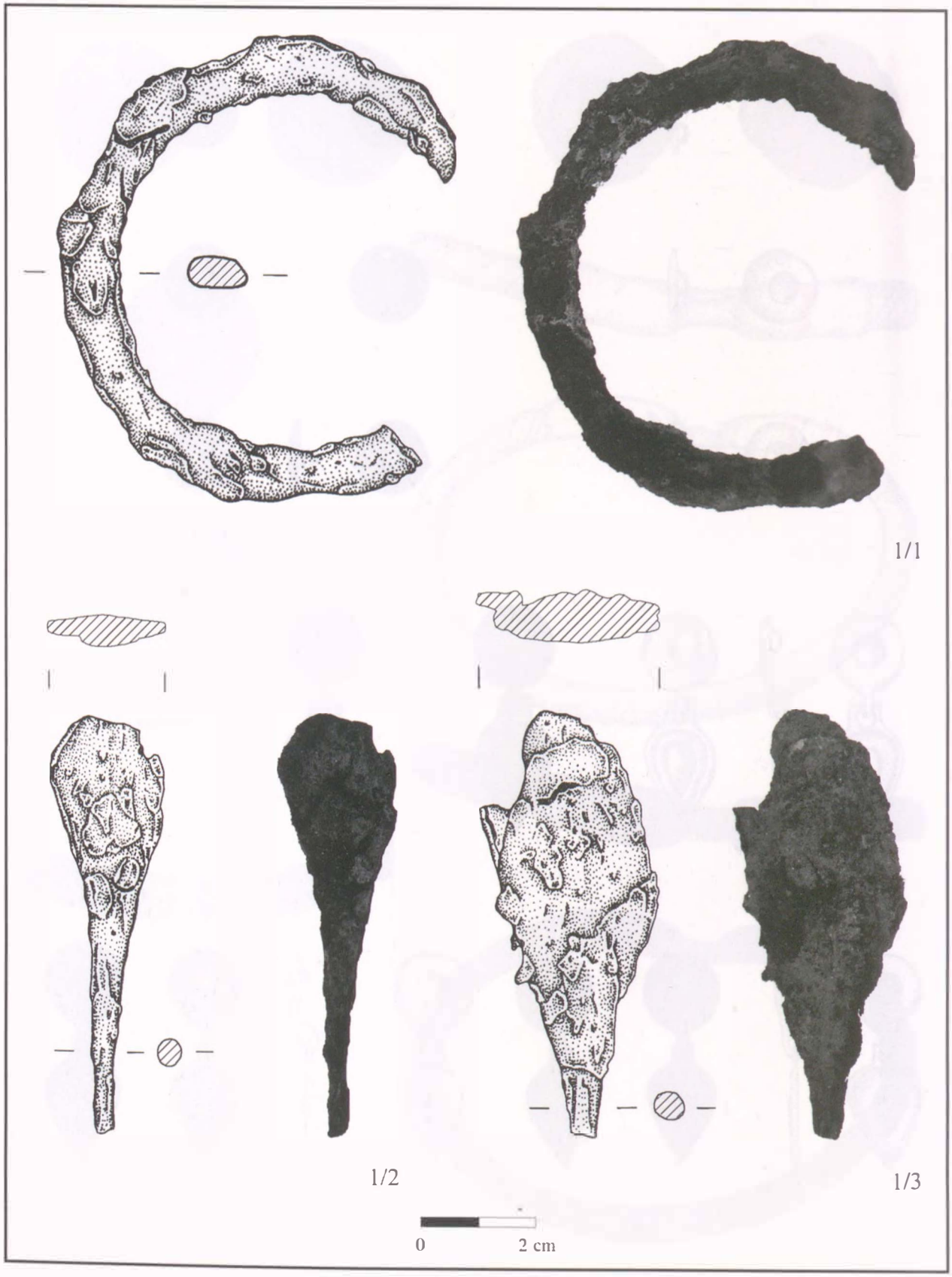

3. tábla. Dunapataj-Alsójárás, Csősz-domb, 1. sír

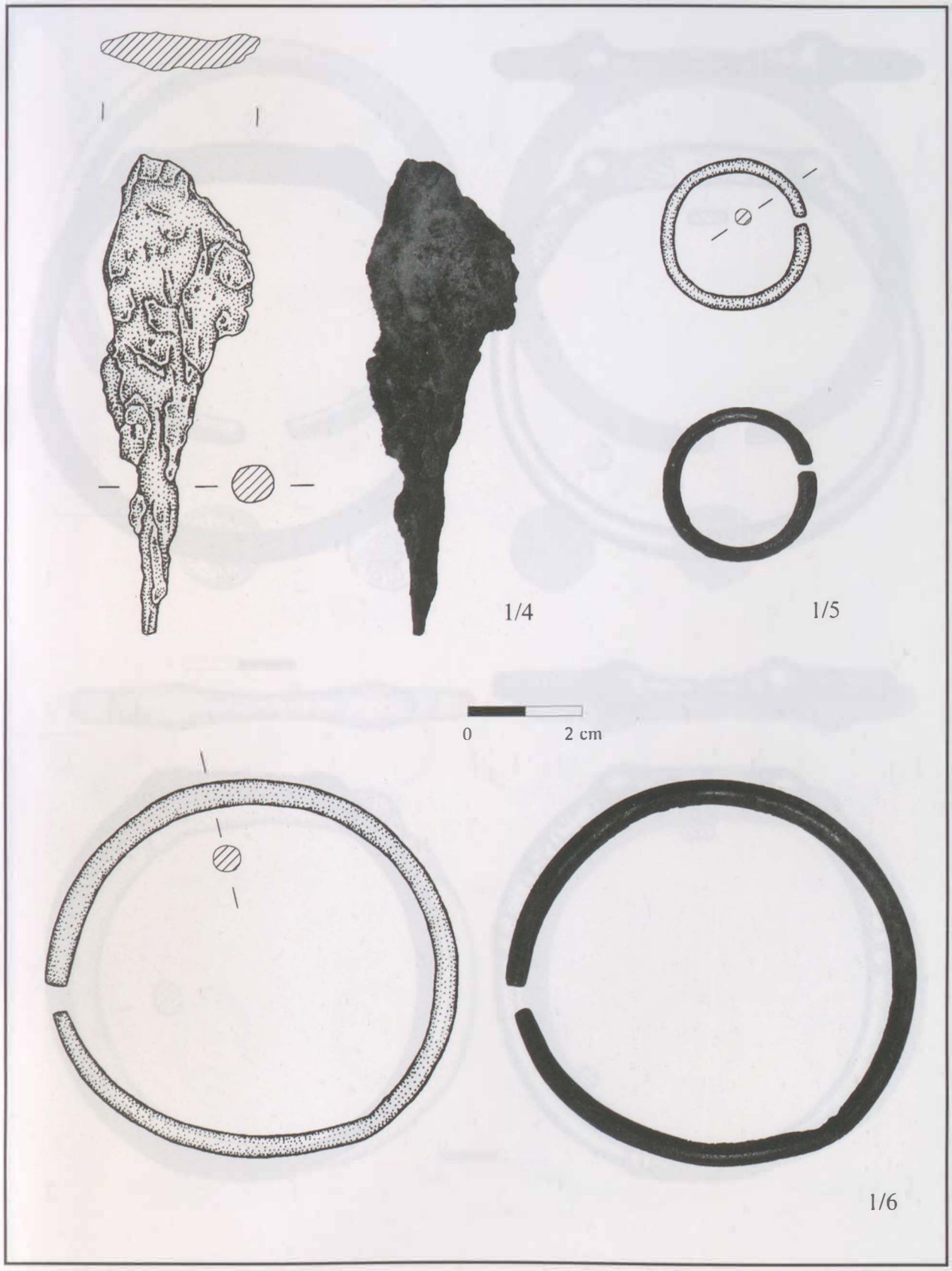

4. tábla. Dunapataj-Alsójárás, Csősz-domb, 1. sír

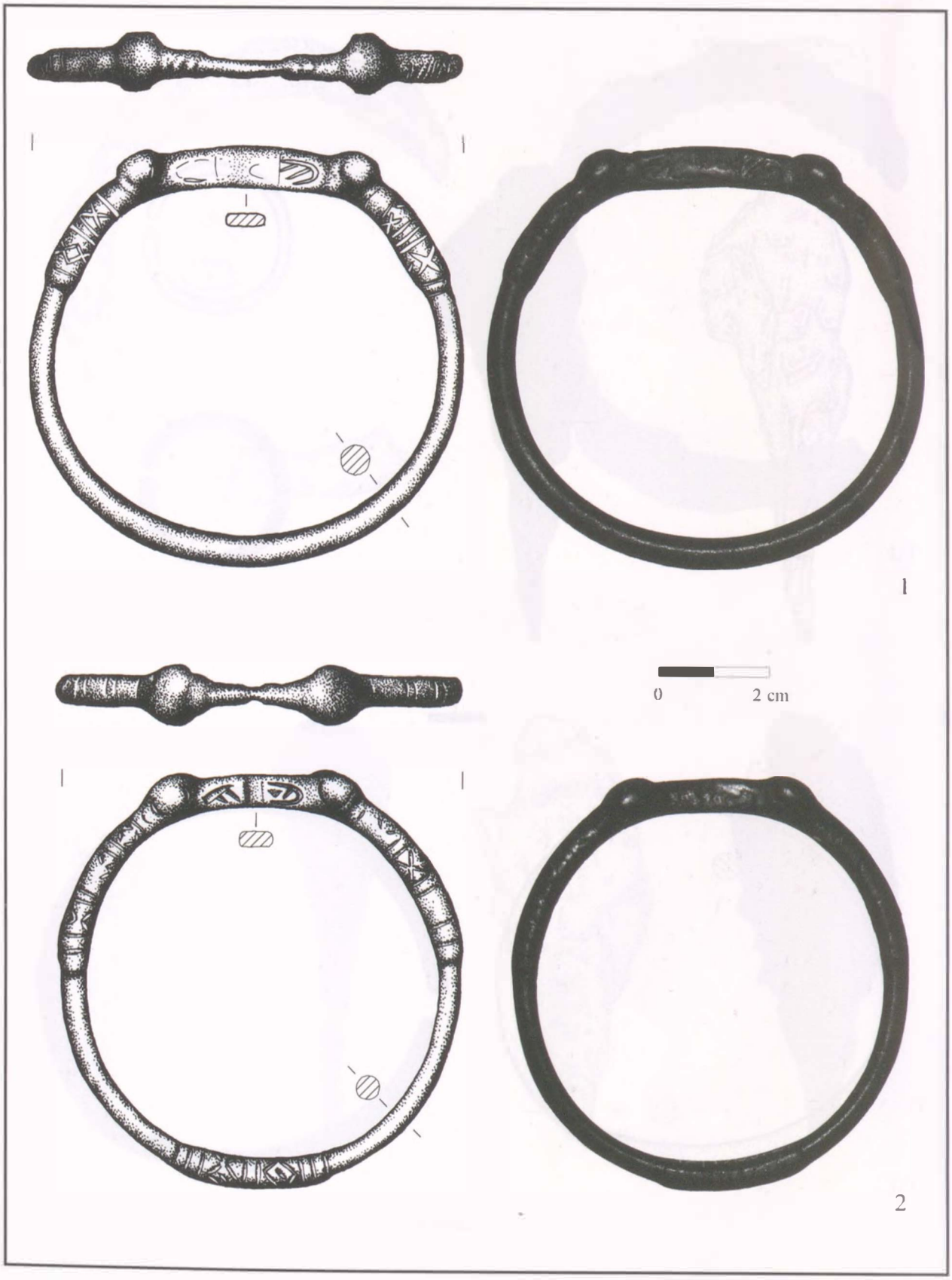

5. tábla. 1–2: Dunapataj-Várhegy

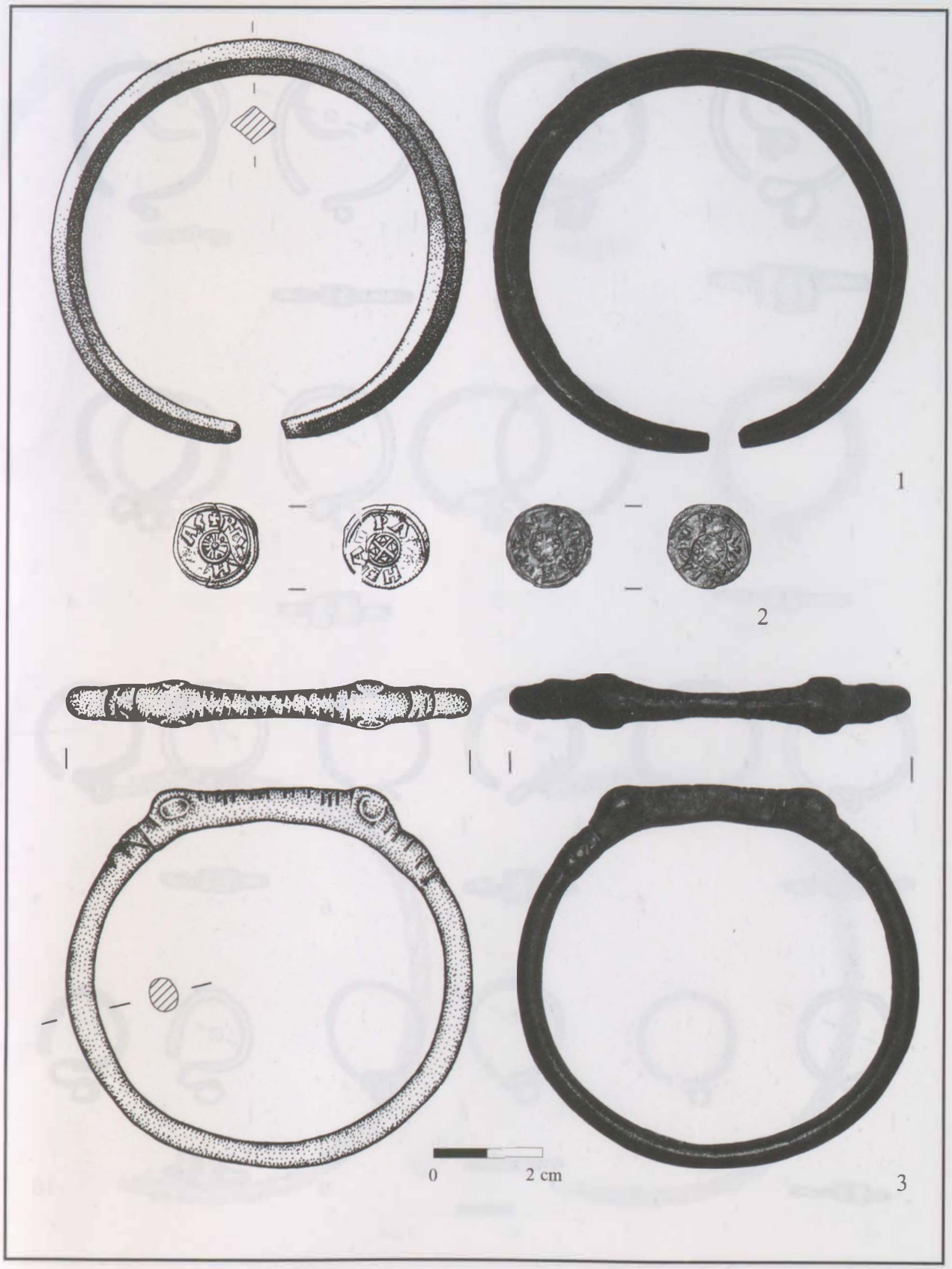

6. tábla. 1–3: Dunapataj-Várhegy

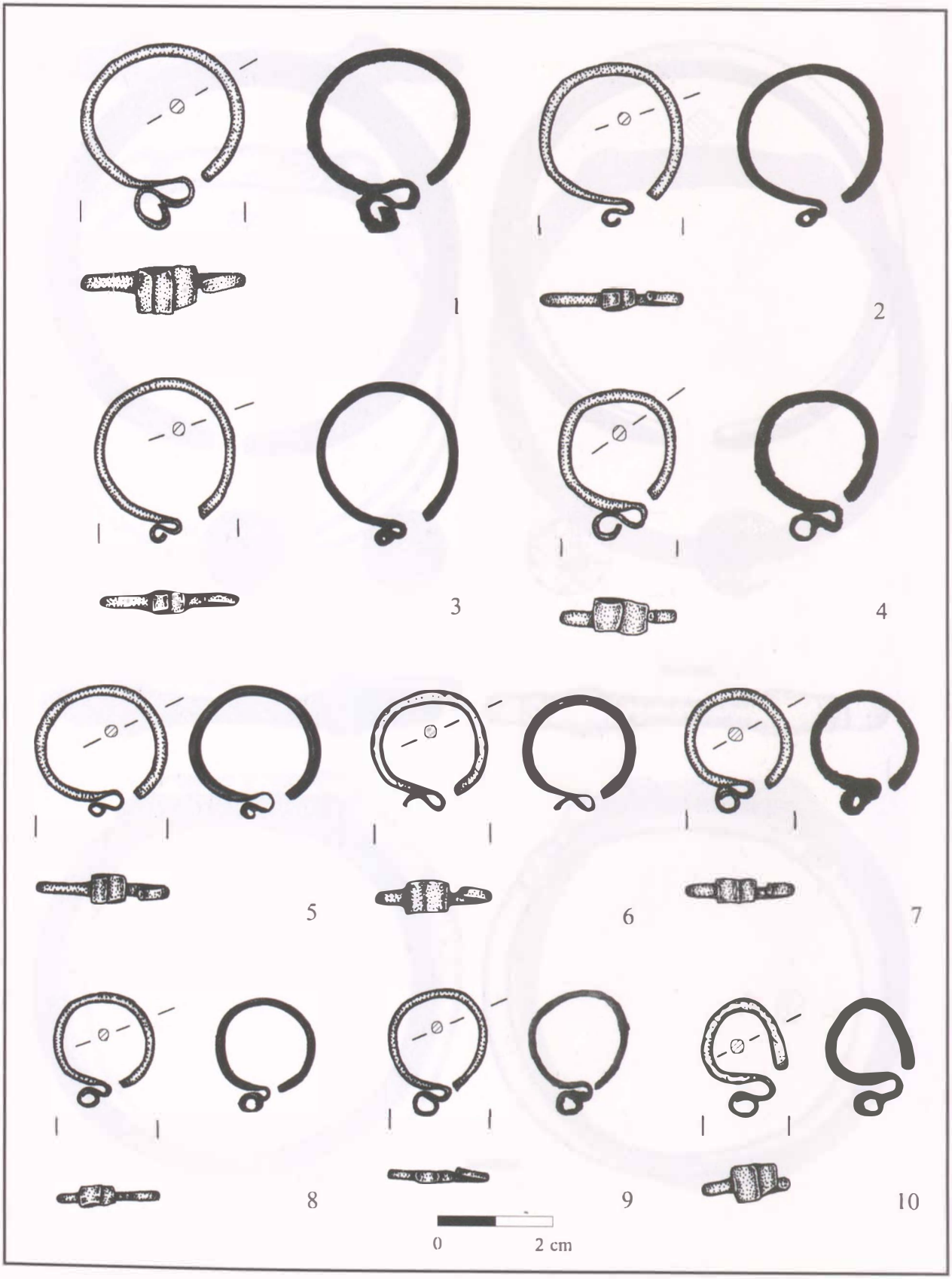

7. tábla. 1–10: Dunapataj-Várhegy

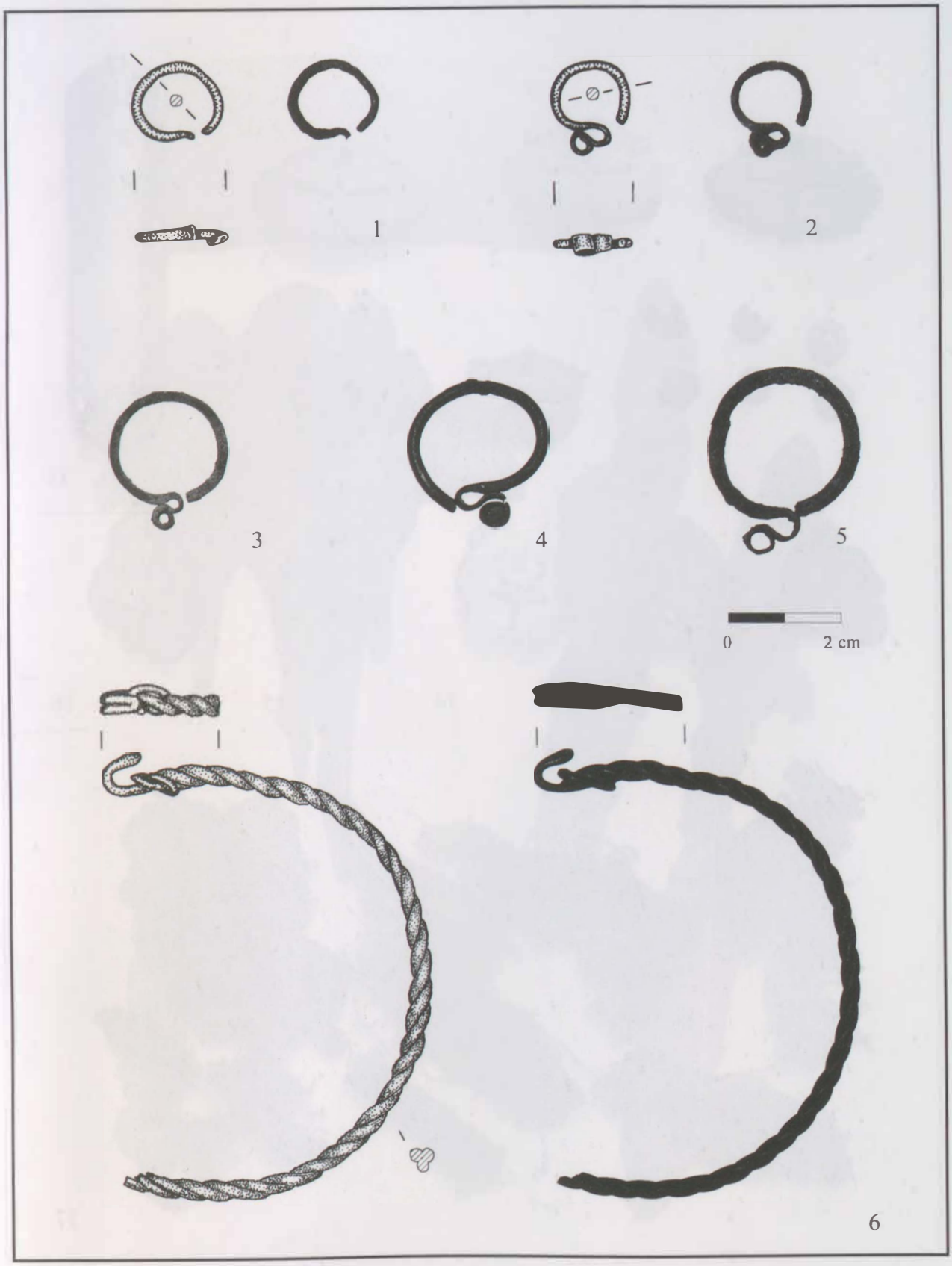

8. tábla. 1–5: Dunapataj-Várhegy, 6: Hajós-Érsekhalom

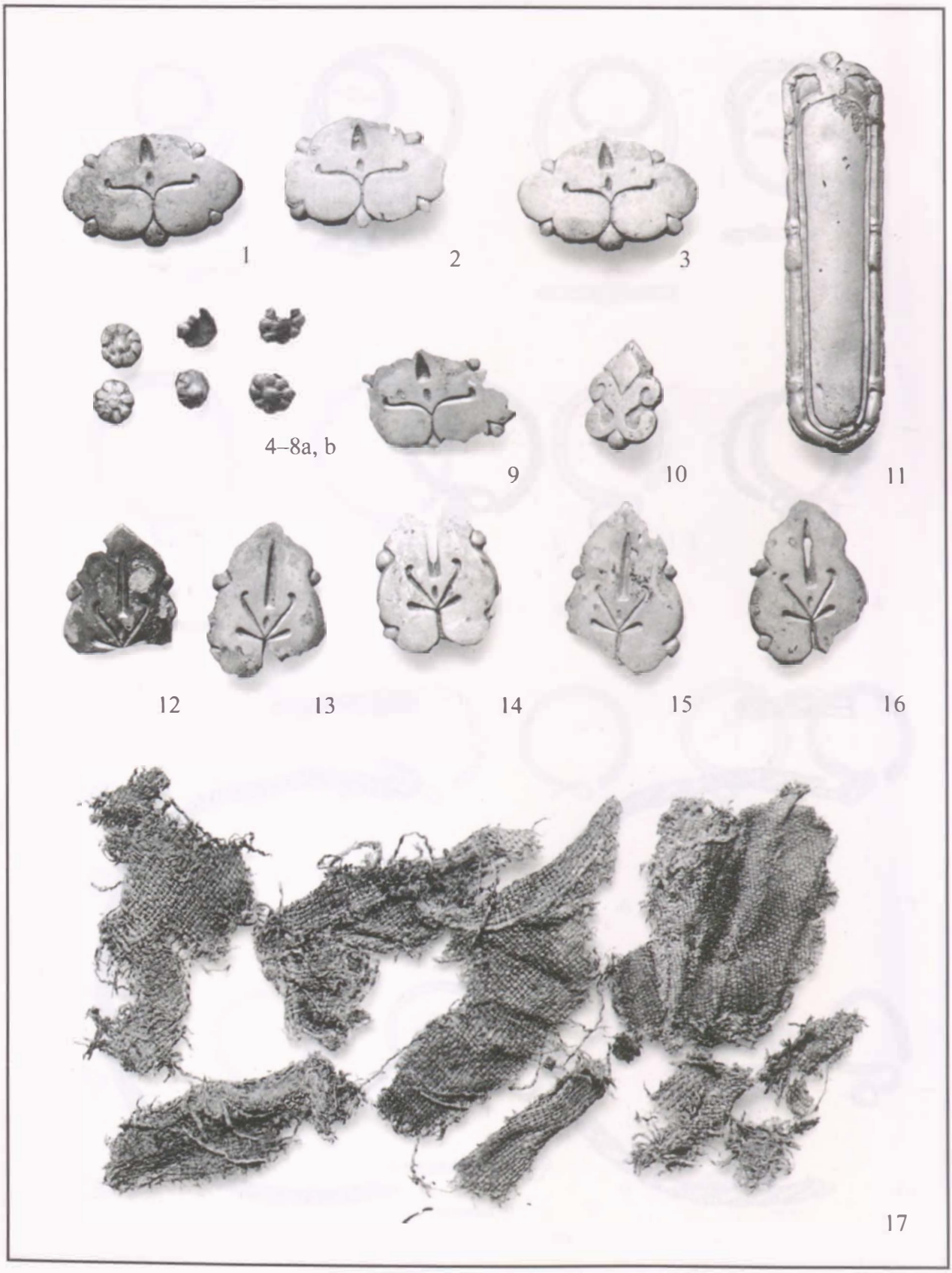

9. tábla. 1–17: Homokmégy-Halom, 3. sír

10. tábla. 1–6: Homokmégy-Halom, 4. sír

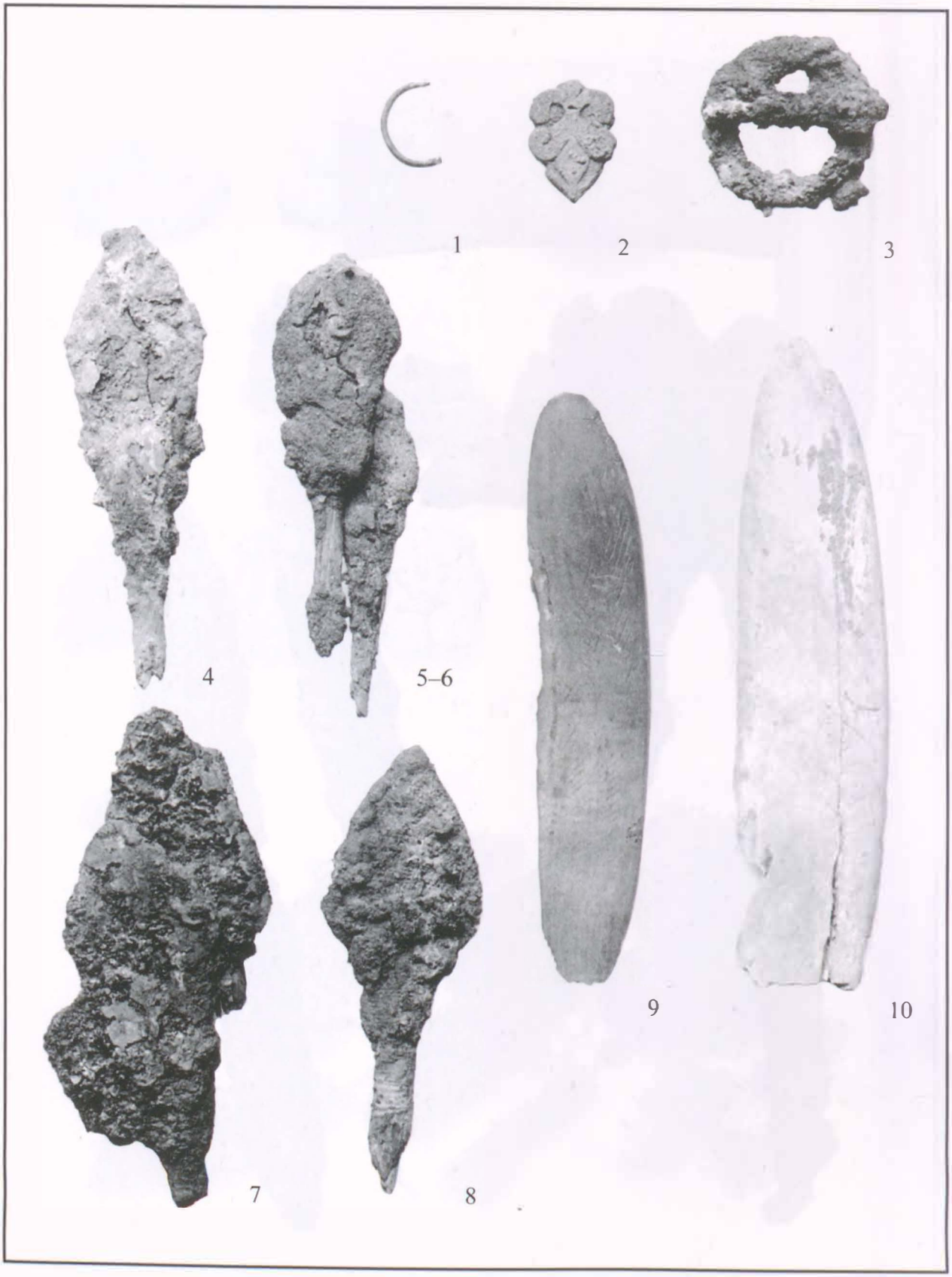

11. tábla. 1–10: Homokmégy-Halom, 2–4. sír

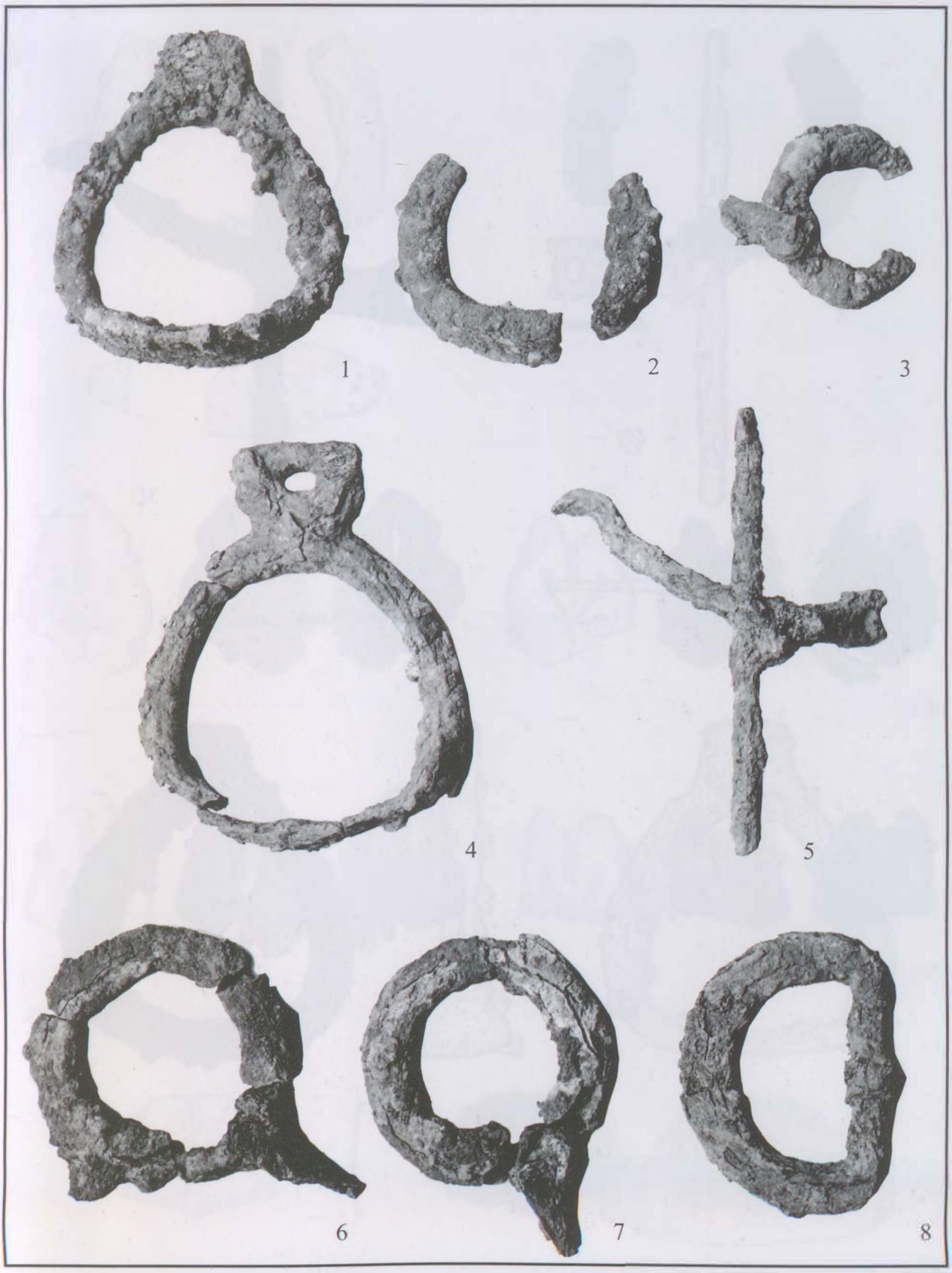

12. tábla. 1–8: Homokmégy-Halom, 2–4. sír

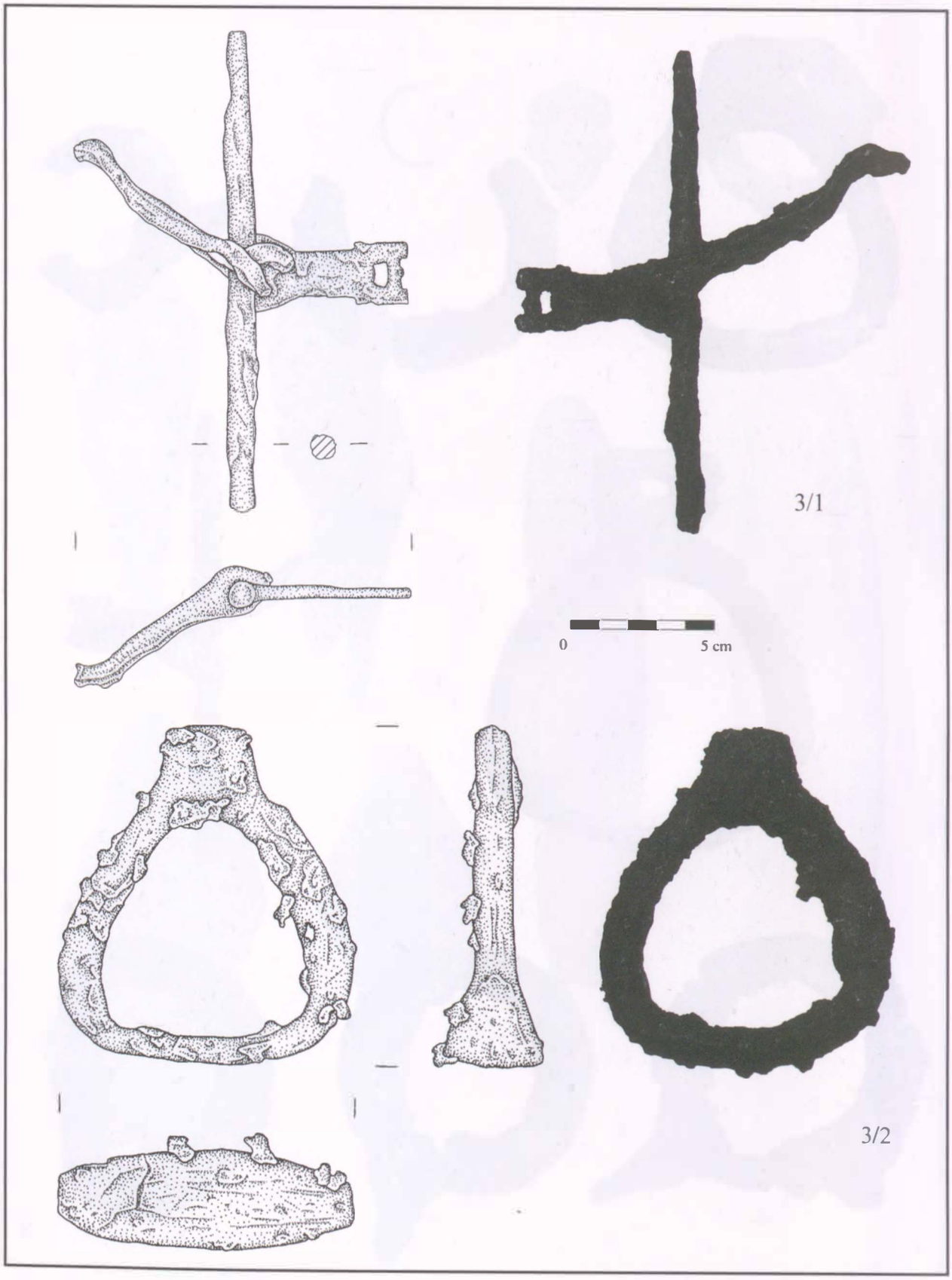

13. tábla. Homokmégy-Halom, 3. sír

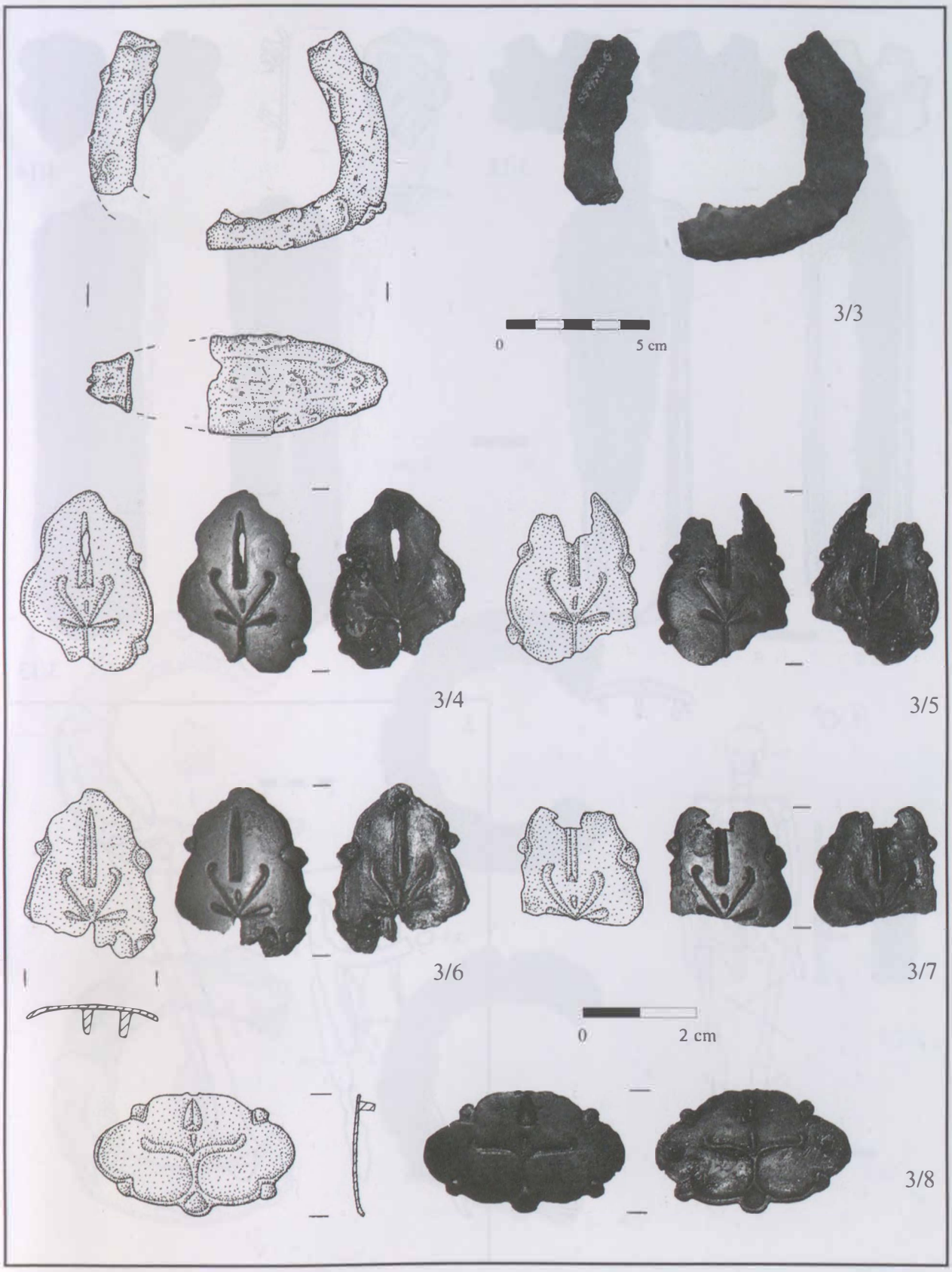

14. tábla. Homokmégy-Halom, 3. sír

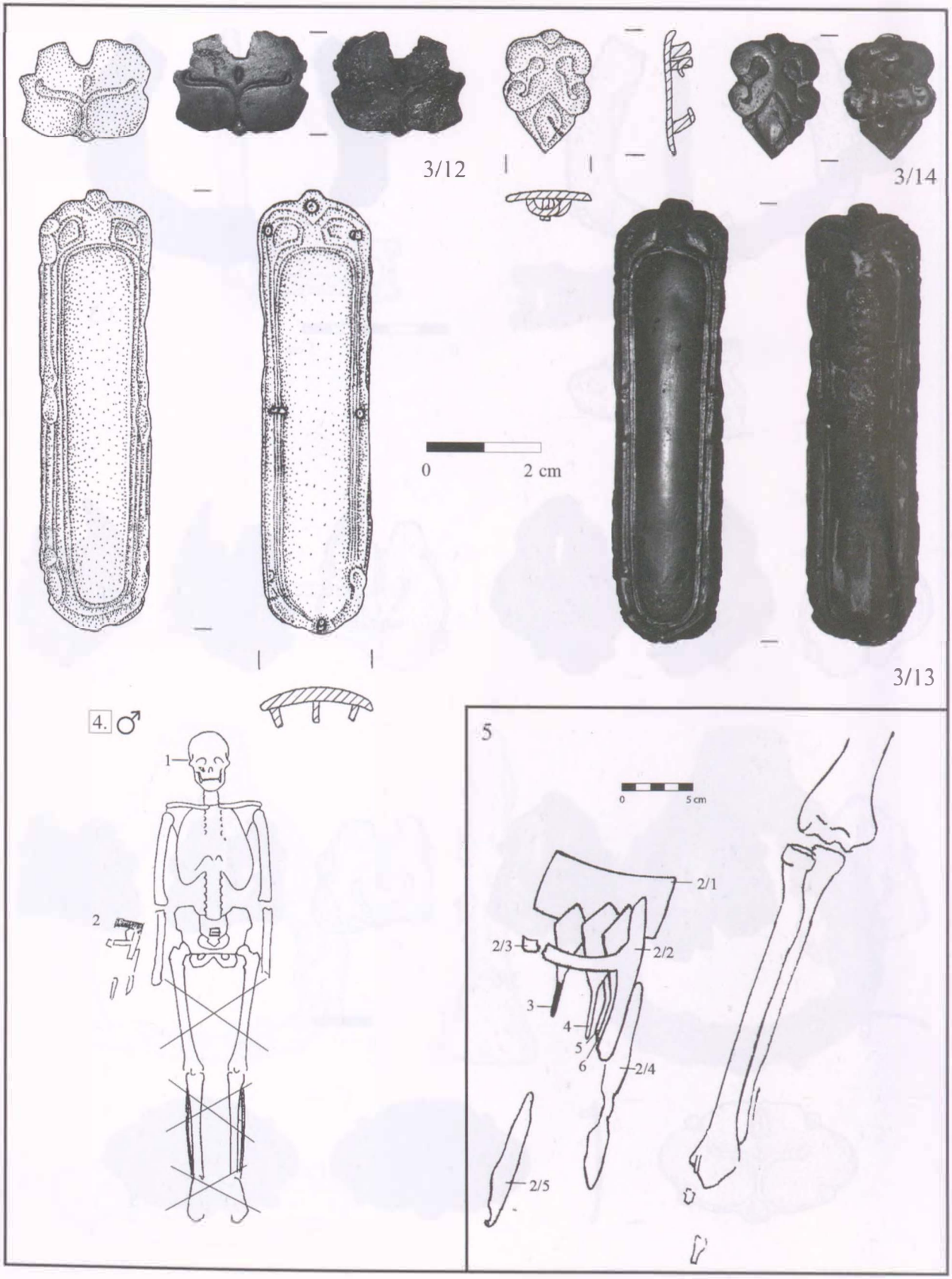

15. tábla. Homokmégy-Halom, 3–4. sír

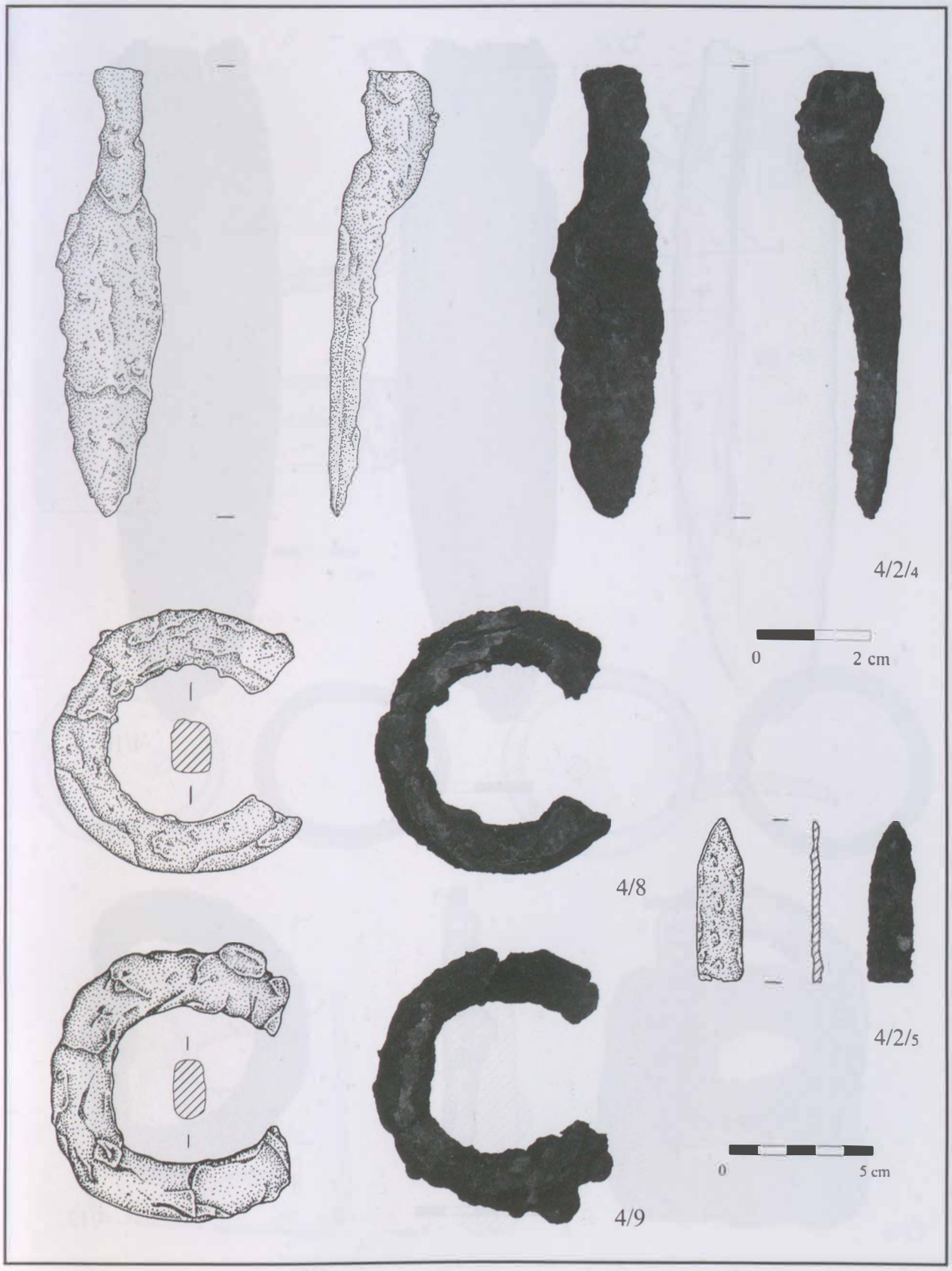

16. tábla. Homokmégy-Halom, 4. sír

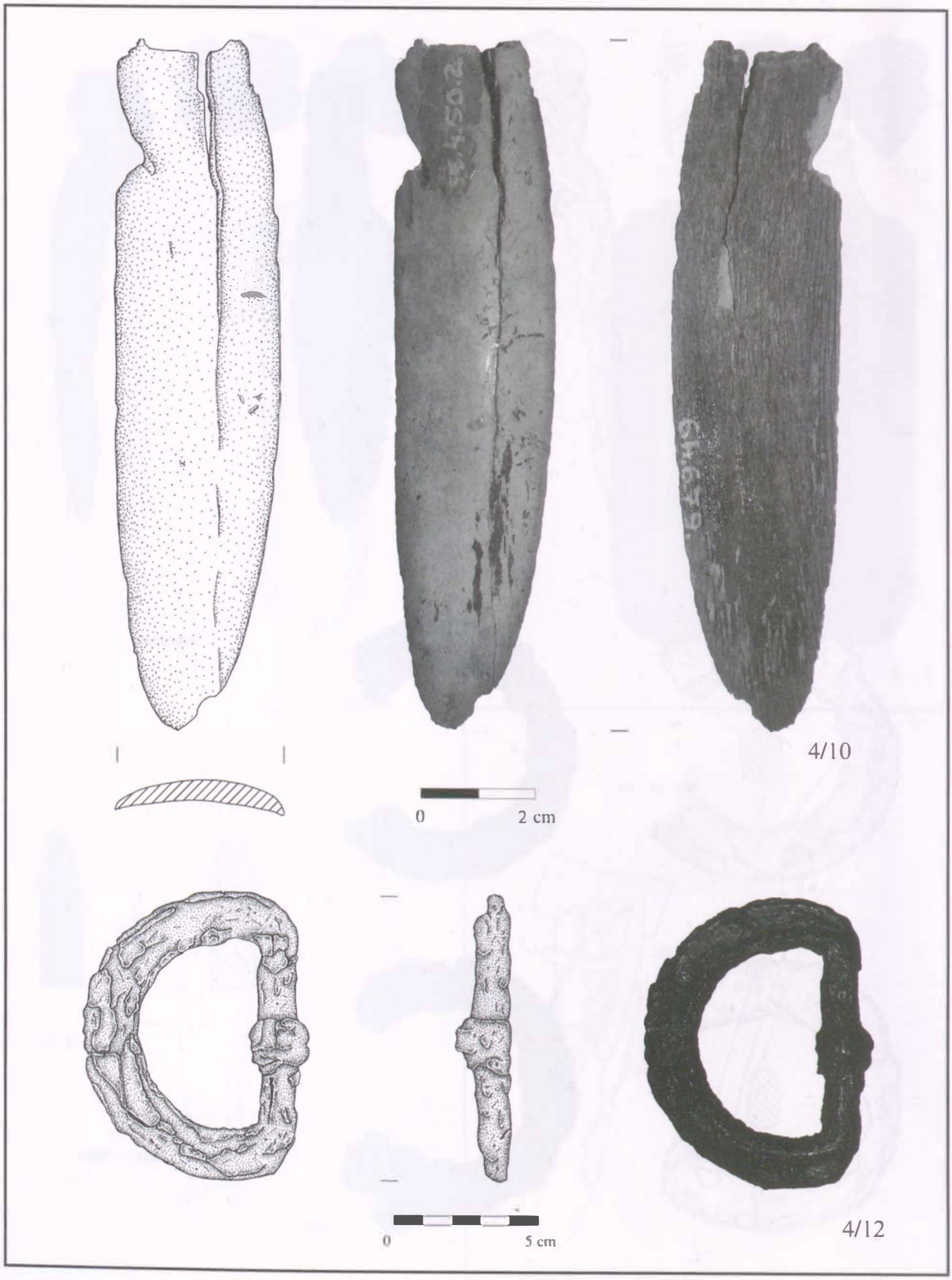

17. tábla. Homokmégy-Halom, 4. sír

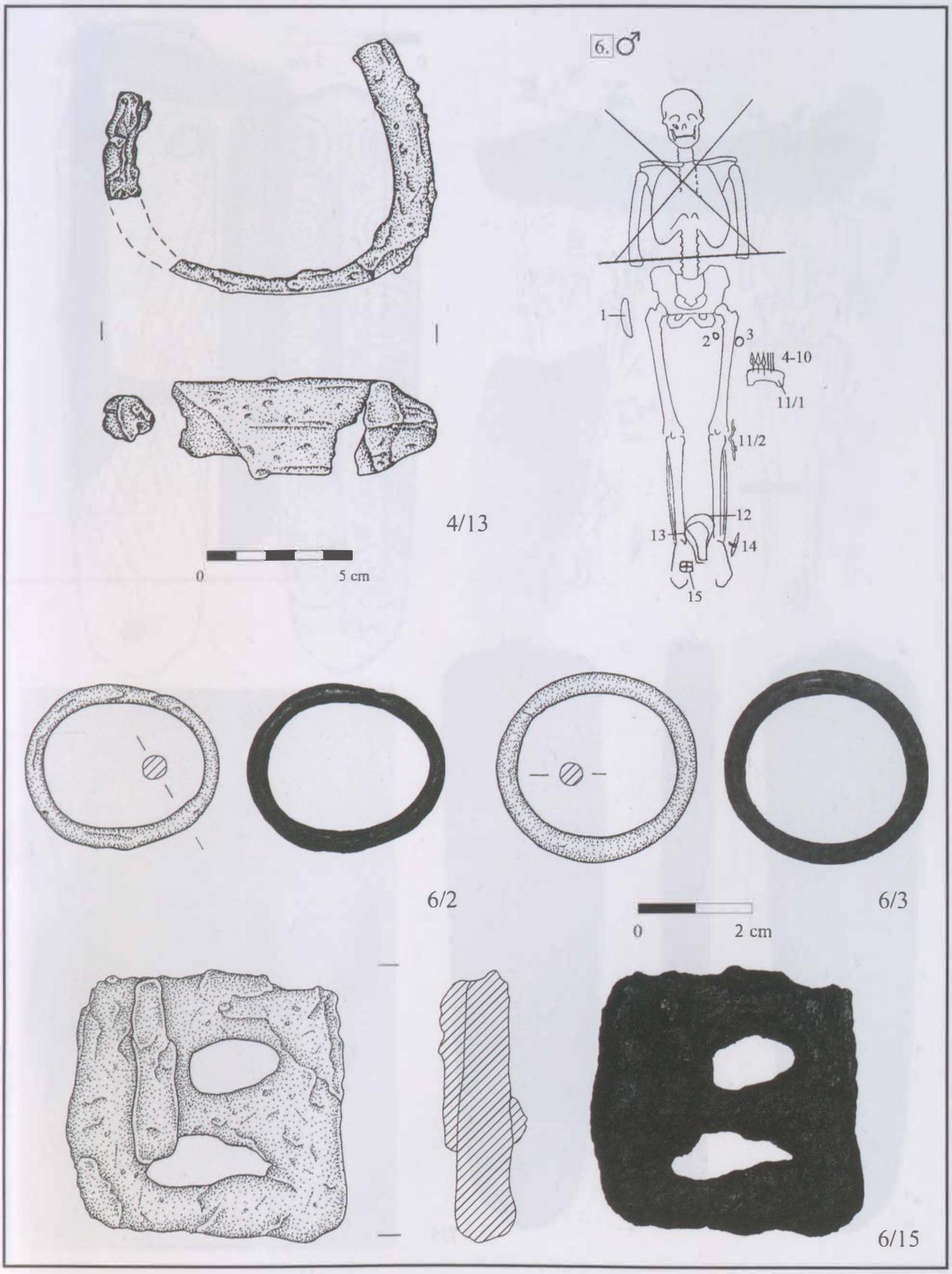

18. tábla. Homokmégy-Halom, 4., 6. sír

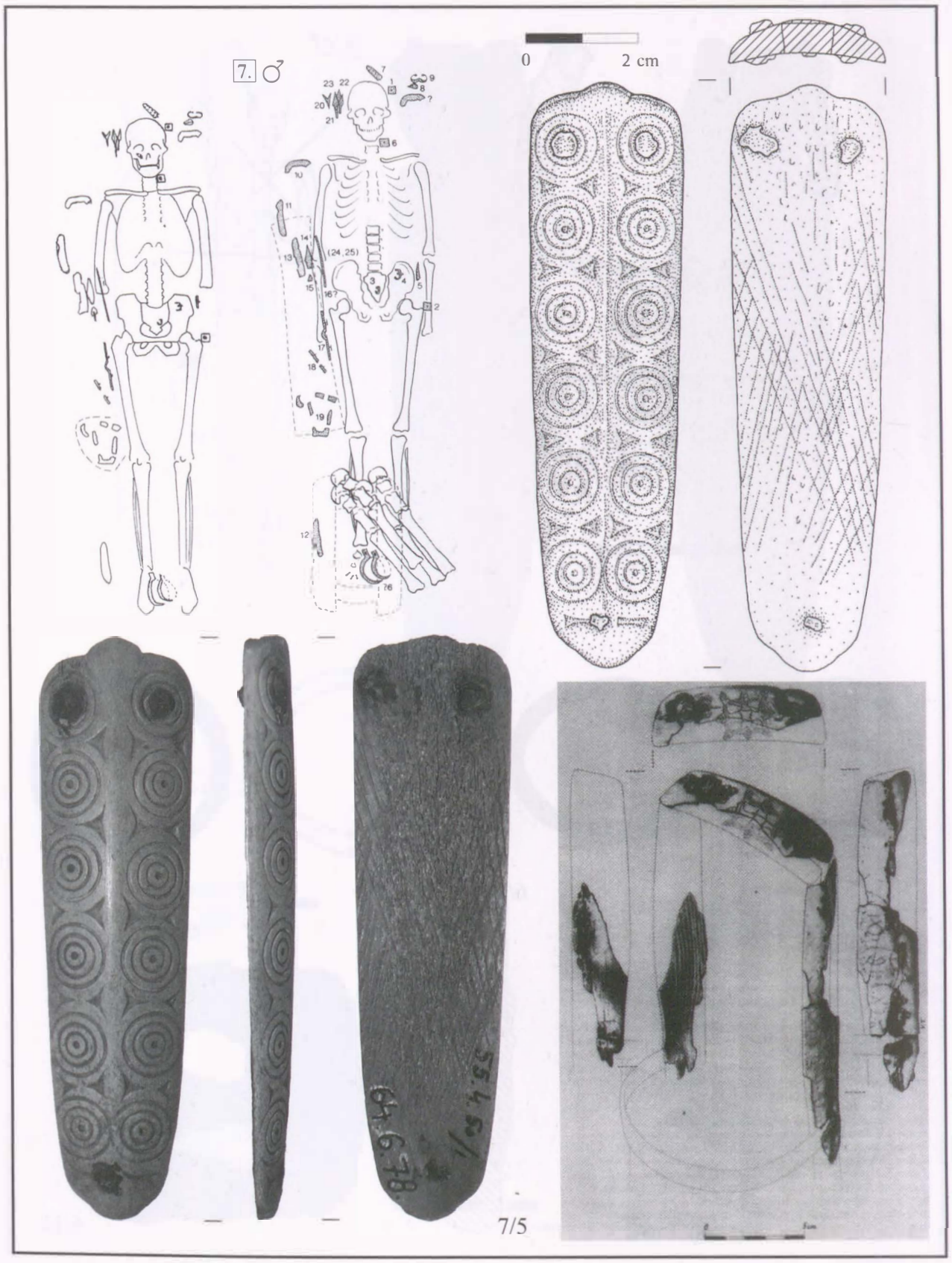

19. tábla. Homokmégy-Halom, 7. sír

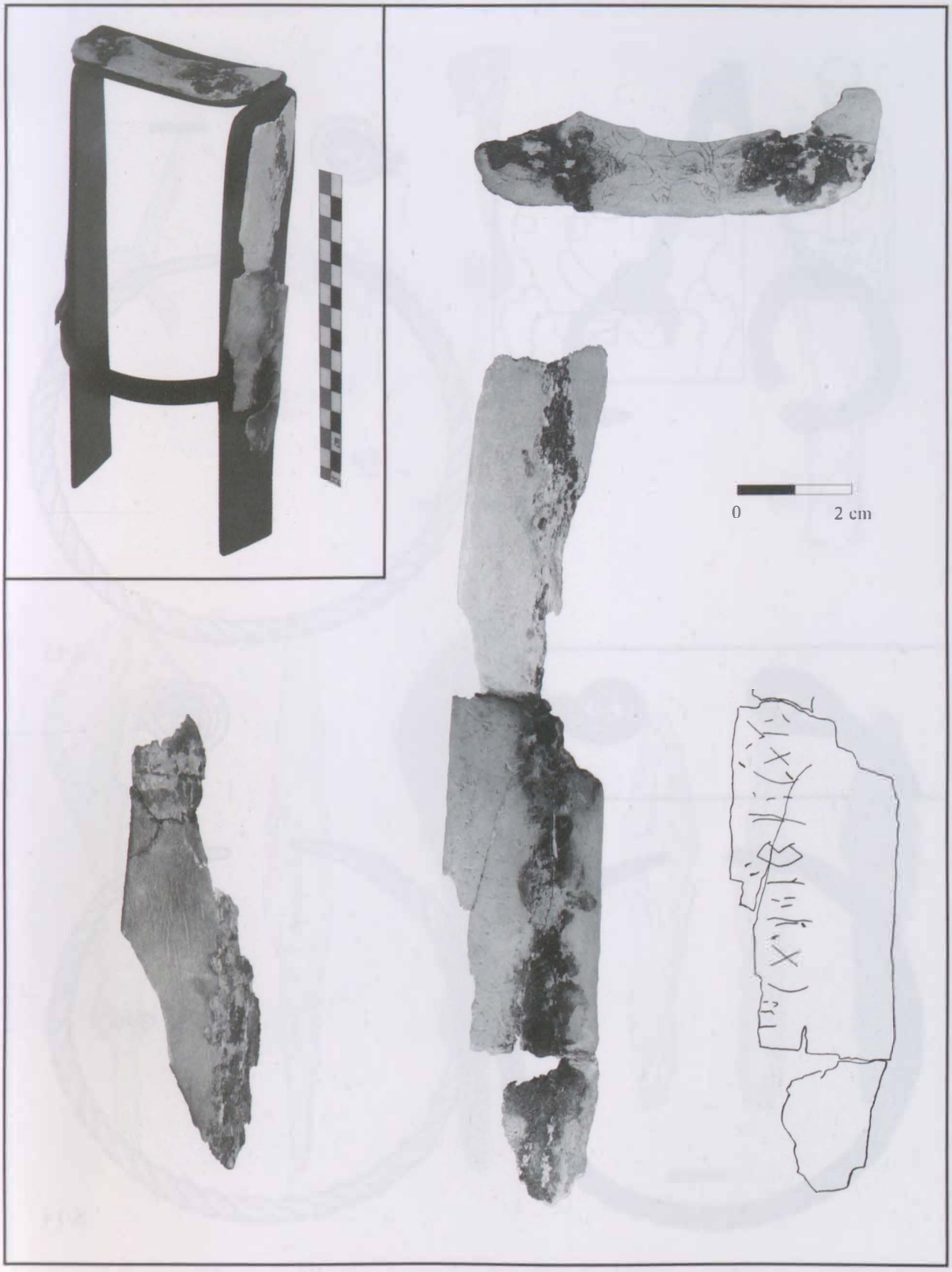

20. tábla. Homokmégy-Halom, 7. sír

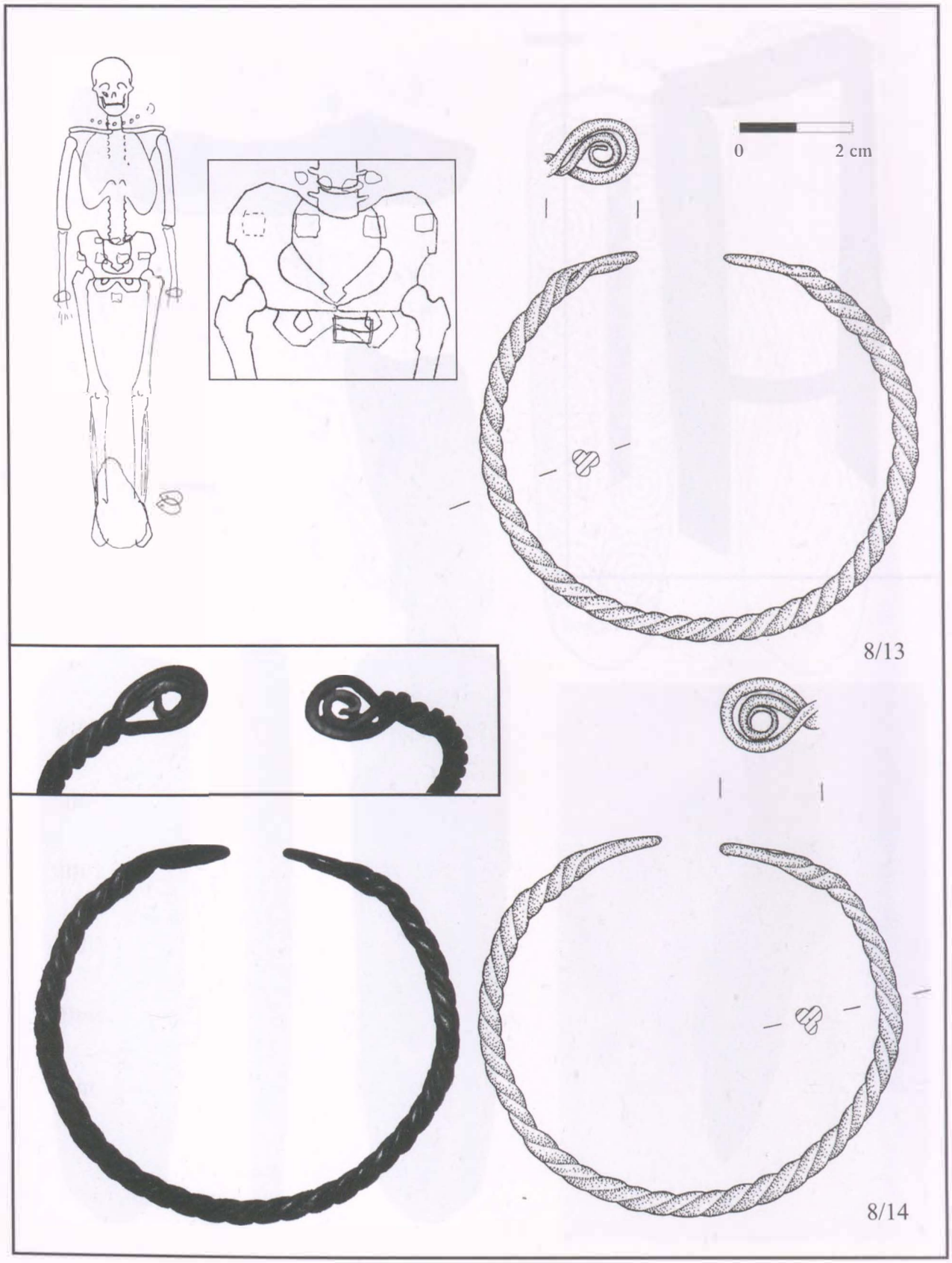

21. tábla. Homokmégy-Halom, 8. sír

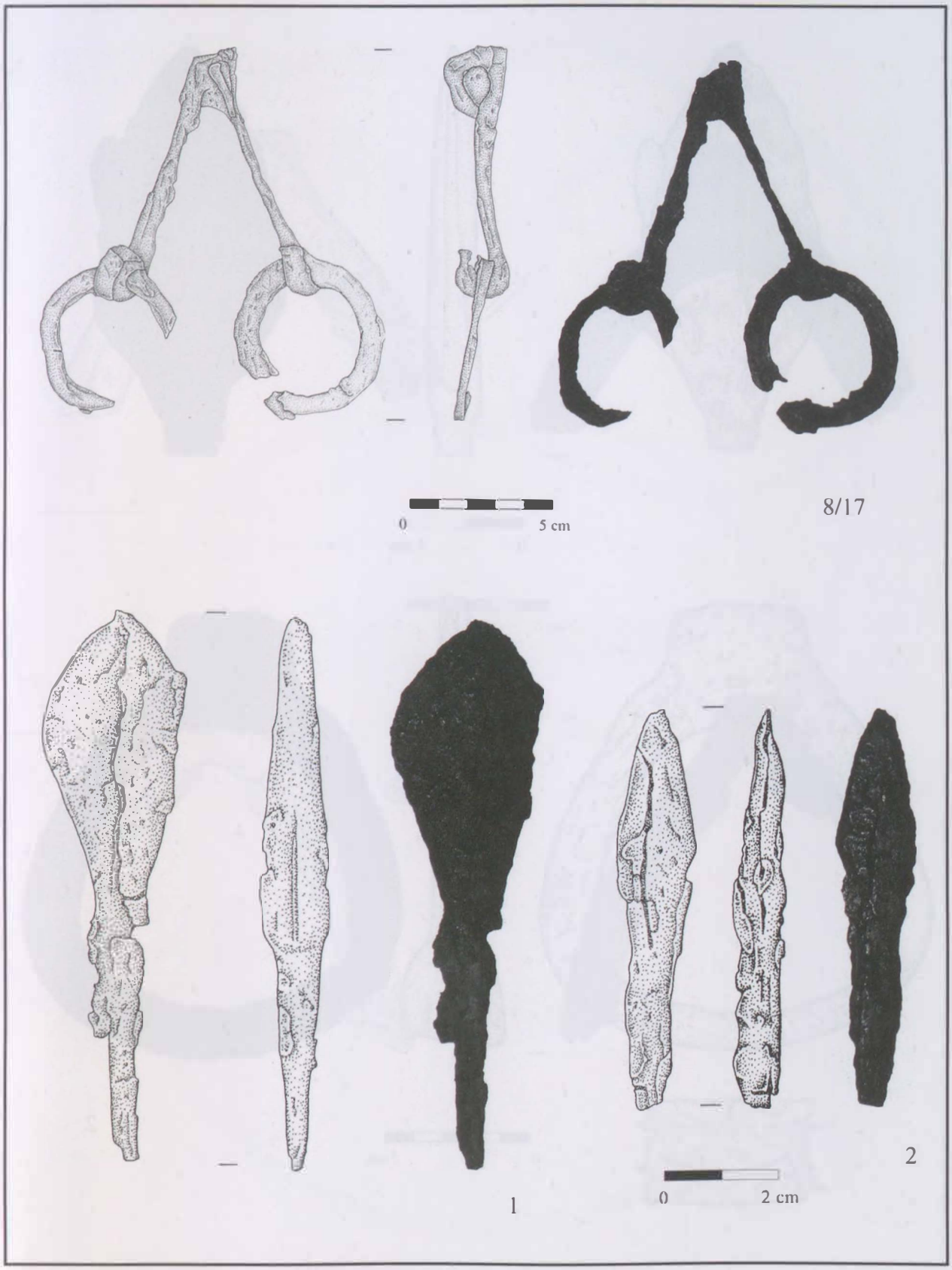

22. tábla. Homokmégy-Halom, 8. sír, 1–2: 6–7. sír

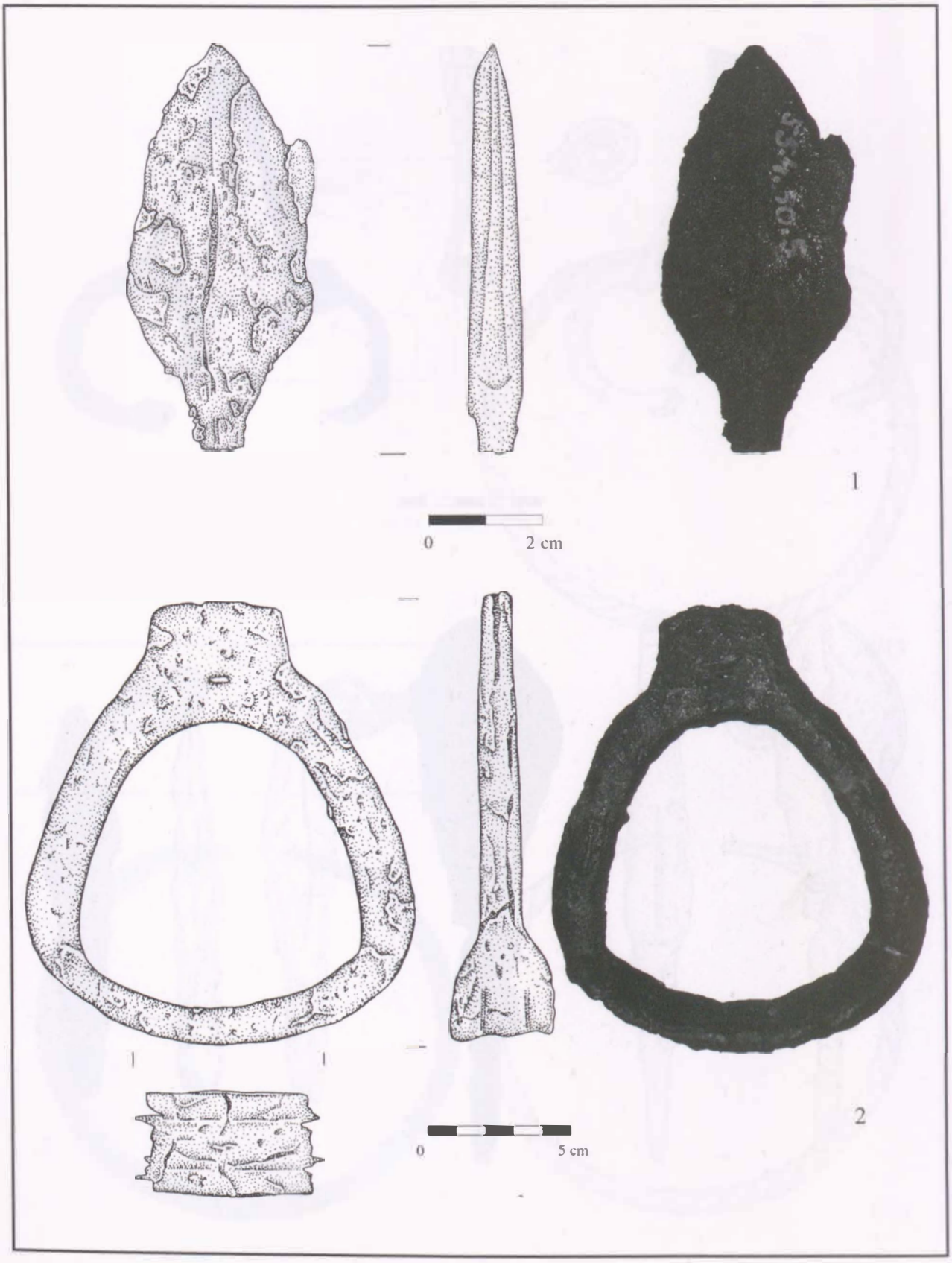

23. tábla. Homokmégy-Halom, 1: 6. vagy 7. sír, 2: 6–8. sír

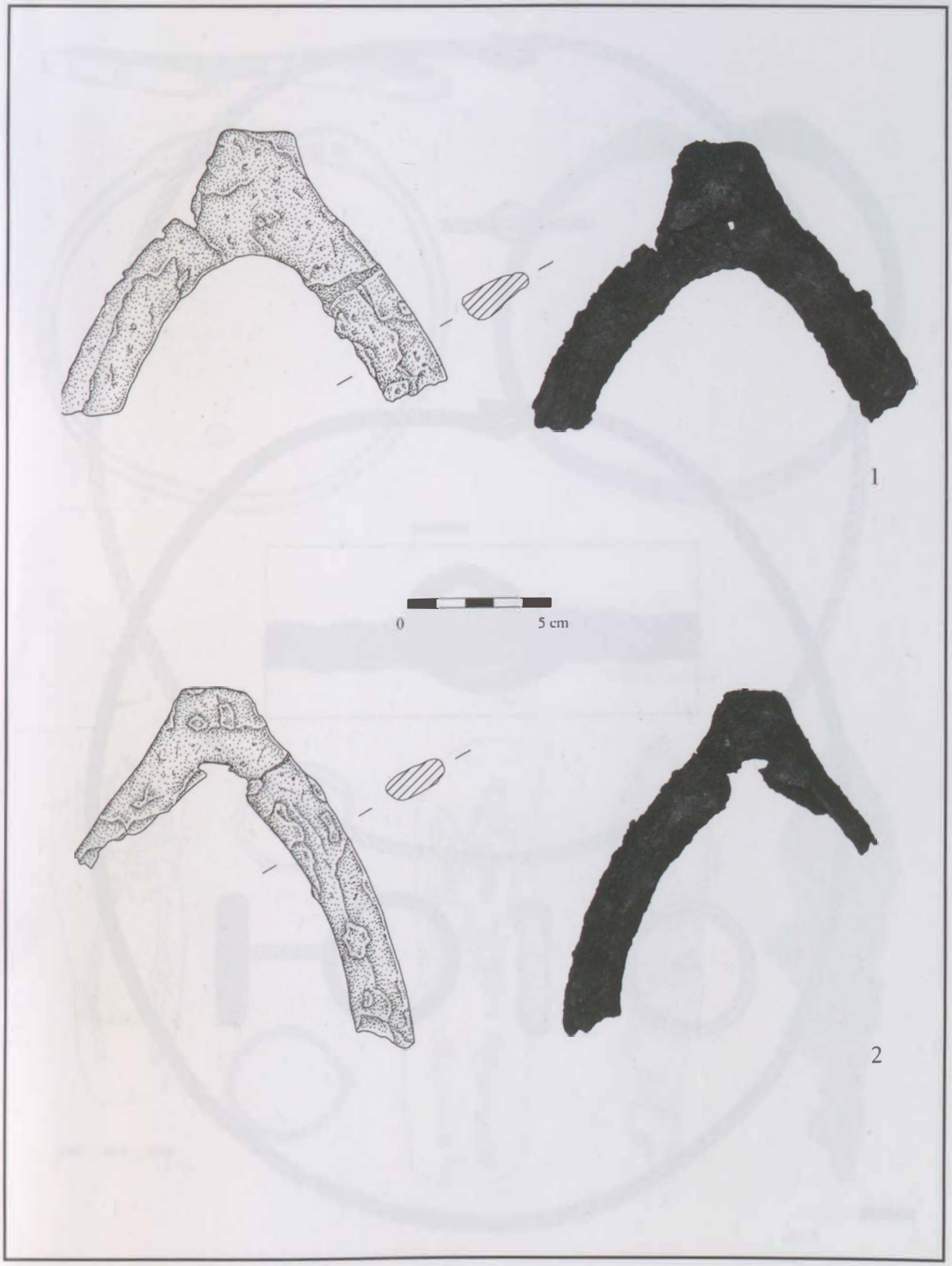

24. tábla. Homokmégy-Halom, 1–2: 6–8. sír

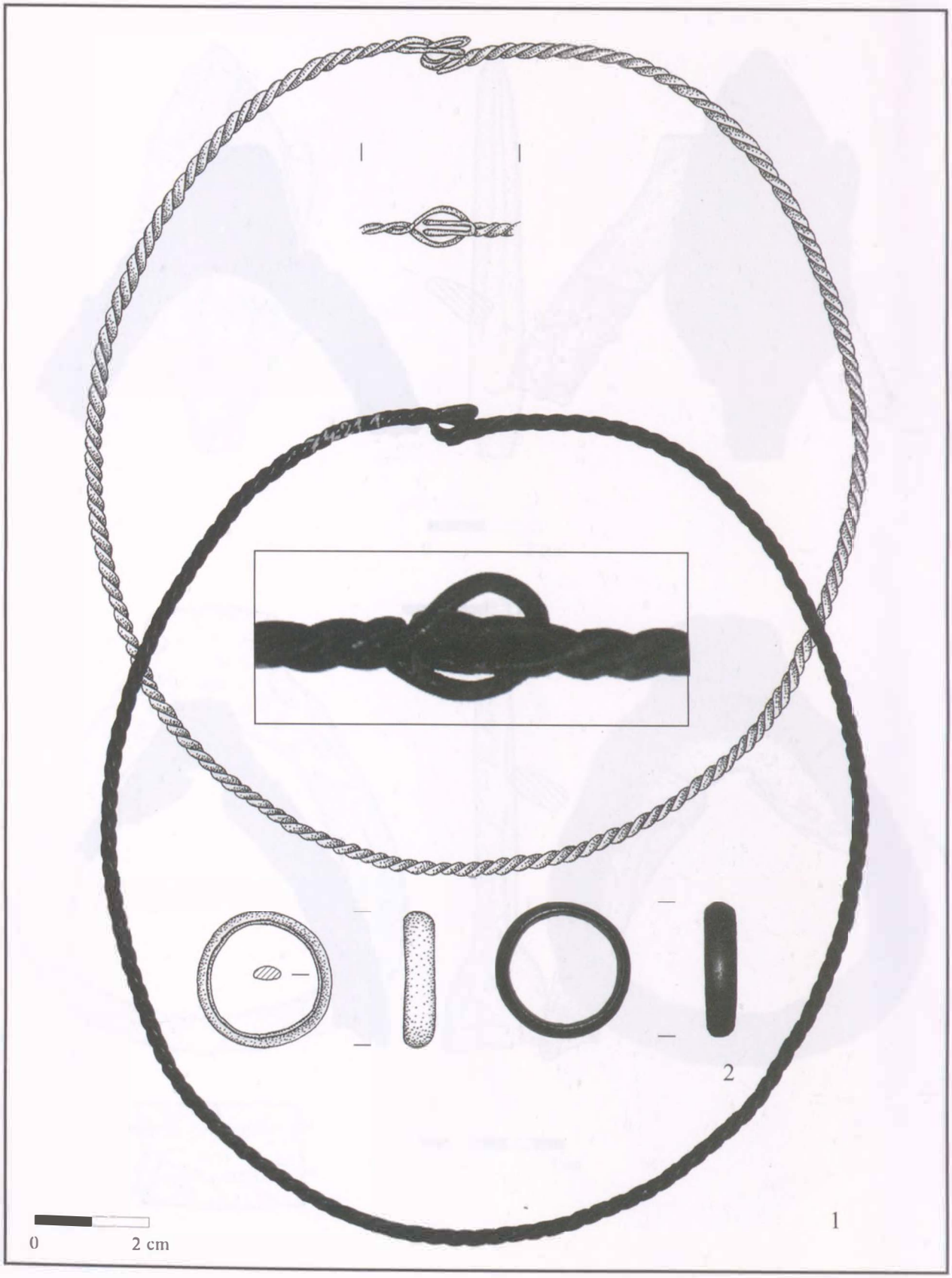

25. tábla. 1–2: Homokmégy-Hillye

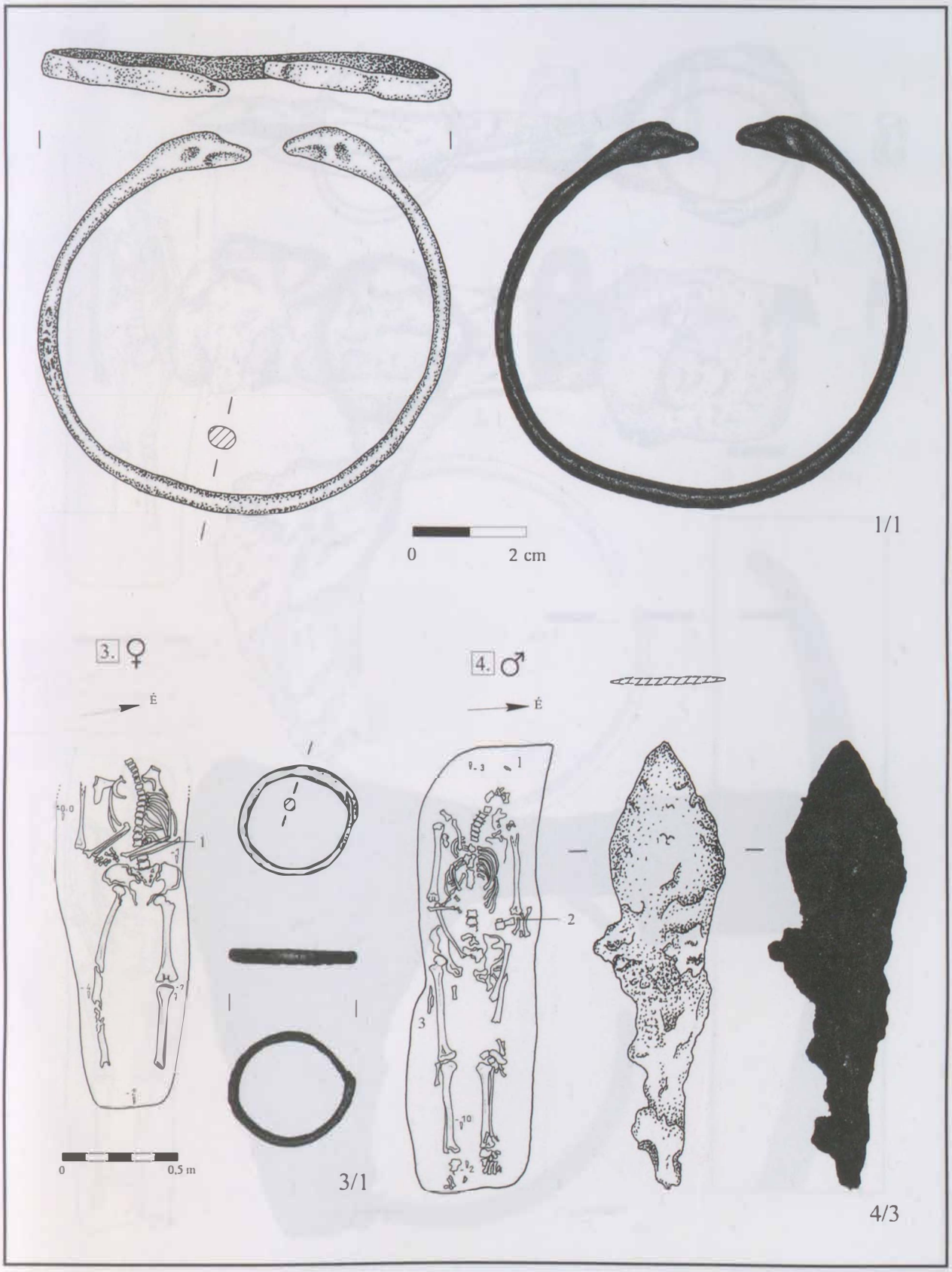

26. tábla. Homokmégy-Székes, 1., 3–4. sír

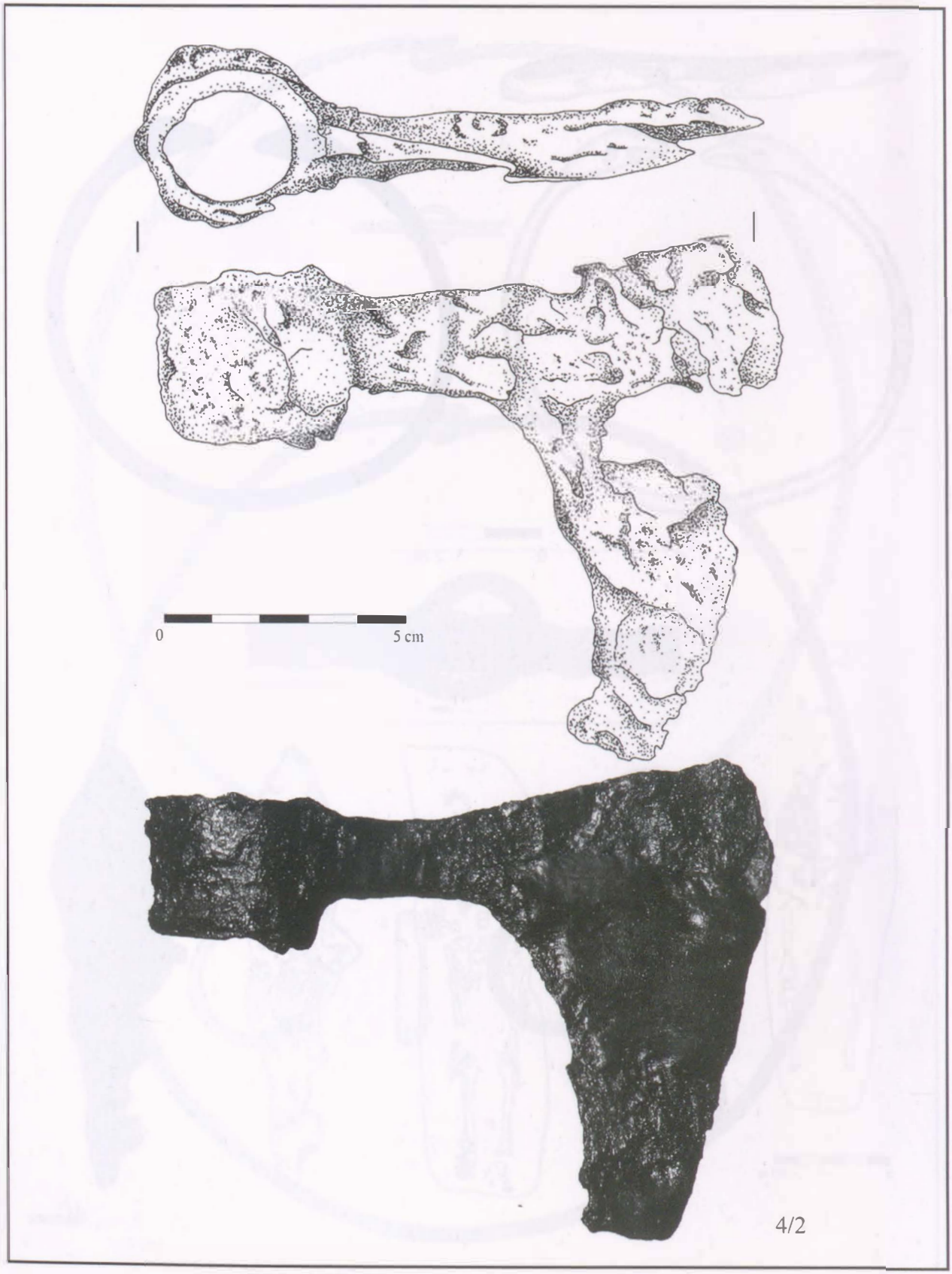

27. tábla. Homokmégy-Székes, 4. sír

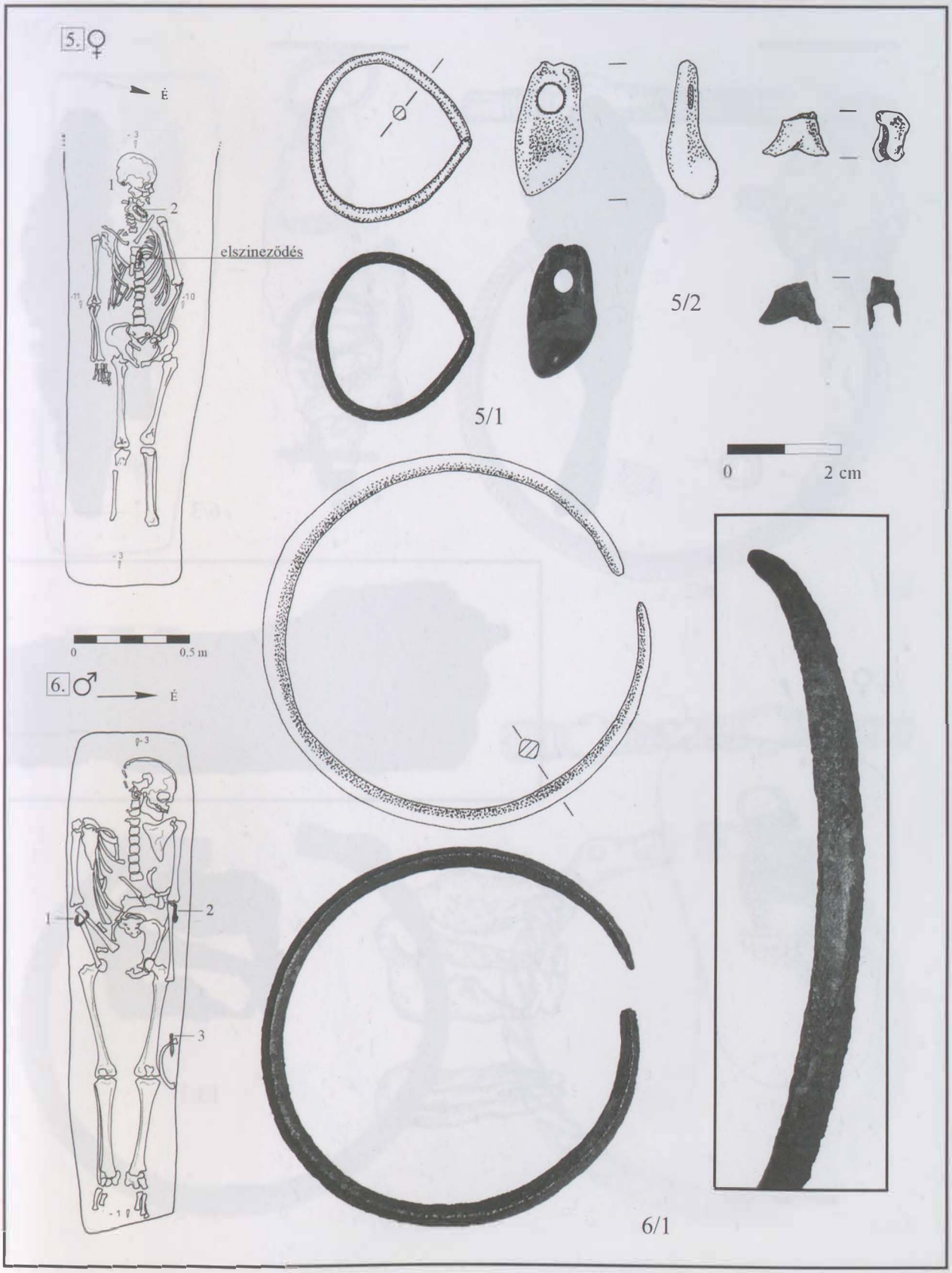

28. tábla. Homokmégy-Székes, 5–6. sír

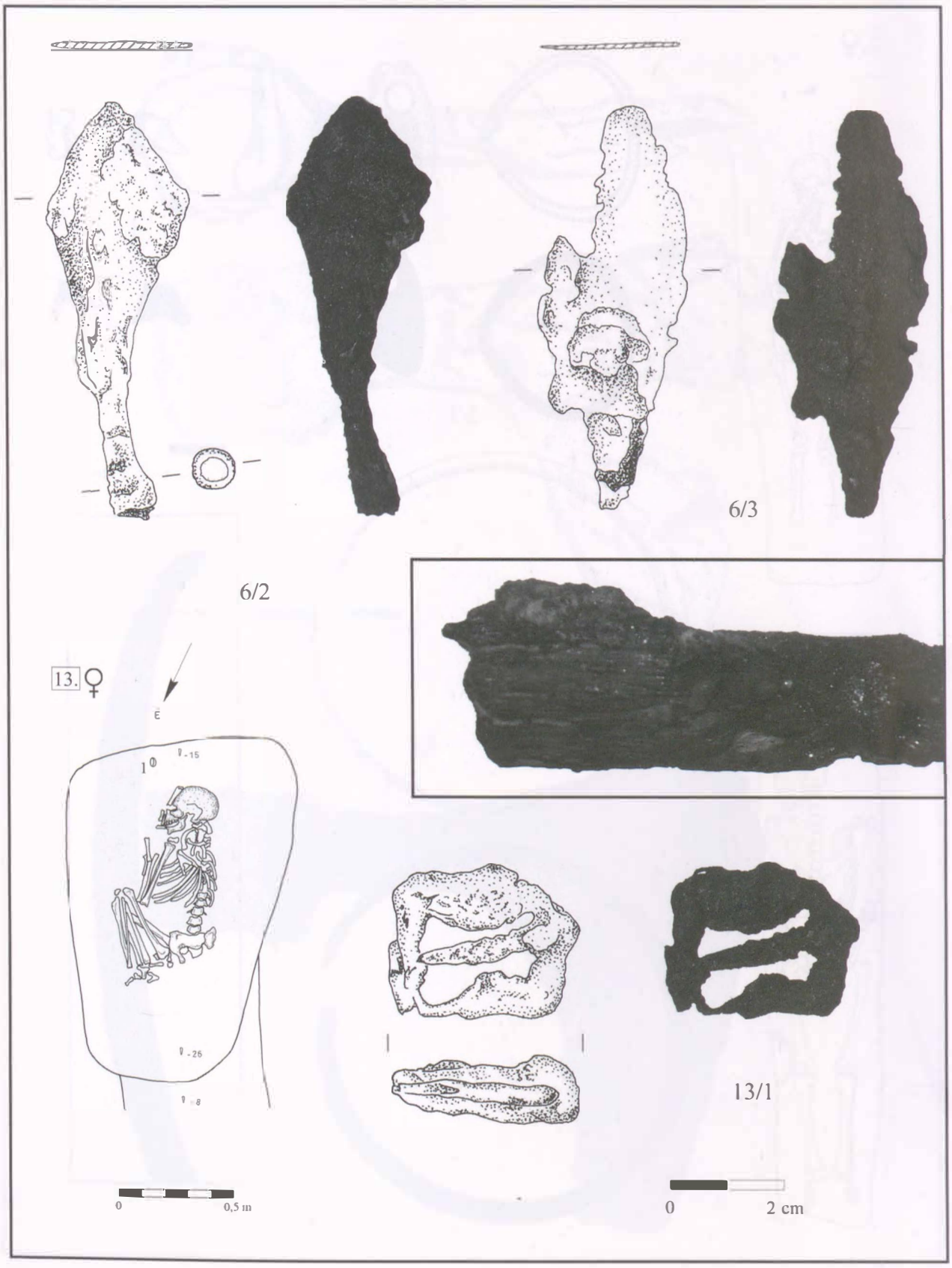

29. tábla. Homokmégy-Székes, 6., 13. sír

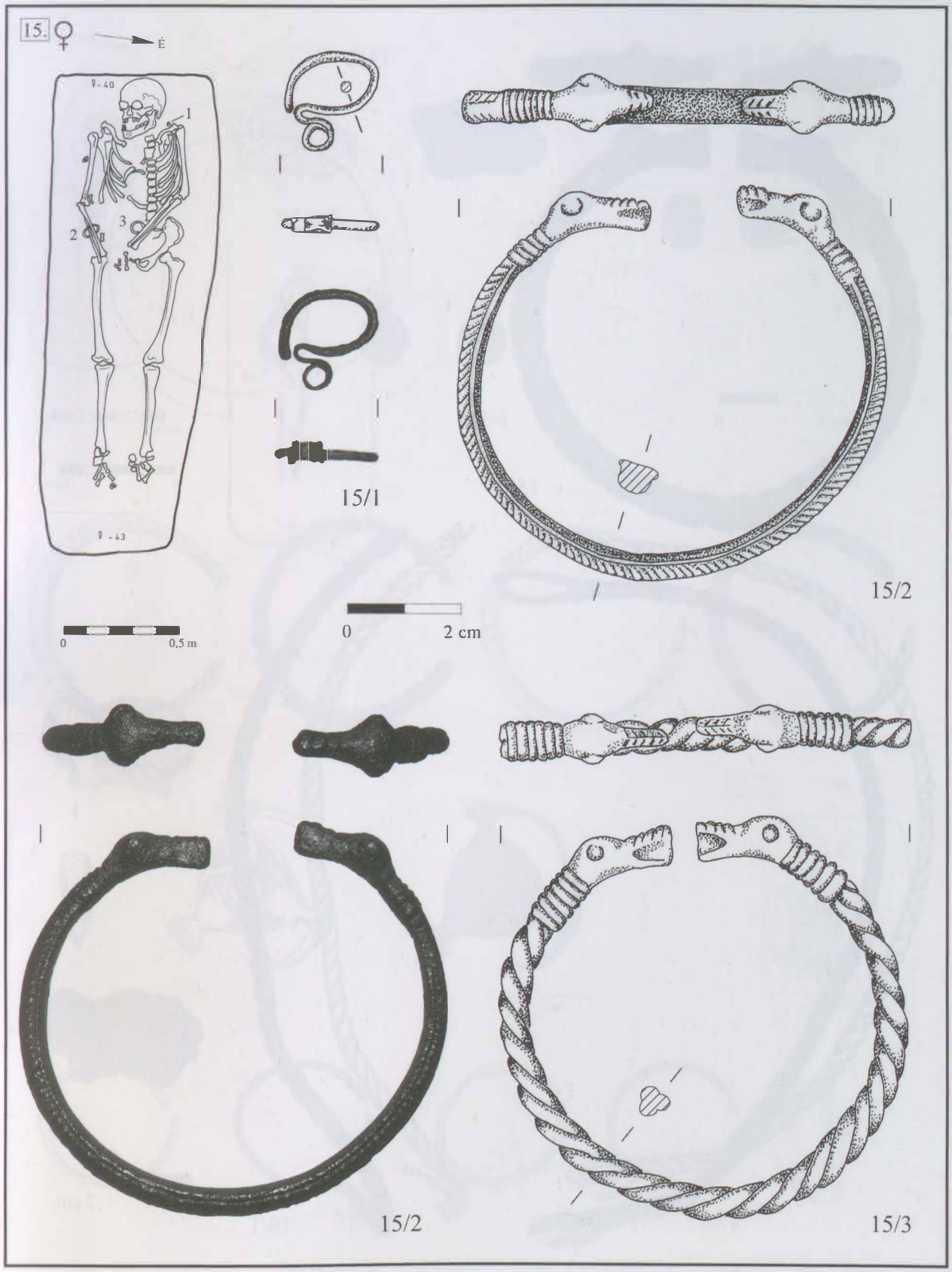

30. tábla. Homokmégy-Székes, 15. sír

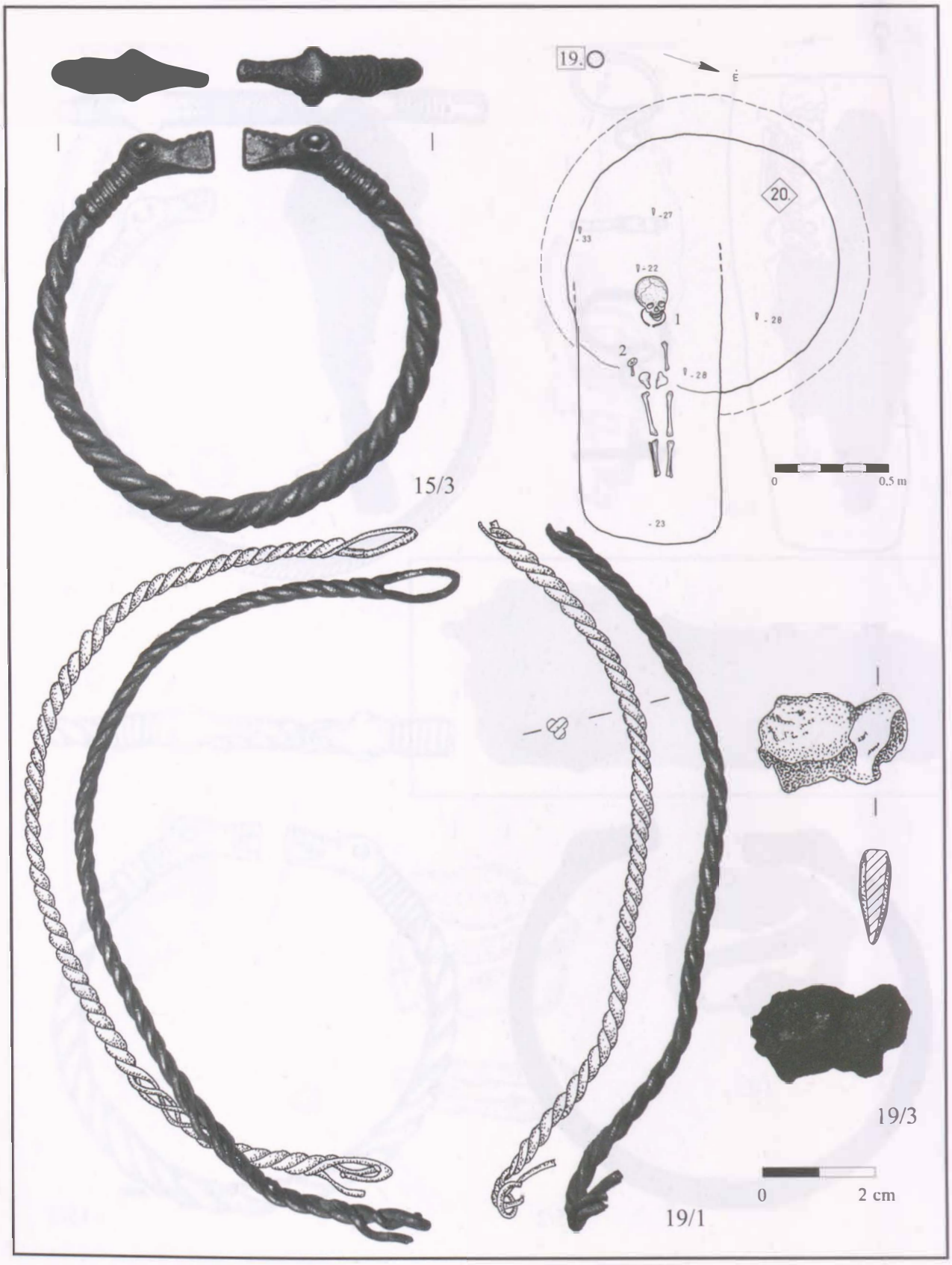

31. tábla. Homokmégy-Székes, 15., 19. sír

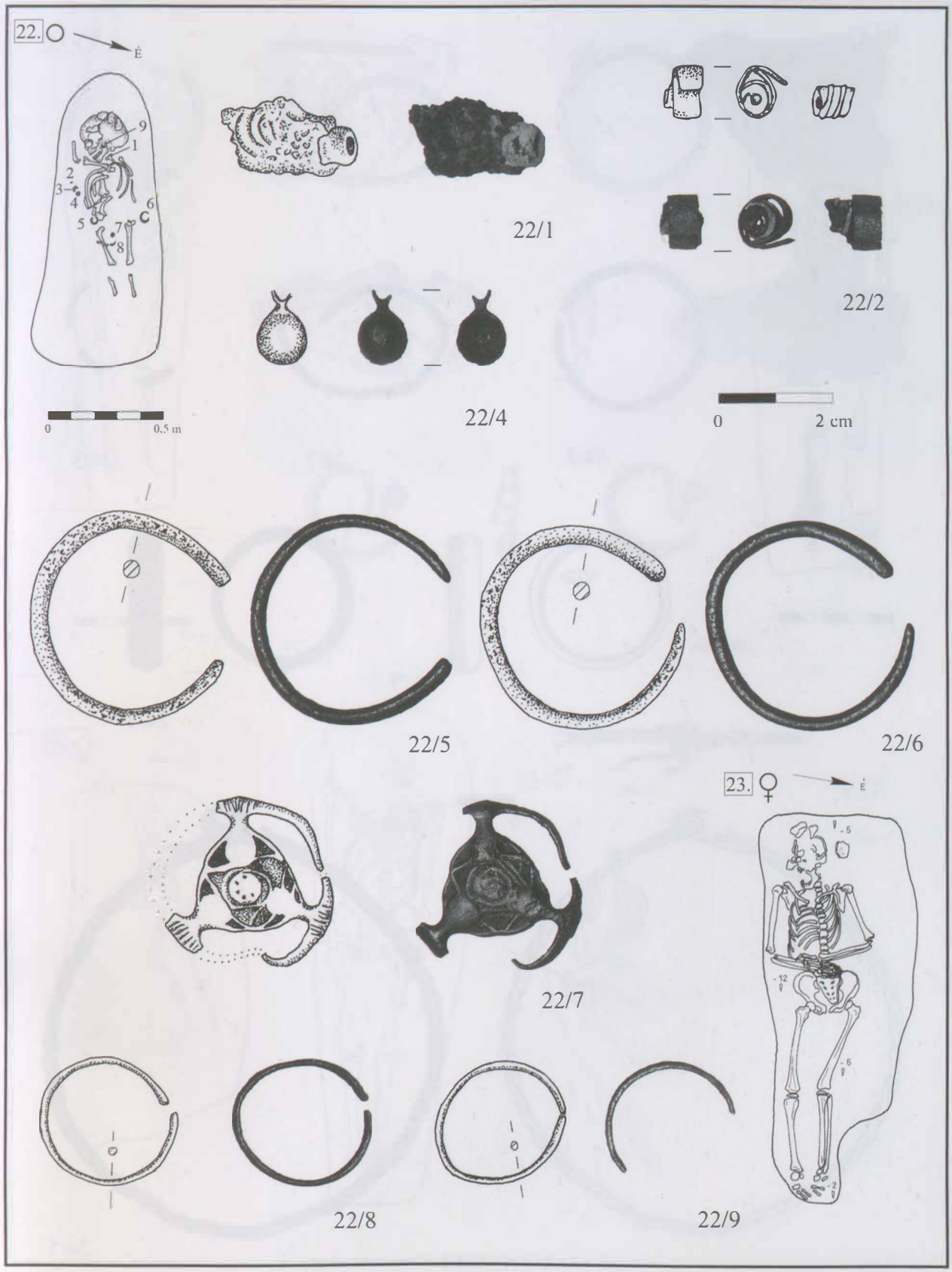

32. tábla. Homokmégy-Székes, 22–23. sír

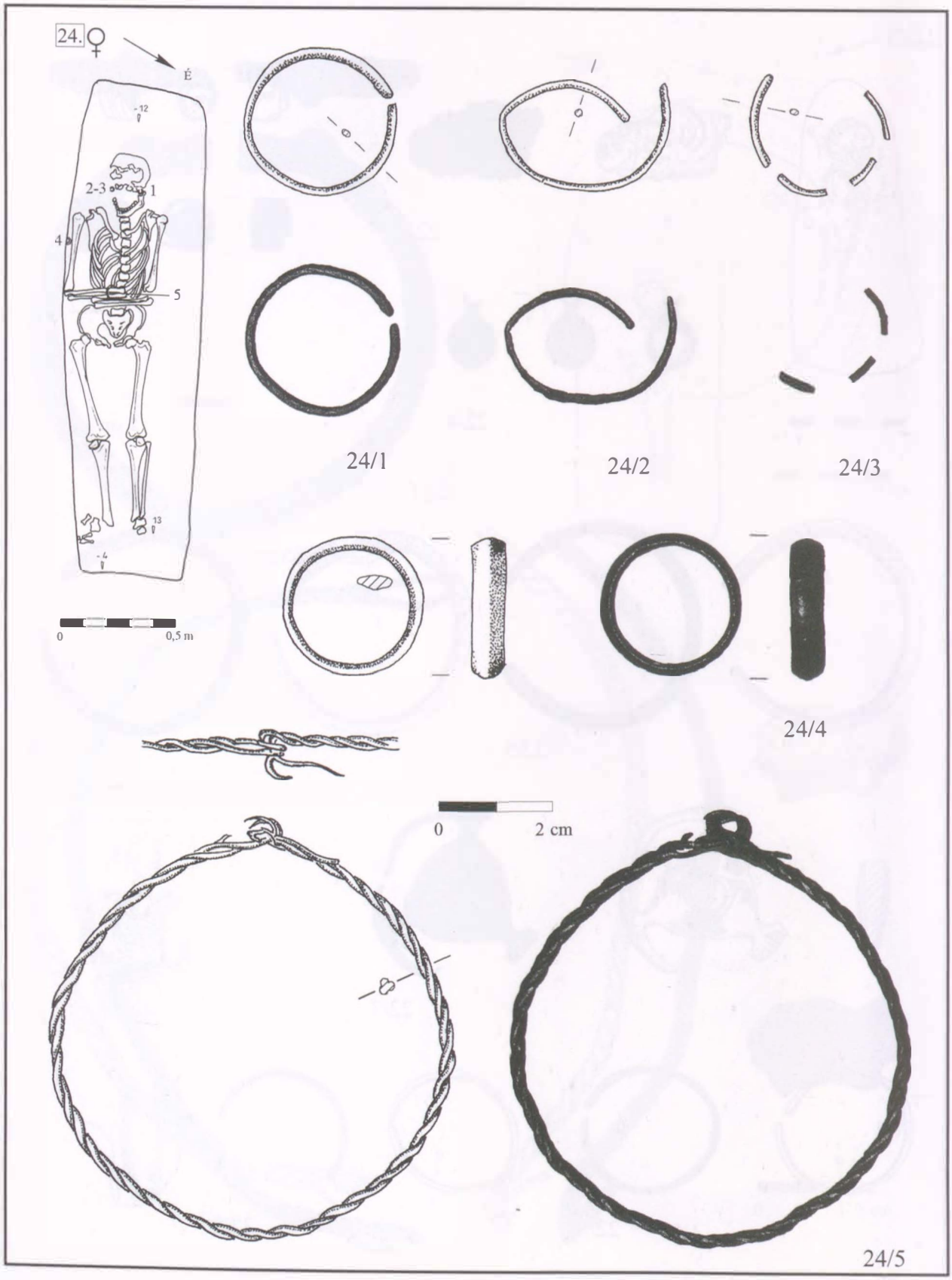

33. tábla. Homokmégy-Székes, 24. sír

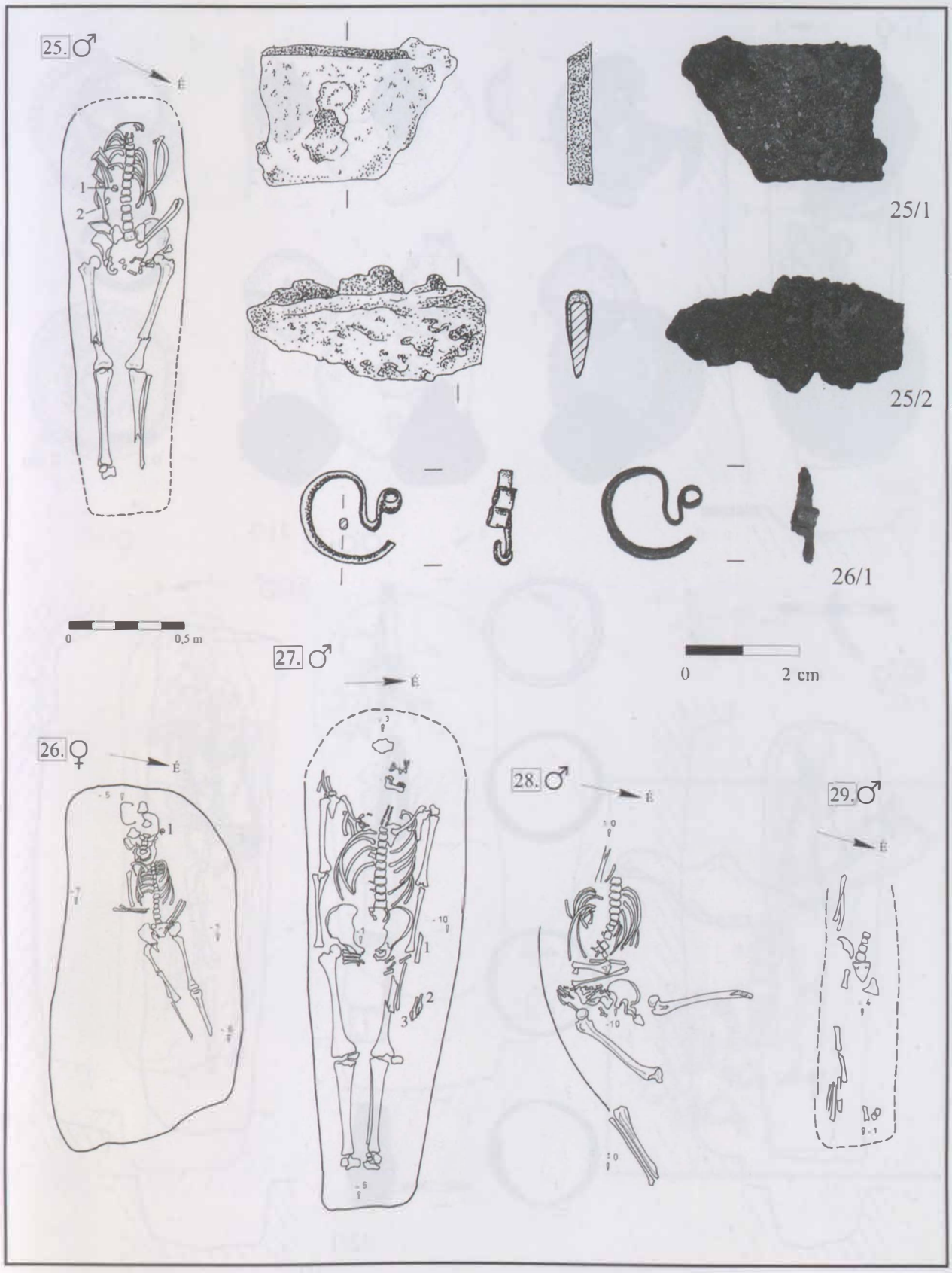

34. tábla. Homokmégy-Székes, 25–29. sír

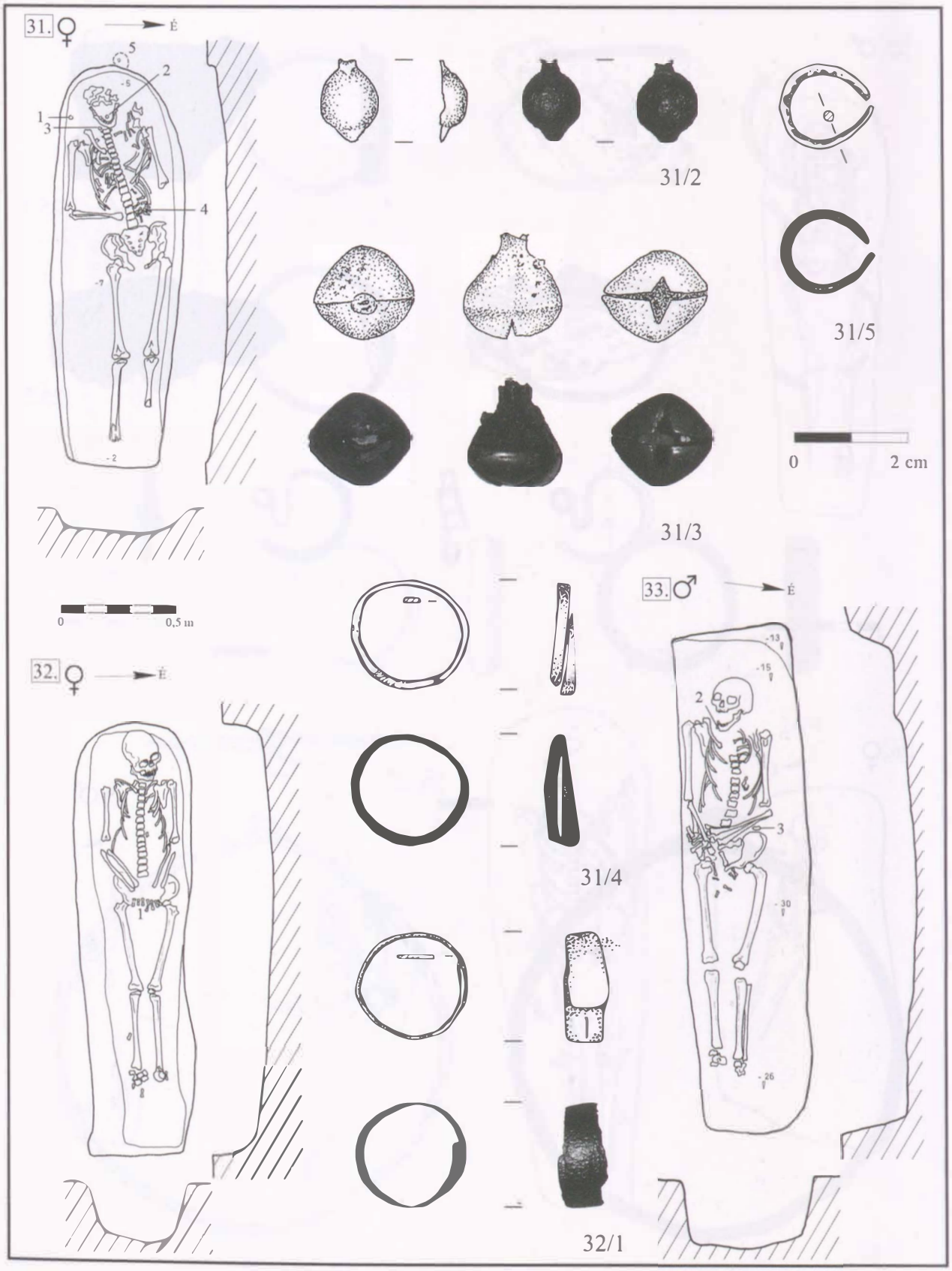

35. tábla. Homokmégy-Székes, 31–33. sír

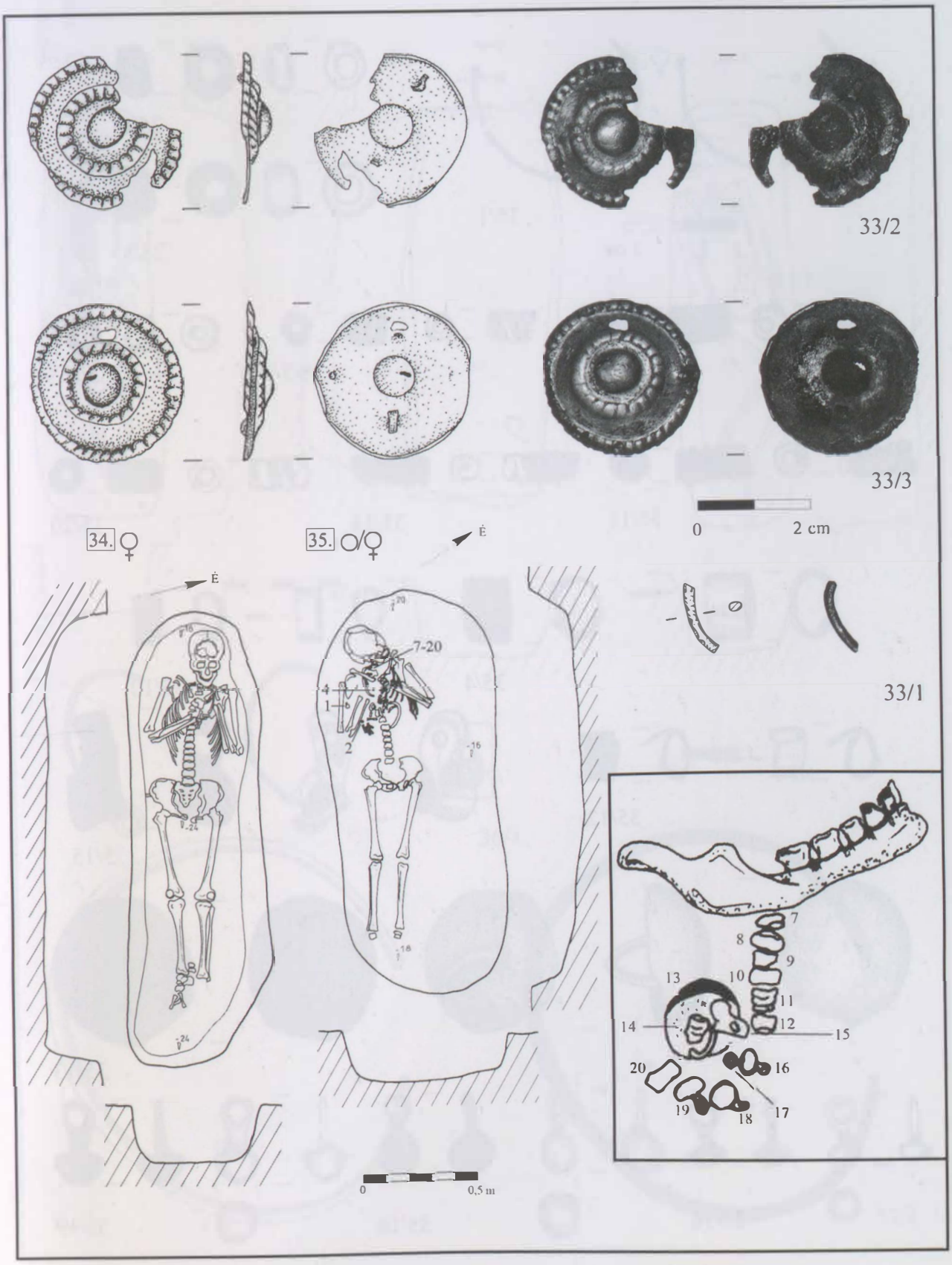

36. tábla. Homokmégy-Székes, 33–35. sír

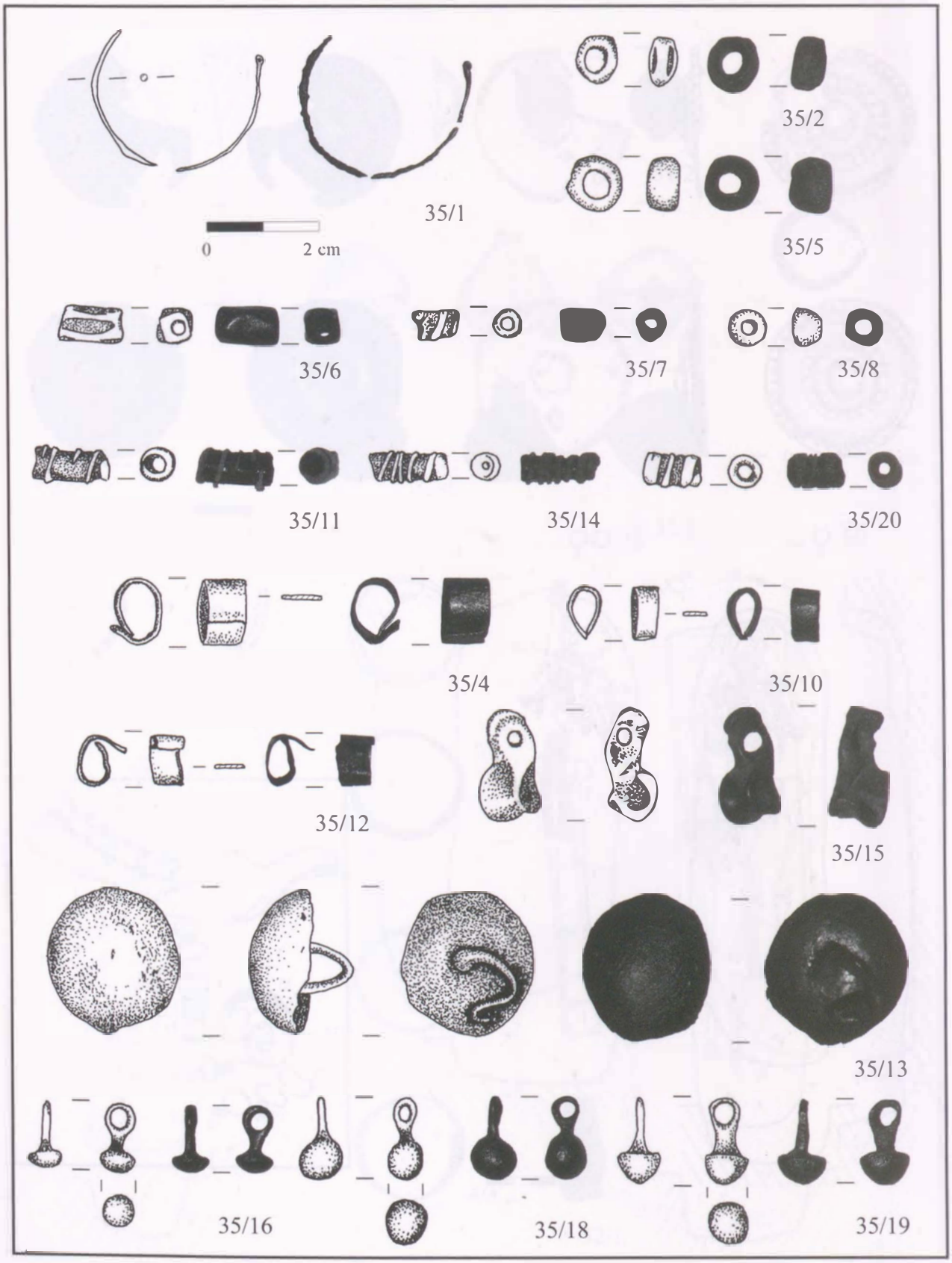

37. tábla. Homokmégy-Székes, 35. sír

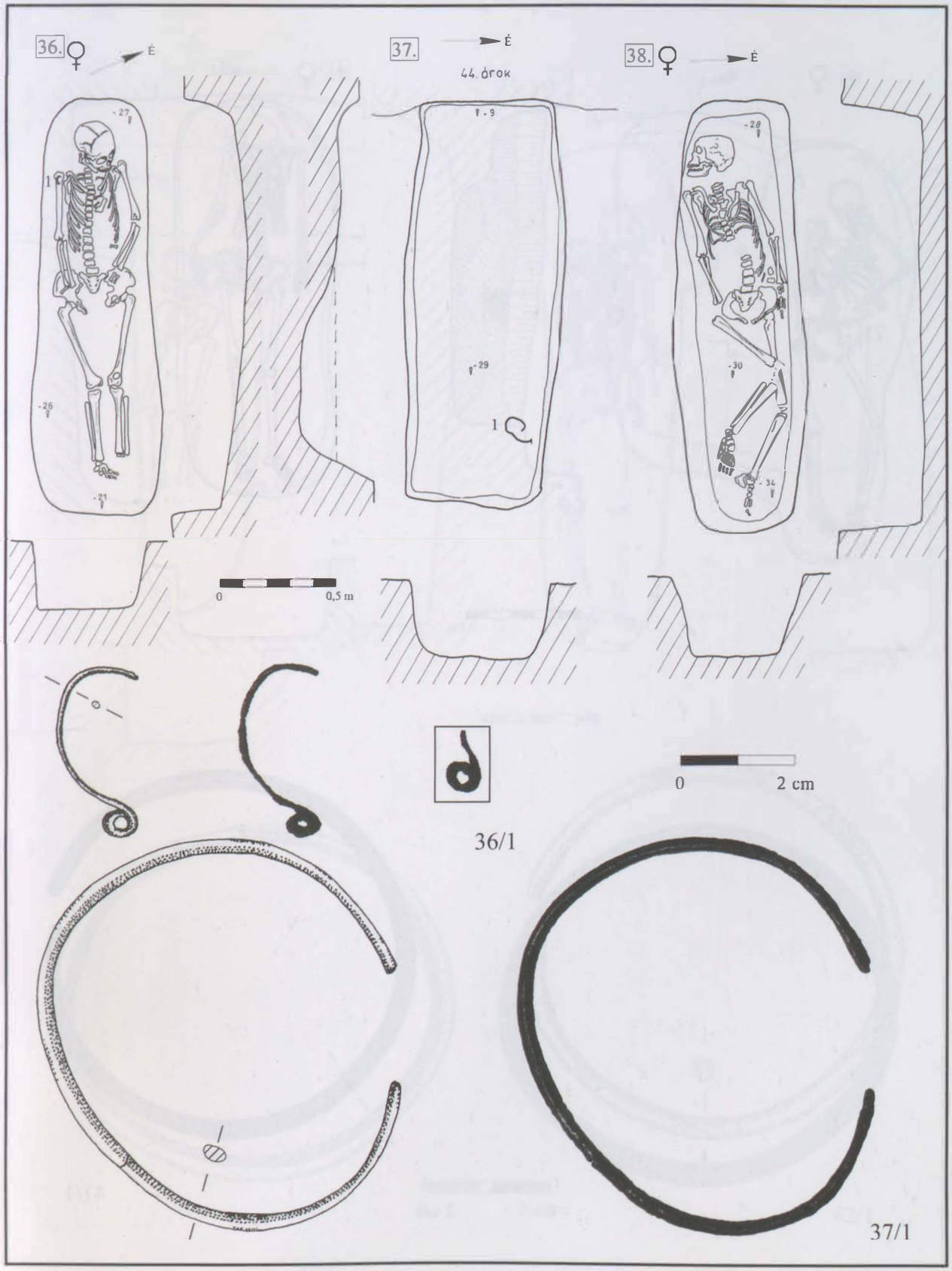

38. tábla. Homokmégy-Székes, 36–38. sír

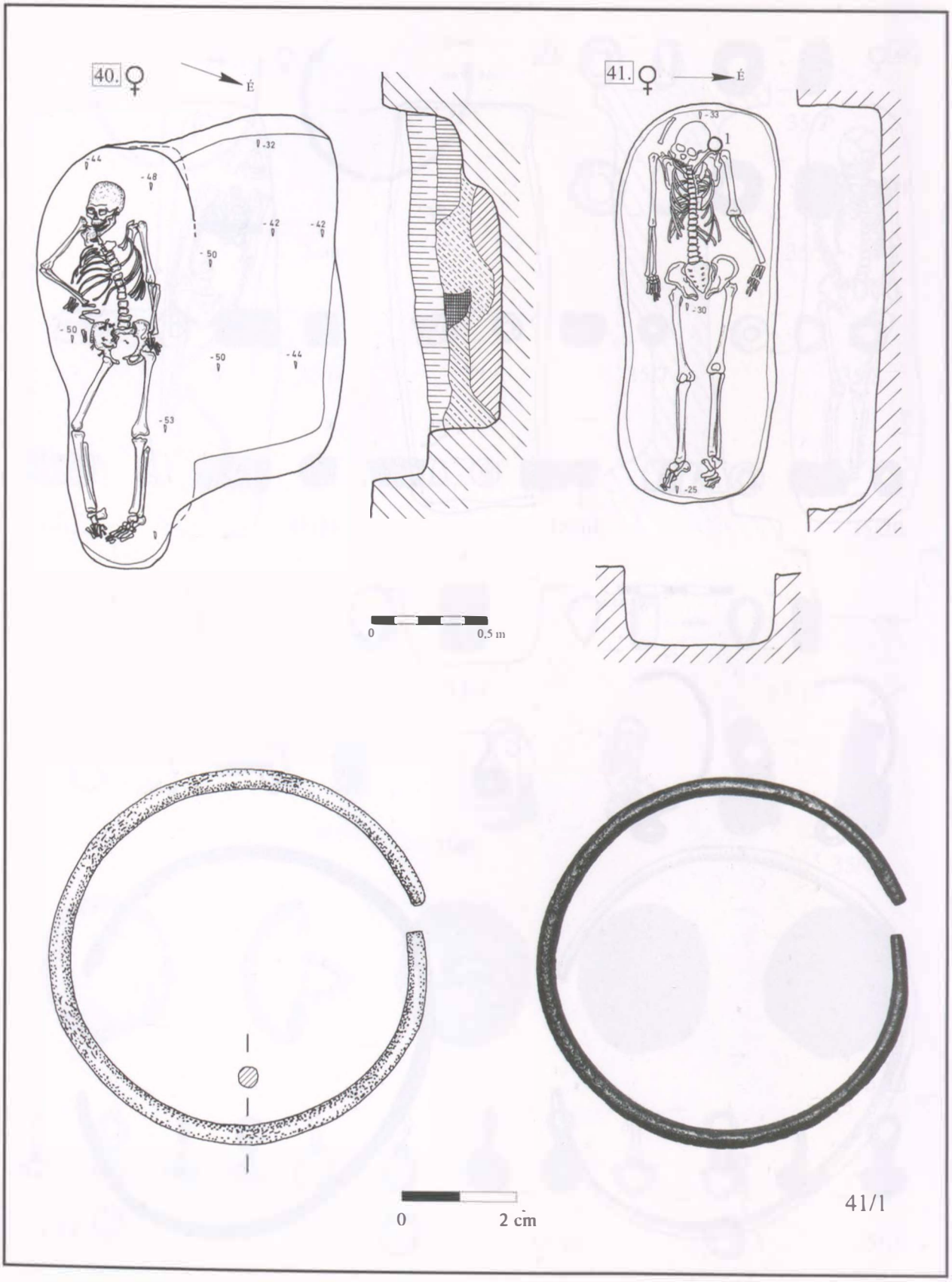

39. tábla. Homokmégy-Székes, 40–41. sír

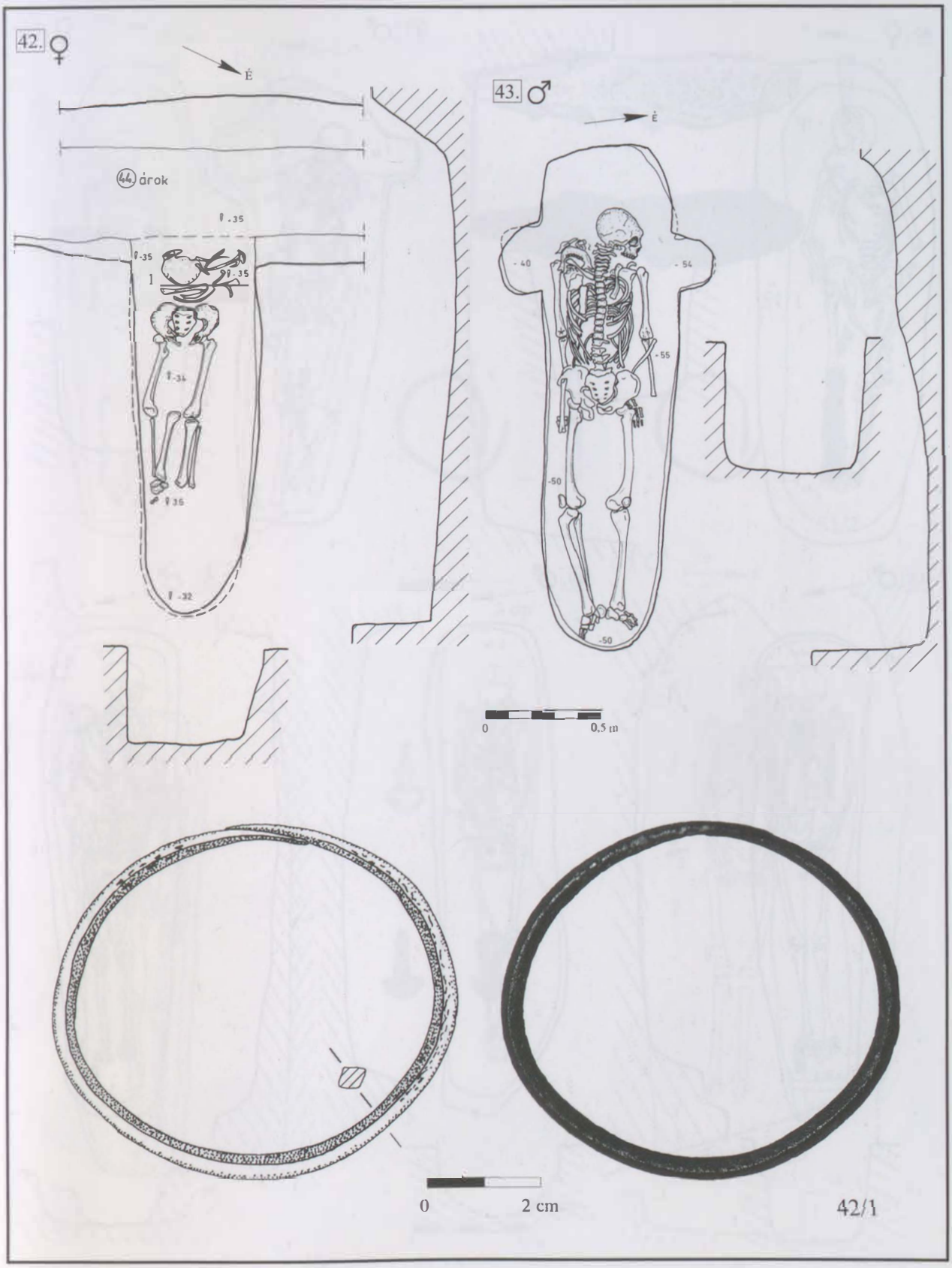

40. tábla. Homokmégy-Székes, 42–43. sír

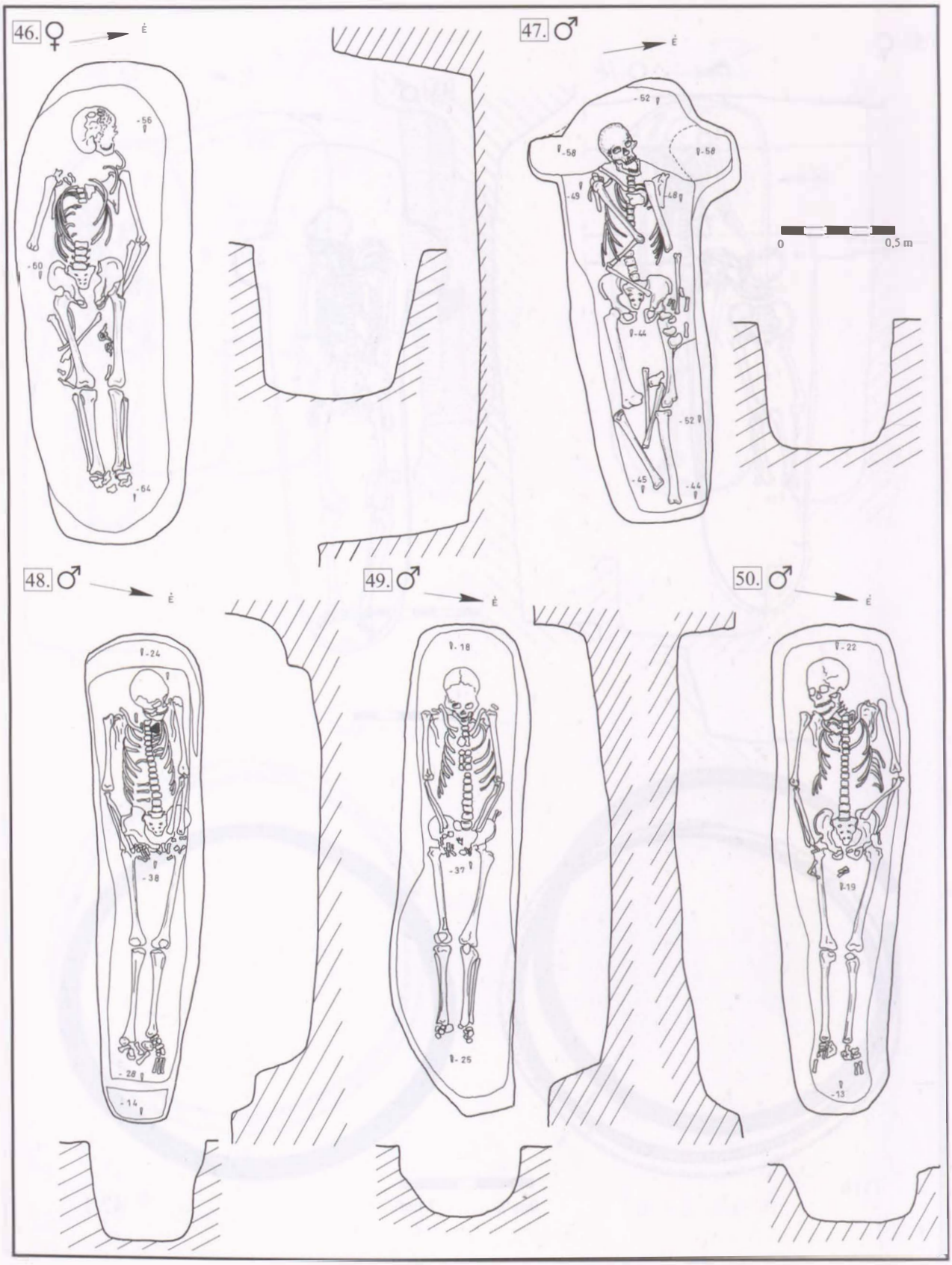

41. tábla. Homokmégy-Székes, 46–50. sír

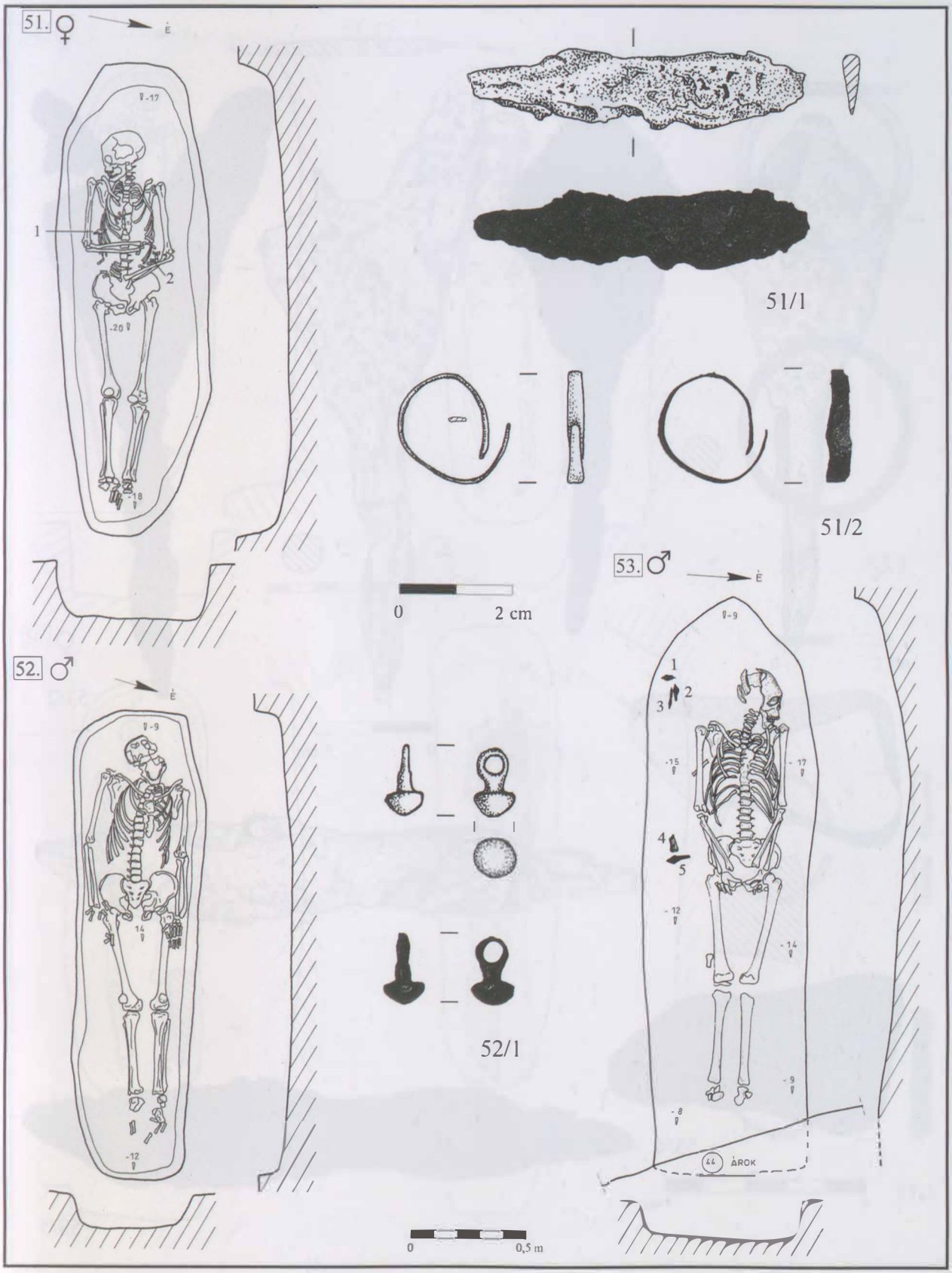

42. tábla. Homokmégy-Székes, 51–53. sír

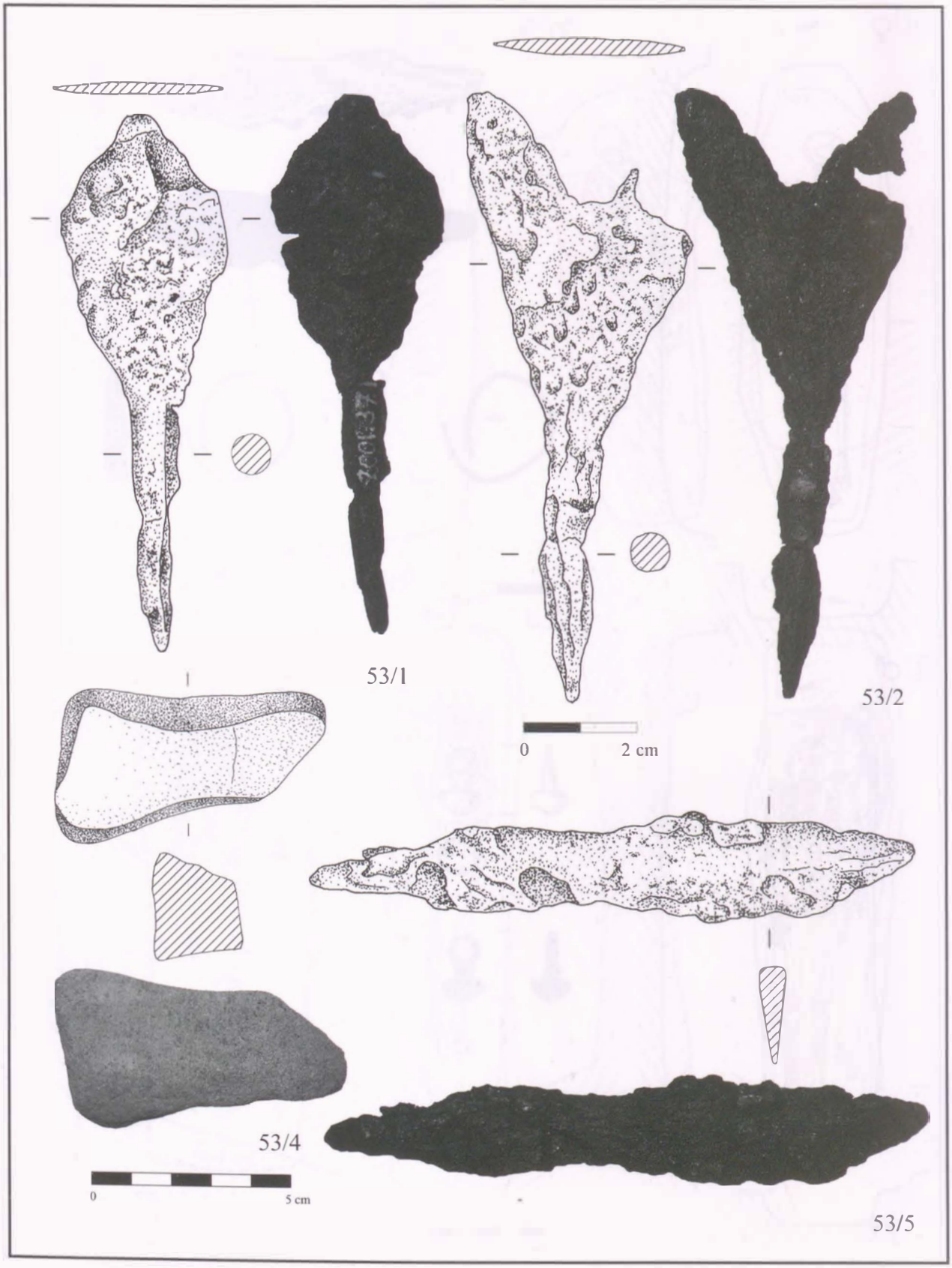

43. tábla. Homokmégy-Székes, 53. sír

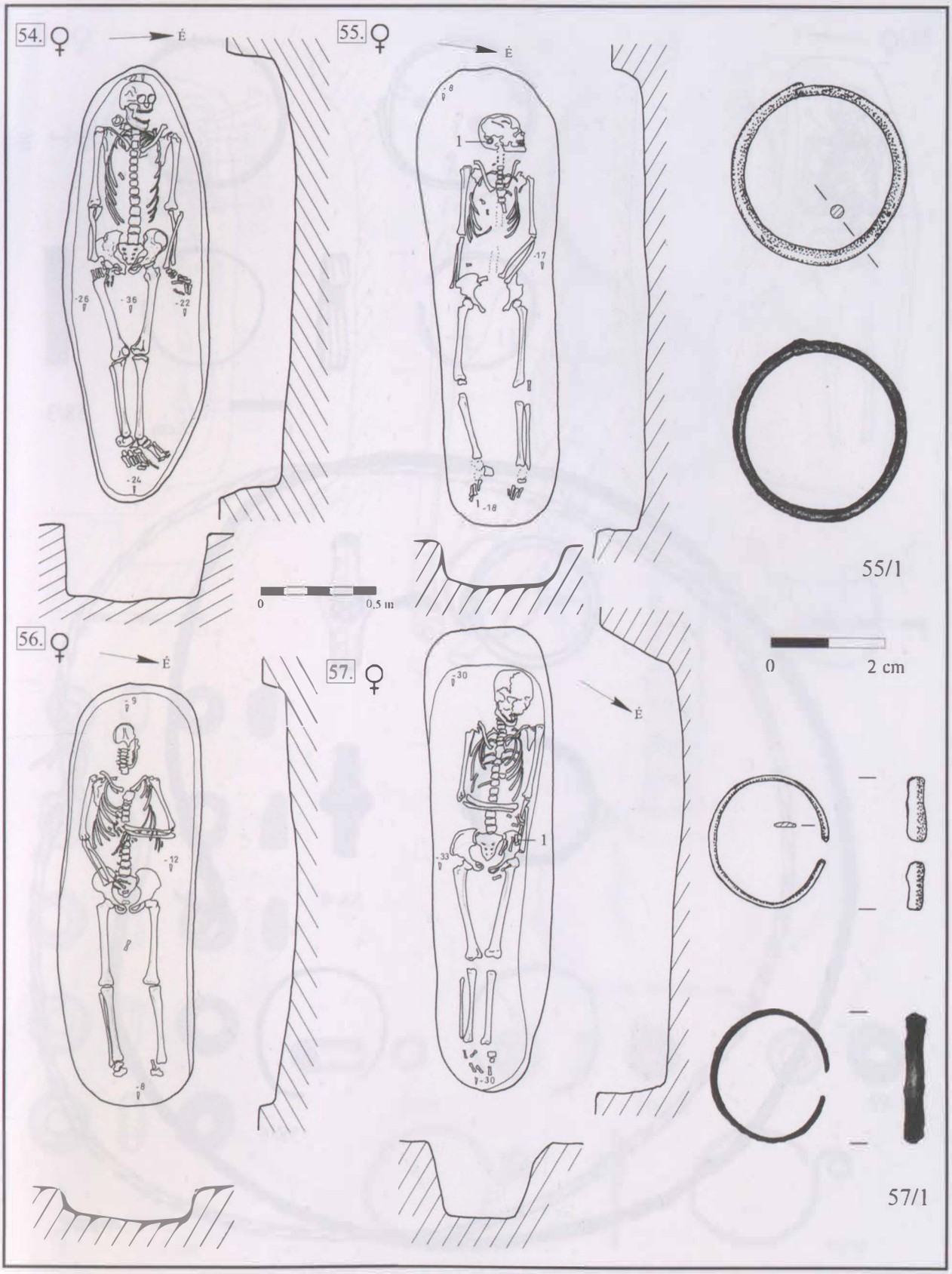

44. tábla. Homokmégy-Székes, 54–57. sír

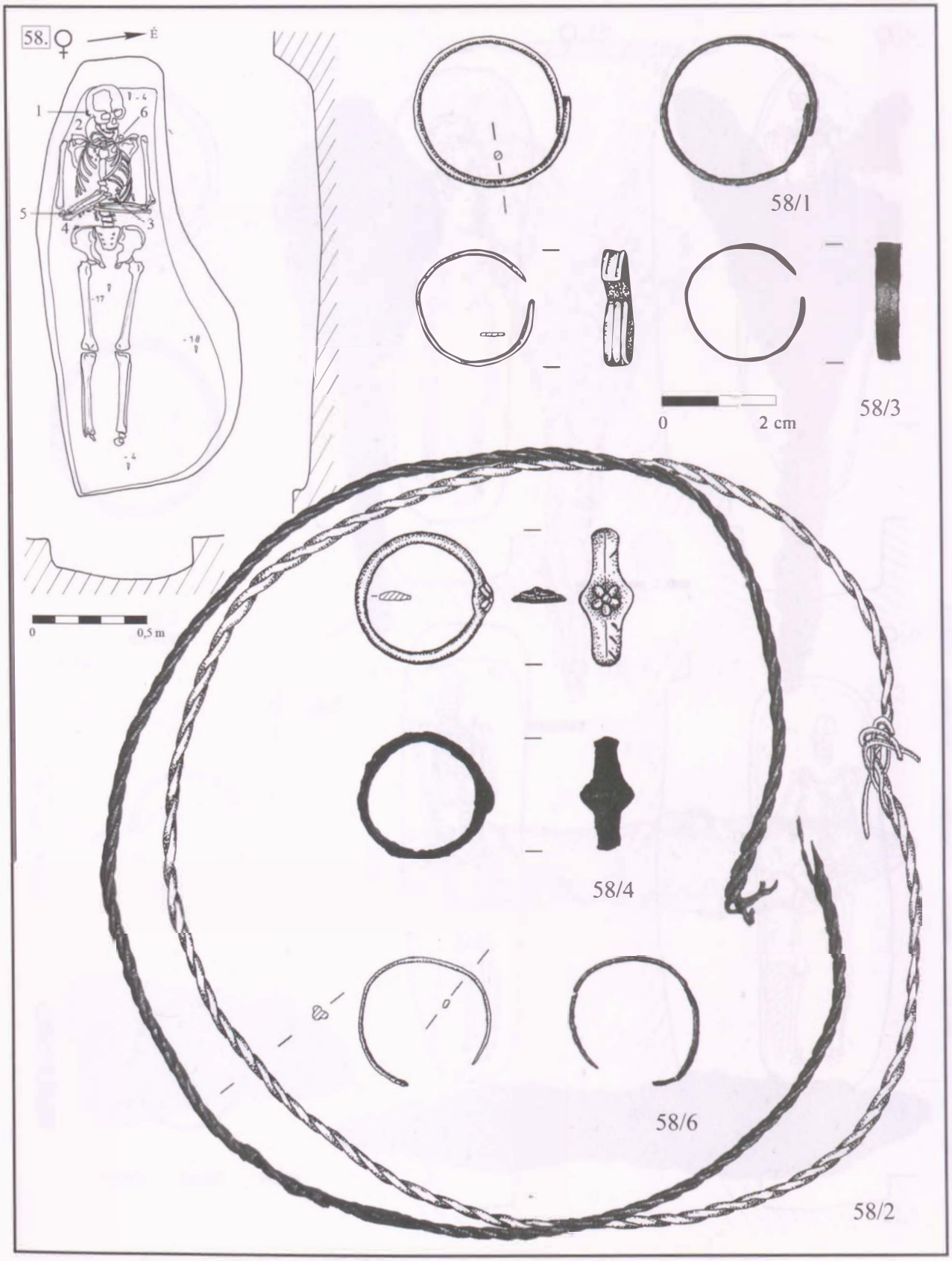

45. tábla. Homokmégy-Székes, 58. sír

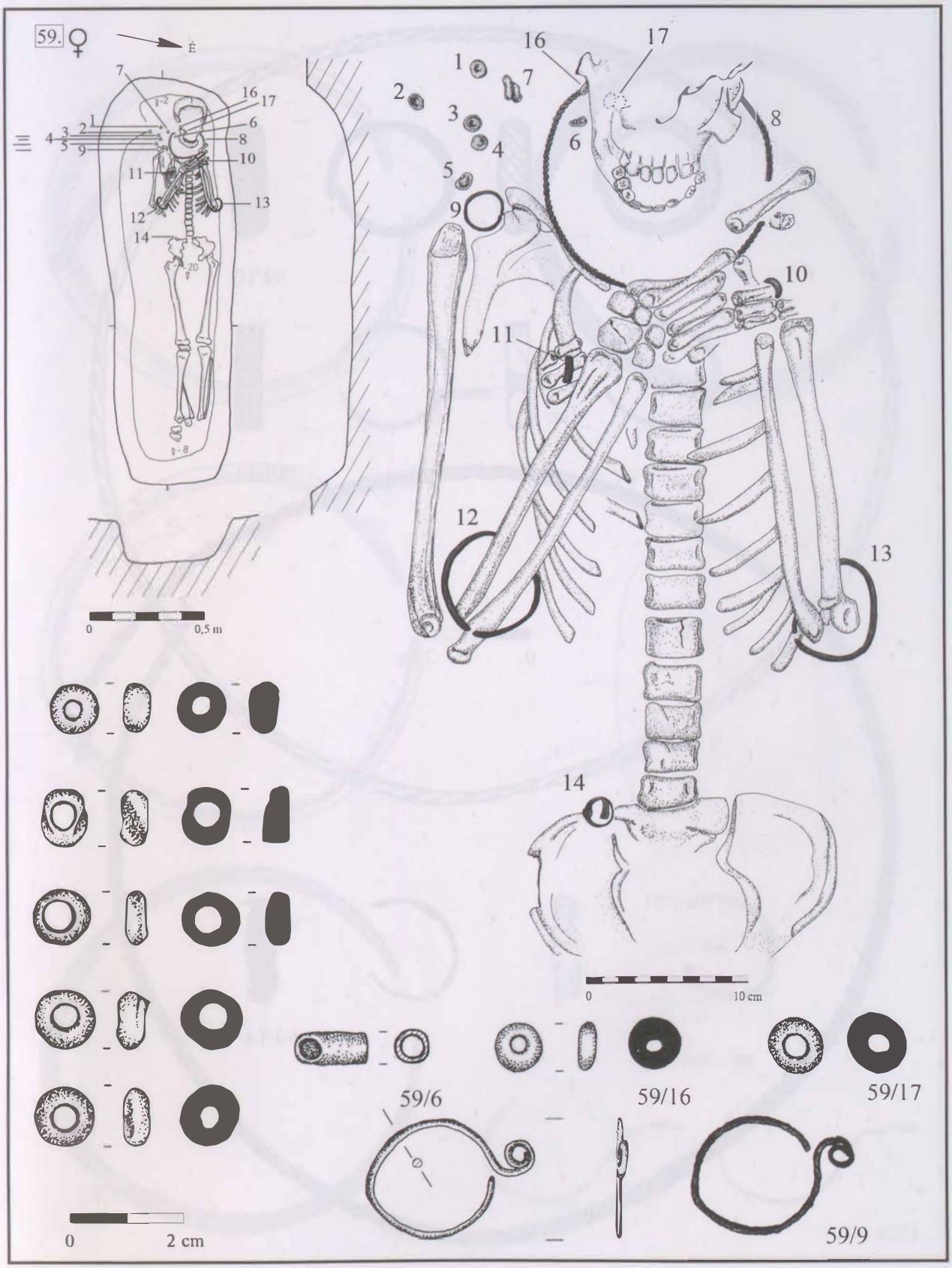

46. tábla. Homokmégy-Székes, 59. sír

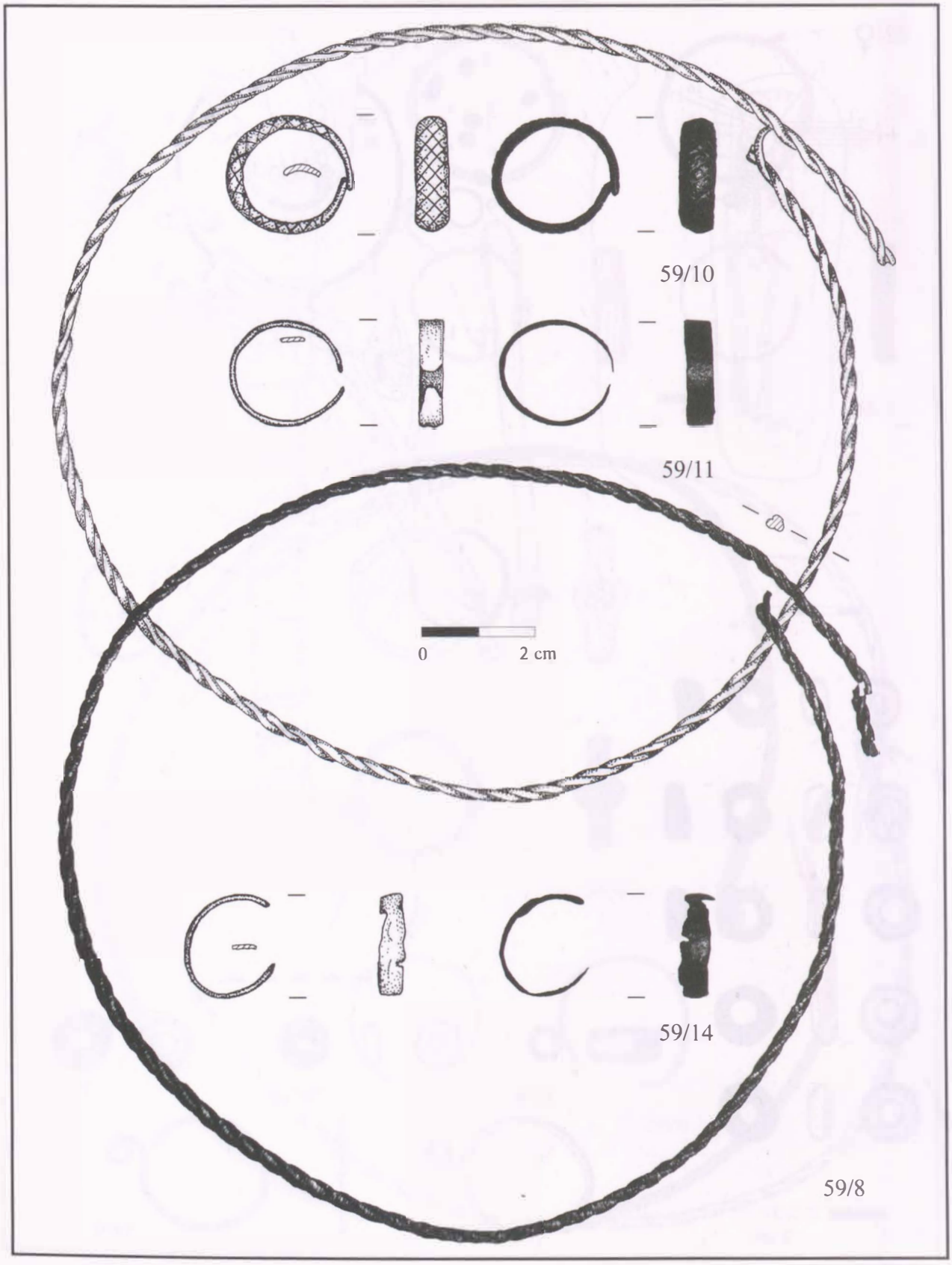

47. tábla. Homokmégy-Székes, 59. sír

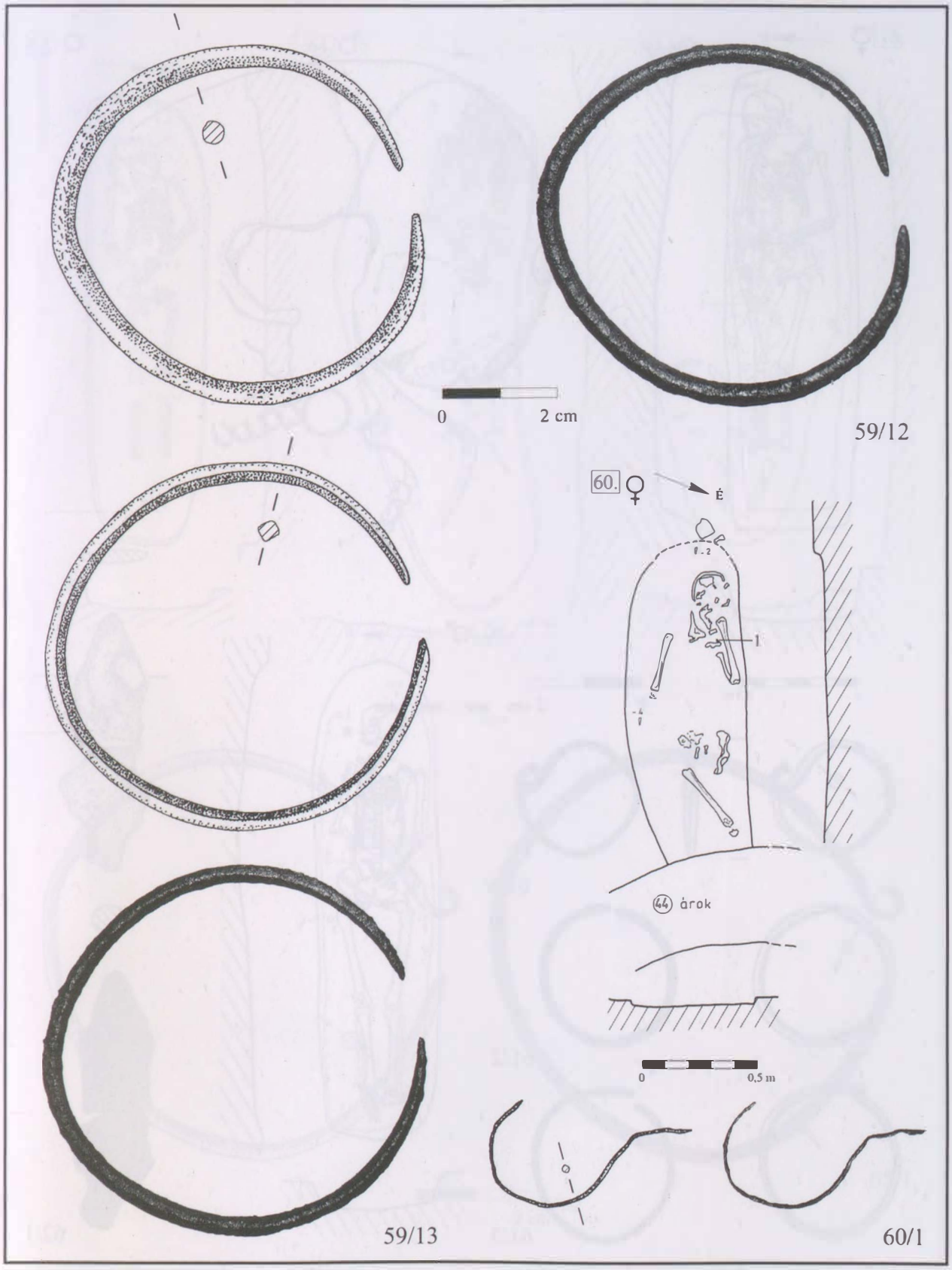

48. tábla. Homokmégy-Székes, 59–60. sír

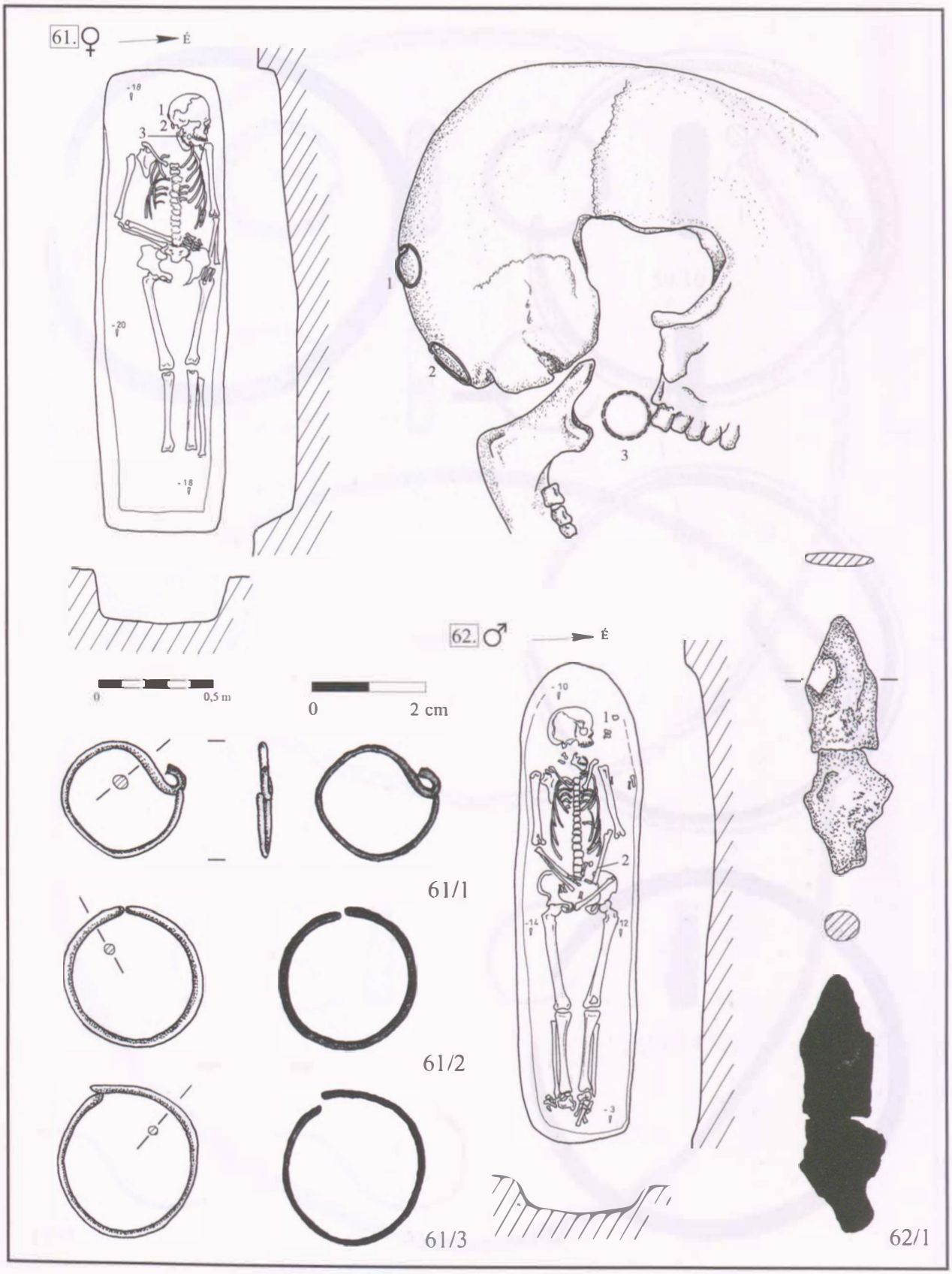

49. tábla. Homokmégy-Székes, 61–62. sír

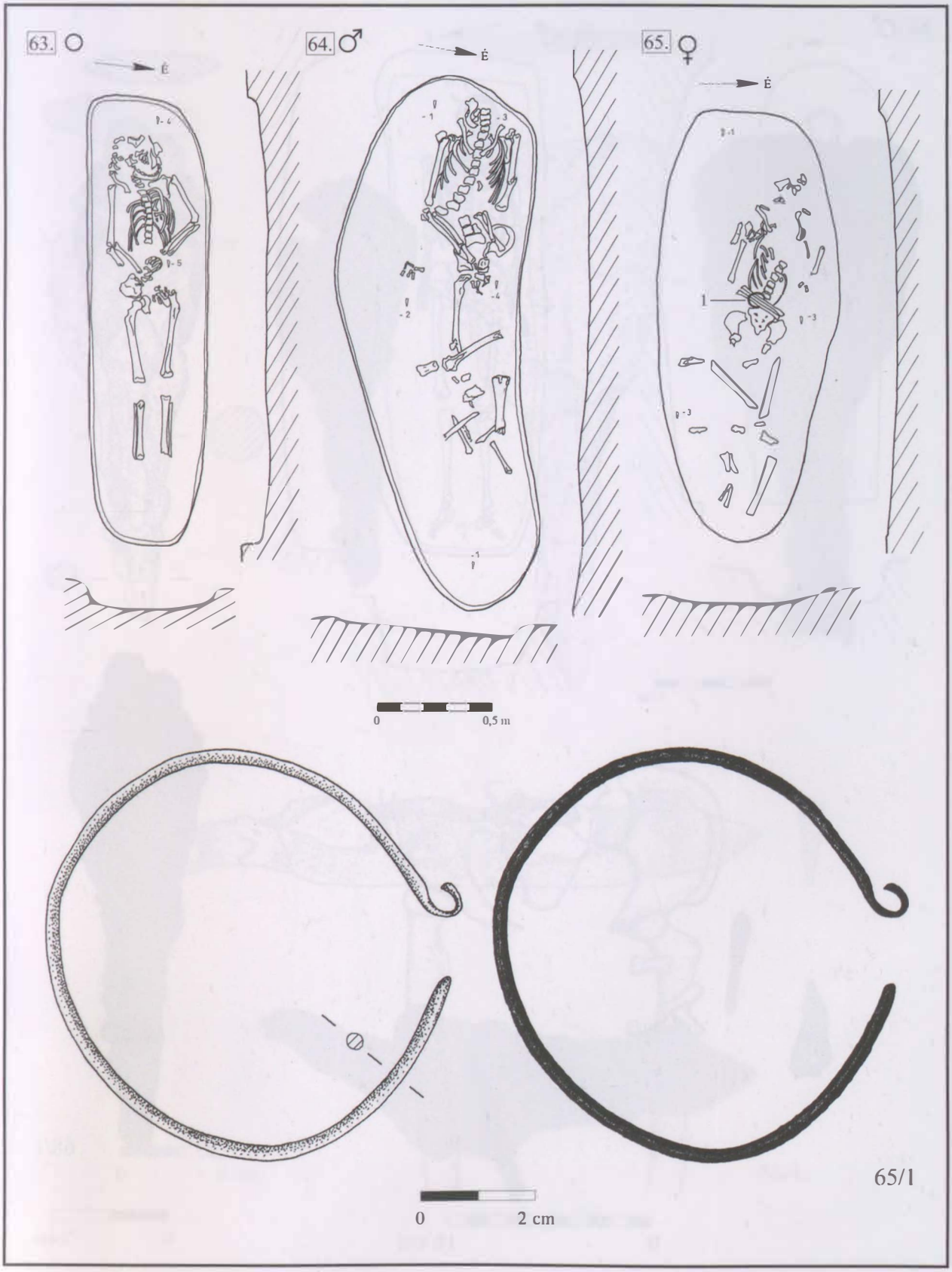

50. tábla. Homokmégy-Székes, 63–65. sír

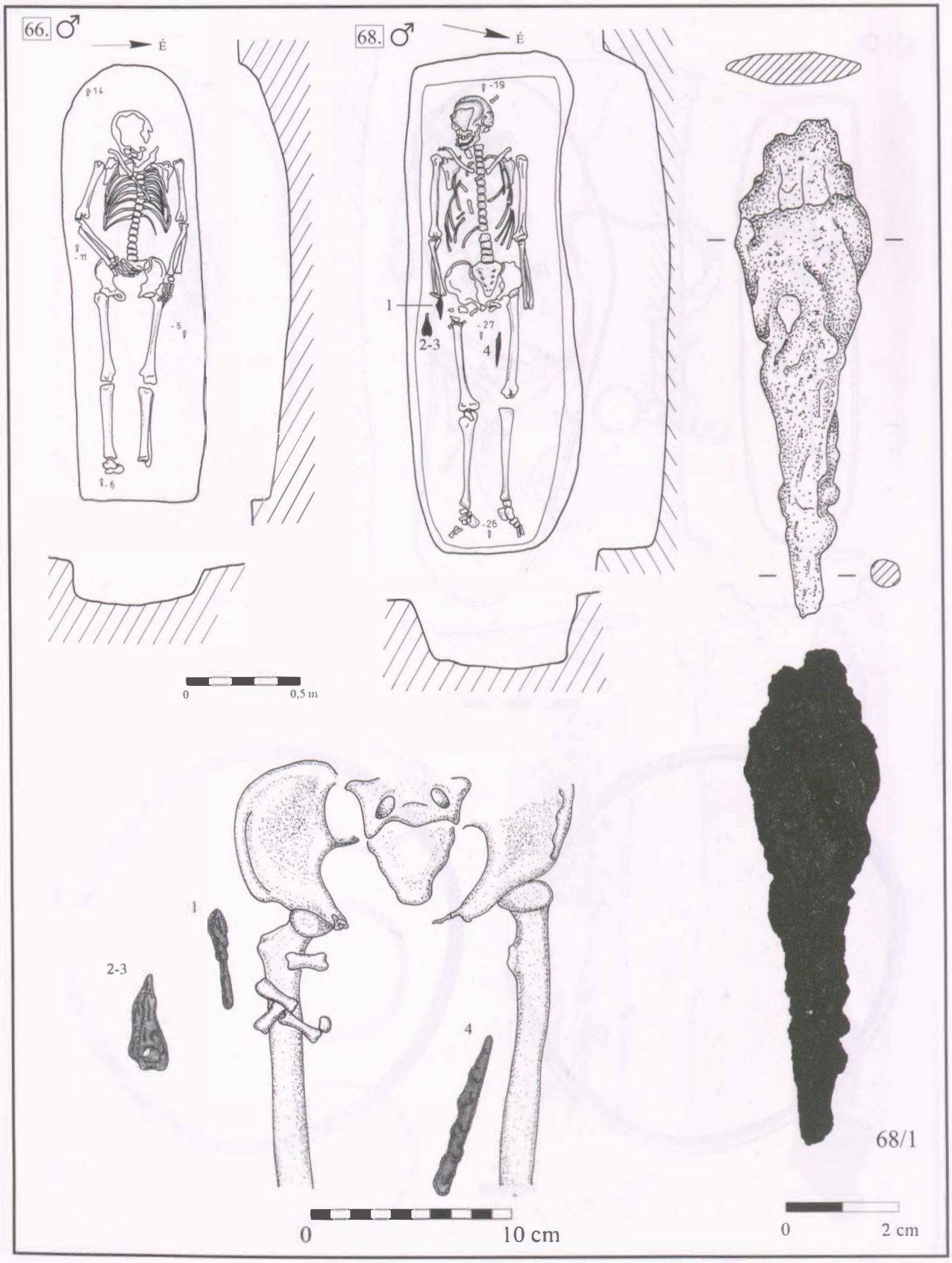

51. tábla. Homokmégy-Székes, 66–68. sír

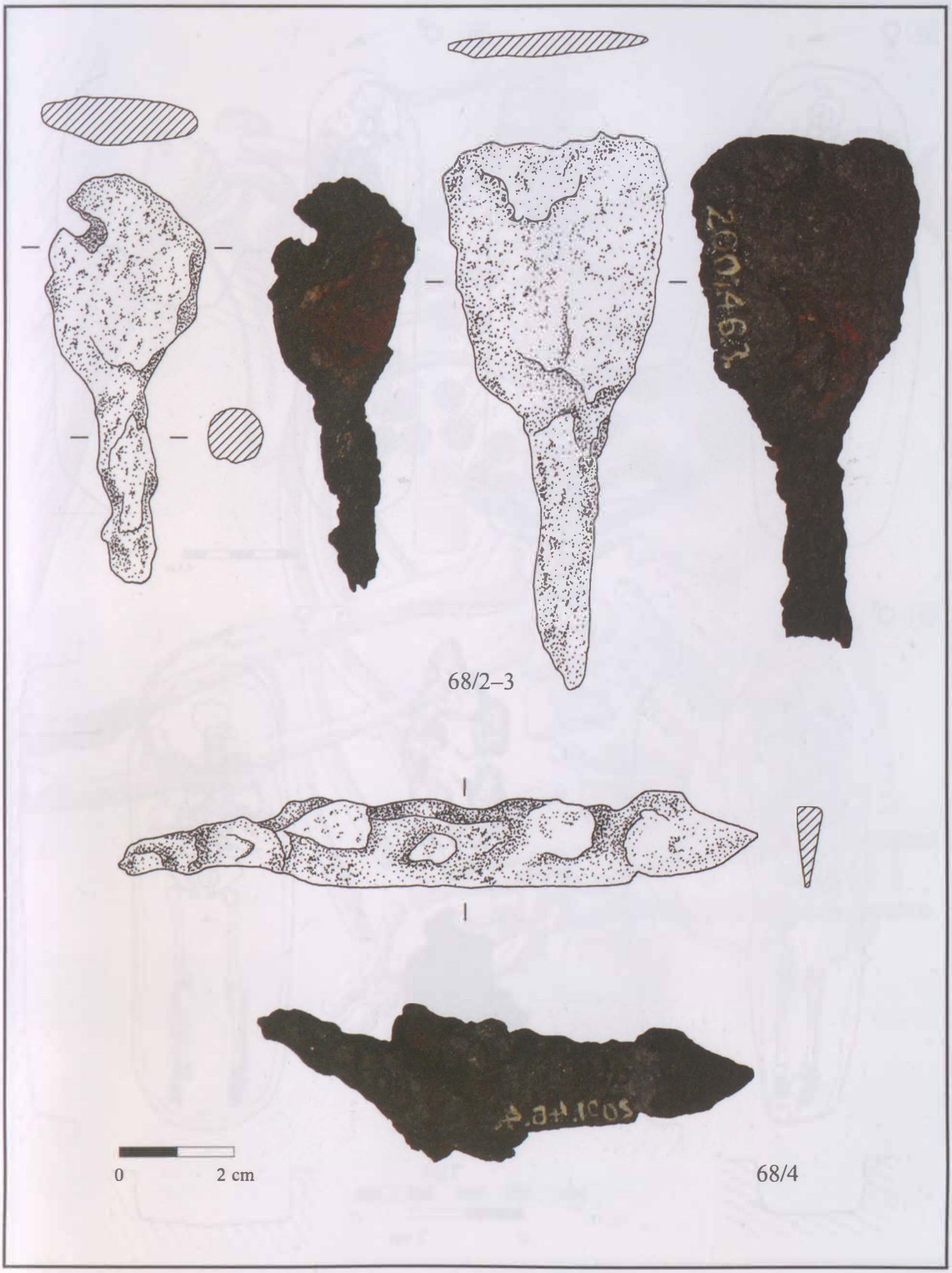

52. tábla. Homokmégy-Székes, 68. sír

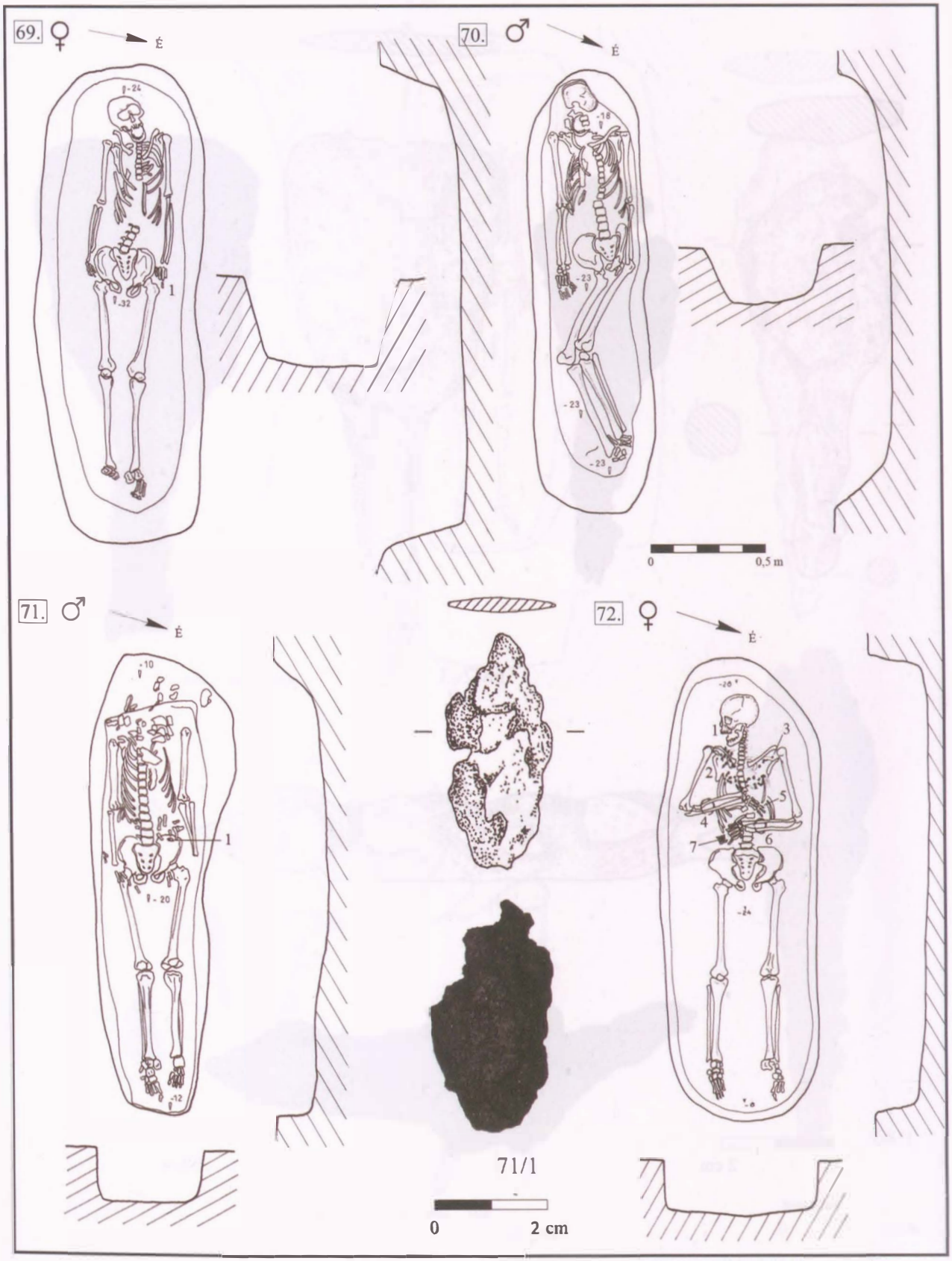

53. tábla. Homokmégy-Székes, 69–72. sír

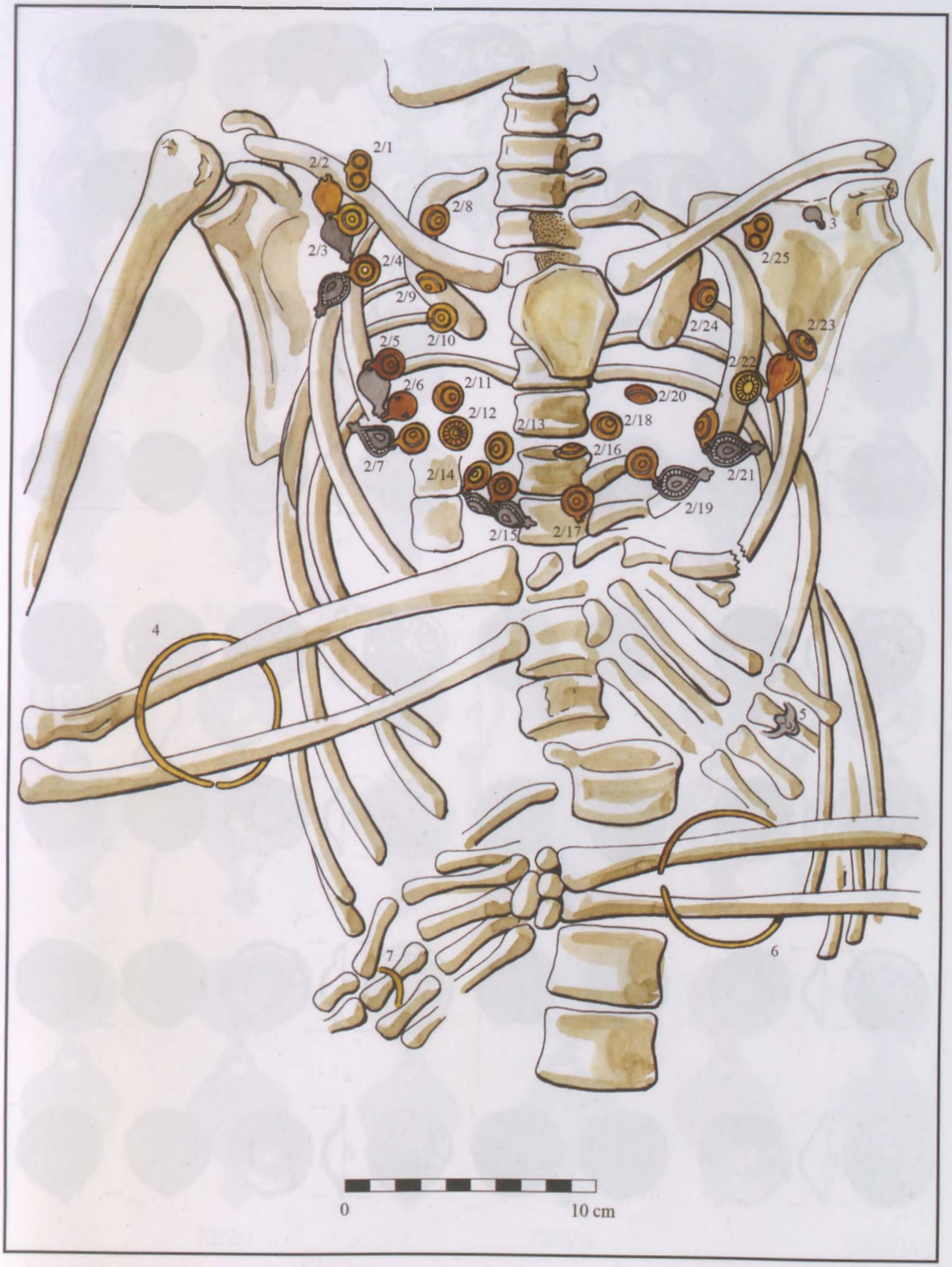

54. tábla. Homokmégy-Székes, 72. sír

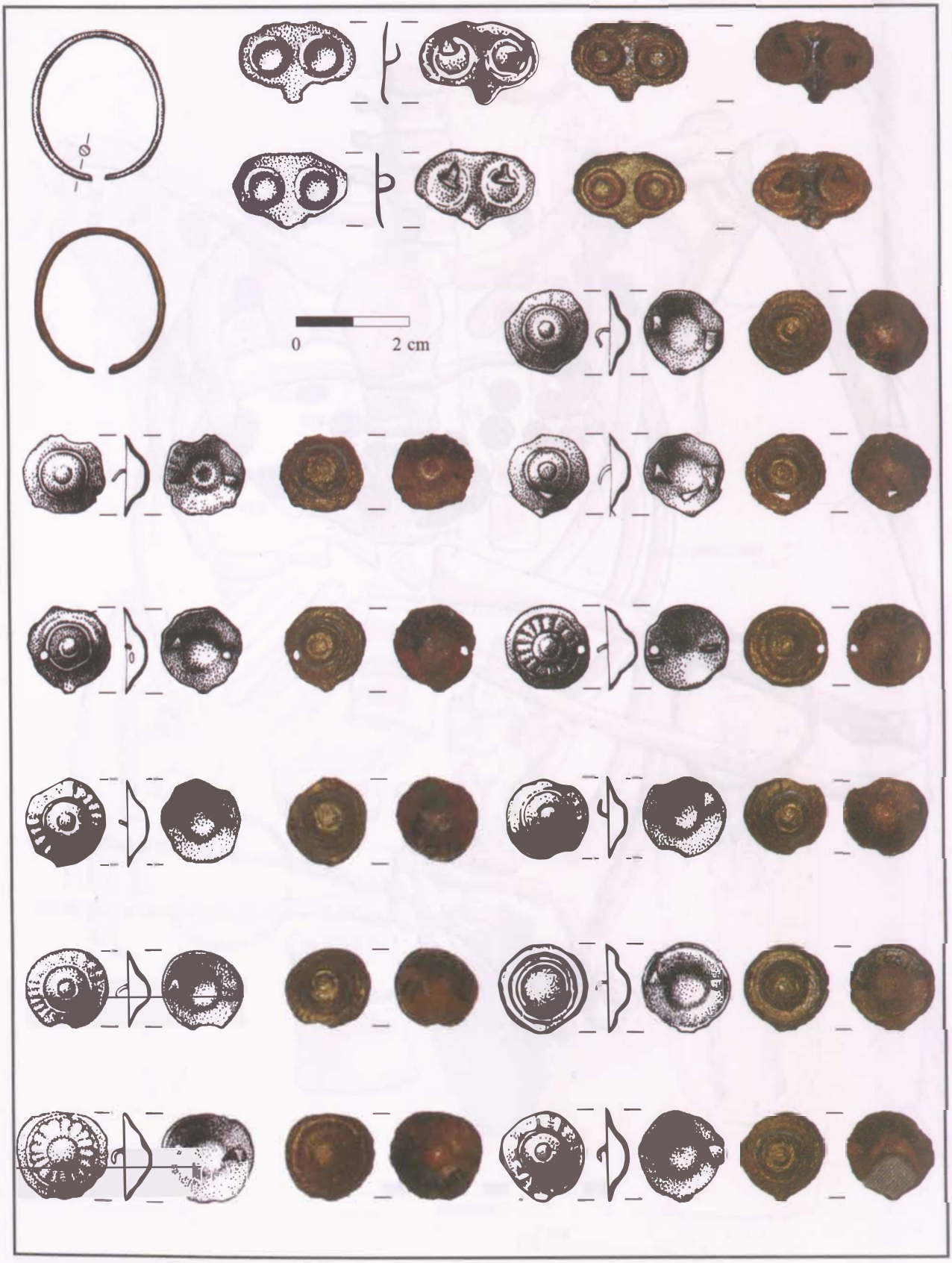

55. tábla. Homokmégy-Székes, 72. sír

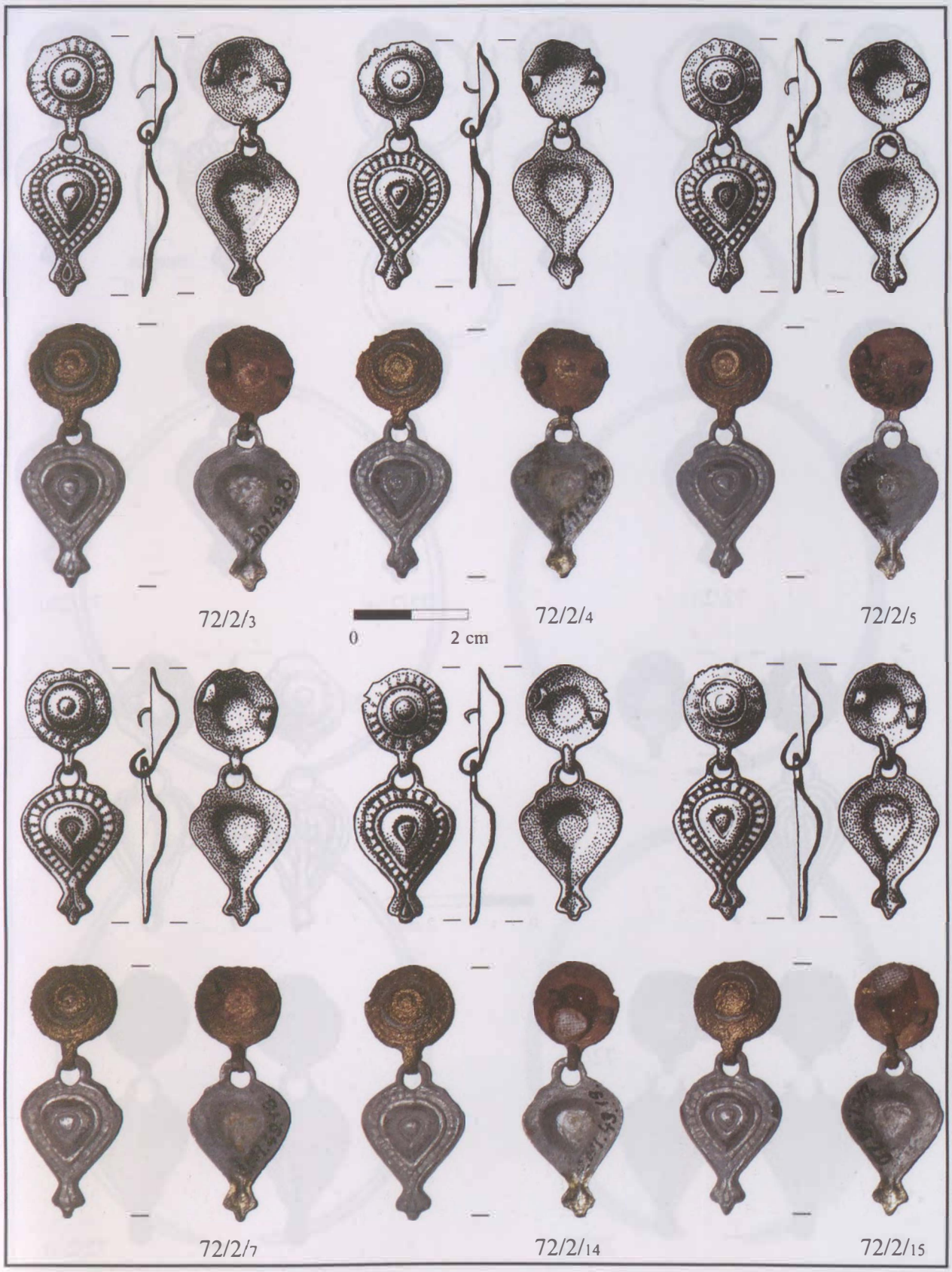

56. tábla. Homokmégy-Székes, 72. sír

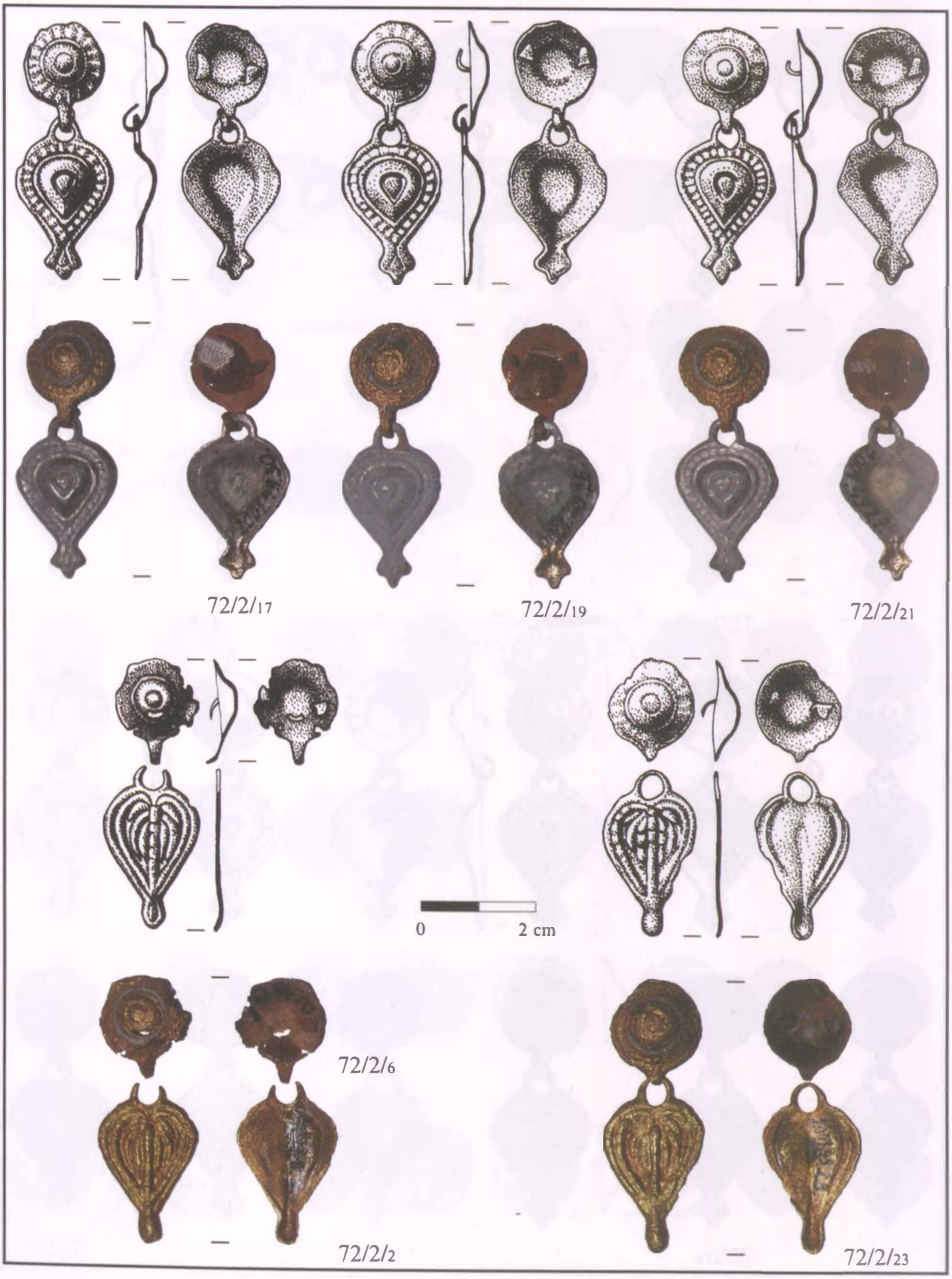

57. tábla. Homokmégy-Székes, 72. sír

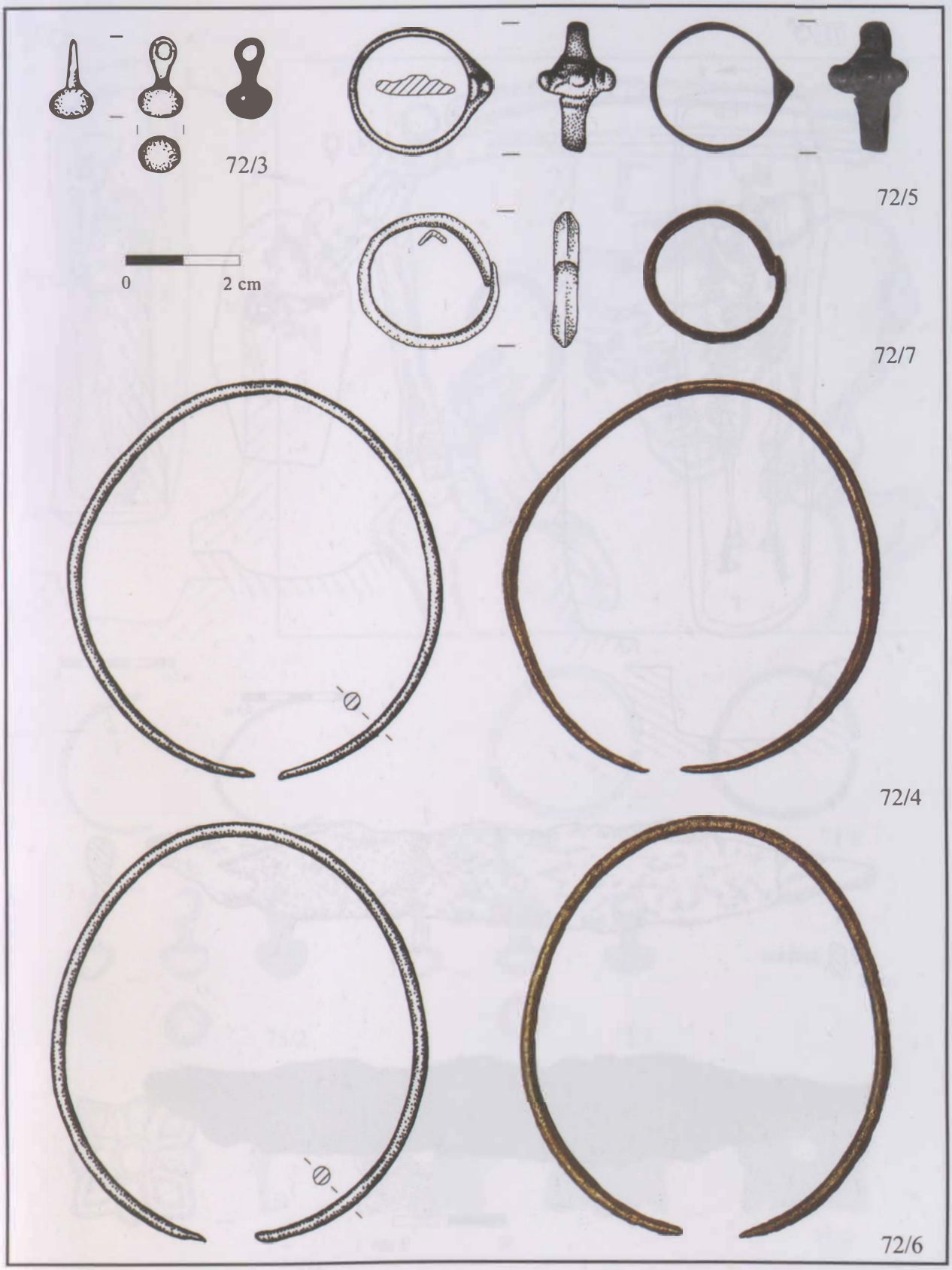

58. tábla. Homokmégy-Székes, 72. sír

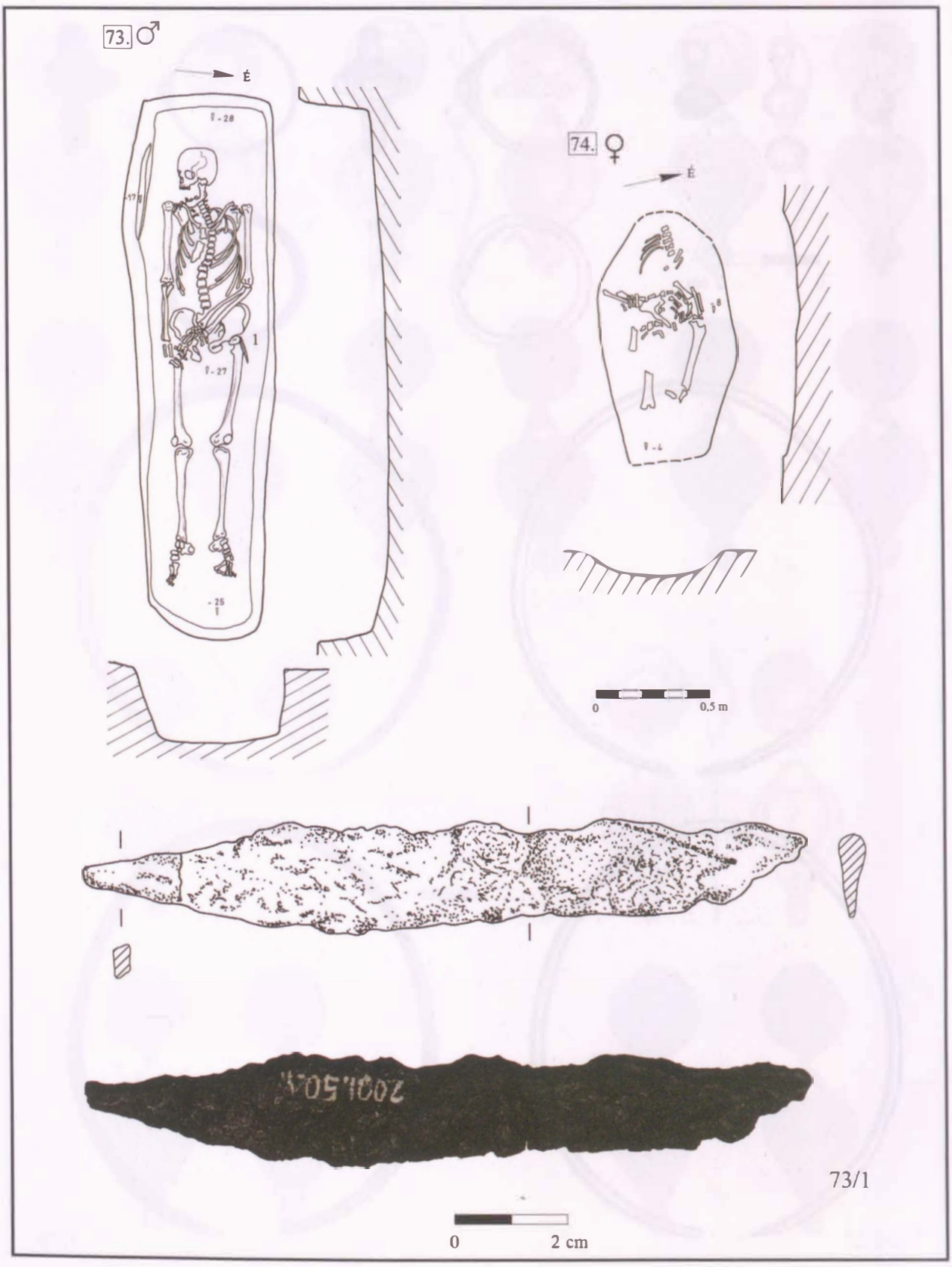

59. tábla. Homokmégy-Székes, 73–74. sír

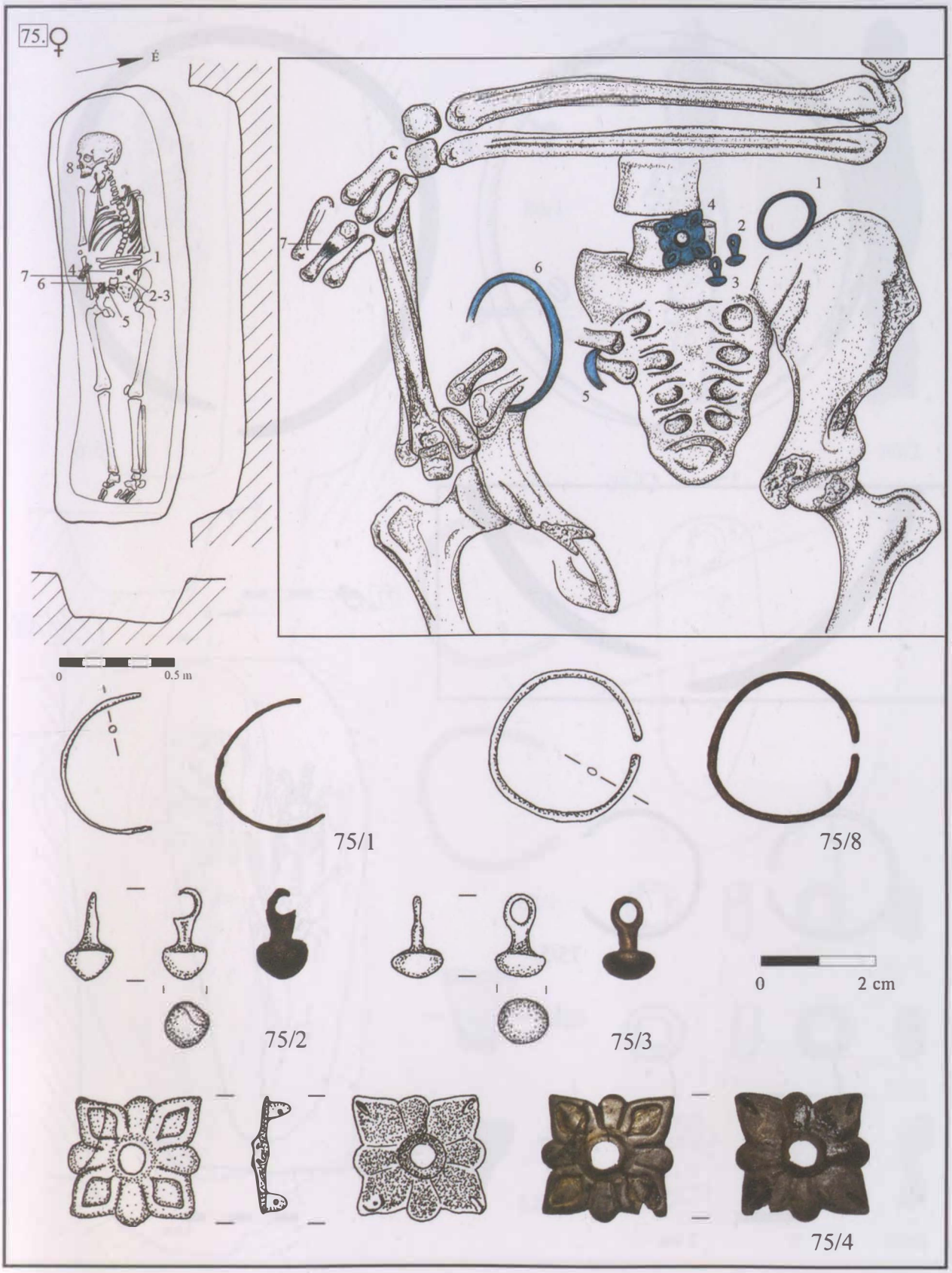

60. tábla. Homokmégy-Székes, 75. sír

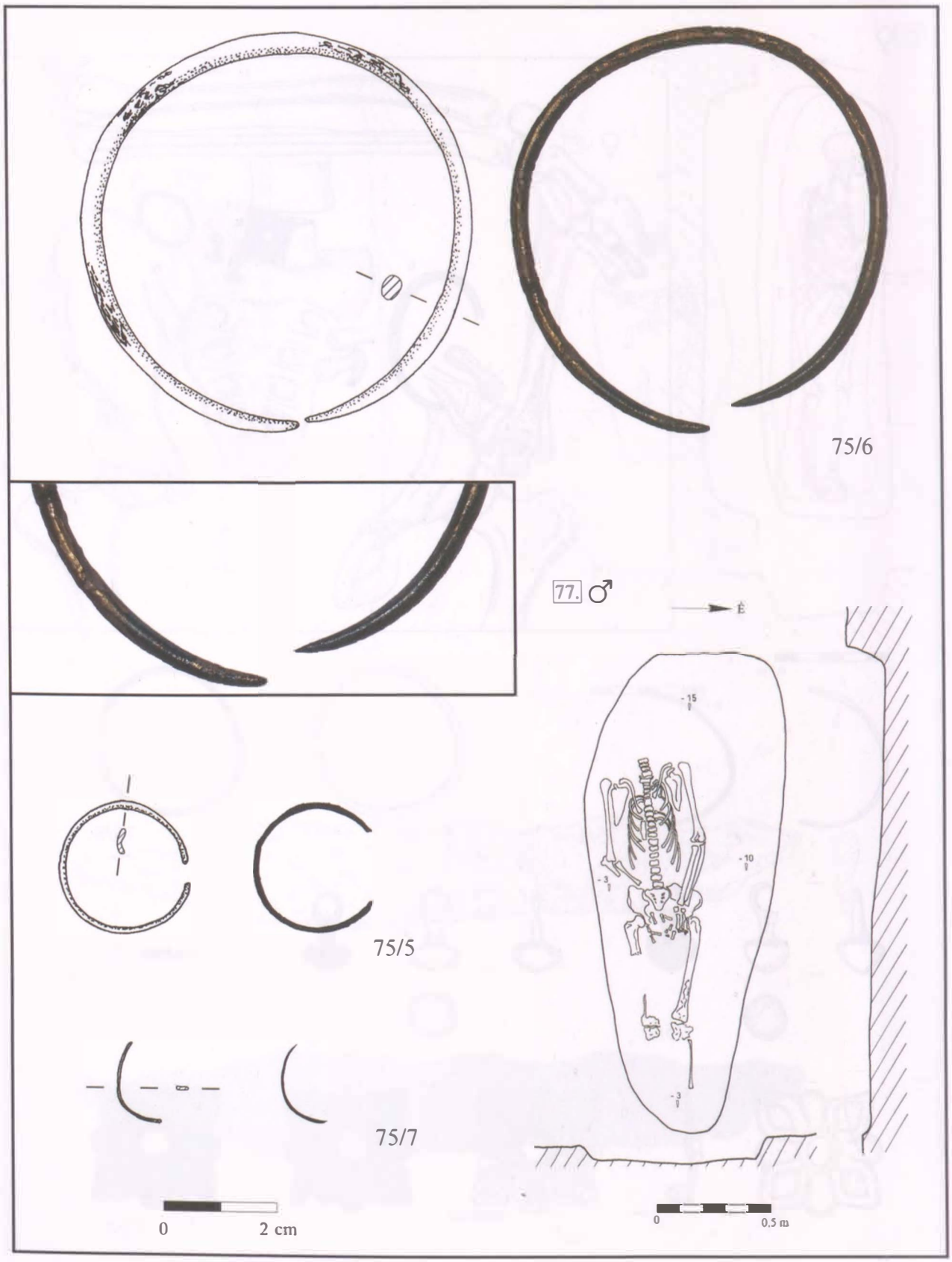

61. tábla. Homokmégy-Székes, 75., 77. sír

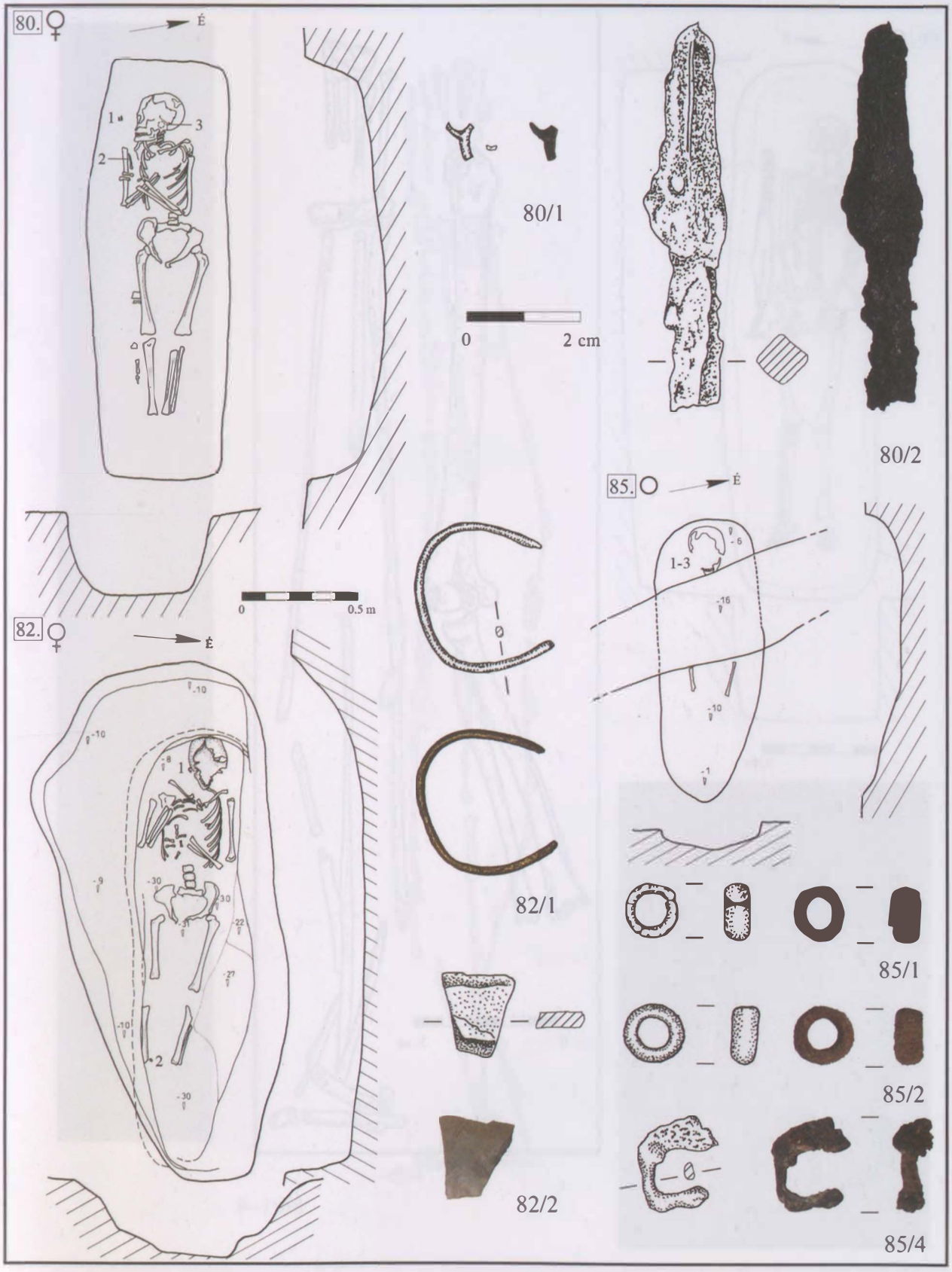

62. tábla. Homokmégy-Székes, 80., 82., 85. sír

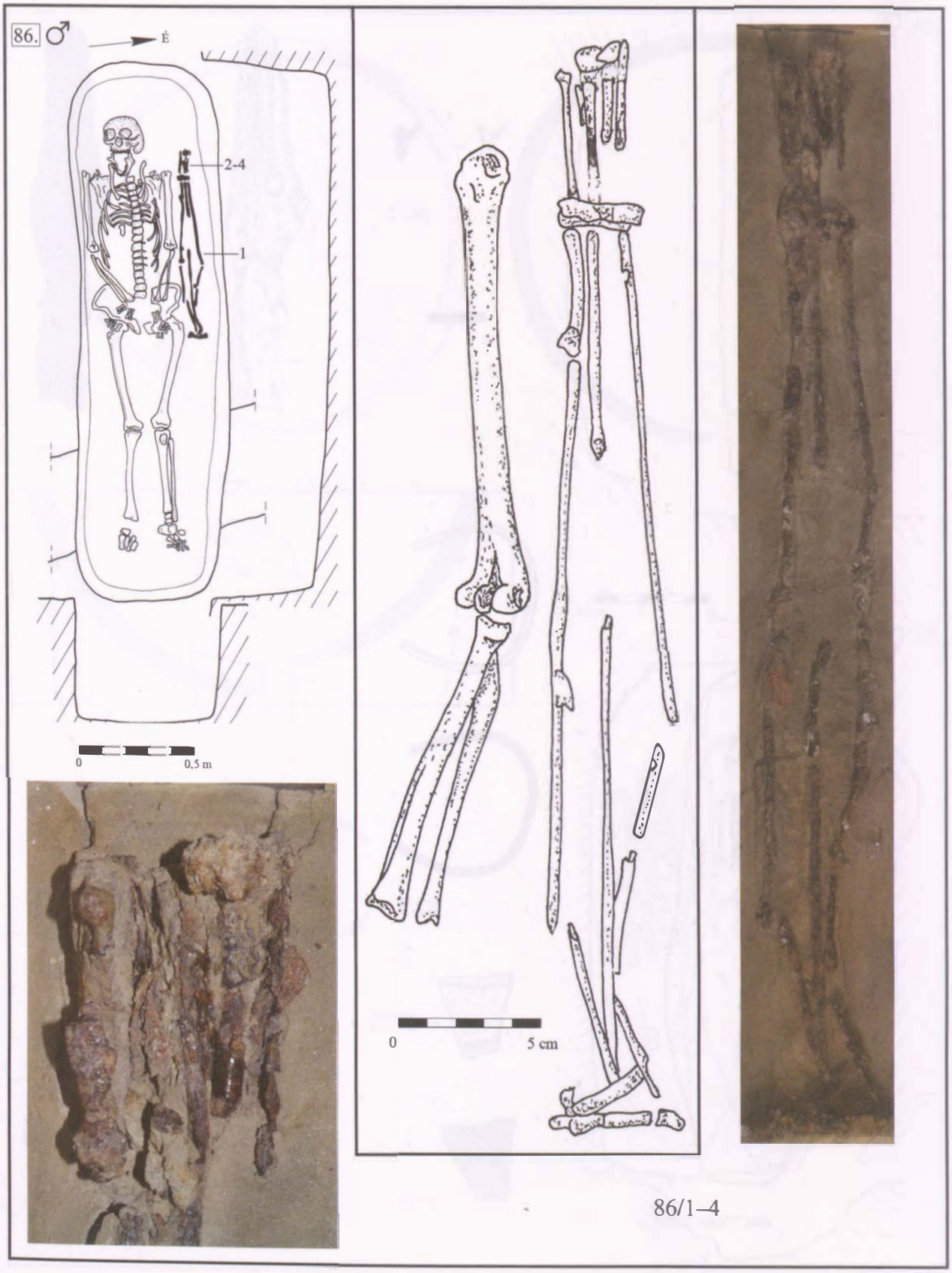

63. tábla. Homokmégy-Székes, 86. sír

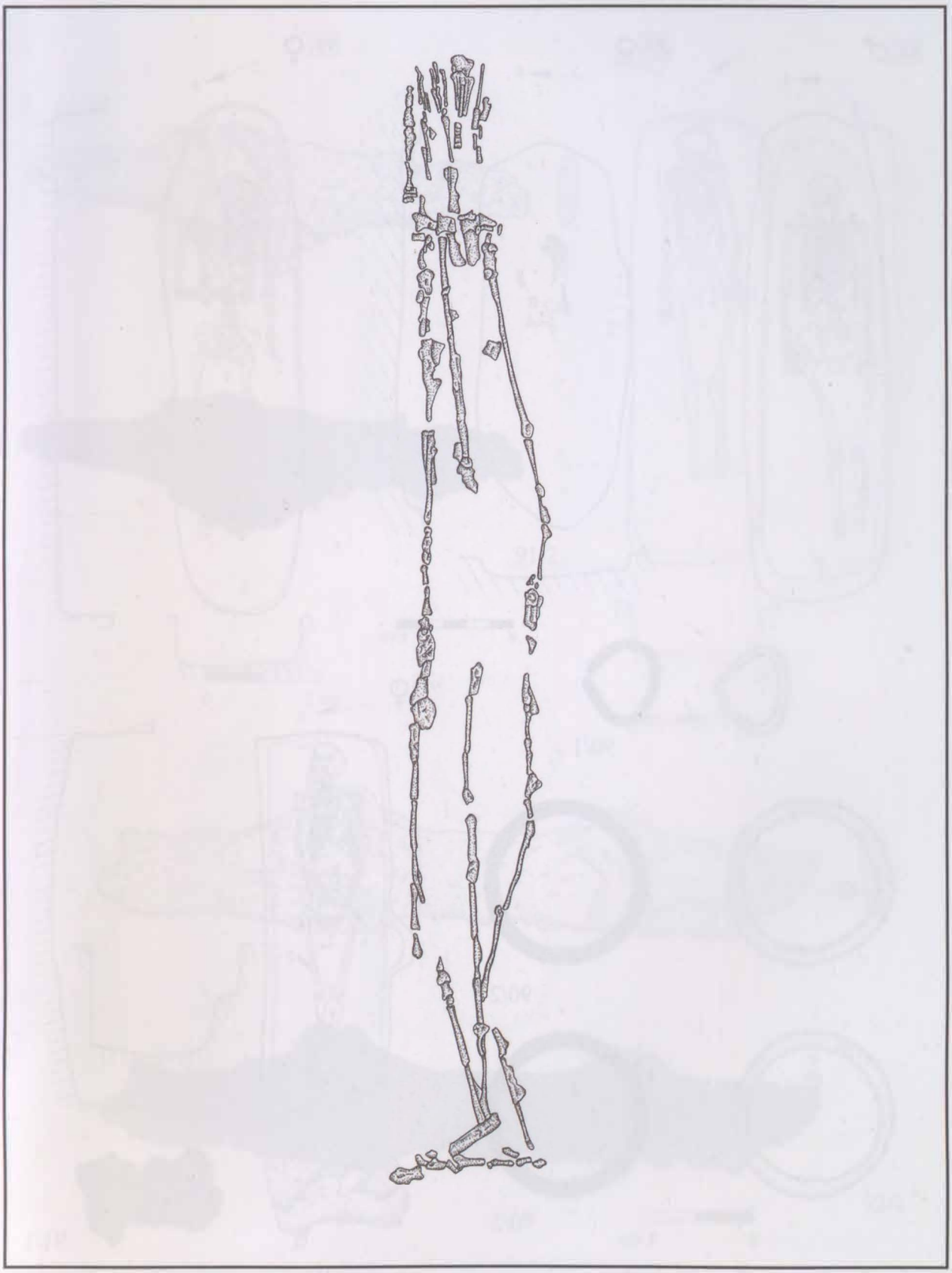

64. tábla. Homokmégy-Székes, 86. sír

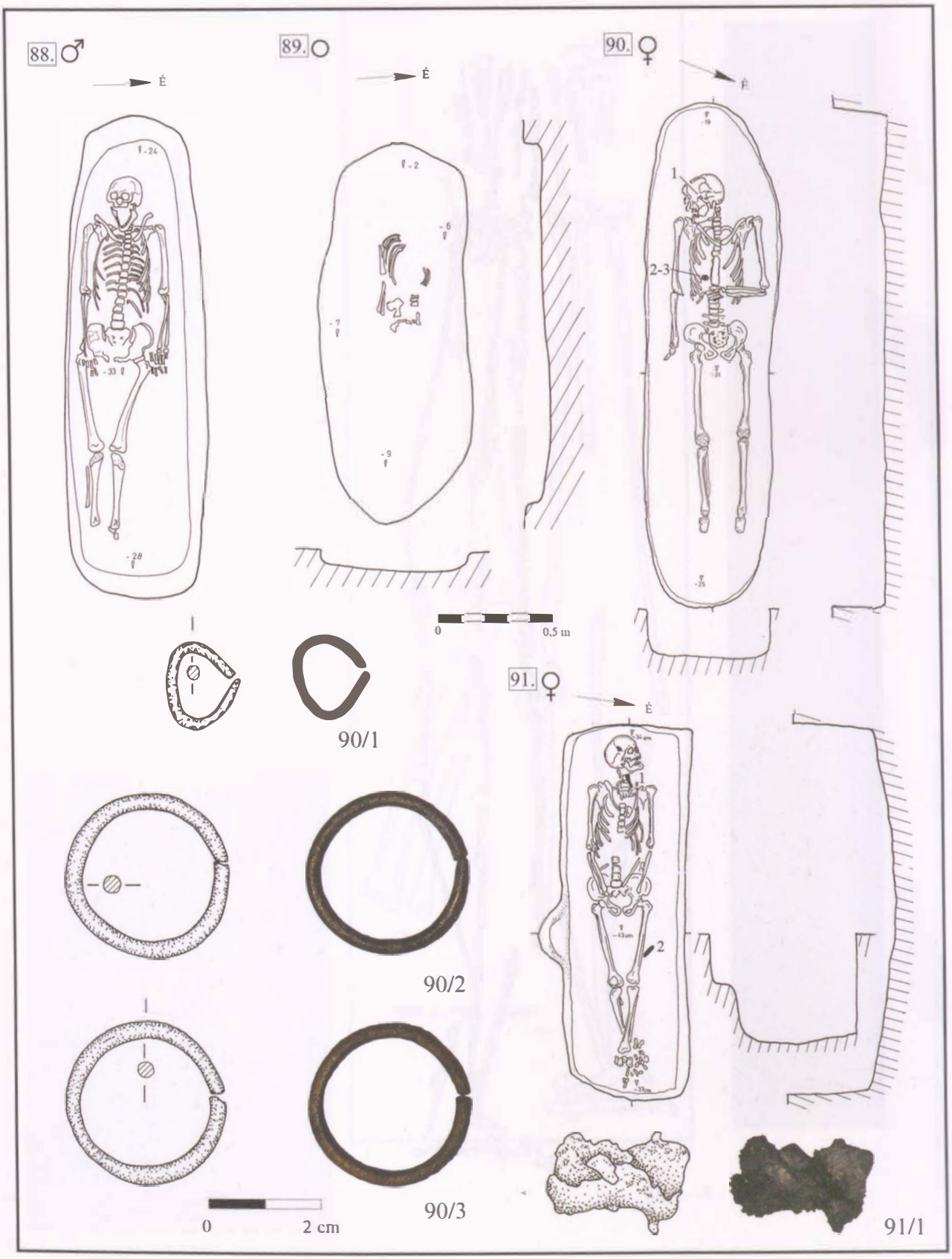

65. tábla. Homokmégy-Székes, 88–91. sír

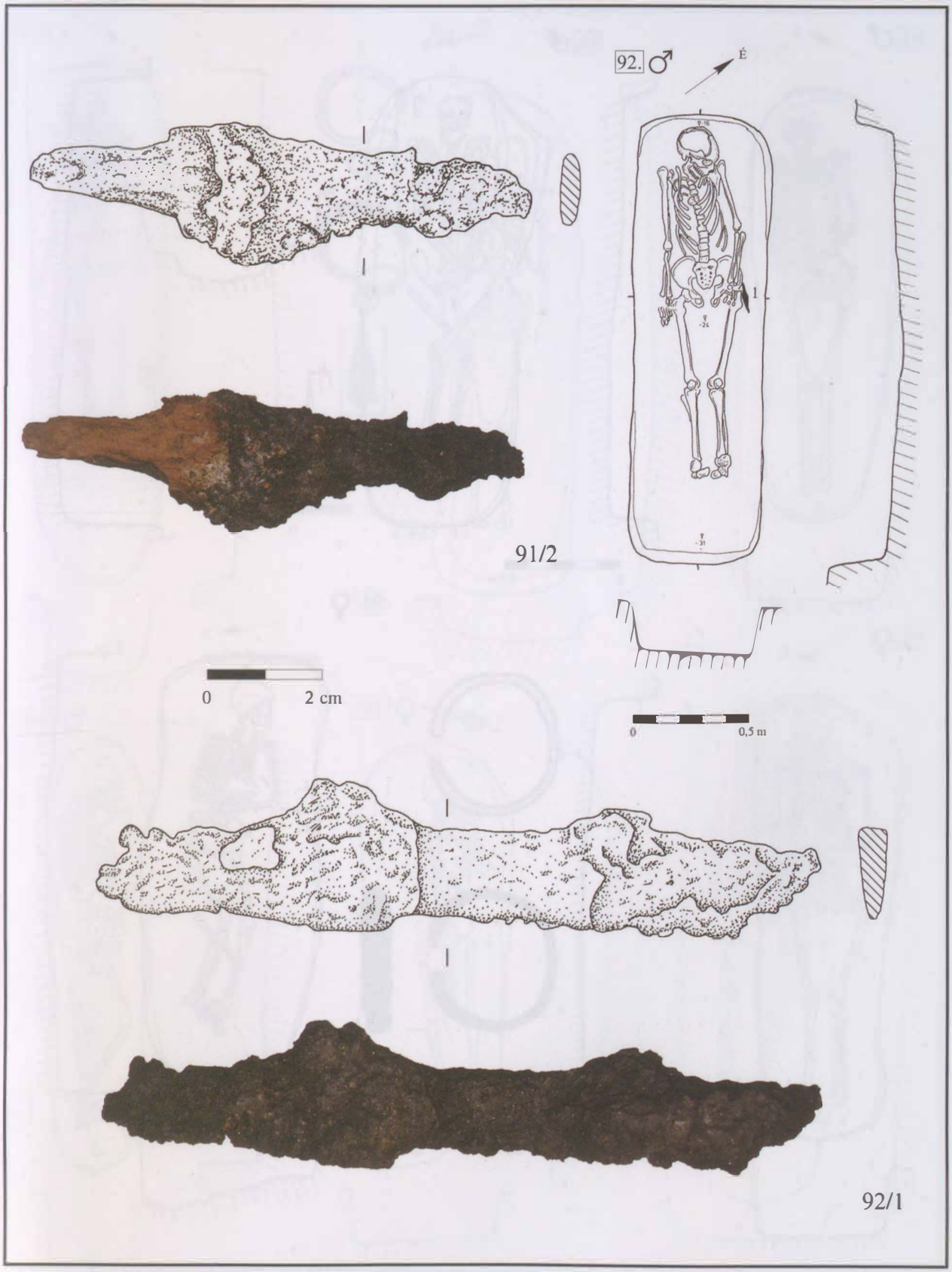

66. tábla. Homokmégy-Székes, 91–92. sír

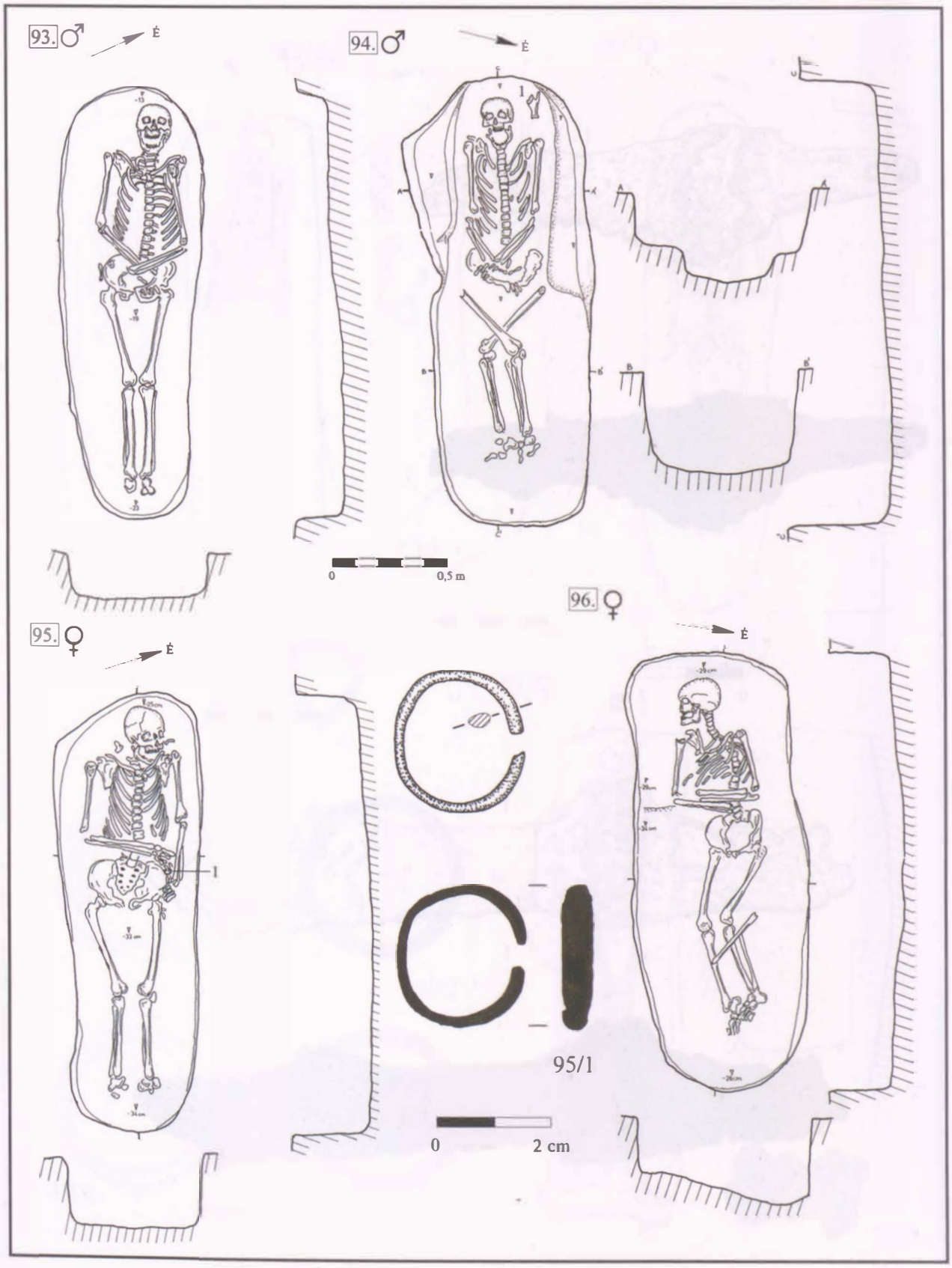

67. tábla. Homokmégy-Székes, 93–96. sír

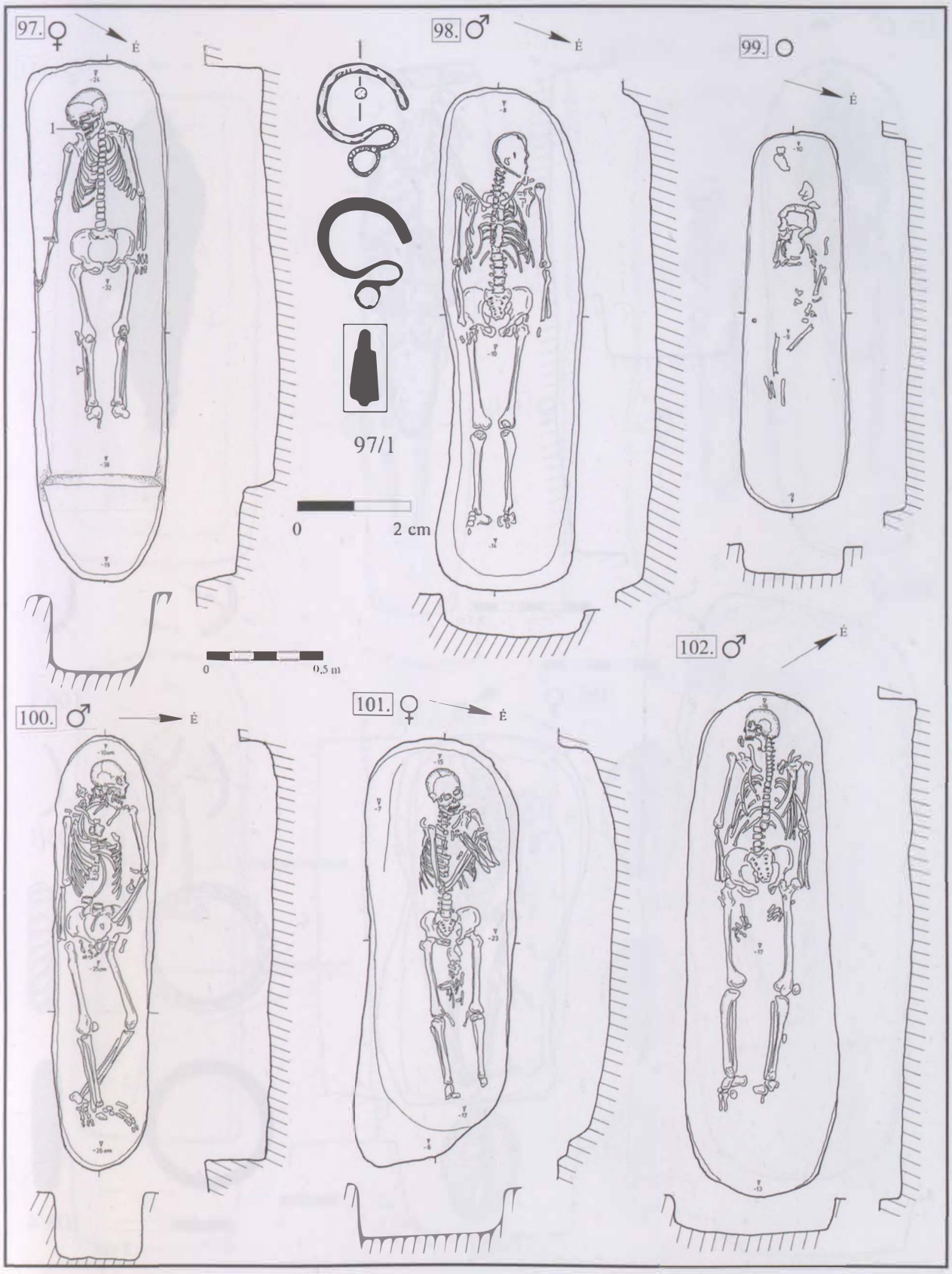

68. tábla. Homokmégy-Székes, 97–102. sír

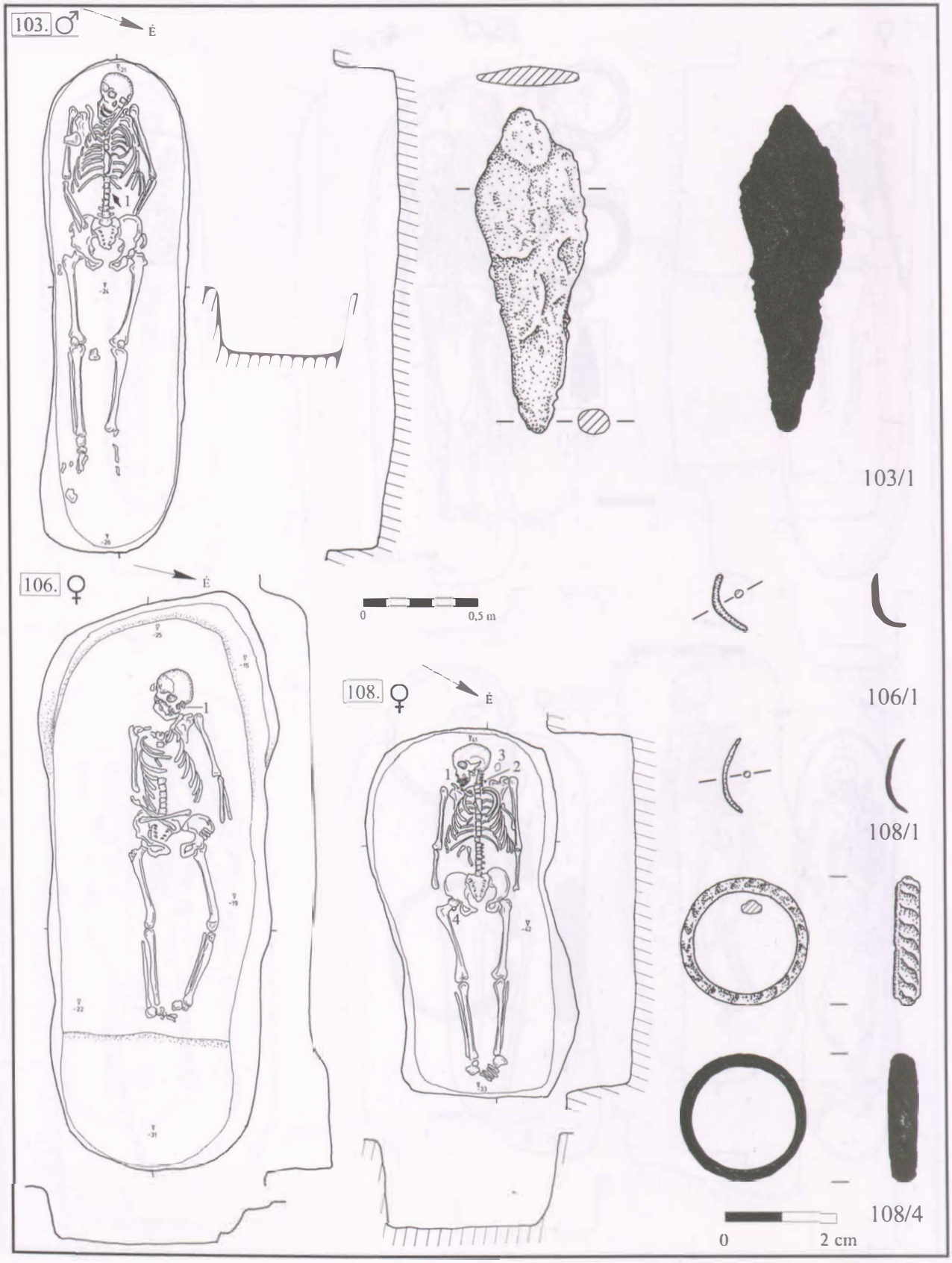

69. tábla. Homokmégy-Székes, 103., 106., 108. sír

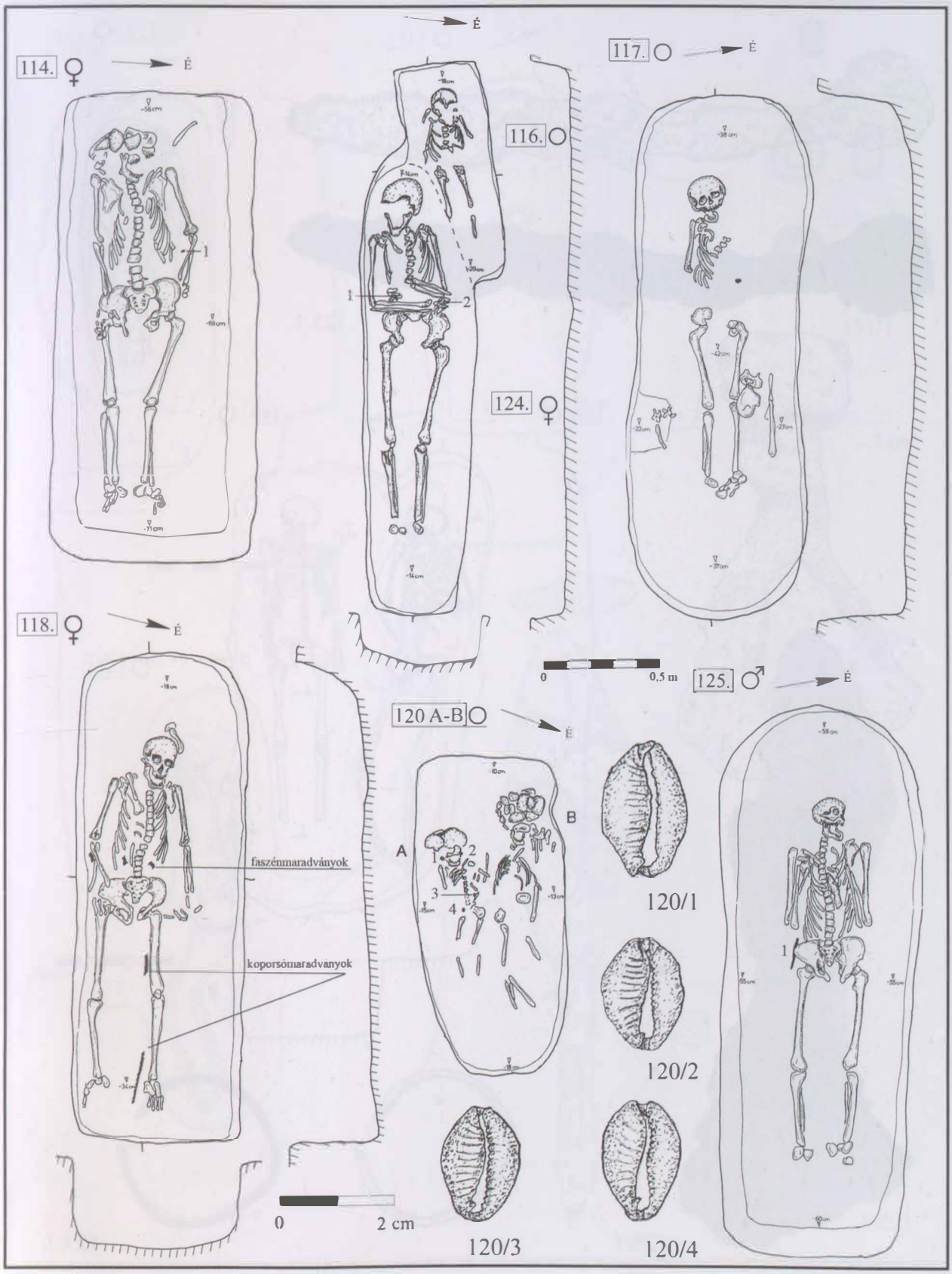

70. tábla. Homokmégy-Székes, 114., 116–118., 120., 124–125. sír

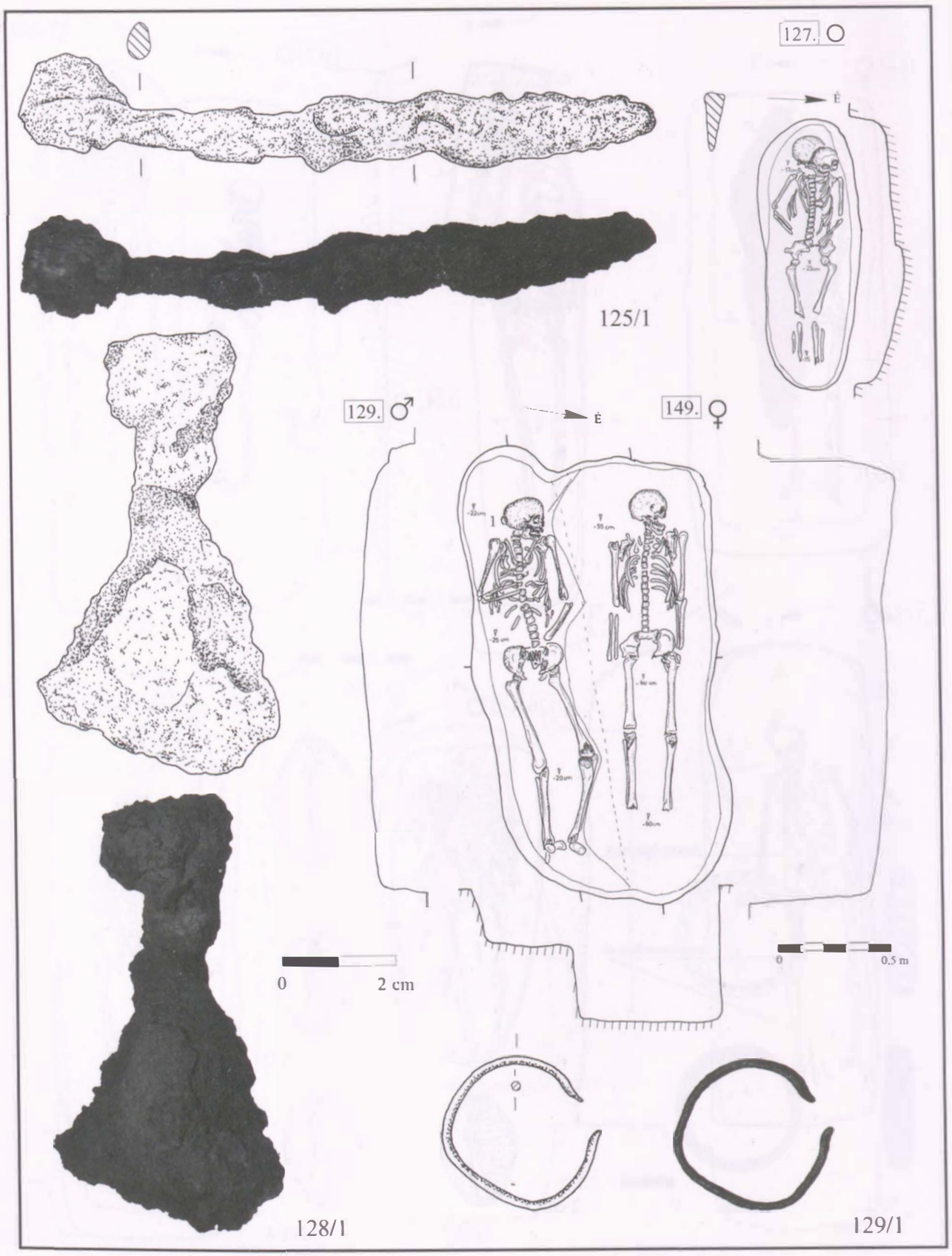

71. tábla. Homokmégy-Székes, 125., 127–129., 149. sír

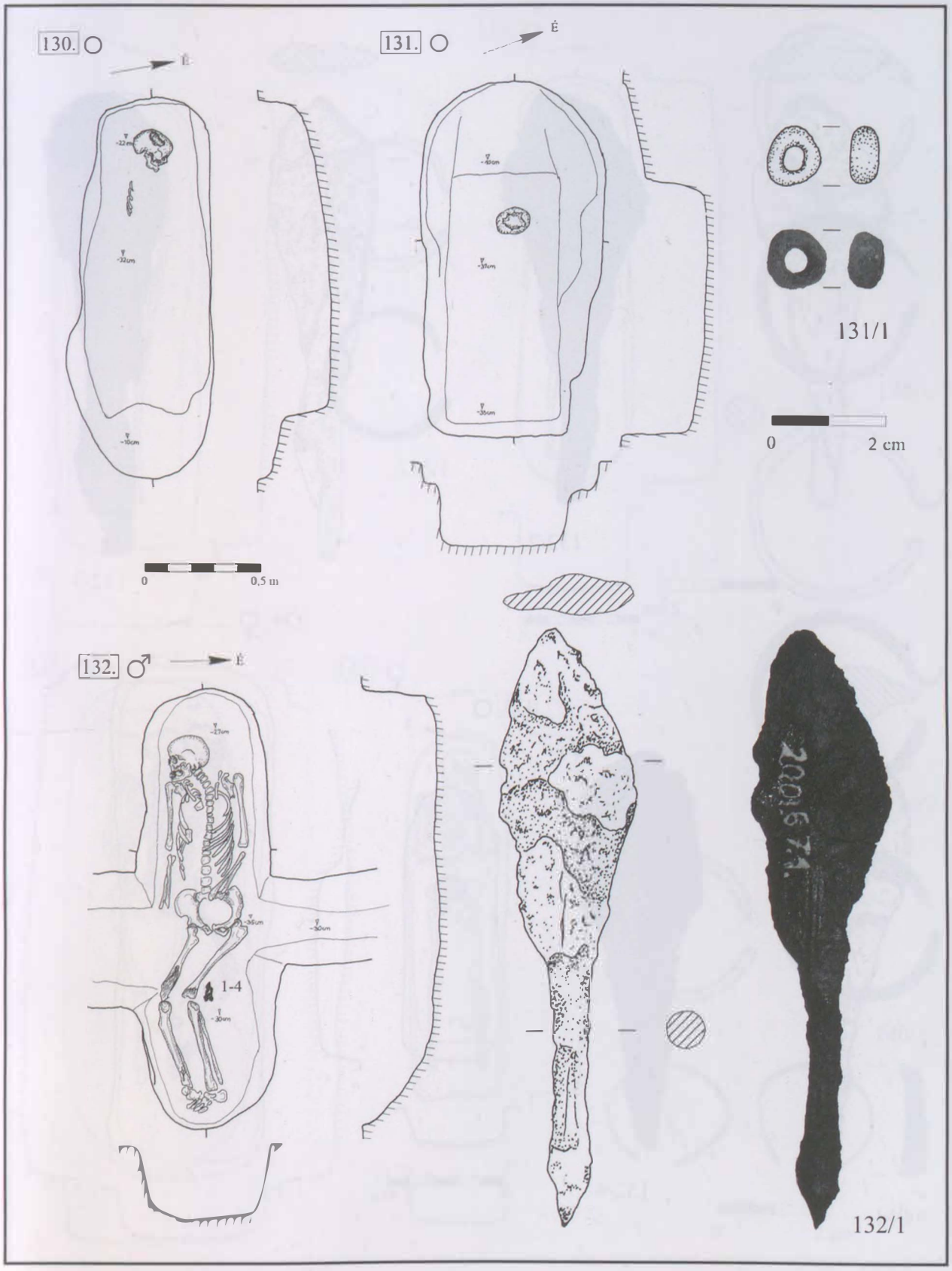

72. tábla. Homokmégy-Székes, 130–132. sír

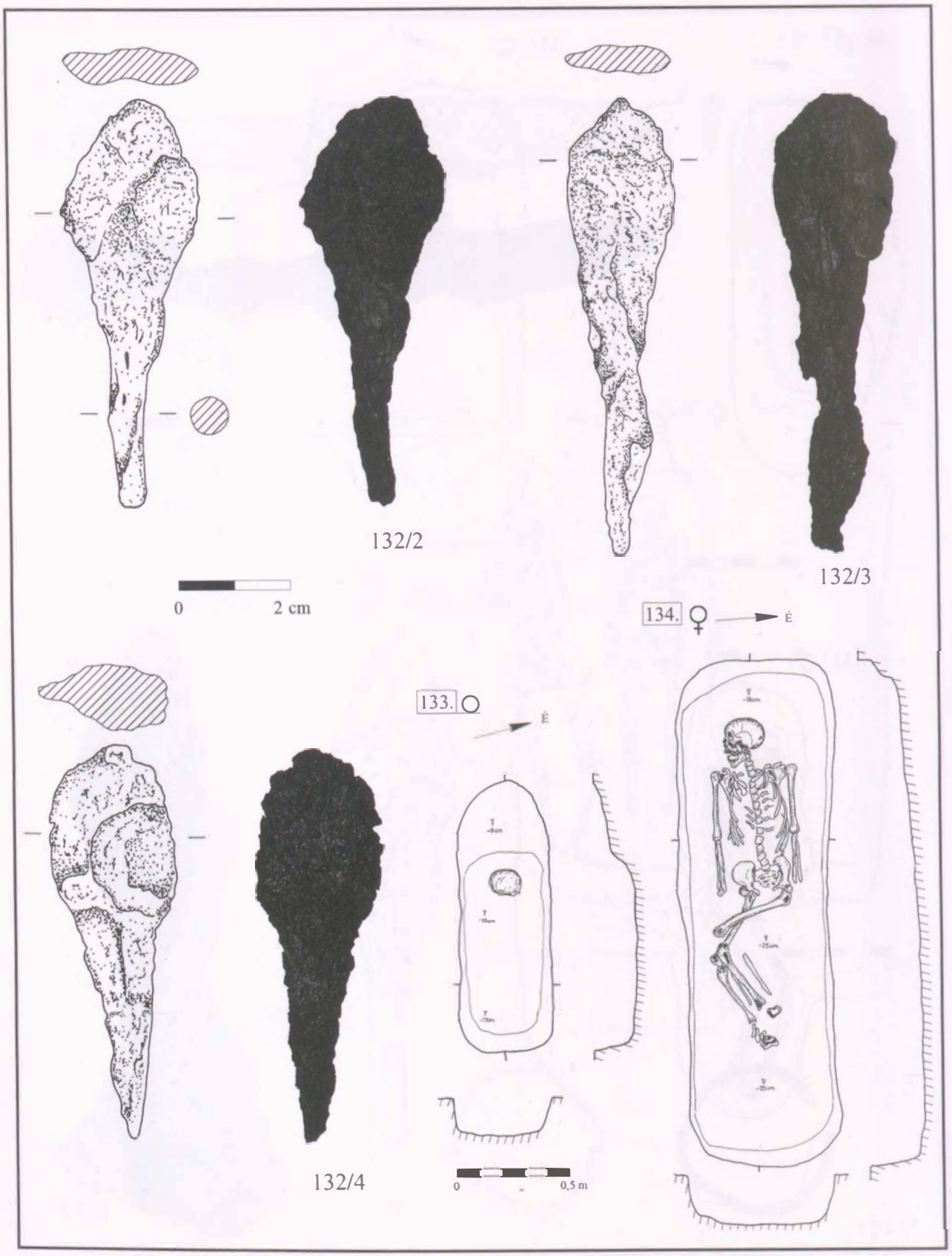

73. tábla. Homokmégy-Székes, 132–134. sír

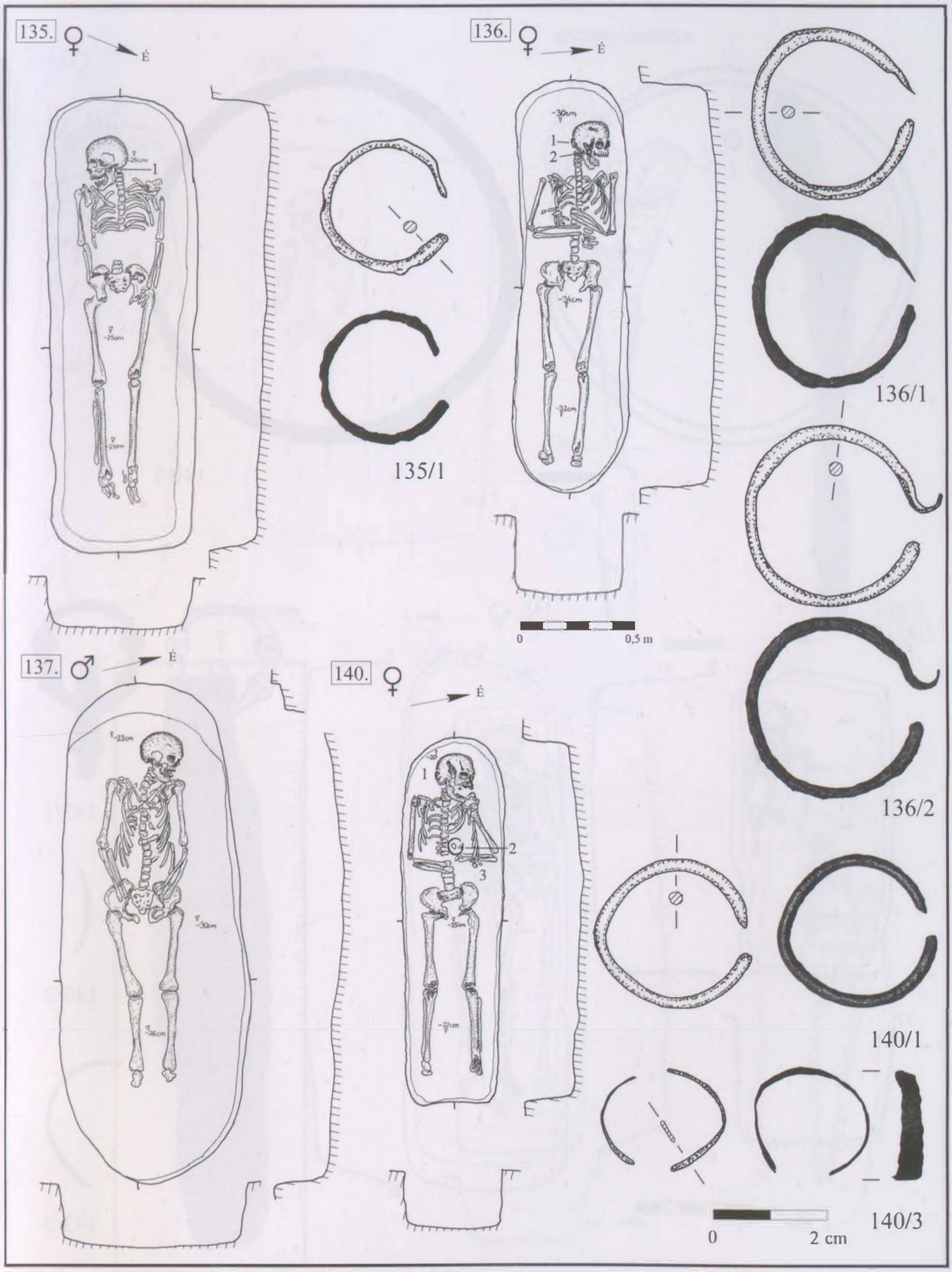

74. tábla. Homokmégy-Székes, 135–137., 140. sír

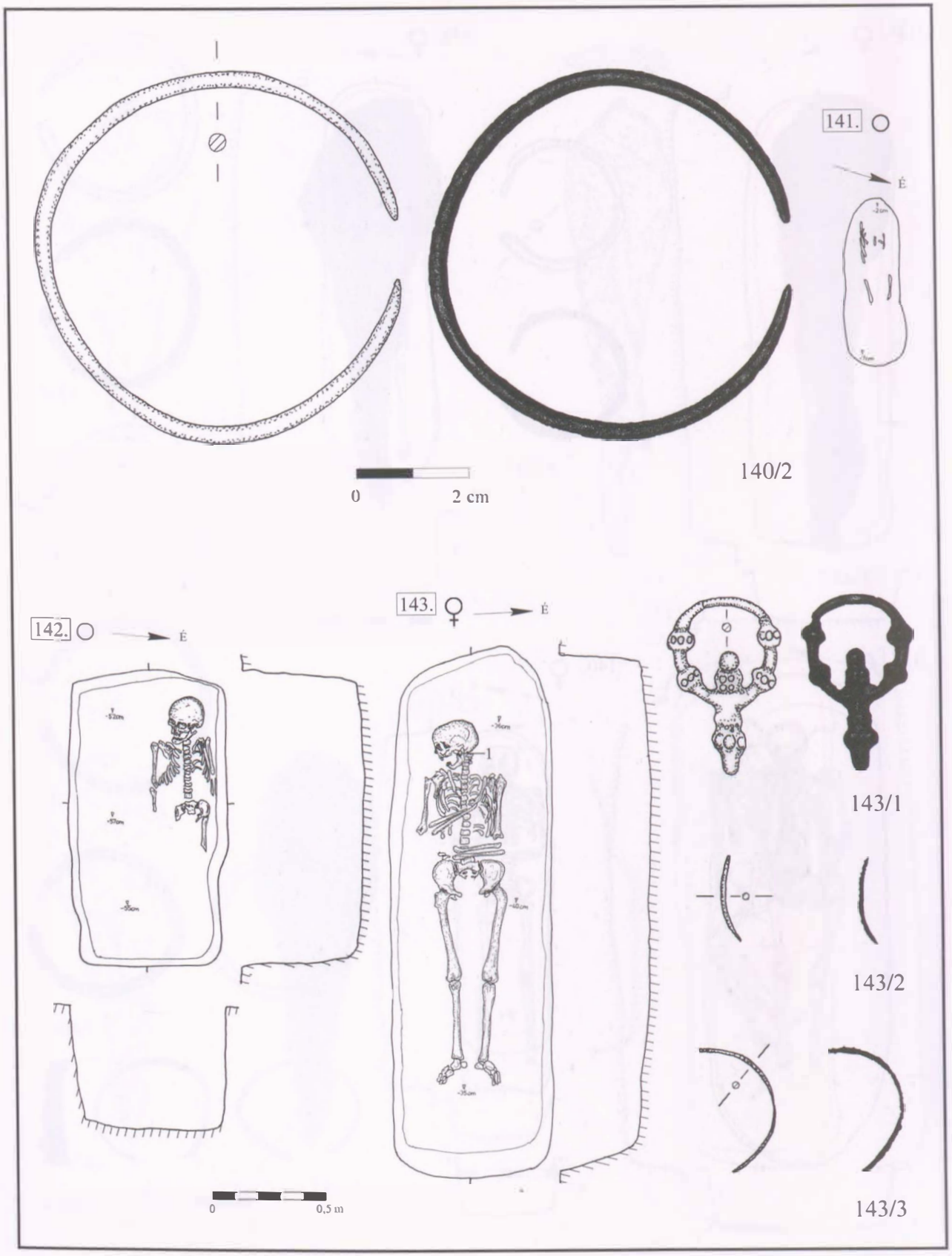

75. tábla. Homokmégy-Székes, 140–143. sír

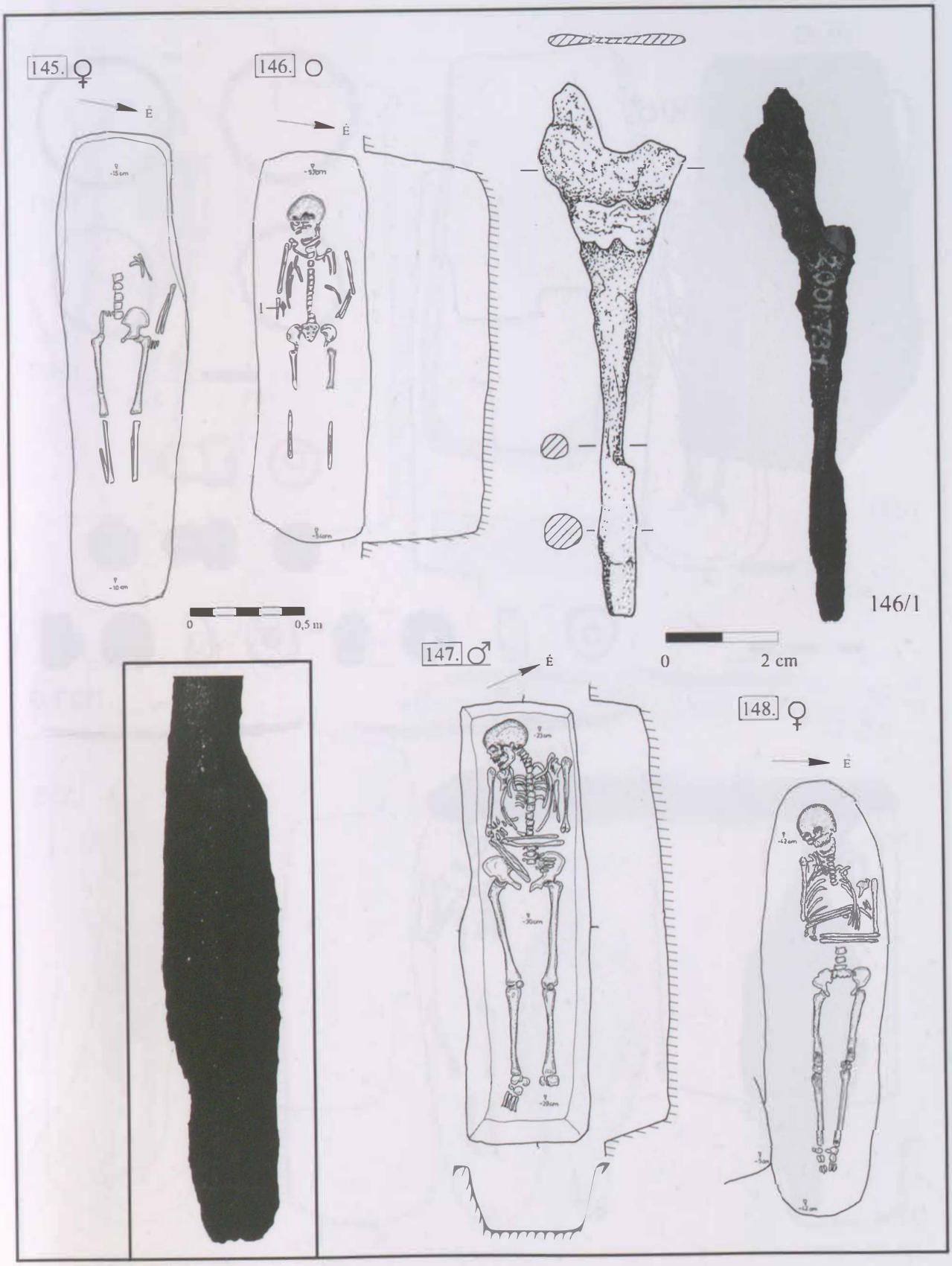

76. tábla. Homokmégy-Székes, 145–148. sír

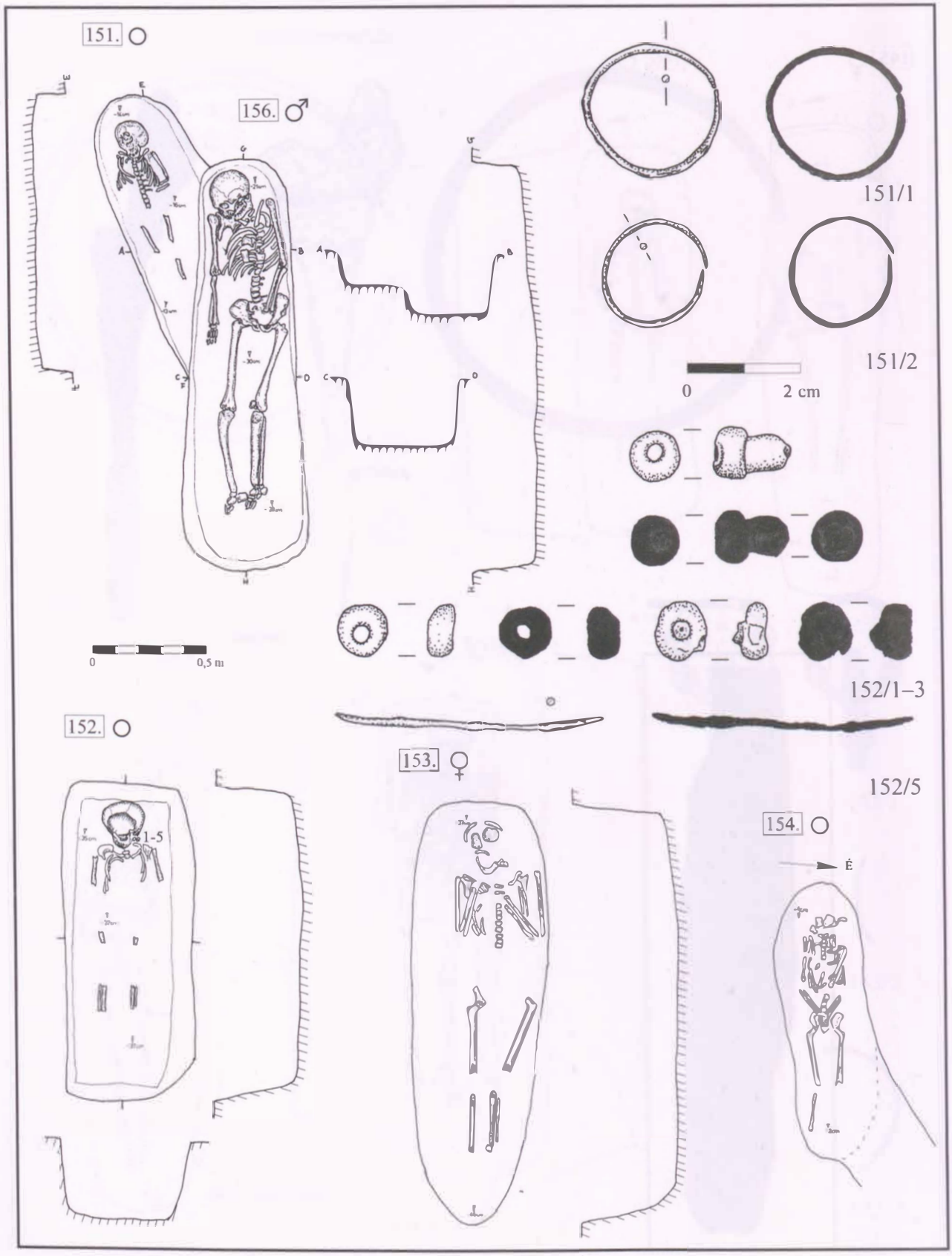

77. tábla. Homokmégy-Székes, 151–154., 156. sír

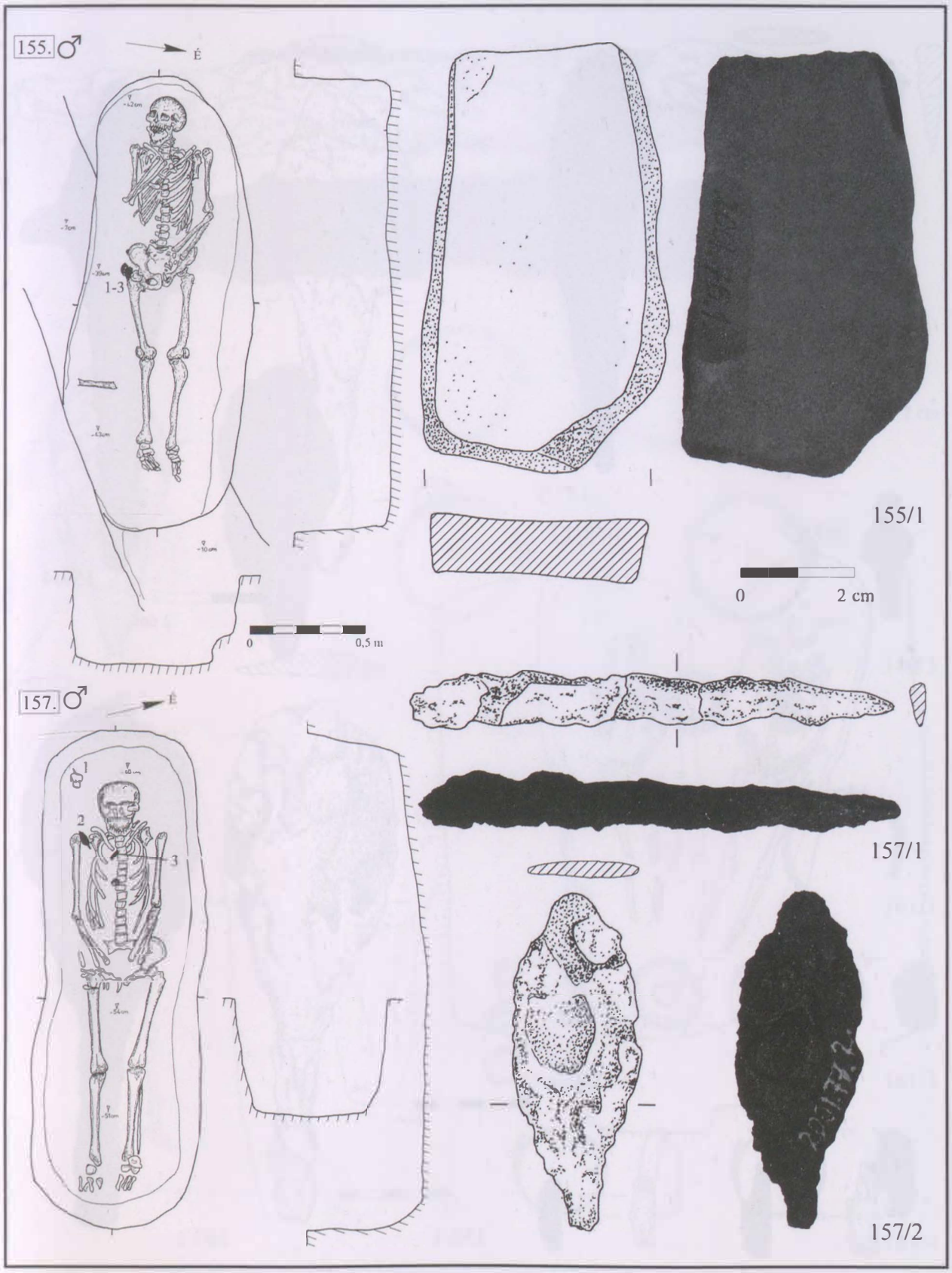

78. tábla. Homokmégy-Székes, 155., 157. sír

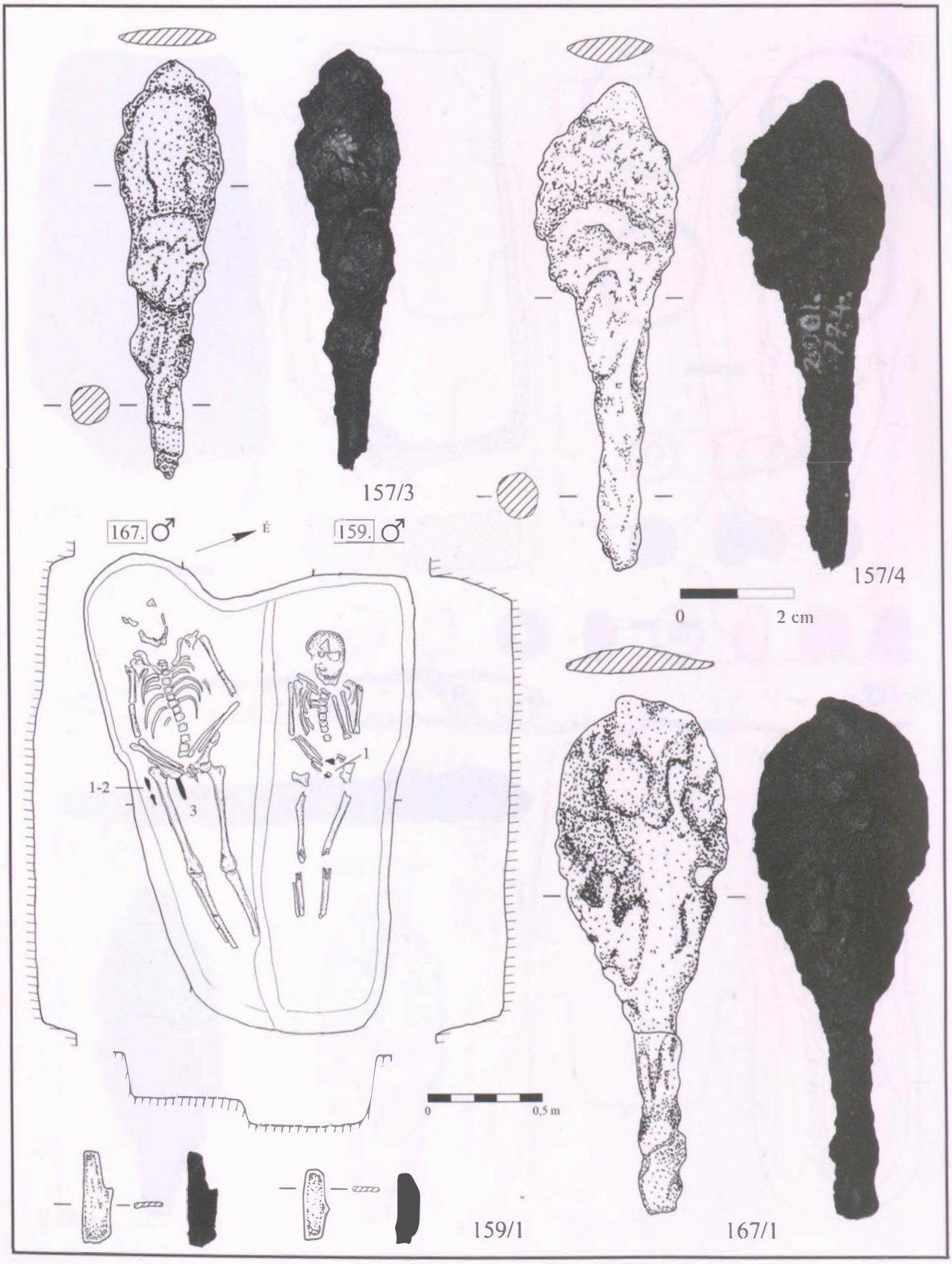

79. tábla. Homokmégy-Székes, 157., 159., 167. sír

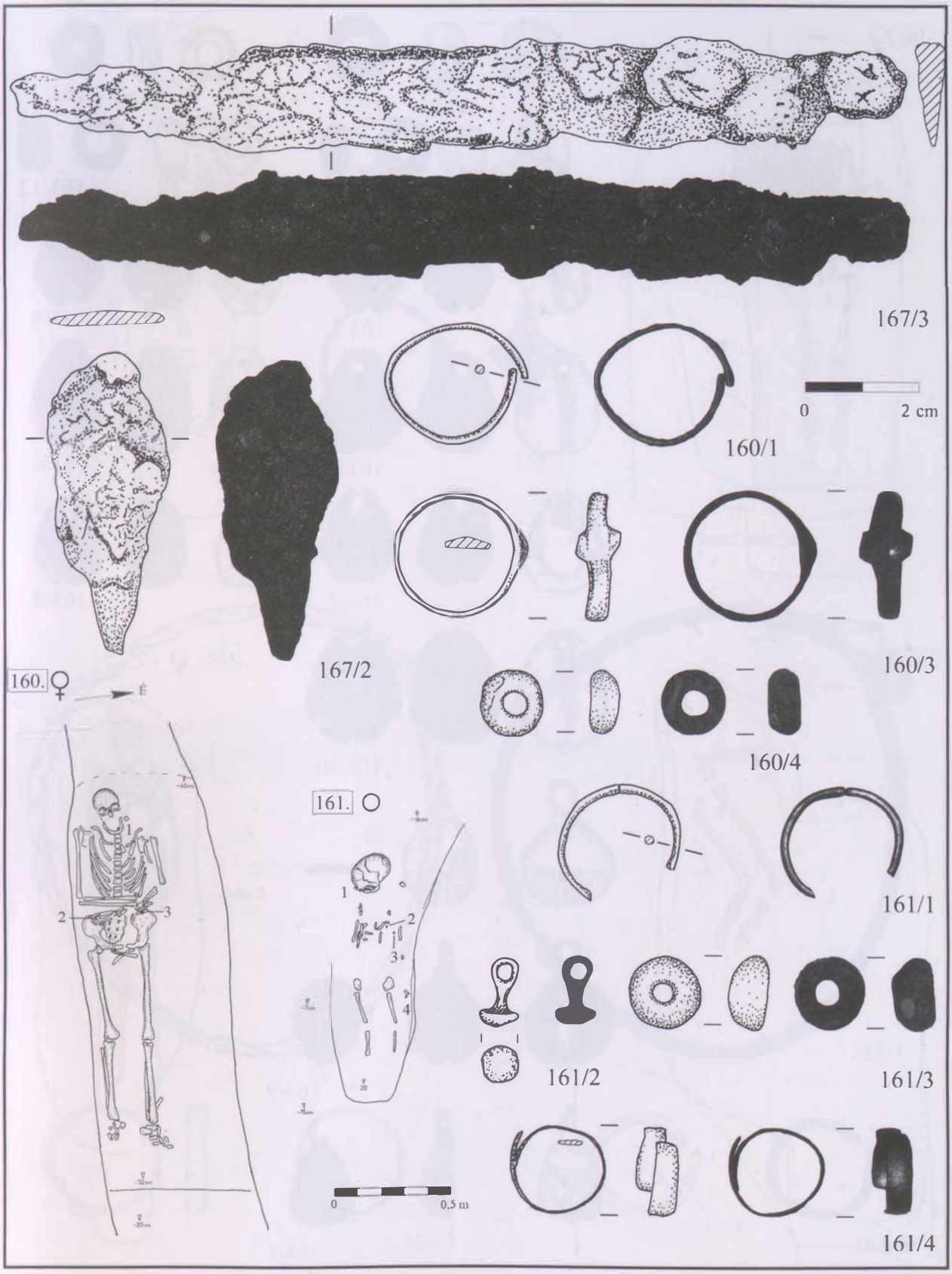

80. tábla. Homokmégy-Székes, 160–161., 167. sír

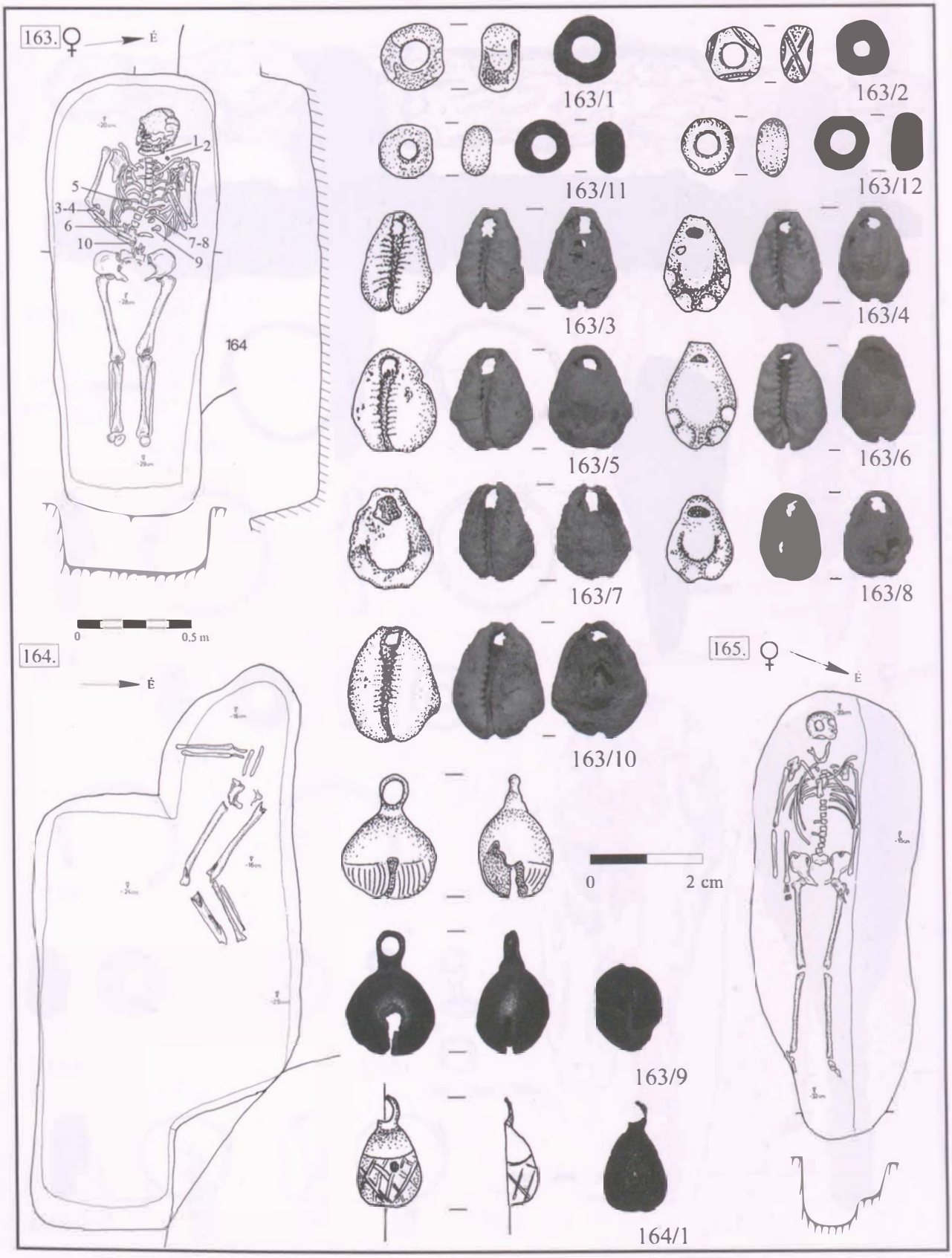

81. tábla. Homokmégy-Székes, 163–165. sír

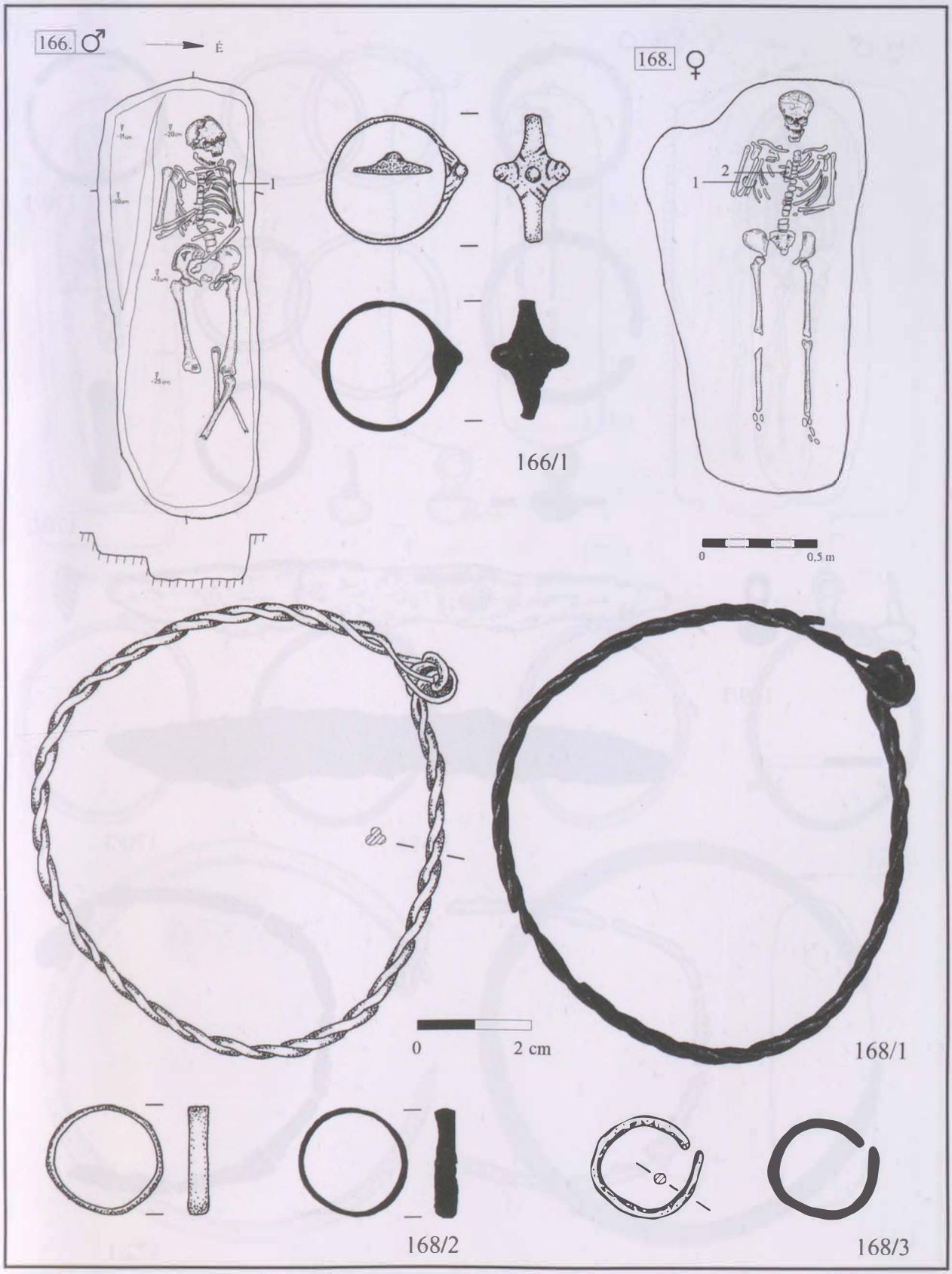

82. tábla. Homokmégy-Székes, 166., 168. sír

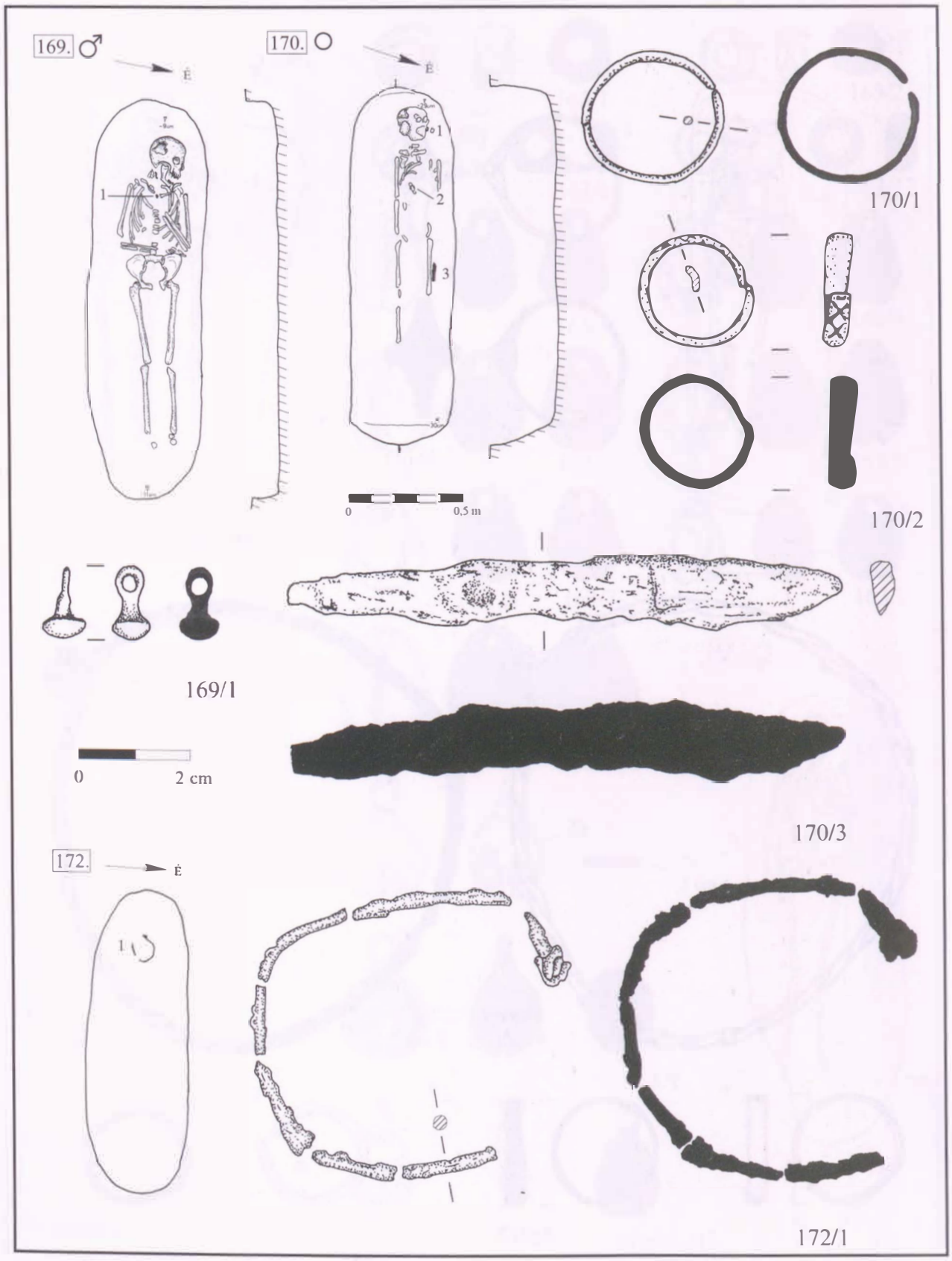

83. tábla. Homokmégy-Székes, 169–170., 172. sír

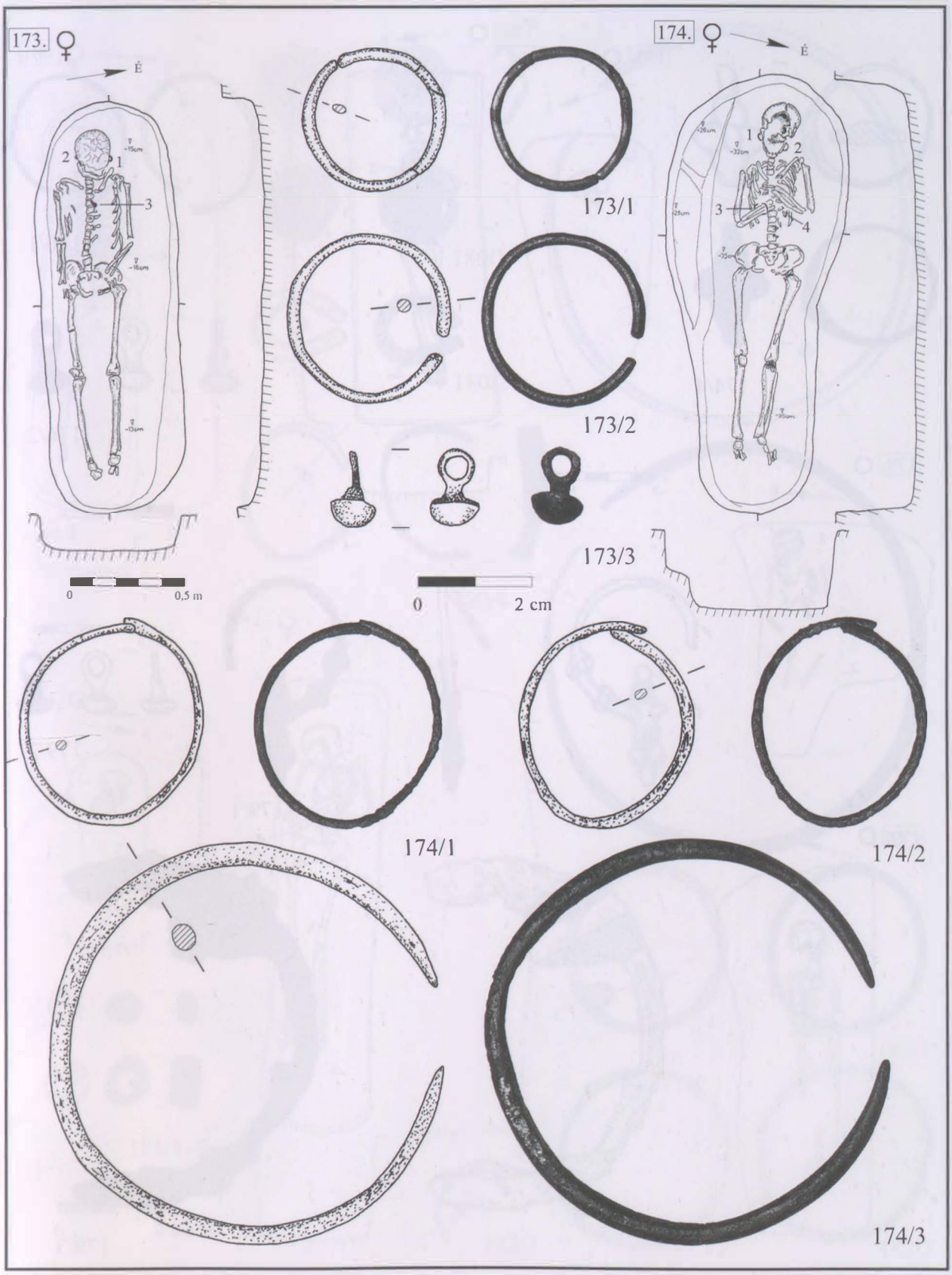

84. tábla. Homokmégy-Székes, 173–174. sír

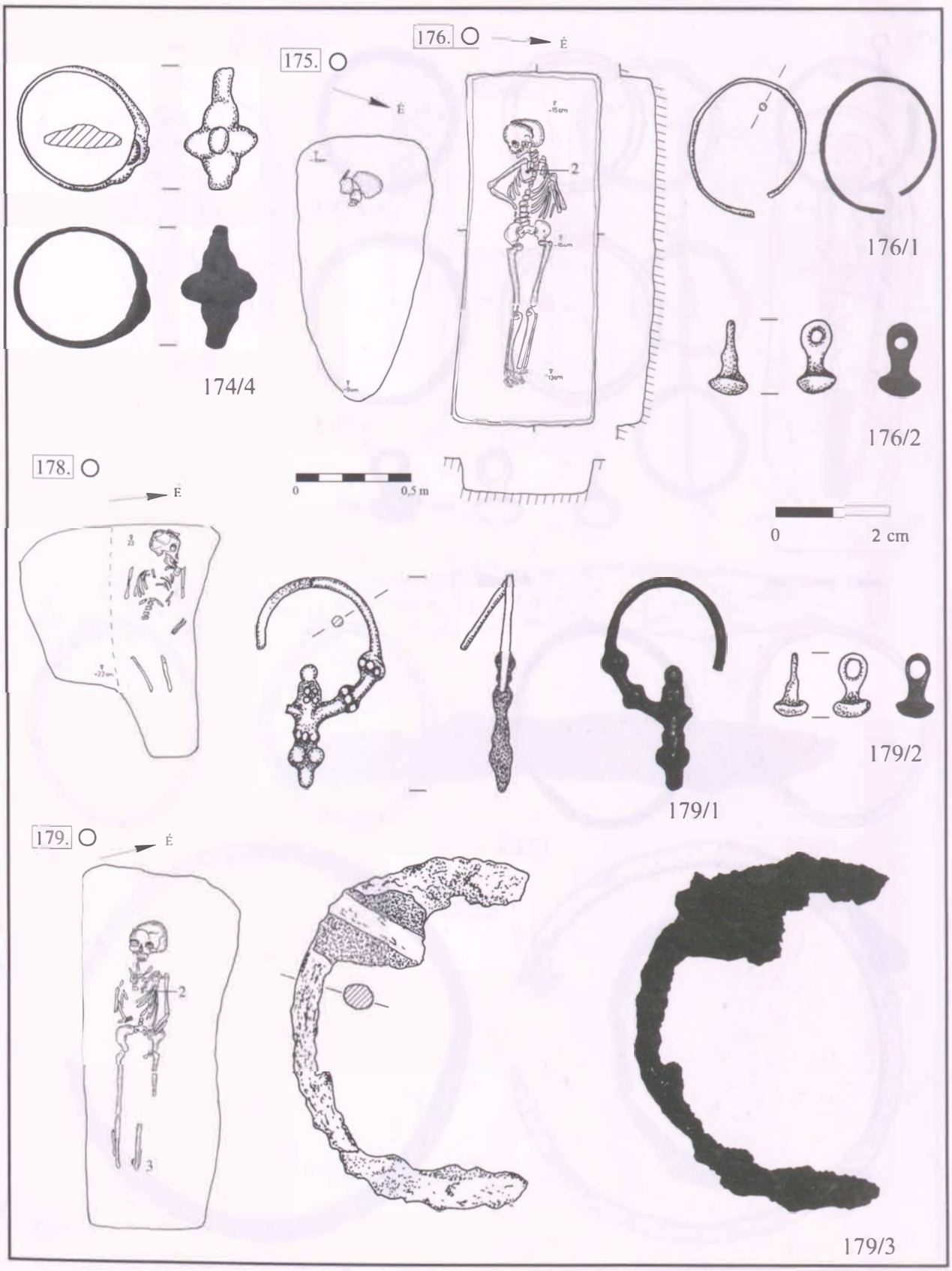

85. tábla. Homokmégy-Székes, 174–176., 178–179. sír

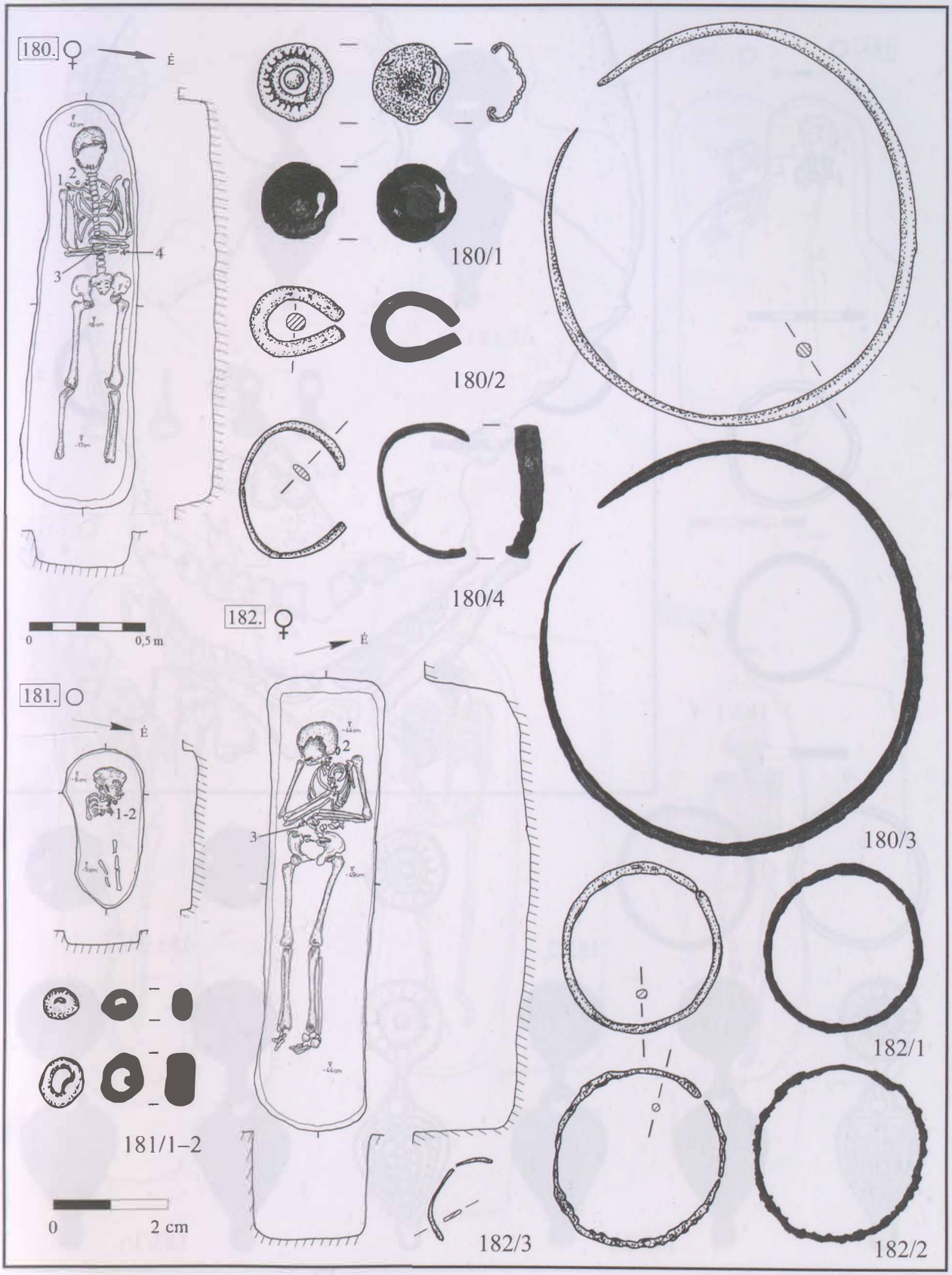

86. tábla. Homokmégy-Székes, 180–182. sír

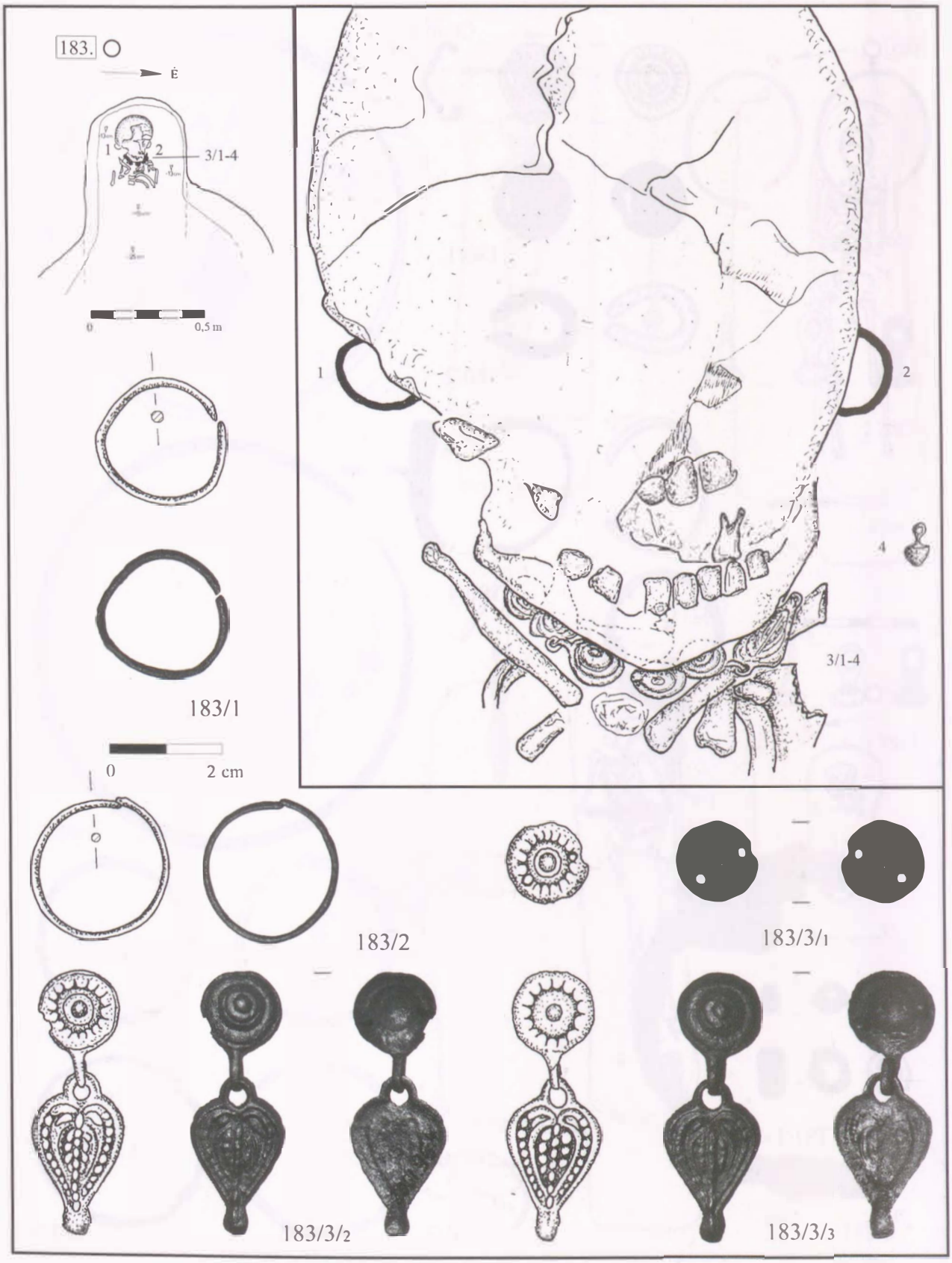

87. tábla. Homokmégy-Székes, 183. sír

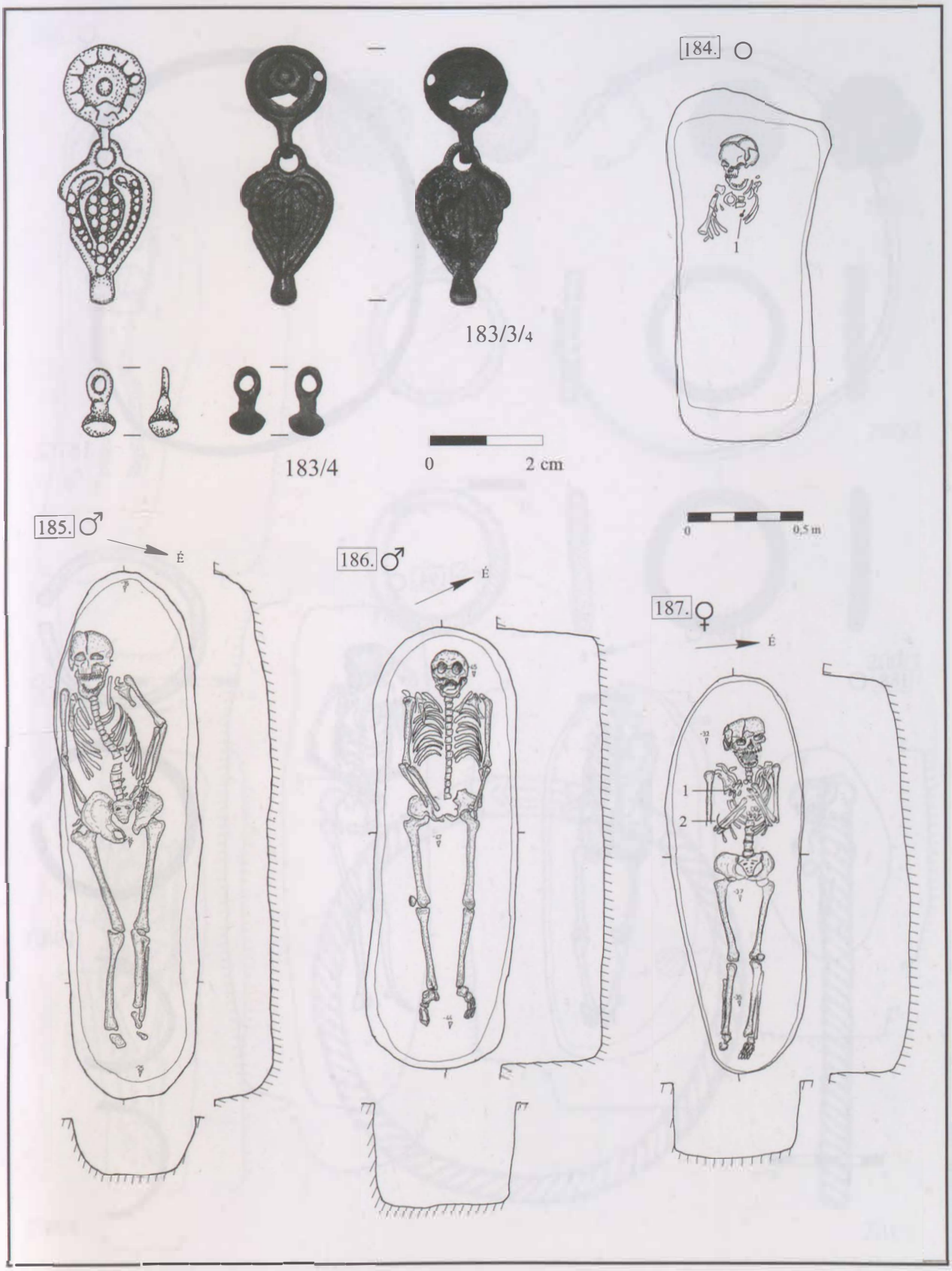

88. tábla. Homokmégy-Székes, 183–187. sír

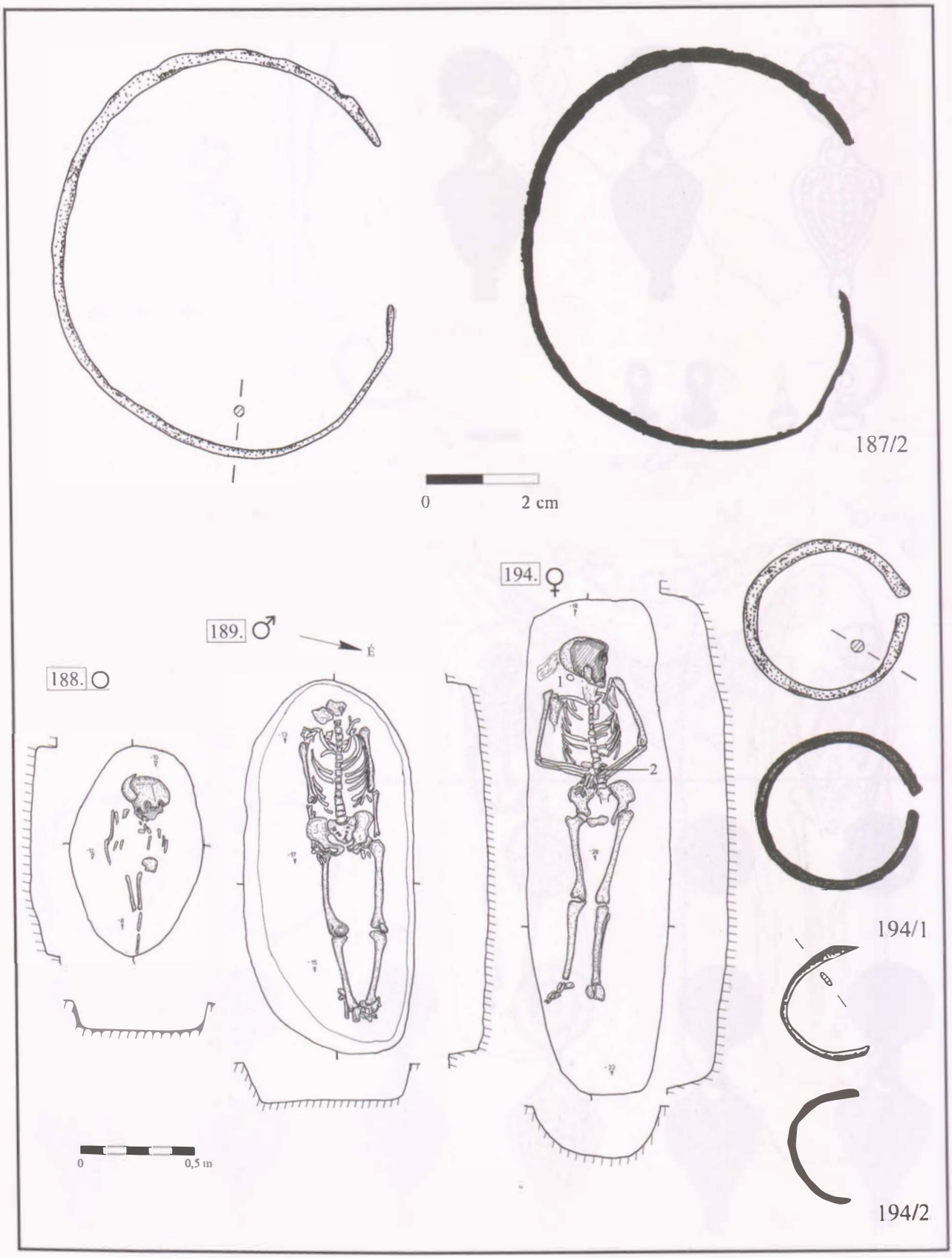

89. tábla. Homokmégy-Székes, 187–189., 194. sír

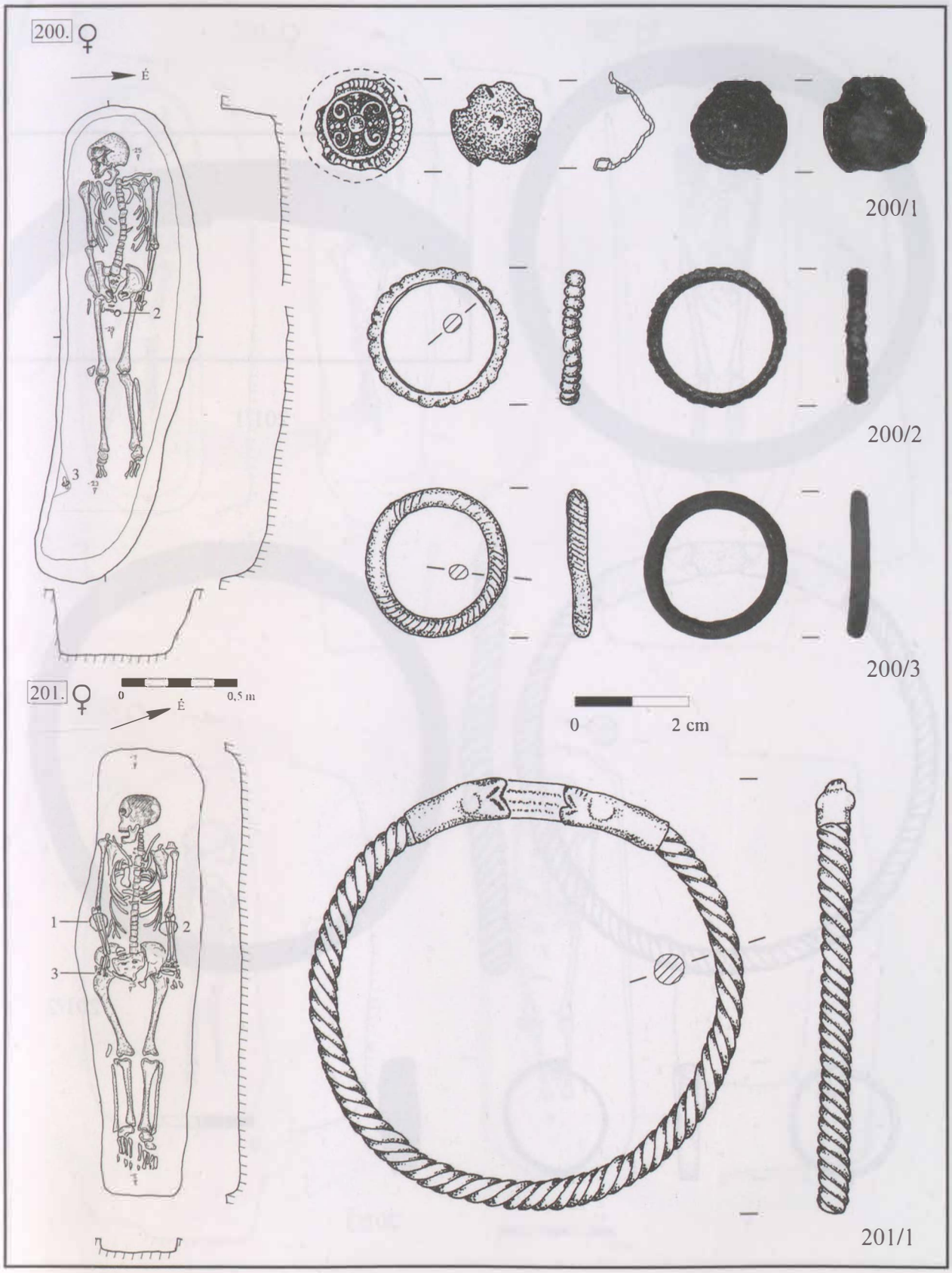

90. tábla. Homokmégy-Székes, 200–201. sír

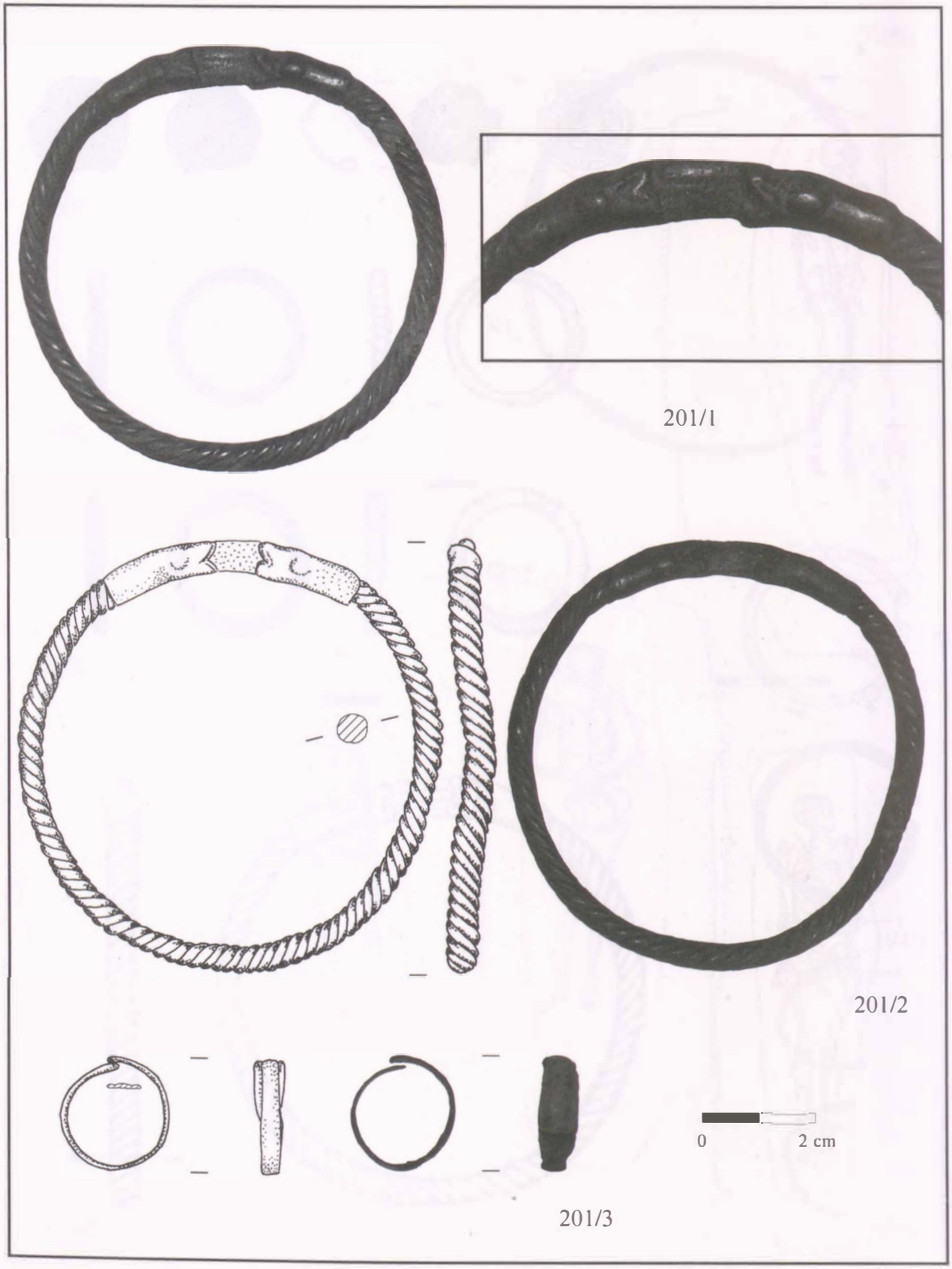

91. tábla. Homokmégy-Székes, 201. sír

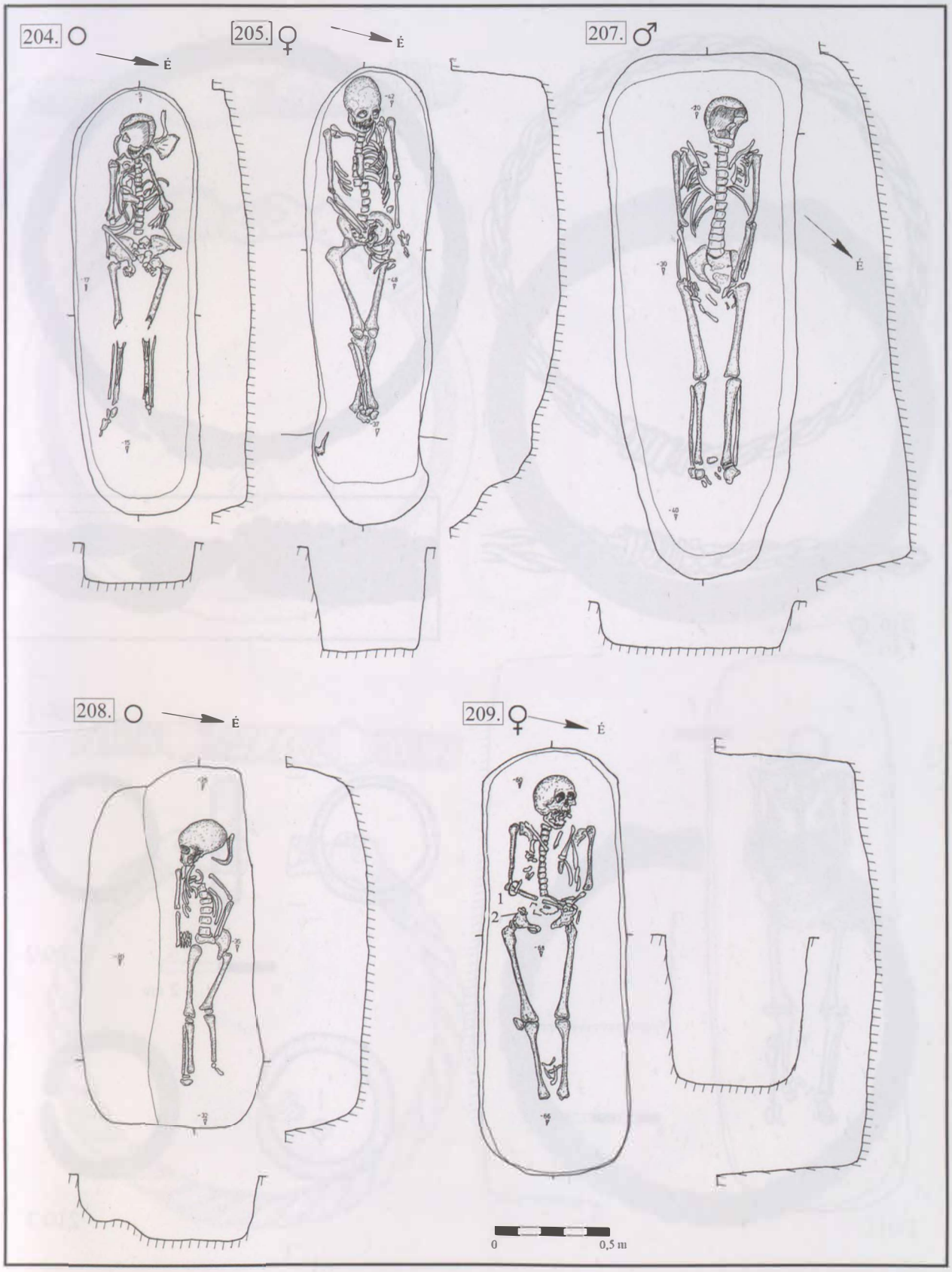

92. tábla. Homokmégy-Székes, 204–205., 207–209. sír

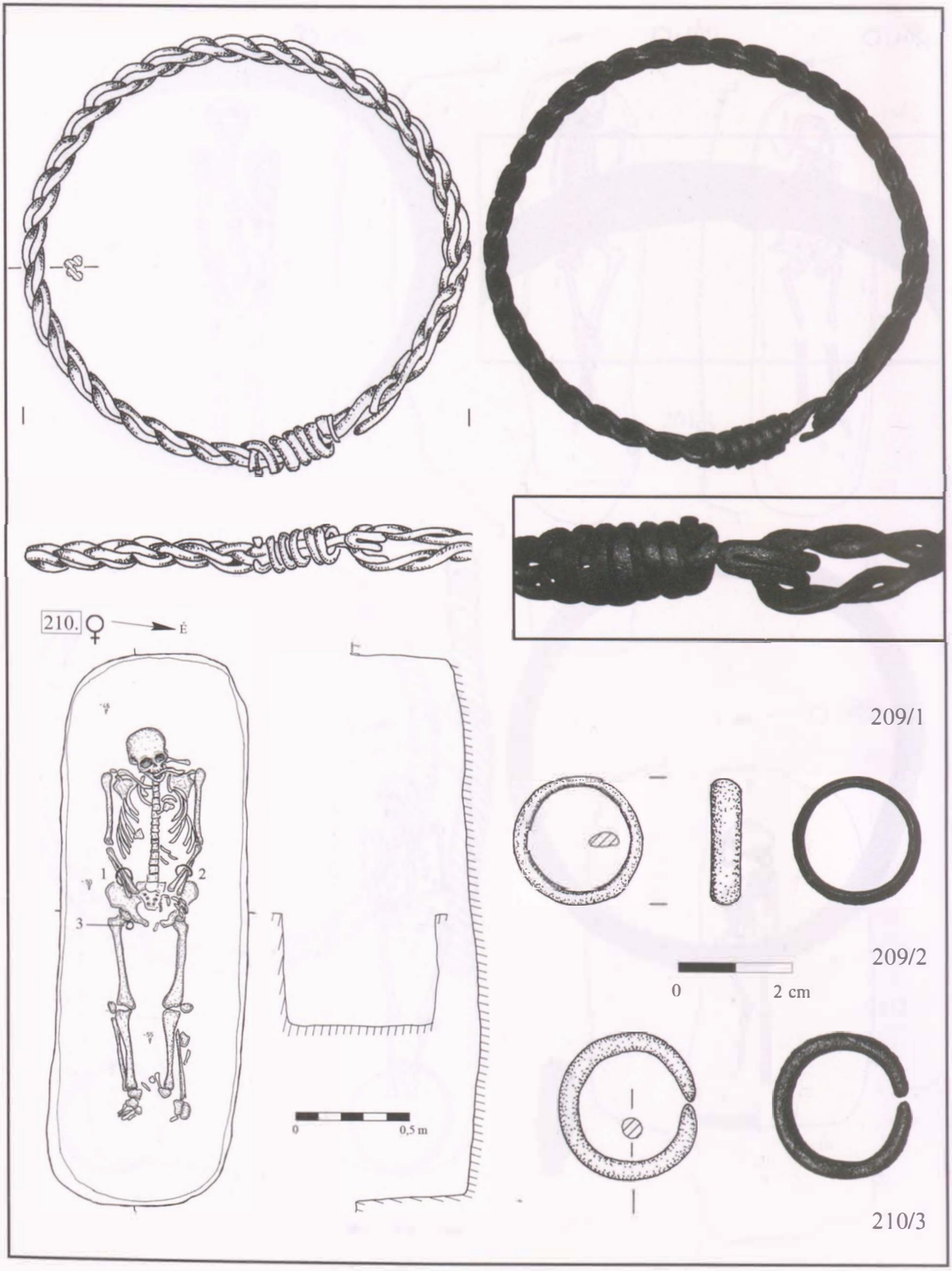

93. tábla. Homokmégy-Székes, 209–210. sír

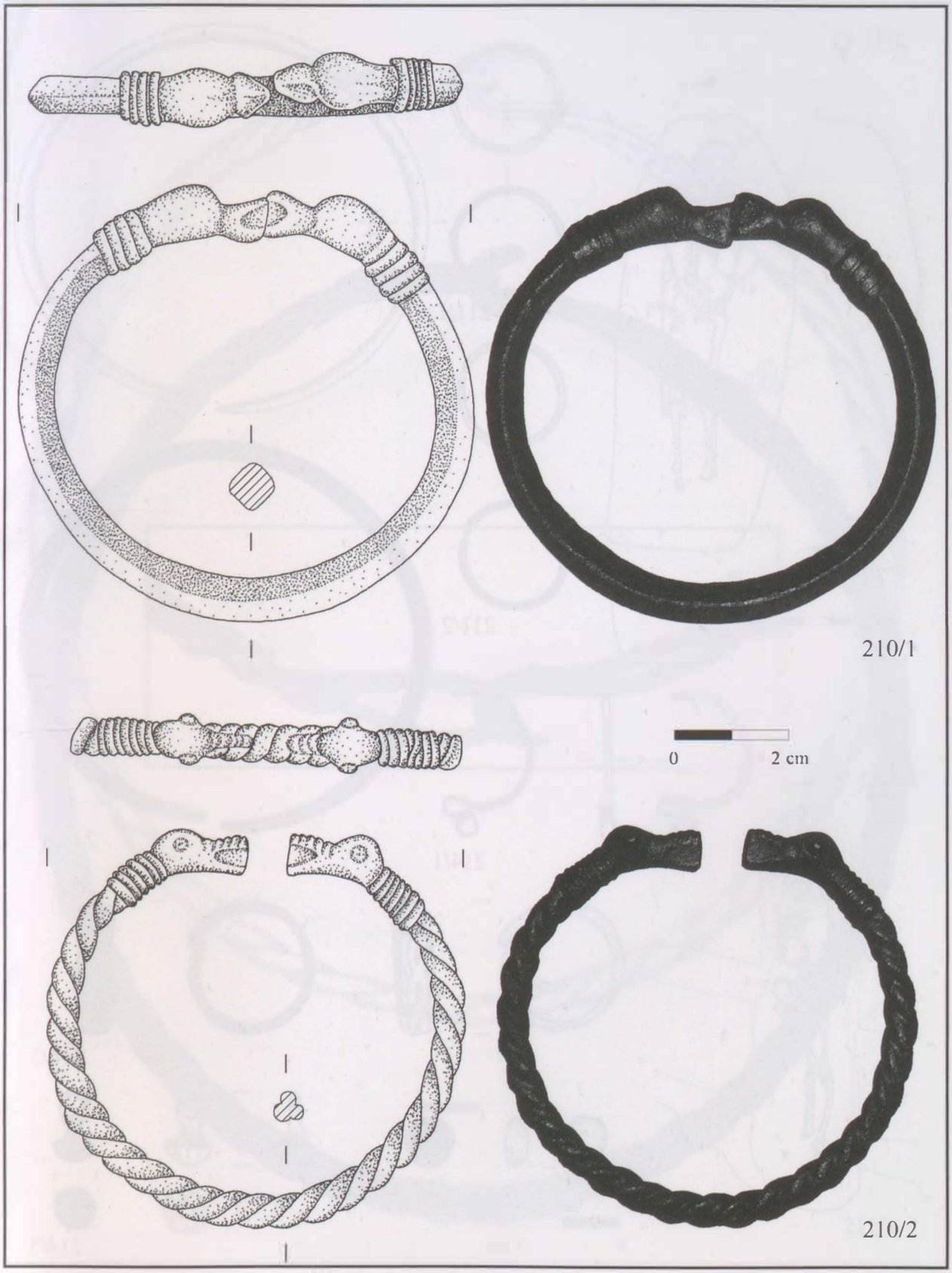

94. tábla. Homokmégy-Székes, 210. sír

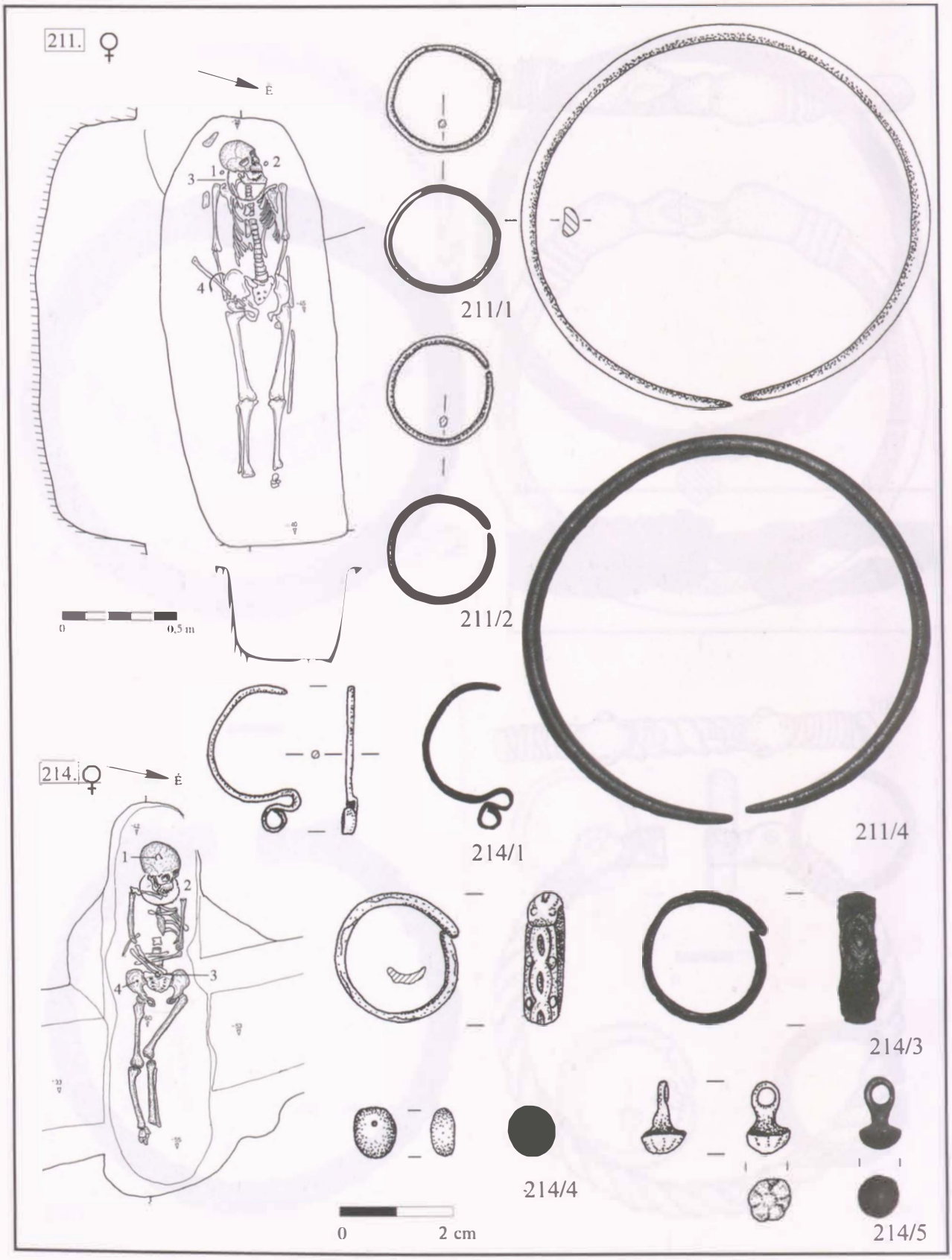

95. tábla. Homokmégy-Székes, 211., 214. sír

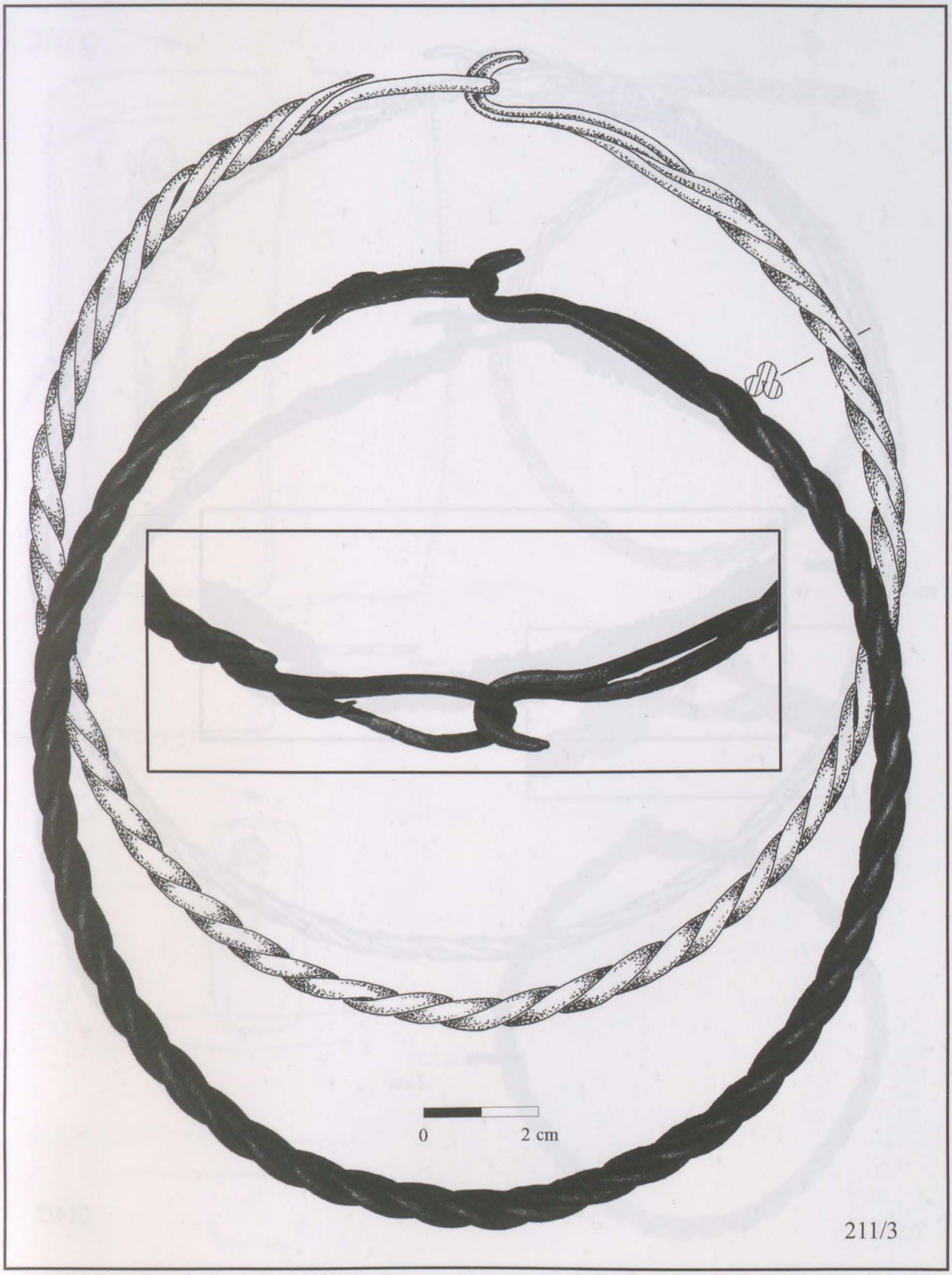

96. tábla. Homokmégy-Székes, 211. sír

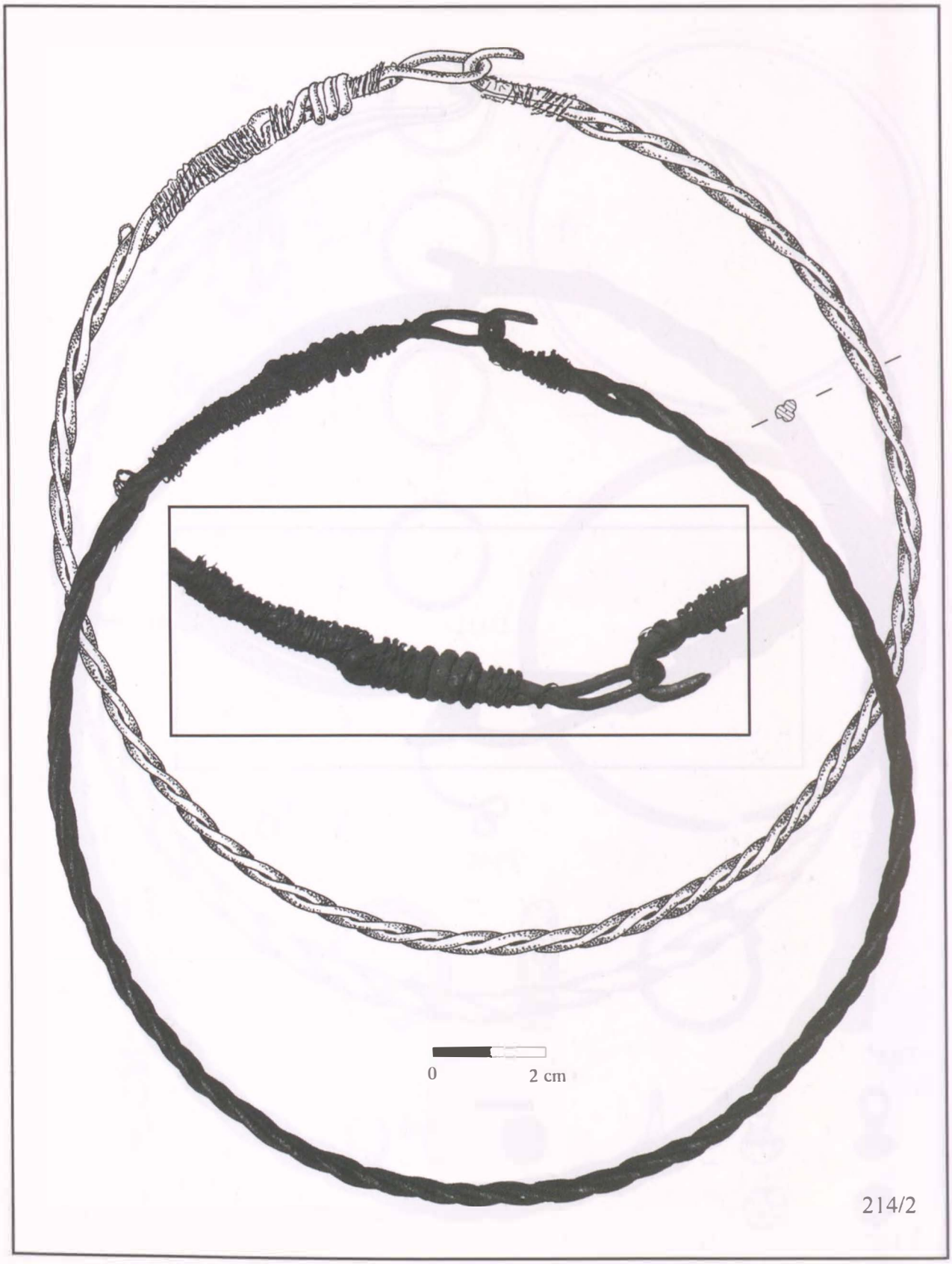

97. tábla. Homokmégy-Székes, 214. sír

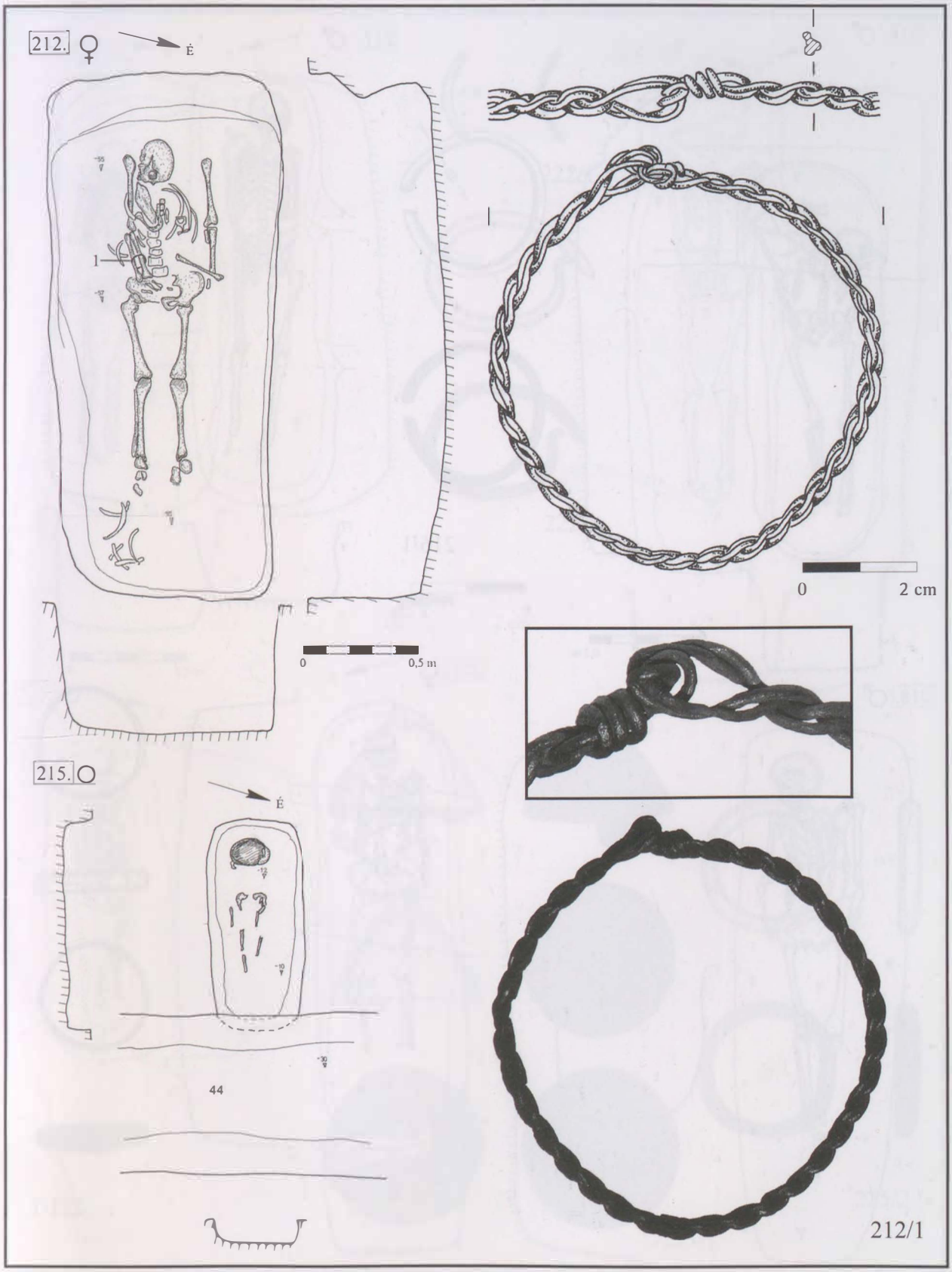

98. tábla. Homokmégy-Székes, 212., 215. sír

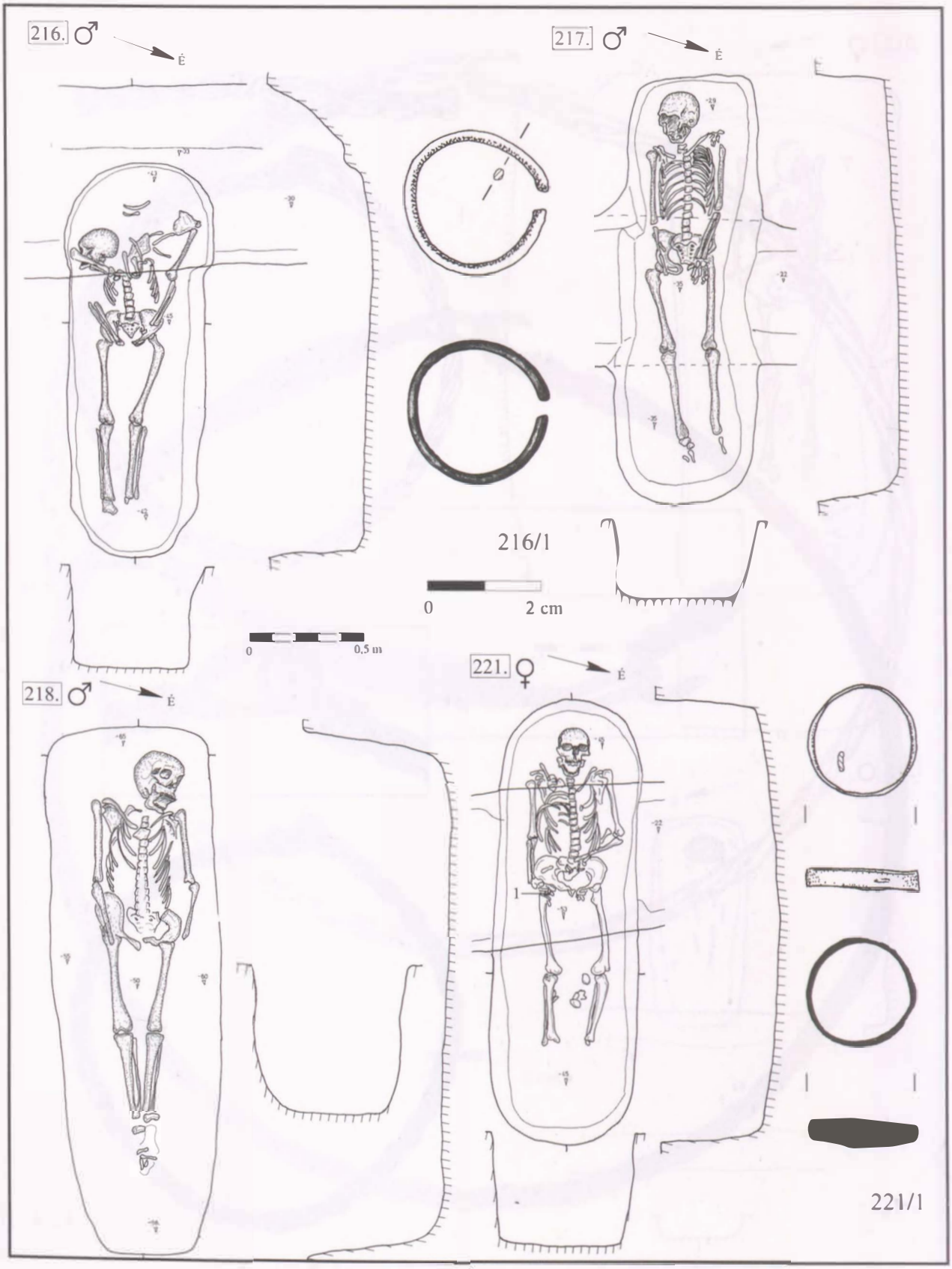

99. tábla. Homokmégy-Székes, 216–218., 221. sír

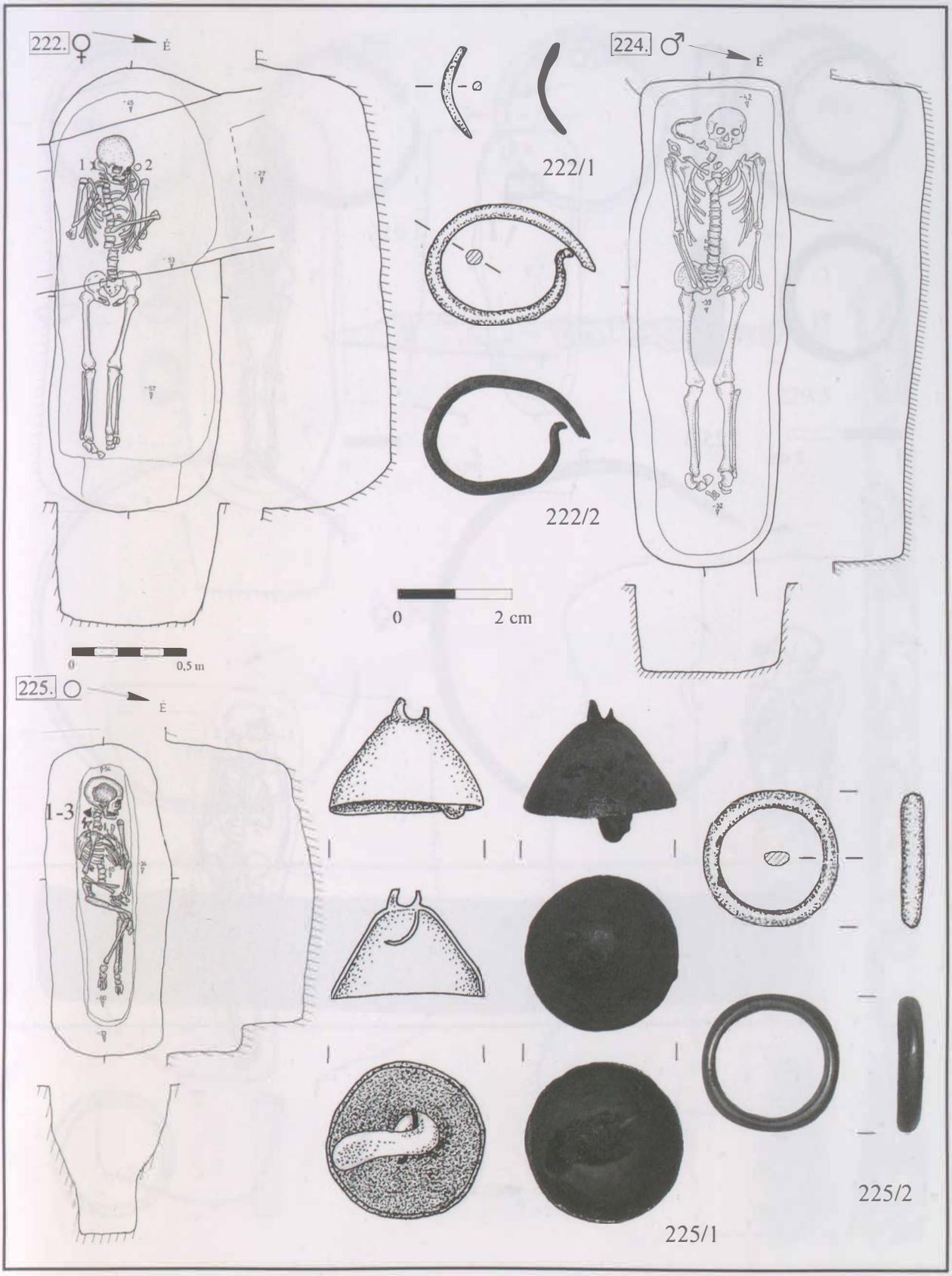

100. tábla. Homokmégy-Székes, 222., 224–225. sír

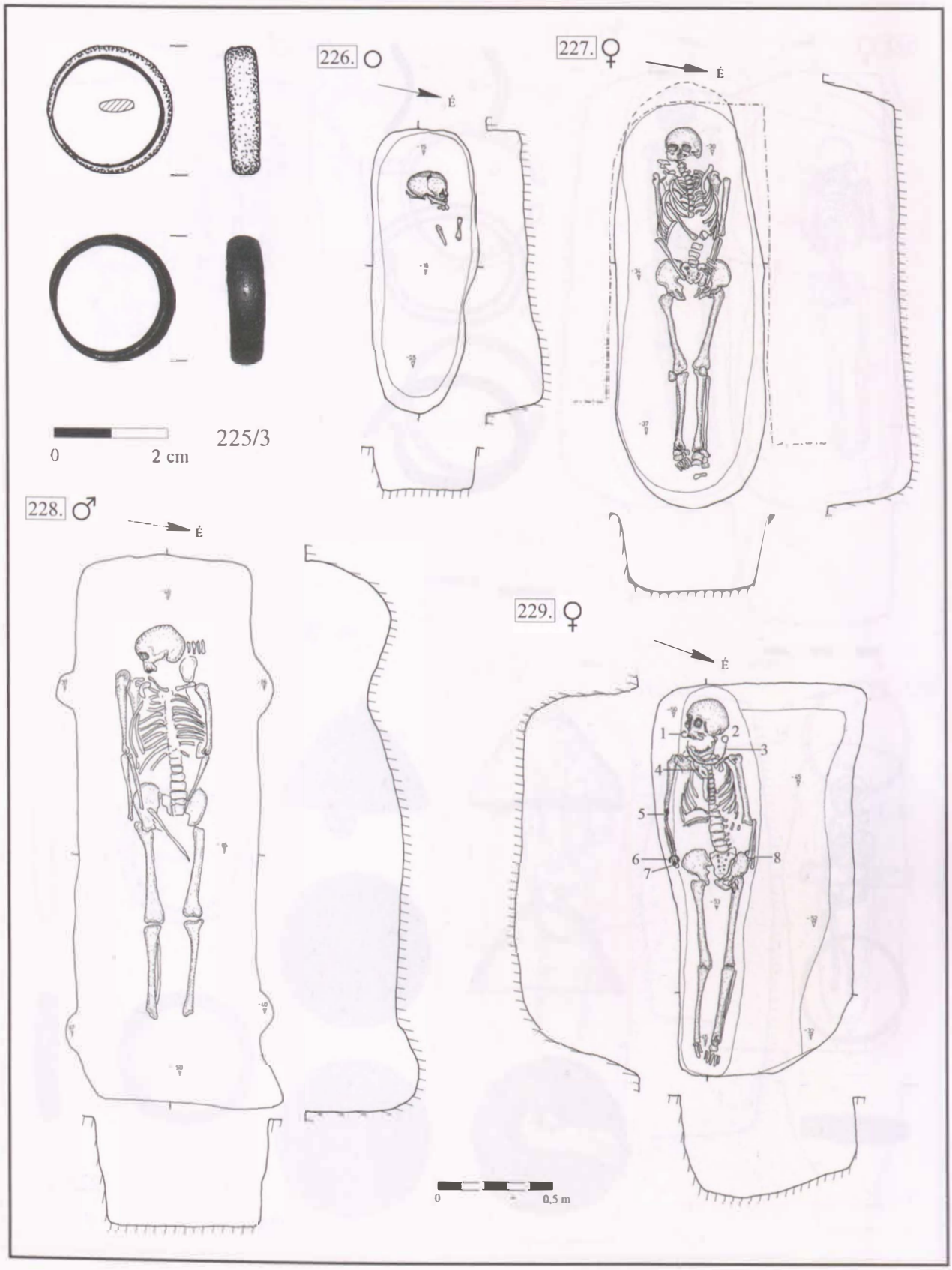

101. tábla. Homokmégy-Székes, 225–229. sír

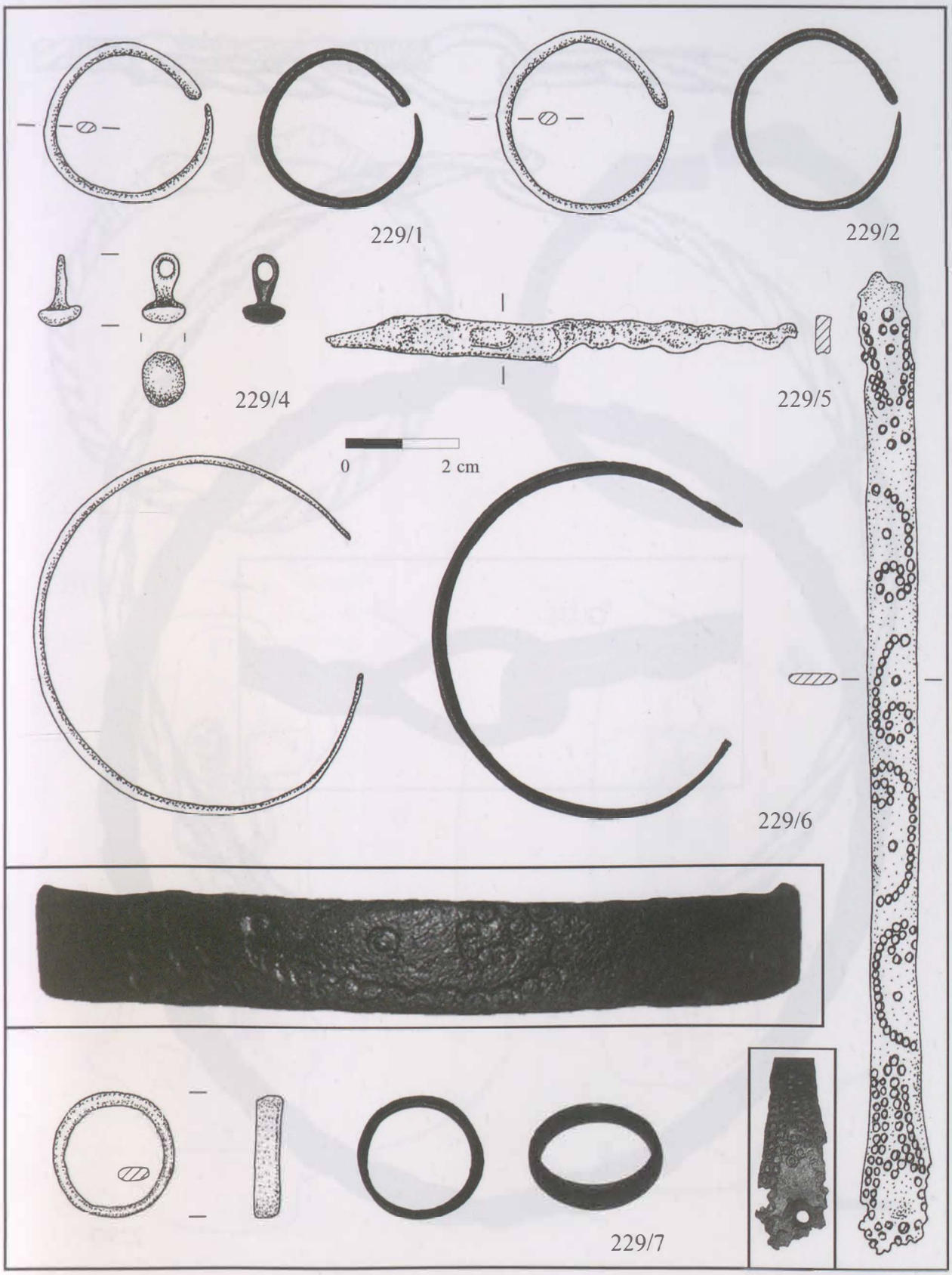

102. tábla. Homokmégy-Székes, 229. sír

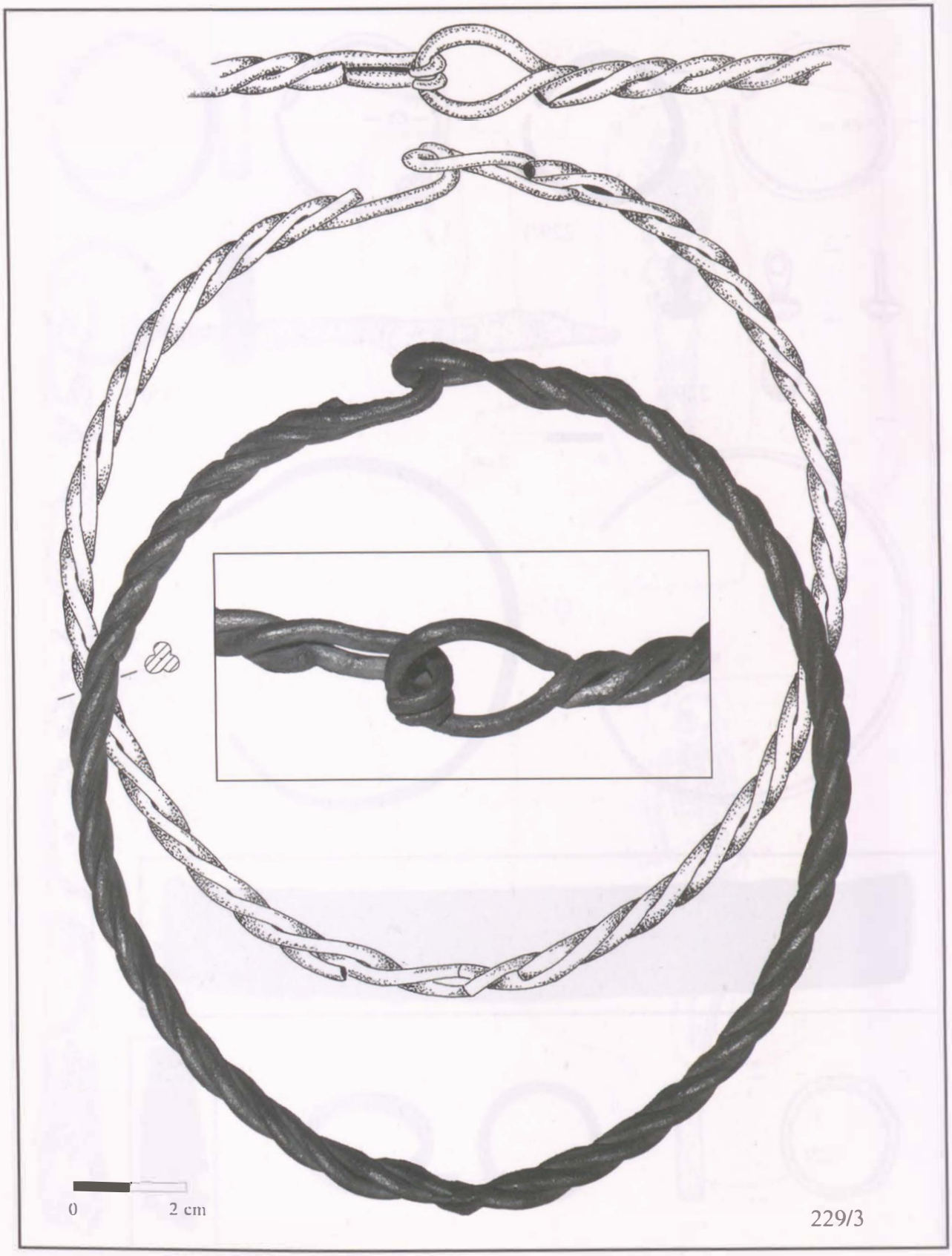

103. tábla. Homokmégy-Székes, 229. sír

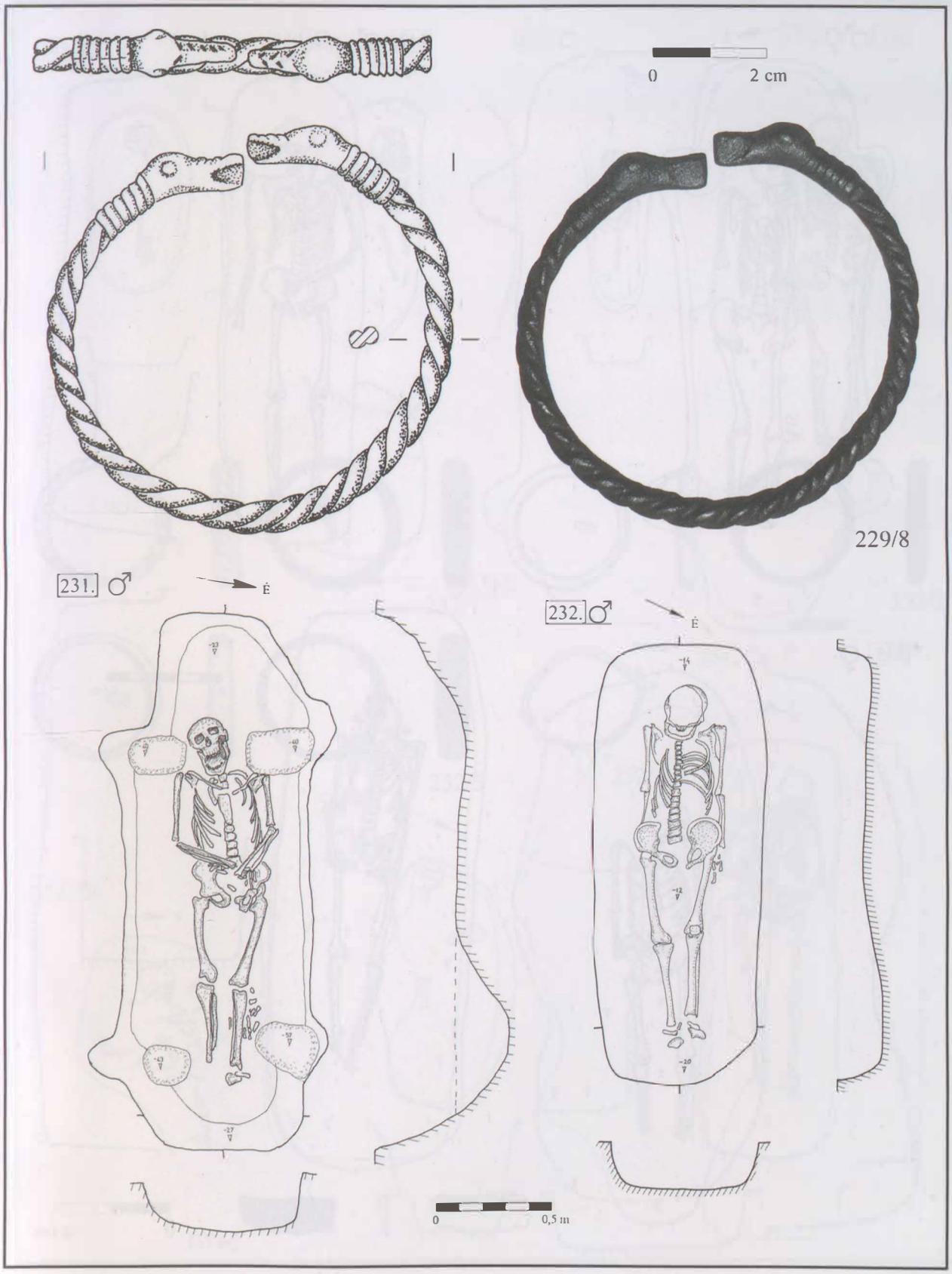

104. tábla. Homokmégy-Székes, 229., 231–232. sír

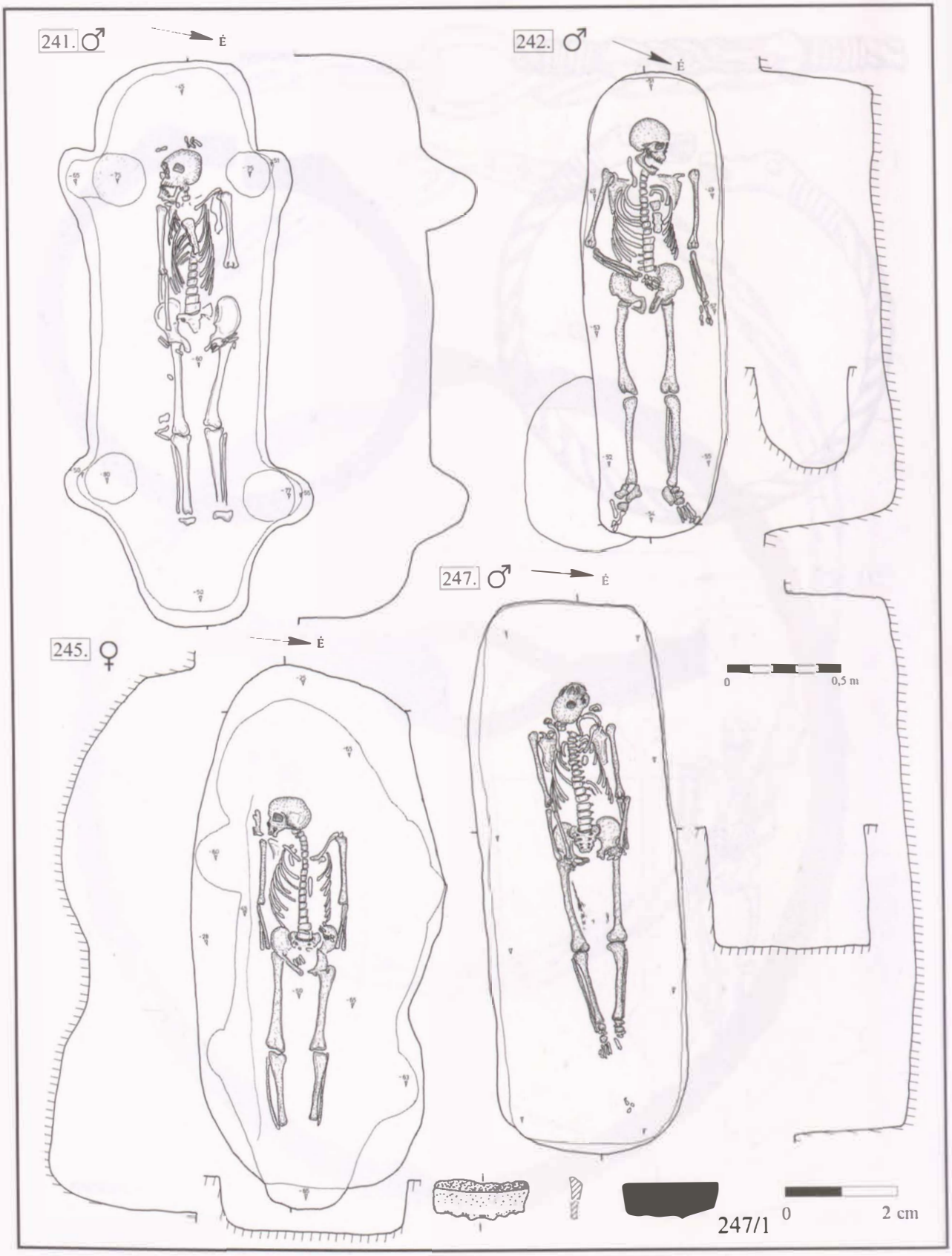

105. tábla. Homokmégy-Székes, 241–242., 245., 247. sír

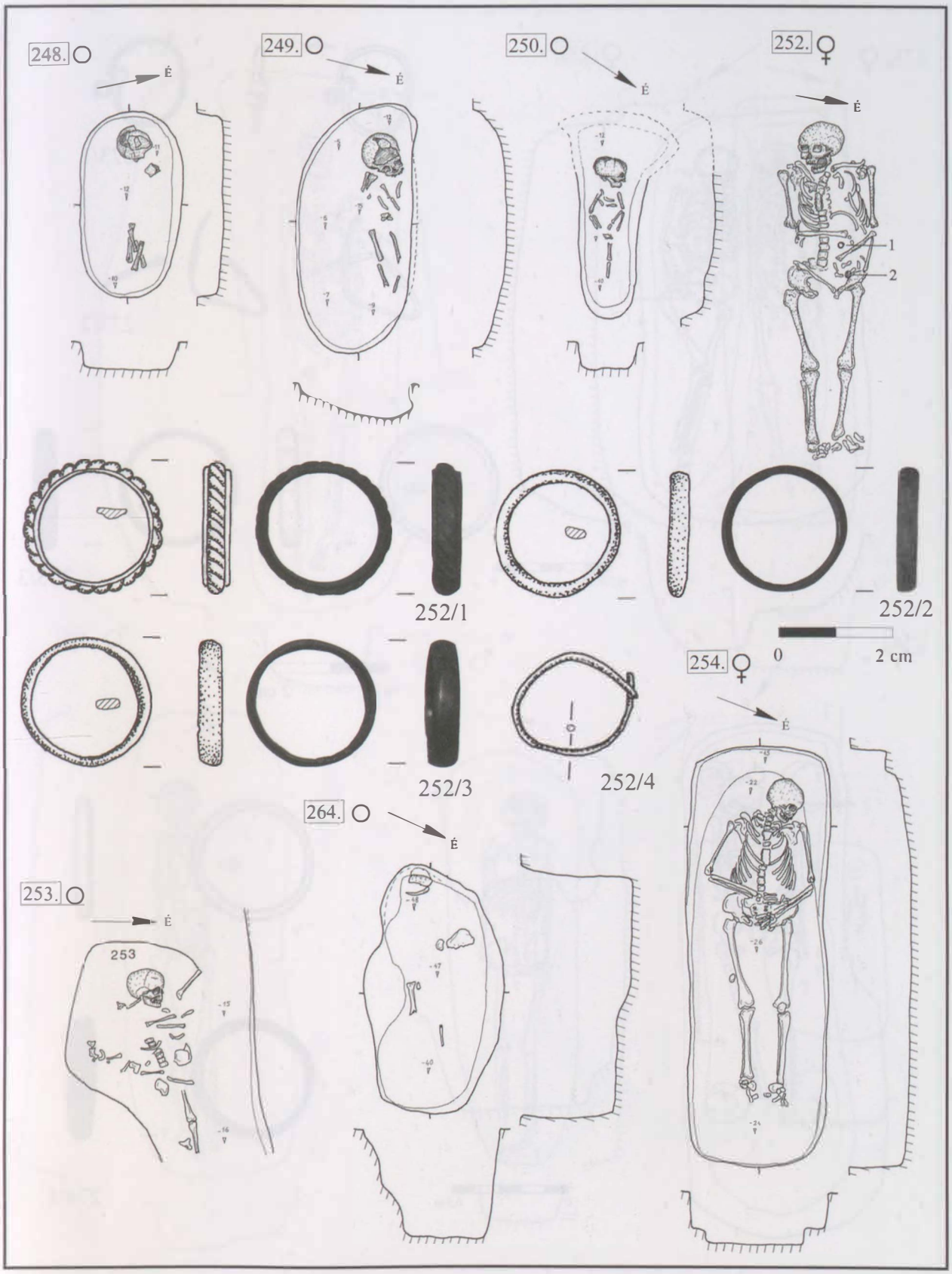

106. tábla. Homokmégy-Székes, 248–250., 252–254., 264. sír

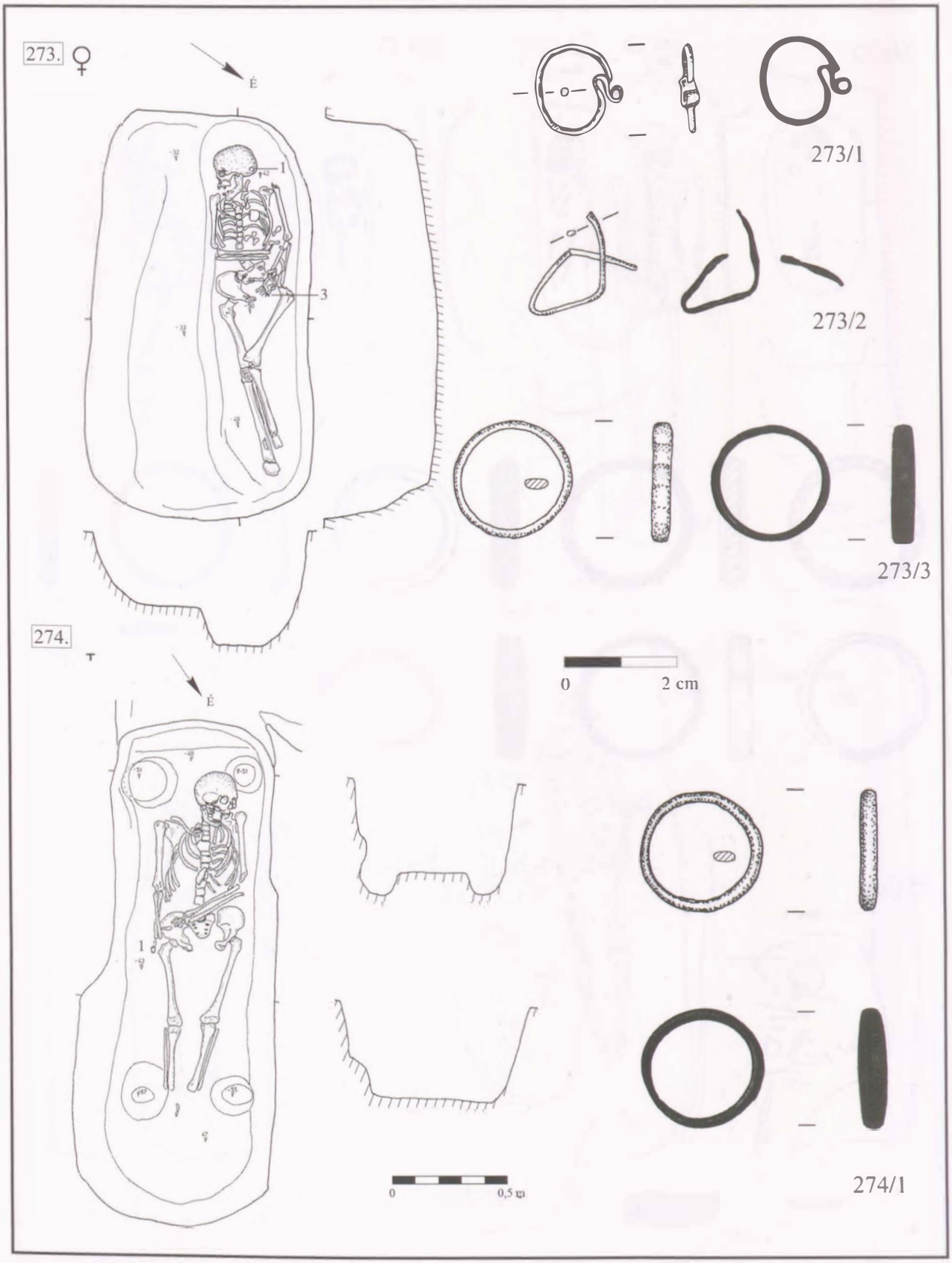

107. tábla. Homokmégy-Székes, 273–274. sír

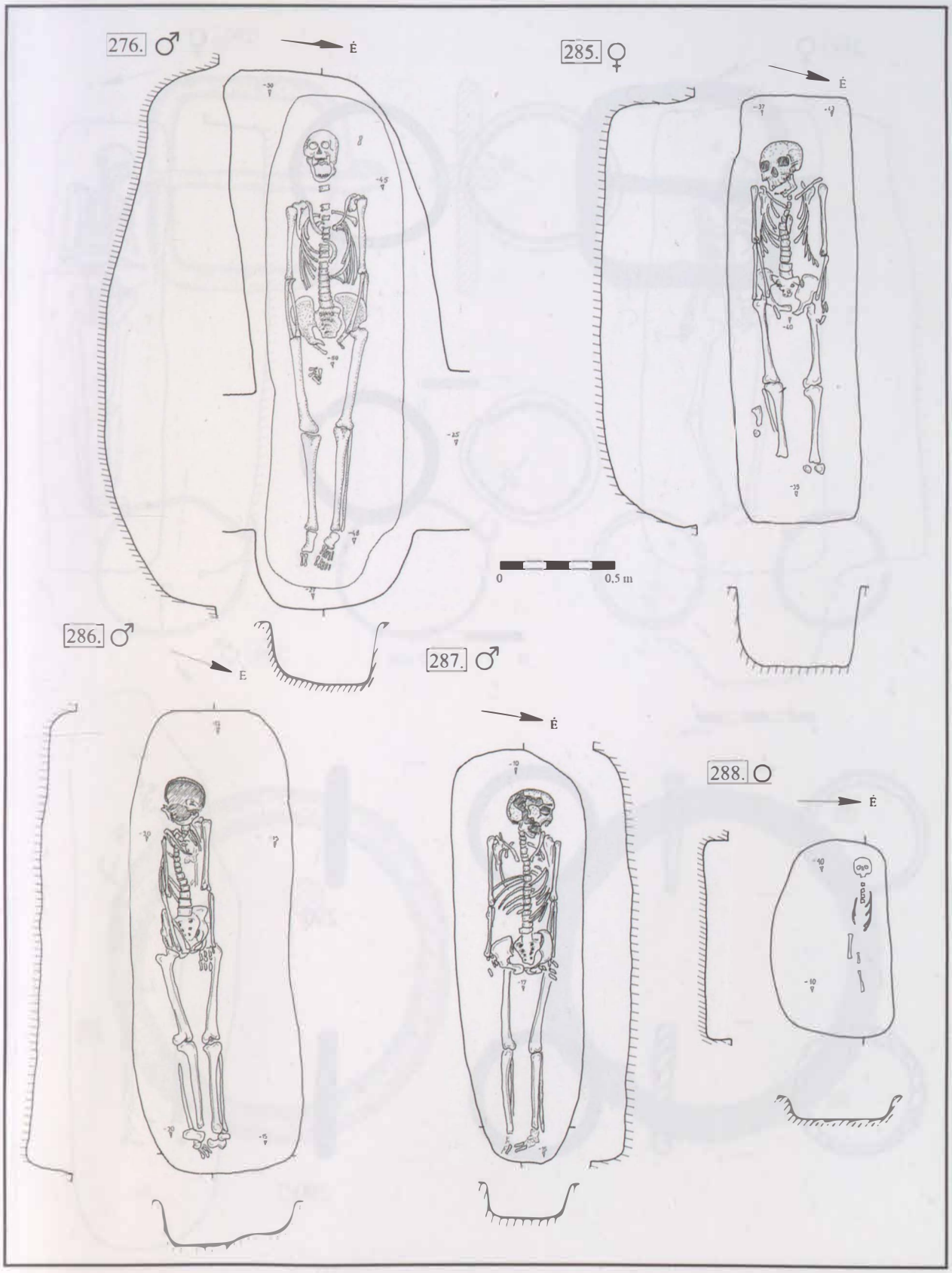

108. tábla. Homokmégy-Székes, 276., 285–288. sír

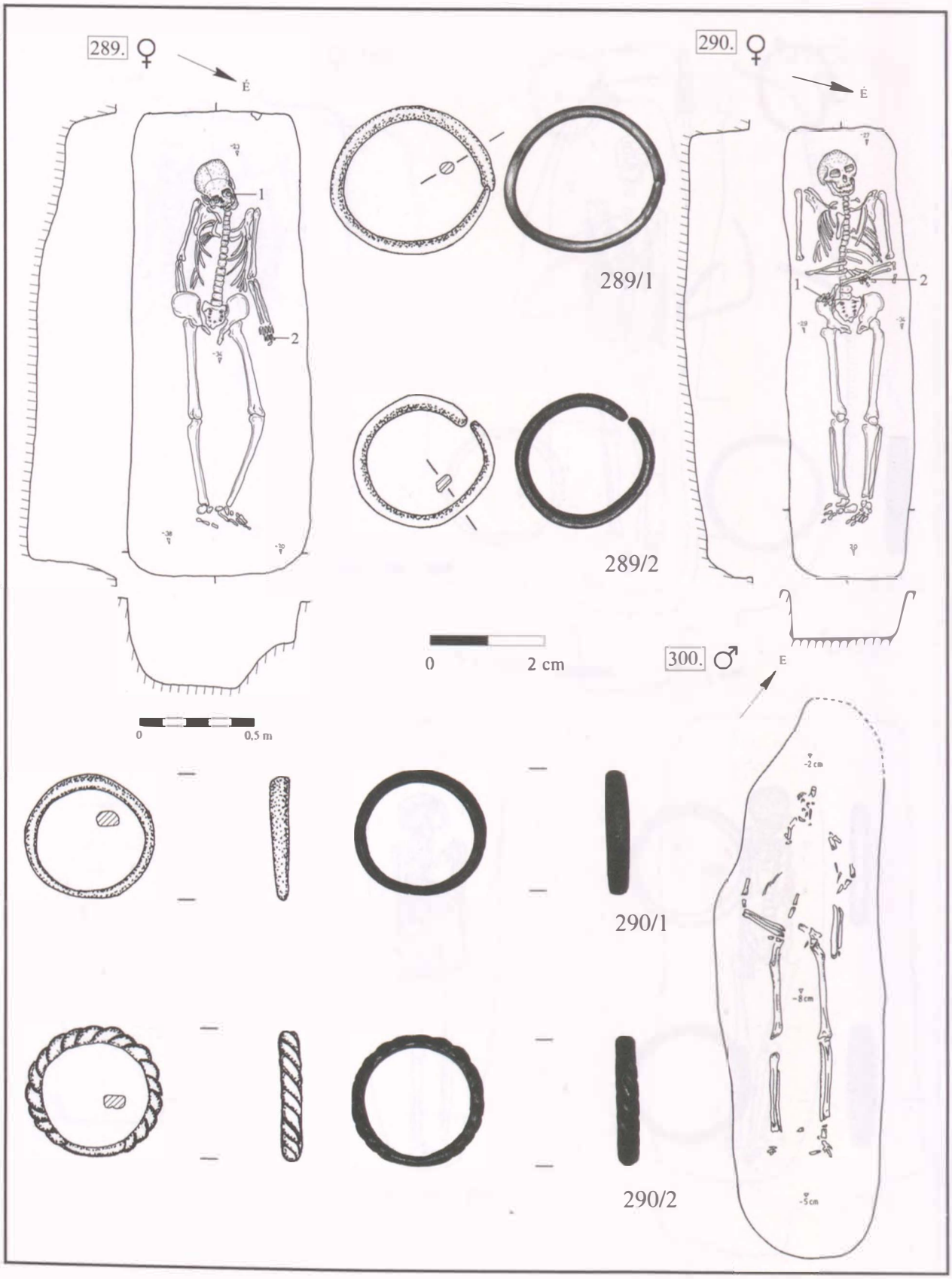

109. tábla. Homokmégy-Székes, 289–290., 300. sír

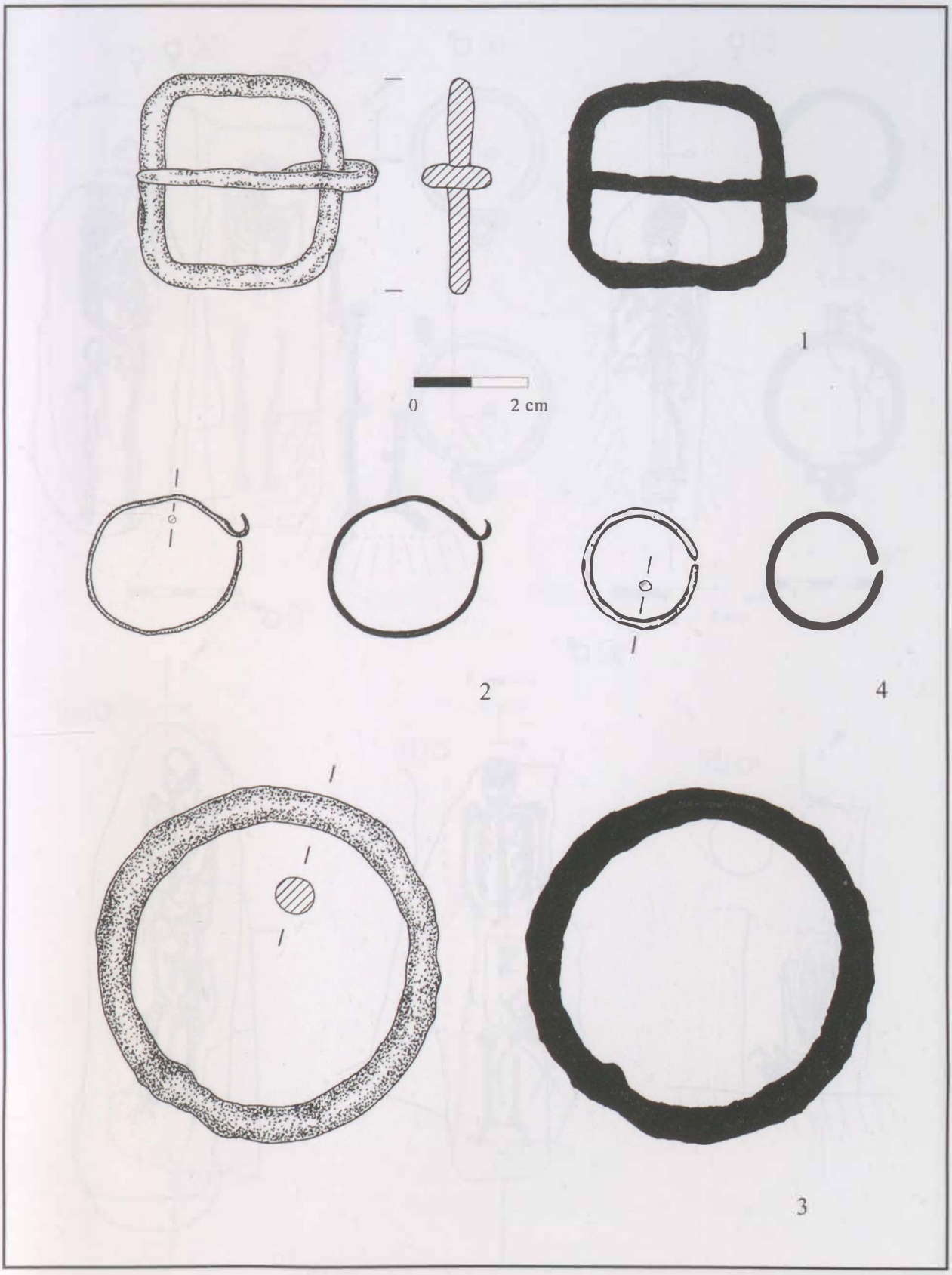

110. tábla. Homokmégy-Székes, szórványleletek

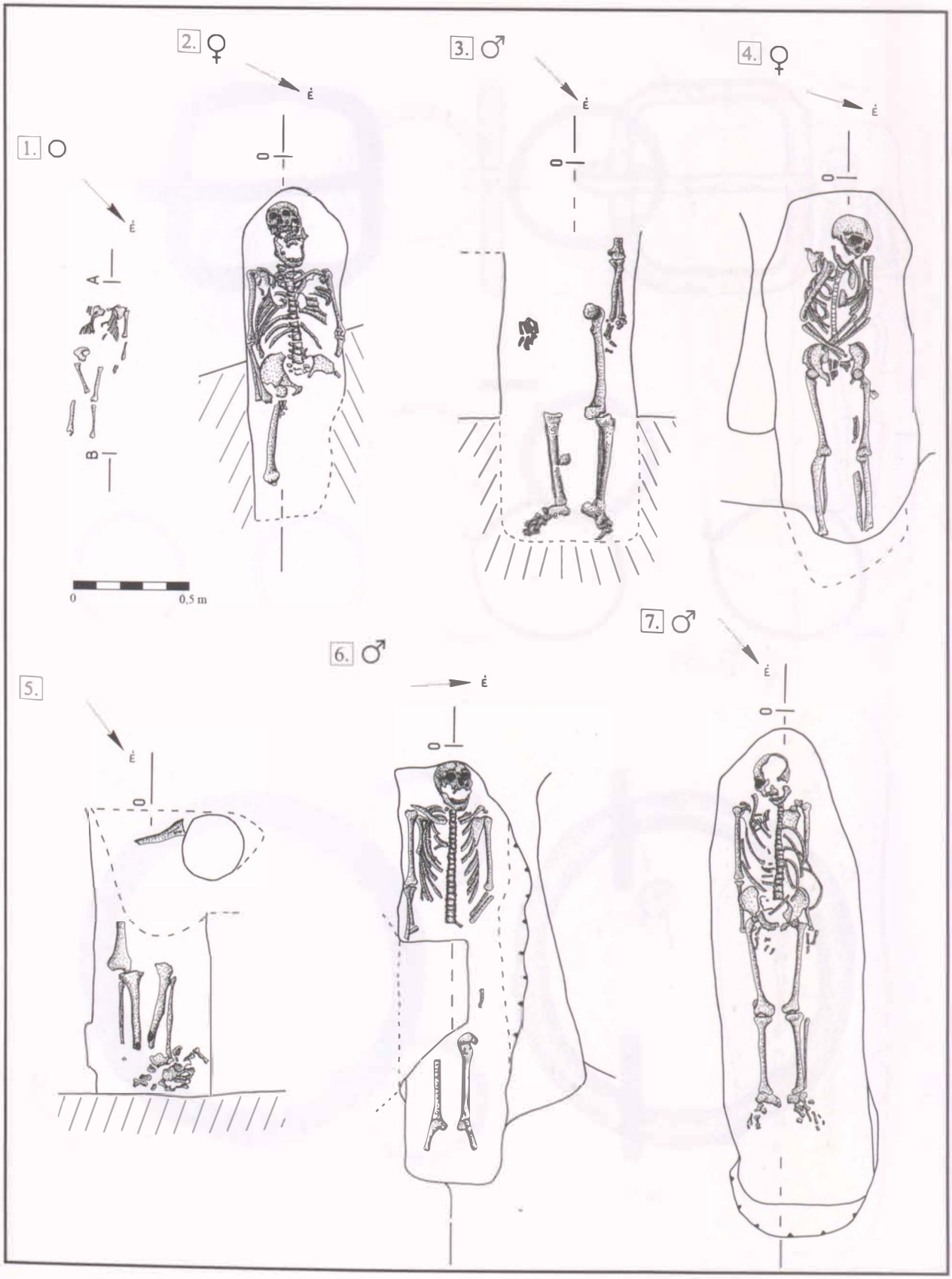

III. tábla. Kalocsa-Belvárosi iskola, 1–7. sír

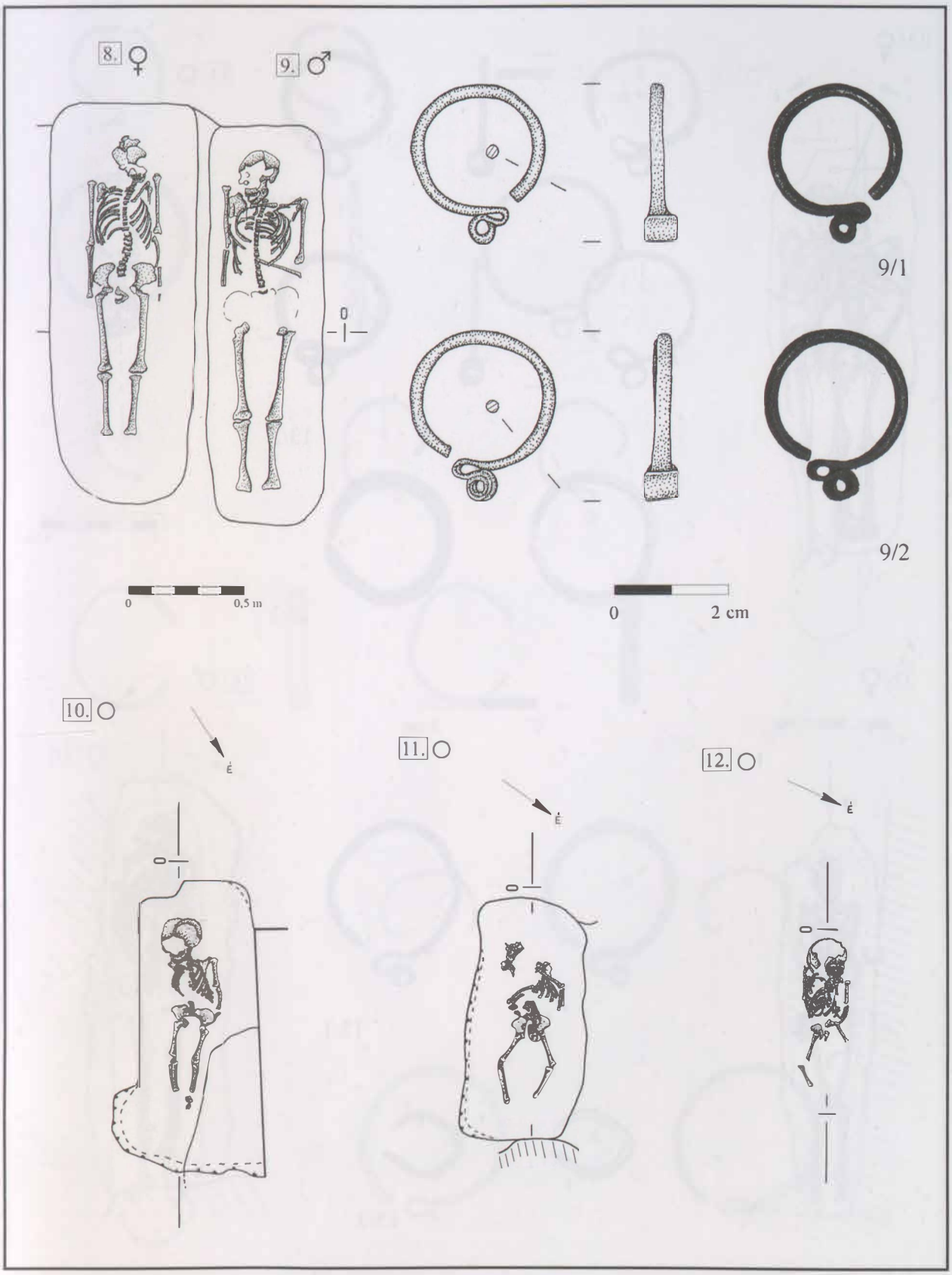

112. tábla. Kalocsa-Belvárosi iskola, 8–12. sír

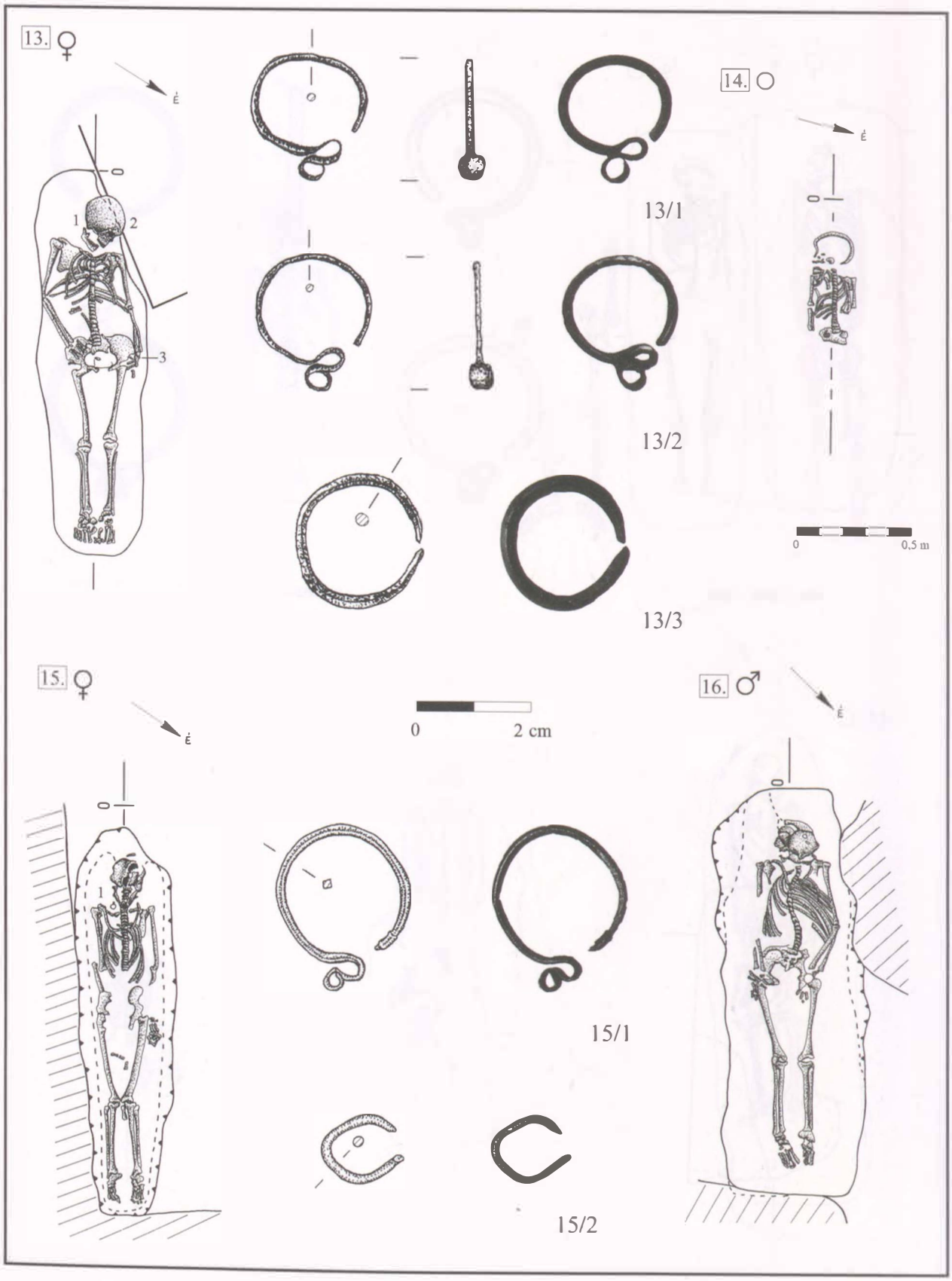

113. tábla. Kalocsa-Belvárosi iskola, 13–16. sír

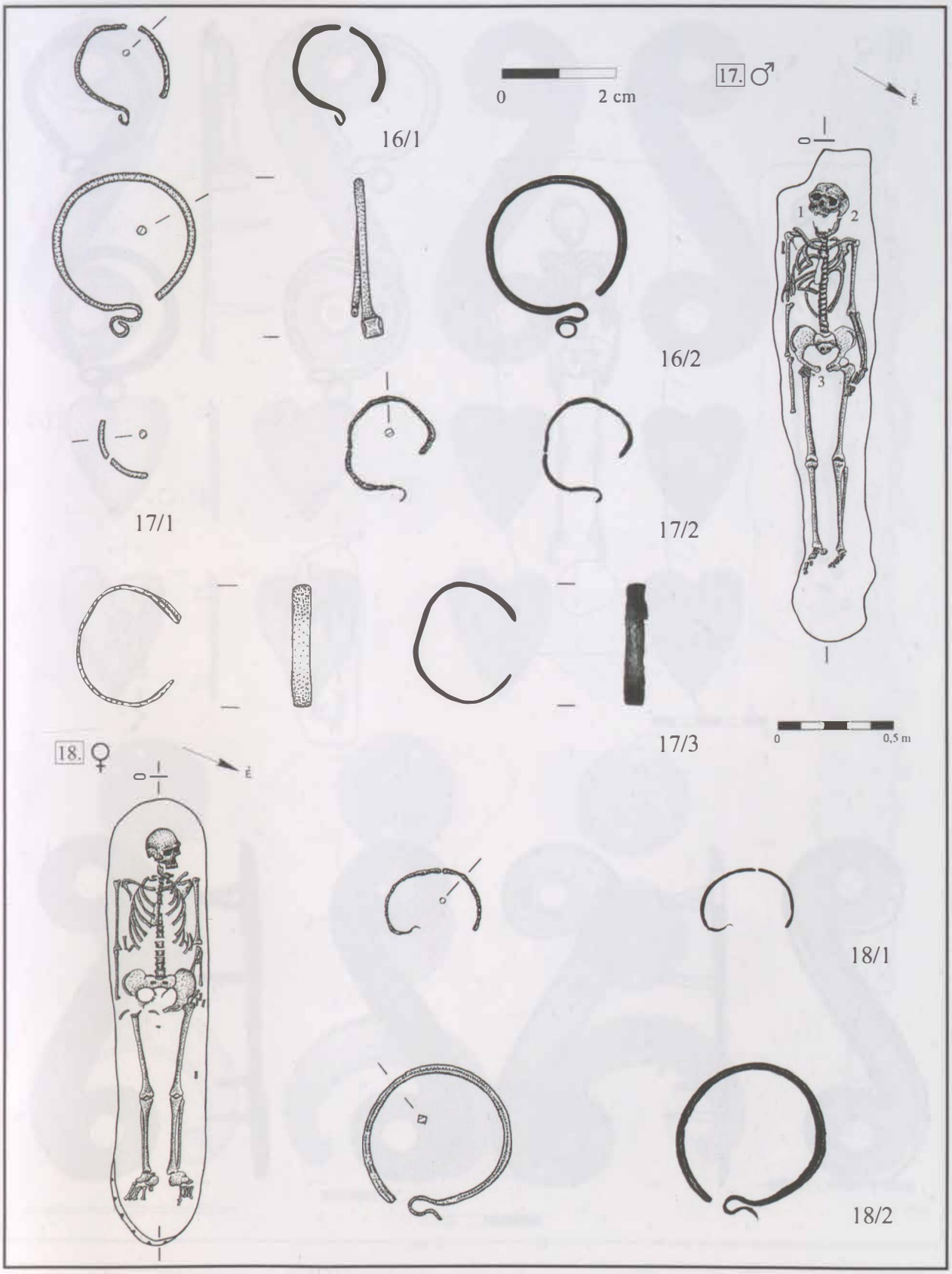

114. tábla. Kalocsa-Belvárosi iskola, 16–18. sír

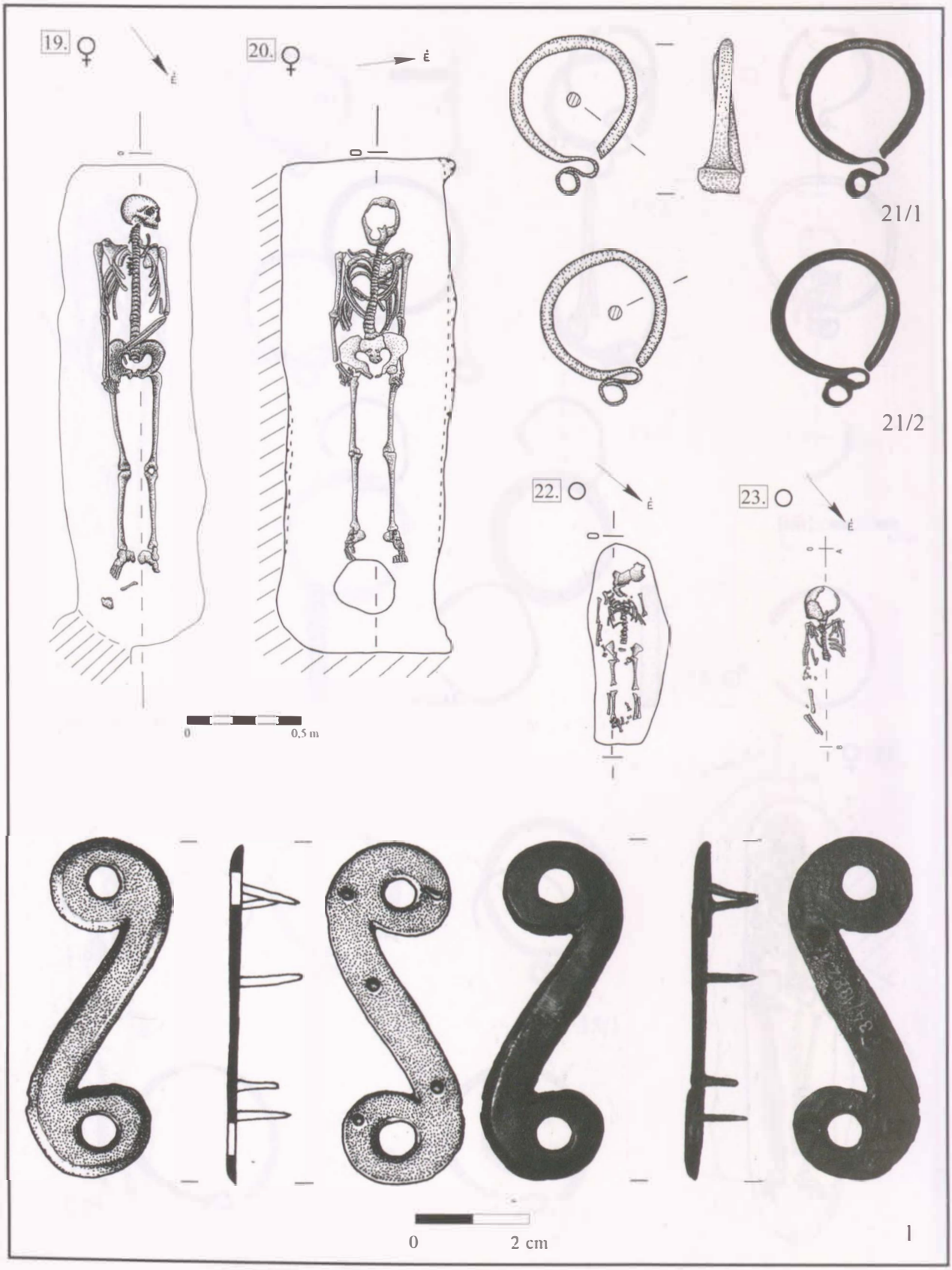

115. tábla. Kalocsa-Belvárosi iskola, 19–23. sír, 1: Kalocsa–Kiskőrös vasútvonal nyomvonaláról előkerült leletek

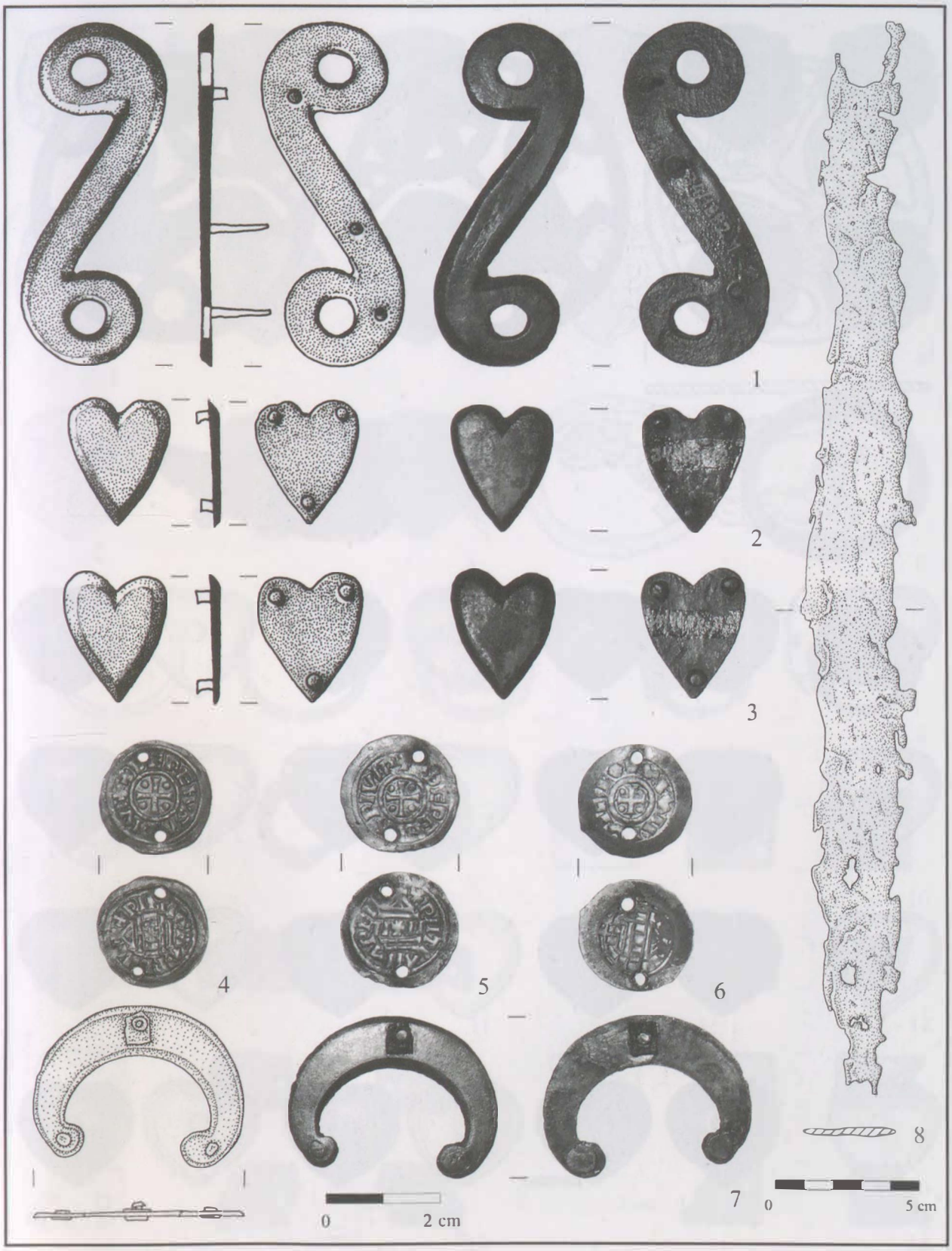

116. tábla. 1–3: Kalocsa–Kiskőrös vasútvonal nyomvonaláról előkerült leletek, 4–8: Viski Károly Múzeum gyűjteményében őrzött szórványleletek

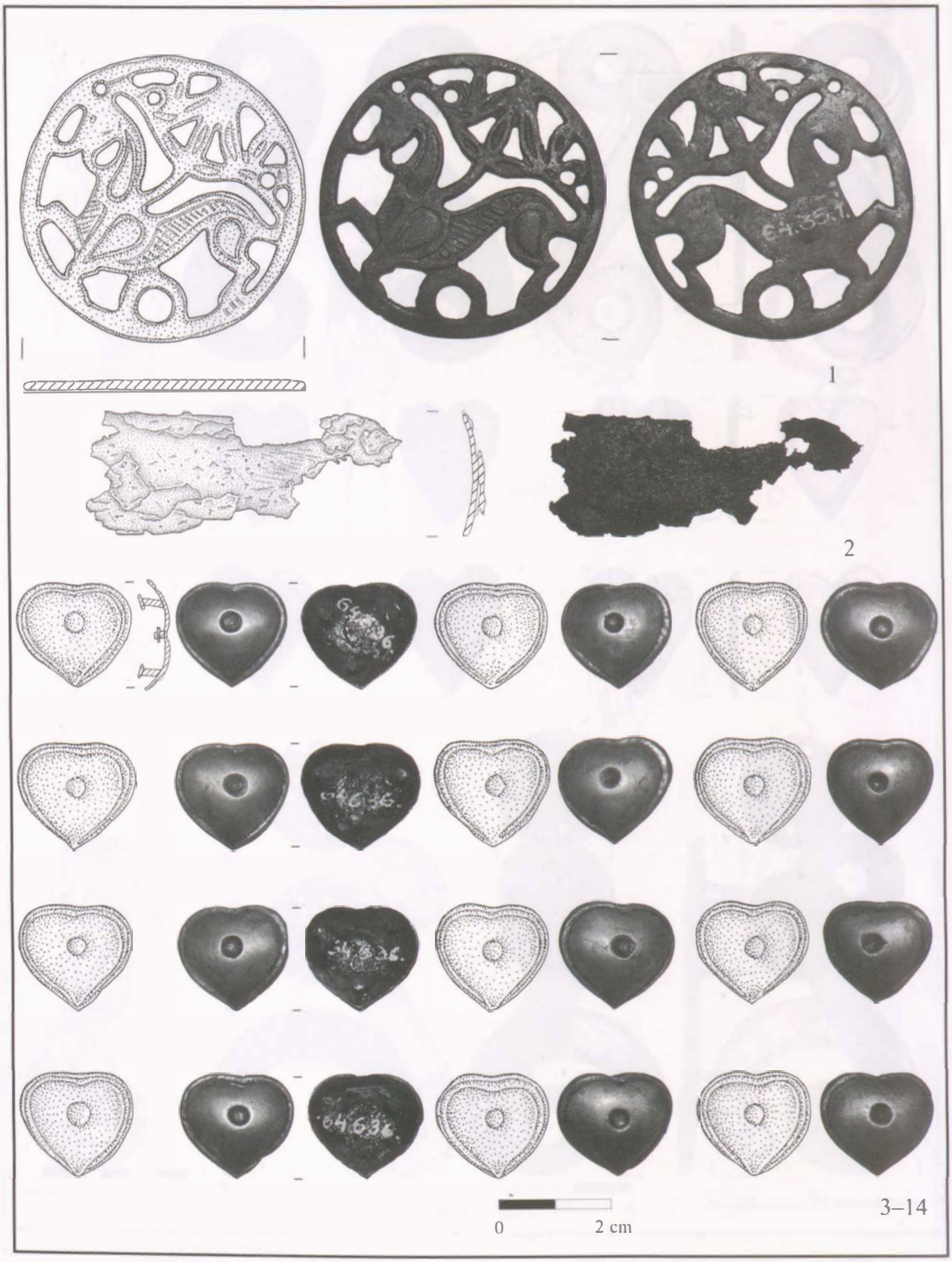

117. tábla. 1–14: Viski Károly Múzeum gyűjteményében őrzött szórványleletek

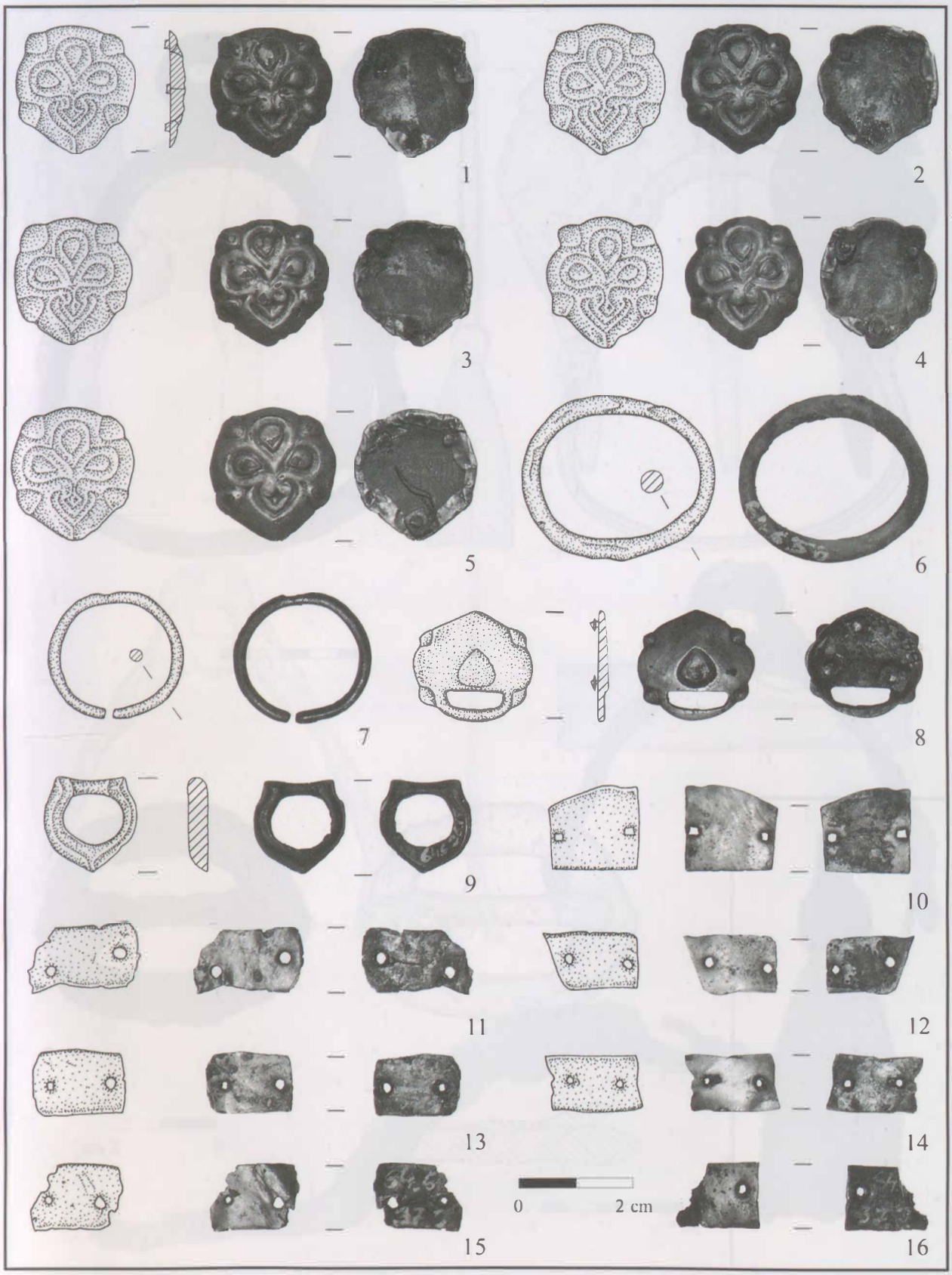

118. tábla. 1–16: Viski Károly Múzeum gyűjteményében őrzött szórványleletek

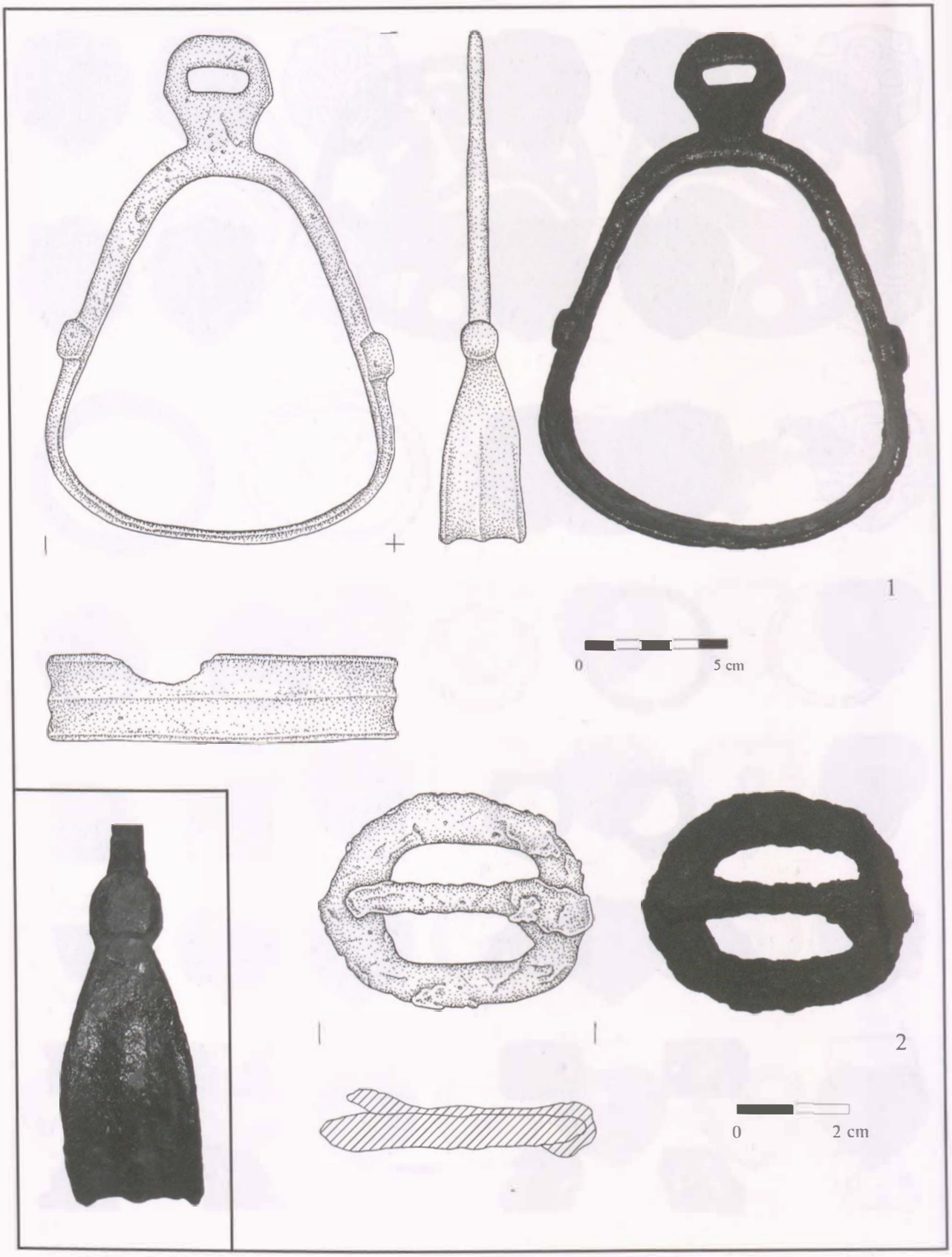

119. tábla. 1–2: Viski Károly Múzeum gyűjteményében őrzött szórványleletek

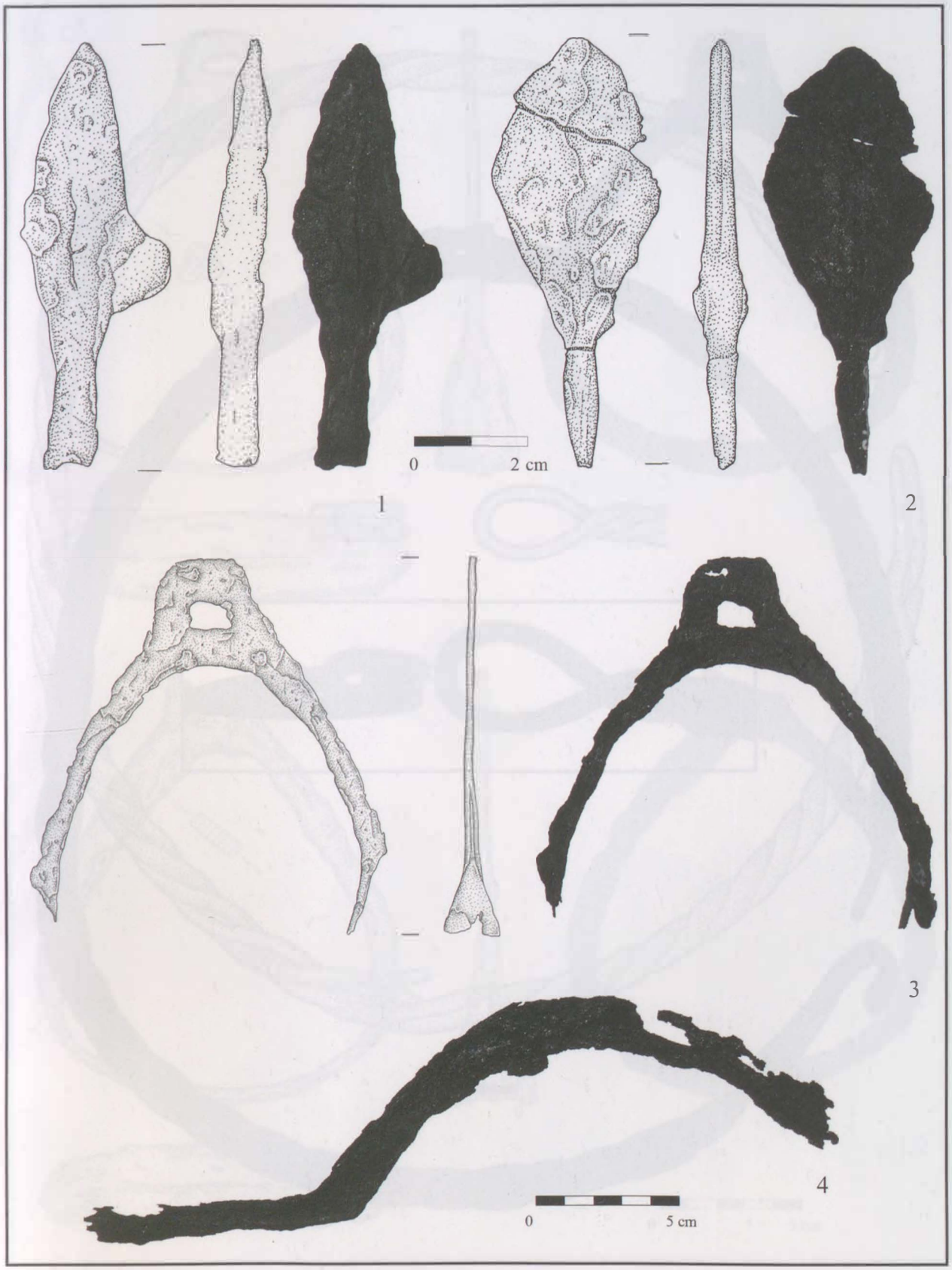

120. tábla. 1–4: Viski Károly Múzeum gyűjteményében őrzött szórványleletek

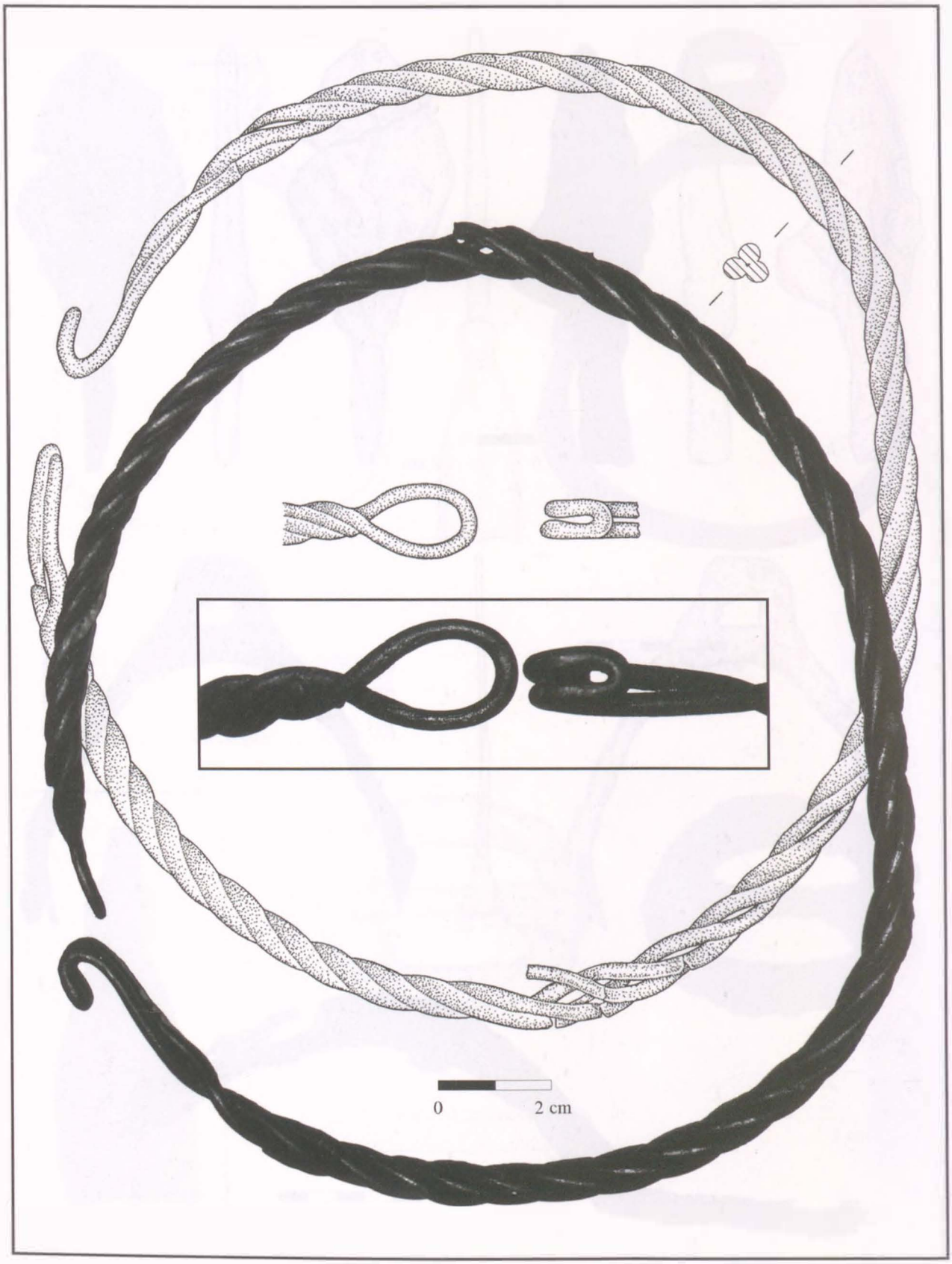

121. tábla. Viski Károly Múzeum gyűjteményében őrzött szórványlelet

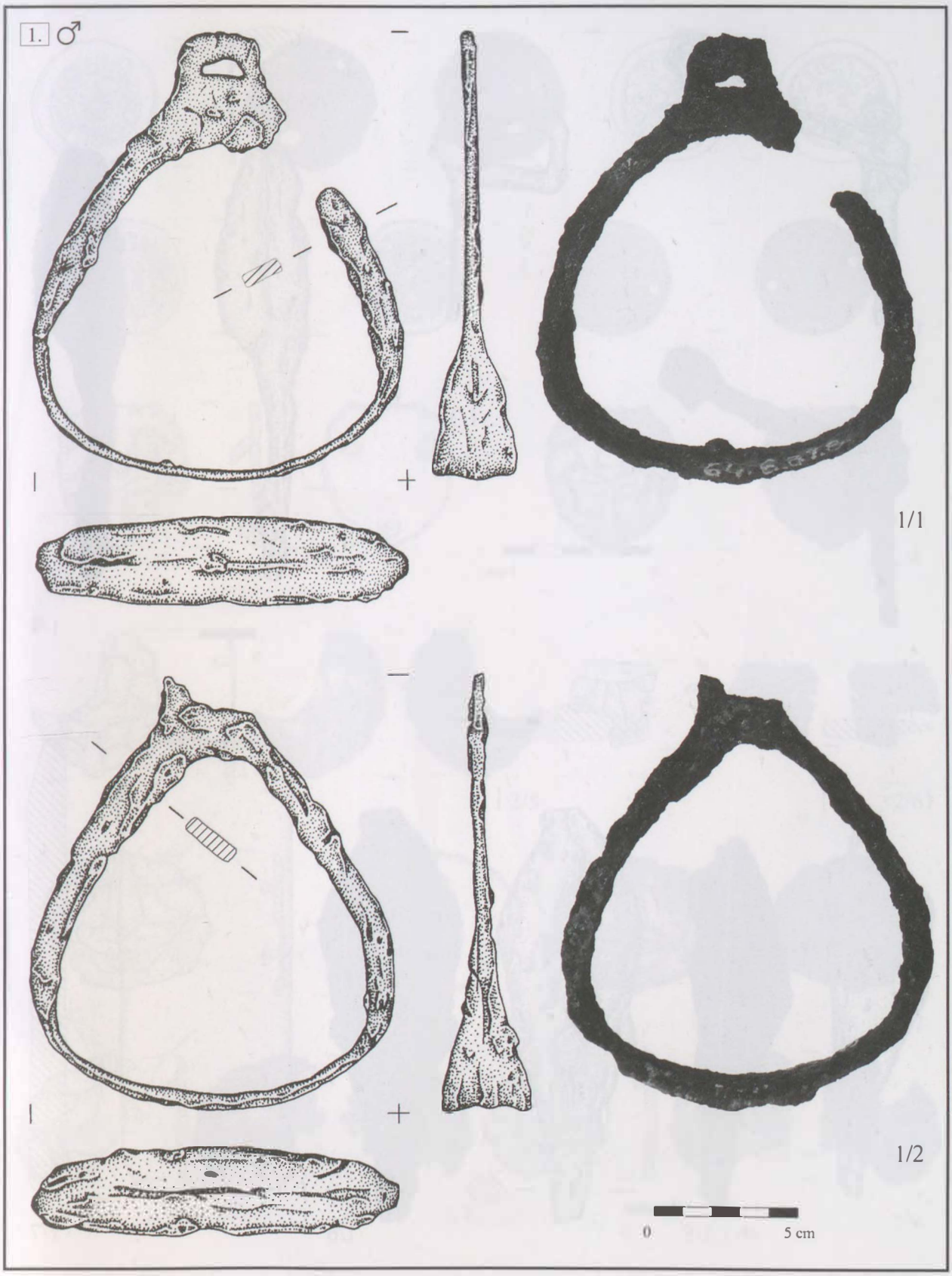

122. tábla. Kecel-Lehoczky tanya, 1. sír

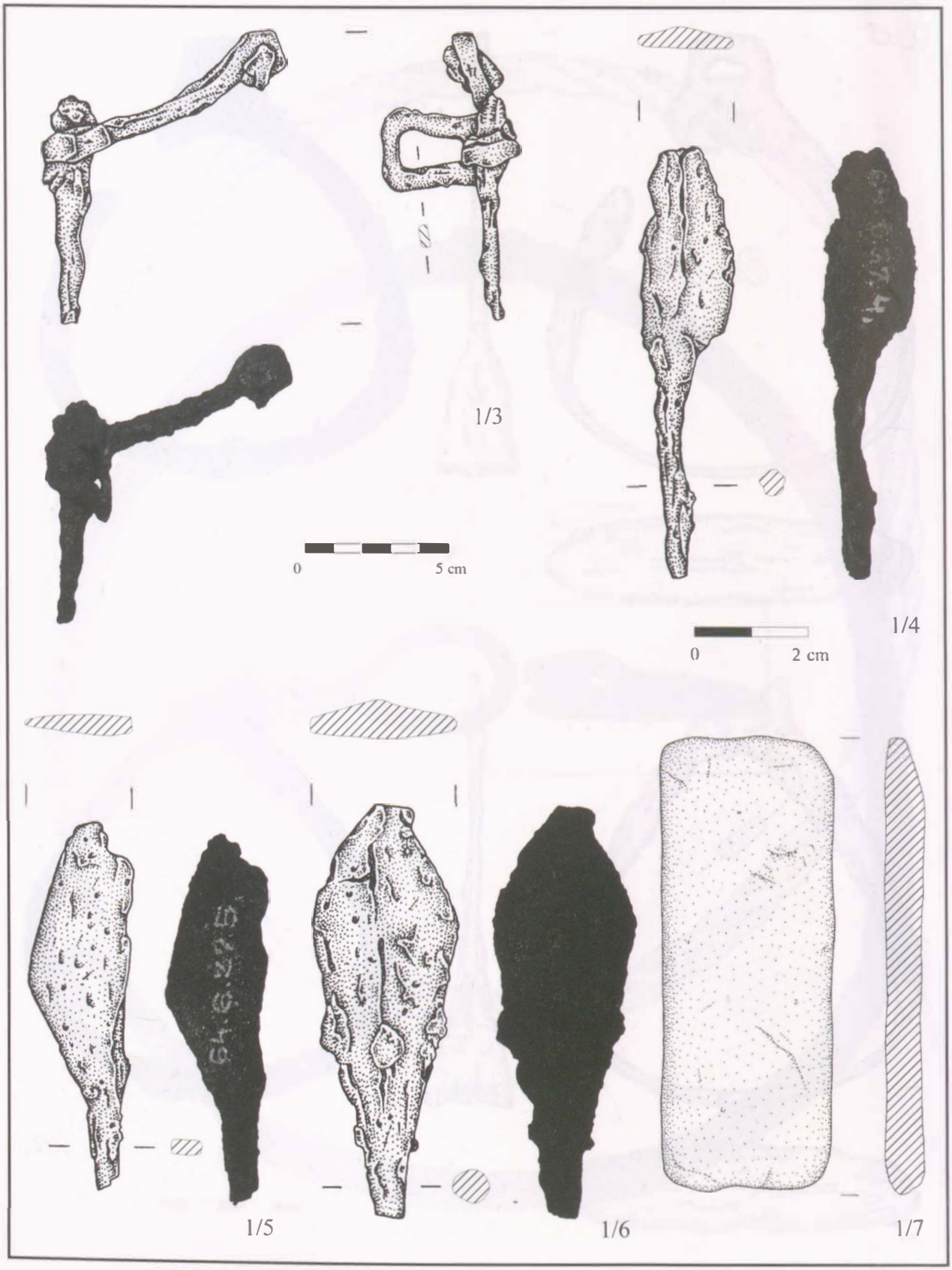

123. tábla. Kecel-Lehoczky tanya, 1. sír

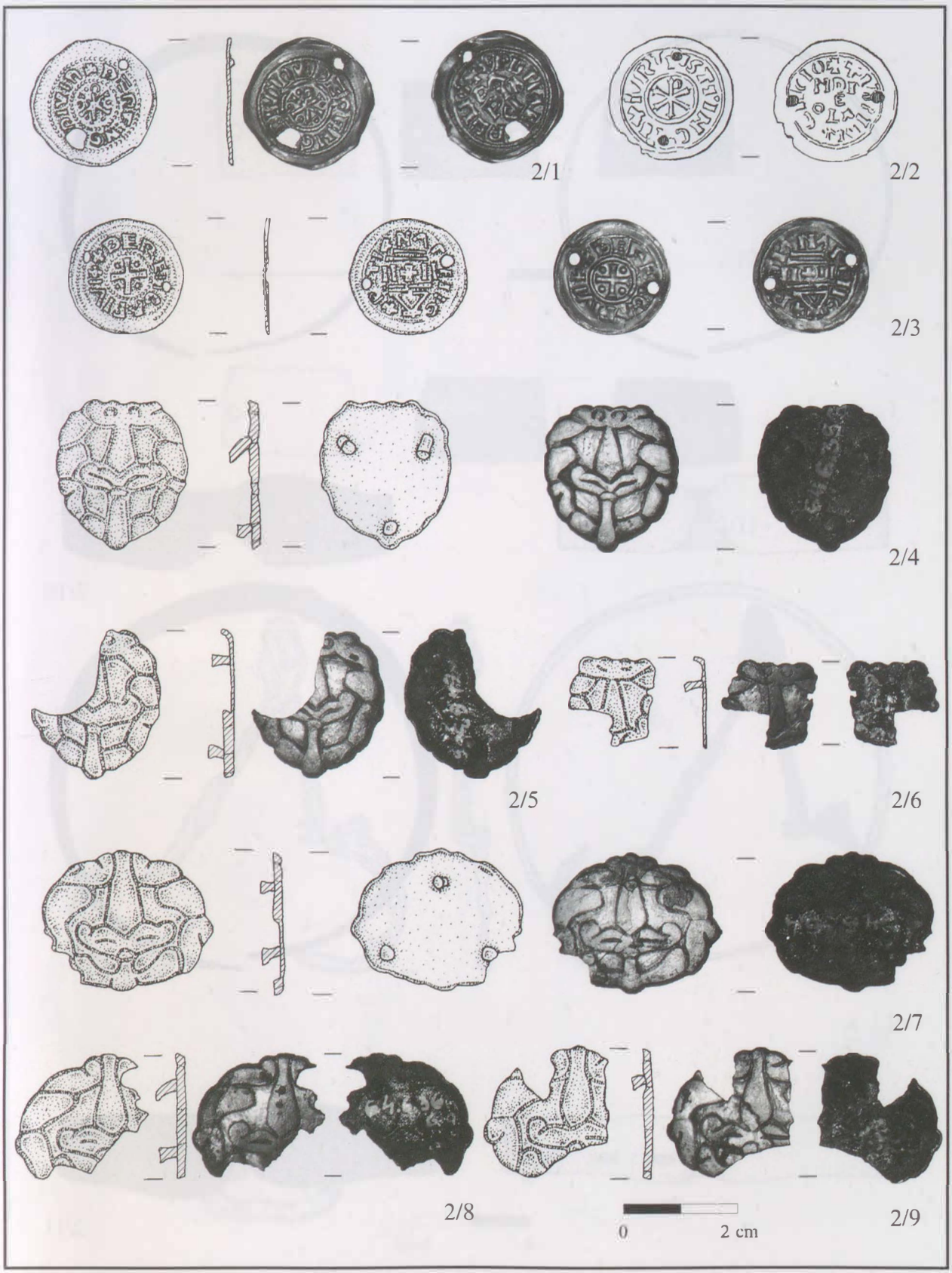

124. tábla. Kecel-Lehoczky tanya, 2. sír

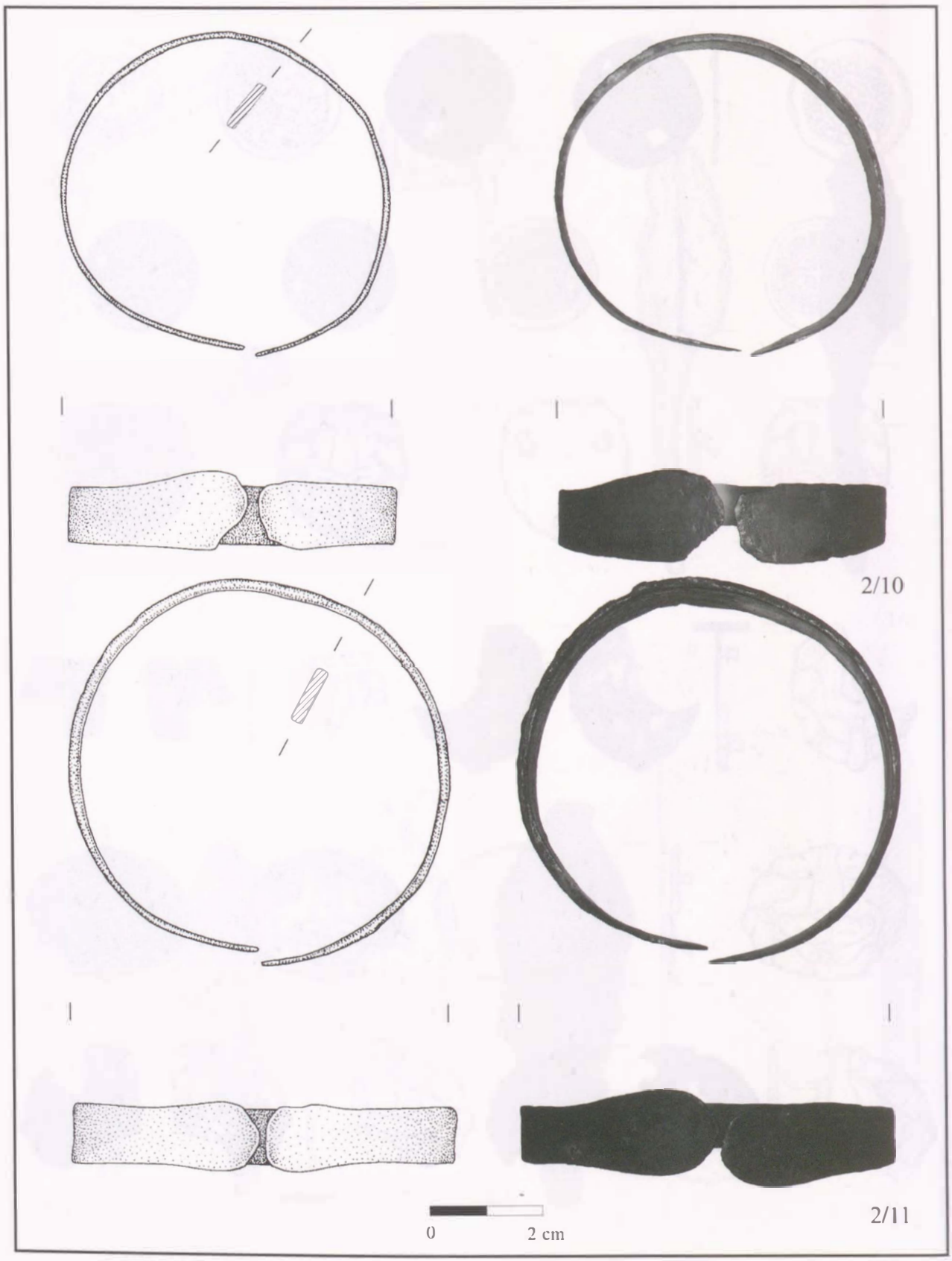

125. tábla. Kecel-Lehoczky tanya, 2. sír

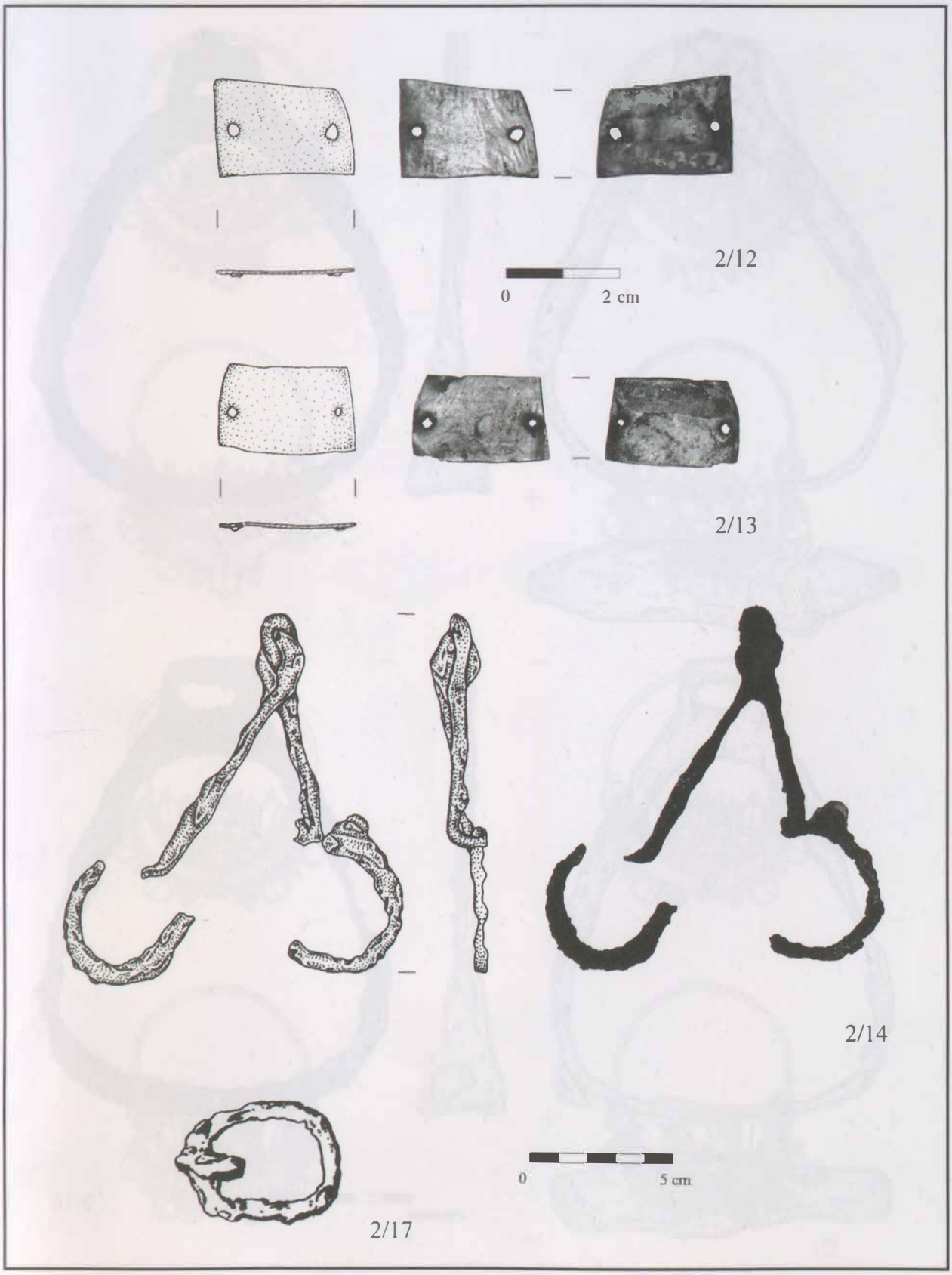

126. tábla. Kecel-Lehoczky tanya, 2. sír

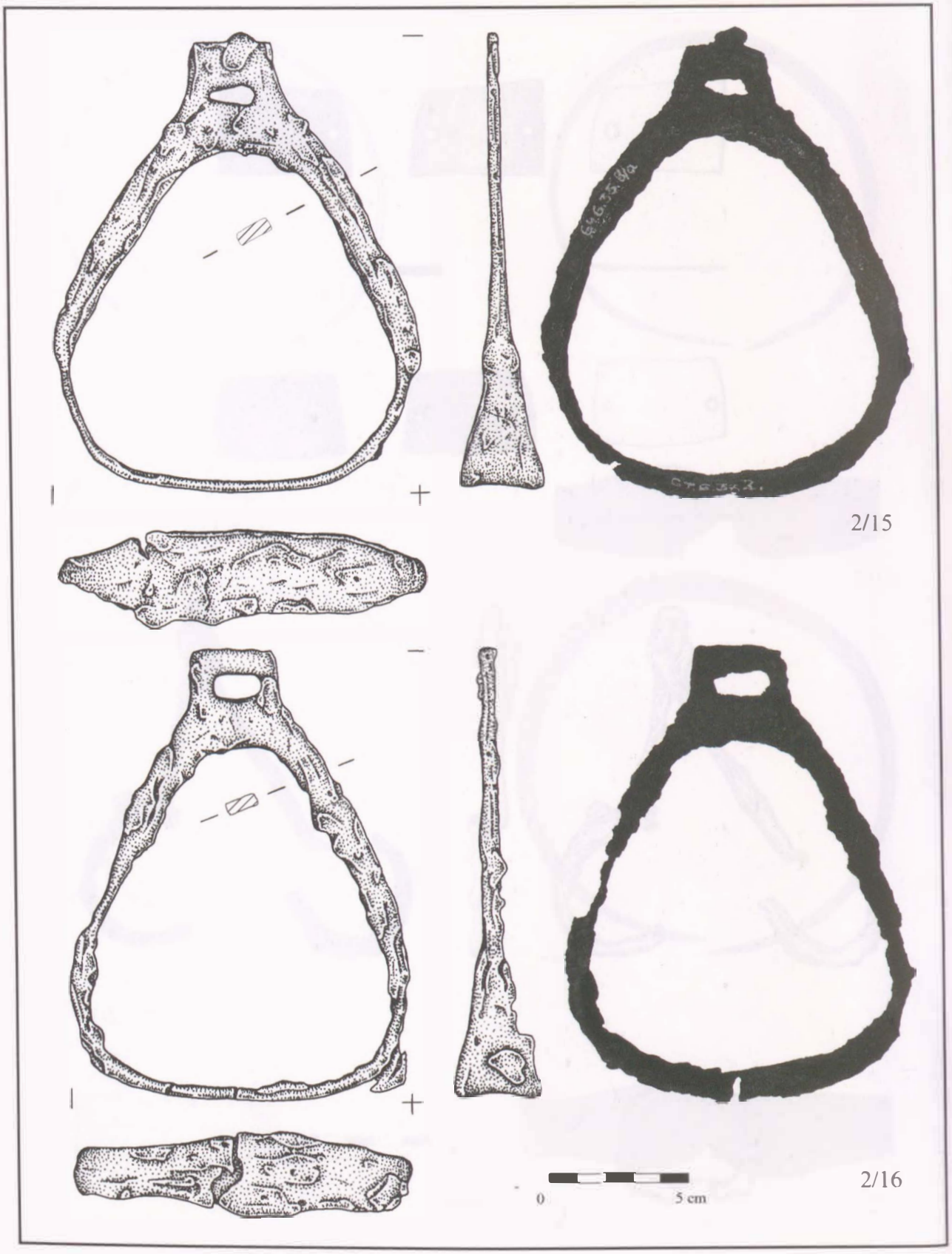

127. tábla. Kecel-Lehoczky tanya, 2. sír

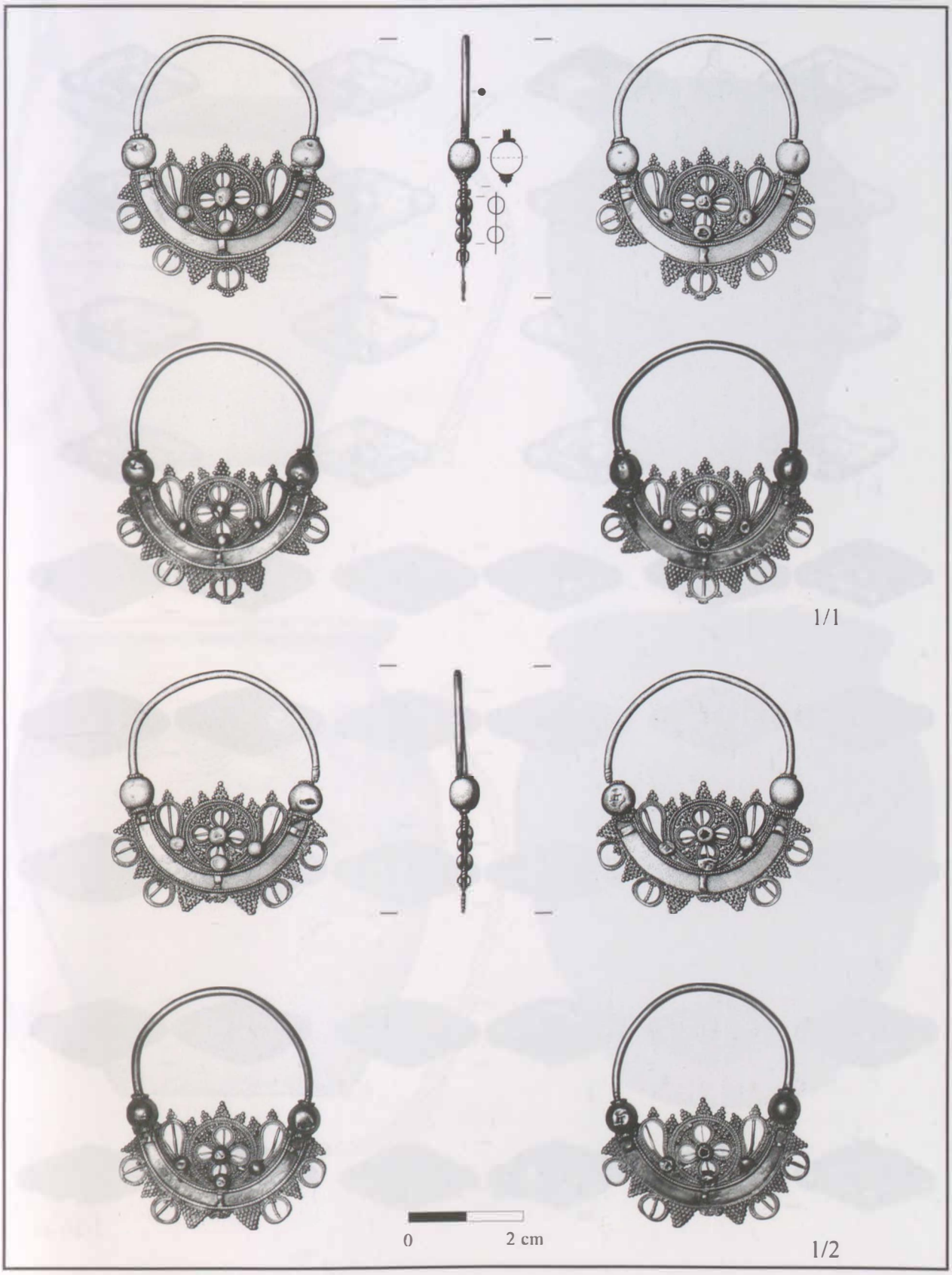

128. tábla. Kecel-Vádéi-dűlő, 1. sír

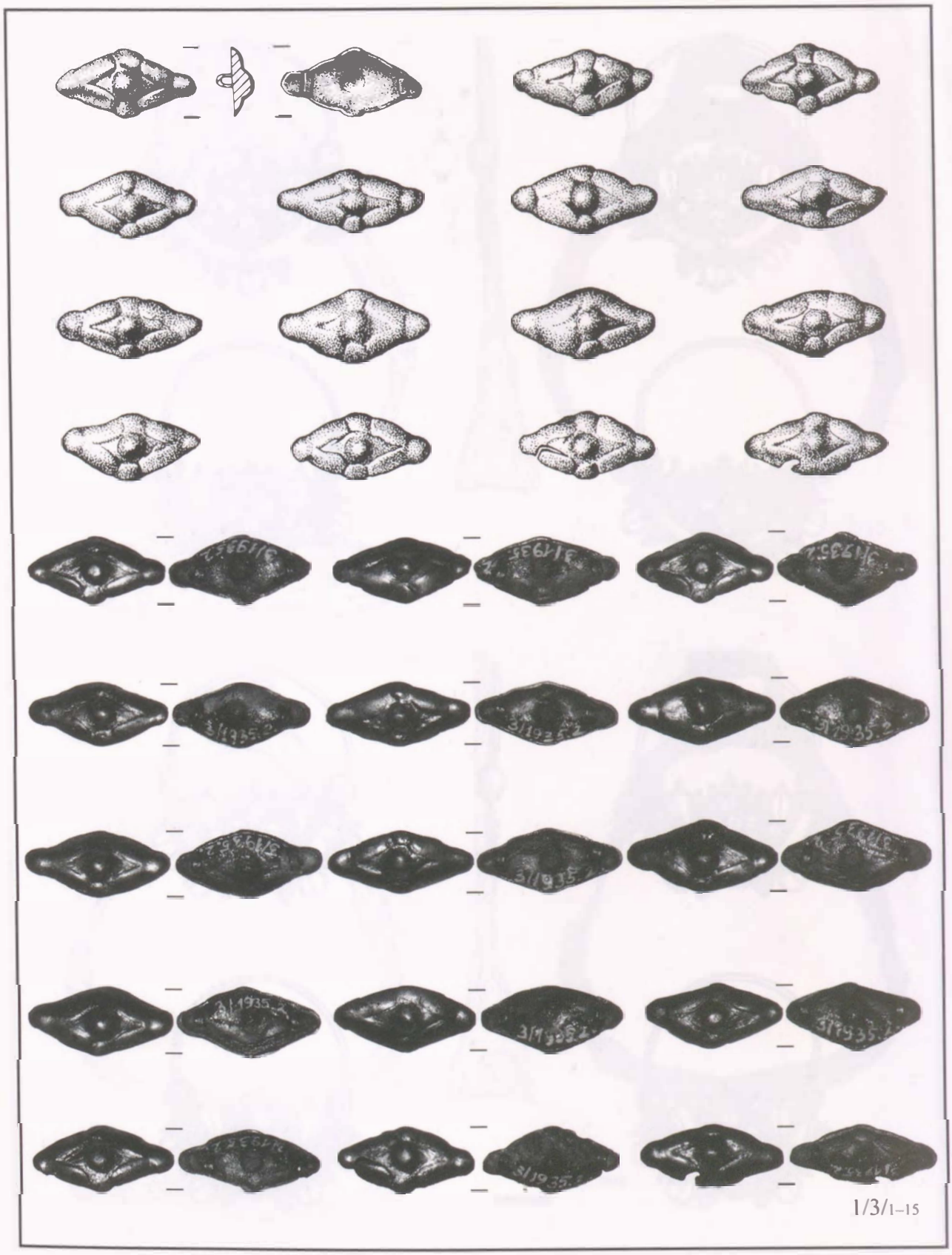

129. tábla. Kecel-Vádéi-dűlő, 1. sír

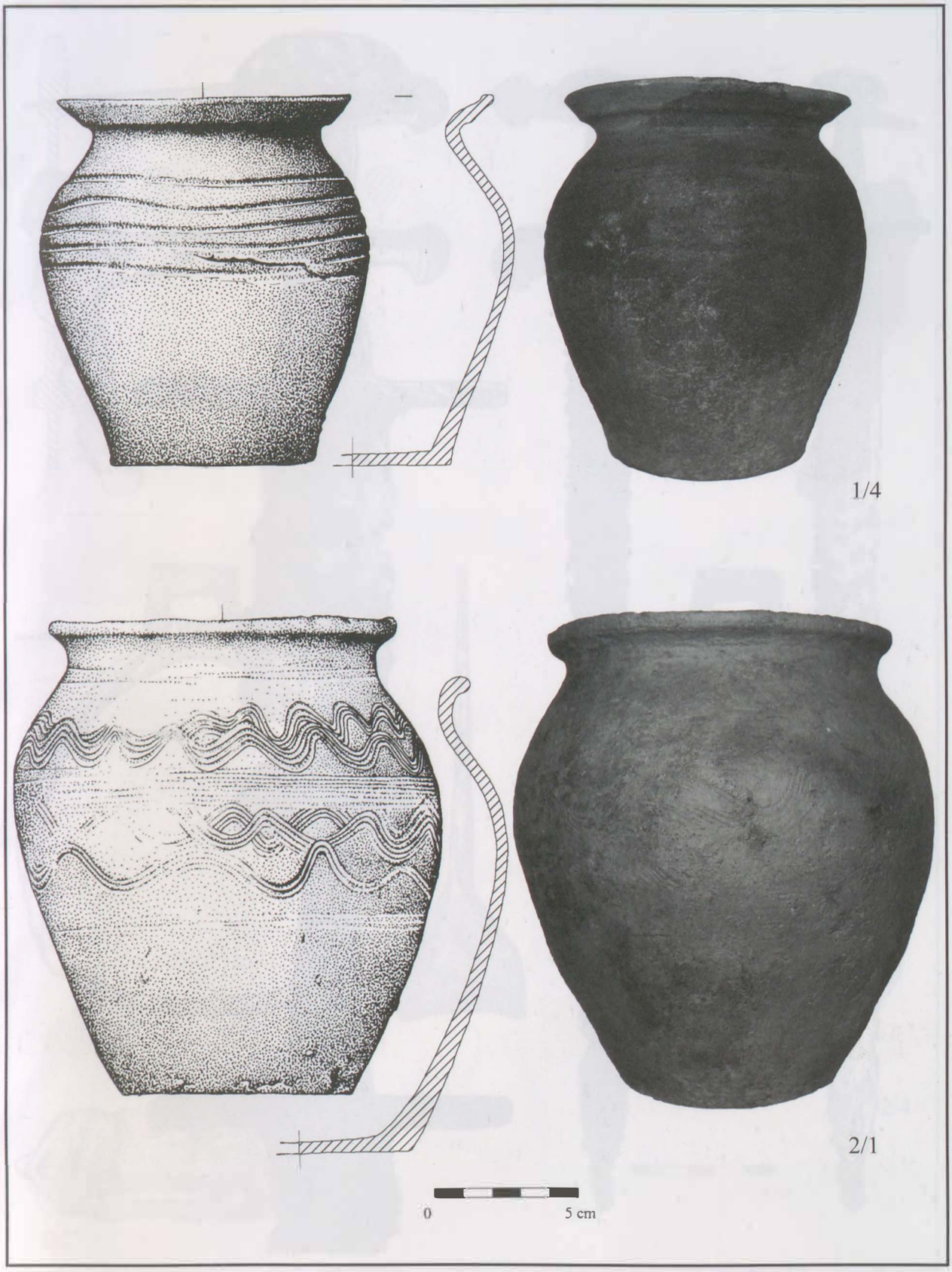

130. tábla. Kecel-Vádéi-dűlő, 1–2. sír

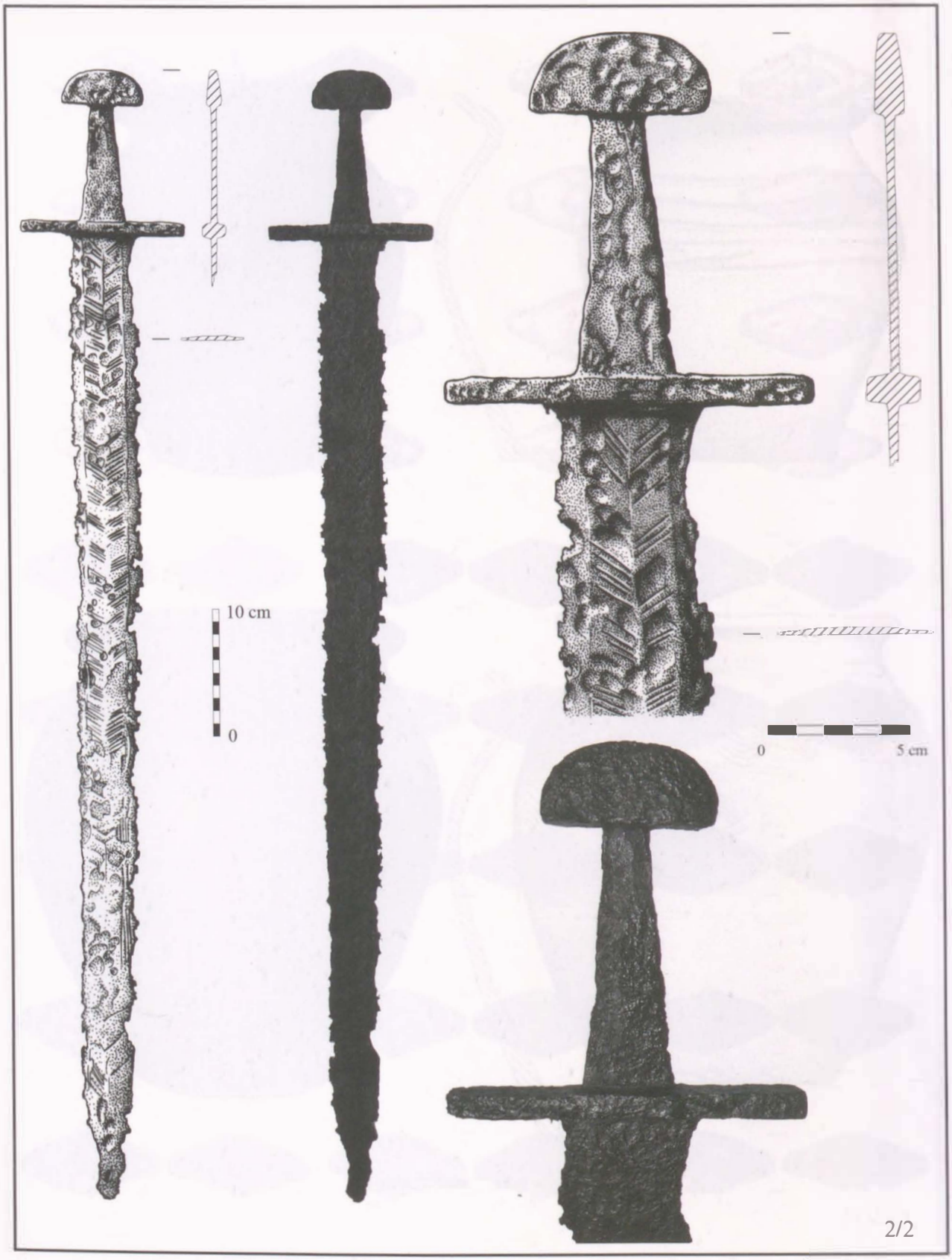

131. tábla. Kecel-Vádéi-dűlő, 2. sír

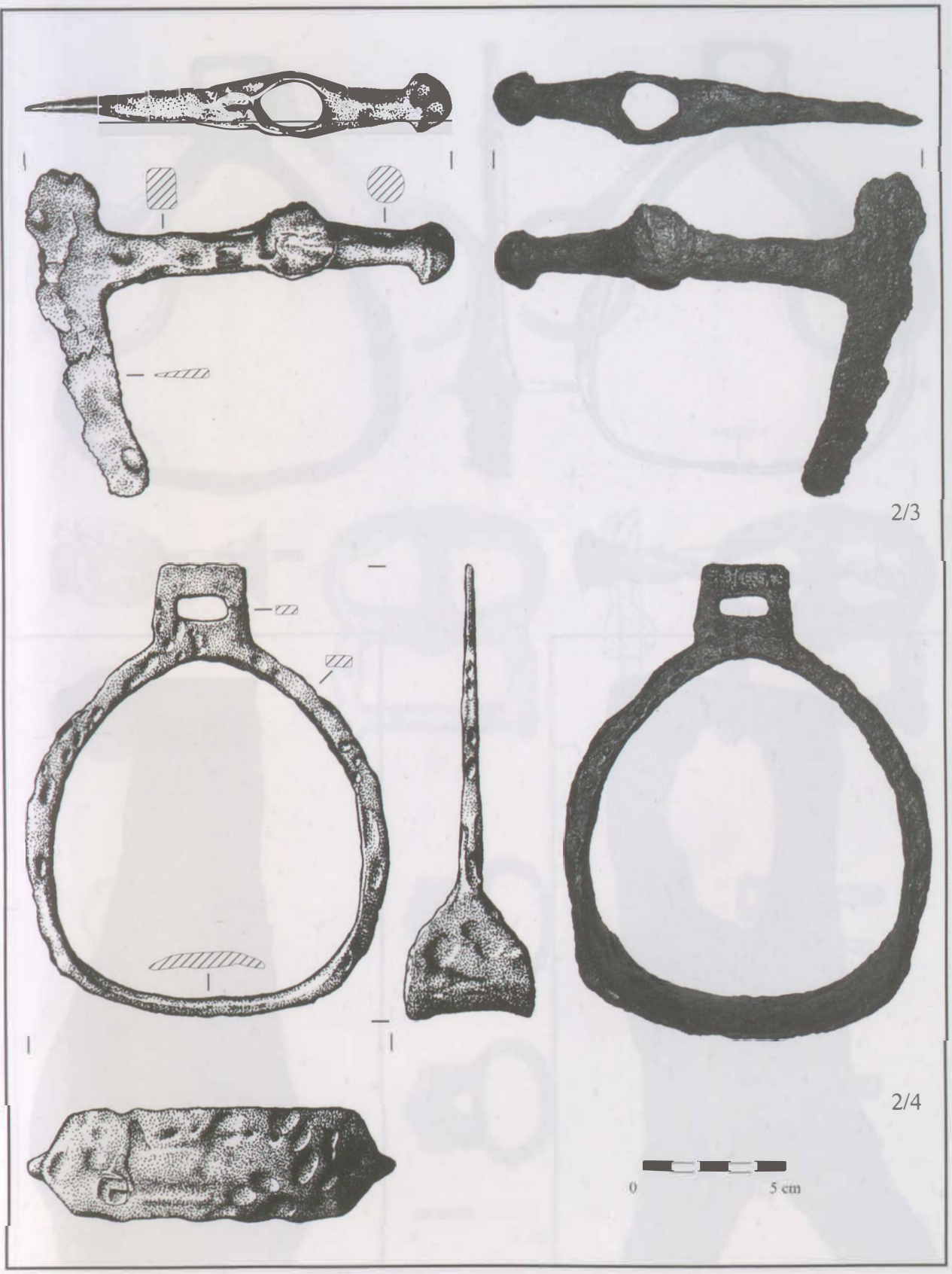

132. tábla. Kecel-Vádéi-dűlő, 2. sír

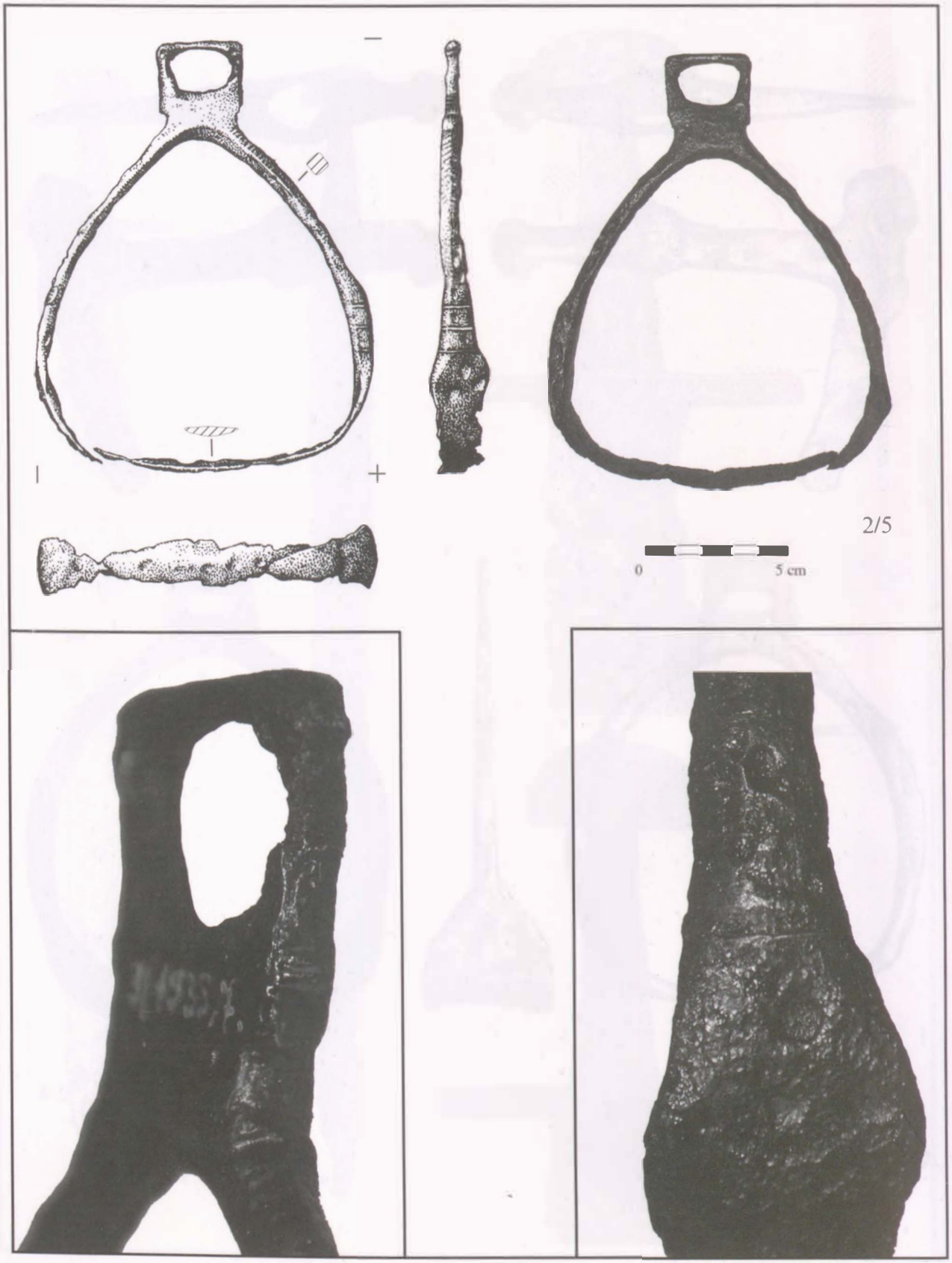

133. tábla. Kecel-Vádéi-dűlő, 2. sír

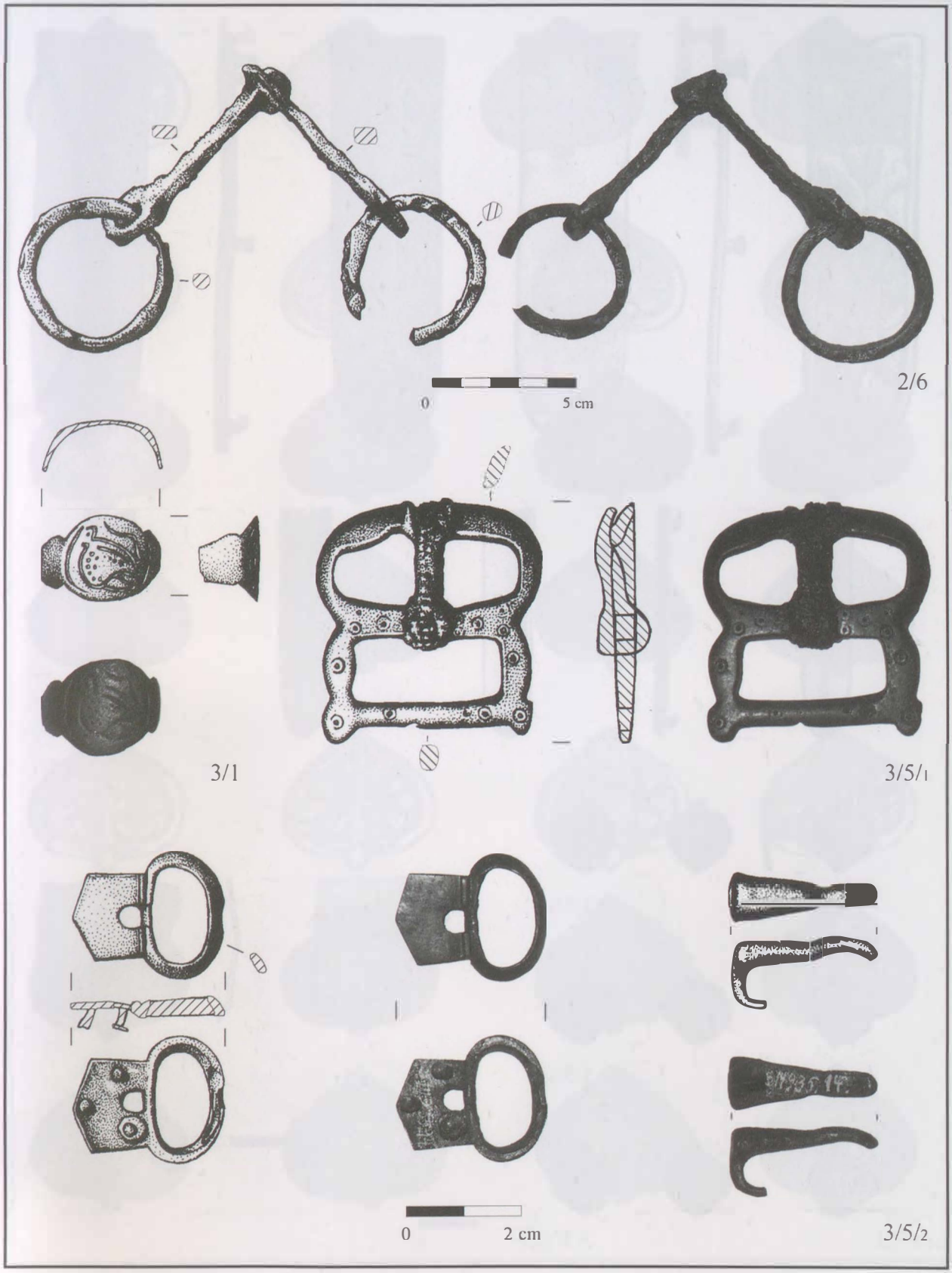

134. tábla. Kecel-Vádéi-dűlő, 2–3. sír

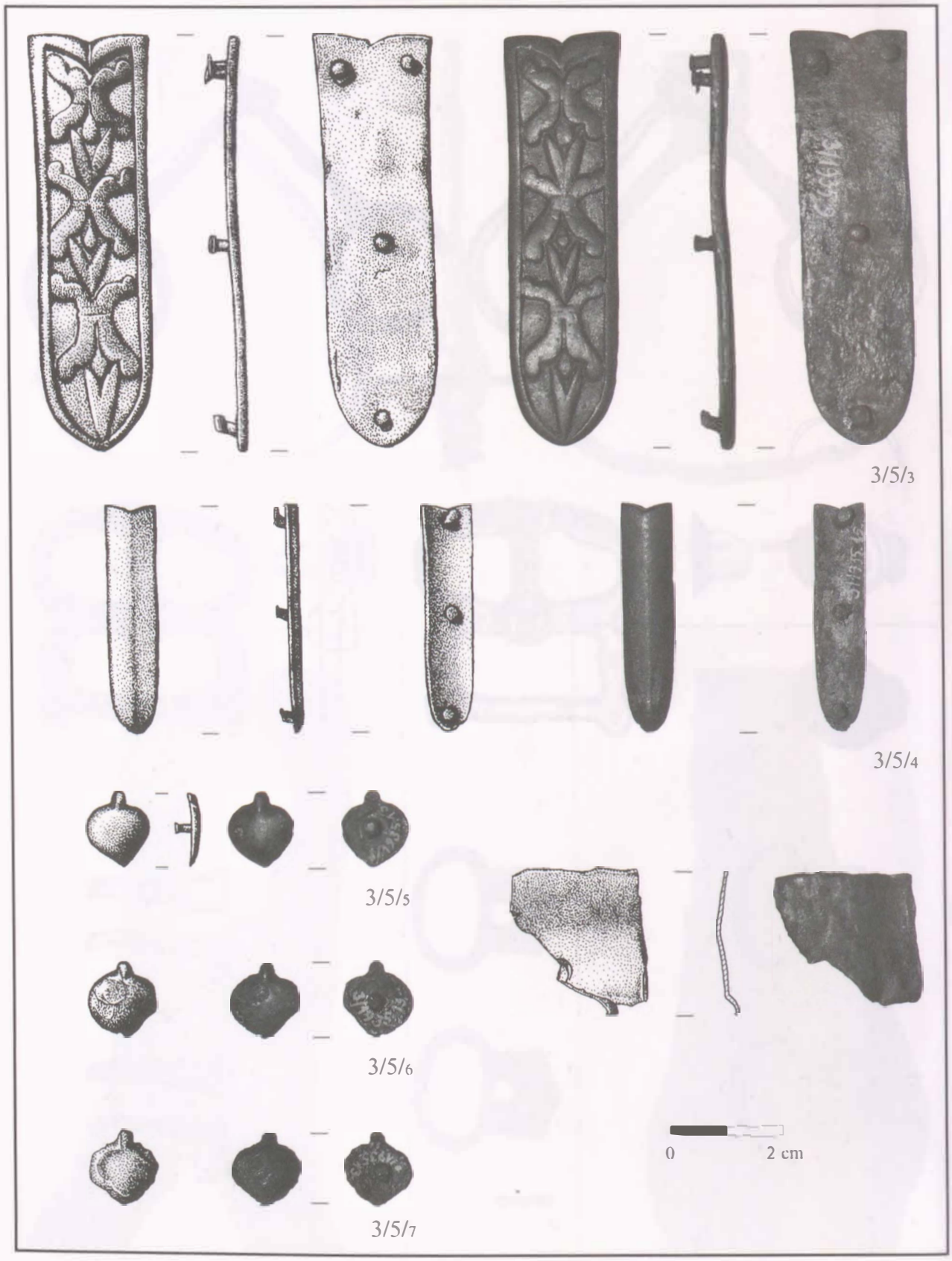

135. tábla. Kecel-Vádéi-dűlő, 3. sír

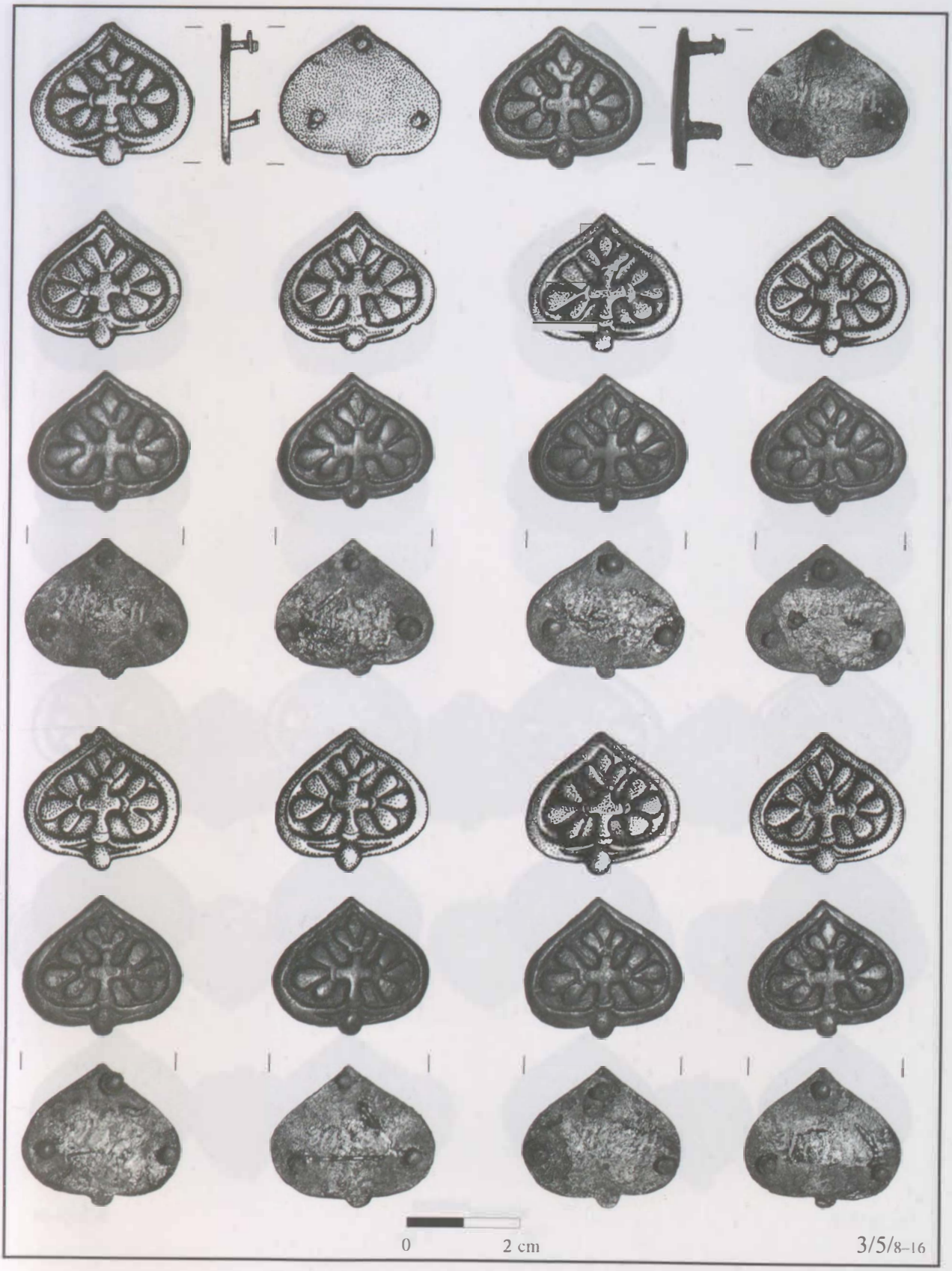

136. tábla. Kecel-Vádéi-dűlő, 3. sír

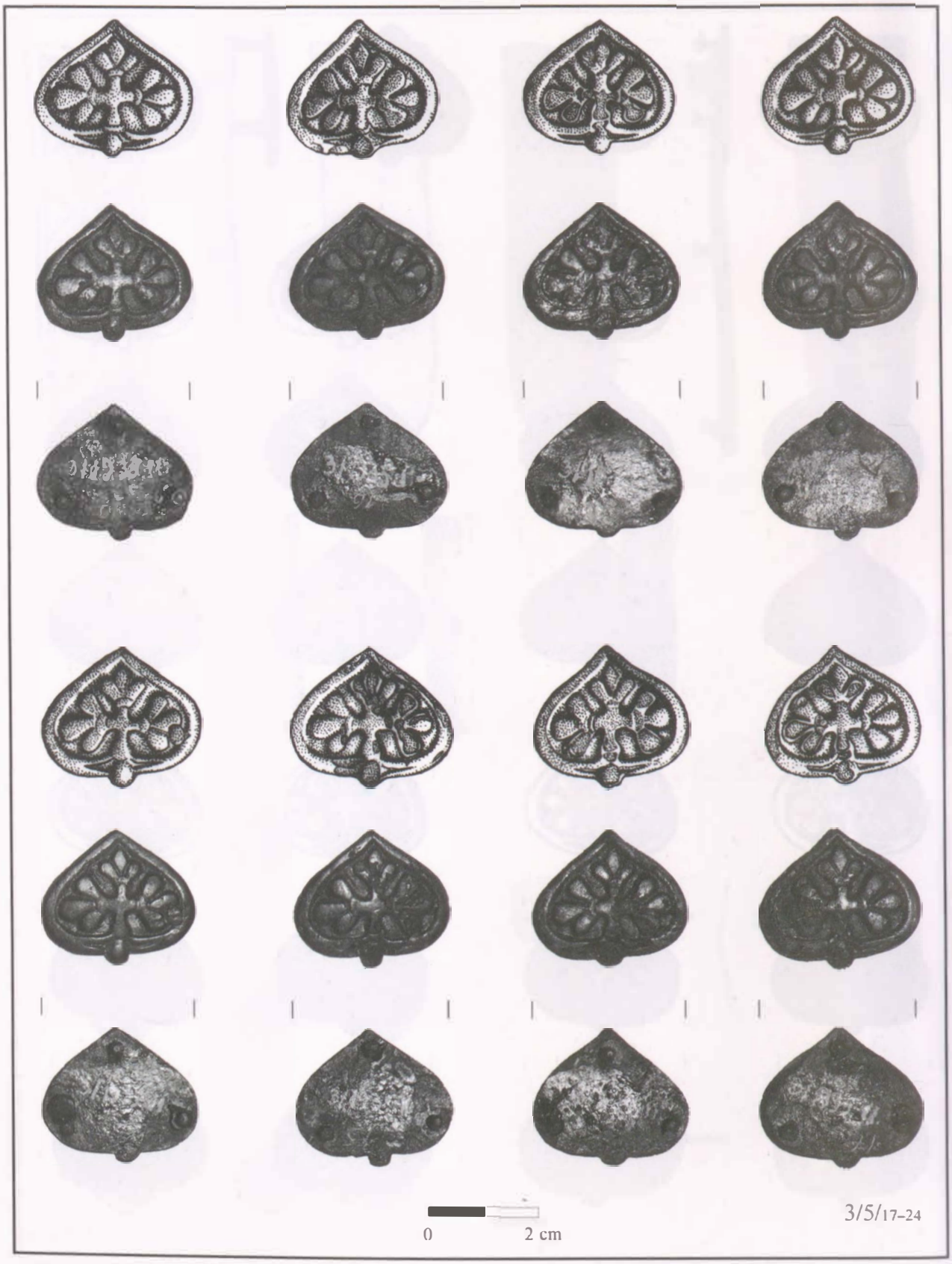

137. tábla. Kecel-Vádéi-dűlő, 3. sír

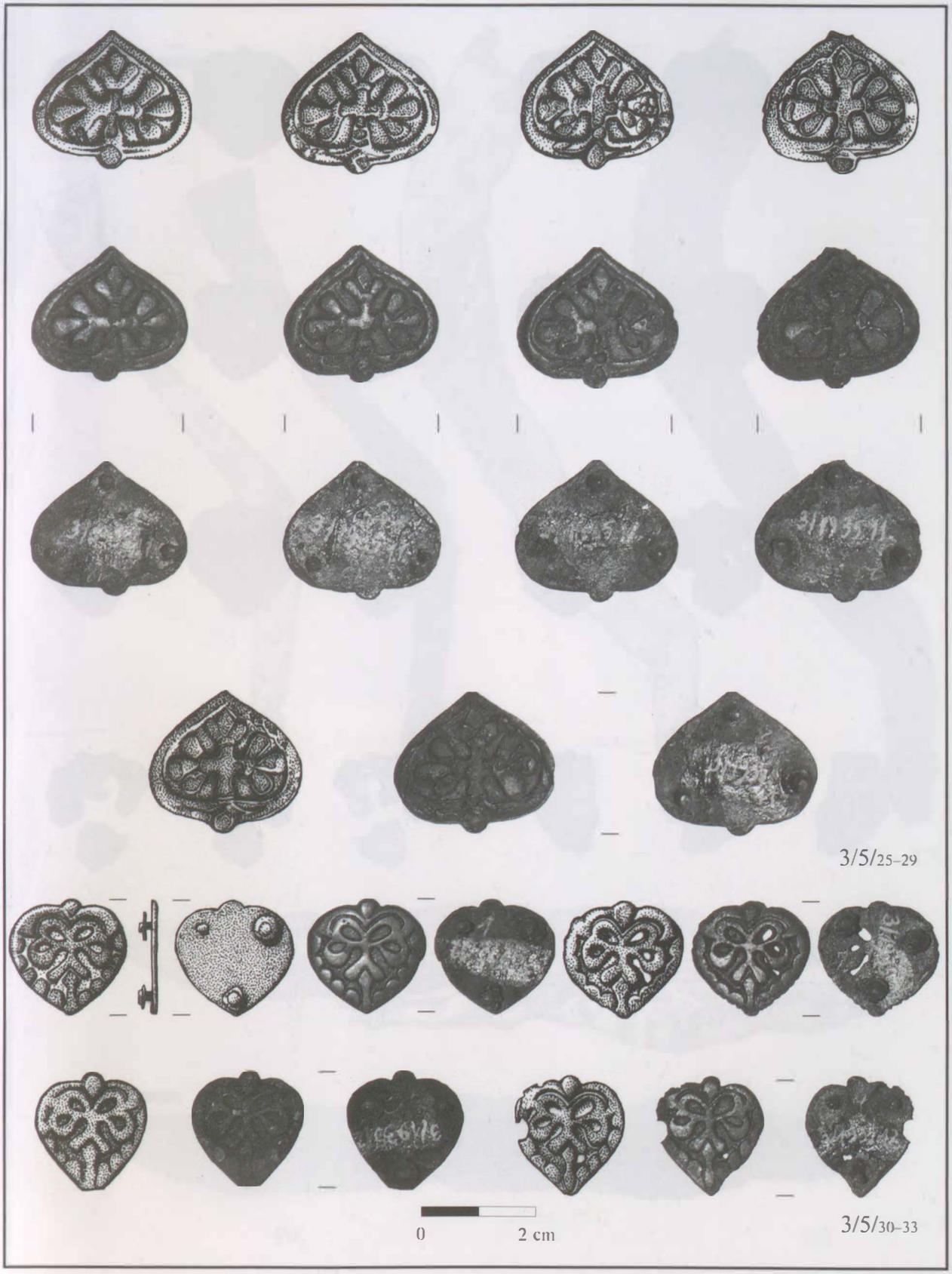

138. tábla. Kecel-Vádéi-dűlő, 3. sír

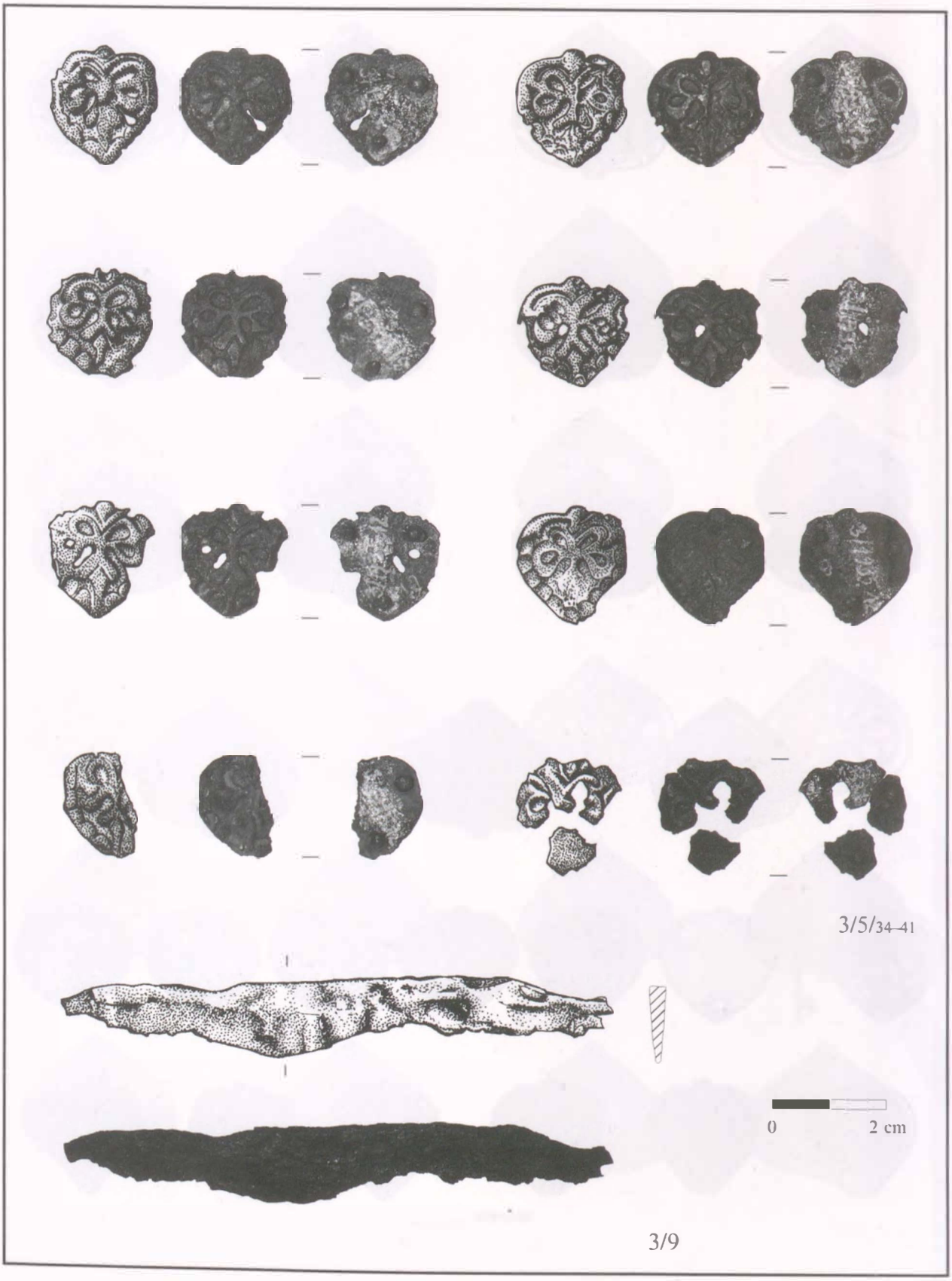

139. tábla. Kecel-Vádéi-dűlő, 3. sír

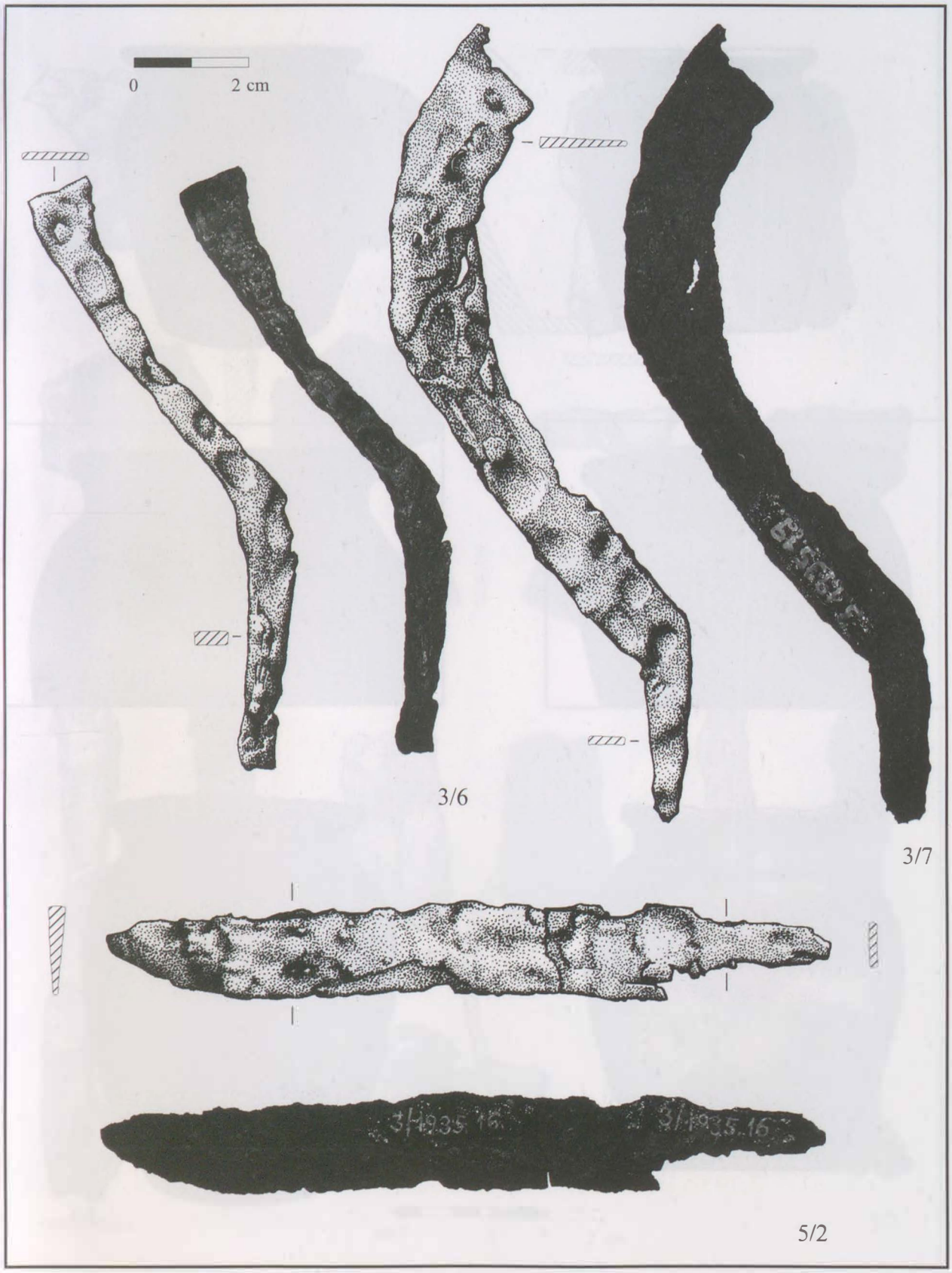

140. tábla. Kecel-Vádéi-dűlő, 3., 5. sír

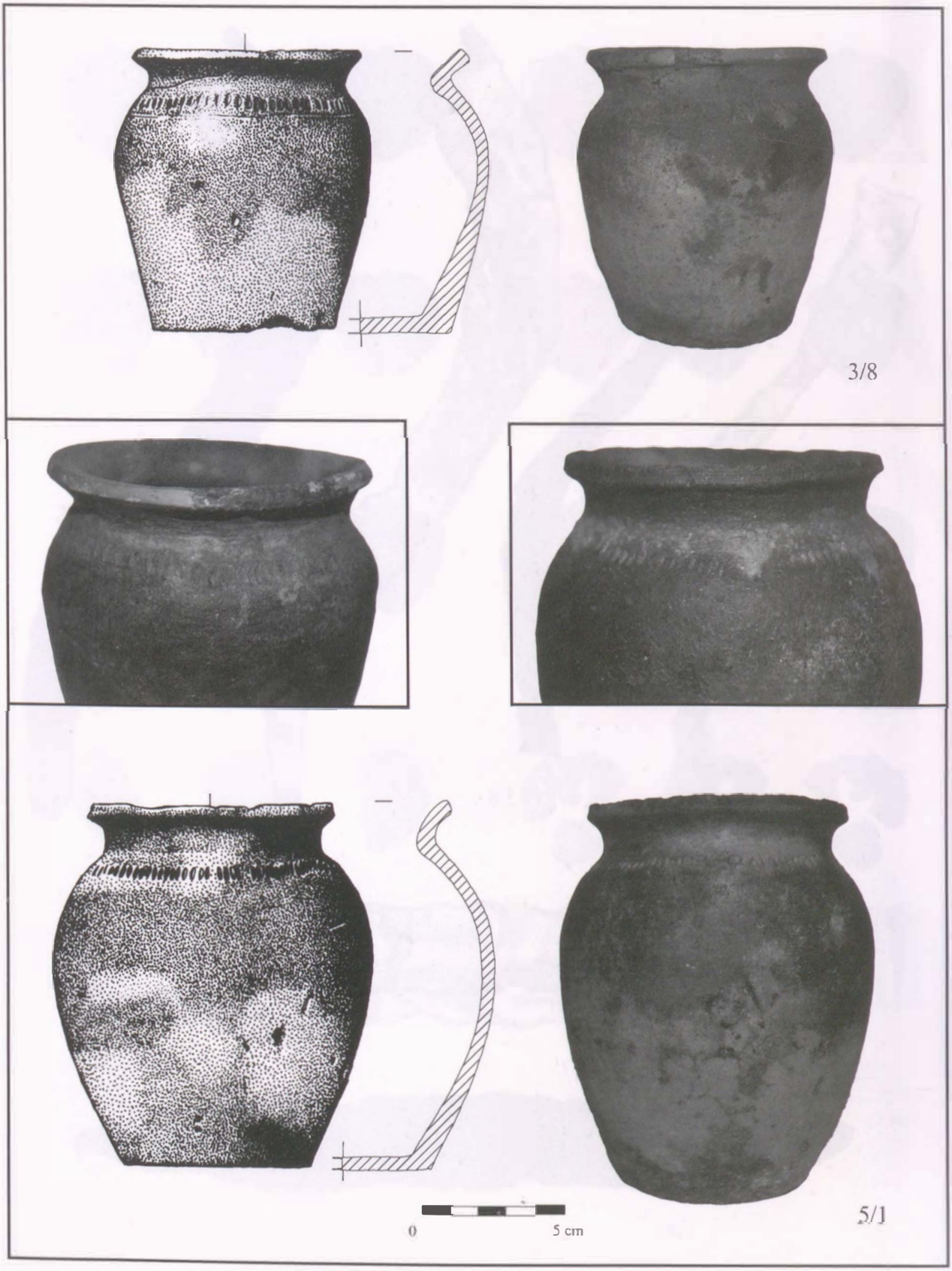

141. tábla. Kecel-Vádéi-dűlő, 3., 5. sír

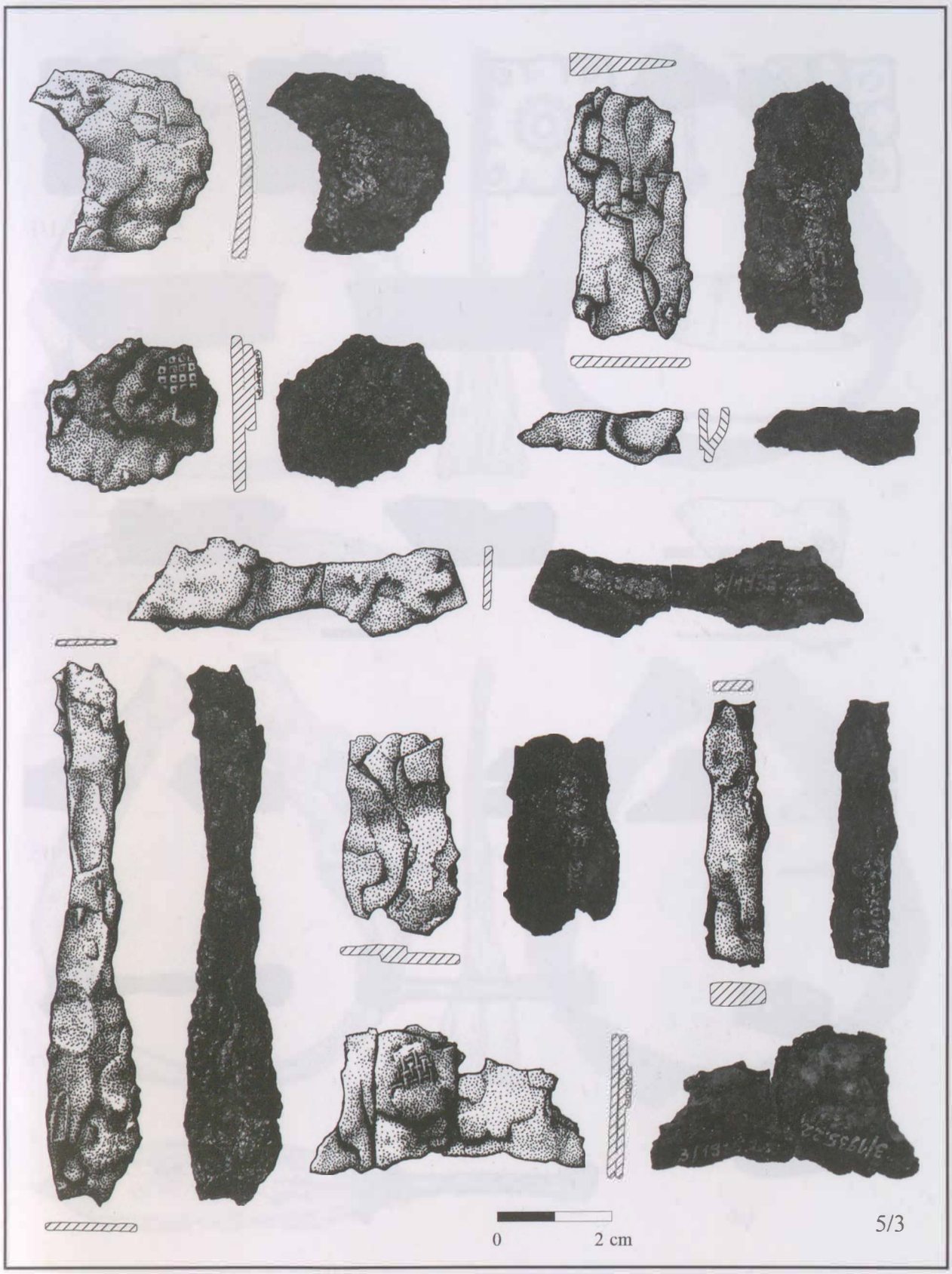

142. tábla. Kecel-Vádéi-dűlő, 5. sír

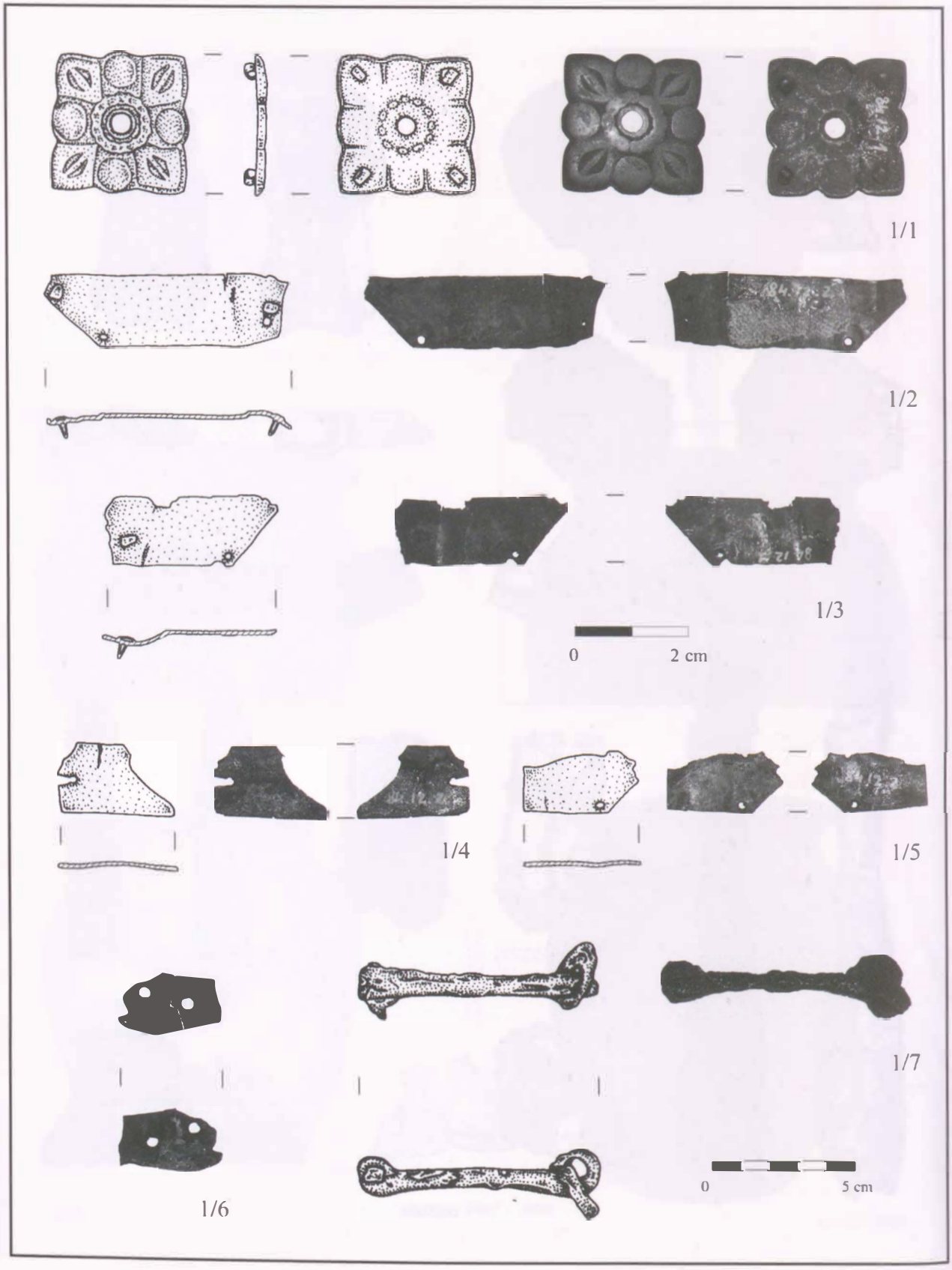

143. tábla. Öregcsertő-Csornapuszta, 1. sír

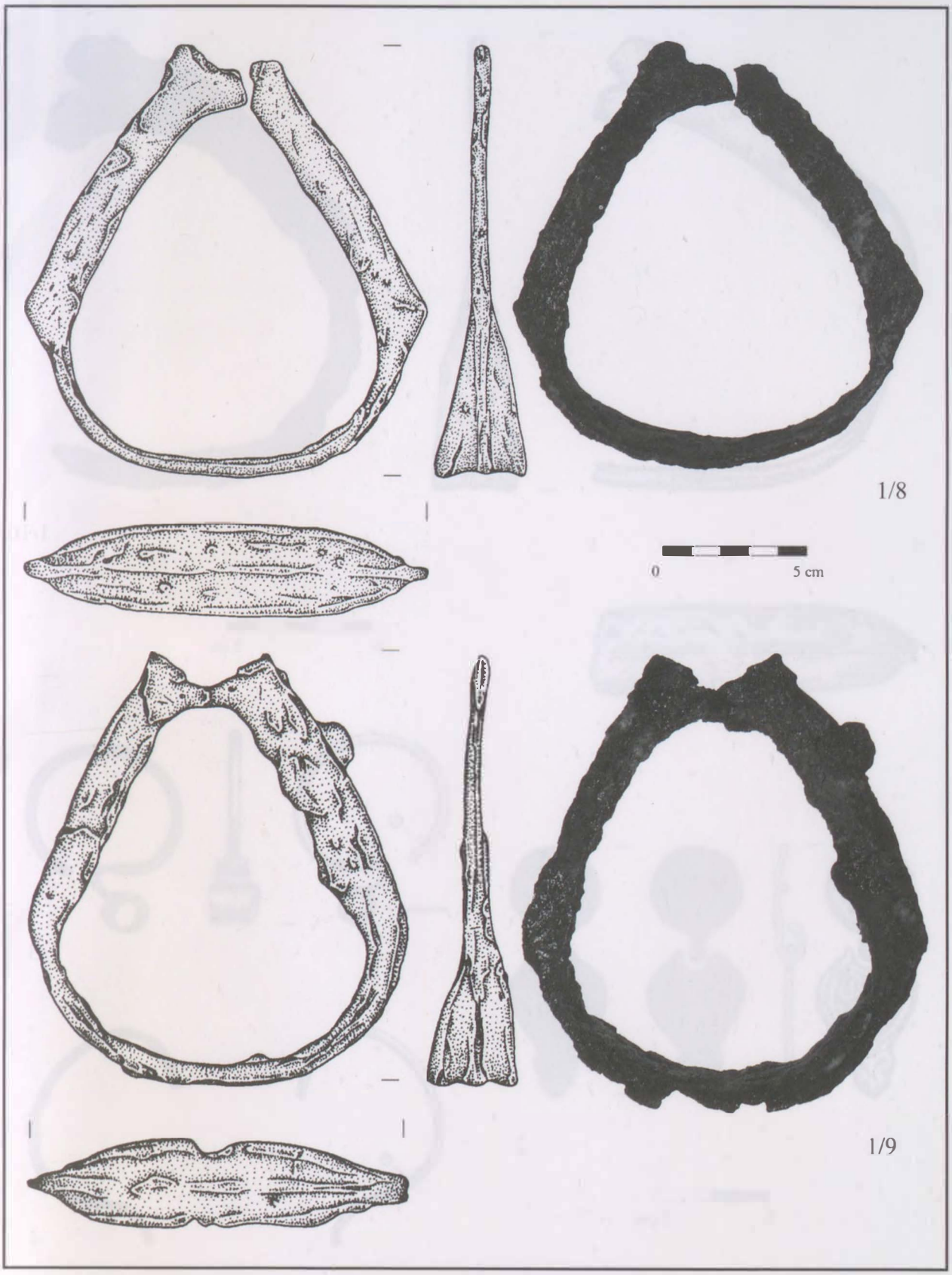

144. tábla. Öregcsertő-Csornapuszta, 1. sír

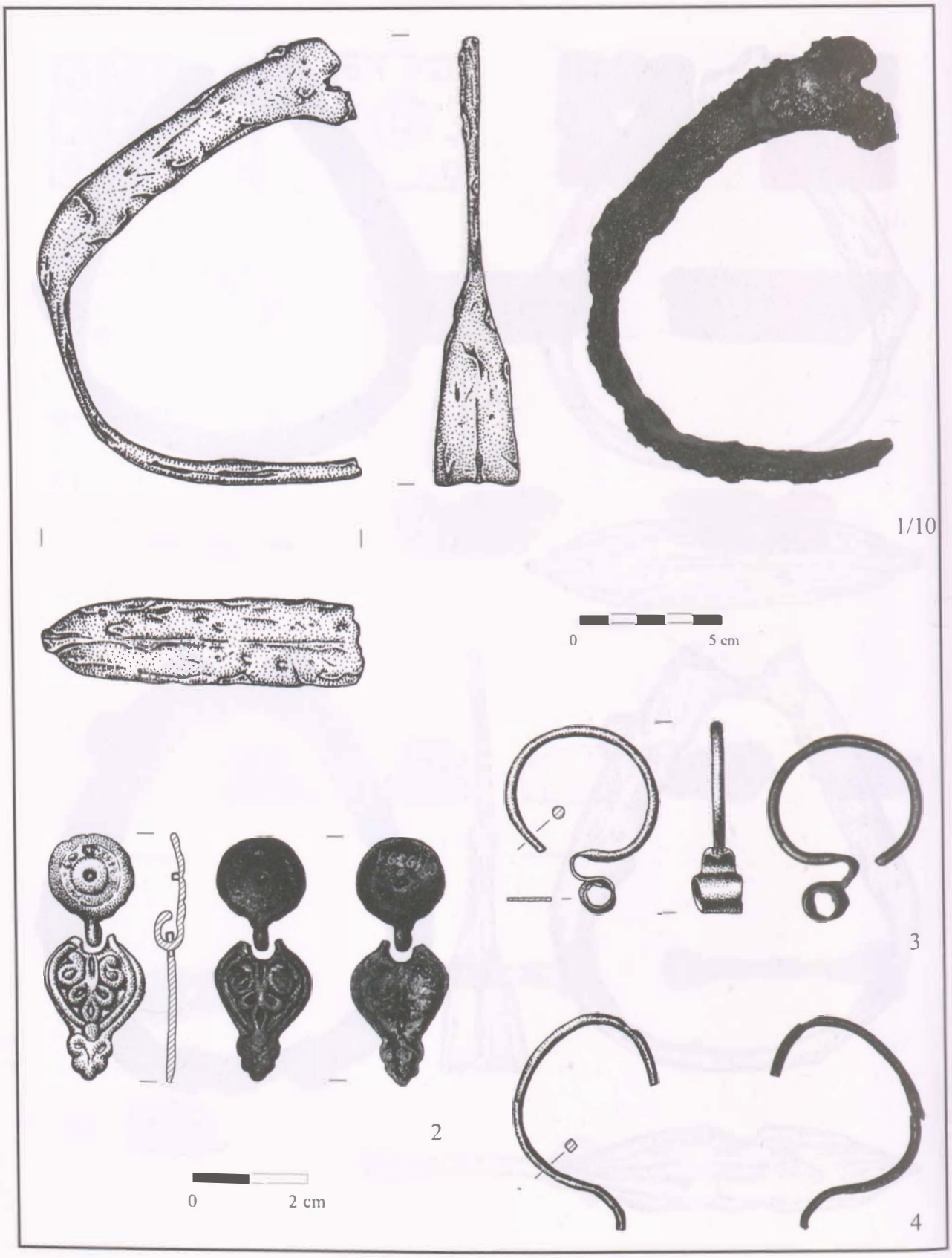

145. tábla. 1: Öregcsertő-Csornapuszta, 2–4: Sükösd, szórványleletek

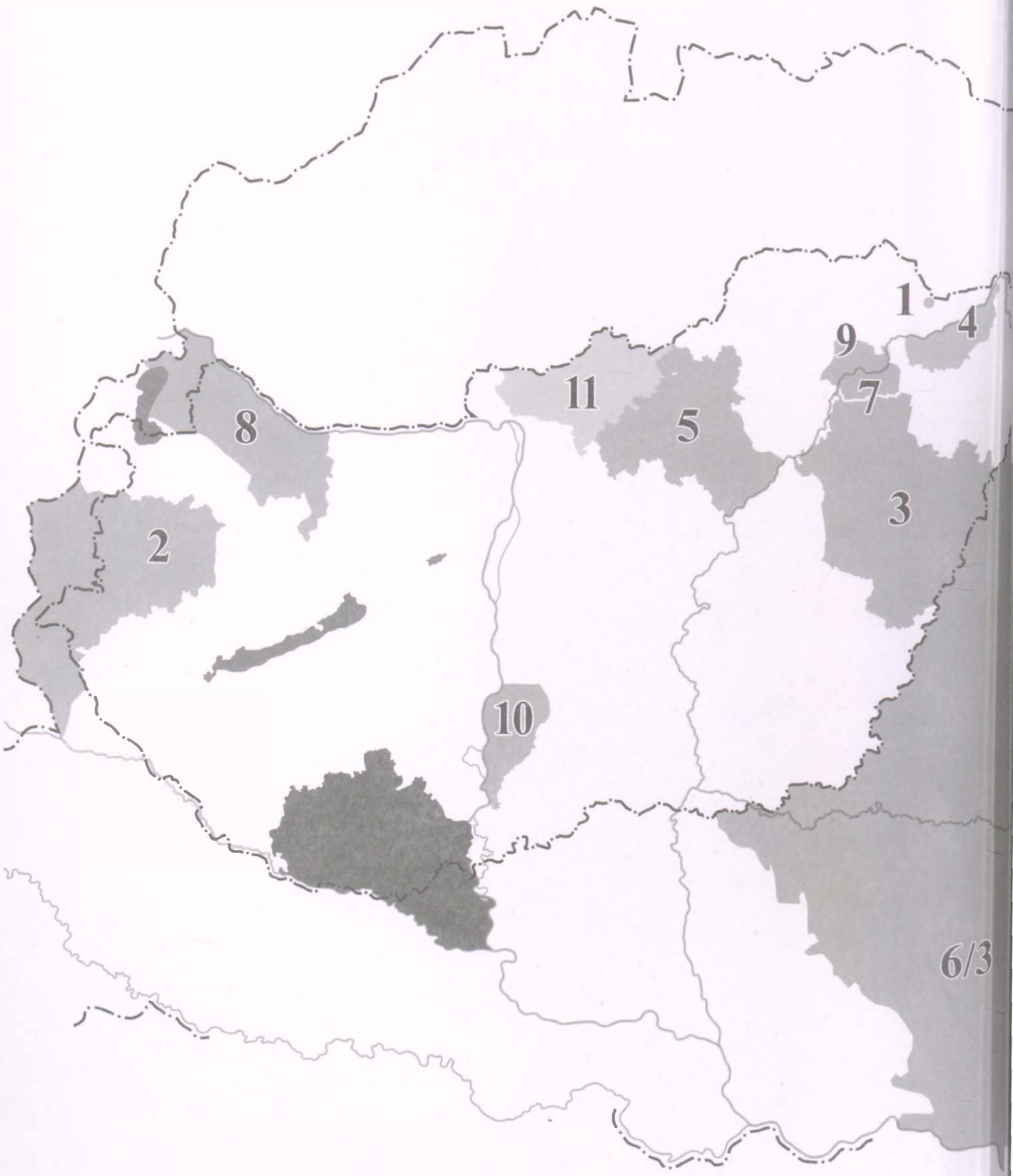
1
4
9
7
11
5
8
3
2
10
6/3

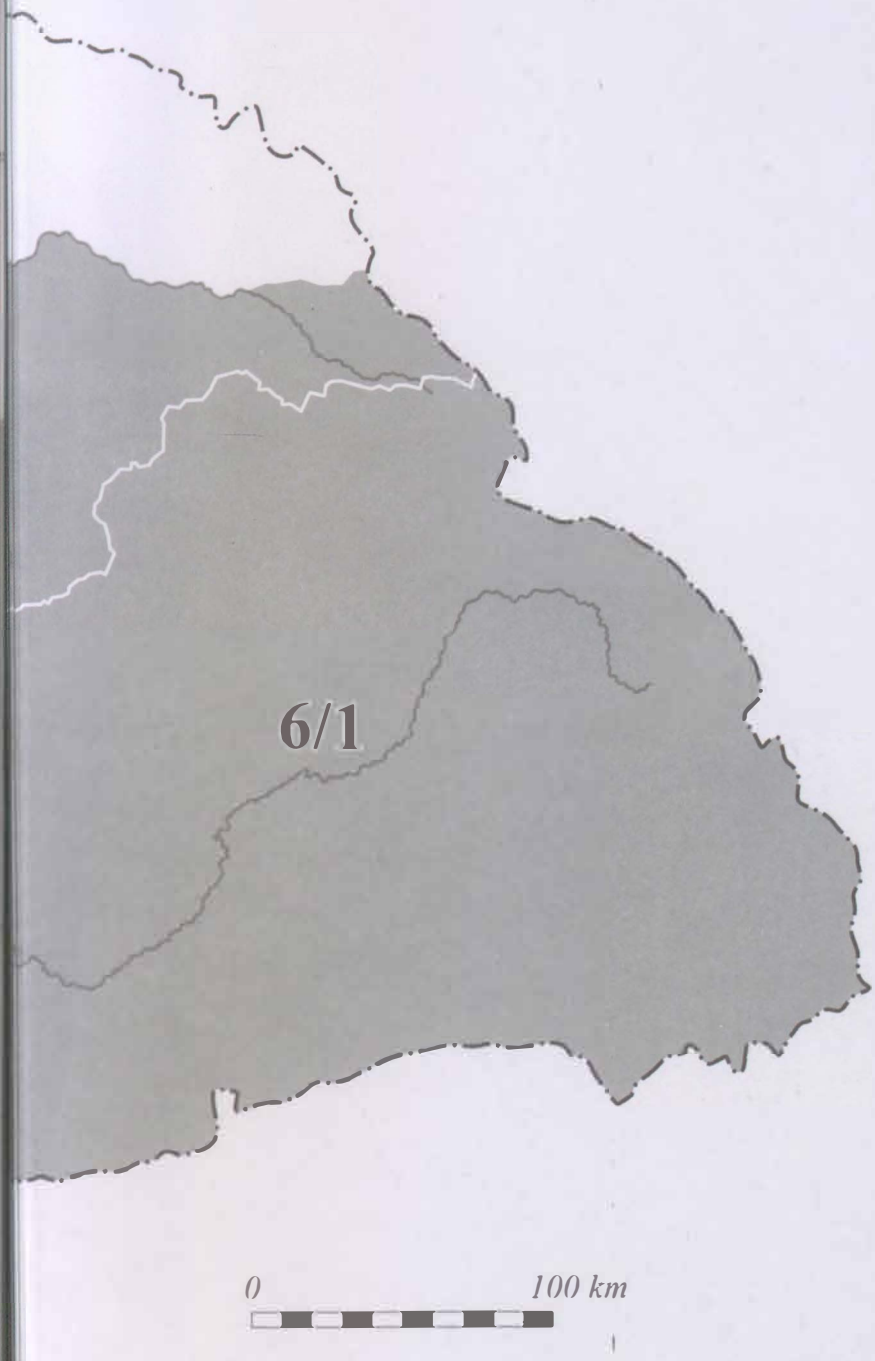

MAGYARORSZÁG HONFOGLALÁS ÉS KORA ÁRPÁD-KORI TEMETŐINEK LELETANYAGA

Kiss Attila
Baranya megye X–XI. századi sírleletei. Budapest 1983.

MAGYARORSZÁG HONFOGLALÁS KORI ÉS KORA ÁRPÁD KORI SÍRLELETEI

Megjelent kötetek

1. Révész László
A karosi honfoglalás kori temetők. Régészeti adatok a Felső-Tisza vidék X. századi történetéhez. Miskolc 1996.
2. Kiss Gábor
Vas megye 10–12. századi sír- és kincsleletei. Szombathely 2000.
3. M. Nepper Ibolya
Hajdú-Bihar megye 10–11. századi sírleletei I–II. Budapest–Debrecen 2002.
4. Istvánovits Eszter
A Rétköz honfoglalás és kora Árpád-kori leletanyaga. Nyíregyháza–Budapest 2003.
5. Révész László
Heves megye 10–11. századi temetői. Budapest 2008.
6. Gáll Erwin
Az Erdélyi-medence, a Partium és a Bánság 10–11. századi temetői, szórvány- és kincsleletei I–II. Szeged 2013.
7. Tóth Anikó
A nyíri mezőség a 10–11. században. Szeged 2014.
8. Horváth Ciprián
Győr és Moson megyék honfoglalás és kora Árpád-kori temetői és sírleletei. Szeged 2014.
9. Kovács László
A Taktaköz 10–11. századi sír- és szórványleletei, valamint a tiszalúc-sarkadi 11. századi temető. Szeged–Budapest 2015.
10. Gallina Zsolt–Varga Sándor
A Duna–Tisza közének honfoglalás és kora Árpád-kori temetői, sír- és kincsleletei I. – A Kalocsai Sárköz a 10–11. században. Szeged–Budapest 2016.

Előkészületben

11. Horváth Ciprián
Nógrád megye honfoglalás és kora Árpád-kori temetői és sírleletei. Szeged–Budapest, *várható megjelenés: 2017.*

ISBN 978-963-306-495-5